

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR - 2

EDİTÖR

Prof. Dr. Dursun KÖSE

**SOSYAL, BEŞERİ
VE İDARİ
BİLİMLER
ALANINDA
ULUSLARARASI
ARAŞTIRMALAR
2**

EDİTÖR

Prof. Dr. Dursun KÖSE

İmtiyaz Sahibi
Platanus Publishing®

Editör
Prof. Dr. Dursun KÖSE

Kapak & Mizanpaj & Sosyal Medya

Platanus Yayın Grubu

Birinci Basım

Mart, 2023

Yayımcı Sertifika No

45813

Matbaa Sertifika No

47381

ISBN

978-625-6971-44-8

© copyright

Bu kitabın yayım hakkı Platanus Publishing'e aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Platanus Publishing®

Adres: Natoyolu Cad. Fahri Korutürk Mah. 157/B,
06480, Mamak, Ankara, Türkiye.

Telefon: +90 312 390 1 118

web: www.platanuskıtap.com

e-mail: platanuskıtap@gmail.com

PLATANUS PUBLISHING®

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1	9
İşyeri Nezaketsizliği	
<i>Öğr. Gör. Dr. Çağdaş IŞIKAY</i>	
<i>Prof.Dr. Soner TASLAK</i>	
BÖLÜM 2	39
Mitolojik, Teorik, İnançsal ve Olgusal Çerçeve de Erken Devletin Doğuş Süreci ve Mezopotamya Uygarlığı	
<i>Dr. Öğretim Üyesi Eyüp ÖZ</i>	
BÖLÜM 3	69
Personel Güçlendirme	
<i>Dr. Öğr. Üyesi Hazal Koray ALAY</i>	
BÖLÜM 4	87
Kendi Kendine Liderlik ve Çalışmaya Tutkunluk İlişkisi Üzerine Bir Araştırma	
<i>Öğr.Gör. Dr. Burcu ALTINTAŞ</i>	
<i>Öğr. Gör. Mustafa ALTINTAŞ</i>	
BÖLÜM 5	111
Namik Kemal'in Vatan Şarkısı, Vatan Türküsü, Vatan-i Osmânî Şiirlerinde Estetik Özellikler	
<i>Dr. İlker İŞLER</i>	
BÖLÜM 6	133
Ekoturizmde Seyahat Acentelerinin Etkisi	
<i>Yüksek Lisans Öğrencisi Ali AYDIN</i>	
BÖLÜM 7	159
Doğal Afetlerin Seyahat Acenteleri Üzerine Etkileri	
<i>Yüksek Lisans Öğrencisi Ali AYDIN</i>	

BÖLÜM 8 179

Denetim 4.0 ile Makine Öğrenimi Üzerine Kapsam İncelemesi

Prof. Dr. Gökhan ÖZER

Dr. Yavuz Selim BALCIOĞLU 180

Abdullah Kürşat MERTER 180

BÖLÜM 9 203

Atıf Yılmaz Sinemasında Fantazya: Arkadaşım Şeytan 204

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KUZUCANLI

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MERT

BÖLÜM 10 233

Kayseri Turizmi Üzerine Hazırlanmış Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir İnceleme

Dr. Öğr. Üyesi Nihat ÇEŞMECİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Fadime ERTAN

BÖLÜM 11 261

Uluslararası Vergi Rekabeti ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi: G7 Ülkeleri Analizi

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan YILMAZ

BÖLÜM 12 279

Dil-Düşünce-Kimlik İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

Dr. Öğr. Üyesi İlhan KARACA

BÖLÜM 13 293

Türkiye’de Pilotların Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Bakımından Analizi

Dr. Mehmet YÖNT

BÖLÜM 14 323

Yenilenebilir Enerji Üretiminin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Seçilmiş Oecd Ülkeleri Örneği

Öğr. Gör. Dr. Esra CEBECİ MAZLUM

BÖLÜM 15.....337

Milliyetçiliğin Metafizik Şiddeti Üzerine Kuramdan Hollywood'a Bir Değerlendirme

Prof. Dr. A. Baran DURAL

Dr. Öğrencisi Özgür KOÇ

BÖLÜM 16.....373

Dijital Çağın Karanlık Yüzü: Teknostres

Doktora Öğrencisi Nazlı Ece BULGUR

Doktora Öğrencisi Öyküm KARÇIKA

BÖLÜM 17.....399

Türkiye'de Yoksulluk ve Kırsal Alan (2010)

Dr. Öğr. Üyesi Adem ÖTER

BÖLÜM 18.....449

Tüketim Kültürü, Narsizm ve Aile İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi İrfan YILDIRIM..... 450

BÖLÜM 19.....479

Sağlık Hizmeti Kalitesine Akreditasyon ve Sertifikasyon Süreçlerinin Etkisi

Dr. İpek AYDIN

BÖLÜM 20.....497

Görsel Etnografi: Nallidere Köyü Örneği

Doktora Öğrencisi Rabia DEMİR GÜVENLİ

BÖLÜM 21.....517

Sosyometrinin Günümüz Türk Sosyolojisindeki Seyri518

Arş. Gör. Dr. Merve ÇETİN..... 518

BÖLÜM 22.....529

Birinci Tekil Şahıs Belgeselleri Çerçevesinde Gerçeğin Çok Boyutlu Yapısına Agnes Varda Filmleri Üzerinden Bakış: Agnes'in Plajları Değerlendirmesi

Doktora Öğrencisi Ayşe Nur BÜYÜKYAVUZ DENİZ

BÖLÜM 23..... 539

İş Stresi ile İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Erzincan İlinde Bulunan Kobi Uzmanları Üzerine Bir Çalışma

Dr. Öğr. Üyesi Kaya AĞIN

BÖLÜM 24..... 563

Sağlık Çalışanı Olmayan Çalışanların Covid-19 Hastalığı Hakkında Bilgi Düzeylerinin ve Davranışlarının Değerlendirilmesi

Dr. Öğr. Üyesi Senem DEĞER 564

BÖLÜM 25..... 575

Bir Kültür Olarak Demokrasi

Dr. Uğur ORAL

BÖLÜM 26..... 597

Kişiler Arası İletişimde Görgü Kurallarının Önemi

Dr. Uğur ORAL

BÖLÜM 27..... 617

Gazetecilik Nasıl Yapılmaz ya da Kötü Gazetecilik Üzerine

Dr. Ali DAĞLAR

BÖLÜM 28..... 631

Türkiye’de Yoksulluğun Görünümü

Doktora Öğrencisi Gülhan GÜVEN ÇEPNİ

BÖLÜM 29..... 649

İşletmeler için Deprem Sonrasına Yönelik Uyarlanabilir Pazarlama Kabiliyeti Odaklı Bir Model Önerisi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAŞ

BÖLÜM 30..... 667

Milli Mücadele Döneminde Türk Dış Politikasında Türk-Sovyet İlişkileri: Doğu Cephesi

Dr. Öğr. Üyesi Pakize ÇOBAN KARABULUT

BÖLÜM 31.....685

Teknoloji Kullanım Seviyesinin İşletme Performansına Etkisinin Çkqv Yöntemleri ile Değerlendirilmesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞENKAYAS

Öğr. Gör. Elif BİLGE VARIŞ

BÖLÜM 32.....707

Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma

Dr. Öğretim Üyesi Emel KESİM

Dr. Mustafa Güçlü KAYHAN

BÖLÜM 33.....721

İstanbul'daki Okul Binalarının Afet Yönetmeliğine Uygunluğu ve İlkokullarda İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulaması

Dr. Öğr. Üyesi Haldun TURAN

Zeki ALPAYDIN

BÖLÜM 34.....739

İslam Seramiğinde Slip Tekniği ve Bu Tekniğin Gelişiminde İznik'in Önemi

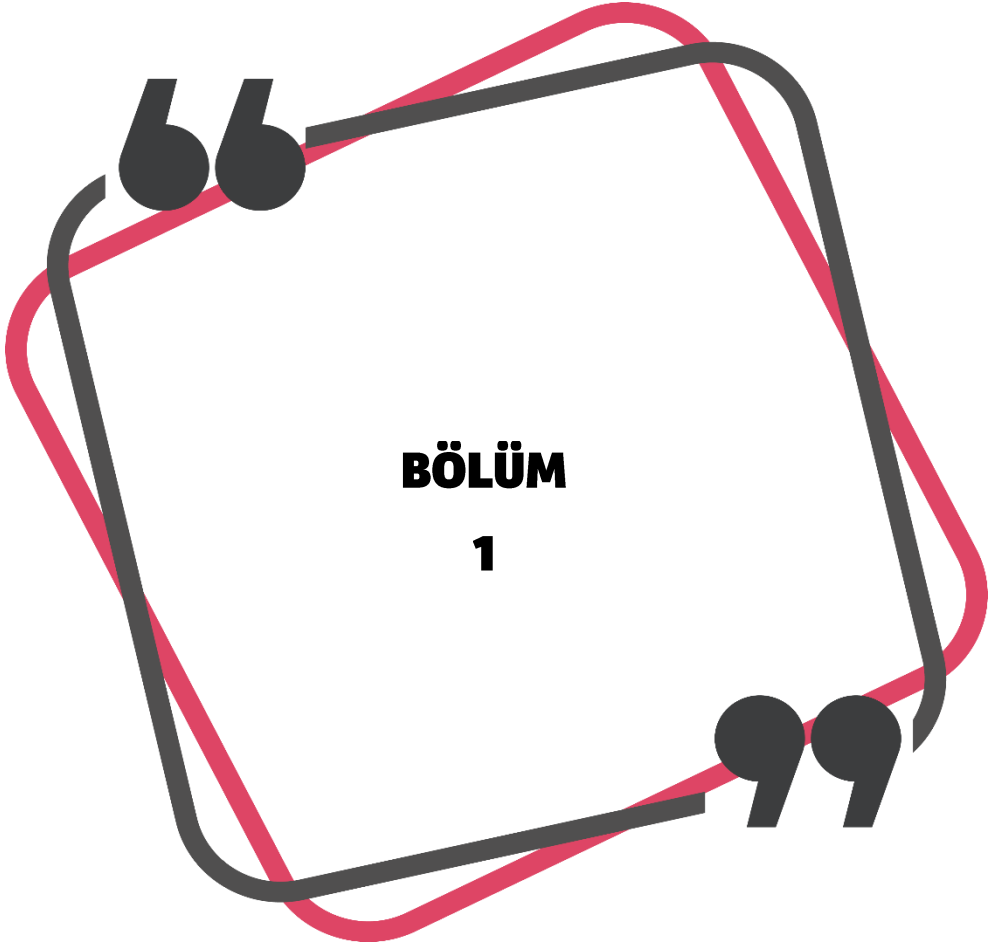
Dr. Öğr. Üyesi Güler YILMAZ ÇALIŞKAN

BÖLÜM 35.....757

Örgütsel Tükenmişlik

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf YILDIRIM

ISBN: 978-625-6971-44-8

İŞYERİ NEZAKETSİZLİĞİ¹

Öğr. Gör. Dr. Çağdaş IŞIKAY

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi

Prof.Dr. Soner TASLAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ORCID:0000-0002-6895-8915

GİRİŞ

Kavramsal açıdan nezaket, başkalarına haysiyetle davranmayı, bir başkasının duygularına ilgili olmayı ve karşılıklı saygı için sosyal normları muhafaza etmeyi içerir. Nezaketsizlik ise kabalığı, bir başkasının duygularına saygılı davranmayı ve kişilerarası ilişkilerde saygı normlarını ihlal etmeyi kapsar. Başkalarına bağırarak, onları küçümsemek ve azarlamak gibi nezaketsiz davranışlar bireyleri olumsuz etkilemektedir (Dion, 2006, s.11). Buna karşın değişen dünyayla birlikte nezaketsizlik artmaktadır (Johnson ve Indvik, 2001, s.458; Pearson vd., 2000, s.125; Polatçı ve Özçalık, 2013, s.18).

1.İşyeri Nezaketsizliğinin Tanımı ve Özellikleri

İşyeri nezaketsizliği kavramı, ilk kez Andersson ve Pearson tarafından 1999 yılında ortaya konulmuş ve üretkenlik karşıtı işyeri davranışları içinde yeni bir alan olarak geliştirilmiştir. Bu makalede işyeri nezaketsizliği ‘hedef alınan kişiye zarar verme niyetinin belirsiz olduğu, işyerinde karşılıklı saygı kurallarının ihlal

¹Bu kitap bölümü; Dr. Çağdaş Işııkay’ ın ‘İşyeri Nezaketsizliği, Tükenmişlik ve İş Do-yumu İlişkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü: Muğla İli Kamu Hastaneleri Birliğinde Görev Yapan Hemşireler Üzerine Bir Araştırma’ konulu doktora tezinden üretilmiştir.

edildiği, düşük yoğunluklu bir sapma davranışı' şeklinde tanımlanmıştır. Nezaketsiz davranışlar karakteristik olarak kabadır ve başkalarına saygısızlık göstermeyi içerir (Andersson ve Pearson, 1999, s.456).

Literatür incelendiğinde daha sonra yapılan tanımların, bu ilk tanım çerçevesinde geliştirilen tanımlar oldukları görülmektedir. Pearson ve arkadaşları (2001, s.1395), işyeri nezaketsizliğini; işte gerçekleşen, başkalarına karşı kaba, duyarsız ve saygısızlık davranışlar olarak ifade etmiştir. Felblinger (2008, s.235) nezaketsizliğin, işyerindeki karşılıklı saygı ortamını bozan psikolojik taciz ve duygusal saldırganlığın bir türü olduğunu öne sürmüştür. Porath ve Pearson (2010, s.64) nezaketsizliğin, "işyerinde geleneksel davranış kurallarını ihlal eden, görünüşte önemsiz, düşüncesiz kelimeler ve davranış değişimi" olduğunu ileri sürmüştür.

Tanımlar incelendiğinde, işyeri nezaketsizliğini kişilerarası kötü muamelenin diğer daha yoğun ve daha ciddi formlarından ayıran özellikler göze çarpmaktadır. Bu tanımlayıcı özellikler, örgüt normlarının ve karşılıklı saygının ihlali, zarar verme niyetinin belirsizliği ve düşük şiddete sahip olma olarak 3 grupta toplanabilir. Bu özellikler çerçevesinde işyeri nezaketsizliği kapsamında 'fiziksel saldırının olmaması' konusuna da değinilmiştir (Andersson ve Pearson, 1999; Kanten, 2016, s.533-536; Pearson vd., 2001; Tarraf, 2012, s.2; Vagharseyyedin, 2015, s.115). Bu 3 özellik incelenerek, işyeri nezaketsizliği kavramı açıklanmaya çalışılacaktır.

Örgütsel Normların ve Karşılıklı Saygının İhlali

Nezaketsizliğin ilk özelliği işyeri normlarının ihlalidir. İşyeri normları, işyerinde bir bölüm olan topluluğun normlarıdır. Bir başka deyişle; normlar, bir grubu oluşturan insanların davranışlarından oluşur ve grup üyelerinin ne olduğunu ve ne olması gerektiğini belirten örtük kuralları ifade eder. Her kuruluş aynı şekilde faaliyet göstermese de, her kuruluşun çalışanları arasında kabul edilebilir etkileşimsel davranış olarak kendi normları ve beklentileri vardır. Bu normlar, temel iş ahlaki standartlarından, belirli işyerinin geleneğinden ve kültüründen oluşmaktadır. Paylaşılan bu anlayış organizasyon içinde işbirliğine izin verir. Bununla birlikte örgütsel düzenlemelerin yazılı kurallarıyla karşılaştırıldığında, normlar resmen belgelenmemiştir. Nezaketsizlik, bu normların ihlalidir. Saygı duygusunun bozulması, nezaketsiz çalışma ortamlarının kesin bir işarettir. Nezaketsiz davranışlar, örgütün ve çalışanlarının uzlaşmasını engeller ve refahını bozar (Andersson ve Pearson, 1999; Pearson vd., 2000, s.125-126; Tarraf, 2012, s.2; Vagharseyyedin, 2015, s.119).

Zarar Verme Niyetinin Belirsiz Olması

Nezaketsizliğin ikinci özelliği belirsiz niyettir. Kışkırtıcı, hedef ya da gözlemlerinin gözünden algılandığı üzere, diğerine zarar verme niyeti belirsizdir. Belirsizlik, failin, hedefin ya da tanıkların, nezaketsizliğin birine zarar verme niyetinin değerlendirilmesindeki yetersizliğini ifade eder. Bu özellik, nezaketsizliğin ayırt edici özelliğidir. Saldırı eylemleri (vandalizm, tehditler veya sabotaj gibi) veya zarar verme niyetinin açık olduğu şiddet eylemlerinden (fiziksel saldırı veya cinayet gibi) farklı olarak, nezaketsizlik eylemleri yapılırken, zarar verme niyeti ilgili tüm taraflar için açık değildir. Zarar verme niyetinin karakteristik belirsizliği, nezaketsizliği örgütlerde taciz ve zorbalık gibi diğer kötü muamelelerden ayırır (Andersson ve Pearson, 1999; Pearson vd., 2000, s.126-127; Pearson vd., 2001, s.1397-1401).

Kişi, hedefe zarar verme niyetinin bir yansıması olarak nezaketsiz davranıyor olabilir veya nezaketsizlik meslektaşları ve iş arkadaşları pahasına kendine daha iyi ya da fayda sağlayacak bilinçli bir manevra olabilir. İlaveten kişi, zarar verme niyeti olmaksızın cehalet ya da dikkatsizlik nedeniyle nezaketsiz davranabilir. Ayrıca kışkırtıcı, hedefe zarar verebilir ve yine de altta yatan niyetin farkında bile olmayabilir (Pearson vd., 2000, s.127).

Belirsizlik potansiyeli göz önüne alındığında, nezaketsizliğin kışkırtıcısı; hedefin, sergilediği davranışını yanlış yorumladığını iddia ederek, "Kaba olmak istemiyordum, sadece dikkatini çekmeye çalışıyordum" gibi ifadelerle zarar verme niyetini inkâr edebilir veya gizlemeye çalışabilir. Yanı sıra, hedefin tepkisinin aşırı duyarlı olduğunu iddia edebilir (örn., "Sorun nedir, şaka yapmaz mısınız?"). Bu nedenle, "nezaketsizlik" olayını etiketlemek zor olabilir. Bunu yapmak için, kışkırtıcıyı ve hedefi sıklıkla yakından incelemek gerekir (Pearson vd., 2000, s.127; Pearson ve Porath, 2005, s.9). Bununla birlikte belirsizlik, mağdurun duruma nasıl anlam vereceğini ve dolayısıyla davranışa nasıl cevap vereceğini bilemeyeceği için, mağdurda büyük bir strese neden olabilir (Tarraf, 2012, s.2).

Düşük Yoğunluklu Şiddete Sahip Olma

Nezaketsizliğin üçüncü özelliği, düşük şiddete sahip olmadır. Buna ek olarak, işyerinde nezaketsizlik, fiziksel saldırı yönünden yoksundur. Nezaketsizlik, zorbalık veya taciz gibi saldırgan davranışlarla ya da şiddet ile karşılaştırıldığında, etki bakımından en düşük yoğunluğa sahiptir ve bireyler üzerindeki olumsuz etkileri daha azdır. Nezaketsizlik düşük yoğunlukta olsa bile, saldırganlık gibi kötü muamele biçimlerine yol açabilir. Özellikle nezaketsizliği yaşayan kişi, başka bir

nezaketsiz davranışla misilleme yapabilir ve dolayısıyla bir sarmalın ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu nedenle nezaketsizlik, hem mağdur hem de organizasyon için olumsuz etkilere yol açabilir (Andersson ve Pearson, 1999, s.460; Pearson vd., 2000, s.130-133; Tarraf, 2012, s.2-3; Vagharseyyedin, 2015, s.115-118).

Sonuç olarak, belirsiz niyet, karşılıklı saygıyı ihlal etme, düşük yoğunluk ve fiziksel saldırı olmaması, işyeri nezaketsizliğinin belirleyici nitelikleri olarak listelenebilir. İşyeri nezaketsizliği başka bir bireye yöneltilen davranışları kapsar. Bunun yanı sıra nezaketsizlik, bir iş arkadaşından kaçınmak, ona hakaret etmek veya aşağılamak gibi küçük çaplı davranışlardan oluşur. Ancak bu davranışlar, sarmal oluşumuna neden olarak daha zarar verici, saldırganlık içeren davranışlara dönüşebilir. Ayrıca nezaketsiz davranışlarda zarar verme amacı açık değildir, ancak yine de birey üzerinde stres gibi olumsuz etkileri vardır. İlâveten nezaketsizliğin; belirsiz (incelikli, kurnaz) bir yapısının olduğu, dolayısıyla kolayca belirlenemediği ve rahatlıkla inkar edilebildiği görülmektedir. Bu durum nezaketsiz davranışların sıklığını artırabilir. İşyeri nezaketsizliğine yönelik yasal düzenlemelerinde olmadığı görülmektedir. İşyeri nezaketsizliği iki ya da daha fazla taraf arasında ortaya çıkmakta ve farklı taraflarca farklı şekilde yorumlanabilen bir etkileşimsel süreci ifade etmektedir. Örneğin dikkatsizliğe bağlı nezaketsiz davranış sergileyen bir çalışan, bunun farkında olmayabilir ancak; bu davranışa maruz kalan hedef, olumsuz duygular yaşayabilir.

2.İşyeri Nezaketsizliğinin Gelişim Süreci

İşyeri nezaketsizliğinin tek bir olayla sınırlı olmadığı vurgulanmıştır. Nezaketsizlik, iki kişi arasında olabileceği gibi daha fazla birey arasında da gerçekleşebilen sosyal etkileşimsel süreç olarak değerlendirilmiş ve çeşitli modellerle açıklanmıştır. Bu etkileşim sürecinde nezaketsizliği başlatan taraf, hedef ve nezaketsiz davranışlara tanık olan taraf yer almaktadır. Ayrıca bu nezaketsizlik sürecin de önemli olan; başlangıç noktası, tepe noktası, zorlayıcı eylemler gibi unsurlar da bulunmaktadır. İşyeri nezaketsizliğinin nasıl başladığı, geliştiği, yayıldığı ve şiddetlendiği gibi konuları kavrayabilmek için bahsedilen bu unsurlar ele alınacaktır (Andersson ve Pearson, 1999, s.457-463; Pearson vd., 2000, s.127-132).

Başlatan Taraf (kışkırtıcı, fail, azmettirici): İş yerinde, nezaketsiz eylemleri zarar verme niyetinin bir yansımasıyla kasten yapan ya da bu eylemlerin herhangi bir kasıt olmadan bilgisizlik, dikkatsizlik vb. nedenlerle ortaya çıkmasına neden olan taraftır (Pearson vd., 2000, s.127-128).

Hedef: İşyerinde nezaketsiz eylemlere maruz kalan taraftır. Nezaketsiz eylemleri başlatan taraf, hedef olan bireyi daha alt kademede görerek nezaketsiz davranışlar sergileyebilir (Pearson vd., 2000, s.127-128; Pearson ve Porath, 2005, s.10).

Tanıklar/Gözlemciler: Tanıklar, hedef ve kışkırtıcı arasında yaşanan nezaketsizlik sürecine doğrudan-dolaylı şahit olan ya da yaşananları duyan kişilerden oluşur (Pearson ve Porath, 2005, s.11; Porath ve Pearson, 2010, s.65). Tanıklar, zamanla nezaketsizliği başlatan ya da hedef olan bireylerin rollerini üstlenebilirler. Böylece nezaketsizliğin örgüte yayılmasında etkinleştirici olabilirler.

Başlangıç Noktası: Hedefin, nezaketsiz davranışı kasıtlı ya da kasıtlı olmayacak şekilde başlatan tarafı algıladığı noktadır (Andersson ve Pearson, 1999, s.458).

Tepe/Doruk/Taşma Noktası: Çatışma içindeki birisinin, nezaketsiz olarak tanımlanan şiddet seviyesini aşan bir eylemle karşı tarafa tepki verdiği noktayı ifade eder. Bu noktada hedef, bir süre nezaketsizliğin birikimi nedeniyle kimliğine yönelik bir tehdit algılar ve daha yoğun bir davranışsal tepki gösterir. Bu durum, hedefe zarar verme amacının belirsiz kaldığı nezaketsizliğin sınırlarından çıkıldığı, hedefe zarar verme amacının belirginleştiği zorlayıcı eylem alanına girildiği noktayı belirtir (Andersson ve Pearson, 1999, s.462).

Zorlayıcı Eylemler: Tehditlerden (zarar verme niyetiyle iletişim kurma) kötü niyetli hakaret, şiddet ve cinayete kadar oldukça geniş bir davranış yelpazesini kapsayan, adaleti elde etmek, ya da birinin kimliğini savunmak ve korumak için başkalarını caydırmak/yıldırarak ve zorlamak için ortaya çıkan tüm orta-yoğun davranışları kapsar (Andersson ve Pearson, 1999, s.457).

Sonuç olarak işyeri nezaketsizliği, başlatan taraf, hedef ve tanıklar arasında çeşitli olumsuzluklara yol açan, sabit, artan ya da kademeli olarak değişimler gösteren, bu değişimlerle bir kanser gibi tüm örgütü saran hatta diğer örgütlere de yayılabilme özelliğine sahip etkileşime dayalı bir süreçtir. Nezaketsiz davranışların; incelikli, zarif, belirsiz ve zarar verme niyetinin olmadığı ya da zarar verme niyetinin belirsizliğiyle karakterize olan yapısı, küçük bir sorunmuş gibi algılanmasına neden olabilir. Ancak yapılan incelemeler, nezaketsizliğin etkilerinin yıkıcı olmasından dolayı küçük görünen ama küçümsenmeyecek kadar önemli bir süreç olduğunu göstermektedir. İşyeri nezaketsizliği sürecinin, nasıl geliştiğini anlayabilmek için bu konudaki modelleri inceleyeceğiz.

3. İşyeri Nezaketsizliği ile İlgili Yaklaşımlar

İşyeri nezaketsizliği süreci, ilk defa Andersson ve Pearson (1999, s.457-463) tarafından geliştirilen nezaketsizlik sarmalı (Görsel 1) ile ortaya konulmuştur. Daha sonra bu yaklaşıma bağlı olarak Pearson ve arkadaşları (2000, s.131) tarafından 3 yaklaşım daha geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar, artmayan/sabit nezaketsiz değişim modeli, nezaketsizliğin artan/tırmanan sarmalı ve nezaketsizliğin kademeli modelidir.

Nezaketsizlik Sarmalı

İş yerinde bir çalışan ya da çalışan grubu (A tarafı) başka bir çalışana ya da çalışan grubuna karşı (B tarafı) nezaketsiz bir davranış sergilediğinde işyerinde nezaketsizlik sarmalı başlayabilir. Görsel 1'deki nezaketsizlik sarmalında tasvir edildiği gibi, taraf B nezaketsizliği algılar (başlangıç noktası) ve onu bilişsel olarak bir etkileşimsel adaletsizlik olarak yorumlayabilir. Bu biliş, taraf B'de karşılık verme arzusunun uyandıran olumsuz bir etkiyle sonuçlanabilir. Karşılık verme arzusu, A tarafına psikolojik veya fiziksel olarak zarar verme niyetini yansıtmayabilir, ancak uyarılmış olumsuz etkiyi gösterir. Taraf B daha sonra, nezaketsizliği kendisine atfeden A'ya yanıt olarak bir nezaketsiz hareket uygular. Bu durumda taraf A, nezaketsizliği algılar, bunu etkileşimsel bir adaletsizlik olarak değerlendirir ve olumsuz etkilenir. Bu durumdan olumsuz etkilenen taraf A, karşılık verme arzusu ile taraf B'ye kaba sözler sarf ederek tekrar nezaketsiz davranışta bulunur. Taraf B, bu durumu zorlayıcı eylem olarak algılar (dörük noktası). Bu noktaya gelindiğinde karşı karşıya kalınan durum, nezaketsizliği değil, çok daha olumsuz sonuçlar doğurabilecek şiddetli durumları ifade eder. Bu noktada birey

bir kimlik tehdidi algılar. Nezaketsizlik sarmalının gittikçe artan özelliğinden dolayı, bu olumsuz eylemler, yüz kaybı, öfke hissi, orantısız intikam alma isteği, iftira atmak, kötölemek, fiziksel saldırı tehdidi gibi olumsuzluklara neden olabilir. İki taraf arasında gerçekleşen ve sarmal etki gösterebilen nezaketsizlik süreci, Görsel 1' de görüldüğü gibi örneklendirilebilir.

Nezaketsiz etkileşime taraf olan her iki taraf da, nezaketsiz etkileşime girmeden ya da girdikten sonraki süreçte bu sarmaldan ayrılmayı seçebilir. Nezaketsiz davranışlar belirsiz niyetli davranışlar olduğu için yok sayılabilir ya da kaynaktan uzak durulabilir. Bu örnekte de taraf B, taraf A'yı görmezden gelebilir ya da ondan uzak durmaya çalışabilir. Yanı sıra taraf A, özür dileyerek, kötü bir niyeti olmadığını, kaba olmak istemediğini ya da stres altında olmasından dolayı kaba davrandığını ifade ederek taraf B'yi telkin edebilir ve böylece taraf B sarmaldan çıkabilir. Böyle durumlarda, nezaketsizlik sarmalı sona erecektir. Taraf B için potansiyel ayrılış noktalarının birçoğu Görsel 1'de kesikli oklarla gösterilmektedir.

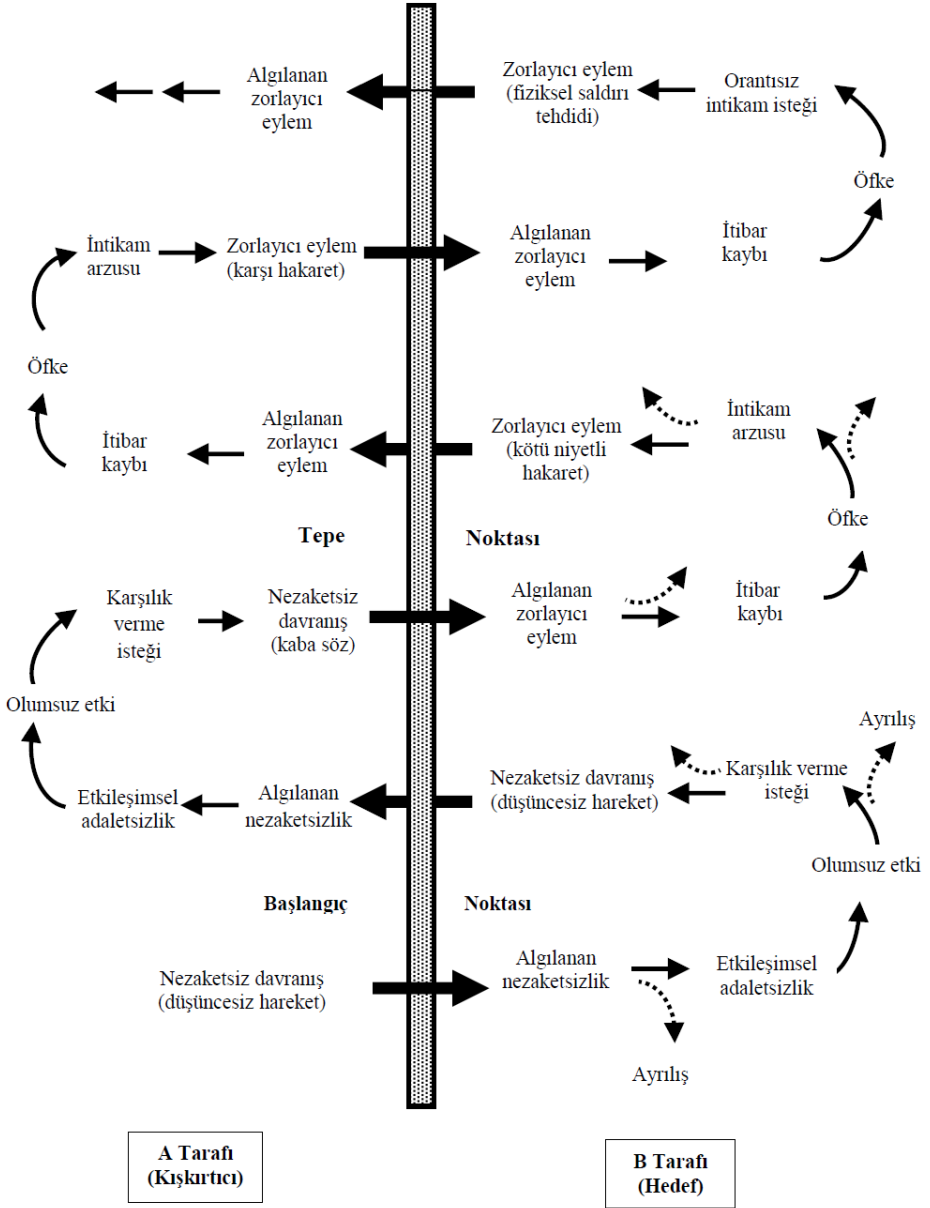
Görüldüğü üzere Görsel 1 yalnızca iki tarafı gösteriyor olsada, gerçekte bu tür nezaketsizliğin değişiminde, tarafların sayısı farklı olabilir. Her ne şekilde olursa olsun, nezaketsizlik, karşılıklı saygı normlarının ihlali anlamına gelir. İşyeri normlarının ve saygının ihlal edilmesi hem örgüte hem de çalışanlarına ciddi zararlar verir (Andersson ve Pearson, 1999, s.460).

Nezaketsiz Değişimler Modeli

Andersson ve Pearson (1999) nezaketsizlik sarmalını ortaya koyduktan bir yıl sonra, bu sarmalın ışığında Pearson ve arkadaşları (2000, s.131) nezaketsizlikle ilgili çeşitli değişimleri içeren yaklaşımlar geliştirmiştir. Geliştirilen bu model üç şekilde incelenmiştir. Bunlar;

- A. Nezaketsizliğin sabit değişim modeli,
- B. Nezaketsizliğin artan sarmalı ve
- C. Nezaketsizliğin kademeli modelidir.

Bu yaklaşımlardan nezaketsizliğin artan sarmalı ve kademeli değişimi olduğunda, nezaketsizliğin etkisinin 'yoğunluğu ve genişliği' artmış demektir (Pearson vd., 2000, s.131). Şimdi bu yaklaşımlar açıklanacaktır.

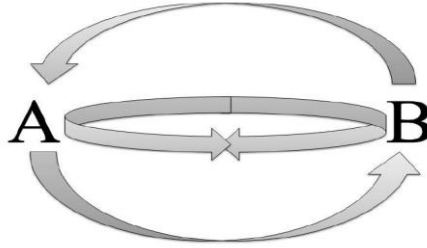

Görsel 1. Nezaketsizlik Sarmalı

Kaynak: Andersson ve Pearson (1999, s.460)'dan uyarlanmıştır.

Nezaketsizliğin Sabit Değişim Modeli

Sabit nezaketsiz değişim modelinde nezaketsizlik döngüsü, kışkırtıcı ve hedef arasında dairesel bir şekilde geçmektedir. Nezaketsizlik yoğunlaşmadan, şiddetlenmeden sarmal olabilmektedir. Kabalık veya önemsememe, taraflar arasında belirli dozlarda gerçekleşir. Her iki taraf da işyerinde nezaketsizlik olarak sınıflandırılan düşük seviyede kalan nezaketsiz davranışları sürdürdüğünde, nezaketsizlik sabit olarak varlığını devam ettirir. Bununla birlikte zamanla nezaketsizliğin birikimli bir etkisi oluşabilir ve hem bireysel hem de örgütsel olumsuzluklar ortaya çıkabilir. Görsel 2, nezaketsizliğin sabit değişim modelinin bir açıklamasını sunmaktadır.

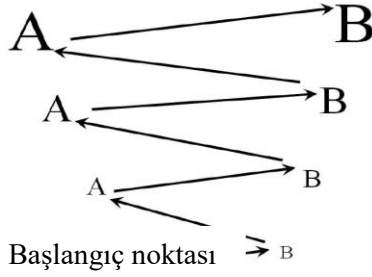

Görsel 2. Nezaketsizliğin Sabit Değişim Modeli

Kaynak: Pearson, Andersson ve Porath (2000, s.131).

Nezaketsizliğin Artan Sarmalı

Bazen bir nezaketsizlik sarmalı kontrol edilmediğinde, etkileri Görsel 3'de gösterildiği gibi artabilir. Nezaketsizliği algılayan bir işçi, kasıtlı olarak bir karşı nezaketsizlik ile misilleme yapabilir ve bu da zincirleme bir reaksiyona neden olarak daha agresif ve zorlayıcı davranışlara dönüşebilir. Nezaketsizliğin artan spiralinde, her etkileşimde yoğunlaşan, şiddetlenen nezaketsiz davranışlar bulunmaktadır. Bu artış durumlarında bir taraf, nezaketsizliği, kişisel kimliğine karşı bir tehdit olarak algılar ve bu durum kişinin daha açık biçimde saldırgan şekilde davranmasına neden olur. Sonuçta da zorlayıcı davranışlar ortaya çıkar. Görsel 3, nezaketsizliğin artan sarmalını göstermektedir.

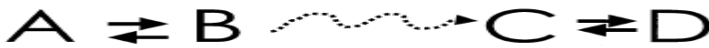
Görsel 3. Nezaketsizliğin Artan Sarmalı
Kaynak: Pearson, Andersson ve Porath (2000, s.131).

Nezaketsizliğin Kademeli Modeli

Nezaketsizliğin kademeli modeli, kışkırtıcı ve hedef arasında yaşanan birincil nezaketsizliğin, diğer çalışanları da etkileyerek nasıl ikincil sarmallara dönüşebileceğini açıklamaktadır. Bu model, kendi içinde 3 grup altında toplanmıştır.

Nezaketsizliğin Kademeli Modeli: Dolaylı Kaydırım

Birincil nezaketsizlik sarmalı, örgüt boyunca rahatsızlık etkilerini yayabilecek sekonder nezaketsizlik sarmallarını üretmek üzere kademeli hale gelebilir. Görsel 4'de, bu davranışın bir modeli tasvir edilmektedir; burada, nezaketsizlik, modelleme yoluyla dolaylı olarak yer değiştirmiştir. İşçiler A ve B arasındaki ilk nezaketsiz karşılaşma, İşçi C'nin bu davranış modelini oluşturmasını ve böylece yeni bir hedef olan İşçi D ile yeni bir nezaketsiz etkileşim yaratmasını sağlayabilir. Bu örüntünün nüfuz edici yapısı, İşçi C'nin şahsen işçiler A ve B arasındaki orijinal karşılaşmaya şahit olduğunda ya da sadece olayı duyduğunda bile gerçekleşebileceği açısından önemlidir.

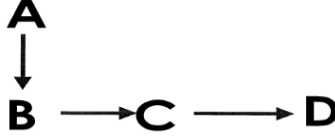
Görsel 4. Nezaketsizliğin Kademeli Modeli: Dolaylı Kaydırım

Kaynak: Pearson, Andersson ve Porath (2000, s.132).

Nezaketsizliğin Kademeli Modeli: Doğrudan Kaydırım

İkincil spiraller, hedef için de ortaya çıkabilir. İşçi B, karşılık verme arzusunun yönünü değiştirir. Doğrudan orijinal kışkırtıcıya yani İşçi A'ya karşı

misilleme yapmak yerine, nezaketsizliği yeni bir hedef olan İşçi C'ye yönlendirebilir. Benzer şekilde, İşçi C daha sonra nezaketsizliği işçi D'ye yönlendirebilir. Özellikle, karşılık vermeye cesaret edemeyen daha düşük statüdeki biri bu şekilde davranabilir.

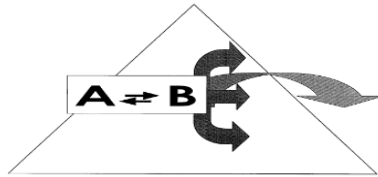

Görsel 5. Nezaketsizliğin Kademeli Modeli: Doğrudan Kaydırım

Kaynak: Pearson, Andersson ve Porath (2000, s.132).

Nezaketsizliğin Kademeli Modeli: Söylenti-Dedikodu

Nezaketsizliğin, çalışma ortamı içinde ve dışında, kışkırtıcı-hedef ikilisinin dışında olanları etkileyebileceği ek yollardan biridir. Örneğin, bir kışkırtıcı, başkasının katkısını reddettiğinde veya alay ettiğinde, diğer çalışanlar veya astlar etkilenir. Ayrıca, hedef, bu etkiyi, nezaketsiz davranışların doğrudan erişemediği yerlere yayabilir. On olgunun dokuzunda hedeflerin, deneyimlerini organizasyon içinde veya dışında diğerlerine anlattığı tespit edilmiştir. Başlangıçta çoğu hedef, hikayelerini eve götürür ve yaşananları aile üyelerine anlatırlar. Yanı sıra, hedeflerin yarısından fazlası deneyimlerini arkadaşlarıyla iş dışında paylaşmaktadır. İş yerinde, üç hedeften ikisi akranlara olayları anlatmakta, hedeflerin yarısı, işyerinde üstlerine nezaketsizlikleri ayrıntılarıyla açıklamakta ve yaklaşık yüzde 20'si detayları astlarına iletmektedir. Elbette bu tür haberler yaymak, çalışanların ve örgütün itibarını olumsuz bir şekilde etkileyebilir. Bir katılımcının söylediği gibi, "nezaketsizlik aşağılamayı doğurur, yasal otoriteyi yıkar ve personeli öfkelenendirir. Nezaketsiz eylemler, iş modellerini bozmakta ve hiçbir zaman unutulmamaktadır" (Pearson vd., 2000, s.132-133).

Görsel 6. Nezaketsizliğin Kademeli Modeli: Söylenti-Dedikodu

Kaynak: Pearson, Andersson ve Porath (2000, s.132).

Taraflardan birisi ani reaksiyonlarını hafifletmeyi seçtiğinde, birçok potansiyel nezaketsizlik sarmalını ve kademesini engeller. Bazı durumlarda, hedefler,

potansiyel sonuçları hızlı bir şekilde değerlendirdikten sonra hiçbir şey olmamış gibi devam etmeye karar verirler. Kışkırtıcıların da bazen nezaketsizlik sarmalından ayrılmayı seçtiği görülmüştür. Onlar, özür dileyerek, niyetlerini inkâr ederek veya nezaketsiz hareketleri için bir bahane öne sürerek (ör. "Özür dilerim, kaba olmak istemedim, çok stres altındaydım" gibi) sarmaldan çıkabilirler (Pearson vd., 2000, s.133).

Nezaketsizlik sarmalları kontrol edilmediğinde, bir organizasyona yayılacak sekonder nezaketsizlik sarmallarını doğurabilir. İkincil helezonlar, sadece nezaketsizliğe maruz kalmaktan veya tanık olmaktan değil, aynı zamanda örgüte nüfuz eden nezaketsizliğe genel bir olumsuz tepkiden de gelişebilir (Dion, 2006, s.27-28).

4.İşyerinde Görülen Nezaketsiz Davranışlar

Pearson ve arkadaşları (2000, s.126-127) yaptıkları araştırmada, çalışanların maruz kaldıkları nezaketsiz davranışları belirtmelerini istemiştir. Bu davranışlar arasında, çalışma arkadaşlarını selamlamaktan kaçınmak, üstün çalışana bağırması, küçümsemesi, dinlememesi, aşağılayıcı isimler takması, çabalarının karşılığında teşekkür etmemesi, çalışanın kararlarının çiğnenmesi, konuşmasının kesilmesi, konuşmasına izin verilmemesi, hiçe sayılması, saygısızlık görmesi, öğle yemeğine davet edilmemesi, diğerlerinin önünde güvenilirliğinin sarsılması, hakarete maruz kalması, beceriksizlikle suçlanması, diğer çalışanların çöplerini çalışma ortamında bırakması, çalışanların işyerindeki ortak kullanılan ekipmanları kendine özelmış gibi kullanması ve ortak çalışma ortamlarının dağınık bırakılması gibi davranışlar olduğu tespit edilmiştir.

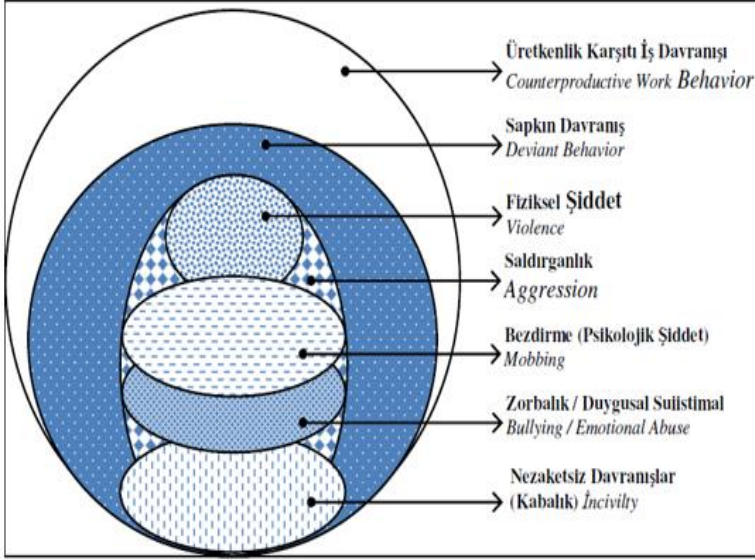
Bunların dışında; olumsuz notlar veya e-postalar yazmak, bir meslektaşının itibarını zedeleyici davranmak, meslektaşlarını görmezden gelmek veya onlardan kaçınmak, çalışanlara bir çocuk gibi muamele etmek, kibirli davranışlar sergilemek, bir başkasını rol oynamadığı bir eylem için azarlamak, birini toplantıdan dışlamak, alenen birilerini kınamak, asılsız suçlamalarda bulunmak ve dedikodu yaymak nezaketsiz davranışlar arasında değerlendirilmiştir (Johnson ve Indvik, 2001, s.457-459; Pearson vd., 2000, s.126; Porath ve Pearson, 2010, s.64). Ayrıca, başkalarının çalışmalarından kazanç (saygınlık, itibar vb.) elde etmek, önemli bilgilerin saklanması, iş birliği içinde çalışmayı reddetmek, çalışmanı önemli iş faaliyetlerinin dışında tutmak, empati kurmamak (Felblinger, 2008, s.235; Porath ve Pearson, 2010, s.64), bireyleri sosyal arkadaşlıklarda görmezden gelmek, kişisel konular da istenmeyen tartışmalara çekmek (Hershcovis, 2011,

s.502), olumsuz göz temasları kurmak (Johnson ve İndvik, 2001, s.459), toplantıların/görüşmelerin düzenini bozmak (Felblinger, 2008, s.235; Johnson ve İndvik, 2001, s.459; Pearson vd., 2000, s.133) işyerinde karşılaşılan nezaketsiz davranışlardandır.

Genel olarak bakıldığında; işyerinde yaşanan birçok nezaketsiz davranışın sapkın davranış, mobbing, örgütsel sapma gibi diğer üretkenlik karşıtı işyeri davranışlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Nezaketsizliğin özelliklerinde belirtildiği gibi, nezaketsiz davranışlar düşük yoğunluklu ve zarar verme niyetinin belirsizliğiyle karakterize davranışlardır. Dolayısıyla kolayca inkar edilebilmektedir ve nezaketsizlikle ilgili kesin bir kaniya varmak zordur.

5.İşyeri Nezaketsizliğinin Diğer Zarar Verici Davranışlarla İlişkileri

Üretkenlik karşıtı davranışlar, örgütü ve örgütte çalışanları olumsuz etkileyen, hatta zarar verebilen davranışlar olarak değerlendirilmiştir. Bu davranışlar, üzerinde durulan diğer olumsuz işyeri davranışlarını da (Şiddet, Zorbalık, Sapma vb.) kapsamaktadır. Sapkın davranış, işyerindeki davranış normlarının ihlal edilmesine yönelik bir tür üretkenlik karşıtı iş davranışdır. Sapkın davranışın içinde fiziksel şiddet, saldırganlık, mobbing, zorbalık ve nezaketsizlik yer almaktadır. Saldırganlık davranışı ise, fiziksel şiddet, mobbing, zorbalık ve nezaketsiz davranışların bir bölümünü kapsamaktadır. Nezaketsizliğinin bir kısmı da saldırganlık olarak nitelendirilmemekte ve şiddetin daha düşük olmasından dolayı sapma davranışı kapsamında değerlendirilmektedir. Buradan yola çıkarak işyeri nezaketsizliğini, iki başlık altında toplayabiliriz. Birinci grup nezaketsiz davranışlar; saldırgan davranışların içinde yer alan, zarar verme niyetinin bir yansımasıyla yapılan ancak zarar verme niyetinin azmettiren, hedef ve gözlemciler tarafından net bir şekilde algılanmadığı davranışlardan meydana gelmektedir. İkinci grubu oluşturan nezaketsiz davranışlar da ise, karşıdaki bireye zarar verme açısından herhangi bir niyet söz konusu değildir. Bu gruptaki nezaketsizlik, saldırganlığın kapsamı dışında olan ancak sapkın davranışlar kapsamına dahil edilebilen nezaketsiz davranışlardan oluşmaktadır. Bu davranışlar, bireyin bilgi, görgü, deneyim veya dikkat dağınıklığından kaynaklanabilen, kazara ortaya çıkabilen davranışlar olarak ele alınmaktadır (Anderson ve Pearson,1999, s.457; Pearson vd., 2001, s.1403).

Görsel 7. Örgütlede Görülen Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları
Kaynak (aktaran): Doğan ve Kılıç (2014, s.112).

6.İşyeri Nezaketsizliğinin Öncülleri

Araştırmalar, işyeri nezaketsizliğinin oluşumuna katkıda bulunabilecek faktörleri bireysel ve örgütsel öncüller olarak 2 grupta toplamıştır.

Bireysel Öncüller

Bireysel öncüller arasında, cinsiyet, statü, öfke, stres ve kişilik olduğu görülmektedir.

Cinsiyet

Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, hem erkeklerin hem de kadınların nezaketsizliğe maruz kalabileceği bildirilmiştir. Bununla birlikte kışkırtıcının erkek olma olasılığının, kadınlara göre iki kattan daha fazla olduğunu tespit edilmiştir (yüzde 70 erkek, yüzde 30 kadın) (Pearson vd., 2000, s.127-128). Cortina ve arkadaşları (2001, s.64) kadınların erkeklerden daha fazla nezaketsizliğe maruz kaldığını, aynı zamanda hem kadınların hem de erkeklerin nezaketsizliğin olumsuz etkilerini yaşadığını ortaya koymuştur. Reio ve Ghosh (2009, s.237) makalede, genç erkeklerin daha yüksek oranda nezaketsiz davranışlar sergilediklerini vurgulamıştır.

Statü

Nezaketsizliğin kışkırtıcısının, hedefe göre daha yüksek bir statüye sahip olma ihtimali üç kat daha fazladır (Pearson vd., 2000, s.128). Yapılan bir araştırmada, daha prestijli ve güçlü konumda ki federal mahkeme personelinin, diğer mahkeme çalışanlarına göre nezaketsizliği daha az deneyimledikleri ortaya konulmuştur. Öte yandan, daha güçlü pozisyonlarda olan bu bireylerin, diğer mahkeme personeline karşı daha nezaketsiz davrandığı tespit edilmiştir (Cortina vd., 2001, s.75).

Öfke Özelliği

Andersson ve Pearson'ın (1999), Buss'dan (1961) aktardığına göre; dürtüsel davranan, duygusal açıdan reaktif ve isyankar olan bireyler sınırlı mizacın profiline uyan bireylerdir. Bu bireyler stresle baş ederken, saygısızca, kaba yada agresif tepki gösterme eğilimindedirler (Andersson ve Pearson, 1999, s.464).

Stres

Caza ve Cortina (2007, s.335), nezaketsizliğin bireylerin stres düzeyini artırdığını, memnuniyetsizlik, hoşnutsuzluk hislerine neden olduğunu saptamıştır. Yazarlara göre; stres arttıkça bireylerdeki haksızlık, adaletsizlik algısı da artmaktadır. Andersson ve Pearson'ın (1999, s.452) ortaya koyduğu spiral etki "nezaketsizliğin bir başlangıç noktası ve taşma noktası ile artarak yoğun davranışlara nasıl dönüşebileceğini" açıklamaktadır. Stres bu nezaketsizlik döngüsünü etkileyebilir, çünkü; stres altındaki bireyler başkalarını düşman olarak algılama eğiliminde olurlar. Örneğin, stres bir kişinin nezaketsiz olmasına neden olabilir; nezaketsiz olmanın sonuçları daha fazla stres oluşturabilir ve daha sonra bu da daha fazla nezaketsiz davranışları tetikleyebilir (Bartlett vd., 2008, s.1).

Kişilik

Kişilik, nezaketsizlik için bir motivasyon kaynağı olabilir (Bartlett vd., 2008, s.3). Narsisizm ve negatif duygulanım, nezaketsizliğin yaşanmasına neden olabilecek kişilik özelliklerindedir (Dion, 2006, s.29; Penney ve Spector, 2002, s.126).

Örgütsel Öncüller

Literatür incelendiğinde, işyeri nezaketsizliğine neden olabilecek çeşitli örgütsel faktörlerin olduğu görülmektedir. Bu faktörler arasında, iş yükü, teknoloji, değişen iş koşulları, informal ortam, yöneticiler ve diğer faktörler olduğu görülmektedir.

İş Yükü

Ağır iş yükü çalışanlarda strese neden olmaktadır. Özellikle çeşitli hastalıklar ve ölüm vakalarıyla karşı karşıya kalmak iş stresini artırmaktadır (Dion, 2006, s.42). Taylor ve Kluemper (2012, s.322), iş yükü ile nezaketsiz örgüt iklimi ve nezaketsizlik arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu belirlemiştir.

Teknoloji

Çalışanların çoğunluğu, telesekreter, e-posta ve telekonferans gibi teknolojilerle işyeri ilişkilerinin bozulduğunu ifade etmektedir. Gelişmekte olan teknoloji, insanın yüz yüze iletişimini azalttı ve yüzüne bakmadığınız birine hiddetlenmeyi kolaylaştırdı (Pearson vd., 2000, s.128).

Değişen İş Koşulları

Çalışanların çeşitliliği, yeniden yapılanma, küçülme, bütçe kesintileri, üretkenlik baskısı, yarı zamanlı ve geçici çalışanların nezaketsiz işyeri davranışlarında artışa neden olabileceği ileri sürülmektedir. Bu tarz uygulamaların örgüte olan bağlılığı zayıflattığı, kısa süreli çalışanlara daha dikkatsiz davranmaya neden olduğu, böylelikle nezaketsiz davranışı kolaylaştırdığı bildirilmektedir. Verimliliği artırma endişesi ve talep artışlarının çalışanlar üzerinde baskıyı artırdığı, bunun sonucunda da nezaketsizliğin ortaya çıktığı düşünülmektedir (Andersson ve Pearson, 1999, s.453; Pearson vd., 2000, s.129).

İnformal Ortam

Kuruluşlar düzleştikçe/basıklaştıkça, "doğru" iş davranışını nelerin oluşturduğuna dair belirsizlikler yaşanmaktadır. Bir organizasyonun formal veya informal derecesi elbise, kelime seçimi, konuşma kalıpları, bedensel ve sözsüz etkileşimler, duygusal ifade ve dekoru ile ifade edilebilir. Örneğin, üyelerin resmi iş

kıyafetleri giydikleri, üstlerine ünvana göre hitap ettikleri, düzenlenmiş konuşma kalıplarını kullandıkları ve resmi bir iklime sahip sistemli dekorasyonu olan düzenli ofisler, bir organizasyon için formal olarak tarif edilebilir. Bunun aksine, üyelerin şort giydiği, takma adlarla birbirlerine hitap ettiği, kişisel yaşamlarıyla ilgili şakaların yapıldığı, duyguların özgürce ifade edildiği, rahat ve kişisel olarak dekore edilmiş bürolar resmi olmayan/informal bir örgüt iklimine sahip örgüt olarak tarif edilebilir. Rahat çalışma alanlarının geliştirebileceği açık iletişim ve yenilik ortamına rağmen, gayriresmi bir kurumsal iklim, çalışanları, yanlışlıkla diğer çalışanlara karşı saygısız davranmaya teşvik edebilir. Bunun sonucunda da nezaketsizlik döngüsü oluşabilir ve tırmanabilir (Andersson ve Pearson, 1999, s.464-465).

Yöneticiler

Bazı yöneticiler, kabalık ve saygısızlığın bazı işlerde faydalı olduğunu ve belirli organizasyonel ortamlara uygun olduğunu iddia edebilir. Fakat ulaşılan sonuçlar, işyerinde nezaketsizliğin, hedeflere, çalışanlara ve tüm organizasyonlara, ayrıca arkadaşlara ve aile üyelerine zarar verebilecek potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Pearson vd., 2000, s.129-130). Ayrıca daha az yetkili olan veya bilgiye sahip olmayan liderler, nezaketsiz hareketleri başlatmak için bir tetikleyici olabilir (Bartlett vd., 2008, s.3).

Diğer faktörler

Yaygın toplumsal değişiklikler, artan işyeri nezaketsizliğinin nedenleri arasında gösterilmektedir. Bazı katılımcılar, medyanın ve eğlence endüstrisinin, etkisiz ilk ve orta öğrenimlerin bir sonucu olarak toplumdaki uygun ve uygunsuz etkileşimlerin arasındaki çizginin genel olarak bulanıklaşmaya devam ettiğine inanmaktadır (Pearson vd., 2000, s.129). Bazı uzmanlar, televizyon ve filmlerin norm olarak kaba davranış modelleri sunduklarını bildirmektedir (Bartlett vd., 2008, s.5). İşyeri dışındaki normlarda meydana gelen değişikliklerin ofislere ve fabrikalara sızdığı, böylelikle doğru ve yanlış davranışı ayırt etmenin zorlaştığı ifade edilmektedir (Pearson vd., 2000, s.129).

7. İşyeri Nezaketsizliğinin Etkileri

Bireysel Etkileri

Nezaketsizlikte zarar verme niyetinin düşük olması ya da olmaması zararın oluşmayacağı anlamına gelmez. Nezaketsizlik meydana geldiğinde, kışkırtıcı ve hedef için üç potansiyel sonuç vardır: ‘Taraflar, karşılıklı alışverişler yoluyla birbirlerine nezaketsiz kalmaya devam edebilir, nezaketsizliğin yoğunluğunu tırmandırabilir veya her iki taraf da durumdan uzaklaşabilir’. Seçim, nezaketsizliği arttırmaksa, yaşanacak saygısızlıkların her türü daha dramatik ve daha agresif hale gelebilir hatta fiziksel saldırganlıklar yaşanabilir (Andersson ve Pearson, 1999; Pearson vd., 2000, s.128; Pearson ve Porath, 2005, s.12). Sonuçta, yaşanan nezaketsiz ortamın hem hedef hem de örgüt üzerinde yıkıcı etkileri olacağı açıktır. Araştırmalar, işyeri nezaketsizliğinin çalışanlar üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Bunlar arasında, stres düzeyinde artış, korku, kaygı hisleri, tükenmişlik, sağlık sorunlarında artma, bilişsel fonksiyonlarda azalma, takım çalışmasında aksaklıklar, yardımseverlik davranışlarında azalma, iş-aile çatışmasında artma, örgütsel bağlılık ve iş doyumunda azalma gibi etkiler olduğu görülmektedir.

Saygısızlık ifade eden sözler ve eylemler, psikolojik olarak hedefe zarar verebilir (Pearson vd., 2000, s.130). Doğrudan hedefler ve nezaketsizliğin gözlemcileri, işyerinde yaşanan nezaketsiz davranışların stres ve kaygılarını artırdığını ifade etmektedir (Cortina, 2008, s.56; Porath ve Pearson, 2013, s.116; Ricciotti, 2016, s.7). Oyeleye ve arkadaşları (2013, s.540), işyerinde yaşanan nezaketsiz durumların hemşirelerin stres ve tükenmişlik düzeyini artırdığını, genel olarak tükenmişlik, stres ve nezaketsizliğin birbirini etkileyici rol oynadığını vurgulamıştır. Nezaketsizliğe bağlı bireylerin ve ekiplerin zaman, çaba, enerji, odaklanma ve yaratıcılıklarının olumsuz etkilendiği, bunlara ilaveten maliyetlerin arttığı vurgulanmaktadır (Pearson vd., 2000, s.130; Porath ve Pearson, 2010, s.65).

Saygısız davranışlar, çalışanlar arasındaki yardımseverlik faaliyetlerine de zarar vermektedir. İş arkadaşı yardımı, işle ilgili problemlerde gönüllü bir şekilde diğer çalışanlara yardım etmede bir çalışanın istekliliğini ifade eder. İşyeri nezaketsizliğinin çalışanın yardımseverliğini olumsuz etkileyerek iş arkadaşına yardım etme davranışlarını engellediği belirlenmiştir (İsmail, 2011, s.12-16). Tekrarlanan nezaketsizlik eylemleri zamanla ekip çalışmasını engeller, çalışan verimliliğini azaltır ve çalışma ilişkilerinin kalitesini bozar (Ricciotti, 2016, s.3).

İşyeri nezaketsizliği, çalışanların örgütsel bağlılıklarını da etkilemektedir. Hedeflerin üçte birinden fazlası, nezaketsiz davranışa maruz kaldıktan sonra örgüte

olan bağılıklarının azaldığını bildirmiştir (Pearson vd., 2000, s.130). Saygısız davranışların olumsuz etkilediği konulardan birisi de çalışanların iş doyumudur. Lim ve arkadaşları (2008, s.100), iş doyumunun nezaketsizliğe bağlı olarak azaldığını bildirmiştir.

İşyeri nezaketsizliğinin hem zihinsel hem de fiziksel sağlığı etkilediği de belirlenmiştir. Psikolojik stres, insan vücudu üzerinde önemli olumsuz fizyolojik etkiler (örneğin, artan kalp hızı ve kan basıncı) gösterebilir ve bu da bir takım sağlık problemlerine (örneğin, migren, ülser, kalp hastalığı) yol açabilir (Hersh-covis, 2011, s.508).

İşyeri nezaketsizliğinin sadece işyerinde bireyleri etkilemediği, aileleri de etkilediği görülmektedir. İş yerinde saygısızlık gören hedeflerin yüzde 70'i, işyeri dışındaki ailelerine ve arkadaşlarına tepkilerini yönlendirebilirler. Yönetici veya meslektaşları tarafından kabaca muamele gören bazı çalışanlar, eşlerine saldırabilir (Pearson ve Porath, 2005, s.12). Ferguson (2012, s.580), meslektaş nezaketsizliğinin evlilik memnuniyetini azalttığını, bununla birlikte iş-aile çatışmasını artırdığını tespit etmiştir. Nezaketsizliğin bu aile içi çatışma yoluyla, hedefin partnerinin çalışma alanına taşındığı ortaya konulmuştur.

Örgütsel Etkileri

Araştırmalar işyeri nezaketsizliğinin örgütler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Bunlar arasında, iş performansında azalma, işten ayrılma niyeti, yönetsel sorunlar, misilleme, olumsuz örgüt kültürü, adalet algısında olumsuzluk, kalite sorunları, verimlilikte düşme ve yasal sorunlar gibi etkiler olduğu görülmektedir.

Lim ve arkadaşları (2008, s.100), nezaketsizlik arttıkça işten ayrılma niyetinin de arttığını bulgulamıştır. Spence Laschinger ve arkadaşları (2009, s.306), hemşirelerin yöneticilerinden ve meslektaşlarından gördükleri nezaketsizliğin işten ayrılma niyetini artırdığını saptamıştır. Delen (2010, s.54) işten ayrılan çalışanların, örgüt içinde önemli görevlerde çalışan bireyler olabileceği ve bu bireylerin yerine alınacak kişilerin eğitilmesinin örgüt için maliyetli olabileceğini vurgulamıştır.

Örgüt içinde maruz kalınan nezaketsiz davranışlar nedeniyle, hem yöneticiler hem de işgörenlerin yüzde 66'sı iş performanslarının azaldığını, yüzde 80'i ise olası yıkıcı durumları düşündüğü için işine ayırdığı zamanın azaldığını ifade etmektedir. Bunlara ilaveten yüzde 47'si işyerinde geçirdiği zamanı kasıtlı olarak azalttığını, yüzde 38'i iş kalitesini kasıtlı olarak düşürdüğünü, yüzde 48'i işte

gösterdiği çabayı kasıtlı olarak azalttığını, yüzde 63'ü failden kaçınmak için zaman harcadığını belirtmiştir (Pearson ve Porath, 2005, s.11).

Yöneticiler nezaketsizlikle ilgili konulara zaman ayırmak zorunda kaldıkları için daha önemli yönetsel konulara yeterince zaman ayıramamaktadır. İnsan kaynakları uzmanları, sadece bir olaya haftalarca dikkat ve çaba harcadığını bildirmektedir. Yöneticiler, çalışma sürelerinin yüzde 13'ünü veya yönetici başına yedi haftayı çalışan ilişkilerini onarmak için harcamaktadır (Porath ve Pearson, 2013, s.118). Dolayısıyla nezaketsizlik konularını yönetmek, örgütler açısından oldukça pahalı bir süreçtir.

Nezaketsizliğin hedefler üzerindeki etkilerinden birisi de misillemedir. Düşük statü ve güce sahip olan çalışanlar, daha az agresif şekilde misilleme eğilimi gösterebilir. Kışkırtıcıların kabalıklarını gözardı ediyor görünen hedefler, bireyin itibarını zedeleyecek veya kışkırtıcı için önemli görevleri gizlice bozacak şekilde davranışlar sergileyebilir. Nezaketsizliğin hedefi olan insanların yaklaşık üçte biri, kışkırtıcılarla ilgili söylentileri yayabilir ve kışkırtıcıların ihtiyaç duyabileceği bilgileri saklama yoluna gidebilirler (Pearson ve Porath, 2005, s.11-12). Misilleme, organizasyonu sabote etmekten, değerli bilgiyi paylaşmamaya kadar geniş bir yelpazede gerçekleşebilir (Porath ve Pearson, 2010, s.69).

Nezaketsiz davranışlara sürekli olarak maruz kalan çalışanlar onu örgüt kültürü olarak kabul etmeye başlayabilir ve benzer şekilde ikincil spiralleri uygulayabilir (Dion, 2006, s.32). Delen (2010, s.46-54), herhangi bir üretkenlik karşıtı işyeri davranışına dönüşmeyen işyeri kabalığının bile, yarattığı gergin ve huzursuz ortam ile çalışanları rahatsız ettiğini, çalışma düzenini ve iklimi bozduğunu dile getirmiştir.

İşyeri nezaketsizliğinin, çalışanların adalet algısını etkilediği görülmektedir. Lim ve Lee (2011, s.101), meslektaş ve yönetici nezaketsizliği ile algılanan adalet arasında negatif bir ilişki olduğunu saptamıştır. Yazarlara göre, nezaketsizliğe maruz kalan hedeflerin adalet algısı düşmektedir. Nezaketsizliğe maruz kalan bireylerde, haksızlık, adaletsizlik düşüncelerinin geliştiği bildirilmektedir (Pearson vd., 2000, s.130).

Nezaketsiz olaylar hakkında kaygılanarak çalışma süresinin ve çabasının azaltılması, verilen hizmetin kalitesini etkileyebilir (Pearson vd., 2000, s.129-130). Nezaketsizliğin, verimliliği düşürdüğü de vurgulanmaktadır (Logan,2016, s.50). Lewis ve Malecha (2011, s.41) makalede, hemşirelerin yaşadığı işyeri nezaketsizliğinin, maliyet ve verimlilik üzerine etkisini araştırmıştır. Buna göre; işyeri

nezaketsizliği sonucunda kaybedilen verimlilik yılda hemşire başına 11.581 \$ olarak hesaplanmıştır. Yazarlara göre; hemşire yöneticiler, sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturmak konusunda hayati bir role sahiptir.

Çalışanlar, deneyimlerini organizasyonun dışındaki ailelere ve arkadaşlarına açıkladığı için, organizasyonun itibarı da olumsuz etkilenebilir. Konuşulmadığı durumlarda nezaketsiz davranışlar şiddet, taciz ve yıldırma gibi daha agresif davranışlara dönüşebilir. Çalışanlar, kendi çalışma ortamlarını düşman olarak algıladıklarında, bu davranışlar organizasyon için yasal konular haline gelebilir (Dion, 2006, s.32).

8. İşyeri Nezaketsizliğiyle Mücadele Yöntemleri

Bireysel Mücadele Yöntemleri

Hedeflerin nezaketsiz eylemler karşısında nasıl tepki verdiğini, Beattie ve Griffin (2014, s.633) ortaya koymuştur. Yazarlara göre; kışkırtıcıyı görmezden gelmek, ondan kaçınmak ya da ona olumsuz tepki vermek, kışkırtıcı dışındaki başka birine negatif bir tepki vermek, yaşadıkları nezaketsiz eylemlerden en az birini göz ardı etmek, kışkırtıcıyı affetmek ve başka birilerinden destek istemek en çok verilen tepkiler arasındadır. Özellikle işyeri nezaketsizliğine yönelik herhangi bir yasal düzenlemenin olmaması bu tarz tepkilerin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.

Örgütsel Mücadele Yöntemleri

Nezaketsizlikle mücadelede örgütün yapabileceği girişimler aşağıda sıralanmıştır.

Beklentilerin Belirlenmesi

Beklentilerin belirlenmesi için her şeyden önce örgütün misyon veya değerler beyannamesinin oluşturulması gerekir. Bu doğrultuda, kişilerarası etkileşimler için kurum standartları tanımlanmalı, nezaket kuralları belirlenmeli, hem sözlü hem de yazılı olarak çalışanlara bildirilmelidir. Beklentileri belirlemek, aynı zamanda kuruluşların davranışları lbilecekleri ve düzeltebilecekleri bir temel oluşturur (Pearson vd., 2000, s.133; Pearson ve Porath, 2005, s.12; Porath ve Pearson, 2010, s.67; Porath ve Pearson, 2013, s.120).

Formal Bir Örgüt Yapısı Oluşturmak

Herhangi bir eğitim çabasında olduğu gibi, insanlar nezaketi öğrenmeye ve uygulamaya başlamaları, şirketlerin resmi bir yapıya kavuşmasını gerektirir. Nazik davranış, performans gözden geçirmelerinde değerlendirilmeli ve kariyer gelişimi ile bağlantılı olmalıdır (Porath ve Pearson, 2010, s.68).

Nazik Bir Ortam Oluşturmak

İşyerini nazik tutmak sürekli dikkatle olabilir; aksi halde, kabalık günlük etkileşimlere sızma eğilimi gösterir. Kötü davranışlar sergilediklerini kabul eden yöneticilerin yüzde 25'i, kendi liderlerinin kabalıkları yüzünden (rol modelleri) nezaketsiz olduklarını ifade etmektedir (Pearson ve Porath, 2005, s.13; Porath ve Pearson, 2013, s.118-119). Faillerin dörtte biri, davranışlarını nezaketsizlik olarak tanımlamamaktadır. Bunun içinde uygulamalı eğitimler yapılabilir (Porath ve Pearson, 2013, s.120).

İşe Alım ve Seçme

İş yerinde adayların referansları, özellikle daha önceki nezaketsiz davranış modellerinin potansiyel işaretleri ile iyice kontrol edilmelidir. Sorunlu kişileri ayıklamak için kapsamlı referans kontrolleri yapılmalıdır. Yöneticiler, nezaketi oluşturmanın ve güçlendirmenin en kolay yolunun nazik çalışanları seçmek olduğunu bildirmektedir (Pearson vd., 2000, s.134; Pearson ve Porath, 2005, s.13; Porath ve Pearson, 2010, s.67).

Geribildirim Teşvik

Örgütler, nezaketsizlik vuku bulduğunda hedefleri ve tanıkları olayı bildirmeleri için teşvik etmelidir. Hedefler, özellikle örgütsel tepki konusunda çok az güvenin olduğu ortamlarda bu tür davranışları rapor etmekten çekinmektedir çünkü; kariyerlerini tehlikeye atabileceğini düşünerek korkmaktadırlar. Hedef, kısıktıcıdan daha az güçlü konuma sahip olduğunda, bu risk özellikle yüksektir. Bu gibi durumlarda, örgütsel liderlerin gerekeni yapmaması, hedefe ve organizasyona iki kat zarar verebilir (Pearson vd., 2000, s.135; Pearson ve Porath, 2005, s.14).

Kışkırtıcıyla İlgilenmek

Kışkırtıcıların davranışlarını göz ardı eden örgütler, nezaketsiz kişileri cezbedebilir. Sonuç olarak, işyerinde saygıya değer veren çalışanlar arasında memnuniyetsizliği ve işten ayrılmaları artırabilir. Kışkırtıcı uygun düzeltici geri bildirim aldığı halde nezaketsiz davranmaya devam ederse, işine son verilmelidir (Pearson vd., 2000, s.135).

Şikayetleri Ciddi Bir Şekilde Ele Almak

Yöneticiler, çalışanlara yönelik açık bir kapı politikası oluşturmaya ve nezaketsiz etkileşimleri duyduklarında açık fikirli olmaya çalışmalıdır. Liderler, nezaketsizliği duyduktan sonra, verileri hızlı bir şekilde toplamalı, olayları çözmek için harekete geçmelidirler (Pearson ve Porath, 2005, s.14; Porath ve Pearson, 2010, s.68; Porath ve Pearson, 2013, s.121).

Güçlü Kışkırtıcılara Bahane Bulmaya Çalışmamak

Nezaketsizliğe maruz kalan hedefler, liderlerin, bir nezaketsiz olay meydana geldiğinde müdahale etme konusunda isteksiz olduklarını bildirmektedir. Liderler arasında pasifliğin çeşitli nedenleri ortaya konulmuştur. Özellikle kışkırtıcıların davranışları ve statüsü, onları neredeyse eleştirilere karşı vurdumduymaz kılmıştır. Kışkırtıcının nezaketsizlik konusundaki itibarı örgüt içinde yaygınlaştıkça, bazı liderler kışkırtıcıyı rahatsız etmekten yada gücendirmekten ve bu gazabın kendilerine yönelmesi risklerinden dolayı müdahale etmede isteksiz davranmaktadırlar (Pearson vd., 2000, s.136).

Kaba ve ahlaksız davranış, hedef, tanık ve temas kurdukları diğer kişileri olumsuz etkileyen örgütsel bir zararlıdır. Zeki/açıkgöz yöneticilerin ve liderlerin, küçük ahlaksızlıkların/uygunsuzlukların çoğalmasını azaltma ve düzeltme seçenekleri vardır. Nezaketsiz olaylar göz ardı edildiğinde, hedef acı çeker, kışkırtıcı gelişir ve organizasyon kaybeder (Pearson vd., 2000, s.136).

Örgütten Ayrılış Sonrası Görüşmelere Yatırım Yapmak

Örgütten ayrılan çalışanlarla görüşmeler de nezaketsizlik olgusunu ortaya çıkarmada fayda sağlayabilir. Ayrılış döneminde neden ayrıldıklarını hedefe sorarsanız, elde edeceğimiz cevaplar genellikle politik olarak doğru olanlardır. Bununla birlikte, ayrılış sonrası görüşmeler, özellikle de ayrılıştan yaklaşık altı ay sonra yapılan görüşmeler, nezaketsizliğin etkisini izlemek için bir yol olabilir.

Çünkü, ayrılan çalışanlar tarafından bilinmekte olan gerçekler, nezaketsizliğin düzeltilmesi için çok önemlidir (Pearson ve Porath, 2005, s.14-15; Porath ve Pearson, 2010, s.69; Porath ve Pearson, 2013, s.121).

9.Örnek Olay

Esra T., bir kamu hastanesine on gün önce hemşire olarak atanmış ve uyum programının ardından cerrahi servisinde çalışmaya başlamıştır. Esra Hemşire cerrahi alanına ilgisi olduğu için özellikle bu klinikte çalışmayı istemiştir. Mide ameliyatı olan Mehmet Bey, saat 11 sularında cerrahi kliniğindeki dört numaralı odaya alınmıştır. Esra Hemşire, hastanın yaşam bulgularını (tansiyon, nabız, solunum) almak için gerekli olan malzemeleri tedavi tepsisine koyarak hasta odasına gitmiş, ölçümlerini almış ve hastanın ağrısının olduğunu tespit etmiştir. Tedavi odasına dönen Esra Hemşire, hastanın ilaç kartında yazan ilacı intramüsküler (kas içine) yapmak için enjektöre çekmiş ve uygulamak için kapıya yönelmiştir. O sırada beş yıldır cerrahi kliniğinde çalışmakta olan Fatma Hemşire, kapıda görünmüş ve Esra Hemşireye ne yaptığını sormuştur. Esra Hemşire de hastanın ağrısı olduğunu ve analjezik (ağrı kesici) uygulayacağını ifade etmiştir. Fatma Hemşire, çalışma hayatında daha çok yeni olduğunu ve ameliyattan yeni çıkmış bir hastayı kontrol edemeyebileceğini Esra Hemşireye imalı bir şekilde ifade etmiştir. Bu sırada hastanın ağrısının arttığını söylemek için tedavi odasına yönelen Mehmet Bey’in refakatçisi Ayşe Hanım da bu konuşmalara kulak misafiri olmuştur. Bir anlık duraksamadan sonra hemşire odasına giren Ayşe Hanım, hastasının ağrısının arttığını Esra ve Fatma hemşirelere söylemiş ve hasta odasına geri dönmüştür. Esra Hemşire, bu imalı ifadeler karşısında morali bozulmasına rağmen kendini toparlamış, Fatma Hemşireye daha öncede bu uygulamaları defalarca cerrahi kliniklerinde yaptığını belirtmiş ve hasta odasına yönelmiştir. Hasta odasına ulaşan Esra Hemşire, Mehmet Bey’e ağrısını gidermek için ilaç uygulayacağını açıklamış ve gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştır. Bu sırada refakatçi Ayşe Hanım, ‘Hemşire Hanım, öyle sanıyorum ki siz görevde yenisiniz, bu nedenle hastama daha tecrübeli bir hemşirenin ilacı uygulamasını istiyorum’ demiştir. Kısa bir şaşkınlıktan sonra Esra Hemşire, endişelenmemeleri gerektiğini, hastanın kendi sorumluluğu altında olduğunu, işlem için gerekli bilgi ve donanımına sahip olduğunu ifade etmiş ve Ayşe Hanım’ın şüpheli bakışları altında ilacı uygulamıştır. Esra Hemşire hem kendi meslektaşının hem de hasta yakınının kendisinden şüphe duymalarına anlam vermekte zorlanarak ve bu durumun oluşturduğu öfke içinde tedavi odasına ulaşmıştır. Bu sırada Doktor Selim Bey, Fatma Hemşireye iki numaradaki hastanın ameliyat drenini (katater) acil olarak kontrol edeceğini söylemiş ve bu nedenle de bir tane pansuman seti getirmesini istemiştir.

Bu istek karşısında Fatma hemşire, Doktor Selim Bey'e, elindeki dokuz adet pansuman setini sterilizasyon ünitesine gönderdiğini ve yenilerinin de gelmediğini iletmiştir. Bunun üzerine Doktor Selim Bey, işlemin acil olduğunu, hastaya müdahale etmesi gerektiğini ve hemen bir pansuman seti bulmasını istemiştir. Bunun üzerine tedavi odasına giden Fatma Hemşire, orada Esra Hemşire ile karşılaşmış ve elinde olan pansuman setlerinden birini ödünç istemiştir. Bunun üzerine Esra Hemşire, kendisini öfkeliendiren Fatma Hemşireye, elinde hiç pansuman seti kalmadığını (aslında 3 tane pansuman seti olduğu halde) söylemiştir. Tam o sırada Doktor Selim Bey, 'Fatma Hemşire! Pansuman seti nerede kaldı?' diye bağırmış ve klinik sekreterinden başhemşireyi aramasını istemiştir. Bunun üzerine başhemşire, sterilizasyon ünitesinden acil olarak pansuman seti istemiş ve Doktor Selim Bey'e ulaştırmıştır. Daha sonra kliniğe gelen başhemşire, Fatma Hemşireye cerrahi kliniğinde beş yıldır çalışmasına rağmen yeterince tedbirli olmamasını ve yedek malzeme bulundurmamasını anlayamadığını ifade etmiştir. Fatma Hemşire, cerrahi kliniğindeki iş yükünün ağır olduğunu, bu yaşananlardan dolayı üzüntü duyduğunu ve bir hafta izin almak istediğini bildirmiştir. Doktor Selim Bey'de, Fatma Hemşireyi ekibinde istemediğini başhemşireye bildirmiştir. İzne ayrılan Fatma Hemşire, yaşananları eşine ve arkadaşlarına anlatmış ve onların olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu yaşananlar karşısında, klinikteki diğer çalışanların da stres altında kaldığı, moral bozuklu yaşadığı ve işlerine bir süre odaklanamadıkları gözlemlenmiştir.

KAYNAKLAR

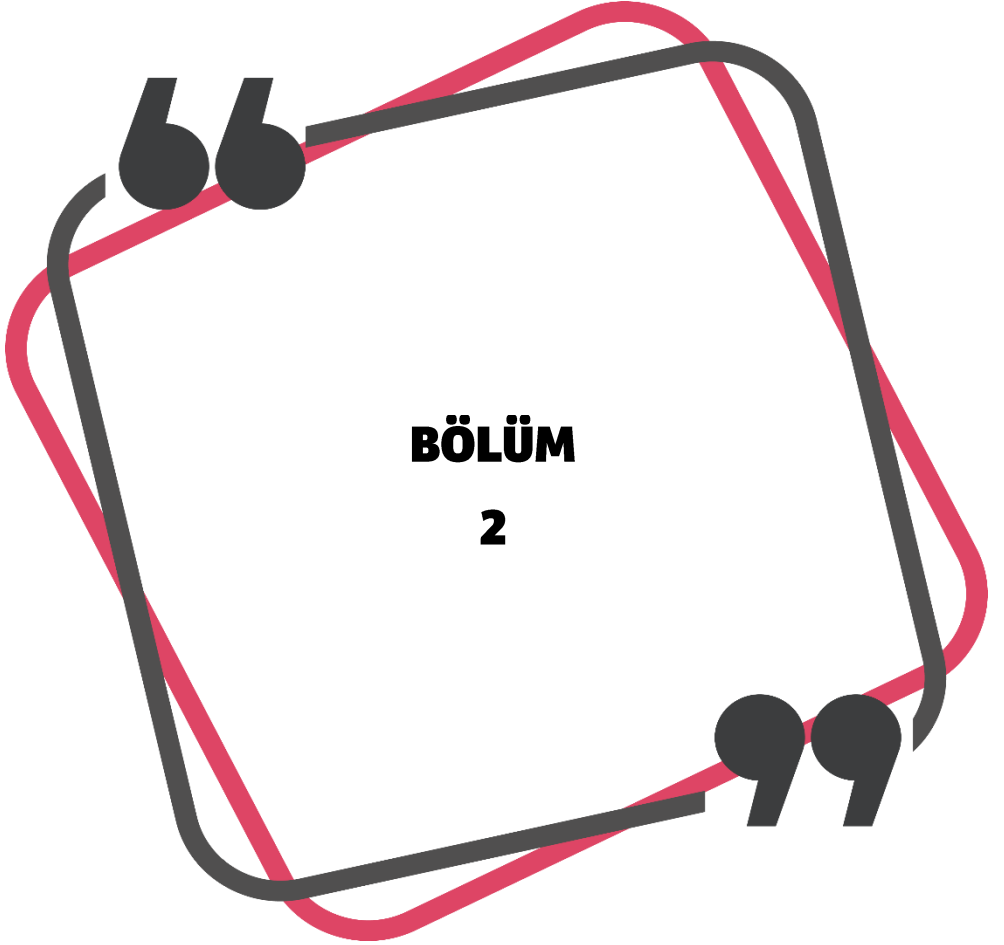
- Andersson, L.M. ve Pearson, C. M. (1999). Tit For Tat? The Spiraling Effect of Incivility in the Workplace. *Academy of Management Review*, 24(3), 452-471.
- Bartlett, J. E. , Barlett, M. E. ve Reio, T. G. JR. (2008). Workplace Incivility: Worker and Organisational Antecedents and Outcomes, *Paper Presented at the Academy of Human Resource Development International Research Conference in the Americas*, 20-24 February, Panama.
- Beattie, L. ve Griffin, B. (2014). Accounting for Within-Person Differences in How People Respond to Daily Incivility at Work. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 87(3), 625–644.
- Caza, B. ve Cortina, L. M. (2007). From Insult to Injury: Explaining the Impact of Incivility. *Basic and Applied Social Psychology*, 29(4), 335–350.
- Cortina, L. M. (2008). Unseen Injustice: Incivility as Modern Discrimination in Organizations. *Academy of Management Review*, 33(1), 55-75.
- Cortina, L. M., Magley, V. J., Williams, J. H. ve Langhout, R. D. (2001). Incivility in the Workplace: Incidence and Impact. *Journal of Occupational Health Psychology*, 6(1), 64-80.
- Delen, M. G. (2010). Çalışma Hayatında İşyeri Kabalığı Olgusu. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (53),43-58.
- Dion, M. J. (2006). The Impact of Workplace Incivility and Occupational Stress on the Job Satisfaction and Turnover Intention of Acute Care Nurses, Doctoral Dissertation, *ETD Collection for University Of Connecticut*, Storrs.
- Doğan, S. ve Kılıç, S. (2014). Üretkenlik Karşıtı İş Davranışlarının Türleri, Boyutları ve Benzer Kavramlarla İlişkilerine Yönelik Bir Yazın İncelemesi. *H.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 103-132.
- Felblinger, D. M. (2008). Incivility and Bullying in The Workplace and Nurses' Shame Responses. *Journal of Obstetric, Gynecologic and Neonatal Nursing*, 37(2), 234–242.

- Ferguson, M. (2012). You Cannot Leave it at the Office: Spillover and Crossover of Coworker Incivility. *Journal of Organizational Behavior*, 33, 571-588.
- Hershcovis, M. S. (2011). Incivility, Social Undermining, Bullying...oh my!: A Call to Reconcile Constructs within Workplace Aggression Research. *Journal of Organizational Behavior*, 32, 499-519.
- Ismail, I. R. (2011). Effect of Workplace Incivility on Coworker Helping: The Mediating Role of Hurt Feelings. *Universiti Tun Abdul Razak e-Journal*, 7(2), 11-22.
- Johnson, P. R. ve Indvik, J. (2001). Rudeness at Work: Impulse Over Restraint. *Public Personnel Management*, 30(4), 457-465.
- Kanten, P. (2016). *İşyeri Nezaketsizliği, Örgütlerde Davranışın Aydınlik Ve Karanlık Yüzü*, Kanten ve Kanten (Ed.), (ss.527-564), Nobel, Ankara.
- Lewis, P. S. ve Malecha, A. (2011). The Impact of Workplace Incivility on the Work Environment, Manager Skill and Productivity. *The Journal of Nursing Administration*, 41(1), 41-47.
- Lim, S., Cortina, L. M. ve Magley, V. J. (2008). Personal and Workgroup Incivility: Impact on Work and Health Outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 93(1), 95-107.
- Lim, S. ve Lee, A. (2011). Work and Nonwork Outcomes of Workplace Incivility: Does Family Support Help? *Journal of Occupational Health Psychology*, 16(1), 95-111.
- Logan, T. R. (2016). Influence of Teamwork Behaviours on Workplace Incivility as it Applies to Nurses. *Creighton Journal of Interdisciplinary Leadership*, 2(1), 47-53.
- Oyeleye, O., Hanson, P., O'Connor, N. ve Dunn, D. (2013). Relationship of Workplace Incivility, Stress, and Burnout on Nurses' Turnover Intentions and Psychological Empowerment. *The Journal of Nursing Administration*, 43(10), 536-542.
- Pearson, C. M., Andersson, L. M. ve Porath, C. L. (2000). Assessing and Attacking Workplace Incivility. *Organizational Dynamics*, 29(2), 123-137.

- Pearson, C. M., Andersson, L. M. ve Wegner, J. W. (2001). When Workers Flout Convention: A Study of Workplace Incivility. *Human Relations*, 54(11), 1387-1419.
- Pearson, C. M. ve Porath, C. L. (2005). On the Nature, Consequences and Remedies of Workplace Incivility: No Time for ‘Nice’? Think Again. *Academy of Management Executive*, 19(1),7-18.
- Penney, L. M., ve Spector, P. E. (2002). Narcissism and Counterproductive Work Behavior: Do Bigger Egos Mean Bigger Problems?. *International Journal of Sekction and Assessment*, 10, 126-134.
- Polatçı, S. ve Özçalık, F. (2013). Yapısal ve Psikolojik Güçlendirmenin İşyeri Nezaketsizliği ve Tükenmişliğe Etkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 1(2), 17-34.
- Porath, C. L. ve Pearson, C. M. (2010). The Cost of Bad Behavior. *Organizational Dynamics*, 39(1), 64–71.
- Porath, C. ve Pearson, C. (2013). The Price of Incivility. *Harvard Business Review*, 91(1-2), 115-121.
- Reio, T. ve Ghosh, R. (2009). Antecedents and Outcomes of Workplace Incivility: Implications for Human Resource Development Research and Practice. *Human Resource Development Quarterly*, 20(3), 237–264.
- Ricciotti, N. A. (2016). Emotional Intelligence and Instigation of Workplace Incivility in a Business Organization, Walden Dissertations and Doctoral Studies, *Walden University*, USA.
- Spence-Laschinger, H. K., Leiter, M., Day, A. ve Gilin, D. (2009). Workplace Empowerment, Incivility, and Burnout: Impact on Staff Nurse Recruitment and Retention Outcomes. *Journal of Nursing Management*, 17(3),302–311.
- Tarraf, R. C. (2012). Taking a Closer Look at Workplace Incivility: Dimensionality and Source Effects, Unpublished Master's Thesis, *The University of Western Ontario*, Ontario, Canada.
- Taylor, S. G. ve Kluemper, D. H. (2012). Linking Perceptions of Role Stress And Incivility to Workplace Aggression: The Moderating Role of Personality. *Journal of Occupational Health Psychology*, 17(3), 316–329.

ISBN: 978-625-6971-44-8

Vagharseyyedin, S. A. (2015). Workplace Incivility: A Concept Analysis.
Contemporary Nurse, 50(1), 115-125.

MİTOLOJİK, TEORİK, İNANÇSAL VE OLGUSAL ÇERÇEVEDE ERKEN DEVLETİN DOĞUŞ SÜRECİ VE MEZOPOTAMYA UYGARLIĞI

Dr. Öğretim Üyesi Eyüp ÖZ

Haliç Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0003-4485-2902

Giriş

Filozoflar, tarihçiler ve sosyologlar devlet ve iktidar olgusunun kurumsal ve kuramsal karmaşıklığı, tarihsel derinliği ve biçimsel çeşitliği karşısında sürekli yollarını şaşırılmışlardır¹. Kendi işleyiş kurallarını üreten ve kamusal yararı yönlendirmeye adanmış bir devletin ortaya çıkışı ve nedenleri, her biri farklı veya kısmen benzeşen çeşitli yaklaşımların belirmesine neden olmuştur. Özellikle Batı uygarlığının yükselişi sırasında keşfedilen yeni ve eski dünya tarihinin uyandırdığı merak ve buralara hükmetme arzusunun doğurduğu arkeoloji, antropoloji ve filoloji gibi bilim dalları, Aydınlanma (kabaca 15. Louis dönemi, 1710-1774) hareketi içinde gelişmiştir. Aydınlanma felsefesi, Avrupa sınırları ve Hristiyanlık öğretilerini aşan, ama bununla birlikte de Katolikliğin evrensel uzamın anlayışını paylaşan beşeri bir görüş açısına ulaşmıştır. Özellikle 18. asırdan sonra, Protestanlığın dayattığı yerelleşme hareketi doğrultusunda ırkların mitolojik ve dini kökenlere dayandırıldığı bir kavrayıştan daha çok, bilimsel gelişmelerin ışığında ulaşılan bedensel, dilsel ve biyolojik özelliklere göre sınıflandırılmış bir insanlık şeması oluşturulmuş ve bu yöndeki çalışmalar Almanya gibi bazı Avrupa ülkelerinde zirveye ulaşmıştır.

Zamanla Avrupa'nın tamamını esir alan bu düşünsel dönüşümde, elbette Amerika kıtasının 1492'deki keşfinden sonra karşılaşılan antik uygarlıkların yarattığı şokun etkisi de vardı. Napolyon Bonapart'ın Mısır Seferi sırasında (1798-

¹ 'Arapça'da *devlet* veya *dület* değişmek, bir halden başka bir hale dönmek; nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak; üstün gelmek, zafer kazanmak mânalarına gelir. Çoğulu *düvel*dir. Bazı dilciler, kullanım bakımından iki kelime arasında fark bulunmadığını söylerken bazılarına göre devlet savaşıla, dület ise malla ilgili olarak kullanılır ve ilki zaferin taraflar arasında el değiştirmesini, diğeri ise servet ve zenginliğin elden ele dolaşımını ifade eder. Kelimenin Arapça'ya Akad dilindeki 'amaçsızca dolaşmak' anlamına gelen *däludan* veya Süryânîce'de 'hareket etmek, harekete geçirmek, canlandırmak ve yerini değiştirmek' anlamındaki *däl* kelimesinden geçmiş olabileceği ileri sürülmüşse de bu kullanımların, kelimenin Arapça'daki anlam zenginliğini tamamiyle aksettirdiğini iddia etmek güçtür (Davutoğlu, 1994: 234-240)'.

1801) buraya getirilen bilgin ve sanatçılar, şimdilerde Mısırbilim dediğimiz şeyin temellerini atmışlardır. Fransız düşünür Ernest Renan'ın 1859'da adını verdiği Asuroloji alanında yapılan keşiflerle ortaya çıkarılan Sümer Uygarlığı ve bura da yazının icat edildiğinin anlaşılması ve kentleşme gibi ilklerin olması araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Yine araştırmalar sonucunda Tevrat ve İncil'den daha önce yazılmış çeşitli kanun metinlerinin ortaya çıkması, bu dinin önde gelenleri arasında bir şok etkisi yaratmıştır. İlk kent devletinin kurulduğu yer olarak aşağı Mezopotamya, bu yönüyle nitelikli araştırmaların yapıldığı bir coğrafyaya dönüşmüştür.

Şimdilerde ilgi odağı haline gelen ve insanlık tarihine yeni bir ufuk açacağı anlaşılan Göbeklitepe ise Şanlıurfa sınırları içinde yer almaktadır¹. Buzul Çağı'nın (Pleistosen, MÖ 11700'de tahminen son buldu) sonlarına uzandığı tahmin edilen yerleşim bölgelerindeki anıtsal yapılar, büyük bir ilgi uyandırmaktadır. Tapınaklardaki T biçimli sütunlarda yer alan üç boyutlu hayvan heykelleri, doğa olayları ile ilgili ayinlerde kullanılan, _örneğin yağmur bolluğu seremonisi için olabilir sembolik işaretler olarak tanımlanabilir. Elbette buradaki anıtsal yapıların eğer bir iktidar diyebileceğimiz otoritesi yoksa, hangi motivasyonla yapıldığı da ilginç bir araştırma sorusu olarak karşımızda durmaktadır. Urfa ovasını çevreleyen ve yüksekliği birkaç yüz metreyi geçmeyen tepelerde, iki bin yıl boyunca oluşan onu aşkın yerleşim yeri, kopuş dönemleri olsa da bir devamlılık içinde olduğu anlaşılmaktadır. Göçebelikten tarımsal yaşama, yani yerleşik yaşama geçildiği ve buna bağlı olarak belli oranda bir nüfus artışının olabileceği düşüncesinden hareketle², söz konusu anıtsal mekânların ve yerleşim yerlerinin inşası, en azından belli bir nüfus eşiğinin aşılmasının doğurduğu insan gücü ile

¹ 'Şanlıurfa'nın birkaç kilometre kuzeyine doğru, Çanak Çömlek öncesi Neolitik Göbeklitepe kutsal alanı uzanır. MÖ 10. ve 9. Binyıllar kadar eskiye tarihlenen anıtsal yapıların yıkıntısının yoğun kalıntısı Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından 1995 yılından beri sistematik olarak kazılmaktadır. Alan, çember benzeri yapıları oluşturan, tonlarca ağırlıktaki tek parça T-biçimli sütunlarla karakterize edilir. Sütunlar, kireçtaşı duvarlarla ve duvarların iç kısmındaki sıralarla birbirine bağlanmıştır. Bu yapıların merkezinde 5 metreden fazla yüksekliğe sahip olan iki büyük sütun yer alır. Çemberler, 10-20 metre ölçüsündedir. En son kazı sezonunda birkaç önemli yeni keşif gerçekleştirilmiştir. 2011 yılı araştırmalarındaki odak noktasından biri, kuzeybatı çöküntüsündeki yeni kazı alanları olmuştur (Dietrich & ark., 2012). Bu konuda ayrıca detaylı bilgi için bakınız, (Schmidt 2007); (Göler, 2016).

² Tarım toplumunda insanlar, işlerinde çocuklarının kendilerine yardım etmesi ve yaşlandıklarında kendilerini bakması ve koruması için mümkün olduğu kadar çok çocuk sahibi olmaya çalışıyorlardı. Bu da nüfus artışının nedenlerinden biriydi., Bakınız, Jean-Daniel Forest, 'La culture d'Uruk ou la Mésopotamie du IVe millénaire', (09/02/2023 tarihinde https://www.clio.fr/bibliotheque/pdf/pdf_la_culture_duruk_ou_la_mesopotamie_du_ive_millenaire.pdf adresinden erişim sağlanmıştır.

mümkün olabilir. Dolayısıyla bu kültürel havzadaki anıtsal mekânlar, aynı zamanda insanlık tarihinin en önemli aşamalarından birinin yarattığı endişe ve dönüşümün sonuçlarını da ebedileştirmektedir¹.

Tarih Öncesinde Yaşam

Tarih öncesi insanların yaşam biçimi küçük ve hareketli topluluklar halindeydi². Barınma, beslenme ve hayatta kalma becerileri bakımından hayvanlarına benzer bir tarzda yaşamaktaydılar. ‘Göçebe avcı-toplayıcılar, bölgenin kendilerine sunduğu hayvan ve bitki kaynaklarından yararlanır ve bunlar dağınık ve mevsimlerin ritmine bağlı oldukları için, oldukça geniş alanlarda hareket edebilen sınırlı sayıdaki gruplar halinde örgütlenirler. Aile bağları azdır, insanlar çok hareketlidir ve birliktelikleri belirsizdir, çünkü üretim tarzlarındaki hiçbir şey kalıcı bir işbirliğini doğurmuyordu³. On binlerce yıl süren bu yaşam biçiminde insanlar, yaşadıkları mağara ve mekânlara silinmez izler bıraktılar. Mağara resimlerinde öne çıkan at, aslan, geyik, yabani koyun ve boğa gibi bazı hayvan figürleri, insanın zaman ötesi, doğüstü veya doğaltı dünya ile kurdukları ilişkinin görkemli birer aracı ve tanıkları olarak taşlara resmedilmiş veya kazınmıştır.

Erkeklerin avcı, kadınların ise daha çok toplayıcı olduğu bu yaşam biçiminde, bir aile bilincinden daha çok kabile bilinci hâkimdi. Yerkürenin iklimsel koşulları ve salgınlar insanların hızla çoğalmasına imkân vermiyordu⁴. Komşu kabilelerin

¹ ‘Sadece Göbekli Tepe’deki anıtsal sütunların ikonografik zenginliği değil, aynı zamanda burada tanımlanan küçük buluntular benzeri diğer buluntular, çok erken zamanlardan günümüze kadarki akla hayale sığmayan sembolik dünyaya bir bakış açısı getirir. Bu, yazının icadından önce kültürel bilgiyi depolamak için geliştirilen bir sistemdir. Tabelaların, tabletlerin, ok sapı düzleştiricilerinin ve taş kapların üzerindeki benzer veya aynı semboller aracılığıyla göze çarpan Göbekli Tepe’nin civarındaki diğer yerlerle olan yakın bağlantısı, bir kült topluluğuna ait olan yerleri algılamamıza yardım eder. Merkezi toplanma yeri Göbekli Tepe olan bir topluluk (Schmidt 2007); (Göler, 2016).

² ‘MÖ 10.000’lerden itibaren buzulların çekilmesini takiben insanoğlu ilk yollar olan patikalardan yürümeye başlamış ve günümüzde iskân ettiği coğrafyaya doğru hareket etmiştir. MÖ 9000’lerde tarım toplulukları ortaya çıkmaya başlamış ve MÖ 8000’lerde iklimde görülen stabilizasyon ve elde edilen birikim, düzenli hayvan göçlerine ve insanların geniş alanda seyahat etmesine olanak sağlamıştır (Berk, 2020: 115-134).

³ Jean-Daniel Forest, ‘La culture d’Uruk ou la Mésopotamie du IVe millénaire’, (09/02/2023 tarihinde https://www.clio.fr/bibliotheque/pdf/pdf_la_culture_duruk_ou_la_mesopotamie_du_ive_millenaire.pdf adresinden erişim sağlanmıştır.

⁴ ‘Taş Devri’nde çocukluk çağı sonrasında yaşam beklentisi 13 sene, yani ortalama yaşam süresi 32 seneydi. Rakam kadınlarda doğuma bağlı ölümler nedeniyle iki yıl daha düşüktü (Matinez-Gros, 2014: 74).

evlilik için kadın ve kızları kaçırmaları bitmek bilmeyen çatışmalara neden oluyordu. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da bu nedenle şiddetin arttığına dair arkeolojik tespitler bulunmaktadır¹.

Neolitik Çağ'da kabilelerin yaşama alanları sembolik sınırlarla çevriliydi. Çağın sonuna doğru, Güneydoğu Anadolu'dan aşağı Mezopotamya'ya kadar uzanan bir alanda hayvanların evcilleştirilmesi, tarımın keşfi², MÖ 6 binle 4 bin arasında Ubeyd Kültürü olarak adlandırılan dönemde köy yaşamının başlaması ve gelişmesi ile birlikte³, bir bölgede oturanların diğer kabilelere topraklarından geçme hakkı vermesi veya vermemesi, geçişleri sınırlandırması gibi olgular belirmiştir. Bu sürecin üç aşamada gerçekleştiği anlaşılıyor: İlk başta sınırlar semboliktir. Köyler çember kulübeler, çadırlar veya genellikle yuvarlak planlı evlerden oluşuyordu. Toplulukların büyük bir alandaki yer değiştirmeleri, bir toplanma noktası veya alanı etrafındaki çemberi anımsatmaktaydı. Ticari faaliyetlerin yoğunlaşması sonrasında dikdörtgen veya kare planlı evlerin arasından uzanan düz sokakları, ayırt edici mahalleleri, su baskınları ve güvenlik amaçlı çukur ve yükseltilmiş toprak kitleleriyle korunan yerleşim yerlerinden bazıları büyüyerek kentlere dönüşmüşlerdir. Bu kentler daha sonra ortak bir inanç sistemi etrafında bütünleşerek, özerk birer siyasal yapıya dönüşmüşlerdir.

¹ 'Bugünkü arkeolojik kanıtlara göre, yaklaşık olarak M.Ö. 12000/11000 ile 6000/5000 yılları arasına tarihlendirilen Neolitik Çağın MÖ yak. 7000'lere kadar devam eden beş bin yıllık ilk evresi Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ (Akeramik Neolitik Çağ), insanlık tarihinde 'devrim' niteliğinde gelişmeler gösteren en belirleyici süreçlerden biridir. Bu dönemin Verimli Hilâl'in kuzey kısmını oluşturan Güneydoğu Anadolu'daki (Kuzey Mezopotamya) en tanınmış temsilcilerinden olan Çayönü Tepesi, Hallan Çemi ve Nevali Çori gibi merkezler ile Göbeklitepe, Urfa-Yeni Mahalle ve Körtik Tepe gibi halen kazılmakta olan yerleşmeler, umulmayacak biçimde gelişkin ve sonraki dönemlerin en tipik buluşlarının öncülleri sayılabilecek yeniliklerle dolu arkeolojik kanıtlar sunmuşlar ve sunmaya devam ediyorlardı (Özdöl, 2011); Ayrıca bakınız Jean-Daniel Forest, 'La culture d'Uruk ou la Mésopotamie du IVe millénaire', (09/02/2023 tarihinde https://www.clio.fr/bibliotheque/pdf/pdf_la_culture_duruk_ou_la_mesopotamie_du_ive_millenaire.pdf adresinden erişim sağlanmıştır.

² 'Tarım toplulukları büyümeye meyillidir. Bağımsız köyler toprak bulunduğu sürece büyüyecek ve büyüdüklerinde parçalanmaya meyilli oldukları için zaman ile parçalanacaktır. Bu da köy sayısının artışı ile sonuçlanan bir süreçtir. Köy sayısındaki artış başıboş verimli toprakların tükenmesine kadar sürecektir (Küçükylmaz, 2008: 42).

³ Güney Mezopotamya'da yaklaşık 2 bin yıl boyunca devam eden ve sonunda Arkaik Uruk döneminin başlarına kadar devam eden ve basit işaret sembollerinin geliştirildiği dönemdir. Bu işaretler zamanla Sümerlerinde katkısıyla daha karmaşık bir yazı sistemine dönüşmüştür. Köyleri tarımsal bir havzanın merkezlerinde yer almakta ve çanak çömlekte ileri teknikler kullanmaktaydılar. Bu işaretler zamanla Sümerlerinde katkısıyla daha karmaşık bir yazı sistemine dönüşmüştür. Konu ile ilgili geniş bilgi için bakınız, Jean-Daniel Forest, 'La culture d'Obeid (du VIIe au Ve millénaire)', (09/02/2023 tarihinde https://www.clio.fr/BIBLIOTHEQUE/pdf/pdf_la_culture_dobeid_du_vii_e_ve_millenaire.pdf adresinden erişim sağlanmıştır.

Bu gevşek dini, siyasi ve ticari birliktelikte, komşular arasında yapılan anlaşmalar, bağımlılık veya tabi olma durumları da kayıt altına almaktaydı. Böylece ilk yasalar ve kentler arası antlaşmalar da yapılmış oldu. Bu anlamda ilk siyasi birlikler, daha sonra tapınak olarak adlandırılacak olan ve ilkel de olsa dinsel bir alanın çevresinde gelişmiştir. Mezopotamya’da olduğu gibi tahılın stoklandığı ve İndus Vadisi’ndeki yabancı yerlerden gelen hediyelerin saklandığı ambarların bulunduğu merkezi bir hazinesi olan ve ileride saraya dönüşecek olan gündelik işlerin konuşulduğu ortak bir toplanma mekânının etrafında oluştu¹. Urukta bu depolama alının Eanna Tapınağı olduğundan buranın idarecisi olan ve gücünü ve meşruiyetini tapınağındaki rolünden alan *EN*, yani bey etkili bir kişiydi. Bu yerleşim yerlerinde her şey tapınağına dönüktü. Evler ise zirvesinde dünyevi ve dini tartışmaların yapıldığı ve kamusal binaların bulunduğu bir höyüğün (Uruk düz bir alan üzerine kurulmuştu) hemen yamaçlarına yayılmıştı. Periferideyse, konar-göçer köyler ve onları çevreleyen tarım arazileri², doğal kaynaklar, hayvanlar için çitler, çöplük alanları ve mezarlık yer almaktaydı.

Mitolojik Metinlerde Felaketler ve İnsan Neslinin Devamlılığının Zorunluluğı

‘Aristooteles, *Felsefe Üzerine* adlı diyalogunda, insanlığı dönem dönem yıkan büyük felaketlerden söz ediyordu. Uygarlığı yeniden yaratmak için az sayıda geriye kalanların ve onların soyundan gelenlerin alması gereken yolu çiziyordu. *Deucalion* tufanından kurtulmuş olanlar³, önce en ilkel yaşam olanaklarını, sonra yaşamı güzelleştiren sanatları bulmak zorundaydılar. Üçüncü aşama da diye sürdürüyor sözlerini Aristoteles: Bakışlarını Polis’in örgütlenmesine çevirdiler; bir sitenin parçalarını bir araya getiren yasaları ve bağları icat ettiler; bu buluşa Bilgelik adını verdiler. Bu bilgelik, vatandaşa özgü erdemleri bulan yedi bilge ile sağlandı (Vernant, 2017: 65)’.

¹ ‘Mısır ve Mezopotamya’da ilkel toplumlar arasında savaşlar ve fetihler çizgisinde gerçekleşmiş bulunan iktidar mücadelesini Kent Devrimi olarak tanımlamaktadır. Kent Devrimi, artı ürünün sistematik bir biçimde köylülere alınıp merkezde bulunan krallığına veya tapınaklara ait olan ambarlarda biriktirildiği totaliter rejimlerin kurulduğu dönem olarak tanımlanabilir. Bu dönem Bronz Çağının başlangıcına denk gelmektedir (Küçükyılmaz, 2008: 43)’.

² Tarımsal faaliyetlerde iki iş yükü önem arz eder: Sürme/ekim ve hasat/işleme. Hasat için, en altta çiftçiler, *ugula* iş koordinatörü ve hiyerarşinin en üstünde de *umbisag/ensi* vardır.

³ Deucalion Tufanı: ‘Deucalion, Promoteus’un oğlu ve Pyrrha’nın kocası, Selanikte bir kraldır. Parnassus üzerinde bir tufandan sonra yalnız onlar geriye kalırlar. Arkalarına doğru taşlar atarlar. Deucalion’un attığı taşlar erkek, Pyrrha’nın attığı taşlar kadın olur, böylece dünya da insanlar yeniden çoğalır (Vernant, 2017: 65)’.

Aristoteles varoluşçuluğunun Sümerlerden etkilendiği aşikârdır. Benzerlik şöyledir: Abgallar, Sümer mitolojisinde Enki'ye, Tufan'a kadar hizmet eden, yarı tanrı ve kralların danışmanı olan yedi bilgelendir. Enki ise bir iktidar erkinin bütün esnekliğine sahip bir mitolojik figürdür. Hem 'altın çağı' bitiren, hem de insan soyunun devamı için her şeyi yapan bir karaktere sahiptir. Abgallar, Abzu'nun tatlı sularından çıkmışlardır. İnsanoğlunun eğitmenleridirler. Varoluşçuluğun Mezopotamya mitolojisinde vücut bulmuş şekline göre; Abgalların kendilerini çok çalıştırmaktan bıkan işçi tanrı İgugular, iş bırakıp, isyan eder ve bu durumlarını tanrı Enlil'e şikâyet ederler. Gök tanrısı An ise büyük meclisi toplayarak işçi tanrıların yerine bir daha düzeni bozmayacak becerikli ve zeki, fakat kısa ömürlü olan insanı yaratma kararı alır. Bundan sonra insan, yedi çift halinde ve tanrıların kanının karıştırıldığı bir kilden yaratılır. Bu nedenle de öldükten sonra ona dönecektir. Fakat her şey iyi hesap edilemediğinden insanlar çoğalıp fazla gürültü yaptığında, Enlil uyuyamaz olur ve insanların sayısını azaltmak için salgın hastalıklar, kuraklık ve açlık göndererek onları yok etmeye karar verir. Tanrı Enki bu yok oluşa engel olmak için, bir gemiyle Tufan'dan kurtulmaları için insana yol gösterir. İnsan kurtulsa da artık yeniden şekillendirilmiştir. İnsanın çoğalması kadınların kısır olması, çocuk ölümleri gibi kusurlarla engellenirken, ömrü de yüz yaş ile sınırlandırılır. Böylece yüzlerce yıl yaşayan mitolojik insanın yerini, tarihsel zamanların kısa ömürlü insanı almış oluyordu¹. Diğer mitolojik metinlerde de tespit edileceği üzere insanların sayıca artması, karmaşayı, şiddeti, rekabeti ve salgın hastalıkları beraberinde getirmiştir. İnsanların bir arada yaşamını sürdürme gerekliliği, güçlü ve organize bir siyasi ve dini iktidarın doğuşunu zorunlu kılmış gibi görünüyor. Başlarda Mezopotamya'da görevleri, adeta iskeletin parçaları gibi (Bottero, 1987: 258), bir birini tamamlayıcı ve bütünlüklü işlevleri olan iki bine yakın tanrı varken, zamanla altı yüze yakını kaybolmuştur. Bazı inanç figürlerinin kaybolması, aslında Nippur'un bölgenin dini merkezi olarak ortaya çıkması ile ilgili olarak, bölgenin inançsal bütünleşmesinin bir sonucuydu. Siyasal erk bu görece kültürel ve dini uyum içinde kentten kente, ırktan ırka ve hanedandan hanedana geçerek varlığını sürdürüyordu.

Mitolojiye göre 'Tufan her şeyi yerle bir etti ve Tufan her şeyi yerle bir edince de, saltanat gökten indirildi. İşte bu gökten inme anı aslında bölgedeki nüfus patlamasının zirve yaptığı dönem olabilir. Çünkü salgın hastalıklar insan nüfusunun belli bir eşiği aşmasından sonra yayılabilirler. Mitoloji yazının icadından, yani kent iktidarının doğuşundan hemen önceki zamanı ilahi bir boyutla ifade ederek atlıyordu. Birkaç asırlık bu boşluğu ve mitolojinin yıprandığı alanları, arkeolojik

¹ Truva'da insanların çoğalıp fazla gürültü yapmasından sonra, Olympos tanrılarının Truva Savaşı'na karar vermeleri Sümer mitolojisini anımsatmaktadır.

bulguların izinden giderek ve daha sonra gerçekleşen süreçlerle benzerlikler kurarak belki onarabiliriz. Efsanevi metinlere geri dönersek, orada tufandan sonraki sürecin tasarımının mükemmel olması gerektiği yazıyordu: Çevresindeki bozkırla zıtlık oluşturan bir kentsel ortam¹. Sonrasında *alum*, yani kentler biri diğere baskın hale gelmeye ve diğerlerini kuşatmaya başlayarak *mâtum* denilen ülkeyi oluşturdu. Eridu'da² başlarda önemliydi, fakat sonrasında Uruk güney Mezopotamya'ya damgasını vurdu³. Geriye tek olası hükümet sistemini uygulayacak olan kişinin seçimi kalmıştı. Fakat kral da herhangi bir kişi olamazdı. Kralların en ünlüsüse toplumsal çıkarları kendi menfaatine önceleyen ataları Enmerkar ve Lugalbanda'dan sonra Gılgamış'tı.⁴

Tarihsel Olgular

Tarihsel süreç aslında efsanelerdeki tahrif olmuş anlatımlarda olduğu gibi işlemiyordu. MÖ 6000 ile 5500 arasında köylerin yaygınlaşması ve arından dördüncü bin yılın ortalarında doğru, Uruk gibi bazı kentlerin büyüyerek merkezi bir konuma yükseldikleri anlaşılmaktadır. İşte bundan sonra köyle ile kentler arasında büyük zıtlıklar ve bağımlılıklar oluştu. Zira kentleşme ilerledikçe, bir yanda bu yemyeşil doğa görüntüleri ile diğer yanda ve sadece birkaç kilometre uzaklıkta tüm tehlikelerin kaynağı ve vahşet alanı olarak algılanan sessiz ve ıssız topraklar arasındaki karşıtlık daha da artmıştı. Peyzajda, *madbarum* denilen çölden, *nawûm*

¹ 'Kent, mübadeleler yoluyla ilişkiler ağlarının gelişiminin ve daha fazla çeşitlendirilmiş ve uzmanlaşmış ekonominin sonucu doğar. Uruk şehrinde keşfedilen çok sayıda tablet, siyasi veya dini faaliyetlere bağlı yazıların yoğunluğuna tanıklık ediyor. Kent, ekonomik merkez olarak çeşitli ilişkileri olan bir hinterland ile idari, askeri, ticari ve kültürel bağlantılara sahipti (Michel, 2013: 179-279).

² 'Eridu arkeolojik kayıta, en alt katmanlarında, bir köy olarak görünür. Kent, köyün bir tepe üzerine kurulmuş tek odalık sunağı çevresinde gelişmiştir. Kent gelişirken yıkılan sunağın yerine giderek daha büyük yapıların kurulmasıyla bir tümsek oluşmuştur. Sonda tümsek höyüğe dönüşür. Doruğunda büyük bir tapınak görünür (Şenel, 2014: 382).

³ Bu dönemde bilinen dört büyük kent vardı: Uruk, Akad, Ur ve Kiş.

⁴ Etimolojik olarak Gılgamış/*BIL.GAMES*, 'her zaman genç ata' anlamındadır. Bu mükemmel Mezopotamya kralı olan Gılgamış'ın adı, adalet ve ilahi uyum ağacı veya insanlar ve tanrılar arasındaki bağlantıyı sağlayan anlamına geliyor olabilir. Öyle anlaşılıyor ki ağaç, hem kralın korumakla yükümlü olduğu ilahi düzenin bir simgesi, hem de eşitsiz ve hiyerarşik bir toplumda, yani Sümerler arasındaki hür ve köleler için çıkardığı yasalar sayesinde, adaleti egemen kılarak toplumsal düzeni sağlayan kralın simgesi; krallığın refahının (su ve bolluk ile birlikte) sembolüydü (Grandpierre, 2014) Gılgamış isminin büyük bir fonetik devamlılığını gözlemlese de, yazılma şekli bir yerden bir yere ve bir çağdan diğerine farklılık gösterir. Ancak isimler sadece fonetik değil, semantik anlamlarda taşınırlar. ^{DINGIR}*GIŞ.GİN.MAŞ* şeklindeki kullanımında ön-belirleyici olan *DINGIR*, ilahi olan her şeye atıfta bulunur ve *GIŞ* işareti ise 'ağaç' anlamına gelir, tamamı 'ilahi ağaç' olarak tercüme edilir. Sümer ideogramında *GİN*, paranın bir ölçü birimi olan Babilce *şıqlum* 'şekel' sözcüğüne atıfta bulunur. Aynı zamanda *şitkultum* 'denge' anlamına gelir, *MAŞ* ise *mişlum* 'olduğu gibi/eşit' veya *maşlum* çift/benzer anlamlarına gelir. *GİN* işareti ise 'saf' anlamındadır (Grandpierre, 2014)'.

denilen bozkıra geçiş çok hızlı bir şekilde gerçekleşmekteydi. Ardından bozkırı ekili alandan ayıran *mâtum*'a, yani ülkeye erişimi sağlayan bir saçak gibi olan ve hayvancılık yapan yarı göçebelere bulduğu *kasum* bölgesine ulaşıyordu. Buranın alt kısmı yeşil alanlarıyla, üst kısmı tapınaklarla ve bahçelerle donatılmış saraylarıyla bir mikro kozmos olarak tasavvur edilebilirdi. Düzenli tarlalarıyla *âlum* denilen sur içi, dünyayı adeta bir minyatür olarak temsil etmekteydi. Bu ülke daha doğrusu çöl, çoraklık ve göçerlerin çevrelediği, karanlık ölüm ve vahşetin simgesi olan uzamların ortasındaki yerleşik toplumun yaşam mekânı ve uygarlık yeri idi (Grandpierre, 2014). Zira kentli bir toplum için uygar dünyanın dışında yaşamak mümkün artık mümkün değildi. Burada kurban bile sunmak bir şeyi değiştirmiyordu. Gılgamış destanları dahi bize, artık bu dünyanın ne denli tehlikeli olduğu ve burada silahsız ve *humbaba* adlı yarı hayvan olan bir canavarla sembolize edilen bu uygar dünyayı çevreleyen vahşi kabilelerden bazıları ile ittifak kurmadan veya onları asker olarak devşirmeden, surların dışında silahsız dolaşmanın ve bunların saldırılarına karşı koymanın nedenli zor olduğuna işaret etmekteydi (Grandpierre, 2014).

Uygar toplum da kesinlikle eşit değildi. Kent çevrili olduğu bu vahşet alanı olan çöle karşı, medeniyetin hem simgesi, hem de koruyucusuydu. Fakat kimse bu eşitsizliği sorun edip başka bir yerde daha iyisini bulamaz ve bulmaya dahi cesaret edemezdi, çünkü başka yer, ya bir çöldü, ya da vahşi kabilelerin yurduydü. Mezopotamya zihniyetinde medeniyetin ötesinde daha iyisi yoktur. Zira uygarlığın ters yüzü olan ölümler dünyası, yani Arallu ülkesi, yalnızca yaşayanlar dünyasının tersyüz bir aynası olarak değil, aynı zamanda hiçbir kurtuluş yolu olmadığı için medeniyetin solgun ve karanlık yansıması olarak tasavvur ediliyordu. Ölümler dünyasının merkezi olan Ganzur, kutsal çift Nergal ve Ereşkigal'in hüküm sürdüğü yerdü. Oradaki varoluş koşullarında yaşayanların düşünceleri ve sundukları kurbanların hiçbir önemi yoktu (Grandpierre, 2014).

İktidarın Doğuşu ve Otoritenin Kurumsallaşması

İster kabile şefi otoritesi, isterse devletinki olsun, insanlık tarihi boyunca iktidarın gerekliliği gündelik hayatta ve insanlar arasındaki farklardan doğmuştur. Otorite ilk etapta kişiler arası bir iş veya olgudur. Zira kişiler arası ilişkiler ve karakter farkları ve eşitsizlikler nedeniyle iki kişinin karşılaşması dahi küçük bir 'otoritenin' doğmasına yeterlidir. Birkaç kişi arasında oluşan hiyerarşi ise, daha sonra bir çağlayanın kademeleri gibi aşağı doğru akar ve bir otorite alanı oluşturur. Gelişimi bu şekilde olan iktidar alanının ve bunun cisimleşmiş hali olan erken kent devletleri, aşağı Mezopotamya'da denizle karan bütünleştiği, bataklıkların

aralarında kalan yükseltelerde ve su baskınlarına karşı son derece hassas olan ve suyun kontrolü için büyük bir toplumsal dayanışma¹ ve iktidar zorlamasını gerektiren bir coğrafyadaki eşitsizliklerin içinde doğdu². Zira kabileyi koruyacak bir şefe *ensiy*e duyulan ihtiyaç³, ilk yerleşik toplumlarda da devam etmekteydi. Ünlü bir Arap devlet adamı olan İbn Haldun, iktidarın doğuşunu bir zorunluluk olarak görmektedir (Thomas, 1986). Toplumsal örgütlenme tamamlanıp uygarlık bir olgu haline geldiğinde, eğer tabir caiz ise adeta ona bir ‘fren’ (*wâzi*) gerekir⁴. Bu fren, kabile şefi otoritesindeki gevşeklik⁵ ve gönüllülük esası yerine, son derece zorlayıcı ve dönüştürücü bir güçtür ve dengeleme unsuru olmasının ötesine geçerek, toplumu da zamanla dönüştürür⁶. Zira iktidarlar içe ve dışa doğru büyümek ve yönettiği toplumu ihtiyaçlarına göre şekillendirmek ve yönlendirmek eğilimindedir. Bunun ekonomik, tarımsal nedenleri olabileceği gibi ideolojik, yani inancın yaygınlaştırılması da olabilir.

Fakat bu zora dayalı iktidar biçimi ilk aşamada gerçekleşmedi. Uruk Vazosu’nda resmedilen toplumsal hiyerarşide anlatıldığına göre, tarıma dayalı ve çeşitli iş kollarından gelen ürünlerin, kurbanların teslim edildiği tapınak görevlisi

¹ ‘Çünkü sulama, örgüt, erk ye eşgüdümü gerektiriyordu. Büyük çaplarda insan yoğunlaşması olanlığın kapılarını açtı ve sonunda, olasılıkla, devletin oluşumuna götürdü (Claessen & Skalnik, 1993: 33)’.

² Başlangıçta her biri monarşik hükümetli bağımsız bir kentte yoğunlaşmış, küçük eyaletler oluştu. Ülkedeki ittifaklar, iktidar çatışmaları, fetihler bu eyaletleri irili ufaklı krallıklar haline getirdi; bunların başkentleri askeri zaferlere göre değişiyordu. Anlaşıldığı kadarıyla bu çatışmaların kavimsel ya da kültürel hiçbir nedeni yoktu: Siyasi ya da iktisadi bir dava iki kenti karşı karşıya getirmedikçe, Samiler ile Sümerler çok iyi anlaşılıyorlardı; Samiler ‘Akad ülkesi’nde merkezde toplanmışlardı, Sümerler ise, Güneyde Sümer ülkesi’nde egemendiler (Bottero, 2005: 70)’.

³ ‘Geleneksel toplumlarda şef, iki şekilde seçilirdi. Kişisel meziyetleri, örneğin bir savaşçı, avcı, hatip olarak yetenekleri veya kabilenin soysal şemasında yapısında işgal ettiği yere göre. Daha az sosyal uyumdan dolayı ilk çözüm, özellikle savaşçı toplumlarda geçerli olsa da ikincisi daha çok tarımsal toplumlara kapsamaktadır (Forest, 1996)’.

⁴ (Thomas, 1986).

⁵ Eşitlikçi toplumlarda yönetim mekanizmaları, geleneksel akrabalık yapısı içerisinde ödülleri ve cezalar sistemi sayesinde işlemektedir. Toplum yeterince küçük olduğundan dolayı, davranışları düzenleyen kurallara ihtiyaç yoktur; düzen alışkanlıklar ve gelenekler ile sürdürülür. Lider karizmatik özellikleri, halkın düşüncesine olan duyarlılığı sayesinde toplulukça meşruiyet kazanır. Liderlik daimi değildir, fakat aralıklı ve kabul edilendir’, Özgür Küçükıylmaz, *Erken Devletin Siyasi ve Hukuki Yapısı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 49.

⁶ ‘Hükümetin ortaya çıkışı ise, merkezleştirilmiş liderlik unsurunun “şeflikler içinde” yapılandırılması ile söz konusu olur. Evrimleşmenin bu safhasında bulunan toplumlar, merkezden yönetime sahiptir. Şefliklerde, liderin kişisel gücü yardımcı görevlerin hiyerarşisini biçimlendirerek kurumsallaştır. Hiyerarşik yapı aristokratik düzen ile belirlenmiştir fakat meşru/hukuki bir baskı aygıtına sahip değildir. Politik güç iktisadi gidişatı düzenleyici bir rol üstlenmiştir. Politik gücü elinde bulunduran şef emeği yönetir ve toplumsal artının nasıl ve kimler arasında paylaşılacağına karar verir (Küçükıylmaz, 2008: 49)’.

ve buradaki organizasyonu, yani tanrılara sunulan hediyelerin topluma paylaştırılmasını sağlayan *ensi* idaresindeki rahip krallık henüz bir hanedanlığa dönüşmemişti ve muhtemelen bu bey de meclis tarafından belirleniyordu. Hanedanlığın doğuşu üzerinde ileriki sayfalarda durulacaktır.

Aşağı Mezopotamya ve Kültürel Çerçevesi

Babilli bir Bel rahibi olan Bel-Usura (Berossos), Babil’de vahşi bir yaşamdan, üretici bir yaşama yani medeniyete dönüşen süreci yarı gerçek, yarı efsanevi bir şekilde şöyle ifade etmiştir: ‘Babil’de başka yerlerden gelmiş birtakım insanlar Kalde’de (aşağı Mezopotamya’nın Hint Okyanusu ile birleşen kısmı) yerleşmişlerdi ve burada hayvanlara benzer ilkel bir yaşantıları vardı. Birinci sene, kıyıda, Kızıl Denizden çıkan ve Oannes adı verilen olağanüstü bir canavar belirdi. Vücudunun tümü balık vücudu başının altında başka bir baş ve insanlarınkilere benzeyen ayakları vardı [...] Günlerini insanlar arsında geçiren ve hiç yiyecek almayan bu canlı yaratık, onlara yazıyı, bilimlerini, her türlü tekniği, kentlerin kuruluşunu, hukuk bilimini ve geometriyi öğretti, aynı şekilde onlara tahıl ve meyve yetiştirmeyi, kısacası sonuç olarak uygar hayatı oluşturan her şeyi öğretti. Öyle ki, bundan sonra insanlara hiçbir şey şaşırtıcı gelmedi (Bottero, 1987: 273)’.

MÖ 300’lü yıllara ait bu metinde, üç bin yılı aşkın bir zaman kırılması ve hafıza kaybı olduğunu belirtmek gerekir. Unutmayalım ki ‘doğa durumu’ndan yerleşik topluma ve oradan da devletli bir topluma geçiş, asırlar boyu devam eden uzunca bir süreçtir ve bu dönüşüm ilk olarak gerekli bileşenleri sağlayan (bu bileşenlerden kastın ne olduğu üzerinde ileride durulacaktır), belirli bir coğrafyada gerçekleşmiştir. Burasıda aşağı Mezopotamya’dır. Kabileci bağların zayıfladığı ve çeşitli kabilelerin ticari, henüz tam ayrışmasalar da mesleklerin öne çıkmaya başladığında toplum dediğimiz yeni bir organizma olarak doğar (Glassner, 2013). Kabileci bağlarında güçlü olduğu ‘Haneler’ denilen bir toplumsal organizasyon şekli hâkimdir. Bunlar Üyeleri birlikte yaşayan çekirdek aileden daha geniş birimlerdi. Toplum bir defa oluştuktan sonraysa devletin doğması için, insan sayısının gerekli bir eşiğe gelmesi gerekir. Dini yönü ağır basan iktidar, ancak nüfus artışına paralel olarak tarım alanlarının daralması ve bunlar üzerindeki anlaşmazlıklar ve bunun sonucunda rakip kentlerin çekişmesiyle güçlenen askerlerin hanedanlarını kurarak, içeride ve dışarıda kendilerini dayatmaları gibi belli şartların oluşmasından sonra somutlaşıp güçlenmeye başlayabilmiştir. Eğer belirtmek gerekirse, Uruk alan olarak 81 hektardan, 210 hektara genişlemiş ve çevre kentlerle sınırları yakınlaşmış

ve asırlar süren sınır anlaşmazlıkları ve daha sonra kamplaşmalara ve kolonileşme sürecine yol açmıştır. Ardından kentin önemi MÖ 3100'lerden sonra gittikçe azalmaya başlamıştır.

İster kuzey Mezopotamya'daki seküler, ister aşağı Mezopotamya'daki gibi dini boyutta olsun, gerçekte iktidar ve devlet adeta birer lokomotif veya katalizör gibi insanın uygarlaştırmasının hem bir sonucu hem de nedenidir. Zira ikisi de güçlenme ve pasifleşme döngülerinden geçerler. Kökenleri ilgili tartışmaların devam ettiği Sümerler, muhtemelen buraya yerleşmiş yarı göçebe topluluklar olarak Urukta askerlik gibi çeşitli görevler üstlendikten sonra iktidarı ele geçirmişlerdi. Zira bölgede kayıtlarda yer almayan onlarca kabile tarihten silinmiş ya da birbiriyle karışmış olabilir. Fakat kentle bağlantılı veya savaşçı olmadıkları için tarih sahnesine çıkamamışlardır. Fakat daha sonraki örneklerde olduğu gibi kentlerle bir şekilde bağlantısı olan Elam, Amori ve Hurri gibi yarı göçebe toplumlar buradaki yönetim zayıfladığında Sümerler gibi iktidarı ele geçirmişlerdir. Kent devletlerinde Adeta bir katalizör olarak Sümerler ve diğer yarı göçebe topluluklar, izleri silinmeyecek şekilde kurucu bir unsur olarak tarihe geçmişlerdir. Işıkları geniş bir coğrafyaya yayılmış ve çevre kentleri birçok bakımdan etmişlerdir.

Erken Devletin Doğuşu ve Sümerler

Mitolojik metinlerde ilahi veya doğaüstü bir kaynağa dayandırılan iktidar aygıtı¹, Fransız düşünür Etienne de la Boetie'nin dediği gibi 'talihsiz bir rastlantı' veya 'trajik bir kaza' sonucu doğmuş olabilir mi?² Ya da İngiliz düşünür Thomas Hobbes'un dediği gibi, mutlak iktidarı şiddetin insanlığı yok etme aşamasına gelmesinden sonra ortaya çıkan bir çözüm olarak mı görmeliyiz? Hobbes, eşit şartların doğurduğu şiddet dürtüsü ve diğeri üzerinde hükmetme arzusunu şöyle açıklamıştı: 'Doğa, beden ve zihin yetenekleri açısından insanları o kadar eşit yapmıştır ki, bazen bir insan açıkça diğerdinden daha güçlü bir bedene ya da daha hızlı

¹ *State* (İngilizce), *État* (Fransızca) kelimesi Latincedeki anlamı 'ayakta durmak' olan *stare* (olmak ve kalmak) fiilinden türemiştir. Yan anlamı ise pozisyon veya duruştur. Bu kelime modern anlamda 15. Asrın sonlarında ansiklopedilere girmiştir. Ayrıca 18. yüzyıldan itibaren bireyin siyasal durumunu da tanımlar duruma gelmiştir. Örneğin, *état civil*/sivil kişi veya *homme d' état*/devlet adamı.

² Étienne de La Boétie (1530-1563), Fransız yazar, düşünür, yargıç ve siyasetçidir., 'La Boetie'nin irdeleyip büyük bir kötülük olarak betimlediği iktidar, toplumdaki bireylerin tümü üzerinde etkisini hissettiren ve toplumun yazgısını belirleyen iktidardır; bir başka deyişle siyasal iktidardır söz konusu olan. Ancak, siyasal antropolojinin bulguları göz önünde bulundurulduğunda, Söylev'de sözü edilen siyasal iktidar olgusunun (özellikle 16. yüzyıl bilgi birikiminin yetersizliğinden dolayı) sınırlı bir alan içine oturtulduğu, ya da daha doğrusu bunun yalnızca belli bir düzeyinin ele alındığı görülür. Günümüz antropologlarının büyük bir bölümü, siyasetin (ve buna bağımlı olarak siyasal iktidarın) bütün toplumsal formasyonlara için olduğu görüşünde birleşmektedirler (Ağaoğulları, 1985)'.

bir zihne sahip olsa da, yine de hepsi birlikte hesap edildiğinde; insan ile insan arasındaki fark, bir insanın buna binaen bir menfaat üzerinde hak iddia etmesiyle diğerinin bu konuda böyle bir tavır takınmaması arasındaki fark kadar fazla değildir. Bu yetenek eşitliğinden amaçlarımızı elde etmede bir umut eşitliği doğar ve bu yüzden herhangi iki adam, ikisinin de aynı anda erişemeyeceği aynı şeyleri isterlerse düşmana dönüşürler ve amaçları uğrunda birbirlerini yok etmeye ya da boyun eğdirmeye çalışırlar! (Vernant, 2017: 117-118)'.

Oysaki Yunan devlet adamı Solon (MÖ 640-560), 'eşit olan savaşa yol açmaz' diyordu (Vernant, 2017: 86). Yani eşitsizlik şiddet doğurur diyordu¹. Marksist düşüncenin kurucularından Engels ise çok daha farklı bir perspektiften bakmaktaydı: 'Devlet sınıf karşıtlıklarını frenleme gereksiniminden doğdu. Ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışması ortasında doğduğuna göre, kural olarak en güçlü sınıfın, iktisadi bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan egemen sınıfın devletidir'². Dolayısıyla ister eşitsizlik, ister rastlantısal, ister yok edici bir çatışmaya son vermek, isterse İbn Halduncu bakışa göre haksızlık ve şiddeti engelleyici bir güç olarak doğsun, iktidar zamanla içinden çıktığı grup ve topluma, kısacası kendini doğuran şartlara ve ruha, tıpkı mitolojideki *Oannes* gibi hilkat garibesi bir varlığa dönüşerek ve kendini onun üstünde ve dışında bir yere konumlandırarak yabancılaşır. Görüldüğü üzere burada ifade edil veya edilemeyen birçok görüşe yansıdığı gibi, antik toplumlarda başlangıcından itibaren iktidarın doğuşu ve yabancılaşma ve dönüşüm sürecine tanıklık etmiş ve efsanevi metinlerde, ya cennetten inmiş kutsal bir varlık, ya da doğaüstü bir varlıkla sembolize edilerek gelecek nesillere aktarılmıştır.

¹ Devlet oluştuktan sonra da kişisel bir hesaplaşmada dökülen kan, topluluğu parçalayan en önemli konulardan birine dönüşür ve bundan dolayı üst bir erkin etkin bir cezalandırmasına ihtiyaç vardır. Zira bu sıradan aile içi veya dışı cinayetler büyüyerek toplumu yok edecek bir kabileler ve aileler arası kan davasına dönüşebilir.; Aristoteles'e göre toplum bir taraftan kendi içinde savaşa devam eder ama zamanla savaşın yerini siyasal adalet alır. Diğer taraftan unvanların belirlenmesi ve dağıtımı gelişir. Mezopotamya'da kehanet unvanların dağıtımı için meşruiyet kaynağıdır ve yüksek rütbeli memurları, ileri gelenleri ve rahipleri belirlemek için kullanılır. Meclislerde toplanan ileri gelenleri ve kanunlar çıkaran kralları belirler (Glassner, 2013).

² Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Eriş yayınları, 2003, s. 164; İlk devletlerde özel mülkiyetin olmadığını savunan Marksist görüş haklı mıydı? Yoksa 'Mezopotamya'da işçi ve ortakçıların yanı sıra kendi işini kuran ve geçimini kendi hesabına sağlayan esnaf var mıydı? Hukuki metinler, bir zanaatkârın gayrimenkul sahibi olabileceğini tasdik etmektedir. Şuruppak'ta (Şifa yeri demek, bugünkü ismiyle Tell Farra), bir aileye bağlı, muhtemelen kendisi de bir demirci olan bir demirci ekibinden sorumlu birinin mülkiyetindeki miras arazisinin satışı ile ilişkilidir. Nippur'da bir işçi tarlasını üçüncü bir kişiye devreder. Başka bir yerde, bir kuryenin üç oğlu sahip oldukları toprağı satabiliyordu', Bakınız, (Glassner, 2013).

Üzerinden binlerce yılın geçtiği bu ilk yabancılaşma sürecini; yani sırasıyla avcı-toplayıcıdan üretici ve yerleşik topluma, kabile şefliğinin veya tapınak idareciliğinin muğlak otoritesinden, zor kullanan ve bu yolla mekâna anıtsal izler bırakan ve bu nedenle isyan ve karmaşalara neden olan hanedanlık ve monarşi şeklindeki güçlü bir otoritenin doğduğu anı anlamaya ve anlatmaya çalışmak oldukça zordur. Arkeoloji birçok şeyi ortaya çıkarsa da, burada tarihçilerin boşlukları dolduracak yeni önermelerde bulunmaları önem arz etmektedir. Zira bu hususta çok eski çağlardan beri birçok teori geliştirilmiştir¹. Elinizdeki çalışma da bu kapsamda devletin doğumunu zorunlu kılan bileşenler ve gelişim süreci üzerine mütevazı bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Mieroop'un kaynakçada belirtilen eserinde söz konusu teorilere ilginç boyutlar getirmiştir. Araştırmacı kent devrimi, iktidar ve devlet gibi gelişmelerin neden ilk olarak Mezopotamya'nın güney ucunda yaşandığı sorusuna kesin bir yanıt vermek istemese de şu konulara dikkat çekmiştir: 'Görünüşe bakılırsa civardaki ekolojik ceplerin çeşitliliği çok önemli bir etmendi. Uruk Basra Körfezi'nin başındaki bataklıkların hemen hiç kesimlerindeydi. Yerleşimde tarım, Frat'ın bir kolunun ya da kollarının bol miktarda tahıl ve meyve, özellikle de hurma ekilebilmesini sağlayan sularıyla yapılan sulamaya bağımlıydı. Sulanan alanların arasında, avcılığın yanı sıra koyun ve keçi yetiştiriciliği yapılan bozkır yer alıyordu. Yakınlarda bol miktarda balık ve av kuşu bulunan ve sütleri için manda yetiştirilen bataklıklar vardı. Bu ekolojik ceplerin yarattığı gıda çeşitliliği, üreticiler arasında işgücü uzmanlaşmasının oluşmasını sağlamıştır (Mieroop, 2018: 23)'.

Bu ekolojide elbette göçebe toplumlar besledikleri hayvan rezervleri ve gerektiğinde kentlerdeki güvenlik sorununu çözecek olan asker rezervini barındırıyorlardı. Bunun yanında zamanlarının çoğunu kolayca ulaşabilecekleri kaynakların kullanımına ayırabilmeleri durumunda çoğunu kolayca ulaşabilecekleri kaynakların kullanımına ayırabilmeleri durumunda balıkçıların, çiftçilerin, bostancıların, avcılarının ve hayvancıların üretkenlikleri artıyordu. Kimi teknolojik gelişmeler de uzmanlaşmayı daha çekici kılmıştı muhtemelen. Dolayısıyla, toprak sürülürken tohumları karığa bırakan tohum ekme aletinin icadı çiftçiliği zorlaştırmış ve bir uzmana ihtiyaç duyulmuş olabilir. Tek bir kaynağın üretiminde uzmanlaşmış olan kişiler artık kendi kendilerine yetemediklerinden, beslenmeleri için bir takas sistemine ihtiyaç duyuyorlardı. Bu hizmeti bölgenin merkezi olan Uruk veriyordu. Kentin büyümesine başka etmenler de katkıda bulunmuş olabilir elbette. İklim değişimi ve suyollarındaki değişimler daha büyük sulama kanalla-

¹ Bu teorilerin değerlendirmesi için bakınız: (Oppenheimer, 1984: 35-45); (Claessen & Skalnik, 1993: 33) ve (Şenel, 2014: 325-355).

rına ve tarımda işbirliğinin artmasına gerek doğurmuş olabilir, ama takas gereksinimi hala kent in kurulmasındaki etmen gibi görünmektedir (Mieroop, 2018: 23)'.
'

Nüfus Artışı ve Sonuçları

Üçüncü binyılın başlarına bakacak olursak, bu dönemde tespit edilen nüfus artışının başta hanedanlığın doğuşu olmak üzere büyük etkileri olmuştur. Daha sonraki önemli tarihsel dönemeçlerde de nüfus artışlarının önemli etkilerinin olduğunu bilmekteyiz. Karl Jaspers'in ifadesiyle Eksen Çağ ve Roma, Çin gibi, iki büyük imparatorluğun doğuşu sırasında, bire üç oranında nüfus artışı yaşandığına dair kanıtlar vardır. Belli bir eşige dayanan insan sayısı devletin doğuşundaki önemli 'malzeme' bileşenlerinden biridir. Zira nüfus artışı ve dar sayılabilecek bir coğrafyada farklı karakterde olan kabilelerin çok yakın mesafelerde yaşaması hem fırsatlar, hem de problem yaratmaya başlamıştı¹. Mieroop'un belirttiği gibi, 'muhtemelen göçler ya da yarı göçebe grupların yerleşmeye başlamaları sonucunda hız kanan genel bir nüfus artışı yaşandı². Tüm bölgede kentleşme eğilimi görülüyordu. Hem de kentlerin hem de kentleri saran köylerin boyutları daha küçük beldelerse yok oldu. Kent devletler ilk başlarda birbirlerinden bozkırla ve tarım bölgeleri dışındaki alanlara ayrılabilir kadar uzaktılar. Ama nüfus artışının sürmesi nedeniyle ekili alanların genişletilmesi gerekti ve böylece özellikle de güneyde kent devletlerin sınırları birbirlerine yaklaştı hatta çakıştı. Deniz seviyesinin düşmesine ve nehir kollarının azalmasına yol açan kademeli kuraklaşmada bu süreci tırmandırmış olabilir. Boşluk alanların ortadan kalkması hem bu devletler içerisinde, hem de tüm bölgede önemli sonuçlar doğurdu. Yaşanan değişimler arasında kent devletlerde iktidarın laikleşmesi ve bölgesel açıdan merkezileşmesi de yer alıyordu (Mieroop, 2018: 42-43)'.
'

¹ Örneğin Sümerler ve Akadların dilleri bir birlerine tamamen uzaktı. Bu nedenle ticari faaliyetlerde karşılıklı iletişimi kolaylaştırmak için işaret dilinden daha karmaşık bir yazı sistemi olan çivi yazısına geçilmesi gibi.

² 'Etnoğrafya araştırmaları çoban göçebelere yerleşik yaşama geçişin daha çok grubun en zenginleri ve en yoksulları arasında görüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Sığırtmaçlar arasında en başarılı olanları, yönetilemeyecek hale geleceğinden sürülerini daha fazla büyütüyor ve servetlerinin bir kısmını toprağa yatırmaya başlayarak bu toprağı idare etmek amacıyla yerleşik yaşama geçiyorlardı. En yoksullarınsa kendilerini geçindirecek kadar hayvanları olmuyor ve devletler adına paralı askerlik yapmak da dahil olmak üzere yerleşik halklar arasında iş bulmaya çalışıyorlardı. Üçüncü bin yıldan ikinci bin yıla geçildiği sıralarda tüm Yakındoğu'da kentlerde yaşayan Amori sayısının arttığını ve ikinci binyılın ilk dört yüz yılında insanların kabile kökenlerinden açıkça söz ettiklerini görüyoruz (Mieroop, 2018: 79).
'

Tapınağın tarım kaynaklarının toplanması ve yeniden yapılandırılması ise, tanrının bunları hediye olarak aldığı ve yeniden halka dağıttığı düşüncesine dayanıyordu. Dolayısıyla tapınak idaresinin başı kentin lideri işlevini üstleniyordu. Ve Uruk döneminden itibaren kent hükümdarının ardındaki başlıca ideolojik destek tapınak hanesindeki işleviydi. Tapınak aslında erken dönem kentinin egemen kurumu, surları içerisindeki en büyük yapısıydı. Kimi zaman toprak bir platformun üzerine, diğer yapılara tepeden bakacak şekilde inşa ediliyordu. Tanrıların insanların dünyasına benzeyen bir dünyada yaşadıklarına ve bu nedenle her birinin evi eşi çocukları ve hizmetkârları olduğuna inanılırdı (Mieroop, 2018: 43).

Kent devletlerinin nüfuz alanlarının genişlemesiyle birlikte geriye kalan boş alanlar için rekabet edilmeye başlandı. Ve bu rekabet, çok geçmeden tarım toprakları için bir birleriyle savaşmalarına yol açtı. Bu tür durumlarda liderin kültteki rolünden çok, askeri rolü önem kazanıyordu. Bu dönemi yansıtan daha sonraki tarihlere ait Sümer öykülerinde, savaş liderine yetkinin halk tarafından geçici olarak verildiği görülür. Kriz anında fiziksel açıdan güçlü bir erkek, halk Sümerce meclis anlamına gelen *UNKEN* tarafından savaş liderliğine seçilir ve hareketleri yine bu organ tarafından kontrol edilirdi. ‘İlkel demokrasi’ adı verilen bu sistemin babadan oğula geçen bir hanedan sisteminin oluşmasına yol açtığı düşünülmektedir. Savaş liderinin hanedan ideali tanrılar tarafından yöneticilik yetenekleri için seçilmiş baş tapınak idarecisinin idealleriyle uyumlu değildi. Otoritelerinin temelleri farklıydı. Biri savaştaki üstünlüğünden, diğeryse ilahi lütuf düşüncesinden alıyordu. Yeni asker sınıfını sarayla ve krallıkla ilişkilendiriyoruz. Erken hanedan döneminde kentlerde yeni bir anıtsal yapının yerleşim planından niteliğini saptayabildiğimiz sarayın ilk kez ortaya çıktığını görüyoruz. Üstelik bu döneme ait belgelerde yeni bir merkezi kurumdan sözcük anlamı ‘büyük ev’ olan sonraki dönemlerde kraliyet hanesi için kullanıldığı kesin görünen ‘*É-GAL*’dan bahsediliyor. Kent tanrısının ‘ev’i yani tapınak anlamındaki ‘*É*’ den farklıdır bu sözcük. Bu iki otorite kaynağının birbirlerine doğal olarak düşman oldukları düşünülmemelidir. Ama ikisinin tek bir bütün içinde kaynaştırılması hiçte kolay değildi (Mieroop, 2018: 43). Bu anlamda, Erken Hanedan döneminde (MÖ 2900-2750) Uruinimgina adlı bir hükümdar, iktidarı yeniden örgütlemiş ve tapınağı sarayın kontrolü altına almıştır.

Nüfusun gittikçe çoğalması ile birlikte kaynak arayışı ve yeni toprakların temizlenmesi, ormanlık, dağlık alanlar veya deniz kıyısında keşfedilen yerlerle boşluklar dolmaya başlamıştır. Zira buralar tamamlayıcı veya rekabetçi bir uzun mesafeli ticaretin finansmanı için gerekliydi. Şehirlerin ürettikleri silah, alet veya

lüks eşyalar, köylere karşı kentlere göreceli bir avantaj sağlamaktaydı¹. Bu nedenle onlara hükmediyor ve öncülüğü ele alıyorlardı. Bir defa yönetim başlamış ve kent surlarla çevrilmiş ise, işte orada Devlet'in 'embriyonu' var demektir. Bu dönüşümün ilk gerçekleştiği yer daha öncede belirtildiği gibi Uruk'tur². Fakat yeni kazılarda kuzeyde, erken ve orta Uruk'la çağdaş olduğu anlaşılan ve etrafında surun olduğu ilk yerleşim yeri olarak tespit edilen ve MÖ 3500'lü yıllara tarihlenen Habuba Kabira'da seramik, metal, dokuma, taş işçiliği vb. mesleklerin geliştiği görülmektedir³. İlk şehirler kurulduğunda nüfusun en azından bir kısmı bulunduğu köyden kente göç etti. Böylece kentin toplumsal katmanları coğrafi kökene bağlı dayanışma ağları, endogami veya mesleki kayırmacılık ilişkileriyle birleşmiş ve birbirlerini farklı özellikleriyle tanıyan gruplar olarak ortaya çıktı (Glassner, 2013).

Kent ve Çevresi

Mezopotamya'nın peyzajı şu şekilde gelişmişti: Çevresinde bozkır, tarım ovasının merkezinde ve alçak bir dış duvarın bulunduğu dairesel bir setle korunan şehir, sel durumunda koruyacak bir sur, bahçelerle dolu üç yüz metrelik bir alan. Çünkü düşük su seviyesi sonbaharda oluşur, fakat tarlaların sulanması ve sürülmesi gerektiğinde, Anadolu dağlarında karların erimesinden kaynaklanan taşkınlar, tarlaların artık sulanmaya ihtiyaç duymadığı bahar aylarında meydana gelirdi. Yaz aylarındaki su ihtiyacı nedeniyle aşağı Mezopotamya'da Ur Fırat⁴, Asur ise Dicle'nin yakınlarındaki yükselti üzerine kurulmuştu. Hayat veren su, bir sele

¹ Sümer köyünün savunma duvarı veya kent tanrısı yoktur. Bir Paleo-Babil metni şunu belirtir: 'Köyde *kaprum* yani kahin yoktur'. Kent devletine bağlı bir kasabada savunma duvarı olsa da bir kraliyet sarayı yoktur. Tapınağı vardır ve sorumlusu *sanga* unvanını taşır ve başkentin hükümdarına karşı sorumludur. Şehirdeyse hem koruma duvarı, hem büyük tapınak, hem de gösterişli bir saray vardır (Michel, 2013)'.
² 'Erken Devlet kavramı da tam bu noktada kendini gösterir. Söz konusu kavram devlet oluşumunun ilk sürecine tekabül eder. Devletin, kuruluşu ile beraber ihdas edilen kurumlarının yerleşme süreci "Erken Devlet" kavramının karşılığını oluşturur. Bu süreç içerisinde kamu yönetimi aygıtları bazı eksiklikler gösterir ve çeşitli görevleri yerine getirmede güçlüklerle karşılaşılır. Halkın şeflik evresi içerisinde gelişmiş bulunan bir karşılıklılık ideolojisine dayanan beklentileri ile devletin oluşumu ile beraber yönetici ile arasında oluşan uzaklık, dengesiz bir karşılıklılık biçimi ve vergilendirme gibi olgularla desteklenir. Hükümet ağının gelişmemişliği, ilkesel nitelik taşımayan ve tek tek olaylar için verilen (*ad hoc*) kararları kaçınılmaz kılar. Bu aşamada halk, karşısında doğrudan doğruya egemenin kendisini bulmaktadır (Küçüküylmaz, 2008: 50)'.
³ 'Habuba Kabira bilinen en eski planlı şehirdir. Önceden tasarlanmış bir projeye dayalı olarak yürütülen bir şehir planlaması sonucu inşa edildiği anlaşılmaktadır (Michel, 2013)'.
⁴ 'Ur aynı zamanda bir liman kenti olarak deniz yoluyla ulaşılan yabancı ülkelerle bölgenin adeta bağlantı noktasıydı (Jean Bottero, 1987: 262).

dönüşüğünde yıkıcı hale gelmekte, hasadı ve hatta Mari veya Babil gibi bazı şehirleri yok edebilmekteydi (Grandpierre, 2014).

Fakat ilk şehirleşme ve erken kent devletinin doğuşunda sulama faaliyetlerinin önemini abartmamak gerekir, zira yeni teknolojilerle alınan uydu görüntülerinde Eridu gibi ilk büyük köyler ve küçük kasabaların, MÖ 4000 civarında körfezdeki suların yükselişinin zirvesine denk gelen dönemde dar tekne geçitleri boyunca bataklıklardaki tepeliklerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu alanda bol miktarda bitki ve hayvan, yiyecek ve inşaat malzemeleri kanallardan kasaba ve kasabalara kolayca erişilebilirdi. MÖ 3500 civarında, Uruk gibi bataklığın kuzey ucundaki küçük deltalardaki kasabaların doğumuna tanıklık ediliyor. III. binyılda körfezde suların çekilmesi yoğun sulamanın ortaya çıkmasına neden oldu. Fakat sulama faaliyetleri kentleşme sürecinin kökeninde olmadığı için, ancak suların çekilmesinden sonra sulama organizasyonunun önem kazandığı anlaşılmaktadır (Michel, 2013).

İbn Haldun'a göre kentleşme, insanın korunma ve refah ihtiyacının yönlendirdiği gönüllü bir eylemdir. Fakat kentleri oluşum süreçleri bakımından *mişr* ve *madîna* olmak üzere iki alt kategoriye ayırmıştır. İlk terim gönüllü planlamadan doğan, ikincisi ise uzun bir geleneğin meyvesidir. Mezopotamya kentlerinin şekilsel farklılıkları ikinci kategorinin doğruluğunu kanıtlamaktadır¹. Aynı şekilde İbn Haldun, göçebe ve kent hayatını zıtlıkları içinde ele alır. Onun için köy göçebelikle kent arasında orta düzeyde bir yerdedir. Bu iki yaşam biçimi arasında bir köy faaliyeti olan tarımın, basit bir iş olduğunu belirtir. Kentsel bir faaliyet olan zanaatkârlık, bilim ve teknolojiye ihtiyaç duymazlar. Uruk, bilgelik metinleri ve faaliyetleri ile şehrin bu imajına mükemmel bir şekilde tekabül etmektedir. Tarihin şafağında, inkâr edilemez bir şekilde zanaatkârlık ve ticari birikimleri olan ve idaresindeki tarım arazileri ile o aynı zamanda zamanının şartlarına göre bir 'dev kentti' (Glassner, 2013)'.¹

Daha sonra olası bir düşmana karşı gerçek savunma aracı olarak inşa edilen ve meskenlerin toplandığı yeri koruyacak olan, altı metre genişliğinde ve yaklaşık sekiz metre yüksekliğinde sağlam temelleri olan bir iç mahfaza duvarı vardı (Butterlin, 2013). Saldırlara karşı savunma unsuru olan surlar, gerçekten büyük önem taşıyordu ve Uruk kralı Gılgamış, Uruk kentinin etrafına zapt edilemez olan bu surları yaptığı için, toplumsal hafızaya kazınmıştı (Butterlin, 2013). Çünkü bu surlar, savunma becerileri zayıflamış bir toplumu yok olmaktan korumaktaydı.

¹ İlk kentlerin genel görünümü için bakınız, (Butterlin, 2013).

Dolayısıyla Uruklular kendilerini koruyan Gılgamış'ı tanrılaştırarak ona olan minnet borçlarını ödemiş oluyorlardı.

Devlet Otoritesinin Genişlemesi

Devlet, içinde ticaretinde olduğu birçok aktiviteyi tekeline almıştı. Güçlü otorite figürü ise birkaç kent devletinin fetihçi bir kent tarafından ele geçirilip ortak bir otorite altında bütünleştirilmesi ile ortaya çıkmıştır¹. Ondan önce nispeten orantılı bir iktidar gücünden söz edebiliriz. Büyük Sargon'un kurduğu Akad İmparatorluğu bu anlamda daha güçlü ve topluma kıyasla orantısız bir iktidar olarak tanımlanabilir. Güçlü olduğu için dini kurumlarla bir çatışmaya girdiği de muhakkaktı. Zira Büyük Sargon'un torunu olan Naram-Sin'den önceki krallar dindarlıkları ile ön plana çıkarken, ondan itibaren Ur kralları, tanrılara ait olan boy-nuzlu tacı dahi taşımaya başlamışlardı.

Bu sürecin detaylarına daha yakından bakacak olursak, şimdiki güney Irak'ta bulunan Aşağı Mezopotamya'da bir kasaba olan Uruk'un gerçek bir hükümdarı olan Gılgamış'ın yaşadığı dönem ile ilgili çelişkili tarihler mevcuttur². Yaklaşık MÖ 2900 ile 2750 yılları arasında hüküm süren Erken Hanedan döneminin üçüncü hükümdarıdır. Yapılan kazılardan edinilen bulgulara göre, MÖ 4. binyılın sonu ve 3. binyılın başında, bölgenin nüfusunda yedi kata varan bir artış olduğu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde şehirlerin sayısı henüz az olsa da, mekânsal bakımdan ve nüfus açısından büyümüşlerdi. Küçük birer köy iken, gerçek bir kentsel

¹ 'Savaş yolu ile topraklarını genişleten şeflik basit yapıdan "karmaşık" bir yapıya doğru yol almaya başlar. Şef fethedilen toprakları savaşlarda yanında yer alan akrabalarına tahsis etmeye başlar. Kendilerine toprak tahsis edilenler, artık o bölgenin şefi konumuna gelir; onlar da bireylere araziler dağıtırlar. Bu durum var olan yapının genişlemesi ve sistemin de ona ayak uydurma gerekliliğini ortaya çıkarır. Artık şef toplum içerisinde süregelen faaliyetlerinin tümünü kontrol edecek bir hâkimiyete sahip olmaktan uzaktır. Şefin kendinde tuttuğu karar alma ve düzenleme iktidarı yavaş yavaş alt kademelere doğru kaymalar gösterecektir ki bu da idari bir hiyerarşiyi beraberinde getirir (Küçükyılmaz, 2008: 51)'.

² 'Muhtemelen Sümerce olan ve bu dilde *Bilgamiş*, diye telaffuz edilmesi gereken adı, III. binyılın ikinci yarısından önce, özel adlarla yaygın bir biçimde kullanılan öğelerden meydana gelmiştir. [...] *Destan, Gılgamış*'ı Kent-Devleti 'Uruk'un Kralı olarak tanıttıyor; Bağdat-Basra yolu ortasında, çöl ortasında bulunan (Bugün Warka dediğimiz) Uruk harabeleri Alman arkeologların 1912'den beri yaptıkları kazılar sayesinde gün ışığına çıkarıldı. Uruk hem çok eski geçmişinden, kültürel ve siyasi öneminden, hem de surlar içindeki çok büyük tapınağından; Sümerce'de 'Gök'ün Tapınağı' anlamına gelen *E.anna (Eanna)*'dan dolayı ünlüydü. Yerel dinin en ünlü kişilerinden birine: egemen kutsal hanedanın kurucusu ve babası, Gök tanrısı An'a (Akkadcası Anu); ve de eşine – daha doğrusu, gözdesi, metresi (Sümerce 'Gök'ün Tanrıçası' denilen) *İnanna*'ya adanmıştı: *İnanna*'da ünlüydü ve özellikle bedensel aşkın (Aynı zamanda Savaş'ın, hatta Venüs gezegeninin) koruyucusuydu; Akadlar *İştara* diyorlardı (Bottero, 2005: 22)'.

yığılmanın doğduğu Uruk'ta da durum işte böyleydi¹. Kent MÖ 4. binyılın sonunda fiziki olarak 200 hektarın üzerinde bir alana yayılmıştı. Bu oran MÖ 3. binyılın başında 550 hektara ulaşmıştı. 9,5 kilometre uzunluğunda ki bir surla çevrili olan şehrin, edebi metinlere göre üçte biri konut, üçte biri bahçe, üçte biri de büyük tapınak ve saraylara, yani kamusal alanlara ayrılmıştı (Glassner, 2013).

Tarımla ilgili faaliyetler her ne kadar baskın olmaya devam etse de, yeni meslek dalları da türemiştir. Saraylar ve dini yapılar adeta bu yeni meslek ve zenginliklerin vitrini gibi duruyor ve zanaatkarlar burada çalışmak için rekabete giriyorlardı. Artık üretim toplumun temel ihtiyaçları ile sınırlı değildi. Oluşmaya başlayan aristokrasinin, sarayın ve tapınakların inşası için gereken lüks ürünleri temin etmek, ülkede bulunmayan malzemeleri bazen barış bazen savaş yoluyla dışardan elde etmek de gerekiyordu. Böylece nihayetinde çatışmalara varacak bir rekabetçi ticaret anlayışı doğmuş oldu. Özellikle Uruk'taki Beyaz Tapınak ve Eanna yani Gökyüzü Tanrısı'nın tapınağı olarak bilinen anıt yapılar, bu dışa vurumun birer abidesi olarak yükseldiler.

Bereketi Hilal'deki yağmurlarla sulanan ve fazladan bir çaba gerektirmeyen tarımsal faaliyet biçimi, aşağı Mezopotamya için geçerli değildi². Burada tarım yapmak için su kanallarına ve bu alanları taşkınlardan korumak için toprak yükseltileri olarak inşa edilen setlere ihtiyaç vardı. Kuzeyin aksine güneyde her şey insan çabası ve dayanışmasına bağlıydı. Bu nedenle nehirlerden hiyerarşik bir kanal ağı elde edilerek, bu ağ boyunca üzerinde oluşturulan ve 'balık kılçığı' adı verilen uzun tarlalar ekilip biçilirdi. Aletlere gelince, tohumları orantılı ve uyumlu bir şekilde serpen, toprağı sürmeyi ve ekmeyi mümkün kılan ve eşekler tarafından çekilen ekim sandığı geliştirilmişti. Tahıl harmanı kızıağı; tekerlekli araba ve iç su taşımacılığı; çömlekçi çarkı çok sayıda seramik üretimi için çok

¹ Alüvyal bir ova olan aşağı Mezopotamya'da, MÖ 7. binyıldan itibaren buğday ve arpa yetiştiren, sığır, koyun, keçi ve domuz besleyen nüfus büyük ölçüde arttı. Bir bölgeyi kendi ölçülerine göre kontrol eden ve alüvyal ovayı paylaşan birkaç kent devleti küçük bağımsız beyliklerden oluşan bir mozaik oluşturdular. Uruk bu şehirlerden biri ve belki de en büyüğüdür. MÖ 4. binyılın sonunda yaklaşık 200 hektarlık bir alanı kaplar ve muhtemelen on binlerce insanı barındırırdı., Jean-Daniel Forest, 'La culture d'Uruk ou la Mésopotamie du IVe millénaire', (09/02/2023 tarihinde https://www.clio.fr/bibliotheque/pdf/pdf_la_culture_duruk_ou_la_mesopotamie_du_ive_millenaire.pdf adresinden erişildi.

² 'Aslında yabani tahılın insan müdahalesi olmadan ancak yağmur suları sayesinde yetişebildiği Bereketli Hilal, çok daha kuzeyde, Zagros ve Toros dağlarının eteğinde ve Akdeniz kıyısı boyunca yer almaktadır. Mezopotamya Bereketli Hilal'de değildir. Burası elbette çok verimlidir, ancak bu verimliliğini yalnızca insanın doğa üzerindeki eylemine borçludur. Bununla birlikte, potansiyel olarak tarımsal alana yapılan bu insan müdahalesinin Yüksek Antik Çağ'da çok yoğun olduğu ortaya çıkmıştır. MÖ 3. binyılın başında Mezopotamya bu nedenle bugünkünden tamamen farklı bir çevreye sahipti: Bol miktarda su ve bitki örtüsü (Grandpierre, 2014).

pratik yöntemler olarak ortaya çıkmıştı. Yenilikler aynı zamanda metal işlemeciliği ve büyük koyun çiftliklerinden elde edilen yün dokumacılığına dayalı tekstil gibi el sanatlarında da kendini göstermiştir.

Uzak mesafelerde olan eksik hammaddeler için savaşılabilirdiği gibi, barışçıl yollarla da elde edilmesi ticari bir ikilemi doğuruyordu (Glassner, 2013). Ticaretin hayati olmaya başlamasından sonra, her şey sınıflandırılarak kayıtlara alınmaya ve kaydedilmeye başlanmıştır. Bu süreci gösteren en eski metinler, Uruk tapınaklarından birinde bulunmuştur. Sümerce olan bu tabletlerde, idari ve muhasebe metinlerinin yanı sıra, hâlihazırda bilimsel ve edebi eserlerin, özellikle şehir isimlerinin listeleri, hayvanlar, bitkiler, vesaire de not edilmiştir.

Krizler, Doğal Felaketler, İktidar Değişimleri ve Çöküş Süreçleri

Burada Mezopotamya'nın kısa bir kronolojisini yazarsak, göreceğimiz tablo oluş ve bozulmaların bir birini izlediğidir. MÖ 3700'lerden itibaren, yani Erken Bronz Çağı'ndan itibaren bir nüfus artışı ve buna koşut olarak şiddetin yükseldiği bir karmaşa ortamında, Sümerlerin iktidarı ele geçirmesi süreci gerçekleşti. İktidarın zayıflığından dolayı bir meşruiyet kaynağı olarak dinsel inançların kullanılması sonucu Eridu, adeta tapınaktan yönetilen bir kent konumuna yükseldi. Daha sonra MÖ 3300'ler civarında *ME* hükümdarlık alametleri bir darbe ile Uruk'a taşındı ve bundan sonra Erken Kent Devletleri Dönemi başladı (yaklaşık 2900). Mitolojide geçen birçok tanrının aslında bu dönem ve öncesinde yaşamış hanedan mensupları olabileceğine dair teoriler bulunmaktadır. Sümerlerin iktidarda kaldıkları dönemde birçok hanedan değişti. Sümerlerin uzun kargaşa ve doğal felaketler sonucunda zayıflaması sonucu Büyük Sargon (MÖ 2334-2279) bir darbe ile iktidarı ele geçirip aşağı Mezopotamya'yı birleştirdi. Hanedanın kurucusu Sargon görünüşe bakılırsa Kiş kentinde önemli önemli bir konuma ulaşmış, halktan bir insandı. Muhtemelen iktidara el koymuş ve planına uygun bir ad almıştı: Şarukin yani 'Kral Meşrudur'. İki ardılı 'Kiş Kralı' unvanı taşımayı sürdüreceklerdi, ama Sargon hükümdarlık merkezini Akad'a taşımıştı. Kuzey ile güney Mezopotamya'nın kesişme noktasında, yani periferisinde yer alıyordu bu şehir. Kuzey'de dini boyutu daha zayıf olan bir iktidar biçiminden de etkilenmişti ve güneyi de bu doğrultuda dönüşüme uğrattı (Mieroop, 2018: 58). Bir asır boyunca Sümerlerin sürekli isyanları ve Gutilerin istilası sonucu bu devlette yıkıldı. MÖ ikinci bin yılın ortalarında Sümerler tekrar güçlendi. Ve yine bir darbe ile iktidar Uruk'tan Ur kentine taşındı ve III Ur Hanedanlığı kuruldu (MÖ 2600-2450). MÖ 1900'lerden itibaren Amoru istilası ve Babil'in yükselişi başladı. MÖ 1500'lere kadar süren bu dönemin ardından Kassit istilası ve daha sonra Kassit hanedanlığı kuruldu

ve MÖ 1000’li yılların başından sonra bunlarda çöktü ve bir ara dönem başladı. Burada dikkat çeken husus kavimlerin iktidara gelme ve çöküşleri arasında yaklaşık iki asırlık devirlerinin olmasıdır. Dolayısıyla İbn Haldun’un Kuzey Afrika’daki yerleşik göçebe döngüsünün burada MÖ 3200’den itibaren başladığını ve önce kuzey güney sonrada doğu batı eksenli bir döngünün başladığını açıkça görmekteyiz. Başka bir dikkat çeken hususta, gerek nesillerin örünün kısa oluşu ve iç karmaşalar nedeniyle hanedan ömürlerinin bir buçuk asır gibi bir ortalama ile sona ermesidir. Samilerin iktidarının birkaç devleti içine alarak genişlediği ve iktidarın görece güçlendiği bir dönemin ardından devletin eskisi kadar dini bir meşruiyet aracı olarak kullanmadığı ve Gılgamış efsanelerinin gösterdiği gibi hukukun artık dünyevi iktidarın uhdesine alındığına da tanıklık ediliordu¹.

Meşrutiyet Sorunu

Başlangıçta, aşağı Mezopotamya, Uruk da dâhil olmak üzere çok sayıda küçük Sümer kent devletinden oluşuyordu². Yukarı Mezopotamya ise Akad ülkesi olarak adlandırılıyor ve burada Samiler yaşıyordu³. Daha Kuzeyde Asurlular, kuzeybatıda Amorular, güneydoğu Mezopotamya’da Elamlılar ve doğuda Gutiler gibi yarı göçebe topluluklar yaşamaktaydı. Daha sonra, MÖ 2340’ta kentin siyasi

¹ Yukarıda da belirtildiği gibi, 3. binyılın başında liderlik konumu aniden sona eren Uruk kentinin çevresi üzerindeki etkisi azaldı. Bundan sonra Ur kenti önem kazanmaya başladı. Nedeni olarak, önce bir nüfus artışı, ardından toprağın aşırı sulanmasından dolayı verimsizleşmesi ve bunun da kıtlığa neden olmasından dolayı isyanların etkisi ve göreceli nüfus azalmasının olduğu tahmin edilmektedir. Kalbinin bir anlamda durmasından sonra, aşağı Mezopotamya içine kapansa da, kentleşme devam etmiş ve refah göreceli olarak sürdürülebilmiştir. Uruk kralı Gılgamış saltanatını, işte bu parlak uygarlığın doruk noktasında sürdürmüş ve izler bırakmış ve sadece doğaya değil Dicle ve Fırat’ın taşkınlarını dizginlemek için bir anlamda doğaya da hükmetmiş bir hükümdardır. Bahsi geçen kriz döneminde ve bir darbe sonucunda iktidar merkezi Ur’a taşınmıştır. Ancak kazılarda ortaya çıkarılan bu döneme ait tabletler arasında Gılgamış’ın adı geçmemektedir. Onunla ilgili tüm metinler daha sonradır; en eski kayıtlar Ur’un Üçüncü Hanedanlık dönemine aittir. Akad İmparatorluğunun düşüşünden hemen sonra Ur-Nammu tarafından temelleri atılan hanedanlık, MÖ 2112’den 2004’e kadar sürmüş Elam ülkesinden gelen saldırılar ve istilalar sonucunda yıkılmıştır.

² ‘Sümer kenti, bir grup mahalle biriminden oluşan, anlam yüklü bir bütündür. Üretim merkezidir. *Unu, iri* veya *ālu*. Sümercede bu sistemi yerel dillerde ifade edebilmek için kullanılan çok anlamlı bir kelimedir. Mezopotamyalıların gözünde bu kelime, ulaşılabilecek sabit bir yerdir. Mükemmellik ve üst kimlik kavramıdır. Burada kendini tanımlamak isteyen herhangi bir kişi, önce bir babaya, bir soya, üçüncü olarak da sakini olduğu bir şehre bağlanırdı (Glassner, 2013)’.

³ ‘Torunları Yakınoğu’nun geniş bir bölümüyle civarlarında hala yaşadıklarından daha iyi tanınan Samiler, Kuzeydeki bölümde, yani Akad Ülkesinde etkili idiler: Bunlar Dicle ile Fırat arasında yerleşmeye gelmiş, Büyük Suriye-Arap çölünün kuzeyi ile doğu sınırlarında yaşayan yarı göçebe kabilelerin üyesiydiler. Kaynaktan bu tür bir göç hareketi tüm tarih boyunca sürecektir; zamanın durumuna göre kimi kez dalgalar halinde, kimi kez de parça parça göç etmişleridir (Bottero, 1987: 9).

hegemonyası, doğudan gelen bir dağ halkı olan Gutilerin istilası altında zorlanması ve yaklaşık bir buçuk asır yaşayan Akad İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra, kuzey Mezopotamya daha bir önem kazanmıştır. Gutilerinde desteği ile Akadları zayıflatıp güçlerini yeniden kazanan Sümerler yeniden güçlendiler. İşte bu yeni dönem Sümer Rönesansı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin krallarından biri Utu-Hegal'dir (MÖ 2133-2113). Utu-hegal iktidarını kurmak için, Ur şehrinin valisi olan, Ur-Nammu'yu (2113-2094) bugünkü Arap-Fars Körfezi kıyılarına yakın bir yere yerleştirdi. Birkaç yıl sonra ve çok zor koşullar altında, Ur-Nammu, Utu-Hegal'i bir darbeyle uzaklaştırıp, başkenti Uruk'tan Ur'a taşıdı. İşte bu gelişme Gılgamış efsanesinin doğuşunu da anlamlandıran bir süreçtir.

İktidarın ele değiştirmesiyle birlikte yaşanan siyasi değişim, yukarıda değinildiği gibi aslında daha geniş olayların bağlamının sade bir parçasıydı. Bu çok boyutlu kriz, kral Ur-Nammu'yu, çeşitli zorlukla karşı karşıya bırakmıştı: O tahtını oğullarından birine devredebilmek ve isyanları engelleyebilmek için, son derece katı yaslar koyarak, yaptığı darbeyi meşrulaştırmak istemiştir¹. Çabaları beyhudeydi, çünkü koşullar aleyhine işliyordu ve bildiğimiz ilk yasa koyuculardan biri olan Ur-Nammu, bir kavganın ortasında kalarak öldü ve cesedi dahi bulunamadı. Fakat gözleriyle göremese de, yerine oğlu Şulgi'yi (veya Sulgi, 2094-2047) tahta geçirmeyi başarmıştı.

Şulgi'nin babasının başlattığı reformları sürdürmesi ve hanedanının meşruiyetini daha da sağlamlaştırması zorunluymuştu. Zira kırk sekiz yıllık uzun saltanatı ona, yalnızca halefliliğini değil, aynı zamanda bir kurucu olarak, onu yaşatacak kraliyet ideolojisini de yaratmasına izin vermişti. Ur-Nammu ve Şulgi, nesillerin döngüsünün bugünden çok daha hızlı olduğu bir dönemde, toplamda yetmiş yıllık saltanat sürdürdüler. Bu onlara zaman içinde kalıcı bir iz bırakma fırsatı da vermişti. Ve Şulgi bunu başarmak için, kendisi gibi Tanrıça Ninsun'dan doğmuş olduğunu iddia ettiği, eski bir Uruk hükümdarı olan Gılgamış'ın kahramanlıklarını öven edebi metinler geliştirerek, onun şahsında kendi siyaseti destansı bir kaynakla meşrulaştırmak istedi. Çünkü babasının koyduğu sert yasaların tek başına işe yaramadığını anlamıştı. İnsanların kalbinde taht kurmuş olan Gılgamış'ın prestijini, çatışmaları aşacak bir ortak ve aşkın bilince dönüştürmeliydi. Bu bağlamda yazılmış beş edebi metinse şunlardır: Gılgamış ve Agga, Humbaba ve Sedir Ormanı, Gılgamış ve Göksel Boğa, Sümer Kraliyet Listesi gibi bazı 'ideolojik' metinlerin eklendiği Gılgamış, Enkidu ve Yeraltı Dünyası ve Gılgamış'ın Ölümü.

¹ Benzeri bir meşrulaştırma süreci iktidarın Eridu'dan, Uruk'a geçişi sürecinde de görülebilir. Bakınız, Kramer, 2000: 35 ve sonrası).

Gılgamış'ın yolculuğu aslında Uruk'un bilgeliğinin Ur'a aktarılmasını ifade etmekteydi.

Hanedanın ürettiği Gılgamış efsanesi Mezopotamyalılarda karşılık bulmuştu. Ancak sonraki çağlarda Mezopotamyalıların III Ur Hanedanı ile hiç ilgilenmediği görülür. Bu da hanedanın dönemindeki uygulamaların ne denli zora ve şiddete dayandığını ve her şeye rağmen kendisini meşrulaştıramadığını göstermektedir (Mieroop, 2018: 69). Dolayısıyla hanedanın yıkılışında dış saldırıların etkisi olduğu kadar, meşruiyet sorunundan dolayı da iç muhalefetin etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

İktidar İdeolojisini Oluşturmak

Söz konusu olan, Ur krallarının kraliyet ideolojisini geliştirmesi ve yerleştirilmesi süreciydi. Bunun için katı bir teorik inceleme değil, Gılgamış gibi efsanevi kralların dolambaçlı maceraları kullanılmıştır. Onun hataları bir noktada sona eriyordu, çünkü Ur-Namu'nun mükemmel yönetimi başlayacaktı. Gılgamış'a, tacını devretmek için çocuk sahibi olmaya yarayan doğum bitkisini arayan aşk tanrıçası Etana'nın, havada yükselen, sonra düşen fakat sonunda yedinci kat göğe ulaşan bir kartalın üzerine tünemiş hikâyesi eşlik ediyordu. Oğlu Balih'in kartal tarafından alınıp ve uzak kuzeyde, şimdi adını taşıyan nehrin yakınına götürmesi, Sümer ve Akkad'ı yani güney ve kuzeyi birbirine bağlayan ve böylece tüm Mezopotamya'yı kapsayan yolculuğu, bütün Mezopotamya'yı siyaseten bir arada tutmayı sembolize ediyordu¹.

Bu destanlar, Uruk'un kurucusu Enmerkar'ın, birçok deneme ve bilmecedan sonra yazıyı icat edip², Mezopotamya medeniyetinin üstünlüğünü en uzak ülkelere bile kabul ettirmesi ile sona eriyordu. Efsaneye göre Gılgamış'ın babası Lugabanda'nın, öldükten sonra bir mağaranın derinliklerine terk edilmesi ve buradan yeni bir insan ve kartal Anzu tarafından olağanüstü güçlere sahip olarak yeniden canlandırılmasıyla başlayan bir yolculuğun ardından, Gılgamış prestiji ile Uruk kentini ve onun aracılığıyla tüm Mezopotamya medeniyetini adeta ebedileştiriyor ve birleştiriyordu.

¹ Siyaset birey, toplumsal gruplar ve devlet arasındaki boşlukta doğar. Bu boşlukta bir birine eşit büyüklükte olmayan asimetrik parçalar üzerinde hareket eder. Dolayısıyla bir mülk değil, ilişki ağıdır; biriken katı bir malzeme değil, akışkan yapıya sahiptir.

² Kentler arası ticaret ağı ve alım satımı yapılan ürünlerin hacmi insan belleğinin kaydetme sınırını aştığında yazı ortak semboller bütünü olarak gelişme göstermiştir.

Bu kahramanların üstesinden geldiği her denemenin arkasında tarihsel gerçekler vardı. Ancak hepsinden öte, tümü Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın basit krallarının ötesine geçen bir kraliyet ideolojisinin kurulması için bir temel olarak hizmet etmişlerdir. Bu öncelikle bir yönetim biçimini meşrulaştırma sorunudur: Tanrılar tarafından seçilen bir erkek -kadınlar hariç- tarafından yönetilen cennetten inmiş bir krallık. Bu aynı zamanda Ur-Nammu'nun Uruk'taki Utu-Hegal'in iktidarı ele geçirmesini meşrulaştırma ve böylece hanedanlığını istikrara kavuşturma meselesiydi. Tüm maceralarının sonunda, Uruk'un büyük kralı Gılgamış, oğullarından biri olan ve adı 'Ur kralı' anlamına gelen Ur-Lugal dışındaki tüm ailesiyle birlikte gömülüyordu. Krallığını ve hepsinden önemlisi, yaşamı boyunca bazen çok pahalıya mal olan bilgeliğini Ur'a aktarmıştı. Böylece Ur kralı, gençliğinde kaprisli ve despot olan öfkeli Uruk kralının hatalarını yapmayacak, ancak iyi bir anlayış ve bilgelikle hareket edecektir.

Bilge Kral Gılgamış

Gılgamış, Mezopotamyalı yöneticilerinin benzemek istediği kralların ilk örneğiydi. Destanlarda anlatılan güçlü figürü, adeta ideal kralın mükemmel bir portresi haline gelmişti. Bol saçları ve gür sakalı onun gücünü simgeliyordu. Yarı tanrısal bir varlıktı. Sadece bir bakışıyla düşmanlar yıkılır, düşerdi. Tanrı ve insan arasındaki yarı yolda, iki dünyayı birbirine bağlayan kişiydi. Bu nedenle krallar dindar olmak zorundaydı ve tapınakları inşa etmek ve restore etmek, krallığın büyük şehirlerinin her birinde *zigguratlar* (kutsal tepe anlamındaki dini göreve sahip çok katlı kuleler) inşa etmek zorunda kalacaktı. İnançlarına göre, gök ve yer arasındaki bağlantı olan bu tapınaklar, kökleri yere sabitlenmiş ve tepesi göğe uzanan ağaca bağlıdır. Bu ağaç aynı zamanda Gılgamış'ın güzel tanrıça İnanna'nın yatağını yapmak için ahşabı işlediği ağaçtır. O aynı zamanda kralların ilahi makamdaki seçimine başkanlık eden ve her yıl, yeni yıl şöleni sırasında Tanrılar arasındaki ittifakı yenileyen kişidir. Bir ağaçtan oyulmuş bu yatağın edebi figürü, kralların meşrulaşmasını sağlamıştır. Destanın bitimindeyse Gılgamış, tahta parçalarından geriye kalan kraliyet nişanını yapar ve onları elinde tutana benzersiz bir güç verir ki onlarda Ur hükümdarlarıdır.

Gılgamış örneğinde olduğu gibi, 'Sümer dünyasındaki dünyevi olmayan varlıklar, bizden sadece güçleri ve doğüstü bilgileriyle değil, ölümün sona erdiremediği var olma süreleriyle de ayrılıyordu. Bunun dışında insanlara benzer olarak tasarlanmışlardı: insanların gibi vücutları vardı ve karınlarını doyurmaları, giyinmeleri ve barınmaları gerekiyordu; gider gelirler, konuşurlar, güler ağlardı; birbirlerini sevip incitirlerdi; anne, baba, çocuklardan oluşan aileler kurarlardı.

Dünyadaki uygarlığın doğal uzantısı olan bu kavrayış ülkenin tamamında yaygındı. Ancak bu ülke, tarihöncesi köylerinin bir başkente etrafında birleştiği ve bazen barış, bazense menfaat çatışmaları içinde yaşadığı prenslikler biçiminde siyasal birliklere ayrılmıştı. Bu küçük devletlerde hükümdarların tayin ediliş biçimi farklılık gösterse de, hepsinde monarşi ilkesi kabul edilmişti. Devletin başında olan ve 'sarayında etrafına yakın ve uzak akrabaları, yardımcıları ve memurlarını toplamış 'kral' modeline göre, tapınakta bir egemen güç düşünülmüştü; bu egemen gücün çevresi kuşkusuz başkent çevresinde birleşmeden önceki eski köylerin ve yerleşim birimlerinin tanrılarından oluşturulmuştu. Bu başkent tanrısı ise doğaüstü kral haline getirilmişti¹. Jean Bottero'nun çok başarılı bir şekilde tanımladığı bu sürecin başlarında iki bine yakın bir tanrı panteonu varken sonrasında bunların altı yüzünün isminin kaybolması ve Amoru egemenliğinden sonra Marduk isimli tanrının Sümer baş tanrısı An'ın yerini alması yukarıdaki değerlendirmenin ne denli isabetli olduğunu göstermektedir. Gılgamış'ın ilahlaştırılması ise, sadece onun bir meşruiyet aracı olarak kullanılmak istenmesiyle açıklanamaz. Zira o aynı zamanda hatalarının ve ölümsüz olmadığına farkına varmış, iktidarı gökyüzünden yeryüzüne indirmiş ve halkının çıkarlarını kendi çıkarlarının önüne koyup, göçebe toplumların tehditlerinin giderek arttığı bir dönemde, kentlerin etrafına güçlü surlar inşa ettirmesiyle de gönüllere taht kurmuştu.

Sonuç

Tarihin şafağında şartlar öncekine göre gerçekten olağanüstüydü. Bu olağan üstülük, aşağı ve yukarı Mezopotamya'daki iktidar ve devletin ortaya çıkışı ve değişiminin şeklini belirledi. Bu başlangıç aynı zamanda farklı 'malzeme' bileşenlerinin olması durumunda sonucunda farklılaşabildiğini gösterdi. Kuzeyde, muhtemelen tarımsal zenginlik azlığı ve daha çok göçebe bir topluma sahip olması nedeniyle nispeten seküler, güneyde ise daha kentli ve zengin bir toplum ve tapınağın ağırlığının çok hissedildiği bir iktidar formu hâkimdi.

Kentlerin nüfusunun artması ve tarımsal ürüne duyulan ihtiyacın çoğalması sonrasında yaşanan toprak kavgaları ve savaşların yoğunlaşmasından sonra, orduların komutanları önem kazandı ve sonrasında bunlar darbe yaparak iktidarları ele geçirdiler. Böylece MÖ 2900'ler civarında hanedanlık denilen yeni bir iktidar döngüsü başladı. Doğası gereği bu yeni dönemde, binlerce kişinin öldüğü savaş,

¹ Jean Bottero, *Mezopotamya, Yazı Akıl ve Tanrılar*, İstanbul, Dost Yayınları, 1987, s. 259.

iç savaş ve isyanlar çoğalmıştır. Oysaki devletin doğuşuna ilişkin teorilerde iktidar toplumun aşırılıklarını frenleyen bir kurum olarak belirirken, bu dönemde iktidar bizzat şiddetin kaynağı olabilmekte ve otoritesini dayatmak için monarşinin tanrıların bir hediyesi olarak gökten indiğini iddia etmekteydi. Bunun dışında, iktidar aygıtı bir defa oluştuğundaysa, bu aygıtın çekirdeğinde de şiddetin ve iç çekişmelerin hiç eksik olmadığını ve bununda bizzat bir belirsizlik ve şiddet ortamı yarattığını ve bu belirsizlik zamanlarında da askerlerin siyasete müdahale ettiklerini görüyoruz.

Devlet ve iktidarın oluşumunda, aynı zamanda belli bir nüfus sayısına ulaşmanın da önemli olduğu aşikâr. Salgınlar, toprağın aşırı tuzlanmasıyla dolaylı verimliliğini yitirmesi, iklimsel koşullardaki değişimlerine son derece duyarlı olan insanoğlu, bu dönemlere direnememekte ve sonuçta yaşanan nüfus kayıpları devletin hem gelirlerini yok etmekte, büyük bir yoksulluk içinde hem de çöküşe götürmekteydi. Kırsal toplum bu felaketlerden daha az zararlı çıkmasından dolayı, önceleri kendine karşı avantajlı olan kentlilerin yönetimini devralıp adeta bir katalizör işlevi görüyor ve harabe olmuş kentleri geleneklere sadık kalarak yeniden canlandırıyor. Bu nedenle Uruk dört defa ayağı kalkmış ve her defasında daha da büyümüştür.

Yerleşik toplumlar her ne kadar kırsal toplumlara küçümselerde, onların hayvansal ve tarımsal ürün, asker ve iş gücüne muhtaçtı. Kırsalda yaşayanlar işe kentlerde üretilen hayata kolaylaştırıcı malzemelere ihtiyaç duymaktaydılar. Dolayısıyla kırsal ile kent, biri diğerini tamamlayan ve kolaylaştıran iki yaşam biçimi olarak yan yana yaşamayı sürdürmek zorundaydılar. Bütün bu döngüleri, iktidarın yabancılaşması ve toplumsal dönüşümlerin izlerini mitolojik metinlerde görebiliriz. Çok sayıda kabilenin bir arada yaşadığı ve birbirine karıştığı bir dünyada, bu farklılıkları aşacak aşkın bir inanç birlikteliği ihtiyacı ve bunun sonunda tanrılar adına yapılan tapınakların gittikçe yüceltildiğini görüyoruz. Buna rağmen kabilelerin artık devlet zoru ile dahi bir arada tutulamadığında, Büyük Sargon gibi kendini tanrı ilan etmekten başka çaresi kalmayan hükümdarları ve sonunda geleneklerin artık bir fren olmadığını gören ve Ur-Nammu gibi yabancılaşma ve şiddeti frenlemek isteyen hükümdarları görüyoruz.

Bir hükümdarın ne denli güçlü olursa olsun, her zaman bir meşruiyet sorunu ile karşı karşıya kaldığını da görmekteyiz. Burada meşruiyet kaynaklarının zaman içinde değişebildiğini de görüyoruz. Önceleri yaşlılar meclisi tarafından seçilmek ve tapınakta üstlenilen görevin verdiği meşruiyet, savaşta başarı kazanmak ve ardından oluşan hanedanlara mensubiyet veya Gılgamış gibi toplumsal hafızada iz

bırakmış bir bilge hükümdarın mirasını devralmak gibi söylemlerin üretildiğini görüyoruz.

Devlet ve iktidarın doğuşu ve sonrasında yaşadığı dönüşümler, onu adeta tanımlanamaz kılmakta ve ortaya çıkış şartlarından uzaklaştıkça topluma ve kendini doğuran şartlara yabancılaşmaktadır. Günümüz dünyası ve modern devletin penceresinden bakarak aşağı Mezopotamya’da, Uruk’ta devletin ortaya çıkış şartları ve dönüşümünü anlamak oldukça zordur. Çok uzun bir zaman içerisinde deneme yanılma yoluyla gelişen kurumları, kuralları ve toplumsal yapısı ile erken devlet aygıtının, dönüşüme ve yenilenmeye açık, fakat doğal felaket ve nüfus değişimleri ve dış saldırılara karşı kırılgan olabildiğini görüyoruz. Bu nedenle de hükümdarlar ittifaklar kurarak, bazen diplomasi bazen de savaşla istediklerini elde etme yollarını seçmekteydiler. Uruk Vazosunda görüldüğü üzere tarıma dayalı bir toplumda, toprağı işlemek ve coşkun nehirlerin sularını dizginlemek gereken bir bölgede insanın hem toplumsal hem de siyasal dönüşümlere adapte olabildiğini görüyoruz. Nispeten dar bir bölgede yaşanan yoğunlaşma ve bunun doğurduğu olumlu ve olumsuz sonuçlar karşısında yöneticiler, insanın doğuştan gelmeyen ve değişen şartlara göre gelişen ve değişen yönetme becerilerinin adaptasyon sınırlarını göstermesi bakımından da önemlidir.

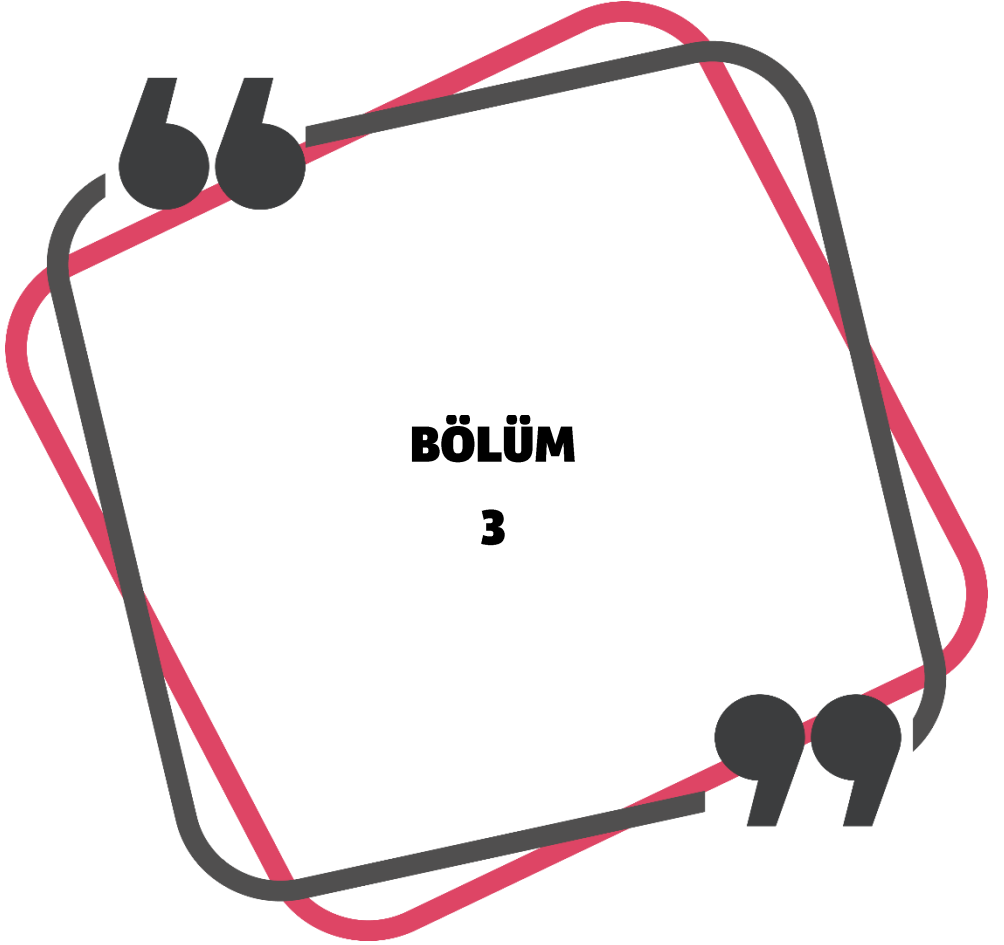
1800’lü yılların başında hız kazanan Sanayi Devrimi, her ne kadar teknik ilerlemeleri kast etse de, tarımsal devrimle başlamıştır. Modern devletin kaynakları, tarihin şafağındaki kadar kırılgan değil. Fakat Mezopotamya’da da kent devrimi ve erken devlete giden yolun, tarımın keşfi ve hayvanların evcilleştirilmesinin doğurduğu nüfus artışından geçtiğini unutmamalıyız. Nüfus artışının zorunlu kıldığı seri üretime geçişin izleri Uruk’ta görülmektedir. Haçlı Seferlerinin, Rönesans’ın ve Sanayi Devrimi’nin nüfus artışlarının birer sonucu olduğundan yola çıkarsak, kent, devlet aygıtı ve güçlü iktidarın doğuşunun anahtarının nüfus artışları olduğunu sakınarak belki ileri sürebiliriz. Her ne kadar Sanayi Devrimi devletin kırılganlıklarını azaltsa da, nüfus eşiklerinin devletler için nedeni hayati olduğunu ve modern toplumların pasifleştikçe ve doğum oranları azaldıkça savaşçı eskiden Üçüncü Dünya olarak nitelenen yoksul ülkelerden paralı askerler aldıklarını görüyoruz. Bu askerlerin de uğrunda savaşmışları devletlerde, tarihte birçok örneği olduğu gibi, ileride çeşitli bağlar kuracakları devletlerin kaderleri üzerinde belirleyici olabilecekleri ve söz hakkı isteyebilecekleri düşünülmelidir. Buda Mezopotamya’da başlayan süreç ve döngülerin bir anlamda devam ettiğini ve bundan sonrada devam edeceğini göstermektedir¹.

¹ Düzelti ve önerilerinden dolayı Kemal Aslan’a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (1985). La Boetie ve Siyasal Kulluk. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 40, (1): 173-2014.
- Berk, F. M. (2020). Göç Fenomeni: Tarihsel Perspektif Bağlamında İlk İnsan Göçleri'. *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 2 (2): 115-134.
- Bottero, J. (1987). *Mezopotamya, Yazı Akıl ve Tanrılar*. İstanbul, Dost Yayınları.
- Bottero, J. (2005). *Gilgamiş Destanı, Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Çöllü, İ. (2019). *Devletin Kökenleri ve Gelişimiyle İlgili Teoriler*. Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Davutoğlu, A. (1994). *Devlet*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 9: 234-240.
- Dietrich, O., & ve diğerleri (2012). Göbekli Tepe. *Aktüel Arkeoloji*. 26: 52-55.
- Fleiner-Gerster, T. (1986). *Théorie générale de l'État*. Cenevre, Graduate Institute Publications.
- Forest, J. D. (1996). Le PPNB de Çayônu et de Nevalî Çorî: pour une approche archeo-ethnologique de la neolithisation du proche-orient. *Anatolia Antiqua* (IV): 1-31.
- Forest, J. D. La culture d'Uruk ou la Mésopotamie du IVe millénaire', https://www.clio.fr/bibliotheque/pdf/pdf_la_culture_duruk_ou_la_mesopotamie_du_ive_millenaire.pdf
- Friedrich, E. (2003). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Eriş Yayınları.
- Glassner, J. J. (2013). Réflexions sur la ville en Mésopotamie à partir des sources écrites des IVe et IIIe millénaire av. J.-C. des sources divinatoires, *Archéologies et Sciences de l'Antiquité*. 179-279.
- Grandpierre, V. (2014). Paysages et utopie. in Paysage urbain et monde mésopotamien : quand l'utopie devient realite. *Caietele Echinox*, 27: 213-220.
- Gros, G. M. (2014). *Brève Histoire des empires, Comment ils surgissent, comment ils s'effondrent*. Edition de Seuil, Paris.
- İbn Haldun, (Ter., Süleyman Uludağ), (2007). *Mukaddime*. İstanbul, Dergâh Yayınları.
- İlin, M. & Segal, E. (2001). *İnsan Nasıl İnsan Oldu?* İstanbul, Say Yayınları.
- Kramer, S. N. (1986). *Histoire commence a Sumer*. Paris, Éditions Arthaud.

- Kramer, S. N. (2000). *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*. İstanbul, Kabalacı Yayınevi.
- Küçükylmaz, Ö. (2008). *Erken Devletin Siyasi ve Hukuki Yapısı*. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Oppenheimer F. (1984). *Devlet*. İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Özdöl, S. (2011). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 26 (1): 173-199.
- Schemeil, Y. (2015). *Introduction a la Sciences Politique*. Paris, Edition Dalloz.
- Schmidt, K. (2007). *Göbekli Tepe*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şenel A. (2014). *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*. Ankara, İmge Kitabevi.
- Van de Mieroop, M. (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi*. İstanbul, Homer Kitabevi Yayınları.
- Vernant, J. P. (2017). *Yunan Düşüncesinin Kaynakları*. İstanbul, Cem Yayınevi.

PERSONEL GÜÇLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Hazal Koray ALAY

Batman Üniversitesi

Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

Yönetim ve Organizasyon Bölümü

ORCID: 0000-0002-6638-3089

GİRİŞ

Bir kavram olarak “personel güçlendirme” yönetim, strateji ve davranış alanında sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak pratikte bu kavramın tam bir tanımını yapmak oldukça zordur. Konuyla ilgili yüzlerce akademik araştırma mevcuttur. Bazı araştırmacılar kendi tanımını yapmaya çalışırken; bazıları okuyucunun kavramın ne anlama geldiğini zaten bildiğini beklemektedir. Personel güçlendirme nedir? Kökleri nelerdir? Çeşitli teorik sesler kavram hakkında ne diyor? Personel güçlendirmenin önemli unsurlarından yaratıcılığın rolü nedir? Soruların araştırılması bu bölümün içeriğini oluşturmaktadır.

1. Personel Güçlendirme Kavramı

Güçlendirme odaklı uygulamaların en kapsamlı, uzun vadeli çalışmasında, (Lawler vd., 2001), son 15 yılda güçlendirme uygulamalarının pozitif bir büyüme sergilediği ortaya konulmaktadır. Personel güçlendirmedeki muazzam büyümenin nedeni ise daha düşük maliyetler, daha yüksek performans ve daha fazla esneklik için rekabetçi taleplerle karşı karşıya kalan kuruluşların, performanslarını artırmak için çalışanların yetkilendirilmesine giderek daha fazla yönelmeleridir. Güçlendirme uygulamaları genellikle çalışan memnuniyetsizliğinin üstesinden gelme ve devamsızlık, ciro, düşük kaliteli iş ve sabotaj maliyetlerini azaltma umuduyla uygulanmaktadır. Güçlendirme uygulamalarında yüksek katımlı organizasyonların yaratılması yoluyla geleneksel bürokrasilerin zayıflatıcı psikolojik etkilerinin üstesinden gelmek amaçlanmaktadır. Güçlendirme, çalışanların karar alma sürecine katılmalarını sağlayarak, risk almak ve yeni bir şey denemek için durgun zihniyetlerden kurtulmalarına yardımcı olur. Güçlendirme uygulamaları, çalışanların bir hizmet probleminden nasıl kurtulacaklarına kendi başlarına karar vermelerine ve bir amirden onay beklemek yerine beklentilerini aşarak müşterileri şaşırtıp memnun etmelerine olanak tanımaktadır.

Kavram olarak güçlendirme birçok alanda kullanılmakta ve bu nedenle tanımı bağlama göre değişmektedir. Sözlük anlamı olarak 'güçlendirmek' fiilini iki şekilde tanımlanmaktadır. İlk tanım, “*birine kendi hayatı veya durumu üzerinde daha fazla kontrol vermek*” şeklindedir. İkinci tanım ise, “*bir kişiye veya kuruluşa bir şeyi yapması için yasal hak vermek*” tir. (Richards vd., 1985). Örgütsel bağlamda yetkilendirme ve güçlendirme, örgütsel hiyerarşinin her seviyesindeki çalışanlara önemli kararlar vermeleri için yetki verildiği ve kararlarının ve eylemlerinin sonuçlarının sorumluluğunun çalışana ait olduğu bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Conger ve Kanungo, 1988; Page ve Czuba, 1999; Jones, 2010).

Yetkilendirme, kuruluştaki çalışanlara karar alma ve işle ilgili sorunları çözme konusunda güç, yetki, sorumluluk, kaynaklar, özgürlük verme sürecidir. Yetkilendirilen çalışan, “kendi kendini yöneten” ve “özdenetimli” hale gelmektedir. Ayrıca güçlendirme, çalışanların tam potansiyellerini kullanmalarına odaklanmaktadır (Lawler ve Benson, 2022). Çalışanlar üzerindeki kontrolü azaltarak ve her çalışanın kararlar almasına, hedefler belirlemesine, sonuçlara ulaşmasına ve ödülleri almasına izin vermek anlamına gelmektedir. Kişiyi kendi kendini yönetebilecek duruma getirerek, doğru seviyedeki doğru kişinin, doğru nedenlerle doğru kararı vermesine yardımcı olma sürecidir. Yetkilendirme, üst yönetim yetki ve sorumluluğu daha alt düzeydeki çalışanlara devrettiğinde gerçekleşir. Yetki ve sorumluluğun çalışanlara devri, yaptıkları işin sorumluluğunu üstlenmeleri için yapılmaktadır (Punia ve Punia, 2022).

1.1. Personel Güçlendirmenin İlişkili Olduğu Kavramlar

Personel güçlendirme, kuruluşların çalışanlarına günlük faaliyetlerinde belirli bir derecede özerklik ve kontrol sağlama yolları olarak tanımlanır. Bu, süreç iyileştirmede söz sahibi olmayı, yeni sistemler ve taktikler oluşturmaya ve yönetmeye yardımcı olmayı ve üst düzey yönetimin daha az gözetimi ile daha küçük departmanları yönetmeyi içerebilir. Personel güçlendirme kavramı birçok farklı şekilde tanımlanmakta ve farklı kavramlarla ilişkilidir. Bu bağlamda personel güçlendirmenin ilişkili olduğu kavramlar şu şekilde sıralanabilir:

- **Yetki:** Yetki devri kavramı ile güçlendirme kavramı birbirine sıkça karıştırılmakta hatta birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak, yetki devri güçlendirmeye kıyasla daha dar kapsamlıdır. Yönetici yetkisini devrettiğinde gerektiği takdirde bazı yetkilerini geri alabilmekte iken; güçlendirme durumunda fiilen işi yapan çalışanın o iş kapsamında tüm kararları kendisi verebilmekte ve bunu yapabilecek seviyeye gelebilmesi

için de eğitim olarak yetiştirilmesi gerekmektedir (Aldemir vd., 2004). Güçlendirmede yetki devri söz konusu olup anlayış tamamen farklıdır. Güçlendirmede, fiilen işi yapan çalışanın işletmenin en üst kademesindeki yöneticilere kıyasla o işi daha iyi yaptığı anlayışı hâkimdir ve bu nedenle çalışan o işle ilgili seçimlerde serbesttir. Yönetici ise işi yapan çalışanın bu işi daha iyi yapabilmesi adına gereken ortamı hazırlamalı ve gerekli olan kaynakları sağlamalıdır. Bu nedenle güçlendirme yerine yetkilendirme kavramının kullanılması doğru değildir. Yetki devri, çalışanlara o işle ilgili yetki verme anlamında iken; güçlendirme ise çalışanları sahip oldukları bazı özellikler kapsamında daha güçlü hale getirmek ile ilgilidir (Koçel, 2011).

- **Motivasyon:** Motivasyon kavramı personel güçlendirme ile yakından ilgili olan kavramlardan biridir. Bir ya da daha çok insanı, belirli bir amaca doğru sürekli biçimde harekete geçirmek adına yapılan çabalara motivasyon denilmektedir (Ergül, 2005). Motivasyonun kaynağında çalışanların iş performanslarının yükseltilmesi adına uygun ortam ve koşulların oluşturulması yatmaktadır. Ayrıca bu noktada çalışanların kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi de önem arz etmektedir. Personel güçlendirmede ise kontrol çalışanlardadır (Çuhadar, 2005). Motivasyonun sağlanabilmesi için gelir, terfi, güvenlik, bireysel güç ve otoritenin kazanımı, statü kazanımı, karar almaya katılım ve adaletli olma gibi teşvik edici araçlara gerek duyulmaktadır. Güçlendirme ise başlı başına çalışanları motive edici bir araç olarak kullanılmaktadır (Çuhadar, 2005; Akçakaya, 2010).
- **Katılım:** Katılım kavramı, çalışanların karar verme süreçlerinde aktif şekilde yer almalarını ve karar verme süreçlerinde de katılımlarının sağlanmasını ifade etmektedir. Katılım ile personelin teşvik edilmesi, alınan kararların iyileştirilmesi, verimliliğin artırılmasını, personeller arasındaki çatışma ve sürtüşmelerin azalmasını sağlanabilmektedir (Çuhadar, 2005). Katılımın artması ile birlikte çalışanların motivasyonları artar. Başarı anlayışı, işlerini anlamına ilişkin anlayışları ve işlerine karşı olan tutumları olumlu olarak değişir. Bu noktada güçlendirme, bir anlamda çalışanların katılımlarının artırılmasını amaçlayan bir teknik ve uygulama olarak görülebilir (Koçel, 2011). Katılım, işletmelerde demokratik ortamın oluşturulması, sorunların çözülmesi ve kararların alınmasına yönelik olarak çalışanların etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması ile güçlendirmeye benzer. Ancak, çalışanların alınacak kararlara ve karar verme süreçlerine sadece imkân verildiği ölçüde katılımlarının sağlanması sebebiyle de güçlendirmeden ayrılmaktadır. Güçlendirme, yöneticilerinin

onayını alma gereği duymadan ve aldıkları kararların onaylanmaması durumu olmadan çalışanların karar verme yetkisini ellerinde bulundurmaları anlamına gelen yaklaşımdır (Akçakaya, 2010).

- **İş Zenginleştirme:** İş zenginleştirme, bireysel işleri daha ödüllendirici ve ilham verici hale getirmek için geliştirmek anlamına gelir. İş zenginleştirme, çalışanlara işlerinin nasıl yapılacağına yönelik olarak karar verme yetkisi ve kontrol ve sorumluluk vererek işlere derinlik kazandırmayı amaçlar. Ayrıca, yapılan işlerin çalışanlar yönünden daha anlamlı hale gelmesini sağlar. Güçlendirme ile iş zenginleştirme kavramları benzer gibi görünse de farklılıklar barındırmaktadırlar. Güçlendirme iş zenginleştirmeden çok daha kapsamlı bir kavramdır. İş zenginleştirme, işin kendisine özelliklerine odaklanırken; güçlendirme ise çalışanların bireysel algılamalarına odaklanmaktadır. Güçlendirmede, çalışanlar çalışma şartlarını ve işlerini biçimlendirebilmekte ve bu noktada örgütsel faaliyet ve sonuçları etkileyebilmektedir. İş zenginleştirmede çalışanlara belli düzeyde planlama ve karar verme yetkisi verilir. Ancak bu planlamalar ve yetkiler çalışanların çalışma koşullarını ya da yaptıkları işleri değiştirmeyi içermez. Güçlendirmede çalışanlar üst yöneticilerinin güçlendirmeye ilişkin davranışlarından ve liderlik tarzlarından direkt olarak etkilanmekte iken; iş zenginleştirmede ise ast ve üst arasındaki ilişki dikkate alınmaz (Bolat, 2003).

2. Personel Güçlendirmenin Tarihsel Gelişimi

1920'li yıllarda örgütü kurmalı bir saat çalışanları ise bir makine olarak gören bilimsel yönetim yaklaşımları işletmelerin verimliliği üzerinde olumlu etki meydana gelmişse de; işgücü devir oranının yükselişi, işe devamsızlık ve işe yabancılaşma gibi çalışan performanslarını olumsuz etkilemiştir (Eren, 1999). 1950'li yıllara gelindiğinde insana verilen değer artarak insan merkezli bir yaklaşım tarzı benimsenmiştir. Elton ve arkadaşlarının (2001) "İnsan İlişkileri Okulu" isimli çalışmalarıyla çalışanlar, motive edilmeden ve kendi kendilerine, gözetim yapılmadan iş yapabilmeye becerisine sahip olan varlıklar olarak nitelendirilmiştir (Güven, 2001). Bu bakış açısı yönetim yaklaşımlarının bir dönüşüm geçirdiğinin habercisi olmuştur. Sonraki yıllarda müşteri merkezli toplam kalite yönetimi yaklaşımı ile işletmeler hiyerarşik yapılarında değişime gitmiştir. Bu nedenle müşteri beklenti ve taleplerinde değişimlere ayak uydurabilen, merkezi yapılaşmadan uzak, esnek ve uzmanlaşmış işletmeler meydana gelmeye başlamıştır.

1980’li yılların sonundan itibaren ise personel güçlendirme günümüzdeki anlamına kavuşmuştur. Özellikle Peters ve Schonbergerin’in personel güçlendirme kavramı hakkında önemli araştırmalar yapmışlardır. Personel güçlendirme kavramını günümüzdeki anlamıyla ilk kez kullanan bilim insanları, 1983 yılında Harrison ve Kanter, 1985’te Naus ve 1986 yılında ise Burke ve Neilsen olmuştur. Bu kavramın ilk kullanılmaya başlandığı zamanlarda tam anlamıyla genel bir tanım yapılmamıştır. Personel güçlendirme kavramının asıl ün kazanması ise Block’un yaptığı çalışmalar sayesinde olmuş ve işletmelerde yeni yönetim şekli olarak kabul görmeye başlamıştır (Doğan, 2003).

3. Örgütlerde Personeli Güçlendirme Yaklaşımları

Çalışan güçlendirme, ya organizasyonda ya da çalışanların işlerine ve organizasyona karşı algı ve tutumlarında bazı değişiklikler getirme sürecidir. Bu bağlamdaki iki kritik önem arz etmektedir (Honold,1997).

- **Sosyo-Yapısal Yaklaşım:** Örgütsel yapının, politikaların ve uygulamaların dönüştürülmesi, kuruluştaki çalışanların güçlendirilmesini sağlamak için etkili bir araç olabilir.
- **Psikolojik Yaklaşım:** Psikolojik yaklaşım, çalışanların işlerine ve örgüte ilişkin algılarını değiştirmeyi ifade eder. Çalışanlara özdenetim ve karar verme yetkisi vererek örgütsel hedeflere ulaşmak için öz motivasyon sağlamayı amaçlar.

Şirketler, çalışanlarına bireysel ve profesyonel olarak yeterli desteği sağladığında, çalışanları şirket misyonuna daha yakından entegre etmiş olurlar. Bu bağlamda alan yazın incelendiğinde personel güçlendirmeyi uygulmaya yönelik birçok farklı yaklaşım olduğu görülmektedir (Spreitzer ve Doneson, 2005). Bu bağlamda örgütlerde uygulanan personel güçlendirme yaklaşımları şu şekilde sıralanabilir.

- **Yapısal Güçlendirme (Kanter Yaklaşımı):** Yapısal personel güçlendirme kavramı Kanter tarafından 1993 yılında ortaya atılmıştır. Kanter bu yaklaşım ile çalışanların davranışlarına ve çalışma performanslarına tesir eden koşulların ne olduğunu incelemiş ve yapısal güçlendirme ile dört yapının olduğunu belirlemiştir. Bu yapılar; çalışanların çalıştıkları işletmelerle ilgili bütün bilgilere ulaşabilmeleri, çalışanların kendilerini geliştirebilmesi adına mesleklerinin dışındaki etkinliklere de katılabilmeleri, karar verme insiyatifine erişebilmeleri,

çalışanların istedikleri zaman istedikleri kaynaklara erişebilmeleridir (Allanazarov, 2008).

- **Psikolojik Güçlendirme (Spreitzer Yaklaşımı):** Personelin psikolojik güçlendirilmesi yaklaşım tarzında, yapılanların çalışanlar tarafından nasıl anlaşıldığına odaklanılır. Spreitzer (1995), psikolojik güçlendirmeye yönelik anlam, yetkinlik, özerklik ve etki kavramları ile performans arasında pozitif bir ilişkinin varlığından söz etmektedir. Psikolojik güçlendirme ile çalışanların güçsüz ve yetersiz hissetmesine sebep olan koşullar saptanmaktadır. Öz yeterlilik duygusunun güçlendirilmesi ile güçsüzlüğe sebep olan örgütsel faktörlerin en aza indirilmesi mümkün olmaktadır (Arslantaş, 2007).
- **Conger ve Kanungo ve Personel Güçlendirme Süreci ve Uygulanması:** İşletmelerin yapısı ve işleyişiyle direkt olarak ilgili olan personel güçlendirmenin nasıl yapılacağı işletme yöneticileri için bir sorun teşkil etmektedir. Conger ve Kunango (1988) çalışmalarında, personel güçlendirme sürecinin 5 aşamadan oluştuğunu belirtmişlerdir. İlk aşamada güçsüzlüğe sebep olan etkenlerin belirlenmesi yer almaktadır. Bunlar; örgütsel etkenler, denetim, işin dizaynı ve ödüllendirme sistemi gibi etkenlerdir. İkinci aşamada, mevcutta olan güçsüzlüklerin belirlenecek olan yönetimsel stratejiler ve tekniklerin kullanılmasıyla ortadan kaldırılması ya da en aza indirilmesi sağlanmalıdır. Üçüncü aşamada, personelin öz yeterlilik duygusunun kazandırılması sağlanmalıdır. Dördüncü aşama, yapılan uygulamaların personel güçlendirme açısından değerlendirildiği aşamadır. Son olarak beşinci aşamada, personel güçlendirmenin davranışsal etkilerinin yönlendirilmesi sağlanmalıdır (Conger ve Kunango, 1998).
- **Cook'un Personel Güçlendirme Yaklaşımı:** Cook, 1994 yılında yaptığı çalışmasında personel güçlendirme sürecini şu şekilde açıklamıştır. İlk aşamada uygun bir vizyon oluşturulmalıdır. İkinci aşamada personel güçlendirmeye uygun destekleyici ortamın oluşturulması sağlanmalı ve işletme içinde iletişimi geliştirici değerlerin oluşturulması sağlanmalıdır. Üçüncü aşamada, çalışana sorumluluk verilmeli, takımlar oluşturulmalı, eğitimler verilmeli ve süreçlerin iyileştirilmesi sağlanmalıdır. Son aşama olan dördüncü aşamada ise uygulanan süreçler gözlemlenmeli ve yeniden değerlendirilmesi yapılmalıdır (Cook, 1994).

- **Thomas ve Velthouse’ın Bilişsel Güçlendirme Modeli:** Thomas ve Velthouse 1990 yılında kaleme aldıkları çalışmada, Conger ve Kanungo’nun yaklaşımını temel alarak, üç esas noktada çalışmayı daha ileri taşımışlardır. Bunlar, güçlendirmenin bir motivasyon şekli olarak ele alınması, bu motivasyonun kaynağı olan iş değerlendirmelerinin net şekilde ortaya konması, çalışanların işe yönelik bu değerlendirmeleri yapmalarına olanak veren yorumlayıcı süreçlerin çeşitli değişikliklerle modelde korunması ile beraber süreçte bireysel çeşitliliğin de yansıtılması adına öznel değişkenlerin eklenmesidir.

4. İşyerinde Personel Güçlendirme Seviyeleri

Çalışan yetkilendirmesi, farklı organizasyon düzeylerinde gerçekleşebilir ve en yaygın bölümlene şunları içermektedir (Sahoo vd., 2020; Kumar, 2017) :

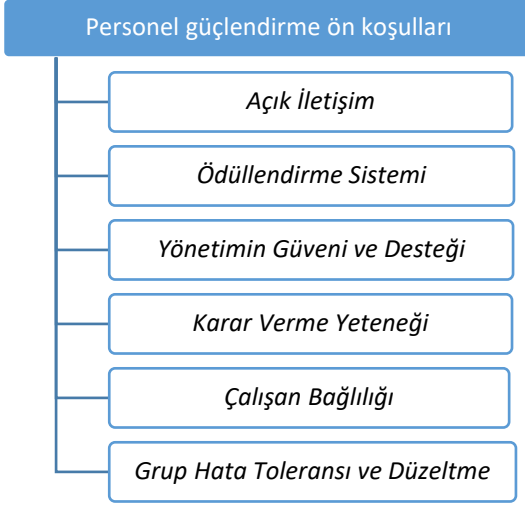
- **Örgütsel düzeyde güçlendirme:** Çalışan yetkilendirmesini geliştiren bir kuruluş dijital dönüşüme dayalı değişimi kucaklayan, çalışanların işletmeye katkısını takdir eden, işyerinde sorumlu mülkiyeti ödüllendiren, işyerinde departmanlar arası işbirliği de dahil olmak üzere işbirliğini destekleyen, çalışan bağlılığı kültürünü teşvik eden, en iyi yetenekleri elde tutan stratejiler geliştiren bir yapıya sahiptir.
- **Yönetim düzeyinde güçlendirme:** Güçlendirilmiş ekip liderleri ekibi daha iyi destekler ve her ekip üyesinin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur, ekiplerin ihtiyaç duyduğu bilgileri ihtiyaç duyduklarında sağlar, çalışanlara ilham verir ve motive eder, uzaktan çalışanlar da dahil olmak üzere çalışanların daha iyi bağlantı kurmasına yardımcı olur, iş süreçlerini kolaylaştırır, ekip ruhunu işyerinde yayar, iş hedeflerini ve uzun vadeli vizyonu daha iyi iletir, ve takımları daha başarılı hale getirir.
- **Bireysel düzeyde güçlendirme:** Çalışanlar kendilerini güçlendirilmiş ve güvenilir hissettiklerinde, ekip ve iş için ekstra yol kat etmeye daha istekli, işlerinin sahipliğini üstlenen, yeni fikirler üreten, işletmeyi bir sonraki seviyeye taşımak için ihtiyatlı riskleri nasıl alacağını bilen, iş yerinde anlam ve amaç bulan, çalıştıkları şirketle gurur duyan, daha motive ve meşgul hisseden profile sahiptirler.

5. Personel Güçlendirme Ön Koşulları ve Yöntemleri

Personel güçlendirme, belirli yetki ve sorumluluklara sahip çalışanların yeteneklerini, becerilerini ve yaratıcılıklarını kullanarak örgütsel vizyona ulaşmalarını kolaylaştırma sürecidir. Ayrıca yöneticilerin düzenli iş gücünü organizasyonun büyümesi ve başarısı için yüksek potansiyele sahip bir kaynağa dönüştürmesini sağlamaktadır (Nykodym vd., 1994). JetBlue Havayolları, çalışan güçlendirmenin mükemmel bir örneğidir. JetBlue Havayolları, şirket politikalarını ihlal etmediği ve güvenlik, dürüstlük, özen, eğlence ve tutku değerlerine hizmet ettiği sürece havayolu personelinin kendi kararlarını vermesine izin vermektedir. Bu da müşterilerine farklı ve değerli bir deneyim sunmasına neden olmaktadır (Lashley, 2009).

Çalışanların aktif olarak yetkilendirilmesini ve güçlendirmesini sağlamak için, üst yönetimin organizasyon ve çalışanlarla ilgili birçok yönü analiz etmesi gerekir. Çalışanları güçlendirmek için bu ön koşullar şu şekilde sıralanabilir (Abou Elnaga ve Imran, 2014; Rothermel ve LaMarsh, 2012; Huq, 2010):

- *Yönetimin Güveni ve Desteği*: Yönetim, astlarına güvenmeli ve onların fikir ve girişimlerini desteklemelidir.
- *Açık İletişim*: Organizasyonda iletişim boşluğu olmamalı ve astlar görüşlerini özgürce ifade edebilmelidir.
- *Çalışan Bağlılığı*: İş gücü yüksek düzeyde motive olmalı ve örgütsel amaç ve hedeflere ulaşma konusunda meşgul olmalıdır.
- *Karar Verme Yeteneği*: Çalışanlar doğru zamanda doğru kararları verebilme becerisine sahip olmalıdır.
- *Grup Ödüllendirme Sistemi*: Kuruluş, ekip performansını ve başarısını tanıyabilmeli ve ödüllendirebilmelidir.
- *Hata Toleransı ve Düzeltme*: Kuruluş, çalışanların hata yapmasına ve bu hatalardan ders almasına izin verilen bir sisteme sahip olmalıdır.
- *360 Derece Geribildirim Yöntemi*: Çalışanın performansının hem yöneticiler, amirler, ekip, iş arkadaşları, astlar hem de çalışanın kendisi tarafından analiz edilmesi gereken organizasyonda genel bir geri bildirim sistemi izlenmelidir.

Şekil 1: Personel Güçlendirme Ön Koşulları

Herhangi bir organizasyonun uzun vadede başarılı olabileceği çeşitli yollar olabilir. Her şey, örgütsel hedeflere ulaşmak için çalışanların katılımına değer vermekle ilgilidir. Çalışan güçlendirme yollarından bazıları aşağıda sıralanmaktadır (Fernandez ve Moldogaziev, 2013; Thamizhmanii ve Hasan, 2010):

- *Çalışan becerilerinin geliştirilmesi:* Yönetim, eğitim yoluyla çalışanlarda gerekli becerileri geliştirmek için adımlar atmalıdır.
- *Büyüme fırsatlarını geliştirin:* Yönetim, çalışanları motive etmek ve güçlendirmek için kuruluş içindeki büyüme fırsatlarına odaklanmalıdır.
- *Şirketin hedef ve vizyonunu paylaşmak:* Çalışanların örgütün uzun vadeli vizyonunu ve hedeflerini tanınmasını sağlamak, örgüte olan güvenlerini geliştirir.
- *Çalışanın görevinin önemini altını çizmek:* Yönetim, çalışanları ne yaptıkları ve neden yaptıkları konusunda bilgilendirmelidir. Bu şekilde çalışan, görevinin genel proje ve organizasyon için önemini algılar.
- *Sorumlu yetki devri:* Verilen bir görevi istenilen şekilde yerine getirmek için sorumluluğu devretmek yeterli değildir. Çalışana, görevle ilgili kararları bağımsız olarak alma yetkisi verilmelidir.

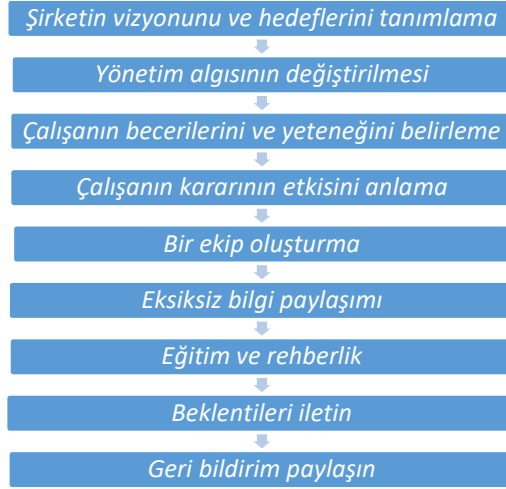
- *Yönergeleri belirtin:* Yönetim, çalışanlara bir görevi kendi yöntemleriyle yerine getirme özgürlüğü vermeli, aynı zamanda ötesinde işlev göremeyecekleri yönergeler bildirerek sınırlar oluşturmaktadır.
- *Rehberlik ve destek sağlayın:* Yönetim, rehberlik ve destek sağlayarak çalışanların yaratıcı olmalarına ve bağımsız çalışmalarına izin vermelidir. Bu, çalışanların moralini yükseltir ve görevle ilgili sorunların üstesinden gelmelerine yardımcı olur.
- *Sürekli gözden geçirme ve geribildirim:* Çalışanın yaptığı işin sürekli gözden geçirilmesi ve zaman zaman geri bildirim (olumlu veya olumsuz) verilmesi sayesinde çalışanların potansiyeli artırılabilir.
- *Performans tanıma ve ödüllendirme:* Çalışanları güçlendirmenin yollarından biri de performanslarını takdir etmek ve başarıları için onları ödüllendirmektir.

6. Personel Güçlendirme Süreci

Çalışan güçlendirme, kuruluşun değerlerinin, kültürünün ve karar alma modelinin genel dönüşümünü vurgulayan uzun vadeli bir süreçtir. Bütün bunlar bir günde başarılabilir ve etkisi yıllarca uygulamaya geçildiğinde görülebilir (Abadi ve Chegini, 2013). Bir örgütte çalışan güçlendirmeyi başlatmanın içerdiği adımlar şu şekilde sıralanmaktadır (Herrenkohl vd., 1999; Karakoc ve Kucukyılmaz, 2009; Yin vd., 2019; Baird vd., 2020).

- *Şirketin vizyonunu ve hedeflerini tanımlama:* Yöneticiler, çalışanları bu vizyona ulaşmak için şirketin uzun vadeli vizyonu ve kısa vadeli hedefleri hakkında bilgilendirmelidir.
- *Yönetim algısının değiştirilmesi:* Çalışan güçlendirme konusunda yönetimin inanç ve düşünce sürecinin dönüştürülmesi esastır.
- *Çalışanın becerilerini ve yeteneğini belirleme:* Çalışanların beceri ve yeterliliklerini öğrenmek, çalışanların güçlendirilmesi için bir sonraki adımdır.
- *Çalışanın kararının etkisini anlama:* Yetki aldıktan sonra çalışanın alacağı gelecekteki iş kararlarının etkisini tahmin etmek gerekir. Kuruma verebileceği zararın değerlendirilmesi de önemlidir.
- *Bir ekip oluşturma:* Yöneticiler, belirli bir görevi yerine getirmek için gereken beceri ve yeteneklere sahip bir çalışan grubu oluşturur.

- *Eksiksiz bilgi paylaşımı*: Yöneticiler, örgüt ve yerine getirecekleri görev ile ilgili derinlemesine bilgileri çalışanlarla paylaşma ihtiyacı duyarlar.
- *Eğitim ve rehberlik*: Çalışanlara belirli bir görevi yerine getirmeleri ve akıllıca kararlar almaları için uygun eğitim ve denetim verilmelidir.
- *Beklentileri iletin*: Yöneticiler, isteklerini zorlamak yerine, neyi başarmaları gerektiği konusunda net olmaları için aynı şeyi çalışanlara iletmelidir.
- *Geri bildirim paylaşın*: Son adım, çalışanın performansı hakkında cesaret verici bir şekilde geri bildirimde bulunmaktır, böylece daha da iyi performans göstermeleri için ücretlendirilirler.

Şekil 2: Personel Güçlendirme Süreci

7. Personel Güçlendirmenin Dezavantajları

Personel güçlendirme kuruluşa büyük başarı getirebilse de, doğru şekilde uygulanmadığı takdirde kuruluş için felakete yol açabilir (Al-Qudah vd., 2019). Aşağıda üst yönetim tarafından tercih edilen personel güçlendirmesi yolunda ortaya çıkan bazı zorluklar sıralanmaktadır (Makridis ve Han, 2021; Bloom, 2020; Roslin vd., 2019).

- *Uzmanlık Eksikliği:* Çalışanlar ya verilen görevi yerine getirmek için belirli becerilere ve uzmanlığa sahip değiller ya da bu tür becerileri öğrenmek istemiyor olabilirler. Bu durum proje başarısızlıklarına yol açabilir.
- *Yetkinin Kötüye Kullanımı:* Çalışanların elindeki karar verme yetkisi, çıkarlarını tatmin etmek için onlar tarafından kötüye kullanılabilir.
- *Güvenlik Sorunları:* Çalışanların yetkilendirilmesi, önemli kurumsal bilgileri ve verileri çalışanlarla paylaşmayı gerektirir. Bu tür veriler, güvenlik sorunlarına yol açacak şekilde çalışanlar tarafından sızdırılabilir veya kötüye kullanılabilir.
- *Çalışanların Olumsuz Tutumları:* Çalışanlar bazen yöneticilere ve örgüte karşı olumsuz bir tutum sergilerler ve bu tür girişimlere gönülden katkıda bulunmayabilirler.
- *Amir Desteğinin Eksikliği:* Amir, kıskançlık veya üstünlük duygusundan dolayı, astlarının güçlendirilmesini sağlamak için tam rehberlik ve destek sağlayamayabilir.
- *Yöneticinin Güvensizliği:* Yöneticiler, pozisyonlarına zarar verebileceğini düşündükleri için çalışanların yetkilendirilmesini yanlış anlama eğilimindedir. Bu güvensizlik onların sürece gerçekten katılmalarını kısıtlar.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışanlar neden yetkilendirilmeli ve güçlendirilmelidir? İdeal kadronuzu düşünün. Tam olarak sizin talimat verdiğiniz şeyi yerine getiren bir grup itaatkar işçi mi? Yoksa sorunları çözmek, yenilik yapmak ve firmanın ortak bir hedefe ulaşmasına yardımcı olmak için yeteneklerini kullanan bir grup deneyimli insan mı? Ne görüyorsunuz? Şirketler, çalışanların yetkilendirilmesi yoluyla çalışanlara ilham vermenin ve onları heyecanlandırmanın yollarını geliştirmelidir. Şirketin başarısına anlamlı bir şekilde katkıda bulduklarını hissettirerek çalışanların duygusal refahını desteklemelidir. Güçlendirilmiş bir çalışan işine daha sadık ve kendini adanmış hale gelir, bu da örgütle uzun vadeli birliktelik kurmasına ve yönetimde sıcak ilişkiler sürdürmesine yol açar.

Ayrıca, çalışanların güçlendirilmesi örgütsel anlamda yükselişte olan bir konudur. Aynı zamanda kısa vadede sağlanamayacak bir evrimsel süreç gibi görünmektedir. Başlangıçta hem çalışanlar hem de yönetim güçlendirmenin ne demek olduğunu doğru içselleştirmediği için hatalar ortaya çıkabilir. Sonuç olarak, çalışanların güçlendirilmesinin çok boyutlu olduğu görülmektedir. Tek bir olasılık kümesi güçlendirmeyi tanımlayamaz. Çalışanların yetkilendirilmesi kuruluşlarda doğal olarak gerçekleşmeyecektir. Yıllar boyunca içlerine çok fazla güçsüzleştirici yapı inşa edilmelidir.

Literatüre göre, örgüt ancak çok boyutlu bir yaklaşım benimsendiğinde güçlendirici hale gelebilir. Literatürde defalarca görülen çok boyutlu yapılar şunlardır:

- Liderlik, kurum genelinde bireylerin gelişimine, vizyon oluşturmaya ve ortak hedefler geliştirmeye, sürekli olarak çevreyi taramaya ve ona uyum sağlamaya odaklı;
- Ekipler ve ortak çalışma düzenlemeleri;
- İş özerkliği, kişinin işiyle doğrudan ilgili kararlar üzerinde kontrol, çoklu beceri ve çapraz eğitim yoluyla iş zenginleştirme, kişinin kendi performansını ölçmek ve iyi kararlar almak için bilgiye erişim ve risk almaya izin verme örneklerinde gösterilen performans için kişisel sorumluluk;
- Merkezi olmayan, kontrol ve dengeye dayalı kontrollere sahip ve zaman içinde gelişmeye izin veren esnek yapı;
- Çalışan hisse senedi opsiyon programları, performansa göre ödeme ve kazan-kazan stratejileri gibi bileşenleri içeren koşullu ödül sisteminin oluşturulmasıdır.

Kaynakça

- Abadi, M. V. N. A., & Chegini, M. G. (2013). Process of employee empowerment (concepts and dimensions). *Kuwait Chapter of the Arabian Journal of Business and Management Review*, 2(11), 76.
- Abou Elnaga, A., & Imran, A. (2014). The impact of employee empowerment on job satisfaction theoretical study. *American Journal of Research Communication*, 2(1), 13-26.
- Akçakaya, M. (2010). Örgütlerde Uygulanan Personel Güçlendirme Yöntemleri: Türk Kamu Yönetiminde Personel Güçlendirme. *Karadeniz Araştırmaları*, 25, 145-174.
- Aldemir, C., Ataol, A. ve Budak, G. (2004). İnsan Kaynakları Yönetimi. İzmir: Fakülteler Kitabevi.
- Allanazarov, Y. (2008). Personel Güçlendirme ve Algılanan Kontrolün Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi:Kültürlerarası Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Al-Qudah, S., Shrouf, H., & Nusairat, N. M. (2019). The effect of employees empowerment on strategic performance in manufacturing companies. *American Academic & Scholarly Research Journal*, 11(2).
- Arslantaş, C. (2007). Dönüşümcü Liderliğin Psikolojik Güçlendirme ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 40(4), 81-101.
- Baird, K., Tung, A., & Su, S. (2020). Employee empowerment, performance appraisal quality and performance. *Journal of Management Control*, 31, 451-474.
- Bloom, D. T. (2020). Employee empowerment: The prime component of sustainable change management. *Productivity Press*.
- Bolat, T. (2003). Personeli güçlendirme: Davranışsal ve Bilişsel Boyutta İncelenmesi ve Benzer Yönetim Kavramları İle Karşılaştırılması, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3-4), 1999-2019.
- Conger, J. A., Kanungo, R. N. (1998). The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice, *Academy of Management Review*, 13(3), 471-482.

- Conger, J. A., Kanungo, R. N. (1998). The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice, *Academy of Management Review*, 13(3), 471-482.
- Cook, S. (1994). The Cultural Implications Of Empowerment, *Empowerment in Organizations*, 2(1), 9-13.
- Çuhadar, M. T. (2005). Türk Kamu Yönetiminde Personel Güçlendirme: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 1-24.
- Doğan, S. (2003). *Personel Güçlendirme-Empowerment*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Eren, E. (1998). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi içinde (12-13). İstanbul: Beta Yayınları.
- Ergül, H. F. (2005). Motivasyon ve Motivasyon Teknikleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(14), 67-79.
- Fernandez, S., & Moldogaziev, T. (2013). Using employee empowerment to encourage innovative behavior in the public sector. *Journal of public administration research and theory*, 23(1), 155-187.
- Güven, M. (2001). Çağdaş Bir Yönetim Yaklaşımı: Personel Güçlendirme, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi*, 4(16), 113.
- Herrenkohl, R. C., Judson, G. T., & Heffner, J. A. (1999). Defining and measuring employee empowerment. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 35(3), 373-389.
- Honold, L. (1997). A review of the literature on employee empowerment. *Empowerment in organizations*, 5(4), 202-212.
- Huq, R. (2010). *Employee empowerment*. Triarchy press.
- Jones, R.G. (2010). *Organizational Theory, Design, And Changes*, Upper Saddle River, Pearson, 6, 164.
- Karakoc, N., & Kucukyilmaz, A. (2009). Employee Empowerment and Differentiation in Companies: A Literature Review and Research Agenda. *Enterprise Risk Management*, 1(2).
- Koçel, T. (2011). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Kumar, A. A. (2017). Employee Empowerment An Empirical Study. *Global Journal of Management and Business Research*, 17(A4), 59-64.
- Lashley, C. (1999). Employee empowerment in services: a framework for analysis. *Personnel review*.
- Lawler III, E. E., & Benson, G. S. (2022). The practitioner-academic gap: A view from the middle. *Human Resource Management Review*, 32(1), 100748.
- Lawler, E. E., Mohrman, S. A., Benson, G. 2001. Organizing for high performance: Employee involvement, TQM, reengineering, and knowledge management in the Fortune 1000. San Francisco: Jossey-Bass.
- Makridis, C. A., & Han, J. H. (2021). Future of work and employee empowerment and satisfaction: Evidence from a decade of technological change. *Technological Forecasting and Social Change*, 173, 121162.
- Nykodym, N., Simonetti, J. L., Nielsen, W. R., Welling, B. (1994). Employee empowerment. *Empowerment in organizations*, 2(3), 45-55.
- Page, N., Czuba, C. E. (1999). Empowerment: What is it. *Journal of Extension*, 37(5), 1-5.
- Punia, V., & Punia, B. K. (2022). Workplace Implications of Psychological Empowerment on Emotional Exhaustion: Review and Outlook. *Delhi Business Review*, 23(2).
- Richards, J. C., Platt, J., Weber, H. (1985). *Longman Dictionary Of Applied Linguistics içinde (554)*. London: Routledge.
- Roslin, E. N., Ahmed, S., Ahamat, M. A., Bahrom, M. Z., & Ibrahim, N. (2019). The impact of employee involvement and empowerment in Lean Manufacturing System implementation towards organizational performances. *International Journal on Advanced Science, Engineering and Information Technology*, 9(1), 188-193.
- Rothermel, R., & LaMarsh, J. (2012). Managing change through employee empowerment. *Global Business and Organizational Excellence*, 31(2), 17-23.
- Sahoo, C. K., Behera, N., & Tripathy, S. K. (2010). Employee empowerment and individual commitment: An analysis from integrative review of research. *Employment Relations Record*, 10(1), 40-56.

- Spreitzer, G. M., & Doneson, D. (2005). Musings on the past and future of employee empowerment. *Handbook of organizational development*, 4, 5-10.
- Thamizhmanii, S., & Hasan, S. (2010). A review on an employee empowerment in TQM practice. *Journal of Achievements in Materials and Manufacturing Engineering*, 39(2), 204-210.
- Thomas, K. W., Velthouse, B. A. (1990). Cognitive Elements Of Empowerment: An "Interpretive" Model Of Intrinsic Task Motivation. *The Academy of Management Review*, 15(4), 666–681.
- Yin, Y., Wang, Y., & Lu, Y. (2019). Antecedents and outcomes of employee empowerment practices: A theoretical extension with empirical evidence. *Human Resource Management Journal*, 29(4), 564-584.

KENDİ KENDİNE LİDERLİK VE ÇALIŞMAYA TUTKUNLUK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Öğr.Gör. Dr. Burcu ALTINTAŞ

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Gazipaşa Meslek Yüksekokulu

Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü

ORCID: 0000-0002-3772-6812

Öğr. Gör. Mustafa ALTINTAŞ

Pamukkale Üniversitesi

Bozkurt Meslek Yüksekokulu

Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Bölümü

ORCID: 0000-0002-8843-2128

GİRİŞ

İnsanların bir arada yaşamaya başladığı dönemlerden itibaren ortaya çıkan ve günümüze kadar gelen bir olgu olan liderlik, araştırmacılar tarafından çok kez ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmalar neticesinde araştırmacılar liderliğin tek bir şekilde açıklanamayacağı ve çeşitli liderlik yaklaşımları olduğu konusunda hemfikirlerdir. Liderlik türlerinin etkinliğini belirleyen şüphesiz içinde bulunan durum ve koşullardır. Örneğin, bireyselliğin ön planda olduğu ve üst ast ilişkisinin keskin bir şekilde var olmadığı meslek grupları için farklı liderlik yaklaşımlarından faydalanmak daha etkili sonuçlar doğurabilir. Burada yeni yeni gelişmeye başlamış liderlik yaklaşımlarından birisi olan kendi kendine liderlik kavramından bahsetmemiz gerekir.

Kendi kendine liderlik, dışarıdan gelen hiçbir baskı ve talep olmaksızın bireyin önceden belirlenmiş bir amaç doğrultusunda kendisini yönlendirmesi, motive etmesi ve kontrol etmesi olarak tanımlanmaktadır (Prussia vd., 1998). Temelinde davranış yönetimi olan kendi kendine liderlik Bandura'nın Sosyal biliş teorisine dayanmaktadır (Bandura, 1986). Sosyal biliş teorisi, davranışı etkileyen ve davranış değişimini oluşturan bilişsel süreçlere odaklanmaktadır. Teoriye göre, davranışın oluşumu ve şekillenmesi üzerindeki en önemli etkiyi sağladığı içsel mo-

tivasyonla öz yeterlilik algısı oluşturmaktadır (Bandura, 1977). Ayrıca teori davranış değişikliğinin bireylerdeki öz kontrol duygusu ile oluştuğunu ileri sürmektedir. Başka bir deyişle, eylemlerini yönetebildiklerine inanan kişilerin motivasyonu ve performansı diğerlerine göre daha yüksek olacaktır (Wood ve Bandura, 1998).

Kendi kendine liderlik üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde bu kavramın, iş tatmini, örgütsel bağlılık (Şeşen vd., 2017), iş performansı (Konradt vd., 2009), kariyer gelişimi (Stewart vd., 2011) ve yaratıcılık (Diliello ve Houghton, 2006) gibi kavramlarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak olumlu iş çıktılarında yol açan kendi kendine liderliğin çalışmaya tutkunluk ile de ilişkili olacağı düşünülmektedir. Çalışmaya tutkunluk da tıpkı öz liderlik gibi bireysel güdülenmeyi sağlayarak çalışanın performansını olumlu yönde etkilemektedir. Çalışmaya tutkunluk araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmış olmakla birlikte, en genel anlamda; kişinin işini içsel bir motivasyon, yüksek bir enerji düzeyi ve bilişsel bir adanmışlık ile yerine getirmesi olarak tanımlanmaktadır (Salanova ve Schaufeli, 2008). Khan'a göre çalışmaya tutkunluk düzeyi yüksek kişilerin işine olan katkısı, çabası ve performansı diğerlerine göre fazla olacaktır (Khan, 1990). Olumlu performans çıktılarında yol açan ve içsel motivasyonu arttıran bu iki kavramın ilişkili olduğu öngörülmektedir. Bu doğrultuda kendi kendine liderlik ve çalışmaya tutkunluk ilişkisinin incelenmesi bu çalışmanın temel amacıdır. Ayrıca bu çalışmanın özellikle ulusal yazında yeni yeni gelişmekte olan kendi kendine liderlik literatürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

Kendi Kendine Liderlik

Bireylerde öz yönetimi sağlayıp, etkinlik ve verimliliği arttırmayı hedefleyen, kişinin kendi kendisine liderlik etmesi olarak ifade edilen kendi kendine liderlik kavramı ilk olarak 1983 yılında Manz tarafından ortaya atılmıştır. Manz bu kavramı, bireyin belirli bir performans düzeyine ulaşması için kendi davranışlarını kontrol edip, kendi kendini yönlendirmesi olarak tanımlamıştır (Manz, 1983). Başka bir tanıma göre, kendi kendine liderlik; kişinin bireysel performansını arttırmak ve arzu edilen bir davranışı gerçekleştirebilmek için kendisini motive etme, yönlendirme ve kontrol etmesidir (Prussia vd., 1998). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi kendi kendine liderlik kişinin davranışları üzerinde kontrol gücüne sahip olduğu anlayışına dayanmaktadır.

Kavramın çıkış noktası, kişinin kendi davranışlarını gözlemleyebileceği, kendi ile ilgili öz değerlendirmeler yapabileceği ve davranışlarını hedefleri doğrultusunda yönetebileceğidir (Neck, 1996). Bu açıdan kendi kendine liderlik yaklaşımı davranışları şekillendirip bireysel performansı arttırmak amacıyla tasarlanmış birtakım stratejilerden oluşmaktadır.

Kendi kendine liderlik yaklaşımının alt boyutlarını oluşturan bu stratejiler üç temel başlık altında sınıflandırılmıştır. Bunlar; davranış odaklı stratejiler, yapıcı düşünce modeli stratejileri ve doğal ödül stratejileridir (Houghton ve Neck, 2002). Davranış odaklı stratejiler; bireyin arzu edilen bir davranışı sergilemesi sonucunda kendisini ödüllendirmesini, istenmeyen bir davranış sonucunda ise cezalandırmasını kapsayan, davranışların yönetilmesini ve pozitif yönde şekillendirilmesini amaçlayan stratejilerdir (Manz ve Sims, 1991; Houghton ve Neck, 2002). Davranış odaklı stratejiler kendi içerisinde beş grupta ele alınmaktadır. Bunlar; kendini ödüllendirme, kendini cezalandırma, hedef belirleme, kendine hatırlatıcılar belirleme ve kendini gözlemlemedir. Özetle, davranış odaklı stratejiler, odağında davranış yönetimi olan, arzu edilen bir davranışın pekiştirilmesi, istenmeyen bir davranışın ise ortadan kaldırılması amacı taşıyan birtakım stratejilerden oluşmaktadır (Manz ve Neck, 2004). Kendi kendine liderliğin bileşenlerinden bir diğeri olan yapıcı düşünce stratejileri ise, bireyin kendi zihnini ve düşünce sistemini kontrol edebileceği anlayışına dayanan ve kendi kendine liderlik yaklaşımının temelini oluşturan stratejilerdir (Manz, 1986). Yapıcı düşünce modeli stratejileri, yapıcı olmayan düşünce kalıplarını engellemeyi ve pozitif düşünce kalıplarının gelişmesini amaçlar (Neck ve Manz, 1996). Odağında yapıcı olmayan, işlevsiz ve negatif düşünce kalıplarının yapıcı ve pozitif düşünce kalıpları ile değiştirilmesi yer almaktadır (Prussia vd., 1998). Yapıcı düşünce modeli stratejileri kendi içerisinde üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar; inanç ve varsayımları değerlendirme, başarılı bir performans hayal etme ve kendi kendine konuşmadır (Houghton vd., 2012). Bu stratejilerin her birisi bireyin istenen performansı sergilemesinin önündeki engel olarak görülen negatif düşüncelerin ortadan kaldırılmasına hizmet etmektedir. Son olarak doğal ödül stratejileri ise, bir işin doğasında olan ve kişiye motivasyon sağlayan yönlerine odaklanma üzerine kurulan stratejilerdir (Manz ve Sims, 2001). Örneğin, bir iş çalışanına sürekli olarak seyahat etme fırsatı sunuyor olabilir. Burada kişi işinin bu yönüne odaklanarak işine olan ilgisini ve motivasyonunu arttırabilir. Doğal ödül stratejileri, işin sunduğu pozitif yönlere odaklanmanın çalışma güdüsünü arttıracak varsayımına dayanır (Houghton vd., 2012). Doğal ödül stratejileri de kendi içerisinde iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar; doğal ödüller üzerine odaklanma ve doğal ödüller üzerine düşünceyi odaklama olarak ifade edilmektedir (Neck ve Houghton, 2006).

Çalışmaya Tutkunluk

Çalışmaya tutkunluk, kişinin çalışma hayatında üstlendiği rolleri tüm benliği ile benimsemesi ve bu rollere kendisini fiziksel, duygusal ve zihinsel olarak adanmasıdır (Kahn, 1990). Burada fiziksel adanmışlık ile anlatılmak istenen çalışanın iş rollerini yüksek bir enerji ile yerine getirmesidir. Fiziksel adanmışlık düzeyi yüksek çalışanların diğerlerine göre daha uzun saatler çalıştığı ve daha iyi bir performans sergiledikleri belirtilmektedir (Rich, vd., 2010). Kişinin işi ile olan duygusal bağı, duygusal adanmışlığı oluşturmaktadır. Duygusal adanmışlığın genellikle iş ortamında kurulan sosyal ilişkiler ile oluştuğu ifade edilmektedir. Yine bu kişilerin diğerlerine göre sorumluluk almaktan kaçınmayan ve yüksek bir özveri ile çalışan kişiler oldukları düşünülmektedir (Esen, 2011). Khan'ın çalışmaya tutkun kişilerde gözlemlendiği diğer bir özellik olan zihinsel adanma ise, çalışanın işine ve iş rollerine sadece fiziksel olarak değil aynı zamanda zihinsel olarak da hazır ve uygun olması olarak tanımlanmaktadır (Khan, 1990).

Khan'a (1990) göre işine fiziksel, duygusal ve zihinsel olarak adanmışlık gösteren bir çalışanın performansı diğer çalışanlara göre daha fazla olacaktır. Bu nedenle, çalışanların adanmışlık düzeylerini etkileyen faktörlerin ortaya konması hem birey hem örgütler için ayrıca önem arz etmektedir. Çalışmaya tutkunluk temelde üç unsurdan etkilenmektedir. Bunlar; uygunluk, anlamlılık ve güvendir (Khan, 1990). Uygunluk; bireyin psikolojik, fiziksel ve karakteristik özelliklerinin iş rolleri ile olan uyumunu ifade etmektedir. Anlamlılık; çalışan için o işin kendisinde yarattığı değeri göstermektedir. Güven ise; çalışanın örgüte, yöneticilerine ve iş sistemlerine olan inancını ifade etmektedir. Özetle burada işinde anlam bulan, işi için uygun özellikte olan ve işinde kendisini güvende hissedip, işten ayrılma kaygısı duymadan iş rollerini sükunetle yerine getiren çalışanların çalışmaya tutkunluk düzeylerinin olumlu yönde etkileyeceği görüşü ileri sürülmektedir (Collins, 2009). Bununla birlikte, çalışmaya tutkunluğun özerklik (Llorens vd., 2006), geri bildirim (Schaufelli ve Bakker, 2004), etkili bir ödül sistemi (Saks, 2006) ve sosyal destek (Schaufeli ve Bakker, 2004; Hakanen vd., 2006) ile artırılabilceği ifade edilmektedir.

Kişinin işini severek, yüksek bir motivasyon, enerji ve bağlılık ile yapması olarak ifade edilen çalışmaya tutkunluk üç alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; Dinçlik, yoğunlaşma ve adanmışlıktır (Turgut, 2011). Dinçlik, kişinin iş rollerini yerine getirirken yüksek bir enerji düzeyine sahip olması, işi için önemli ölçüde çaba sarfetmesi ve fiziksel olarak aktif olması ile karakterize edilmektedir (Schaufeli vd., 2002). Dinçlik boyutu örgütler için oldukça önemli görülmektedir. Bunun nedeni, bu enerji düzeyine sahip çalışanların diğer çalışanlara göre daha

yüksek motivasyon düzeyine sahip olmaları ve daha üstün bir performans göstermeleridir (Bakker ve Leither, 2010). Çalışmaya tutkunluğun diğer bileşeni olan adanmışlık, çalışanın iş rollerini yerine getirirken heyecan duymasını, işinde anlam bulmasını ve işine olan yüksek bağlılığını ifade etmektedir (Schaufeli vd., 2002). Yoğunlaşma ise, çalışanın iş rollerini yüksek bir odaklanma ile yerine getirmesi ve işini yaparken zamanın nasıl geçtiğini anlayamaması olarak açıklanmaktadır (Schaufeli ve Bakker, 2010). Başka bir şekilde açıklamak gerekirse, yoğunlaşma bireyin çalışırken herhangi olumsuz bir duygu hissetmeden işine odaklanması ve uzun saatler boyunca istekle çalışması olarak ifade edilmektedir (Schaufeli vd., 2002).

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın evrenini Antalya il sınırları içerisinde bulunan üniversitelerde çalışan akademik personeller oluşturmaktadır. Araştırma için kolayda örnekleme ile evreni temsil edecek düzeyde 257 örnekleme ulaşılmıştır. Veri toplama araçları katılımcılara online anket formu şeklinde uygulanmıştır.

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak; kendi kendine liderlik düzeyinin ölçülmesi için Houghton ve Neck (2002) tarafından geliştirilen, Tabak, Sığrı ve Türköz (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 29 maddelik kendi kendine liderlik ölçeğinden yararlanılmıştır. Çalışmaya tutkunluk düzeyinin ölçülmesi amacıyla ise; Schaufeli ve Bakker (2003) tarafından geliştirilen, Turgut (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 17 maddelik çalışmaya tutkunluk ölçeğinden faydalanılmıştır.

Bu araştırmanın temel amacı çeşitli üniversitelerde çalışan akademisyenlerin kendi kendine liderlik düzeyi ile çalışmaya tutkunluk düzeyi arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H₁ Kendi kendine liderlik ile çalışmaya tutkunluk arasında istatistiksel açıdan pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

Çalışmada araştırmacılar tarafından sıkça kullanılan anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Toplanan datanın analizi için SPSS paket programı kullanılmıştır. Öncelikle demografik ifadelerin yer aldığı frekans tablosu ortaya konarak toplanan datanın geçerlilik ve güvenilirlik analizleri incelenmiştir. Daha sonra ankette yer alan demografik ifadelerin farklılaşma düzeyleri ANOVA ve bağımsız örneklem t testi ile incelenmiştir. Son olarak ise korelasyon analizi yapılarak çalışmanın hipotezi sınanmıştır.

BULGULAR

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan akademisyenlerin demografik dağılımlarına ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)	
Cinsiyet	Erkek	132	51,4
	Kadın	125	48,6
	Toplam	257	100,0
Yaş	25 ve altı	80	31,1
	26-35 yaş	100	38,9
	36-45 yaş	35	13,6
	46-55 yaş	25	9,7
	56 ve üstü	17	6,6
	Toplam	257	100,0
Medeni Durum	Evli	117	45,5
	Bekar	140	54,5
	Toplam	257	100,0
Eğitim Durumu	Yüksek Lisans	149	58,0
	Doktora	108	42,0
	Toplam	257	100,0
	Arş Gör.	71	27,6
Akademik Unvan	Öğr. Gör.	99	38,5
	Dr. Öğr. Üy.	41	16,0
	Doç.	22	8,6
	Prof.	24	9,3
	Toplam	257	100,0
Meslekte Tecrübe	0-5 yıl	82	31,9
	6-10 yıl	93	36,2
	11-15 yıl	43	16,7

16-20 yıl	20	7,8
21 ve üstü	19	7,4
Toplam	257	100,0

Çalışma kapsamında katılımcılar tarafından demografik sorulara verilen cevaplar incelendiğinde %51,4'ünün erkek, %38,9'unun 26-35 yaş aralığında, %54,5'inin bekar, %58'inin yüksek lisans mezunu, %38,5'inin öğretim görevlisi ve %36,2'sinin 6 ila 10 yıl arasında mesleki tecrübeye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Normal Dağılıma Uygunluk Testi

	İstatistik	Sd	P	Skewness	Kurtosis	Mean	Median
Kendi	0,968	257	0,000	-0,443	-0,597	3,51	3,62
Kendine							
Liderlik							
Çalışmaya	0,976	257	0,000	-0,207	-0,578	3,50	3,52
Tutkunluk							

Tablo 2'de Shapiro-Wilk normal dağılım analizi sonucu gösterilmiştir. Kendi kendine liderlik ve çalışmaya tutkunluk ölçüm araçlarının, normal dağılımın varsayımlarından; ortalama ve medyanın yakın olması, basıklık ve çarpıklık değerlerinin $\pm 1,5$ değeri arasında olması dolayısıyla araştırma datasının normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Ölçeğin Güvenirlik ve Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Kendi kendine liderlik ve çalışmaya tutkunluk değişkenlerine ilişkin ölçüm araçlarına, katılımcıların verdikleri yanıtlar güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Bu analizde güvenilirlik katsayısının 0,70 ve üzerinde çıkması durumunda güvenilirlik sağlanmış olur (Büyüköztürk, 2004).

Tablo 3. Ölçeklerin Güvenirlik Test Sonuçları

Ölçekler	n	Cronbach's Alpha (α)
Kendi Kendine Liderlik	29	0,962
Çalışmaya Tutkunluk	17	0,917

Tablo 3'te görüleceği üzere, kendi kendine liderlik değişkenine ilişkin ölçüm aracının güvenilirliği (Cronbach's Alpha) $\alpha=0,962$ oranına, çalışmaya tutkunluk değişkenine ilişkin ölçüm aracının güvenilirliği ise (Cronbach's Alpha) $\alpha= 0,917$ oranına sahiptir.

Ölçüm araçlarının geçerliliği keşfedici faktör analizi ile test edilerek, direct obilimim faktörleme endeksiyle faktör yük dağılımları incelenmiştir. KMO değerinin 0,5'in üzerinde ve Barlett küresellik testinin anlamlı çıkması beklenmektedir. Faktör yüklerinin 0,40'ın üzerinde olması ve ölçeklerin kaç faktörden meydana geldiğinin anlaşılması için ise özdeğer istatistiği 1'den büyük olan değerler dikkate alınmıştır.

Tablo 4. Kendi Kendine Liderlik Faktör Analizi

KMO Değeri		0,961	
	Ki-kare Değeri	6448,992	
Küresellik Testi	Df	406	
	p	0,000	
Toplam Varyans		68,221	
Kendine Liderlik Ölçeği	Faktör Yükleri		
	Yapıcı Düşünme	Davranış Odaklı	Doğal Ödül
KKL15	0,934		
KKL24	0,891		
KKL18	0,885		
KKL22	0,876		
KKL26	0,861		
KKL17	0,861		
KKL19	0,840		
KKL21	0,821		
KKL16	0,816		
KKL23	0,813		
KKL25	0,810		

KKL27	0,801	
KKL20	0,782	
KKL1		0,914
KKL7		0,842
KKL9		0,799
KKL12		0,777
KKL3		0,772
KKL13		0,768
KKL8		0,763
KKL10		0,744
KKL14		0,741
KKL5		0,735
KKL2		0,721
KKL4		0,711
KKL6		0,701
KKL6		0,699
KKL29		0,956
KKL28		0,931

Tablo 4'teki faktör analizi sonucunda 'Kendi Kendine Liderlik Ölçeği'nin KMO oranının 0,961 Barlett testinin ($p=0,000 / \chi^2=6448,992; p<0,01$) anlamlı olduğu görülmüştür. Faktör yüklerinin hepsi 0,40 ve üzerinde olduğundan ölçekten herhangi bir madde çıkarılmamıştır. Analize göre orta çıkan yapı toplam varyansın % 68,221'ini açıkladığı tespit edilmiştir.

Tablo 5. Çalışmaya Tutkunluk Faktör Analizi

KMO Değeri		0,914	
Küresellik Testi	Ki-kare Değeri	3707,966	
	Df	136	
	p	0,000	
Toplam Varyans		75,256	
Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği	Faktör Yükleri		
	Adanmışlık	Yoğunlaşma	Dinçlik
ÇT13	0,941		
ÇT16	0,910		
ÇT14	0,896		
ÇT15	0,896		
ÇT17	0,834		
ÇT7		-0,935	
ÇT9		-0,881	
ÇT12		-0,879	
ÇT11		-0,873	
ÇT10		-0,869	
ÇT8		-0,818	
ÇT4			0,857
ÇT1			0,826
ÇT5			0,824
ÇT3			0,783
ÇT6			0,763
ÇT2			0,756

Tablo 5’teki faktör analizi sonucunda ‘Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği’ nin KMO oranının 0,914 Barlett testinin ($p=0,000 / \chi^2=3707,966; p<0,01$) anlamlı olduğu görülmüştür. Faktör yüklerinin hepsi 0,40 ve üzerinde olduğundan ölçekten herhangi bir madde çıkarılmamıştır. Analize göre orta çıkan yapı toplam varyansın % 75,256’sını açıkladığı tespit edilmiştir.

Temel Bulgular

Kendi kendine liderlik ve çalışmaya tutkunluk ölçeklerine ilişkin katılımcıların demografik sorulara verdiği yanıtlar arasındaki farklılıklar ANOVA ve bağımsız örneklem t testi ile incelenmiştir.

Tablo 6. Kendi Kendine Liderlik ve Çalışmaya Tutkunluğun Cinsiyet Grupları İle Arasındaki İlişki

	Cinsiyet	N	\bar{x}	s.s.	Levene Testi		t	P
					F	p		
Kendi Kendine Liderlik	Kadın	125	3,5331	0,75584	1,496	0,222	0,416	0,678
	Erkek	132	3,4908	0,86881				
Çalışmaya Tutkunluk	Kadın	125	3,5096	0,78234	0,226	0,635	0,034	0,973
	Erkek	132	3,5062	0,80752				

P>0,05

Tablo 6'daki bağımsız örneklem t testi sonucunda, katılımcıların kendi kendine liderlik ve çalışmaya tutkunluk düzeyinin cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($P>0,05$).

Tablo 7. Kendi Kendine Liderlik ve Çalışmaya Tutkunluğun Yaş Grupları İle Arasındaki İlişki

	Yaş	n	\bar{x}	s.s.	F	p	Scheffe
Kendi Kendine Liderlik	20-24	80	3,2733	0,79113			1-2
	25-34	100	3,7484	0,78253			1-3
	35-44	35	3,8777	0,79909	10,061	0,000*	2-5
	45-54	25	3,2389	0,63575			3-4
	55 +	17	2,8844	0,55734			3-5
							Games-Howell
Çalışmaya Tutkunluk	20-24	80	2,9772	0,48818			1-2
	25-34	100	3,5965	0,81705			1-3
	35-44	35	3,8622	0,90264	19,766	0,000*	1-4
	45-54	25	4,0565	0,48847			1-5
	55 +	17	3,9481	0,52732			

* $P<0,05$

Tablo 7'deki ANOVA sonucunda, katılımcıların kendi kendine liderlik düzeyinin yaş grupları ile istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F=10,061$; $P<0,05$). Farklılaşmanın kaynağını anlamak için gruplar arası varyans homojen olduğundan Post Hoc analizlerinden Scheffe testi uygulanmıştır. Buna göre 20-24 yaş gurubuna sahip katılımcıların kendi kendine liderlik düzeyinin ($\bar{x}=3,27$), 24-34 yaş gurubuna ($\bar{x}=3,74$) ve 35-44 yaş gurubuna ($\bar{x}=3,87$) sahip katılımcılara göre daha düşük olduğu görülmüştür. 24-34 yaş gurubuna sahip katılımcıların kendi kendine liderlik düzeylerinin ise ($\bar{x}=3,74$), 55 ve üzeri yaş grubuna ($\bar{x}=2,88$) dahil katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Son olarak, 35-44 yaş grubuna dahil katılımcıların kendi kendine liderlik düzeylerinin ($\bar{x}=3,87$), 45-54 yaş grubuna ($\bar{x}=3,23$) ve 55 ve üzeri yaş grubuna ($\bar{x}=2,88$) dahil katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Yine Tablo 7'deki ANOVA sonucunda, katılımcıların çalışmaya tutkunluk düzeylerinin yaş grupları ile istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F=19,766$; $P<0,05$). Farklılaşmanın kaynağını anlamak için gruplar arası varyans homojen olmadığından Post Hoc analizlerinden Games Howell testi

incelenmiştir. Buna göre 20 ile 24 yaş grubuna dahil katılımcıların çalışmaya tutkunluk düzeylerinin ($\bar{x}=2,97$), 25-34 yaş grubuna ($\bar{x}=3,59$) ve 35-44 yaş grubuna ($\bar{x}=3,86$), 45-54 yaş grubuna ($\bar{x}=4,05$) ve 55 ve üzeri yaş grubuna ($\bar{x}=3,94$) dahil katılımcılara göre daha düşük olduğu görülmüştür.

Tablo 8. Kendi Kendine Liderlik ve Çalışmaya Tutkunluğun Medeni Durum Grupları İle Arasındaki İlişki

	Medeni Durum	N	\bar{x}	s.s.	Levene Testi		t	P
					F	p		
Kendi Kendine Liderlik	Evli	117	3,4972	0,83049	0,275	0,601	-0,255	0,799
	Bekar	140	3,5232	0,80372				
Çalışmaya Tutkunluk	Evli	117	3,5726	0,79962	0,050	0,823	1,196	0,233
	Bekar	140	3,4538	0,78773				

P>0,05

Tablo 8'deki bağımsız örneklem t testi sonucunda, katılımcıların kendi kendine liderlik ve çalışmaya tutkunluk düzeyinin medeni durum gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir (P>0,05).

Tablo 9. Kendi Kendine Liderlik ve Çalışmaya Tutkunluğun Eğitim Düzeyi İle Arasındaki İlişki

	Eğitim Düzeyi	N	\bar{x}	s.s.	Levene Testi		t	P
					F	p		
Kendi Kendine Liderlik	Yüksek Lisans	149	3,3890	0,87575	10,170	0,002	-2,977	0,003*
	Doktora	108	3,6802	0,69055				
Çalışmaya Tutkunluk	Yüksek Lisans	149	3,2657	0,72862	1,145	0,286	-6,144	0,000*
	Doktora	108	3,8420	0,76090				

*P<0,05

Tablo 9'daki bağımsız örneklem t testi sonucunda, katılımcıların kendi kendine liderlik düzeyinin eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (t=-2,977; P<0,05). Doktora mezunu akademisyenlerin kendi kendine liderlik düzeylerinin ($\bar{x}=3,68$), yüksek lisans mezunu akademisyenlere ($\bar{x}=3,38$) göre yüksek olduğu görülmüştür.

Katılımcıların çalışmaya tutkunluk düzeyinin de eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t=-2,977$; $P<0,05$). Doktora mezunu akademisyenlerin kendi çalışmaya tutkunluk düzeylerinin ($\bar{x}=3,84$), yüksek lisans mezunu akademisyenlere ($\bar{x}=3,26$) göre yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 10. Kendi Kendine Liderlik ve Çalışmaya Tutkunluğun Akademik Unvan Grupları İle Arasındaki İlişki

Akademik Unvan	n	\bar{x}	s.s.	F	p	Scheffe	
Arş Gör	71	3,2759	0,82477				
Kendi Kendine Liderlik	Öğr. Gör.	99	3,6687	0,82527		1-2	
	Dr. Öğr. Üy.	41	3,3770	0,68876	3,093	0,028*	2-4
	Doç.	22	3,9588	0,67376			2-5
	Prof.	24	3,9181	0,71264			
Games-Howell							
Arş Gör	71	2,9760	0,51287				
Çalışmaya Tutkunluk	Öğr. Gör.	99	3,4736	0,78148			2-3
	Dr. Öğr. Üy.	41	4,1836	0,71637	15,969	0,000*	1-2 2-5
	Doç.	22	3,4626	0,78633			1-3 3-4
	Prof.	24	4,1103	0,28466			1-5 4-5

* $P<0,05$

Tablo 10'daki ANOVA sonucunda, katılımcıların kendi kendine liderlik düzeyinin akademik unvan grupları ile anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F=3,093$; $P<0,05$). Farklılaşmanın kaynağını anlamak için gruplar arası varyans homojen olduğundan Post Hoc analizlerinden Scheffe testi uygulanmıştır. Buna göre araştırma görevlilerinin kendi kendine liderlik düzeylerinin ($\bar{x}=3,27$), öğretim görevlilerine ($\bar{x}=3,66$) göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Öğretim görevlilerinin kendi kendine liderlik düzeylerinin ($\bar{x}=3,66$) ise doçent ($\bar{x}=3,95$) ve profesörlere ($\bar{x}=3,91$) göre daha düşük olduğu görülmüştür.

Yine Tablo 10'daki ANOVA sonucunda, katılımcıların çalışmaya tutkunluk düzeylerinin akademik unvan grupları ile anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F=15,969$; $P<0,05$). Farklılaşmanın kaynağını anlamak için gruplar arası varyans homojen olmadığından Post Hoc analizlerinden Games Howell testi incelenmiştir. Buna göre araştırma görevlilerinin çalışmaya tutkunluk düzeylerinin ($\bar{x}=2,97$), öğretim görevlileri ($\bar{x}=3,47$), doktor öğretim üyeleri ($\bar{x}=4,18$) ve pro-

fesörlere ($\bar{x}=4,11$) göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Öğretim görevlilerinin ise çalışmaya tutkunluk düzeylerinin ($\bar{x}=3,47$) doktor öğretim üyeleri ($\bar{x}=4,18$) ve profesörlere ($\bar{x}=4,11$) göre daha düşük olduğu görülmüştür. Son olarak doktor öğretim üyelerinin çalışmaya tutkunluk düzeylerinin ($\bar{x}=4,18$) doçentlere ($\bar{x}=3,46$) göre daha yüksek olduğu, doçentlerin çalışmaya tutkunluk düzeylerinin ($\bar{x}=3,46$) ise profesörlere ($\bar{x}=4,11$) göre daha düşük olduğu görülmüştür.

Tablo 11. Kendi Kendine Liderlik ve Çalışmaya Tutkunluğun Mesleki Tecrübe Grupları İle Arasındaki İlişki

	Mesleki Tecrübe	n	\bar{x}	s.s.	F	p	Games-Howell
	0-5	82	3,3420	0,83833			
Kendi Kendine Liderlik	6-10	93	3,7807	0,81511	7,290	0,000*	2-1
	11-15	43	3,6532	0,71386			2-4
	16-20	20	3,0517	0,62044			2-5
	21 +	19	3,0868	0,55054			
Çalışmaya Tutkunluk	0-5	82	3,0789	0,62165			
	6-10	93	3,5655	0,86544	13,298	0,000*	1-2
	11-15	43	3,7278	0,74551			1-3
	16-20	20	4,0265	0,58341			1-4
	21 +	19	4,0341	0,42069			1-5

*P<0,05

Tablo 11'deki ANOVA sonucunda, katılımcıların kendi kendine liderlik düzeyinin meslekte çalışma yılı grupları ile anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (F=7,290; P<0,05). Farklılaşmanın kaynağını anlamak için gruplar arası varyans homojen olmadığından Post Hoc analizlerinden Games Howell testi incelenmiştir. Buna göre 6-10 yıl arası mesleki tecrübeye sahip akademisyenlerin kendi kendine liderlik düzeylerinin ($\bar{x}=3,78$), 0-5 yıl arası gruba ($\bar{x}=3,34$), 16-20 yıl arası gruba ($\bar{x}=3,05$) ve 21 yıl ve üzeri gruba ($\bar{x}=3,08$) dahil akademisyenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. 11-15 yıl arası mesleki tecrübeye sahip olan akademisyenlerin kendi kendine liderlik düzeylerinin ($\bar{x}=3,65$) ise 16-20 yıl arası gruba ($\bar{x}=3,05$) ve 21 yıl ve üzeri gruba ($\bar{x}=3,08$) dahil akademisyenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Yine Tablo 11'deki ANOVA sonucunda, katılımcıların çalışmaya tutkunluk düzeyinin meslekte çalışma yılı grupları ile anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (F=13,298; P<0,05). Farklılaşmanın kaynağını anlamak için gruplar arası

varyans homojen olmadığından Post Hoc analizlerinden Games Howell testi incelenmiştir. Buna göre 0-5 yıl arası mesleki tecrübeye sahip akademisyenlerin çalışmaya tutkunluk düzeylerinin ($\bar{x}=3,07$), 6-10 yıl arası gruba ($\bar{x}=3,56$), 11-15 yıl arası gruba ($\bar{x}=3,72$) 16-20 yıl arası gruba ($\bar{x}=4,02$) ve 21 yıl ve üzeri gruba ($\bar{x}=4,03$) dahil akademisyenlere göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. 6-10 yıl arası mesleki tecrübeye sahip akademisyenlerin çalışmaya tutkunluk düzeylerinin ($\bar{x}=3,72$) ise 16-20 yıl arası gruba ($\bar{x}=4,02$) ve 21 yıl ve üzeri gruba ($\bar{x}=4,03$) dahil akademisyenlere göre daha düşük olduğu görülmüştür.

Kendi Kendine Liderlik ile Çalışmaya Tutkunluk İlişkisi

Çalışmanın bu bölümünde kendi kendine liderlik ile çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkiyi ifade eden korelasyon analizine ait bulgular gösterilmiştir.

Tablo 11. Kendi Kendine Liderlik ile Çalışmaya Tutkunluk Arasındaki Korelasyon Analizi

	r	Kendi Kendine Liderlik	Yapıcı	Düşünme Davranış Odaklı	Doğal Ödül	Çalışmaya Tutkunluk	Dinçlik	Yoğunlaşma	Özümseme
Kendi Kendine Liderlik	1								
Yapıcı	0,758	1							
Düşünme	**								
Davranış Odaklı	0,745	0,436	1						
	**	**							
Doğal Ödül	0,524	0,472	0,305	1					
	**	**	**						
Çalışmaya Tutkunluk	0,240	0,343	0,043	0,133	1				
	**	**		**					
Dinçlik	0,427	0,549	0,200	0,220	0,750	1			
	**	**	**	**	**	**			
Yoğunlaşma	0,030	0,108	0,099	0,033	0,775	0,354	1		
					**	**			
Özümseme	0,143	0,178	0,044	0,073	0,725	0,427	0,273	1	
	*	**			**	**	**		

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2 - uçlu).

*. Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır (2 - uçlu).

Tablo 11'deki korelasyon analizi sonucunda kendi kendine liderlik ile çalışmaya tutkunluk arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ($r=0,240$) istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($p<0,01$). Bu sonuç araştırmanın birinci hipotezi olan H_1 kendi kendine liderlik ile çalışmaya tutkunluk arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır hipotezini desteklemektedir.

Yine Tablo 11 incelendiğinde kendi kendine liderlik değişkeni ile çalışmaya tutkunluk değişkeninin alt boyutlarından dinçlik ile orta düzeyde pozitif yönlü ($r=0,427;p<0,01$), özümseme ile düşük düzeyde pozitif yönlü ($r=0,143;p<0,05$) istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu, yoğunlaşma alt boyutu ile ise istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı ($p>0,05$) görülmüştür. Çalışmaya tutkunluk değişkeni ile kendi kendine liderlik değişkeninin alt boyutlarından yapıcı düşünme ile düşük düzeyde pozitif yönlü ($r=0,343;p<0,01$), doğal ödül ile düşük düzeyde pozitif yönlü ($r=0,133;p<0,01$) istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu, doğal ödül ile ise istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı ($p>0,05$) görülmüştür.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olan günümüz iş dünyasında çalışanların liderlik olgusuna bakış açıları ve beklentileri de zaman içerisinde değişmektedir. Özellikle bireyselliğin ön planda olduğu çalışma sistemleri için geleneksel liderlik yaklaşımlarının etkili sonuçlar vermediği düşünülmektedir. Bu hususta kendi kendine liderlik yaklaşımı; kontrol, yönlendirme ve yetki gücünün tek bir kişide olduğu geleneksel liderlik yaklaşımına alternatif bir liderlik yaklaşımı sunmaktadır (Pearce ve Manz, 2005).

Dışarıdan hiçbir etki, kontrol ve baskı olmadan kişinin kendi eylemlerini gözlemlediği, eylemleri ile ilgili değerlendirmelerde bulunup kendi kendini kontrol etme süreci olarak ifade edilen kendi kendine liderlik yaklaşımının temelinde kendini düzenleme (self-regulation) kavramı yatmaktadır (Manz, 1986). Kendi kendini düzenleme, davranışın oluşum süreci üzerinde durmakla birlikte kişinin eylemleri üzerindeki kontrol gücü olarak ifade edilmektedir (Bandura, 1991). Bandura'ya göre (1977), bir işin kendi kontrolünde olduğunu düşünen kişiler o işte aktif bir şekilde var olacak ve sorumluluk almaktan kaçınmayacaktır. Bunun ise bireysel etkinlik ve verimliliği arttırdığı düşünülmektedir. Bu sebeple kendi kendine liderlik yaklaşımının benimsenmesi gerek örgüt gerekse bireysel açıdan olumlu çıktılara sebep olabilir.

Çalışanların kendi kendine liderlik yaklaşımını benimsemesi örgütsel açıdan bakıldığında yöneticiye düşen sorumluluğu dağıtarak yöneticinin daha az bir alanda daha etkili çalışmasını sağlayacaktır. Bireysel anlamda ise; olayların sorumluluğunu alarak daha etkin bir şekilde harekete geçmesini, karşılaştığı zorlukları aşmasını ve davranışlarını hedefleri doğrultusunda şekillendirmesini sağlayan kişisel bir kaynak niteliğindedir (Lovelace vd., 2007). Bununla birlikte, çalışanların kendi kendine liderlik yaklaşımını benimsemesi içsel motivasyonlarını arttırarak bireysel performansı arttıracaktır (Ryan ve Deci, 2000). Bu nedenle bu çalışmada kendi kendine liderliğin, çalışanın işine olan yoğun bağlılığını ele alan ve bireysel performansın yordayıcısı olarak görülen çalışmaya tutkunluk ile ilişkili olduğu ileri sürülmektedir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda çalışmaya tutkunluk ile kendi kendine liderlik ilişkisi incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda kendi kendine liderlik ile çalışmaya tutkunluk arasında düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (H1 Kabul). Bu ilişki farklı araştırmacılar tarafından da ele alınmış olup yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçlar araştırma bulgularını destekler niteliktedir (Breevaart vd., 2014; Park, 2016; Gomes, 2015; Harunavamwe, 2018).

Ayrıca araştırmaya katılan 257 akademik personelin demografik özelliklerinin (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, unvan ve mesleki deneyim) kendi kendine liderlik ve çalışmaya tutkunluk düzeylerinde yarattığı farklılığı tespit etmek amacıyla t testi ve tek yönlü ANOVA'dan faydalanılmıştır. Bu analiz sonucunda, cinsiyet ve medeni durumun akademisyenlerin kendi kendine liderlik düzeyinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı, yaş, eğitim düzeyi, akademik unvan ve mesleki tecrübe değişkenlerine göre ise anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bulguya göre; 20-24 yaş gurubuna sahip katılımcıların kendi kendine liderlik düzeyinin, 24-34 ve 35-44 yaş gurubuna sahip katılımcılara göre daha düşük olduğu ancak 24-34 yaş gurubuna sahip katılımcıların kendi kendine liderlik düzeylerinin 55 ve üzeri yaş grubu katılımcılara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte 35-44 yaş grubuna dahil katılımcıların kendi kendine liderlik düzeylerinin, 45-54 ve 55 ve üzeri yaş grubuna dahil katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer demografik değişkenlere baktığımızda, eğitim durumu, mesleki tecrübe ve akademik unvandaki ilerlemenin akademisyenlerin kendi kendine liderlik düzeyinde anlamlı bir farklılık yarattığı gözlemlenmiştir. Diğer taraftan cinsiyet ve medeni durumun akademik personellerin çalışmaya tutkunluk düzeyinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı ancak eğitim düzeyi, akademik unvan ve mesleki tecrübeye gösterilen gelişmenin katılımcıların çalışmaya tutkunluk düzeyinde anlamlı bir farklılık yarattığı tespit edilmiştir. Son olarak yaş

faktörünün çalışmaya tutkunluk düzeyinde anlamlı bir farklılık yarattığı ancak diğer değişkenler gibi doğrusal bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu bulguya göre katılımcıların 45-54 yaş grubuna kadar çalışmaya tutkunluk düzeyinde bir artış gözlemlenirken 55 ve üzeri katılımcıların çalışmaya tutkunluk düzeylerinin 45-54 yaş grubuna göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

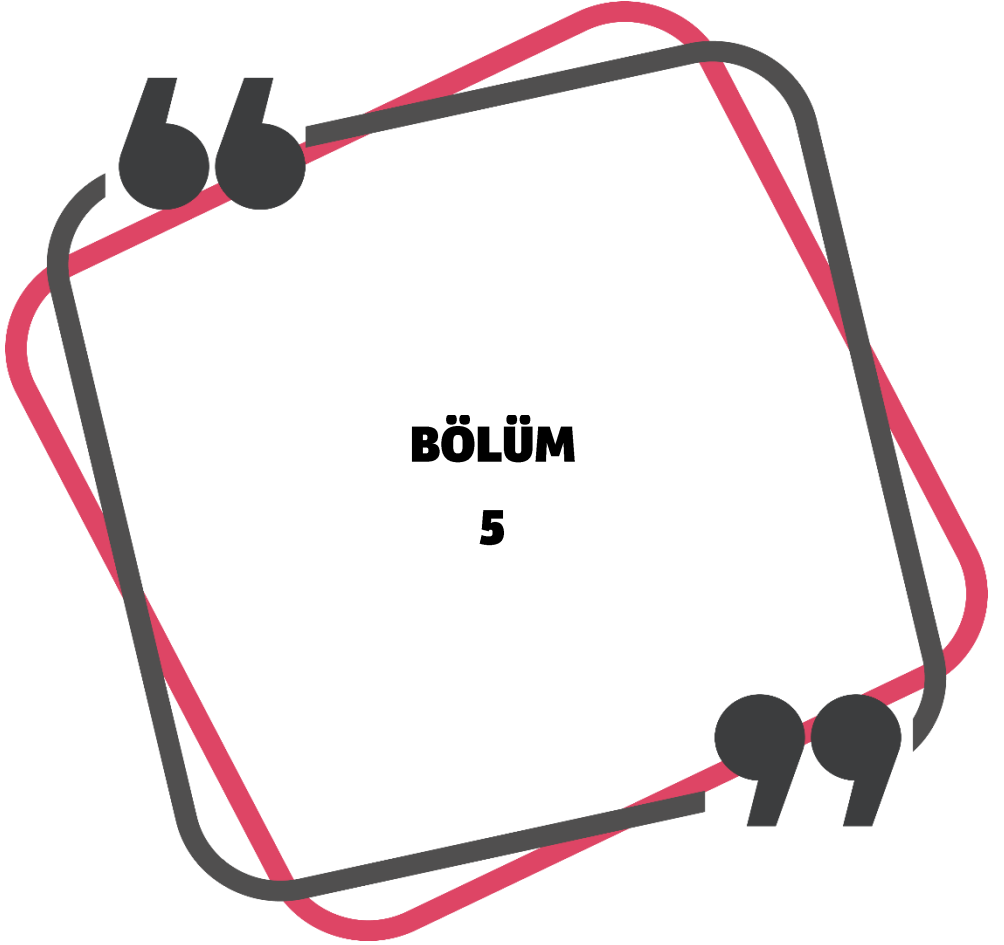
- Bakker, A. B. & Leiter M. (2010). *Work Engagement: A Handbook of Essential Theory and Research*. USA, New York: Psychology Press.
- Bandura A. (1977). *Social learning theory*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall; 1-46.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. NJ. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1991). *Social Cognitive Theory of Self-Regulation*. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50 (2), 248-287.
- Breevaart, K., Bakker, A. B. & Demerouti E. (2014). *Daily Self-Management and Employee Work Engagement*. *Journal of Vocational Behavior*, 84 (1), 31-38.
- Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri Analizi El Kitabı*. Pegem Yayıncılık: Ankara.
- Collins, K.K. (2009). *Examining A Strengths-Based Approach To Employee Engagement and The Mediating Effects of Strengths Self-Efficacy*, (Phd Thesis), Alliant International University.
- DiLiello, T. C., & Houghton J. D. (2008). *Does Organizational Level Influence Self-Leadership in The defense Acquisition Workforce?*, *Defense Acquisition Review Journal*, 48, 94-113.
- Esen, E. (2011). *Çalışanların Örgüte Cezbolması*. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXX (1), 377-390.
- Gomes, C., Curral, L., Caetano, A. (2015). *The Mediating Effect of Work Engagement on The Relationship Between Self-Leadership and Individual Innovation*. *International Journal of Innovation Management*, 19 (1), 1-18.
- Hakanen, J. J., Bakker, A. B. & Schaufeli, W. B. (2006). *Burnout and Work Engagement Among Teachers*. *Journal of School Psychology*, 43 (6), 495-513.
- Harunavamwe, M. (2018). *The Effect of Psychological Capital, Self-Leadership and Job Embeddedness on Work Engagement Among Employees in The Banking Sector*. (Phd Thesis), University of the Free State.

- Houghton, J. D. & Neck C. P. (2002). The Revised Self-Leadership Questionnaire: Testing a Hierarchical Factor Structure for Self-Leadership. *Journal of Managerial Psychology*, 17 (8), 672-692.
- Houghton, J. D., Dawley D. & DiLiello, T. C. (2012). The Abbreviated Self-Leadership Questionnaire (ASLQ): A More Concise Measure Of Self-Leadership. *International Journal of Leadership Studies*, 7, 216-232.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work. *The Academy of Management Journal*, 33 (4), 692-724.
- Konradt, U., Andreßen, P. & Ellwart T. (2009). Self-Leadership in Organizational Teams: A Multilevel Analysis of Moderators and Mediators. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 18 (3), 322-346.
- Llorens S., Schaufeli W., Bakker A. & Salanova M. (2007). Does a Positive Gain Spiral of Resources, Efficacy Beliefs and Engagement Exist?. *Computers in Human Behavior*, 23(1), 825-841.
- Lovelace, K. J., Manz, C. C. & Alves, J. C. (2007). Work Stress and Leadership Development: The Role of SelfLeadership, Shared Leadership, Physical Fitness and Flow in Managing Demands and Increasing Job Control. *Human Resource Management Review*, 17, 374- 387.
- Manz, C. C. (1983). *The Art of Self-leadership: Strategies for Personal Effectiveness in Your Life and Work*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Manz, C. C. (1986). Self-leadership: Toward an Expanded Theory of Self-influence Processes in Organizations. *Academy of Management Review*, 11 (3) 589-600.
- Manz, C.C. & Sims, H.P. (1991). Superleadership: Beyond The Myth Of Heroic Leadership. *Organizational Dynamics*, 19, 18-35.
- Manz, C. C., & Sims, H. P. (2001). *The New Superleadership: Leading Others To Lead Themselves*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler.
- Manz, C.C. & Neck, C.P. (2004). *Mastering Self-Leadership: Empowering Yourself for Personal Excellence (Third edition)*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

- Neck, C. P. (1996). Thought Self-Leadership: A Self-Regulatory Approach Towards Overcoming Resistance to Organizational Change. *The International Journal of Organizational Analysis*, 4 (2), 202-216.
- Neck, C. P. & Manz C. C. (1996). Thought Self-Leadership: The Impact of Mental Strategies Training on Employee Cognition, Behavior, and Affect. *Journal of Organizational Behavior*, 17 (5), 445-467.
- Neck C. P. & Houghton J. D. (2006). Two Decades of Self-leadership Theory and Research. *Journal of Managerial Psychology*, 21 (4), 270-295.
- Park, Y., Song, J. H., & Lim, D. H. (2016). Organizational Justice and Work Engagement: The Mediating Effect of Self-Leadership. *Leadership & Organization Development Journal*, 37 (6), 711-729.
- Prussia, G. E., Anderson, J. S. & Manz, C. C. (1998). Self-Leadership and Performance Outcomes: The Mediating Influence of Self-Efficacy. *Journal of Organizational Behavior*, 19, 523-538.
- Rich B. L., Lepine J. A. & Crawford E. R. (2010). Job Engagement: Antecedents and Effects on Job Performance. *Academy of Management Journal*, 53 (3), 617- 635.
- Ryan, R. M. (1995). Psychological Needs and the Facilitation of Integrative Processes. *Journal of Personality*, 63 (3), 397-427.
- Salanova, M. & Schaufeli, W. (2008). A Cross-National Study of Work Engagement As a Mediator Between Job Resources and Proactive Behaviour. *The International Journal of Human Resource Management*, 19 (1), 116-131.
- Saks A. M. (2006). Antecedents and Consequences of Employee Engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21 (7), 600-619.
- Schaufeli, B. W., Salanova M., González-Romá V. & Bakker A. (2002). The Measurement of Engagement and Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach. *Journal of Happiness Studies*, 3 (1), 71-92.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job Demands, Job Resources, And Their Relationship With Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 25 (3), 293-315.

- Schaufeli, W.B. & Bakker, A.B. (2010). Defining and Measuring Work Engagement: Bringing Clarity to The Concept, in Bakker, A.B. and Leiter, M.P. (Eds), *Work Engagement: A Handbook of Essential Theory and Research*, Psychology Press, 10-24.
- Şeşen, H., Maşlakçı, A. & Sürücü, L. (2017). Liderlik Tarzlarının Çalışanların Pozitif Psikolojik Sermayesine Etkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma, *İşletme ve Yönetim Bilimleri Kongresi*, 23-37.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (Sixth Edition). USA: Pearson Education Limited.
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya Tutkunluk: İş Yükü, Esnek Çalışma Saatleri, Yönetici Desteği ve İş-Aile Çatışması ile İlişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (3-4), 155-179.
- Wood R. & Bandura A. (1989). Social Cognitive Theory of Organizational Management. *The Academy of Management Review*. 14 (3), 361-384.

ISBN: 978-625-6971-44-8

NAMIK KEMAL'İN VATAN ŞARKISI, VATAN TÜRKÜSÜ, VATAN-İ OSMÂNÎ ŞİİRLERİNDE ESTETİK ÖZELLİKLER

Dr. İlker İŞLER

Şırnak Üniversitesi

Rektörlük-Türk Dili Bölümü Başkanlığı

ORCID: 0000-0002-2438-6070

GİRİŞ

Namık Kemal; “Yeni Türk Edebiyatı”nın sanatçılarından birisi olmasının yanında, devlet adamı ve eğitimci özelliklerini taşıyan bir aydındır. 48 yıllık ömrüne romanları, tiyatroları, şiirleri, makaleleri ve tarih eserlerini sığdırabilen aydın sanatçı; Türk düşünce dünyasının son iki yüzyılı içerisinde de özgün bir yere sahip olmuştur. Bu gelişimde, sanatçının büyük bir vatansever ve hürriyet/özgürlük sevdalısı oluşunun önemli bir payı vardır.

Namık Kemal; sanatını milletin eğitimi, bilinçlenmesi amacıyla icra ederken vatan ve hürriyet sevgisinin canlı bir sembolüne dönüşmüştür. “*Tarihimizde vatan, millet, hürriyet gibi konulardan bilinçli olarak ilk defa bahseden ve ölünceye kadar da mukaddes bildiği bu değerler uğrunda hayatını ortaya koyarak kalemiyle müdafaa ve mücadelesini yapan Namık Kemal, bu yönüyle Türk tarihinin millî kahramanlarından biri kabul edilmektedir.*” (Uçman, 2006: 229). Namık Kemal’in “vatan ve hürriyet şairi” olarak adlandırılmasına dikkat edildiğinde; kendisinin vatan ve hürriyet kavramlarını sözde bırakmadığı, yaşamının pek çok anında bu kavramları yaşadığı görülmektedir.

Millî edebiyatla millî tarihi bütünleştiren, Türk-İslâm tarihinin önemli kişileriyle ilgili eserler yazmış ve nihayetinde Osmanlı tarihiyle ilgili büyük bir eser bırakma arzusunda bulunmuş Namık Kemal; vatan ve hürriyet konularını edebî eserlerinde, yazılarında özgülükle işlemiştir. *Hürriyet Kasidesi, Vatan Şarkısı, Vâveylâ, Baykuş Sesi, Vatan Mersiyesi, Vatan Türküsü, Vatan-i Osmânî, Hilâl-i Osmânî, Ukâb-nâme, Murabba* şiirleri, *İbret* gazetesinde çıkardığı *Vatan* makalesi, *Hürriyet* gazetesinde çıkardığı ilgili makaleleri, *Vatan yahut Silistre, Akif Bey* gibi tiyatro eserlerinde karakterlerine söylettiği sözler; bu anlamda akla gelen ilk örneklerdir.

Örnekler arasında, ilgili konunun anlaşılması çabalarından doğan bir makale ve bir tiyatro eserinin aydınlar ve halk arasında çok ses getirişi dikkat çekicidir. Namık Kemal, vatan sevgisini *Vatan yahut Silistre*'de hakkıyla işleyebilmek için, eser sahnelenmeden önce *İbret* gazetesinde *Vatan* başlıklı bir makale yayımlamıştır ve halkın oyunu bilinçli şekilde izlemesinin önünü açmıştır. Vatanın, vatan sevgisinin ne anlama geldiğini açıkça anlatmıştır. “İnsan vatanını sever” cümlesinin tekrarlı açıklamalarıyla örülü paragrafı başta olmak üzere “... “vatan sevgisi” yalnız halk için değil, aydınlar için de yepyeni özellikler taşımıştır.” (Ak-üz, 1988: 3). *Vatan yahut Silistre*'nin oynanmasından sonra izleyicilerin coşkusu ve “Yaşasın vatan!” tezahüratları, sanatçının isteğinin karşılık bulduğuna işarettir, oyunun sahnelenmesinden sonra Namık Kemal'in Magosa'ya sürgün edilmesiyle onun vatan ve hürriyet sevdası için ödediği bedellerden biridir. Namık Kemal'in vatan konulu şiirlerinin bir bölümünde, vatan için yapılması gereken kahramanlıklara, fedakârlıklara dikkat çekilmiştir. Bir bölümünde ise kaybedilen vatan toprakları için duyulan üzüntü ön plandadır. Ayrıca, vatanın kutsallığına dair görüntüler de şiirlerde yer bulmuştur.

Vatan, “üzerinde yaşanılan toprak, mekân” anlamından daha fazla anlamlar yüklenen ve kutsallık, özgürlük, güç vb. durumlarla ilişkilendirilen bir kavramdır. Vatanın, vatanseverliğin bugünkü anlamlarında, algılanışlarında; bazı referanslarını Antik Çağ'dan almış 18. Yüzyıldaki “Aydınlanma Düşüncesi”nin ve Fransız İhtilâli'nin (1789) etkileri büyüktür. “Batı ülkelerinde vatan fikri ve vatan sevgisinin tezahürü ile ilgili ilk örnekler, eski Yunan ve Roma İmparatorluğu tarihinde rastlanmaktadır.” (Danişmend, 1983: 196). Eski Yunan ve Roma mirasını, modern dönem ve gelişimi oluşturmada çokça kullanan Avrupa ulusları, vatan ve vatanseverliği de Antik Çağ'dan aldığı ilhamla biçimlendirmiştir. “Antik Çağ'daki Atinalılar, hürriyeti severler ve bu akideye bağlı olarak vatanlarını savunurlardı.” (Stael, 1989: 100). Hürriyet ve vatan ilişkisi, Aydınlanma Çağı'nda daha genişçe değerlendirilmiştir. “Montesquieu'nun *Spirit of Laws (Kanunların Ruh)* isimli eserine göre, vatan aşkı hem bir görev hem de bir erdem olarak kabul edilmiştir. İnsanlar kendi vatanlarını, kendileri için özel bir anlamı olan vatanlarını severler. Montesquieu, iki vatanseverlik yolundan bahsetmiştir. Birincisi birlik ve fedakârlık, ikincisi ise hürriyet ve ferdin yoludur.” (Sütçü, 2004: 30). Fransız İhtilâli'nin temelinde yer alan düşünce yapısı da özgürlükçü, yarıcı, uygulanabilir olmayı ön plana almıştır. İhtilâlciler, ülkelerinin özgür ve eşit, vatanî sorumluluklarının farkında bireylerle yaşayacağına inanmışlardır ve “patrie” (vatan) sözcüğünün anlamını genişletmişlerdir.

Vatan / yurt, Türk tarihi için de önemli ve biçimlendirici kavramlardan biridir. Yönetimsel olarak ilk Türk devletlerinden, bölgesel olarak Türkistan bölgesinden

başlayan ve zamansal olarak da milattan öncesine kadar götürülebilen köklü-uzun bir dönem içerisinde, vatan düşüncesi ve vatanseverlik duygusu çoğunlukla özgürlük, bağımsızlık, kutsallık bağlamında değerlendirilmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde; dönemin akla gelen ilk Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin güçlü bir şekilde yaşaması için düşünen, hislenen ve uğraşan aydın sanatçı Namık Kemal, vatan düşüncesinin ve vatanseverlik duygusunun modern-etkili özelliklerini kendi vatanına yararlı olmak adına uyarlamaya çalışmıştır. Namık Kemal'in bu uğraşları, sanat eserleri ve makalelerinde somutlaşmıştır.

Namık Kemal'in Şiiri ve Vatan Düşüncesi

Şair olabilmek, özgün bir edebî kişiliği geliştirmenin sonucudur. Namık Kemal'in edebî kişiliği; şirden romana, tiyatrodan eleştiriye geniş bir çerçevede verdiği eserlerinde özgünlük kazanan ve bu özgünlüğüyle yeni Türk edebiyatında, düşünce dünyasında iz bırakan sanat, düşünce, devlet adamlarını etkileyen bir zindelik taşımaktadır. “*Eserine hayatının mânâsını*” (Kaplan, 2002: 43) katan aydın sanatçının, yaşam öyküsüyle sanatını birbirinden ayırmak zordur.

Özel yaşamında aksiyoner bir insan olan sanatçı, edebî yönden de aksiyonerdir. “Namık Kemal, Türk edebiyatında fikre ve aksiyona bağlı edebiyat anlayışını ilk defa uygulayan ve bu yönüyle de tesirleri günümüze kadar gelen belli başlı isimlerden biridir.” (Uçman, 2006: 229). O; edebiyat hakkındaki düşüncelerini, şiir, roman, tiyatro gibi türlerde verdiği eserlerle somutlaştırmıştır. Bu özelliğiyle, Tanzimat'la özdeşleşmiştir. “Edebiyatımızın mevcut biyografisinin önemli kavşak noktalarından biri de somut bir biçimde Tanzimat'tır.” (Arslan, 2012: 50). Namık Kemal, yaşam öyküsü ve edebî kişiliğiyle Tanzimat edebiyatının sembol sanatçısıdır.

Namık Kemal'in ilk şiirleri, döneminin divan şiiri özelliklerine uygunluk göstermiştir. “Divan şairi olarak Namık Kemal yaşadığı devrin ilham itibariyle daha ziyade yarı tasavvufî, dil ve örnek itibariyle eklektik zevkine bağlıdır.” (Tanpınar, 2001: 368). Edebî kişiliğinin ilk öneminde seçmecî bir zevki benimsemiş sanatçı, Leskofçalı Galib Bey'den oldukça etkilenmiştir. Onun ve Hersekli Ârif Hikmet Bey'in aracılığıyla Encümen-i Şuarâ topluluğuna girer.

Leskofçalı Galib'in bir devlet görevi sebebiyle İstanbul'dan ayrılması üzerine Encümen-i Şuarâ topluluğu dağılır, Namık Kemal'de 1862'de İbrahim Şinasî'yle tanışarak edebî yaşamında yeni bir sayfa açar. Namık Kemal'in Şinasî'yle tanışması, kendisi için pek çok açıdan dönüm noktası olmuştur. Şiirde biçim olarak

eski zevki tamamen bırakmasa da yeni bir içerikle, özgün bir dil ve üslûpla, edebiyatta yenilik adına hamlelerini bu dönemden itibaren yapmaya başlar. “*Bu ikinci devreyi “gazelden vatanî şiire” diye adlandırmak en doğrusudur. İlk tohumunu “Yangın” makalesinin Mithat Cemal Kuntay tarafından neşredilen müsveddelerinin başındaki beyitten alan “Hamaset Kasidesi” ile “Vatan yahut Silistre”deki marş dâhil, bütün o heyecanlı manzumelere başka isim verilemez. Hakikatte bunlar, ne kadar sevdiğini ve bağlı olduğunu Ebüzziya’dan öğrendiğimiz Marseillaise’in peşinde bir yürüyüşe benzer.*” (Tanpınar, 2001: 370-371). *Hürriyet Kasidesi, Vatan Şarkısı* gibi eserler bu dönemin ürünleridir. Namık Kemal’in şiirindeki üçüncü ve son dönem, *Rüya* adlı eserle başlamıştır. Eser, sanattarı Victor Hugo etkisinin başladığı ve diğer eserlerine de geçtiği bir dönemin habercisi olmuştur. ““*İntibâh’taki Çamlıca tasviri, “Vaveylâ”nın, “Hilâl-i Osmânî’nin kadın alegorileri, diğer yazılarındaki tabiat imajları başlangıçlarını hep bu küçük yazıdan alırlar.*” (Tanpınar, 2001: 371). Bu dönemdeki hayal ve imaj dünyası, doğadan ve eşyadan gelen yeni imalarla kendini gösterir, ancak Namık Kemal bu döneminde de vatan, vatan sevgisi konularını işlemeyi bırakmamıştır.

Şairin; Şinâsi’yle tanışması, bir dava insanı olması, şiirlerinin içeriğine yansımıştır. Vatan, vatanseverlik, milletseverlik, hürriyet, hamiyet, medeniyet, adalet, hak, hukuk; ilgili dönemki Kemal şiirinin anahtar sözcükleri olmuştur. Namık Kemal’in aynı dönemde gazetecilikle ve diğer edebî türlerle daha çok ilgilenmesi, daha çok şiir yazmasına engel olmuş görünmektedir. “...*Dolayısıyla onun bu dönemde yeni tarzda yazdığı şiirlerinin sayısı 20’yi geçememiştir. Bunların bir kısmı da çeşitli piyeslerine serpiştirilmiş ve hece vezniyle kaleme alınmış manzumelerdir. Bu şiirler arasında “Vâveylâ” ve “Hilâl-i Osmânî” gibi yeni şekilde yazılmış olanlarda gerek dil gerekse üslûp bakımından büyük bir yenilik dikkati çeker. Bu manzumelerde dil, günlük konuşma diline yaklaşırken, üslûp da klasik söyleyişten belirgin bir şekilde ayrılmaktadır.*” (Uçman, 2006: 235). Çoğunlukla kaside, gazel, murabba, muhammes gibi nazım şekilleriyle yazdığı vatanî şiirlerinin dil ve üslûp özelliklerinin, halkın anlayabileceği özellikte olması, şairin toplumuna vermek istediği mesajlar açısından uygunluk taşır. Aydın sanatçı, özellikle şiirlerinde geleneksel anlayıştan pek uzaklaşmasa da yeni bir edebiyatın gerekliliğini ortaya koyan eserler vermiştir. Bu yeni edebiyatın gerçeği, yaşanan hayatı yansıtılmasını vurgular. Sanatçının *Tasvîr-i Efkâr*’da yazdığı “*Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şamildir*” makalesi, bazı araştırmacılar (A. Hamdi Tanpınar, Mehmet Kaplan vs.) tarafından yeni Türk edebiyatının ilk bildirimi olarak kabul edilmiştir. Namık Kemal; edebiyatın, halka in-

mesi gerekliliğini, insanların duygularını terbiye edip geliştirmesini ve bilgi, kültür yayarak millî birliği sağlamada merkezî bir konumda olmasını istemiştir. Bu noktada vatan kavramının edebiyatta işlenmesi önemlidir.

Vatan, Arapça kökenli bir sözcüktür ve Türkçede “yurt” anlamına gelmektedir. Üzerinde yaşanılan yer olmanın ötesine geçen bir gerçekliği karşılar. Vatan, insan yaşamının en büyük somut mekânı olarak “...genellikle insanların vicdanlarında olumlu sıfatlara bürünerek yer alan bir kavramdır.” (Sütçü, 2004: 1). İnsan yaşamına yön veren her durum, vatan toprakları üzerinde yaşanır. Kişi, vatan toprakları üzerinde “birey” olur. Vatan, bireylerin biçimlendirdiği ulusun yaşamıyla ilgili her şeyin merkezidir.

Vatan, edebiyat ve diğer sanatlarda çokça ifadesini bulmuş bir yaşatıcı-yenileyici değerdir, Türk tarihi boyunca özgürlük ve bağımsızlıkla aynı çerçevede düşünülmüştür. “Eski Türkler, ancak hür ve bağımsız yaşayabildiği toprakları vatan saymaktadırlar.”¹. Türklerde önce göçebe, sonra yerleşik hayat boyunca bu durum değişmemiştir. Hun Devleti, Göktürk Devleti kaynaklarından ve *Orhun Abideleri* gibi büyük eserlerden başlayarak günümüze kadar verilmiş eserlerimizde konuyla ilgili sayısız örneğe rastlanılır, ancak dönemsel koşullara göre şekillenen örnekler dikkat etmek gerekir. “Türk edebiyatında Tanzimat’a kadar olan dönemdeki eserlerde pek az olarak, o da “bir insanın doğduğu yer”, “sıla” veya “sevgilinin bulunduğu muhit” anlamındaki basit ve dar telakkiye göre ele alınan vatan kavramı, klâsik edebiyatımızda daha çok vatandan ayrı bulunmanın verdiği gurbet duygusu yönüyle Ahmedî, Cem Sultan, Fuzûlî, Gedâî, Bağdatlı Rûhî vb. şairlerin şiirlerine konu olmuştur. Yine Türk Halk edebiyatında vatan, Usulî, Gevherî, Gazi Âşık Hasan, Zülâlî, Bayburtlu Zihnî, Erzurumlu Emrah, Âşık Kerem, Dertli, Karacaoğlan, Seyrânî ve Sümmânî’nin şiirlerinde daha çok gurbet duygusunun harekete geçmesiyle konu edilirken, bu adı geçen şairlerden bazılarının şiirlerinde bazı vatan parçalarımızın elden çıkması sebebiyle de dile getirilmiştir.” (Sütçü, 2004: 7-8). Vatan konusunun edebî eserlerde geniş açıdan ele alınışı, Tanzimat edebiyatıyla birlikte başlar ve bu noktada karşımıza çıkan büyük sanatçı, Namık Kemal’dir.

Fransız İhtilâli sonrasında geniş anlamlarını kazanan vatan, millî vatan, vatanseverlik konuları, Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı’na yansımalarını en çok Na-

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

namık Kemal'in eserleriyle yapmıştır. “*Modern vatanseverlik idealizminin ilk önderi ve öğretene*”¹ olarak kabul edilen Namık Kemal, vatan ve vatan sevgisi konusunda bilinçlidir, gür bir sese sahiptir. Genç yaşlarında, dedesi Abdüllâtif Paşa'yla birlikte vatanın çeşitli yerlerini gören, sonra Avrupa'da çağın vatan anlayışını çözümleyen sanatçı, Fransa'nın millî marşı *La Marseillaise*'nin Türkçe çevirisini *Hürriyet* gazetesinde *Hürriyet*² adlı makalesi içinde yayımlamıştır. *La Marseillaise*; 1792'de, Fransa'nın Avusturya ve Prusya ile savaştığı dönemde Fransız devrim subayı Rouget de Lisle tarafından yazılıp bestelenmiştir, 1795'te Fransa'nın ulusal marşı olarak kabul edilmiştir.³ Namık Kemal'in Fransız ulusal marşını Türkçeye çevirmesi, kendisinin Fransız İhtilâli'nden sonra gelişen vatan ve vatanseverlik duygularından ve (J. J. Rousseau), dolayısıyla Fransız romantiklerden de etkilenişinin (Victor Hugo vb.) göstergesidir. İlgili bağlamda; ortak bir bilinç, ruh ve kültür, vatanseverlik duygusunu güçlendirecektir ve vatanın birliğinin korunmasına yardımcı olacaktır.

Namık Kemal'in zihnindeki yeni insan; özgür, bilinçli, iyi eğitilmiş, millî ruha bağlı ve vatansever bir bireydir. Kemal, Osmanlı Devleti'nin içindeki kötü durumdan kurtulması ve vatan anlayışının toplumda gelişimi için Osmanlılık, İslam Birliği (İttihâd-ı İslâm) düşünceleri çevresinde bir kapsayıcı bilinç oluşturmanın gerekliliğine inanmıştır. Millî tarihimize ilgili eserlerinde (*Vatan yahut Silistre*, *Celâleddin Harzemşah*, *Cezmi*, *Bârîka-i Zafer*, *Devr-i İstîlâ*, *Evrâk-ı Perişân*, *Silistre Muhasarası*, *Kanije*, *Osmanlı Tarihi* vb.) atalarımızın kahramanlıklarının yanı sıra Müslümanların birliği konusunu ele almıştır ve millî tarihimizi, edebiyatımıza yansıtarak toplumu bilinçlendirmek istemiştir. Osmanlılık'ta; Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarını hukuk ve ortak vatan-kültür çerçevesinde bir bilinçle bir arada tutmak önemlidir. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Müslüman halkınsa “İslam Birliği” çerçevesinde vatanseverlik ruhuna sahip olmaları önemlidir. Namık Kemal, devletin geleceğinin bu gelişimlerle garanti altına alınacağına inanmıştır. “*İstikbâlimiz emindir. Çünkü İslâmiyet vahdete gelmeyi emreder. Cinsiyet ve lisan gibi avâz-ı dünyeviyeyi vesile-i ihtilaf etmeğe katiyen mânidir. Binâenaleyh her türlü mevhumatına vücud vererek mevcudâtı vehm içinde bırakmağı bürhân-ı dirayet addeden bazı mutasallıfların zannı gibi buralarda Lazlık, Arnavudluk, Kürdlük, Arablık devâsinin (de'âvisinin) zuhuru muhâl hükmündedir.*”⁴ Aydın sanatçı, Osmanlı Müslümanlarının

¹ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 2.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 430.

² *Hürriyet*, “*Hürriyet*”, Londra, No:28, 23 Rebiülâhir 1286 / 2 Ağustos 1869, s. 1-2.

³ tr.m.wikipedia.org. (Erişim tarihi: 09.05.2022)

⁴ “*İstikbâl*”, *İbret*, No: 1, 7 Rebiulahir 1289 / 1 Haziran 1288, s. 1-2.

milliyetçilik akımlarından etkilenmeyeceklerini ve İslam Birliği bilinciyle Osmanlı vatanı içerisinde bir arada yaşayacaklarını vurgulamıştır. İki durum dolaşısıyla, Namık Kemal'in vatan, vatanseverlik düşüncelerinde milliyetçilik özelliği ön planda değildir, ancak aydın sanatçının vatan düşüncesi ve vatanseverliği Türk milliyetçisi Osmanlı aydınlarına, sanatçılara, devlet adamlarına ve Cumhuriyet'i kuran kadrolara ilham kaynağı olmuştur. “*Bunun yanında onun eserlerinin, hem Meşrutiyet döneminin Jön Türkler adı verilen aydın grubu hem de Cumhuriyet döneminin Türk inkılapçıları tarafından çokça rağbet gördüğünü biliyoruz.*” (Aydoğdu, 2019: 14). Bir milletin, devletin özgürce yaşaması için gerekli görülen millî ruh, özgür bireylerden oluşan toplumun varlığıyla ve vatanseverlikle bütünleşir. Bu sebeple; “*Cumhuriyet'i kuran kadro dâhil olmak üzere Yeni Osmanlılar hareketinden, Jöntürklerden, İttihat ve Terakki'den itibaren neredeyse bütün talebeler, aydınlar, medrese ve tekke mensupları, edebiyatçılar, şiir vadilerinde koşanlar, siyasetçiler, “memleketi kurtarma” sevdasına düşenler onu açıktan veya gizli okuyarak yetiştirdi, onun hissiyatına sahip oldu, hata ve sevaplarını benimsedi.*” (Kara, 2019: 6). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün; “duygularının babası” olarak Namık Kemal'i göstermesi, ilgili duruma çarpıcı bir örnektir.

Namık Kemal; vatan düşüncesi ve vatanseverlik duygusunu şiirlerinde, çeşitli eserlerinde ve makalelerinde işlemiştir. *İbret* gazetesinde yazdığı *Vatan* makalesi, okurlara vatan sevgisini etkileyici bir dil ve içten cümlelerle hissettirir. “*İnsan vatanını sever, çünkü mevâhib-i Kudret'in en azizi olan hayat hava-yı vatanı teneffüsle başlar. (...). İnsan vatanını sever, çünkü hürriyeti, rahatı, hakkı, menfaat vatan sayesinde kâimdir. İnsan vatanını sever, çünkü sebep-i vücudu olan ecdâdının makbere-i sükûnu ve netice-i hayatı olacak evladının cilve-gâh-ı zuhuru vatanıdır. (...). İnsan vatanını sever, çünkü vatan öyle bir galibin şemşiri veya bir kâtibin kalemiyle çizilen mevhum hatlardan ibaret değil; millet, hürriyet, menfaat, uhuvvet, tasarruf, hâkimiyet, ecdada hürmet, aileye mahabbet, yâd-ı şebâbet gibi birçok hissiyat-ı ulviyenin ictima'ından hâsıl olmuş bir fikr-i mukadderdir.*”¹ Namık Kemal; insanın ilk nefesini vatanında aldığı, son nefesini vatanında vereceğini, insanı ve toplumu var eden değerlerin vatan çatısı altında toplandığını ve bu sebeplerle vatan sevgisinin kutsal olduğunu vurgulamıştır.

Aydın sanatçı, vatanseverlik duygusunun önemini *Âkif Bey, Vatan yahut Silistre* adlı tiyatro oyunlarındaki karakterleri aracılığıyla da vermiştir. Vatan düşüncesi, vatanseverlikle bütünlüklü olarak, uğruna çalışılacak ve gerektiği anda can verilebilecek büyüklük taşır. *Âkif Bey*'in esere adını veren *Âkif Bey* karakteri;

¹ “Vatan”, *İbret*, No: 121, 22 Muharrem 1290 / 10 Mart 1288, s. 1-2.

vatan söz konusu olduğunda her şeyden vazgeçebilen bir vatansenverdir. O; “...öğünmek gibi olmasın, ben gerçekten o söylediğin kahramanların ahlakına, mirasına sahip torunlardanım. Hiç insan vatanının uğruna ölmekten çekinir mi? Hiç ben bugün için doğduğumu, bugün için asker olduğumu bilmiyor muyum? Hiç ben devletimden bu can mı sakınırım?” (Kemal, 2004: 7-8) derken ecdadına layık olmak için gereken ne varsa yapacağını vurgular. Sevdiği kadın Dilruba'nın “Beyim milletine hizmet ediyor, beyim vatanının düşmanlarına karşı duruyor” (Kemal, 2004: 19-20) şeklinde bir düşünceye sahip olmasını isterken de vatansenver-yiğit bir askerle evli olmanın gururunu yaşamasını bekler.

Namık Kemal'in hayattayken oynanan/sahnelenen tek oyunu *Vatan yahut Silistre*'de, *İslam Bey* karakteri de vatanına âşık bir askerdir ve sevgilisinden bu konuda anlayış bekler. “*Vatan!... Vatan zorda diyorum. Duyuyor musun Zekiye? Beni Allah yarattı, vatan büyüttü. Beni Allah besliyor, vatan için besliyor. Ben anamın karnından vatana geldiğim zaman açtım; beni vatan doyurdu. Çıplaktım; beni vatanım giydirdi. Vatanımın nimeti kemiklerimde duruyor. Vücudum vatanın toprağından, soluğum vatanın havasından. Vatan uğruna ölmeyeceksem ben niçin doğdum Zekiye? Vatanımı sevmeyeyim mi? Vatanını sevmeyen adamın seni sevmesini nasıl beklersin?*” (Kemal, 2004: 11-12). *İslam Bey*'in vatan üzerine değerlendirmeleri ve vatansenverliğiyle ilgili özgün görüşleri de vardır. *İslam Bey*; vatan düşüncesi ve vatansenverlik duygusunun sadece doğuştan gelen hasletlerle değil, iyi bir eğitimle geliştirilebileceğini, “...*Vatan ki, bir zaman kılıcının sayesinde birkaç devlet yaşarken şimdi birkaç devletin yardımıyla kendini muhafaza edebiliyor! Vatan ki, hâlâ erkeklerimiz anlamını bilmiyor, kadınlarımız adını işitmemiş.*” (Kemal, 2004: 35) cümleleriyle ortaya koyar. Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi* eserinde bu konuyu biraz daha açmıştır. “*Hakikat! Herkes için daima söylediği kelimeyi yazmamak veyahut her gün aldığı eşyanın bedelini hesap edememek ne kadar mertebe-i insaniyeti tenzil edecek bir şey ise, efradında bulunduğu, sayesinde yaşadığı cemiyetin ve belki cihan-ı insaniyetin eazımından, veka'yi -i cesimesinden bütün bütün bihaber olmak da o kadar ayıp addolunacak bir cehalettir.*” (Kemal, 2005: 10).

Aydın sanatçı-yazar; tarihini bilmeyen bir toplumun büyük bir cehaletin pençesinde düşeceğini ve yok olacağını imler, ancak milletin yaşam koduna işlemiş vatansenverlikten de emindir. *İslam Bey*'e söylediği sözler buna bir göstergedir. “*Hele karşılarında bir düşman göster! Hele vatanın kutsal topraklarını bir yabancının pis ayağıyla çiğneyeceğini anlasınlar; işte o vakit halka başka bir hal geliyor; işte o vakit insan en miskin köylü ile benim aramda hiç fark bulamıyor; işte o vakit o abalı kebeli Türkler, o tatlı sözlü, yumuşak yüzlü köylüler, o çiftte*

koşulur öküzden fark etmek istemediğimiz zavallılar aradan bütün bütün kayboluyor da yerlerine Osmanlılığın, kahramanlığın ruhu meydana çıkıyor. En güçsüzü dişiyle kılıca, eliyle kurşuna sarılıyor.” (Kemal, 2004: 63). Eserdeki *Sıtkı Bey* karakterine de benzer sözler söyleten Kemal, millete olan güvenini perçinler. *“Kardeşler! Canımızı tehlikeye koyduk. Vatanımızın faydasını koruduk, yine de koruruz, her zaman koruruz. Biz Osmanlı değil miyiz? Osmanlıların şanı her zaman vatanın en küçük faydası için ölmektir. Biz her zaman bu yolda ölmeye hazırız. Yaşasın vatan! Yaşasın Osmanlılar!”* (Kemal, 2004: 98-99). Namık Kemal’in vatan düşüncesindeki Osmanlılık vurgusu, daha önce belirttiğimiz Osmanlılık ideolojisini hatırlatır. Vatan, Osmanlılık düşüncesinin var olması için çok önemli bir gerçekliktir.

Vatan Şarkısı, Vatan Türküsü, Vatan-i Osmânî Şiirlerinde Merkez Değer ve Estetik

Namık Kemal’in “vatan” sözcüğünü, kavramını çokça kullandığı bu şiirleri, çeşitli duyguların yansımalarıyla örülüdür. Kutsallık, fedakârlık, saygı, sevgi, vakur olma vb. duygular, bu şiirlerde merkez değer olarak gösterilen “vatan”ı bütünler. Bu anlamda, *Vatan Şarkısı*, Namık Kemal’in eserlerine ilgi duyanların akıllarına gelen ilk şiirlerden biridir. Şiirin bütününde, vatanın, uğrunda can verilecek kadar çok sevilmesi ve bundan duyulan gurur hissettirilir. *Vatan Şarkısı*; biçimden içeriğe, ahenkten üslûba bütünüyle bir yiğitliğin ve vakur bir gururun şiiridir. Eserin merkez değeri, “vatan”dır. İlgili kavramların hepsi, vatan ve vatan sevgisiyle ilgilidir.

Vatan Şarkısı’na estetik açısından bakıldığında, edebiyat eserinin varlık tabakalarıyla yorumlanabilecek bazı özellikler taşıdığı görülmektedir. *“Genel olarak edebiyat eseri için, edebiyat eserinin iç birliği korunmak ve onun ana karakteri muhafaza edilmek üzere zorunlu olan tabakalar ne gibi tabakalardır? Bunlar şu tabakalardır: 1. Kelime sesleri ve onlara dayanarak meydana gelen ve daha yüksek bir basamağı gösteren ses yapıları; 2. Farklı derecelerdeki anlam birlikleri tabakası; 3. Farklı şematik görüşler tabakası ve son olarak da 4. Tasvir edilen şeylerin (nesne, insan ve olaylar) ve onların alinyazılarının tabakası.”* (İngarden, 1960: 26). Namık Kemal’in bu şiirinin ses yapısında; ses ve sözcük tekrarları, halka, millete seslenişi duyumsatan ve ses gücü yüksek olan örnekler olarak yer alır. Biçim özellikleri bakımından; aruz ölçüsünün “mef ‘ülü / mefâ’lü / mefâ’lü / fa‘ülün” kalıbıyla yazılmış şiir, dört adet beşlikten oluşmuştur. Dil bakımından sade ve anlaşılır olmasının yanında, ritmik ahenğiyle bir marş söyleyişine sahiptir. *“Kan ile kılıcdır görünen bayrağımızda; / Cân korkusu gezmez ovamızda,*

dağımızda. / Her gûşede bir şîr yatar toprağımızda. / Gavgâda şehâdetle kâm alırsız biz / Osmanlılarız, cân veririz nâm alırsız biz” (Kemal, 2017: 265). Eserin ritmik ahengi; bir savaş meydanında yiğitçe çarpışan vatan evlatlarının erkek sertliğine, vatan için can vermede bir zorunluluktan ziyade zevk duymalarını hissettirir. Kan, kılıç, aslan, şehitlik; Namık Kemal’in gür erkek sesiyle yankılanır. “*Şiirimize, edebiyatımıza vatanperverliği, hama-âseti âdeta o ithâl etti, zulme haykırmanın, vatana âşık olmanın kuvvet ve ceberrûte karşı gelmenin, rûhları mukaddes alevle tutuşturmanın füsûnunu ondan öğrendik.*”¹ Bu gür ses, ecdadın korkusuzluğunun sesidir. Namık Kemal’in Türk edebiyatına büyük etkilerinden biri de bu gür sestir. “*Yahya Kemal onun şiiri için, “...çok erkek ve diri bir sesle konuştu; bizi şark şiirinin kadınlaşmış edasından kurtardı.” demektedir.*” (Uçman, 2006: 235). *Vatan Şarkısı* ve benzeri şiirler, diri ve savaşçı bir erkek sesin gürlüğüyle anlamlarını büyütürler. Şiire marş özelliği katan özelliklerden biri, ekli tekrarların ortaya çıkardığı güçlü ton ve vurgulardır. Birinci beşlikte ilk üç dize sonundaki “dır” ekinin tekrarları ve “biz” sözcüğünün vurgusu (*vatandır, bedendir, kefendir. (...) biz.*); ikinci beşlikte “-da ekinin ilk üç dize sonunda tekrarı ve “biz”le bütünleşmesi (*bayrağımızda, dağımızda, toprağımızda. (...) biz.*); üçüncü beşlikte yine “-dır” ekinin tekrarları ve “biz”le bütünleşme (*lerzeresândır, cihândır, kandır. (...) biz.*); dördüncü beşlikte “-sun (-sın)” ekinin tekrarları ve “biz”le bütünleşme (*saçılısun, açılısun, kaçılısun. (...) biz.*) eserin ritmik ahengini güçlendiren bir ses yapısı özelliğidir. Buna benzer bir yapı, *İstiklâl Marşı*’nda² da bulunmaktadır. “Biz”in ecdada vurgusu, vatan için yapılacak eylemlerin kararlılığı, şiirdeki tekrarlı ses yapısına yansımaktadır. *Vatan Şarkısı*’nda tekrarlı ses yapısı, kutsal değer atfedilen sözcüklerin tekrarıyla da güçlendirilmiştir. “*Osmanlılarız, gavgâ, şehâdet, kâm, cân, nâm, biz*” sözcükleri, beşliklerin hepsinde tekrarlanan sözcüklerdir. İlgili sözcükler, barındırdıkları tarihî anlamlarla birer kutsal kavrama dönüşürler. Şair, ritmik ahengi kavramsal içerikle birleştirir ve vatan düşüncesiyle vatanseverlik duygusu bir bütün olur.

Edebiyat eserindeki anlam birliği tabakası açısından, seçilen sözcükler ve kavramlar eserin uyumlu bütünlüğünün oluşumuna katkı sağlamıştır. “İkbâl-i vatan, Osmanlılar, şehâdet, kan, kılıç, can, kâm, nam, gavgâ, toprak, ecdâd, cennet”; şiirin anlam tabakasında birbirini tamamlayan parçalarıdır. “*Sanatçı, eserleriyle bize bir şeyler bildirir; bu bildirdiği şeyleri anlıyorsak, ancak sanat eserinin arka*

¹ İsmail Habib (Sevük), *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340 / 1924, s.172.

² Hasan Akay, “*İstiklâl Marşı*’nı Okumak İçin Yeniden Ön Tespitler.”, *İstiklâl Marşı-İstikbâl Marşı 41 Dize 41 Yorum* (Hazırlayanlar: Hasan Akay-M. Fatih Andı), Hat Yayınevi, İstanbul, 2012.

yapısına, derinliğine nüfuz edebiliriz. Sanat eserinde anlam, bizi estetik sfer'e geçiren bir araçtır." (Tunalı, 2011: 95). Sanat eserinde "Mesajın bireysel, kodun kolektif" (Ricoeur, 2007: 6) oluşu, Tanzimat'ın aydın sanatçısının hem üslûp özelliğidir hem de sanat eserinde anlam birliği bakımından katkısı olan bir gerçekliktir. *Vatan Şarkısı*'nda anlam birliğinin en önemli kavramı "vatan"dır. Eserin tüm mesajları vatanla ilgilidir ve diğer kavramlar, onunla uyum halindedir.

Vatan Şarkısı'nda farklı şematik görüşler tabakası ve tasvir edilen nesnelere-objelerin alinyazısı tabakası; sembol ve benzetme özellikleriyle kendini gösterebilmektedir. "Serhaddimize kal'a bizim hâk-i bedendir. / Osmanlılarız ziynetimiz kanlı kefenidir. (...) Kan ile kılıcdır görünen bayrağımızda / (...) Her gûşede bir şîr yatar toprağımızda." (2017: 365) dizelerindeki semboller ve benzetmeler; vatan için candan geçen her Osmanlı'nın aslan gücünde, kale gibi birer uç beyi sayılan vatan evlatlarına sahip oluşuna ve bunun bir zincir olarak devamına işaret eder. Ecdadın vatan sınırları için mücadelesinde gazi olmasının, şehit olmasının gösterişini, bir kahramanlık madalyası edasında sunulan "kanlı kefen"de sembolleştirir. Vatan sınırı için çarpışan fert, birer sınır kalesidir, uç beyidir. Namık Kemal bu durumu; "Biz oturduğumuz yerlerin her taşı için bir cevher-i can verdik. Her avuç toprağı nazarımızda o yola feda olmuş bir kahramanın yadigâr-ı vücududur"¹ Milletın alinyazısında vatan düşüncesi, vatan sevgisi en kıymetli yerdedir. *Vatan Şarkısı*'nın bazı dizelerinde yapılan benzetmeler, fert-millet-vatan ilişkisindeki birliği ve ecdadın bu birlik düzenindeki tarihsel eylemlerine göndermeler yapar. Vatan demek, millet demektir, birlik demektir. "Vatan, milletin varlığına dâhil bir unsurdur. Bizim ferdî varlığımızla vatan arasında bir "cevher birliği" vardır. Vücudumuzun mayası vatan toprağından yoğrulmuştur." (Kaplan, 2002: 43). *Vatan Şarkısı*'nda merkez değer olan "vatan", "Osmanlı" yönüyle de ele alınmıştır. Vatan için kavga eden, savaşı ve şehit olarak nam alan Osmanlı, fert-birey-vatandaş anlamlarında kullanıldığı gibi bir devlet adı, vatan adı olarak da kullanılmaktadır. Namık Kemal'de Osmanlılık düşüncesi; vatan, millet gerçeklikleri bakımından geniş bir çerçeve sunar. "Onda Müslümanlık, Osmanlılık, Türklük, Meşrutiyet, Müsavat ve Garplılık...fikirleri bir kaos halinde hemen hepsi de zinde olarak yaşamaktadır." (Karatay, 1941: 11). *Vatan Şarkısı*'nın üçüncü beşliğinin ilk üç dizesi; "Osmanlı adı her duyana lerze-resândır; / Ecdadımızın heybeti ma'ruf-ı cihandır / Fitrat değişir sanma! Bu kan yine o kandır" (2017: 266) bu anlamda birer örnektir. Şairin Osmanlı-ecdâd vurgusunda Türklüğe ve Türk vatanına göndermeleri de mevcuttur. Onun Osmanlı Tarihi adlı eserindeki "Temiz Osmanlı soyunun aslı olan kayıhanlı aşireti... Oğuz Türkmenlerinin bir şubesidir." Sultan Osman gibi, vücudu ile bütün insanlığın övünmesi

¹ "Vatan", a.g.e, s. 1-2.

gereken, yüksek iradeli bir büyük: Osman, Ertuğrul oğlusun / Oğuz Kayı-Han neslinin sözleriyle hem Oğuz'a hem Kayı-Hanlı'ya mensup oluşunu bir iftihar vesilesi saymıştır.” (Banarlı, 1947: 41). Türk/Oğuz Kayı boyunun Bilecik-Söğüt bölgesinde bir beylik kuruşu ve bu beyliğin bir dünya devletine dönüşmesi düşünüldüğünde, Namık Kemal'in vatan düşüncesinde Türklük ve Anadolu'yu geri plana atmadığı anlaşılmaktadır.

Aydın sanatçı; “...*şiiir ve edebiyatın, toplum, insan ve sosyal yaşamla bağlarının sağlam olmasından yanadır. Bu yüzden de şiiirde kendi milletinin değerleri peşinde koşar.*” (Şahin, 2010: 4). *Vatan Şarkısı*'nda merkez değer olan “vatan”ı tamamlayan kavramlar, özünde bütün bir Türk tarihinin anahtar kavramlarıdır. Şehadet, serhat, kan, kılıç, ecdâd, toprak, cennet; Türk tarihinde, İslamiyet'in kabulünden önce de kutsal sayılan kavramlardır. Gök Tanrı inancında; şehadet adıyla anılmasa da vatan uğruna can vermek, bu uğurda ölenlerin uçmağa gittiklerine inanç, kan dökmek, silahın kutsallığı, atalara saygı ve onlara layık olma isteği, vatan toprağının ve sınırlarının kutsallığı konuları; biraz önce belirttiğimiz kavramlarda sembolleşmiştir. Mete Han'ın, düşmanın bazı isteklerini kabul edişini, ancak vatan toprağının tek taşını bile vermemek için savaşmasını; *Orhun Abideleri*'nde Bilge Kağan'ın Bumin Kağan, İlteriş Kağan gibi atalarına layık olmak için mücadelesini ve Türk halkını uyarmasını bu anlamda düşünebiliriz. İslamiyet'in kabulünden sonra da vatan için kan dökmek, gazi olmak, şehit olmak kutsal bir eylemdir. Kuran-ı Kerim'de yer alan Âl-i İmrân suresinde (3/169-170) ve Hazreti Peygamber'in hadislerinde, şehitlerin sorgusuz sualsiz cennete gidecekleri söylenmiştir. Bu sebeplerle “*Gavgâda şehâdetle bütün kâm alıruz biz / Osmanlılarız cân verimiz, nâm alıruz biz*” diyen Namık Kemal; vatan için şehit olmaktan duyulacak iftihar, ataları da hatırlatarak vurgular. Bu sebeple Türklerin-Osmanlıların alinyazısı; büyük bir vatansızlık duygusuyla vatan için büyük fedakârlıklar yapmak, gerektiğinde can vermektir. “*Fıtrat değışir sanma! Bu kan yine o kandır*” dizesi, bu alinyazının, kutsal değerlerin toplandığı ve yayıldığı tarihsel hareketin kristal dizesidir.

Vatan Şarkısı; dramatik şiiir türü içerisinde tiyatro görselliğini hissettirici özellikler taşıyan, okuyucunun, dinleyicinin okuma, dinleme sırasında canlandırma yapabileceği bir Namık Kemal şiiiridir. “*İnsanı ağılatır, güldürür, vicdanı açar, tenvir eder, tathîr eder*”¹ ifadesini kullandığı tiyatronun, millî ahlâkla beraber düşündüğü millî tarihi bilinçlerde aydınlatıcı bir görev için kullanılabileceğini vurgulayan aydın sanatçı, bu eserinde şiiir ve tiyatroyu adeta iç içe geçirmiş-

¹ “Tiyatro”, *İbret*, No: 127, 2 Safer 1290 / 19 Mart 1289, s. 1-2.

tır. Kahramanlığa vurgu yapılan bir eser olduğu için de Aristoteles'in şiir sanatında en üstün saydığı destan şiiri ile trajik şiir özelliklerini gösterir. “Çünkü bunlar, insanın doğal eylemlerini en canlı ve en işlevsel şekilde kullanan formlardır.” (Dürüşken, 2020: 269). Namık Kemal, vatan sevgisini, insan yaşamının çok güzel bir duygu eylemi olarak görmüştür. “Şîr-hârlar beşiğini, çocuklar eğlendiği yeri, gençler maişet-gâhını, ihtiyârlar kûşe-i feragatini, evlad vâlidesini, peyder ailesini ne türlü hissiyât ile severse insan da vatanını o türlü hissiyât ile sever.”¹ İşte bu sebeple, şiirinde “Âmâlimiz, efkârımız ikbâl-i vatandır” demiştir. Yine şiirdeki “Dünyâda ne bulduk ki ölümden kaçılısun.” (2017: 266) dizesinin anlamını tamamlayan şehitlikten kâm almak, vatan için can verip nam almak; okuyucunun / dinleyicinin şiirin kahramanı için duyduğu acıma-üzüntü duygularını gurura yükseltir ve bir arınmayı (katharsis) sağlar. “Bu arınma beraberinde yenilenme, kendine gelme, canlanma da getirir.” (Dürüşken, 2020: 269). *Vatan Şarkısı*; Aristoteles'in, estetiğin ilk ana eseri sayılabilecek *Şiir Sanatı* yapıtında belirttiği özelliklere örnek olabilecek dizelere sahiptir ve bu yönüyle de belli bir estetiği hissettirir. Okuyucuda-dinleyicide vatan bilincini ve vatan sevgisini tazeler.

Vatan Şarkısı'yla bazı benzer özellikler taşıyan *Vatan Türküsü*, murabba biçiminde yazılan ve beş dörtlükten oluşan bir şiirdir. Aruz ölçüsünün “müfte‘ilün / müfte‘ilün / fâ‘ilün” kalıbının kullanıldığı *Vatan Türküsü*, bazı biçim ve ses özellikleri bakımından marş havasını hissettirir. Her dörtlüğün son dizesi olarak tekrarlanan “Arş yiğitler vatan imdâdına!” (2017: 275-276) dizesi, resmî bir törende yürüyen askerlerin ayak seslerini duyumsatır. Ritmik bir ahengi sağlar. Ses özellikleri bakımından, ilk dörtlüğün birinci ve üçüncü dizelerin sonlarındaki “silâh, felâh” sözcükleri, ikinci ve dördüncü dizelerin aynı oluşları ve “imdâdına” sözcüğüyle bitirilişi belli bir düzenin göstergesidir. İkinci dörtlükteki ikinci ve üçüncü dize sonlarındaki “-en” tekrarları (besleyen, sağ iken), Üçüncü dörtlükte dize sonlarındaki “-âd” tekrarları (ibâd, istinâd, nâ-murâd), dördüncü dörtlükte sonlarında “-dir” tekrarları (merdânedir, cânedir, şânedir) ve beşinci dörtlükte dize sonlarındaki “-in” tekrarları (erlerin, askerinin, yerin), şiirin ses yapısında tekrarlı bir estetiğin diğer göstergeleridir.

Şiirin merkez değeri olan vatani besleyen değerler, “felâh, vâlide, millet, şân-ı vatan, süngü, merdâne (mertlik), mevt (şehitlik)”tir. Bu değerler, şiirin anlam birliğini tamamlar. *Vatan Türküsü*, vatanın tehlikede olduğunu vurgulayan bir dizeyle başlar: “İşte adû karşıda hâzır silâh,” (2017: 275). Düşman, vatani yok etmek üzere silahlanmış bir şekilde karşımızdadır. Şiirin yaşadığı döneme dikkat

¹ “Vatan”, a.g.e., s. 1-2.

ettiğimizde, Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen devletlerin ekonomik, diplomatik, kışkırtıcılık, harp yönleriyle eylemlerde bulduklarını görürüz. Osmanlı Devleti, çok yönlü saldırılara karşı kendisini savunurken zorlanmaktadır. Namık Kemal, hazırlıklı düşmana karşı koyacak vatan evlatlarını her daim zinde tutma temelinde “*Arş yiğitler vatan imdâdına*” (2017: 275) dizesini söyler. Vatanı tehlikelere karşı korumak, her vatandaşın görevidir. Vatanın imdadına yetişecek yiğitlerle felâha erişilecektir, yani vatan, tehlikeden kurtarılacaktır. Namık Kemal, vatanı “vâlîde” olarak görür. İkinci dördlüğün ilk iki dizesi; “*Cümlemizin vâlîdemizdir vatan. / Herkesi lûtfuyle odur besleyen.*” (2017: 275), şairin vatan anlayışının sembolik dizelerindedir.

Anavatan kullanımıyla da anlam genişlemesini arttıran anne-vatan nitelemesi, çocuklarını besleyip büyüten ve yaşamın devamlılığını sağlayan kutsallığı vurgular. Şematik anlamı da kattığımızda, vatana-anneye saldırı, yaşamsallığa bir saldırdır, bu saldırı püskürtülmelidir. Namık Kemal; şiirin üçüncü dördlüğün ilk iki dizesi olan “*Şân-ı vatan, hıfz-ı bilâd ü ibâd / Etmededir süngünüze istinâd.*” (2017: 275) dizeleriyle, vatanın her şehrinin, toprağının korunmasını, vatan evlatlarının süngülerine ve kahramanlıklarına dayandırır. Kahramanların bu uğurdaki mücadelesi yadsınmaz bir kutsallıktır. Dördüncü dördlüğün “*Rehberimiz gayret-i merdânedir. / Her taşımız bir nice bin cânedir. / Câna değil meyli bugün şânedir.*” (2017: 276) dizeleri, vatan topraklarının karış karış korunmasının önemini, anlamını yüceltir. Şiirin beşinci ve son dördlüğündeki “*Yâre nişandır tenine erlerin. / Mevt ise son rütbesidir askerin.*” (2017: 276) dizelerinde; vatanın korunması için verilen mücadelede alınan yaralar, en değerli madalya, şehitlikse en yüksek rütbe olarak hissettirilmiştir. *Vatan Türküsü*, *Vatan Şarkısı*'na benzer biçimde dramatik şiirin, trajik şiirin bazı özelliklerini taşır. Namık Kemal bu iki şiirinde, Romantizm kaynaklı bir tarihselleştirmeyi çizmiştir. “*Ortaçağ'ın ve Doğu'nun, arka planda ya da tema olarak pek çok yazar tarafından (Novalis, Tieck, Hölderlin, Hoffmann, Scott, Hugo, Gautier, Nerval ve diğerleri) çeşitli eserlerde, anlatı ve şiirlerde edebî bakımdan yeniden kullanılması*” (Fusillo, 2012, 38), 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılda pek çok sanatçıyı etkilemiştir. Özellikle Victor Hugo'dan etkilendiğini bildiğimiz Namık Kemal ise tarihselleştirmesini Türk-İslâm tarihinin geneline odaklar. Milletinin yiğit evlatları tarihin her döneminde vatan için savaşmışlardır. Vatanın ve milletin alın yazısı birdir. Kemal de buna dikkat çekmiştir.

Namık Kemal'in, Dr. Rıza Nur'un verdiği bilgiye göre “imzasız” şiirlerinden olan *Vatan-i Osmânî*, estetikteki yüce kavramıyla ilişkilendirilebilecek kavramlar ve insanlık tarihiyle ilgili telmihlerin kullanıldığı bir eserdir. Şair, aruzun

“fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ ‘ilün” kalıbıyla yazdığı ve altı beyitten oluşturduğu şiirinde, tarihî olaylara ve kişiliklere ev sahipliği yapmış topraklara “Osmanlı” damgasının vuruluşlarının ağırbaşlı saygınlığını öne çıkarmıştır. Şiirin merkez değeri olan vatan, milletin evidir. Osmanlı vatanı da geçmişte ve ilgili dönemde çok sayıda millete, tarihî kişiliklere ev sahipliği yapmıştır. Şiirin ikinci beyti olan “*Bunda doğmuşdur Mesih etmişse de mihre su‘ûd / Bunda inmişdir Kelîme nûr-ı Hakk bi‘l iftihâr*” (2017: 244), Hz. İsa’nın doğuşundaki mucizeyi hatırlatır. Ayrıca Hz. İsa’nın doğduğu şehrin, şairin yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti sınırları içinde oluşunu vurgular. Günümüzde İsrail sınırları içinde bulunan Nâsıra, denizden 505 m. yükseklikte olup etrafı tepelerle çevrili bereketli bir vadi konumundadır. Hz. Meryem’in yaşadığı ve İsbâ’nın peygamberlik görevine başlayıncaya kadar hayatını geçirdiği şehrin onun düşünce sisteminin gelişmesinde etkili olduğu kabul edilir.¹ Namık Kemal, Osmanlı vatanının sadece Müslüman vatandaşlar için değil, Hıristiyan vatandaşlar için de kutsal oluşunu vurgular. Buradaki amaç, Osmanlılık düşüncesi temelinde bir vatandaşlık bağının güçlendirilmesidir.

Şiirin üçüncü beytinde Hz. Nuh’a ve Nuh Tufanı’na hatırlatmalar yer alır. “*Hıfz eden tohm-ı hayât-ı âlem-i keştî-yi Nûh / Eyledi bu hâkdânın bir kenarında karâr*” (2017: 244), dehşetli bir tufandan sonra yeniden başlayan yaşamın, Hz. Nuh ve ona inananlar sayesinde gerçekleştiğini işaret eder. Tufan, su bağlamında, öldürücü bir güçtür. “*Yaratılışın en önemli unsurlarından biri olan su, sahip olduğu kuvvetle de ölümün habercisidir. Böyle bir güce sel ve tufan sularında rastlanmaktadır. Tufanın suları insanlığın çoğunu yok etmiştir. Zaman döngüsünde, var eden hem de tufan sularında olduğu gibi yok edendir.*” (Gül, 2014: 187). Nuh Tufanı’nı ele aldığımızda, estetikteki yüce kavramını ilgilendiren bir durum ortaya çıkar. Yüce, doğanın karşı konulamayan büyüklüğü, olayları vb. karşısında insanın duyduğu korku, acizlik ve saygıyla ilişkilendirilmiştir. “*Avrupa’da yücenin altın çağı, hiç kuşkusuz, kavramın, korkunç ve dehşetli deneyimle ve doğal manzaraya bakışla ilişkilendirmek için Klasik formel büyüklük anlamından çıkarıldığı 18. yüzyıldır.*” (Fusillo, 2012: 29). Edmund Burke’nin ve Immanuel Kant’ın estetikte yüce üzerine değerlendirmeleri, kavramın sanat dünyasında git gide artan biçimde ele alınmasını sağlamıştır. Burke’nin yüce değerlendirmesi, aklın yetmediği durumlara karşı duyulan korkuya odaklanır. “*...boşluk, çöl, yalnızlık, gece, hareketsizlik, belirlenmemişlik, sürüngenlerin sürünmesi, çanların çalınması gibi duygulara ve duyumlara bağlı olumsuz bir keyfe dönüşür. Bu, aklın kontrolünden kaçan ve benin yitimini uyarıcı görüngüler karşısında hissedilen*

¹ islamansiklopedisi.org.tr, Müellif: Mahmut Aydın, (Erişim Tarihi: 18.02.2023).

dehşet ve şaşkınlık duygusudur.” (Fusillo, 2012: 29). Kant’ın yüce değerlendirmesinde bir sınıflandırma vardır. *“Güzel, hayal gücü ve anlak arasındaki uyumdan, yüce ise bunların çatışmasından ve sayısal (matematiksel yüce) olduğu denli doğal (dinamik yüce) olan sonsuza yönelmiş bir yetersizlik duygusundan doğar.”* (Fusillo, 2012: 29). Nuh Tufanı, dinamik yücenin konusu olabilecek bir olaydır. Bu sebeple, Namık Kemal’in ilgili beyti, dinamik yüceyi hissettirebilecek özellik taşıyor. Ayrıca, Hz. Nuh’un gemisinin tufandan sonra nereye oturduğuna dair inanışlar, geçmişte Osmanlı, günümüzde Türkiye topraklarını işaret etmektedir. *“Bu tartışmaların ve araştırmaların odak noktasında yer alan geminin nereye oturduğu konusu, kutsal kitaplarda tarihi kronolojiye göre Tevrat’ta “Ararat Dağları” Kur’an’da ise “Cudi” olmak üzere iki farklı isimle ifade edilmiştir.”* (Baz, 2021: 1-2). Cudi Dağı Şırnak’ta, Ararat Dağı, yani Ağrı Dağı ise Ağrı’dadır. İki bölge de geçmişte Osmanlı, günümüzde Türkiye toprakları olduğundan Osmanlı vatani, şairin yaşadığı dönemde, insanlığın yeniden doğduğu toprakları korumaktır. Kemal, bunun kutsallığını hissettirmek istemiştir.

Şiirin dördüncü beytinde, Hz. İbrâhim’in Nemrud’la yaşadıklarına telmih vardır. *“Âdem’i şeytân bu yerlerde Nemrûd eylemiş / Âteşi Allâh da bu yerlerde etmiş lâle-zâr”* (2017: 244). İlgili hikâyeler Yahudi kaynaklarında ve İslâm kaynaklarında yer alır. Hz. İbrâhim ile Nemrud arasındaki mücadele ve Nemrud’un İbrâhim’i ateşe atması konusunda Yahudi geleneğinde Bâbil Kulesi öyküsü ön plana çıkarılmıştır. Milâttan sonra I. yüzyıla ait apokrif metin Pseudo-Philo’ya göre Nemrud devrinde göklere kadar uzanan kulenin inşası sırasında insanlar hazırladıkları kerpiçlere isimlerini kazırlar ve onları pişirerek inşaatta kullanırlar. Ancak İbrâhim ve yanındaki on bir kişi buna karşı çıkar, bunun üzerine tutuklanıp işkence görürler. Sonunda İbrâhim ateşe atılır, fakat yanmaktan mûcizevî şekilde kurtulur. İslâmî kaynaklarda Nemrud’dan hep bazı ilkleri gerçekleştiren kişi olarak söz edilir. Buna göre o ilk defa kötülüğe teşvik eden, başına ilk defa taç giyen, ilkin yıldızların durumunu ortaya koyan, ilk defa ateşe tapan ve insanları kendisine tapınmaya davet eden kişidir.¹ Ayrıca, Bakara Suresi’nde bu konuya değinilmiştir. Hz. İbrâhim ile Nemrud arasındaki mücadelede dikkat çekici olayların, surede belirtildiği bir rivayete göre, Hz. İbrâhim putları kırdıktan sonra atıldığı hapisanede, diğerine göre ise ateşe atıldıktan sonra gerçekleştiği kaydedilir.² Hz. İbrâhim’in ateşe atıldığı yerle ilgili yapılan değerlendirmeler, yine, Namık Kemal’in yaşadığı dönemdeki Osmanlı topraklarını işaret eder. *“Müfessirlerin kahir*

¹ islamansiklopedisi.org.tr, Müellif: Cengiz Batuk, (Erişim Tarihi: 19.02.2023).

² Taberî, *Târîh* (Ebû’l-Fazl), I, 273-277.

ekseriyetine göre, Hz. İbrâhim, Irak Sevâd'ında yer alan Kûsâ'dan hicret etmiştir. Dolayısıyla o, bu şehirde ateşe atılmıştır. Buna karşın bazı tefsir âlimleri Tevrat'ta Hz. İbrâhim'e dair bilgilerden hareketle bu şehrin, Şanlıurfa olabilme ihtimalinden söz etmişlerdir.” (Özdaş, 2019: 487). Namık Kemal, Hz. İbrâhim'in Nemrud'la mücadelesinden hareketle, insanlık tarihi açısından önemli olan bu toprakların da Osmanlı korumasında olduğunu vurgular. Ayrıca; “*Nağme-i Dâvûd senden nâle-i Sokrat ile / Dîn ü akli eylemiştir birbirine yâdgâr*” (2017: 245) dizelerinden oluşan beşinci beyitte ve “*Zulme tâ mağlûb olunca eyleyen sendin yine / Ordusuyla âleme bin dürlü İskender nisâr*” dizelerinden oluşan altıncı beyitte adları geçen tarihî kişiliklerin yaşadıkları yerlere (Filistin, İsrail, Mısır, Yunanistan, Anadolu) Osmanlı mührünün de vurulduğunu hissettirmiştir.

SONUÇ

Türk edebiyatındaki yenileşmenin, akla gelen ilk aydın sanatçılarından biri olan Namık Kemal, Batı tarzı edebî türlerin Türk edebiyatına yerleşmesinde önemli işler yapmıştır. Şiirden gazeteye pek çok edebî türde bunu açıkça görmek mümkündür. Şiir açısından değerlendirildiğinde; Namık Kemal'in bir parçası olduğu Tanzimat şiiri, Türk şiiri ve edebiyatı için dönüm noktasıdır. “*Görüş, düşünüş tarzlarına varıncaya kadar tesir eden Tanzimat tabiatıyla Türk'ün şiirine de el attı. Bu eller işte Şinasiler, Nâmık Kemaller, Hâmitler, Fikretlerdir. Bunlar kocamış Türk klâsîğine gençlik aşısı yapmaya koyuldular. Yani bunlar Türk klâsîği köküne Fransız şiirini aşıladılar. Bu aşu modern, Avrupakâri, bir şiir vücuda getirdi.*” (Nur, 2017: 46). Ancak Namık Kemal'i sadece sanatçı yönüyle değerlendirmek, onun eserlerini tam çözümleyebilmek için yetersiz kalacaktır. Kendi döneminin ve Cumhuriyet kuşaklarının büyük işler yapmak için ilham aldıkları Namık Kemal, bilinç tazeleyici bir aydın sanatçıdır. Bu bakımdan, kendisinin “vatan” düşüncesi ve vatanseverlik duygusu önemli birer göstergedir.

Çalışmamızda ele aldığımız, değerlendirmelerde bulunduğumuz *Vatan Şarkısı*, *Vatan Türküsu*, *Vatani Osmânî*; Namık Kemal'in vatan merkezli düşünce ve duygu dünyasının kutsallık bağlamında, genellikle olumluluklarla çerçvelendiği şiirlerdir. Adlarını “vatan”dan almış bu eserler; kutsal kabul edilen vatani sevmenin, onu tehlikelerden korumanın ve bu uğurda büyük fedakârlıklar yapmanın anlamlarının sanat eseri olarak somutlaştığı ürünlerdir. Millî tarih ve millî edebiyat konularına duyarlı olan ve toplumun millî tarih bilincini tazelemeyi, güçlendirmeyi amaçlayan şair, bu üç şiirin merkez değeri “vatan”ı, herkesin anlayabileceği ve duyumsayabileceği tarzla işlemiştir. Bunun yanı sıra, şiirlerin estetik de-

ğerleri de vardır. 1860'lardan itibaren, şiirimize yeni değerler getiren aydın sanatçı, bu değerleri bazı estetik özellikleriyle bütünleştirmiştir. *Vatan Şarkısı* ile *Vatan Türküsü*; ses yapıları, anlam birliği, şematik görüşleri ve sanat anlamındaki alın yazısı özellikleriyle birer marş tarzında, okuyucuları, dinleyicileri coşturucu ve bilinçlendirici özellikler taşımaktadır. Özellikle *Vatan Şarkısı*'nda, sanat eserinin varlık tabakalarına örneklenebilecek yönler, özellikler daha fazla gözüktür. *Vatan-i Osmâni*, telmih sanatının kullanıldığı dizelerinin bazılarında, estetik yüceyi hissettirici özellikleriyle dikkat çeker. Namık Kemal'in şiiri, edebî kişiliği, yaşam öyküsünün bir özetidir. Hürriyet ve vatan, onun yaşamının iki sözcüklü karşılıklarıdır. Mehmet Kaplan, Namık Kemal'in meşhur şiiri *Hürriyet Kasidesi* için "hayat şiiridir" der ve şöyle bir yorum yapar: "*Hayat şiiri*" onu yazanın bütün hayatı, dehası ve cemiyetin hayatı ile yakından ilgilidir." (Kaplan, 2002: 46). *Vatan Şarkısı*, *Vatan Türküsü*, *Vatani Osmâni* de bu hayattan net izler taşıyan; duygu, düşünce, estetikle örülmüş Namık Kemal şiirleridir.

TEŞEKKÜR

Çalışmamız, 8-10 Haziran 2022'de Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu tarafından düzenlenen "I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (UBSK-2022)" kapsamında, 8 Haziran 2022'de sunulan ve kongrenin tam metin kitabında tam metni yayımlanan "*Şiirde Yankılanan Bir Tarihin Kristalize Örneği: Vatan Şarkısı*" adlı bildirimizin genişletilmiş biçimidir. Belirttiğim tarihte kongreye katılımımı kabul eden ve bilimsel çalışma yapmama katkı sağlayan kongre yetkililerine teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Akyüz, K. (1988), *Vatan yahut Silistre*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Arslan, Fatih (2012), *Boş Zaman Figürleri-Erken Dönem Türk Romanında Nesne-Tüketim İlişkileri*, Sinemis Yayınları, Ankara.
- Aydoğdu Yılmaz, Nergiz (2019), “Giriş”, *Namık Kemal-Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Bütün Makaleleri 1* (Hazırlayanlar: Nergiz Yılmaz Aydoğdu-İsmail Kara), ss. 13-32, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Banarlı, Nihat Sami (1947), *Nâmık Kemal ve Osmanlı Türk Milliyetçiliği*, İstanbul.
- Baz, İbrahim (2021), “Yeryüzüne İkinci Adım: Tufan, Cudi Dağı ve Çevresi”, 2. Uluslararası Nuh Tufanı ve Cudi Dağı Sempozyumu Bildiriler (Tam Metin) Kitabı, (Editörler: Doç. Dr. İbrahim Baz, Doç. Dr. Kasım Ertaş, Doç. Dr. Çağdaş Ertaş, Dr. İsmet Tunç), Şırnak Üniversitesi Yayınları (1. Baskı: Aralık 2021 Mardin), ss. 1-16.
- Danişmend, İsmail Hâmi (1983), *Türklük Meseleleri*, İstanbul Kitabevi, İstanbul
- Dürüşken, Çiğdem (2020), *Antikçağ Felsefesi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Gül, Ahmet (2014), “Su Kültü ve Tufan”, Uluslararası Hz. Nuh ve Cudi Dağı Sempozyumu Bildiriler, 27-29 Eylül, ss. 183-194.
- Fusillo, Massimo (2012), *Edebiyatta Estetik* (İtalyancadan Çeviren: Fisun Demir), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- İngarden, Roman (1960), *Das literarische Kuntswerk*, 2. Auflage, Tübingen.
- Kaplan, Mehmet (2002), *Şiir Tahlilleri 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kara, İsmail (2019), “Sunuş”, *Namık Kemal-Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Bütün Makaleleri 1* (Hazırlayanlar: Nergiz Yılmaz Aydoğdu-İsmail Kara), ss. 5-8, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karatay, Namdar Rahmi (1941), *Nâmık Kemâl ve İdealizmi*, Vilâyet Matbaası, Bursa.
- Kemal, Namık (2004), *Vatan yahut Silistre* (Haz. Kemal Bek), Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.
- _____, _____ (2004), *Âkif Bey* (Haz. Cengiz Yurt), Klas Yayınları, İstanbul.

- _____, _____ (2005), *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 1-2, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- _____, _____ (2017), *Vatan Şarkısı, Namık Kemal-Hayatı, Divanı, Eserleri* (Yazan: Dr. Rıza Nur, Hazırlayan: Mehmet Soğukömeroğulları), Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Namık Kemal-Bütün Makaleleri I* (Hazırlayanlar: Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul-2019.
- Nur, Rıza Dr. (2017), *Namık Kemal-Hayatı, Divanı, Eserleri* (Hazırlayan: Mehmet Soğukömeroğulları), Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Özdaş, Haşim (2019), “*Tefsir Kaynakları Işığında Hz. İbrâhim'in Ateşe Atıldığı Yer*”, Uluslararası Hz. İbrâhim ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı, 2. Cilt, ss. 474-491.
- Ricoeur, Paul (2007), *Yorum Teorisi* (Çev. G. Y. Demir), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Stael, Madam De (1989), *Edebiyata Dair* (Çevirenler: Safiye Hatay-Vahdi Hatay), MEB Yayınları, İstanbul.
- Sütçü, Tevfik (2004), *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Vatan Temi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Şahin, Veysel (2010), “*Namık Kemal'in Mektuplarında “Şiir, Tiyatro ve Gazete” Üzerine Tenkitler*”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları 214 Dergisi, 2010 Güz (13), s. 1-18.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2001), *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Tunalı, İsmail (2011), *Sanat Ontolojisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Uçman, Abdullah (2006), “*Namık Kemal*”, *Tanzimat Edebiyatı* (Koordinatör: Prof. Dr. İsmail Parlatur), ss. 201-288, Akçağ Yayınları, Ankara.

ISBN: 978-625-6971-44-8

EKOTURİZMDE SEYAHAT ACENTELERİNİN ETKİSİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Ali AYDIN

Giresun Üniversitesi

Ekoturizm Rehberliği Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0002-2758-5366

Giriş

Dünya genelinde ekonomik gelişmeler arasında önemli sektörlerden biri de turizm sektörü olarak görülmektedir. İstihdam ve döviz getirici etkisi ile son yıllarda gelişen yapısı ile ülke yönetimleri tarafından yatırımların yapıldığı turizm sektörü, kendi alanı dışında birçok farklı sektöre katkı sağlamaktadır. Bu durum neticesinde, turizm sektörü ve işleyişinde yer alan işletmeler çok daha önemli hale gelmiştir. Seyahat acenteleri, turistlerin tatil tercihi yapmalarında, ulaşım ve konaklama gibi diğer turizm faaliyetlerinde öncelikli olarak rol alan işletmelerdir. Günümüzde online ve doğrudan işletme şekli ile turizmin öncü kuruluşlarından olup, konaklama tesisleri ile birlikte en önemli turizm işletmelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Seyahat işletmeleri, turizm faaliyetleri dışında birçok farklı organizasyon içerisinde bulunabilmekte, ulusal ve uluslararası işbirlikleri ile ülkelerin turist çekebilmelerinde rol oynamaktadır.

Seyahat acentelerinin etkisi ve rolü ile ilgili turizm alanında çalışmalar yapılmış ve halen günümüzde de akademik çalışmalar devam etmektedir. Ancak, turizm çeşitleri arasında son yıllarda önemli bir hale gelen ekoturizm ile ilgili çalışmaların eksikliği nedeni ile çalışmanın ekoturizm ile seyahat acenteleri arasındaki ilişkileri ortaya konması hedeflenmiştir. Ekoturizm, turizm çeşitleri arasında doğal alanlarda yapılan faaliyetleri kapsayan, insanların kalabalık şehirleşmeden ve özellikle dünya genelindeki salgın nedeni ile bireysel tatil tercihlerinden dolayı gelişen bir turizm türüdür. Ekoturizm konusunda dünyadaki bazı ülkeler çok daha önceleri atılımlar yapmış, ülke turizm kaynaklarını ekoturizm açısından ön plana çıkarmıştır. Türkiye, ekoturizm kaynakları açısından önemli kaynaklara sahip bir ülke olup, turizm yöneticilerinin bu kaynakları fark etmesi ile birlikte yoğun şekilde bu turizm çeşidine yönelik girişimlerde bulunduğu görülmektedir.

Ekoturizm destinasyonları bakımından doğal alanları, tabiat parkları ve yaylaları ile zengin kaynaklara sahip olan Türkiye gerek ülke turizm yönetimlerinde

gerekse de yerel yönetimler bazında önemli ilerlemelere sahne olmaktadır. Bu kapsamda, doğal alanlar ve sit alanlarda ekoturizmin geliştirilmesi ve yatırımların yapılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ancak, devlet yönetiminin katkısının şart olduğu bu alanda, özel turizm sektörünün de yatırımlar ve çalışmalar yapması gerekmektedir. Turizm sektörünün yapısı gereği hem ülke ve yerel yönetimler hem de özel sektör yönetimlerinin bir arada çalışma zorunluluğu bulunmaktadır. Özel sektör açısından turistlerin transferinden konaklamalarına ve geri dönüşlerine kadar tümüyle planlamalar yapan seyahat acenteleri, ekoturizmin kalkındırılmasında en önemli işletmelerin başında gelmektedir. Turistik talebin ekoturizm destinasyonlarına çekilmesi, bu talebin sürdürülebilir şekilde sağlanması ve konaklama tesisleri ile işbirliği gibi birçok konuda aktif rol oynamaktadır.

Çalışmada, seyahat acentelerinin genel olarak turizm üzerindeki etkileri ortaya konmakta, ekoturizm destinasyonları açısından neden önemli olduklarına ilişkin veriler sunulmaktadır. Seyahat acentelerinin ekoturizm destinasyonlarının sürdürülebilir bir turizm merkezi olması bakımından tanıtım, fiyat, turistlerin transferleri, turizm rotaları ve turistik ihtiyaçların belirlenmesi bakımından çok etkili olduğu görülmektedir. Bu durumun neticesinde, seyahat acentelerinin ekoturizm destinasyonlarının markalaşması ve olumlu bir imaj oluşturulması bakımından etkili olduğu, ulusal ve uluslararası seyahat acentelerinin işbirliği ile çalışması halinde, ekoturizm destinasyonlarında turizmin mevsimsel özelliğinden etkilenmeden uzun süreli turizm faaliyetlerinin yapılabileceği belirlenmiştir.

Ekoturizm Kavramı

Turizmin ülke genelindeki tüm kaynaklarının kullanılması açısından önemli bir turizm çeşidi halinde gelen ekoturizm, insanların farklı turistik aktivitelere katılması, doğa ile iç içe olması, doğal hayatı anlaması ve yaşaması, çevresel unsurlara karşı insanların bilinçlendirilmesi ve de dinlendiren bir tatil yaşanması bakımından önemli bir turizm çeşididir. Bu turizm çeşidi, şehirlerdeki kalabalıkların artması, hava ve gürültü kirliliği, doğal hayata olan isteklerin artması ve salgın hastalıklarsan uzak tatil anlayışının gelişimi ile önemli bir hale gelmiştir. Ekoturizmin kavramsal olarak açıklanma süreci özellikle dünya genelinde bu turizm çeşidine önem veren ülkeler ve araştırmacıları tarafından çok eski yıllara dayanmakta, bunun sonucu olarak ekoturizm destinasyonlarında yapılabilecek turizm aktiviteleri hakkında literatürde bilgiler bulunmaktadır.

Ekoturizm, turizmin doğa ile iç içe olması ile birlikte ön plana çıkan turizm çeşitlerinden biri olarak bilinmektedir. Türkiye’de son yıllarda bu konuda önemli atılımlar yapılmış olup, özellikle yüksek lisans seviyesinde eğitimler ile desteklenmeye başlanmıştır (Akyurt & Ültay, 2021). Bununla birlikte, Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde ekoturizm ile ilgili birimler kurulmuş, Türkiye’de ekoturizmi geliştirmek amacı ile çalışmalara yön verilmeye çalışılmaktadır. Ekoturizm, sadece turizm sektörü açısından değil, doğanın korunması, ormancılık, çevre ve yaban hayatının korunması gibi birçok farklı alanı destekleyen bir yapıya sahiptir. Ekoturizmin gelişimi, doğal alanlarda yerleşik hayatta olan insanların gelir elde etmesine ve yaşam standartlarının artırılmasına yardımcı olmaktadır (Akyurt, 2019).

Ekoturizm kavramının anlamak ve neden önemli olduğunu ortaya koymak bakımından öncelikle genel geçer bir ekoturizm tanımının yapılması uygun olacaktır. Ekoturizm, turistlerin doğal ve kültürel değerleri takdir etmelerini ve anlamlarını artıran doğa temelli etkinlikleri kapsamaktadır. Faaliyet gösterdikleri doğal alanların ve yerel toplulukların refahına ve korunmasına katkıda bulunan, ekolojik, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir olmalarını sağlamak için yönetilen deneyimlerdir. Dünya Turizm Örgütü ile bazı araştırmacılar ekoturizmi bazı farklı başlıklar altında tanımlamaktadır (Ocampo vd., 2018):

- Turistlerin temel motivasyonunun doğal alanlarda hâkim olan geleneksel kültürlerin yanı sıra doğayı gözlemlemek ve takdir etmek olduğu tüm doğaya dayalı turizm türleri,
- Eğitici ve yorumlayıcı özellikler içeren tatil deneyimleri ile etkinlikleri,
- Özel tur operatörleri tarafından küçük gruplar için organize edilen, ancak bunlarla sınırlı olmayan, turistik aktiviteler,
- Varış noktalarındaki hizmet sağlayıcı ortakları genellikle küçük, yerel olarak sahip olunan işletmeler,
- Doğal ve sosyo-kültürel çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indiren bir deneyimler,
- Ekoturizm çekiciliği olarak kullanılan doğal alanların korunmasını destekleyen bir deneyim ile aktiviteler,
- Doğal alanları koruma amacıyla yöneten ev sahibi topluluklar, kuruluşlar ve yetkililer için ekonomik faydalar sağlamak,

- Yerel topluluklar için alternatif istihdam ve gelir fırsatları sağlayan turizm türü,
- Hem yerel halk hem de turistler arasında doğal ve kültürel varlıkların korunmasına yönelik farkındalığın artırılmasını sağlayan turizm çeşidi.

Ekoturizmin genel olarak tanımlamalarına bakıldığında, doğanın ön plana çıkarıldığı ve bu alanlarda turistlerin aktiviteler yapmasını sağlayan bir turizm çeşidi olduğu görülmektedir. İnsanların doğal alanlara olan özlemi nedeni ile son yıllarda özellikle kalabalık şehirlerde yaşayan insanların tercih ettiği ekoturizm, yerel halkın refah seviyesini yükseltmek, doğanın ve doğadaki tüm canlıların yaşamlarını önemsemek ile korumak gibi farklı amaçları olan yapıya sahiptir. Bu bakımdan ekoturizm, diğer turizm çeşitlerine göre çok daha insan ve çevre odaklı bir turizm çeşidi olarak görülmektedir.

Ekoturizmin Özellikleri ve Çeşitleri

Ekoturizmin genel olarak belirtilen özellikleri mevcut olup, bu özellikler temelde her destinasyon için aynı eksende kabul edilmektedir. Turizmin yapısı gereği her destinasyonun farklı yapısı ile özellikleri olacağı için farklı unsurlardan etkileneceği gerçeği bulunmaktadır. Ancak, ekoturizm destinasyonlarının dünya genelinde ortak özellikleri olduğundan genel olarak benzer unsurlarda ortak paydalara sahiptir. Bu kapsamda, ekoturizmin genel olarak özellikleri ile içeriği aşağıdaki maddelerde özetlenmektedir (Fennel, 2009; Santarem, Saarinen ve Brito, 2020):

- *Koruma:*
 - Habitat koruması,
 - Türlerin korunması ve etkileşimi,
 - Atık minimizasyonu ve yönetimi,
 - Kültürel mirasın korunması,
 - İyi komşu davranışı,
 - Çevresel acil durum düzenlemeleri.

- *Sunum:*
Doğal alanlar hakkında turistlere bilgi verilmesi,
Turistlerin bilgilerinin alınması,
Sit alanı ve kültürel miraslar hakkında bilgiler sunulması,
Turistik pazarlamada sunumları,
Yerel halkın kültürünün diğer kültürlere sunumu.
- *Ortaklık:*
Şüpheli ihlalleri, olayları ve kirliliği bildirme,
Korunan alanların ve kullanımlarının izlenmesi,
Yerel ve yerli toplulukları desteklemek,
Eğitim personeli yetiştirme.

Ekoturizmin özellikleri gereği birçok farklı etkisinin olması, diğer turizm türlerine göre mevsimsellik özelliğinin olmaması ve kültür turizmi kaynakları ile desteklenme ihtimalinin yüksek olması gibi unsurlar, ekoturizmi önemli hale getirmektedir. Bunun sonucunda, ekoturizm destinasyonları tek bir turizm türünü ihtiva etmemekte, birçok aktivite ve imkanlar olması nedeni ile turistik talebinin yoğun olması muhtemeldir. Bu kapsamda, ekoturizm destinasyonlarında yapılabilecek turizm türlerini ya da diğer bir deyimle aktivitelerini aşağıdaki Tablo-1’de verilmektedir.

Tablo 1: Ekoturizm İlişkili Turizm Çeşitleri

Eğlenme Amaçlı Aktiviteler	Dinlenme Amaçlı Aktiviteler	Öğrenme Amaçlı Aktiviteler
Balon turu	Yayla turizmi	Flora
Dağ turizmi	Kamp turizmi	Botanik
Rafting turizmi	Karavan turizmi	Fauna
Bisiklet aktiviteleri		Çiftlik
Hava sporları		Kültür
Av turizmi		Kuş gözlemciliği

Safari turları	Mağara turizmi
Balıkçılık	
Trekking	
Atlı doğa turları	

Kaynak: Aldebert, Dang and Longhi, 2011: 1206.

Ekoturizm, birçok faaliyetin aynı destinasyonda yapılmasını mümkün kılacağı gibi yukarıda belirtilen turizm çeşitlerinden sadece birkaç tanesinin yapılmasını da sağlayabilmektedir. Destinasyonların özelliklerine göre turizm çeşitleri farklılaşacaktır ancak, ülke ve bölge turizm yönetimleri birçok turizm çeşidinin yapılması amacı ile yatırımlar yapmaktadır. Bu durumun en önemli sebebi, konaklama sürelerinin artırılması olarak görülmektedir. Bununla birlikte, ekoturizm destinasyonlarının marka imajı sağlamasında farklı birçok turizm çeşidinin olması önemli avantajlar sağlayacaktır. Bu kapsamda, ekoturizmin olumsuz çevre etkileri aşağıda verilen Tablo-2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Çevresel Olumsuz Unsurlar

Olumsuz Unsurlar	Etkileri ve Sonuçları
Enerji altyapısı	Doğadaki görüntü kirliliği ile vahşi hayvanların ölümü
Çarpık yapılaşma	Erozyon, görüntü kirliliği ile çevre düzeninin bozulması
Yol	Görüntü ve gürültü kirliliği, su yollarının değişimi, vahşi hayvanların ölümü ile bitki örtüsü kaybı
Vandalizm	Bilinçsiz turistler tarafından doğanın tahrip edilmesi
Hatıra eşya toplama	Doğal alanların tahrip edilmesi, tarihi eser kaybı
Turistik yoğunlaşma	Yerel halkın kaynaklarının tüketimi, elektrik ve su kaybı, çevre kirliliği, vahşi yaşamın etkilenmesi
Atıklar	Çevre kirliliği, bitki örtüsünün yok edilmesi, hayvan zehirlenmesi, hayvanların yerleşim alanlarına inmesi, suların kirlenmesi
Araç kullanımı	Gürültü kirliliği, hayvan ölümleri, havanı kirlenmesi, çevre kirliliği

Kaynak: Erdoğan, 2003: 156.

Doğal alanların korunması, geliştirilmesi ve tüm canlıları ile geleceğe aktarılması hem turizmin sürdürülebilir gelir getirmesi açısından hem de doğanın işlevini kaybetmemesi, canlıların yaşamı ve yerel halkın yaşam koşullarının sağlanması bakımından önemlidir. Turizm, yatırımlar ve gelişmeler ile destinasyonlara gelmekte, olumlu yönleri olduğu kadar olumsuz sonuçlara da yol açabilecektir. Turizmin özellikle ekoturizm kapsamında olumsuz sonuçlar vermesi, doğanın dolayısıyla çevre unsurlarının tahribatını getirecek, vahşi yaşam, bitki örtüsü ve çevresel unsurlar olumsuz olarak etkilenecektir. Özellikle çevresel unsurlar ekoturizm açısından çok önemli olduğundan, ekoturizmin bu destinasyonlarda yönetiminin planlı ve çevresel unsurlara özen gösterecek şekilde sistematik bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Çevresel olumsuz etkiler, destinasyondaki olumsuz turizm yönetimleri nedeni ile farklı etkilere de sahip olabilmektedir. Bununla birlikte, çevreye verdiği olumsuz etkilerle birlikte, destinasyondaki turizm yönetiminin planlı bir şekilde yapılmaması sonucunda ekonomik olarak sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Fiyatların artması, enflasyonu arttırabileceği gibi doğal üretimin azalmasına ve dış bölgelerden ürünler getirilmesine neden olabilmektedir. Bu durumun sonucu olarak destinasyonda pahalılık söz konusu olabilecek, yerel halkın yaşamı etkilenecektir. Aşırı pahalılık durumu gelecek dönemlerde turizm talebinin azalmasına ve turizmden elde edilen gelirlerin düşmesine yol açabilecektir. Bu durumun oluşmaması için etkin turizm yönetimi gerekmekte, doğal üretimin devam etmesine ve fiyat artışlarının önüne geçilecek tedbirlerin alınması yönelik uygulamalar yapılması gerekecektir (İşler ve Akyurt, 2021). Ekoturizm destinasyonlarının sürdürülebilir olmasında en önemli unsurlardan biri de doğal ürünlerin sürekli hale getirilmesi ve üretiminin devam edilmesidir. Aksi takdirde, şehir hayatında birçok ürüne ulaşma imkânı olan turistler için ekoturizm destinasyonunun farklı bir özelliği kalmayacak ve turistik ürün alımı azalacaktır. Bu durum, yerel halkın ekoturizmden elde edeceği gelirlerin azalmasına yol açabilecektir.

Türkiye’de Ekoturizm

Ekoturizm destinasyonları bakımından önemli doğal kaynaklara sahip olan Türkiye, özellikle son on yıl içerisinde ekoturizm konusunda yatırımlar ile ilerlemeler kaydetmiştir. Ekoturizm destinasyonlarının fazlalığı ve turizm açısından uygunluğu, ülke ve bölge turizm yöneticilerinin ekoturizme bakış açısının değişmesine yol açmıştır. Bu kapsamda, ekoturizm destinasyonlarına yönelik teşvikler yapılmaya başlanmış, seyahat acentelerinin tur rotalarına ekoturizm destinasyonları eklenmiş ve ekoturizm konusunda eğitimlerin artması gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Ekoturizm, yerel halkın, turizm çalışanlarının ve doğal olarak turizm eğitimi alan öğrencilerin eğitilmesi ile bilgilendirilmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, özellikle ekoturizm alanı yüksek lisans derecesinde verilen eğitimler ile ülkemizde ön plana çıkmaktadır. Ekoturizm, ekoturizm rehberliği ve ekoturizmin çevresel unsurlarının incelendiği akademik çalışmaların yanısıra, yüksek lisans ve doktora tezlerinin yapıldığı belirlenmiştir. Özellikle yüksek lisans alanında çok sayıda çalışma yapılmış olan ekoturizm konusu, yüksek lisans tezlerinde genel olarak doğa koruma, tesisleşme, çevresel etkiler, seyahat acenteleri ile konaklama tesislerinin yapılaşması, turizm yöneticileri ile akademisyenlerin ekoturizm algılarının ölçülmesi gibi birçok farklı konuda çalışmalara konu olmuştur (Akyurt ve Ültay, 2022). Bununla birlikte, gıda mühendisliği ile gastronomi alanlarında da ekoturizm ile ilişkili tezlerin yapıldığı görülmektedir. Gastronomi alanının son yıllarda turistler tarafından oldukça önemli bir turizm çeşidi haline gelmiş olması nedeni ile ekoturizm destinasyonlarındaki kültürel gastronomi ürünleri, farklı kültürler tarafından üretilen gıdalar ve gastronomi eğitimlerinde ekoturizm destinasyonlarındaki kültürel yiyecek ile içeceklerin turistlere sunulması ile ilgili çalışmalara da yer verildiği görülmektedir (Akyurt ve Yolasığmazoğlu, 2022).

Bu durum göstermektedir ki, ekoturizm destinasyonları turistlerin birçok farklı turizm konusu ve aktivitesi ile alındığı önemli bir turizm çeşidi olarak akademik çalışmalarda yer almaktadır.

Türkiye’de yapılan çalışmalarda ekoturizmin çevresel etkileri ön plana çıkarılmaktadır. Özellikle doğanın ve doğadaki yaşayan canlıların korunması bakımından farklı Bakanlıklar tarafından çalışmalar yürütülmekte, ekoturizmin çevresel unsurlara zarar vermeden geliştirilmesi amacı ile eğitimler verilmektedir. Bu konulardan bir tanesi ile turistlerin ekoturizm destinasyonlarını kirlilemeleri, atıkları ve çöpleri ile ilgili sorunlardır. Turistlerin özellikle plastik kullanımının fazla olması nedeni ile çevresel kirlilik, su kirliliği ve hayvan ile bitki örtüsünün

yol olması gibi tehditler söz konusudur. Plastiklerin özellikle çevreye atılması ile zamanla oluşan ve çok küçük parçacıklar halinde mikroplastiklere dönüşmesi hayvan ve bitki türü için olumsuz etkilere yol açmaktadır (Yolasıǧmazoǧlu, 2022a).

Bununla birlikte, mikroplastiklerin sulara karışması, doğal alanlardan denizlere kadar önemli bir aktarıma yol açmakta, bunun sonucu olarak deniz kirliliği ile deniz canlılarının olumsuz etkilenme sonuçları ortaya çıkmaktadır. Denizlere kadar ulaşan bu olumsuz etkiler, deniz canlıları tüketen şehir yaşamındaki insanlara kadar uzanan bir etkiye sahiptir (Yolasıǧmazoǧlu, 2022b). Bu sonuçlar neticesinde, ekoturizm destinasyonlardaki turizm faaliyetlerinin sadece bu destinasyonları ve canlıları etkilemesi yanısıra, zamanla tüm insanların hayatlarına olumsuz sonuçlar doğuracak kadar önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ekoturizmin sistemli ve planlı şekilde çevresel unsurlar gözeterek yapılmaması, gelecek nesillerin sağlık durumuna da etki edecek sonuçlara yol açabilecektir.

Türkiye’de ekoturizm ile ilişkili gerek Kültür ve Turizm Bakanlığı gerekse de Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından ekoturizm kapsamında çok sayıda proje geliştirilmektedir. Türkiye’de 2022 yılı itibari ile 73 alan ekoturizm alanı olarak belirtilmektedir. Bu destinasyonların 2023 yatırımları ile yıl sonuna kadar 110 ekoturizm alanına yükseltileceği ifade edilmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). Türkiye ekoturizm destinasyonları aşağıdaki Tablo-3’te ifade edilmektedir.

Tablo 3: Türkiye Ekoturizm Destinasyonları

Destinasyon adı	Destinasyon adı
Beyazsu Ekoturizm Alanı (Mardin)	Çamlyayla Baştepe Ekoturizm Alanı (Mersin)
Karaçay Şelalesi Ekoturizm Alanı (Osmaniye)	Eskişehir Ekoturizm Alanı (Eskişehir)
Hıdırnebi Yaylası Ekoturizm Yolu (Trabzon)	Ambar Vadisi Ekoturizm Alanı (Diyarbakır)
Oylat Ekoturizm Alanı (Bursa)	Derbent Ekoturizm Alanı (Konya)
Çandır Ekoturizm Alanı (Muğla)	Antik Dara Ekoturizm Alanı (Mardin)
Acıpayam Çatak Kanyonu Ekoturizm Alanı (Denizli)	Baykan Ekoturizm Alanı (Siirt)

Başkonuş Ekoturizm Alanı (Kahramanmaraş)	Suuçtu Ekoturizm Alanı (Bursa)
Şehzadeler Yolu Ekoturizm Alanı (Amasya)	Yenice Göktepe Ekoturizm Alanı (Karbük)
Karabucak Okaliptus Ormanı Ekoturizm Alanı (Mersin)	Gökçebey Süzek Kanyonu Ekoturizm Alanı (Zonguldak)
Çiçekliköy Eğitim Amaçlı Ekoturizm Alanı (İzmir)	Sakarçiftliği (Erciyes Kavak) Ekoturizm Alanı (Kayseri)
Mazıdağı ve Midyat Ekoturizm Yolu (Mardin)	Nazarköy Ekoturizm Alanı (İzmir)
Biga Ekoturizm Alanı (Çanakkale)	Termal Ekoturizm Alanı (Yalova)
Büyükada Ekoturizm Alanı (İstanbul)	Alanya Sapadere Ekoturizm Alanı (Antalya)
Domaniç Göç Yolu Ekoturizm Alanı (Kütahya)	Karasu Ekoturizm Alanı (Mardin)
Kavakarası Sığıl Ekoturizm Alanı (Muğla)	Ulukaya Ekoturizm Alanı (Bartın)
Topçu Yolu Ekoturizm Alanı (Antalya)	Kartepe Ekoturizm Alanı (Kocaeli)
Kalkım Ekoturizm Alanı (Çanakkale)	Çoruh Ekoturizm Alanı (Artvin)
Çameli Ekoturizm Alanı (Denizli)	Meydan Yaylası Ekoturizm Alanı (Adana)
Seben Taşlıyayla Göleti Ekoturizm Alanı (Bolu)	Abdurrahman Gazi Ekoturizm Alanı (Erzurum)

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Ekoturizm faaliyetleri ülkemizde birçok farklı disiplin ile ortak olarak projeler ile yatırımlara dönüştürülmekte, akademik olarak ise yüksek lisans anabilim dalları tarafından verilen eğitimlerle geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ekoturizm aktivitelerinin çeşitliliğini arttırmak, turistik talebin daha fazla olmasına katkıda bulunacağı için Türkiye'deki ekoturizm kavramının hem yerel halka hem de konu ile ilgili insanlara eğitimler ile anlatılması gerekmektedir. Ülkemizin gelecek yıllar ile birlikte ekoturizm alanında çok daha iyi bir konuma geleceği, özellikle seyahat acentelerinin bu kapsamda paydaş olarak ön plana çıkarılması ile turistik talebin artacağı beklenmektedir.

Seyahat Acenteciliği Kavramı

Turizm sektörünün birçok ülkede ekonomik büyümenin ana itici gücü olduğu gerçeğinin kabul edilmesi ile birlikte, seyahat acenteleri bu sektördeki en önemli aktörlerinden biri olduğu da gerçektir. Seyahat acentesi işi, gelir açısından en kazançlı sektörlerden biri olmakla birlikte, uzun süredir sektörde bulunmakta ve her geçen yıl büyümeye devam etmektedir. Seyahat acenteleri, turizmde rekabet gücünü korumak ve turistik talebi yönlendirmekte önemli işletmelerdir. Bir seyahat acentesinin işinin potansiyelini anlama ve ülke turizmi açısından önemini kavraması gerekmektedir. Seyahat acentelerinin istihdama ve diğer sektörlerin gelirlerine etkisinin de olduğu düşünüldüğünde, planlı ve sistemli bir acentecilik yapısının olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Seyahat acenteleri en genel tanımı ile kar amaçlı olarak kurulan işletmeler olup, turizm ve turizm destinasyonları hakkında bilgiler sunan, paket turlar ile turistik faaliyetler gerçekleştiren, turistlerin seyahatleri, konaklamaları, gezmeleri, aktiviteleri, eğlenceleri ve diğer turizm faaliyetlerini gerçekleştirmelerinde öncülük eden ve de diğer seyahat acenteleri ile işbirliği için ulusal veya uluslararası düzeyde çalışan işletmeler olarak kabul edilmektedir (Mayr ve Zins, 2009). Bilgi teknolojisinin geniş çapta benimsenmesinden bu yana, havayolu şirketleri gibi endüstriler, müşterilerle internet üzerinden doğrudan bir satın alma kanalı oluşturma eğilimindedir. Bu açıdan bakıldığında, bir aracı satın alma kanalı olarak seyahat acentesi, gelirinin büyük bir kısmını geçmişte bilet satış komisyon ücretlerine dayandırmaktayken, günümüzde çok daha farklı işlemler yapabilmektedir (Zhou, 2016). Bu durum, seyahat acentelerinin bilet satışından organizasyonlar yapmasına, paket turlar düzenlemesinden kongre organizasyonlarına kadar birçok farklı alanda çalışabilme özgürlüğü sağlamaktadır.

Günümüzde, insanların günlük deneyimlerinde, fiziksel ortamlarda hala geleneksel seyahat acentesinin mağazalarını görmektedir. Bu durum, insanların turizm anlayışının sonucu olarak ortaya çıkmış olan alışkanlıklarını devam etmesinden kaynaklıdır. Pazarlama açısından kendisi ile yüz yüze görüşen inşaların varlığı, potansiyel turistlere daha fazla güven verdiği için internet acenteciliğinin bu kadar etkin olmasına rağmen geleneksel seyahat acente anlayışı halen kabul görmektedir. Böylesine dijital bir çağda, turistlerin bağımsız olarak seyahat bilgilerini almak ve seyahat rezervasyonu yapmak için birçok başka seçeneği olmasına rağmen, geleneksel yöntemlerle satın almakta ısrar etmelerinin arkasındaki sebep, seyahat acentesinden turizm ürünleri veya hizmetleri ile ilgili olarak

daha açıklayıcı bilgiler almak ve acentelerden ilgi görme isteği olarak ifade edilmektedir (Abrate vd., 2020).

Günümüzdeki yoğun rekabet ortamında, geleneksel seyahat acentelerinin varlığını devam ettirebilmek için odaklanmış niş pazar geliştirmekte, özel hizmetler ve ürünler sunarak faaliyetlerine devam ettikleri görülmektedir. Bu durum, insanların internet ortamında dolandırılma veya eksik bilgi alma gibi endişelerinin süreceğinin kesin olduğu düşünüldüğünde, geleneksel olarak fiziksel ortamlardaki seyahat acentelerinin faaliyetlerinin süreceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Tatil ya da seyahatlerini garanti altına almak, eski yöntemlerle tatillerini belirlemek veya biletlerini almak isteyen bu insanların, alışkanlıklarının uzun süre devam edeceği kuşkusuzdur. Turistlerin özellikle herhangi bir sorunda doğrudan muhatap olabileceği iş yerleri olması, güven hissinin daha da artmasına yol açmaktadır.

İnternetin ortaya çıkışı, geleneksel seyahat acentesini birçok yönden değiştirdi. Seyahat acentesi çalışma bağlamında, güç oteller ve havayolu şirketleri gibi kuruluşlardan turistlere kaymıştır. Geçmişte aracı olarak seyahat acentesi, geliri satış komisyonuna dayandığından, tedarikçilerin çıkarına hareket etmekteyken, günümüzde seyahat acentesi, seyahat yönetimi çalışmalarına yardımcı olarak müşterilerinden finansal fayda sağlamaktadır (Aguiar-Quintana, Moreno-Gil ve Picazo-Peral, 2016). Böylece turistler, seyahat acenteleri ile olan ilişkilerinde tedarikçiler üzerinde güç kazanmaktadır. Seyahat acentelerinin değişen rolünden bahsetmişken, hala bir aracı olmasına rağmen, tedarikçilere karşı sorumlu ve satışa dayalı komisyonlara güvenen bir üretici satış elemanından, müşterilere karşı sorumlu ve müşteri deneyimini iyileştirmeye kararlı bir turist asistanına dönüşmüş durumdadırlar (Capriello ve Riboldazzi, 2020).

Konuya örnek vermek gerekirse, internetin ortaya çıkmasından önce, gezici araçlar dağıtım kanalını kontrol ederken, geleneksel olarak seyahat acenteleri seyahat endüstrisindeki ana satış kanalı olarak görev almaktaydı. Turistlerin, biletleri veya seyahatle ilgili diğer ürünleri esas olarak seyahat acenteleri aracılığıyla satın aldığı bir yapı söz konusuydu. Teknolojinin gelişimiyle birlikte, işletmeler maliyetleri azaltmak ve daha fazla kar elde etme yollarını bulmak için çeşitli yöntemler ortaya koymaya başlamıştır. İnternette çeşitli doğrudan kanallar kurarak, tüketicilere ulaşmak için inisiyatif almakta ve yolcuları bilet satın almak için seyahat acentelerini atlamaya teşvik eden bireysel işletme uygulamaları kurulmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, seyahat acentelerinin aracı rolünün önemi azalmış, işletmeler kendi sitelerinden doğrudan tüketicilere satış yapmaya yönelik atılımlar gerçekleştirmiştir. Bu durum neticesinde, seyahat acentelerinin gelirlerinde ciddi

bir düşüş yaşanmış ve finansal yapısı kuvvetli olmayan acenteler iflas etmiştir (Cheyne, Downes ve Legg, 2006).

Seyahat acenteleri günümüzde, internet kullanımı nedeniyle geleneksel ve modern seyahat acenteleri şeklinde faaliyetlerini birlikte sürdürmektedir. Kıscası, geleneksel seyahat acenteleri şeklinde fiziksel ortamlarda tur paketi, havayolu bileti ve organizasyonlar yapmakta, ayrıca diğer seyahat acenteleri ile birlikte ortak çalışmaktadır. Bununla birlikte, turistlere veya potansiyel müşterilere internet aracılığı ile hizmetlerini tanıtmakta, bilet satışı, konaklama ya da tur paketleri satışları da yapabilmektedirler. Rekabet ortamları yoğun olduğundan finansal açıdan kuvvetli ve müşteri güveni sağlayan acenteler daha aktif rol oynayabilmektedir. İnsanların çevrimiçi işlem yapmaya alıştığı dijitalleşmiş bir bağlamda, geleneksel seyahat acentelerinin rekabet gücünü artırmak için stratejiler geliştirmesi geliştirilmekte, güven konusunda endişesi olan kitlelere satışlar yapabilmektedirler. Diğer bir deyişle, başlıca turizm web portallarından farklı olabilmek için özgünlüklerini sergilemeye devam etmektedirler (Castillo-Manzano ve López-Valpuesta, 2010).

Seyahat acentelerinin tarihsel süreci 1800'lü yıllara dayanmakla birlikte, tarihsel sürecin konunun genel işleyişi içinde yeri olmadığı için bu çalışmada ele alınmamaktadır. Seyahat acentelerinin insanların transferleri ile başlayan tarihsel süreç günümüzde bir insanın tatil kararı vermesine etki etmesi ile başlamakta, tatillerinin sona erip yaşadıkları yere dönmeleri ile birlikte seyahatleri hakkındaki geri bildirimlere kadar devam eden bir süreci içermektedir. Seyahat acentelerinin organizasyon işlerinden ve sigorta işlemlerine kadar birçok turistik faaliyet ile ilgilenmesi, bu işletmelerin günümüzde turizm sektörü için vazgeçilmez nitelikte olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, seyahat acentelerinin özelliklerini ve işlevlerini anlamak, ekoturizm üzerindeki etkilerinin de anlaşılması için önem arz etmektedir.

Seyahat Acentelerinin Özellikleri

Dünya genelinde seyahat acenteleri benzer özelliklere ve işlevlere sahip olmakla birlikte, her ülkenin kendine özgü kuralları ve yasaları çerçevesinde hareket etmektedirler. Günümüzde geleneksel seyahat acenteciliği ile modern acentecilik işlemleri bir arada yürütülmektedir. Özellikle internet yolu ile web siteleri aracılığı ile turistlere yönelik işlemler yapılmakta, seyahat acenteleri internette tüm işlemlerini gerçekleştirebilmektedir. Seyahat acentelerine genel bir bakış yapıldığında, uçak ve diğer ulaşım araçları ile ilgili bilet işlemlerini gerçekleştiren,

konaklama ve transfer işlemleri yapan, turistler için paket turlar sunan ve de sigorta işlemleri gibi finansal işlemlerinde yükümlülüğü yerine getiren özelliklere sahip işletmeler olarak görülmektedir.

Seyahat acentelerinin genel özellikleri aşağıdaki maddelerde özetlenmektedir (Mayr and Zins, 2009; Castillo-Manzano and López-Valpuesta, 2010):

- Duyarlı ve Mobil Uyumlu Tasarım
- Akıllı Rezervasyon Süreci
- Sınırsız Seyahat Paketleri
- Yapılandırılmış Web Sitesinde Gezinme
- Net Fiyatlandırma yapabilme
- Grup İndirimi
- Etkili Ödeme Entegrasyonu
- Etkili ve Anlaşılır Personel Hizmeti
- Tahmine Dayalı Arama
- Tatil Süreci Bilgilendirmeleri Yapabilme
- Rezervasyon Ayrıntıları ve E-posta Bildirimi
- Bilgilendirici Destinasyon ve Aktivite Sayfaları
- İnternet sayfalarında Google Harita Entegrasyonu
- Güzel Görüntüler
- Sosyal Medya Entegrasyonu
- Ekstra güvenlik hizmetleri.

Yukarıda belirtilen özelliklerin yanı sıra seyahat acentelerinin kendi işletme yapılarına uygun olarak farklı nitelikleri olması da muhtemeldir. Bunun en ön önemli nedeni, her ülkenin ve destinasyonun özelliklerinin birbirinden farklı olması ve turistlerin tatil tercihlerine göre profillerinin farklılaşması nedeni ile her seyahat işletmesi kendi alanına göre farklı özellikleri bünyesinde barındırabilmektedir. Genel açıdan değerlendirildiğinde seyahat acenteleri yukarıdaki özellikler ile birlikte, esneklik ve ölçeklenebilirlik, özelleştirilmiş tur paketleme, re-

zervasyon yönetimi farklılaşması, teklif yönetim sistemi, ödeme esnekliği farklılığı, çoklu satış kanalları, çoklu para birimi ve çok dilli yapılaşma gibi özelliklere de sahip olabilmektedir.

Seyahat acenteleri müşteriler ve ana tedarikçiler arasında önemli bir bağlantı kuran, destinasyon ve tesisler ile ilgili görüntü oluşturan, hızlı seyahat hizmetleri sağlayan, otantik ve güvenilir seyahat bilgileri sağlayan, sosyal sürekli bir süreç yöneten, müşteriler ve satıcılar ile iyi ilişkiler kuran işletme özelliklerine de sahip olmak zorundadır. Her seyahat acentesinin işleyişi, faaliyetlerinin kapsamına ve organizasyonel büyüklüğüne bağlıdır. Perakende seyahat acentesi, toptan satış ve tur operasyonları gibi her türlü faaliyeti gerçekleştiren seyahat acentesinin işlevleri farklılık göstermektedir. Bu kapsamda, seyahat acentelerinin işlevleri ile ilgili aşağıdaki bilgiler sunulmaktadır (Díaz, Martín-Consuegra and Esteban, 2015; Chang, Hsu, and Lan, 2019).

- *Seyahat bilgisi*; Bir seyahat acentesinin büyüklüğü ne olursa olsun, turistlere gerekli seyahat bilgilerini sağlamak zorundadır. Bir seyahat acentesi, destinasyonun seyahat şekli, konaklama, gezi, alışveriş, göçmenlik, pasaport, vize, gümrük işlemleri ve prosedürü, sağlık ve güvenlik kuralları ve gerekli çeşitli izinler hakkında güncel, doğru ve zamanında bilgi vermelidir.
- *Güzergah Hazırlama*; Turist güzergahı terimi, bir gezginin turlarındaki başlangıç, varış yeri ve tüm durma noktalarını belirtmek için kullanılır. Çeşitli unsurların bir bileşimidir ve piyasanın detaylı bir çalışmasından sonra tasarlanmıştır. Seyahat acenteleri, tur paketleri için bir güzergah hazırlanmaktadır.
- *Uçak Biletleme ve Rezervasyon*; Bir seyahat acentesi, çeşitli turizm ürünleri satmaktadır. Uçak bileti ve rezervasyon hala önemli bir gelir kaynağıdır. Seyahat acenteleri, çeşitli havayolları adına uçak bileti ve rezervasyon işlevini yerine getirmektedir.
- *Tur Paketleme ve Maliyetleme*; Seyahat acenteleri bir tur paketi hazırlar ve bunu turistlere satmaktadır. Tur paketlerinin fiyatlandırılması, büyük ölçüde seyahat acentelerinin, ana tedarikçilerle ne kadar etkili bir şekilde müzakere edebildiğine bağlıdır.
- *Rezervasyon*; Her tür seyahat acentesinin çok önemli bir işlevidir. Bir seyahat acentesi, kültürel programlarda, ulaşım da oda ve koltuk ayırmak için konaklama sektörü, ulaşım sektörü ve diğer eğlence kuruluşlarıyla sürekli olarak bağlantı kurmaktadır.

- *Seyahat sigortası*; Bazı büyük ölçekli seyahat acenteleri, müşterilerine hizmet vermek için ek işlevler gerçekleştirmektedir. Seyahat sigortası, seyahatle ilgili çok çeşitli olay ve sorunlardan kaynaklanan kişi ve bagaj kayıplarına karşı yolcuları korumaktadır. Birçok ülkede bu sigortalar zorunlu hale gelmiştir.
- *Döviz Hizmetleri*; Seyahat acenteleri, turistlere döviz bozdurma hizmeti vermektedir. Her acente için bu durum geçerli olmamakla birlikte, bazı acenteler sürekli çalıştığı ülkeler için bu uygulamaları yerine getirebilmektedir.
- *Konferans ve Kongre Organizasyonu*; Büyük ölçekli seyahat acenteleri, katılımcıları havaalanına, otele bırakılmak üzere alınacakları mekânda kaydı, tepegöz, slayt projektörü, TV, video oynatıcı, danışma masası, gezi gibi eksiksiz bir kongre ile konferans paketi sunmaktadır.

Seyahat acentelerinin özellikleri ve yerine getirdikleri işlevleri acentelerini büyüklüğüne göre değişim gösterebilmektedir. Ülkemizde seyahat acentelerinin sınıflandırmaları yapılmış olup, bazı acenteleri sadece bilet satışı yapabilmekte bazıları ise tüm işlevleri yerine getirebilmektedir. Yasal olarak kuruluş aşamasında belirlenen bu özellikler, daha sonra büyümeye gidilmesi halinde değişimler gösterebilmektedir. Ancak, her acente tur düzenleme yetkisine sahip olamayabilmekte, yasal kuruluş özelliğine göre bu işlemleri yapabilmektedir. Bu nedenle, seyahat acenteleri buldukları ülkedeki yasalar çerçevesinde hareket etmekte ve özellikleri de bu yasalara göre belirlenmektedir.

Ekoturizmde Seyahat Acentelerinin İşlevleri

Bir seyahat acentesi tarafından gerçekleştirilen işlevler, turizm çeşidine, faaliyetlerin kapsamına, büyüklüğüne ve buldukları destinasyona göre değişimler gösterebilmektedir. Ekoturizm, turizmin önemli türlerinden biri olmakla birlikte, destinasyon özelliklerinden kaynaklı olarak farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Ancak, genel olarak turizm amaçlı tüm işlevlerin ekoturizm destinasyonlarında da yerine getirebilmesinde yasal olarak herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Acentelerin kendi yapılarına göre işlevleri de değişeceği için ekoturizm destinasyonlarına etkileri ve işlevleri de seyahat acentelerine göre değişim göstermektedir. Seyahat acenteleri konaklama işletmeleri, diğer işletmeler ve ekoturizm destinasyonları için pazarlama işlevini üstlenmekte olup, ekoturizmin gelişimine

doğrudan katkı sağlayacak kuruluşların başında gelmektedir. Ekoturizmin doğaya özgü yapısına uygun olarak hazırlanan program ve planlar diğer turizm türleri ile benzer olabileceği gibi doğal alanların korunmasına yönelik olarak tedbirler içeren işlevleri de sunabilmektedir. Bu kapsamda, seyahat acenteleri ile ekoturizm destinasyonları arasındaki en önemli bağ, diğer ülke acenteleri ile ortak paket turlar düzenlenmesi ve farklı turizm türlerini bu içeriklere dahil edilmesi ile oluşacaktır.

Seyahat acenteleri tarafından ekoturizm destinasyonları için gerçekleştirilen başlıca işlevleri aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür ().Huang, L., Yung, C. Y. & Yang, E. (2011

- *Seyahat Bilgilerinin Sağlanması:*

Seyahat acentesinin ilk ve en önemli işlevidir. Bilgi sağlama, seyahat acentesi işinin hayati bir yönü haline gelmiştir. Diğer seyahat acenteleri ile arasındaki farkı yaratan konuların başında gelmektedir. Bilgi turistlere uygun bir yerde sağlanır ve burada turist, planladığı seyahat hakkında bazı sorular sorabilmekte ve açıklama isteyebilmektedir. Çok özel bir iştir ve seyahat acenteleri temsilcisi, çeşitli seyahat alternatif planları hakkında mükemmel bilgiye sahip bir uzman olmalıdır. Özellikle ekoturizm destinasyonları ve özellikleri ile bu destinasyonlarda verilen hizmetler hakkında güncel ve doğru bilgiler verebilecek bir konumda olmalıdır. Potansiyel müşteriye sunum güçlü olmalı ve ürünleri satmaya yardımcı olmak için sürekli olarak heyecan verici varyasyonlar tasarlanmalıdır. İyi bir seyahat acentesi, ekoturizm seyahatleri ile ilgili tüm detayları ve ekoturistlerin ihtiyaç ve ilgi alanlarını bilen kişisel bir danışmandır. İletişim, her türlü bilginin yayılmasında kilit bir rol oynamaktadır. Seyahat bilgilerinin yayılması durumunda da aynı şekilde geçerlidir. Seyahat acente temsilcisi, müşteriyle kendi dilinde iletişim kurabilmelidir. Bir seyahat acentesinde çalışan personel için yabancı dil bilgisi olmazsa olmaz bir ön koşuldur. Seyahat acentelerinin, özellikle ekoturizm seyahat destinasyonları hakkında geniş bir dünya bilgisine sahip olmaları gerekmektedir. Ekoturizm destinasyonlarına tatili planlarken, turistlerin isteklerine ve ihtiyaçlarına uygun yerler önerebilmelidir. Ek olarak, iyi bir seyahat acentesi turistleri varış noktasıyla ilgili yerel yasalar, gümrükler, iklim, seyahat belgeleri ve seyahat tavsiyeleri hakkında bilgilendirebilmelidir. Ekoturizm destinasyonlarında yapılabilecek diğer turizm aktivitelerini ve konaklama tercihlerini ayrı ayrı belirtmesi gerekmektedir.

- *Hizmet Sağlayıcılarla İrtibat:*

Günümüzde rekabet, seyahat acentelerini verimli ve kaliteli hizmetler sağlamak için diğer kurumsal acenteleri, konaklama tesisleri ve ulaşım şirketleri ile

bağlantı veya entegrasyon yapmaya mecbur kılmaktadır. Bu nedenle, özellikle ekoturizm destinasyonlarına yönelik çalışmalarda, çeşitli hizmet sağlayıcıları ile sözleşmeler yapılmalıdır. Bu işletmeler, ulaşım şirketleri, otel yönetimleri, otellere ve otellerden transferler ve turistik geziler gibi ilişkili işletmeler olmalıdır. Bu başlıklar altında yürütülen çalışmalar genellikle ilgili acentelerin sahipleri veya üst düzey çalışanları tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünya çapında birçok seyahat acentesi bu konularda birbirileri ile çalışarak, turistlerin ekoturizm tatil planlamalarında uzun vadeli ya da tek seferlik işbirlikleri ortaya koymaktadır.

Pazarlık yapmak:

Ekoturizm güzergahları hazırlandıktan sonra işbirliği içinde çalışılan işletmelere (Otelciler, nakliye firmaları, ulaşım vd..) mümkün olan tarihlerde ve hangi şartlarda toplu olarak hizmet verilip verilemeyeceği görüşülmelidir. Ekoturizm destinasyonlarında konaklama imkanlarının sınırlı olması, coğrafi şartlar nedeni ile transfer süreçlerinin zor olması ve turistik yoğunlaşma gibi konularda kendi turistlerine iyi bir tatil yapmak için ek bir çaba harcamak gerekmektedir. Bu çabaları yerine getiren seyahat acenteleri, rekabet konusunda ve işletme imajının gelişiminde avantaja sahip olmaktadır. Müşterileri adına etkili bir şekilde pazarlık yapabilmek, kaliteli hizmetleri büyük ölçüde indirimli fiyatlarla güvence altına alınmasını ve daha fazla gelir elde edilmesini de sağlamaktadır. Bu nedenle, seyahat acenteleri ekoturizm amaçlı olarak tatil yapmayı planlayan müşterileri için öncelikle müşterilerinin indirimli şekilde tatil yapabilmeleri, ardından kendi kar paylarını yükseltmek amacı ile bağlantılı olunan işletmeler ile pazarlık görevini üstlenmektedir. Fiyat konusunda rekabet avantajı sağlamak, seyahat acentelerinin daha fazla turist çekebilmesinde öncelikli unsurların başında gelmektedir.

• *Tur Programlarının Hazırlanması:*

Ekoturizm destinasyonlarında yapılabilecek turizm çeşitlerinin diğer turizm aktivitelerine göre hem fazla olma ihtimali hem farklı coğrafi şartlar altında ve koşullarda yapılması hem de doğanın korunması gibi birincil amaçlar altında gerçekleştirilmesi nedeni ile tur programlarının çok hassas ve planlı bir şekilde önceden hazırlanarak, potansiyel müşterilere sunulması gerekmektedir. Ekoturizm destinasyonlarının doğal alanları kapsaması, tur programlarında saat, ulaşım, konaklama ve diğer hizmetler için esnemeler yapılmasına ve bu programların içeriklerinin etkili bir şekilde sunulmasına ihtiyaç duymaktadır. Aslında, bir turist yolculuğu, ekoturizm bölgesini diğerine bağlamak için çeşitli ulaşım araçlarını kullanan bir güzergâh ile karakterize etmesi gerekmektedir. Farklı seyahat programlarının hazırlanması, bir seyahat acentesinin bir diğer önemli işlevidir. Bir

seyahat acentesi, ilgilenen gezginlere tatilleri veya iş seyahatleri için seçebilecekleri program türleri hakkında tavsiyelerde bulunmaktadır. Güzergahların incelenmesi ve gerçekleştirilmesi, teknik ve idari açıdan mükemmel bir organizasyonu ve ayrıca halkın tatil istekleri ile alıcı yerlerin turist alma eğiliminin bilinmesini gerektirmektedir. Ekoturizm destinasyonları doğal alanlarda olduğu için doğaya karşı yapılacak olan tüm aktiviteler ve programlar, yerel halkın tepkisini çekebilme konusunda dikkatli davranılması gereken durumlardır. Ekoturizm destinasyonlarında yaşayan yerel halkın tepkisi seyahat acenteleri tarafından önceden belirlenmelidir.

- *Dokümantasyon ve kambiyo işlemleri:*

Turizm hareketlerine katılan tüm turistler gidecekleri ülkeler ile ilgili dosya işleri, vergilendirmeler ya da sigorta gibi benzer prosedürler ile tatillerinde uğraşmak istememektedir. Bu nedenle, acenteler paket pasaport, vize, izinler, sigortalar, giriş ücretleri ve diğer bürokratik işlemleri turistler adına tatil başlamadan önce bilgilendirerek, yapmalıdır. Bu tür işlemlerin yapılması, turistlerin tatillerini kolaylaştıracağı ve daha rahat tatil yapacakları için seyahat acentelerinden bu beklentiler bulunmaktadır. Ayrıca, döviz ve diğer bürokratik işlemlerin gerçekleştirilmesi ile seyahat acentesine olan güven artmaktadır. Bu durum, turizmin tüm alanlarından olduğu ekoturizm destinasyonlarına gidecek olan turistler içinde aynıdır. Ulaşım için biletler ve vize işlemleri seyahat öncesi acenteler tarafından yapılmalıdır. Yasal süreçlerin ve diğer bürokratik işlemlerin acenteler tarafından önceden bilgi verilerek, yapılması önem arz etmektedir.

- *Rezervasyon:*

Bir seyahat acentesinin en önemli görevlerinden biri konaklama, araç kiralama, uçak bileti, gemi yolculuğu, tren, otobüs ve tur rezervasyonu yapmaktır. Pek çok konaklama ve seyahat düzenlemesi için doğrudan envantere erişimleri vardır, bu da turistlere çevrimiçi arayarak kaçırmış olabileceği seçenekleri sunmaktadır. Bir seyahat acentesi, öngörülemeyen durumlar nedeniyle yeniden rezervasyon yapmaktan veya alternatif seyahat düzenlemeleri yapmaktan da sorumlu olabilmektedir. Ekoturizm destinasyonlarında konaklama durumunun kısıtlı olması, bu destinasyonlara olan ulaşım araçlarının az olması ve rezervasyon işlemlerinin karmaşık yapıya sahip olması gibi durumlar söz konusu olacağından, seyahat acentelerinin ekoturizm konusunda planlamalarına dikkat etmesi gerekmektedir. Bir turistin bireysel olarak ekoturizm destinasyonuna yönelik rezervasyon işlemleri yapması, acentelere göre çok daha karmaşık ve bilgi eksikliği ile olabileceğinden, acenteler bu konuda çok daha etkin rol alabilmekte ve turistlerin işlerini kolaylaştırabilmektedir.

- *Seyahat Sigortası:*

Seyahat sigortası, uluslararası veya yurt içi seyahat sırasında meydana gelen sağlık giderlerini, seyahat iptalini, seyahat kesintisini, bagaj kaybını, uçuş kazasını ve diğer zararları karşılamayı amaçlamaktadır. Bu durum, belirli öngörüle-meyen, kapsam dahilinde ki nedenlerle bir seyahatin iptal edilmesi için kapsamı genişletmektedir. Bu nedenle, hem ferdi kaza riskleri hem bagaj sigortası hem de seyahat iptal sigortası, seyahat acentesinin diğer önemli faaliyetidir. Ekoturizm destinasyonlarına ulaşımın zor olma ihtimali nedeni ile transferler ve ulaşım da aksamalar olması durumunda acentelerin yapmış olduğu sigorta işlemleri saye-sinde turistlerin herhangi bir zarar ile karşılaşma olasılığı azalmaktadır. Bireysel olarak yapılan tatiller bu tür aksaklıkların yaşandığı, farklı konaklama tesisleri ya da araçlarla ulaşım gibi durumlarda turistlerin tatillerinde sorunlar olduğu bi-linmektedir.

- *Tur paketinin maliyeti ve fiyatlandırması:*

Tur paketlerinin ekoturizm destinasyonları için önemi büyüktür. Birçok farklı turizm çeşidinin belirtildiği bu paketlerde, ulaşım, transfer ve konaklama da bu-lunduğundan, bireysel olarak yapılacak olan tatillere göre çok daha uygun fiyat-landırımlar yapılabilmektedir. Seyahat acentelerinin diğer işletmeler ile yapmış olduğu anlaşmalar ve işbirlikleri ile maliyetler azaltılmaktadır. Özellikle ekotu-rizm destinasyonları gibi zor ulaşılan ya da konaklama imkanının az olduğu yer-lerde fiyatlar daha fazla olacağından, seyahat acenteleri müşterilerine fiyat konu-sunda daha uygun imkanlar ile ödeme seçenekleri sunabilmektedir.

Sonuç

Ekoturizm destinasyonlarının son yıllarda tatil planları içerisinde önemli yer edinmesi nedeni ile birçok ülke turizm yönetimi bu destinasyonlara yatırım yap-makta, teşvikler sağlamak ve mevsimsel özelliği olmayan bir turizm anlayışı ile turistik talep çekmeye çalışmaktadır. Ekoturizm, doğanın korunmasına, canlıların hayatlarına devam etmesine ve çevresel bilincin artmasına destek veren bir turizm çeşidi olması nedeni ile son yıllarda bu konularda bilinçlenen turistlerin talep et-tiği bir turizm çeşididir. Ekoturizmin, turizm çeşitleri arasında özellikle ülke-mizde ön plana çıktığı, bu durumun en önemli sebebi Türkiye’de hemen hemen her bölgede ekoturizme uygun alanların olmasıdır. Mevsimsel özelliği olmayan ve dört mevsim turist ağırlama ihtimali kuvvetli olan bu destinasyonlar he yerel halkın turizmden gelir elde etmesi hem de ülke ekonomisine katkısı bakımından

önem arz etmektedir. Bu kapsamda, turizmin pazarlama ve işbirliği kurma bakımından en önemli işletmeleri olan seyahat acenteleri, ekoturizm destinasyonları konusunda desteklediği takdirde çok daha fazla turist bu destinasyonlara gelme ihtimali bulunmaktadır.

Seyahat acenteleri, turistler için birçok görevi üstlenmekte, güven verdikleri içinde insanlar tarafından turizm planlamalarında en önemli işletmeler olarak görülmektedir. Acentelerin işlevleri sadece bilet satmak ile sınırlı kalmayıp, tatil kararı verilmesinden eve dönüş kadar tüm işlemleri ele alan bir görevi üstlenmektedirler. Bunun sonucunda, diğer turizm işletmeleri ve sektörlerle turistler adına bağlantılar kurmakta, turistlerin işlerini kolaylaştırmakta, ihtiyaç ve beklentilere göre tatilleri hazırlamakta ve de yasal tüm süreçleri yerine getirebilmektedirler. Acentelerin bu kadar etkin olduğu bir turizm sektörü içerisinde acentelerden ekoturizm için faydalanmamak ve onların tüm bu işlevlerinde bu destinasyonları dahil etmemek, turistik talebin azalmasına ve marka imajının ekoturizm destinasyonları için sağlanamamasına yol açabilecektir.

Ekoturizm destinasyonlarının pazarlanması, bir diğer deyişle tüm dünyada veya ülke genelinde tanıtılması işlevini ele alan acenteler, turistlerin sürekli olarak bir ekoturizm destinasyonuna yönlendirilmesi için uluslararası diğer acenteler ile işbirliği yapabilmekte, marka imajının kazandırılmasında önemli görevler üstlenebilmektedir. Tur paketleri içerisinde olan bir ekoturizm destinasyonu, zamanla yerel halkında ekoturizme bakış açısının değişimi ile turistik bir cazibe merkezi haline gelebilecektir. Ekoturizmin olumlu etkileri gibi olumsuz etkileri de olacağından tüm bu işbirliği ve pazarlama işlevleri doğal unsurlar gözeterek yapılmalıdır. Ancak, bilinmesi gereken konu, seyahat acentelerinin turizm sektöründe turistik talep yaratan en önemli işletmeler olduğudur. Bu nedenle, ekoturizm destinasyonları eğer geliştirilmek isteniyor ise, ulusal ve uluslararası nitelikte seyahat acenteleri ile işbirliği yapılmalı, yerel halk ve turizm kamu yöneticileri ile işbirliği içerisinde sistemli ve planlı ekoturizm uygulamaları yapılmalıdır. Tüm işletmelerin, yerel halkın, kamu yöneticilerinin ve diğer turizm yöneticilerinin seyahat acenteleri ile işbirliği içerisinde hazırlayacağı ekoturizm gelişimi planlamaları, uzun vadede çevresel unsurların korunarak, ekoturizmin önemli bir gelir kapısı olmasının önünü açacaktır. Seyahat acenteleri ile birlikte çalışılması, tanıtım, reklam ve ekoturizm destinasyonunun gelişimi için önemli bir unsur olup, doğanın korunması ile çevresel bilincin artırılmasına yönelik eğitimlerin de sürekli olarak verilmesi gerekmektedir. Ekoturizm, doğa olmadan olmayacağı için çarpık kentleşme, çevre kirliliği ve diğer canlı türlerinin yaşamı sürdürülebilir bir anlayış içinde korunmalıdır.

Özellikle ekoturizm ve seyahat acenteleri ile ilişkili bilimsel çalışmaların artırılması gerekmektedir. Bu şekilde ulusal ve yerel kamu yönetimlerinin dikkati konu üzerinde daha fazla çekilebilecektir. Akademik çalışmaların bir araya toplanması ve konu hakkında hangi akademik çalışmalar yapıldığının tespiti de diğer önemli husustur. Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi, bir konu hakkında yapılan bilimsel çalışmaları bir tarih aralığı içinde toplayarak, hangi konuda çalışıldığını, yöntemin neler olduğunu, çalışılan destinasyonu, tarihi ve hedef kitleyi ortaya koyan sistematik bir analiz yöntemidir (Ültay, Akyurt ve Ültay, 2021). Ekoturizm ile seyahat acenteleri ile ilgili çalışmalar içerik analizi yöntemi ile toplanmalı ve sonuçlar ortaya konularak, gelecekteki çalışmaların nasıl şekillendirileceği belirlenmelidir. Böylelikle, konunun önemine daha iyi vurgu yapılabilecek ve gelecekteki çalışmaların düzeyleri daha iyi belirlenebilecektir.

Sonuç olarak, çalışmada ekoturizmin neden önemli olduğu konusuna yer verilmiş, doğanın, çevresel unsurların ve diğer canlı türlerinin önemi belirtilmiş, seyahat acentelerinin neden ekoturizm destinasyonları için gerekli işletmeler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, çalışmanın ekoturizm ile seyahat acentesi ilişkisini anlamak isteyen ve çalışmak isteyen akademisyenlere yol göstermesi hedeflenmiştir. Çalışma, ekoturizm ve seyahat acentesi ilişkisini detaylı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamakla birlikte, seyahat acentelerinin varlığının turizm sektörü açısından ne kadar değerli olduğunu da ortaya koymayı hedeflemiştir.

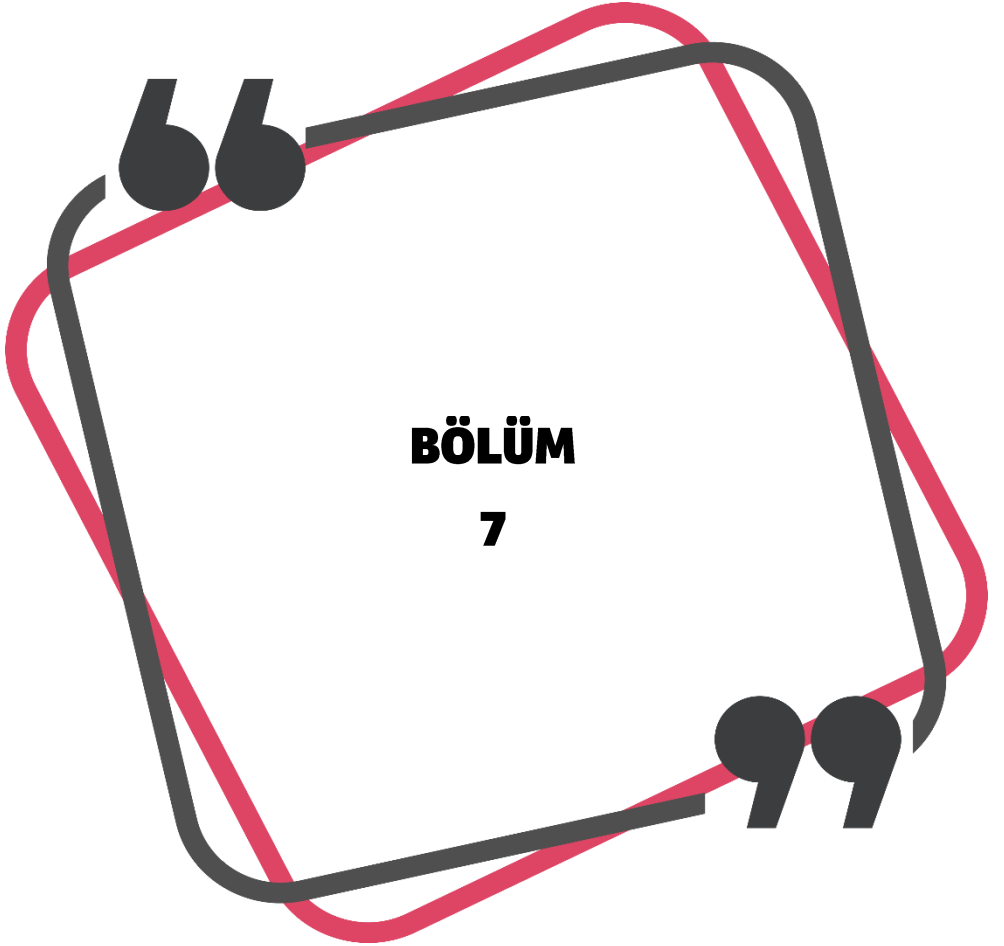
KAYNAKÇA

- Abrate, G., Bruno, C., Erbetta, F. & Fraquelli, G. (2020). Which future for traditional travel agencies? dynamic capabilities approach. *Journal of Travel Research*, 59(5), 777-791.
- Aguiar-Quintana, T., Moreno-Gil, S. & Picazo-Peral, P. (2016). How could traditional travel agencies improve their competitiveness and survive? A qualitative study in Spain. *Tourism Management Perspectives*, 20, 98-108.
- Akyurt, H. (2019). Ekoturizm: Türkiye'deki gelişimi ve mevcut durumu. Ed.: Dinçer, S.E., Sönmez, S., Sosyal, Bostancı, M., ve Özçoban, E. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler, Cilt 2*, (ss.353-368), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Akyurt, H. & Ültay, E. (2021). Üniversite Düzeyinde Turizm Eğitiminin Mevcut Durumu ve Turizm Sektörü Beklentileri. Ed: Ayşe Çatalcalı Ceylan, Ferhat Özbay, Zafer Özomay, Mustafa Batuhan Kurt, *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler Cilt-2*, İçinde. (ss. 160-187), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Akyurt, H. & Ültay, E. (2022). Ekoturizm ve Ekoturizm Rehberliği Eğitimi Lisansüstü Tezlerinin Bibliyometrik Analizi, *Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 56–70.
- Akyurt, H. & Yolasıǧmazođlu, N. (2022). Üniversitelerdeki Gastronomi Eğitiminde Gıda Mühendisliğinin Önemi ve Gastronomi Mühendisliği, *International Social Sciences Studies Journal*, 8(102), 3222–3236.
- Aldebert, B., Dang, R.J. & Longhi, C. (2011). Innovation in the Tourism Industry: The Case of Tourism. *Tourism Management*, 32, 1204-1213.
- Capriello, A. & Riboldazzi, S. (2020). How can a travel agency network survive in the wake of digitalization? Evidence from the Robintur case study. *Current Issues in Tourism*, 23(9), 1049-1052.
- Castillo-Manzano, J. I. & López-Valpuesta, L. (2010). The decline of the traditional travel agent model. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 46(5), 639-649.
- Chang, Y. W., Hsu, P. Y. & Lan, Y. C. (2019). Cooperation and competition between online travel agencies and hotels. *Tourism Management*, 71, 187-196.

- Cheyne, J., Downes, M. & Legg, S. (2006). Travel agent vs internet: What influences travel consumer choices?. *Journal of Vacation Marketing*, 12(1), 41-57.
- Díaz, E., Martín-Consuegra, D. & Esteban, Á. (2015). Perceptions of service cannibalisation: The moderating effect of the type of travel agency. *Tourism Management*, 48, 329-342.
- Erdoğan, N. (2003). *Çevre ve Ekoturizm*. Ankara: Erk Yayınları.
- Huang, L., Yung, C. Y. & Yang, E. (2011). How do travel agencies obtain a competitive advantage? Through a travel blog marketing channel. *Journal of Vacation Marketing*, 17(2), 139-149.
- İşler, H. & Akyurt, H. (2021). AHP Yöntemi ile Seyahat Acentalarının Ekoturizm Kriterleri Algılarının Tespiti: Giresun Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1103-1121.
- Fennel, D. A. (2009). Ecotourism. Editors-in-Chief: Rob Kitchin and Nigel Thrift, *International Encyclopedia of Human Geography*, pp. 372-376, UK: Elsevier Science.
- Mayr, T. & Zins, A. H. (2009). Acceptance of online vs. traditional travel agencies. *Anatolia*, 20(1), 164-177.
- Ocampo, L., Ebisa, J. A., Ombe, J. & Escoto, M. G. (2018). Sustainable ecotourism indicators with fuzzy Delphi method – A Philippine perspective. *Ecological Indicators*, 93, 874-888.
- Santarem, F., Saarinen, J. & Brito, J. C. (2020). Desert Conservation and Management: Ecotourism. Editors-in-Chief: Michael I. Goldstein & Dominick A. Della Sala, *Encyclopedia of the World's Biomes*, pp. 259-273, UK: Elsevier Science.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). *Turizmde Yükselen Değer: Ekoturizm*. (Erişim Tarihi: 17.02.2023). <https://www.ogm.gov.tr/tr/haberler/turi%CC%87zmde-yukselen-deger-ekoturi%CC%87zm>
- Ültay, E., Akyurt, H. & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 188-201.
- Yolasıgımaoğlu, N. (2022a). Mikroplastikler ve İnsan Yaşamına Etkileri. Editörler: Hikmet Y. Çoğun, Hasan Üzmuş, İshak Parlar, *Doğa ve Mühendislik Bilimlerinde Güncel Tartışmalar-7*, ss. 58 -66, İzmir: Bilgin Kültür Sanat Yayın.

Yolasışmazoğlu, N. (2022b). Denizel Karotenoidler: Kaynakları ve Sağlığa Faydaları, Editör: Doç. Dr. Atilla ATİK, *Ziraat, Orman ve Su Ürünleri Alanında Güncel Tartışmalar*, Basım sayısı: 1, ss.141 -159, Ankara: Duvar Yayınları.

Zhou, Z. (2016). Travel agency and tour operation. In Jafari, J. & Xiao, H. (Eds.), *Encyclopedia of tourism*. Cham: Springer International Publishing.

DOĞAL AFETLERİN SEYAHAT ACENTELERİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Ali AYDIN

Giresun Üniversitesi

Ekoturizm Rehberliği Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0002-2758-5366

Giriş

İnsan hayatında doğal afetler önemli yer tutmakla birlikte, istenmeyen sonuçları sürekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Sel, erozyon, deprem, tsunami, salgın hastalıklar ve tayfunlar gibi birçok farklı şekilde ortaya çıkan doğal afetler, insanların yaşamlarında olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. İnsan ve hayvanların hayatlarını kaybetmeleri, binaların yıkılması, orman ve bitki örtüsünün yok olması, nehirlerin ve denizlerin taşması, toprakların kayması gibi birçok etkilerde bulunmaktadır. Bu olumsuz sonuçların etkileri maddi ve manevi olarak çok büyük hasarlara yol açmakta, özellikle insanların psikolojilerinde uzun süreli olumsuz etkilere yol açmaktadır.

Doğal afetler, iklim değişiklikleri ve coğrafi unsurlar sonucunda insanların yaşamlarında değişimlerine yol açmakla birlikte, bu değişimlerin tekrar eski hale getirilmesi mümkün olamayabilmektedir. Bu kapsamda, sektörler doğal afetler sonucu olumsuz etkilenmekte, iş hayatının doğal afetlerin gerçekleştiği destinasyonlarda düzelmesi çok uzun zaman dilimine yayılabilmektedir. Felaketler olarak ad verilen doğal afetlerin, insanların yerleşimlerinden ya da tedbirlerini almamalarından kaynaklı olarak çok sayıda bilimsel çalışma olduğu, bu durumun sonucu olarak sektörlerin kendini bulması için ülke yönetimleri tarafından ya da dünya genelinde ülkelerin bir arada yardımlaşması ile bu kayıpları gidermek için çabalar harcadığı görülmektedir.

Turizm sektörünün insanların seyahatleri ve dinlenme faaliyetleri amacı ile yapılaşması, destinasyonlardaki doğal afetlerin varlığı ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Turizm sektöründe çalışan işletmeler, insanların seyahatlerinin engellenmesi ve doğal afetlerin olduğu destinasyonlara olan talebin azalması nedeni ile doğrudan etkilenmektedir. Turizmin en önemli işletmelerinden ve sistemin yürümesinde önemli bir aracı kuruluş olan seyahat acentaları doğal afetlerden en net şekilde etkilenen işletmelerin başında gelmektedir. Bu durumun

en önemli örneği covid 19 sürecinde seyahatlerin yasaklanması ile yaşanmış olup, seyahat acenteleri turlar düzenleyememiş, bilet satamamış, turistlerin tatillerini gerçekleştirememiş, mevcut satın almalar iptal edilmiş ve uzun süreli gelir kaybına maruz kalmışlardır.

Çalışmada, turizm sektörünün doğal afetlerden nasıl etkilendiği konuları ele alınmakta, bu kapsamda seyahat acentelerinin diğer birçok işletmeye göre olumsuz olarak etkilenmeleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Seyahat acentelerinin turizmde turistlerin transferinden tüm tatil organizasyonuna kadar süreci yönlendiren işletmeler olduğu göz önüne alındığında, bu işletmelerin doğal afetler nedeni ile işlevlerini yerine getirememesinin sonuçları belirtilmeye çalışılmaktadır. Turistik talebin yönlendirilmesinde en etkili işletmeler olan seyahat acenteleri, doğal afetlere karşı tedbirlerini almamaları durumunda iflase kadar gitmekte, ekonomik olarak zor durumda kalmakta ve ülkelerin turistik talebinin azalmasında rol oynamaktadır. Çalışmanın, seyahat acentelerinin ne kadar önemli işletmeler olduğunu vurgu yaparak, doğal afetlerin turizm sektörü ve seyahat acenteleri için etkilerinin anlaşılması için faydalı bilgiler sunması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, doğal afetlerin tekrar olacağı da bilinmesi, yeni tedbirlerin alınmasını ve acentelerin işlevlerini düzenlemesini gerektirmektedir.

Seyahat Acenteciliği

Turizm sektörünün birçok farklı işletme ile birlikte ele alındığı, sistemin yürütülmesi için çok farklı sektörlerle bir arada çalışılması gerektiği bilinmektedir. En önemli işletmeler arasında oteller ve diğer konaklama tesisleri başı çekerken, bu otellerin odalarını pazarlaması, müşteri bulması ve turistik destinasyonların pazarlanmasında rol alan seyahat acenteleri çok daha etkin bir rol üstlenmektedir. Seyahat acenteleri, turizmin her alanında yer almakla birlikte, bilet satımından tur düzenlemeye, sigorta ve vize işlemlerinden turistlerin beklentilerin uygun destinasyonlara seyahatler gerçekleştirilmesinde işlevleri olan en önemli işletmelerdir.

Seyahat acenteciliği diğer açık sistem sektörlerinde olduğu gibi, turizm sektöründe giderek belirsizleşen, dinamik ve karmaşık hale gelen durum karşısında rekabet avantajı elde etmenin bir yolu olarak genellikle stratejik planlamaya giden işletmelerdir. En kısa tanımı ile seyahat acenteleri, “turizme konu olan biletleme, konaklama, tur düzenleme, kongre organizasyonları, transfer işlemleri ve

uluslararası işbirlikleri yapan, destinasyonların ve konaklama tesislerinin pazarlanmasında etkin rol alan işletmeler” olarak ifade edilmektedir (Lawton & Weaver, 2009).

Seyahat acenteleri, ülkelerin turizm alanında birlikte çalışmasını ve turistlerin ülkeler arasında dolaşımını kolaylaştıran işletmeler olarak görev yapmaktadır (Akyurt & Ültay, 2021). Acentelerinin sadece turizm işletmeleri veya ulaşım işletmeleri açısından önemli olmadığı, turistlerin turları sırasında gerçekleştirdikleri satın alma davranışında da yönlendirici etkileri olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, seyahat acenteleri sadece turizmde aracı kuruluşlar olarak kabul etmek, etkin bir rol oynayan acenteler için eksik bir tanımlama olmaktadır. Acenteler, bir destinasyonun turizm açısından ön plana çıkarılması, tanıtılması, pazarlanması ve yerel halkın gelir elde edilmesi açısından önemli işlevleri olan işletmelerin başında gelmektedir.

Seyahat acenteleri, konaklama veya seyahat tedarikçileri için her varış yerine farklı türde seyahat paketleri sunmak üzere insanlara seyahat ve turizmle ilgili hizmetler sunan, özel bir perakendeci veya kamu hizmeti olarak görülmektedir. Seyahat acenteleri, açık hava etkinlikleri, havayolları, araba kiralama, kruvaziyer gemileri, oteller, demiryolları, seyahat sigortası, paket turlar, sigorta, rehber kitaplar, havaalanı dinlenme salonu erişimi, yolcular için talep üzerine bagaj ve tıbbi malzeme teslimatı için lojistik düzenleme, halka açık hizmetler sağlayabilmektedir. Ulaşım tarifeleri, araç kiralama ve büro de değişim hizmetleri de yerine getirebilen işletmelerdir. Seyahat acenteleri, belirli bir bölgede ofisi olmayan havayolları için genel satış acentesi olarak da hizmet verebilmektedir. Bir seyahat acentesinin ana işlevi, bir tedarikçi adına seyahat ürünleri ve hizmetleri satan bir aracı olarak hareket etmektir. Seyahat danışmanları olarak da adlandırılan acenteler, düğün, balayı veya başka bir grup etkinliği gibi grup seyahat etkinliği için bir yolcu gemisinde ya da konaklama tesisinde önceden rezervasyon yaptırarak, otel odaları veya kamaraları turistler için organize edebilmektedir (Antonets vd., 2017).

Seyahat acentelerinin tarihsel süreci özellikle Avrupa kıtası ile kendini göstermiştir. Birinci ve ikinci dünya savaşı sırasında olumsuz olarak etkilenen sektör, özellikle ulaşım imkânlarının gelişmesi ve iletişim imkanlarının artması ile birlikte hızlı bir ivme kazanmıştır. Bu kapsamda, kısa bir özet ile seyahat acenteliğinin tarihi basamaklar halinde aşağıda verilmektedir (Mayr & Zins, 2009; Aldebert, Dang & Longhi, 2011; Aguiar-Quintana, Moreno-Gil & Picazo-Peral, 2016):

- 1758 yılında Cox ve Kings işletmesi, modern tarihin ilk seyahat acentesi olarak belirtilmektedir.
- 1840 yılında Abreu Ajansı, Porto'da Bernardo Abreu tarafından kurulmuş ve hizmetlerini halka açan dünyanın ilk acentesi olmuştur.
- 1841 yılında Thomas Cook, Midland Demiryolu ile 500 üyesinin Leicester Campbell Street tren istasyonundan Loughborough'daki bir mitinge taşınmasını organize etmek için bir anlaşmaya varmıştır. Daha sonra The Thomas Cook Group adını alacak olan Thomas Cook & Son'u kurulmuştur. 2019 yılında iflas başvurusunda bulundu ve tasfiye edilmiştir. İlk toplu transferi gerçekleştiren seyahat acentesi olarak adlandırılan işletme olarak bazı araştırmacılar tarafından belirtilmektedir.
- 1871 yılında Dean ve Dawson, Birleşik Krallık'ta kurulmuş ve 1950 yıllarında Thomas Cook tarafından satın alınmıştır.
- 1887 yılında Walter T. Brownell, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ilk seyahat acentesi olan Brownell Travel'ı kurmuş ve 10 yolcuyla New York'tan SS Devonia ile yelken açan bir Avrupa turuna çıkarmıştır.
- 1895 yılında Baldwins Travel, Alfred K. Baldwin tarafından kuruldu. Baldwins, tren bileti satmaya ve arkadaşlarının Avrupa'ya ve ötesine seyahat etmelerine yardım etmeye başlamıştır.
- Başlangıçta, seyahat acenteleri büyük ölçüde orta ve üst sınıf müşterilere hitap ederken, ticari havacılığın gelişmesiyle birlikte daha yaygın hale gelmiştir.
- 1923 yılında K. P. Chen, Çin'deki ilk seyahat acentesi olan China Travel Service'i kurmuştur.
- Dünya savaşları sırasında sektör zarar görmüş, bununla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrası toplu pazar paket turlarındaki ekonomik genişleme, işçi sınıfına hizmet veren seyahat acentelerinin çoğalmasına neden olmuştur.
- 1905 yılında Nippon Seyahat Acentası, Japonya'daki ilk seyahat acentesi olmuştur.
- 1929 yılında Intourist, yabancıları ülkeyi ziyaret etmeye ikna etmek amacıyla Sovyetler Birliği'nin resmi devlet seyahat acentesi olarak kurulmuştur.

- Soğuk Savaş sırasında, Batı ülkelerinden gelen insanlar Demir Peride'nin gerisinde seyahat etmek için seyahat acenteleri kullanılmıştır.
- 1991 yılında Hotels.com'un öncüsü olan "Hotel Reservations Network" kurulmuştur.

İnternetin ortaya çıkmasıyla birlikte, seyahat acenteleri çevrimiçi ortama taşınmış ve paket tatil dağıtımındaki katmanların kaldırılmasının neden olduğu maliyetlerdeki düşüş sayesinde fiziksel seyahat acentelerinin yerini web ortamında her işlemi yapan seyahat acenteleri almıştır. Ancak, internetin güven sorunu nedeni ile günümüzde halen fiziksel olarak seyahat acenteleri rağbet görmektedir.

Seyahat acentelerinin genel olarak yaptığı hizmetler ve görevler aşağıdaki başlıklar altında ifade edilmektedir (Huang, L., Yung, C. Y. & Yang, E. 2011; Abrate vd., 2020 İşler . & Akyurt, 2021):

- Diğer hizmet sağlayıcılarla irtibat kurmak,
- Müşteriler adına pazarlık yapmak,
- Tur programlarının hazırlanması ve turistlere sunulması,
- Seyahat sigortası yapmak,
- Tur paketinin maliyetini hesaplamak, fiyatlandırma yapmak ve müşterilere iletmek,
- Dokümantasyon ve kambiyo işlemleri yapmak,
- Seyahat bilgilerini sağlamak ve detaylı olarak müşterilere sunmak.

Seyahat acentelerinin bu temel işlevleri ile birlikte genel olarak ortaya koyduğu hizmetleri açıklamak, seyahat acentelerinin ne kadar önemli olduğunun anlaşılması bakımından uygun olacaktır. Bu kapsamda, seyahat acentelerinin hem müşterilere hem turizm işletmelerine hem de diğer sektör işletmelerine karşı gerçekleştirdiği görevler aşağıda özetlenmektedir (Díaz, Martín-Consuegra & Esteban, 2015; Chang, Hsu & Lan, 2019).

- *Uçak Biletleme yapmak ve Rezervasyon işlemleri*; Her seyahat acentesi uçak bileti satmamakta, bu durum yasal kurullarla şekillendirilmektedir. Her ülkenin kendi yasal süreçleri doğrultusunda seyahat acenteleri uçak biletleme işlemleri yaparak, acentesi olmayan uçak firmaları için kolaylık sağlamaktadır. Bu durum, uçak firmaları ile birlikte diğer otobüs, kruvaziyer ve tren gibi ulaşım araçları içinde

geçerlidir. Ayrıca, otellerde rezervasyon işlemleri yapmak, seyahat acentelerinin temel işlevleri arasındadır.

- *Güzergâh ve Tur hazırlama*; Turların güzergahları detaylı olarak seyahat acenteleri tarafından müşterilerine sunulmak zorundadır. Yasal olarak sorumlu oldukları bu tur güzergahları ve programları, gerçekleştirilmediği takdirde parasal cezalar ile acentelere zorluk çıkarabilmektedir. Güzergahlarda her destinasyon, konaklama yerleri ve duraklar çok açık bir şekilde ifade edilmek zorundadır. Turlar genel olarak daha önceden hazırlandığı için ülkelerin yasal mevzuatları gereği gerçekleştirilmemesi durumunda yasal zorunluluklar söz konusu olabilmektedir.
- *Seyahat bilgisi sunma*; Seyahat acentelerinin büyüklüklerine göre işlevleri değişim göstermektedir. Ancak, ister küçük ister büyük seyahat acentesi olsun eğer biletleme işlemleri yapıyor ise seyahat bilgilerinin açık bir şekilde müşterilere sunulması gerekmektedir. Günümüzde internet ortamında bu işlemlerin yapılması, seyahat acentelerinin yasal olarak daha rahat işlevlerini gerçekleştirmesini sağlamaktadır.
- *Tur Paketleri hazırlama ve Maliyetleme yapmak*; Seyahat acenteleri tur paketleri hazırlamakta ve turistlere satmaktadır. Tur paketlerinin fiyatlandırılması, seyahat acentelerinin, ana tedarikçilerle ne kadar etkili bir şekilde müzakere edebildiğine bağlıdır. Bu nedenle, acentelerin her bir tur programından tüm diğer işletmeler ile ticari anlaşmalar yapması ve maksimum fiyat indirimini sağlayarak, rekabet avantajı elde etmesi gerekmektedir.
- *Seyahat sigortası, döviz işlemleri ve diğer bürokratik işlemler*; Seyahat acentelerinin büyüklüklerine göre yaptığı işlevlerin değiştiği belirtilmiştir. Bu kapsamda, müşterilerin işlerini kolaylaştırmak için gidilecek destinasyonun para birimi ile ilgili işlemler, seyahat sigortaları, vize işlemleri ve bunun gibi bürokratik işlemler seyahat acenteleri tarafından yapılmaktadır. Rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmelerin bu konuda müşterilere yardım etmesi önem arz etmektedir.
- *Kongre ve diğer Organizasyonlar*; Büyük ölçekli seyahat acenteleri, biletleme ve konaklama ile ilgili işlemlerin yanı sıra ulusal ya da uluslararası alanda konferans, toplantı ya da kongre gibi organizasyonlar

yapmaktadır. Ulaşım, konaklama, salon tertibatı ve ilgili işlemlerin hepsi acenteler tarafından yapılmaktadır.

Seyahat acentelerinin yapısına göre farklı birçok özellik daha barındırması mümkündür. Yukarıda ifade edilen özellikler ve işlevler genel olarak ifade edilen işlevleri içermektedir. Acenteler, ülke ve bölgeye, küçüklük ve büyüklüğe veya ülke yasal statülere göre işlevlerinde farklılıklar göstermektedir. Dünya genelinde birbirleri ile işbirliği içerisinde olan acentelerin, turizm ve biletleme ile organizasyonlar yapma konusunda önemli işletmeler arasında olduğu bilinmektedir.

Seyahat acenteleri, turizm sektörünün içerisinde olan işletmeler olduğu için turizm eğitimi konusunda nitelikli personel çalıştırma gereklilikleri bulunmaktadır. Ülkemizde Tursab ile Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından organize edilen bu yapı, turizm eğitimi insanların acentelerde çalıştırma zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, turizm eğitimleri içerisinde seyahat acenteciliği ile ilişkili önlisans ve lisans bölümlerinin varlığı söz konusudur (Akyurt & Ültay, 2022). Bununla birlikte, turizmin yükselen değerlerinden olan gastronomi ve gıda ilişkili bölümlerin özellikle üniversite düzeyinde çoğaldığı bilinmektedir. Seyahat acenteciliği bu bölümlerde de ele alınan konular arasında gelmektedir (Akyurt & Yolasığmazoğlu, 2022a). Seyahat acenteleri bir destinasyonu ya da konaklama tesisini tanıttığı gibi mevcut destinasyonlardaki kültürel yiyecek ile içeceklerin tanıtımını da yapmaktadır. Dolayısıyla, seyahat acenteleri gastronomi ürünlerinin ülke ya da dünya geneline yayılmasında önemli pazarlama faaliyetleri sunan işletmeler olarak kabul edilmektedir.

Eğitim, seyahat acentelerinin tanınması ve bu alanda çalışmak isteyen insanlar için önemlidir. Özellikle turizm ve ilişkili alanlardaki bilimsel tezler incelendiğinde, alan dışı bilim alanlarında da seyahat acenteleri ile ilgili çalışmalar olduğu görülmektedir (Akyurt & Yolasığmazoğlu, 2022b). Seyahat acenteciliğinin önemli bir alan olduğu, bilim alanlarındaki çalışmalarla görülebilmektedir. Seyahat acentelerinin halk tarafından sadece tur düzenleyen ve bilet satan işletmeler olarak görülmesi, buz dağının sadece görünen yüzünü görmek gibi bir durumu ifade etmektedir. Seyahat acentelerinin birçok farklı özelliği, ülke ya da bölge içinde aktif olarak çalışan acentelerin sadece turizm amaçlı değil, tanıtımlar, transferler ve genel organizasyonlar yaptığı bilinmektedir. Bu nedenle, herhangi bir doğal afet sonucu etkilenmesi diğer işletmelere göre çok daha fazla olmaktadır. Gelir kayıpları ve ticaret hacminin azalması çok daha etkili olmakta, bu finansal sorunlar imaj kaybından dolayı daha uzun süreli olmaktadır.

Doğal Afetler

Tarihsel süreçler incelendiğinde dünya genelinde sel, kasırga, deprem, salgın ve tsunami gibi birçok farklı doğal afetin yaşandığı görülmektedir. Doğal afetlerin coğrafi yapı ve bulunulan destinasyonun özelliklerine göre gerçekleştiği de bilinmektedir. Bilimin ve teknik imkanların gelişmesi ile doğal afetlerin neden ve nasıl oluştuğu konusunda bilgiler edinilmiştir. Örneğin, depremlerin oluşmasında fay hatlarının varlığı tüm jeoloji mühendisleri tarafından haritalandırılmış, tam olarak zamanı ve şiddeti bilinmese bile tahmini olarak şiddeti ile ilgili bilgiler sunulmaktadır.

İklim değişikliği nedeni ile dünyadaki rüzgâr ve deniz olaylarının farklılaşmaya başladığı, buzulların eridiği, aşırı soğuma ya da sıcaklıklar meydana geldiği bilim insanları tarafından ifade edilmektedir. Bu değişimler sonucunda doğal afetlerden bazılarının ortaya çıktığı veya daha sık olarak belirli destinasyonlarda görüldüğü belirtilmektedir. İnsanların atıkları, çöpleri, araçlarının karbon salınımı, üretim tesislerinin doğayı kirletmesi, toprak kabına yol açmaları ve daha birçok insancıl nedenden dolayı doğal afetlere dolaylı olarak insanların sebep olduğunu ifade etmek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Doğal afetler arasında deprem olayları insanlar tarafından tetiklenmemekte ancak depremlerin olumsuz sonuçları insanların uygun olmayan yerlerde uygun olmayan yapılaşmaya gitmesi ile aşırı şekilde zararlara yol açmaktadır.

Doğal afetlere ilişkin bazı tanımlamalar aşağıdaki başlıklar altında verilmektedir (Akay & Özmen, 2017; Akay, 2019).

- Afet: Fiziksel, sosyal ve ekonomik olarak toplumlarda olumsuz sonuçlara neden olan, hayatın normal akışını bozan ve insanların hayatına doğrudan etki eden, yaşamın birçok faaliyetini durduran, mücadelesinin zor olduğu, insanlar, doğa ya da teknolojiden kaynaklı olaylar olarak ifade edilmektedir.
- Afetlerin planlanması: Afetlerin gerçekleşmesinden önce ya da sonra yapılan hazırlıklar, risk analizleri, müdahale ve iyileştirme gibi planlama çalışmalarının tümüdür.
- Afet politikaları: Ülke yönetimlerinin afetler ile ilgili planlamalar yapması, kurallar koyması, oluşabilecek tehditler ile ilgili tedbirler alınması ve ulusal çapta örgütlenmeleri gerçekleştirmesidir. Uzun, kısa veya orta vadede yapılacak olan sistemli planlamaları ve organizasyonları ifade etmektedir.

- Acil durum planlaması: İnsanları, diğer canlı türlerini ya da çevresel unsurları tehdit edebilecek unsurların ortaya konulması, analizi, müdahale şekilleri ve gerekli düzenlemelerin yapılması aşamalarıdır.
- Direnç gösterme: İnsanların, yaşamların ya da sistemlerin korunması amacı ile afetler öncesinde, sırasında ve sonrasında hazırlık yapma, uyum sağlama ile gerekli çabaların yapılmasıdır.
- Risk: Doğal afetlerin ya da tehlikelerin oluşma ihtimalinin ya da sonuçlarının belirlenmesidir.
- Risk tespiti: Risklerin bulunması, tanımlanması ve tedbirler alma aşamalarının belirlenmesi sürecidir.
- Risk analizi: Risklerin neler olduğunun belirlenmesi, risk düzeylerinin anlaşılması, risklerin büyüklükleri ve etkilerinin tahmin edilmesi için gerçekleştirilen işlemlerdir.
- Meteorolojik afetler: Yağmur, sel, çığ, hava olayları gibi durumlardan kaynaklı olarak meydana gelen afetleri ifade etmektedir.
- İklim değişikliği: Dünya genelinde gerek insanların yapılaşmaları, üretim faktörleri, atıkları ya da kirlilik nedeni ile ortaya çıkan uzun vadeli değişimlerdir. İklimlerin değişikliği hem hava olayları hem de deniz ve karada oluşan değişimlerdir.

Doğal afetler genel olarak bazı bilim insanları tarafından aşağıdaki Tablo-1'deki gibi özetlenmektedir.

Tablo 1: Doğal afetlerin türleri

Doğal afet grubu	Türü	Alt grubu
Jeolojik afetler	Deprem	Yer hareketi
	Kütle Hareketleri	Tsunami
	Volkanik	Kaya düşmesi
	Aktiviteler	Heyelan
		Kül akıntısı
		Volkanik çamur akıntıları
		Piroklastik akışlar
		Lav akışları
Hava olayı	Fırtına	Ekstra tropikal fırtına
	Kaynaklı	Tropikal fırtına
	Aşırı sıcaklık	Konvektif fırtına
	Sis	Soğuk dalga
		Sıcak dalga
		Sert kış koşulları
Su-deniz	Sel	Kıyı seller
	Heyelan	Akarsu seller
Kaynaklı	Dalga	Ani selleri
		Buz erimesi seller
		Çığ, moloz ve çamur sürüklenmesi, kaya düşmesi
		Aşırı dalgalar, dev dalgalar
İklimsel	Kuraklık	Orman yangınları
	Buzul Gölü	Çalı, otlak mera alan yangınları
	Patlamaları	Aşırı don olayları
	Büyük Yangınları	
Biyolojik	Epidemik	Viral hastalık
	Böcek İstilasası	Bakteriyal hastalık
	Hayvan Kazaları	Parazit hastalıkları
		Mantar hastalıklar
		Prion hastalık
		Çekirge istilasası
		Ağustosböceği istilasası

Kaynak: Akay, 2019: 14.

Doğal Afetler ve Seyahat Acenteleri

Turizm sektörü insanların seyahatleri ve farklı aktiviteleri kapsayan faaliyetler olduğundan diğer sektörlere göre doğal afetlerden çok daha fazla etkilenebilmektedir. İnsanların doğal afetler sonucunda seyahatleri kısıtlanmakta, tatil yapamamakta ve arzu ettikleri destinasyonlara erişimi engellemektedir. Bunun sonucu olarak turistik talep ve turizm gelirleri düşmekte, turizm işletmelerinin varlığını sürdürmesi için ülke yönetimlerinin destek vermesi gerekmektedir. Özellikle küçük ve orta ölçekli turizm işletmeleri faaliyetlerine son vermek zorunda kalabilmektedir.

Seyahat acentelerinin işlevleri gereği turistlerin transferleri, rezervasyonları veya organizasyonları ile ilgili işlemler gerçekleştirmektedir. Turizm sektörünün diğer en önemli işletmeleri olan konaklama tesisleri ile farkları, doğal afetler karşısında konaklama tesisleri geçici olarak oda sayısı azaltabilmekte veya personeli izin vererek kapanmaya gidebilmektedir. Bunun dışında maliyetlerini karşılayacak kadar müşteri bulma ihtimalleri vardır. Konaklama tesislerinin doğal afetlerin durumuna göre yapısal ya da finansal değişikliğe gitmesi seyahat acentelerine göre daha kolay yapılabilmektedir.

Seyahat acenteleri turistleri transfer ettiğinden, tut paketi hazırladığından ya da biletleme ile rezervasyon işlemleri gerçekleştirdiğinden dolayı doğal afetler karşısında tüm işlevlerini durdurmak zorunda kalabilmektedir. Konaklama tesisleri gibi geçici hizmetler vererek maliyetleri azaltma işlemleri çok daha zayıf seviyede olmaktadır. Doğal afetin çeşidine göre tüm gelir kaynakları tamamen durabilmektedir. Örneğin, covid 19 sürecinde uluslararası seyahatler kısıtlandığından dolayı acentelerin biletleme ve rezervasyon işlemleri tamamen durmuştur. Ancak, oteller veya diğer konaklama tesisleri bireysel yurt içi müşterileri ile az da olsa gelir elde etmeye devam etmiştir.

Doğal afetlerin bazı türlerine göre seyahat acenteleri üzerinde gösterdiği veya gösterebileceği olumsuz etkileri aşağıdaki doğal afet başlıkları ile incelemek mümkündür (Zhou, 2016; Capriello & Riboldazzi, 2020; Kaushal & Srivastava, 2021).

Sel veya tsunami felaketi: Doğal afetlerin sularda olması durumu, seyahat acentelerinin o destinasyonlara tur iptali veya rezervasyon iptali ile karşılık görmektedir. Geçmiş yıllarda tatil destinasyonlarında yaşanan tsunami etkileri nedeni ile turistlerin tüm rezervasyonlarını iptal ettirdiği ve biletlerin ücretlerinin acenteler tarafından iade edilmesi durumu söz konusu olmuştur. Ayrıca, özellikle ekoturizm destinasyonlarında yaşanabilecek olan sel felaketleri nedeni ile iadeler ve tur paketlerinin iptali söz konusu olmaktadır. Tsunami ve sel felaketlerinin

bölgesel etkileri nedeni ile seyahat acentelerinin tüm faaliyetleri iptal olmamakta, sadece doğal afetin yaşandığı destinasyonlar ile sınırlı kalmaktadır. Acentelerin bu gibi durumları öngörmek ve mevsimsel özelliklere göre destinasyonlarla ilgili işlemler yapmaları en iyi tedbirler arasında olacaktır. Bu felaketin yaşandığı bölgelerde coğrafi unsurlar gözetilerek tedbirler alındığı takdirde yekta aynı felaketler yaşandığı zaman tahribat daha az olacaktır. Bunun sonucunda ise seyahat acentelerinin etkilenme düzeyleri azalacak, turizm faaliyetleri sınırlı seviyede olumsuz etkilenecektir.

Depremler: Etkisinin çok ağır olabileceği doğal afetler başında gelmektedir. Bölgesel olarak çok geniş alanları kapsayabileceği gibi belirli küçük destinasyonlarla da sınırlı kalması mümkündür. Depremlerin yüksek seviyede olması insanların ölümü, binaların yıkılması ve coğrafi ulaşım imkanlarının kısıtlanması gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Depremler konusunda dünya da en teknik ve gelişmiş çözümler üreten ülke Japonya olarak bilinmektedir. Japonya, doğal afetler konusunda birçok olumsuz örnekler yaşamış olmasına rağmen, özellikle de depremlerin çok sık ve yüksek seviyelerde yaşanmasına rağmen turizm açısından olumsuz olarak etkilenmemektedir. Bu durum, depremlere karşı dayanıklı binalar yapılması ve kurallara uygun deprem yönetmelikleri ile açıklanabileceği gibi insanların deprem konusunda ilk eğitim aşamalarından itibaren bilinçli şekilde yetişmesi ile de açıklanabilmektedir. Depremlerin aşırı şekilde yıkıma neden olması ve insanlar üzerindeki olumsuz psikolojik etkileri ancak Japonya gibi ülkelerde uygulanan sistemler ile çözümlenecektir. Depremlerin yaşandığı destinasyonlara turizm faaliyetlerinin uzun bir süre yapılması mümkün olmayacağından, seyahat acentelerinin iptallerle karşılaşması çok normal olacaktır. Depremlerin ne zaman ve hangi şiddette olacağını seyahat acenteleri tarafından bilinmeyeceğinden, depreme karşı tedbirler alması da pek mümkün değildir. Bu nedenle, deprem gibi aşırı şekilde olumsuz etkisi olan doğal afetin Japonya gibi ülkelerdeki yönetim ve ahlak anlayışı ile bilinçli vatandaşlar yetiştirerek çözülmesi gerekmektedir. Bilinçli ve ahlaklı şekilde kurallara uygun inşaatlar yapılması, destinasyonların depremden etkilenmesi ve olumsuz turizm imajı oluşturmaya engel olacaktır.

Depremlerin hem turizm sektörünü hem seyahat acentelerini hem de insanların hayatını tehdit etmemesi için sürdürülebilir bir inşaat uygulaması yapılarak, depreme uygun yapılaşmaların yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde can kayıpları çok fazla olmakta ve sadece turizm sektörü değil tüm sektörler olumsuz olarak uzun vadede etkilenmektedir. Dünya genelinde deprem bölgelerinde çok farklı turizm aktiviteleri yapılmakla birlikte, depreme dayanıklı yapılaşma ve bilinç düzeyi ile depremin kader değil, insan hatasından kaynaklanan bir doğal afet

olduğu kabul edilmesi gerekmektedir. Turizm sektörünün insanların rahatlatma ve dinlenme faaliyetleri amacı ile yapılıyor olması, deprem konusunda sorunlu bölgelere seyahatlerin uzun süre olumsuz etkiler yapacağı gerçeği ile karşı karşıya kalacağını kabul edilmesi anlamı taşımaktadır. Bu nedenle, seyahat acenteleri ve diğer turizm işletmeleri depremden en yoğun şekilde uzun süre etkilenme ihtimali olan işletmelerdir. Bu durumu düzeltmek, toplumsal bilinç, ahlaklı inşaat mühendisleri, depreme uygun binaların yapılması ve deprem yönetmeliklerinin sürekli olarak tüm binalar için etkin denetlenmesi ile mümkün olacaktır.

Kasırğa ve rüzgarlar: Dünyanın bazı bölgelerinde her yıl aşırı rüzgarlar ile kasırgalar görülmektedir. İklim değişikliğinin en önemli etkilerinden biri olarak kabul edilen kasırgalar, insanların yaşadığı alanlara vurduğunda maddi hastalara ve bazen de tedbir alınmadığı takdirde can kayıplarına yol açabilmektedir. Hava değişimleri neticesinde denizlerden gelen bu aşırı rüzgarlar, binaların yıkılmasına, denizlerin yapmasına, canlı türlerinin zarar görmesine ve insanların yaşam koşullarının yok olmasına neden olmaktadır. Bu destinasyonlardaki acentelerinin faaliyetlerini yürütmekte mümkün olmadığı gibi zararın uzun süreli tamiri sırasında da işlevlerini yerine getirmemektedir. Kasırğa ve diğer şiddetli rüzgâr çeşitlerini daha önceden tahmin etmek mümkün olduğu için hem acentelerinin hem de diğer insanların tedbir almaları söz konusudur. Bu durum da doğal afetler arasında tedbir almak için süre imkanı olan ender doğal afetlerden biri olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Salgın hastalıklar: Dünya genelinde covid 19 süreci ile bir kez daha ön plana çıkan salgın hastalıklar, özellikle seyahatlerin kısıtlanması, insanların evlerinde kalması ve diğer insanlar ile irtibatının kesilmesi gibi durumlar neticesinde turizm sektörünü ağır şekilde etkilemiştir. Turizmin turistik talep yaratan ve yönlendiren en önemli işletmesi olan seyahat acentesi, bu salgından en çok etkilenen işletmeler arasında gelmektedir. Seyahat acenteleri covid 19 salgını sonucunda tur paketlerini iptal etmek zorunda kalmış, biletleme ve rezervasyon iadesi yapmış ve belirsiz bir süre gelir elde edememiştir (Akay, 2021). Salgın hastalıklar neticesinde insanların seyahatlerinin kısıtlanmış olması, turizm faaliyetlerine doğrudan darbe vurmuş, bunun sonucu olarak turizm aktiviteleri yapan, organizasyonlar düzenleyen ve turistler için birçok işlem yapan seyahat acenteleri ekonomik anlamda darboğaza girmiştir. Öngörülemeyen doğal afetlerin başında gelen salgın hastalıklar sevginin engellenemeyeceğinden bu durum ile karşılaşan seyahat acentelerinin finansal yapılarına ek bütçeler ile tedbirler alması, salgın hastalıklara karşı koruyucu tedbirler uygulaması, alabilecekleri çözümler arasında gösterilebilmektedir (Öcek, Beyazgül & Karadeniz, 2023). Covid 19 gibi dünya genelinde olan ve beklenmedik dalgın hastalıklara karşı sadece seyahat acentelerinin

değil, tüm turizm işletmelerinin finansal yapılarını güçlendirmek en iyi tedbirlerin başında gelecektir. Salgın hastalıklar, uzun süreli olumsuz etkiler yapabileceğini covid 19 ile tüm dünya genelinde göstermiş olup, gerekli sağlık tedbirlerinin ülke, bölge ve dünya genelinde alınması gerekmektedir. Aksi takdirde çözümler geçici olacak, seyahat acentelerinin etkilenme süresi de uzayacaktır (Abbas, Malik & Sarwat, 2021).

Yukarıda belirtilen bazı doğal afetler ve seyahat acentelerin neler yapması gereken unsurlarla birlikte, özellikle doğal afetlerin turizm içindeki etkilerinin farklı olarak ortaya çıktığı durumlarda görülmektedir. Örneğin, doğal afetler sonucundaki denizlerdeki kirlilik sonucunda mikroplastiklerin deniz canlıları tarafından yutulması nedeni ile deniz ekosisteminde sorunlar oluşmakta, insanlara transferleri neticesinde uzun vadede sağlık sorunlarına yol açmaktadır (Yolasiğmazoğlu, 2022a). Ayrıca, seller, tsunami ve su baskınları neticesinde denizlere akan suların canlı hayatını tehdit etmesi neticesinde insanların gıda olarak kullandığı deniz canlılarında hastalıklar ortaya çıkmakta ve denizlerin kirlilik oranı artmaktadır (Yolasiğmazoğlu, 2022b). Bu durum, seyahat acentelerine deniz turizmi ile ilgili konularda tur iptallerine ve turistik talebin azalmasına yönelik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Doğal afetler, durumuna göre çevresel kirliliklere ve coğrafi imkanların daralmasına yol açtığı için acentelerin bu destinasyonlara tur düzenlemesi ya da transferler yapması imkânsız olmaktadır. Acenteler, bu durumlarla ancak belirli bir süre geçtikten sonra mücadele edebilmektedir.

Sonuç

Doğal afetler sadece tek bir sektörü değil hemen hemen bütün sektörlerin en endişe duyduğu olaylardır. Doğal felaketlere engel olmak bilimin etkin kullanılması ile en az zarar ile atlatılabilecektir. Bu durumun sağlanması için ülke bazında tüm sektörler el ele vererek mücadele etmek gerekmektedir. Ancak, insanların doğal afetler ile ilgili bilinç seviyesinin artırılması bu afetlere karşı mücadelede önem arz etmektedir. Zamanı ve şiddet derecesi önceden tahmin edilemeyen bu doğa olaylarının, turizm sektörü üzerine olumsuz yansımaları diğer sektörlerle göre oldukça fazla olmaktadır.

Çalışmada, seyahat acentelerinin genel yapısı ve işlevi ele alınarak, turizm sektörü ile ülke ekonomilerine katkılarına yer verilmektedir. Bununla birlikte, doğal afetlerin seyahat acenteleri üzerine etkileri konusunda bilgiler verilerek, acentelerin doğal afetlere karşı tedbirleri hakkında çözüm önerileri sunulmaktadır. Bu çözüm önerilerini aşağıdaki maddelerle ifade etmek mümkündür.

- Doğal afetlerin olacağı muhtemel destinasyonlar bilimsel yöntemlerin ışığı altında önceden tespit edilerek, bu destinasyonlara yönelik yapılacak faaliyetler için ek sigortalar ve finansal tedbirler alınmalıdır.
- Doğal afetlere karşı seyahat acentelerinin finansal risk bütçesi ayrılması uygun olacaktır.
- Ülke yönetimleri doğal afet durumunda etkilenen seyahat acenteleri için vergi muafiyetleri ve uzun vadeli faizsiz kredi imkanları sağlamalıdır.
- Destinasyonlardaki doğal afet riskleri tespit edilmeli, tur paketleri ve diğer faaliyetler bu riskler gözetilerek hazırlanmalıdır.
- Doğal afet bölgelerindeki turizmi tekrar canlandırmak için seyahat acentelerine ve diğer turizm tesislerine teşvikler verilmelidir.
- İnsan yapılaşmasından veya ihmalden kaynaklı doğal afet zararları için sigorta şirketleri ile anlaşmalar yapılmalıdır.
- Seyahat acenteleri ile doğal afetler arasındaki ilişkilere yönelik olarak bilimsel çalışmalar içerik analizi yöntemi ile ortaya çıkarılmalıdır. İçerik analizi yöntemi, bir konu hakkındaki içerik, yöntem, çalışma alanı, tarihsel süreç ve genel çalışma özellikleri gibi birçok faktörün ortaya konulması anlamı taşımaktadır (Ültay, Akyurt & Ültay, 2021). Seyahat acentelerinin doğal afetler ile ilişkili bilimsel çalışmaların içerik analizi ile ortaya konması, gelecekteki çalışmaların hangi yöntemlerle hangi unsurlar üzerinde çalışılması gerektiğini ortaya koyacaktır.
- Konu ile ilgili bilimsel çalışmaların daha fazla yapılması gerekmektedir. Böylece, acentelerin doğal afetler karşısındaki durumu daha açık şekilde ortaya konularak, farklı çözüm önerileri ve tedbirler geliştirilecektir.
- Sadece turizm sektörü işletmeleri değil, tüm sektörlerin bir arada çalışarak, doğal afetlerin vermiş olduğu zararları en aza indirmek için çalışmalar yapılmalıdır.
- Deprem gibi büyük çapta olumsuz etki yaratan doğal afetler için konaklama ve seyahat acente tesisleri kurallara uygun yapılmalı, bilimsel destek alınarak depremden en az etkilenecek şekilde yapılaşmaya gidilmelidir.

- Seyahat acente yöneticilerinin doğal afetler konusunda eğitilmesi ve oluşabilecek risklere ilişkin hangi tedbirleri almaları gerektiği konusunda toplantılar, konferanslar ve kongreler düzenlenmelidir.
- Doğal afetlerin yaşandığı bölgelerdeki turizm hareketlerinin en kısa sürede tekrar başlaması için ülke genelinde seyahat acentelerine maddi imkanlar sağlanmalı, bu destinasyonlara olan güvensizliğin giderilmesi için kapsamlı tanıtımlarda seyahat acenteleri etkin rol oynamalıdır.

Doğal afetler, insanların yaşamlarını sadece gerçekleşen destinasyonlarda değil, dünya genelinde olumsuz etkiler yapan olaylardır. İnsanların psikolojisini bozan, destinasyonların imajını güvensizleştiren ve uzun süreli olumsuz etkileri olan bu doğa olayları, tek bir sektörün veya bölgenin çabası ile değil ülke genelinde çabalar ile giderilebilecektir. Seyahat acentelerinin temel işlevlerinin insan ve destinasyonlar odaklı olması, olumsuz olarak etkilenmesinde en önemli nedenlerdir. Doğal afetlerin olumsuz etkileri kısa sürede giderilemeyeceğinden, ülke yönetimlerinin vergiler, teşvikler ve krediler konusunda bu işletmelere destek vermesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abbas, M., Malik, M. & Sarwat, N. (2021). Consequences of Job Insecurity for Hospitality Workers Amid Covid-19 Pandemic: Does Social Support Help? *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 30(8), 957-981.
- Abrate, G., Bruno, C., Erbetta, F. & Fraquelli, G. (2020). Which future for traditional travel agencies? dynamic capabilities approach. *Journal of Travel Research*, 59(5), 777-791.
- Aguiar-Quintana, T., Moreno-Gil, S. & Picazo-Peral, P. (2016). How could traditional travel agencies improve their competitiveness and survive? A qualitative study in Spain. *Tourism Management Perspectives*, 20, 98-108.
- Akay, A. (2019). *İklim değişikliğinin neden olduğu afetlerin etkileri*. Ankara: İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi.
- Akay, A. & Özmen, Ö. T. (2018). Afet ve Acil Durum Başkanlığı'nın (AFAD) Afet Yönetimindeki Rolü. [Özmen, B. (der.)] *Afet Yönetimi II*. Yayın no: 3604, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akay, B. (2021). The Effects of Covid-19 Epidemic on Guided Tours and Alternative Tour Samples from Turkey. University of South Florida, *Center Publishing*, 5(14), 1-7.
- Akyurt, H. & Ültay, E. (2021). Üniversite Düzeyinde Turizm Eğitiminin Mevcut Durumu ve Turizm Sektörü Beklentileri. Ed: Ayşe Çatalcalı Ceylan, Ferhat Özbay, Zafer Özomay, Mustafa Batuhan Kurt, *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler Cilt-2*, İçinde. (ss. 160-187), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Akyurt, H. & Ültay, E. (2022). Ekoturizm ve Ekoturizm Rehberliği Eğitimi Lisansüstü Tezlerinin Bibliyometrik Analizi, *Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 56–70.
- Akyurt, H. & Yolasığmazoğlu, N. (2022a). Üniversitelerdeki Gastronomi Eğitiminde Gıda Mühendisliğinin Önemi ve Gastronomi Mühendisliği, *International Social Sciences Studies Journal*, 8(102), 3222–3236.
- Akyurt, H. & Yolasığmazoğlu, N. (2022b). Gıda Mühendisliği ile Turizm İlişkili Lisansüstü Tezlerinin Bibliyometrik Analizi, *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9(89), 2149–2158.

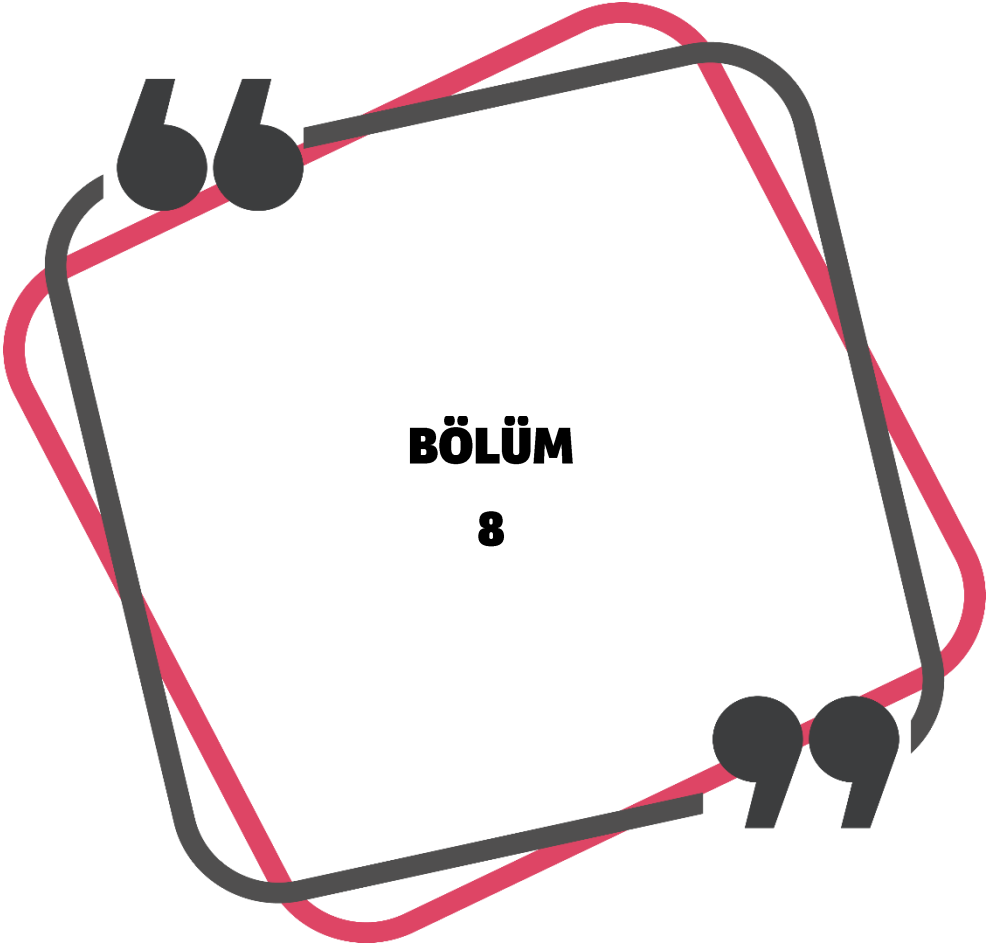
- Aldebert, B., Dang, R.J. & Longhi, C. (2011). Innovation in the Tourism Industry: The Case of Tourism. *Tourism Management*, 32, 1204-1213.
- Antonets, V., Yerikkyzy, A., Aktymbayeva, A. & Sakypbek, M. (2017). Analysis of Booking Systems: Hotels.com and Booking.com. *Journal of Geography and Environmental Management*, 4(47), 190-196.
- Chang, Y. W., Hsu, P. Y. & Lan, Y. C. (2019). Cooperation and competition between online travel agencies and hotels. *Tourism Management*, 71, 187-196.
- Díaz, E., Martín-Consuegra, D. & Esteban, Á. (2015). Perceptions of service cannibalisation: The moderating effect of the type of travel agency. *Tourism Management*, 48, 329-342.
- Huang, L., Yung, C. Y. & Yang, E. (2011). How do travel agencies obtain a competitive advantage? Through a travel blog marketing channel. *Journal of Vacation Marketing*, 17(2), 139-149.
- İşler, H. & Akyurt, H. (2021). AHP Yöntemi ile Seyahat Acentalarının Ekoturizm Kriterleri Algılarının Tespiti: Giresun Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1103-1121.
- Kaushal, V. & Srivastava, S. (2021). Hospitality and Tourism Industry Amid Covid-19 Pandemic: Perspectives on Challenges and Learnings from India. *International Journal of Hospitality Management*, 92, 1-9.
- Lawton, J. L. & Weaver, D. B. (2009). Travel Agency Threats and Opportunities: The Perspective of Successful Owners. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 10, 68-92.
- Mayr, T. & Zins, A. H. (2009). Acceptance of online vs. traditional travel agencies. *Anatolia*, 20(1), 164-177.
- Öcek, C., Beyazgül, M. & Karadeniz, E. (2023). Seyahat Acentesi ve Tur Operatörleri Faaliyetleri Sektöründe Covid-19 Salgınının Finansal Performans ve Finansal Başarısızlık Riskine Etkisi. *Alanya Akademik Bakış*, 7(1), 169-186.
- Ültay, E., Akyurt, H. & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 188-201.
- Yolasıǧmazoǧlu, N. (2022a). Mikroplastikler ve İnsan Yaşamına Etkileri. Editörler: Hikmet Y. Çoǧun, Hasan Üzmuş, İshak Parlar, *Doğa ve*

ISBN: 978-625-6971-44-8

Mühendislik Bilimlerinde Güncel Tartışmalar-7, ss. 58 -66, İzmir: Bilgin Kültür Sanat Yayın.

Yolasığmazoğlu, N. (2022b). Denizel Karotenoidler: Kaynakları ve Sağlığa Faydaları, Editör: Doç. Dr. Atilla ATİK, *Ziraat, Orman ve Su Ürünleri Alanında Güncel Tartışmalar*, Basım sayısı: 1, ss.141 -159, Ankara: Duvar Yayınları.

Zhou, Z. (2016). Travel agency and tour operation. In Jafari, J. & Xiao, H. (Eds.), *Encyclopedia of tourism*. Cham: Springer International Publishing.

DENETİM 4.0 İLE MAKİNE ÖĞRENİMİ ÜZERİNE KAPSAM İNCELEMESİ

Prof. Dr. Gökhan ÖZER

Gebze Teknik Üniversitesi

İşletme Fakültesi

Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0002-3255-998X

Dr. Yavuz Selim BALCIOĞLU

Gebze Teknik Üniversitesi

İşletme Fakültesi

Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü

ORCID: 0000-0002-4810-2351

Abdullah Kürşat MERTER

Gebze Teknik Üniversitesi

İşletme Fakültesi

Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0001-6874-1890

1. GİRİŞ

Endüstriyi bilgi teknolojisi ile entegre etmeyi amaçlayan Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0), ilk olarak 2011 yılında Almanya'daki Hannover Fuarı'nda tanıtıldı (Çakır, 2018). Kişisel bilgisayarların yaygın kullanımı, internet kullanımındaki artışla birleştiğinde, aslında bilgi teknolojisinde gerçekleşen devrim kaçınılmaz hale gelmiştir (İspir, 2020). Özellikle 2000'li yıllardan sonra teknolojik alanda yaşanan gelişmeler dördüncü sanayi devrimin gerçekleşeceğini ve üretimin tamamen otomasyona dönüşeceğini göstermekteydi. İş dünyası sürekli olarak gelişmektedir ve Endüstri 4.0'ın tanıtılmasının denetim 4.0 üzerinde önemli bir etkisi olmuştur (Alao & Gbolagade, 2019; Erdoğan, 2019; Yıldız & Ağdeniz, 2019). Teknoloji odaklı otomasyonun yoğun bir şekilde kullanıldığı bu yeni çağın işletmelerin veri toplama ve verileri analiz etme yeteneklerini ve işletmelerin çalışma şeklini değiştirmesi beklenmektedir. Bu nedenle denetçiler, bir firmanın mali sağlığını ve düzenlemelere uygunluğunu etkili bir şekilde değerlendirmek için artık bu teknolojileri anlamaya ve kullanmaya hazır olmalıdır.

Endüstri 4.0, nesne hareketleri, makine koşulları ve üretim tesisi hakkında sürekli veri toplayarak fiziksel süreçleri sanal bir dünyaya bağlamak için Nesnelerin İnterneti, Hizmetlerin İnterneti, Siber-fiziksel sistemleri ve akıllı fabrikalar gibi bir dizi en son teknolojinin entegreli bir şekilde kullanıldığı bir süreçtir (Zheng vd., 2018). Denetim 4.0, firmaların mali tabloları ve faaliyetleriyle ilgili kayıtlarının denetlenmesi için Endüstri 4.0 ilkelerini temel alan bir kavramdır (Dai, 2017). Denetim 4.0, mali bilgilerindeki potansiyel riskleri ve bunların iç ve dış paydaşlara maliyetli hatalara veya dolandırıcılıklara dönüşmeden önce belirlemek için gelişmiş analitik araçlarını kullanmaya odaklanır (Manhanga, 2020). Denetçiler, endüstri 4.0'ı benimseyen şirketler tarafından kullanılan mevcut cihazlara ve altyapıya bağlanabilir ve bunları denetim ve güvence hizmetleri için kullanabilir. Bu teknolojiler, denetçilerin verimli ve etkili analitik incelemeler gerçekleştirmesine olanak tanıyan ve kullanımı kolay araçları içermektedir. Denetim 4.0'ın teknolojik altyapısı geleneksel denetim altyapısı ile karşılaştırıldığında, uygulamaların, daha az veri analitiği bilgisi gerektirmesi, basit insan etkileşimine izin vermesi ve esnek bir çalışma ortamının yaratılması gibi çeşitli avantajları vardır (Dai, 2017).

Denetim kalitesini artırmak ve denetçilerin zaman alıcı çalışmalarını azaltmak için yeni teknolojileri benimsenmesi ve mevcut denetim prosedürlerinin hızla değişen iş modellerine uyarlanması, akademisyenlerin ve uygulayıcıların uzun süredir ilgi gösterdikleri alanlardır. Denetim mesleğinin doğası gereği, teknolojinin benimsenmesi önemli ölçüde gecikmiştir (Dai, 2017; Manhanga, 2020). Aslında bu durum şaşırtıcı değildir çünkü; denetim mesleği, büyük miktarda doğruluk ve hassasiyet gerektiren bir meslek olduğu için teknolojinin benimsenmesinin diğer sektörlerle kıyasla önemli ölçüde gecikecektir. Hux (2017), mevcut denetim eğitim müfredatının veri analitiğini içermediğini ve bu durumun denetçilerinin projelerde maliyetli uzmanlarla çalışma ihtiyacını artırdığını iddia etmektedir. Son zamanlarda yapılan bazı araştırmalar, beceri eksikliği ve modası geçmiş denetim uygulamaları göz önüne alındığında, mevcut denetçilerin güvence hizmetini sağlamak için uygun kapasiteye sahip olmadıklarını göstermektedir (Bauer & Estep, 2017). Tysiac (2015), gelecekteki denetim işgücünün veri analitiği konusunda uzmanlaşması gerektiğini ve denetim standartlarının bu etkiyi yansıtacak şekilde güncellenmesi gerektiğini belirtmektedir. Mevcut veri ortamı, veri analitiği aracılığıyla sürekli müşteri izlemeyi gerektirmektedir. Sürekli denetim, operasyonel risklerin tanımlanması ve azaltılması yoluyla sürekli güvence sağlamak için bu görevlerin otomasyonunu içermektedir (Rezaee vd., 2002). Sürekli denetim için gerekli olan teknolojik altyapı, endüstri 4.0'ın temel unsurları olan Nesnelerin

İnterneti, Hizmetlerin İnterneti ve Siber-fiziksel sistemlerinden sağlanabilmektedir.

Bu çalışma, yakın zamanda ortaya çıkan denetim teknolojisinin, yani denetim 4.0 uygulamasının akademik çalışmalarda (özellikle Web of Science ve Scopus veri tabanında) ne kadar yer aldığının tespitine yönelik gerçekleştirilmiştir. Akademik araştırmalar, denetim uygulamalarında teknolojik yenilikleri geliştirmede ve yönlendirmede kritik bir rol oynayabilir. Denetçilere gelişmekte olan teknolojiler hakkında en son trendleri ve bunların denetim faaliyetlerine nasıl uygulanabileceğine dair bazı bilgiler sağlayabilir. Ayrıca, bu araştırmalar, teknolojik uygulamaları gerçek denetim metodolojilerine dönüştüren kavramsal paradigmlar geliştirerek denetim faaliyetleri için rehberlik sağlayabilir. Son yıllarda bağımsız denetim içerisinde 4.0 uygulamalarının kullanılması ve bu yönde yapılan çalışmaların Web of Science veri tabanında artış gösterdiği görülmektedir. Scopus veritabanında belirlenen anahtar kelimeler üzerinden yapılan aramalarda ise “audit 4.0” kavramının Web of Science veritabanına göre daha az yayın yapıldığı görülmektedir.

2. ENDRÜSTİ 4.0

19.yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen sanayi devrimi sonucunda gerçekleşen en önemli değişikliklerden biri büyük uluslararası şirketlerin ortaya çıkması ve artan rekabet gücüdür (Zhong vd., 2017). Sanayi devrimi sayesinde, düzenlenmiş piyasalar ortaya çıktı ve büyük sermayelerin ve firmaların yöneltmesi kolaylaştı ve buhar makinesi gibi yeni teknolojiler sayesinde verimlilikte çarpıcı bir artışlar görüldü. Bu durum, üretimde bir patlamaya ve yaşam standartlarında bir artışa yol açtı (Philbeck & Davis, 2018). Üretim süreçlerinin makineleşmesi ve elektrifikasyonu ilk üç sanayi devrimine yol açmışken, bilişim ve otomasyonun artmasıyla karakterize edilen dördüncü aşama, şu anda sorunsuz bir şekilde sanayi devrimine dönüşmektedir (Bartodziej, 2017). Son yıllarda yaşanan bu dönüşüme, Endüstri 4.0 başka bir ifadeyle dördüncü sanayi devrimi olarak adlandırılmaktadır. Endüstri 4.0, üretimde makineleri, ürünleri ve insanları birbirine bağlamak için dijital teknolojilerin kullanılması şeklinde tanımlanan yeni bir sanayi çağıdır. Bu yeni çağ, benzeri görülmemiş verimlilik ve üretkenlik seviyelerinin yanı sıra hem işletmeler hem de tüketiciler için yeni fırsatlar sunmaktadır.

Endrüsti 4.0 terimi, ilk olarak on yıl önce Almanya'da bilgisayarlar ve otomasyon gibi teknolojilerin yanı sıra veri ve makine öğrenimi ile desteklenen akıllı ve otonom sistemler arasındaki yakınsamayı tanımlamak için geliştirilmiştir. Bu terimi ilk defa 2011'de Hannover Fuarında açıklanmış ve daha sonra 2015 yılında

Dünya Ekonomik Forumu kurucusu ve yönetim kurulu başkanı olan Klaus Schwab tarafından popülerleştirilmiş ve o zamandan beri çok sayıda ekonomik, politik ve bilimsel makalede referans olarak kullanılmaya başlanmıştır (Philbeck & Davis, 2018). Giderek daha fazla şirket, Endüstri 4.0 metodolojilerini benimserken, üretimin geleceğin daha akıllı ve daha bağlantılı fabrikalarını ortaya çıkaracak gerçek bir dönüşüm dönemine girdiğinin farkındadır.

Endüstri 4.0'ın amacı, lojistik, üretim, pazarlama, muhasebe, hukuk, insan kaynakları vb. diğer tüm iş fonksiyonlarının şeffaflığını en üst düzeye çıkararak mevcut değer zincirlerinin esnekliğini arttırmaktır (Dai, 2017). Makine sağlığı, ürün kalitesi, enerji gideri, işçilik maliyeti, envanter konumu vb. bilgiler, bir firma içindeki ve genelindeki nesnelere (örneğin, makineler, cihazlar, ürünler vb.) arasında ve hatta tedarikçiler ve müşteriler gibi dış paydaşlar arasında, her zaman açık bir ağ aracılığıyla iletişimi sağlanmaktadır. Ürün kalitesini izlemek, makine arızalarını belirlemek, maliyet tasarrufu yapmak ve karar vermeyi kolaylaştırmak amacıyla bu veriler üzerinde modeller oluşturmak için veri analitiği teknikleri kullanılır.

Endüstri 4.0, Sanayi Devrimi'nde ağırlıklı olarak otomasyon, makine öğrenimi ve gerçek zamanlı verilere odaklanan yeni bir aşamayı ifade eder (Munirathinam, 2020). Akıllı üretim ve akıllı fabrika gibi son teknolojileri bünyesinde bulunduran Endüstri 4.0, üretim ve tedarik zinciri yönetimine odaklanan şirketler için daha bütünsel ve daha iyi bağlantılı bir ekosistem oluşturmak için fiziksel üretim ve operasyonları akıllı dijital teknoloji, makine öğrenimi ve büyük verilerle birleştirmektedir. Bugün faaliyet gösteren her bir firma buldukları faaliyetler açısından birbirinden farklı olsa da hemen hemen hepsi süreçlerle, iş ortaklarıyla, ürünlerle ve insanlarla tam zamanlı bağlantı sağlamak gibi ortak zorluklarla karşı karşıyadır (Agostini & Filippini, 2019). Endüstri 4.0, Siber-Fiziksel sistemlerin üretim ve lojistik süreçlerine teknik entegrasyonu ve endüstriyel süreçlerde nesnelere ve hizmetlerin internetinin kullanılmasıyla firmaların bu zorluklarla başa çıkabilmesini sağlamaktadır.

Endüstri 4.0 belirli bir teknolojiden ibaret değildir, aksine gelişmiş endüstri otomasyonu için çeşitli teknolojilerin entegrasyonudur. Endüstri 4.0'ın kapsamında bulunan en önemli teknolojiler aşağıdaki gibidir (Çevik, 2018):

- Nesnelerin interneti (IoT)
- Hizmetlerin İnterneti (IOS)
- Siber-fiziksel sistemler (CPS)
- Akıllı üretim
- Akıllı fabrikalar
- Bulut bilişim
- Bilişsel bilgi işlem
- Yapay zeka

Bu teknolojiler sayesinde, hatasız, etkin ve verimli bir üretim sağlamak için Endüstri 4.0'a dahil olan canlı cansız tüm nesnelerin arasında bir ağ yardımıyla iletişim halinde olmalarını mümkün kılar. Üreticiler, sensör ve aktüatör teknolojisi sayesinde üretim aşamasına anında müdahale ederek, durum tespiti ve faaliyetlerin yürütülmesi tam zamanlı olarak gerçekleştirilebilir (Dai, 2017).

3. DENETİM 4.0

"Denetim" kelimesi Latince "dikkat çekmek" anlamına gelen "dēnūtiāre" kelimesinden türemiştir. Denetim, genellikle standartlara uygunluğu sağlamak amacıyla bir şeyin izlenmesi veya denetlenmesi sürecidir (Power, 1997). İş dünyasında, denetim ifadesi genellikle finansal denetimlere atıfta bulunmak için kullanılır (Power, 1997). Denetimin tarihi, devletlerin ilk kez kurallar ve düzenlemeler oluşturmaya başladığı eski zamanlara kadar eskiye gitmektedir. Zamanla daha resmleştirilmiş denetim yöntemlerine ihtiyaç duyulmuş, çeşitli sistem ve süreçler geliştirilmiştir. Günümüzde denetim, birçok işletme ve kuruluşun vazgeçilmez bir parçasıdır. Standartların karşılanması ve işletmelerin etkin ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlamaya yardımcı olmaktadır.

Geleneksel denetim uzun yıllardır kullanılan ve hala birçok kuruluş için tercih edilen herhangi bir ek teknoloji veya yazılım gerektirmediğinden oldukça ucuz olan bir yöntemdir. Geleneksel denetimin temel avantajlarından biri, test edilmiş ve etkili olduğu kanıtlanmış daha köklü bir yaklaşım olmasıdır (Figg, 1999). Geleneksel denetim uygulamalarında, tüm belgeler ve kayıtlar kapsamlı bir şekilde gözden geçirildiği için, finansal verilerin daha kapsamlı bir görünümü elde edilir. Modern denetim mesleğinin evrimi, son yıllardaki teknoloji gelişimi sayesinde evrilmeye başlamıştır. 1970'lerden bu yana denetçiler, elektronik muhasebe veri-

lerini incelemek için bilgi işlem cihazlarını, yazılımları ve veri tabanlarını aşamalı olarak kullanmaktadırlar. Bu araçlar, denetçilerin işlem izleme ve hesaplama maliyetlerini önemli ölçüde azaltmıştır.

Geleneksel manuel denetimler (Denetim 1.0), yüzyıllardır var olan ve birçok ihtiyacı karşılayan bir denetim süreci olmuştur. Bilgi Teknolojisi (BT) denetiminin (Audit 2.0) 1970'lerde ortaya çıkmasına ve şu anda çoğu işletmenin bilgisayar tabanlı olmasına rağmen, denetçilerin çok az kısmı BT konusunda etkindir (Manhanga, 2020). BT'nin benimsenmesindeki bu gecikme, kısmen mesleğin tutuculuğuna, katılığına, giderek eskiyen düzenlemelere ve kaliteli araçların eksikliğine (örn. BT ve analitik eğitimi) bağlıdır (Dai, 2017). 1990'lı yılların sonunda ortaya çıkan Denetim 3.0, analitik yöntemlerin ve büyük veri analizlerinin kullanıldığı bir denetim sürecidir. Modern büyük veri sistemlerinin geleneksel araçlarla güvence altına almak imkansız olabileceğinden, Denetim 3.0'ın önceki denetim süreçlerine göre çok daha hızlı ortaya çıkacağı şüphelidir (Dai & Vasarhelyi, 2016). Denetim 4.0, bir kuruluştan ve ilişkili taraflardan mali ve operasyonel bilgilerin yanı sıra denetimle ilgili diğer verileri toplamak için Endüstri 4.0 tarafından desteklenen teknolojinin, özellikle Nesnelerin İnterneti (IoT), Hizmetlerin İnterneti (IoS), Siber-Fiziksel Sistemleri (CPS) ve akıllı fabrikaların kullanıldığı süreçtir (Zheng vd., 2018). Bu denetim süreçlerinin temel özellikleri Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Denetim Süreçleri

Denetim 1.0	Denetim 2.0	Denetim 3.0	Denetim 4.0
Manuel Denetim	BT Denetim	Analitik Denetim	Denetim Otomasyonu
Araçlar: Kalem, hesap makinesi, kağıt	Araçlar: Excel, bilgisayar destekli denetim teknikleri, internet	Araçlar: Analitik uygulamalar, Büyük Veri	Araçlar: Nesnelerin interneti, hizmetlerin interneti, siber-fiziksel sistemler, sensörler, yapay zeka

Kaynak: Dai ve Vasarhelyi, (2016)

Denetim mesleğinde teknolojinin benimsenmesi ve kullanması önemli ölçüde geride kalmıştır (Earley, 2015; Manhanga, 2020; Liv vd., 2018). Endüstri 4.0 endüstri 5.0'a doğru ilerlerken, denetim de yeni ortama uyum sağlamalıdır. Denetçiler, çok çeşitli gerçek zamanlı, denetimle ilgili verileri toplamak, birkaç veya

basit muhakemeyi içeren tekrarlayan süreçleri otomatikleştirmek ve sonunda kapsamlı, zamanında ve doğru güvence elde etmek için yeni teknolojilerden yararlanabilir. Örneğin işletme genelinde iş süreçlerinin dijitalleşmesinin artmasıyla, denetçiler iş operasyonlarını sürekli olarak izleyebilir ve anormal davranışları gerçek zamanlı olarak belirleyebilir. Denetim 4.0, mevcut prosedürleri otomatikleştirerek, kapsamlarını genişleterek, denetimin gerçekleştirilme süresini kısaltarak ve nihayetinde genel denetim kalitesini iyileştirerek denetim mesleğini önemli ölçüde değiştirecektir. Denetim 4.0'ın denetim mesleği üzerindeki etkilerini genel olarak dört farklı açıdan gösterilmektedir: Standartlar, İlkeler, Teknoloji ve Denetçiler (Dai, 2017).

3.1. Standartlar

Dördüncü Sanayi çağında güvence ve denetim, büyük ölçüde nesnelere arası protokoller, nesnelere teknik yetenekleri ve birbirine bağlı nesnelere işlevlerinden oluşması beklenmektedir (Kraheil & Titera, 2015). Modern sistemlerdeki uygulamaların bilgisayarlar tarafından yapılması, çoğu denetim standardının yazılımlara ve algoritmalara dahil edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Nitelik finansal bilgilerin gerçek zamanlı olarak ölçülmesini, işlenmesini ve iletilmesini sağlamak için standartlar, makineler, üretim hatlarına ve ürünlere programlanabilir. Örneğin, envanter ölçümü, satın almaların mevcut değerleri izlenerek otomatik olarak güncellenebilir (Kraheil & Titera 2015). Envanter, üretim hatlarının enerji tüketimleri ve işçilik maliyetleri ile ilgili gerçek zamanlı veriler toplanarak aralıksız ve tam zamanlı olarak ölçüm sağlanabilir. Ayrıca, üretimi gerçekleştirilen ürünler, eskimiş veya hasar görmüşse, stokta bulunun diğer ürünlerin dahil edilmesini veya değerinin fazla gösterilmesini önlemek için otomatik olarak uyarılar verebilir. Bu tür bir otomasyon, gerçek zamanlı performans ve risk bilgileri sağlayarak, fiziksel gözlem ve manuel envanter fiyatlandırması açısından denetçi çabasını azaltabilir.

3.2. İlkeler

Endüstri 4.0 altı ana teknolojik ilkedен oluşur: Birlikte Çalışabilirlik, Sannallaştırma, Özerk Yönetim, Gerçek zamanlılık, Hizmet odaklılık ve Modülerlik. Endüstri 4.0'a benzer şekilde Denetim 4.0, veri kullanılabilirliğini artırmak, sürekli veri izleme ve doğrulama sağlamak ve denetim prosedürlerinin otomasyonunu iyileştirmek için bu altı ilkeyi uygulamaktadır.

3.2.1. Birlikte Çalışabilirlik: Endüstri 4.0'da cihazlar, makineler, tesisler, fabrikalar ve hatta ürünler küresel bir ağ aracılığıyla birbirine bağlanacak ve iletişim kuracak (Drath & Horch 2014), bu da işletmeler içinde ve tüm değer zincirlerinde birlikte çalışmayı mümkün kılacaktır. Birlikte çalışma yoluyla, yeni iş modelleri daha akıllı ve bilgilendirici hale gelebilir ve daha yüksek bir optimizasyon düzeyine ulaşabilir. Birlikte çalışabilirlik mevcut iş modelini değiştirmeye devam ettikçe, denetim mesleğini daha fazla etkileyebilir. Denetim 4.0'da tedarikçiler, müşteriler, bankalar ve diğer işletmeler arasındaki birlikte çalışma, işlem seviyesindeki oluşumların¹ ve tamlık bildirimlerinin² neredeyse gerçek zamanlı olarak incelenmesini sağlayabilir (Dai, 2017). Farklı ticari kuruluşlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmak için güvenli bir ağ kurulur. Kurumlar bilgileri sistemlerindeki karşılık gelen verilerle eşleştirdiklerinde eğer eşleştirilemiyorsa uyarı verecek. Bu tür bir birlikte çalışma, işlemlerin incelenmesini otomatik hale getirebilir ve denetçilerin şüpheli işlemleri erken uyarı sistemi ile farkına varması sağlanabilir.

3.2.2. Sanallaştırma: Endüstri 4.0'da nesnelere, ağlara bağlı olduğundan konum, koşul ve ortam hakkındaki bilgiler paylaşılabılır, entegre edilebilir ve analiz edilebilir hale gelmektedir (Drath & Horch 2014). Bu tür bilgileri kullanarak, iş dünyasındaki tüm nesnelere birbirleriyle olan ilişkileriyle ve faaliyetleriyle temsil eden fiziksel dünyanın sanal bir kopyası oluşturulabilir. Ricci vd., (2015), Endüstri 4.0'daki sanallaştırmaya benzer şekilde, "ayna dünyalar" adı verilen bir sanal yaşam senaryosu tanımlamışlardır. Ayna dünyalar, "bilgisel olarak geliştirilmiş sanal modeller veya fiziksel dünyanın yansımaları" olarak tanımlanmaktadır (Ricci vd., 2015). Google Earth, ayna dünyalarının en iyi bilinen bir örneğidir. Ayna dünyalar, her bir fiziksel nesneyi sanal temsiliyle eşleştirebilir, sensörleri kullanarak zaman içindeki koşullarını kaydedebilir ve nesne davranışını simüle etmek için modeller oluşturabilir. Ayna dünyalarda kaydedilen bilgiler, denetçilerin saha çalışmalarını önemli ölçüde azaltabilir ve muhasebe bilgilerinin değerlendirilmesini kolaylaştırmak için objektif olarak hizmet edebilir. Bir iş sürecindeki tüm ilgili "şeyler" sanallaştırılacağından ve ayna dünyalarında temsillere sahip olacağından, denetçiler yerinde incelemenin çoğunu uzaktan ve sürekli olarak gerçekleştirebilir. Örneğin, ayna dünyalar sayesinde, fiziksel bir envanter ögesi-

¹ Bir işletme ile müşterileri arasındaki bilgi, ürün ve hizmetlerin karşılıklı alışverişinin karmaşıklık seviyesini ifade eder.

² Bir mali tablo üzerinde tamlık iddiası, tablonun kapsamlı olduğunu, belirli bir hesap dönemi için gerekli tüm kalemleri içerdiğini ve detaylandığını ve kuruluşun tüm envanterinin toplam envanter rakamına dahil edildiğini onaylar.

nin şirkete geliş ve şirketten ayrıldığı zaman, farklı zaman dilimlerindeki konumları ve koşulları kayıt altına alınabilir. Denetçiler bu bilgileri fiziksel envanter incelemesine alternatif olarak kullanabilir ve aynı şekilde ayna dünyalardaki işlemleri şirketin ERP sistemindeki işlemlerle karşılaştırarak işlemlerin varlığını ve tamlığını inceleyebilir.

3.2.3. Özerk Yönetim: Kişiselleştirilmiş ürünlere yönelik artan talep, günümüzün üretim sistemlerini karmaşık hale getirmekte ve bu nedenle makineleri merkezi olarak kontrol etmek güçleşmektedir (Hermann vd., 2015). İş ortamı daha karmaşık ve dinamik hale geldikçe, yerelleşme eğilimi denetim mesleğini de kapsayacaktır. Muhasebe verilerini sürekli olarak izlemek ve eşikler değerleri aşan anormal işlemleri tespit etmek için her bir makineye veya cihaza dahili kontrol mekanizmaları yerleştirilebilir. Bu tür sistemler, eşikler değerleri değişen işlemlere ve denetçilerden gelen girdilere göre otomatik olarak ayarlayabilecek ve başarısızlıkları ve karmaşık kararları daha ayrıntılı incelemeler için denetçilere sunabilecektir.

3.2.4. Gerçek zamanlılık: Gerçek zamanlılık, verilere gerçek zamanlı olarak erişilmesi ve bu verilerin analiz edilmesi yeteneğidir. Endüstri 4.0'daki fabrikalar, sistemsel hatalarını tespit etmek, bu hatalara göre üretim süreçlerini tekrardan ayarlamak ve gerçek zamanlı kararlar almak için fiziksel nesnelere koşullarını ve üretim faaliyetlerini sürekli olarak izleyecektir. Örneğin, bir makine arızası tespit edilirse, fabrika arızaya anında tepki vermekte ve üretimi diğer makinelere yönlendirmektedir (Philbeck & Davis, 2018). Gerçek zamanlılık, denetçilerin verilerine gerçek zamanlı olarak erişmesine ve analiz etmesine olanak tanıyarak olası sorunları daha hızlı ve doğru bir şekilde belirlemelerine yardımcı olabilir. Ayrıca denetçilerin manuel veri girişi ve analizi ihtiyacını ortadan kaldırdığı için bir denetimi tamamlamak için gereken süreyi azaltmaya ve denetçilerin verilerdeki tutarsızlıkları hızlı bir şekilde belirlemesine ve ele almasına olanak tanıdığı için hata riskini azaltmaya yardımcı olabilir. Örneğin, Kim & Vasarhelyi'nin (2012) banka havalesi ödeme sürecindeki hileli işlemleri sürekli olarak tespit etmek için bir model geliştirmiştir. Model, her bir işlemi önceden tanımlanmış dolandırıcılık göstergeleriyle inceleyerek ve dolandırıcılık riskini tahmin ederek potansiyel dolandırıcılığı anında belirleyebilir ve daha fazla inceleme için denetçileri uyarabilir.

3.2.5. Hizmet Odaklılık: Hizmet odaklılık, firmaların, hizmetlere hizmetlerin interneti üzerinden ulaşılabilmesi ve bu hizmetleri kullanılabilmesidir. Hizmet odaklılık, özellikle kişiselleştirilmiş ürünlere yönelik talebin arttığı sektörlerde, ilgili taraflar arasındaki işbirliğini artırarak üretim maliyetlerini önemli ölçüde azaltabilir ve ekstra kar sağlayabilir. Denetim 4.0, denetçiler ve diğer ilgili hizmet

sağlayıcılar arasındaki işbirliğini kolaylaştırmak için hizmet odaklılığı benimseyebilmektedir. Örneğin veri analitiği, denetim mesleği tarafından kabul görmüş kullanışlı ve güçlü bir teknolojidir ancak denetçiler tarafından kullanımı oldukça azdır. Bunun en önemli nedeni, veri analitiği tekniklerinin oldukça karmaşık olması ve bu tekniklerin denetçilerin bilgi düzeylerinin ötesinde olmasıdır. Bu durumda denetçiler, veri analitiği gerektiren işlemleri profesyonel veri analitiği şirketlerine veya analitik yazılım sağlayıcılarına yaptırabilir. Uzmanların hizmetlerini kullanarak, denetçiler analiz işinden kurtulabilir ve temel kararlara odaklanabilirler.

3.2.6. Modülerlik: Modüler sistemler, değişen ortamlara veya gereksinimlere kolayca uyum sağlayabildikleri için Endüstri 4.0'da oldukça tercih edilen sistemlerdir. Örneğin, üretim montaj hatları modüllere bölünebilir ve her bir montaj istasyonu, müşteriye özel gereksinimlere dayalı olarak gerekli süreçleri ayrı ayrı oluşturabilir. Modüler uygulamalar, denetçilerin denetim süreçlerini kendi özel ihtiyaçlarına göre özelleştirmelerine olanak sağlayarak daha kısa sürede daha fazla denetim gerçekleştirmelerini sağlayabilir. Belirli risklere, müşteri yeteneklerine, iş ortamına ve denetçi yetkinliklerine duyarlı her farklı denetim müşterisi için bir dizi uygulama seçilebilir ve kullanılabilir.

3.3. Teknoloji

Denetim 4.0, Sensörler, Nesnelerin interneti, Hizmetlerin İnterneti ve Siber-fiziksel sistemler ve akıllı fabrikalar gibi Endüstri 4.0'ı oluşturan temel teknolojileri temel alır.

3.3.1. Sensörler

Veri toplama, işleme ve iletimi işlevlerine sahip sensörler, Endüstri 4.0'da yaygın olarak kullanılmakta ve veri toplama sürecinde insan rolünü tamamen değiştirmektedir. Muhasebede veri toplama giderek daha çok otomatikleşmektedir (Alao & Gbolagade, 2019). Sensörler, çok devasa veri havuzlarından uygun verileri toplamayı gerçek zamanlı bir seviyeye getirebilir. Bunun en kolay yolu, üretim ve lojistik sistemlerine veya ürünlere zaten yerleşik olan sensörleri kullanmaktır. Denetçiler sensörleri kullanarak envanterin miktarı ve kalitesi, çalışanların çalışma saatleri, tesisin enerji tüketimi vb. gibi mevcut performansı yansıtan gerçek zamanlı muhasebe bilgilerini elde edebilir ve sistem hatalarını zamanında tespit edebilir.

3.3.2. Siber-Fiziksel Sistemler

Siber-fiziksel sistemler, fiziksel üretim süreçlerini izlemek ve raporlamak, verileri analiz etmek ve gerçek zamanlı izleme ve karar vermeyi mümkün kılmak

için diğer siber-fiziksel sistemlerle entegreli bir sanal model oluşturarak fiziksel dünyayı ve onun dijital kopyasını bir araya getirir. Fiziksel nesnenin bilgileri ve dijital işlem parametreleri birleştirilerek, nesnelere gerçek durumu ölçülebilir. Denetim 4.0'da siber-fiziksel sistemler, muhasebe veri akışını izlemek ve analiz etmek, usulsüzlükleri veya anormallikleri tespit etmek ve bunlara karşı zamanında önlemler almak için kullanılabilir. Gelecekte makineler, cihazlar ve ürünler siber-fiziksel sistemlere sahip olacağından, muhasebe işlemlerini insan müdahalesi olmadan ERP gibi sistemlere kaydedebilir. Siber-fiziksel sistemlerde saklanan bilgiler ile şirketin ERP sistemindeki karşılık gelen muhasebe verileri arasındaki karşılaştırmayı otomatikleştirerek bir işlem kaydının muhasebe standartlarını ihlal edip etmediği gerçek zamanlı olarak tespit edilebilir.

3.3.3. Nesnelere İnterneti

Denetçiler, gerçek zamanlı ve kapsamlı bir denetim hizmeti sağlamak için nesnelere İnterneti altyapısını kullanabilir. Son dönemde denetim faaliyetleri için geleneksel olarak elde edilen muhasebe verilerinden ziyade çok daha geniş kapsamlı bir verinin (big data) kullanımını artmaktadır (Dai & Vasarhelyi, 2016). Günümüzde denetçilerden artık çok çeşitli kaynaklardan, yüksek hacimli ve farklı bilgi yapılarını gerçek zamanlı olarak elde etmesi ve bunları analiz etmesi beklenmektedir. Bunun için denetim uygulamalarının nesnelere İnterneti teknolojisi ile entegre edilmesi çok önemlidir. Ayrıca, nesnelere İnterneti iş süreçlerinin gider ve performansının gerçek zamanlı olarak denetimini kolaylaştırabilir. Örneğin, şirketler, makinelerin ve üretim hatlarının enerji tüketimini uzaktan izleyebilir ve üretim planları ile gerçek zamanlı enerji tüketimini karşılaştırarak israf edilen enerji kullanımını tespit edebilir.

3.3.4. Hizmetlerin İnterneti

Hizmetlerin giderek dijitalleşmesiyle birlikte, insanlar İnternet aracılığıyla ihtiyacı olan kaynakları, elektronik depolamayı ve hatta uzman bilgisini elde edebilmektedir. Hizmetlerin İnternetinin ana fikri, şirketlere çeşitli hizmetlerin müşterilere uzaktan sunabilecekleri bir platform sağlamaktır. Denetim, bir firmanın mali tablolarının doğruluğunun incelemesini yapan bir hizmet sektörüdür. Denetim mesleği, teknolojinin gelişmesi ve muhasebe bilgilerinin dijitalleşmesi ile birlikte giderek online, yani dijitalleşen hizmetlere doğru ilerlemektedir. Günümüzde denetçilerden bir firmanın muhasebe veri akışını sürekli olarak izlemesi ve analiz etmesi yani "sürekli denetim" yapması beklenmektedir. Sürekli denetim ve izleme, denetim firmaları tarafından on-line hizmet olarak sunulabilir. Firmalar İnternet üzerinden denetim hizmeti talebinde bulunabilecek ve bu talepler

daha sonra denetim firmalarının sağlayabileceği hizmetlerle eşleştirilecektir. Denetim firmaları, firma içerisinde akan verileri analiz etmek için sürekli denetim ve izleme modellerini bulut tabanlı bir altyapı üzerinden veya şirketin muhasebe bilgi sisteminden yararlanacaktır.

3.4. Denetçiler

Yeni nesil denetim sistemi olan Denetim 4.0'ın uygulamaya konulması, denetçiler ve görevlerini yerine getirme şekilleri üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Yeni sistem, denetçilerin daha ileri teknoloji ve veri analizi araçlarını kullanmalarını gerektirdiği için görevlerine bakış açıları ve onları yerine getirme şekilleri önemli bir değişime uğradı. Denetçiler artık her zamankinden daha fazla veriye erişebilmekte ve bu da potansiyel riskleri ve fırsatları daha hızlı ve doğru bir şekilde tanımlamalarını sağlamaktadır. Ayrıca bu yoğun otomasyon sürecinde denetçilerin becerilerinde değişim olması oldukça muhtemeldir. Denetim 4.0, denetçilerin muhasebeci ve avukat gibi diğer meslek mensuplarıyla iş birliği yapmalarını kolaylaştırmış ve bu da karmaşık finansal işlemleri daha iyi anlamalarına yardımcı olmuştur.

4. METHOD

Bu çalışmada “audit 4.0” ve “machine learning” üzerine kapsam belirleme ve tarama çalışması yapılmıştır (Galvão *et al.*, 2021). Literatürde en çok kullanılan anahtar kelimeleri belirlenmiş ve bu kelimeler üzerinden iki farklı yayın kaynağı içerisinde kaynak taraması yapılmıştır. Toplamda 7 farklı anahtar kelime ve 25 farklı varyasyon kullanılmıştır. Seçilen anahtar kelimeler, İngilizce dilinde kullanılmıştır. Bu nedenle arama ölçeği global boyutta tutulmuştur. Sürdürülebilir bir arama yapmak için birçok disiplini kapsayan veri tabanlarına odaklanılmıştır. Tarama için kullanılan kaynaklar sırasıyla; “Web of Science” ve “Scopus” dur. Ayrıca, tespit edilen yayınların 2012-2022 yılları arasındaki yayın sayılarında kategorize edilmiştir. Web of Sciences veritabanını ararken kullanılması önerilen anahtar kelimeler Tablo 2'de gösterilmektedir. Tablo 3 bu önerilen veri ekstraksiyonu göstermektedir. En çok yayın tespit edilen anahtar kelime “future audit” kelimesi olmuştur.

Tablo 2. Web of Science kapsam belirleme incelemesi ile arama

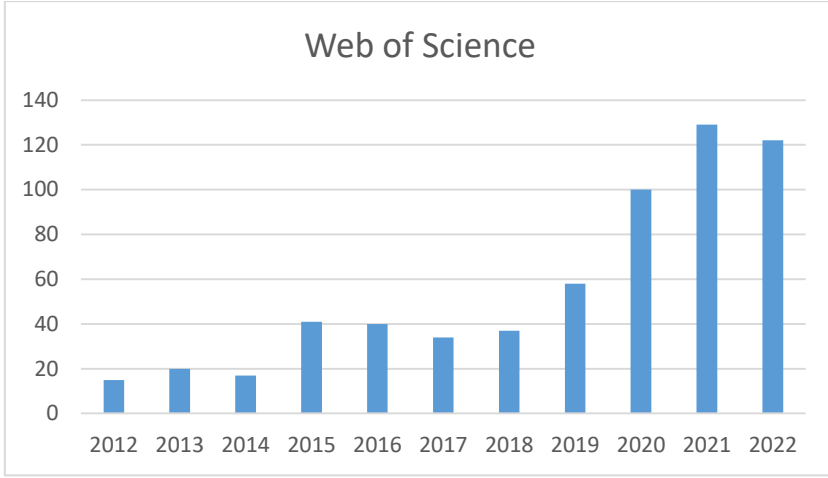
Arama Numarası	Sorgu	Sınırlayıcılar	Sonuçlar
A1	“audit 4.0”	Kelime Araması	758
A2	“audit 4.0” and “machine learning”	Kelime Araması	11
A3	“audit 4.0” and “artificial intelligence”	Kelime Araması	17
A4	“future audit”	Kelime Araması	8064
A5	“audit evolution”	Kelime Araması	1340
A6	“Audit digitalization”	Kelime Araması	145
A7	“audit 4.0” and “big data”	Kelime Araması	33
A8	“audit 4.0” and “Audit digitalization”	Kelime Araması	12
A9	“audit 4.0” and “future audit”	Kelime Araması	74
A10	“audit 4.0” and “audit evolution”	Kelime Araması	10
A11	“future audit” and “machine learning”	Kelime Araması	101
A12	“future audit” and “artificial intelligence”	Kelime Araması	112
A13	“audit evolution” and “artificial intelligence”	Kelime Araması	25

A14	“Audit digitalization” and “artificial intelligence”	Kelime Araması	25
A15	“Audit digitalization” and “machine learning”	Kelime Araması	5
A16	“audit evolution” and “machine learning”	Kelime Araması	11
A17	“audit evolution” and “machine learning” and “big data”	Kelime Araması	3
A18	“Audit digitalization” and “machine learning” and “big data”	Kelime Araması	3
A19	“future audit” and “machine learning” and “big data”	Kelime Araması	19
A20	“future audit” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	25
A21	“audit evolution” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	9
A22	“audit digitalization” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	12
A22	“audit 4.0” and “audit digitaliza-		

	tion” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	2
A23	“audit 4.0” and “audit evolution” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	1
A23	“audit 4.0” and “future audit” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	2
A24	“audit 4.0” and “future audit” and “artificial intelligence” and “big data” and “machine learning”	Kelime Araması	2
A25	“audit 4.0” and “future audit” and “artificial intelligence” and “big data” and “machine learning”	Kelime Araması	2

Şekil 1 incelendiğinde, son yıllarda bağımsız denetim içerisinde 4.0 uygulamalarının kullanılması ve bu yönde yapılan çalışmaların Web of Science veri tabanında artış gösterdiği görülmektedir. Son üç yıllık periyotlar baz alındığında, önceki yıllara göre ortalama iki kat daha fazla yayın yapıldığı görülmektedir.

Şekil 1. Web of Science veri tabanında yıllara göre “audit 4.0” üzerine yazılan makale sayıları

Tablo 3’te görüldüğü üzere Scopus veritabanında belirlenen anahtar kelimeler üzerinden yapılan aramalarda “audit 4.0” kavramının Web of Science veritabanına göre daha az yayın yapıldığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre, bazı anahtar kelime kombinasyonlarında yayın tespit edilememiştir. En çok yayın tespit edilen anahtar kelime “future audit” kelimesi olmuştur.

Tablo 3. Scopus kapsam belirleme incelemesi ile arama

Arama Numarası	Sorgu	Sınırlayıcılar	Sonuçlar
A1	“audit 4.0”	Kelime Araması	380
A2	“audit 4.0” and “machine learning”	Kelime Araması	5
A3	“audit 4.0” and “artificial intelligence”	Kelime Araması	13
A4	“future audit”	Kelime Araması	7559
A5	“audit evolution”	Kelime Araması	937
A6	“Audit digitalization”	Kelime Araması	120

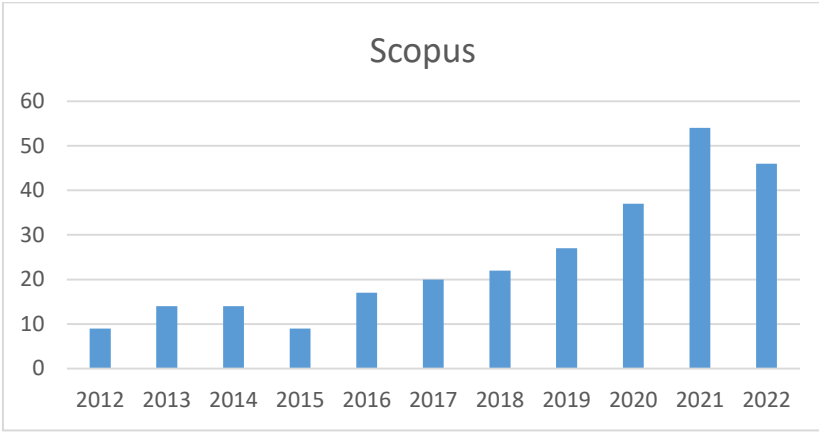
A7	“audit 4.0” and “big data”	Kelime Araması	18
A8	“audit 4.0” and “Audit digitalization”	Kelime Araması	120
A9	“audit 4.0” and “future audit”	Kelime Araması	39
A10	“audit 4.0” and “audit evolution”	Kelime Araması	3
A11	“future audit” and “machine learning”	Kelime Araması	71
A12	“future audit” and “artificial intelligence”	Kelime Araması	90
A13	“audit evolution” and “artificial intelligence”	Kelime Araması	13
A14	“Audit digitalization” and “artificial intelligence”	Kelime Araması	11
A15	“Audit digitalization” and “machine learning”	Kelime Araması	2
A16	“audit evolution” and “machine learning”	Kelime Araması	7
A17	“audit evolution” and “machine learning” and “big data”	Kelime Araması	2
A18	“Audit digitalization” and		

	“machine learning” and “big data”	Kelime Araması	0
A19	“future audit” and “machine learning” and “big data”	Kelime Araması	6
A20	“future audit” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	12
A21	“audit evolution” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	3
A22	“audit digitalization” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	4
A22	“audit 4.0” and “audit digitalization” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	0
A23	“audit 4.0” and “audit evolution” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	1
A23	“audit 4.0” and “future audit” and “artificial intelligence” and “big data”	Kelime Araması	0
A24	“audit 4.0” and “future audit” and “artificial intelligence” and “big data” and		

	“machine learning”	Kelime Araması	0
A25	“audit 4.0” and “future audit” and “artificial intelligence” and “big data” and “machine learning”	Kelime Araması	0

Şekil 2’de görüldüğü üzere, Scopus veritabanında bağımsız denetim 4.0 üzerine yazılan yayınların her yıl artış gösterdiği görülmektedir. Sadece 2015 yılında, diğer yıllara göre bir düşüş yaşanmıştır. En yüksek yayın sayılarına 2021 yılında ulaşılmıştır.

Şekil 2. Scopus veri tabanında yıllara göre “audit 4.0” üzerine yazılan makale sayıları

Tablo 4’te görüldüğü üzere, yayınları kategorize ederken, on farklı sınıflandırma kullanılmıştır. Bu sınıflandırma sayesinde, yayınların diğer yayınlardan olan farklılıkları ortaya konulmuştur.

Tablo 4. Önerilen değişkenler ile Veri Çıkarma Tablosu

Değişken	Açıklama
Atıf	Atıf kaynağı
Yazarlar	Yazar kaynağı
Yayın yılları	Yıllara göre kaynaklar
Döküman tipi	Döküman kaynağı
Kategoriler	Kategorilerin kaynağı
Üyelikler	Üyelik kaynakları
Yayın isimleri	Başlık kaynakları
Yayıncılar	Yayıncı kaynakları
Dil	Farklı diller
İndeks	İndeks kaynağı

5. SONUÇ

Tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşüm, buhar motorlarının kullanıldığı 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanmış, 20. yüzyılda ise artan teknolojik gelişmeler nedeniyle sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş gözlenmiştir. Endüstri 4.0, bireylerin ve işletmelerin hayatlarına yeni teknolojiler ve kavramlar getirmiştir. Teknoloji ilerledikçe, işletmelerin çalışma şekli de gelişmekte ve değişmektedir. Endüstri 4.0, üretim teknolojilerindeki mevcut otomasyon ve veri alışverişini tanımlamak için kullanılan terimdir. Aynı zamanda Dördüncü Sanayi Devrimi olarak da bilinir ve endüstrilerin mal ve hizmet üretme biçiminde büyük bir değişimi temsil eder. Denetim, herhangi bir firmanın önemli bir parçasıdır ve Endüstri 4.0'ın kullanım alanı giderek yaygınlaştıkça, denetimin geleceği üzerinde önemli bir etkisi olması muhtemeldir. Endüstri 4.0, denetimlerin yürütülme biçiminde değişiklikler getirdiğinden, denetçilerin geleneksel olarak kullandığı yöntem ve prosedürlerini endüstri 4.0 kapsamındaki teknolojilere uyarlaması gerekmektedir.

Bu hızlı kapsamlı inceleme sayesinde, literatürün genişliğini analiz etmeye, araştırmacılara bir harita oluşturmaya ve denetim 4.0 üzerine çalışanlara yardımcı

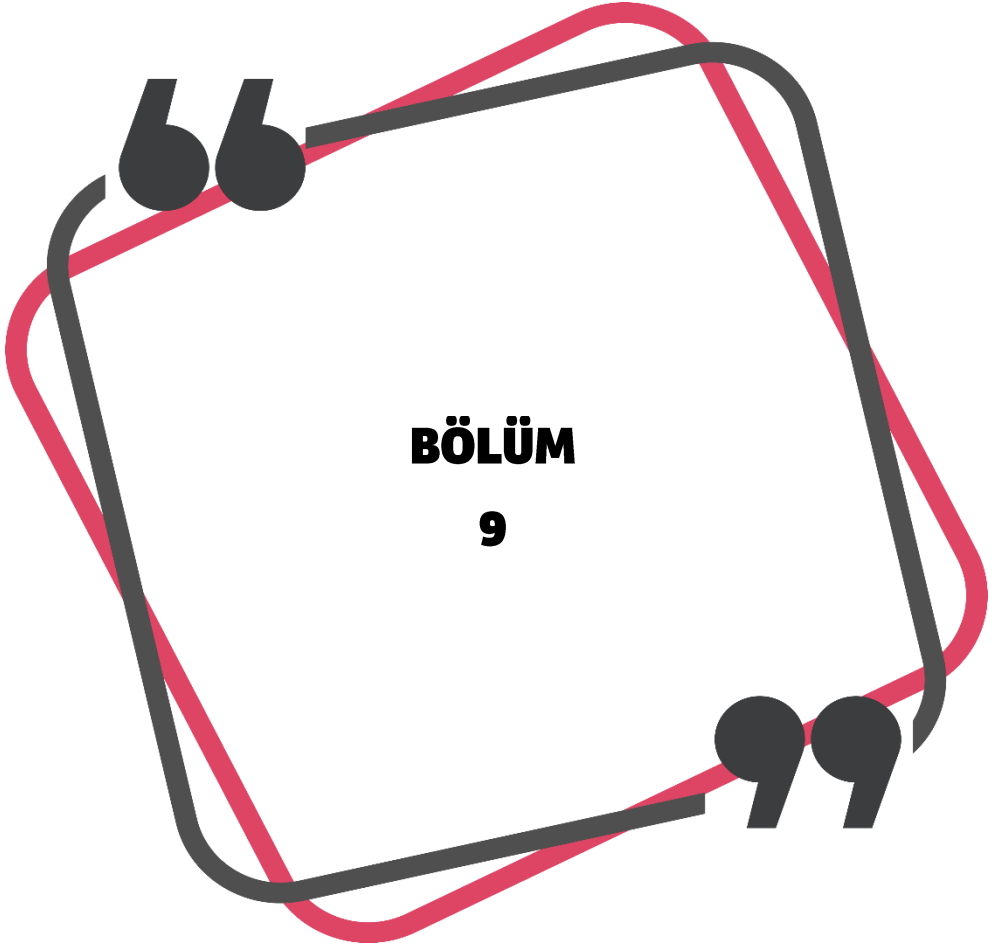
bir kaynak oluşturma hedeflenmiştir. Bu çalışmanın bulguları, bağımsız denetimin geleceği için öğrenme, ğretim ve araştırma süreçlerinde birçok eğitim paydaşına faydalı olabilecek alandaki mevcut çalışmalar aydınlatacaktır.

Örneğin, bu hızlı kapsamlı incelemenin bulguları, bağımsız denetim alanında çalışan ğretim üyelerinin, ğretmen yardımcılarının ve eğitim geliştiricilerinin, dijitalleşme ve günümüzde sürekli gelişen teknolojinin etkisini görmeleri açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Son zamanlarda bağımsız denetim 4.0 üzerine yapılan çalışmaların artış göstermesi, ayrıca yapay zeka teknolojilerin ne oranda geliştiğini de göstermektedir. Son olarak Endüstri 4.0'ın bir ayağı olan “audit 4.0”, bağımsız denetim 4.0 konusu, gelecekte de gelişmeye devam edecektir. Bu durumun en önemli kanıtı olarak son dönemde artan akademik çalışmaları gösterebiliriz.

KAYNAKÇA

- Agostini, L., & Filippini, R. (2019). Organizational and managerial challenges in the path toward Industry 4.0. *European Journal of Innovation Management*, 22(3), 406-421.
- Alao, B. B., & Gbolagade, O. L. (2019). An Assessment of How Industry 4.0 Technology is Transforming Audit Landscape and Business Models. *International Journal of Accounting*, 3(10), 15-20
- Bartodziej, C. J., (2017). The concept industry 4.0. In *The Concept Industry 4.0*. Springer Fachmedien Wiesbaden: Wiesbaden, Germany
- Bauer, T. D., Estep, C., & Malsch, B. (2019). One team or two? Investigating relationship quality between auditors and IT specialists: Implications for audit team identity and the audit process. *Contemporary Accounting Research*, 36(4), 2142-2177.
- Çakır, N. (2018). Endüstri 4.0 ve Çalışmanın Geleceği, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 8(2), 97-105.
- Çevik, G. (2018). Endüstri 4.0 Bağlamında Türkiye'nin Yerine İlişkin Güncel ve Gelecek Eksenli Bir Analiz, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dai, J., & Vasarhelyi, M. A. (2016). Imagineering Audit 4.0. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 13(1), 1-15.
- Dai, J. (2017). Three essays on audit technology: audit 4.0, blockchain, and audit app (Doctoral dissertation, Rutgers University-Graduate School-Newark).
- Drath, R., & Horch, A. (2014). Industrie 4.0: Hit or hype?[industry forum]. *IEEE industrial electronics magazine*, 8(2), 56-58.
- Earley, C. E. (2015). Data analytics in auditing: Opportunities and challenges. *Business Horizons*, 58(5), 493-500.
- Erdoğan, M. (2019). Denetim 4.0 ve ötesi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 12(3), 809-834.
- Figg, J. (1999). The power of CSA. *Internal Auditor*, 56(4), 28-28.
- Galvão, A. L. M. et al. (2021) 'Structural determinants of health, race, gender, and social class: A scope review', *Saude e Sociedade*. doi: 10.1590/S0104-12902021200743.
- Hermann, M., T. Pentek, and B. Otto. (2015). Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios: A Literature Review. Working paper. Available at: http://www.snom.mb.tudortmund.de/cms/de/forschung/Arbeitsberichte/Design-Principles-for-Industrie-4_0_Scenarios.pdf.
- Hux, C. T. (2017). Use of specialists on audit engagements: A research synthesis and directions for future research. *Journal of Accounting Literature*, 39(1), 23-51
- İspir, A. (2020). Dördüncü Sanayi Devrimi ve Türkiye ekonomisine etkileri (Master's thesis, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Kim, Y., & Vasarhelyi, M. A. (2012). A model to detect potentially fraudulent/abnormal wires of an insurance company: An unsupervised rule-based approach. *Journal of Emerging Technologies in Accounting* 9 (1): 95–110.
- Krahel, J. P., & W. R. Titera. 2015. Consequences of Big Data and formalization on accounting and auditing standards. *Accounting Horizons* 29 (2): 409–422.
- Li, H., Dai, J., Gershberg, T., & Vasarhelyi, M. A. (2018). Understanding usage and value of audit analytics for internal auditors: An organizational approach. *International Journal of Accounting Information Systems*, 28, 59-76.
- Manhanga, L. (2020). Data analytics in information systems (IS) auditing: an examination of the cost-effectiveness of the use of data analytics in information systems auditing (Doctoral dissertation, Capitol Technology University).
- Munirathinam, S. (2020). Industry 4.0: Industrial internet of things (IIOT). In *Advances in computers*, 117(1), 129-164
- Philbeck, T. & Davis, N. (2018). The Fourth Industrial Revolution. *Journal of International Affairs*. 72(1), 17–22.
- Power, M. (1997). *The audit society: Rituals of verification*. OUP Oxford.
- Rezaee, Z., Sharbatoghlie, A., Elam, R., & McMickle, P. L. (2002). Continuous auditing: Building automated auditing capability. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 21(1), 147-163.
- Ricci, A., Piunti, M., Tummolini, L., & Castelfranchi, C. (2015). The mirror world: Preparing for mixed-reality living. *IEEE pervasive computing*, 14(2), 60-63.
- Tysiac, K. (2015). Data analytics helps auditors gain deep insight. *Journal of Accountancy*, 219(4), 52.
- Yildiz, B., & Ağdeniz, Ş. (2019). Denetim 4.0’ın Teknolojik Altyapısı. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 19(58), 83-102.
- Zheng, P., Wang, H., Sang, Z., Zhong, R. Y., Liu, Y., Liu, C., ... & Xu, X. (2018). Smart manufacturing systems for Industry 4.0: Conceptual framework, scenarios, and future perspectives. *Frontiers of Mechanical Engineering*, 13, 137-150.
- Zhong, R. Y., Xu, X., Klotz, E., & Newman, S. T. (2017). Intelligent manufacturing in the context of industry 4.0: a review. *Engineering*, 3(5), 616-630.

ATIF YILMAZ SİNEMASINDA FANTAZYA: ARKADAŞIM ŞEYTAN

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KUZUCANLI

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Güzel Sanatlar Fakültesi

ORCID: 0000-0003-3584-0133

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MERT

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Güzel Sanatlar Fakültesi

ORCID: 0000-0002-6306-412X,

GİRİŞ

Sinema, ortaya çıktığı yıllardan günümüze kadar sayısız dünya, evren yaratmıştır. Bu evrenler bazen gerçekçi bazen de hayal ürünü olmuştur. Hatta bazı görüşlere göre sinema sanatında üretilen tüm filmler hayal ürünüdür; büyü bir evreni, yönetmenin ya da senaristin düş dünyasını temsil eder. İşte tam da bu noktada fantastik filmler olarak adlandırılan tür devreye girer. Çünkü fantastik filmler belirli bir düş ürününün eserleridir. Sinemada yönetmen ya da senarist, edebiyatta yazar ve resim sanatında ressamın düş dünyasının yansıması olarak karşımıza çıkar. Kökenler insanlığın var olmaya ve hikâyeye anlatmaya başladığı dönemlere kadar gider. İnsanın kendini ifade etmeye başlaması, Altamira ve Chauvet'deki mağara resimleri ile başlar, mitler, masallar, hikâyeler, mektuplar, gazetelerle devam eder. 21. yüzyıla gelindiğinde ise hikâyeye anlatma eylemi sinema, televizyon ve internet ile başka bir boyuta gelir. Tüm bu süreç fantastik bir dünyanın anlatılması ile ilgilidir. Dünya sinemasında *Ay'a Seyahat* (A Trip to the Moon, 1912) ile başlayan fantastik filmler Türk Sineması'nda biraz geç de olsa karşılık bulmuştur. Önceleri Hollywood sinemasının yeniden çevrimleri ile beyaz perdede boy gösteren fantastik Türk filmleri, 1980'li yıllarda ciddi örneklerini vermeye başlar. Fantastik filmlere kafa yoran yönetmenlerden biri de Atıf Yılmaz Batıbeki'dir. Sinema dünyasının Atıf Yılmaz olarak bildiği yönetmen, genellikle kadının merkezde olduğu bir hikâyeye, olay örgüsü işlemeyi tercih eder. Filmografisi ve kendisi hakkında yapılan akademik çalışmalara bakıldığında kadın ve kadını ilgilendiren tüm unsurların öne çıktığı açıkça görülür. Bu çalışmanın amacı Atıf Yılmaz sinemasına başka bir pencereden bakmayı deneyerek, yönetmenin

fantastik unsurları *Arkadaşım Şeytan* (1988) filminde nasıl ve hangi şartlarda kullandığını göstergebilimsel analiz yöntemiyle belirlemektir.

FANTAZYA VE KÖKENLERİ

Bir araştırmaya başlarken kelimenin kökeni ve geçmişi ile ilgili bilgi almak için ilk başvurulacak kaynaklardan biri Türk Dil Kurumu (TDK) sözlükleridir. Sözlüğe ‘fantazy’a yazıldığında iki anlam (TDK, 2023) çıkmaktadır. İlki ‘Arap atlılarının bayramlarda yaptıkları gösteri, atlı gösteri’, ikincisi ise ‘fantezi’dir. ‘Fantezi’ kelimesinin anlamına bakıldığında ise dört anlam çıkar. Fakat bunlardan en dikkat çeken ‘Sonsuz, sınırsız hayal, Fantazy’a’dır. Yine TDK’nun sözlüklerinde ‘fantasma’ ‘Gerçekte olmadığı hâlde var gibi görünen hayal’ ‘fantastik’ ise ‘hayali’ olarak tanımlanır. Adnan Turani’nin (2015:43) Sanat Terimleri Sözlüğü’nde ‘fantastik’ hakiki olmayan, muhayyel, efsanevi; ‘fantezi’ ise tasarım ve hayal olarak tanımlanmıştır. Aslında fantazy’a, fantezi, fantasma, fantastik kelimeleri aynı kökten türemiş benzer ya da aynı anlamlara gelmektedir. Steinmetz (2006: 7-8) fantazy’a kelimesinin kökenlerinin Latince ‘fantasticum’ ve Yunanca ‘phantasein’ kelimelerine kadar uzandığını söyler. Fiil olarak ‘gibi görünmek, olağanüstü olaylar söz konusu olduğunda kendini göstermek’ anlamlarına gelen kelime zamanla yerini ‘phantastiké’ ismine bırakmıştır. Orta çağ dönemlerinde ‘fantastique’ şeklinde evirilen kelime ‘cin tutmuş’ olarak sıfatlaştırılmıştır. Aynı dönemde bu kelime akılsız, çılgın, saçma anlamlarında da kullanılmıştır. 1797 yılına gelindiğinde ise karanlıkta özel bir tür fener yardımıyla yaratılan ışıklı figürler anlamına gelen ‘fantasmagorie’ sözcüğü literatüre girer (Karabayraktar, 2010:4).

Todorov (2004:30-31) fantastik kelimesini tanımlarken Cazotte’nin *Aşık Şeytan* adlı eserinden bir örnek verir. Örneğe göre kahraman, düş ile gerçek arasında bir kararsızlık yaşar. İşte bu kararsızlığın fantastiğin merkezinde yer aldığını söyler ve ekler: *Fantastik, kendi doğal yasalarından başka yasa tanımayan bir öznenin görünüşte doğaüstü olay karşısında yaşadığı kararsızlıktır.* Todorov’a (2004:39) göre bir eserin fantastik özellikler taşıması için öncelikle kararsızlık durumunun oluşması gerekir. Daha sonra özdeşleşme (kahraman ve okuyucu arasında) gerçekleşmeli ve son olarak da okuyucu bir tavra girmelidir. Žižek (2012:19-20) Lacancı teoride fantezinin imkânsız ilişkiye karşılık geldiğini söyler. Kavram özne tarafından tasarlanan bir senaryodur. Tolkien (1999:77) de fantezinin gerçeğin esiri olmadığını ve akıllı yok etmediğine değinir. İnsanın akli ne kadar keskin ve açıksa o kadar iyi fantezi oluşturulur. Fantezinin insanın doğal bir etkinliği olduğunu dile getirir. Fantezi, sonsuz olasılık dünyalarına girilmesini

sağlar. Fantezinin haritaları ve konturları yalnızca hayal gücünün kendisi tarafından sınırlanmıştır. Kapsamının nefes kesen genişliği müthiş ve hatta ürkütücü olabilir, ancak insan bilincinin bu güçlü, canlı hali, bilinen en eski sözlü ve yazılı metinlerden günümüze kadar sanatsal ifadenin bir parçası olmuştur (Mathews, 2002:1). Jackson (2003:34), fantastiğin hem olağanüstü hem de mimetik anlatının unsurlarını karıştırdığını söyler. Anlatıcı gerçekçi kurgunun geleneklerine güvenerek anlatılanların gerçekliğini izleyiciye/okuyucuya kabul ettirmeye çalışır. Aynı zamanda fantastik anlatıda olağandışılık vurgulanarak kurulan gerçeklik yıkılır. Bu durum izleyicinin/okuyucunun gerçekliği sorgulamasına neden olur. Anlatıdaki bu dengesizlik fantastiğin merkezinde yer alır. Jackson, bu durumu Edgar Allan Poe'nun *Kara Kedi* isimli öyküsünden örnekle açıklar:

Yazmak üzere olduğum en vahşi ama en çirkin anlatı için ne inanç bekliyorum ne de talep ediyorum. Duyularımın kendi kanıtlarını reddettiği bir durumda bunu beklemek gerçekten de çilgınca olurdu. Yine de deli değilim ve kesinlikle rüya görmüyorum.

Campbell'in anlatı üzerine yazdığı *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*'nda kahraman, kurgusal karakter olarak antik mitlerden günümüze kadar gelmiştir. Sonradan geliştirilen kahraman tipleri ilk örnekten yola çıkarak geliştirilmiştir. Edman (2017:13) Campbell'in bu bakış açısını Eflatun'un idealar dünyasına benzetir. Fantastik edebiyatın temelinde bir kurgu olduğunu ve bu kurgunun merkezinde ise mitlerin olduğunu söyler. Mitlerin temelinde ise fanteziler vardır. Öte yandan Campbell (2000: 40) fantastik ve gerçektışı olan mitoloji ve peri masallarının görevlerinden birinin de trajediden komediye kadar olan yolun tehlike ve tekniklerini ortaya çıkarmak olduğunu yazar. Onlar fiziksel değil psikolojik zaferleri temsil ederler. Edebiyat çevresinde birçok yazar fantazyanın özgürlüğünü kullanmaktan çekinmemiştir. Jean Paul Sartre, Kafka, Salman Rushdie, Goethe gibi yazarlar dünyada yaşanmayacak, gerçekte var olmayan, hayal ürünü olaylara eserlerinde yer vermişlerdir (Müstecaplıoğlu, 2022).

EDEBİYATTA FANTASTİK

Fantastik kavramı için eski bir sanat dalı olan edebiyat alanına bakmak gerekir. Edebi eserler içinde romanlar bu kavramı bize yıllar önce tanıtmıştır. Fantastik öğelerin yazında yer alması determinizm (belirlenimcilik) kavramının da ortaya çıktığı 17-18. yüzyıla denk gelmektedir. İnsanlar bir yandan bilimsel bilgi ile ilgilenirken diğer yandan da olağanüstü dünyaları merak etmişlerdir. Aslında

bu iki kutup fantastik edebiyatın da özelliklerini belirler (Ertem'den akt. Demirtaş, 2014: 4). Edebiyattaki her unsur aslında fantezinin bir ürünüdür. Tarih boyunca fenomenler ya da görüngüler, insanların hayal gücü ve fantezilerle açıklanmıştır. İnsanların deprem olduğunda Hades'i, fırtına koptuğunda ise Zeus'u düşünmeleri bu duruma birer örnektir (Edman, 2017:14).

Fantastik öyküler peri masalları, hortlak öyküleri, doğaüstünün önemli rol oynadığı bir öykü türüdür (Steinmetz, 2006: 7-8). Peri ve halk masalları sözlü edebiyat geleneğinden gelip, Batı ve Doğu kaynaklarıyla beslenerek sürekli gelişmiştir. Bir başlangıç noktası belirlemek çok zordur ve hala tartışmaya açıktır (Algül, 2016:17). Fakat peri masalı kelimesi için 'fairy tale' kavramının 1300'lü yıllarda ortaya çıktığı söylenebilir. Etimolojik olarak kelime fata – fantare – feerie yolunu izleyerek son olarak 'fairy' kelimesine dönüşmüştür. Ancak 'fairy tale'in tüm türü kapsamı 1759'a dayanmaktadır (Opie'den akt. Algül, 1992: 12). Fantezi, Mısır, Babil, Çin, Hindistan, İran, Yunanistan, Roma ve Batı'ya kadar her kültürün edebiyatında çok yaygındır. 18. yüzyılda kendi başına modern bir edebi kategori olarak ortaya çıkan fantezi; mit, romantizm ve insani dürtüler gibi unsurları harmanlayarak roman ve kısa öyküler şeklinde ortaya çıkmıştır (Mathews, 2002: 2-3). İnsanın yarattığı ilk kaynaklar olan efsaneler, destanlar ve mitolojinin kaynağı olan fantezinin ortaya çıktığı zamanlardan günümüze kadar gelebilmesi, insan benliğindeki inancı taşımaya başarısından kaynaklanmıştır (Karabayraktar, 2010:12).

Fantastik türdeki eserler mantık dışı olsa bile izleyiciye mantıklı bir dizge sunmak zorundadır (Çakır: 2020:83). Bu mantıklı evren, tüm fantastik unsurlara rağmen, o evreni kuran kişinin belirlediği kurallarla şekillenerek günümüz dünyasının bir alternatifini oluşturur. Fantastik edebiyat yenedünyayı oluşturduktan sonra bilinen kurallara dönüş yapabilir. Örneğin yeni bir harita çizilip yeni ülkeler kurulabilir ancak diplomatik ilişkiler bilinen şekilde devam edebilir. Bu durumun tam tersi de olabilir. Tamamen yeni bir dünya ve toplumsal düzen de yaratılabilir (SeeBlen ve Roloff, 2005: 8). Özellikle bilim kurgu, ütöpik ve distöpik edebi eserlerde farklı dünyalar tasarlanır. Bu dünyalar günümüz dünyasına alternatif sunarlar. Dünyanın nasıl bir yer olabileceği, insanların hangi problemlerle mücadele edebileceği, ideal dünya düzeni nasıl olur gibi sorulara cevap verebilir (Karabayraktar, 2010:20). Fantastik edebi eserler şüphecililiği ve sorgulamayı körükler. Hem edebiyatta hem de sinemada ütöpik dünyalar sıkça işlenir. Kitap okumanın yasak olduğu *Fahrenheit 451* gibi bir karşı ütopya, insanların benzin ve su için savaştıkları *Mad Max* ya da makinelerin insanları avladıkları *Terminatör* gibi farklı dünyalar ortaya çıkabilir (Edman, 2017:20).

FANTASTİK SİNEMA

İnsanların hikâye anlatma istemi eski çağlardan günümüze kadar gelmiş bir dürtüdür. İnsanın hikâye anlatma eyleminde başvurduğu ilk kaynaklardan biri de fantastik öğelerdir. Fantezi hayali edebiyatın en eski dalıdır. Altamira ve Chauvet'deki mağara resimlerine ilham olan sanatsal dürtü ile insanların bir araya gelip birbirlerine anlattıkları tanrılar, şeytanlar, kurt adamlar, büyüler, ejderhalar ve hayali dünyaları aktaran dürtü aynıdır. İnsanın hikâye anlatma dürtüsü evrenselidir. İnsanın olduğu her yerde anlatma dürtüsü ve bir şeyler anlatan insanlar sürekli var olmuştur (Silverberg, 2001: 1-2). Fantastik filmlerin yararlandığı alan çok geniştir. Yolculuk, dönüşüm ve büyü barındıran peri masalları ve halk öykülerinden; ruh, hayalet, denizkızı hikâyeleri anlatan Yunan ve İskandinav mitolojisinden faydalanır. Fantastik eserler edebiyatta Odyssey ve Beowulf gibi epik şiirleri, şövalye öyküleri ve Carroll'un *Alice Harikalar Diyarında* eseri, Frank Baum'un *Oz Büyücüsü* gibi sevilen edebi klasiklerden ve teatral komedilerden yaygın olarak yararlanır (Sobchack, 2008: 369). Sinemanın edebiyatla kurduğu yakın ilişki popüler romanların beyaz perdeye aktarılmasına neden olmuştur. Sinemaya uyarlanan türlerden biri de fantastik kurgulardır (Şeşen, 2008:89).

Fantastik kavramının tanımındaki gibi fantastik sinemanın tanımında da kesinlik yoktur. Bir filme fantastik denebilmesi için konu, anlatım biçimi ve yapısal özellikler analiz edilmelidir. René Prédal (Akt. Dorsay, 1986:46) bir filme fantastik demek için üç unsura sahip olması gerektiğini söyler:

Olağandışı bir öğenin olağan bir dünyayla karşılaşması: Gelip dünyamıza karışan bir canavar, bir yaratık; normal yaşama gelip dalan bir deli, manyak, sadist, olağanüstü bir olay, vs.

Olağan bir öğenin olağanüstü bir dünyayla karşılaşması: Bilinmeyen bir ülkeye, bir âleme yolculuk, herhangi bir gizi araştırma, vs.

Olağandışı öğelerin kendilerinin de olağandışı olan bir dünyadaki serüvenleri: Tümüyle hayal ürünü bir dünyada, şaşırtıcı bir çevre içinde, maddenin bilinen yasalarına uymak zorunda olmayan insanın öyküsü.

Fantastik filmlerin özelliklerine bakıldığında, mekân, insan ve olay gibi unsurlar gerçeküstü bir dünyanın ürünüdür. Mekânlar gotiktir. Korkulu şatolar, karanlık şehirler, esrarlı laboratuvarlar fantastik bir filmde karşımıza çıkabilecek

yerler, dünyalardır. İnsanlar ruh, şeytan, robot veya korkunç yaratıklardır. Olaylar ve olay örgüsü düşsel bir dünya, rüya ya da bilinçaltından ortaya çıkar (Gümü, 2015:6). Özön (2008:251-252) fantastik film türü için düşlemsel terimini kullanır. Filmin düş gücüne dayandığını söyler. Düşlemsel film düş gücünü alabildiğine özgürce kullanan, doğaüstünü, olanaksızı yansıtan bir türdür. Düşlemsel sinemanın konuları ise düşsel dünyalar, gezegenler, robotlar, mummyalar, masallar, kurt adamlar, zombiler, yaratıklar, canavarlar, androidler, cyborglar, görünmeyen adamlar, vampirler, büyücüler ve benzerleridir. Bilgisayarın film dünyasına girmesiyle düşlemsel sinemanın sınırları daha da genişlemiştir. Özellikle bilim kurgu ve korku türündeki filmlerde ve hatta oyun sektöründe çeşitlilik artmıştır. Yönetmen film hileleri kullanabilmekte, animasyon, bilgisayar destekli hareket, sanal gerçeklik gibi yöntemlere başvurabilmektedir. Hatta bazı görüşlere göre (Sobchack, 2008: 362) birçok filmin montaj aşamasında çeşitli efektlere ve manipülasyonlara tabi tutulduğu için fantastik oldukları ileri sürülür. Bu bakımdan fantastik filmler ya da tür olarak fantastik sinemanın genel bir karakteristiği haline gelmiştir.

Sinemanın doğduğu yıllarda hikâye anlatma eylemindeki yol ayrımından bahsetmek yanlış olmayacaktır. Çünkü ilk yıllarda iki yol ortaya çıkmıştır. İlk yol Lumière kardeşlerin gerçekçi sineması, ikinci yol ise Méliès'in fantastik sinemasıdır. Ünlü Fransız yönetmen Truffaut, sinemada fantezinin yaratılışının Méliès ile gerçekleştiğini söyler (Sobchack, 2008: 362). Fantastik sinemanın ilk filmi Georges Méliès'in *Ay'a Seyahat* adlı eseri kabul edilmektedir. Méliès, Lumière'in aksine belgesel gerçekliğin karşı tarafında durmuş, kurgusal müdahalelerle gerçeküstü bir dünya oluşturmayı tercih etmiştir (Çakır: 2020:84). Bir stüdyo inşa ederek sinema dünyasının ilk dekor ve sahnesini meydana getirmiştir. Bir sihirbaz olan Méliès filmlerinde hileler kullanmış, çekimleri hızlandırmış ve yavaşlatmış, ayrıca çekimleri çeşitli efektlerle süsleyerek illüzyonu beyaz perdede yeniden üretmiştir. Méliès *Ay'a Seyahat* ve *Gulliver'in Gezileri* (Le Voyage de Gulliver à Lilliput et chez les géants,1902) filmlerinde fantastik unsurlar kullanılarak alternatif başka bir dünya tasviri yapmıştır (Armes, 2011: 27-28). Sessiz sinema döneminde ortaya çıkan iki film fantastik sinemanın önemli örnekleridir. Bunlardan biri Douglas Fairbank'in *Bağdat Hırsızı* (The Thief of Bagdad, 1924), diğeri ise Fritz Lang'ın *Die Nibelungen: Siegfried* (1924) filmidir. Birkaç yıl sonra *King Kong* (1933) ve Frank Capra'nın yönettiği ve insanların hiç yaşlanmadığı fantastik Shangri-La'yı anlatan *Gaib Ufuklar* (Lost Horizon, 1937) izleyicilerin beğenisine sunulur. Sesli sinema döneminde ise *Oz Büyücüsü* (Wizard of Oz, 1939) perdede büyük bir başarı sağlar. 1940'lı yıllarda dikkat çeken film

ise Jean Cocteau tarafından yönetilen *Güzel ve Çirkin* (La belle et la bête, 1946) olur (Karabayraktar, 2010:23).

Méliès ile başlayan fantastik sinema kendinden sonra gelen birçok yönetmene ilham olmuştur. Fantastik sinema çoğunlukla edebiyattan etkilenmiş ve J.R.R Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi*, C.S Lewis'in *Narnia Günlükleri* ve J.K Rowling'in *Harry Potter* eserleri fantastik türün sinemadaki önemli temsilleri olmuştur. Hatta Rowling'in beyaz perdeye taşınan ilk filmi *Harry Potter ve Felsefe Taşı* (Harry Potter and the Sorcerer's Stone, 2001), gördüğü yoğun ilgi nedeniyle devam kitaplarının yazılmasına neden olmuş ve bu filmden sonra 7 kitap, 8 film üretilmiştir (Gümüş, 2015, 1). Fantastik filmlere bir diğer örnek de kahraman filmleridir. En tanınmış karakterler Süpermen, Örümcek Adam, X-Men, Batman gibi kahramanlardır. Sinema dünyasında en çok izlenen filmler fantastik filmlerle doludur. 2007'de açıklanan gişe rakamlarına göre en fazla izlenen filmler *Titanic* (1997), *Yüzüklerin Efendisi: Kralın Dönüşü* (The Lord of the Rings: The Return of the King, 2003), *Karayip Korsanları: Ölü Adamın Sandığı* (Pirates of the Caribbean: Dead Man's Chest, 2006), *Harry Potter ve Felsefe Taşı* ile *Yıldız Savaşları 1: Gizli Tehlike* (Star Wars: Episode I - The Phantom Menace) olmuştur. İzlenme rakamları dışında filmlerin kazançlarına da bakıldığında yine ilk sıralarda fantastik filmler bulunmaktadır. Listeler en çok kazandıran ve izlenen türlerden birinin fantezi olduğunu göstermektedir (Şeşen, 2008:89-90).

Korku, bilimkurgu ve fantastik macera türündeki filmler imgesel olarak alternatif dünyalar inşa ederler. Mantık ve yasalara aykırı öyküleri anlatırlar. Bu filmler imgeyi gerçeğe dönüştürürler ve bunu yaparken de sinematografiden yararlanırlar. Özel efektler kullanarak söz konusu dünyaları somut ve görünür kılarlar (Sobchack, 2008: 362). Teknoloji ile güçlenen sinemada mitler, peri masalları, destanların yanı sıra fantastik elementler de bilim kurgu ve korku filmlerinde yerini almıştır. Öyle ki fantastik tür modern teknoloji ile birleşince ideoloji barındıran bir kritik güç haline gelebilmektedir (Çakır, 2020:79). Ryan ve Kellner (2010:376-377) sinema dünyasında fantastik filmlerin hem muhafazakârlar hem de liberaller ve radikaller tarafından ideolojik olarak kullanıldığını öne sürer. Teknofobik ve distopik özellikteki fantastik filmlerde sağ ve solun ideolojik çekişmesini görmek mümkündür. Liberaller distopik ve teknofobik dünyada oluşturulan imgeleri ve motifleri kapitalist ve babaerkil değerlere gizli saldırı düzenlemek için; muhafazakârlar ise aynı unsurları korku amaçlı kullanmışlardır. 'The Fantastic In Modern Japanese Literature' kitabının yazarı Susan J. Napier (1996:1), ilk cümlesinde Rosemary Jackson'dan yaptığı alıntıda şöyle der: Fanteziler asla ideolojik olarak masum değildir.

FANTASTİK TÜRK SİNEMASI VE ATIF YILMAZ

Türk sinemasında fantastik öğeler yoğun olarak ilk kez Yeşilçam döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Bu filmlere B tipi kopya filmler de denmiştir. Ticari kaygılarla üretilen filmler, geniş pazarlara yayılmış ve ciddi bir seyirci ilgisi kazanmıştır (Ellialtı, 2021: 42). Yeşilçam, 1960'larda ve 1970'li yılların ortalarına kadar sadece seyircinin ilgisini kazanmamış ayrıca ticari anlamda da başarılı olmuştur. Star sistemi, popüler kültür gibi unsurları kullanarak ve niceliksel açıdan oldukça fazla sayıda film üreterek Türk toplumunu etkileyen önemli durumlardan biri olmuştur. Niteliksel anlamda güçlü olmayan bu sinema, endüstrileşmiş ve birçok sinema emekçisini geçindirmiştir (Metin, 2019: 402).

Aslında fantastik sinema örnekleri 1950'li yıllardan itibaren Türk Sinemasında görülmeye başlamıştır. *Tarzan İstanbul'da* (1952), *Balıkçı Güzeli* (Bini-kinci Gece, 1953), *Drakula İstanbul'da* (1953), *Üç Baba Torik* (1953), *Görünmeyen Adam İstanbul'da* (1955), *Uçan Daireler İstanbul'da* (1955) bu filmlerden bazılarıdır. İçeriklerinde efsanevi karakterler (Kazıklı Voyvoda ya da Tarzan), dev örümcekler, uçan halılar ya da uzaylılar, cinler ve maskeli süper kahramanlar gibi fantastik öğeler bulunmaktadır. Öyle ki bazı durumlarda birçok fantastik öğe bir araya gelip tuhaf ve benzersiz melez filmler üretilmiştir (Tombs, 2004: 172-173). 1970'li yıllarda Walt Disney'den ilham alınarak üretilen fantastik filmler beyaz perdede izleyicinin beğenisine sunulmaya başlanır. Bunlardan göze çarpan ilk film Ertem Göreç tarafından yönetilen *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler* (1971)'dir. Gişe rekorları kıran bu filmden sonra Tunç Başaran *Ayşecik ve Sihirli Cüceler Rüyalarda Ülkesinde* (1971), Nuri O. Ergün *Ali Baba ve Kırk Haramiler* (1971), Sırrı Gültekin *Keloğlan* (1971) filmlerini çekmişlerdir. 1972 yılında masalsi filmler düşüşe geçmiştir (Scognamillo ve Demirhan, 1999, ss.11-27).

1980'li yıllar Türkiye'de önemli dönüşümlerin olduğu yıllardır. Özellikle askeri darbe ile sinema sektörü etkilenmiş, toplumsal gerçekçi filmler yerini bireyi merkeze alan yapımlara bırakmıştır. Kadın, bu tarz filmlerde sıklıkla işlenen konulardan biri olmuştur. Atıf Yılmaz, Şerif Gören, Bilge Olgaç, Türkan Şoray, Nisan Akman gibi yönetmenler bu konuyu birçok filmde işlemiştir (Doğan, 2013:9-10). Darbeden sonra yönetmenler üzerlerindeki baskıyı kırmak için Alman dışavurumcu sinemasını hatırlatan psikolojik buhranları fantastik öğelerle yansıtan filmler üretmeye başlamışlardır (Ellialtı, 2021: 46).

Türk Sinemasının önemli yönetmenlerinden biri olarak kabul edilen Atıf Yılmaz, sinemaya Lütfi Akad'ınkine benzer yollarla girmiştir. 1925'de Mersin'de doğan Atıf Yılmaz, Hukuk Fakültesi ve Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdikten

sonra dekoratör Sohban Koloğlu vasıtasıyla sinema ile tanışır. Lütü Akad'ın *Lü-küs Hayat* (1950) filminde senaryo çalışmalarına katılmış, Semih Evin'in yönettiği *Allah Kerim* (1950) filminde de yönetmene yardım etmiştir. Güney illerinde çok tutulan ünlü yapımcı-oyuncu Hüseyin Peyda ile konusu Suriye'de geçen *Kanlı Feryad* (1951) ve konusu Diyarbakır'da geçen, Anadolu'yu izleyicisini derinden etkileyen *Mezarımı Taştan Oyun* (1951-1952) filmlerini yöneterek sinema dünyasına gerçek anlamda adım atmıştır (Scognamillo, 2003:139). Sinema hayatı boyunca birçok filme imza atan Yılmaz, kariyerinin son yıllarına doğru fantastik (düşsel) sinema alanında eserler üretmeye başlamıştır. Önceleri marjinal olarak denemeler yapan Yılmaz, Necati Cumalı ve Barış Pirhasan'ın yazdığı *Adı Vasfiye* (1985) filminde kendine özgü bir mizah, ayrıntılı karakterler ve iç içe oturmuş öyküler kullanır. Bu filmde sonra *Aaahh Belinda!* (1986) filmi ile gişe rekorları kıran Atıf Yılmaz, başarılı bir sahne düzenlemesine sahip Vasıf Öngören'in *Asiye Nasıl Kurtulur* (1986) filmini bol müzikle destekler. Bu filmlerde düşten kaynaklanan, boyut atlayan kadınlar fantastik öğeler olarak öne çıkmıştır (Scognamillo, 2003:213-214).

1980'lerde Türkiye'deki darbenin bir yansıması olarak politik olarak bastırılmış Türk entelektüeller için fantastik sinema bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Fantastik sinema alanında birkaç ciddi film arasında gösterilen Atıf Yılmaz'ın *Adı Vasfiye* ve *Aaahh Belinda!* filmleri kimlik bunalımı ve hayatın anlamı üzerine deneysel araştırmalarla ilgili yumuşak alegorik öykülerdir. Bu filmler Alain Robbe-Grillet, Jacques Rivette ve Alain Resnais gibi yönetmenlerin yer aldığı Fransız ekolündeki filmlerle paralellik göstermiştir (Tombs, 2004: 187). Atıf Yılmaz'ın bu filmlerle yakaladığı gerçeküstü fantastik yaklaşım Türk Sinemasında bir temel taşı niteliğindedir. Daha sonra *Arkadaşım Şeytan* ve *Nihavend Mucize* (1997) filmleri ile bu tarz devam etmiştir. *Aaahh Belinda!* filminde bir reklam filminde oyuncu olan ana karakter, birden bire ev hanımına dönüşerek bunalıma girer. *Arkadaşım Şeytan* filminde ise izleyici istediği noktaya gelemeyen bir müzisyenin şeytanla olan arkadaşlığına tanık olur. *Nihavend Mucize* filminde de hayalet şeklinde yeniden dünyaya gelen anne ve oğlunun hikâyesi işlenir. Üç film de gerçeküstü unsurları barındırması bakımından fantastiktir (Palaz, 2019:53-54).

ARKADAŞIM ŞEYTAN FİLMİNDE FANTASTİK ÖĞELER

Arkadaşım Şeytan, Atıf Yılmaz'ın 1988 yılında yönettiği ve başrollerinde Mazhar Alanson ve Ali Poyrazoğlu'nun yer aldığı fantastik, komedi ve müzikal türleri içinde barındıran uzun metraj bir filmidir. İngiliz şair ve oyun yazarı Christopher Marlowe'un *The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus*

adlı eserinden esinlenilmiş olan film IMDB’de 7,0 puana sahiptir. Film, içerik bakımında sosyal gözlemlerin yer aldığı ve kuvvetli mizah öğelerinin bulunduğu fantastik türde bir yapımdır.

Araştırma Yöntem Modeli

Bu çalışmada; Türk Sineması’nın öncü yönetmelerinden Atif Yılmaz’ın *Arkadaşım Şeytan* filmi derinlemesine incelenmiştir. Araştırma kapsamında *Arkadaşım Şeytan* filmi baştan sona izlenmiş ve filmde yer alan fantastik olarak değerlendirilebilecek göstergeler değerlendirilmiş ve göstergebilimsel analize tabi tutulmuştur.

Fantastik Türk Sineması denildiğinde yönetmen Atif Yılmaz, türün öne çıkan isimlerindedir (Scognamillo ve Demirhan’dan akt. Palaz, 2019:53). Literatür taraması sırasında içerisinde fantastik öğeler barındıran Atif Yılmaz’ın yönettiği dört ayrı filme ulaşılmıştır. Bu çalışmada başrol oyuncusu Mazhar Alanson ile *Şeytan*’ın arkadaşlığını konu edinen *Arkadaşım Şeytan* filminde yer alan göstergeler analize tabi tutulmuştur. Türk Sineması’nın önemli yönetmenlerinden Atif Yılmaz, şu ana kadar birçok bilimsel araştırmaya konu olmuştur. Ancak ilgili literatür tarandığında yönetmenin fantastik filmlerini konu alan hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan bakıldığında Atif Yılmaz’ın fantastik filmlerini konu alması bu çalışmayı eşsiz kılmaktadır.

Dilbilimci Ferdinand de Saussure’e göre dil gösterge olarak adlandırdığı birimlerin kendi aralarında kurdukları ilişkilerden doğar. Dilsel gösterge ise gösteren ve gösterilen adı verilen birbirinde ayrılmaya iki özelliğin kaynaşmasından oluşur (Rifat, 1998:24-25). Temelinde göstergeleri ve onların işleyiş biçimini inceleyen göstergebilim, kuramsal yaklaşımları içeren bir bilim; anlam, anlamlama ve anlamın üretilmesiyle ilgili bir süreci kapsadığını söylemek mümkündür (Sivas 2012:536). Göstergebilim en sade biçimde, ilk etapta dilsel ya da görsel ayrım yapmaksızın göstergelerin bilimini yapmayı amaçlayan bir bilim dalıdır. Göstergebilim, görünenin aslında gerçeğin kendisi olmadığını varsayarak, gerçekte neyin gösterilmek istendiğini ortaya çıkarmayı amaçlar. Göstergebilim, farklı yönlemlere başvurur bu süreçte de üstdil denebilecek kendine özgü terimler dizgesini devreye sokar, gözlemlerini bu sayede bilimsel hale dönüştürür (Çiçek, 2016:27). Göstergebilim, sadece dilsel göstergeleri incelemeyi, temsili olan ve anlamlı bir bütün oluşturan her şey göstergebilimin alanına girebilir. Bütün bu göstergeleri de dört şekilde inceleyebilir: göstergeleri inceler, göstergelerin anlamını araştırır, göstergelerin kullanımı üzerinde durur, göstergelerin etkileri üzerinde odaklanır

(Güneş, 2013:346). Göstergebilimde, gösterenle gösterilenin ilişkilendirilmesine ‘anlamlama’ denir. Bir göstereni gördüğümüzde onun ne anlama geldiği zihnimiz tarafından fark edilmektedir. Anlama süreci de böylece başlamaktadır. Göstergebilimin en önemli alanı, şüphesiz, ‘anlamlama’ adı altında toplanabilen ‘düz anlam’ ve ‘yan anlamla’ ilgili alandır (Çağlar, 2012:26).

Fantastik filmler genellikle gerçek hayatta karşılaşmanın mümkün olmadığı doğaüstü olayları kurgu yöntemi ile izleyicinin beğenisine sunmaktadır. Fantastik filmler sunduğu göstergeler ile izleyicisinden zihninde asıl gösterilmek isteneni canlandırmasını isteyebilmektedir. Bu durum ise göstergebilimin fantastik sinema açısından önemini bir kez daha göstermektedir.

Arkadaşım Şeytan Filminin Künyesi

	
Yönetmen	Atıf Yılmaz
Yapımcı	Cengiz Ergün
Senaryo	Ümit Ünal
Oyuncular	Mazhar Alanson Ali Poyrazoğlu Yaprak Özdemiroğlu
Müzik	Mazhar Alanson Fuat Güner Özkan Uğur Onno Tunç
Görüntü Yönetmeni	Erdal Kahraman
Kurgu	Mevlüt Koçak
Dağıtıcı	Odak Film
Türü	Fantastik, Komedi, Müzikal
Yapım	1988
Süre	90 Dakika
Ülke	Türkiye

Şekil-1: Filmin Künyesi

Arkadaşım Şeytan Filminin Olay Örgüsü

Atıf Yılmaz'ın yönettiği *Arkadaşım Şeytan* filminin başrolünü Mazhar Alanson (Fatih) üstlenmiştir. Fatih yaşadığı hayattan bir türlü memnun olamayan, milyonları peşinde sürüklemeyi hayal eden bir sanatçıdır. Hayallerine kavuşmak için her şeyden vazgeçmeye, hatta ruhunu satmaya razıdır. Bir akşam iş çıkışı evine dönerken, vitrinde bulunan bir mankene hayallerine kavuşmak için ruhunu bile satacağını söylediği sırada karşısına Şeytan çıkar. Şeytan cansız mankene can vererek, heykellerden vokal, klavyeci ve dansçılar meydana getirerek Fatih'ten şarkısını söylemesini ister. İsteddiği gibi bir sahnede performansını sergileyen Fatih, hayallerine kavuşmak için ruhunu Şeytana on yıllığına satar. Şeytan Fatih'in ruhunu bir yumurtaya hapseder. Fatih olanları arkadaşlarına anlatsa da arkadaşları Fatih'in akıl sağlığını kaybettiğini düşünmektedir. Şeytan, Fatih gibi hayallerine kavuşmak isteyen birçok kişinin ruhunu yumurtaya hapsedmiş ve karşılığında insanların isteklerini yerine getirmiştir. Şeytan, Fatih'i kendisine hizmet eden kişilerle tanıştırır. Anlaşmaya göre şeytanın emrindeki bu kişiler Fatih'i hayal ettiği konuma getirecektir. Ancak insanlar değişen dünyada ruhlarından vazgeçmiş ve sadece paraya hizmet eder duruma gelmiştir. Ruhlarını Şeytana satan insanlar artık ruhsuz yaşamaya razıdır ve Şeytan'a itaat etmekten vazgeçmiştir. Çeşitli oyunlar ile insanların kendisinden daha şeytan olduğunu ve artık sadece paraya itaat ettiklerini anlayan Şeytan, insanın ruhsuzlaşmasının karşısında çaresiz ve insanoğlunun şeytanlıklarının yanında masum kalmış, sonunda bir meleğe dönüşmüştür.

Arkadaşım Şeytan Filminin Fantastik Öğeleri ve Göstergibilimsel Analizi

Yönetmen Atıf Yılmaz, *Arkadaşım Şeytan* filminde fantastik öğeleri yoğun bir şekilde kullandığı tespit edilmiştir. Göstergeleri belirlerken kişilerden, objelerden, masallardaki klişelerden ve süper kahramanların özelliklerinden yararlanmıştır. Filmin ana karakterlerinden biri olan Ali Poyrazoğlu'nun canlandığı Şeytan insan formunda dünyada görünerek gösteren olarak kullanılmıştır.

	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görsel 1		İnsan	Şeytan'ın İnsanda Vücut Bulmuş Hali
Görsel 2		İnsan	Şeytan'ın İnsanda Vücut Bulmuş Hali
Görsel 3		İnsan	Şeytan'ın İnsanda Vücut Bulmuş Hali

Şekil-2: İnsan Formundaki Şeytan

Filmin ilk fantastik öğelerinden biri insan formunda ortaya çıkmış Şeytan'dır. Şekil-2'de yer alan tüm göstergeler merkezinde Şeytan'ın olduğu karelerdir. Gösteren insan ve gösterilen Şeytan'ın insanda vücut bulmuş halidir. Görsel 1'de yer alan görüntü ile insanüstü güçlere sahip olduğu düşünülen Şeytan insan görünümündedir. Sinematografik bakımdan bu karede yönetmen Şeytan'ı alt açı ile çekerek güçlü bir varlık olduğunu belirtmiştir. Plan, ruhunu Şeytan'a satan insanın acizliğini ve bunun karşısından Şeytan'ın galibiyetini göstermeyi amaçlamıştır.

Görsel-2’de ise bu durumun tam tersi görülmektedir. Şeytan üst açıdan görüntülenmiş ve yenilgisi, acizliği pekiştirilmiştir. Görsel-3’te ise yine fantastik bir durum gerçekleşir. Ayağı kırık, kulakları duymayan, yürümeye mecali olmayan Şeytan, silkinip kendine gelir ve iyileşir. İçerdiği göstergelerle Şekil-2 düz anlamda insan iken yan anlamda ise Şeytan’ın insan görünümünde ve bizlerle beraber yaşadığı anlamı belirginleşmektedir.

	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görsel 4		Cansız Manken	Arzu Edilen Kadın
Görsel 5		Cansız Manken	Arzu Edilen Grup Üyeleri (Vokalistler)
Görsel 6		Cansız Manken	Arzu Edilen Dansçılar

Gör- sel 7		Cansız Manken	Arzu Edilen Grup Üyeleri (Klavyeci)
---------------	---	------------------	---

Şekil-3: Cansız Mankenler

Yönetmenin gösterge olarak kullandığı görsellerden biri de filmin içinde bolca bulunan cansız mankenlerdir. Görsel-4'te yer alan gelinlikli manken, başrol oyuncusu Fatih'in her gün eve giderken gördüğü ve 'plastik sevgilim' diye hitap ettiği cansız bir varlıktır. Manken aslında Fatih'in içini döktüğü, dertleştiği, arkadaş ve hatta sevgili olarak gördüğü bir zaaf olarak izleyiciye sunulmuştur. Şeytan, bu zaafı kullanarak Fatih ile anlaşma yapmak ister. İsteddiği her şeyin gerçekleşebileceğinin kanıtı olarak manken canlanır. Görsel-5, 6 ve 7'de Şeytan'ın doğüstü gücü ile cansız varlıklara hayat vermesi gösterilmektedir. Şekil-3'te yer alan tüm görüntülerin düz anlamları cansız mankenlerdir. Görsel-4'te üzerinde gelinlik olan cansız mankenin yan anlamı Fatih'in arzuladığı sevgilidir ya da eştir. Yine mankenlerin canlanıp bir orkestra, dans grubu haline gelmesi Fatih'in hayalini kurduğu müzik grubudur.

	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görsel 8		Kukla	Ruhları Hapseden Şeytan'ın Gücü
Görsel 9		Kukla	Şeytan'ın Kontrol Etme Gücü

Şekil-4: Kuklalar

Filmin içinde kullanılan fantastik öğelerden biri de Klasik Türk Sineması filmlerinde sıkça görülen kuklalardır. Bu kuklaların her biri ruhunu para ve şöhret karşılığında Şeytan'a teslim eden kişilere aittir. Şeytan elindeki iğneyi kuklalara batırmakta ve ruhunu satan kişi bu durum karşısında acı hissetmekte, Şeytan'ın dediğini yapmak için harekete geçmektedir. Görsel-8'de düz anlam olarak üzerinde Şeytan'ın tarikatını simgeleyen satanizm işareti olan kuklalar görünmektedir. Yan anlamda ise Şeytan'a ruhunu satmış, ruhu hapsedilmiş toplumun önde gelen kişileri belirginleşmektedir. Görsel-9'da Şeytan'ın kontrol ettiği insanlardan birine iğne batırarak uyardığı görünmektedir. Buradaki görselin yan anlamı da Şeytan'ın insanları kontrol etme gücüne sahip olduğudur.

	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görsel 10		Satanizm Logolu Masa	Şeytan'ın Tarikatı
Görsel 11		Kedi	Şeytan'ın Tarikatı

Şekil-5: Şeytan'ın Tarikatı

Filmde Şeytan'ın tarikatını destekleyen başka görseller de bulunmaktadır. Örneğin Görsel-10'daki satanizm logosu masanın üstünde belirgin bir şekilde görünmektedir. Görsel-11'de henüz filmin başlarında insan suretinde ortaya çıkan Şeytan kucığında kedi ile görülmektedir. Düz anlamda kedi gösteren olarak kullanılmıştır. Fakat aslında kedi ile gösterilen yan anlam Şeytan'ın tarikatıdır.

	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görsel 12		Yumurta	Hapishane
Görsel 13		Yumurta	Hapishane
Görsel 14		Yumurta	Hapishane

Görsel 15		Yu- murta	Hapis- hane
--------------	---	--------------	----------------

Şekil-6: Ruhları Hapseden Yumurta

Yönetmen Atıf Yılmaz filmde kullandığı fantastik öğelerden biri de objelere, nesnelere yüklediği anlamlardır. Örneğin Görsel-12’de filmin olay örgüsüne göre insan Şeytan’la anlaşma yaparken ruhunu satar. Şeytan da insanlardan aldığı ruhu yumurtaya hapseder. Yumurtanın üzerine baş harfini yazar ve cebine koyar. Gerktiğinde insanları tehdit etmek için o yumurtayı kullanabilir. Görsel-13’te Şeytan kontrol ettiği Mesut karakterini yumurtasını kırmakla tehdit eder ve yumurtayı yere atar. Fakat sahip olduğu güçle elinden düşen yumurta tekrar eline gelir ve kırılmaz. Yine benzer bir sahnede (Görsel-14) yumurtaları kırar fakat artık çok geçtir. Ruh insanlar için bir şey ifade etmemektedir. Görsel-15’te Şeytan’ın yumurtasını geri verdiği karakter gerekli olmadığını söyleyip çöpe atar. Tüm bu görsellerin yan anlamında yumurta, insan ruhlarının kilitli tutulduğu hapisane olarak kullanılmıştır.

	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görsel 16		Çaput	Şeytan'a Zarar Verme
Görsel 17		Kurşun	Şeytan'a Zarar Verme
Görsel 18		Ayakkabılar	Şeytan'a Zarar Verme

Şekil-7: Şeytan'a Zarar Veren Objeler

Sadece yumurta değil ayakkabılar, kurşun ve çaput (ya da ip parçası) da simgesel anlam üretmek için kullanılmış objelerdir. Yönetmen objeleri göstergebilimsel yan anlam boyutunda Şeytan'a zarar verme amaçlı kullanmıştır. Atif Yılmaz bu sahneleri 'Şeytan'ın bacağını kırmak', 'Şeytan kulağına kurşun dökmek' ve 'Şeytan'a pabucunu ters giydirmek' gibi deyim veya sözlerden faydalanarak üretmiştir.

	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görsel 19		Kaybolan İnsan	Doğüstü Güçler
Görsel 20		Ses	Doğüstü Güçler
Görsel 21		Gözle- rinden Işın Çıkan İnsan	Doğüstü Güçler

Görsel 22		Parmağından Işın Çıkan İnsan	Doğaüstü Güçler
--------------	---	---------------------------------------	--------------------

Şekil-8: Doğaüstü Güçler

Fantastik sinemada sıkça karşılaşılan öğelerden biri de süper kahramanların sahip oldukları yeteneklerdir. Sıradan insanların yapamadığı davranış ve eylemleri kahramanlar rahatlıkla yerine getirebilirler. Örneğin kahramanlar; şekil değiştirebilir, çok ağır nesnelere fırlatabilir, psişik güçleri ile insanları ya da hayvanları yönlendirebilir, zamanda seyahat edebilir ya da Süpermen gibi çok hızlı hareket edip gözlerinden kırmızı ışın çıkarabilir. *Arkadaşım Şeytan* filminde de Şeytan, Görsel-21 ve 22’de olduğu gibi gözlerinden ve parmağından kırmızı bir ışın çıkararak normalde var olmayan nesnelere görünür hale getirmiştir. Bu görsellerin düz anlamı ışınken yan anlamı doğaüstü güçlerdir. Aynı şekilde Görsel-19’da Fatih karşısındaki insanın Şeytan olduğuna inanmaz. Kendisi ile dalga geçildiğini düşünerek anlaşmaya yanaşmaz. Karşısındaki insan birden bire gözlerinin önünde ortadan kaybolur. Filmin bu bölümünde yer alan fantastik öğe Şeytan’ın yok oluşudur. Görselin düz anlamı yok olan insan, yan anlamı ise Şeytan’ın iddia ettiği gibi gerçekten doğaüstü güçleri olduğudur. Yönetmen yan anlamı sadece görüntü olarak değil ses bağlamında da destekler. Görsel 20’de Şeytan’ın kaybolmasının şaşkınlığına üzerinden atamayan Fatih ne yapacağını bilmez bir durumda kendi kendine konuşurken, nereden geldiği belli olmayan ‘Korkma yarın görüşürüz’ sesiyle irkilir.

	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Gör-sel 23		Ekran	Şeytan'ın Geleceği Görme Gücü

Şekil-9: Geleekten Görüntülerin Gösterilmesi

Fantastik sinemanın başvurduğu yöntemlerden biri de görsel efektlerdir. Özellikle teknolojinin de gelişmesiyle hayal gücünün sanat eserine dönüşme süreci nispeten daha kolay bir hale gelmiştir. Atıf Yılmaz filmde görsel efekt kullanarak Fatih'in geleceğini bir ekran vasıtasıyla izleyiciye göstermiştir. Olay örgüsüne göre Fatih kariyerinde zirve yapar ve Amerika'da konser verir. Gösterge de Fatih'in konserinden görüntülerdir. Şeytan buldukları mekânda aniden bir ekran oluşturur ve görüntüler oynamaya başlar. Düz anlamda ekran olan göstergenin yan anlamı Şeytan'ın geleceği görme gücüdür.

	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Gör-sel 24		Teknolojik Cihazlar	Kapitalizm

Şekil-10: Teknoloji

Filmde teknolojiye dair bir diğer sahne de Şeytan'ın dünya hakkındaki gerçekleri öğrendiği andır. Eskiden sevdiği kadını ziyaret eden Şeytan, dünyanın teknoloji ile beraber başka bir forma girdiğinin farkına varır. Artık dünyayı ruhlar

değil teknolojik cihazlar ve arkasındaki küresel güçler yönetmektedir. Görsel-24'teki göstergede teknolojik cihazların arasına sıkışan Şeytan görünmektedir. Bu cihazlar aslında yan anlamda bir kapitalizm eleştirisidir.

	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Görsel 25		Beyaz Kanatlı İnsan	Melek

Şekil-11: Melek Olan Şeytan

Filmin final bölümünde Şeytan beyaz kanatları ile görünür. Beyaz kanatlar melekleri simgelemektedir. Bu görüntü ile düz anlamda masumluluğu ve iyiliği simgeleyen beyaz kanatlar ile Şeytan'ın değişimi belirginleşirken, yan anlam boyutunda Şeytan insanoğlunun yanında artık bir melektir. Asıl Şeytan, ruhlarını para ve şöhret karşılığında satan insandır.

SONUÇ

Fantazy, fantsma ya da fantastik kelimelerinin net bir tanımı hiçbir zaman olmamıştır. Çeşitli sanat dallarıyla ilgilenen kişilerce, farklı tanımlamalarla geçmişten günümüze varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Bazen ‘atlı gösteri’, bazen ‘olağanüstü olaylar söz konusu olduğunda kendini göstermek’ bazen de ‘düşsel dünya’ olarak isimlendirilmiştir. Todorov’un hayal ile gerçeklik arasındaki kararsızlığın fantastiğin en belirgin özelliği olarak görmesi yine fantastik kelimesinin anlam olarak geniş bir yelpaze kazandığının kanıtıdır. Fantastik kullanım birçok alanda olduğu gibi edebiyatta da kendi özgürlüğünü ilan etmiş ve birçok yazar tarafından benimsenmiştir. Fantezi kavramına, Mısır, Babil, Çin, Hindistan, İran, Yunanistan, Roma ve Batı’ya kadar her kültürün edebiyatında görmek mümkündür. Kavram, 18. yüzyılda kendi başına modern bir edebi kategori olarak işlenmeye başlamıştır. Edebiyatta fantastik öge kullanımı okuyucu tarafından ilgi çekici bulunmuş ve fantastik öğeler içeren dönem kitapları yerini görsel şölen olan sinemaya devretmiştir. Edebi eserlerde olduğu gibi sinemada da düşsel dünya sıkça işlenir. Sinema da fantastik kelimesinin tanımını yapmak tıpkı fantazy kelimesinin net bir açıklamasını yapmak kadar zordur. Bir filmin fantastik sayılabilmesi için belli koşulların varlığından bahsedilebilir ancak mutlak doğruluğu kabul edilemez. Bu tarz filmler yönetmenler ve yapımcılar tarafından tüm bilinen gerçeklerin yıkılabileceği özgür bir alan olarak görülmüştür. Bu durum ekonomik açıdan da fantastik sinemanın pazar alanındaki yerini garantilemiştir. Bu ilginin yansımaları Türk sinemasında da yerini almış, 1960’larda ve 1970’li yılların ortalarına kadar Yeşilçam sektörüne maddi anlamda büyük artılar kazandırmıştır. Bu alanda çalışmalar yapan ve Türkiye’de akla ilk gelen isimlerden biri olan Atıf Yılmaz, özellikle son dönemlerinde yöneldiği fantastik film alanında oldukça başarılı olmuştur. Filmlerindeki kendine has mizahı, bütünleşmiş hikâyeleri ve karakterlerine uyguladığı detaycı anlatım Yılmaz’ı alanda belirgin kılmıştır. Fantastik filmlerle yakaladığı gerçeküstü yaklaşım Türk sinemasının yapı taşlarından biri olmuştur. Ardı ardına yaptığı fantastik türdeki filmleri; *Adı Vasfiye*, *Aaahh Belinda!*, *Arkadaşım Şeytan* ve *Nihavend Mucize*’dir. Bu filmler arasında *Arkadaşım Şeytan* fantastik öğelerin yoğun olarak kullanıldığı bir yapımlık olarak dikkat çeker. Olay örgüsünü mizahi bir dille ele alan yönetmen Atıf Yılmaz, filmin temelini Tanrı ve Şeytan arasındaki hikâyeye oturtmuştur. Çoğu filmde kadın ve kadının toplumdaki yerine değinen Yılmaz, *Arkadaşım Şeytan* filmde de kadını unutmamış ve kadının evlilikteki rolüne dikkat çekmiştir. Filmde, tanrı, şeytan, melek, ruh, batıl inançlar, sihir, büyü, canlandırma, kaybolma gibi birçok fantastik öğeyi bir arada kullanmıştır. Yılmaz mesajları bazen açıkça ver-

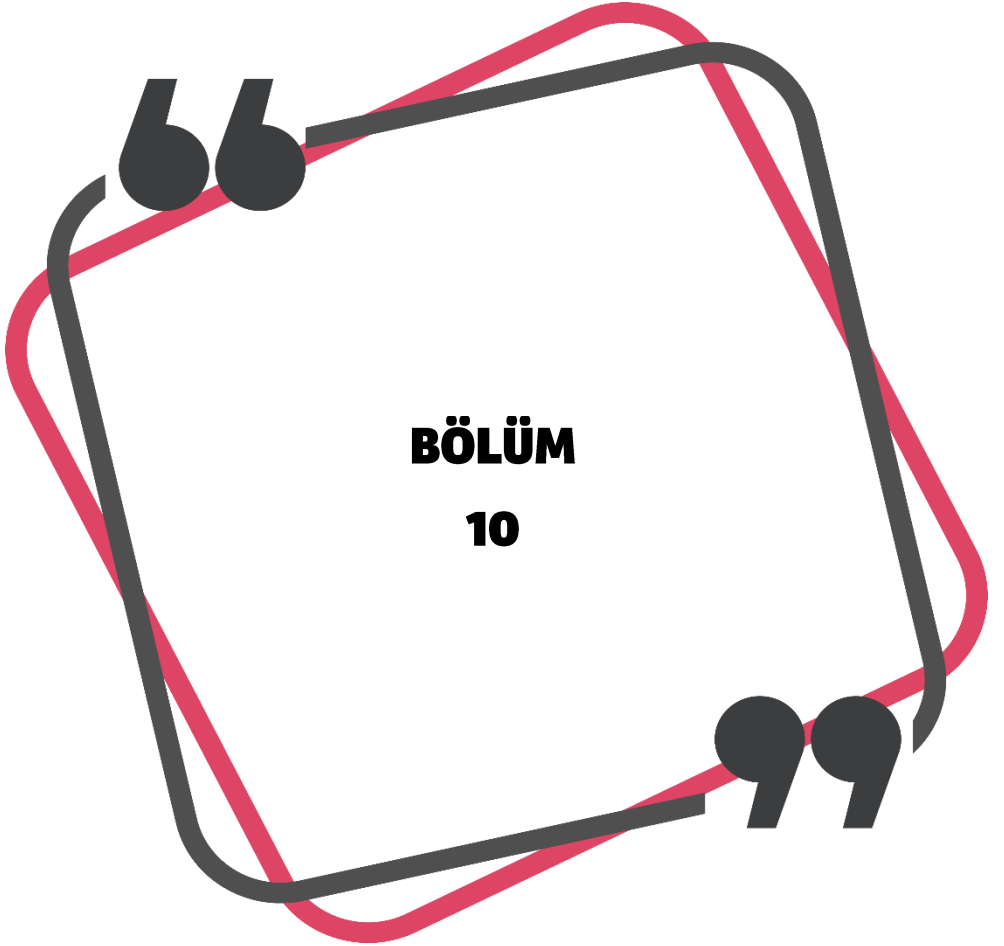
ISBN: 978-625-6971-44-8

miş, bazen de göstergeler yardımıyla görünenin arkasına bakarak izleyicinin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Atıf Yılmaz Batıbeki fantastik öğeleri ustalıkla kullanarak kendi düşsel dünyasını izleyicisine aktarmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Algül, M. (2016). Peri Masallarının Yakın Dönem Fantastik Hollywood Sinemasındaki Metinlerarası Anlatı Yapısı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Armes, R. (2011). *Sinema ve gerçeklik: Tarihsel bir inceleme.* (çev: Z. Ö. Bar-kot). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Campbell, J. (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu.* (çev: S. Gürses). İstanbul: Kabalıcı.
- Çakır, E.Y. (2020). Fantastik Filmlerde Figür ve Olay Örgüsü Bağlamında Stereotipler: “Yüzüklerin Efendisi” Analizi. *Dördüncü Kuvvet.* 3 (1). 77-99.
- Çağlar, Bilgehan (2012). Bir İletişim Biçimi Olarak Göstergebilim. *LAU Sosyal Bilimler Dergisi,* 3(2), 22-34.
- Çiçek, Mehmet (2016). Göstergebilim ve Sinema ya da Sinema Göstergebilimi, *Kesit Akademi Dergisi,* 2(3), 25-41.
- Demirtaş, H. (2014). Türk Sinemasında 1960-1980 Yılları Arasında Çizgi Roman Uyarlaması Fantastik Filmlerde Erkek Kahraman Temsili, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Doğan, H. (2013). Türk Sinemasında 1980’li Yıllar ve “Dulluk” Teması Etrafında Üretilen Geleneksel Cinsiyet Rollerini, *Cyprus International University, Folklor / Edebiyat,* Cilt:19, Sayı:76. 9-20.
- Dorsay, A. (1986). *Beyaz Perdede Kırmızı Filmler.* İstanbul: Cep Kitapları.
- Edman, T. B. (2017). Antik Mitlerden Bilim Kurguya ve Sinema Perdesine Bir Kahramanın Yolculuğu. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi.* Yıl 3, Sayı 1, ss. 11-22.
- Ellialtı, S. (2021). 2000 Sonrası Bağımsız Türkiye Sineması’nda Fantastik Eğilimler. Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Gümüş, A. (2015). Harry Potter Ölüm Yedigârları Filmlerinde “Yedigâr” Nesneleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Güneş, Ahmet (2013). Göstergebilim Tarihi. *Humanities Sciences,* 8(4), 332-348.
- Jackson, R. (2003). *Fantasy: The Literature of Subversion.* New York: Routledge.
- Karabayraktar, D. (2010). Fantastik Sinema ve Görsel Efekt: Bir Tahta Parçası, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Mathews, R. (2002). *Fantasy: The Liberation of Imagination.* Londra: Routledge.
- Metin, Ö. V. (2019). Yeşilçam’ın Hayaletleri: 1980 Sonrası Türk Sinemasının Üslup Arayışlarında Yeşilçam Sanrıları. *E-gifder,* Cilt: 7, Sayı:1, 398-429.
- Müstecaplıoğlu, B. (2022). Fantazyaya Deyip Geçmeyelim. *Birgün Gazetesi,* <http://birgunkitap.blogspot.com/2013/03/fantazyaya-deyip-gecmeyelim-bars.html>, Erişim Tarihi: 22.11.2022.

- Napier, S. J. (1996). *The Fantastic in Modern Japanese Literature*, London and New York: Routledge.
- Özön, N. (2008). *Sinema Sanatına Giriş*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Palaz, B. (2019). Türkiye’de İnternet Dizilerinin Gelişimi Ekseninde Fantastik Dizi Kavramına Bir Örnek: Görünen Adam’ın Göstergebilimsel Analizi, Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Rifat, M. (1998). XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Ryan, M. ve Kellner, D. (2010). *Politik Kamera* (çev: E. Özsayar), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Scognamillo, G. (2003). *Türk Sinema Tarihi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Scognamillo, G. ve Demirhan, M. (1999). *Fantastik Türk Sineması*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- SeeBlen, G. ve Roloff, B. (1995). *Ütopik Sinema: Bilim Kurgu Sinemasının Tarihi ve Mitolojisi*, (çev: V. Atayman). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Silverberg, R. (2002). *Efsaneler*. (çev: K. Heyet). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Sivas, Ala (2012). Göstergebilim ve Sinema İlişkisi Üzerine Bir Deneme, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 11(21), 527-538.
- Sobchack, V. (2008). Fantastik Filmler. İçinde G. Nowell-Smith(Editör). *Dünya Sinema Tarihi* (çev: A. Fethi). 362-371, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Steinmetz, J. L. (2006). *Fantastik Edebiyat*. (çev: H. F. Nemli). Ankara: Dost Yayınevi.
- Şeşen, E. (2008). Büyüklere Masallar: Fantastik Filmler ve Gündelik Yaşamda Büyünün Yeniden Keşfi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, ss. 77-98.
- TDK (2023). <https://sozluk.gov.tr/> , Erişim Tarihi: 23.01.2023.
- Todorov, T. (2004). *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*. (çev: N. Öztokat) İstanbul: Metis Yayınları.
- Tolkien, J.R.R. (1999). *Peri Masalları Üzerine* (çev: S. Erincin). İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.
- Tombs, P. (2004). *Fantastik Filmler* (çev: N. Birgül). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Turani, A. (2015). *Sanat Terimleri Sözlüğü* (16. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Žižek, S. (2012). *Yamuk Bakmak*. (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

KAYSERİ TURİZMİ ÜZERİNE HAZIRLANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERE YÖNELİK BİBLİYOMETRİK BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Nihat ÇEŞMECİ

Erciyes Üniversitesi

Turizm Fakültesi

Turizm Rehberliği Bölümü

ORCID NO: 0000-0003-0736-4133

Yüksek Lisans Öğrencisi Fadime ERTAN

Erciyes Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı

ORCID NO: 0000-0001-7444-4251

Giriş

Kayseri ili, Türkiye'nin önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden biri olmasının yanı sıra, günümüzde doğası, tarihi, kültürü ve gastronomik değerleriyle turistlerin de ilgisini çekerek ön plana çıkmaktadır. Daha M.Ö. İki binli yılların başlarında, Kayseri yakınında kurulmuş olan tarihi Kültepe yerleşimi, dönemin uluslararası bir ticaret merkezi konumuna gelerek, Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlamıştır. Roma döneminde ise, bölgenin en büyük şehirlerinden biri haline gelen Kayseri, Roma İmparatorluğu'nun Kapadokya Eyaleti başkentliğini yapmıştır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde bütün bu kültürel birikime bir de eğitim, bilim ve kültür merkezi olma özelliği eklemiştir. Günümüzde bu zengin kültürel ve tarihi mirasın, Erciyes Dağı, Sultan Sazlığı, Kapuzbaşı şelaleleri ve daha birçok doğal çekicilikle çevrelenmiş olması, ilin turistik çekiciliğini arttıran değerli bir bileşim olarak görülmektedir.

Son 20 yıl içerisinde Kayseri ili turizminin geliştirilmesine yönelik çabalar artmıştır. 2000'lerden itibaren "Erciyes Master Planı" ile kayak merkezinin genişletilerek yenilenmesi (Cıngı, 2021), 2012 yılında başlatılan "Kayseri Kültür Yolu" projesi (Benli vd., 2012), gastronomi ve sağlık turizmi alanında gerçekleştirilen çalıştaylar gibi çok sayıda faaliyet, ilin turizm alanında da önemli bir yol kat ettiğinin göstergeleridir. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022) verilerine göre,

2009 yılında, Kayseri ilinde 12 turizm işletme belgeli tesiste 799 oda ve 1625 yatak bulunurken, 2017 yılı verilerine göre 23 turizm işletme belgeli tesiste 1859 oda ve 3760 yatak kapasitesine erişilmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen, günümüzde bir destinasyon olarak Kayseri ili, hala pek çok açıdan Kapadokya destinasyonunun gölgesinde kalmakta (Çeşmeci, 2022) ve iki destinasyonun gücü birleştirilerek ve entegrasyonu sağlanarak, Kayseri'nin mevcut potansiyeli yeterince kullanılamamaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, Kayseri turizmine yönelik hazırlanmış lisansüstü tezlerin ele alınarak, bibliyometrik açıdan incelenmesidir. Bu inceleme sonucunda konuya yönelik elde edilecek bulgular ışığında, Kayseri turizmi için akademik ilgi odağı olmuş konuların tespit edilmesi söz konusu olacağı gibi, ihmal edilmiş ve araştırılmaya muhtaç konuların hangileri olduğu ile ilgili de ipuçlarının elde edilebileceği umulmaktadır. Araştırmada öncelikle Kayseri turizmi ve bibliyometrik araştırmalara yönelik kavramsal bir çerçeve ve kısa bir literatür taramasına yer verildikten sonra, araştırma yöntemi ve veri toplama tekniği ile ilgili bilgi verilecektir. Sonrasında, yapılan araştırmanın bulgularına ve bu bulgulardan hareketle araştırma sonuçları ve önerilere yer verilecektir.

Kayseri Turizmi ile İlgili Literatür

Kayseri ilinin turizmine yönelik araştırmalara bakıldığında, ilin kültürel, tarihi zenginlikleri ve doğal çekiciliklerinin farklı turizm türleri kapsamında nasıl değerlendirilebileceği ile ilgili araştırmaların ön planda olduğu görülmektedir. Bu araştırmalar il veya ilçe bazında olabildiği gibi, çekicilik bazında da sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Örneğin Güllü (2018a), Develi ilçesinin turizm potansiyelini belirlemek için SWOT analizinden faydalanmıştır. Benzer bir şekilde Acar (2019) da Pınarbaşı destinasyonunun pazar potansiyelini SWOT analizi kullanarak değerlendirmiştir. Pınarbaşı ilçesinin turistik çekiciliklerini turizm coğrafyası açısından ele alarak, değerlendiren bir diğer araştırma da Öcal (2020) tarafından gerçekleştirilmiştir. Özbudak ve Önal (2019), Mimar Sinan'ın doğduğu yer olarak bilinen Ağırnas kasabasını bir kültür destinasyonu olarak ele alarak incelemişlerdir. Akkaş ve Güngör (2022) ise Kayseri ve Ağırnas kasabası arasında uzanan Koramaz Vadisi'nin kültür turizmi açısından değerlendirilmesi konusunu ele almışlardır. Yöntem olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılan araştırmada, Koramaz Vadisi'nin kültür turizmi kapsamında yüksek bir potansiyele sahip olduğu belirlenmiştir.

Özer (2021a), ekoturizmin dalı olan ornitoturizm (kuş gözlemciliği turizmi) kapsamında, Kayseri yakınlarında bulunan Hürmetçi Sazlığı'nın potansiyelini değerlendirmiş ve diğer bir çalışmasında ise, Hürmetçi Sazlığı civarında üretilen manda kaymağı, yoğurdu, tereyağı, kreması, peyniri, manda süt reçeli, manda kavurması, sucuğu ve pastırması gibi ürünlerin coğrafi işaretli ürün potansiyeli taşıdığını belirterek, bunların gastronomi turizmi açısından nasıl değerlendirilebileceğini tartışmıştır (Özer, 2021b). Özer (2021c) ayrıca, Kayseri'nin "UNESCO Gastronomi Kenti" olabilirliğine ve paydaşların (yerel yönetimler, kamu kurumları, akademi, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör temsilcilerinin) gastronomi turizmine dair görüşlerini mülakat tekniği kullanarak tespit etmeye çalışmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, tüm paydaşların Kayseri'nin gastronomi kenti olmasını destekledikleri, istekli oldukları ve bu ağa katılmanın önemini bilincinde oldukları belirlenmiştir. Benzer bir şekilde Deniz ve Atışman (2017) da Kayseri ilindeki gastronomi turizmine yönelik bir SWOT analizi gerçekleştirmişler ve analiz sonuçlarına dayalı olarak ilin bir gastronomi turizmi merkezi olabilmesi için bazı öneriler sunmuşlardır.

Son yıllarda sağlık turizmi konusunda da çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Örneğin Bayram ve Akkühah (2020), Kayseri Anadolu Sağlık Turizmi Derneği için, Orta Anadolu Kalkınma Ajansı'nın da destekleriyle, bir rapor hazırlamışlardır. Kayseri'nin sağlık turizminin mevcut durumunu ve geliştirilmesine yönelik eylem planını içeren raporda, birincil hedef pazar ülkeler arasında Almanya, Hollanda, Belçika, Avusturya ve Irak'ı; ikincil hedef pazar ülkeler arasında ise Bahreyn, Fransa, Azerbaycan, Polonya, Rusya, Ukrayna ve Belarus gibi ülkeleri önerilmiştir. Bir diğer çalışmada ise, Aydın (2022), Kayseri'de bulunan 17 sağlık turizmi yetki belgeli sağlık kuruluşunun web sitesini farklı kriterlere göre incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, incelenen sağlık kuruluşu web sitelerinin hiçbir kriter açısından maksimum puana ulaşamadığını, ancak "iletişim ve ulaşım ile ilgili bilgiler" kriterinde en yüksek puanı aldıkları, "haber ve istatistik bilgileri" kriterinde ise en düşük puanı aldıkları belirlenmiştir. Benzer bir biçimde Güllü (2018b), Kayseri'deki belediyelerin web sitelerinin bir destinasyon tanıtım aracı olarak kullanımını ve belediyelerin bu konudaki etkinliğini belirlemek amacıyla, Kayseri ilinde bulunan 15 belediyenin web sayfasını içerik analizine tabi tutmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, belediyelerin web sitelerinde "Temel destinasyon bilgilerine" yeterli düzeyde yer verildiği, ancak destinasyondaki etkinliklerle ilgili bilgiler ve yapılacak faaliyetlerle ilgili öneriler konusunda web sitelerinin yetersiz kaldığı belirlenmiştir.

Evren ve Kozak (2018), aralarında Erciyes'in de bulunduğu Türkiye'nin 8 kış turizmi destinasyonunun rekabetçi konumlandırma açısından değerlendirmişlerdir. Mevcut ve potansiyel ziyaretçilere anket uygulayarak ve sektör temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirerek veri toplanan araştırma sonuçlarına göre, ziyaretçi algılarına dayalı olarak Erciyes destinasyonu uygun fiyat politikası ve kalabalık olmayan pistleri ve telesiyeleri ile konumlandırılmalıdır. Şanlıoğlu ve Erdem (2017), yerel halkın turizm faaliyetlerini nasıl algıladığını tespit etmek için Kayseri şehir merkezinde 600 kişiden anket ile veri toplamışlardır. Verilerin analizi sonrasında elde edilen bulgulara göre, kadın katılımcıların erkeklere oranla daha olumsuz bir algıya sahip olduğu, ancak genel olarak Kayseri'de halkın turizm sektörünün gelişmesine olumlu yaklaşarak desteklediği ve katılımcıların eğitim düzeyi yükseldikçe, turizm sektörüne verilen desteğin de arttığı tespit edilmiştir. Benzer, ancak daha kapsamlı bir araştırmada Karamustafa, Ülker ve Çalhan (2022), turizm yönünden farklı gelişmişlik seviyelerine sahip olan Antalya, Nevşehir ve Kayseri'de yerel halkın turizmi nasıl algıladığını ele alarak karşılaştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, Antalya ve Nevşehir sakinleri yaşadıkları şehri turistik bir yer olarak algıırken, Kayserili katılımcılar şehri turistik olmayan bir yer olarak görmektedir. Bunun yanı sıra, en olgun turistik destinasyon olan Antalya'da katılımcılar turizm konusunda en olumsuz algıya sahipken, bu konuda Kayserili katılımcıların onları izlediği belirlenmiştir. Kayseri'de yaşayan katılımcıların turizm konusunda olumsuz bir algıya sahip olma eğiliminde olması, şehrin ticaret ve sanayide gelişmiş olmasına ve insanların ekonomik açıdan turizme daha az bağımlı olmasına bağlanmıştır.

Bibliyometri ve Turizmde Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Araştırmalar

Bibliyometri, "bir konunun veya disiplinin literatürünün nicel tasviri ve analizi" (Nicholas ve Ritchie, 1978: 9) olarak tanımlanabilir. Bu tasvir, konuya yönelik literatürü daha iyi anlamak ve daha bütünsel bakış açısına sahip olarak, literatürün niteliklerine hâkim olmak için yapılmaktadır (Nicholas ve Ritchie, 1978; Broadus, 1987). Bibliyometrik araştırmalarla yayın veya belgelerin belirli özellikleri analiz edilerek, bilimsel iletişime ilişkin çeşitli bulgular elde edilmektedir (Al ve Çoştur, 2007). Nicholas ve Ritchie (1978), bibliyometrik araştırmaların iki temel grupta ele alınabileceğini belirtmektedirler. Bunlardan birincisi açıklayıcı (descriptive) bibliyometrik araştırmalar, ele alınan literatürün veya belgelerin bazı özelliklerini ortaya çıkaran araştırmalar iken, ikinci grup ise, bu özel-

lik ya da unsurlar arasındaki ilişkileri inceleyen davranışsal bibliyometrik araştırmalar olarak adlandırılan araştırmalardır (atıfları tespite yönelik araştırmalar olarak da bilinir).

Son yıllarda turizm araştırmaları arasında da sıklıkla görülen bibliyometrik araştırmalar, belirli tarihler arasında, belirli parametreler bakımından bir konudaki literatürün toplu bir fotoğrafı niteliğindedir. Temizkan, Çiçek ve Özdemir'in (2015) de belirttiği gibi, turizmin farklı alt alan veya konu başlıklarında gerçekleştirilen bibliyometri çalışmaları, gerçekleştirildikleri alan veya konuya yönelik okuyucuya çok daha bütünsel bir bakış açısı kazandırarak, alana katkıda bulunabilmektedir. Lisansüstü turizm tezleriyle ilgili gerçekleştirilen bibliyometrik araştırmaların da çok yaygın olarak görüldüğü günümüzde, analizlerde kullanılan parametrelerin de giderek arttığı gözlemlenebilmektedir (Temizkan vd., 2015; Tayfun vd., 2018).

Türkiye'de turizm alanında lisansüstü tezlere yönelik gerçekleştirilmiş ilk bibliyometrik araştırma, Kozak (2001) tarafından kaleme alınmıştır. Turizm pazarlaması literatürünün gelişim sürecini 1972-1999 yılları arasında hazırlanmış lisansüstü tezler üzerinden inceleyen araştırmacı, tezlerin çoğunlukla yüksek lisans düzeyinde, İstanbul ve Gazi Üniversiteleri bünyesinde, 1986 yılı sonrasında ve çoğunlukla konaklama alt sektörü örnekleminde hazırlandıklarını belirlemiştir. Güçlü Nergiz (2014) ise, Türkiye'de 1990-2013 yılları arasında turizm alanında hazırlanan 1565 yüksek lisans ve 783 doktora tezini ele alarak incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, en fazla yüksek lisans tezinin Gazi Üniversitesi'nde, doktora tezinin ise Dokuz Eylül Üniversitesi'nde, en fazla sayıda tezin ise 2010-2013 yılları arasında hazırlandığı saptanmıştır. Büyükşalvarcı ve Keleş (2019) de turizm alanında 1982-2019 yılları arasında yazılan 201 yüksek lisans ve 51 doktora tezini incelemişlerdir. Belirtilen yıllar arasında alanda en fazla tezin 2018 yılında yayımlandığı ve tezlerde en yaygın konunun sürdürülebilirlik konusu olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitten iki yıl öncesinde olsa da sürdürülebilir turizm konulu 41 yüksek lisans ve 21 doktora tezinin bibliyometrik profilini inceleyen Demirebulut ve Dinç (2017) konuya yönelik en fazla tezin İstanbul Üniversitesi'nde hazırlandığını belirlemişlerdir. Tayfun vd., (2018) turizm alanındaki yiyecek ve içecek ile ilgili lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizini ele alırken, Aylan ve Başoda (2020) ve Yıldırım (2021) spor turizmi alanındaki, Arıkan Saltık (2020); Örnek ve Karamustafa (2020) ile Zengin ve Atasoy (2020) ise turist rehberliği alanındaki lisansüstü tezlerin bibliyometrik profilini incelemişlerdir. Yılmaz vd. (2017), ise turizm alanındaki bibliyometrik araştırmaların bibliyometrik özelliklerini incelemişlerdir.

Görüldüğü üzere, son yıllarda yapılmış olan bibliyometrik çalışmalara bakıldığında, turizm alanındaki farklı konu ve turizmin farklı alt alanlara yönelik ilgi oldukça büyüktür. Ancak, destinasyon bazında yapılmış bibliyometrik araştırma sayısının sınırlı olduğu söylenebilir. Yapılan literatür taraması sonucunda sadece birkaç örneğe rastlanabilmiştir. Çelikkaya (2018), alan ve konu ayrımı gözetmeksizin, Isparta üzerine 1985-2017 yılları arasında yazılmış olan lisansüstü tezleri incelemiştir. Araştırma sonucunda, Isparta iline yönelik yazılan tezlerin sosyal bilimlerle kıyasla fen bilimleri alanında daha fazla olduğu ve tezlerin 2016 yılında yoğunlaştığı belirlenmiştir. Adabalı (2021) çalışmasında, 2016-2020 yılları arasında turizm alanında iller bazındaki lisansüstü tezlerin bibliyometrik incelemesini yapmıştır. 90 yüksek lisans ve 7 doktora tezinin incelendiği araştırmada, tezlerin 40 farklı ili kapsadığı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, tezlerde en fazla uygulama konusu olan iller sırasıyla Antalya, İstanbul, İzmir ve Muğla olurken, Kayseri'nin ise iki tezde (%2,06) araştırma alanı olarak seçildiği tespit edilmiştir. Kavuk vd., (2022) Amasya'nın kültür turizmiyle ilgili yapılmış akademik yayınlarını sekiz ayrı parametre altında incelemiştir. 2014-2021 yılları arasında konuyla ilgili yazılmış 5 makale ve 1 bildiri tespit edilmiştir. Bu araştırmaların yöntemi, veri toplama araçları, amaç ve sonuçlarına da yer verilen çalışmada, en fazla yayının 2012 yılında yapıldığı belirlenmiştir.

Literatür taraması neticesinde tespit edilebilen az sayıdaki bu araştırmalardan da hareketle, turizm alanında Türkiye'de destinasyona dayalı bibliyometrik araştırmalara ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir. Destinasyon bazında yapılacak turizmle ilgili bibliyometrik araştırmaların, o destinasyon hakkındaki literatürün daha iyi tanınmasına ve hangi konularda araştırma ihtiyacı bulunduğu tespitine de katkı sağlayabilecektir. Ayrıca, turizm alanı dışından, ancak turizm alanına katkı sunabilecek farklı alanlarda yapılmış araştırmaların böylece tespit edilmesi ve disiplinler arası araştırma trendlerinin de takibi söz konusu olabilecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, Kayseri turizmini konu alan yüksek lisans ve doktora tezlerini bibliyometrik özellikleri ile ele alarak incelemektir. Açıklayıcı bibliyometrik araştırma yöntemi kullanılan araştırmada, nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi veya diğer bir ifadeyle belge incelemesi (Gürbüz ve Şahin, 2018: 430) tekniği kullanılmıştır. Araştırma amacından yola çıkarak, bu çalışmanın araştırma soruları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

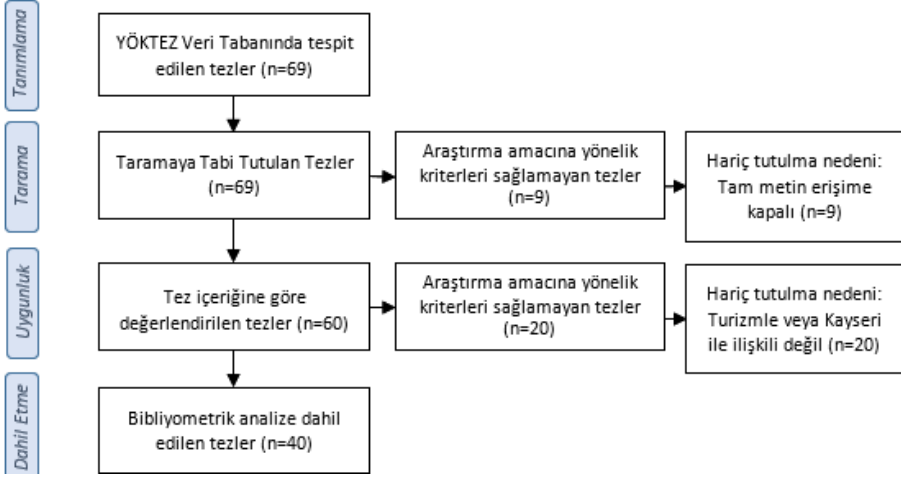
- Tezlerin türlerine göre dağılımı nasıldır?

- Tezlerin yayınlanma yıllarına göre dağılımı nasıldır?
- Tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
- Tezlerin anabilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
- Tezlerin konularına göre dağılımı nasıldır?
- Tezlerde en sık tekrarlanan anahtar kelimeler hangileridir?
- Tezlerde en sık kullanılan araştırma deseni (nicel/nitel/karma) hangisidir?
- Tezlerde en sık kullanılan veri toplama yöntemleri hangileridir?
- Tezlerde en sık kullanılan analiz türleri hangileridir?

Araştırma amacını gerçekleştirmek ve araştırma sorularına cevap bulabilmek için, incelenecek tezlerin tespitinde PRISMA modeli kullanılmıştır. PRISMA modeli (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) sistematik literatür taramaları, derleme çalışmaları ve meta-analiz araştırmalarında (Moher vd., 2009) sıklıkla kullanılan bir süreç raporlama modelidir. Bu araştırmanın çalışma evrenini oluşturan tezlerin tespitinde izlenen süreç Şekil 1.'de yer almaktadır. Sürece yönelik ayrıntılar ise takip eden kısımda verilmiştir.

17-18 Aralık 2022'de Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) dizininde tarama gerçekleştirilmiştir. Tarama sürecinde öncelikle tez merkezinin web sitesindeki "Gelişmiş Tarama" seçeneği kullanılarak, "Kayseri" ve "turizm" anahtar kelimelerinin tezin herhangi bir bölümünde geçen bütün tezler tespit edilmiştir. Bu arama sonucunda 1992-2022 yılları arasında yazılmış olan 69 tez belirlenmiştir. Bu tezlerden 9'u tam metin erişim imkânının olmaması nedeniyle kapsam dışı bırakılmıştır. Tam metin erişilebilen 60 tez ise, incelenmek üzere teker teker indirilerek, araştırmacının bilgisayarına kaydedilmiştir.

Şekil 1. Bibliyometrik İncelemeye Tabi Tutulacak Tezlerin Belirlenme Süreci

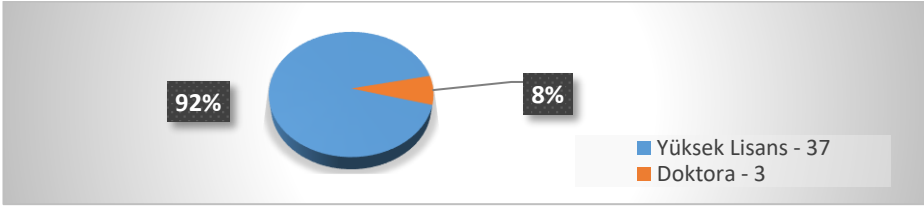
Kaynak: Moher vd. (2009)'nin PRISMA modeli örnek alınarak, yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Sonrasında, araştırma amacı ve kapsamıyla ilişkisi çok az olan veya alakasız tezler turizm alanında akademisyen olan 2 farklı uzman tarafından değerlendirilerek tespit edilmiş ve bu şekilde 20 tez daha elenmiştir. Böylece, araştırmanın çalışma evrenini oluşturan 40 tez belirlenmiştir. Kayseri turizmiyle doğrudan ilişkili olan bu 40 tez, bibliyometrik incelemeye tâbi tutulmuştur. Tezler öncelikle araştırma soruları paralelinde belirlenmiş olan parametrelere göre tasnif edilmiştir. Araştırma sorularından yola çıkılarak, tezin yazarı, yılı, türü, üniversitesi, ana bilim dalı, konusu, araştırma yöntemi, veri toplama araçları, analiz teknikleri ve anahtar kelimeleri kapsayan bir kayıt formu oluşturulmuş ve her bir teze yönelik bu parametreler kaydedilmiştir. Son olarak ise elde edilen bu veriler tanımlayıcı istatistik teknikleri kullanılarak analiz edilmiş ve bulgular kaydedilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Elde edilen verilere göre, Kayseri ilinin turizmine yönelik veya ilin turizmını ilgilendiren toplamda 40 teze ulaşılmış ve incelemeye alınmıştır. Bu 40 tezden 37'sinin yüksek lisans (%92) ve 3'ünün doktora tezi (%8) olduğu belirlenmiştir (Grafik 1.). İncelenen tezlerin tam listesi ve künyeleri Ek 1'de yer almaktadır.

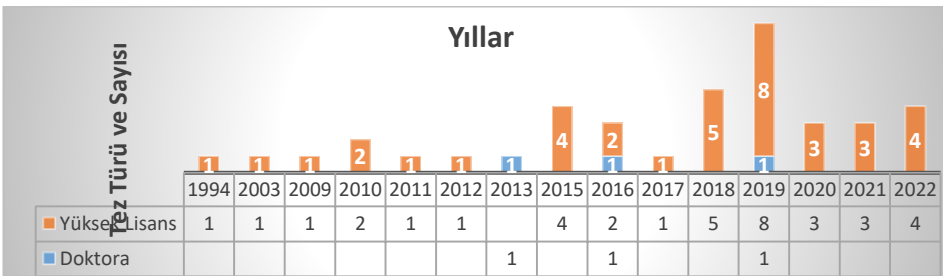
Grafik 1. Kayseri Turizmi ile İlgili İncelenen Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi verilerine dayanarak, yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

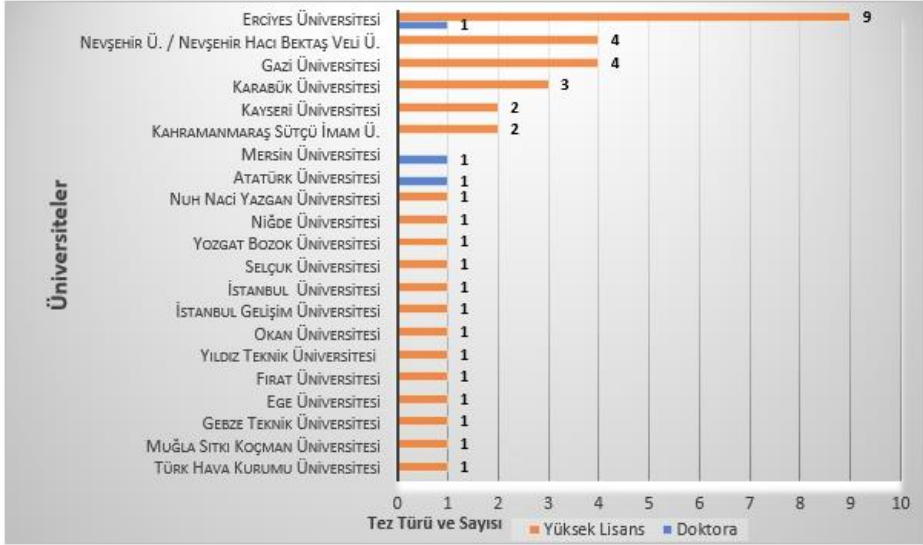
Her ne kadar Kayseri turizmi ile ilgili tespit edilmiş olan tezler arasında en eskisi 1992 yılında yazılmış olsa da ne yazık ki bu teze tam metin olarak erişilememiştir. Bu nedenle araştırmaya dahil edilen tezler arasında ilkinin 1994 yılında yazılmış bir yüksek lisans tezi olduğu ifade edilebilir. Grafik 2'de de görüleceği üzere, tezlerin neredeyse tamamının 2000'li yıllardan sonra hazırlandığı ve özellikle 2010 yılından itibaren Kayseri turizmi konusuna ilginin arttığı ifade edilebilir. En fazla lisansüstü tezinin yayınlandığı yılın ise, belirlenen tezlerin %23'ünü teşkil eden ve 1 doktora ile 8 yüksek lisans tezinin hazırlandığı 2019 yılı olduğu belirlenmiştir.

Grafik 2. Kayseri Turizmi ile İlgili Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi verilerine dayanarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

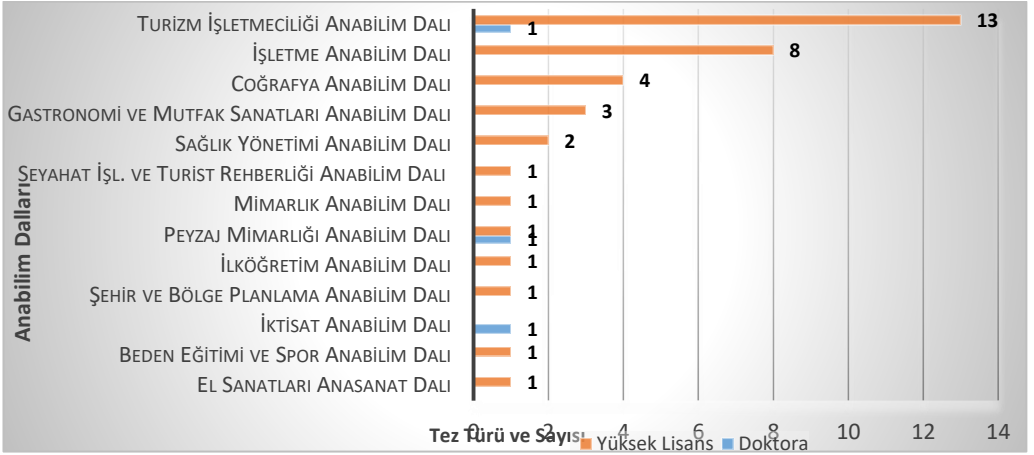
Grafik 3. Kayseri Turizmi ile İlgili Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

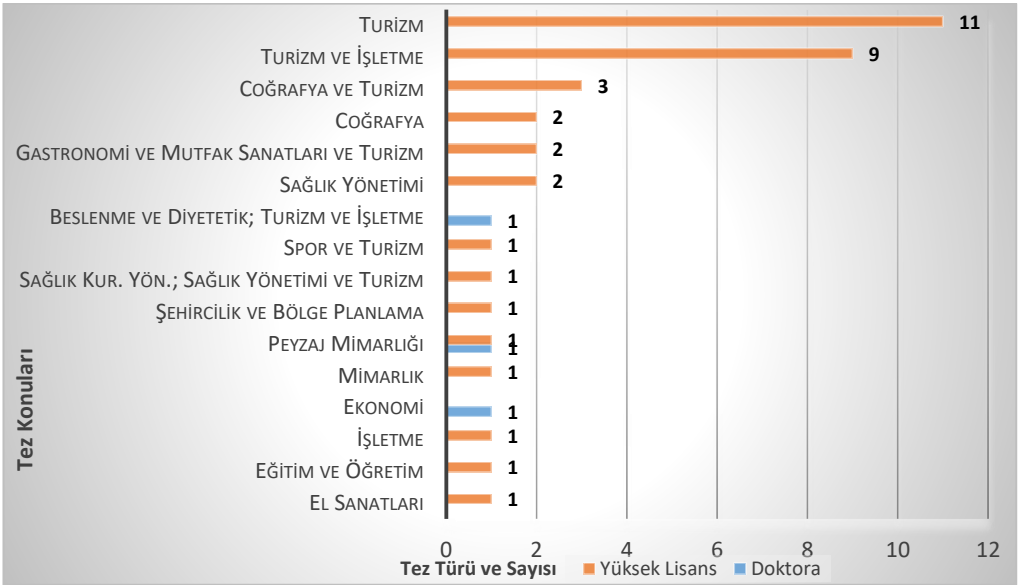
Kaynak: Ulusal Tez Merkezi verilerine dayanarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İncelenen tezlerin üniversitelere göre dağılımına bakıldığında (Grafik 3), Kayseri turizmine yönelik en fazla lisansüstü tezin Erciyes Üniversitesi’nde hazırlandığı görülmektedir. İncelenen tezlerin %25’inin bu üniversitede hazırlandığı, ancak Nevşehir Hacı Bektaş Veli (%10), Gazi (%10) ve Karabük (%7,5) üniversitelerinde hazırlanan tezlerin sayısının da oldukça fazla olduğu ifade edilebilir. Genel olarak bakıldığında, tezlerin büyük bir bölümünün Kayseri’de yer alan veya Kayseri’ye fiziksel olarak yakın Nevşehir, Kahramanmaraş, Niğde ve Yozgat gibi illerde ve İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde bulunan üniversitelerde hazırlandığı ifade edilebilir.

Tezlerin anabilim dallarına göre dağılımına bakıldığında (Grafik 4), %35’inin “Turizm İşletmeciliği” anabilim dalında hazırlandığı ancak “İşletme” (%20), “Coğrafya” (%10) ve “Gastronomi ve Mutfak Sanatları” (%7.5) ve hatta “Sağlık Yönetimi” (%5) anabilim dallarında da Kayseri turizmini ilgilendiren oldukça fazla tezin hazırlandığı görülmektedir.

Grafik 4. Kayseri Turizmi ile İlgili Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi verilerine dayanarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur

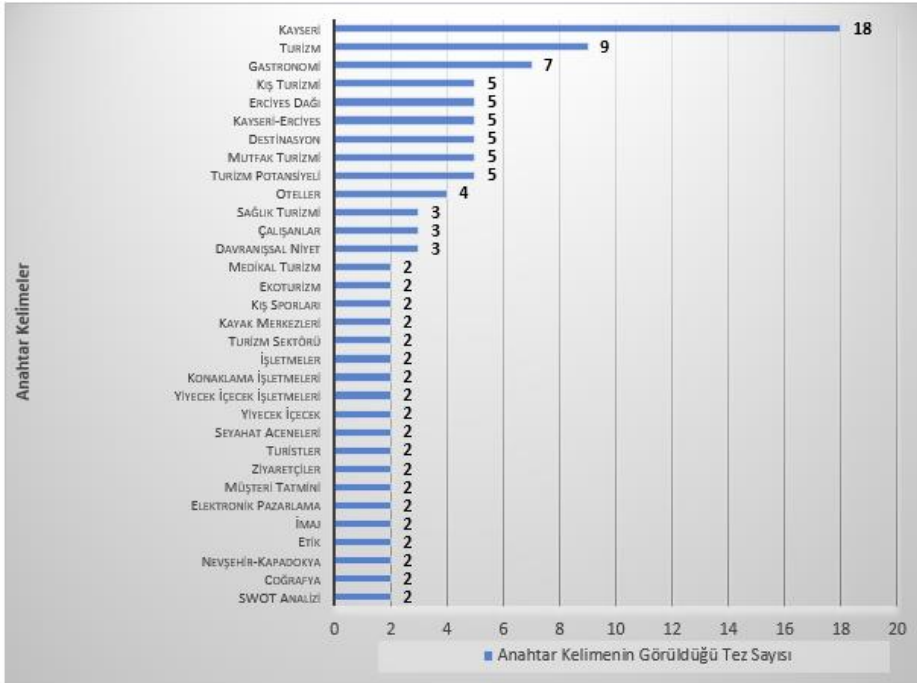
Grafik 5. Kayseri Turizmi ile İlgili Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi verilerine dayanarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur

YÖKTEZ veri tabanında, tezlerin temel sınıflandırma ölçütlerinden biri olan “konu” ölçütü, tez içeriği ve kapsamının temel göstergesi olarak kabul edilebilir. Grafik 5’te de görüldüğü üzere, ele alınan tezlerin yarısının temel konusunun ya sadece “turizm” (%27,5) ya da “turizm ve işletme” (%22,5) olarak belirtildiği görülmektedir. Bununla birlikte, tezlerde turizm konusuyla sıklıkla ilişkilendirilmiş konuların “coğrafya” (%5) + [“coğrafya ve turizm” (%7,5)], “gastronomi ve

mutfak sanatları” (%5), “beslenme ve diyetetik” (%2,5), “spor” (%2,5) ve “sağlık yönetimi” (%2,5) gibi konular olduğu görülmektedir. Bazı tezlerde her ne kadar konu kısmına “turizm” konusu eklenmemiş olsa da bu tezlerin anahtar kelimelelerinden turizmle oldukça fazla ilişkili oldukları tespit edilebilmektedir.

Grafik 6. Kayseri Turizmi ile İlgili Tezlerde En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler ve Kullanılma Sıklıkları

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

Grafik 6’da incelenen tezlerde en sık kullanılan anahtar kelimeler verilmiştir. Çalışma evrenini teşkil eden 40 tezde toplam 242 anahtar kelime tespit edilmiştir. Bu rakam, bir teze düşen ortalama 5,76 anahtar kelime olduğunu göstermektedir. Bir tezte en az 2 anahtar kelime bulunduğu ve bu sayının bazı tezlerde 10’a kadar çıkabildiği, ancak çoğunlukla 5-6 arasında olduğu ifade edilebilir. Grafikte de görüldüğü gibi, “Kayseri” ve “turizm” anahtar kelimeleri tezlerde en sık tekrarlanan kelimeler olarak karşımıza çıkmaktadır. “Kayseri” anahtar kelimesi tezlerin %45’inde, “turizm” ise tezlerin % 22,5’inde görülmektedir. Bu kelimelerin yanı sıra, “gastronomi” (%17,5), “kış turizmi” (%12,5), “Erciyes dağı” (%12,5), “Kayseri-Erciyes” (%12,5) “destinasyon” (%12,5), “mutfak turizmi” (%12,5),

“turizm potansiyeli (%12,5), “oteller” (%10), “sağlık turizmi” (%7,5), “çalışanlar” (%7,5) ve “davranışsal niyet” (%7,5) gibi anahtar kelimeler de tezlerde sıklıkla olarak görülmektedir.

Tezlerde tespit edilen toplam 242 anahtar kelimenin 127’si (%52,5) eşsiz, yani sadece bir defa ve bir tezde görülen anahtar kelimelerdir. Bu kelimeler alanlarına göre sınıflandırılmış ve alanlara göre anahtar kelimelerin dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Tezlerde Birer Kez Kullanılan Anahtar Kelimelerin Alanlara Göre Dağılımı

Alan	Anahtar Kelimeler	Sayı	%
Yönetim ve Organizasyon	Kişilik Özellikleri, İnsan İlişkileri, Örgütsel Bağlılık, İş Doyumu, Motivasyon, Ahlaki Davranış, Ahlaki Değerler, Psikolojik Sermaye, Duygu, Duygudurum, Duygusal Emek, Algı, Tükenmişlik, İşten Ayrılma, İşten Ayrılma Niyeti, İtibar, Kurumsal İtibar, Sorumluluk, Kurumsal Sorumluluk, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Sosyal Sorumluluk, Gönüllü Kuruluşlar.	22	17,3
Turizm	Türk Turizmi, Turizm Türleri, Seyahat, Seyahat İşletmeleri, Deneyimsel Turizm, Etnik Turizm, Alternatif Turizm, İnanç Turizmi, Dini Turizm, Pasif Ekoturizm, Kongre Turizmi, Kongreler, Agro Turizm, Sağlık Turizmi Potansiyeli, Turizm Gelirleri, Turizm Talebi, Turizm Coğrafyası.	17	13,4
Pazarlama ve Turizm Pazarlaması	Pazarlama, Turizm Pazarlaması, Müşteriler, Tüketiciler, Perakendeciler, Kent Pazarlaması, Markalaşma, Şehir Markası Yaratma, Tescilli Marka, Algılanan Değer, Algılanan Kalite, Turist Tatmini, Müşteri Beklentisi, Tüketici Davranışı.	14	11
Ekonomi	Planlama, Porter Modeli, Rekabet Analizi, Sektörel Analiz, İstihdam, İşsizlik, Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, Ekonomik Kalkınma, Hizmet Sektörü, Yerel Girişimler, Yerel Üretim.	12	9,5
Gastronomi ve mutfak sanatları	Restoranlar, Yöresel Mutfak, Yöresel Ürün, Yöresellik, Yerellik, Mutfak, Lezzetli Yemek, Yemek Kültürü, Sağlıklı Beslenme, Yiyecek Satın Alma, Coğrafi İşaretler.	11	8,7
Yer Adları	Kayseri-Yeşilhisar, Kayseri-Yahyalı, Tekir Yaylası, Türkiye, Avusturya, Fransa, Kanada, Romanya, İsveçre.	9	7,1
Coğrafya	Beşerî Coğrafya, Ekonomik Coğrafya, Doğal Çevre, Doğal Kaynaklar, Doğal Peyzaj, İklim, Coğrafi Bilgi Sistemleri.	7	5,5
Eğitim	Beceri, Beceri Eğitimi, Eğitim, Eğitim Sorunları, Meslek Lisesi Öğrencileri, Otelcilik Okulu, Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri.	7	5,5

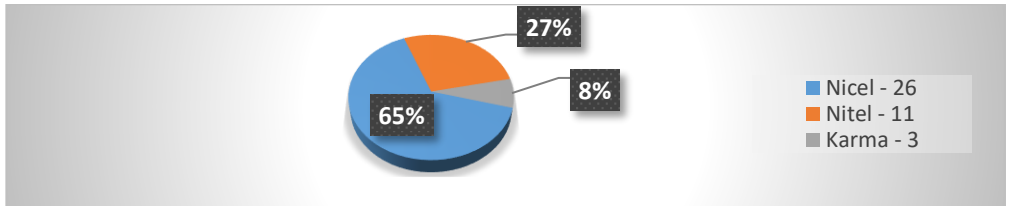
Rekreasyon ve Spor	Rekreasyon, Dağcılık, Kayak, Kayakçılar, Spor, Sporcular.	6	4,7
Araştırma yöntemleri	Ölçekler, Yapısal Eşitlik Modeli, Görsel Analiz, Görsel Kalite Analizi, Veri Tabanı.	5	3,9
Bilişim	Web Tabanlı Uygulamalar, İnternet, Web Tabanlı, İnternet Kullanımı, Elektronik Posta.	5	3,9
Diğer	Pandemiler, İkincil Konut, Konut, Tasarım, Kent Planlama, El Sanatları, El Örgüsü, Hırka, Kadın Giysileri, Yerli Halklar, Kutsal Yerler, Türbeler.	12	9,5
Toplam		127	100

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

Tablo 1’de de görüldüğü üzere, tezlerde birer kez kullanılmış olan anahtar kelimeler arasında turizm (%13,4) ve turizm işletmeciliği alanının alt dalları olan “yönetim ve organizasyon” (%17,3) ile “pazarlama” (%11) alanlarına özgü anahtar kelime oranları oldukça yüksektir. Bunların yanı sıra, “ekonomi” (%9,5) ile “gastronomi ve mutfak sanatları” (%8,7) alanlarından da anahtar kelime oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Anahtar kelime olarak kullanılan yer adları (%7,1), Kayseri ili içerisinde incelenmiş olan turizm potansiyeli yüksek olan ve turizm amaçlı değerlendirilebilecek yerleri işaret etmektedir. Ayrıca, bir tezde Erciyes kayak merkezinin yanı sıra, farklı ülkelerde kayak merkezlerine ve bunların kıyaslanmasına da yer verildiğinden dolayı, anahtar kelimeler arasında bu ülke isimlerine de yer verilmiştir.

Kayseri turizmüne yönelik tezlerin araştırma desenlerine göre dağılımına bakıldığında, %65’inin nicel araştırma desenine sahip olduğu, %27’sinin nitel, %8’inin ise karma bir araştırma desenine sahip olduğu görülmektedir (Grafik 7).

Grafik 7. Tezlerin Araştırma Desenlerine Göre Dağılımı

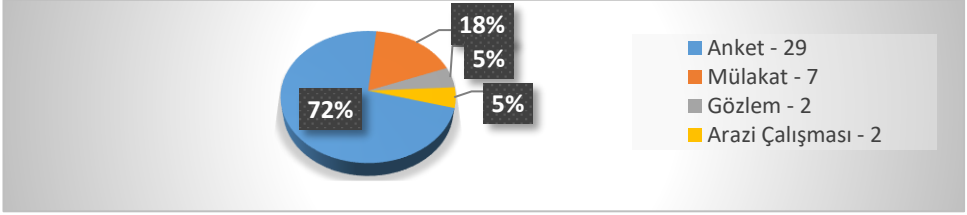

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

Grafik 8’de, tezlerin temel veri toplama yöntemine göre dağılımına yer verilmiştir. Grafikte de görüldüğü gibi, incelenen tezler arasında anketle veri toplananların oranı %72 iken, mülakatla veri toplanan tezlerin oranının %18 olduğu belirlenmiştir. Gözlem (%5) ve arazi çalışması (%5) yöntemleri ile veri toplanan tezlerin çoğunlukla coğrafya alanında hazırlandığı

ve bunların incelenen tezler arasında düşük bir oranda kaldığı belirlenmiştir.

Grafik 8. Tezlerin Temel Veri Toplama Yöntemlerine Göre Dağılımı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

Tablo2. Tezlerde Kullanılan Analiz Türleri ve Bunların Dağılımı

Analiz Türleri	Tez Sayısı	%
Korelasyon	16	40
Tanımlayıcı İstatistikler	13	32,5
Faktör Analizi	13	32,5
Anova	11	27,5
Regresyon	11	27,5
T testi	9	22,5
Doküman/İçerik Analizi	5	12,5
SWOT Analizi	5	12,5
Ki-kare	4	10
Manova	2	5
Görsel Kalite Analizi	2	5
Arazi Çalışması Sonuçları	2	5
Yapısal Eşitlik Modeli	1	2,5
Korunan Alanlarda Yönetim Etkinliğini İzleme Aracı (METT) Analizi	1	2,5

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

Tezlerde kullanılan analiz türleri ve bunların dağılımını incelendiğinde (Tablo 2), en yaygın olarak Korelasyon Analizinin kullanıldığı ve değişkenler arasında ilişki belirlemeye yönelik bu analize, tezlerin %40'ında yer verildiği tespit edilmiştir. Tanımlayıcı istatistiklere (%32,5) ve Faktör Analizine (%32,5) de oldukça sık rastlanılan tezlerde, Anova (%27,5), Regresyon Analizi (%27,5) ve T-testi (%22,5) de sıklıkla kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan Doküman (İçerik) Analizi (%12,5) ile SWOT Analizinin (%12,5) de tezlerde yer aldığı ancak, nitel araştırma deseni kullanılan tez sayısının az olması nedeniyle, diğer analizlere göre bunların oranının düşük kaldığı ifade edilebilir. Coğrafya, mimarlık ve şehir planlama gibi alanlarda hazırlanmış olan tezlerde ise Görsel Kalite

Analizi (%5) ve Arazi Çalışması Sonuçları (%5) analizlerine yer verilmiştir. Coğrafya, mimarlık ve şehir planlama gibi alanlarda hazırlanmış olan tezlerde ise Görsel Kalite Analizi (%5) ve Arazi Çalışması Sonuçları (%5) analizlerine yer verilmiştir.

Sonuç

Bu araştırmada Kayseri turizmi ile ilgili YÖKTEZ veri tabanı üzerinden tarama ile tespit edilen, 1994-2022 yılları arasında yayınlanmış 37'si yüksek lisans, 3'ü doktora, toplamda 40 lisansüstü tez, 9 farklı parametre açısından incelenmiştir. Tezlerin büyük bir bölümünün yüksek lisans tezi (%92) olması, daha önce lisansüstü tezlere yönelik yapılmış bibliyometrik araştırma bulgularıyla (Tayfu vd., 2018; Adabalı, 2021) benzer niteliktedir. En fazla tezin yayınlandığı yılın 2019 yılı olduğu belirlenmiştir. 2020, 2021 ve 2022 yıllarındaki tez sayısının 2019 yılının yarısının da altına düşmüş olduğu görülmekte ve bu durumda belki de Covid-19 pandemisi esnasındaki kapanmalar ve turizm hareketlerindeki düşüşle açıklanabilir.

Kayseri turizmine yönelik en fazla tezin Erciyes (%25), Nevşehir Hacı Bektaş Veli (%10) ve Gazi Üniversitesi'nde (%10) hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, her üç üniversitenin de turizm alanında lisansüstü eğitim verdiği ve Erciyes Üniversitesi'nin Kayseri'de bulunduğu dikkate alındığında oldukça doğal bir sonuç olarak görülebilir. Bunun yanı sıra bir genelleme yapılacak olursa, tezlerin önemli bir bölümünün Kayseri ve coğrafi olarak yakın çevresindeki illerde bulunan üniversitelerde hazırlandığı ifade edilebilir. Tezlerin anabilim dallarına göre çoğunlukla Turizm İşletmeciliği (%35), İşletme (%20), Coğrafya" (%10) ile Gastronomi ve Mutfak Sanatları (%7.5) anabilim dallarında hazırlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, tezlerin konularına göre dağılımı ele alındığında, bu sonucu pekiştiren bir durumla karşılaşılmaktadır. İncelenmiş olan tezlerin yarısında, ya sadece "turizm" (%27,5) ya da "turizm ve işletme" (%22,5) konuları ele alınırken, "coğrafya ve turizm" (%7,5) veya sadece "coğrafya" (%5) konularının belirtildiği tez oranı da oldukça fazladır. Bu durum, turizm araştırmalarının temelini işletme alanındaki teorilere dayanmasına ve turizm endüstrisinde birçok ürünün oluşturulmasında kullanılan temel "hammaddenin" iklim, yeryüzü şekilleri, doğal ortam vb. gibi coğrafi unsurlar olmasından kaynaklı olabilir.

Tezlerde en sık kullanılan "Kayseri" (%45) ve "turizm" (% 22,5) anahtar kelimelerin yanı sıra, "gastronomi" (%17,5), "kış turizmi" (%12,5), "Erciyes dağı" (%12,5), "Kayseri-Erciyes" (%12,5) "destinasyon" (%12,5), "mutfak turizmi" (%12,5), "turizm potansiyeli (%12,5), "oteller" (%10), "sağlık turizmi" (%7,5) gibi anahtar kelimelerin tezlerde sıklıkla yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bu

sık tekrarlanan anahtar kelimelerin dışında tezlerde birer kez görülen “eşsiz” anahtar kelimelerin alan dağılımı da yapılarak, bu kelimelerin çoğunluğunun yönetim ve organizasyon (%17,3), genel turizm (%13,4), pazarlama (%11), ekonomi (%9,5) ve gastronomi (%8,7) gibi alanlara özgü terimler olduğu belirlenmiştir. Bu durumda, anahtar kelimelerin sıklığından yola çıkarak, Kayseri ye yönelik hazırlanan tezlerin ağırlıklı olarak kış turizmi, gastronomi ve sağlık turizminin ele alınarak işletme ve ekonomi odaklı bakış açısıyla incelendiği ifade edilebilir.

Tezlerde kullanılan araştırma desenleri ele alındığında, nicel araştırma desenlerinin ağırlıkta olduğu (%65), ancak %25’inin nitel ve %8’inin ise karma desene sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, daha önce yapılmış lisansüstü tezlerle yönelik bibliyometrik araştırmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Tayfun vd. 2018; Aylan ve Başoda, 2020). Tezlerin veri toplama yöntemlerine göre dağılımında ise, anketle veri toplanan tezlerin çoğunlukta olduğu (%72) ancak, mülakat (%18), gözlem (%5) ve arazi çalışması (%5) ile de tezler için veri toplandığı belirlenmiştir. Kullanılan analiz türleri arasında ise, en sık Korelasyon Analizi (%40), tanımlayıcı istatistikler (%32,5) ve Faktör Analizi (%32,5) olduğu, ancak Anova (%27,5), Regresyon (%27,5) ve T-testi (%22,5) analizlerinin de yaygın kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kayseri turizmi konusunda yazılmış olan lisansüstü tezlerle ilgili bütün bu bulgulara ve yapılan literatür taramasından elde edilen ipuçlarına da dayanarak, Kayseri’de turizmin ve dolayısıyla Kayseri turizmi konusundaki akademik literatürün üç ana hatta gelişim gösterdiği ifade edilebilir. Bunlardan en eskisi kış turizmi, ikinci ve üçüncü olarak ise, son yıllarda hızla gelişen gastronomi turizmi ile sağlık turizmi hatlarıdır. Kış turizmi hariç tutulduğunda, doğaya dayalı turizm türleri konusunda araştırmaların henüz potansiyel belirleme çalışmaları niteliğinde olduğu ve ağırlıklı olarak coğrafi bakış açısıyla ele alındığı görülmektedir. Ancak bu konudaki araştırmalarda gelecekte bir artış olacağı öngörülebilmektedir. Kültür turizmi ile ilgili tezlerin sayısının çok az olduğu (inanç turizmini ele alan bir tez hariç) ve belki de buna dayalı olarak seyahat işletmeciliği ve turist rehberliği alanlarında da tez veya araştırmalara rastlanmadığını ifade etmek gerekir. Oysa Kayseri ili, tarihi ve kültürel mirasıyla da oldukça fazla ön plana çıkabilecek bir potansiyele sahiptir.

Bu araştırma ile Kayseri turizmi ile ilgili lisansüstü tezlerin bibliyometrik özelliklerinin ele alındığı ancak, daha geniş çerçevede bakıldığında bunun yanı sıra, konu hakkındaki genel literatüre de önemli ölçüde yer verildiği ifade edilebilir. Bu nedenle çalışmanın, ilgili literatürü bütünsel olarak görmek isteyen araştırmacılara ve lisansüstü eğitim alan öğrencilere olduğu kadar, konuyla ilgilenen

destinasyon yönetim örgütlerine ve turizm sektöründeki diğer paydaşlara de yol gösterici olacağı umulmaktadır. Bu araştırmanın en önemli sınırlılıklarından birisi sadece tek bir veri tabanına dayalı taramanın gerçekleştirilmiş olmasıdır. Gelecekteki araştırmalarda farklı veri tabanlarından yapılacak tarama ile farklı destinasyonlarla ilgili bibliyometrik profillerin çıkartılması ve bunun yanı sıra destinasyonlara yönelik bibliyometrik profillerin karşılaştırmasının yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, N. (2019). Pınarbaşı destinasyonunun pazar potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik bir SWOT analizi, *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(2), 856-876.
- Adabalı, M. (2021). Turizm alanında iller bazında örneklerle yayımlanmış olan lisansüstü tezlere yönelik bibliyometrik bir analiz. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 4(2), 660- 678.
- Akkaş E. ve Güngör Ş. (2022). Koramaz Vadisi'nin kültür turizmi açısından değerlendirilmesi. *Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 56-64.
- Al, U. ve Çoştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 21 (2), 142-163.
- Aylan, S. ve Başoda, A. (2020). Türkiye'de spor turizmi ile ilgili tezlere yönelik bibliyometrik bir değerlendirme (1987-2019). İçinde, O. İçöz, M. Uysal, M. Tuna, ve A. Başoda (Ed.), *MTCON'20 Kıtalararası Turizm Yönetimi Konferansı Bildiriler Kitabı* (1642-1654). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Arıkan Saltık, I. (2020). Turist rehberliği konulu ulusal lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili (1989-2018). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 45-69.
- Aydın, A. (2022). The evaluation of the web sites of the health care institutions in Kayseri having medical tourism licence in terms of medical tourism. *International Journal of Health Management and Tourism*, 7(3), 332-351.
- Bayram, H. S. ve Akkühah, A. S. (2020). Kayseri sağlık turizminin geliştirilmesi mevcut durum analizi ve 2021-2030 eylem planı. Orta Anadolu Kalkınma Ajansı.
- Benli, U., Cevat, F., Toprak, M. F., Taşyürek, M. ve Ergüneş, F. (2012). Kayseri Kültür Yolu Projesinin Kent Bilgi Sistemine Entegre Edilmesi ve Üç Boyutlu Modellerin Kullanılması: Geleneksel Kayseri Mahallesi Örneği. *IV. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu*, 16-19 Ekim, Zonguldak.
- Broadus, R. N. (1987). Toward a definition of "bibliometrics". *Scientometrics*, 12, 373-379.

- Büyükşalvarcı, A., & Keleş, H. (2019). Turizm alanında yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik açıdan incelenmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 2758-2773.
- Cıngı, M. C. (2021). Sektörel Bakış: Destinasyonlarda kış turizminin geliştirilmesinde kış sporları ve turizm merkezlerinin önemi: Erciyes Kış Sporları ve Turizm Merkezine yönelik bir değerlendirme. *Erciyes Akademi*, 35 (4), 1324-1337.
- Çelikkaya, S. (2018). Isparta üzerine yazılan lisansüstü tezlere yönelik bibliyometrik bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(32), 143-155.
- Çeşmeci, N., (2022). A tour program proposal for promoting Kayseri province as a cultural destination. 3. International Anatolian Scientific Research Congress (401-403). Kayseri, Turkey.
- Demirbulat, Ö. G., ve Dinç, N. T. (2017). Sürdürülebilir turizm konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 20-30.
- Deniz, T., & Atışman, E. (2017). Kayseri ilinin gastronomi turizmine yönelik bir SWOT analizi çalışması. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 56-65.
- Evren, S., & Kozak, N. (2018). Competitive positioning of winter tourism destinations: A comparative analysis of demand and supply sides perspectives—Cases from Turkey. *Journal of Destination Marketing & Management*, 9, 247-257.
- Güçlü Nergiz, H. (2014). Türkiye’de lisansüstü turizm tezlerinin bibliyometrik profili (1990-2013). VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi Bildiriler Kitabı, Aydın: Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi ve Dokuz Eylül Üniversitesi, 212-221.
- Güllü, K. (2018a). Bir turizm destinasyonu olarak Develi'nin turizm potansiyelini belirlemeye yönelik bir SWOT analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(4), 862-877.
- Güllü, K. (2018b). Destinasyon tanıtımında yerel yönetimlerin rolü: belediyelerin web siteleri üzerine bir araştırma. *Reforma*, 3(79), 38-51.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Karamustafa, K., Ülker, P., & Çalhan, H. (2022). Do level of tourism development and its type make a difference in residents' perceptions? Learning from Turkish cases. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 5(1), 138-165.
- Kavuk, S., Algur, F. ve Çoban, A. (2022). Amasya'nın turizmi ile ilgili yazılmış akademik yayınların incelenmesi. *Anadolu 10. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 15-16 Ekim, Diyarbakır.
- Kozak, N. (2001). Türkiye'de turizm pazarlaması literatürünün gelişim süreci: 1972-1999 yılları arasında hazırlanmış lisansüstü tez çalışmaları üzerine biyo-bibliyografik bir inceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 26-33
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022). İşletme ve Yatırım Belgeli Tesis İstatistikleri. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9860/turizm-belgeli-tesisler.html> (Erişim Tarihi: 21.12.2022).
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., & PRISMA Group. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *Annals of internal medicine*, 151(4), 264-269.
- Nicholas, D., & Ritchie, M. (1978). *Literature and bibliometrics*. Hamden, Conn: Linnet Books.
- Öcal, T. (2020). Pınarbaşı'nın (Kayseri) tarihi-kültürel alanın turizm planlamasının coğrafi analizi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 242-267.
- Örnek, N. & Karamustafa, K. (2020). Turist Rehberliği Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analiz ile Değerlendirilmesi (1989-2019). *Turist Rehberliği Dergisi (TURED)*, 3 (2), 115-138.
- Özbudak, Ö. & Önal, F., (2019). Tarihi kültürel ve mekânsal sürdürülebilirlik bağlamında Kayseri Ağırnas. *Modular Journal*, 2(2), 86-98.
- Özer, O. (2021a). Kayseri Hürmetçi Sazlığının ornito turizm potansiyelinin değerlendirilmesi, *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 3(1), 37-54.
- Özer, O. (2021b). Kayseri Hürmetçi Sazlığı'nın coğrafi işaretli ürün potansiyeli ve gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi. *Journal of Tourism Research Institute*, 2 (2), 107-125.

- Özer, O. (2021c) Kayseri'nin "Unesco Gastronomi Kenti" olabilirliliğine ve gastronomi turizmine dair paydaş görüşleri. İçinde A. Kaya, M. Yılmaz ve S. Yetimoğlu (Ed.) *Gastronomide Alternatif Yaklaşımlar*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 145-165.
- Şanlıoğlu, Ö. ve Erdem, A. (2017). Kayseri Örneğinde Yerel Halkın Turizm Faaliyetlerini Nasıl Algıladığının Tespitine Yönelik Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 277-298.
- Tayfun, A., Ülker, M., Gökçe, Y., Tengilimoğlu, E., Sürücü, Ç., ve Durmaz, M., (2018). Turizm alanında yiyecek ve içecek ile ilgili lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(2), 523-547.
- Temizkan, S. P., Çiçek, D. ve Özdemir, C. (2015). Sağlık turizmi konusunda yayınlanan makalelerin bibliyometrik profili. *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 394-415.
- Yıldırım, O. (2021). Ulusal alan yazında spor turizminin gelişimi: lisansüstü tezler üzerine bibliyometrik bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 319-331.
- Yılmaz, İ., Karakuş, Y., Çamlıca ve Toprak, L. S., (2017). Turizm alanındaki bibliyometrik çalışmalar: Türkiye örneği. *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 9 (36), 83-88.
- Zengin, B., ve Atasoy, B. (2020). Turizm rehberliği alanındaki lisansüstü tezlerin bibliyometrik çerçevesi. *Alanya Akademik Bakış*, 5(1), 143-160.

EK 1. Araştırma Kapsamında Ele Alınarak İncelenen Tezler

- Aklıbaşında, M. (2013). *Yahyalı ilçesi ve yakın çevresinin peyzaj potansiyelinin sürdürülebilir turizm ve rekreasyonel kullanımlar yönünden değerlendirilmesi*. (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 324710).
- Aktaş, K. (2015). *Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi öğrencilerinin beceri eğitimleri sırasında karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 388827).

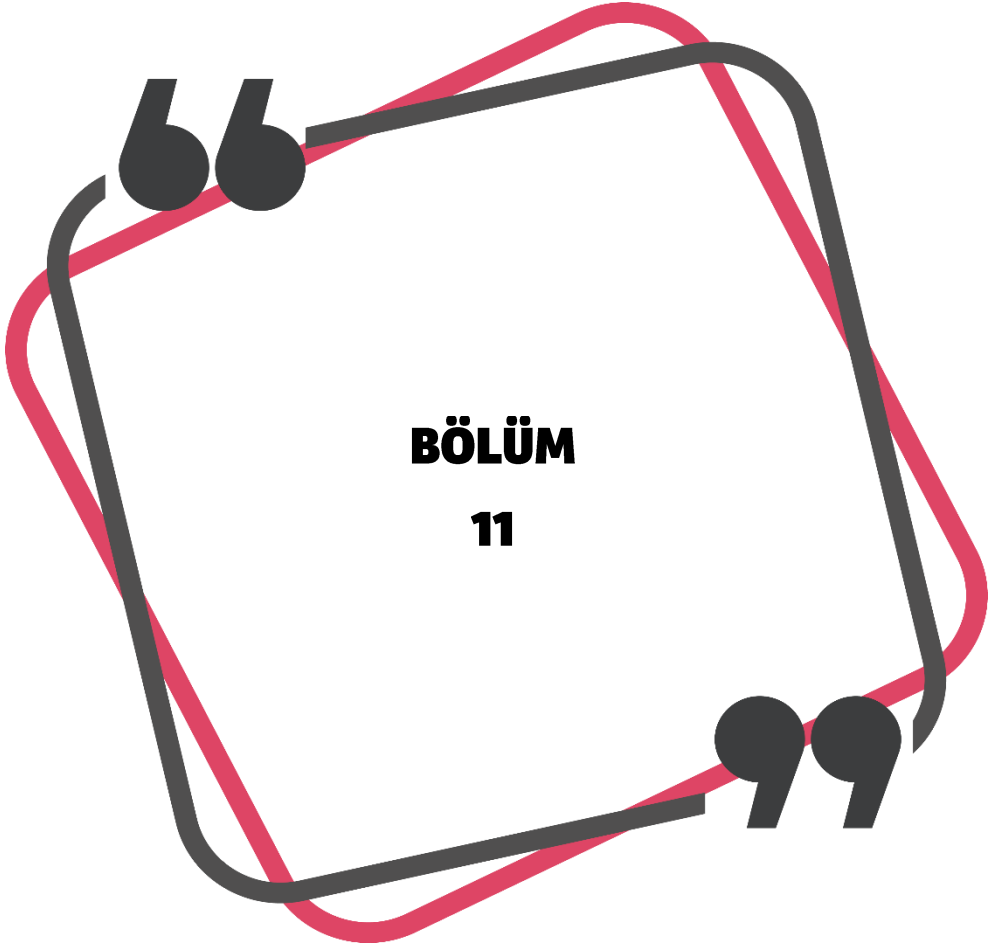
- Alkan, E. (2019). *Seyahat acentesi çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin iş-ten ayrılma niyetine etkisi: Kayseri örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 563976).
- Alparslan, M. S. (2016). *İnanç turizmi: Seyyid Burhaneddin Türbesi ziyaretçilerine yönelik bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 451443).
- Apak, C. Ö. (2016). *Kış turizmine katılan yerli turistlerin tüketici davranışları üzerine bir araştırma: Kayseri örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 421601).
- Aşar, D. (2018), *Tüketicilerin seyahat acentaları web tabanlı uygulamalarını etik yönden değerlendirmeleri*, (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 503712).
- Atasoy, B. (2019). *Destinasyon tercihinde bir motivasyon faktörü olarak gastronomi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 558259).
- Ateş, A. M. (2019). *Perakendeci ve ziyaretçilerin yöresel yiyecek algısı: Kayseri ili örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 538328).
- Bakkaloğlu, F. (2020). *Gastronomi imaj algısının destinasyona yönelik davranışsal niyetler üzerindeki etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 627911).
- Bostancı, A. (2019). *Kentlerin markalaşmasında gastronomik unsurlar: Kayseri örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 591016).
- Çulfacı, G. (2022). *Koronavirüs (Covid-19) pandemisi döneminde yiyecek içecek işletmelerince alınan tedbirlerin tüketicilerin algıladıkları değerlerine memnuniyetlerine ve davranışsal niyetlerine etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 737114).
- Demircan, M. (2015). *Erciyes Dağı'nın kayak turizmi ve tesis gereksinimi bakımından Kayseri kenti için önemi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 419985).
- Demirezen, B. (2020). *Turizm odaklı bölgesel kalkınma: Kayseri ili örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 626230).

- Denizli, F. (2020). *Medikal turizm kapsamındaki sağlık çalışanlarının memnuniyet ve örgütsel bağlılık düzeyleri: Kayseri örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 647161).
- Dönmez, S. (2019). *The effect of psychological capital and emotions on emotional labor: a study on hotel employees*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 587115).
- Elmacıoğlu, N. (2019). *Kentlerin pazarlanmasında yeni bir araç olarak gastronomi: Kayseri örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 623580).
- Erbaş, N. (2011). *Yiyecek içecek işletmelerinde çalışan personelin etik davranışlarının tespiti: Kayseri örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 298443).
- Erdem, A. (2017). *Turizm faaliyetlerinin yerel halk tarafından nasıl algılandığının tespitine yönelik bir çalışma: Kayseri örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 461277).
- Eren Yönet, F. (2018). *Coğrafi işaret ile tescilli ürünlerin gastronomik destinasyonlara etkisi: Kapadokya Bölgesi'nde bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 528249).
- Güngören, Y. (1994). *Erciyes Dağı'nın kayakçılık ve dağcılık bakımından turizm potansiyelinin değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 32451).
- Işık, D. (2010). *Erciyes Dağı'nın turizm ve rekreasyon bakımından Kayseri kenti için önemi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 262139).
- Işın, R. (2021). *Kayseri yöresel el örgüsü (lizöz) hırkaları*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 669361).
- İnceöz, S. (2015). *Kurumsal sosyal sorumluluğun kurumsal itibara etkileri: Otel işletmelerine yönelik bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 383719).
- Karamustafa, T. A. (2022). *Şehir markalaşmasında yiyecek ve içecek temalı hediyelik eşyaların tasarımı ve kullanımı: Kayseri ili örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 744098).

- Karasakal, S. (2015). *Konaklama işletmelerinde web tabanlı pazarlama: Kapadokya bölgesinde bulunan konaklama işletmelerinde e-posta yönetimi üzerine bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 396713).
- Kart, D. (2009). *Yahyalı ilçesinin ekoturizm potansiyeli ve çevre sorunları*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 235527).
- Katırcıoğlu, G. (2019). *Korunan alanların planlanması ve yönetimi üzerine bir değerlendirme, Kayseri Sultan sazlığı örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 574074).
- Kaya, G. (2018). *Kayseri'nin kış turizm potansiyeli ve tercih edilmesindeki sebepler: Erciyes örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 510374).
- Koç, A. (2021). *Kayseri ve Nevşehir illerinin sağlık turizmi potansiyelinin tespiti ve sağlık turizmi potansiyelini artırabilmek için yapılabilecekler*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 693693).
- Köksal, S. (2012). *Yeşilhisar ilçesinin beşerî ve ekonomik coğrafyası*, (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 322328).
- Kuloğlu, A. (2016). *Porter modeli rekabetçilik analizi: Kayseri ili sektörel ölçüm ve yapısal eşitlik modelleri yaklaşımı*. (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 428429).
- Küçük, A. (2018). *Erciyes Dağı (Kayseri) ve çevresinde doğal ortam insan ilişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 537409).
- Mortaş, P. (2021). *Sağlık turistlerinin memnuniyetlerini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi: Kayseri ili örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 666476).
- Özer, Ş. (2010). *Kongre turizmi ve Kapadokya bölgesindeki otel işletmelerinin kongre hizmetleri yönetiminin incelenmesi: Kayseri ve Nevşehir ili örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 265568).

- Sayın, G. (2019). *Kayseri ili doğal peyzajlarında ekoturizm ve görsel peyzaj kalitesi üzerine bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 574968).
- Tatar, E. (2022). *Alternatif turizm türü olarak agro turizm potansiyelinin belirlenmesi: Kayseri örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 743812).
- Üzel, M. N. (2003). *Dünyada ve Türkiye 'de kış turizmi ve örnek alan Erciyes turizm merkezi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 140485).
- Yanaşık, E. (2018). *İkincil konutların Erciyes kış turizmi bağlamında incelenmesi: Hisarcık örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 528992).
- Yıldız, E. (2019). *Yiyeceklerle ilgili kişilik özellikleri, sağlıklı yiyecek seçimi, sağlık değeri ve lezzet davranışı ilişkisi: Kayseri 'deki restoranların müşterileri üzerinde bir araştırma*. (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 537150).
- Yüzer, S. (2022). *Kayseri ilinin UNESCO gastronomi yaratıcı şehirler ağına katılmasına ilişkin yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşlarının bakış açısı üzerine bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 760171).

ISBN: 978-625-6971-44-8

ULUSLARARASI VERGİ REKABETİ VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLİŞKİSİ: G7 ÜLKELERİ ANALİZİ*

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan YILMAZ

Uşak Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Maliye Bölümü

ORCID: 0000-0001-9350-9866

1. GİRİŞ

Uluslararası mali ilişkilerin gelişmesiyle birlikte hareket kabiliyeti, artan doğrudan yabancı sermaye akımlarının ülkelerin vergilendirme yetkileri ve bu doğrultuda yürüttükleri vergi politikaları açısından önemi artmaktadır. Ülkeler önemli ölçüde tercih ettikleri vergi teşvik politikaları ile yabancı sermaye yatırımlarını (DYSY) kendi sınırlarına çekmeyi amaçlar. Söz konusu vergi teşvik politikaları bağlamında en sık tercih edilen araç, vergi oranı indirimleridir. Vergi indirimi uygulamaları ile iyileştirilen yatırım iklimine yönelik DYSY akımlarının hızlanması hedeflenir. Ülkelerin eş zamanlı olarak yürüttükleri vergi teşvik politikaları farklı yatırım kararları üzerinde belirleyici öneme sahip iken hem yatırımcı hem de ev sahibi ülke tarafından öncelik konusudur.

Bu durum, DYSY akımlarının dünya üzerinde belirli ülke gruplarına yönelik kümelenmesine bir kısım ülkelerin ise dezavantajlı konuma geçmesine yol açmaktadır. Uluslararası vergi rekabeti ile DYSY arasında etkileşim bu yönüyle zararlı veya yararlı biçimde sonuçlanabilmektedir. Çalışmada öncelikle uluslararası vergi rekabeti ve kavramsal çerçevesi DYSY'nin küresel gelişimi özelinde değerlendirilmektedir. Uluslararası vergi rekabetinin türleri, hedef değişkenler ile ele alınarak DYSY'nin çok uluslu şirketlerle olan ilişkisi ve belirleyicileri incelenmektedir. Çalışmanın son bölümünde vergi indirimi uygulamaları ile DYSY arasındaki etkileşim, G7 ülkelerinin uygulama verileri ışığında 2012-2021 periyodunu kapsayacak biçimde kümeleme analizi yöntemi ile incelenmiştir.

* Çalışma yazarın, "Uluslararası Vergi Rekabetinin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

2. ULUSLARARASI VERGİ REKABETİ VE KAPSAMI

Vergi rekabeti kavramı genellikle ülkelerin hareketli vergi matrahını çekebilme amacıyla uyguladıkları stratejik vergi politika ve sonuçları olarak değerlendirilmekte ve söz konusu sonuçların karşılaştırılması nedeniyle oluşan baskının maliye politikalarına etkisi şeklinde ifade edilmektedir (OECD, 2022: 5). Vergi matrahının hareket kabiliyeti kazanması ve ülkeler açısından gelir harcama dengesinin bir yönünü oluşturması nedeniyle rekabet ölçütlerinin farklılaşabileceği görülmektedir (OECD, 2011: 1). Buna göre vergi rekabetinin kavramsal çerçevesi şöyledir:

- Uluslararası vergi rekabeti açısından vergilendirme yetkisi ve kullanımı belirleyici unsurlardandır.

- Uluslararası mali bütünleşmelerin gelişimi sonucunda özellikle sermaye gibi mobil üretim faktörleri üzerindeki vergi yükünü hafifletmeye yönelik politikalar, vergi rekabetinin doğuş sebeplerindedir.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), verilerine göre, uluslararası vergi rekabetinin gelişim sürecini etkileyen bazı unsurlar bulunmaktadır. Bunlar, ülkelerin sahip oldukları vergi özerkliği, vergi sistemlerinde mevcut vergi yapısı ve ülkelerin sahip oldukları coğrafi yapı olarak ayrılmaktadır. Bahsi geçen bileşenler, uluslararası vergi rekabetinin en etkin unsurları olarak değerlendirilmekte ve şöyle açıklanmaktadır (OECD, 2011: 1):

- **Vergi özerkliği**; uluslararası vergi rekabetinin temel bileşeni olarak kabul edilir. İdarelerin bağımsız vergileme yetkisinin küreselleşmeyle birlikte gelişimi, vergi rekabeti açısından önemli olmakla birlikte ülkelerin yönetsel farklarından kaynaklı farklı idare düzeylerinde, değişken yönde ve düzeyde gerçekleşebilmektedir. Ülkeler vergi özerkliğini sağlayabildikleri ölçüde rekabet şartlarını güçlendirmektedir.

- **Vergi yapısı**; farklılıkları uluslararası vergi rekabetinin etki alanını genişletmektedir. Söz konusu etki dolaysız vergiler üzerinde daha belirgin gözlenirken dolaylı vergiler açısından değerlendirildiğinde ülkelerin sahip olduğu coğrafi konum ve vergi sistemi farklılıkları öne çıkmaktadır. Servet üzerinden alınan vergiler ise doğrudan etki unsuru oluşturmamaktadır. Bu kapsamda ülkeler vergi yapısı farklılıklarından kaynaklı değişken uygulama örneklerine ev sahipliği yapabilmektedir.

- **Ülkelerin coğrafi konumu**; uluslararası arası vergi rekabetinin hareket kabiliyeti bulunan değişkenler üzerinden gerçekleşmesi dolayısıyla ülkelerin mevcut vergi uygulamalarından kaynaklanan olumsuz durumlarla karşılaşabilmektedir. Coğrafi konumu geniş ve yerleşim alanı açısından değişken bölgelerde dolaysız vergilerin uluslararası vergi rekabeti açısından belirleyici etkisinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Uluslararası vergi rekabeti araştırmalarına yönelik bulgular, literatürde farklı teorilerle desteklenmektedir. İlk olarak statik vergi rekabeti teorisi üzerinde durulmuştur. Teoriye göre, vergi oranı indiriminin bir araç olarak kullanılmasının (matrah aşındırmaya yol açmadığı sürece) zararlı vergi rekabetine yol açmayacağı ileri sürülmektedir. İkinci olarak dinamik vergi rekabeti teorisi ileri sürülmüştür. Teoride doğrudan yabancı sermaye akımlarının uzun dönem etkileri incelendiğinde dönemsel farklılıkların oluşabileceği savunulmaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının maruz kalacağı dikey vergi rekabetinin sonuçları değerlendirildiğinde, piyasalarda ve pek çok uluslararası organizasyonda sürekli olarak tekrar yaşanan bir vergi rekabeti ortamının doğabileceği ileri sürülmektedir. Ayrıca minimum vergilerin etkileri açısından incelendiğinde ülkeler açısından sürecin farklı şekillerde gelişim gösterebileceği savunulmaktadır (Kiss, 2009: 2-3).

2.1. Vergi Rekabeti Türleri

Uluslararası vergi rekabeti uygulamada karşılaşılan çeşitleri açısından farklı gruplamalara konu olsa da en genel kabul görmüş sınıflaması dikey vergi rekabeti ve yatay vergi rekabeti olarak yapılmaktadır. **Dikey vergi rekabeti**, farklı idari düzeylerinin, vergi oranlarını belirlenmesinde bireysel takdir yetkisine sahip olduğu durumlarda ortaya çıkar. İdarelerin vergi kaynaklarını birbirinden bağımsız olarak belirleyecekleri vergi oranıyla uygulama gayretini ifade etmektedir (Godspeed, 1998: 581).

Dikey ve yatay vergi rekabeti etkileşim içindedir. Dikey vergi rekabeti, vergi oranlarını ve dolayısıyla yatay vergi rekabetinin etkilerini kısmen dengeler, ancak genel etki vergi uyumuna ve esnekliğe bağlıdır. **Yatay vergi rekabeti**, ulus altı yönetim düzeyleri arasında oluşabilecek mobil bir vergi tabanını veya bazen vergi oranları üzerinden rekabeti ifade eder. Yatay vergi rekabeti, benzer düzeydeki yerel yönetimler arasında gerçekleşir (OECD, 2022: 6). **Uluslararası vergi rekabeti** bu kapsamda yatay vergi rekabeti ile aynı anlamda kabul edilmektedir.

2.2. Uluslararası Vergi Rekabeti Aracı Olarak Vergi İndirimi

Uluslararası vergi rekabeti, değişken olmayan üretim faktörleri yerine hareket kabiliyetine sahip üretim unsurları üzerinde yoğunlaştığından, sermaye ve nitelikli işgücü yönelimini etkileyecek değişkenlerin önemi artmaktadır. Bu sebeple uluslararası vergi rekabetinin araçları; vergilemede oran indirimleri, vergi sistemlerinde mevcut vergisel teşvikler, vergi tatilleri ve serbest bölge uygulamaları şeklinde ifade edilir. Söz konusu araçlar, sınır ötesi hareketliliğin boyutuna ve kaynak transferi açısından yol açacağı değişime göre farklılık gösterebilir. Ülkelerin uyguladıkları vergi politikaları, avantaj ve dezavantaj sağlayabileceği gibi doğrudan vergi teşviki olarak değerlendirilebilir. Uluslararası vergi rekabeti açısından vergi oranı indirimleri genellikle vergi rekabetini artırıcı etkiye yol açar. Fakat vergi indirimi uygulamasının bir politika aracı olarak tercih edilmesi vergi rekabetinin zararlı veya yararlı yönünü tespit edebilmek için yeterli değildir. Bu bağlamda vergi temelli politika değişikliklerinin ve dolayısıyla vergi gelirlerindeki düşüşlerin ya da mali dışsallıkların potansiyel etkilere yol açacağı düşünülmektedir (Buglione ve Mare, 2010: 6).

2.3. Uluslararası Vergi Rekabetinin Hedef Değişkenleri

Hareketli mükellef kitlelerinin vergilendirilmesinde, ülkelerin vergi politikası aracı olarak doğrudan vergi oranı indirimine başvurması temel çekici unsur olmaktadır. Diğer ülkelerin mevcut uygulamaları üzerine farklı rekabet politikaları geliştirmelerine de sebep olabilmektedir (Salmon, 2000: 15). Emek ve sermayenin değişen dolaşım hızı, uluslararası vergi rekabetinin güçlenerek ilerlemesine yol açar. Dolayısıyla ülkelerin vergilendirilebilir gelir kapasiteleri ve matrahları daha esnek bir yapıya kavuşmaktadır (Brühlhart ve Parchet, 2014: 2). Bu bağlamda hedef değişkenler, sermaye ve emeğin değişkenliği olarak değerlendirilmektedir.

2.3.1. Sermayenin Değişkenliği

Serbest döviz kontrolü politikasının benimsendiği 1970’li yıllardan itibaren ülkelerin çoğunlukla tercih ettiği serbest döviz kuru uygulamasıyla DYSY akımları üzerindeki kısıtlamalar yerini serbest ve bağımsız politika önceliklerine bırakmıştır. Ayrıca kambiyo hareketliliğine yönelik serbestleşme yönündeki gelişmeler de DYSY akımlarını desteklemektedir. Küresel piyasalardaki kısıtlamaların serbestleşme politikaları kapsamında kaldırılması, yabancı yatırımcılar açısından bazı ülkelerin tercih unsuru olmasına yol açmıştır. Böylece serbest eko-

nomi ve piyasa şartlarında, çok sayıda şirketin yeni yatırım imkanlarıyla buluşması da mümkün olabilecektir (Edwards ve De Rugy, 2002: 4). Global eğilimlerle birlikte ulusların kamu maliyesi alanında diğer ülkelerle bütünleşme eğiliminde olmaları dolayısıyla sınır ötesi DYSY akımları da artış göstermektedir.

2.3.2. Emegın Değişkenliği

Emegın teşviki, sermayeden farklı olarak hizmet üzerinden alınan vergiler ve sağlanan faydanın yanı sıra işverenlerin yükümlülükleri ile ilişkili olarak gelişim gösterdiğinden DYSY'ye oranla daha az başvuru olan bir mekanizmadır. Söz konusu gelişim süreçleri ülkelerin vergi sistemi farklılıklarına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Ülkelerin vergi sistemlerinde mevcut artan oranlı gelir vergisi tarifesi, yüksek gelir düzeyine sahip mükellefler üzerinde artan vergi yükü nedeniyle verginin telafi etkisinin de dolaylı olarak etkilemektedir. Vergi oranlarının yüksek olması işgücünün düşük vergi oranına sahip ülkelere yönelmesini ve nitelikli işgücünün yer değiştirme riskini doğurmaktadır (Theather, 2005: 27-28). Bu kapsamda ülkelerin mevcut denetim sistemlerine yönelik düzenlemeler, diğer taraftan adil vergi yükü dağılımı açısından önemsenmekte ve bölgesel eşitsizlikleri gidermeye yönelik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Nitelikli olmayan işgücünün ev sahibi ülkelerde ağır vergi yükü altında kalmalarını önlemek adına da son derece önemlidir (Asher ve Rajan, 1999: 3-4).

Uluslararası rekabet ortamında ülkeler, nitelikli işgücünü kendi sınırlarına çekebilmek amacıyla sermayede de olduğu gibi ulusal politikalarında reform uygulamalarına gidebilmektedir. Politika önceliği olarak işgücü üzerinden alınan vergi yükünün azaltılması en sık başvuru olan araç olmakla birlikte, uluslararası vergi rekabeti açısından ülkelerin teşvik politikaları içerisinde hedef değişkene en hızlı ulaşılmasını sağlayan uygulamadır (Asher ve Rajan, 1999: 3-4). Uluslararası vergi rekabetine ilişkin en az DYSY kadar öneme sahip olan işgücü hareketliliği de vergi politikası aracı olarak oran indirimlerinden yararlanılması durumunda süreçten etkilenen bir diğer hedef değişkendir.

2.4. Vergi Rekabeti ve Vergi Uyumlaştırması

Çok uluslu şirketlerin yatırımları ile DYSY arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Çok uluslu firmaların hak sahipliği ve katılım süreçleri açısından yatırım kararları belirleyicidir. Bu kapsamda çok uluslu şirketlerin uzun vadeli planlama ve hedefleri doğrultusunda DYSY'nin yönelimi değişkenlik gösterebilmektedir. Portföy yatırımları açısından değerlendirildiğinde ise DYSY'ye göre daha

kısa vadeli planlama ve hedefleri kapsadığı görülmektedir (Edwards ve Rugy, 2002: 5). Vergi uyumlaştırması, vergilendirme alanında yaygın bir politika olmakla birlikte, ulusal maliye politikalarının ayarlanması düzgün çalışması için gerekli görülmektedir. Vergi uyumu kendiliğinden elde edilebilir ve vergi kanunlarının koordinasyonu, açısından önem taşımaktadır (Matei, 2011: 66).

Uluslararası vergi rekabeti, yüksek milli gelir seviyesine sahip ülke gruplarının hakimiyet alanını da geniş olabilmelerinden dolayı düşük gelir seviyesine sahip ülkelerin maruz kaldıkları ağır vergi yükümlülüklerinden dolayı bölgesel eşitsizlikler de doğabilmektedir. Dolayısıyla zararlı vergi rekabetine yol açacak düzeyde vergi oranı indiriminin bir vergi politikası aracı olarak tercih edilmesi, ülkelerin dibe doğru yarış içerisine girmesine ve rekabet eşitsizliğine yol açabilir. Bu bağlamda uluslararası vergi rekabetinin çoğunlukla KV oran indirimi üzerinden gelişim göstermesi, uzun vadede küresel ölçekte mali dengeyi bozucu etkilere yol açabilecektir (OECD, 2011: 2).

Vergi uyumlaştırılması alanında yapılan düzenlemeler ise vergi rekabeti şartlarından farklı olarak sermaye üzerinden alınan vergilere yönelik yakınlaştırma politikalarını ve bu kapsamda uygulanabilecek vergi oranı indirim ve muafiyetleri konu alır. Söz konusu uygulamalarla, DYSY akımlarını çekmek isteyen ülkeler aynı zamanda vergiden kaçınma eğilimlerine de imkan sağlamaktadır. Bu kapsamda sermayenin vergilendirilmesinde politika farklılaşmalarından kaynaklı uluslararası vergi rekabetinin boyutu zararlı vergi rekabeti yönünde dönüşüm gösterebilmektedir. Bu sebeple vergi uyumlaştırmasının, ülkelerin gelir sağlama kapasitelerinin artırılmasında vergi rekabetine göre daha etkili olduğu düşünülmektedir (Llanes, 1999: 9-10).

Uluslararası vergi rekabeti, ülkelerin karar alma mekanizmaları tarafından belirlenen politikaların adil ve yararlı vergi rekabeti kapsamında yürütülmesi halinde pek çok gelişmekte olan ülkenin milli gelir seviyesinde iyileşme gözlenebilmektedir. Ancak uluslararası vergi rekabeti olası zararlı etkileri dolayısıyla karar alma mekanizmaları tarafından sınırlandırılırsa bu kez ekonomik fırsat eşitliğinden mahrum kalınması söz konusu olacaktır. Dolayısıyla uluslararası vergi rekabeti ülkelerin yönetsel yapı farklılıklarından kaynaklı politika önceliklerine göre tercih edilmekle birlikte vergi uyumlaştırmasını bir kontrol mekanizması olarak gören ülkeler de bulunmaktadır (Mitchell, 2009: 2-6).

Zararlı vergi rekabetinin uygulamada farklı biçimleri bulunmaktadır. Bunlar; tercihli vergi rejimleri, vergi cennetleri, uluslararası düzeyde veri alışverişi eksikliği olarak sıralanabilmektedir. Söz konusu zararlı vergi rekabeti uygulamaları

yol açacakları öngörülmeven ve olumsuz etkiler dolayısıyla ülkelerin önlem geliştirmesi gereken ve DYSY'nin sınır ötesi hareketliliği nedeniyle uluslararası iş-birliğini gerektiren durumlardır. Bu doğrultuda rekabet eşitliğini bozacak bu tür uygulamaların, uluslararası zararlı vergi rekabetine sebep olacağı öngörülmektedir (Keen, 1998: 758).

Küreselleşmeyle birlikte aynı hızda gelişim gösteren uluslararası piyasalar, yabancı yatırımcıların yatırım kararı alırken sadece mali yükümlülüklerini düşünmenin yanı sıra rekabet şartlarının getirisi olarak vergi sonrası kazançlarını da artırma eğilimine girebilmektedir. Bu doğrultuda yabancı yatırımcılar, vergi sonrası karı arttırmaya yönelik vergi politikaları belirleyen ülkeler üzerinden yatırım kararlarına ilişkin geri dönüşleri olumlu yönde almayı hedefler (Teather, 2005: 23).

3. DOğRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE VERGİLENDİRME

Ülkelerin karar alma süreçlerinde uluslararası vergi rekabeti, vatandaşların istek ve tercihleri ile hizmet önceliklerinin dikkate alınmasına dolayısıyla etkin kamu mali yönetimine katkı sağlamaktadır. Hane halkının kamusal hizmetlere katılımının, hizmet olarak dönüşünü daha etkin hissedebileceği bir kaynak yönetim ve denetim süreci öngörülür. Ülkeler teşvik mekanizmaları aracılığıyla ekonomi ve maliye politikaları ile bütçe yönetimini etkinleştirmeyi hedefler. Böylece küresel ölçekte ekonomik eşitsizliklerin en aza indirilmesi ve bu yönde vergi temelli yasal düzenlemelerin getirilmesine imkan sağlanmaktadır (OECD, 2011: 1). DYSY ve vergilendirme, vergi gelirlerinin etkin kullanımı ve yatırımlar üzerindeki olumlu etkileri çerçevesinde değerlendirilebilmektedir.

Vergi gelirlerinin etkin kullanımı; uluslararası vergi rekabetinin ülkeler tarafından sıklıkla tercih edilmesinin nedenlerindedir. Özellikle hareket kabiliyetine sahip mükelleflerin vergilendirilmesinde uygulanan vergi teşvik politikaları, ülkeler için yönlendirici, mükellefler içinse belirleyici olmaktadır. Ülkelerin tercih ettikleri politika öncelikleri zaman zaman rekabet kapasiteleri üzerinde de olumsuzluklara yol açabilmektedir (Salmon, 2000: 15). Çok uluslu şirketlerin yatırım kararları açısından DYSY'nin vergilendirilmesinde vergi indirimi oranlarının ülkeden ülkeye değişkenlik göstermesi, yüksek vergi oranına sahip ülkelerde farklı telafi edici uygulamalarla başvurulabilmektedir. Bu doğrultuda ülkelerin gelir sağlama kabiliyetinin rekabet eşitliği sağlanabildiği ölçüde artırılabilmesi savunulmaktadır.

Uluslararası vergi rekabeti kapsamındaki indirimli vergi oranı uygulaması ile ülkelerin büyüme hızları desteklenirken, yüksek vergi yükünün de önüne geçilmektedir. Bu doğrultuda yüksek oranda vergi uygulaması ile de büyüme engellenmiş olacaktır. Beraberinde istihdam eksikliği doğurabilecek bu durum idareler tarafından destekleyici politikalar geliştirilmesini gerektirecektir. Dolayısıyla düşük vergi oranlı uygulamasını tercih eden ülkelerde verimlilik artmakta ve DYSY akışı hızlanmaktadır (Rixen, 2008: 3-27). Uluslararası vergi rekabetinin zararlı etkilerinden korunabilmek amacıyla ulusal ve uluslararası işbirliğinin sağlanması ile şeffaf ve bilgi değişimine açık yönetsel yapılar geliştirilmesi öngörülmektedir.

Yatırımlar üzerindeki olumlu etkileri; açısından uluslararası vergi rekabeti en temelde tasarruf eğilimini artırıcı bir etkiye sahiptir. DYSY açısından yüksek vergi oranları, yatırım kararları üzerinde olduğu kadar, tasarruf eğilimi üzerinde de caydırıcı ya da itici dolayısıyla yönlendirici etkiye sahiptir. Büyüme hızı ve istihdamla doğrudan ilişkisi olan DYSY girişlerinin azalmasının ülkeler açısından yol açacağı olumsuz sonuçlar alternatif politika araçlarının geliştirilmesini gerektirir. Uluslararası vergi rekabeti, vergi oranları üzerinde düşüş eğilimi sağlayabildiği ölçüde hareketli yatırımların ve tasarrufların artırılmasına yol açacaktır. Ayrıca ülkelerin refah seviyelerinin yükselmesinde de etkili olduğu kabul edilmektedir (UNCTAD, 2022: 17). Bu doğrultuda yabancı yatırımcıları yatırım kararları üzerinde vergi sonrası karı artırmaya ve vergi yükünü azaltmaya yönelik her tür teşvik politikası aracı DYSY girişlerini artırıcı yönde etki sağlayacaktır.

Bir ülkede harcama eğiliminin artmasının yanı sıra DYSY üzerindeki vergi yükü de eş zamanlı artış gösterdiği takdirde bu durum uzun vadede tasarruflardan sağlanacak faydanın azalmasına yol açacaktır. Uluslararası vergi rekabeti şartlarında küresel sermaye piyasalarında çok uluslu şirketler kendilerine en fazla kar payı sağlayacak ülkelerde yatırım yapma kararı alabilirler. KV açısından vergi sonrası karı artırmayı amaçlanırken, kişisel GV açısından kar payı üzerinden doğacak vergi yükü hafifletilmeye çalışılmaktadır (Theather, 2005: 26).

Yabancı yatırımcıların karar alma süreçleri üzerinde etkili bir diğer unsur ülkelerin mevcut vergi yapıları ve politikalarıyla orantılı bir yatırım planlaması yapılmasıdır. DYSY'nın geri dönüşleri ve katkıları uzun vadede tespit edilebilmesi portföy yatırımlarından ayrılan yönünü oluşturmaktadır. Bu çerçevede portföy yatırımlarının getirisinin kısa vadede değerlendirilebilmesi sebebiyle vergi politikası araçlarıyla daha uyumlu olduğu yönünde tespitler bulunmaktadır. DYSY ve portföy yatırımları, etkinlik alanı ve sağladığı katkılar açısından her ülke için farklı teşvik mekanizmaları kapsamında değerlendirilmektedir (Edwards ve Ruggy, 2002: 3-8). Uluslararası rekabeti politika aracı olarak başvurulan vergi

oranı indirimleri, ülkelerin tasarruf imkanlarını geliştirerek, üretim ve dolayısıyla girişimcilik olanaklarını iyileştirmektedir. Uygulanan yüksek vergi oranlarının DYSY ve yatırım kararları üzerinde caydırıcı yönde etkisi bulunmaktadır (Teat-her, 2009: 1).

Ülkelerin vergi sistemlerini, vergi oranları özellikle doğrudan vergilendir-meye konu kazanç üzerinden alınan vergiler ve kurumlar vergisine DYSY akımları açısından etkili olabilmektedir. Kurumlar vergisi politikasına özel olarak odaklanılmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. Ülkelerin pek çoğu, kurumlar vergisi ve ilgili teşvik ve hükümlere ilişkin bir bakış açısı sağlamayı en güçlü araç olarak tercih ederler. Bir diğer önemli başlık ise kurumlar vergisi yükümlülükle-rinin çok uluslu şirketleri doğrudan etkiliyor olması ve üzerlerinde oluşabilecek baskıdır. Bu kapsamda ülkeler, DYSY'yi güvence altına alabilmek için KV yü-künü azaltma ve diğer vergi teşvik mekanizmalarıyla destekleme yoluna giderler. Özellikle kârlar üzerindeki ev sahibi ülke vergi oranlarının minimumda tutulması gerektiğine yönelik değerlendirmeler yapılmaktadır (OECD, 2003: 174).

Bununla birlikte, çokuluslu şirketlerin yerleştiği yerlerde ve ülkesine geri gön-derilen kazançlar üzerindeki ek vergiden büyük ölçüde kaçınabilmeleri söz ko-nusudur. Bu bağlamda ülkelerin etkin KV oranlarını düşük tutması sonucunda özellikle daha yüksek ev sahibi ülke vergi gelirlerinin kullanıldığı durumlarda, DYSY açısından olumlu sonuçlar doğabilmektedir. DYSY'yi teşvik edecek özel vergi teşviklerinin bulunmadığı durumlarda, hangi vergi tedbirlerinin geliştiril-mesi gerektiği ayrıca önem taşımaktadır. Ülkelerin uygulayacakları vergi reform-ları ile zaman zaman DYSY girişlerine yönelik rekabet bozucu teşviklerin yeni-den formüle edilmesi ve adil yatırım akışlarını engelleyebilecek vergi sistemleri-nin yapılandırılmasına ilişkin düzenlemeleri kapsamaktadır (OECD, 2003: 174).

4. VERİ VE METODOLOJİ

Bu bölümde, UPGMA (unweighted pair group method with arithmetic mean) yöntemi ile kümeleme analizi yapılmıştır. Analizde kullanılan KV ve DYSY ve-rileri OECD (2023) veri tabanından 2012-2021 periyodunu kapsayacak biçimde yıllık olarak alınmıştır. Küme adı verilen homojen grupların sayısı, çeşitli krite-relere göre eş zamanlı olarak birden fazla birimin sınıflandırılmasına imkan sağla-maktadır (Velichkov ve Stefanova, 2017). Bu sınıflandırmanın seçilmesindeki amaç, G7 ülkeleri kapsamında farklı yönleri ortaya koyan iki değişken ve sınıf-landırma kriterinin olmasıdır. Bu gruplandırma, ülkelerde farklı uygulamaların ayırt edilmesine ve ülkeler arasındaki farklılık ve benzerlikler hakkında değer-

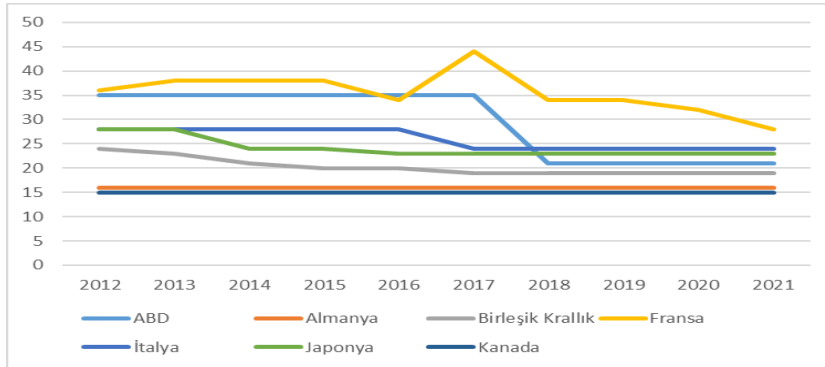
lendirme yapılabilmesine imkan sağlar. Yöntem ayrıca çok sayıda gözlem ve kümeleme değişkeninin analizi yoluyla ülkeleri nispeten homojen gruplara ayırabilir (Forte ve Santos, 2015). Buna göre, aynı kümede yer alan ülkeler küme dışındaki ülkelere daha fazla benzerlik göstermektedir.

G7 Üye ülkeleri, en kârlı çok uluslu işletmelerin matrah aşındırma, kâr kaydırma gibi zararlı vergi rekabeti uygulamalarını önlemek amacıyla küresel asgari kurumlar vergisi oranını %15 olarak kabul ettiklerine dair anlaşmaya varmıştır. Anlaşma aynı zamanda çok uluslu şirketlerin genel merkezlerinin bulunduğu ülke yerine faaliyet gösterdikleri ülkelerde daha fazla vergi ödemelerini sağlayacak vergi planlama süreçlerini de kapsamaktadır. KV oranının düşük olduğu ülkelere göre yüksek vergi oranlarına sahip olan ülkeler, genellikle yatırım çekmek için vergi teşvikleri sunarlar. Kurumlar vergisi, her ülkenin DYSY'yi teşvik etmek için sıklıkla başvurduğu vergi politikası araçlarından biridir. KV oranları, 2012 yılından itibaren pek çok ülkede genellikle sabit kalmış veya düşüş göstermiştir. Hem 2012 hem de 2021 için verileri olan 138 ülkeden 64'ü kurumlar vergisi oranında herhangi bir değişiklik göstermezken, 55'i düşüş göstermiş, yalnızca 19'u oran artışı gerçekleştirmiştir (Barklie, vd; 2021: 1). Bu sebeple çalışma G7 ülkeleri özelinde ve 2012-2021 periyodunu kapsayacak biçimde analiz edilmiştir.

5. BULGULAR

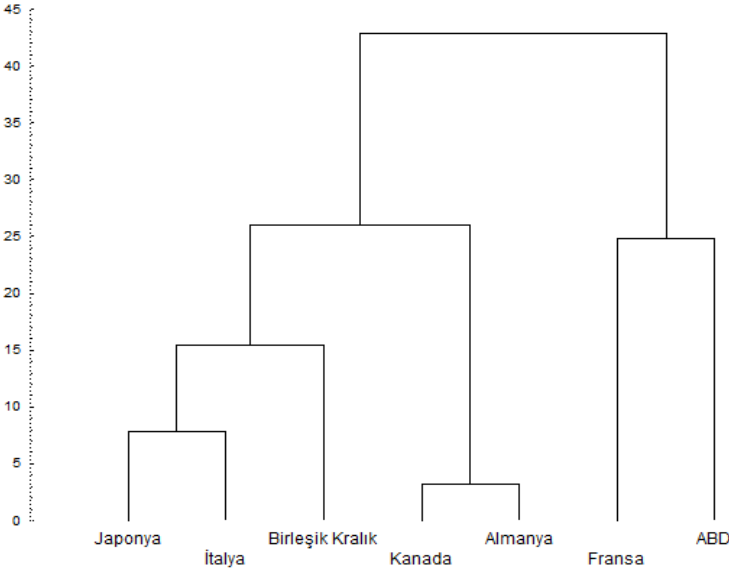
Uluslararası vergi rekabetinin önemli araçlarından biri olan KV oran indirimlerinin DYSY akımları üzerindeki etkisi farklı ülke grupları özelinde değişkenlik gösterebilmekle birlikte, ülkelerin sahip oldukları yapısal farklılıklar da uygulama sonuçları açısından belirleyici olabilmektedir. Şekil 1'de G7 Üye Ülkelerinin KV oranlarının 2012-2021 yılları gelişimine yer verilmektedir.

Şekil 1. G7 Ülkeleri KV Oranları (%)

Kaynak: OECD, 2023.

Buna göre, 2012 yılından 2021 yılına kadar yalnız Almanya ve Kanada'nın KV oranlarının %15 ve %16 olmak üzere sabit kaldığı görülmektedir. Birleşik Krallık 2012 yılında %24 olan KV oranını yıllar içerisinde %19'a kadar düşürmüştür. İtalya ve Japonya ise %28 olan KV oranlarını 2021 yılı itibariyle %24 ve %23 olarak güncellemiştir. ABD, %35'lik KV oranını 2018 yılına kadar sürdürmüş, sonrasında %21'e düşürmüştür. Fransa %36'lık KV oranı ile G7 ülkeleri içerisinde il sırada yer almaktadır. 2017 yılında %44'e varan uygulamasının ardından 2021 yılı itibariyle %28 KV oranına sahip olan ülkedir. Şekil 2'de G7 Ülkeleri KV oranları ilişkisini gösteren kümeleme analizi sonuçlarına yer verilmektedir.

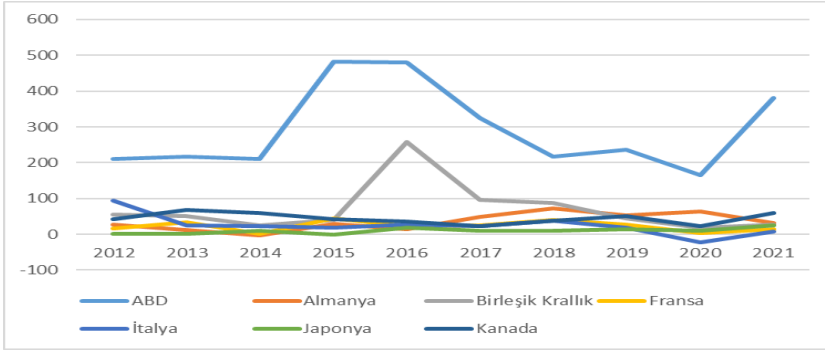

Şekil 2. G7 Ülkeleri KV Oranları İlişkisini Gösteren Kümeleme Analizi Sonuçları

Buna göre, temelde 2 ayrı küme olduğu dikkat çekmektedir. Her iki kümede kendi içinde alt kümelere ayrılmaktadır. En yüksek KV oranlarına sahip iki ülke olarak ABD ve Fransa ilk kümeyi oluştururken diğer beş ülke ikinci küme içerisinde yer almaktadır. Birbirine yakınlık dereceleri açısından değerlendirildiğinde ilk alt kümede Japonya ve İtalya %28 ile %23 arasında değişkenlik gösteren KV oranları ile yer almaktadır. İkinci alt kümenin diğer kolunu oluşturan Birleşik Krallık ise %24 ile %19 arasından değişen KV oranlarına sahiptir.

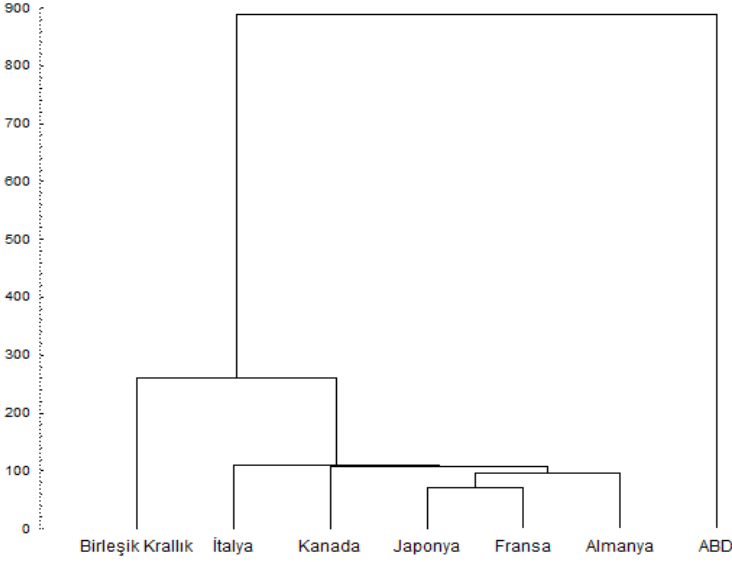
Bu bağlamda Japonya, İtalya, Birleşik Krallık ikinci grubun ilk alt kümesini oluştururken Kanada ve Almanya sahip oldukları sabit %15 ve %16'lık KV oranları ile ikinci alt kümeyi oluşturmaktadır. ABD ve Fransa'nın 2012-2021 yılları arasında uyguladıkları KV oranları ortalaması diğer G7 Üyesi ülkelerin tamamının KV oranlarının ortalamasına yakın bir seyir göstermektedir. Grubun 2012 yılı itibariyle durağanlaşan ve sonrasında düşüş seyri gözlenen KV oranlarının diğer belirleyicilerden bağımsız değerlendirildiğinde ülkelerin vergi politikaları özelinde farklı gelişim gösterdiği sonucuna ulaşılabılır. Bu bağlamda ülkelerin sahip oldukları idari yapı farklılıklarının uygulama açısından belirleyici olmadığını farklı yönetim yapılarına sahip ülkelerin aynı küme içerisinde yer alabildiği görülmektedir. Şekil 3'te G7 Üyesi ülkelere yönelik 2012-2021 yıllarını kapsayan DYSY girişlerine (USD) yer verilmektedir.

Şekil 3. G7 Ülkeleri DYSY Girişleri (Milyon USD)

Kaynak: OECD, 2023.

Şekle göre, Japonya 2012 yılından 2021 yılına kadar en düşük DYSY girişinin olduğu ülke olarak dikkat çekmektedir. İkinci sırada 2012-2021 yılları DYSY ortalaması 23 milyon USD olan Fransa yer almaktadır. İtalya ortalama 25 milyon USD tutarında DYSY girişine ev sahipliği yaparken Almanya'ya aynı tarihler arasında ortalama 35 milyon USD DYSY girişi gerçekleşmiştir. Kanada'nın 2012-2021 yılları arası DYSY ortalaması 44 milyon USD iken Birleşik Krallık için bu tutar 70 milyon USD'dir. DYSY girişi açısından ilk sırada yer alan ülke 292 milyon USD ile ABD'dir. 2016 yılında Birleşik Krallık ve ABD dışında DYSY girişlerinde sıçrama gözlenen ülke bulunmamaktadır. Şekil 4'te G7 Üye Ülkeleri DYSY girişleri ilişkisini gösteren kümeleme analizi sonuçlarına yer verilmektedir.

Şekil 4. G7 Ülkeleri DYSY Girişleri İlişkisini Gösteren Kümeleme Analizi Sonuçları

Buna göre, ABD ve grup üyesi diğer altı ülke olmak üzere temelde iki küme bulunmaktadır. Bu durum bazı ülkeler açısından benzerlik oranının diğerlerine göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. İlk kümenin alt kümelerinden birincisini Birleşik Krallık oluştururken ikinci alt kümeyi İtalya, Kanada, Japonya, Fransa ve Almanya oluşturmaktadır. Japonya ve Fransa en az DYSY girişinin olduğu ülkeler olarak kendi içinde alt küme oluştururken Almanya diğer konulunu oluşturmaktadır. İtalya ve Kanada ise yakın DYSY girişleriyle doğrudan Almanya ile benzerlik göstermektedir. ABD ise ikinci kümeyi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda iki farklı kümeleme analizi sonucu karşılaştırıldığında 2012-2021 yılları arası en düşük ortalama KV oranlarına sahip Kanada ve Almanya'nın benzer tutarlarda ancak düşük seviyelerde DYSY girişi sağladığı gözlenmektedir. En yüksek ortalama KV oranına sahip Fransa'nın da benzer şekilde DYSY girişi açısından Almanya ile aynı kümede yer alması dikkat çekicidir. İkinci en yüksek ortalama KV oranına sahip ülke olan ABD ise DYSY girişi açısından değerlendirildiğinde tek başına bir küme oluşturmaktadır.

İtalya ve Japonya, Birleşik Krallık ile benzer ortalama KV vergisi oranlarına sahip olmakla birlikte ayrı kümelerde yer almaktadır. Dolayısıyla KV oran benzerliği açısından değerlendirildiğinde aynı kümede olan bazı ülkelerin, DYSY girişleri açısından farklı kümelerde yer aldığı ve benzerlik düzeylerinin farklılaştığı görülmektedir. Her bir ülke özelinde 2012-2021 yılları arası gözlenen KV

oran indirimlerinin DYSY girişlerinde artışa yol açtığı gözlenmekle birlikte, söz konusu ülkeler grup olarak analiz edildiğinde KV oranı indirimi dışındaki DYSY girişlerini etkileyen belirleyicilerin de etkili olduğu gözlenmektedir.

6. SONUÇ

Uluslararası vergi rekabeti, değişken vergi matrahlarının sınır ötesi yönelimini çekmek amacıyla çoğunlukla da çok uluslu şirketler aracılığıyla vergi sonrası kâr kaydırma, gelir artırma çabasından kaynaklı yararlı veya zararlı vergi politikası araçlarına başvurulmasını ifade eder. Bu bağlamda ülkelerin idari yapı ve vergi yapısı farklılıklarından kaynaklı pek çok değişken ve belirleyici unsurdan faydalanılabilmektedir. Ülkelerin bütünleşme hareketleri çerçevesinde oluşturdukları ortak gruplar, ortak çıkarlar etrafında bir araya gelerek üçüncü ülkelere yönelik ortak politikalar geliştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Böylelikle uyum politikaları çerçevesinde özellikle uluslararası vergi rekabetinin belirleyici unsurlarından olan vergi teşvik mekanizmalarının koordinasyonu ile yapısal farklılıkların giderilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda vergi indirimi uygulamalarının DYSY girişleri üzerinde belirleyici öneme sahip olduğu görülmektedir.

Ülkeleri DYSY açısından cazibe merkezi haline getirebilecek temel değişkenlerden olan KV oran indirimleri, vergi sonrası karın artımı açısından değerlendirilmekte ve ülkeler arasında dibe doğru yarışa yol açabilmektedir. Dolayısıyla bütünleşme hareketlerinin tamamında olduğu gibi G7 Üye Ülkelerinde de geçerli olan uyum politikaları ile de söz konusu zararlı vergi rekabetinden kaynaklı doğabilecek olumsuzlukları bertaraf edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda uluslararası vergi rekabetinin yol açabileceği olumsuzlukları ve bazı ülkeleri avantajlı ya da dezavantajlı konuma düşürebilecek uygulamaları önlemek ve uyumu sağlamak G7'lerin öncelikleri arasındadır.

Kümeleme analizi sonuçlarında da görüldüğü üzere, G7 Üye Ülkeleri KV oranlarının sabit tutulmaya başlandığı 2012 yılından genel olarak düşüş eğiliminin gözlemlendiği 2021 yılına kadar olan süreçte KV oran indirimleriyle doğru orantılı DYSY girişlerine ev sahipliği etmiştir. Ancak ülkelerin grup olarak değerlendirilmesi halinde benzerlik durumlarının aynı şekilde gelişim göstermediği farklı kümelerde farklı ülke gruplarının yer alabildiği görülmektedir. Bu bağlamda G7 Üye Ülkeleri için KV oran indiriminin, DYSY girişleri üzerinde artırıcı yönde etkide bulunduğu ancak uluslararası vergi rekabeti ve DYSY'nin diğer belirleyicilerinin de kümelerin farklılaşması üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Asher, M.G. ve Rajan, R.S. (1999). "Globalization and Tax Systems: Implications for Developing Countries with Particular Reference to Southeast Asia (U.o. Adelaide, Dü.)", CIES Discussion Paper.
- Barklie, G., Patton C. ve Davies, N. (2021). G7 corporate tax reform: Is the race to the bottom officially over?, Investment Monitor, <https://www.investmentmonitor.ai/features/g7-corporate-tax-reform-implications-foreign-investment/>, (01.02.2023).
- Brühlhart, M., Parchet, R. (2014). Alleged Tax Competition: The Mysterious Death of Inheritance Taxes in Switzerland. *Journal of Public Economics*, (111): 63-78.
- Buglione, E., Maré, M. (2010). "Tax Competition and Fiscal Federalism in Italy," Presented at the OECD Conference on Tax Competition between Sub-Central Governments.
- Forte, R. ve Santos, N. (2015). "A cluster analysis of FDI in Latin America", *Latin American Journal of Economics* 52(1):25-56.
- Edwards, C. ve De Rugy, V. (2002). "International Tax Competition: A 21st-Century Restraint on Government", *Policy Analysis*, 413: 1-43. <http://www.cato.org/pubs/pas/pa431.pdf> (10.02.2023).
- Goodspeed, T. J. (1998). "Tax Competition, Benefit Taxes and Fiscal Federalism". *National Tax Journal*, 51(3): 579-586.
- Keen, M. (1998). "Preferential Regimes Can Make Tax Competition Less Harmful". *National Tax Journal*, 54(4): 757-762.
- Kiss, A. (2009). Media. "Minimum Tax and Repeated Tax Competition". http://media.coauthors.net/konferencia/conferencias/1/a_km.pdf. (11.08.2010).
- Llanes, G. I. (1999). Universität der Bundeswehr München Institut für Volkswirtschaftslehre. "Harmonization and Tax Competition, Efficiency versus Fairness". <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/32822/1/271620315.pdf>. (03.01.2023).
- Mitchell, D. J. (2009). Adam Smith Institute Briefing Paper. "The Economics of Tax Competition Harmonization vs. Liberalization". <https://sta->

tic1.squarespace.com/static/56eddde762cd9413e151ac92/t/5ae9ba8970a6ad102dc12433/1525267090079/tax-competition.pdf. (11.01.2023).

Velickhov, N. ve Stefanova, K. (2017). “Tax Models in the EU: a Cluster Analysis”, *Economic Alternatives*, 4: 573-583.

Organisation for Economic Co-operation and Development (2000). “Çokuluslu İşletmeler Genel İlkeleri, <https://www.oecd.org/corporate/mne/38111419.pdf>. (10.12.2023).

Organisation for Economic Co-operation and Development (2003). “Tax Policy Assessment And Design In Support Of Direct Investment”, <https://www.oecd.org/turkiye/34466352.pdf>, (12. 12.2023).

Organisation for Economic Co-operation and Development (2011). “Summary Report: Seminar on Sub-Central Tax Competition, Organised by the OECD Fiscal Relations Network and the Swiss Ministry of Finance”. <http://www.oecd.org/dataoecd/45/53/45470102.pdf>. (10.02.2023).

Organisation for Economic Co-operation and Development (2022). Tax Competition Between Sub-Central Governments, <https://www.oecd.org/tax/federalism/48817035.pdf>. (11.02.2023).

Organisation for Economic Co-operation and Development (2023). “Statutory corporate income tax rate”, <https://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode>, (11.11.2023).

Organisation for Economic Co-operation and Development (2021). “OECD International Direct Investment Statistics”, <https://read.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-international-direct-investment-statistics-2021>, (10.12.2023).

Rixen, T. (2008). VISAR. “The Double Tax Avoidance Regime as Institutional Foundation of Tax Competition”. https://www.researchgate.net/publication/253327060_The_Double_Tax_Avoidance_Regime_as_Institutional_Foundation_of_Tax_Competition. (05.01.2023).

Salmon, P. (2000). IMF. “Decentralization and Supranationality: The Case of the European Union”. Université de Bourgogne. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/fiscal/salmon.pdf> (12.01. 2023).

Teather, R. (2009). Adam Smith Institute, Briefing Paper. “Tax Competition How Tax Havens Help the Poor”. <http://adamsmith.org/files/annualreport.pdf> (11.05.2010).

United Nations Conference on Trade and Development (2022). “World Investment Report 2022, FDI Policies for Development: National and International Perspectives”. <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2022>, (01.12.2023).

DİL-DÜŞÜNCE-KİMLİK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi İlhan KARACA

Bayburt Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0001-7491-732X

Giriş

“Benim kültürümün ve dilimin yaşayamaya hakkı vardır ve hiç kimse-
nin bunu görmezden gelmeye yetkisi yoktur. Benim dilimin insan tara-
findan artık konuşulmayacağını düşündüğümde; kendi ölümümü dü-
şünmekten bile daha derin olan soğuk bir ürpertiyle baştan aşağıya sar-
sılırim, çünkü bu benim soyumun toplu ölümü demektir” (James Kel-
man, 1994).

Bugün dünya üzerinde yaklaşık 6000 dilin konuşulduğu bilinmektedir (Wun-
derlich, 2001:1). Avrupa ve ön Asya’da bu dillerden 250’si 800 milyon insan
tarafından konuşulmaktadır. Bu da dillerin yaklaşık %4’ünü oluşturmaktadır.
Özellikle de Avrupa’da ulus devletlerin kurulması ve İslam’ın ön Asya’da yayıl-
masıyla birlikte, bu kıtalar en homojen kıtaları oluşturmaktadır. Dünyanın diğer
kıtalarında çok dillik normaliteyi oluşturmaktadır (Krumm). Ancak dünya üze-
rinde konuşulan dillerin %90’ı en fazla 5000 insan tarafından konuşulmaktadır.
Bu kritik bir sınırdır. Dünya genelinde iletişimin ve devlet sayısının artması so-
nucu bir grup insan, dil sahibi olma lüksüne sahip olamamaktadır. Tahminlere
göre 100 yıl sonra 600 dilin konuşulacağı düşünülmektedir (Wunderlich, 1998:2).
Bu diller de daha çok resmi ve devlet tarafından tanınan diller olacaktır. Egemen
ülkelerin üçte ikisinin resmi dilleri İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Arapça ve
Portekizcedir. Ancak Çince, Japonca, Korece, Türkçe ve Rusça da yüksek pres-
tijli diller arasında sayılmaktadır. Her ne kadar dünya genelinde doğal olan çok
dillilik olsa da (Keim, 2012:114) globalleşme, televizyon İnternet gibi iletişim
ağlarının yaygınlaşması sonucu bu durum ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte
misyoner örgütlerin çabaları sonucu ve özellikle son 60 yıl içinde tüm politik sis-
temlerde dilsel azınlıkların entegrasyonu fikri, dildeki zenginliğin kaybolmasına
neden olmaktadır. Sovyetler Birliği, ABD, Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya
gibi birçok yerde çocukların ailelerinden alınmış, zorunlu yatılı okullara gönde-

rilmiş ve dezavantajlı duruma düşmemeleri bahanesiyle kendi dillerini konuşmaları yasaklanmış olması bu zenginliğin kaybolmasının bir başka nedenidir (Wunderlich, 1998:2).

Dillerin ölümüyle dilsel zenginliğin azalmasının en önemli nedenlerinden biri şüphesiz ki dilin sadece iletişim sağlamaya yarayan bir araç olarak görülmesidir. Kuşkusuz dil, bir iletişim kanalıdır ancak çoğu bilm çevrelerinin de altını çizdiği gibi, aynı zamanda dünyayı ve kendini anlamının bir anahtarındır. Dünyayı deneyimleme biçimimizi etkileyen dilin bireysel ve toplumsal kimliğin oluşumuna önemli ölçüde katkıda bulunması şaşırtıcı değildir (Leiss 2009). Bununla birlikte, bu kaçınılmaz bağımlılığın ne ölçüde doğru olduğu, 19. yüzyıldan beri sosyolinguistler ve bilişsel psikologlar tarafından çokça tartışılmaktadır.

Bu çalışma, sosyolinguistik alanında ortaya konan kuramlar ve araştırmalar ışığında, dilin düşünce ve kimlikle olan ilişkisini değerlendirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu çerçevede alan yazınında daha çok ihmal edildiği için, dil kimlik ve düşünce ilişkisini ortaya koymaya çalışan araştırmalar öne çıkarılmaya çalışılacaktır. Böylece dillerin kaybolmasının düşünce, kimlik ve kültürlerin kaybolması anlamına da gelip gelmediği sorusuna daha hakkaniyetli bir cevap aranacaktır.

Çalışmanın izleyen bölümünde dilin kimlik ve düşünce ile ilişkisine dair yaygın kabul gören kuramlar ele alınacaktır. Bir sonraki bölümde ise, dilin sadece doğuştan var olan düşünceleri ve sonradan üretilen kültürü aktarmakla kalmadığını, bizzat düşünceyi oluşturduğunu ya da düşünceyle şekillendiğini ortaya koymaya çalışan ampirik çalışmaların sonuçlarından somut örnekler verilecektir. Bu bağlamda dilin kimlik ve düşünceyle bir ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaya çalışırken, bu ilişkinin literatürde tartışmalı olduğunu ve sınırlı çerçevedeki bir çalışmayla bu tartışmanın sonlandırılmayacağı ise özellikle belirtilmelidir.

Dil Kimlik ve Düşünce İlişkisiyle İlgili Yaklaşımlar

Dil biliminde yaygın olarak kabul gören ya da revaçta olan görüş, dilin düşünceyi etkilemediği, ondan bağımsız olarak geliştiği görüşüdür. Dilbilimciler arasında Naom Chomsky ve kendisinden etkilenenlerce savunulan bu görüş, ilgili literatürde doğuştancı olarak bilinen bir fikir akımı, bir teoridir. Bu teori, gramerin, biyolojik olarak belirlenmiş bulunduğunu, doğuştan gelen ortak evrensel bir insan yeteneği olduğunu varsaymaktadır. Diğer bir ifadeyle doğuştancılar, farklı dillerin gramer yapıları arasındaki farklılıkların yüzeysel ve önemsiz olduğunu ve bütün dillerin gramerinin büyük ölçüde doğuştan geldiğini yani genlerimizde

kodlanmış bulunduğunu ileri sürmektedirler (Deutscher, 2010:27). Buna göre dil organı, tıpkı bedensel bir organ gibi gelişmektedir. Dahası genetik olarak önceden programlanmış bir kaçınılmazlıktır. Bu anlayışta konuşanlar "kendi dillerinin kategorilerini takip etmekten başka bir şey yapamazlar" (Werlen, 2002). Deutscher'le doğuştancı kuramı şu şekilde özetleyebiliriz:

"En derinlerde diller aynı evrensel grameri, aynı temel kavramları, aynı karmaşıklık düzeyini paylaşır. Dolayısıyla dilin en önemli- ya da incelenmeye en çok değecek- yönleri, dili insanın doğuştan gelen yönlerini ortaya koyan yönleridir. Netice olarak, eğer anadilimiz düşünce tarzımızı etkiliyorsa, bu etkinin ihmal edilebilir, sözünü bile etmeye değmez nitelikte olduğuna ve esas olarak hepimizin aynı tarzda düşündüğüne dair geniş bir mutabakat bulunuyor" (Deutscher, 2010:14).

Dilin düşünceyi ya da kimliği etkilemediğini savunan doğuştancı yaklaşıma bağlı olarak Anglo-Amerikan araştırma geleneğinde de, dilin kimlik inşasında etkili olduğu fikri fazla rağbet görmemektedir. Avrupa araştırma topluluğunda dil bir etnik grup içinde anlaşmaya yarayan bir araç olarak görülmekte ve sadece dilin birleştiriciliği göz önünde tutulmaktadır (Schnar, 2010: 22). Bu nedenle hem modern hem de post-modern kimlik kuramlarının karakteristik özelliği, dilin kimlik inşasındaki etkisine daha düşük bir değer biçtikleri şeklindedir (Kresic, 2007).

Ancak akademik dünyada doğuştancı yaklaşım revaçta olsa da, dilbilimci Deutscher, "kültürel farklılıkların dilde anlamlı bir şekilde yansıdığına ve dahası, anadilimizin düşünme ve dünyayı algılama tarzımızı etkilediğine ilişkin- sadece niteliksiz spekülasyonlar değil- büyüyen bir bilimsel araştırma külliyyatının sağladığı somut kanıtlar bulunduğunu" (Deutscher, 2010:214-15) savunmaktadır. Aynı şekilde Kresic de dili, kimlik kurgusunun en önemli yapı taşı olarak görmektedir (Kresic, 2007). Yazar dilbiliminin ve özellikle de sosyolinguistik alanında yapılan araştırmaların henüz 60'lı yıllarda dilin sosyal aidiyet, ulusal kimlik ve cinsiyet kimliği ile ilişkisini ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir. Kresic'e göre hem modern hem de postmodern kimlik kuramlarının dilin kimlik inşasındaki bu etkisini dikkate almaması oldukça şaşılacak bir durumdur (Kresic, 2007).

Öte yandan, 19. Yüzyılın başlarından itibaren modern dilbilimin kurucularından olan Huboldt, Finck, *Saussure ve Wittgenstein gibi isimler*, düşünceleri ve dünyayı anlama ve anlamlandırma biçimimizin dilimiz tarafından şekillendirildiğine dair çalışmalar ortaya koymuş bulunmaktadırlar. Bu bağlamda örneğin Saussure dil ve düşünceyi bir kâğıdın ön ve arka sayfalarına benzeterek, kâğıdın bir yüzünün kesilmesiyle diğerinin de kesilmiş olacağı gerçeğini hatırlatarak, dil düşünce ayrılmazlığını savunmaktadır (Saussure, 1998). Benzer şekilde yukarıda

anılan Finck de kelime dağarcığının her şeyden önce "bir halkın hangi fikir stoğuna sahip olduğu hakkında bilgi vermektedir" (Finck 1905: 22) diyerek, dilin insanın içine doğduğu toplumun tecrübe, bilgi ve anlayışını depolandığı bir alan olduğunu ve o toplumda yaşayanların kurduğu her bir cümlenin o toplumdan izler taşıdığını vurgulamaktadır.

Yine modern dilbilimin kurucu figürlerinden biri olan ve günümüzde hala etkisi devam eden dilbilimci ve kültür filozofu Huboldt (1827) "İnsan dili yapısının çeşitliliği hakkında" adlı ünlü eserinde dilin kimlik ve düşünceyi etkilediği görüşünün öncülerindedir. Eserin temel fikri, insanların dünyayı dillerine bağlı olarak farklı şekillerde algıladıklarına dayanmaktadır. Humboldt'a göre "dil düşüncenin biçimlendirici organıdır" (Humboldt 1963:426). Bu görüşe göre bireysel kimliğimizin temel olarak (ana) dilimiz tarafından şekillendirildiğini de kabul etmek gerekmektedir. Zira anadilinin etkisi "insanın düşündüğü ve hissettiği, karar verdiği ve başardığı" (Humboldt 1963:426) her şeyi kapsamaktadır. Dolayısıyla bundan kişisel kimlik inşasının da dil ortamında hareket etmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır. Bu bağlamda, birçok dilbilimci karşı çıksa da, dilbilimsel görelilik ilkesini (Sapir-Whorf hipotezi olarak da bilinir) işin içine katmak gerekmektedir. Bu hipoteze göre, bir kişinin düşünme şekli, ana dilinin anlamsal yapısından ve kelime dağarcığından etkilenmekte ve hatta belirlenmekte olduğunu göstermektedir (Werlen 2002). Bu varsayım, Humboldt'un her dilin "belirli bir dünya görüşünü aktardığı" (Humboldt 1963:426) görüşüyle örtüşmektedir. Burada anlatılmak isteneni, günümüz şairlerinden İsmet Özel'in şu sözleri ile özetleyebilmekteyiz:

"İnsanoğlu anadilini öğrenirken kelimeler ve konuşmalar onun zihnine yalnız anlamlarıyla girmezler, her kelimenin ve hatta her sesin işaret ettiği nesneye veya kavrama bağlı olan yahut olmayan bir rengi, kokusu, tınısı, sertliği, yumuşaklığı, sıcaklığı, soğukluğu ve burada sayamayacağımız, bizim bilemeyeceğimiz birçok özelliği de kelimeyle birlikte insanın zihnine girer. Ya da tersi olur, insanın içinde hazır bulunan bir rengi, kokuyu, ısıyı, her ne ise işte onu bir ses bir kelime kıskırtır, harekete geçirir" (Özel, 2013:24).

Bu görüşü destekler bir şekilde, Freie Universität Berlin'de çok dilliliğin etkisi üzerine 2014 yılında yapılan bir araştırma, dilin kültürel kavramları, değerleri ve zihindeki rolleri harekete geçirdiğini göstermektedir. Araştırmanın bir diğer sonucuna göre çok dilli olan insanlar her dilde tamamen farklı bir kimliğe sahip olamazlar da, farklı diller aracılığıyla kişiliklerinin farklı yönlerinin ortaya çıkmasına olanak bulmaktadır.

Diğer taraftan dil ve düşünce ilişkisi, insan davranışıyla ilgili olması nedeniyle linguistik bilim dalı sınırların dışında da tartışılmaktadır. Günümüzde psikologlar ve beyin uzmanları bu konuda çeşitli araştırmalar yaparak, giderek daha çok kelimenin düşünce ve davranışımızı etkilediği kanısına varmış bulunmaktadırlar. Yapılan çalışmalar genel olarak kelimelerin düşünmede yardımcı olduklarını, düşüncelerin de kelimeleri şekillendirdiklerini, özellikle de anadilinin algılamayı ve hatırlamayı etkilediğini ve konuşanların farklı dillerde belirli düzeyde dünyayı farklı şekilde gördüklerini ortaya koymaktadır. Her ne kadar dil düşünebilmenin koşulu olmasa da -ki bebekler de düşünebilmektedir- dille karmaşık düşünce süreçleri mümkün olmaktadır ve insanoğlu dil aracılığıyla fikirleri birbiriyle kombine ederek yeni fikirler oluşturmaktadır (Boroditsky, 2012:3).

Görüldüğü üzere dilin sadece insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir araç olmasından ziyade insanın çevresini algılayışını, dünyaya bakışını belirlediğine ilişkin görüşler bir kenara itilir cinsten değildir. Daha ziyade dil, belirli bir kültür tarafından şekillendirilen ve bu nedenle o kültürle özdeşleştirilebilen bir sistem olduğuna dair güçlü işaretler bulunmaktadır.

Dil her ne kadar bir topluluk bir coğrafya bir ulus içinde öğrenilse de öncelikle bireyin kişisel tarihine aittir ve onun kimliğini şekillendirmektedir. Bu durum çocuğun doğumuyla belirli bir “dil topluluğuna” dolayısıyla belirli bir kültüre, o kültürün normlarına, değerlerine ve “bir düşünce organı olarak dil hakkındaki“ (Humboldt 1963: 426) dünya görüşüne atılması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. İçgüdüsel olarak çocuklukta edinilmeye başlanan dil, haliyle hareket etmek, gezmek, yatmak, uyumak, yemek içmek kadar doğaldır. Çocuğun daha anne karnında başlayan dil serüveni, ilk meyvesini, bir, bir buçuk yaşında vermektedir. O ana değin, anlamsız seslerle anlatılan duygular, düşünceler, ihtiyaçlar, çocuğun büyümesiyle daha da çoğalan bir kelime dağarcığıyla anlamlı hale gelecek, çocuğun kendisini ifade edebilmesini ve düşünce üretme gücünü geliştirmektedir. Dünyaya geldiğinde, hiçbir şey bilmeyen bir çocuk, anadiliyle kimlik kazanarak, birey olma yolundaki ilk adımını atmaktadır. Çocuk kendisini ve başkalarını ayırt edebilecek yaşa geldiği, çevresini de anlamaya başladığı andan itibaren yavaş yavaş kendisini belli bir ailede, belli bir toplum içinde hissetmektedir ve ailesinin ve içinde yaşadığı toplumun diğer ailelerden ve toplumlardan farklı olduğunu idrak etmektedir. Böylece dil, bireyi içinde bulunduğu toplumun parçası hâline getirirken aynı zamanda toplumu da başka toplumlardan ayırarak millet hâline getirmektedir. Böylece dil, bireyin benliğinin yanında toplumsal ya da kolektif kimliğinin de mayası ve parçası haline gelmektedir. Birey konuştuğu dile ve o dili konuşanlara güçlü bir bağ kurmaktadır. Bu söylenenlerden dilin sadece

bir iletişim aracı, bir formül olması bile insanı- sosyal bir canlı olması dolayısıyla- belli kişilere, gruplara bağlamaktadır ancak aynı zamanda da belli kişi ya da grupların dışına itmektir. Örneğin yabancı bir ülkeye okumaya giden bir çocuk okulda ilk olarak ya da dışarda oynarken kendisi gibi konuşanlara yönelecektir.

Dilin kimlikle ilişkisini gösteren önemli diğer bir husus ise yabancı kelimelerin kendi dilimize girmesini bir tehdit olarak algılamamız ve bu duruma tepki göstermemizdir, ya da anadilimiz dururken tercihimizi bir başka dilden, örneğin göç ettiğimiz bir ülkenin dilinden yana kullanmamızdır. Yazar ve akademisyen Feyza Hepçilingirler'in karşılaştığı ve kaleme aldığı aşağıdaki durum bahsedilen tepkiye güzel bir örnek teşkil etmektedir:

“Dört – beş yaşlarında bir kız çocuğu... Annesi ikide birde azarlıyor onu. İngilizce... Anne de kızı da yabancıya hiç benzemiyor; ama benzemeseler de yabancı olabilirler, diye düşünüyorum. Annenin de annesi gelinceye kadar. Çocuğuyla İngilizce konuşan genç kadın, annesiyle Türkçe konuşmaya başlıyor. Yanılmadığıma seviniyorum. Yabancı değillerse neden Türkçe konuşmuyorlar? Anadili, bir anlamda annenin dili değil midir? Bu anne, kendi anadiliyle niye seslenmiyor kızına? Herkesin işine burnunu sokanlardan olmak istemediğim için yalnızca düşünüyorum bunları...Çocuk huysuzlandıkça anne daha da sinirli... Durmadan azarlıyor çocuğu. Hep İngilizce. Anneanne “Benim yanıma gelsin,” diyor. “Şunu ver eline, oyalansın,” diyor; ama neden doğrudan torununa söylemiyor bunları da kızı aracılığıyla iletmeye çalışıyor? Önce anlamıyorum. Aklım neden sonra suya eriyor. Çocuğa Türkçe konuşulması yasak demek ki! Anneanne torununa kendi dilinde konuşmıyor. Ne büyük haksızlık!” (Hepçilingirler, T.Y.)

Bu tepkiden sonra Hepçilingirler sözü yukarıda değindiğimiz dil ve aidiyete şu ifadelerle getirmektedir:

“Türkçeden korunarak İngilizce öğretilen bu küçük kız, belki okulda zorluk çekmeyecek, dışlanmayacak; ama büyüdüğünde, İngilizceyi ne kadar iyi konuşursa konuşsun, en azından teninin esmer renginden dolayı, nereli olduğu sorusuyla karşılaşmayacak mı?., O, nereli olduğunu söyleyecek peki? İngilizceyi hatasız konuşuyor diye, kimsenin onu İngiliz saymayacağı kesin. Aidiyet hissi önemlidir. Bu çocuk kendisini “oralı” hissedemeyeceği gibi, “buralı” da olamayacak. Bu bir iyilik mi; yoksa anne kızını yurtsuz, kimliksiz bırakarak ona kötülük mü etmiş oluyor?” (Hepçilingirler, T.Y.)

Dil değiştiriminin, başka bir dilin ve dolayısıyla kültürün egemenliği altına girilmesi anlamına geldiğini (Schröder, 1995:3) ve yeni kuşakların atalarıyla bağlarının kopmasına neden olduğunu ve bu durumun hangi tahribatlara yol açtığını benzer bir şekilde şair Can Yücel, ocukları Almanya’da yaşayan Metin Eloğlu ile ilgili aşağıdaki çarpıcı şiiriyle de göstermektedir:

(...)

Yirmi iki yaşında tatile geldiğinde,
Babasıyla buluştuğunda
Konuşacak laf yoktu aralarında,
Metin Almanca bilmiyordu, Hasan Türkçe
Oysa Metin’in işi Türkçeydi. Bütün işi
Türkçe konuşmaktı.
Bütün gösterişi, bütün hüneri, bütün hayatı...
Baba oğul bir masanın başında, oturdular
Öyle hiç konuşmadan...
O yüzdedir ki diyorum. Metin Eloğlu
Gırtlak kanseri oldu.

(Can Yücel)

Nitekim Almanya’da yaşayan şair Gültekin Emre’nin yaptığı bir röportajda, Eloğlu’nun kızı “babanızın şiirlerini anlıyor musunuz” sorusuna şu cevabi vermektedir:

Hepsini anlamaya Trkem yetmiyor.. şiirlerinin Almancaya evirisi de çok zor, hemen hemen olanaksız gibi... Babamla gurur duyuyorum. Ama Almanya’da Metin Eloğlu’nun kızı olmak fazla bir şey ifade etmiyor buradaki insanlara (Emre, 2003)

Aşağıdaki bölümde dilin sadece doğuştan var olan düşünceleri ve sonradan üretilen kültürü aktarmayla kalmadığını, bizzat düşünceyi oluşturduğunu ya da düşünceyle şekillendiğini, dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi ortaya koyan araştırmalardan örnekler verilecektir.

Dil Düşünce İlişkisi İle İlgili Deneysel Çalışmalardan Örnekler

Dil, düşünce ve kimlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyan araştırmaların sayısı giderek artmaktadır (Grotek ve Norkowska, 2016:14). Bu çalışmalar dili sadece bir iletişim aracı olarak görme alışkanlığımızı temelden sarsarak bu alışkanlığımızı yeniden gözden geçirmemize katkı sağlayacak niteliktedir.

Bilindiği gibi birçok dilde olduğu gibi Almancada da artikel denen tanımlayıcılar kullanılmaktadır. Artikel, Latince'den gelen bir kelime olup küçük cümle parçası demektir. Küçük bir cümle parçası olmasına rağmen etkisi oldukça büyüktür. Almancada bulunan bütün isimlerin önünde bir artikel bulunmaktadır ve bu artikeller isimlerin dilbilgisi yönünden hangi cins'e ait olduklarını göstermektedirler. Aynı zamanda ismin çoğul yapılmasında etkili oldukları gibi ismin dört halini göstermek için de kullanılmaktadırlar. Bazı durumlarda ise direk ismi belirtmektedirler, yani doğrudan ismin yerini almaktadırlar.

Bir kelimenin önündeki bir artikelin yukarıda sayılanların ötesinde, büyük bir etkisinin bulunduğunu yapılan bir çalışmayla gösterelim. Almancada köprü'nün cinsiyeti kadındır, İspanyolcada ise erkektir. Yapılan bir araştırmada tek başına bir anlamı bulunmayan artikelin, deneklerin eşyaya bakışını seçilen dile göre farklı etkilediğini göstermektedir. Alman denekler köprü kelimesinin çağrıştırdığı sözcükleri elegan, güzel, dingin ve barışçıl olarak verirken, İspanyollar köprüleri güçlü ve azametli bulmuştur.

Bir başka deneyde Fransızlar ve İspanyollardan sözde bir film için eşyalara ses vermeleri istenmiştir. Bu eşyalar arasında çatala Fransızlar kadın sesi vermek isterken, İspanyollar erkek sesi vermek istemiştir. Zira Fransızcada çatalın artikeli kadın, İspanyolcadaysa erkektir. Anlaşılan insanlar eşyaların önüne bir artikelin gelmesiyle düşüncelerinde bunlara erkek ve kadın özellikleri atfetmektedirler (Boroditsky, 2012:31).

Yine bazı deneyler insanların konuştukları dillere göre eşyaları daha farklı isimlendiklerini ve sonradan farklı hatırladıklarını göstermişlerdir. Örneğin İngilterede insanlar cümle kurarken daha çok kimin ne yaptığını söylemeye odaklıdır. Kaza ile bile birisi bir vazoyu devirdiğinde İngilterede "John vazoyu kırdı" denmektedir. İspanyolca ve Japoncada ise faili belirtmek bir kural değildir. Bu dillerde "vazo kırıldı" ya da "vazo kendini kırdı" denmektedir (Boroditsky, 2012:32). Aynı araştırmada video kayıtlarıyla İspanyol Japon ve Amerikan deneklerine bazen kasten bazen kaza ile vazo ve yumurta kıran ya da balon patlatan kişiler gösterilmiş ardından deneklerden bu şahısları resimlerden tanımaları beklenmiştir. Kasten kıranları tüm gruplar aynı başarıyla tanımış olsalar da kaza ile

kıranları, yani sakar olanları İspanyol ve Japonlar Amerikalılar kadar iyi hatırlayamamışlardır. Boroditsky'e göre bunun nedeni, onların dilinde faili söylemenin gerekli olmadığıdır. Onlar nedenler ve sonuçlar gibi daha farklı detaylara dikkatlidirler (Boroditsky, 2012:33).

Anadilinin renkleri algılamadaki etkisi ise dil düşünce ilişkisine başka bir kanıt getirmektedir. Bilindiği üzere farklı dillerin farklı renk skalaları bulunmaktadır. Bazı dillerde yeşil ve mavi ayrımı yapılamazken bazılarında mavi için iki kelime bulunmaktadır. Bu insanlar renk ayrımlarını daha kolay yapabilmektedirler. Diğer taraftan buldukları coğrafyanın iklimi, tabiat şartları, bitki örtüsü, dilin de kültürel olarak belirlendiğini göstermektedir (Schröder, 1995:2). Örneğin Eskimolar, buz ve kar için yüzlerce kelimeleri oluşturmuşlardır.

Stephen Levinson'un yaptığı bir araştırmada Avusturya'daki Hopevale bölgesindeki Aborjinlerin Guugu Yimithirr diye isimlendirilen dillerinde, ön, arka, bitişik, sağ, sol gibi göreceli mekânsal betimlemeler kullanılmaktadır. Bu dili kullananlar, eşyaların nerede bulduklarını yönler ile belirlemede ve örneğin "ayağının sağında bir karınca var" yerine "ayağının kuzeyinde karınca var" demektedirler. Kitap okuyan biri de bu kabileden sayfaları öne ve arkaya değil oturmuş pozisyonuna göre doğuya batıya kuzeye ya da güneye doğru çevirmektedir. Levinson'a göre Guugu Yimithirr dilinde konuşabilmek için insanlar gelişmiş bir yön bilinci ve oryantasyon yeteneğine sahip olmalıdırlar. Bununla birlikte tüm coğrafi bilgileri hafızalarında tutmalıdırlar ki, sonradan olup bitenleri hatırlayabilsinler ya da başkalarına anlatabilsinler. Anlaşılan bu insanların kafalarında resimleri de kaydedebilen bir pusula işlemektedir. Bu kişilerin yabancı bölgelerde tanınmayan bölgelerde ya da binalarda kendilerini çok daha rahat hissettikleri, orada oturan ama bu dili konuşamayan yerlilerden bile daha iyi bir oryantasyon bilincine sahip oldukları, hatta araştırmacıların bu durumu şaşılacak derecede insanüstü buldukları kanıtlanmıştır (Boroditsky, 2012:33).

Dil düşünce ilişkisini ortaya koyan bir başka araştırma, iki dilli insanların davranışlarının hangi dili konuştuğuna göre değiştiğini göstermektedir. Bu bağlamda araştırmada iki dilli (Arapça ve İbranice) konuşanların önyargıları, testin hangi dilde yapıldığına göre değiştiği ortaya çıkmıştır. Arapça ve İbranice konuşabilen denekler İbranicede test edildiklerinde Yahudilere karşı daha pozitif bir tavır sergilemişlerdir. Arapçada ise bunun tersi olmuştur (Boroditsky, 2012:33).

1983 yılında University of Michigan'dan dil bilimci Alexander Guiora, Ann Arbor şehrinde yaptığı araştırmayla, çocukların cinsiyetlerinin ayrımına ne kadar çabuk vardıklarının dile bağlı olarak geliştiğini göstermiştir. Bu çalışmada ana dilleri İbranice, İngilizce ve Fince olan üç grup çocuk karşılaştırmıştır. İbranice,

cinsiyeti belirgin olarak vurgulayan bir dildir ve hatta “sen” kelimesi bile cinsiyete göre değişmektedir. Fincede böyle bir ayrıma gidilmemektedir. İngilizce ise iki dilin ortasında bir yerde durmaktadır. Buna göre İbranice konuşan çocuklar kendi cinsiyetlerinin Finli çocuklardan yaklaşık bir yıl önce farkında olurken, İngilizler ise ortalarda bir yerde konumlanmaktadır (Boroditsky, 2012:34). Buna benzer bir örneği Türkçeden de verebiliriz. Türkçe konuşan çocuklar, Almanca ya da İngilizce konuşanlara göre aile ve akrabalarıyla ilgili çok erken yaşta ve daha detay bilgilere sahiptirler. Örneğin Türkçede hala-teyze, dayı-amca ayrımı varken, Almancada ya da İngilizcede böyle bir ayrım bulunmamaktadır. Aynı şekilde bu dillerde ağabey ve abla ayrımı da bulunmamaktadır. Yine aile bilincinin etkili olmasına neden olan elti, kayınço, görümce, baldız, bacanak, kayınbirader, enişte, yenge, görümce, elti gibi detaylı ayrımlar da Türkçeye özgüdür.

Dil düşünce ilişkisini ortaya koyan bir diğer husus ise, bazı kelime ya da kelime kalıplarının bazı dillerde olduğu halde diğerlerinde bulunmamasıdır. Başka bir dile tercüme edilemez olan bu kelimeler, sadece konuşulduğu yerde bir anlamı ve karşılığı bulunmaktadır ve o dilin ruhunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Ella Frances Sanders’in (2015) çalışmasından birkaç örnek vererek ne demek istediğimiz daha yakından anlaşılacaktır:

Schadenfreude (Almanca):diğerlerinin mutsuzluklarından keyif alma hali).

Fernweh (Almanca): daha önce hiç gitmediğiniz bir yeri özlemek, daha önce hiç bulunmadığı yere karşı sıla hasreti çekmek.

Waldeinsamkeit (Almanca): orman içerisinde yalnız olma hissiyatı, ormanda tek başınaymış gibi olma hissi.

Backpfeifengesicht (Almanca): Yumruklanmayı hak eden bir surat.

Saudade (Portekizce): Artık olmayan, kaybolan veya giden birine/bir şeye duyulan sürekli özlem.

Utepils (Norveççe): Güneşli bir günde, açık alanda bir içecek keyfi yapmak.

Tsundoku (Japonca): kitap satın alıp, satın alınan kitapları okumadan yenilerini alma eylemi.

Gökotta (İsveççe): Kuşları dinlemek için sabah erkenden kalkmak.

Wabi-sabi (Japonca): Her şeyin içindeki güzelliği görebilmenin, yaşam ve ölümün doğallığının ve hata yapma payının bir döngü olduğunu ve bu döngünün güzelliğini niteleyen bir sıfat (Sanders, 2015)

Bu kadarının kafi olacağı düşüncesiyle yalnızca bilinç egzersizi yapmak adına Türkçede olup Almanca İngilizce Fransızca gibi birçok dilde olmayan kelimelerden bir liste verelim: arzuhalci, aşure, ayran, bağlama, baklava, besmele, boza, bulgur, cacık, cazgır, cemre, cenabet, cümbüş, çemen, çiğ köfte, dünür, fitre, farz, gecekondü, gönül, görücü, güveç, halay, hamam, haram, hazret, helal, helva, hoşaf, imaret, imece, imsak, kadımbudu, kağıt helvası, kerpiç, kesmece, kible, kızıl, kokorei, lahmacun, lavaş, lokum, mantı, mehmetçik, mescit, misvak, mundar, musalla, muska, müftü, namaz, peştemal, rakı, rekat, sağdıç, şadırvan, sahur, seçmece, ut, üfürükçü, yatsı, yüzgörümlüğü, zenzem, zurna.

Sonuç

Çalışma, sosyolinguistik alanında ortaya konan kuramlar ve araştırmalar ışığında, dilin düşünce ve kimlikle olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Böyle bir değerlendirmenin yapılması, dillerin kaybolmasının düşünce, kimlik ve kültürlerin kaybolması anlamına gelip gelmediği sorusuna da cevap aranmıştır.

Bu cevabı bulmak adına dilin kimlik ve düşünce ile ilişkisine dair yaygın kabul gören kuramlar ele alınmış ve dilin sadece doğuştan var olan düşünceleri ve sonradan üretilen kültürü aktarmakla kalmadığını, bizzat düşüncüyü oluşturduğunu ya da düşünceyle şekillendiğini ortaya koymaya çalışan ampirik çalışmaların sonuçlarından somut örnekler verilmiştir. Dilin kimliği ve düşüncüyü ne ölçüde etkilediği tartışmalı olduğu ön kabulünden hareket eden bu çalışma, dil kimlik ve düşünce arasında bir ilişkinin bulunduğu bu alanda yapılan çalışmaları daha çok dikkate alındığında ortaya çıktığını (Grotek ve Norkowska, 2016:14) göstermeye çalışmıştır. Her ne kadar akademi dünyasında doğuştancı yaklaşım baskın olsa da, burada yer verilen çalışmalar, dilin bir mantık içerisinde ve özellikle bulunduğu coğrafyanın iklimsel ve kültürel koşulları altında şekillendiğine ve konuşanı da bu şartlara göre şekillendirdiğine işaret etmektedir (Grotek ve Norkowska, 2016:14). Bu nedenle diller insanlığın ortak kazanımları olarak da değerlendirilmelidir. Bu dillerin kaybolması sadece bir dizi gizemli gerçekleri değil geçerli bir bilişsellik ve kimlikler de kaybolmaktadır. Bu nedenle yapılan bu çalışma, Boroditsky ile gelecekteki çalışmalar için şu öneride bulunmaktadır: İnsanlık tarihinin rekonstruksiyonu için milyon yıllar öncesine ait fosiller v.b. araştırılırken, dilbilimi de dildeki bilinmeyen zenginlikleri araştırması gerekmektedir. Bilim adamları dilin düşünme şeklimizi nasıl şekillendirdiğini araştırdıkça bilgiyi nasıl ürettiğimizi ve gerçeği nasıl inşa ettiğimizi şimdiye kadar olanından daha fazla açığa çıkarılmış olacaklardır (Borodotsky, 2012: 6).

Kaynakça

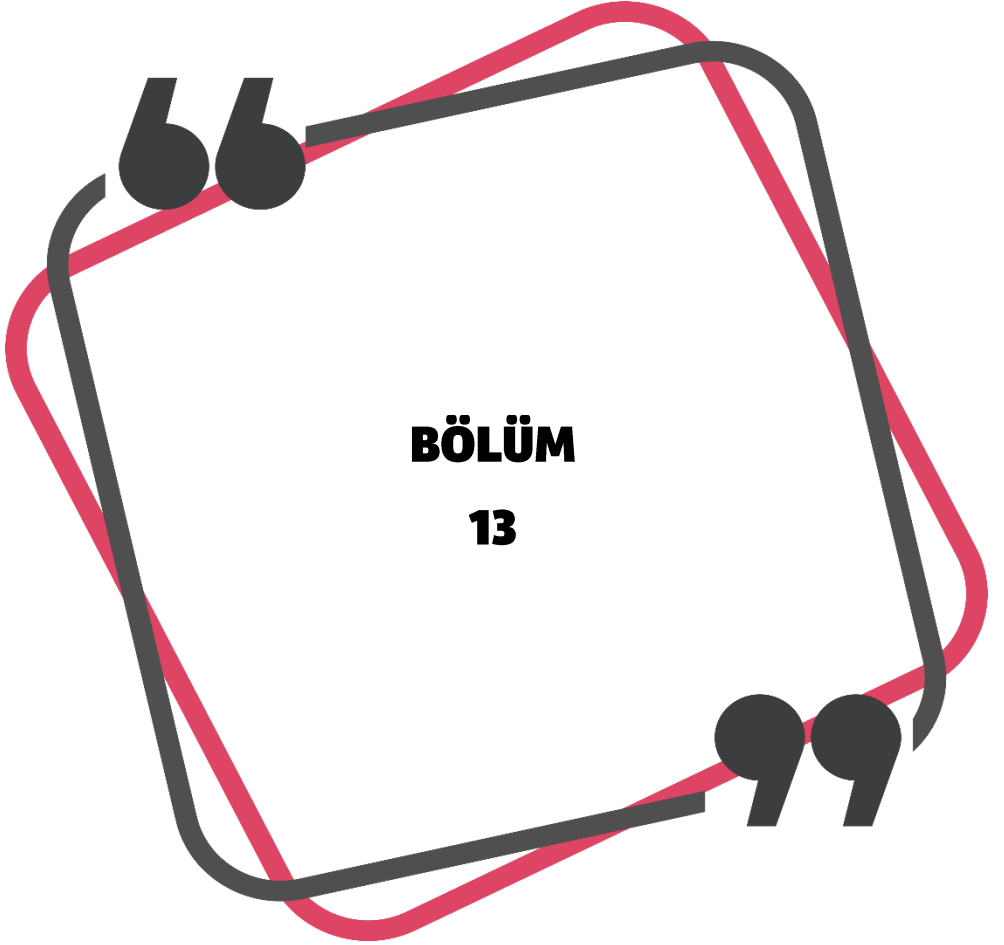
- Boroditsky, L. (2012). Wie Sprache Das Denken Formt. <https://www.spektrum.de/news/linguistik-wie-die-sprache-das-denken-formt/1145804>
- Emre, G. (2003) “Metin Eloğlu’nun Şiir’i” Radikal Gazetesi 10/06/2003.
- Finck, N (1905). Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft.
- Grotek, E/ Norkowska, K.(2016). Sprache und Identität. Zur Einführung
İçinde: Grotek, E/Norkowska, K. (2016). *Sprache und Identität – Philologische Einblicke*.
- Hepçilingirler,F.(T.Y.) <https://prezi.com/uimvitmac5wj/feyza-hepcilingirler/>
- Humboldt, W.v. (1963). Schriften zur Sprachphilosophie. İçinde: Flitner, A.; Giehl, K. (Hg.): Werke in fünf Bänden, Bd. III. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Keim, I. (2012). *Mehrsprachige lebenswelten: sprechen und schreiben der türkischstämmigen kinder und jugendlichen*. Narr Verlag.
- Kresić, M. (2007). Sprache der Identität. Beiträge des Projekts „Signs of Identity“, http://www.signsofidentity.de/fileadmin/pdf/Sprache_der_Identitaet_Beitrags_Kresic_8.6.07.pdf [05.08.2016]
- Leiss, E. (2009). *Sprachphilosophie*. De Gruyter Studienbuch. Berlin, New York: de Gruyter.
- Özel, İ. (2013). *Şiir Okuma Kılavuzu*. Tiyo Yayınları
- Sanders, E. F. (2015). *Lost in Translation: An Illustrated Compendium of Untranslatable Words from Around the World*. Square Peg.
- Deutscher, G. (2010). *Dilin Aynasından. Kelimeler Dünyamızı Nasıl Renklendirir?* Metis Yayınları
- Saussure, F.D. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. İstanbul, Multilingual.
- Schnar, N.(2010). Sprache als Kriterium ethnischer Identität: eine empirische Studie zum Stellenwert des Russischen im Ethnizitätskonzept russlanddeutscher Jugendlicher in der Diaspora Deutschland. Hamburg: Kovač

Schröder, H. (1995). Zur Problematik von Sprache und Identität in Westeuropa. Eine Analyse aus sprachpolitischer Perspektive. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6328734>.

Werlen, I. (2002). Sprachliche Relativität: Eine problemorientierte Einführung. Basel: Francke.

Wunderlich, D. (1998). Was verlieren wir, wenn Sprachen sterben? Radiovortrag Aula, SWR2

Wunderlich, D. (2001). Sprachfamilien und die Evolution der Sprache. <https://user.phil.hhu.de/~wdl/vortrag-nov-01.pdf>.

TÜRKİYE’DE PİLOTLARIN TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER BAKIMINDAN ANALİZİ

Dr.Mehmet YÖNT

Faculty of Communication Sciences

Anadolu University

ORCID: 0000-0003-4173-218X

1.Giriş

Dünyada ve Türkiye’de havayollarında görev yapan pilotların ciddi anlamda tükenmişlik sendromu yaşadıkları bir gerçektir. Bilindiği üzere tükenmişlik tüm meslek gruplarında olduğu gibi pilotluk mesleğinin psikolojik sorunudur. Maslach’ın tükenmişlik tanımına göre “İş yaşantısı gereği yoğun duygusal taleplere maruz kalan ve devamlı olarak insanlarla yüz yüze olan bireylerde görülen fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk çaresizlik ve umutsuzluk duygularının, yapılan işe, hayata ve diğer insanlara karşı olumsuz tutumlarla yansması ile oluşan bir sendrom. ‘’ olarak tanımlanmıştır. (Maslach ve Jackson, 1981, s. 99)

Yapılan araştırmalar, toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelere koşut olarak yaşanan sorunlara ilaveten pilotların baş ve sırt ağrısı, baş dönmesi, sindirim bozuklukları, kalp çarpıntısı, yüksek kan basıncı, kas gerginliği, iştah problemleri, devamlı yorgun ve bezgin hissetme, kilo kaybı veya kilo artışı, olumsuz ruh hali, olumsuz düşüncelerde artış, dikkat dağınıklığı, endişe, suçluluk duygusu, güvensizlik, umutsuzluk, karamsarlık, çaresizlik, kendini, eleştiri, özgüvende ve özsaygıda eksilme, zorlanmaya neden olan karşı öfke, hassasiyet, alınganlık, eleştiriye kapalı olma, tedirginlik, huzursuzluk ve depresiflik, unutkanlık, dalgınlık gibi kısaca “tükenmişlik” olarak ifade edilebilen bir dizi sağlık sorunları yaşadığını da ortaya koymaktadır ((<https://www.airporthaber.com/kose-yazilari/havacilarin-tukenmislik-sendromu-riski.html>).

Diğer taraftan kişinin tükenmişliğe neden olabilecek özelliklere ilaveten; kişilik yapısı (A tipi kişilik), sürekli onaylanma ihtiyacı, düşük özsaygı ve özgüven, aşırı beklenti ve mükemmeliyetçilik, beklentisizlik hali ve düşük motivasyon, aşırı kontrolçülük ve işkoliklik, kendinden taviz verme, hayır diyememe, sınır koyamama, sabırsız ve aceleci bir yapıya sahip olma, yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim durumu, aile içi çatışmalar, kültür farkı, adaptasyon

problemleri, sorumluluk sahibi olmama, psikolojik rahatsızlıklar, fiziksel hastalıklar, alkol ve madde bağımlılığı, sosyal destek ve sosyal çevre azlığı, sosyal izolasyon kontrol odağının tarzı, benlik imajı ve öz yeterlilik duygusu, empati yeteneği, bireysel ihtiyaçlar ve beklenti düzeyleri gibi nedenler de sayılabilir (Yönt, 2022, s.1,77-78)

Pilotların tükenmişlerine neden olabilecek etmenlere ilaveten; kendilerine yönelik özel nitelikli koruyucu bir yasal düzenlemenin olmaması, pilotların çalıştıkları kurumun inisiyatifine göre hareket alanı bulması ve görel olarak ücretlerinin yüksekliği nedeniyle fiilen çalışılan dönemler açısından olmasa bile özellikle emeklilik sonrası için gelecek endişesi yaşadıkları bilinmektedir. Ayrıca, pilotluğa duyulan ilginin artması ve buna koşut olarak pilot sayısındaki artış işsizlik kaygısını da beraberinde getirmektedir. Son dönemde havacılık işletmelerinde küçülmeye yol açan ekonomik krizler ve pandemi süreci gibi etmenlerin pilotlar açısından ayrı bir işsizlik ve düşük ücret kaygısı yaratan özel durumları ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, pilotluk mesleğinin neden olduğu tükenmişlik sendromunun pilotları nasıl etkilediği ve tükenmişliğe nasıl bir tepki verdiklerini saptamaktır. Bu genel amaca uygun olarak çalışmada, pilotların mesleklerinin neden olduğu tükenmişliğin üzerlerinde nasıl bir etki bıraktığı inceleme konusu yapılmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Pilotların tükenmişliklerine yönelik tükenmişlik algılarını etkileyen nedenlerin ve bu nedenlerin demografik ve mesleki değişkenlere bağlı olarak olumlu ve olumsuz farklılaşmalarının saptanmasına yönelik bu araştırma, karşılaştırmalı türden ilişkisel tarama modelindedir (Karasar, 2000).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye’deki aktif olan ticari havayolu işletmelerinde görev yapan Türkiye Havayolu Pilotları Derneği (TALPA)’ne üye olan tamamı gönüllük esasına dayalı olarak toplam 403 katılımcı oluşturmaktadır.

Araştırma verilerine göre 403 katılımcı sadece 32’i kadın olup, 371’i erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları pilotlar arasında değişiklik göstermekte olup, 19-61 yaş grubunda yer alan pilotlardan %15,88’i 30 yaş ve altı, %47,14’ü 45 yaş ve altı iken, %36,97’si 46 yaş ve üzeri yaş aralığındadır. (Yönt, 2022.s.131)

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanmasında Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen Maslach Tükenmişlik ölçeği (MTÖ) kullanılmıştır. 22 maddeden oluşan ölçek üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları, duygusal tükenme (1, 2, 3, 6, 8, 13, 14, 16, 20), duyarsızlaşma (5, 10, 11, 15, 22) ve kişisel başarı (4, 7, 9, 12, 17, 18, 19, 21) dir.

Ölçek iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kişisel bilgileri saptamaya yönelik 10 ve tükenmişlik algısı hakkında 22 olmak üzere toplam 32 soru yer almaktadır.

2.4. Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Pilotların tükenmişliklerini saptamak amacıyla Maslach ve Jackson tarafından 1981’de geliştirilen ve Türkiye’de geçerlik ve güvenilirlik çalışması Ergin (1992) ve Çam (1992) tarafından yapılan ve 22 maddeden oluşan MTÖ kullanılmıştır.

MTÖ’de mesleki tükenmişlik, “Duygusal Tükenme”, “Duyarsızlaşma” ve “Kişisel Başarı” şeklinde üç alt boyutta değerlendirilmektedir (Çapri, 2006, s.67).

Bu ölçekte tükenmişlik ifadelerine verilecek tepkiler için 5’li dereceleme tercih edilmiştir. Katılımcılardan ölçekte yer alan her bir algı ifadesini “Her Zaman – Çoğu Zaman – Bazen – Çok Nadir – Hiçbir Zaman” gibi beş kategoriden biriyle sınıflaması istenmiştir. Her Katılımcı için toplam puanın elde edilebilmesi için en olumlu kategoriye 4 puan, en olumsuz kategoriye 0 puan verilerek toplanan cevaplar 0–4 arasında puanlanmıştır. Ölçekteki “Duygusal Tükenme” boyutuna ilişkin maddeler (1, 2, 3, 6, 8, 13, 14, 16, 20) ile “Duyarsızlaşma” boyutuna

ilişkin maddeler (5,10, 11, 15, 22) “Hiçbir Zaman= 0, Çok Nadir= 1, Bazen= 2, Çoğu Zaman= 3, Her zaman= 4” şeklinde puanlanırken, Kişisel Başarı” boyutuna ilişkin maddeler (4, 7, 9, 12, 17, 18, 19, 21) “Hiçbir Zaman= 4, Çok Nadir= 3, Bazen= 2, Çoğu Zaman= 1, Her Zaman= 0” şeklinde tersten puanlanmıştır.

MTÖ'nün geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapılabilmesi ve pilotların tükenmişliklerinin üç gizil değişkeni ne ölçüde açıkladığının belirlenebilmesi, başka bir deyişle tükenmişlik ile üç gizil değişken arasındaki ilişkinin incelenbilmesi için veri grubuna ikinci düzey Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) ve güvenilirlik analizi için lisrel programı kullanılmıştır. Sonuçları Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Tükenmişlik ölçeğine ilişkin dfa model uyum indeksi sonuçları

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum*	Kabul edilebilir Uyum**	Model
χ^2/df	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	1-5	2,62**
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,83
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,97*
NNFI/TLI	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0,95 \leq NNFI \leq 0,97$	0,97*
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,96*
RMR	$0 \leq RMR \leq 0,05$	$0,05 \leq RMR \leq 0,08$	0,069**
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,063**
Kaynak: Jöreskog ve Sörbom, 1996; Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003; Schumacker ve Lomax, 2004.			

Tükenmişlik Ölçeğine ilişkin DFA Modeli Test Sonuçlarına göre; DFA'da Modelin uyum indeks değerleri, GFI(0,83) kötü uyuma sahipken; Chi-square/df(cmin/df)(2,62), CFI(0,97), NNFI(0,97), NFI(0,96),RMR(0,069) ve RMSEA(0,063) değerlerinin kabul edilir ve iyi uyum sınırları içinde yer aldığından dolayı DFA modelinin geçerli olduğu söylenebilir.

Güvenirlilik analizi Cronbach (1951) tarafından geliştirilen Alfa Katsayısı Yöntemi ile değerlendirilmektedir. Cronbach Alpha Değeri doğru-yanlış şeklinde puanlanamayan maddelerin 1-3, 1-4, 1-5 gibi puanlandığında kullanılan, iç tutarlılığı ölçen bir tahmin yöntemidir (Ercan ve Kan, 2004).

Sorular arasındaki korelasyon negatif ise alfa yöntemi ile hesaplanan alfa katsayısı da negatiftir. Bu katsayının negatif çıkması güvenilirlik modelinin bozulmasına neden olur. Diğer bir ifadeyle kullanılan ölçeğin toplanabilirlik özelliğinin bozulduğunu ifade eder (Kalaycı, 2006).

Alfa Katsayılarına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği aşağıdaki gibi yorumlanır.

- $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir.
- $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşüktür.
- $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir.
- $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Ölçek maddelerine verilecek cevapların üç veya daha fazla olması durumunda içsel tutarlılığı ölçmek amacıyla cronbach's alfa katsayısı kullanılır. Bu katsayının genellikle 0,70 ve üzerinde tercih edilmesi önerilerken, keşfedici araştırmalarda 0,60'a kadar tolera edilmesi mümkün olabilir (Hair ve vd, 2009).

Birleşik güvenilirlik (CR) değerleri DFA'dan hesaplanan faktör yüklerinden hesaplanır. $CR \geq 0.70$ olduğunda birleşik güvenilirlik koşulunu sağlandığı söylenebilir (Raykov,1997, Hair vd, 2009).

Benzeşme geçerliliğinin göstergesi açıklanan ortalama varyans (AVE) değeridir. Benzeşme geçerliliğinin teyit edilebilmesi için açıklanan ortalama varyansın ($AVE \geq 0.50$) olması gereklidir (Fornell ve Larcker, 1981). Ancak AVE değerinin tek bir boyutta beklenenin altında çıkması durumunda diğer geçerlilik ve güvenilirlik sonuçlarına bakılır, CR değerinin AVE değerinden yüksek olması ve ayrışma geçerliliği sağlanması durumuna göre karar verilir (Hair ve arkadaşları, 2009; Huang vd, 2013).

Ayrışma geçerliliği için; AVE değerlerinin karekökünün boyutun, diğer boyutlarla olan korelasyon değerinden büyük olması gerekmektedir. Bu durumda kullanılan veri toplama araçlarındaki her bir boyut için ayrışma geçerliliğinin sağlandığı ifade edilebilir (Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo 2. *Tükenmişlik ölçeğine ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları*

Faktör	Faktör Mad-desi	B	Standar-dize B	Standart Hata	R ²	t	p	AVE	CR	Cronbach's Alpha
Duygusal Tükenmişlik	Soru 1	1,02	0,78	0,038	0,62	27,14	0,000**	0,645	0,935	0,917
	Soru 2	1,03	0,84	0,024	0,71	42,94	0,000**			
	Soru 3	0,91	0,85	0,029	0,73	30,91	0,000**			
	Soru 6	0,89	0,87	0,021	0,76	41,27	0,000**			
	Soru 8	1,22	0,91	0,017	0,83	70,41	0,000**			
	Soru 13	0,73	0,75	0,03	0,56	24,64	0,000**			
	Soru 14	0,73	0,67	0,04	0,45	18,33	0,000**			
Duyarsızlaşma	Soru 5	0,59	0,47	0,09	0,22	6,53	0,000**	0,621	0,820	0,732
	Soru10	0,89	0,86	0,03	0,74	29,89	0,000**			
	Soru11	1,18	0,95	0,036	0,90	33,05	0,000**			
Kişisel Başarı	Soru 4	0,17	0,4	0,028	0,16	6,15	0,000**	0,272	0,718	0,615
	Soru 7	0,31	0,62	0,031	0,38	10,03	0,000**			
	Soru 9	0,29	0,43	0,04	0,18	7,31	0,000**			
	Soru 12	0,33	0,59	0,028	0,35	12,01	0,000**			
	Soru 17	0,29	0,62	0,027	0,38	10,69	0,000**			
	Soru 19	0,24	0,41	0,042	0,17	5,57	0,000**			
Soru 21	0,24	0,53	0,030	0,28	7,83	0,000**				
CR: Composite Reliability, AVE: Average Variance Extracted; **p<0,01, *p<0,05; Total Cronbach's Alpha=0,870										

Tablo 2.'deki değerler incelendiğinde; Tükenmişlik Ölçeği için doğrulayıcı faktör analizi, ayrıntı geçerlilik analizi, Cronbach's alpha ve birleşik güvenilirliği analizi değerleri gösterilmiştir. Tükenmişlik ölçeğinde standardize katsayı değerleri 0,40-0,90 değerleri arasında yer almakta olup, bütün maddelerin anlamlı olduğu söylenebilir(p<0,01). Ayrıca bütün maddelerin belirleme katsayıları (R²) 0,16-0,90 arasında yer almaktadır. Duygusal Tükenmişlik alt boyutunun AVE(0,645) ≥ 0,50 olmasından dolayı alt boyutun yeterli biçimde benzeşme geçerliliğini sağladığı söylenebilir. Güvenirlik sonuçlarına göre CR(0,935) ≥ 0,70 ve Cronbach's Apha(0,917) ≥ 0,80 olmasından dolayı yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir. Duyarsızlaştırma alt boyutunun AVE(0,621) ≥ 0,50 olmasından dolayı alt boyutun yeterli biçimde benzeşme geçerliliğini sağladığı söylenebilir. Güvenirlik sonuçlarına göre CR(0,820) ≥ 0,70 ve Cronbach's Apha(0,732) ≥ 0,70 olmasından dolayı oldukça güvenilir olduğu söylenebilir. Kişisel Başarı alt boyutunun AVE(0,272) < 0,50 olmasından dolayı alt boyutun yeterli biçimde benzeşme geçerliliğini sağlamadığı söylenebilir. Güvenirlik sonuçlarına göre

$CR(0,718) \geq 0,70$ ve $Cronbach's\ Apha(0,615) \geq 0,60$ olmasından dolayı oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 3. *Tükenmişlik ölçeği alt boyutları arasındaki korelasyon analizi*

Spearman's rho	Ort	S.s	N	Duygusal tükenmişlik	Duyarsızlaşma	Kişisel başarı
Duygusal Tükenmişlik	1,49	0,83	403	1,000		
Duyarsızlaşma	0,64	0,67	403	0,437**	1,000	
Kişisel Başarı	1,09	0,38	403	0,251**	0,316**	1,000

Tablo 3.'deki değerler incelendiğinde, Duygusal Tükenmişlik ($1,49 \pm 0,83$) ile Duyarsızlaşma ($0,64 \pm 0,67$) arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0,01$). Bu durumda iki değişken arasında pozitif yönlü orta şiddetli bir ilişki vardır ($0,40 < r < 0,59$) ($r = 0,437$).

Duygusal Tükenmişlik ($1,49 \pm 0,83$) ile Kişisel Başarı ($1,09 \pm 0,38$) arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0,01$). Bu durumda iki değişken arasında pozitif yönlü az şiddetli bir ilişki vardır ($0,20 < r < 0,39$) ($r = 0,251$).

Duyarsızlaşma ($0,64 \pm 0,67$) ile Kişisel Başarı ($1,09 \pm 0,38$) arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0,01$). Bu durumda iki değişken arasında pozitif yönlü az şiddetli bir ilişki vardır ($0,20 < r < 0,39$) ($r = 0,316$). Ayrıca Ölçek sorularına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 4.'de verilmiştir.

Tablo 4. *Tükenmişlik ölçeğinin maddelerine ilişkin betimsel istatistikler*

Maddeler	Ort±S.s	Medyan	Mod	Min-Max
Soru 1	1,42±1,10	1,000	2,0	0-4
Soru 2	1,54±1,09	2,000	2,0	0-4
Soru 3	0,87±1	1,000	0,0	0-4
Soru 6	1,94±1,07	2,000	2,0	0-4
Soru 8	1,51±1,13	1,000	2,0	0-4
Soru 13	1,63±1,03	2,000	2,0	0-4
Soru 14	2,15±0,99	2,000	2,0	0-4
Soru 20	0,82±0,97	0,000	0,0	0-4
Duygusal Tü- kenmişlik	1,49±0,83	1,38	1,50	0-3,88
Soru 5	0,27±0,60	0,000	0,0	0-3
Soru 10	0,76±0,87	1,000	0,0	0-3
Soru 11	0,88±0,96	1,000	0,0	0-3
Duyarsızlaşma	0,64±0,67	0,67	0,00	0-3,67
Soru 4	1,15±0,59	1,000	1,0	0-3
Soru 7	1,12±0,63	1,000	1,0	0-3
Soru 9	1,18±0,84	1,000	1,0	0-4
Soru 12	1,28±0,80	1,000	1,0	0-4
Soru 17	0,87±0,56	1,000	1,0	0-3
Soru 19	1,18±0,77	1,000	1,0	0-4
Soru 21	0,84±0,57	1,000	1,0	0-3
Kişisel Başarı	1,09±0,38	1,1429	1,00	2,29

Açıklanan Varyans**Toplam = % % 64.70****Faktör-1 = % 50.67****Faktör-2 = % 8.34****Faktör-3 = % 5.69****Cronbach α = .96**

Bu değerler ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

3. Araştırma Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde Türkiye’de faaliyet gösteren sivil havayolu işletmelerinde çalışan pilotların mesleklerinin tükenmişliklerini nasıl etkilediğini ve bu değişkenlere ait bulgulara yer verilmiştir. Bu bağlamda bağımsız değişkenler olarak belirlenen cinsiyet, yaş, yapılan işin niteliği, pilotluk eğitimi alınan kurum, uçuş lisansının türü, çalışan işletme/kurumdaki pozisyon, pilotluk mesleğinin tercih edilme nedeni, mesleki kıdem süresi, gerçekleştirilen uçuş tipi ve mevcut koşullarla geleceğe güvenle bakıp bakmama gibi değişkenler ile pilotların tükenmişlikleri arasındaki ilişkinin istatistiksel sonuçları incelenmiştir.

Katılımcı pilotların tükenmişlik düzeylerine ait betimsel istatistikler ise, Tablo 5.’te verilmiştir.

Tablo 5. Pilotların Tükenmişlik Düzeyleri

Tükenmişlik Düzeyi	Ort.	Mod	Arit.Ort
1.İşimden soğduğumu hissediyorum.	3.00	2.00	2.58
2.İş gününün sonunda kendimi ruhen tükenmiş hissediyorum.	2.00	2.00	2.45
3.Yeni bir işgünü için sabah uyandı-ğında bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı hissediyorum.	3.00	4.00	3.13
4.İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini anlarım.	1.00	1.00	1.15
5.İşim gereği karşılaştığım bazı kimselere sanki insan değilmiş gibi davrandığımı hissediyorum.	4.00	4.00	3.73
6.İşim gereği gerçekten çok yıprandığımı hissediyorum.	2.00	2.00	2.06
7.İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.	1.00	1.00	1.12
8.İşimin beni tükettiğini hissediyorum.	3.00	2.00	2.49
9.İşim sayesinde insanların yaşamına katkıda bulunduğuma inanıyorum.	1.00	1.00	1.18

10.Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara daha sert davrandığımı hissediyorum.	3.00	4.00	3.24
11.Bu işin beni duygusal olarak katılaştırmasından endişe duyuyorum.	3.00	4.00	3.12
12.Kendimi çok şeyler yapabilecek güçte hissediyorum.	1.00	1.00	1.28
13.İşimin beni kısıtladığımı hissediyorum.	2.00	2.00	2.37
14.İşimde çok fazla çalıştığımı düşünüyorum.	2.00	2.00	1.85
15.İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil.	4.00	4.00	3.56
16.Doğrudan doğruya insanlarla çalışmak bende çok fazla stres yaratıyor.	3.00	3.00	3.08
17.İşim gereği karşılaştığım insanlarla aramızda rahat bir hava yaratabiliyorum.	1.00	1.00	.87
18.Kendimi çok enerjik hissediyorum.	1.00	1.00	1.41
19.Bu işte birçok kayda değer başarı elde ettiğimi düşünüyorum.	1.00	1.00	1.18
20.İşimde yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.	4.00	4.00	3.18
21.İşimde karşılaştığım duygusal sorunlara serinkanlılıkla yaklaşıyorum.	1.00	1.00	.84
22.İşim gereği karşılaştığım insanların bazı sorunlarından dolayı beni suçladıklarını hissediyorum.	3.00	4.00	3.11

Tablo 5’te görülebileceği üzere, Katılımcı pilotların tamamının “Çok nadir”, “Bazen”, “Çoğu zaman” ve “Her zaman” şeklinde algılarından farklı boyutlarda tükenmişlik yaşadıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 5’te görülebileceği üzere, katılımcı pilotların tükenmişlik ifadelerinden görece olarak en çok katıldıkları üç ifade sırasıyla şunlardır:

- “İşim gereği karşılaştığım bazı kimselere sanki insan değillermiş gibi davrandığımı hissediyorum.”
- “İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil.”
- “İşimde yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.”

Yine Tablo 5’te görülebileceği üzere, katılımcı pilotların tükenmişlik ifadelerinden görece olarak en az katıldıkları üç ifade ise sırasıyla şunlardır:

- İşimde karşılaştığım duygusal sorunlara serinkanlılıkla yaklaşıyorum.”
- “İşim gereği karşılaştığım insanlarla aramızda rahat bir hava yaratabiliyorum.”
- “İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini anlarım.”

Tablo 5’te de görülebileceği üzere, katılımcı pilotların duyarsızlaşma ve duygusal tükenmeye ilişkin tükenmişlik ifadelerine katılma düzeyleri yüksek, buna karşın kişisel başarı eksilmesi başlığı altında yer alan tükenmişlik ifadelerine katılma düzeyleri ise düşüktür.

3.1. Pilotların tükenmişliğini alt boyutlar bazında incelenmesi

Daha önce değinildiği üzere, MTÖ’de mesleki tükenmişlik, “Duygusal Tükenme”, “Duyarsızlaşma” ve “Kişisel Başarı” şeklinde üç alt boyutta değerlendirilmektedir.

3.1.1. Duygusal Tükenme:

Katılımcı pilotların duygusal tükenme boyutundaki tükenmişliklerine ait betimsel istatistikler Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. *Pilotların Duygusal Tükenme Boyutundaki Tükenmişlikleri*

Duygusal Tükenme İfadeleri	Ort.	Mod	Arit. Ort.
1.İşimden soğuduğumu hissediyorum.	3.00	2.00	2.58
2.İş gününün sonunda kendimi ruhen tükenmiş hissediyorum.	2.00	2.00	2.45
3.Yeni bir iş günü için sabah uyandığımda bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı hissediyorum.	3.00	4.00	3.13
6.İşim gereği gerçekten çok yıprandığımı hissediyorum.	2.00	2.00	2.06
8.İşimin beni tükettiğini hissediyorum.	3.00	2.00	2.49
13. İşimin beni kısıtladığını hissediyorum.	2.00	2.00	2.37
14.İşimde çok fazla çalıştığımı düşünüyorum.	2.00	2.00	1.85
16.Doğrudan doğruya insanlarla çalışmak bende çok fazla stres yaratıyor.	3.00	3.00	3.08
20.İşimde yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.	4.00	4.00	3.18

Tablo 6’da da görülebileceği üzere, katılımcı pilotlar duygusal tükenme boyutuna ilişkin tükenmişlik ifadelerine genel olarak “Her zaman”, “Çoğu zaman” ve “Bazen” biçiminde tepkide bulunmuşlardır. Bu bulgu, pilotların her zaman, çoğu zaman ve bazen duygusal tükenmişlik yaşadıklarını ortaya koymaktadır.

Pilotların tükenmişlik yaşamalarına neden olan faktörlerin alt boyutlarından biri olan duygusal tükenmişlik, pilotların yaşadığı stresin boyutu, fiziksel ve duygusal anlamda duygularındaki eksilmeleri göstermektedir. Duygusal tükenmişliğe neden olan etkenlere bakıldığında işin özellikleri ve kişilik yapısı önemli değişken olarak yer almaktadır.

Bu bağlamda bu da bize göstermektedir ki duygusal tükenme alt boyutları arasında paralellik bulunmaktadır.

3.1.2. Duyarsızlaşma

Katılımcı pilotların MTÖ'nün duyarsızlaşma boyutundaki tükenmişliklerine ait betimsel istatistikler Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Pilotların Duyarsızlaşma Boyutundaki Tükenmişlikleri

Duyarsızlaşma İfadeleri	Ort.	Mod	Arit. Ort.
5.İşim gereği karşılaştığım bazı kimselere sanki insan değilmiş gibi davrandığımı hissediyorum.	4.00	4.00	3.73
10.Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara daha sert davrandığımı hissediyorum.	3.00	4.00	3.24
11.Bu işin beni duygusal olarak katılaştırmasından endişe duyuyorum.	3.00	4.00	3.12
15.İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil.	4.00	4.00	3.56
22.İşim gereği karşılaştığım insanların bazı sorunlarından dolayı beni suçladıklarını hissediyorum.	3.00	4.00	3.11

Tablo 7'de görülebileceği üzere, katılımcı pilotlar, duyarsızlaşma boyutundaki tükenmişlik ifadelerine genel olarak "Her Zaman" ve "Çoğu Zaman" şeklinde tepkide bulunmuşlardır. Bu bulgu pilotların duyarsızlaşma boyutundaki tükenmişliklerinin yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Tükenmişliğin alt boyutlarından biri olan duyarsızlaşma kişiler arasında olumsuz ve katı tutumları ifade etmektedir.

Duyarsızlaşma ile ilgili, pilotların anketteki sorulara verdikleri yanıtlar incelendiğinde duyarsızlık boyutunda bir tükenmişlik yaşadıkları görülmektedir.

3.1.3. Kişisel başarı

Katılımcı pilotların MTÖ'nün kişisel başarı boyutundaki tükenmişliklerine ait betimsel istatistikler Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Pilotların Kişisel Başarı Boyutundaki Tükenmişlikleri

Kişisel Başarı İfadeleri	Ort.	Mod	Arit. Ort.
4. İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini anlarım.	1.00	1.00	1.49
7. İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.	1.00	1.00	1.12
9. İşim sayesinde insanların yaşamına katkıda bulunduğuma inanıyorum.	1.00	1.00	1.18
12. Kendimi çok şeyler yapabilecek güçte hissediyorum.	1.00	1.00	1.28
17. İşim gereği karşılaştığım insanlarla aramızda rahat bir hava yaratabiliyorum.	1.00	1.00	.87
18. Kendimi çok enerjik hissediyorum.	1.00	1.00	1.41
19. Bu işte birçok kayda değer başarı elde ettiğimi düşünüyorum.	1.00	1.00	1.18
21. İşimde karşılaştığım duygusal sorunlara serinkanlılıkla yaklaşıyorum.	1.00	1.00	.84

Tablo 8’de de görülebileceği üzere, katılımcı pilotlar, kişisel başarı boyutundaki tükenmişlik ifadelerinin tümüne “Çoğu zaman” şeklinde tepkide bulunmuşlardır. Bu bulgu, pilotların çoğu zaman kişisel başarı boyutunda tükenmişlik yaşadıklarını ortaya koymaktadır.

3.2. Pilotların tükenmişliklerinin çeşitli değişkenler bakımından analizi

Araştırmanın bu kısmında, katılımcı pilotların tükenmişliklerinin cinsiyet, yaş, işin niteliği, pilotluk eğitiminin alındığı kurum, uçuş lisansının türü, çalışılan işletme ya da kurumdaki pozisyon, pilot olarak çalışmayı tercih etme nedeni, mesleki kıdem süresi, gerçekleştirilen uçuş tipi ve geleceğe güvenle bakma durumu değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği saptanmaya çalışılmıştır.

3.2.1. Cinsiyete göre

Katılımcı pilotların tükenmişlik algılarının cinsiyet değişkenine göre analizi Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. *Pilotların Tükenmişliklerini Cinsiyet Değişkenine Göre İlişkisiz Grup t-Testi Sonuçları*

Cinsiyet	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Kadın	32	46.94	12.08	401	-1.499	.135
Erkek	371	49.14	7.54			

Varyansların homojenliği için Levene Testi $F=18.300$, $p=.000$ $p>.05$

Tablo 9’da görüldüğü gibi, cinsiyete göre dahil edilen pilotların tükenmişlik puanları arasında anlamlı bir fark yoktur ($t_{(401)} = -1.499$, $p>.05$). Bu bulgu, cinsiyetin pilotların tükenmişliklerini etkileyen bir faktör olmadığını ortaya koymaktadır.

3.2.2. Yaşa göre

Katılımcı pilotların tükenmişliklerinin yaş değişkenine göre analizi Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10 . *Pilotların Tükenmişliklerinin Yaş Değişkenine Göre Analizi*

Yaş	N	\bar{X}	S
19-25	5	51.80	8.67
26-30	59	52.08	7.87
31-35	78	49.26	9.25
36-40	66	49.99	7.03
41-45	46	49.41	6.83
45-50	60	48.18	6.89
51-55	53	45.92	8.57
56-60	27	46.53	6.84
61 ve sonrası	9	45.00	8.44
Toplam	403	48.97	8.00

Tablo 10’da görüldüğü gibi, katılımcı pilotların yaş değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde 26-30 yaş arasındaki pilotların en yüksek ortalamaya ($\bar{X}=52.08$), 61 yaş ve üzerindeki pilotların ise en düşük ortalamaya ($\bar{X}=45.00$) sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcı pilotların yaş değişkenine göre tükenmişlik puanları arasında fark olup olmadığını saptamak üzere yapılan bir boyutlu varyans analizi sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Katılımcı pilotların Tükenmişlik Düzeylerinin Yaş Değişkenine Göre Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Manidar Fark
Gruplararası	1508.065	8	188.508	3.070	.002*	2-3,2-6,
Gruplarıçi	24196.515	394	61.412			2-7, 2-8,
Toplam	25704.581	402				2-9, 3-7, 4-7 ve 5-7

Varyansların homojenliği için Levene Testi $F=930$; $sd=8, 394$; $p=.491$ * $p<.05$

Tablo 11.'de görüldüğü gibi, Katılımcı pilotların yaş değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları arasındaki farkın manidarlığını test etmek için yapılan varyans analizi sonucunda F değeri manidar bulunmuştur ($F_{(8, 394)}=3.070$, $p<.05^*$). Bu bulgu, yaş değişkenine göre pilotların tükenmişlik puanları arasında fark olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle pilotların tükenmişlik düzeyleri yaş aralıklarına göre değişmektedir. Katılımcı pilotların tükenmişlikleri arasında yaşa göre görülen bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğu LSD Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma Testi ile saptanmıştır. Test sonuçları söz konusu farklılıkların; 26-30 yaş aralığındaki pilotlar ile 31-35, 45-50, 51-55, 56-60, 61 ve sonrası yaş aralığındaki, 31-35, 36-40 ve 41-45 yaş aralığındaki pilotlar ile 51-55 yaş aralığındaki pilotlar arasında olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu kıdemli pilot oluncaya kadar ki yaş aralığındaki tüm pilotların, görece olarak daha genç ve kıdemsiz olan 26-30 yaş aralığındaki pilotlara göre tükenmişliklerinin yüksek düzeyde olduğu daha yaşlı pilotların ise tükenmişliklerinin daha düşük düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.3. İşin niteliğine göre

Katılımcı pilotların tükenmişliklerinin işin niteliği değişkenine göre analizi Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Pilotların Tükenmişliklerinin İşin Niteliği Değişkenine Göre Analizi

İşin Niteliği	N	\bar{X}	S
Yolcu Taşımacılığı	373	49.09	8.15
Hava Kargo Taşımacılığı	10	44.80	5.37
Diğer	20	48.75	5.26
Toplam	403	48.97	7.99

Tablo 12’de görüldüğü gibi, Katılımcı pilotların işin niteliği değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde yolcu taşımacılığı yapan pilotların en yüksek ortalamaya ($\bar{X}=49.09$), hava kargo taşımacılığı yapan pilotların ise en düşük ortalamaya ($\bar{X}=44.80$) sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcı pilotların işin niteliği değişkenine göre tükenmişlik puanları arasında fark olup olmadığını saptamak üzere yapılan bir boyutlu varyans analizi sonuçları Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 13. Pilotların Tükenmişlik Düzeylerinin İşin Niteliği Değişkenine Göre Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Manidar Fark
Gruplararası	180.330	2	90.17	1.413	.245	-
Gruplarıçi	25524.251	400	63.81			
Toplam	25704.581	402				

Varyansların homojenliği için Levene Testi $F=3.247$; $sd=2, 400$; $p=.040$

$p>.05$

Tablo 13’de görüldüğü gibi, katılımcı pilotların işin niteliği değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları arasındaki farkın manidarlığını test etmek için yapılan varyans analizi sonucunda F değeri manidar bulunmamıştır ($F_{(2-400)}= 1.413$, $p>.05$). Bu bulgu, işin niteliği değişkenine göre pilotların tükenmişlik puanları arasında fark olmadığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle pilotların tükenmişlik düzeyleri yaptıkları işin niteliğine göre değişmemektedir.

3.2.4. Pilotluk eğitimi alınan kuruma göre

Katılımcı pilotların tükenmişliklerinin pilotluk eğitimi alınan kurum değişkenine göre analizi Tablo 14.’de verilmiştir.

Tablo 14. Pilotların Tükenmişliklerinin Pilotluk Eğitimi Alınan Kurum Değişkenine Göre Analizi

Pilotluk Eğitimi Alınan Kurum	n	\bar{X}	S
Havacılık Yüksek Okulu/Fakültesi Pilotaj Bölümü	156	49.40	6.93
Üniversite Sonrası Pilotaj Okulu	159	50.34	6.36
Türk Silahlı Kuvvetleri	88	45.72	8.28
Toplam	403	48.97	8.00

Tablo 14.'de görüldüğü gibi, katılımcı pilotların pilotluk eğitimi alınan kurum değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde üniversite sonrası pilotaj okulundan mezun olan pilotların en yüksek ortalamaya ($\bar{X}=50.34$), Türk Silahlı Kuvvetlerinden mezun pilotların ise en düşük ortalamaya ($\bar{X}=45.72$) sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcı pilotların pilotluk eğitimi alınan kurum değişkenine göre tükenmişlik puanları arasında fark olup olmadığını saptamak üzere yapılan bir boyutlu varyans analizi sonuçları Tablo 15.'de verilmiştir.

Tablo 15. Pilotların Tükenmişlik Düzeylerinin Pilotluk Eğitimi Alınan Kurum Değişkenine Göre Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Manidar Fark
Gruplararası	1259.465	2	629.732	10.304	.000**	1-3ve
Gruplarıçi	24445.116	400	61.113			2-3
Toplam	25704.581	402				

Varyansların homojenliği için Levene Testi $F=3.472$; $sd=2, 400$; $p=.032$ $p<.01$ **

Tablo 15'de görüldüğü gibi, pilotların pilotluk eğitimi alınan kurum değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları arasındaki farkın manidarlığını test etmek için yapılan varyans analizi sonucunda F değeri manidar bulunmuştur ($F_{(2-400)}=10.304$, $p<.01$ **). Bu bulgu, pilotluk eğitimi alınan kurum değişkenine göre pilotların tükenmişlik puanları arasında fark olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle pilotların tükenmişlik düzeyleri pilotluk eğitim aldıkları kuruma göre değişmektedir.

Katılımcı pilotların tükenmişlik algıları arasında pilotluk eğitimi alınan kuruma göre görülen bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğu LSD Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma Testi ile saptanmıştır. Test sonuçları söz konusu farklılıkların; Havacılık Y.O/Fakültesi Pilotaj Bölümü mezunu ve üniversite sonrası pilotaj okulundan mezun olan pilotlar ile Türk Silahlı Kuvvetlerinden mezun olan pilotlar arasında olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu görece daha zor koşullarda eğitim alan Havacılık Y.O/Fakültesi Pilotaj Bölümü mezunu ve üniversite sonrası pilotaj okulundan mezun olan pilotların tükenmişliklerinin daha yüksek, Türk Silahlı Kuvvetlerinden mezun pilotların tükenmişliklerinin daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.5. Uçuş lisansının türüne göre

Katılımcı pilotların tükenmişliklerini uçuş lisansının türü değişkenine göre analizi Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16. *Pilotların Tükenmişliklerinin Uçuş Lisansının Türü Değişkenine Göre Analizi*

Uçuş Lisansının Türü	N	\bar{X}	S
ATPL (Havayolu Nakliye Pilotu Lisansı)	366	48.57	7.86
CPL (Ticari Pilot Lisansı)	10	54.90	6.92
CPL IR (Ticari Pilot Lisansı IR)	27	52.11	8.92
Toplam	403	48.97	8.00

Tablo 16’da görüldüğü gibi, katılımcı pilotların sahip olunan uçuş lisansı türü değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde, CPL (Ticari Pilot Lisansı)’ye sahip pilotların en yüksek ortalamaya (\bar{X} =54.90), ATPL (Havayolu Nakliye Pilotu Lisansı)’ye sahip pilotların ise en düşük ortalamaya (\bar{X} =48.57) sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcı pilotların sahip olunan uçuş lisansı türü değişkenine göre tükenmişlik puanları arasında fark olup olmadığını saptamak üzere yapılan bir boyutlu varyans analizi sonuçları Tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17. *Pilotların Tükenmişlik Düzeylerinin Uçuş Lisansı Türü Değişkenine Göre Varyans Analizi Sonuçları*

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Manidar Fark
Gruplararası	675.506	2	337.753	5.398	.005*	1-2 ve 1-3
Gruplariçi	25029.075	400	62.573			
Toplam	25704.581	402				

Varyansların homojenliği için Levene Testi $F= .207$; $sd=2, 400$; $p=.813$

* $p<.05$

Tablo 17’de görüldüğü gibi, Katılımcı pilotların sahip olunan uçuş lisansı türü değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları arasındaki farkın manidarlığını test etmek için yapılan varyans analizi sonucunda F değeri

manidar bulunmuştur ($F_{(2-400)}=5.398, p<.05^*$). Bu bulgu, uçuş lisansı türü değişkenine göre pilotların tükenmişlik puanları arasında fark olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle pilotların tükenmişlik düzeyleri sahip oldukları uçuş lisansı türüne göre değişmektedir. Katılımcı pilotların tükenmişlikleri arasında uçuş lisansı türüne göre görülen bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğu LSD Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma Testi ile saptanmıştır. Test sonuçları söz konusu farklılıkların; ATPL (Havayolu Nakliye Pilotu Lisansı)'ye sahip pilotlar ile CPL (Ticari Pilot Lisansı) ve CPL IR (Ticari Pilot Lisansı IR)'ye sahip pilotlar arasında olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, ATPL (Havayolu Nakliye Pilotu Lisansı)'ye sahip pilotların, CPL (Ticari Pilot Lisansı) ve CPL IR (Ticari Pilot Lisansı IR)'ye sahip pilotlara göre mesleki tükenmişlerinin daha düşük düzeyde olduğunu ya da CPL (Ticari Pilot Lisansı) ve CPL IR (Ticari Pilot Lisansı IR)'ye sahip pilotların ATPL (Havayolu Nakliye Pilotu Lisansı)'ye sahip pilotlara göre mesleki tükenmişlik düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.6. Çalışılan işletmedeki/kurumdaki pozisyona göre

Katılımcıların pilotların tükenmişliklerinin çalışılan işletmedeki/kurumdaki pozisyon değişkenine göre analizi Tablo 18'de verilmiştir.

Tablo 18. Pilotların Tükenmişliklerinin Çalışılan İşletmedeki/Kurumdaki Pozisyon Değişkenine Göre Analizi

Çalışılan İşletmedeki/ Kurumdaki Pozisyon	N	\bar{X}	S
Kaptan Pilot	223	47.52	7.16
İkinci Pilot	173	50.75	8.73
Diğer	7	51.00	5.29
Toplam	403		8.00

Tablo 18'de görüldüğü gibi, katılımcı pilotların kurumdaki pozisyon değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde, diğer kategorisinde yer alan Hava Kargo, Yolcu ve Kargo (Her ikiside) Öğretmen pilotların kategorisinde yer alan pilotların en yüksek ortalamaya ($\bar{X}=51.00$), kaptan pilotların ise en düşük ortalamaya ($\bar{X}=47.52$) sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcı pilotların kurumdaki pozisyon değişkenine göre tükenmişlik puanları arasında fark olup olmadığını saptamak üzere yapılan bir boyutlu varyans analizi sonuçları Tablo 19'da verilmiştir.

Tablo 19. Pilotların Tükenmişlik Düzeylerinin Kurumdaki Pozisyon Değişkenine Göre Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Manidar Fark
Gruplararası	1046.609	2	523.305	8.489	.000**	1-2
Gruplarıçi	24657.971	400	61.645			
Toplam	25704.581	402				

Varyansların homojenliği için Levene Testi $F=3.528$; $sd=2, 400$; $p=.030^*$ * $p<.05$

Tablo 19’da görüldüğü gibi, katılımcı pilotların kurumdaki pozisyon değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları arasındaki farkın manidarlığını test etmek için yapılan varyans analizi sonucunda F değeri manidar bulunmuştur ($F_{(2-400)}=8.489$, $p<.05^*$). Bu bulgu, kurumdaki pozisyon değişkenine göre pilotların tükenmişlik algısı puanları arasında fark olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle pilotların tükenmişlik algı düzeyleri kurumdaki pozisyonlarına göre değişmektedir. Katılımcı pilotların tükenmişlik algıları arasında kurumdaki pozisyona göre görülen bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğu LSD Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma Testi ile saptanmıştır. Test sonuçları söz konusu farklılıkların; kaptan pilotlar ile ikinci pilotlar arasında olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, ikinci pilotların kaptan pilotlara göre tükenmişlik algılarının daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.7. Pilot olarak çalışmayı tercih etme nedenine göre

Katılımcı pilotların tükenmişlik düzeylerinin pilot olarak çalışmayı tercih etme nedeni değişkenine göre analizi Tablo 20’de verilmiştir.

Tablo 20. Tükenmişliklerinin Pilot Olarak Çalışmayı Tercih Etme Nedeni Değişkenine Göre Analizi

Pilot Olarak Çalışmayı Tercih Etme Nedeni	N	\bar{X}	S
Mesleğe Olan Tutku	303	49.66	7.52
Bitmeyen Heyecan	4	40.75	7.93
Alınan Ücretin Tatmin Edici Olması	82	46.22	9.00
Başka Bir İş Bulamama	10	51.40	8.45
İş Garantisi	4	55.00	2.00
Toplam	403	48.97	8.00

Katılımcı pilotların pilot olarak çalışmayı tercih etme nedeni değişkenine göre tükenmişlik puanları arasında fark olup olmadığını saptamak üzere yapılan bir boyutlu varyans analizi sonuçları Tablo 21’de verilmiştir.

Tablo 21. *Katılımcı pilotların Tükenmişlik Düzeylerinin Pilot Olarak Çalışmayı Tercih Etme Değişkenine Göre Varyans Analizi Sonuçları*

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Manidar Fark
Gruplararası	1239.395	2	309.849	5.041	.001**	1-2,
Gruplarıçi	24465.186	398	61.470			1-3,
Toplam	25704.581	402				2-4,
						2-5,
						3-4 ve
						3-5

Varyansların homojenliği için Levene Testi $F=1.641$; $sd=4, 398$; $p=.163$ ** $p<.01$

Tablo 21’de görüldüğü gibi, Katılımcı pilotların pilot olarak çalışmayı tercih etme değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları arasındaki farkın manidarlığını test etmek için yapılan varyans analizi sonucunda F değeri manidar bulunmuştur ($F_{(4,398)}=5.041$, $p<.01$ **). Bu bulgu, pilot olarak çalışmayı tercih etme değişkenine göre pilotların tükenmişlik puanları arasında fark olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle pilotların tükenmişlik düzeyleri pilot olarak çalışmayı tercih etme nedenlerine göre değişmektedir. Katılımcı pilotların çalışma koşulları algıları arasında pilot olarak çalışmayı tercih etme nedenlerine göre görülen bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğu LSD Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma Testi ile saptanmıştır. Test sonuçları söz konusu farklılıkların şu gruplar arasında olduğunu göstermektedir. Pilotların mesleğe olan tutkuları, bitmeyen heyecanları, başka bir iş bulamama korkusu, iş garantisi ve ücretin tatmin edici olması gibi unsurların pilotluğu tercih etmede etken olduğunu ortaya koymuştur.

Bu bulgu, pilotluğu başka bir iş bulamadığı için tercih eden pilotlar ile pilotluğu iş garantisi nedeniyle tercih eden pilotların tükenmişliklerinin pilotluğu bitmeyen heyecan ve tatmin edici ücreti nedeniyle tercih eden pilotlardan daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Yine araştırma sonuçlarına göre pilotluğu bitmeyen heyecanı ve tatmin edici ücreti nedeniyle tercih eden pilotların tükenmişlik düzeyleri pilotluğu mesleğe olan tutkusu nedeniyle tercih eden pilotlardan daha düşüktür.

3.2.8. Meslekteki kıdem süresine göre

Katılımcı pilotların tükenmişlik düzeylerinin meslekteki kıdem süresi değişkenine göre analizi Tablo 22’de verilmiştir.

Tablo 22. Pilotların Tükenmişliklerinin Meslekteki Kıdem Süresi Değişkenine Göre Analizi

Meslekteki Kıdem Süresi	N	\bar{X}	S
1 yıl ve altı	12	56.92	7.38
1-5 yıl	105	52.25	7.26
6-10 yıl	63	46.95	8.86
11-15 yıl	57	47.44	9.22
16-20 yıl	18	47.11	6.39
21-25 yıl	38	48.42	6.37
25 yıl ve üzeri	110	47.41	6.90
Toplam	403	48.97	8.00

Tablo 22’de görüldüğü gibi, katılımcı pilotların meslekteki kıdem süresi değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde, meslekteki kıdem süresi 1 yıldan daha az olan pilotların en yüksek ortalamaya ($\bar{X}=56.92$), meslekteki kıdem süreleri 6-10 yıl arasında olan pilotların ise en düşük ortalamaya ($\bar{X}=46.95$) sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcı pilotların meslekteki kıdem süresi değişkenine göre tükenmişlik puanları arasında fark olup olmadığını saptamak üzere yapılan bir boyutlu varyans analizi sonuçları Tablo 23’de verilmiştir.

Tablo 23. Pilotların Tükenmişlik Düzeylerinin Meslekteki Kıdem Süresi Değişkenine Göre Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Manidar Fark
Gruplararası	2617.578	6	436.263	7.483	.000**	1-2, 1-3,
Gruplarıçi	23087.003	396	58.301			1-4, 1-5
Toplam	25704.581	402				1-6, 1-7, 2-3, 2-4, 2-5, 2-6, 2-7,

Varyansların homojenliği için Levene Testi $F=2.238$; $sd=6, 396$; $p=.039$ ** $p<.01$

Tablo 23’de görüldüğü gibi, Katılımcı pilotların meslekteki kıdem süresi değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları arasındaki farkın manidarlığını test etmek için yapılan varyans analizi sonucunda F değeri manidar bulunmuştur ($F_{(6,396)}=7.483$, $p<.01$ **). Bu bulgu, meslekteki kıdem süresi değişkenine göre pilotların tükenmişlik puanları arasında fark olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle pilotların tükenmişlik düzeyleri meslekteki kıdem sürelerine göre değişmektedir. Katılımcı pilotların tükenmişlik düzeyleri arasında meslekteki kıdem süresine göre görülen bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğu LSD Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma Testi ile saptanmıştır. Test sonuçları söz konusu farklılıkların; meslekteki kıdem süresi 1 yılın altında olan pilotlar ile meslekteki kıdem süresi 6 yılın üzerinde olan tüm pilot grupları ve meslekteki kıdem süresi 1-5 yıl arasında olan pilotlar ile meslekteki kıdem süresi 6 yılın üzerinde olan tüm pilot grupları arasında olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, kıdem süresi daha düşük ve görece olarak meslekte en yeni olan pilotların tükenmişlik düzeylerinin meslekte daha kıdemli olan pilotlardan daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.9. Gerçekleştirilen uçuş tipine göre

Katılımcı pilotların tükenmişlik düzeylerinin gerçekleştirilen uçuş tipi değişkenine göre analizi Tablo 24’de verilmiştir.

Tablo 24. Pilotların Tükenmişliklerinin Gerçekleştirilen Uçuş Tipi Değişkenine Göre Analizi

Gerçekleştirilen Uçuş Tipi	N	\bar{X}	S
Kısa Mesafeli Uçuşlar	21	50.24	10.17
Orta Mesafeli Uçuşlar	216	49.23	8.29
Uzun Mesafeli Uçuşlar	166	48.46	7.29
Toplam	403	48.97	8.00

Tablo 24.’de görüldüğü gibi, katılımcı pilotların gerçekleştirilen uçuş tipi değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde, kısa mesafeli uçuş yapan pilotların en yüksek ortalamaya ($\bar{X}=50.24$), uzun mesafeli uçuş yapan pilotların ise en düşük ortalamaya ($\bar{X}=48.46$) sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcı pilotların gerçekleştirilen uçuş tipi değişkenine göre tükenmişlik puanları arasında fark olup olmadığını saptamak üzere yapılan bir boyutlu varyans analizi sonuçları Tablo 25’de verilmiştir.

Tablo 25. Katılımcı Pilotların Tükenmişlik Düzeylerinin Gerçekleştirilen Uçuş Tipi Değişkenine Göre Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Manidar Fark
Gruplararası	91.062	2	45.531	.711	.492	-
Grupiçi	25613.519	400	64.034			
Toplam	25704.581	402				

Varyansların homojenliği için Levene Testi $F= 1.637$; $sd=2, 400$; $p=.196$ $P>.05$

Tablo 25’de görüldüğü gibi, katılımcı pilotların gerçekleştirilen uçuş tipi değişkenine göre tükenmişlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları arasındaki farkın manidarlığını test etmek için yapılan varyans analizi sonucunda F değeri manidar bulunmamıştır ($F_{(2-400)}=.711, p>.05$). Bu bulgu, gerçekleştirilen uçuş tipi değişkenine göre pilotların tükenmişlik puanları arasında fark olmadığını ortaya koymaktadır. Bu bulguya göre pilotların tükenmişlik düzeyleri gerçekleştirdikleri uçuş tipine göre değişmemektedir. Başka bir deyişle, pilotların gerçekleştirdiği uçuş tipi tükenmişliklerini etkileyen bir faktör değildir.

3.2.10. Geleceğe güvenle bakma durumuna göre

Katılımcı pilotların tükenmişliklerinin geleceğe güvenle bakma durumu değişkenine göre analizi Tablo 26’da verilmiştir.

Tablo 26. Pilotların Tükenmişliklerinin Geleceğe Güvenle Bakma Durumu Değişkenine Göre

Geleceğe Bakma	Güvenle	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Güvenle Bakıyorum		87	51.76	6.58	401	3.735	.000**
Güvenle Bakmıyorum		316	48.20	8.19			

İlişkisiz Grup t-Testi Sonuçları

Varyansların homojenliği için Levene Testi $F= 3.614, p=.058$ ** $p<.01$

Tablo 26’da görüldüğü gibi, geleceğe güvenle bakma durumuna göre katılımcı pilotların tükenmişlik puanları arasında anlamlı bir fark vardır ($t_{(401)}= 3.735, p<.01$ **). Geleceğe güvenle bakan pilotların tükenmişlik düzeyleri daha düşük düzeyde olduğu, geleceğe güvenle bakmayan pilotların tükenmişlik düzeyleri daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda anketimiz 2021 yılı Covid-19 sürecinde yapıldığından pilotların geleceğe güvenle bakma durumuna göre yaşadığı tükenmişlik sorularına 316 pilot güvenle bakmıyorum cevabını vermesine neden olmuş olduğu varsayılmaktadır. Ankette pilotların sorulara verilen cevapları etkileyen unsurlar olarak işten çıkarılma endişesi, maaşlarının düşmesi ve sağlık sorunları gibi etkenlerin geleceğe güvenle bakmamalarına ve tükenmişlik yaşamalarına neden olduğu görülmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Günümüzün hızla değişen ve gelişen koşulları bağlamında havacılık işletmelerindeki pilotların sağlığı, güvenliği ve tükenmişliklerine etkileri açısından değerlendirilmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Pilotların tükenmişlikleri bağlamında yaşadıkları sorunlara yönelik farkındalığın arttırılabilmesi için konuya ilişkin araştırmaların sınırlılığın dikkate alındığında bu alanda bir araştırma yapma gereği duyulmuştur.

Bu çalışmada, Sivil havacılık sektörünün önemli bir parçası olan havayolu işletmelerinde görev yapan pilotların maslach tükenmişlik ölçeğine göre tükenmişliklerinin ne kadar etkilendiği konusu araştırılmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen bulguların, 22 maddeden oluşan üç faktörlü olduğu saptanan MTÖ'nin çalışma grubundan elde edilen verilerin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında; sivil havayolu işletmelerinde görev yapan pilotlarının meslekleri ile tükenmişlikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Araştırma sonucu pilotlarının tükenmişliği alt boyutlarıyla birlikte belli düzeylerde tükenmişlik yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu tespitle pilotların meslekleri nedeniyle yaşadıkları tükenmişliği azaltıcı önlemlerin alınması, pilotların çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve yaşam kalitelerinin artırılmasına dönük politika ve uygulamaların hayata geçirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

Yapılan analizde pilotların geleceğe güvenle bakma ile ilgili tükenmişlik algılarının yüksek düzeyde olması ve 316 pilotun geleceğe güvenle bakmıyorum cevabını vermesinin nedenleri daha kapsamlı akademik çalışmalarla araştırılması ve tartışılması önerilir.

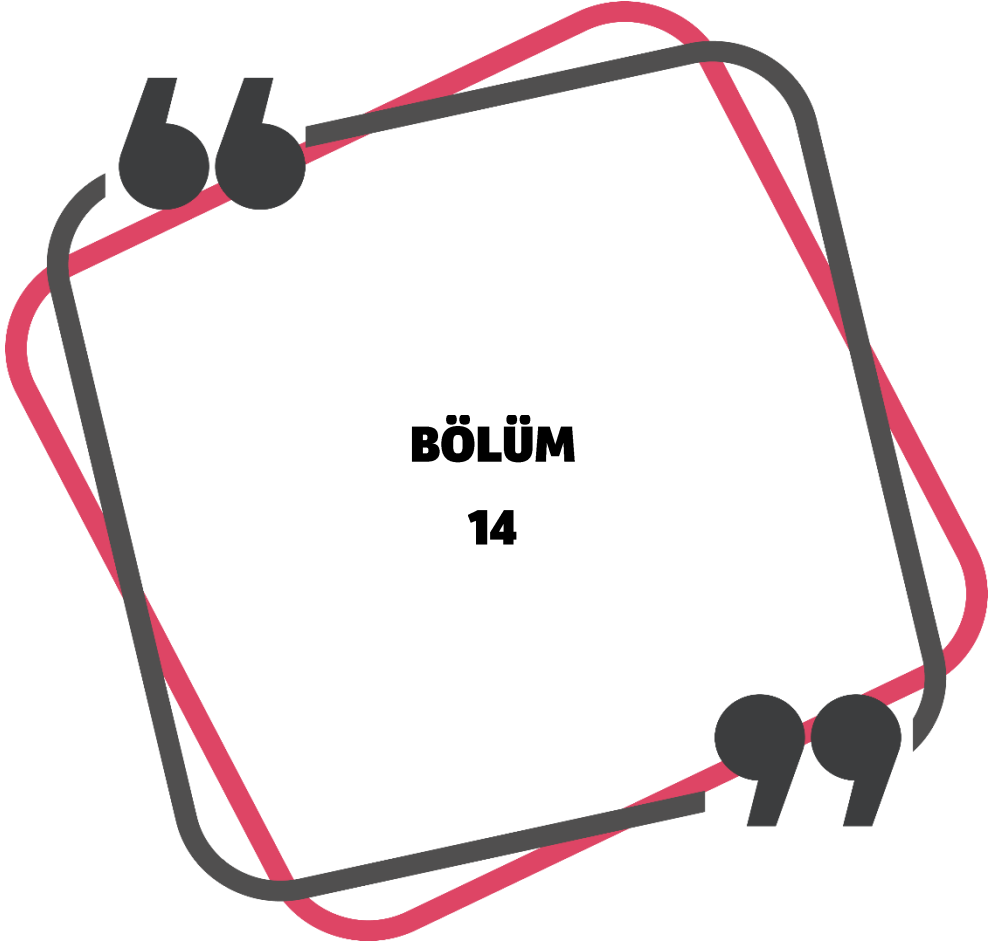
Araştırma ile elde edilen bulguların; pilotların tükenmişliğini azaltıcı önlemlerin alınmasına yönelik çalışmalar yapılması, pilotların çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve yaşam kalitelerinin artırılmasına yönünde politika ve uygulamaların hayata geçirilmesi için yapılacak ortak çalışmalara yön vereceği düşünülmektedir.

Teşekkür

Bu çalışma Doktora tezinden üretilmiştir. Öncelikle tezimin oluşmasında bilgi ve tecrübeleri ile desteğini esirgemeyen, tezimin yürütülmesinde ve sonuçlanmasında büyük emeği olan, çalışma temposu ve çalışma disiplini ile örnek aldığım değerli hocam Sn. Prof. Dr. Nuray GÖKÇEK KARACA'ya en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Kaynakça

- Çam, O. (1992). Tükenmişlik envanterinin geçerlik ve güvenilirliğinin Araştırılması.VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı. 155-160.
- Çapri, B. (2006). Tükenmişlik ölçeğinin türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(1), 62-77.
- Ercan, İ. ve Kan , İ. (2004). "Ölçeklerde güvenilirlik ve geçerlik", Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 30, (3), 211-216.
- Ergin, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach tükenmişlik ölçeği'nin uyarlanması. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları. Ankara: Türk Psikologlar Demeği Yayınları, 143-154.
- Fornell, C, and Larcker, D. F, (1981). Gözlenemeyen değişkenli ve ölçüm hatalı yapısal denklem modelleri: Cebir ve istatistik, İşletme Enstitüsü, Michigan Üniversitesi, JL Kellogg İşletme Enstitüsü, Northwestern Üniversitesi.18.(3), 382-388.
- Hair, J., Black, W., Babin, B., Anderson, R. and Tatham, R. (2009). Multivariate data analysis. Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River.
- Huang, C. C., Wang, Y. M., Wu, T. W., and Wang, P. A. (2013). "An Empirical Analysis of the Antecedents and Performance Consequences of Using The Moodle Platform", International Journal of Information and Education Technology, 3, (2) 217-221.
- Kalaycı, Ş. (Ed.) (2006). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karasar, N. (2020). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Maslach, C. ve S. E. Jackson (1981), "The Measurement of Experienced Burnout", Journal of Occupational Behavior, Vol. 2, pp. 99 – 113.
- Raykov, T. (1997). Estimation of composite reliability for congeneric measures. Applied Psychological Measurement, 21(2), 173-184.
- Yönt, M.(2022). Pilotların Çalışma Koşullarına İlişkin Algılarının Tükenmişlik Üzerine Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (<https://www.airporthaber.com/kose-yazilari/havacilarin-tukenmislik-sendromu-riski.html>).

YENİLENEBİLİR ENERJİ ÜRETİMİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Dr. Esra CEBECİ MAZLUM

Selçuk Üniversitesi Silifke
Taşucu Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0001-5563-0681

1. GİRİŞ

Enerji, insanlığın yaşam kalitesini iyileştiren, ekonomik ve sosyal olarak ilerleme sağlayan bir faktördür (Liming, 2009: 1096). Nüfus artışı, ekonomik büyüme ve yüksek yaşam standartlarında yaşama isteği enerji tüketimini ve enerjiye olan talebi arttırmıştır (Karaaslan ve Gezen, 2017: 3). Enerji kaynaklarını doğada yenilenebilir veya tükenebilir olup olmamasına göre, dönüşümü olup olmamasına göre, ticari olup olmamasına göre, elde edilme yöntemine göre, üretim döneminde kullanılan teknolojisine göre farklı şekillerde sınıflandırabiliriz (Akbaş Akdoğan, 2021: 28).

Enerji kaynağı doğadan elde ediliyorsa ve kendini yenileyebilen enerjiler şeklinde olduğunda yenilenebilir enerji sınıflamasında yer aldığı görülmektedir (Tatlı, 2022: 17). Yenilenebilir enerji kaynakları kömür ve petrol gibi fosil kaynaklı olmayıp, CO₂ emisyonu az olan, çevreye etkisi diğer enerji türlerine göre çok daha az olan ve hazır olarak doğada bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarına hidrolik, güneş, biyokütle, rüzgâr, güneş, hidrojen, dalga ve gelgit vb. örnek olarak verilebilmektedir (MEB, 2012: 3-4). Yenilenebilir enerji kaynaklarının tükenmez olması ve çevreye zararı olmaması ile kullanım talebinin artmasının yanında maliyetli kaynak olması en önemli dezavantajını oluşturmaktadır (Çağıl, 2012: 8).

Bu kapsamda bu çalışmada, yenilenebilir enerji üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1990-2019 dönemi için ele alınan verilerle 18 OECD ülkesi için incelenmiştir. Konuya ilişkin literatürde OECD ülkeleri özelinde sınırlı çalışma yer almaktadır. Literatürde yer alan çalışmalardan (Bayraktutan vd.,2011; Ohler ve Fetters, 2014) farklı olarak bu çalışmada karbondioksit emisyonu açıklayıcı değişken olarak modele dahil edilmiş olup, güncel verileri kapsamaktadır. Çalış-

manın ikinci kısmında literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü kısımda yenilenebilir enerji, CO₂ ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki uygulamalı olarak incelenmiştir. Son kısımda ise çalışmanın sonucu yer almaktadır.

2. LİTERATÜR

Dünyada son yıllarda küresel ısınma ve buna bağlı olarak iklim değişiklikleri, doğal kaynak kullanımı doğrultusunda CO₂ emisyonu artışı, hava kirliliği, çevresel felaketler vb. durumlar yoğun bir biçimde yaşanmaktadır. Ülkelerin ekonomik büyüme hedeflerinin ağırlıklı olarak sanayi kesimine bağlı olması ve üretimde ağırlıklı olarak fosil kaynaklardan yararlanılması çevresel zararlara yol açmaktadır. Bu yüzde ülkelerin ekonomik büyümesi ve muhtemel çevresel sorunlar literatürde oldukça tartışılan konular arasındadır (Telek vd., 2022: 60). Literatürde enerji ve ekonomik büyüme konusunda oldukça fazla çalışma yer almaktadır. Bunlardan bir kısmı yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklanırken, yenilenebilir enerji üretimi ve ekonomik büyüme ilişkisine dair sınırlı çalışma yer almaktadır. Ayrıca, yenilenebilir enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik analizlerin son yıllarda ağırlık kazandığı da söylenebilmektedir.

Yenilenebilir enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair Türkiye özelindeki çalışmalarda; Dinç ve Akdoğan (2019) 1980-2016 yılları için yenilenebilir enerji üretimi, toplam enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini hem kısa hem de uzun dönemde incelemiştir. Çalışmada Johansen eşbütünleşme testi, VECM modeli ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışma bulgularına göre, değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Özbek (2021) ise 1990-2017 verileri ile ARDL modelini kullanarak yenilenebilir enerji üretiminin ekonomik büyümedeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada enerji üretiminin etkisinin belirgin hale gelmesi için sermaye stoku ve istihdam değişkenleri de ele alınmış olup, sermaye stoku, istihdam ve yenilenebilir enerji üretimindeki artışın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği görülmüştür.

Yenilenebilir enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki OECD özelindeki çalışmalarda; Bayraktutan vd. (2011) 1980-2007 dönemi verilerini panel veri analizini kullanarak incelemiştir. Değişkenler arasında uzun dönemde pozitif ilişkiye rastlanmış olup, çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ohler ve Fetters (2014) 20 OECD ülkesinde 1990-2008 dönemi için yenilenebilir enerji ile

ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiştir. Değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Konuya ilişkin tek ülkeli analizlerde; Bento ve Moutinho (2016) İtalya ekonomisi için 1960-2011 yılları verilerini ele alarak ARDL modeli ile yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ekonomik büyümedeki artış yenilenebilir enerji üretimini desteklemektedir. Khobai (2018) Güney Afrika için 1997-2012 dönemine ilişkin verileriyle VECM modeli ve Granger nedensellik testi aracılığıyla değişkenler arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir ve yenilenebilir enerjiden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Elde edilen bulgular büyüme hipotezini desteklemektedir. Oyeleke ve Akinlo (2019) Nijerya ekonomisi için 1980-2017 yılları için hata düzeltme modelini kullanmıştır. Yenilenebilir enerji üretimi ekonomik büyümeyi kısa vadede olumlu uzun vadede olumsuz etkilemektedir.

Konuya ilişkin çok ülkeli analizlerde; Tiwari vd. (2015) 1971-2011 döneminde 12 Sahra Altı Afrika ülkesinde yenilenebilir enerji ve yenilenemeyen enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi gizli eşbütünlüşme analizi ile araştırmıştır. Buna göre; bazı ülkelerde enerji üretiminin ekonomik büyümeyi etkilediği, bazılarında ise ekonomik büyümenin enerji üretimini etkilediği bulunmuştur. Bayraç ve Çildir (2017) AB ülkelerinde 2006-2015 dönemi için yenilenebilir enerji kaynaklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tespit edildiği çalışmada, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Yenilenebilir enerji üretiminde meydana gelen artışın hem kısa hem de uzun dönemde kişi başına GSYH'yi arttırdığı bulgusu da çalışmanın sonuçlarında yer almaktadır. Yenilenebilir enerji üretiminde %1'lik artış kişi başına GSYH'yi kısa dönemde %0.31 arttırırken, uzun dönemde GSYH'yi %0.39 arttırmaktadır. Acaravcı ve Erdoğan (2017) yenilenebilir enerji üretimi, çevre kirliliği ve gelir arasındaki ilişkiyi dünyada en fazla yenilenebilir enerji üretimi sağlayan ilk beş ülke için 1992-2013 dönemi verileri ile araştırmıştır. Uzun dönemde yenilenebilir enerji üretimi, çevre kirliliği ve gelir arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çalışma sonuçlarına göre, yenilenebilir enerji üretimi çevre kirliliğini azaltırken, kişi başına gelir artışı çevre kirliliğini arttırmıştır. Atems ve Hotalling (2018) 1980-2012 yılları arasında 174 ülkenin verileri ele alınarak Sistem GMM modelini kullanmıştır. Yenilenebilir ve yenilenemez elektrik üretimi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir korelasyon bulmuştur. Ayrıca, çok ülkeli çalışmalardan G20 ülkelerini içeren çalışmalarda; Ünüvar ve Keskinlik (2020) 2000-2016 yılları arasında yenilenebilir enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Kao ve Johansen Fisher panel eşbütünlüşme, FMOLS ve

DOLS testleri ile araştırmıştır. Yenilenebilir enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Benzer şekilde Koç ve Apaydın (2020) de panel veri analizi yöntemi ile konuya ilişkin seçilmiş G-20 ülkeleri için 1991-2017 verileri ile uygulamalı çalışmayı gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada yenilenebilir enerji kaynaklarından rüzgâr enerjisi üretiminin ekonomik büyüme ile ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında bu değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

3. VERİ SETİ, YÖNTEM VE EKONOMETRİK MODEL

3.1. Veri Seti

Çalışmada 18 OECD Ülkesi için 1990-2019 dönemi için yıllık veriler kullanılmıştır. Seçilmiş OECD ülkelerine ilişkin veri setine ulaşılabilirlik bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Veri setine ilişkin bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır. Buna göre bağımlı değişken ekonomik büyüme ve açıklayıcı değişkenler yenilenebilir enerji ile karbondioksit emisyonu şeklindedir. Ayrıca çalışmada değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Çalışmada kullanılan analizler STATA ekonometrik analiz paket programı ile yapılmıştır.

Tablo 1. Veri Seti

Değişkenler	Semboller	Kaynak
Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (ABD \$ cinsinden)	LNGDP	World Bank
Yenilenebilir enerji üretimi	LNRE	BP Statistical Review of World Energy 2022
Karbondioksit emisyonu (Kişi başına metrik ton)	LNCO	World Bank

Tablo 1’deki değişkenlerle çalışmada uygulanacak model Denklem 1’de yer almaktadır.

$$\text{LN}GDP_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \text{LN}CO_{it} + \beta_2 \text{LN}RE_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Tablo 2. Modele Dahil Edilen Ülkeler

Avustralya	Fransa	Portekiz
Avusturya	Almanya	İspanya
Kanada	İtalya	İsveç
Şili	Japonya	İsviçre
Danimarka	Hollanda	İngiltere
Finlandiya	Yeni Zelenda	ABD

Tablo 2’de modele dahil edilen 18 OECD Ülkesi yer almaktadır. Denklem (1)’de yer alan modelde, α sabit terim, β_1 ve β_2 tahmin katsayısını, i panel verinin yatay kesit boyutunu, t zaman ve u_i hata terimini göstermektedir.

Çalışma kapsamında oluşturulan temel hipotez aşağıdaki gibidir:

H_0 : Yenilenebilir enerji üretimi ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.

H_1 : Yenilenebilir enerji üretimi ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.

Çalışmada 1990-2019 dönemi için değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiksel Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
LN GDP	7.821854	11.4214	10.31832	.5586447
LN RE	-5.291983	1.824847	-2.355303	1.491106
LN CO	.7752494	3.018951	2.09698	.44958

3.2. Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Çalışmada öncelikle seriler arasında yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliğin olup olmadığı araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testi yapılmadan gerçekleştirilen analizler yanıltıcı olabilmektedir. T gözlem sayısını N ise yatay kesit sayısını temsil etmekte olup, $T > N$ olduğu zaman Breusch-Pagan tarafından geliştirilen Lagrange Multiplier (LM) testi kullanılabilir. (2008)

Breusch ve Pagan LM testinde birimler arası korelasyon sınanmakta olup, her bir birim için kurulan eşbütünleşme ya da hata düzeltme modelinin kalıntıları arasında korelasyon olup olmadığı sınanmaktadır. Breusch ve Pagan LM testinde temel hipotez ve LM test istatistikleri Denklem 2’deki gibi hesaplanmaktadır. Breusch ve Pagan LM test istatistiği $N(N-1)/2$ serbestlik derecesi ile χ^2 dağılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 238).

$H_0: cov(u_{it}, u_{jt}) = \rho_{ij} = 0$ (tüm t’ler için $i \neq j$) iken LM test istatistiği

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi_{N(N-1)/2}^2 \quad (2)$$

Yatay kesit bağımlılık testinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde olasılık değeri kritik değer olan 0.05’ten küçük olduğu görülmektedir. Bu durumda temel hipotez reddedilmektedir, alternatif hipotez kabul edilmektedir ve birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır.

Tablo 4. Breusch-Pagan LM Testi Sonuçları

Ki- Kare Değeri	Olasılık Değeri
31.75	0.0004

Çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin panel veri setinin homojen olup olmadıklarını tespit etmek için Pesaran ve Yamagata (2008)’nin geliştirmiş olduğu delta test istatistiği ile değerlendirilecektir. Delta testi için temel hipotez, H_0 : “Eğim katsayısı homojendir”. Delta testinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda test istatistiğinin olasılık değeri 0.05’ten küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilmiştir ve eğim katsayılarının heterojen olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. Homojenlik Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilde	6.428	0.000***
Düzeltilmiş Delta_tilde	7.041	0.000***

Not: ***%1 anlamlılık düzeyinde eğim katsayılarının heterojen olduğunu ifade etmektedir.

T gözlem sayısını N ise yatay kesit sayısını göstermektedir. Çalışmada $T > N$ koşulunu barındıran ve panel veri setinin yapısına uygun olan serilerin durağanlığı ikinci nesil birim kök testlerinden olan İm-Pesaran-Shin (CIPS) ile tespit edilmiştir. Temel hipotez H_0 : “Seri durağan değildir” şeklindedir. CIPS testi istatistik mutlak değeri %10, %5 ve %1 önem düzeyindeki değerlerden daha yüksek olduğunda seri durağandır. Elde edilen bulgulara göre; Tablo 6’da LNGDP değişkeninin $I(0)$ seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Değişkenlerin birinci dereceden farkları alındıktan sonra tüm değişkenlerin $I(1)$ seviyesinde durağan hale geldiği görülmektedir.

Tablo 6. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyer Değeri Test İstatistikleri	1. Farkında Test İstatistikleri
LNGDP	-2.743***	-3.755***
LNRE	-2.096	-3.236***
LNCO	-1.516	-4.240***

Not: *, **, *** sırasıyla yüzde 10, yüzde 5 ve yüzde 1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Kritik değerler şunlardır: Yüzde 10; -2.110, yüzde 5; -2.200, yüzde 1; -2.380.

Modeli tahmin etmeden önce, modelin sabit etkiler tahmincisi ve tesadüfi etkiler tahmincisi hangisi ile tahmin yapılması gerektiğinin tespiti için Hausman testi uygulanacaktır. Tablo 7’de Hausman Testi’ne ilişkin tahmin bulguları yer almaktadır. Hausman testinde temel hipotez H_0 : “Birim etkisi ile bağımsız değişkenler arasında korelasyon yoktur (Tesadüfi etkiler modeli geçerlidir)” şeklindedir. Buna göre, ki-kare istatistik değeri ve olasılık değeri değerlendirildiğinde, olasılık değeri 0.05’ten küçük olmadığı için H_0 hipotezi reddedilememektedir ve tesadüfi etkiler modelinin etkin olduğu belirlenmektedir. Tahminciler arasından seçim yapabilmek için birtakım testler uygulanmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre tesadüfi etkiler modeli tercih edildiği için varsayım testleri bu model ile ilgili olacaktır.

Tablo 7. Hausman Testi Sonuçları

	Ki Kare İstatistiği	Olasılık Değeri
Hausman Testi	0.24	0.888

Levene, Brown, Forsythe testinde hata terimlerinin eş varyans varsayımına uyup uymadığına bakılmaktadır. Varyans analizi testlerinin panel veri süreçlerine uygulanması söz konusudur. Bu testler normal olmayan dağılımlara karşı dirençli olan testlerdir ve gözlem birimlerinin grup ortalamalarından, birim medyanlarından veya kırılmış ortalamadan farklarının mutlak değerlerine F testinin uygulanmasını ifade etmektedir (Ün, 2018: 77). Levene, Brown ve Forsythe testinin temel hipotezi H_0 birimlerin varyanslarının eşit olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 8’de Bhargava, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin Watson ve Baltagi-Wu Testi sonuçları yer almaktadır. F testi olasılık değerinin 0,05’ten küçük çıkması sebebiyle H_0 hipotezi reddedilmiştir. Değişen varyans probleminin olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 8. Temel Varsayım Testleri Sonuçları

Değişen varyans sorunu	(Levene, Brown, Forsythe)	W0: 13.03, df(17, 522) Pr > F = 0.000 W50: 9.730, df(17, 522) Pr > F = 0.000 W10: 12.36, df(17, 522) Pr > F = 0.000
Otokorelasyon sorunu	(Bhargava, Franzini ve Narendranathan)	Durbin Watson: .214 Baltagi-Wu LBI: .291

Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982) panel veri modellerine ilişkin sıfır hipotezinin hata terimlerinde otokorelasyon olmadığını, alternatif hipotezde ise birinci mertebede otokorelasyon olduğunu açıklayan test geliştirmiştir. Test istatistiği panel veriye uyarlanmış bir Durbin Watson d istatistiğinin hesaplanması ile edilmektedir. Baltagi WU (1999) hem sabit etkilerde hem de rassal etkili panel veri modellerinde kullanılan LBI (Yerel En İyi Değişmez) test istatistiği geliştirmiştir (Ün, 2018: 83-84). Tablo 8’de Bhargava, Franzini ve Narendranathan DW-d Testi ve Baltagi Wu LBI Testi neticesinde iki test değerinin de 2’den küçük olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında modelde, temel hipotez H_0 : “Otokorelasyon yoktur” şeklindeki hipotez reddedilmektedir. Modelde

otokorelasyon olduğu belirlenmiştir. Tablo 8’den elde edilen bulgular neticesinde, tahmin edilen modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olduğu anlaşılmaktadır.

Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tesadüfi etkiler tahmincisi ile tahmin edilen modelde değişen varyans ve otokorelasyonun birlikte olması halinde dirençli standart hatalar tahmin edilmesine imkân sunan bir tahminci elde edildiği görülmektedir (Ün, 2018: 100). Tablo 9’da Arellano, Froot ve Rogers dirençli tahmin sonuçları yer almaktadır. R^2 değeri 0.67 olup bu değer bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü göstermektedir. LNRE değişkeninin katsayısı 0.28 olup, istatistiksel olarak anlamlıdır. OECD ülkelerinde yenilenebilir enerji üretiminde %1’lik artış ekonomik büyümede %0.28’lik artışa neden olmaktadır. LNCO değişkeninin katsayısı 0.43 olup, istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır.

Tablo 9. Arellano, Froot ve Rogers Dirençli Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Dirençli Standart	
		Hatalar	Olasılık Değeri
LNRE	.2815	.0358	0.000***
LNCO	.430	.287	0.135

Not: R^2 : 0.67, ***%1 anlamlılık düzeyinde eğim katsayılarının heterojen olduğunu ifade etmektedir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada 1990-2019 döneminde 18 OECD ülkesinde yenilenebilir enerji üretiminin ekonomik büyümeye etkisi panel veri yöntemi ile araştırılmıştır. Bu kapsamda öncelikle yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi uygulanmıştır. Serilerin durağan olup olmadığı ikinci nesil birim kök testlerinden olan Im-Pesaran-Shin (CIPS) ile tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen ekonometrik sonuçlara göre, model için yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir, seriler heterojendir ve ekonomik büyüme dışındaki tüm değişkenler birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir. Modeli tahmin etmeden önce, modelin sabit etkiler tahmincisi ve tesadüfi etkiler tahmincisi hangisi ile tahmin yapılacağına Hausman testi ile karar verilmiştir. Hausman testi neticesinde tesadüfi etkiler modelinin etkin olduğu gözlemlenmiştir. Tahminciler arasından seçim yapabilmek için birtakım testler uygulanmıştır. Levene Brown ve Forsythe testi ile değişen varyans sınaması gerçekleştirilmiş olup, değişen varyans tespit edilmiştir. Bhargava, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin-Watson test istatistiği ve Baltagi-Wu test istatistiği ile modelde otokorelasyon olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak 18 OECD ülkesinde yenilenebilir enerji üretiminde %1’lik artış ekonomik büyümede %0.28’lik artışa neden olmaktadır. Analiz sonucuna göre, yenilenebilir enerji üretiminin ekonomik büyümeye etkisi pozitif bulunmuş olup, istatistiksel olarak da anlamlıdır. Elde edilen sonuç, literatürde yer alan Bayraktutan vd. (2011); Bayraç ve Çildir (2017); Atems ve Hotalling (2018); Koç ve Apaydın (2020); Ünüvar ve Keskinç (2020); Özbek (2021) ile uyumludur.

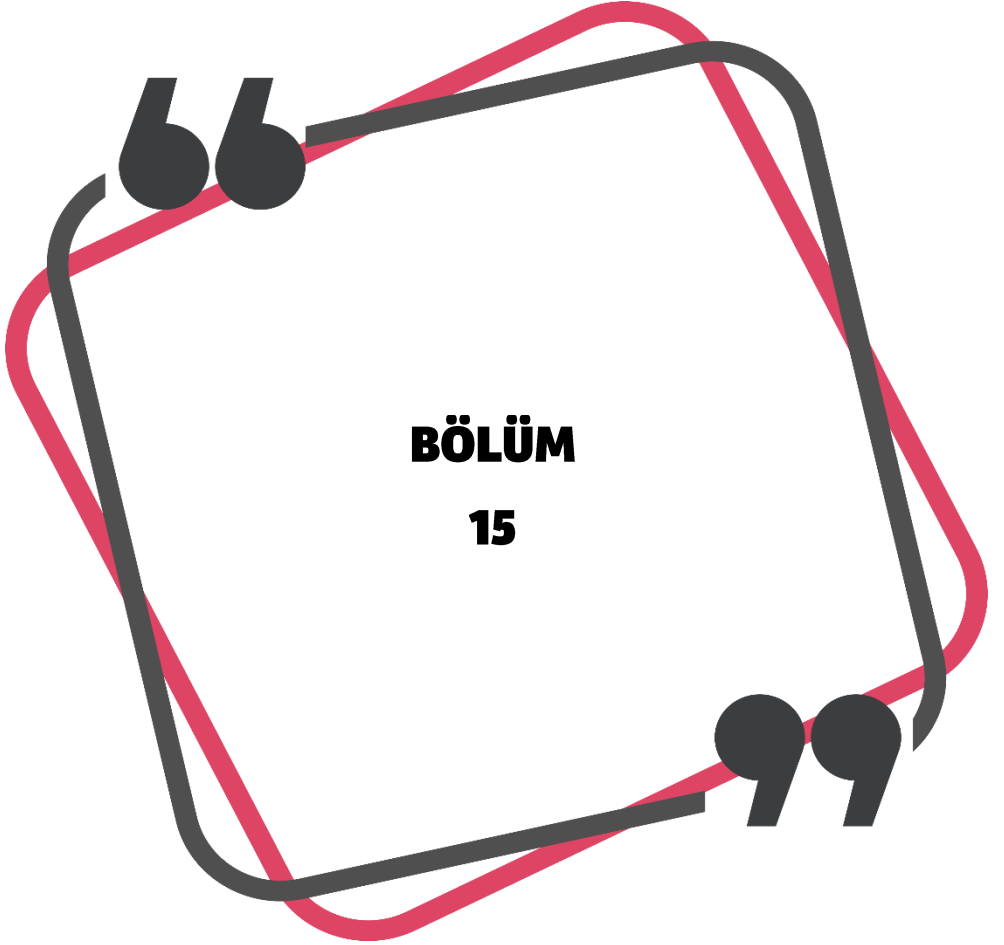
Bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda ülkeler enerji politikalarına daha fazla önem vermelidir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı enerji politikalarının etkinliği için teşvik edilmelidir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda ülkelerin yenilenebilir enerji politikaları kapsamında yenilenebilir enerji kaynaklarının her biri için ülke bazında çalışmalar üzerinde durulabilir.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A. ve Erdoğan, S. (2017). Yenilenebilir Enerji, Çevre ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Ülkeler İçin Ampirik Bir Analiz Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi Nisan 2018, C.13, S.1, 53-64
- Akbaş Akdoğan, D. (2021). Enerji Sisteminde Küresel Dönüşüm Yenilenebilir Enerji ve Kamu Politikaları. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Atems, B. and Hotaling, C. (2018). The effect of renewable and non-renewable electricity generation on economic growth, *Energy Policy*, 112, 111–118.
- Bayraç, H. N. ve Çildir, M. (2017). AB Yenilenebilir Enerji Politikalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı S. 201-212
- Bayraktutan, Y., Yılıgör, M. and Uçak, S. (2011). Renewable electricity generation and economic growth: Panel-data analysis for OECD members, *International Research Journal of Finance and Economics*, 66, 59-66.
- Bento, J. P. C. and Moutinho, V. (2016). CO2 emissions, non-renewable and renewable electricity production, economic growth, and international trade in Italy, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 142–155.
- Çağıl, G. (2012). Enerji Sektörü ve Finansmanı. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Dinç, D. T. ve Akdoğan, E. C. (2019). Renewable Energy Production, Energy Consumption and Sustainable Economic Growth in Turkey: A VECM Approach Sustainability 2019, 11, 1273; doi:10.3390/su11051273.
- Khobai H. (2018), The causal linkages between renewable electricity generation and economic growth in South Africa, *MPRA Paper*, No: 86485. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/86485/>
- Koç, Ü. ve Apaydın, Ş. (2020). İktisadi Büyüme ve Rüzgâr Enerjisi: Seçilmiş G-20 Ülkeleri İçin Bir Analiz *Fiscaeconomia* E-ISSN: 2564-7504 2020, Volume 4, Issue 3, 595-612 Doi: 10.25295/fsecon.765376.
- Liming, H. (2009). Financing rural renewable energy: a comparison between China and India. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13(5), 1096-1103.

- MEB (2012). Yenilenebilir Enerji Teknolojileri, Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Önemi, 522EE0421, Ankara.
- Ohler, A. and Fetters, I. (2014) ‘The causal relationship between renewable electricity generation and GDP growth: A study of energy sources’, *Energy Economics*, 43, 125–139.
- Oyeleke O. J. and Akinlo, T. (2019) ‘Energy generation and economic growth: empirical evidence from Nigeria’, *Environment, Development and Sustainability*, <https://doi.org/10.1007/s10668-019-00476-4>
- Telek, C., Aydın, A. F. ve Akbaş, Y. E. (2022). Yenilenebilir ve Yenilenemez Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: BRICS-T Ülkelerinde EKC Hipotezinin Geçerliliğinin İncelenmesi (Editör: Emre Kuzugüdenli), Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar-VI. İstanbul: Artikel Akademi.
- Tiwari, A. K., Apergis, N. and Olayeni, O. R. (2015). Renewable and nonrenewable energy production and economic growth in sub-Saharan Africa: a hidden cointegration analysis, *Applied Economics*, 47(9), 861-882. DOI: 10.1080/00036846.2014.982855.
- Ün, Turgut (2018). Panel veri modellerinin varsayımlarının testi. (Editör: Selahattin Güriş). *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Ünüvar, İ. ve Keskinliç, S. (2020). Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: G20 Ülkeleri Örneği (2000-2016) Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, 2020 ISSN:2147-9208 E-ISSN:2147-9194

ISBN: 978-625-6971-44-8

MİLLİYETÇİLİĞİN METAFİZİK ŞİDDETİ ÜZERİNE KURAMDAN HOLLYWOOD'A BİR DEĞERLENDİRME¹

Prof. Dr. A. Baran DURAL

TC Trakya Üniversitesi İİBF,
SBKY Öğretim üyesi
ORCID: 0000-0003-2126-3419.

Dr. Öğrencisi Özgür KOÇ

TC Trakya Üniversitesi
SBE

Milliyetçilik modern bir ideoloji olarak kabul edilmekle birlikte, Ortaçağdan günümüze dek gerek tinsel bir bilinç, gerekse resmi ideoloji olarak varlığını toplumsal, siyasal ve düşünsel alana dikte ettirebilen bir karaktere sahiptir. Milliyetçi kuramlardan özellikle ilkçi yaklaşımlardaki doğalcı görüş ve modern gelişmeleri göz önünde bulundurarak, milletlere kadim bir hüviyet atfeden etno-sembolcü yaklaşım, sabit bir milli öz olarak kabul ettikleri, etnik kimliklerin, her daim insan topluluklarının bağrında yaşayarak, aidiyet bağlarını şekillendiren unsur olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ulusa mistik bir özellik bahşeden bu görüşlerin haricinde, milliyetçiliği yakın tarihin bir ürünü olarak kabul eden modernist kuram savunucularıyla, millet bilincinin oluşmasında Sanayi Devrimi'yle birlikte gelişen iletişim ve haberleşmenin önemli etkisini temel alırlar. Bu tartışma kendiliğinden bilinçli cemaatlerin tahayyül edilerek, onlar üzerinden insan yığınlarının, anlamlı türdeşliklere göre sınıflandırıldığı bir döneme girildiğine ilişkin savları gündeme getirir. Aydınlanma düşüncesinin pratiği olarak okunabilecek olan Fransız Devrimi, milletlerin kendi kaderlerini tayin edebilmeye muktedir olduklarını, mutlak monarşilere deklare etmiştir. Bu milliyetçiliğin halklara bahşettiği ilk özgürleşme dalgasıdır.

¹ Metin içerisinde Prof. D. A. Baran Dural'ın, "Türk Muhafazakârlığı ve Nurettin Topçu: Başkaldırı ve Uyum" , "Batıda ve Türkiye'de Kuramsal Milliyetçilik" ile "Milliyetçiliğin Yakın Tarih"i eserlerinden sıklıkla faydalanılmıştır. Adı geçen kaynaklar, kaynakça kısmında zikredildiğinden, birebir alıntılar dışında metin içinde ayrıca zikredilmeyecektir (yn).

GİRİŞ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Milliyetçiliğin, her yeni tarihsel bloğun kuruluşunda varlığını muhafaza edebilmesi, onun seçmeci (eklektik) yapısına işaret etmektedir. Fakat milliyetçiliğin bu özelliği, aynı zamanda onun Ortaçağ'ın siyasal hayatı şekillendiren yerüstü iradesinden, mistik öğelerden ve metafizik felsefeden, tamamen arınmasına mani olmaktadır. Bu ilişki, milliyetçiliğin metafizik şiddet potansiyelini şekillendirme noktasında, etkili olmaktadır. Elinizdeki çalışmada ele alınan metafizik şiddet, mutlak bir olumsuzluk olarak, salt yıkıcılığa isnat ettirilmemelidir. Bilindiği gibi Alman Romantizmi ve genel olarak Alman İdealizmi, Fransız Devrimi'nin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini, başlangıçta hoş karşılamaktaydı. Napolyon Savaşları henüz siyasi birliğini sağlayamamış Alman topraklarını tehdit etmeye başladığındaysa, Alman düşünürleri, metafizik uslamlamayı, ulusal bilinci ve milli ruhu tahkim eden bir güç olarak kullanmışlardır.

Aydınlanmanın sözcüsü olarak öne çıkan Kant ve ardılı Fichte, saf ahlaka vurgu yaparak, milliyetçi düşüncüyü dini öğretileri referans almaktan azade kılmakla birlikte, irksal özelliklere dair görüşlerinin dışlayıcı boyutu nedeniyle, çeşitli eleştirilere maruz kalmışlardır. Milliyetçiliğin barındırdığı iddia edilen metafizik şiddet, Türk muhafazakarlığıyla birlikte düşünüldüğünde, pozitivism felsefesinden etkilenen Cumhuriyet Devrimleriyle olan çatışmalı birlikteliğinde de kendisini göstermektedir. Avrupa'yı sarsan faşist yönetimlerdeki kitlelerin psikolojisi incelendiğinde ise, milliyetçiliğin birleştirici yönünün istismar edilmesiyle açığa çıkan ırkçılığın, ideolojik bir mistisizm olarak içinden çıktığı modern ideolojiyi tehdit etme noktasına ulaşabileceği fark edilir.

Dolayısıyla milliyetçi ideolojinin metafizik şiddeti, dönemin siyasal niteliğine ve halkın radikal değişikliklere hazır olup olmayışına göre, tarihi güncelleyerek milletleri özgür kılabilirdiği gibi, bireylere değişmez bir öz atfederek, "öteki" kategorisini de meşru kılabilir. Milliyetçiliğin, metafizik şiddetinin üç farklı boyutu (Milliyetçiliğin Metafizik Olana Yönelik Şiddeti, Öz Şiddet ve Milliyetçi Metafizik Şiddet) olduğunu iddia eden bu çalışmada, somut örnekler üzerinden gidilerek; milliyetçiliğin din, ırk, mistik öğeler, arketipler (birincil örnek) ve devrimlerle olan ilişkisini, metafizik düşünce bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır.

Milliyetçiliğin toplumsal ve siyasal hayata dair kavrayışında yer aldığı düşünülen metafizik (doğaüstü) düşüncenin, belirli bir şiddeti içerdiği düşünülmektedir. Özellikle dini öğretileri veya dogmaları konu edinebilen metafizik düşünce, insan ve toplum bilincine dair belirli ön kabuller geliştirebilmektedir. Metafizik

yöntem, bu yönü itibariyle pozitivist (olgucu) düşünce ve onunla yakın ilişki içinde olan diyalektik materyalizm ile uzlaşmazlıklar yaşamaktadır. Konu bağlamının dışına çıkmamak adına, çalışmanın ilerleyen safhalarında siyasal devrimleri şekillendirdiği görülecek olgucu akım, metafizikle olan ilişkisi içinde tanıtılacaktır. Milliyetçiliğin barındırdığı iddia edilen metafizik şiddetin, gerektiğinde devleti veya aklın kendisini nasıl araçsallaştırabildiğini görebilmek adına, bu makalede metafizik felsefenin konusu- genel özellikleri ele alınacaktır. Daha sonra milliyetçi kuramlarla olgucu akımdan, daha detaylı şekilde bahsedilecektir.

1 METAFİZİĞİN DOĞASI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Metafizik kavramı ontolojik olarak (varlık bilimsel), muğlak bir içeriğe sahip olmakla birlikte, kelime olarak, “fizikten sonra gelen” anlamındadır. Aristoteles’in nazarında felsefenin iki uğraş alanı vardır. Bunlardan birincisi, doğal veya duyuşal dünyada varolanların doğasının, yani, maddi dünyanın fenomenlerine (şeyler) dair sorgulamaların yapıldığı alandır. İkincisi ise, varlığın karakterini varolması bakımından inceleyen, her şeyin nedeni olan mutlak tözün, akledilebilir gerçekliğine ulaşmayı amaçlayan alanıdır. Aristoteles bunlardan birincisini, fizik olarak adlandırırken ikincisini ise, Tanrı’ya gönderme yapması bakımından, teolojik bir içeriği olan metafizikten türetmiştir. Metafizik bir bütün halinde dünyaya ilişkin akıl yürütme olarak, tikel deneyimlerden tümel yargılar oluşturmaya cevaz veren bir yapıya sahiptir. Ayrıca Yunanca “arkhe”¹ terimi olarak ifade edilen ilk ilkeyi, göz önünde bulunduran bir felsefedir.

Arkhe, akıl yürütme faaliyetinin veya herhangi bir öne sürümün, kendisinden hareket ettiği kaynaktır. Platon’a göre dünyayı oluşturan ilk ilke nihai bir ön kabuldür ve bu ilk ilkeye yönelik yaklaşımlar iki türdür. Birincisi ilk ilkelerin kendinden doğru olduğunu kabul edip, onlardan çıkarsamalar yaparak evrensel gerçeklere ulaşılacağını ileri süren yaklaşımdır. İkincisi ise ilk öncüllerden hareketle, ileriye doğru genellemeler yapmak yerine, geriye doğru giderek, onları varsayımlaştırılmamış; yani gerçeğe en yakın bir ana maddeyle temellendirmeye çalışan diyalektikçinin tavrıdır (Cevizci, 2001:1-14). Bilinen ilk rasyonalist (akılcı) düşünür olarak idealizmin (felsefi ülkücülük) kurucusu olan Platon’a göre, iki

¹ Arkhe: “Ana madde, ilk madde, asıl madde, asli neden’ gibi çeşitli biçimlerde çevrilebilecek olan arkhenin çift katmanlı olduğu unutulmamalıdır. Yani, kavram evrenin kendisinden oluştuğu, başlangıçta bulunan şey anlamında kullanılmaktadır ama aynı zamanda, her şey kendisinden kaynaklandığı için evrendeki her şeyin yapısını oluşturan, kendisinden oluşanlar değişmekle birlikte kendisi değişmeyen, hep aynı kalan şey anlamında da kullanılmaktadır.” (Ağaoğulları, 2015:55)

evren vardır. Bunlardan ilki, sadece akılla idrak edilebilen bir “gerçeklik” alemi olan, idealar evrenidir. İkincisi ise, idealar evreninin yansıması, gölgesi ve kuruşurlu kopyası olup, duyuşlar yoluyla algılanabilen, nesnel evrenidir (Gökberk, 1996:63). Platon’da doğanın, toplumun, nesnenin ve tüm şeylerin gerçek bilgisi ve değişmez özleri, sadece akıl yürütmeye ulaşılabilecek olan idealar aleminde saklıdır. Platon’un bu düşüncesinin ideolojik bir yönü de vardır. Düşünüre göre ideal devlet düzeni, yönetime, idealar alemindeki bilgilere ulaşabilen filozofların gelmesiyle mümkün olabilir.

Milliyetçiliğin tarihsel olarak önemli dönemlerinden biri olan Ortaçağ’da ise metafizik Aquinolu Thomas’la birlikte, Hristiyanlık düşüncesinin etkisi altına girer. Metafizik, böylelikle temel konusunu Tanrının yaratıcı eylemleri ve tüm gerçekliğini aşkın bir çerçeve içinde okumak, olarak belirlemiştir. Dolayısıyla varlık bilim, teolojinin hakimiyeti altına girmiştir. Yeniçağa gelindiğinde metafizik, Descartes’la birlikte yeryüzüne yaklaşır. Descartes’e göre gerçekliğin kaynağı artık sadece Tanrı değil, madde ve zihindir de (Şulul, 2003:61-64). Descartes’ın dışında Spinoza, Wolff ve Leibniz’in, “ilahiyattan neredeyse arındırılmış” metafizikleri, geleneksel metafizikle ciddi bir çatışkı yaşamaktadır (Şulul, 2015:62). Metafizikte kırılma yaratan isimlerden biri de İmmanuel Kant’tır. Kant, “Neyi Bilebiliriz ?” sorusunu gündeme taşıdığı, “Salt Aklın Eleştirisi” adlı eserinde, Tanrı, ölümsüzlük, özgürlük ve ruhun ölümden sonraki akıbeti gibi konularım, deney dünyasına ait olmadıklarından bilinemeyeceğini iddia etmiştir. Yine de Kant bu meselelerin bilimsel açıdan olmasa da, ahlaksal anlamda, belirli bir değere sahip olduklarını düşünmekteydi. Nitekim Kant için insan sadece bilme ihtiyacından müteşekkil bir varlık değil, aynı zamanda eylemde bulunma ihtiyacı duyan bir yapıya sahiptir. Kant’a göre eylemlerin temel güdülendiricisi olan ahlak, Tanrı’nın ve ruhun varlığını kabul etmeyi gerektirir. İşte bu Kant’ın ahlak metafiziğidir (Arslan, 2009:47-48).

Materyalist görüşe göre ise metafizik, maddi dünyaya yönelik sorumluluk almaya cesaret edemeyen bir felsefe olarak, doğaüstü varlıkları değişmez ve sonsuz olarak kabul edercesine, “Güneşin altında yeni hiçbir şey yoktur” der. Böylece sadece dini veya mistik yaşamı değil, aynı zamanda mevcut ideolojilerin ve kapitalist sömürünün de, ebedi ve ezeli olduğuna yönelik yanılgılar oluşturarak, topluma yanlış bilinç aşilar (Politzer, 1979:44-45). Metafiziğin eleştiriyeye tabi tutulan bu yönü, olgucu felsefeyi benimseyen ideolojilerin, laiklik-sekülerleşme hareketlerine dayanak oluşturacaktır.

1.1 Pozitivizm (Olguculuk)

Olgucu felsefe (Pozitivizm), modernizmin, bilgiyi tanımlama ve toplumu anlamlandırma girişimlerinde esas aldığı mutlak gerçeklik kavramını irdelemesi ve inancın yerine nesnel düşünceye yaptığı vurguyu, tarif etmesi bakımından, bu çalışmada önemli bir uğrak noktasıdır. Bilindiği üzere milliyetçilik genel-geçer muhafazakar ana-damar yaklaşımına olduğu gibi, dinsel muhafazakar temalı akımlara da, dünyadan bahsetme imkanı tanıyan içeriğiyle hizmet eder. Milliyetçi-laik düşünce, siyasal-dinsel kuramların dünyevi bir karakter kazanmasına kaynaklık eden, deyim yerindeyse, kuru-teolojinin yere inmesi bağlamında ona fener tutan, vazgeçilmez bir araç olagelmıştır. Dural, bu konuda şunları söylemektedir:

“Muhafazakarlığın baskın cemaatçi söylemi, bir yandan modernizmin “yıkıcı etkisi” ve şahsi ihtirasları peşinde koşarak yoldan çıkan insanı tekrar, “doğru yola” döndürecek bir kurtuluş reçetesi olarak sunulurken, diğer yandan da; her muhafazakar akımın kafasında tahayyül ettiği, “yeryüzü cennetini” göstermesi bakımından oldukça önemlidir. ... Muhafazakarlığın temel unsurlarından birinin millete yapılan vurgu olduğuna yukarıda değinilmişti. Millet, muhafazakarlık açısından geçmişle gelecek örüntüsünün kurgulandığı bir tarihsel uğraktır. Aynı zamanda millet ve milliyetçilik üzerinden muhafazakarlığın ne denli modern bir düşünce olduğunu da görebilmek mümkündür” (Dural,2010:30-32)

1.1.1 Kemalist Akılcılıkta Olguculuğun Yeri

Türkiye’de bağımsızlık savaşı ve ardından içine girilen ayakta kalma mücadelesinde de, ulusun modernleşme sürecine etkisinden dolayı, yaşamsal öneme sahiptir. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarınınca, yeni rejimin ideolojisi olarak cisimleştirilen milliyetçilik, siyasal zeminin hem sağ hem sol kolları açısından, savaş-devrim dönemlerinin kurucu ideolojisi olmuştur.

Kemalist kadrolar önderliğinde gerçekleştirilen Cumhuriyet Devrimleri ele alınırken milliyetçilikle beraber, elbette, olgucu görüşlere de atıfta bulunulmalıdır. 19.yy’da egemen hale gelen, günümüzdeki bilimsel bilgi ve inanç üzerine yapılan tartışmalarda, popülerliğini korumaya devam eden olguculuk, ilk olarak Fransız düşünür Aguste Comte tarafından ortaya atılmıştır. Comte’un toplumların barındırdığı dinamikleri ve izledikleri aşamaları ele alış yönteminin incelenmesi, modernizmin, toplumsal yapıyı izah edişini belirgin kılacaktır. Dönmezer’e göre Comte, insanlık tarihinde belirli bir düzenin hakim olduğunu savunmuştur. Comte’un teorisi incelendiğinde, bahsi geçen bu “belirleyici düzen”i tayin eden aşamalar- ilkeler saptandığı takdirde, toplumsal yapıya ilişkin yordamalar ve genellemeler yapılabileceği sonucu çıkar. Comte, toplumsal gelişmelerin kaçınılmaz olarak, şu üç aşamayı izlediğini belirtir:

1-Teolojik,

2- Metafizik,

3-Bilimsel yahut pozitif aşama. Olguculuk işte tam da bu üçüncü aşamada devreye girecektir.

Araştırmacı, Comte'un toplumların kaderini tayin eden üç aşamayı ele alarak, aslında nihai evre olan pozitivist toplumu, betimleme imkanına kavuşur. Teolojik aşamada ilkel insan tikel deneyimlerine ve gözlemlerine dayanarak çevresini anlamaya çalışır. Bu anlama teşebbüsü onu, çevresinde gerçekleşen bütün olayları doğaüstü güçlerin yaptığı çıkarımına götürür. Doğanın egemenliği altında yaşayan ilkel insan için tüm nehirler ve dağlar irade sahibi varlıklar olarak görülerek, çeşitli doğal afetler de bu doğaüstü güçlerin bir cezası olarak yorumlanır. Teolojik aşamanın ilkel dönemlerinde insan, canlı ve cansız tüm varlıklar arasındaki doğal ahengi ve düzeni fark etmiştir (Dönmezer, 1978:34). Teolojik aşamanın ilerleyen dönemlerinde, bir takım askeri ve monarşik sosyal örgütlenmeler ortaya çıksa da, bu aşamanın belirleyiciliği, duyguların ve hayal gücünün insanın algularına hakim olmasıyla sınırlıdır. Bu nedenle, teolojik aşamada çeşitli Tanrı inançlarının insan hayatına dahil olmasıyla birlikte, toplumda egemen olan sınıflar, asker ve din adamları olarak belirir (Kobyas, 2018:853).

1.1.2 Doğaüstünün Usdışılığı

Metafizik aşama da teolojik evreye büyük ölçüde benzerlik göstermesine karşın, bu aşamada insan düşüncesi soyut kavramlarla ve ideal biçimlerle meşgul olmaya başlamıştır. Toplumdaysa kilise ve hukukçular egemendir. Üçüncü aşama olan müspet ilimlerin üstünlüğünü imleyen dönemdeyse insan, toplumda ve doğada gözlem yaparken, hislerinden arınmış bir şekilde, nesnel sonuçlar elde etmeye uğraşır. İnsan zihni, bu aşamada mutlak hakikatin imkansızlığını kabul ederek, olguların nihai nedenlerini tespit etmeye çalışmaktan vazgeçer. Akıl ve gözlem yetkin şekilde kullanılarak, birliktelik halinde olan olay- olguların bir arada bulunurluklarına ait yasalar araştırılır. Böylece, bir arada bulunan olay ve olguların değişmez ardışıklığıyla, benzerlik ilişkileri saptanmaya çalışılır. Örneğin, bulutsuz gökyüzü yağmur yağdırmıyorsa, bu iki durumun birlikte bulunması hakkındaki bilgi saptanmış olur (Dönmezer:33-34). Pozitif aşamada, belirtilen ilkelere yoluyla elde edilen bilimsel bilgi ve sınai gelişimi egemen unsurlardır. Dolayısıyla toplumda sanayiciler ve bilim insanları otorite olarak kabul edilmektedir. Yeni bir düzeni ifade eden bu bilimsel endüstriyel toplumda, bilimsel bilgi, dini öğretilerin yerini almıştır (Kobyas:853).

Olguculuk adı verilen düşünce sistemine göre, doğru bilgiye ancak deneysel bilimler aracılığıyla ulaşılabilir. Olgucu felsefe, doğaüstücülüğün mutlak- yüce bir amacının olduğu düşüncesinin, deney ve gözlemle ispatlanamayacağı savunarak, bu türden düşünceleri hurafeden ibaret olarak görür. Diğer bir ifadeyle, olgucu yaklaşıma göre, deney, gözlem ve karşılaştırma yöntemleriyle ispatlanamayan her şey metafizik (doğaüstü) olarak addedilip, usdışı olarak nitelendirilir. Bu anlayış, günümüzde dahi sürmekte olan bilim-din çatışmasının odak noktasını oluşturmakta ve bilimsel bilgi fetişizminin yaygınlaşmasında etkili olmaya devam etmektedir. Pozitivizmin getirmiş olduğu bu kavrayış biçimi, sosyo-politik alanda da kendisi göstermiş ve Marxizm gibi farklı bir ideolojik evrene kapı açan kuramlara, dolaylı yoldan kaynaklık etmiştir. Comte, doğanın yasalarını toplumun yasaları olarak görerek, toplumsal yapıyı devindirli (mekanik) bir sistem olarak tasarlamıştır. Her ne kadar toplumsal dünyayı maddi dünyaya göre daha karmaşık bir yapı olarak görse de, doğa ve toplumu, insan dışında işleyen nesnel gerçekliğin iki boyutu olarak kavradığından, her iki alanın, aynı yöntemlerle anlaşılacakları kanaatindeydi. Tıpkı Comte gibi, Durkheim da insanın toplumsal davranışlarını analiz etme yöntemlerinin, doğa bilimleriyle büyük ölçüde benzer olduğunu düşünüyordu. Her ne kadar toplumsal ilişkiler, doğanın işleyişinden farklı olarak ahlaki bir boyutu barındırsa da, dinamik ve değişken olan bu toplumsal ilişkiler, adeta doğal nesnelere gibi ele alınmışlardır (Söğütü, 2008:34).

1.2 Milliyetçiliğin Kısa Tarihi İçinde Milliyetçilik Kuramlarının Doğaüstü İçerikleri

Milliyetçiliğin, önemli filozofların görüşlerinde sistematik hale geldiği ve ideolojik alt yapısının oluştuğu dönem olarak, genellikle Fransız İhtilali veyagenel olarak Aydınlanma dönemi ele alınır. Milliyetçiliğin siyasal hayatı etkilediği en önemli dönem olarak ise 19. ve 20. yüzyıllar gösterilir. Ulusların kendi kaderleri hakkında, irade kullanabildikleri çağ olarak değerlendirilen bu dönemde, milliyetçilik, elitlerin ve ulus-devletlerin himayesinde gelişim göstermiştir. Yine de milliyetçilik bundan fazlası olarak görülebilmekte ve milletlerintarih- üstü kökeni, çok erken tarihlere kadar götürülebilmektedir.

Örneğin, Türklerde milliyetçiliğin kökenlerinin Orta Asya'daki göçebe Türk Boylarına kadar uzandığı kabul edilse bile, bu dönemde söz konusu edilen halkın milliyetçilik bilincinden ziyade, yöneticilerin ortak akılları ve devletin kökenleriydi. Tarihin her döneminde kendisinden bir iz bulunduğunu iddia edilebilen milliyetçilik, bu özelliğinin doğal sonucu olarak dönemseller şartlara göre açıklanmış takdirde, gerçek anlamına kavuşabilecektir (Dural, 2018:15). Milliyetçilik

içinde bulunulan dönemlerin somut ihtiyaçlarına cevap verdiği ölçüde egemen ideolojilerden birisi olarak varlığını sürdürmüş, ön planda olmadığı dönemlerdeyse seçmeci (eklektik) yapısı itibarıyla, egemen ideolojilerin içinde veya yanında kendisine yer edinebilmiştir. Doğallayın ortak yurt-ortak dil birlikteliğine ve anayasal vatandaşlığa dayanan millet tanımlarından önce, yani Leviathan'ın kutsal esasının hükmetmeye başladığı dönemlerin öncesinde, millet tanımı, ulus-devlet ilkesinden bağımsız olarak, aynı dinden olan milletler topluluğunu ifade edebilmekteydi (Dural:23). Din ve millet bağdaşımı üzerinden yapılan açıklamaların, modern dünyada milliyetçiliğin, doğaüstü yönünü besleyen tezlere, kaynaklık ettiği söylenebilir.

Milliyetçiliğin metafizik yönünü ve tarihsel gelişimini belirgin kılmak açısından, Carr'ın dört dönem yaklaşımından istifade edilebilir. Carr, birinci dönemi 16.yy'da Martin Luther ve Thomas Müntzer'in öncüsü olduğu reform hareketlerinin kilise birliğini sarsması ve bunun sonucunda ortaya çıkan, "Otuz Yıl Savaşları" ile başlatır. Bu dönem hiç kuşkusuz Fransız İhtilali ile onu takip eden Napolyon Savaşlarıyla bitecektir. Ulusların hükümdarın ve soyluluk kısıkcı arasında kaldığı bu dönem, monarkların enternasyonal olarak ifade edilebilirdi. Dil birliğinin ve geleneksel bağların bir araya getirdiği tebaa, doğal hukukun ve hükümdarın egemenliğinde yaşayan itaatkar ruhlar olarak adlandırılmaktaydı. Fakat Fransız İhtilali ile birlikte, monarşilerin halk tarafından tasfiye edilebileceğinin görülmesi, özünde devletin hükümdarda cisimleşen gücünü arttırmak yatan, merkantilist (ticaretçilik) ekonominin gelişimi, ulusların refah düzeylerini etkileyecek bir sistemden, kendilerine düşen mütevazı paylarını almalarına olanak tanımıştır. Ticaret burjuvazisinin çıkarlarına eşlik eden laissez-faire düzeni ise, iktidarın mutlak gücünü aşındıran piyasa güçlerine yer açmaktaydı. Tüm bu gelişmelere ilaveten Napolyon Savaşlarının Viyana Kongresi'yle sonuçlanması, ikinci dönemin başladığının ilanıydı (Carr, 1990:9-12). Napoleon Savaşları'ndan Birinci Dünya Savaşına kadar hüküm süren ikinci dönem, Alman Romantizminin barındırdığı milliyetçiliğin ön plana çıkmasıyla yeniden boyut kazandı. Rousseau'nun genel irade kavramıyla tebaanın içindekilerin (özellikle erkekler) bir kısmının, toplumsal mutabakata taraf olabilmeye yani, yurttaş olarak kabul edilmeye layık görülmesiyle, "halkın egemenliği- ulusal egemenlik" tezlerinin karşılıklı çatışması, yeni dönemim yapıtaşlık teorilerini oluşturmaktaydı. Bismarck'ın Alman ulusunun siyasi birlik özlemine hayata geçirmesiyle, ulusun kişiselleşme-sive demokratikleşmesi Sanayi Devrimi sonrası, uluslararasıcilik (enternasyonalizme) giden yolda bir basamak oluşturmaktaydı (Carr:13-20).

Carr, üçüncü dönemiyse Paris Komünü Hareketleri'nde milliyetçiliğin ve uluslararasılığın hüsrana uğrayarak, tüm dünya işçilerinin (proleterlerinin) birleşme ülküsünün, tek devletle sınırlı kalacağına habercisi sayılan, Birinci Dünya (Paylaşım) Savaşı ile vurduğunu belirtir. Düşünürce göre milliyetçiliğin yeni evresine ulaşılması, iki dünya savaşı arasındaki gelişmeleri kapsar. İkinci dönemde milli birliğini kurmuş olan devletlerin sayısı 14 iken, üçüncü döneme gelindiğinde, bu sayı; 1914'te 20'ye 1924'te ise 26'ya çıkmıştır.

Bu dönemde toplumun tüm katmanları, elde ettikleri siyasi katılım haklarıyla ve işçi ayaklanmalarının kazanımlarıyla, ulusun fiili üyesi, yani yurttaşları haline gelmişlerdir. Dağılan imparatorluklar yeni oluşmakta olan ulus-devletlerin, küresel ekonomiden pay alma girişimlerini gündeme getirmiştir. Özellikle sanayi için duyulan hammadde ihtiyacı, yer altı kaynakları bakımından zengin olan bölgeler için yeni çatışmaları doğurmuştur ve en nihayetinde İkinci Dünya Savaşı patlak vererek, dördüncü ve "nihai" döneme girilmiştir (Carr: 23-31). Hayes İkinci Dünya Savaşının Birinci Dünya Savaşına göre milliyetçiliğin ağır bastığı bir mücadeleye alanı olduğunu belirtmektedir. Düşünür, İkinci Dünya Savaşı ile beraber milliyetçi coşkunun, Avrupa sınırlarından taşarak, evrensel bir yankı uyandırdığını ifade etmektedir. Milliyetçiliğin tohumlarının ithal edilmesine olanak sağlayan savaşlar, her iklimde ve her kıtada, milliyetçi şuurun çiçek açmasına vesile olmuştur (Hayes, 2010:178).

Bu noktada milliyetçiliğin, doğaüstücü inanıyla olan ilişkisini irdeleyebilmek için ele alınan tarihsel dönemlerin, kuramsal bakış açısıyla da değerlendirilmesine, yer vermek kaçınılmazdır. Böylece çalışmanın ilerleyen safhalarında metafizik kapsamında ele alınacak ırk mistisizmi, dinsel milliyetçilik ve post-modern dönemin araçları daha iyi yakalanabilecektir. Bunun yanı sıra yeni zamanların milliyetçi dinini inşa ettiği ileri sürülen, "hayal etme ediminin" beslendiği kaynaklar, çalışmanın, temel savını gerekçelendirme noktasında değer kazanacaktır.

1.2.1 Modernist Kuram

Modernist yaklaşım milliyetçiliği modern döneme özgü olan kapitalist ekonominin gelişmesi, sanayileşme, kentleşme, laikleşme ve ulus-devletler kapsamında açıklamaktadır. Milliyetçiliğin gelişimini, modern zamanlarda vuku bulan gelişmelere bağlayan bu kuram, özellikle sanayileşmenin ve ulus-devletlerin kapitalleşip gelişmediği dönemlerde, modern anlamda milliyetçilikten bahsedilemeyeceğini savunur. Doğal olarak modernist kuramcılarının ortak paydada bulunduğu önermelerden bir diğeri de, milletlerin ancak milliyetçilik çağında bir gereklilik olarak tarihin özneliğini yükselebildikleridir. Bundan mütevellit milliyetçilik

milletleri yaratır, milletler milliyetçiliği değil (Özkırımlı, 1999:98).Nitekim milliyetçiliği siyasal birim ile ulusal birimin çakışması olarak gören Gellner, ulusçu duyguyu da, bu ilkenin ihlal edilmesi veya gerçekleşmesi olarak tanımlar.Kuramcı şu noktaların üzerinde durmaktadır:

“Her toplumun devleti haiz değildir. Öyleyse, ulusçuluk sorunu da devletsiz toplumlarda ortaya çıkmaz. Eğer ortada devlet yoksa sınırlarının ulusun sınırlarıyla çakışıp çakışmaması gibi bir sorun da olamaz” (Gellner, 1992:24).

Gellner’a göre milliyetçilik evrensel bir ruh ile tüm ulusların tek çatı altında toplanmasını isterken, aynı zamanda farklı ulusların dışlanmasını talep edebilir. Gellner bu arzuyu, “soyut ulusçuluk” olarak tanımlar (Gellner:19-20). Gellner, milliyetçi arzunun doğaüstücü yönünü, Hegel’in Alman siyasi birliğine duyduğu özlemden yola çıkarak keşfeder. Hegel’e göre bir ulus, ancak; devlet kurduğunda, gerçek bir tarihe sahip olur. Gellner, Hegel’in yorumundan hareketle devlet kurma ayrıcalığına sahip olamamış,“uyuyan” ulusların uyandırılmaları halinde, ulusu her şeyin kökeninde gören metafizik anlayışın, onanmasına zemin hazırlayacaklarınısavunur. Ulusları bu şekilde doğal ve Tanrı’nın belirlediği varlıklar şeklinde kategorize ederek, uzun süre ertelenmiş siyasi kaderleri olduğunu kabul etmek, Gellner’e göre,ancak;destansı anlatımlar kadar bilimseldir (Gellner:93-94). Modernist yaklaşımın önemli temsilcilerinden olan Gellner’ın bu iddiasından hareketle, uluslara yüklenen, “siyasi kader”lerin veya ebedi-ezeli güdülenmelerin (Yahudiler için Arz-i Mevud, Türkler için Kızıl Elma vb.) milliyetçiliğin metafizik yönünü açığa çıkardığı söylenebilir.

Ünlü olduğu kadar yüzeysel tespitleriyle dikkati çeken Benedict Anderson, milliyetçiliğin, modern dönemlerde kifayetsiz kaldığını ima ederek,ideolojinin bu çaresizliğinin temeline, onun muğlaklıklar yüklü nevrozlarını koyar. Diğer bir ifadeyle milliyetçilik, onun nazarında modern dönemlerin kaçınılmaz patolojisi-dir (Anderson, 2009: 19-20). Düşünür ulusları, bu nevroz nöbetlerden kurtarabilmek adına, muhayyilenin örgütlediği yapılarabenzetir. Bu hayal ediş farklı etnik kimlikler barındıran, ulus-devletlerevaroluşsal bir dayanışma ruhu katar:

“O halde antropolojik ruhla, ulus hakkında şu tanımı öneriyorum: Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur-kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecek ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder” (Anderson:21).

Anderson'un açıklamalarında uluslara atfedilen tarihsellik, toplumsal belleğin, ulusçuluğun varlığını pekiştirerek, zamanla kendisine ezeli ve ebedi bağlar kurgulayacağı bir mekan olarak görülmesine neden olur. Zira kendisi milliyetçiliğin büyüünün rastlantıyı yazgıya dönüştürmekte saklı olduğunu belirtir: “Evet, Fransız olarak doğmam tamamen rastlantıdır, ama ne de olsa Fransa'nın kendisi ebedidir” (Anderson, 2009:25-26). Bu anlayış modernist kuramlara özgü olan ulus-devletin daimiliğinin savunusunu tanıtırlar niteliktedir. Zira daha önce belirtildiği gibi modern yaklaşımlarda esas olan uluslar ve ulusçuluktan ziyade ulus-devletin belirleyiciliğidir. Anderson'un görüşlerinden hareketle hayallerde buluşmayan çokuluslu devletler, yekpare bir güç olmaktan uzaklaşacaktırlar. Keza Dural'a göre milliyetçilik, sosyalizm ya da dini referans ideolojilere göre milletler; bir araya gelmek ya/ ya da aynı ülküde buluşmak için hayal edilmeye daha az ihtiyaç duyulan, bir siyasi bağlamı temsil eder. Ne de olsa milliyetçilik, tarihten ve metafizik öğelerden beslendiği kadar, “şimdinin tarihi”nde yaşananlar etrafında, farklı ulus-devletlerin bünyesindeki ortak soydan gelen milletleri örgütleyebilmeye muktedir bir ideolojidir. Buna örnek olarak Srebrenitsa Katliamı'nın, Türkiye içinde uyandırdığı yankı- dayanışma gösterilebilir (Dural, 2013:31-32).

Yine Dural'a gidildiğinde Benedict Anderson'un tezlerinin yarınısızlığı, hayal edilmeyen hiçbir ideolojinin varolamayacağı gerçeğiyle daha anlamlı kılınmaktadır. Tanrı veya Allah'ın yolladığı dinlerin halk arasında rağbet görmesi için Tanrı'nın, önce indirdiği dinlere yeryüzünde inananların bulunacağı, varsayımıyla işe başlaması gerektiğine işaret eden Dural, hayal edilmemiş hiçbir cemaatin olmadığını savlarına ekler. Buna göre Marx'ın Ortodoks sosyalizmi var ederken fikirlerini sahiplenecek insanlar bulacağı ön kabulüyle, Tanrı'nın İslam dinini indirirken kurduğu, varsayımsal düş arasında oransal ve/veya önemsel bir farklılığa rastlamak olası değildir. Aynı şekilde liberalizmle sosyal demokrasi, Katoliklik inancıyla İslamiyet gibi yığınlara hitap eden doğaüstü felsefelerin başlangıcı arasında, öne sürümcülerinin “hayallerinin” dışında, hiçbir somut gerçeklik bulunamaz. Soruna böyle yaklaşıldığında Anderson'un tezi, olsa olsa milliyetçiliğe dair modern kuramın en doğaüstü (metafizik) savunusu olarak kalmaktadır (Dural, 2018: 20-93).

1.2.2 İlkçi Kuram (Primordiyalizm)

İlkçi yaklaşımlara göre, etnik ve milli kültürü oluşturan unsurlar, kendilerinden menkul şekilde varolmuşlardır. Bu sav kaçınılmaz olarak etnik bağlılıklara doğaüstü bir nitelik kazandırmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda kişi etnik kimliğine veya milletine yoğun bir duygusallıkla bağlanarak, dışlayıcı pratiklere açık

hale gelebilir. Ayrıca ilkçi kuram, neden sadece bazı etnik grupların öz-bilinçlerine vararak devlet kurabildiğini ve bir arada yaşayabildiğini; diğerlerinin ise bunu başaramayıp tarihin karanlıklarına gömüldüğünü açıklayamaz (Özkırıklı:90-92). İlkçi kuram sadece milletlere kadim bir öz tayin ederek, doğaüstü bir boyuta kapı aralamaz. Aynı zamanda örtük bir şekilde, ulusların etnik kimliğinin kökeninin tarihi ne kadar eskiyse, itibarının da o ölçüde fazla olacağını ima eder. Önemli olan tarih boyunca hangi milletin varoluş savaşımından canlı çıktığıdır. Hayatta kalmayı başaran milletlerin, başarısız olanlara göre daha üstün vasıflara sahip oluğu söylenebilir.

Milliyetçiliğe dair en eski yaklaşımlardan olan ilkçi kuram, modernist kuramın başlangıcı olan 18. yüzyıl, “Çifte Devrimler Çağı” öğretisinden daha eski bir tarihselliği içerdiğinden, özellikli milliyetçi aydınlarca sahiplenilmiştir. İlkçi kuram, kolaylıkla organizmacı toplum teziyle bütünleştirilebildiği için işbölümü, sanayileşme, modernleştirme süreçlerini beklemeksizin, mantıklı bir milliyetçi kuram oluşturulmasına fırsat verir. Milliyetçiliğin tarihin en eski devirlerinden beri insanın içinde varolan, hatta insan gelişimine dayanak oluşturan, devlete biçem kazandıran bir sacayağı gibi algılanmasını sağlar. Günümüzde pekçok çağcıl milliyetçi yazarın terk ettiği söz konusu yaklaşım, Gramsciyen bir anlatıyla, “konjonktürel aydınlar” olarak tanımlanan, çağdaş milliyetçiliğin uzağında kalmış, ama sıklıkla tartışılan kuramcılarının bel bağladıkları, bir anlam bütünlüğü olarak varlığını sürdürmektedir.

İlkçiliği kendi içinde bölümlere ayıran TESAD eski Başkanı Şahin, “ideolojik ilkçiler” adını verdiği düşünürlerin, milliyetçiliği insanın varoluşuna dek indirgeyerek, adeta tarihin başlangıcından beri varolduğunu ispatlamaya çalışanlar biçiminde tanımlar. Genelde siyasetçiler, ideolojik goygoycular ve muhafazakarlığın sağ kanadında yuvalanan kalemlerin sahip çıktıkları, ilkçil kuramdan yararlanan siyasal öznelerin, milletin varlığını götürebildikleri kadar geriye götürdükleri bilinmektedir. Siyasilerin, ilkçi kuramı kullanarak milletin geçmişine köklü bir tarihsellik, tabanlarınsa ideolojik bütünlük- tutarlılık aşıladıklarını vurgulayan Şahin, görüşlerini, şu şekilde sürdürür:

“Milliyetçiliğe ilkçilerin bu bakışının yanında, milliyetçiliğe farklı açılardan bakan ilkçiler de vardır. Anthony Smith ilkçiliği 3’e ayırır; doğalcı, biyolojik ve kültürel ilkçilik. Doğalcı ilkçilik; bir millete-ki milletle etnisite bu görüşe göre aynı şeylerdir- mensup olmanın insanın görme, duyma, tat alma melekeleri gibi doğuştan gelen bir vasfı olduğunu söyler. İnsanların farklı etnik gruplara mensup olmasının doğanın bir gereği olduğunu iddia eder, bu etnik gruplar ise kendile-

rinden olmayanı dışlama eğilimindedirler. Bu yüzden etnisiteler daima saf kalırlar düşüncesine ulaşmak mümkündür. Doğalcılığa kuşkuyla bakan bazı yazarlar milletlerin ezelden beri var olduğu düşüncesinden sıyrılıp milletlerin yalnızca çok eski topluluklar olduğuna inanırlar” (Şahin, 2018).

Kuram doğrultusunda, inşacı tezlere karşılık verebilen milliyetçi araştırmacılar, ulusların belli başlı insan gereksinimleri ve/ veya teorisyen- politikacılar aracılığıyla oluşturdukları savlarına, almaşık görüşler ileri sürerler. Milletleri devletleriyle beraber sabit- durağan bir bağlama yerleştiren ilkçi kuram savunucuları, eski çağlar, sözde “altın” dönemleri içeren mitler üzerinden, ulusların doğal bir şekilde oluşup, devlet içerisinde yapılandırıldığı hususunda ısrar ederler (Akıncı, 2014: 139). Burada öncelik milletlerin tarihini alabildiğinde geriye götürmek, hatta mümkünse, modern kuramın öngördüğü, sanayileşme- modernleşme- iş bölümü üçlemesinden iraklaştırmak ya da modern kurama ikincil- nispeten daha az önemli bir varlık kazandırmaktır. Bu elbette bir yapı-bozumudur. Doğallayın kuram kendi içinde ilerledikçe savunageldiği, “tarih çerçevesinde doğal varlık” imgelemine yitirmektedir.

İlkçi kuram içerisine yuvalanan eskilcil görüş, milletlerin, tarihin ayak oyunları neticesiyle gerileyebileceğini, fakat kötü talihin, milli özü yok edemeyeceğini savunur. Dolayısıyla kötü talihin biçimsel olarak değiştirdiği milletlerin (uyuyan güzeller), özü tekrar uyandırılmalı ve milliyetçiliğin ateşi yeniden yakılmalıdır. Milleti “uyuyan bir prenses” olarak kabul eden Minoque, milliyetçileri ise öpücüğüyle prensesi uyandıracak olan, prens olarak tarif eder (Özkırımlı:81). Smith, eskilcil görüşten hareketle, tarihsel akış içerisinde bu görevi üstlenen kişilere örnek olarak Hitler, Mussolini ve Mao gibi liderleri göstermiştir (Gökalp, 2017:35-36). İlkçi kuramların bu anlamda, milliyetçiliğin metafizik unsurlarını teşkil eden, ırk mistisizmine zemin hazırladığı savlanabilir

İlkçi kuramın milliyetçiliğin başat yapıtaşlarından, “sınır ögesine” pek değinmediğine işaret eden Özbey, modern dönemde ortaya atılan sınırların belirleyiciliği tartışmasında, milletin başlangıcı- gerekliliği- doğallığını kendine menkul tarzda belirleyen ilkçi yaklaşımın, sınırları layıkıyla ele alamadığını öne sürmektedir. İlkçi kuramın milliyetçiliği yasladığı geleneksel dönemde, sınır- sınırlılıklardan ziyade, sınır boylarının önem taşıdığını vurgulayan Özbey, geleneksel sınırların hızla değişimine karşılık, bahsedilen milletin ilk sınırlarıyla, günümüzdeki modern dünyada konumlandırılışı arasındaki yarılmanın, ilkçileri somut bir sınır kavramına oturtmadığını kaydetmektedir. Böylelikle de ilkçi kuram, belli somut önermelerine rağmen, henüz söyleyebilecek son sözü dillendirmemiş olsa da, gittikçe güç kaybeden bir fikirdir. (Özbey, 2020: 2089)

2 MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞAÜSTÜNE YÖNELİK ŞİDDETİ

Milliyetçilik ile metafizik dünya (dinsel törenler, imgeler, totemler, töreler ve kutsal mekanlar gibi) arasında ki ilişki, Aydınlanmacı görüşlerin millet şuurunu yerüstüaleminden uzaklaştırarak,akılcıl kılan yapısıyla akamete uğrar. Üstelik söz konusu ilişki, daha sonra olgucu kuramın, eski dünyanın Tanrısı yerine ikame ettiği bilimsel bilgi nedeniyle, zaman zaman gayrimesru gibi görülebilmektedir. Fakat dinle milliyetçiliğin adeta özdeş hale gelerek, kendisini gösterdiği Yunan milliyetçiliği, daha önce pagan dinler vasıtasıyla oluşturduğu kült değerlerini, Bizans'ta Ortodokslukla ilişkisi çerçevesinde; İrlanda, Polonya ve hatta Latin Amerikan milliyetçiliği de Katoliklik anlam dizgesi bağlamında yeniden kurma fırsatına ulaşmıştır. Bu arada Arap milliyetçiliğine kaynaklık eden İslam, milliyetçilik ve din ilişkisinin birbirini devindiren bir işleyişe sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla milliyetçiliğin kimi zaman, “tam bir din” olarak, kimi zaman ise “seküler inanç sistemi” olarak, tarih sahnesinde yerini aldığı söylenebilir (Akgün-Şaban, 2002:584-585).Makalenin bu kısmında,olgucu (pozitivist) geleneği, kendi özgül koşullarına göre uyarlayarak, modern bir devlet yaratma teşebbüsünde bulunan Tük Devrimi incelenecektir. Cumhuriyetin kurucu felsefesi Comte'un üç hal kanuna göre yeni devletin işleyişini düzenleyerek, toplumsal yapıyı modernleştirme gayesi taşımaktaydı. Hatırlanacağı üzere Comte'a göre her toplum teolojik, metafizik ve pozitivist olmak üzere üç aşamadan geçerek gelişimini tamamlamaktaydı.

2.1 Olgucu Kuram Türkiye’de

Durağan sosyoloji anlayışı, toplumsal düzeni oluşturan koşulların kuruluşuna ve işleyişine vakıf olarak, toplumun istikrarını sağlamayı amaç edinir. Akışkan-süreklî devinimi özdekselleyen sosyoloji anlayışıysa, ilerlemeyi ve değişimi inceler. Osmanlı aydınlarının ülkenin kurtuluşu için çözüm ararken, Batı'nın fen ve teknik alandaki üstünlüğüne açıklama getirmeye çalıştıkları sırada, laik bir düşünce sistemi olarak Hristiyanlık ile temas kurmamış olan,olgucu yaklaşımlara yönelmeleri bir tesadüf sayılamaz elbette. Hem öykünülen Fransız Kamu Diplomasisi gibi Fransız düşünce tarihi içinden doğması hemde, Osmanlı'nın karabasanı haline gelmiş devrim yaklaşımından uzak durmayı başaran, hatta toplumsal değişim yolunda, devrimlere muhtaç olunmadığını savlayan olgucu anlayış, genç bir Osmanlı subayıken Mustafa Kemal Atatürk'ün de dikkatini çekmiştir.

Ülkenin kurucusu ileriki yıllarda da, kendi devrimci karakteriyle sosyolojinin, “devlet bilimi olma (devleti kuran bilim olma)” vasfını harmanlayarak, “devrimin devrilmesine” karşılık, olgucu laik bir dünya görüşünde karar kılmıştı. Türkiye’nin özgül koşullarını dikkate alarak, pozitivist düşünceyi ülkenin şarklı karakterine uyarlamıştır (Dural, 2014:353-354). Cumhuriyet dönemi inkılapları bu minvalde değerlendirildiğinde, müritlerin, mensupların ve kulların ülkesi olan Anadolu’nun, çağdaş bir toplumun yaşadığı milli bir vatana dönüştürülmeye çalışıldığı gözlenir. Dolayısıyla Kemalizm’in milli duruşu, eski dünyanın metafizik öğelerine, bir başkaldırı olarak, kendisini göstermektedir. Gellner, Kemalizm’in bu yönünü, İslam dünyasının köktendincilikle karışmamış, tersine köktendinciliğe tepki olarak ortaya çıkan, nadir ve belki de tek gerçek milliyetçilik örneği olarak imlemektedir (Gellner, 2021:10-11). Cumhuriyet Devrimlerini deneyimleyen Peyami Safa, Doğu’nun geri kalmasının nedenini mistisizm bataklığına saplanma ve kör inançların derinliklerindeki kaybolma sorunlarına bağlamıştır. Gerçi Safa, daha sonra kesif bir muhafazakarlığa meylettiği görüşlerinde, bu tezi koruyamamış ama Kemalizm’in hızlı yıllarında, kah korkudan kah samimiyetle, Türkiye’nin gelişme sorununun, modernliğin dışarıda bırakılmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Barışık olduğu dönemde Kemalizm’i, dışarıdaki modern olanı içeriye alarak, “mistik görüşten riyazi görüşe ve step cemiyetinden site cemiyetine geçiş hamlesi”(Karagüzel, 2013:371), olarak tanımlamıştır.

Türkiye’de ulus-devletin inşa süreci incelendiği takdirde, millet ve devlet olgusu arasındaki mütekalibiyet ilişkisi, ne Fransa’daki millet ve devletin eş zamanlı olarak birbirini yaratmasına benzer, ne de Almanya’daki gibi milliyetçiliğin yarım asır önceden ulus-devlete duyduğu özleme benzer. Bu bakımdan Türkiye’nin modernleşme sürecinde Almanya’daki gibi devletini arayan bir millettense ziyade, milletini arayan bir devlet söz konusuydu. Dolayısıyla modern bir gözlemlenince, yani milliyetçi ideolojiden bakıldığı zaman, Türklerin kendiliklerinden örgütlenerek bir devlet kurmadıklarını, ulus-devlet kurulduktan sonra Türk kimliğinin içinin doldurulmaya çalışıldığı görülmektedir (Kadioğlu, 2002:287). Atatürk olgucu kurama içkin olan laikliği-bilimselliği, halkçılık ilkesine uyarlayarak toplumsal ahenge ulaşılmasını hedeflemiştir. Bunun için yapılması gerekenler arasında, iktisadi kalkınma için çözümlerin üretilmesi kadar, İslam’ın yeni sistem içinde siyasal düzlemden kültürel alana kaydırılması da yer almaktaydı. Bunun için ilk olarak Halifelik makamı tasfiye edilmiş, sonrasında Anadolu’nun toplumsal dinamiklerini şekillendiren mistik öğretilerin kaynağı olan tarikatlar, devrim yasalarıyla ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bu gelişmelerin nihai durağı ise 1924 Anayasası’ndaki, “Devletin dini İslam’dır” maddesinin, 1928 Anayasa değişikliğiyle kaldırılmasıdır.

2.2 Türk Tarih Tezi'nden Güneş Dil Teorisine

Görüldüğü üzere olguculuk, Kemalist devrimlerin istikametinin tayin edilmesinde, önemli bir dayanak olmuştur (Dural, 2014:355-356). Kemalizm'in öncelikli amacının, maddi hayatın gerekliliklerini, daha doğrusu yeryüzü gerçekliğinin emrettiği öğelerin, önemini zayıflatan metafizik haleyi, devlet yönetiminden söküp atmak olduğu söylenebilir. Atatürk'ün 1937'de yaptığı meclis konuşmasında, ümmet topluluğundan ulus-devlete geçiş sürecinde milletin yeter bir unsur olduğunu vurgularcasına “Biz ilhamlarımızı gökten ve gaipten almıyoruz” sözü, bunu tanıtlar niteliktedir (Meydan, 2009:284). Ayrıca Atatürk'e mal edilen ama kendisinin notlarına sadık kalarak, manevi kızı Afet İnan'ın kaleme aldığı, “Medeni Bilgiler ve Türk Milletinin El Kitabı” adlı eserde, İslam Dininin tüm toplulukları ümmet potasında eriterek, millet şuurunusilikleştirdiği söylenmektedir.

“Türkler İslam Dinini kabul etmeden önce de büyük bir millet idi. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin (Farsların) ve ne de diğerlerinin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine etki etmedi. Aksine, Türk milletinin milli bağlarını gevşetti; milli duygularını, milli heyecanlarını uyuşturdu. Bu pek tabii idi. Çünkü Hazreti Muhammed'in getirdiği dinin gayesi, bütün milliyetlerin üstünde, tamamını kapsayan bir ümmet siyasetiydi” (İnan, 2010:44).

Cumhuriyet devrimiyle millet kimliğinde başlayan laik hareketler, nihai evresine, “Türk Tarih Tezi” ve “Güneş Dil Teorisi”nde ulaşmıştır. Akgün-Çalış “Tanrı Dağı Kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman-Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslamcı Doz” başlıklı çalışmalarında, Türk Tarih Tezi'ne zemin hazırlayan süreçleri ve daha sonraki uygulamaları “de-İslamizasyon” olarak nitelendirmektedirler. Irk mistisizmine örnek teşkil edip birbirini tamamlayan, “Türk Tarih Tezi” ile “Güneş Dil Teorisi”nin, aynı zaman İslam dışı din arayışlarını da gündeme getirdiği öne sürülür. Özellikle 1944 yılına kadar, Türk mitolojisine ve Şamanist dönemlere ait kutsallıklara suni teneffüs yapılmaya çalışılmıştır. (Akgün-Çalış, 2002:593-594). Bu dönem, Batı'da üstün ırk tartışmalarının yükselişe geçtiği bir dönemdir. Cumhuriyetin özellikle ilk on yılını, Kemalizm'in milliyetçi ideolojiyi dini dogmalardan arındırmaya çalıştığı, fakat aynı zamanda; yeni düzene tehdit oluşturmadığı düşünülen, mistik öğelerle ittifak kurduğunu söyleyenler mevcuttur. Bu dönemi, millete kadim bir hüviyet kazandırılan dönem olarak kabul edenler de mevcuttur. Böylece, Türklerin Anadolu'daki varlığının ebedizeli kılınmaya çalışıldığı savunulabilir. “Türk Tarih Tezi” ve “Güneş Dil Teorisi” gündeme geldiği ilk günlerde, ünlü tarihçiler Fuat Köprülü ve Zeki Velidi

Togan'ın eleştirilerine maruz kalarak,Kemalist milliyetçiliğin romantik tözünün ürünü olarak yaftalanmışlardır (Özkul, 2019:47).

Düşünceler, fikirler veya ideolojiler, inanca dönüştükleri anda bir nevi toplumun maneviyatı haline gelirler. Tıpkı, Mustafa Kemal Atatürk'ün, toplumun moral güdülenme odağı olup, bağımsızlık fikri gibi sarsılmaz bir inancı doğurması gibi. Fakat ideolojilerin inanç haline evrimi, her zaman bu kadar naif olamamaktadır. Aşağıda milliyetçiliğin içindeki ulusal romantik öğelerin, belli bir kurguya dönüştürülüp nasıl çıplak-psikolojik şiddeti doğuracağı hususuna eğilinecektir. Gerek örgütlenme gerek tarihin yeniden yazımı aşamalarında, yorumsamacı yaklaşımıyla önce yapı sökülmesine uğrattığı tarih, anane, gelenek- görenekler gibi kültürün temel kodlarını yeniden var eden milliyetçiliğin, her zaman birlik- ulusun gönencini oluşturduğunu söylemek mümkün değildir.

3 MİLLİYETÇİ METAFİZİK ŞİDDET

Milliyetçi ideoloji, öznesi olan milletlerin oluşum sürecine doğallık atfederek, kendisine “sürekli” niteliği yükleme eğilimindedir. Milliyetçilik çoğunlukla, ulus-devletlerin örgütlenme aşamalarında, sosyal ve siyasal hayatın etkin öznesi haline gelen yurttaşları, dil politikalarını veya ulusal pazarların etkisini,metafizik bakış açısıyla örten bir ideolojidir. Bora, milliyetçiliğin bu özelliğini,“varlık miti” olarak tanımlar. Bu varlık miti sayesinde ki,milliyetçilik; kendisine kurduğu dünyada yer alacak bireylere içkin, bir tutunum değeri sunma fırsatına erişir. Dolayısıyla milliyetçi ideolojinin hazırladığı artalarda kümelenen gruplar, toplumsal bilinçaltının,“doğal” bir dışavurumu olarak, dışına çıkılması mümkün olmayan bir mahşeri vicdanınışine alınırlar.

Ömer Seyfettin'in hikayeleri, milliyetçi duygunun beslediği bu metafizik bilince örnek niteliğindedir. Onun hikayelerinde İtalyan anadan, Türk babadan doğma bir insanın,hayatının ilk yıllarında İtalyan toplumunda yetişmesine değinilir.Bu kişi Trablusgarp Savaşınınbaşlangıcında, askerlik vazifesini yerine getirdiği İtalyan ordusunda yer almasına rağmen, genlerine kazılı olan Türk milliyetçiliğinin doğal bir güdülenmesine kapılarak, değişim geçirmeye başlar.İtalyan ordusu içerisinde kazanamadığı siyasal özneliğini, Türk milliyetçiliğinin sunduğu, yeni kodlama sistemi vasıtasıyla yakalayan genç, içini kaplayan o “dayanılmaz”, “Türkoğlu Türk olma şiarıyla”, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşmayı yeğler.

Milliyetçilik önce sızdığı iradeye zamanla hakimolarak,gizil Türklük duygusunu okşar ve siyasal özne haline getirdiği gencin, annesinden edindiği mirası kazıyarak, Türkleştirme fiilini gerçekleştirir. Bu özelliği milliyetçiliğin metafizik

dünyaya olan yatkınlığından ileri gelir (Bora, 2007:5). Milliyetçi metafiziğin kendisini en belirgin kıldığı anlar, ırk mistisizmini çağrıştırdığı anlardır. Aşağıda önce metafiziğin bireyin- toplumun siyasal bilincinde yerleşim anını donatan sezgi- hareket- tepkime bağintısına odaklanılacak. Dolayısıyla sistem kuramı çerçevesinde bilincine sezgi vasıtasıyla giren doğaüstücü töz, hareket kazanarak yarattığı milliyetçi tepkimeyi, sistemin dışına, siyasal özneye ait bir çıktı olarak aktarır. Bu ilişkinin açığa çıkarılmasının ertesinde, milliyetçi doğaüstü şiddete teorik olarak meşruiyet kazandıran, Alman İdealizmi (Ülkücülük) ele alınarak, ırk mistisizmi irdelenecektir.

3.1 Sezgi- Hareket- Tepkime

Bilimle sezgi arasında katıksız bir ilişki bulunduğu inanan Bergson, özcü felsefenin önde gelen düşünürlerindendir. Göreceli kuramlara karşıtlığıyla dik-kati çeken Fransız düşünür, bilimin görelî hale gelmesine olduğu kadar, bu sürecin evladı devrim kuramlarına, manevî değerlerin eder yitimine yol açacakları gerekçesiyle karşı çıkıyordu. Böylelikle düşünür, özcü felsefenin manevî anlamda, daha da doğrusu insan ruhunun modernleşme karşısındaki direnci karşısına dikilen, tüm yeni düşün dağarına açtığı savaşı tanınıyordu. Özcü felsefeyi o ya da bu şekilde, ama ille de, modernizmin yarattığını ileri sürdüğü tahribat, değer- gelenek yitiminin karşısına diken Bergson, ilerlemeye ve kendini yinelemeye değil; ama bunun yarattığı tahribatın hızının düşürülebilmesine odaklanıyordu.

Modernleşmenin insan ruhunda geliştirdiği, “öz-kıyım dalgasına” karşı, bilime, salt içindeki septik (kuşkuçul) ikircimlerin temizlenerek sahip çıkılamayacağına biliyordu. Kuramcı aynı zamanda, bugünün yakıcı tahribatına, geleneğin değerli birikimi ve tözüyle birlikte karşı çıkılabileceğine ilişkin, yılmaz bir inanç taşımaktaydı. İşte tam da bu noktada, modernizmin yıkıcı- yakıcı etkisinin yaralarını sarmanın önemine işaret eden Henri Bergson, söz konusu yaralara, geçmişin korunaklarıylapansuman yapılabileceğini öne sürmekteydi. Dolayısıyla sezgi, bilimin ehlileştirilip, geleneğin korunması amacına, tıpkı, “Eğer Aristocu felsefe Tanrı'nın kavranmasını akamete uğratıyorsa, ben hiçbir zaman Aristocu ya da filozof olmayacağım” diye karşı çıkan, Ortaçağ kilise babaları veya kilise ulusu bilim adamları gibi, savunmacı bir tutum takınarak hizmet ediyordu.

3.1.1 Sorbonne Ekolü'nden Bergson'un “Hayat Hamlesine”

Fransız Devrimi'ne tüm ideolojik silahlarıyla direnen muhafazakar Sorbonne Ekolü'nün Emile Boutrox, Maurice Blondel, Henri Bergson gibi önde gelen düşünürleri, bu okulun temel taşlarını oluşturmaktadır. Muhafazakar bir geleneğe yaslanmasına karşın, özellikle mühendislik bilimlerinde bir laboratuvar olma hüviyetine sahip Sorbonne, muhafazakar düşüncenin evrensel merkezi, hatta Fransa'daki kalesi sayılmaktadır. Türkiye'nin önde gelen muhafazakar düşünürlerinden Fuat Köprülü'nün, ulusal tarih kurgusunun oluşumuna ve Nurettin Topçu'nun, “İsyan Ahlakı” doktrinine esin kaynağı olan Sorbonne, aynı zamanda Deleuze gibi, modern kuramcılarını yetiştirmiştir (Alpay, 2013: 83- 86), Dünyanın en saygın ilk 200-250 üniversitesinden birisi olarak tanınan Sorbonne, tarihsel bağlamda bunun çok ötesini imleyen bir mistik- doğaüstü geçmişi temsil etmektedir.

Sezgiyi akıl ve içgüdüden farklı ancak düşün çeperinin merkezindeki öğelerden biri olarak gören Henri Bergson, “mutlak- apaçık”, kesin sırrına vakıf olunması gereken bilimsel ögenin, doğaüstünden edinilebileceğini savunmakla kalmamış, doğaüstünü bilme metodu olarak nitelendirdiği sezgiyi, bilimin merkezine yerleştirmiştir. Hem içgüdü hem de akıldan yararlanarak içgüdüyü çalıştıran sezgi, içgüdüyü mahkum edildiği uyku durumundan çıkararak, bilinci özgürleştirir (Bergson, 1986: 231-232). Bu uyanış hiç kuşkusuz bilincin yeni bir evreye geçmesine yol alarak, “yaratıcı hareket”i yaratacaktır. “Elan vitale” veya “hayat hamlesi” denen bu yaratıcı hareket, sadece bireysel değil, ulusal, hatta evrensel kurtuluşun da başlangıcı olacaktır.

İnsanın binlerce yıl boyunca dinden kopmadığına vurguda bulunan Bergson, doğaüstü ve hurafelerle dolu olmasına rağmen, kaynağını deneyden- tecrübeden alan felsefenin, dini anlaması lazımdır. Bilimin ilerlemesi karşısında, tamamen akıldışılık içeren bir dine bağlanma sorunu anlaşılmalıdır, insan beyninin varoluşsal sorunları da yeterince çözülemez. Öbür dünyayı hiç önemsemeyen ve diğer dünyayla ilgili inançları mahkum eden olgucu- görelî felsefelerin aksine, öte dünyayı kapsamayan bir felsefenin boş bir kuruntudan ibaret kalacağını kaydeden Henri Bergson, zeka- ilim içgüdüyle kurduğu örüntüden sezgiye, oradan da dinsel gerçekliği anlama çabasına girmiştir (Demir, 2018: 110). “Filozofun işi kavramlarından, aydınlık merkezlerinden (zeka) olduğu kadar, çekirdeği teşkil eden bu merkez etrafındaki akıcı tabakadan da (sezgi) istifade etmek ve böylelikle daha anlaşılabilir bir realiteyi meydana getirmek, gittikçe daha tam bir surette hayatı

kucaklayan bilgiyi edinmektir” diyen Bergson, (Bergson,1986 :104-109), sezgiyle “hayat hamlesini”, muhafazakar aklın ünlü “hareket” felsefesiyle buluşturur.

3.1.2 Külli- Cüzi İradenin Doğaüstü Birleşimi

Türkiye’de Yahya Kemal ve ardılı Ahmet Hamdi Tanpınar’ın, “imtidat” kuramlarını etkileyen, “hayat hamlesi”, Beyatlı’ya Batı karşısında eşit konuşan ilk yerli düşünür olma payesini kazandıracaktır. Zira Bayatlı’nın organizmacı kuramına göre, en büyük ulusların bile tarihsel süreç içerisinde, düşme- yükselme anları olacaktır. Beyatlı’nın kuramı bu noktadan sonra, tıpkı kendisinden sonra Anadolu Hareket’in II. kuşak liderliğini üstlenecek Nurettin Topçu’da olduğu gibi Bergson’un “elan vitale” hamlesini, Türkiye’ye uyarlamakla sınırlı kalmıştır.

Kurama göre Tanrı, yarattığı kullarından oluşan büyük ulusların, tarih sahnesinden yitip gitmesini razı olmaz ve düşüş anında o uluslara belli belirsiz elini uzatır. Çöküş ve yeniden doğuş zıtlığını içinde barındıran “elan vitale” anında, kulların ya/ ya da o ulusların yöneticilerinin yapması gereken, Tanrı’nın kendilerine uzattığı elin bilincine varıp, ona göre hareket etmeleridir. Bu hareketi gerçekleştiren uluslar, yine Tanrının eliyle düştükleri o aşağılık durumdan kurtularak bellerini doğrulturlar. İşte Lale Devri, Osmanlı Yenileşme Hareketleri, Kurtuluş Savaşı, geçmişte Anadolu’ya giriş, İstanbul’un fethi gibi tarihsel anlar, Türklerin İslamiyet’i seçişleriyle birlikte, Tanrının elinin Türklere uzandığı aşamalardır ve aşağı yukarı her büyük ulusun tarihinde, bu gibi berrak sayfalara rastlanır. Özellikle Beyatlı için İsmet İnönü’nün İnönü Savaşı’nı kazandıktan sonra, Metris-tepe’den savaş meydanını seyrettiği an, Türkler için yeni- modern bir “elan vitale”dir.Bu tarihten itibaren muhafazakar aydınların kiblesi Çamlıca’yla, Batıcı aydının referans merkezi Tepebaşı, yerini bu üçüncü tepeye, yani, Metris Tepe’ye bırakacaktır (Beyatlı, 2000:296-300).

3.1.3 Muhafazakar Devrimin Özü

Kuram ilginçtir zira sadece Tanrı’nın insanlara yönelik kurtarma istenci, sürecin tamamlanmasına yetmemektedir. Bu kurtuluşun gerçekleşmesi için kulların birikintisi temsili ulusların da, “hareket” etmeleri ve Tanrının uzattığı eli kavramaları beklenmektedir. Peki, Tanrının kurtarma istencine rağmen, hayat hamlesini gerçekleştiremeyen uluslar olmuş mudur? Bergson ve ardıllarına göre elbette. Hatta çoğu zaman kurtuluşa eremeyen toplum- toplulukların sayısı, erişenlere nazaran hayli kabarıktır. İnsanlığın tarihsel yürüyüşü içerisinde devrini tamamlayıp

yok olmuş eski medeniyetler, kadim uluslar hep buna örnek değil midir? Demek ki, külli iradenin çırpınına rağmen cüzi iradenin hareketiyle buluşmayan Tanrısal güç bilebaşarısız olmaya mahkumdur.

Günümüzde LGBT topluluklarına yönelik muhafazakar kesimce dillendirilen, “Lut kavmi” suçlamalarında bile “elan vitale” öğretisinin gerçekleşmemesi yatmaktadır. Zira Tanrının peygamberlerinden Lut, efendisinin lütfunu görerek ona doğru hamle etmiş, fakat kavmini o noktaya çekmeyi başaramadığından hedef kitlesini helak olmaktan kurtaramamıştır. Bir çırpıda insanal devinimim tarihsel süreç içerisinde bütünüyle çözen, “hayat hamlesi” tezi, sezgiyle tarihsel oluşu birarada harmanlayıp açılmayan doğaüstü bir içeriğe sahiptir (Bergson, 1998: 21-40). Özet olarak Bergson’un aktardığı kuram, oluş hareket ve tepkiyle sağlanır. Ne insanın, ne Tanrının iradesi tek başına yeterli değildir. Bergson ile muhafazakar takipçilerinin devrimciliği, hareketle akıllı, akılla sezgiyi birleştirmekten ibarettir (Dural, 2010:173-175).

3.2 Hareket Felsefesi

Topçu’nun, “Aklın kainata kanat açması” şeklinde tarif ettiği doğaüstücülüğü, fikirlerine kaynak noktası olarak belirleyen bir diğer düşünür de, ünlü “Aksiyon (Hareket)” tezini kaleme alan, Maurice Blondel’dir. Sadece milliyetçi- faşist kuramlara değil, döneminin liberal hatta sosyal demokrat siyasetlerine de katkı sağlayan Blondel, taraftarları pek farkında olmasalar bile, Türk milliyetçiliğinin, “amiral gemisi” hüviyetine sahip MHP’nin de, ardındaki felsefi dayanağı imlemektedir. Blondel’in doktora tezinin başlığı olan, “*L’Action* (Aksiyon-Hareket)”; Topçu ve Fındıkoğlu’nda dergi adı (Hareket, İş), Milliyetçi Hareket Partisi’nde de (MHP) parti adı olarak Türkiye’ye girdi. Burada Türk Milliyetçiliğini yakından etkileyen Franco’nun partisinin adının da, “*Partido de Movimiento Nacional*” olduğu hatırlatılmalıdır (Akşin, 1997:290-291).

3.2.1 İlk Fail

Blondel, aynı zamanda doktora tezi olan “Hareket” kuramına, sezgiyle akıllı birleştirerek giriş yapar. Düşünür, “Bir kuşun öttüğünü” duydum önermesinden yola çıkarak, aslında kuşların binlerce yıldır öttüğünü ve fakat insanın kuşların ötme yetisine sahip olduklarını anlamasını, bunu dillendiren ilk kişiye borçlu olduğunu belirtir. Bu ilk fail, kuşları gözlemlemiş, beyninde kuşların tutumlarına ilişkin fikirler oluştuğunu ve kendisini kuşlara yönelten sezgisiyle, kuşlar hakkındaki bilgisinin yapı taşlarını temellendirdiğine inanır. Günün birinde çevresindeki

insanların dikkatini kuşların üzerine çeken Blondel, kuşlara dönük hareketinin bir kuramla birleştirir: “Bir kuşun öttüğünü duydum”. İşte insanlığın aslında binlerce yıldır çevrelerinde uçan kuşların öttüğünün ayırına vardıkları, o temel an tam da budur. Kuş hareketlerinin diğer varlıklardan ayrışmasına yönelik sezgiye, hareket içinde gözleme o da bilimsel veriye dönüşmüştür. Doğallayın insanlığın herhangi bir şeyi algılaması, o ilk insanın o verili şeye yönelik hareketinden kaynaklanmaktadır.

Blondel kuramının sarıhlığından o kadar emindir ki, Sorbonne’da yaptığı tez savunmasında kendisine getirilen tüm katkı-eleştirilere kulağını tıkar ve eserinin özgünlüğüne dokunamayacağını, aksi takdirde buluşunun tüm yaratıcılığını yitirip sıradanlaşacağını iddia eder. Zira “Hareket tezi”, o ilk insanın ilk sezgisi ve sezginin çalıştırdığı anlık gözleme dayalıdır. Bundan herhangi bir sapış, hareketin temelinde yatan doğüstü ilgi- ilk failin belirleyiciliği ortadan kaldıracaktır. Dural, Hareket felsefesinin Bergson’u tamamlayıp bilim- doğüstücülük köprüsünü nasıl oluşturduğunu, hakkında aşağıdaki, değerlendirmede bulunmaktadır:

3.2.2 Blondel: Doğüstücülüğün Zirvesi

“Blondel’de, yerleşik bazı dinsel inançların aksine sadece insan Tanrı’ya muhtaç değil. Tanrı da, insana muhtaçtır. Tanrı insanı gerçekten ona gereksinim duyduğu için yaratıyor. Sonuçta Allah’ın kudretinin yetmediği tek şeyi de, insanın sonluluktan sonsuza yani kendisine ulaşması için yaptığı hareketi durdurmak oluşturuyor:¹ Topçu, Blondel’in tüm bu fikirlerine yeni bir unsur eklemiyor, kayıtsız, şartsız kabul ediyor. Blondel’in Katolik öğretilerini, tasavvuf süzgecinden geçirerek aynen İslam felsefesine uygulamayı deniyor.

İnsansız bir kainatın kısır kalacağını öne süren Topçu, yeryüzüne yaratıcılığın insan sayesinde getirildiğini vurgular. Allah’ın dünya içinde dünyalar yaşattığını, bunun da insanın yaratıcılık maharetinin dolayısıyla, gerçekleştirildiği sonucuna varır. Topçu’ya göre, Allah yaratıcılığından asla taviz veremeyeceğine göre, son kertede, Allah da insana muhtaçtır ve insanın sonluluktan sonsuzluğa yürüyüşünü engelleyemez ya da engellemek istemez” (Dural: 217-218).

¹ Burada tekrar Mevlana etkisinden söz edilebilir. Mevlana, kulun dünya faaliyetlerinin toplamının bir alışveriş olduğunu ileri sürerek (Bu İslam anlayışının genelinde var), sadece Allah’ın kuldan memnuniyet duymasının bir önem i bulunmadığını, alışverişin sonunda kulun da, Allah’tan hoşnut kalması gerektiğini söylüyor. Bu konuda ayrıntılı bilgi için “Mevlana’nın Mektupları” eserine başvurulabilir.

3.3 Başat Düşünürlerde Milliyetçi Doğaüstücülük

Aşağıda milliyetçiliği etkileyen önemli düşünürlerin, doğaüstücülükle (metafizik) ilişkileri bağlamında serdettikleri kuramlar ele alınarak, çok kısaca yorumlanacaktır. Son kısımdaysa, milliyetçi şiddet olgusunda, doğaüstücülüğün payı-önemi ekseninde, derinlikli bir çözümlemeyle çalışma sonlandırılmaya çalışılacaktır. Metnin kalan kısmında ayrıca hep entelektüel yönünün zayıflığıyla eleştiri oklarının hedefi olan milliyetçiliğin, “aydınlanmış” yönüne dair değerlendirmelerde bulunulacaktır. Çalışmanın en sonundaysa araştırmacı, post- modernizm- Amerikan milliyetçiliği ekseninde, Hollywood üzerinden dillendirilen, kışkırtıcı bir uslamlamayla başbaşa kalacaktır:

3.3.1 Immanuel Kant

Milliyetçilik felsefi temellerini, özellikle Kant’ın özgürlük anlayışı ile Fichte’in öz-bilinç üzerindeki görüşlerinde bulur. Kant’a göre insanın özgürlüğe ve ahlaka ulaşmasının koşulu, aklını kullanma cesaretini, kendinde bulabilmesinde yatmaktadır. Kant’ın kuramında, bu cesaretin gösterilebilmesi için insanın, olgunlaşmamışlık statüsünden kurtulması gerekmektedir. Düşünürün olgunlaşmamışlıktan kastettiği, “Düşünmeyin sadece emirlere uyun!” mantığıyla çalışan askeri disiplin, siyasi iktidar ve dinsel otoritelerdir. Kant, insanlığın olgunlaşmamışlıktan kurtulabilmesi için itaat alanı ile aklın özgürce kullanılabilirdiği alanların, belirgin bir şekilde birbirinden ayrılması gerektiğini savunur. Düşünüre göre çözüm insanlığın, itaat etme zorunluluğundan kurtarılması değildir. Döneminin diğer düşünürlerinin aksine, Kant’a göre kişi, itaat etme seçeneğiyle zorlandığı anlarda bile, aklını istediği ölçüde kullanma özgürlüğünden alıkonulmamalıdır. Bu olasılık canlı tutulduğu anda, kişi olgunlaşacak ve rasyonel (akılcı) bir varlığa da akılcılığını yitirmemiş, özgür ruh- haline gelebilecektir (Foucault, 2014:177). Kedourie’ye göre Kant,söz konusu görüşleriyle insana özgür bir irade bahşederek, “Ulusların kendi kaderini tayin hakkı” söyleminezemin hazırlamıştır (Orkunoğlu, 2018:31). Kant özgürlük ve ahlak arasında kurduğu ilişkiyle, ölümsüzlük ve Tanrı gibi metafizik öğelere bağlı olan ahlaka,almasıık bir saf ahlak seçeneği sunmuştur.

Immanuel Kant’ta özgürlük; kuramsal aklın bütün ideleri arasında kavranmasa bile, önsel olarak bilinen yegane ögesi olarak ahlakın ön- koşuludur (Kant, 2001:24). Düşünüre göre saf akıl insana bir ahlak yasası tayin eder (Kant:58). Kant’ın milliyetçiliği metafizik yöntemle ele alışı, insanlara siyasi ve manevi özgürlük vadettiği kadar, aynı zamanda doğaüstü bir şiddet kullanımına dacevaz vermektedir.

Kant, savaşların nedenlerini inceleyerek, ebedi barışın imkanlarını tartışıp çözüm olarak, uluslar federasyonu fikrini önermiştir. Kant, vatan ve millet gibi olgulara bağlı kalınmadan tüm insanlık adına düşünüp duygulanmak gerektiğini ifade eder ve buna “kozmpolitizm” der. Dünya vatandaşlığına dair emareler barındıran bu kavram, Kant’ın eleştiri oklarını, üzerine çekmesine neden olmuştur. Kant, aklın doğru kullanılması halinde, evrensel olarak aynı gerçeğe ulaşmanın mümkün olacağını savunur. Aklın doğru kullanımı, Kant’ın ideal dünyasına giden yolda ilk koşuldur. Fakat Kant’ın düşüncelerinde, ideal düzene giden yol ırkçılık taşlarıyla örülüdür. Kant’a göre ırkların akli kullanma yetisi birbirinden farklıdır: “... Adamın başından ayağına kapkaraydı ki söylediklerinin aptalca olduğuna açık bir delil.” Ayrıca Kant akli kullanma yetkinliğinden mahrum olan Türkleri, Rusları ve Polonyalıları da, millet şahsiyeti kazanamamış ve kazanması da şüpheli olan aşığı ırklar olarak görür. Kant’ın siyahları ne derece insan olarak kabul ettiği bile şüphelidir (Şallı,2018: 106). Görüldüğü üzere Kant, her ne kadar, milletleri, geleceklerinde söz sahibi olmaları noktasında cesaretlendirse de, Alman ulusundan olanlara değişmez bir öz atfederek, metafizik tescilli mutlak “öteki”ler yaratmıştır.

Bugün aklın metodolojik bilgisi olarak kabul edilen ve insan sorununun felsefi bağlamda araştırılmasının, modern öncülleri arasına haklı olarak yerleştirilen Immanuel Kant, saf liberalizm ve sosyalizm yolunda yürüyen bir bilge değildi. Bilakis diğer ideolojilerin sıklıkla çiğnedikleri yollar üzerinde, iki ayağı üstünde durmaya çalışan, milliyetçi bir kuramcıydı. Kendi milliyetçi önermelerini, muhafazakarlık batağına düşürmekten sakınan Alman kuramcı, çok kültürlülüğü, hak-özgürlükleri, ortadan kaldırmayacak hukuksal haklar bütünü, tüm insanlığa sunmaya yönelik olarak tasarladığı, “hür devletlerin oluşturduğu federasyon” (Cesim, 2019: 8-12) önermesinde sunar. Böylelikle hem Platon’un “kral filozof” idealine, hem de ileride patlak verecek savaşların; gelişmiş ülkeler arasında değil, gelişmiş dünyaya karşı gelişmemiş devletler arasında vuku bulacağına değinerek, kökten gerçeküstücü bir ülkücülüğün içine düşecektir. Düşünürün beklemeyeceği biçimde, günümüz uluslararası ilişkiler kuramlarında, “Oraya buraya demokrasi taşıma” teklifiyle, emperyalizmin çağcıl dünyanın yaramaz, ama “enerjibaz” devletlerine, müdahalesine gerekçe yapılarak kullanılan bu görüşü, nispeten daha az güçlü devletlerin milliyetçi başkaldırılarında, anlam kazanıyor. Kant’ın fikirleri, yoksul-ezilen dünyanın, liberal dünya egemenlerinin arlanmaz saldırganlıklarına karşı kurdukları, almasıkt paktlara çarparak, yeni varlık sahasını buluyor. Bir diğer değişle Kant’ın fikirleri, milletlerin kendi kaderlerine sahip çıkmaları kavgasına, hala önemli bir tutamak noktası oluşturuyor.

3.3.2 Fichte'in Yol Haritası

Kant'ın özgürlük ve ahlak felsefesinden oldukça etkilenen Fichte, öz-bilinç mefhumunusorunsallaştırarak,millet olmaya çabalayan Almanya için yol haritası oluşturmuştur. Fichte 'ye göre milletin tüm bireyleri, Kant'ın saf ahlakına ulaşmak için yaşayan varlıklardır. Ancak, bu şekilde, Tanrı'nın buyruklarına karşı doğal bir itaatsizlik barındıran insan, öz-bilincinin ahlak istencine kulak vererek, yaşamının yabancı güçlerce düzenlenmesine gerek duymayacaktır (Dural, 2014:212). Fichte, herhangi bir gerçekliğe sahip olduklarını düşünmediği,“tekil ben”lerin mutlak özgürlüğe, bütün ile özdeşleştikten sonra ulaşabileceklerini savunur. Bu bütün, ideal ve mutlak “ben” olan devletin kendisidir (Ünsalan, 2019:265).Söz konusu “ben”,düşünürün şahsi özgülündeysen, Alman ulusudur. Düşünüre göre tarih, aklın bilinçten ve özgürlükten mahrum olduğu masumiyet çağından başlayarak, günahkarlık çağına doğru ilerleyen, doğrusal bir çizgidir.

İçinde bulunduğu yüzyılı,“günahkarlık çağı” olarak nitelendiren Fichte, Alman ulusuna evrensel bir görev yükleyerek, ilk önce aklın egemenliğinin tesis edildiği ulus-devleti kurmaları gerektiğini, sonrasında ise tüm insanlığı girdabına kapıldıkları, günahkarlık çağından çıkarmaları gerektiğini belirtir (Candan, 2015:184). Fichte, Almanlara bu kutsal görevi vererek, örtük şekilde, yayılmacı milliyetçiliğe, metafizik bir meşruiyet kazandırmıştır. Dolayısıyla Fichte'nin,“Alman-Alman olmayan” diyalektiğinin,faşizm/ sert milliyetçiliğin,“ben-öteki” ilişkisine kaynaklık ettiği söylenebilir. Ayrıca Fichte, asli ulus olarak gördüğü Almanları, “Dünyevi Tanrı Çocukları” kabullenerek, kaderin Almanlara,suni uluslara karşı verecekleri mücadeleleri kazanacaklarına dair, teminat verdiğini ima eder (Yıldırım, 2011:158).Dural, “Milliyetçiliğin Yakın Tarihi” başlıklı eserinde, Fichte, dil- toplum- tarih- edimsellik arasında kurulan somut bağlantıyı, aşağıdaki gibi kurmuştur:

“Bir halkın canlı bir dile sahip olduğu yerde düşünce kültürü yaşam üzerinde etkide bulunur, tersinin olduğu durumda ise, düşünce kültürü ile yaşam, kendi yollarını bağımsız bir biçimde çizer. Aynı sebepten yola çıkarsak, önceki halk tüm düşünce kültürüne gerçek anlamda ve hakiki bir biçimde ciddiyetle eğilir ve onun yaşam üzerinde etkide bulunmasını diler; oysa diğer halk, düşünce kültürünü bir zeka oyunu gibi görür ve onunla başka bir şey yapma isteği duymaz. Bundan çıkan sonuç, ilkinin tüm şeylerde dürüstçe bir sabır ve ciddiyet gösterdiği, dahası acı çektiği; ikincisinin ise kolaya kaçtığı ve mutlu doğasını izlediği sonucudur. Tüm bunlardan çıkan şey ise, ilk ulusta halk kitlesi eğitilebilir ve böyle bir ulusun eğitimcileri de kendi keşiflerini halk üzerinde sınayıp onu etki-

leme arzusundadırlar. Buna karşılık diğer ulusta ise, eğitimin sahibi sınıflar kendilerini halktan ayırırlar ve halkı kendi planlarının kör bir aracından başka bir şey olarak kabul etmezler “ (Fichte, 1968: 60-61) (Dural: 595-596).

3.3.3 Heidegger’in “Dasein”i

Heidegger’in felsefesinin temel kavramı olan “dasein (varoluş)” fikri, düşünürün; ulusun metafizik ve gerçek varlığını kazanma sürecini açıklarken başvurduğu bir araçtır. Dasein, “orada olmayı” ifade eden bir kavram olduğu gibi Heidegger tarafından insan ile aynı anlama gelebilecek şekilde de kurgulanarak, bir “varolma” kavgası-kaygısına dönüştürülebilmektedir. Bu kavram, öze tam karşıt olarak varoluş için kullanılmakla birlikte, “dünya içinde varlık” ve “ötekilerle birlikte varlık” anlamındadır (Tülüce, 2016:249). Heidegger’in varlık biliminde, özne-nesne ayrımı görülmez. Dasein, dünyaya, diğerlerine ve etrafındakilere duyduğu ilgiyle, varoluşunu her zaman diğerlerinden ayırarak, kendi olmak ister. Herkes gibi olduğu anlar, kendisini varoluşun hakikatine kapattığı anlardır. Bu bakımdan dasein, “herkesleşmekten” uzaklaştıkça kendisini diğer insanlardan ayırır ve onların önüne geçtikçe, kendisi olur (Tülüce:250). Heidegger varoluşunu gerçekleştirebilmenin koşulunu, insanlığın genelinden daha ileri düzeyde olmaya bağlayarak, bunu başarabilen dasein’leri, müstesna varlıklar olarak kabul etmektedir. Bu seçkin daseinler sıradan kültürün, sıradan halkların içinden çıkmaz.

Heidegger’e göre modern dünyaya düşmüş olan dasein’in, en temel eksikliği kaygıdır (Çil, 2021:120). Bu kaygının nedeni olarak, Heidegger, dönemin “krizi” olarak tanımladığı, nihilizmi (hiçlik kuramı) gösterir. Dasein’in varoluşunda gerilim yaratan belirsizlik, Alman Ulusal Dasein’in sağlanmasıyla giderilebilecektir. Avrupa’yı tehdit eden komünizmin yarattığı sosyal ve manevi krize karşı, ulusal dasein’i sağlayabilecek yegane güç Hitler yönetimidir (Zengin, 2019:239):

“Nasyonal Sosyalist Devrim Alman varoluşumuzda tam bir dönüşüm yaratmaktadır. Bu koşullarda istekli, hazır, kendini adanmış biri olmak ve kendinizi geliştirmeyi sürdürmek size bağlı... Varlığımızın kuralı, öğretiler ve fikirler olmayacak artık. Bugün ve gelecekteki Aman gerçekliği ve bu gerçekliğin yasası yalnız ve yalnız Führer’dir. Bunu iyice derinden öğrenin: Bundan böyle her şey karar vermeyi, her eylem sorumluluğu gerektiriyor. Heil Hitler!(Zengin:238).

Görüldüğü üzere Heidegger açısından Hitler yönetimi, dasein’i (varoluş), ulusu tek tek bireylerin tecrübe ettiği bir kriz olmaktan çıkararak, eylem sorum-

luluğunun üstlenilmesiyle birlikte, ulusun tümel varoluşuna eriştirecek bir üst aşamayı içinde barındırmaktadır. Böylelikle ulus doğaüstü bir “hareket” kapasitesine ulaşır.

3.3.4 Nietzsche'nin Üstün İnsanı

Çoğu faşist-Nasyonal Sosyalist kuramcı, faşizminkontROLSÜZ güç istencine, ırk üstünlüğüne dayanan, üst-insan tipolojisine katkıda bulunduğu için Nietzsche'yi adeta düşünsel lider kabul eder. Irkların karışmasının, değer çatışmalarına ve zayıf insanların oluşmasına neden olacağını ileri süren düşünür, saf ırkın korunmasının gerekliliğini savunur. Nietzsche aynı zamanda Dionysos ile ifade bulan ahlak anlayışının, toplumların temel haz kaynaklarını koruduğunu ileri sürerek, milliyetçi bilinci öldüren dinleri hedef almıştır. Dini öğretilerin milleti durağanlaştırdığı belirten Nietzsche, sözkonusu milletlere Yahudileri örnek göstererek, anti-semitizmi gündemine taşır:

“Yahudiler o rahip ruhlu hak, düşmanlarına ve istilacılarına karşı çıkarken, en sonunda sadece düşmanlarının değerlerini yeniden değerlendirmekten başka bir şey yapmadılar, yani tinsel intikamı gerçekleştirdiler. Çünkü böyle bir şey yalnızca bu rahip ruhu en derinden bastırılmış rahipçe intikam özlemi taşıyan halka yakışırdı” (Nietzsche, 2011).

Nietzsche'nin köle ahlakıyla tanımladığı Yahudiler ve Hristiyanlar, korkak, endişeli, ufak menfaatler peşinde koşan, özgür olmayan bakışlarıyla güvenilmez olan, küçük ruhlu yılışık hayvanlardır (Zengin:236- 237). Nietzsche'nin düşüncesinde, köle ahlakını terk eden özgür ruhlar, “üstinsanlar (milletler)” güç arzusunu merkeze alan politikalar üretirecek, gerçek “efendi”nin değerini dünyaya yayacaklardır. Nietzsche bu arzuyu sadece, “büyük politikanın” gerçekleştirebileceğini savunur (Işık, 2019:9-10). Nietzsche'nin serdedilen görüşleriyle, dünyaya efendi-köle düzeni dayatıp, üstün ırk düşüncesinin temellerini attığı söylenebilir.

Son olarak, faşist ideolojinin nüvelerinin üst-insan kavramında yattığını ileri sürerek, Nietzsche'ye getirilen eleştirilere (Şaylan, 2020:156) karşı, bir Zerdüş savunusu yapma gerekliliği hasıl olmaktadır. Her ne kadar eleştiriler, sonuçları itibarıyla hayli sağlam temellere oturuyorsa da, genelde dünyaca ünlü milliyetçi düşünürler, liberalizmle kavgalarına evrensel bir açıklama da kazandırabilmek amacıyla, milliyetçiliğin kalıplarının ötesine taşıma gayretinde olmuşlardır. Kant, Heidegger, Nietzsche, hatta Wittgenstein gibi kuramcıların, fikir iliklerinin evrensel yönlerine bakarak, adı anılan düşünürleri milliyetçiliğin ku-

ramsal alanından ayırma çabaları, genelde düşünürlerin gerçek niyetlerinin aksine, liberalizmin milliyetçi düşünceyi içerdiğinden sulandırmak için gerçekleştirdiği bir karşı-saldırı olarak ele alınmalıdır.

Nietzsche, insanı aşılması gereken bir zorunluluk olarak görerek, insanın üretim gücüne, zihnen gelişebilme yetkinliğine vurgu yapmıştır: “Şimdiye kadar bütün varlıklar kendilerinden üstün bir varlık yarattılar. Siz bu büyük meddin cezri mi olmak istiyorsunuz? İnsanlığı aşacak yerde hayvanlığa dönmeyi mi tercih edeceksiniz?”(Nietzsche, 1961:18) Bu nedenle “üst-insan” kavramı, Nietzsche’ de sürekli devinim ve gelişim potansiyelini barındıran insan doğası, olarak da yorumlanabilecek mahiyete sahiptir. Zira post-modern düşüncenin habercilerinden sayılan bir filozofun, sürekli değişimi ve farklılaşmayı hedeflemesi gayet anlaşılır bir durumdur. Dolayısıyla Nietzsche'nin satırlarında, insanlığın sıradan bir varlıktan sıyrılma gayretinin imkanlarının sorgulanışını görmekten ziyade, post-modern düşünürlerin özellikle de Lyotard'ın, “üst anlatı” olarak kabul ettiği, ideolojilerden birinin izlerini görmek de olasıdır.

SONUÇ: ÖZ ŞİDDET (METAFİZİĞİN MİLLİYETÇİLİĞE UYGULADIĞI ŞİDDET)

Aşağıdaki bölümde, post-modern milliyetçiliğin bilinçdışına yer verilerek Hollywood üzerinden, bir usavurum örneği seslendirilecektir.

Jung'un tüm insanlarda ortak bulunduğu kolektif bilinçdışı, ataların genlerinden aktarılan deneyimlerden gelmekte olup, geçmişe ait izlenimler sunmaktadır. Bu izlenimler düşlerde, destanlarda, masalarda ve kültürel motiflerde kendisini göstermektedir (Ormanlı, 2015:227). Jung, geliştirdiği kolektif bilinçdışı kavramıyla, toplumsal belleğin arkaik kökenlerine dair fikir yürütülmesine imkan tanısa bile, aynı zamanda toplumsal belleğin yeniden kurgulanmasına da olanak sağlamıştır. Buna örnek olarak 11 Eylül Saldırıları sonrası Hollywood'da üretilen, Marvel yapımı filmler ele alınmalıdır. Fakat daha öncesinde Jung'un arketiplerinin incelenmesi gerekmektedir. Kolektif bilinçdışındaki duyguların veya işaretlerin çağrışımları, bilinç düzeyine çıktıklarında anlam kazanırlar. Jung, kolektif bilinçdışında yer alan bu ruhsal ve evrensel özleri, arketip (ilk örnek- numune) olarak adlandırmıştır (Pelister, 2015:100).

Jung'ta dört tür arketip vardır. Bunlardan biri kendi kendisini var eden saklı kalmış imgelerin bulunduğu gölge arketipidir. İkincisi ise, bilinç düzeyine ulaşmış algılanabilir, “persona (şahsiyet)” arketipidir. Persona birey ile toplum arasındaki dengiyi gözetken bir tür süperegö işlevi gören, uzlaştırıcı arketiptir.

Gölge ise kişiliğin bastırılmış ruhsal öğelerinin toplamıdır. İkel bir yönü olan gölge, toplumun hoş karşılamayacağı ortak dürtüleri ve eğilimleri kapsar (Ormanlı:228).

11 Eylül sonrası gösterime giren Hollywood filmleri incelendiğinde, birçoğunda ulusal dayanışma ve özveri unsurlarının ön plana çıktığı söylenebilir. İşlenen dayanışma ve birliktelik temalarının nedeni olarak, parçalanmış Amerikan aile yapısı ve edilgin bir karanlık haline getirilen, toplumsa hayattaki rolü edilgin hale getirilmiş kadınlar gösterilebilir. Buna mukabil yaratılan ideal erkek tipleri, aileleri ve ülkeleri için, kendileri feda etmekten çekinmeyen karakterler olarak izleyici karşısına çıkmaktadırlar. Özellikle post-modernizm ile birlikte geleneklerin ve ideallerin içerdiği unsurların değer yitimi karşısında, söylemsel düzenekler üzerinden hakikatin yeniden inşa edilmesi süreci, milliyetçilik için yeni- somut söylem kurma zorluğunu aşmayı gerekli kılmıştır. Bu gereklilik, özellikle ABD gibi tarih sahnesine geç çıkan ve tüketim toplumunun bireyselliğe sevk ettiği, çok kültürlü devletlerde hasıl olmaktadır. Post-modernizmde sahte gerçekliklerle hakiki duygular yaratılabildiği gibi, somut olgular ve olaylara tam zıttı anlamlar yüklenebilir. Gerçekliğe yapılan bu müdahale, Baudrillard'ın görüngü (simulakr) kavramında kendisini gösterir

Toplumsal yapının bir illüzyon ve kurgu gerçekliği olarak kabul edilmesi gerektiğini savunarak, post-modern toplumun olası dinamiklerini gözler önüne seren ünlü düşünür, bir anlamda post-modern düşünceyi pratik hayata taşımıştır. Baudrillard, görüngü ve benzetim (simülasyon) kavramlarıyla, toplumun kurgusal gerçekliğini incelemiştir. Baudrillard'a göre görüngü, gerçekmiş gibi görünmek isteyen görüntüdür. Benzetim ise, gerçek olmayan bir şeyin, gerçekmiş gibi sunulması veya herhangi bir olayın, yapay bir şekilde yeniden üretilmesidir (Baudrillard, 2011:7). Baudrillard'ın benzetim kavramı, sinemadan bir örnekle açıklanacak olduğunda, Truman Show, uygun bir tercih olacaktır. Truman Show'da, Truman'ın yaşadığı evrende sahip olduğu her şey, gerçek olamayacak derecede mükemmeldir. Bu yapay gerçeklik, Truman'ın sahte bilincinin, yapı-söküme uğramasına neden olmuştur. Böylece Truman'ın ada ve adada yaşayan insanlara dair şüpheciliği giderek artarak, bulunduğu yeri terk etmek istemiştir. Fakat dizinin yönetmeni, Truman'ın gerçekliğe geçişine mani olmak için kahramanın karşısına birtakım engeller çıkarır. Truman, en sonunda teknesiyle denize açılarak, çeşitli zorluklara göğüs germesine karşın yoluna devam eder. Nihayetinde tam kurtulduğuna hükmettiği sırada, teknesi gökyüzüne çarpar. Truman'ın yıllardır baktığı gökyüzü, aslında gökyüzü görünümü stüdyo camıdır. Bu örnekten hareketle, benzetim evrenini, gerçeğin tüm göstergelerine sahip olmasına rağmen, sahte olan olarak (birnevi görüngü) tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla

post-modern çağda sembollerle, medya görselleriyle ve söylemlerle şekillenen toplumsal bilincin, benzetim evreninde sıkışıp kalmadığına emin olunmalıdır (Koç, 2021:27).

Baudrillard, “Tam Ekran” yapıtında, Amerikan toplumunu dev bir televizyona benzetir. Sinemanın bu toplumun her nüvesine sızmış olduğunu belirtir. Sinema sayesinde geçmişe ve ana, dolaylı yoldan katılma fırsatı bulan bireyler, gerçekliğin yeni bir boyutuyla karşılaşır: Baudrillard’a göre bu toplum biçimi, nedenlerden ziyade sonuçlara odaklanan, tarihsel süreçlere karşısında anın zamansallığına vurgu yaparak, yüzeysel olanın derinlik karşısında zafer kazanmasını temsil eden bir yapıdır. (Harvey, 2019:325-335). ABD sinema endüstrisi, gerçeği yeniden uyarlamış ve küresel politikalarını meşru kılan kurgular üretmiştir. Örneğin İkinci Körfez Savaşını “Irak’a demokrasi götürme” amacı ile meşru kılan iktidar söylemleri gibi. Yahut tam da bu noktada, Güney Vietnam’ın zaferiyle sonuçlanıp ABD güçlerinin ciddi zayıflar vermesine karşın, Hollywood film endüstrisinin, “Rambo-2” filminde, tarihi direkt çarpıtışı hatırlatılabilir. John Rambo’nun, Amerika Birleşik Devletleri’nin iyi yetişmiş vatansız bir askeri olarak, tek başına bir orduyu imha edebilecek yetkinlikte olması, bir süper güç olarak tanıtılan ABD’nin, temsili olarak okunabilir. Sürekli savaştan kaçınmasına rağmen koşulların, Rambo’yu ille de savaşa sürüklemesine ise, ABD’nin; bir süper güç olarak, dünyadaki gelişmelere kaçınılmaz olarak müdahale etmesine meşruluk kazandıran, bir durum olarak yorumlanabilir. Ayrıca savaş gazisi olması nedeniyle travmatik stres bozukluğu yaşaması Rambo’nun, ABD’nin sınır ötesi topraklara barış götürmesi sonucu ödediği bir bedel, bir fedakarlık olarak işlenmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Görüngü yoluyla inşa edilen kurgular, tamamen gerçek dışı olmayabilir. Irak’taki savaş, bir demokrasi mücadelesi olarak ele alındığında, bu mücadele uğruna bazı can kayıpları, kabul edilebilir bir nitelik kazanır. Fakat bu şekilde gerçekliğin yeniden sunulması, Irak’ta can kayıpları olmadığı anlamına gelemez. Dolayısıyla benzetim evreni, yaşanan gerçekliği, tamamen ortadan kaldırmaya muktedir değildir (Koç:28).

Jung’ta kolektif bilinçdışının katmanlarıyla, Anderson’un hayali cemaatleri bir arada düşünüldüğünde, ABD sinema endüstrisinin, yeni ama içeriği hayli sorunlu bir milliyetçi metafizik yarattığı iddia edilebilir. Anderson modern sanayi toplumunu bir arada tutacak şeyin, kitle iletişim araçları olduğuna değinir. Böylece ortak devlet çatısı altındaki insanlar, birbirlerini tanımasalar dahi gazete, radyo ve televizyon aracılığı ile toplumun her sınıfından insanın beklentilerini veya özlemlerini, kısmi de olsa özümseyebilmektedir. Bu hayal ediş süreci, yurttaşların yaşamını sağlayan imkanları sunan ulus-devlete dair ortak kaygıları içerdiğinde, milletin toplumsal belleği, geçmişin yeniden kurgulanmasına müsait

hale gelir. Ortak yaşamın beraberinde getirdiği, ortak akıl, kriz durumlarında veya kriz durumlarının hayal edildiği durumlarda, aidiyet bağlarının güçlü hissedilebilmesi için kolektif bilinç dışına hitap ederek,doğaüstü bir ruhu bilinç düzeyine yükseltebilir. Sinema, kolektif bilinçdışının derinliklerindeki ilkel dürtüleri (hayatta kalma, savaşma, haz ilkesi vb.), göreve çağırdığında,artık toplumdaki arketipler, geçmişe alması olacak olan destansı bir şimdiyle (gerçeklik ögesinden bütünüyle yalıtık olarak),Amerikan milliyetçiliğinin metafizik yönünü açığa çıkarırlar.

Böyle ABD'nin oldukça yeni olan tarihinde, bulunmayan kahramanların ruhu, dünya dışından gelen veya çeşitli deneylerle süper güçler kazanan film kahramanlarının imajında,“reenkarne” olurlar. Lyotard, ortak köken inşa edici “anlatı mit”ini, tek-tipleştirici yurt tasavvuru yarattığından arkaik ve tehlikeli görür. Düşünür, bu ulus mitinin, diğer ülkelere servis edilmesini post-kolonyal ulusçuluk olarak değerlendirir (Akça, 2005:26). Marvel filmlerine dikkat edildiğinde, özellikle “Avengers serisi”nde, uzaydan gelen istilacılara karşı, dünyayı savunan, beyaz Amerikalı profilini yansıtan kahramanların öne çıkarıldığı görülür. Bu filmlerde dünyanın kaderi, ABD'nin kaderiyle özdeş kılınmıştır; çünkü genelde, ABD kurtulduğunda varoluşsal olarak,dünyada kurtulmaktadır. Dolayısıyla milliyetçiliğin-metafizik ile olan ilişkisi, bilinçdışı süreçler ışığında incelendiğinde, geleneksel ayinsel imgelem(ritüeller), mitler ve efsaneler bakımından tarihleri zengin olmayan ülkelerde, milliyetçiliğin ruhu olarak tanımlanabilecek, doğaüstü töz, icat/ inşa edilmelidir. Bu icat etme süreciyse ABD gibi dev bir ülkede, algılar aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Yalnız metafizik yönü icat edilmiş bir milliyetçilik, Trump gibi popülist milliyetçiliklere gebe kalarak, dışlayıcı bir siyasete hizmet edebilmektedir. Bu milliyetçiliğin istismarıdır. Bu istismarın müsebbibi, icat- inşa edilen metafiziğin, milliyetçiliğin doğal gelişimine ve organik yapısına uyguladığı bir zorbalıktır. Bu metafiziğin öz şiddetidir.

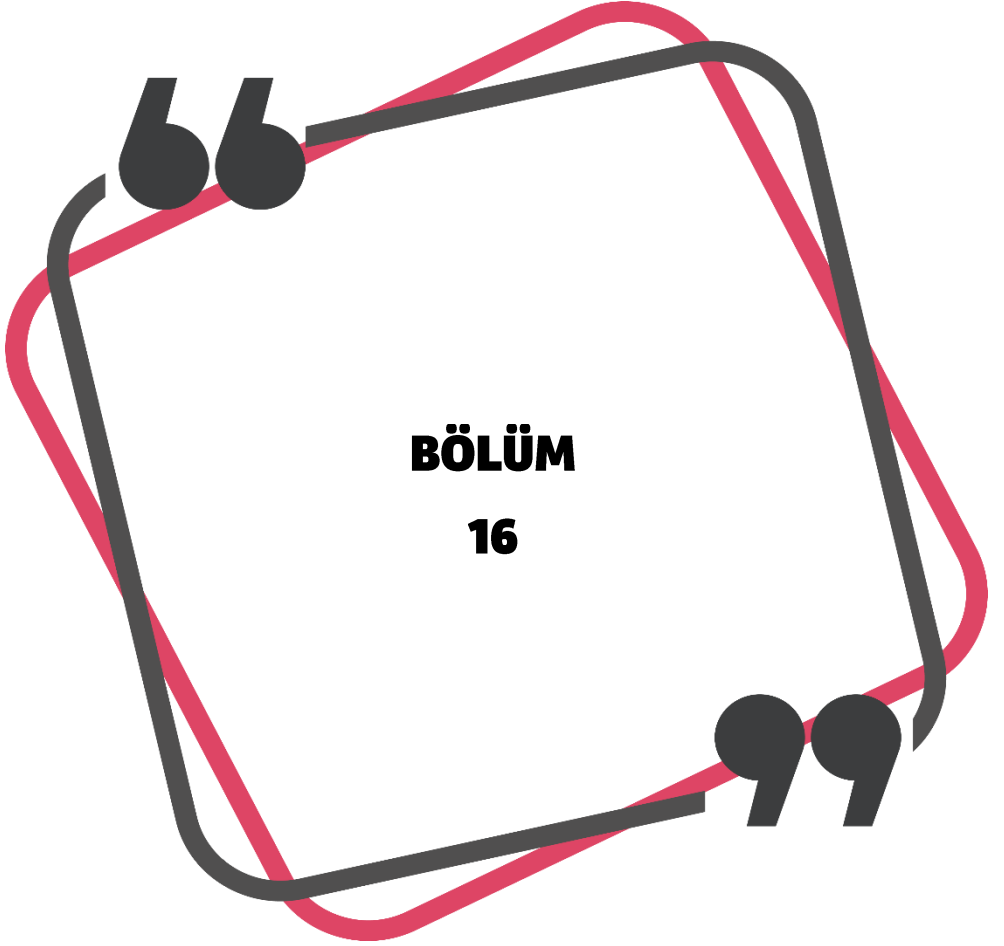
KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali (2015). *Sokrates'ten Jakobenlere Batıda Siyasi Düşünceler*, İletişim, İstanbul.
- Akgün, Birol& Çalış, Şaban Halis (2002). “Tanrı Dağı Kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman-Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslamcı Doz”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt:4, İletişim, İstanbul.
- Akıncı, Abdulvahap & Yavuzylmaz, Oğuz (2018). “Milliyetçilik, Irk-Irkçılık İlişkisi”, *Turkish Studies Dergisi*, Cilt:13, Sayı:26, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, Ankara.
- Akıncı, Abdulvahap (2014). “Milliyetçilik Kuramları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), Sivas.
- Akşin, Sina (1997). “Düşünce Tarihi: 1945 Sonrası”, *Türkiye Tarihi-V: Bugünkü Türkiye*, Cem, İstanbul.
- Alpay, Yalın. (2013). “Fuat Köprülü’nün Muhafazakar Ulusal Tarih Tezi Kurgusu”, fuat köprülü'nün muhafazakâr ulusal tarih tezi kurgusu <https://dergipark.org.tr/download/article-file>, ET: 04.=3.2023.
- Anderson, Benedict. (2009), *Hayali Cemaatler “Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis, İstanbul.
- Arslan, Ahmet. (2009). *Felsefeye Giriş*, Adres, Ankara
- Bergson, Henri (1998). *Metafiziğe Giriş*, Bilim Sanat. Ankara.
- Bergson, Henri (1986). *The Two Sources of Morality and Religio*, Notre Dame Press, Indiana.
- Beyatlı, Yahya Kemal (2000). *Eğil Dağlar*, Dergah, İstanbul.
- Bora, Tanıl (2005). *Hangi Vatanın Vatanseveri; Ulusalçılık ve Milliyetçilik Üzerine*, Makine Mühendisliği Odası, İzmir.
- Candan, İsmail (2015). “Fichte’nin ‘Alman Ulusuna Söylevleri’nin Nazi Adalet Anlayışındaki Yeri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:49, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Carr, Edward Hallett (1990). *Milliyetçilik ve Sonrası*, İletişim, İstanbul.
- Cesim, Aycan (2019). “Immanuel Kant’ın Felsefi Görüşlerinin Uluslararası İlişkiler Disiplinine Yansımaları”, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*:2 s:1.

- Cevizci, Ahmet (2001). *Metafiziğe Giriş*, Paradigma, İstanbul.
- Demir, Mehmet Nuri (2018), “Henri Bergson’un Metafizik Boyutlu Epistemolojisinin Yapı Taşları”, *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi cilt 1 s: 2*, SOBAD.
- Dönmezer, Sulhi (1978). *Sosyoloji*, İ.İ.T.İ Akademisi Nihad Sayar- Yayın ve Yardım Vakfı, İstanbul.
- Dural, Ahmet Baran (2018). *Batı’da ve Türkiye’de Kuramsal Milliyetçilik*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Dural, Ahmet Baran(2014). *Çağdaş Siyasal İdeolojilerde Kuram-Yöntem-Güncel Yaklaşımlar*, Paradigma Akademi, İstanbul.
- Dural, Ahmet Baran (2013). *Türk Modernleşmesinde Temel Tartışmalar*, Paradigma Akademi, Edirne.
- Dural, Ahmet Baran (2010). *Türk Muhafazakarlığı ve Nurettin Topçu-Başkaldırı ve Uyum*, Kriter, İstanbul.
- Fichte, Johann Gotlieb (1968). *Adresses to the German Nation*, Cambridge, New York.
- Foucault, Michel (2014). *Özne ve İktidar*, Ayrıntı, İstanbul.
- Gellner, Ernest (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*, İnsan, İstanbul.
- Gellner, Ernest (2012). *Milliyetçiliğe Bakmak*, İletişim, İstanbul.
- Gökalp, Burak (2017). *İmparatorluktan Millete, Milletten İmparatorluğa Siyasal Tahayyüllerin Tarihsel Seyri*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kütahya.
- Gökberk, Macit (1996). *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hayes, Carlton Joseph (2010). *Milliyetçilik: Bir Din*, İz, İstanbul.
- İnan, Afet (2010). *Medeni Bilgiler ve Türk Milletinin El Kitabı*, Toplumsal Dönüşüm, İstanbul.
- Politzer, Georges (1979). *Felsefenin Temel İlkeleri*, Sol, Ankara.
- Kadioğlu, Ayşe (2002). “Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt:4, İletişim, İstanbul.

- Karagüzel, Ömer Faruk (2013). “Modernleşme, Modernlik ve Ulusçuluk Bağlamında Türkiye’de Muhafazakârlık, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Grubu Yayınları*, Sayı:4, İstanbul.
- Kobyay, Murat (2018). “Aguste Comte ’da Aydınlanma ve Metafizik Tasavvuru”, *Turkish Studies*, Cilt:13, Sayı: 26, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Koç, Özgür (2021). “Postmodern Kamu Yönetimi”, *TC Trakya Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi Doktora Programı Modern Kamu Yönetimi ve Sorunları Dersi Yayınlanmamış Ödevi* (TÜ., Edirne)
- Meydan, Sinan (2009). *Atatürk ve Allah Arasında*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Nietzsche, Friedrich (2011). *Ahlakın Soykütüğü Üzerine: Bir Polemik*, Kalcı, İstanbul.
- Nietzsche, Friederich (1961). *Zerdüşt Böyle Dedi*, İkbal kitabevi, İstanbul.
- Orkunoğlu, Yener (2018). *Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus*, İletişim, İstanbul.
- Özbey, Kerem (2020). “Milliyetçilik Kuramları Bağlamında Sınırlar”, *Turkish Studies- Social Sciences 15(4)*, ASOS, Elazığ.
- Özkırmımlı, Umut (1999). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Özkul, Yunus Emre (2019). “Akademik Literatürde Türk Tarih Tezi Sorunsalı”, *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Söğütlü, İlyas (2008). “İki Farklı Epistemoloji İki Farklı Siyaset: Rasyonalist ve Ampirist Siyasetin Felsefi Temelleri”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:52, Değişim, Sakarya.
- Şahin, Muhammed Emin (2018). “Milliyetçiliği Anlamak: İlkçiler”, <https://www.tesadernegi.org/milliyetciligi-anlamak-ilkçiler.html>, ET: 01.02.2023.
- Şallı, Salim (2018). “Kant’ta Barış Düzeni, Dünya Vatandaşlığı ve Ötekiler: Modern Kozmopolitizm Düşüncesinin Temelleri Üzerine Bir İnceleme”, Cilt:5, Sayı:12, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Hacı Bayram Üniversitesi, Ankara.
- Şaylan, Gencay (2020). *Postmodernizm*, İmge Kitabevi, Ankara.

- Şulul, Cevher (2015). “İlk İslam Filozofu Kindi’nin Hayatı ve Felsefi Düşünceleri”, Muhafazakar Düşünce Dergisi c:11 s: 44, Muhafazakar Düşünce, Ankara.
- Şulul, Cevher (2003). “Metafiziğin Tarihsel Evrimi”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, Harran Üniversitesi Yayınları, Şanlıurfa.
- Tülüce, Hüseyin Adem(2016). “Martin Heidegger ’de Dasein Kavramı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Ünsalan, Fehmi (2019). “Öz-Bilinç Tartışması Bağlamında Fichte Düşüncesi Üzerine Bir İnceleme”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:28, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, Fırat (2011). *Johann-Gotlieb Fichte’nin Devlet Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum.

DIJİTAL ÇAĞIN KARANLIK YÜZÜ: TEKNOSTRES

Doktora Öğrencis Nazlı Ece BULGUR

Örgütsel Davranış, İşletme Anabilim Dalı
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
ORCID:0000-0001-6164-772X

Doktora Öğrencisi Öyküm KARÇIKA

Örgütsel Davranış, İşletme Anabilim Dalı,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
ORCID:0000-0002-0725-9280

GİRİŞ

Dijital çağlara giriş ile birlikte teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişimler ve değişimler bireylerin, grupların ve örgütlerin teknolojiye adapte olmasında da derinden etkilemiştir. Teknolojik değişim ve gelişimle iş yaşamında yer alan çalışan bireylerin tutumlarında, davranışlarında, rol algılarında dönüşümlerde kaçınılmaz olmuştur. Bunun en önemli nedeni örgütlerin varlıklarını devam ettirme arzusunda olmaları ve sürdürülebilir rekabet avantajını teknolojiyi iş faaliyetlerine entegre ederek insan kaynakları açısından yakalamak istemeleridir. Dolayısıyla hızlı bir şekilde teknolojiye geçiş örgütlerin iş faaliyetlerinde ve süreçlerinde olmak üzere içsel dinamikler değişimi yaşamaları söz konusu olmuştur (Rao, 2007; Mwakaje, 2010). Bu doğrultuda teknolojinin sunduğu yeniliklere adapte olmak ve dış çevrede meydana gelen değişimlere uyum sağlamak örgütlerin başarılarını, etkinliklerini ve etkililikleri destekleyen bir süreci beraberinde getirirken, çalışanlar tarafından bakıldığında iş süreçlerinde ve faaliyetlerinde görevleri hızlı tamamlamaya yardımcı olurken psikoloji yönden iş yükünün fazlaşması, artan üretkenlik talepleri gibi durumlarda çalışanlar üzerinde baskı yaratmaktadır (Srivastava vd., 2015). Dolayısıyla yaşanan teknolojik gelişimler ve değişimler bireyler ve örgütler açısından önemli bir risk faktörü olmaktadır.

Bu bağlamda örgütler ve çalışanlar açısından önemli bir konu olan teknostres kavramına ilişkin çalışmaların yapılması alan yazınına katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda teknostres kavramına ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturulmuş, uluslararası ve ulusal alanda yapılan araştırmalara bibliyometrik analiz yöntemi ve kategorik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

TEKNOSTRES KAVRAMI

Stres kavramının ne olduğu, nasıl oluştuğu ve etkileri ile ilgili pek çok stres teorisi olduğu gibi kuşkusuz stres kavramının çok çeşitli tanımlamaları da mevcuttur. Çünkü bu tanımlamalar teorilerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Dewe ve diğ., 2012). Örgütsel psikoloji alanında Lazarus (1966) tarafından önerilen “Etkileşim Teorisi (Transaction Theory)” teknostres olgusunun teorik temelini oluşturduğu (Taraftar ve diğ., 2014) için bu noktada Lazarus’un stres tanımlamasını vurgulamak önem teşkil etmektedir. Lazarus’a göre psikolojik stres, birey ve çevre arasındaki olumsuz etkileşim olarak tanımlanmaktadır (Lazarus, 1993). Belirli çevresel taleplerin, bireylerin sahip olduğu kaynakları zorlaması ve dolayısıyla refahlarını tehdit etmesi ile oluşmaktadır (Lazarus, 1990). Örgütsel bağlamda ise bu etkileşimi, strese neden olan iş talepleri (stres etkenleri) ile çalışanların buna verdikleri cevabın (olumsuz sonuçların) bir kombinasyonu (Borle ve diğ., 2021) olarak açıklayabiliriz.

Teknolojinin nasıl bir stres etkenine dönüştüğü ise son on beş yıldır araştırmaların ilgi odağı olmaya devam etmektedir. Aslında ‘teknostres’ terimi ilk olarak Amerikan Psikolog Crag Brod (1984)’un “Technostress: The human cost of the computer revolution” adlı kitabında geçmiştir ve teknostresi, bilgisayar teknolojisi ile sağlıklı bir şekilde başa çıkamamanın sebep olduğu modern bir hastalık olarak tanımlamıştır. Daha sonra Weil ve Rosen (1997) tarafından teknolojinin direk ya da dolaylı olarak tutumlar, düşünceler, davranışlar ve vücut fizyolojisi üzerinde sebep olduğu negatif etkiler olarak; Arnetz ve Wilholm (1997) tarafından, işlerinde büyük bir oranda bilgisayarlara bağımlı olarak çalışan bireylerde gözlemlenen uyarılma durumu olarak tanımlanmıştır. Taraftar ve diğ. (2007) bu tanımlamaları geliştirerek teknostresi, örgütsel bilgisayar kullanımının talepleri ile başa çıkamamanın neden olduğu stres olgusu olarak; Ayyagari ve diğ. (2011) ise teknostresi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin örgütsel görevler için kullanılması ve bu modern teknolojilerin sürekli mevcudiyet ve sürekli değişim özellikleri nedeniyle oluşan stres olgusu olarak tanımlamıştır.

TEKNOSTRESE YOL AÇAN NEDENLER VE TEKNOSTRES BOYUTLARI

20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgisayar teknolojisi ile internetin dahil olduğu bilgi ağlarının gelişmesi iş süreçlerinin daha kolaylaştığı, zaman ve enerjiden tasarruf sağlayan, daha düşük maliyetli ürün hizmet geliştirmeye olanak veren ve sonuç olarak maksimum verimlilik sağlayan ‘Bilgi Çağı (Diğital

Çağ)' olarak da adlandırılan 3.sanayi devriminin (Endüstri 3.0) başlamasında önemli değişim araçları olmuştur (Nadasbaş, 2020).Bilgi çağı ile birlikte teknolojik gelişmelerin hız kazanması daha önceleri mümkün olarak gözükmeyen yeniliklerin ortaya çıkmasının yanında teknolojinin zirvesi olarak kabul edilen, ilk kez 2011 yılında Dünya Ekonomi Forumunda dile getirilen ve nesnelere birbiri ile iletişimi gibi yeniliklerin söz konusu olacağı içinde bulunduğumuz 4.sanayi devriminin (Endüstri 4.0) ortaya çıkışını tetiklemiştir (Taş, 2018; Ersöz ve Özmen, 2020). Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde 3.ve 4. Sanayi devrimlerinin etkisi ile dijital teknolojiler çalışma ve üretim yöntemlerine girmiş, internet bilgiye ulaşmada önemli bir araç haline gelmiştir (Nadasbaş, 2020). Örgütler 21.yüzyılda hızlı bir dönüşüm sağlayıp teknolojinin sunduğu araçları bünyelerine entegre ederek ilerleme ve gelişmenin bir parçası haline gelmişlerdir (Ersöz ve Özmen, 2020).

İş dünyasında yoğun olarak kullanılan dijital teknolojilere bakıldığında (Dragano ve Lunau, 2020):

- Bilgi ve iletişim teknolojileri (mail, sosyal medya, akıllı telefonlar)
- Yazılım temelli iş ortamları ve süreçleri (Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) programı)
- Giyilebilir teknoloji (akıllı gözlükler)
- Akıllı fabrikalar ya da robotlar örnek olarak verilebilir.

Bilgi teknolojileri modern hayatta devrim yaratmış olsa da bütün devrimlerde olduğu gibi kazançlar olduğu gibi kayıplarda olacaktır (Sami ve Pangannaiah, 2006). Giderek artan dijital çalışma bağlamında bir taraftan teknolojinin sağladığı kolaylıkla bilgiye hızlı erişim sağlanması, performans ve verimlilik gelişmeleri yaşanırken diğer taraftan çalışanlar teknoloji kaynaklı iş stresi (teknostres) gibi zorluklarla karşı karşıya gelmektedirler (Riedl, 2012). Bilgi teknolojilerini kullanan çalışanlar arasındaki ortak duygu, verimli olmak için sürekli çaba gösterilmesine rağmen görevlerini tamamlamak için yeterince zamana sahip olamamaları (Molino ve diğ., 2020); oluşan teknik sorunları çalışanların kendi başlarına çözmeye yetecek niteliklere sahip olmamaları ve dolayısıyla iş akışının yavaşlaması ile ek zaman baskısı yaşamaları (Dragano ve Lunau, 2020); özellikle internet teknolojisi ile mevcut bilgi miktarının artması ile çalışanların bununla önceki zamanlara göre daha hızlı başa çıkmalarının beklentisinin yarattığı baskı (Tarafdar ve diğ., 2010); bilgi ve iletişim teknolojileri ile internetin 7/24 çalışır durumda olması özelliği nedeniyle çalışanların sürekli ulaşılabilir ve çalışır durumda ol-

maları beklentisinin yarattığı baskı (Ayyagari ve diğ., 2011); kullanılan yazılımların sürekli güncellenmesi ve sonucunda gelen belirsizlik hissi ve sürekli yeniden öğrenme gereksinimi, eş zamanlı olarak birden fazla görevin tamamlanması beklentisinin baskısı (Taraftar ve diğ., 2010) şeklinde özetlenebilir.

Çalışanların teknoloji kullanmalarından ötürü yaşadığı problemler Ragu-Nathan ve diğ. (2008) tarafından 5 teknostres etkeni olarak tanımlanmıştır:

Teknostres-İş Yükü: Normale göre çalışanların daha hızlı ve daha uzun çalışmak zorunda olmasına sebep olan iş artış oranı (Taraftar ve diğ., 2007).

Teknostres-İstila: Teknoloji sayesinde çalışanlara herhangi bir yerde, herhangi bir zamanda ulaşılabilmesi ile iş ve özel hayatları arasındaki sınırların kaybolmaya başlaması (Ragu-Nathan ve diğ., 2008; La Torre ve diğ., 2020).

Teknostres-Karmaşıklık: Çalışanların kendilerini yetersiz hissetmelerine sebep olan yeni teknolojilerin karmaşıklığı (Barber ve Santuzzi, 2015) ve çalışanların bunları nasıl kullanacaklarını sürekli öğrenmek zorunda olmaları (Ragu-Nathan ve diğ., 2008).

Teknostres-Güvensizlik: Çalışanlar yeni teknolojiler hakkında diğerlerinin kendilerinden daha fazla şey biliyor olabileceğini hissettiklerinde, işlerini kaybedecekleri ile ilgili güvensizlik hissetmeleri (Ragu-Nathan ve diğ., 2008; Taraftar ve diğ., 2007).

Teknostres-Belirsizlik: Çalışanlar yeni teknolojik uygulamalar ve bunların kullanımı konusunda emin olamadıklarında teknolojik belirsizlik oluşur (Taraftar ve diğ., 2007).

Araştırmacılar bu boyutları kullanarak teknostresin öncüllerini belirlemeye çalışmışlardır. Bunlara örnek olarak (Camacho ve Barrios, 2022; Nimrod, 2020);

- Örgütsel özellikler (Teknoloji bağımlılığı, merkezîyetçilik seviyesi, inovasyon derecesi) (Taraftar ve diğ., 2011)
- İş özellikleri (iş özerkliği) (Suh ve Lee, 2017)
- Teknoloji özellikleri (karmaşıklık) (Qi, 2019)
- Bilgisayar kullanım deneyimi, yeterlilik, ve kendine güven (Ishola ve diğ., 2019; Ragu-Nathan ve diğ., 2008; Taraftar ve diğ., 2011)
- Demografik özellikler (cinsiyet, yaş, eğitim, gelir) (Marchiori ve diğ., 2018; De Giovanni ve Catania, 2018; Ragu-Nathan ve diğ., 2008; Şahin ve Çoklar, 2009)

- Tutumlar (iş yapma eğilimleri) (Bala ve Bhagwatwar 2018)
- Kişilik (Korzynski ve diğ., 2020)
- Kültürel Değerler (Ma ve Turel, 2018)

TEKNOSTRESİN ANALİZ BİRİMLERİNE GÖRE SONUÇLARI

Teknostresin analiz birimlerine göre sonuçlarında çeşitli çıktılar elde edildiği görülmektedir. Bu çıktıların çoğunlukla çalışan bireyler ve örgüt açısından olumsuz olarak deneyimlendiği söylenmektedir. Çalışan bireyler açısından fiziksel, duygusal ve psikolojik etkilerinin olduğu kabul edilmektedir. Teknostresin bireylere etkisi incelendiğinde yüksek endişe düzeyleri, düşük özyeterlilik hissi ve rol algılamalarında olumsuzlukların etkisi görülmektedir. Aynı zamanda teknolojinin yarattığı hissin bireyler üzerinde psikolojik olarak yorgun hissetmelerine neden olmaktadır. Bu doğrultuda bireylerin düşük düzeyde motivasyona sahip olmasına, işten ayrılma niyetinin fazlaşmasına, performans düşüklüğünde etki derecesinin yüksek olduğu görülmektedir. Örgütsel açıdan bakıldığında teknolojinin getirmiş olduğu bireyler üzerindeki olumsuzluklar örgütün sürdürülebilir rekabet avantajını devam ettirebilmesinde zorlukları, örgütün hedeflerine ve amaçlarına ulaşmadaki aksaklıkları, örgütün başarısını, örgütün üretkenliğini, örgütün etkinlik ve etkililiğini olumsuz yönde etkileme söz konusudur. Genel anlamda teknolojinin beraberinde getirdiği unsurlar analiz birimleri açısından incelendiğinde olumsuzlukları beraberinde getirdiği söylenebilmektedir (Saidy,2022; Rohwer, 2022;Ioannou, 2022).

TEKNOSTRESİN ÇEŞİTLİ ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ DEĞİŞKENLERİ İLE OLAN İLİŞKİSİ

Teknoloji genellikle verimlilik artışını sağlayan ve çalışmayı kolaylaştırıcı kaynak durumunda bulunmaktadır. Bununla birlikte, teknolojinin kullanımı çalışanlar üzerinde olumsuz etkilere de neden olabilmektedir. Bu doğrultuda teknostresin birçok değişkenle ilişkisi olduğunu tespit eden araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalar aşağıdaki Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Teknostresin Değişkenlerle Olan ilişkisi

Değişkenler	Değişkenlerle Olan İlişkileri
Teknostres ile Verimlilik İlişkisi	Teknostres ile verimlilik arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. (Taraftar vd., 2005; 2007; ; Hung, Chen ve Lin, 2015; Park ve Cho, 2016; Alam, 2016)
Teknostres İle Tükenmişlik Arasındaki İlişki	Teknostresin tükenmişlik üzerinde ise anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu belirlenmiştir (Gül, 2022)
Teknostres ile İş-Aile Hayatı Çatışması Arasındaki İlişki	Teknostresin hem iş-aile hem de aile-iş çatışmasına neden olduğunu ortaya koymuştur (Can Yalçın, Begenirbaş, 2021)
Teknostres ile İş Performansı Arasındaki İlişki	Teknostresin çalışanlar üzerinde tükenmişliğe ve iş performansına olumsuz yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Yener,2018).
Teknostres İle Motivasyon Arasındaki İlişki	Araştırmada öğretmenlerin meslekî motivasyon düzeyleri ile teknostres düzeyleri arasında negatif yönde zayıf bir ilişki olduğu görülmüştür (Akman, Durgun, 2022).
Teknostres ile İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki	Teknostresin işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi tespit edilmiştir (Cicek, Kilinc, 2020).

Yapılan araştırmalar sonucunda Teknostresin farklı değişkenler üzerinde etkileri bulunmuştur. Genel anlamda Teknostresin bireyler üzerinde olumsuz etkilerinin olduğuna vurgu yapılmıştır. Aynı şekilde çalışanların performanslarında, iş tatminlerinde, motivasyon dzeyelerinde olumsuz etkilerinin olduğu tespiti yönündedir.

TEKNOSTRES KONUSUNDA 2017-2022 YILLARINDA YAPILAN ALIşMALARIN KATEGORİK OLARAK İNCELENMESİ

Lisansüstü eğitim, lisans ğrencilerinin akademik hayatlarını devam ettirebilme imkanı veren ve seçmiş oldukları bilim dallarında bilgi, beceri, yetenek ve uzmanlaşmayı sağlayan bir eğitim programıdır. Lisansüstü çalışmaların yapılmasının önemi bilim dallarına ilişkin bilgilerin derinlemesine incelenmesine imkan veren çalışmalar olmaktadır. Dolayısıyla bilimsel bilgilerin ve süreçlerin ge-lişimini sağlayacak olan çalışmalara olarak önemli görevler içermektedir (Beşel, 2017). Alanyazının belirli dönemler dahilinde incelenmesi, bilim dalındaki değişim ve gelişimleri ortaya koyabilecek unsurları kapsamaktadır. Dolayısıyla belirli aralıklar içerisinde incelenen konular bilim dalının hangi eğilimlere sahip olduğunu, hangi bağlamsal faktörler çerçevesinde incelendiğine dair bilgiler sunması açısından bir zenginlik taşımaktadır. Teknostres konusu örgütsel ve bireysel açıdan önemi sürdüren bir konu halini almaktadır. Geçmiş dönemlerden itibaren yapılan çalışmalarla beraber günümüzde de önemini sürdüren konulardan biri olmaktadır. Dolayısıyla rgtsel ve bireysel açıdan önemli görülmesinden itibaren teorik ve ampirik olarak çalışmalarda hızla artmasını söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla teknostres alanında hazırlanan, yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin hem niceliksel hem de niteliksel olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır (Demirbulat ve Din, 2017). Teknostres alanyazınına ait niceliksel ve niteliksel araştırmaların yapılması teknostres kavramını olgunluk düzeyine getirmesi açısından belirli bir gerekliliği beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda teknostres ile ilgili yapılan çalışmaların geçmişe dönük taramaların yapılması bu konuda çalışacak olan araştırmacılara yol gösterici fikirler sunması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda bu çalışma ile teknostres zerine Türkiye’de yapılan lisansüstü tezlerin geçmişten günümüze çalışmaların yılları, türleri, niversiteleri, enstitülere, ana bilim dallarına, araştırma yöntemlerine göre, örneklem sayısına göre, Türkçe ve İngilizce kaynak sayılarına göre, toplam sayfa sayılarına ve konularına göre farklı parametreler kullanılarak içerik analizine tabi tutulmuş, bu alandaki bilgi birikimlerine katkılar sunmaya ve araştırmacılara ilgili alana dair yapılacak olan alışamalara kılavuzluk yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın

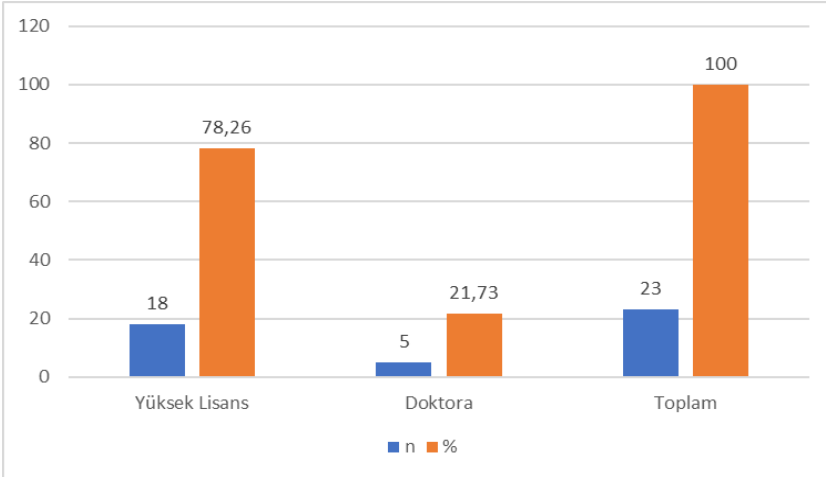
amacı, 2002-2022 yılları arasında Türkiye’deki Teknostres ilgili lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler çerçevesinde kategorik olarak analizlerinin yapılmasıdır. Bu kategorik analizin sonuçları doğrultusunda gelecekte yapılacak benzer çalışmalara ve teknostres alanına destek sağlanması hedeflenmektedir. Araştırma kapsamında Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden tarama terimi yazılan girdi bölümüne konu ile ilişkin Türkçe tarama yapılmıştır ve tarama terimi olarak Teknostres dikkate alınmıştır. Bu terim üzerinden veri tabanı üzerinden inceleme yapılmıştır. Çalışmada Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezinin web adresinden ulaşılan kayıtlar ve 01.01.2022 ve 01.12.2022 tarihleri arasında yapılan taramaların sonuçları temel alınmıştır. Ulaşılan tez çalışmalarının kategorik olarak analizlerinin yapılması için tez künyelerinde bulunan “yayınlandığı yıl”, “tezin dili”, “tez türü”, “yayınlandığı üniversite”, “yayınlandığı anabilim dalı”, “tezin sayfa sayıları”, “tezin danışman ünvanı”, “araştırma yöntemi”, “üniversitelerin türü”, “enstitü dağılımı” ve “sayfa sayıları” şeklinde parametreler belirlenmiştir. Tezlerle ilişkin verilerin değerlendirilmesinde yüzde ve frekans analizi kullanılmıştır. Teknostres terimini içeren Türkiye ölçeğinde 2017-2022 yılları arasında yapılan tarama sonucunda 18 adet yüksek lisans ve 5 adet doktora tezi olmak üzere toplam 23 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Araştırmanın amacı Türkiye’deki üniversitelerde Teknostres konusunda yapılan lisansüstü tezlerin mevcut durumlarını ve genel profillerini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için araştırmaya konu olan yüksek lisans tezleri ve doktora tezleri belirli kategoriler çerçevesinde analiz edilmiş ve aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır:

- 2017-2022 yılları arasında Teknostres üzerine yazılan kaç adet yüksek lisans tezleri ve doktora tezleri yapılmıştır?
- 2017-2022 yılları arasında Teknostres üzerine yazılan tezlerin özgün dillerine göre dağılımları nasıldır?
- 2017-2022 yılları arasında Teknostres üzerine yazılan tezlerin yıllara göre dağılımları nasıldır?
- 2017-2022 yılları arasında Teknostres üzerine yazılan tezlerin üniversitelere göre dağılımları nasıldır?
- 2017-2022 yılları arasında Teknostres üzerine yazılan tezlerin enstitülere göre dağılımları nasıldır?
- 2017-2022 yılları arasında Teknostres üzerine yazılan tezlerin anabilim dallarına göre dağılımları nasıldır?

- 2017-2022 yılları arasında Teknostres üzerine yazılan tezlerin sayfa sayılarına göre dağılımları nasıldır?
- 2017-2022 yılları arasında Teknostres üzerine yazılan tezlerde hangi yöntemler kullanılmıştır?
- 2017-2022 yılları arasında Teknostres üzerine yazılan tezlerin örneklem sayılarına göre dağılımları nasıldır?

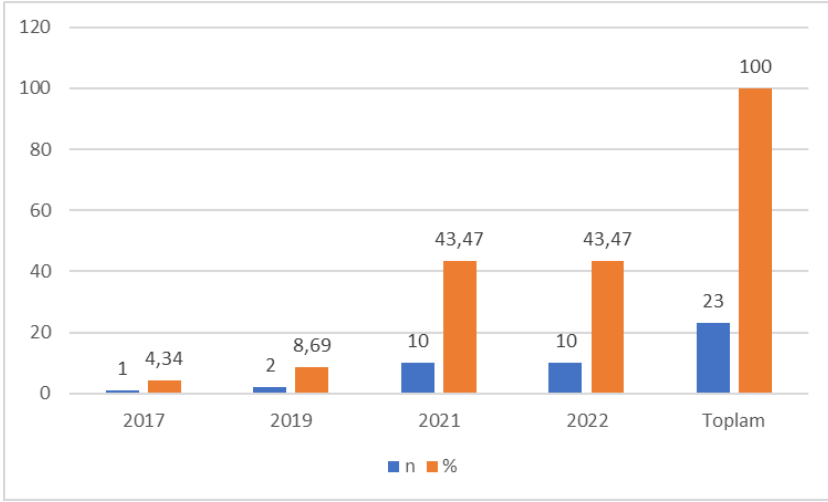
Araştırma kapsamındaki lisansüstü tezlerin tespit edilmesi ve tezlerle ilgili bilgi edinilmesi amacıyla Yüksek Öğrenim Kurulu (YÖK)'nün Ulusal Tez Merkezi kullanılmıştır. Araştırmada YÖK'ün veri tabanındaki lisansüstü tez bilgilerinin hatasız ve güncel olduğu varsayılmıştır. Araştırmanın evreni, Türkiye'de Teknostres konusunda yapılan tüm yüksek lisans ve doktora tezleridir. Araştırmanın örnekleme ise, Türkiye'de Teknostres konusunda 2017 yılı itibarıyla kullanıma açık olan yüksek lisans ve doktora tezleridir. Araştırma bulguları kapsamında ilk olarak Ulusal Tez Merkezi içerisinde Teknostresi konu alan lisansüstü tezlerin dağılımı Grafik 1'de gösterilen biçimde belirlenmiş ve lisansüstü tezlerin %78,26'sının yüksek lisans, %21,73'nün doktora tezinden oluştuğu tespit edilmiştir.

Grafik 1: Lisansüstü Tezlerin Türlerine İlişkin Dağılımı

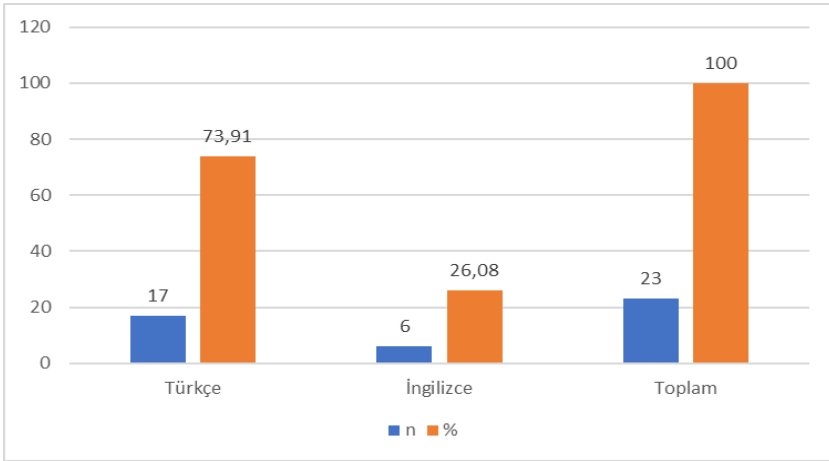
Tezlerin yıllara göre kronolojik dağılımında 2021 ve 2022 yılları öne çıkan yılları olmuştur (Grafik 2). Teknostresi konu edinen ilk yüksek lisans tezinin 2017 yılında yayınlandığı görülmektedir.

Grafik 2. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

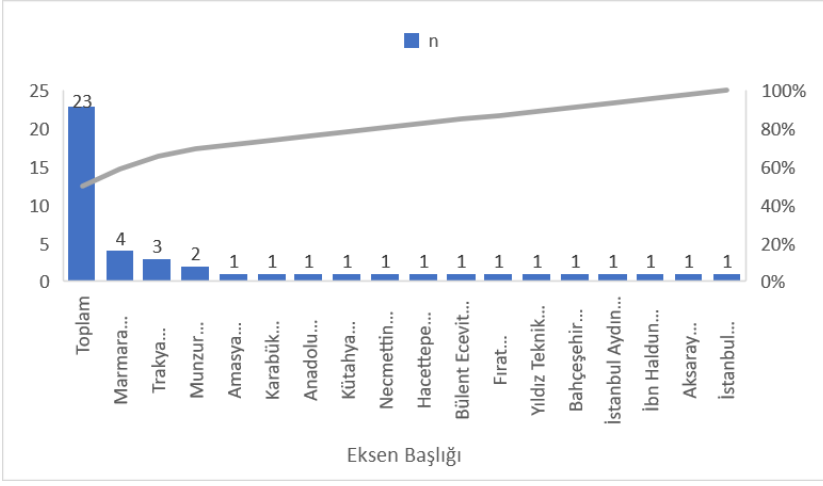

Teknostresi konu alan lisansüstü tezlerin türlerine göre yayınlandığı dil dağılımında 17 adet tez Türkçe (%73,91) ve 6 adet tezin İngilizce (%26,08) olarak dağılımı Grafik 3'te gösterilen biçimdedir.

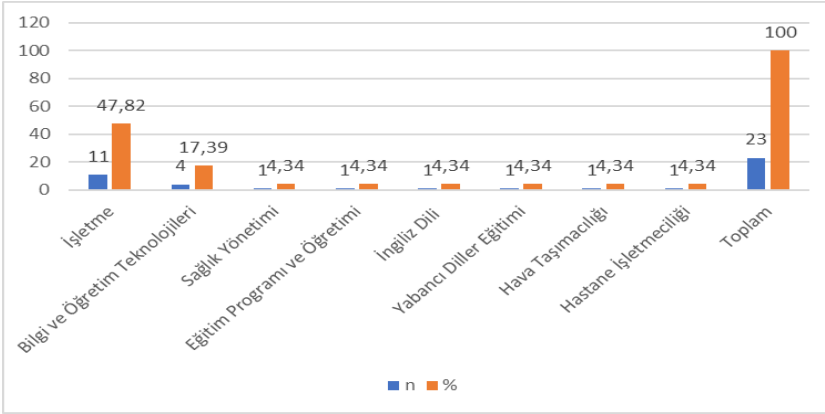
Grafik 3. Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Yayınlandığı Dil Dağılımı

Teknostresi konu alan Lisansüstü tezlerinin hazırlandığı üniversitelerin türlerine göre dağılımı Grafik 4'te biçimde tespit edilmiştir. Üniversiteler içerisinde en fazla lisansüstü tez çalışan üniversitenin Marmara Üniversitesi olduğu görülmektedir. Marmara üniversitesinde yayınlanan lisansüstü tezler ilk sırada yer almakta ve tüm tezlerin %17,39'unu oluşturmaktadır. İkinci sırada Trakya Üniversitesi %13,04 oranla yer almıştır.

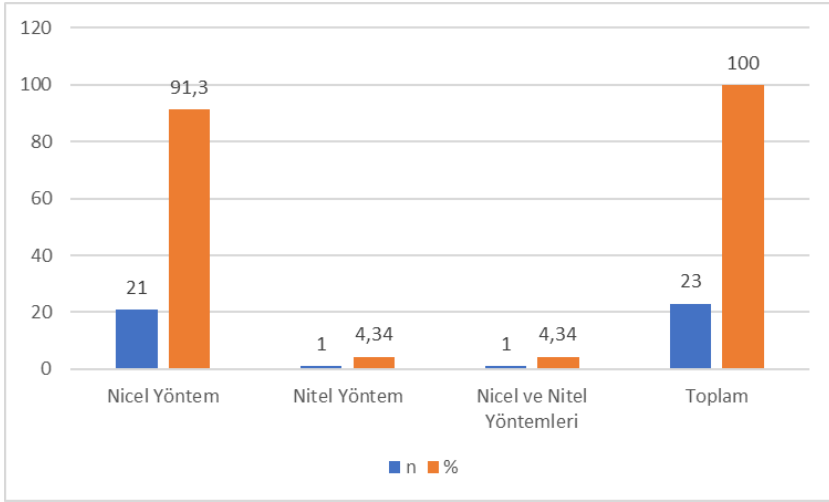
Grafik 4. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Teknostresi konu alan Lisansüstü tezlerinin hazırlandığı üniversitelerin enstitü anabilim dallarına türlere göre dağılımı Grafik 5’de biçimde tespit edilmiştir. Enstitüler içerisinde en fazla lisansüstü tez çalışmasında İşletme anabilim dalında 11 adet (%47,82) yayınlanmıştır. İkinci sırada ise 4 adet (%17,39) lisansüstü tez ile Bilgi ve Öğretim Teknolojileri ABD’da yayınlandığı tespit edilmiştir

Grafik 5. Lisansüstü Tezlerin Enstitü Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

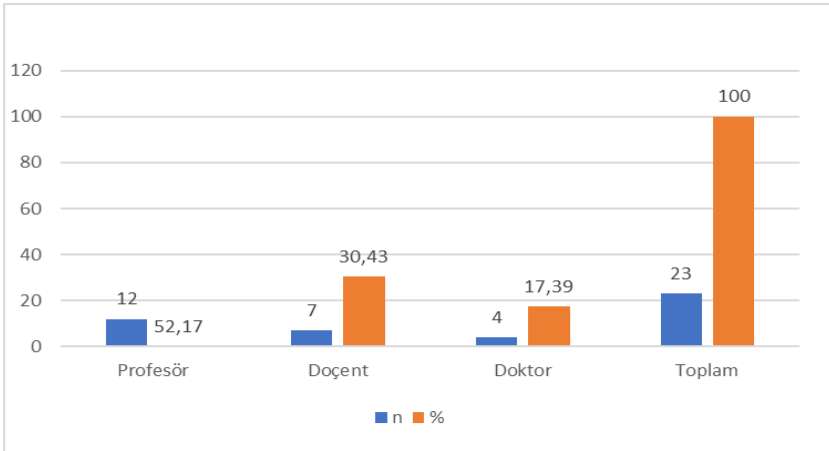
Grafik 6’da lisansüstü tezlerde kullanılan yöntemler ele alınmıştır. Araştırma genelinde toplam 38 yüksek lisans ve 15 doktora tezi incelenmektedir. Tablo incelendiğinde Teknostresi konu alan lisansüstü tezlerin %91,30’unda nicel, %4,34’ünde ise nitel yöntem kullanılmıştır. Nicel yöntemin ve nitel yöntemi beraber kullanan lisansüstü tezler ise %4,34’lük bir dilimi kapsamaktadır.

Grafik 6. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

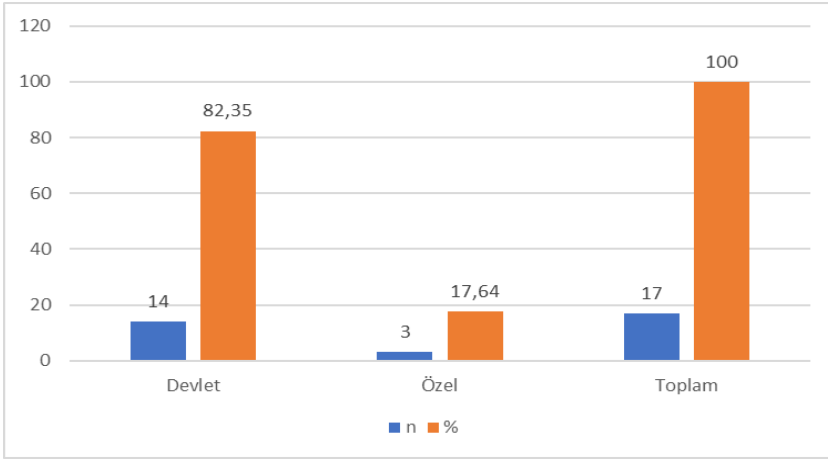

Grafik 7’de lisansüstü tezlerin danışman ünvanına göre dağılımı ele alınmıştır. Tablo incelendiğinde Teknostres konusunda yazılan tezlere en fazla % 52,17 ile Profesör unvanlı öğretim elemanları danışmanlık yapmıştır. Genel olarak bakıldığında danışmanların unvanlarına göre dağılımı dengeli olarak görülmektedir.

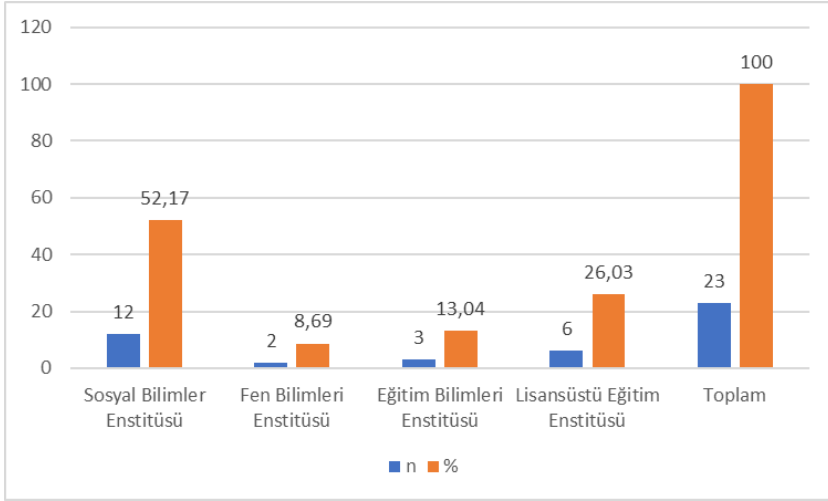
Grafik 7. Lisansüstü Tezlerin Danışman Ünvanına Göre Dağılımı

Grafik 8’de tezlerin büyük bir çoğunluğu % 82,35 oranla Devlet üniversiteleri bünyesinde hazırlanmıştır. Özel üniversiteler yüzde 17,64 ile Devlet Üniversitelerine kıyasla daha az sayıda kalmıştır.

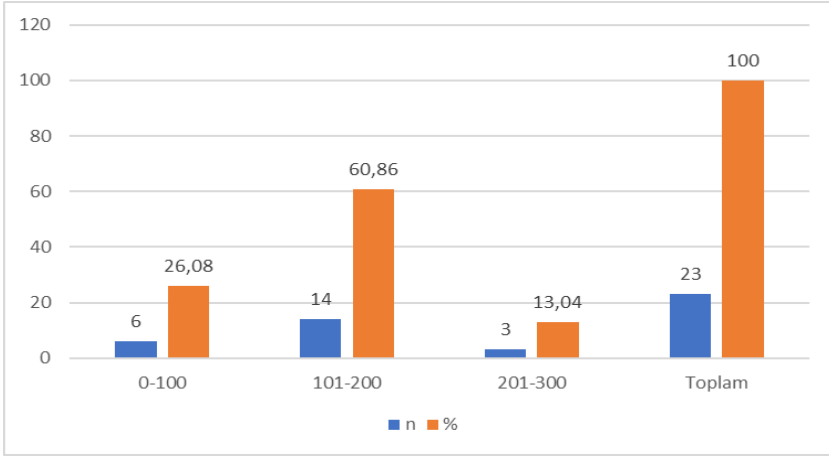
Grafik 8. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelerin Türüne Göre Dağılımı

Grafik 9’da Teknostres konusunu içeren lisansüstü tezlerin büyük bir çoğunluğu 12 tez, % 52,17 ile Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanmıştır. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü olarak 6 tez, %13,04 oranla bulunmaktadır.

Grafik 9. Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

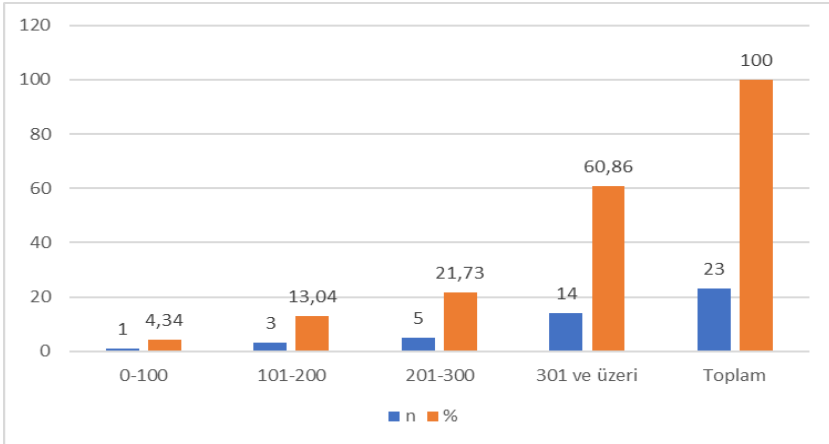
Grafik 10’da Teknostres konusunu alan lisansüstü tezlerin sayfa sayılarına ilişkin bilgiler sunulmuştur. Lisansüstü tezlerin sayfa sayılarına göre dağılımları incelendiğinde tabloda en fazla ise 101-200 sayfadır (%60,86). Tezlerin genel olarak 101-200 sayfa aralığında yoğunlaşmış olduğu görülmektedir

Grafik 10. Lisansüstü Tezlerin Sayfa Sayılarına Göre Dağılımı

Grafik 11’de Teknostresi konu alan lisansüstü tezlerin örneklem sayılarına ilişkin bilgiler sunulmuştur. Lisansüstü tezlerin örneklem sayılarına göre dağılımları incelendiğinde tabloda en fazla örneklem sayısı 301 ve üzeri arasında (%60,86), en az 0-100 aralığında (%4,34) örneklem sayısı olduğu tespit edilmiştir. Lisansüstü tezlerin örneklem sayıları genel olarak 301 ve üzerinde yoğunlaşmış olduğu görülmektedir.

Grafik 11. Lisansüstü Tezlerin Örneklem Sayısına Göre Dağılımı

Kategorik inceleme yöntemi ile elde edilen sonuçların düzenli olarak tekrarlanması ve kategorik olarak incelemesi çerçevesinde farklı veri tabanları üzerinden uygulanıp konuya yaklaşılması Teknostres çalışmalarının kapsamını geniş-

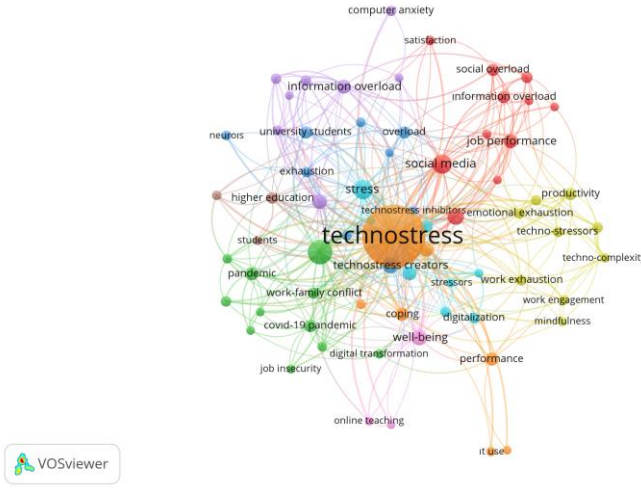
letmesine yardımcı olacaktır. Bu doğrultuda farklı analiz yöntemlerinin uygulanması ile uluslararası mecralardaki Teknostres yayınlarının güncel trendlerin takibini sağlayacak ve alanın gelişimine yardımcı olacaktır. Teknostres alanında ele aldığımız bu çalışmanın diğer alanlar açısından da değerlendirilebileceği ve gelecekte yapılacak olan çalışmalara yön göstermesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

TEKNOSTRES KAVRAMININ BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

Teknostres alanında yapılan çalışmaların analizini gerçekleştirmek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemden yararlanılmıştır. WOS core collection veri tabanında “Technostress” kelimeleri konu kategorisinde 1982 ile 2022 yılları arası ve atıf indeksleri seçeneklerinden Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED), Social Sciences Citation Index (SSCI) ve Emerging Sources Citation Index (ESCI) seçilerek arama yapılmıştır. Arama sonucunda 776 tane sonuca ulaşılmıştır. Doküman türü olarak article seçenekleri seçilerek 550 adet çalışmaya ulaşılmıştır. VOSviewer yazılımı kullanılarak kelime madenciliği, atıf analizleri yapılmıştır.

Kelime Madenciliği Analizi

Teknostres hakkındaki makalelerde yer alan kelimeler için veri madenciliğinde kelimeler arasındaki ilişki Şekil 1’de gösterilmiştir. Görsel üzerindeki veriler seçilirken atıf sayısı “5” ve üzerindeki dokümanlar seçilmiş ve çalışmaya 1699 terim arasından 69 terim dâhil edilmiştir. En çok kullanılan anahtar kelimeler olarak Teknostres, Covid-19, Sosyal medya, Stres, Mental sağlık, İyi oluş kavramlarına yer verilmiştir.

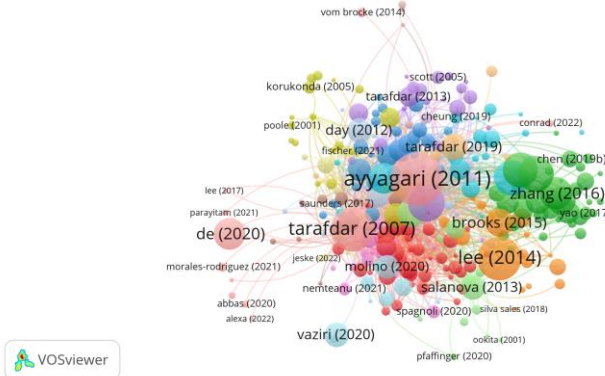

Şekil 1: Kelime Madencilik Analizi

Atıf Analizi

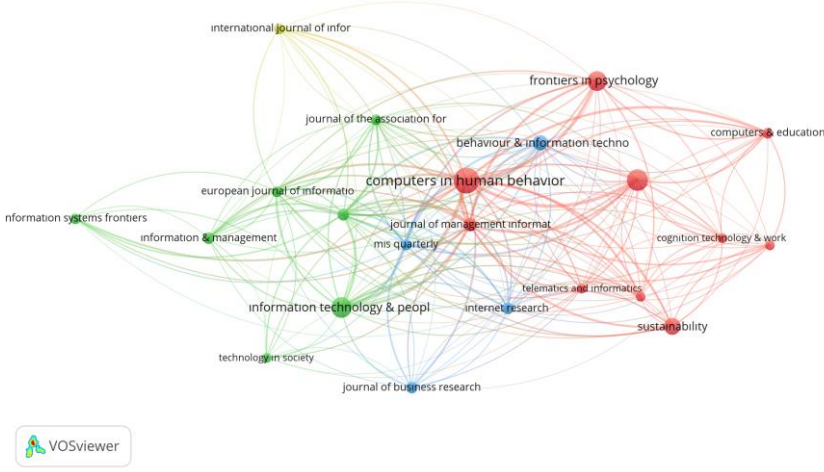
Atıf analizinde doküman, kaynak, yazar, üniversite ve ülkeler arası analiz kategorileri bulunmaktadır.

Atıf analizine göre Teknostres konusu hakkında en çok atıf alan makalelerde atıf sayısı '5' olarak seçilmiş ve 550 doküman arasından 298 doküman seçilmiştir. En çok atıf alan dokümanlar Ayyagari (2011) 663 atıf, Lee (2014) 451 atıf, Tarafdar (2007) ve Tarafdar (2010) 446 ve 321 atıf ve Lee (2016) 309 atıf sayısı ile öne çıkan dokümanlar olmuştur. (Şekil 2)

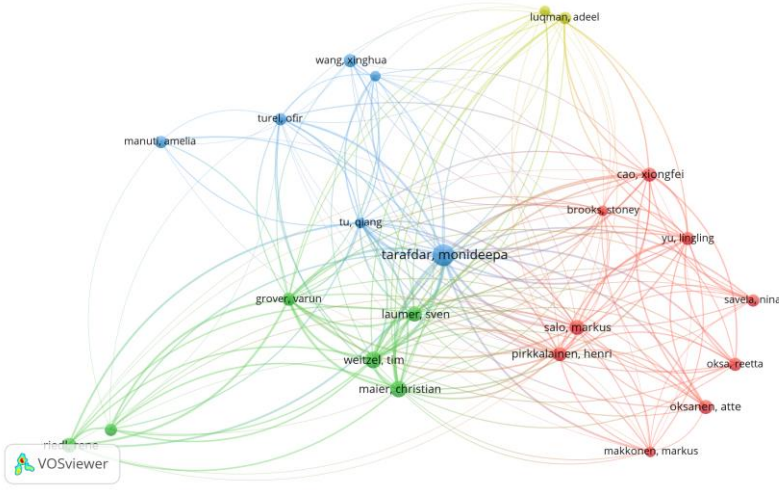
Şekil 2: En Çok Atıf Alan Makalelerin Analizi

Atıf analizine göre Teknostres konusunda en çok atıf dergilerin atıf sayısı '5' olarak seçilmiş ve 267 makale arasından 22 tanesine yer verilmiştir. Computers in human behaviour dergisi 2718 atıf, Information Technology and People dergisi 1131 atıf almıştır. (Şekil 3)

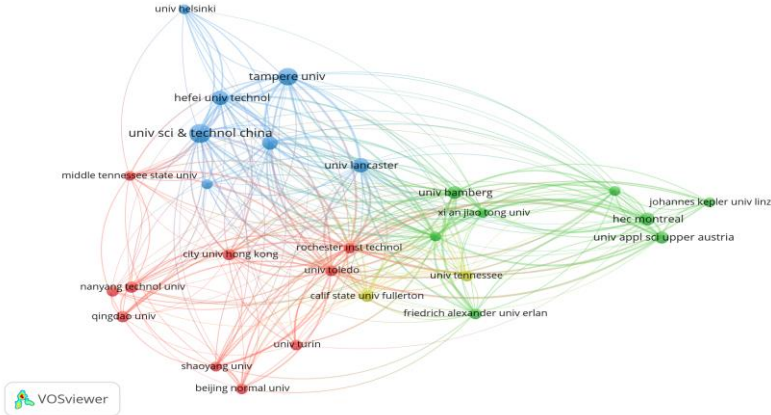
Şekil 3: En Çok Atıf Alan Dergilerin Analizi

Teknostres konusunda atıf analizine göre en çok atıf yazarları analiz etmek için minimum '5' atıf seçilmiş ve 1460 yazar arasından 23 yazara yer verilmiştir. Tarafdar ve Monideepa 1697 atıf sayısı, Tu ve Giang 1191 atıf sayısı ile Grover ve varun 978 atıfla en çok atıf alan yazarlar olarak belirlenmiştir. (Şekil 4)

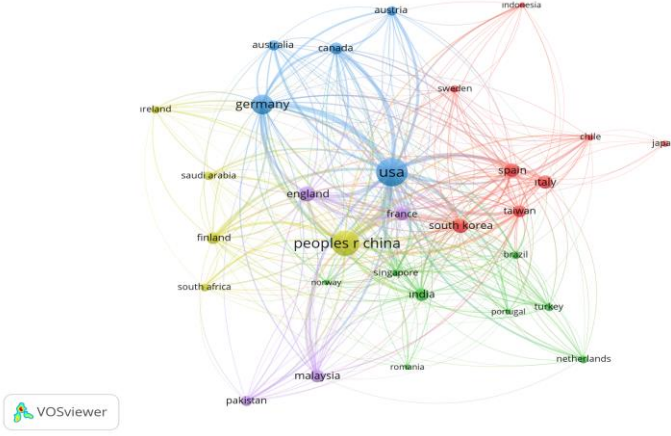
Şekil 4: En Çok Atıf Alan Yazar Analizi

Teknostres konusunda en çok atıf alan kurumların, üniversitelerin analizinde minimum atıf sayısı '5' olarak seçilmiş ve 770 üniversite arasından en çok atıf alan 27 üniversite seçilmiştir. Rochester Teknoloji enstitüsü 1293 atıf sayısı, Toledo Üniversitesi 1104 atıf sayısı, Çin Bilim ve Teknoloji Üniversitesi 952 atıf sayısı en çok atıf alan kurumlar olarak belirlenmiştir. (Şekil 5)

Şekil 5: En Çok Atıf Alan Üniversitelerin Analizi

Teknostres konusunda en çok atıf alan ülkeler analizinde minimum atıf sayısı '5' olarak seçilmiş ve 77 ülke arasından en çok atıf alan 30 ülke seçilmiştir. Bu doğrultuda Çin 2686 atıf, Amerika 4524 atıf, ve Almanya 1265 atıf sayısı ile ilk üçte yer almıştır. (Şekil 6)

Şekil 6: En Çok Atıf Alan Ülkelerin Analizi

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, teknostres kavramını açıklamak, teknostresin boyutlarını, teknostres kavramının diğer değişkenlerle olan ilişkilerine değinmek, teknostres konusunun ulusal yazında yapılan lisansüstü tezlerinde ne sıklıkla bu konuyla ilgili çalışma yapıldığını ortaya koymak, uluslararası yazında teknostres konusunda öncü olan kurumlar, ülkeler, üniversiteler, dergiler ve yazarlar hakkında bilgi sunmak ve konu ile ilgili çalışmaların az olmasından dolayı literatüre katkı sağlamaktır.

Genel olarak teknostres konusunun örgütler açısından önemli olduğu yazılan literatür çalışmalarından anlaşılmaktadır. Dijital çağın sunmuş olduğu birtakım olumsuzlukların bireyler ve örgütler üzerinde etkilerinin olduğu gözardı edilemez bir unsur olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda motivasyon, verimlilik, tükenmişlik, iş performansı, örgütsel etkinlik üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Kavramının öneminin teknolojinin bireysel ve örgütsel yaşama entegre olmasıyla teknoloji yayılımının çeşitli ulusal ve uluslararası yazında değilnilmesi söz konusu olmaktadır. Ulusal yazında üniversitelerin bu konuyla ilgili çalışmaların günümüz koşullarında üzerinde durulmayan, daha çok üzerinde çalışılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmıştır. Ulusal yazının bu anlamda tez düzeyinde

daha fazla bu değinmesi, yönetsel ve örgütsel problemlere çözüm bulunmasına daha fazla kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Uluslararası yazın incelendiğinde ise konu ile ilgili çalışmaların daha geniş bir kapsamda incelendiği görülmüştür. Özellikle 1982 yılından itibaren bu yana uluslararası yazında teknostres kavramını içeren çalışmaların 2022 yılına doğru artış gösterdiği görülmektedir. Bu doğrultuda teknostres konusunun hem bireysel çıktılarının hem de örgütsel anlamda çıktılarının olduğu unutulmaması üzerine vurgu yapılması doğru olacaktır. Bu alanda gelecekte yapılacak olan çalışmaların teknostres konusunun kapsamını genişleteceği ve farklı değişkenlerle incelenmesi doğrultusunda literatürde bir zenginleşmenin olacağı yönündeki eğilimler araştırmacıları bu konus üzerinde çalışmaya teşvik edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alam, M. A. (2016). Techno-stress and Productivity: Survey Evidence from the Aviation Industry. *Journal of Air Transport Management*, 50, 62-70.
- Akman, E. & Durgun, B. (2022). Öğretmenlerin Mesleki Motivasyon Ve Teknostres Düzeylerinin İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 32 (2) , 487-500 . DOI: 10.18069/firatsbed.1025152
- Ayyagari, Grover, & Purvis. (2011). Technostress: Technological antecedents and implications. *MIS Quarterly*, 35(4), 831. doi:10.2307/41409963.
- Arnetz, B. B., & Wiholm, C. (1997). Technological stress: Psychophysiological symptoms in modern offices. *Journal of Psychosomatic Research*, 43(1), 35-42. doi:10.1016/s0022-3999(97)00083-4.
- Borle, P., Reichel, K., & Voelter-Mahlknecht, S. (2021). Is there a sampling bias in research on work-related technostress? A systematic review of occupational exposure to technostress and the role of socioeconomic position. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 2071. doi:10.3390/ijerph18042071.
- Beşel, F. (2017). Türkiye’de maliye alanında yapılmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi (2003-2017). *International Journal of Public Finance*, 2(1), 27-62. <https://doi.org/10.30927/ijpf.327823>
- Brod, C. (1984). *Technostress: The human cost of the computer revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Barber, L. K., & Santuzzi, A. M. (2015). Please respond ASAP: Workplace telepressure and employee recovery. *Journal of Occupational Health Psychology*, 20(2), 172-189. doi:10.1037/a0038278
- Bala, H., & Bhagwatwar, A. (2017). Employee dispositions to job and organization as antecedents and consequences of information systems use. *Information Systems Journal*, 28(4), 650-683. doi:10.1111/isj.12152
- Can Yalçın, R. & Begenirbaş, M. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Teknostres ve İş-Aile Çatışması.Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 11 (2) , 701-730 . DOI: 10.18074/ckuiibfd.869266

- Cicek, B., & Kilinc, E. (2020). Teknostresin presentizm ve işten ayrılma niyetine etkisinde dönüşümcü liderliğin aracı rolü. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 555-570.
- Camacho, S., & Barrios, A. (2022). Teleworking and Technostress: Early consequences of a COVID-19 lockdown. *Cognition, Technology & Work*, 24(3), 441-457. doi:10.1007/s10111-022-00693-4
- De Giovanni, K., & Catania, G. (2018). The impact of technostress on personal well-being: An analysis of individual and group differences. *Symposia Melitensia*, 14, 211-223. <https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/30009>
- Dragano, N., & Lunau, T. (2020). Technostress at work and mental health: Concepts and research results. *Current Opinion in Psychiatry*, 33(4), 407-413. doi:10.1097/ycp.0000000000000613
- Demirbulat, Ö. G., & Dinç, N. T. (2017). Sürdürülebilir turizm konulu lisanüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 20-30. <https://doi.org/10.24010/soid.334320>
- Dewe, P. J., O'Driscoll, M. P., & Cooper, C. L. (2012). Theories of psychological stress at work. *Handbook of Occupational Health and Wellness*, 23-38. doi:10.1007/978-1-4614-4839-6_2.
- Egemen NADASBAŞ, S. (2020). Bilişsel bilişim teknolojilerinin Moda Endüstrisinde kullanımı. *International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 7(50), 195-213. doi:10.26450/jshsr.1756
- Ersöz, B., & Özmen, M. (2020). Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin çalışanlar üzerindeki Etkileri. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 11(42), 170-179. doi:10.5824/ajite.2020.03.007.x
- Gül, N. (2022). Teknostresin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde Bilinçli Farkındalığın Aracılık Rolü: Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma . *Alanya Akademik Bakış* , 6 (3) , 2747-2762 . DOI: 10.29023/alanya-akademik.1091595
- Hung, W. H., Chen, K., Lin, C. P. (2015). Does The Proactive Personality Mitigate the Adverse Effect of Technostress on Productivity in the Mobile Environment?. *Telematics and Informatics*, 32(1), 143-157.

- Ioannou, A., Lycett, M., & Marshan, A. (2022). The role of mindfulness in mitigating the negative consequences of technostress. *Information Systems Frontiers*, 1-27.
- Ishola, A. A., Obasi, C. C., & Oluwole, O. J. (2019). Development and validation of computer induced distress and factors influencing technostress among ICT users. *Psychocentrum Review*, 1(2), 47-58. doi:10.30998/pcr.1291
- Korzynski, P., Rook, C., Florent Treacy, E., & Kets de Vries, M. (2020). The impact of self-esteem, conscientiousness and pseudo-personality on Technostress. *Internet Research*, 31(1), 59-79. doi:10.1108/intr-03-2020-0141
- La Torre, G., De Leonardis, V., & Chiappetta, M. (2020). Technostress: How does it affect the productivity and life of an individual? results of an observational study. *Public Health*, 189, 60-65. doi:10.1016/j.puhe.2020.09.013
- Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. McGraw-Hill.
- Lazarus, R. S. (1990). Theory-based stress measurement. *Psychological Inquiry*, 1(1), 3-13. doi:10.1207/s15327965pli0101_1.
- Lazarus, R. S. (1993). From psychological stress to the emotions: A history of changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44(1), 1-22. doi:10.1146/annurev.ps.44.020193.000245.
- Ma, Y., & Turel, O. (2018). Information technology use for work and technostress: Effects of power distance and masculinity culture dimensions. *Cognition, Technology & Work*, 21(1), 145-157. doi:10.1007/s10111-018-0503-1
- Molino, M., Ingusci, E., Signore, F., Manuti, A., Giancaspro, M. L., Russo, V., . . . Cortese, C. G. (2020). Wellbeing costs of technology use during covid-19 remote working: An investigation using the Italian translation of the Technostress Creators Scale. *Sustainability*, 12(15), 5911. doi:10.3390/su12155911
- Marchiori, D. M., Mainardes, E. W., & Rodrigues, R. G. (2018). Do individual characteristics influence the types of technostress reported by workers? *International Journal of Human-Computer Interaction*, 35(3), 218-230. doi:10.1080/10447318.2018.1449713

- Mwakaje, A. G. (2010). Information and Communication Technology for Rural Farmers' Market Access in Tanzania. *Journal of Information Technology Impact*, 10(2), 111-128.
- Nimrod, G. (2020). Technostress in a hostile world: Older internet users before and during the COVID-19 pandemic. *Aging & Mental Health*, 26(3), 526-533. doi:10.1080/13607863.2020.1861213
- Park, H.J., Cho, J. S. (2016). The Influence of Information Security Technostress on the Job Satisfaction of Employees. *Journal of Business and Retail Management Research*, 11(1), 66-75.
- Qi, C. (2019). A double-edged sword? exploring the impact of students' academic usage of mobile devices on technostress and academic performance. *Behaviour & Information Technology*, 38(12), 1337-1354. doi:10.1080/0144929x.2019.1585476
- Rao, N. H. (2007). A Framework for Implementing Information and Communication Technologies in Agricultural Development in India. *Technological Forecasting and Social Change*, 74(4), 491-518.
- Rohwer, E., Flöther, J. C., Harth, V., & Mache, S. (2022). Overcoming the “Dark Side” of Technology—A scoping review on preventing and coping with work-related technostress. *International journal of environmental research and public health*, 19(6), 3625.
- Riedl, R. (2012). On the biology of Technostress. *ACM SIGMIS Database: The DATABASE for Advances in Information Systems*, 44(1), 18-55. doi:10.1145/2436239.2436242
- Ragu-Nathan, T. S., Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B. S., & Tu, Q. (2008). The consequences of technostress for end users in organizations: Conceptual Development and empirical validation. *Information Systems Research*, 19(4), 417-433. doi:10.1287/isre.1070.0165
- Saidy, J. (2022). Technostress Creators and Job outcomes Performance among Frontliners: Theorizing the Moderating Role of Self-Efficacy. *Frontiers in Psychology*, 3518.
- Srivastava, S. C., Chandra, S. & Shirish, A. (2015). Technostress Creators and Job Outcomes: Theorising the Moderating Influence of Personality Traits. *Information Systems Journal*, 25(4), 355–401.

- Sami, L. K., & Pangannaiah, N. (2006). "Technostress" a literature survey on the effect of Information Technology on Library Users. *Library Review*, 55(7), 429-439. doi:10.1108/00242530610682146
- Suh, A., & Lee, J. (2017). Understanding teleworkers' technostress and its influence on job satisfaction. *Internet Research*, 27(1), 140-159. doi:10.1108/intr-06-2015-0181
- Şahin, Y. L., & Çoklar, A. N. (2009). Social networking users' views on technology and the determination of Technostress Levels. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 1437-1442. doi:10.1016/j.sbspro.2009.01.253
- Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B.S., Ragu-Nathan, T.S., and Tu, Q. (2005). Exploring the Impact of Technostress on Productivity, Decision Sciences Institute Annual Meeting, San Francisco, CA, 19- 22 November, pp. 13771-13776.
- Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, B. S., Ragu-Nathan, T. S. (2007). The Impact of Technostress on Role Stress and Productivity. *Journal of Management Information Systems*, 24(1), 301-328. doi:10.2753/mis0742-1222240109.
- Tarafdar, M., Tu, Q., & Ragu-Nathan, T. S. (2010). Impact of technostress on end-user satisfaction and performance. *Journal of Management Information Systems*, 27(3), 303-334. doi:10.2753/mis0742-1222270311
- Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, T. S., & Ragu-Nathan, B. S. (2011). Crossing to the Dark Side. *Communications of the ACM*, 54(9), 113-120. doi:10.1145/1995376.1995403
- Tarafdar, M., Pullins, E. B., & Ragu-Nathan, T. S. (2014). Technostress: Negative effect on performance and possible mitigations. *Information Systems Journal*, 25(2), 103-132. doi:10.1111/isj.12042.
- Taş, H. Y. (2018). Dördüncü Sanayi Devrimi'Nin (Endüstri 4.0) çalışma Hayatına ve istihdama Muhtemel etkileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. doi:10.26466/opus.479123
- Weil, M. M., & Rosen, L. D. (1997). *Technostress: Coping with technology @work @home @play*. New York: J. Wiley.
- Yener, S. (2018). Teknostresin İş Performansı Üzerindeki Etkisi; Tükenmişliğin Aracı Rolü . *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 20 (2) , 85-101 . DOI: 10.32709/akusosbil.403114

TÜRKİYE'DE YOKSULLUK VE KIRSAL ALAN (2010)

Dr. Öğr. Üyesi Adem ÖTER

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi

ORCID: 0000-0001-5882-4828

1. YOKSULLUĞUN TANIMLANMASI VE YOKSULLUĞUN ÖLÇÜLMESİYLE İLİŞKİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Yoksulluk tarihsel süreç içinde var olagelen sosyal bir olgudur. Genel olarak yoksulluk, yaşanan çağa ve devlete göre ele alınmıştır. Sanayi devriminden sonra yaşanan sosyal hareketlilik nedeniyle günümüzde sosyal bilimlerde, başta ekonomi ve sosyolojinin ilgi alanına giren bir kavram olmuştur. Modernleşmeyle birlikte yaşanan yoksulluk tüketim toplumu ve tüketim kültürüyle birlikte ele alınmalıdır (Demirci, 2003, s. 15). Yoksulluk ekonomik ölçütler kullanılarak yapılan bir kategorileştirme olmakla birlikte, kişilerin içinde yaşamakta oldukları yaşam tarzlarını anlamlandırma şekilleri, toplum içinde var olma durumu olarak da kabul edilmektedir.

Genel olarak yoksulluk az gelişmiş ülkelere ait bir sosyal olgu olmakla birlikte günümüzde gelişmiş ülkelerinde toplumsal sorunları arasına girmiştir (Şenses, 2003, s. 18). Dünya Bankasının 1978 yılından buyana yayınlamakta olduğu Dünya Kalkınma Raporunun 1980, 1990, 2000, 2001 yıllarındaki sayılarında özel olarak yoksulluk olgusu ele alınmaktadır. Yoksulluk 2001 yılında Davosta toplanan Dünya Ekonomik Formunun ana temasını oluşturmuştur. Birleşmiş Milletler 1996 yılını “Yoksullukla Mücadele” yılı, 1997–2006 yıllarını “Yoksullukla Mücadele On Yılı” ilan etmiştir. 2000 yılında yapılan Milenyum Zirvesinde Birleşmiş milletler mutlak yoksulluk içinde yaşayan insan sayısının 2015 yılına kadar yarıya indirilmesi yönünde karar almıştır (Şenses, 2003: 24, 25; Milenyum Hedefleri, 2011).

1.1.Yoksulluk Tanımları

Yoksulluk, kelimesinin İngilizce karşılığı “poverty”dir. Poverty Latince “pauper” = poor (yoksul) kelimesinden türemiştir (Pauper). Yoksulluğun kişinin bakış açısı ve konumuna göre farklı tanımları yapılmıştır. Dünyada sosyo-ekonomik faaliyetlerde birincil söz sahibi olan Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletlerin yoksulluk tanımları ise aşağıdaki gibidir:

1.1.1.Dünya Bankasına göre yoksulluk.

Yoksulluk, birden fazla etkene bağlı olarak ortaya çıkan esenlikten mahrumiyettir. Kişinin esenlikten uzak yaşamasının başlıca nedeni ekonomik seviyesinin düşük olmasıdır. Düşük gelir, onurlu bir yaşam için gerekli olan temel mal ve hizmetleri elde etmede yetersizliği içermektedir. Yoksulluk, daha iyi bir yaşam için gerekli olan; sağlık, eğitim, temiz su ve sıhhi tertibata zor ulaşım, yetersiz fiziksel güvenlik, fikir eksikliği, yetersiz kapasite ve düşük fırsat seviyelerinin azlığını kapsar (Dünya Bankası, Yoksulluk).

1.1.2.Birleşmiş Milletlere göre yoksulluk:

Esas olarak yoksulluk seçeneklerin ve fırsatların insan onuruna aykırı bir reddidir. Bu durum, etkili bir toplumda temel kapasite eksikliğine katılmaktır. Bir aileyi besleyecek yeterli besin ve elbiseye, gidecek okul ve hastaneye; ekecek, gelir getirecek bir toprağa veya hayat için gerekli parayı kazanacak bir işe sahip olmamak; yeterli krediye ulaşamamaktır. Bu durum, güvensizlik ve çaresizlik içinde yaşayan bireyler, haneler ve toplulukların dışlanmasıyla sonuçlanır. Dışlanan nüfus, temiz su ve tıbbi teçhizata erişimin olmadığı marjinal ya da kırılğan çevrelerde yaşamaya başlar ve şiddete yatkın bir eğilim içine girer (Gordon, 2005).

Yoksulluk bireylerin ailelerinden miras aldığı ve kendinden sonra gelenlere aktardığı, küreselleşmenin gelişmiş ülkelerdeki ekonomik büyümeye karşın, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kendisine yeni fenomenler ekleyerek büyüdüğü bir sosyal olgudur. Birey hane ve gruplar bu sosyal olguyu sefalet içinde yaşamaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin sonucu olarak; iş kaybı, gelir kaybı, boşanma, ayrılık ve evsiz kalma gibi insan yaşamını olumsuz etkileyen toplumsal olguları bireyler daha çok yaşamaktadır. Bunun sonucunda birey toplumdan dışlanır, sosyal etkileşim ilişkilerinden soyutlanır, referans noktalarını kaybeder ve hayattan beklentisi kalmadığı için geleceğe

dönük proje üretmez hale gelir (Emmanuelli, Le Monde, 15 Nisan 1997'den Aktaran: Bauman, 1999, s. 135).

Yoksullar, medya tarafından sorumluluktan uzak, suçlu ve ahlaki değerlerden yoksun olarak kabul edilir. Büyük şehirlerin karanlık sokaklarında ya da sosyo-ekonomik seviyesi düşük muhitlerinde her tür suç unsurunu işleyenler olarak halka yansıtılmaktadır. Böylece temelinde sefaletin neden olduğu bu sorun medya aracılığıyla halka kanun ve düzen meselesi olarak sunulmaktadır (Bauman, 1999, s. 136). Toplumsal düzen ve işleyişin önünde ki bu engeller yoksullukla beraber gelen ve gündelik hayatta yaşanılanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin ilk iktisatçılarından olan Mehmet Cavid Bey'e göre fakirlik ve sefaletten kaynaklanan yoksulluk 20. yüzyıl ve sonrasında oluşan sosyal olgu olmayıp kökenini çok eskilere dayanmaktadır (2001, s.299). Bu bağlamda yoksulluk sosyal bir olgu olarak ülkeden ülkeye toplumdan topluma sayısal oranda azalıp artsa da insanlıkla birlikte var olmaya devam edecektir.

Kitabi dinlerde yoksulluğun var olduğu şöyle belirtilmektedir: Tevrat'ın ifadesiyle "Ülkede her zaman yoksullar olacaktır" (Tensiye, 15/11), Hz. İsa'nın ifadesiyle "Yoksullar her zaman aranızdadır, ama ben aranızda olmayacağım" (Matta, 26/11; Markos, 14/7). Yoksulluğun ontolojik varlığı, Kuranda ise şu şekilde ifade edilir: "Rızık konusunda kiminize kiminizden fazla veren Allah'tır. Hal böyleyken, kendisine fazla verilmiş olanlar, rızıklarını-bu bakımdan eşit olsunlar diye-sağ elinin malik olduğu kimselerle paylaşmakta isteksiz davranıyorlar. Peki, Allah'ın nimetini inkârâ mı kalkışıyorlar" (Kur'an, 16/71).

Kitabi dinlerde yoksullara yardım o dinlere inanların yapması gereken bir görev olarak tayin edilmiştir. Bu durum Kur'an da "Rabbinin rahmetini yoksa onlar mı bölüşürüyorlar? Bu dünyada geçim araçlarını onlar arasında bölüştüren ve onların bazısını başkalarına yardım etmeleri için diğerlerine üstün çıkararak Biziz." (Kur'an 43/32). Kitabi dinlerde fakirliğin çözümü dini ve mali vergi çeşidi olan zekâttır. (Tevrat, Tensiye, 14/29; Luka, 18/12, 22; Kuran, 21/72-73,83, 19/30-31, 54, 55) Zekât Yahudilikte sahip olunan malın 10/1'i İslam'da ise malın 40/1 vb.dir (Yaman, 2003, s. 215-217).

Yoksulluk beraberinde kendi kültürünü de oluşturmuştur. "*Yoksulluk Kültürü*" kavramı ("*Culture Of Poverty*") ilk kez Oscar Lewis tarafından 1959 yılında Meksika'da yapmış olduğu beş aileyi kapsayan çalışma sonrası ortaya konmuştur. Lewis, yoksulluk kültürünü "*kendi başına bir alt kültür*" ve "*kendisini çevreleyen ulusal kültürü etkileyen dinamik bir faktör*" olarak kabul ederek, yoksulla-

rın yaşam tarzının kendi içinde bir değer olduğunu ortaya koymaktadır. Yoksulluk kültüründe bulunan umutsuzluk, bağımlılık ve alt sınıfa ait olma duyguları ebeveynler ve sosyal çevre tarafından çocuklar aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu nedenle koşulların değişmesiyle ortaya çıkan imkânlardan yoksullar faydalanamamaktadır (Yoksulluk Kültürü, 2011).

“Yoksul”u bir toplumsal tip olarak ele alan Simmel, yoksulluğu da nicel bir durum olarak kendi içinde tanımlanamaz; fakat özgül bir durumdan kaynaklanan toplumsal tepki açısından tanımlanabilir benzersiz bir sosyolojik fenomen olarak kabul eder (Erdoğan, 2016, s.32).

1.2.Yoksulluk Ölçümleri

1.2.1.Mutlak yoksulluk (*Absolute poverty*):

Mutlak yoksulluk, hane halkı veya bireyin asgari refah düzeyini yakalayamamasıdır. Mutlak yoksullukta yoksulluk çizgisi iki farklı şekilde hesaplanır:

Birincisi; sadece kişinin yaşamını sürdürmesi için gerekli olan minimum kalori (2400 k/cal) ihtiyacı esas alınır. Daha sonra bu kalori ihtiyacını karşılayacak gıda harcaması maliyeti hesaplanır.

İkincisi; bireyin hayatını devam ettirmek için gerekli olan temel gıda harcamasının yanında diğer zorunlu ihtiyaçlarını da (giyinme, barınma, ısınma vb.) dikkate alır. Bu nedenle ikinci yöntemde daha yüksek bir yoksulluk çizgisi hesaplanır.

Yoksulluk çizgisi (*Poverty line*) kavramı ilk kez Londra Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından 1870 yılında İngiltere’de çıkarılan İlk Okullar Yasası çerçevesinde ailelerin eğitim harcını ödeme güçlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmalardan sonra kullanılmaya başlanmıştır. 19. yüzyılın sonunda ise Seeborn Rowntree tarafından İngiltere’de temel ihtiyaçların maliyeti üzerinden ilk mutlak yoksulluk hesaplaması yapılmıştır (Londra Milli Eğitim Müdürlüğü, İngiltere İlkokullar Yasası). Dünya Bankasına göre mutlak yoksulluk sınırı az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1 ABD doları olarak kabul edilmektedir. 1 \$’ın satın alma gücü ülkeden ülkeye değiştiği için, mutlak yoksulluk sınırının minimum limiti ülkeye göre farklılık gösterebilmektedir (TÜSİAD, 2000, s. 96-97; Yoksulluğun Doğası ve Gelişimi).

Shaohua Chen ve Martin Ravallion’un 1987–1998 yılları arasında yapmış oldukları ve Asya, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Latin Amerika, Güney Sahra Afrika’sı, Orta Avrupa ve Orta Asya’yı içine alan bölgede 83 ülkeyi kapsayan araştırmalarında 1993 yılı satın alma paritesine göre Türkiye’nin de içinde yer aldığı Avrupa

ve Orta Asya Bölgesinde günlük ortalama yoksulluk sınırı 2,7 \$, Doğu Asya ve Pasifik için 1,3 \$, Latin Amerika ve Karayipler için 3,3 \$, Orta Doğu ve Kuzey Afrika için 1,8 \$, Güney Asya için 1,1 \$, Alt Sahra Afrika'sı için 1,3 \$' olarak belirlenmiştir (Yoksulluğun Doğası ve Gelişimi).

1.2.2.Görelî yoksulluk (*Relative poverty*):

Toplumun ortalama refah düzeyinin belirli bir oranının altında yaşamaya görelî yoksulluk denir. Refah ölçüsü olarak tüketim ya da gelir düzeyi seçilebilir. Gelişmiş ülkelerdeki yoksulluk araştırmalarında yoksulluğun belirlenmesinde toplam gelir esas alınmaktadır. Bu nedenle toplam geliri yoksulluk çizgisinin altında kalan birey veya hane halkı yoksul olarak kabul edilir. Görelî yoksulluğun hesaplanmasında;

- Hane halkı kullanılabilir gelir medyanın %50'si

- Eşdeğer fert geliri medyanın %60'ı alınabilir (Yılmaz & Yazıhan, UNICEF; TÜSİAD, 2000, s. 97, 98).

Görelî yoksulluk hesaplamalarında mutlak yoksulluktan farklı olarak, bireyin insanca bir yaşam sürdürebilmesi için gerekli olan toplu taşıma, içme suyu, sağlık, eğitim ve kültürel etkinlikler gibi mal ve hizmetlerden yoksun olması göz önüne alınarak bunları karşılayacak gelir düzeyi hesaplanır. Bu gelirin altında yer alanlar yoksul olarak kabul edilir. Tespit edilen gelirin üstünde yer almakla birlikte yaşayacakları bir ekonomik dalgalanma sonucu her an çizginin altında kalabilecek olan yoksulluk çizgisine yakın gruplar "yoksulluk risk grupları" olarak kabul edilir. Görelî yoksulluk, bireylerin yaşadıkları toplum içinde diğer ekonomik sınıflarla ve farklı toplumlar arasındaki sınıflarla karşılaştırma yapılmasını sağlar (Sallan Gül, 2002, s. 109).

1.2.3.Öznel yoksulluk (*Subjective poverty*):

Öznel yoksulluk, bireylerin kendi tercihlerine göre oluşturdukları ihtiyaç birleşiminin yoksunluğunu temel alan farklı bir yoksulluk ölçme şeklidir. Toplumun yoksulluğu kabul edeceği minimum bir yaşam standardı düzeyinden hareketle yoksulluk çizgisi belirlenir. Büyük ölçekli anketler yapılarak toplumun yoksulluk konusundaki öznel görüşleri belirlenir (Bircan, 2002, s. 119). Bireyin ölçütü, içinde yaşadığı sosyal çevre içerisinde bazı tüketim araç ve gereçlerine ulaşamaması veya sahip olamamasından dolayı kendisinden utanmasıdır (DPT, 2001, s. 103).

1.2.4.Ultra yoksulluk (*Ultra-poor*):

Ultra yoksulluk kavramı ilk olarak Michael Lipton tarafından ortaya konmuştur. Gelir seviyesi düşük olan az gelişmiş ülkelerde yaşayan yoksul insanların arasındaki “*yoksu*” anlamında kullanılmaktadır. Lipton, ultra yoksulluğu gelirin tamamını harcadığı halde, mutlak yoksulluk kriterinde esas alınan günlük kalori miktarının yalnızca %80’inin karşılandığı durum olarak tanımlar. Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü’nün 2007 yılında yayımlanmış olduğu raporda günlük geliri 54 sentin altında yaşayanları ultra-yoksul olarak tanımlamaktadır (Ahmed, A. U., Vargas, R., others. 2007, p. X). Dünyada bu durumda yaşayanlarla ilgili sayısal bilgi verilmemektedir (DPT, 2001, s. 106).

1.2.5.Kronik yoksulluk:

Dünya sağlık örgütüne göre, olağan üstü yoksulluk halinde yaşama koşullarının beş yıldan fazla devam etmesi ve yaşam koşullarının düzeltilmesinin imkânsız olduğu yoksullar “kronik yoksul” olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2001, s. 106).

1.2.6.Kırsal yoksulluk (*Rural poverty*):

Özellikle küçük meta üretim yapısı içerisinde yer alan tarımsal emeğin kendini yeniden üretememesi halidir. Hane emeği getirisinin yaşam için (ertesi gün çalışabilmek için) gerekli olan ihtiyaçları (yeniden üretimi) sağlayamamasına kırsal yoksulluk denir (Ecevit & Ecevit, 2002, s.272).

1

.2.7.Kentsel yoksulluk (*Urban poverty*)

Kentlerde yaşayan, yeterli gelire sahip olmayan, yoksul insanların temel hizmetlerden yararlanma imkânının olmaması; kent alanlarından dışlanması, elverişsiz yaşam ortamlarında (gecekondu) yaşaması; yargı, bilgi, eğitim, karar alma yetkisi ve yurttaşlık gibi temel haklardan yararlanma yetersizliği nedeniyle çeşitli sıkıntılar çekmesine kentsel yoksulluk denir (Türkdoğan, 2003, s. 160, 107).

1.2.8.Nöbetleşe yoksulluk:

Nöbetleşe yoksulluk, kente göç eden grupların kendi aralarında yapmış oldukları rol ve statü değişimidir. Bu durum, kente önceden göç etmiş göçmen grupları

ile kentte imtiyazlı halde bulunan bazı grupların, daha sonra kente doğru yaşanan göç dalgaları ile kente sonradan gelenler üzerinden önceden göçle gelenlerin zenginleşmesi olarak tanımlanmaktadır (Işık & Pınarcıoğlu, 2001, s. 155, 156).

Nöbetleşe yoksulluk, yoksulluğun paylaşılması ve yoksulluktan kurtulma çabası olması nedeniyle kendi içinde sosyo-ekonomik dayanışma öğeleri içeren bir tür ortaklıktır. Bu ortaklığın oluşumu ve işleyişi esnasında sonradan gelen gruplar dışlanmakta ya da en azından ilişkiler ağında imtiyazsız bir konuma doğru itilmektedir. Nöbetleşe yoksulluğun sonuçları yaşanan mekânlara göre farklı olabilir; fakat her durumda bir kazananı ve kaybedeni bulunur. Bundan dolayı da sürekli eşitsizliklerin var yaşandığı bir süreçtir (Işık & Pınarcıoğlu, 2001, s. 156).

1.2.9. Yeni küresel yoksulluk:

Küreselleşmenin olumsuz etkileri 20. yüzyılın son çeyreğinden sonra daha hızlı ve yoğun bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Küreselleşmenin önceki dönemlerden farkı ise önceki dönemlerde her toplum birçok ürün üretimi yaparken, küreselleşme ile beraber ürün gamı daralmış toplumlar bazı ürünleri üretmeye isteyerek ya da istemeyerek başlamıştır. Bu nedenle küreselleşme, araçları vasıtasıyla toplumları daha çok tüketmeye yöneltmiştir. Kitle iletişim araçlarında kullanılan reklam teknikleriyle insanlar ihtiyaçları dışında daha çok tüketmeye başlamıştır.

Kırsal alanda tarımsal üretimi gittikçe terk eden küçük meta üreticilerinin gelir seviyesi azalmış, tüketici toplum içinde yer almaya başlamıştır. Böylece düşük gelir seviyesine karşın, tüketim ihtiyaçlarının artması sonucu iş bulma umuduyla kırdan kente ülke içinde ya da az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru sürekli bir göç başlamıştır.

Önceleri kırsal ve kentsel mekanlarda yaşarken küreselleşmeyle ortaya çıkan yeni düzen içerisinde sistemin dışında kalan bu kitle, önceki dönemlerden farklı olarak sadece uzun dönem işsizlikten dolayı ekonomik dışlanmayla karşılaşmakta, aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun politik denkleminin tamamen dışına çıkmakta, her türlü sosyal grup ve aileden kopma sonucu siyasal, sosyal ve ekonomik dışlanmayı da derinlemesine yaşamaktadır. Sonuç olarak sınıf olma şuru bile olmayan bu dışlanan kesimler sınıf altını, yani küresel yeni yoksulları oluşturmaktadır (Işık & Pınarcıoğlu, 2001, s. 70).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmaya başlanan toplumların yoksulluk araştırmaları günümüzde farklı bir nitelik göstermeye başlamıştır. Bu farklılık iki yönlü olarak ele alınmaktadır.

Birincisi, yoksulluğun nedenleri ile ilgilidir. Bu nedenler küreselleşmenin dinamiğini oluşturan ne o liberal politikaların sonucudur. Sermayenin hızlı akışkanlığı, çok uluslu şirketlerin yatırımlarını iş gücü maliyetlerinin ve çevreye verilen zararın bedelinin ucuz olduğu, hammadde kaynaklarına düşük maliyetle kolayca erişilebildiği, vergi düzenlemelerinin kendilerine has yapıldığı, toplumsal hizmet yatırımlarının az olduğu yerlere kaydırarak görülmektedir.

Küresel şirketler, elde ettikleri net kârlarını artırabilmek için, işgücü piyasasını esnekleştirmekte, iş gücünü örgütsüzleştirerek ve esnek zamanlı çalıştırarak işçilerin ücret pazarlığını zayıflatmakta, devletin özelleştirmeler yoluyla üretimden ve kamu hizmetlerinden çekilmesini sağlayarak devletin sosyal devlet politikalarını bırakmasını sağlamak için deregülasyon* politikalarını takip etmektedir.

Bu politikalar sonucu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler borç batağı haline gelmektedir. Öyle ki bazı ülkelerin borçlarının faizi almış oldukları anaparayı geçebilmektedir. Bu durumda olan ülkeler IMF ve Dünya Bankası gibi küresel şirketlerin çıkarlarını gözetken kurumların dayattığı neo-liberal politikalar çerçevesinde yapısal uyum programlarına tabi tutulmaktadır. Paket programların sonucunda yeni yoksulluk ortaya çıkmaktadır

İkincisi, küreselleşmeyle birlikte büyüyen ve yaygınlaşan yoksulluğu, önceki tanımlardan farklı olarak, “asgari temel ihtiyaçlarını karşılayamamak veya geçim araçlarına erişememek” şeklinde tanımlamanın yetersizliğidir. Yeni yoksullukta, “toplumsal dışlanma”, “marjinalleştirme”, “sınıf altı” toplumsal yapının sonuçları sosyoekonomik ve kültürel boyutlarıyla birlikte ele alınmalıdır (Özbudun, 2002, s.54).

Sibel Özbudun, yeni yoksulluğu tanımlayan “dışlanmışlık”, “marjinallik”, “sınıf altı” gibi çeşitli isimlerle adlandırılan ortak özellikleri şu şekilde ifade etmektedir:

1) Küresel şirketlerin faaliyetleri sonrası borç batağına düşen az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların ekonomide uyguladıkları “yeniden yapılandırma” politikalarına bağlı oldukları

* Deregülasyon: Terimler dizgesinde kuralsızlaştırma, serbestleştirme ya da düzenleme gibi karşılıkları olan, ekonomi-politikle ilgili bir terim. Dar anlamıyla, yeni-liberal ekonomik genel durumunda, rekabetçi ve serbest bir yapıya geçişin önündeki en büyük engel olan ulus-devletlerin çözülmesini amaçlayan, adım adım devletin geleneksel işlev ve görevlerini ortadan kaldıran, mevcut düzeneklerin, yeniden nasıl ve neden düzenlenmesi gerektiği sorularına cevap veren siyaset (<http://www.eksisozluk.com/show.asp?t=dereg%C3%BClasyon>).

sürece, yoksulluk küresel olarak var olmaya devam edecektir. Yoksulluk hem kuzey (sanayileşmiş/gelişmiş), hem de güney (az gelişmiş) ülkelerde farklı görünümde de olsa gittikçe yaygınlaşmaktadır.

2) Yoksulluk, “geri dönüşsüz” olan neo-liberal politikaların bir sonucu olduğundan geri dönüşü yoktur. Neo-liberalizmin daha fazla kar elde etmek için esnek çalışma saatleri, düşük ücret vb. uygulamaları dünya nüfusunun gittikçe artan bir kesimini işsizliğe ya da güvencesiz, marjinal, esnek işlerde düşük ücretlerle çalışmaya mecbur bırakmaktadır. Eğitim seviyesi arttıkça yoksulluğun azaldığı hiç şüphesiz bilinen bir gerçektir. Fakat günümüzde, devletin sosyal bütçelerde yaptığı kısıtlamalar nedeniyle yoksulların erişebildiği eğitimin kalitesi ve süresi her geçen gün azalmaktadır. Böylece yoksulluk sürecinde dışlananların çoğunluğu kuşaklar boyu içinden çıkılmaz bir kısır döngü içerisine dahil olmaktadır.

3) Yeni yoksullukta, kişi sadece temel ihtiyaçlarını karşılayamamakta, aynı zamanda içinde yaşadığı toplumda ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel dışlanmayla da karşılaşmaktadır.

4) Dünyada Kuzey ve Güney yarım kürede, yoksulluk etnikleşmekte, gençleşmekte ve kadınlaşmaktadır. Yaşanılmakta olan yeni küresel yoksulluk, sadece ekonomik yaklaşımlarla açıklanamamaktadır. Çünkü dünya yoksulluğu, her geçen gün belirli toplumsal grupları etkileyen bir sorun haline gelmekte, bu da sınıfsal çözümlenmelerin etnisite ve toplumsal cinsiyet ile ilişkilendirilmelerini beraberinde getirmektedir (2002, s. 58, 59).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)’nın ekonomik desteğiyle Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder tarafından yapılan “*Yeni Yoksulluk ve Değişen Sosyal Politikalar*” konulu araştırmada eski yoksullukta, küreselleşme ve neoliberal dalğanın etkilerinin bu kadar hızlı ve derin yaşanmadığı, 20–25 yıl öncesinde yaşayan yoksulların modern yaşama katılmak için umutlarının olduğu; günümüzde ise bu umudun yeni yoksulluk sürecinde kaybolduğunu belirtilmektedir. Keyder’e göre önceki yoksullukta “*Köyden kente gelenler önce enformel sektörde iş buluyor, bir süre sonra formel sektöre geçebiliyor, zaman içinde iki göz oda da olsa ev sahibi olabiliyor, epeyce bir süre alsa da sonunda modern yaşamın bir parçası olabiliyordu*” (Tamer, 2002). Yaşanılmakta olan yeni yoksulluk sürecinde yoksulların hayata katılmaya dair umutları her geçen gün ortadan kalkmaktadır.

Neo-liberal politikalarla ortaya çıkan dışlanmışlık, etnikleşme/ kadınlaşma ile ifade edilen geri dönüşsüz küresel yoksulluk, Oscar Lewis’in öngördüğü üzere yeni bir kültüre yol açmaktadır (Özbudun, 2002, s.62).

1.3.Yoksulluk Kültürü

Yoksulluk kültürü, yoksulluğu tarihsel süreç içinde yaşamak zorunda kalmış grupların ortak inanç ve kültürel değerlerinin kurumsallaşmasıdır. Yoksulluk kültürü, savaş, ekonomik veya siyasi kriz gibi sosyal buhranlar sonucu toplumda birden ortaya çıkmaz.

Dünya’da ve Türkiye’de yaşanmakta olan kırsal ve kentsel yoksulluk olgusunu; içinde yaşandığı toplumun yapısı, dini ve milli kültür değerleri, yönelim (*orientation*) tarzları irdelenmeden tek başına çözümlenmek pek mümkün değildir. Yoksulluğu önlemek için önce onu oluşturan kültürün ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Orhan Türkdoğan’a göre yoksulluk kültürünün ekonomik ve sosyo-psikolojik nedenleri vardır. Bunlar iki başlık altında 12 türde irdelenebilir:

1) Ekonomik olarak yoksulluk kültürünün belirleyicileri:

- a) Yaşamak için sürekli mücadele
- b) Aşağı seviye de ücret
- c) İşsizlik ve aylıklık
- d) Sık sık iş değiştirmeler
- e) Son derece düşük satın alma gücü
- f) Ele para geçtiğinde har vurup harman savurma, yarının düşünülmemesi
- g) Sık sık evlerindeki eşyaları rehine verme durumu.

2) Sosyo-psikolojik açıdan yoksulluk kültürünün belirleyicileri:

- a) Kalabalık mahallelerde oturma
- b) Sürü yaşantısı
- c) İçki, kumar gibi alışkanlıkların yüksek olması
- d) Sık sık fiziksel şiddete başvurma
- e) Bedeni cezalar (Türkdoğan, 2003, s. 106-108).

Küreselleşmenin taşıyıcısı deregülasyon politikaları sonucu kırdan kente göç 20. yüz yılın son çeyreğinde hız kazanmıştır. Kırsal kesimde sabit toprağa karşın giderek artan nüfus köyden kente göçün diğer bir sebebidir. Kente gelen sosyo-ekonomik seviyesi düşük bu yeni grup kenar mahallelerde ucuz konutlar ve gece kondu bölgelerinde yaşamaya başlamıştır. Kentlerdeki imkânların sınırlı olması ve alt yapı eksikliği nedeniyle gecekondulaşma gettolaşma süreci ivme kazanmıştır.

Türkdoğan sanayileşme, göç ve gecekondulaşma sürecini şu şekilde ifade etmektedir: Gecekondu, sanayileşme ile kentleşme arasındaki uyumun veya kültürel dengenin sağlanmayışı nedeniyle meydana geldiği için, çoğu kez, büyük kentlerde yaşayan insanların yarısına yaklaşan bir kesimi, gelir azlığı ve geçim sıkıntısı nedeniyle sefalet yuvaları haline gelirler. Bu insanlar yaşadıkları fiziksel ve sosyal çevre ile aynı tutum ve hayat biçimlerini paylaştıkları için, toplumun egemen kültüründen ayrılır ve zamanla kendilerine özgü bir yan kültür alanı teşkil ederler. Bu yan kültür alanı genellikle yoksulluk kültürü olarak ifade edilmektedir (Türkdoğan, 1977, s. 8).

Yoksulluk kültürünü yaşamakta olan birey ulusal kurumlarla bütünleşemekte, alt seviyede toplumsal örgütlenmelere dahil olmaktadır. Kırsal kesimden kente göç eden insanlar çoğunlukla kendilerini daha rahat hissedecekleri aynı sosyo-ekonomik ve kültürel değerleri yaşayan insanların bulunduğu mekânları tercih ederler. Buralarda yaşamakta olan insanların ortak özellikleri ise çoğunlukla sürekli geçim sıkıntısı, düşük ücret, öğrenim ve eğitim yetersizliğidir. Kadercilik anlayışı yoksulluk kültürünün hâkim anlayışıdır. Bu kültürün içinde yer alan kişiler toplumsal reform ve yenilik hareketlerine karşı direnç göstermektedirler. Bu nedenle yoksulluk kültürünü ortadan kaldırmak, yoksulluğu ortadan kaldırmaktan daha zor ve uzun süreçte çözülecek toplumsal bir sorundur (Türkdoğan, 1977, s. 19).

2. YOKSULLUĞUN NEDENLERİ, FAKTÖRLERİ* VE TARİHİ¹

Evrensel bir olgu olarak toplumsal bir sorun olan yoksulluk; içinde yaşanıdığı toplum ve kültürün her yerine derinlemesine nüfuz etmiş bir yaradır. Yoksulluk, toplumun sürekli gelir düzeyi düşük olan bireylerini içermektedir. Yoksul birey eğitim, sağlık ve piyasa hizmetlerine ulaşmadan, ortak kullanılan tesislerden, temiz sudan, iletişim ve taşıma araç gereçlerinden yoksundur. Ayrıca “yoksulluk ruhu”na (*poverty of spirit*) sahip topluluğun üyeleri çaresizliği, umutsuzluğu, ilgisizliği ve ürkekliği paylaşırlar ve bunlara inanırlar. Yoksulluğa katkıda bulunan ve sürdüren faktörler sosyal problemlerdir. Toplumsal problemlerin çözümü çok boyutludur.

Yoksulluk içindeki insanlara verilen nakit yardımlarıyla yoksulluk ortadan kalkmaz veya azalmaz (Örneğin: SYDV, ASHB (SHÇEK), 65 yaş aylığı). Nakit yardımları kısa vadede yoksulluk belirtilerini bastırır fakat bu yöntem yoksulluğun önlenmesinde kalıcı bir çözüm değildir. Yoksulluğun ortadan kaldırılabilmesi onu ortaya çıkaran en önemli faktörlerin tespit edilmesine ve yoksullaşmaya sorun olan bu unsurların ortadan kaldırılmasına bağlıdır.

Tarihsel süreç içinde yoksulluğun savaşlar, sömürgecilik, kölecilik, doğal afetler, olumsuz iklim değişiklikleri, salgın hastalıklar gibi birçok nedeni vardır.

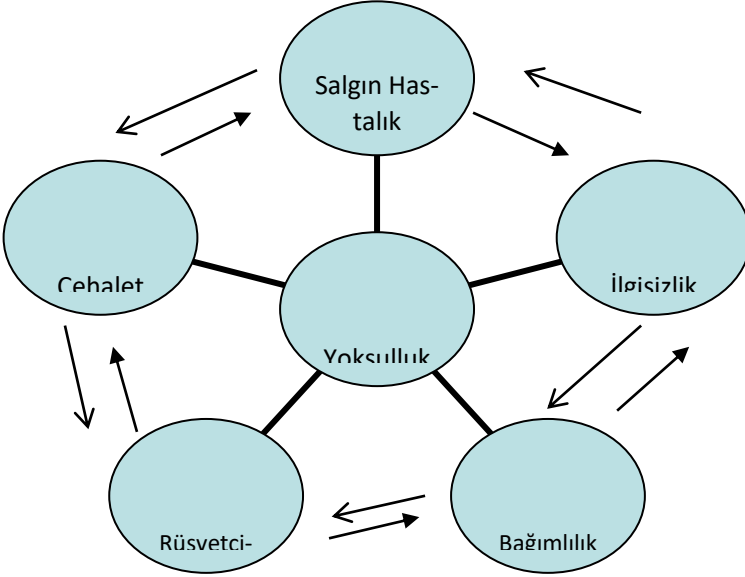
I. ve II. Dünya Savaşlarında Avrupa'nın birçok ülkesi savaş nedeniyle yoksullaşmıştır. Lakin bu ülkeler savaş sonrasında ortalama 10 yıl gibi bir sürede halklarını müreffeh bir seviyeye taşımışlardır. Diğer birçok ülke yoksulluklarını önlemek için milyonlarca dolar yardım parası harcamalarına rağmen onlar dünyada en az gelişmiş ülke olarak kalmışlardır. Çünkü bu harcamalar yoksulluğu önlemekten ziyade belirtileri ortadan kaldırmak için kullanılmıştır. Makro veya ulusal düzeyde düşük gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) yoksulluğun kendisi değil, bir sosyal sorun olarak yoksulluğun belirtisidir.

Sosyal bir sorun olarak yoksulluğun beş faktörü; *cehalet, hastalık, ilgisizlik, bağımlılık ve sahtekârlıktır*. Bir toplumda yoksulluk gerçekten ortadan kaldırılmak isteniyorsa toplumsal yapı objektif bir şekilde gözlemlenmeli ve yukarıda değinilen faktörler ortadan kaldırılmalıdır. Yoksulluğun beş faktörü kendisine etki eden; pazar eksikliği, yetersiz altyapı, zayıf liderlik, kötü yönetim, sermaye yetersizliği gibi ikincil faktörlerin etkisi altındadır.

* Faktör(factor) ve neden(causes) aynı anlamda değildir.

¹ Bu bölümün oluşturulmasında Phil Bartle'in “**Factors of Poverty Big Five**” adlı çalışması esas alınmış ve uyarlanmıştır. <http://www.scn.org/cmp/modules/emp-pov.htm> (25.02.2023).

Şekil 1: Yoksulluğun Faktörleri

Genel olarak yoksulluğa sebep olan beş büyük faktörü kısaca açıklarsak:

1) Cehalet (*Ignorance*):

Cehalet enformasyon* ya da bilgi eksikliği anlamına gelir. Bir atasözünde “bilgi güçtür” denilmekte bilginin önemi vurgulanmaktadır. Bir topluluğu güçlü kılmak için yapılması gereken o toplumun bireylerini eğitmektir. Bilgi çok şey demektir. Romeo ve Jüliet’in Sheaksper’in oyunlarının karakteri olduğunu bilmek bir Afrikalı çiftçi için bir şey ifade etmez. Fakat o çiftçiye köyündeki toprakta hangi tohumun yaşanılan iklim şartlarına uyum sağlayacağını öğretmek onun ve ailesinin refah şartlarını yükseltmede etkili olacaktır. Toplumu güçlendirmek için, bireylerin bilgi kapasitesinin artırılması gerekmektedir.

2) Salgın Hastalık (*Disease*):

Bir toplumda hastalık oranı yüksek olunca, bireylerin işte çalışma oranı, iş verimliliği ve işten elde edilen zenginlik yaratma oranı az olur. Toplumda sadece sağlık bireylerin olmasıyla yoksulluk ortadan kaldırılamaz. Salgın hastalıklardan

* Information: Haberdar olma.

korunma tedaviden daha önemlidir. Korunma birincil sağlık ilkelerinin temelle-
rindedir. Nüfus, ekonomi ve sağlık bir ülkenin temel saçı ayaklarını oluşturmak-
tadır. Bir ülkede nüfusun çoğunluğu sağlıklı ise ülke ekonomisinin iyi olması
beklenir. Nüfusun çoğunluğu hasta ise onların ekonomik hayata katılmaları ve
artı değer yaratmaları için tedavi edilmeleri gerekmektedir. Temiz suya kolay eri-
şim, hijyen bilgisi gibi bulaşıcı hastalıkları önleyici hizmetler, tedavi edici pahalı
ilaçlardan hastalığın yayılması konusunda daha etkili ve maliyeti daha düşüktür.
Batılıların deniz aşırı ülkelerle ticaret yapmalarıyla birlikte tüberküloz, 20. yüz-
yılında ise -CIA'in biyolojik silah geliştirmek için yaptığı çalışmalarda yeşil may-
munun çorbasından insanlara bulaşmış- AIDS uluslararası salgın hastalıklar ha-
line gelmiştir. Tüberküloz ve AIDS başta olmak üzere salgın niteliğindeki hasta-
lıklar (Kuş gribi, deli dana hastalığı vb.) küreselleşmenin taşıyıcısı kitle taşıma
araçlarının yaygın ve gündelik hayatta vazgeçilmez olarak kullanılmaya başlan-
ması ile uluslararası meta, insan hareketliliğine maksimum ivme kazandırmıştır.
Hastalıkların nasıl yaygınlaştığını bilmek hastalığın yaşandığı toplumlardaki za-
rarı ortadan kaldırmaz. Salgın hastalıkların yayılmasında rol oynayan faktörlerin
bilinmesiyle, hijyen ve koruyucu davranış kalıplarıyla hastalığın yayılması önle-
nebilir.

Acı ve sefalet içinde yaşayan birçok insanın sağlık hizmetlerine erişememesi
bir insan hakları ihlalidir. Bir toplumda bulunan salgın hastalıklar ve buna bağlı
ölümler yoksulluğun tek nedeni değildir fakat her ikisi de yoksulluğun artmasına
katkıda bulunur.

3) İlgisizlik (*Apathy*):

İlgisizlik, insanların bir yanlış veya hatayı düzeltmek, yaşam koşullarını iyi-
leştirmek için bir şeyleri değiştirebilecek gücü kendinde hissetmemesi veya *umu-
rumda değil* tavrıyla önemsememesidir. Bir kişi bir şey yapacağında sosyal çev-
resi yani ailesi, akrabaları veya topluluğun diğer üyeleri tarafından kışkırtılır. On-
lar başarılı kimsenin ilerlemesini istemez ve kendi yoksulluk seviyelerinde kal-
masını isterler. Böylece ilgisizlik “*ilgisizlik*” doğurur.

Dini emirler tarafından ilgisizlik “kaderci” anlayış ile haklı gösterilmek iste-
nebilir. Örneğin: Bu senin kaderinde vardı! Elinden bir şey gelmezdi!

Oysaki Rusların “*Tanrıya yalvar, aynı zamanda kıyıya kürek çek*” (“Pray to
God, but also row to shore”), veya bizim “*Eşeğini sağlam kazığa bağla sonra
Allaha emanet et*” atasözleri göstermektedir ki birey tanrının elinde, fakat kendi-

sini kurtarabilecek bir sorumluluğu da bulunmaktadır. Gerek Hıristiyanlık gerekse Müslümanlıkta insanoğlu yaratılanların en şerefli, yani akıl sahibidir. Tanrı ya da Allah, sorumluluklarımızı yerine getirmeye, yeteneklerimizi kullanmaya engel değildir. Tanrıya dua etmeli ve Onun verdiği yetenekleri faydalı işlerde kullanmalıyız.

4) Rüşvetçilik/Sahtekârlık (*Dishonesty*)

Rüşvetçilik, statüsü gereği güçlü konumda olan birisinin topluma hizmet etmek için tasarlanan imkân ve kaynakları cebine aktarmasıdır. Rüşvetçilik yoksulluğun önemli bir nedenidir. Toplumsal statüsü gereği güvenilir ve güçlü insanlar arasında rüşvetçiler/sahtekârlar vardır. Rüşvet alarak bireysel sermayesini artıran kişi kamusal geliri azaltacağından ekonomide tasarlanan bireysel gelir artışı olmayacaktır. Ekonomistler rüşvetin “çarpan etkisi” olduğunu belirtmektedir. Yeni servet yatırım olduğunda ekonomi üzerinde oluşturduğu olumlu etki daha fazladır. Yatırım dolaşımından alınarak rüşvetçinin kasasına giren para, yatırıma dönüşmediği için toplumsal mahrumiyet çok daha büyüktür.

Bir devlet memuru 100 \$ rüşvet aldığıında toplumsal yatırımlar azalacağından toplumsal refah içinde yaklaşık 400 \$'lık bir düşüş olur. Küçük bir hırsız marketten 10 \$'lık bir şeyi çaldığında hemen onu cezalandırır ya da onun cezalandırılmasını tasvip ederiz. Oysa bir devlet memuru devletin kasasından zimmetine 1000 \$ geçirse bunun topluma verdiği zarar yaklaşık 4000 \$'dır. İronik bir şekilde biz ikinci hırsızın cezalandırılmasını istemekten çok “*bravo! adam gemisini yürütmüş*” ya da bir devlet büyüğünün bir zamanlar söylediği gibi “*benim memurum işini bilir*” gibi sözlerle kamu malını çalmayı sosyalizasyon sürecinde meşrulaştırır hale getirmekteyiz. İkinci hırsız çoğunluğun yoksul kalmasının müsebbibi-dir. Belki birinci hırsız ikinci hırsızın sebep olduğu yoksulluk kurbanlarından birisidir.

5)Bağımlılık (*Dependency*)

Sadaka/yardım alıcı olmak bağımlılıkla sonuçlanabilir. Bazı durumlarda kısa vade de yardım bireyin hayatta kalması için elzemdir. Örneğin: bir afet sonrası her şeyini kaybeden bir birey için yardım onun hayatta kalması için gereklidir. Uzun vadede, yardım yapılması alıcıyı bağımlı hale getirerek onun kendi ayakları üzerinde durmasını önler.

Süregelen yoksulluk (*Demise of the recipient*) tavrı içindeki birey veya grup çaresiz ve zavallı bir tutum içinde olduğundan kendi kendisine yardım edemez ve

dışarıdan yapılan yardıma bağımlı hale gelir. Paylaşılan tutum ve inanç büyük ölçüde birey veya grubu dışarıdan yapılan yardımlarla yaşayabileceklerini kendilerince haklı hale getirmektedir. İslam dininde yardımın amacı alanı bağımlı hale getirmek değil onu alan konumundan kurtararak veren el konumuna yükseltmesini sağlamaktır.¹

Toplumsal refahın artırılmasında alternatif bir metodoloji olan sadaka (*charity*)’da amaç yoksulların gelir seviyelerinin yükseltilmesi, onların eğitilmesi, kaynaklarını nasıl kullanabileceklerinin öğretilmesi, onlarında yardım yapar hale getirilmesinin sağlanmasıdır. Bu beş faktör birbirinden bağımsız değildir. Cahillik ve ilgisizlik salgın hastalıkların yayılmasını; Rüşvetçilik/Sahtekârlık bağımlılık ve salgın hastalıkların devamlılığını beraberinde getirmektedir.

Dünyada yoksulluğa etki eden en önemli etkenleri Scott Wolf üç madde altında toplamıştır (1980, p.10’ dan aktaran: Dumanlı, 1996, s. 44, 45):

- a) Malzeme yoksunluğu
- b) Ücretsiz veya ikame edilmiş kamu hizmetlerinden yoksunluk
- c) Servet ve gelir yoksunluğudur.

Her üç unsur yaşanılmakta olan yoksulluğun durumuyla ilgili bizlere bilgi verir. Bu unsurların kapsamını kısaca açıklarsak:

a) Malzeme yoksunluğu: Temel gıda maddeleri, yakacaklar, elbise ve diğer malzemeler sayılabilir. Bu unsurlar hayatın devam ettirilebilmesi için gerekli olan zorunlu ihtiyaçlardır.

b) Kamu hizmetlerinden yoksunluk: Bedel ödmeden sunulan, sağlık ve eğitim hizmetleri, yol, alt yapı, konuta katkı, ulaşım araçlarının temini gibi hizmetler; doğrudan ya da dolaylı olarak sağlanan kamu hizmetleri sayılabilir. Bu toplumsal katkılar sayesinde bireysel refah artırılabilir. Örneğin: fakir ailelerin çocuklarının devlet tarafından okutulmaları bu öğrencilerin konaklama ve eğitim araç gereç ihtiyaçlarının karşılanması, gerektiği kadar burs verilmesi, ikiden

¹ Hz. Muhammed inanlar arasında ihtiyaç sahiplerine yardımı bazı hadislerinde teşvik etmiştir. “Kim bir Müslüman kardeşinin bir sıkıntısını giderirse, Allah’ta, onun kıyamet sıkıntılarında bir sıkıntısını giderir.” “Allah, insanların ihtiyaçlarını gidermek için bir kısım insanlar yaratmıştır ki, insanlar ihtiyaç duyunca onlara koşarlar. İşte onlar, Allah’ın azabından güvende olanlardır.” Daha sonra kişinin yardımlarla ekonomik durumunu düzeltmesinden sonra sürekli yardım alan değil yardım eden konumuna geçmesini “Veren el alan elden üstündür” hadisiyle teşvik eder.

fazla çocuğu okula giden ailelere su ücretlerinde indirim yapılması, yoksul ailelerin öğrencilerine toplu taşıma araçlarında indirim yapılması gibi.

c) Servet ve gelir eksikliği yoksunluğu: Yoksulluğun diğer bir boyutudur. Ekonomik olarak herkesin aynı miktar ve değerde servet ve gelire sahip olması mümkün değildir. Gelişmiş toplumlarda alt, orta ve üst gelir gruplarının kendi içlerinde yaşadıkları servet ve mülkiyet farklılaşması az miktardadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde milli gelirin tamamına yakını nüfusun sayısal olarak az gelir olarak en zengin üst tabakasına; gelirin geriye kalan kısmı diğer tabakalar arasında paylaştırıldığından bu toplumlar için tabakalaşmaya bağlı ekonomik farklılaşma ciddi toplumsal sorundur.

3.TÜRKİYE’DE YOKSULLUK

3.1. Türkiye’de Kır-Kent Nüfusu

Türkiye’nin nüfusu 31 Aralık 2010 itibarıyla 73.722.988’dir (TÜİK Haber Bülteni, Sayı 19, 28 Ocak 2011). 1927–2010 yılları arasında kır nüfusu %75,78’den %23,7’ye düşerken, kent nüfusu %24,22’den, %76,3’e yükselmiştir. 83 yıllık dönemde nüfusun kırdan kente yöneldiği gözlenmektedir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Nüfusun Kent ve Köylere Göre Dağılışı¹

Yıllar	Toplam Nüfus	Kent Nüfusu	Kent Nüfusu %	Kır Nüfusu	Kır Nüfusu %
1927	13 648 270	3 305 879	24,22	10 342 391	75,78
1935	16 158 018	3 802 642	23,53	12 355 376	76,47
1940	17 820 950	4 346 249	24,39	13 474 701	75,61
1945	18 790 174	4 687 102	24,94	14 103 072	75,06
1950	20 947 188	5 244 337	25,04	15 702 851	74,96
1955	24 064 763	6 927 343	28,79	17 137 420	71,21

¹ Kent ve Kır ayrımı bazı araştırmalarda nüfus büyüklüğüne göre (Kent için nüfusu 10.000≥, Kır için nüfusu 10.000 ≤ olan yerleşim yerleri olarak ele alınmaktadır. Bkz. Yasa, a.g.e..82-84. TÜİK’in istihdam ve işgücü anketinde Kentsel Kesim 20.001 ve üzeri Kırsal Kesim ise 20 000 ve daha az nüfusa sahip olan yerler olarak kabul edilmektedir. ADNKS de ise kent Kır ayrımı idari bölünmeye göre yapılmaktadır. Kent il ve ilçeler, Kır kasaba ve köyler olarak tanımlanmaktadır.

1960	27 754 820	<i>8 859 731</i>	31,92	<i>18 895 089</i>	68,08
1965	31 391 421	<i>10 805 817</i>	34,42	<i>20 585 604</i>	65,58
1970	35 605 176	<i>13 691 101</i>	38,45	<i>21 914 075</i>	61,55
1975	40 347 719	<i>16 869 068</i>	41,81	<i>23 478 651</i>	58,19
1980	44 736 957	<i>19 645 007</i>	43,91	<i>25 091 950</i>	56,09
1985	50 664 458	<i>26 865 757</i>	53,03	<i>23 798 701</i>	46,97
1990	56 473 035	<i>33 326 351</i>	59,01	<i>23 146 684</i>	40,99
2000 (Sokağa çıkma yasaklı son nüfus sayımı)	67 803 927	<i>44 006 274</i>	64,90	<i>23 797 653</i>	35,10
2007	70 586 256	<i>49 747 859</i>	70,4	<i>20.838.397</i>	29,6
2008	71 517 100	<i>53 611 723</i>	75	<i>17 905 377</i>	25
2009	72 561 312	<i>54 807 219</i>	75,6	<i>17 754 093</i>	24,4
2010	73 722 988	<i>56 222 356</i>	76,3	<i>17 500 632</i>	23,7

Kırsal nüfusun özünü oluşturan köyler sosyolojik olarak; coğrafi uzaklık ve konum itibarıyla öteki yerleşim yerlerinden ayrı, içinde yer aldığı ekolojik özelliklere göre nüfusunun çoğunlukla tarımsal üretim ve hayvancılıkla uğraştığı, emek yoğun iş gücünden oluşan, kendine özgü sosyoekonomik ve sosyokültürel özellikleri olan, az nüfuslu insan birlikteliğidir (Yasa, 1973, s.82-84).

Türkiye’de 1960 (8.859.731) –1980 (19.645.007) arası 20 yıllık dönemde kentli nüfus %11,99 artarken 1980 (19.645 007) –1990 (33.326.351) yılları arasında bu oran yükselerek %15,19’a yükselmiştir. Bu artışın çoğunluğu (%60) nüfusu 100 binden fazla olan kentlerde gerçekleşmiştir. DPT’nin 5. beş yıllık kalkınma planına göre kentleşmenin coğrafi olarak ülke geneline yayılarak orta büyüklükteki kentlere yöneltilmesi amaçlanmaktaydı. Fakat reel olan nüfus hareketlerinin 5 büyük kentte yoğunlaşmasıdır (İnsel, 2009, s. 311-313).

2010 yılında Türkiye’de yaşayan nüfusun bazı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

— Türkiye’nin toplam nüfusu bir önceki yıla göre 1.161.676 kişi artmıştır.

— 81 ilden; 53’ünün nüfusu bir önceki yıla göre artarken, 28 ilin nüfusu azalmıştır.

— Nüfus artış oranı en düşük olan ilk üç il sırasıyla Tunceli, Çankırı ve Ardahan'dır.

— Nüfus artış oranı en yüksek olan ilk üç il ise Bilecik, Isparta ve Erzincan'dır.

— Ülke nüfusunun %76,3'ü il ve ilçe merkezlerinde yaşarken, %23,7'si belde ve köylerde ikamet etmektedir.

— İl ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfus oranının en yüksek olduğu il %99 ile İstanbul, en düşük olduğu il ise %32 ile Ardahan'dır.

— Toplam Nüfusun %18'i İstanbul'da ikamet ederken bunu sırasıyla; %6,5 ile (4.771.716 kişi) Ankara, %5,4 ile (3.948.848 kişi) İzmir, %3,5 ile (2.605.495 kişi) Bursa, %2,8 ile (2.085.225 kişi) Adana takip etmektedir.

— Türkiye'de iller bazında en az nüfus %0,1 (74.412 kişi) oranla Bayburt'ta yaşamaktadır.

— Nüfusun yarısı 29,2 yaşından küçüktür (TÜİK Haber Bülteni, Sayı 19, 28 Ocak 2011).

3.2. Türkiye'de İşgücü ve İstihdam

DPT verilerine göre Türkiye'de 2005–2010 yılları arasındaki işgücü ve istihdamın bazı özellikleri beş kategoride ifade edilebilir:

- 15 yaş ve üstü toplam nüfusun işsizlik oranı 2005 yılında %10,6'tı iken bu oran 2010 yılında %11,9'a yükselmiş, mevcut işsizlikte %1,3'lük bir artış gerçekleşmiştir.

- İşsizlik kentte de kırdan da artmıştır. Artış en fazla kentte olmuştur.

- Tarım dışı işsizlik 2005 yılında %13,5 iken 2010 yılında %14,8'e yükselmiştir. Kentteki işsizlik 2005 yılında %12,8 iken 2010 yılında %14,2'ye yükselmiştir. 2005 ve 2010 yıllarında mevcut olan tarım dışı ve kent işsizlik oranlarındaki artış hızı yaklaşık aynıdır (%1,3- %1,4).

- Toplam işsizlik oranındaki artış (2005 yılında %10,6 -2010 yılında %11,9) hızı ile genç nüfustaki işsizlik (2005 yılında %19,9 -2010 yılında %21,7) artış hızı yaklaşık aynıdır (%1,3- %1,8). Yani işsizlik genç nüfusta artmıştır.

- Bu dönemde yarım milyondan fazla (658.000 kişi) yeni insan var olan işsizliğe katılmıştır (Yurtiçi İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler).

Türkiye genelinde işsizlik ve eğitim seviyesi arasında pozitif korelasyon vardır. Yani eğitim seviyesi yükseldikçe işsizlik azalmakta, eğitim seviyesi düştükçe işsizlik artmaktadır. Kırsal alanda ise eğitim seviyesi düştükçe tarımsal işgücüne katılım artmakta buna bağlı olarak işsizlik azalmakta; eğitim seviyesi yükseldikçe pozitif korelasyon olarak genç nüfus tarımsal işgücünden uzaklaştıkça işsizlik artmaktadır.

Tablo 2: 15 Yaş ve Üstü 2011 Şubat Dönemi Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranları (% , TÜİK Eğitim-İşsizlik, Şubat 2011)

	Okuma-yazma bil-meyen	Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	İlko-kul	Ortaokul veya dengi meslek okul	Genel lise	Lise dengi meslek okul	Yüksekokul veya fakülte	İlköğretim
Türkiye Geneli	7,1	13,3	9,8	11,9	14,2	12,4	10,4	17,4
Kent	18,6	18,8	13	13,1	14,6	12,7	10	19,5
Kır	2,8	8,5	5,6	8,8	12,7	11,3	13,3	13,8

TÜİK Şubat 2011 istatistiklerine göre, genel işsizlik oranı %11,5'tir (2.964.000 kişi). Bu oran Türkiye'de işgücüne katılmış olan nüfus içindeki işsizliği göstermektedir. Çalışabilir nüfus toplamı ise çok daha fazladır. Türkiye'de işgücüne katılım oranı çalışabilir nüfusun %50'sinin biraz altındadır (%48,5). Bu kesimden, çalışmaya hazır olup da çeşitli nedenlerle iş aramaktan vazgeçenler eklendiğinde gerçek işsiz sayısı 5,9 milyon kişiye, işsizlik oranı da yüzde 22'ler civarına çıkmaktadır.

Tablo 3: Mevsim etkilerinden arındırılmamış temel işgücü göstergeleri (TÜİK Eğitim-İşsizlik, Şubat 2011)

	TÜRKİYE		KENT		KIR	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011
Kurumsal olmayan nüfus (000)	71 043	71 920	49 028	49 295	22 015	22 625
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (000)	52 223	53 152	36 459	36 738	15 764	16 414
İşgücü (000)	24 831	25 766	16 853	17 198	7 978	8 567
İstihdam (000)	21 267	22 802	14 107	14 905	7 160	7 897

İşsiz (000)	3 564	2 964	2 746	2 294	818	670
İşgücüne katılma oranı (%)	47,5	48,5	46,2	46,8	50,6	52,2
İstihdam oranı (%)	40,7	42,9	38,7	40,6	45,4	48,1
İşsizlik oranı (%)	14,4	11,5	16,3	13,3	10,3	7,8
<i>Tarım dışı işsizlik oranı (%)</i>	17,5	14,2	16,7	13,6	21,3	16,8
<i>Genç nüfusta işsizlik oranı⁽¹⁾(%)</i>	25,5	20,6	26,9	22,5	22,3	16,5
İşgücüne dahil olmayanlar (000)	27 392	27 386	19 606	19 540	7 786	7 846
<i>(1) 15-24 yaş grubundaki nüfus</i>						

Türkiye’de işsizliğin genel görünümünü kısaca özetlersek:

1. Genel işsizlik oranı %11,5 iken bu oran kentler için yüzde %13,3’tür.

2. Kırsal bölgede tarım dışı istihdam oranı 2010 yılında %1,3 iken 2011 Şubat ayında %16,8’e düşmüştür. İstihdam fazlası nüfus iş bulmak için kentlere göç etme eğilimini sürdürmektedir.

3. Genç nüfusta işsizlik oranı Türkiye genelinde 2010 yılında %25,5 iken 2011 Şubat ayında %20,6’ya gerilemiştir. Genç nüfusta 2010-2011 yılında kentlerde %, 26,9- %22,5; kırsal alanda %22,3, %16,5 dir. Bu yüksek genç nüfus içinde lise mezunları ile üniversite mezunlarının işsizlik oranı her geçen gün artmaktadır.

3.1.3.Tarımsal Üretim:

Türkiye de 2005–2010 yılları arasında tarımsal üretimde daralma en fazla tahılda gerçekleşmiştir. Toplam tahıl (arpa-buğday) üretimi 2005 yılında 31000 000 ton dan 2010 yılında 26840 000 tona gerileyerek üretimde %13,41’lik bir daralma yaşanmıştır. Sanayi bitkileri içinde yer alan tütünde uygulanan kotalar nedeniyle üretim azlığı devam etmektedir. Çiğ pamuk üretiminden de maliyetlerdeki artış ürün satış fiyatının düşüklüğü nedeniyle uzaklaşmakta buna bağlı olarak üretim azalmaktadır (Bkz. Tablo 4).

Antalya bölgesinin pamuk ekim alanları her geçen gün azalmaktadır. Bunun nedeni ise, çiftçi pamuk üretimini bırakarak daha çok naren-ciye, yaş sebze ve meyve üretimine yönelmektedir (Türkiye Pamuk Üre-timi).

Tablo 4. Tarım Üretimi- Temel Ürünler (DPT. Tarımsal Üretim)

	Bin Ton						Yüzde Değişme				
	2005	2006	2007	2008	2009	2010*	2006	2007	2008	2009	2010*
HUBUBAT											
Buğday	21.500	20.010	17.234	17.782	20.600	19.600	-6,9	-13,9	3,2	15,8	-4,9
Arpa	9.500	9.551	7.306	5.923	7.300	7.240	0,5	-23,5	-18,9	23,2	-0,8
BAKLAGİLLER											
Nohut	600	552	505	518	563	530	-8,0	-8,5	2,6	8,7	-5,9
Kuru Fasulye	210	196	154	155	181	213	-6,7	-21,4	0,6	16,8	17,7
SANAYİ BİTKİLERİ											
Şeker Pancarı	15.181	14.452	12.415	15.488	17.275	17.942	-4,8	-14,1	24,8	11,5	3,9
Pamuk	2.240	2.550	2.275	1.820	1.725	2.150	13,8	-10,8	-20,0	-5,2	24,6
Tütün	135	98	75	93	81	55	-13,0	-23,5	24,0	-12,9	-32,1
YAĞLI TOHUMLAR											
Ayçiçeği	975	1.118	854	992	1.057	1.320	14,7	-23,6	16,2	6,6	24,9
Yerfıstığı	85	77	86	85	90	97	-8,9	11,7	-1,2	5,9	7,8
YUMRU BİTKİLER											
Patates	4.090	4.366	4.228	4.197	4.398	4.548	6,7	-3,2	-0,7	4,8	3,4
Soğan (Kuru)	2.070	1.765	1.859	2.007	1.850	1.900	-14,7	5,3	8,0	-7,8	2,7
MEYVESİ YENEN SEBZELER											
Karpuz-Kavun	5.795	5.571	5.458	5.752	5.489	5.294	-3,9	-2,0	5,4	-4,6	-3,6
Domates	10.050	9.855	9.945	10.985	10.746	10.052	-1,9	0,9	10,5	-2,2	-6,5
MEYVELER											
Üzüm ve İncir	4.135	4.290	3.823	4.124	4.509	4.509	3,7	-10,9	7,9	9,3	0,0

Turunggiller	2913	3.220	2.989	3.027	3.514	3.572	10,5	-7,2	1,3	16,1	1,7
Fındık	530	661	530	801	500	600	24,7	-19,8	51,1	-37,6	20,0
Elma	2.570	2.002	2.458	2.504	2.782	2.600	-22,1	22,8	1,9	11,1	-6,5
Zeytin	1.200	1.767	1.076	1.464	1.291	1.415	47,3	-39,1	36,1	-11,8	9,6
Çay	1.192	1.121	1.145	1.100	1.103	1.305	-6,0	2,1	-3,9	0,3	18,3
Tanın Katma Değeri											
(1998 Fiyatlarıyla Milyon TL)	9.571	9.701	9.047	9.434	9.769	9.928	1,4	-6,7	4,3	3,5	
Kaynak: TÜİK											
(*) Bütünsel Üretim 2. Tahmini (2010)											

3.2. Türkiye’de Yoksulluk

Türkiye’de yoksulluk; hemen her dönemde en önemli sorunların başında yer almıştır. Yoksulluk denilince ilk akla gelen kırsal alan yoksulluğudur. Cumhuriyet öncesi kırsal alanı oluşturan köylerin sosyoekonomik durumu kötüydü. “Ordu Sağlık Bürosu Raporu” köylünün içinde bulunduğu yoksulluk halini en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Rapora göre, Köylerin %80’i sağlığa uygun olmayan çevrelerde kurulmuştu. Halkın %14’ü sıtmal, yaklaşık %9’u frengili, %72’si bitli olup her an tifüs hastalığına yakalanacak durumdaydı. Evlerin %97’sinde sağlığa elverişli tuvalet bulunmuyordu. Sağlığa uygun tuvalet bulunan %3’lük kesimde ise okuma yazma bilenlerin oranı %7’dir (DİE, 1973, s. 25).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, İstiklal Savaşının temel kahramanları ve devletin temel taşları olan köylülerin sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmeyi kendisine temel amaç edinmiştir. Köye ve köylüye büyük önem veren Mustafa Kemal Atatürk, bu durumu “Köylü milletin efendisidir” özdeyişiyle açıklamaktadır.

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra “Köy Kanunu”n ve 1945 yılında çıkarılan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”n çıkartılması¹ “Aşar Vergisi”nin kaldırılması, Millet Mektepleri, Köy Enstitüleri, Halk Odaları, Sıtma ve Trahomla Savaş, Tarım Satış ve Kredi Kooperatiflerinin Kurulması, Toprak Mahsulleri Ofisi, Zirai

¹ Gülten Kazgan’a göre Toprak Reformuyla ilgili çalışmalardan en başarılısı 1945 yılında çıkartılan bu kanundur. İsmail Cem’e göre ise diğerleri küçük köylünün topraklandırmasından çok büyük toprak sahiplerinin toprak artırımına hizmet etmiş. Devlet eliyle dağıtılan hazine arazilerin bir bölümü daha sonra yine devlet tarafından kamulaştırarak ek borç altına girmiştir. Bkz. Oya Köymen, 2008, s.147,148.

Donatım Kurumu, TİGEM, PANKO BİRLİK ve şeker fabrikaları gibi uygulamalar, kırsal alanın kronikleşmiş yoksulluğuna çözüm üretmek için yapılan uygulamalardır (Geray, 1967, s. LXVII).

İkinci Dünya Savaşı sonrası (1945–1960) Marshall Planı çerçevesinde ABD ve Dünya Bankası, az gelişmiş ülkelerin gelişmesinin önce tarımda makineleşmenin (traktör kullanımı) yaygınlık kazanmasıyla başarılabilirliğini savunmuşlardır. Türkiye’de kırsal alanda traktör kullanımının yaygınlık kazanması; traktörün toprak ağaları tarafından kullanılması şeklinde gerçekleşmiş olup, tarım işçisinin yerine traktörün girmesi köyden kente hızlı bir göçü beraberinde getirmiştir (Dağ, 2007, s. 185). O dönemde ABD’li bir araştırmacı adeta yaşanılacakları önceden tahmin etmiştir. Ona göre topraktan koparılan ve başka yerde iş imkânları olmayan halkın, önemli bir bölümü için -Türkiye’de makineleşmenin dışarıdan dayatmayla yaşanması, ABD’deki gibi makineleşmenin doğal bir evrim sonucu olmaması- tarımda makineleşme yıkım getirecektir. Köyden kente göç eden köylüler kente göç ettikten sonra ne yapacaktır? Bunu kimse bilmemekte ve daha kötüsü köylünün içinde bulunduğu bu durum kimsenin umurunda olmamıştır. 1940–1950 yılları arasında kent nüfusu %21 artarken, 1950–1960 yılları arasında tarımda makineleşmeye bağlı olarak işini kaybeden tarım işçisinin köyden şehre göç etmesiyle şehir nüfusu %79 artmıştır (Köymen, 2008, s. 135,136).

Türkiye’de yoksulluğun süreç olarak devam etmesinin sebeplerinden bir tanesi, yoksul kesimlerdeki insanların eğitim seviyeleri yükseltilerek, onlara bir meslek kazandırılarak orta sınıfa kaydırılmamasıdır. Bir ülke yoksulsa genel olarak eğitim seviyesi düşüktür; eğitim seviyesi düşük olunca da yoksulluk kaçınılmaz bir döngü olarak yaşanmaya devam etmektedir (Gürdoğan, 2003, s. 34).

Türkiye’de 2000 sonrası uygulamaya konan IMF politikalarıyla, tarımsal üretim çöktürülmüştür. Yani üretimle ilişkili ilaç, gübre, tohum, fiyat destekleri kaldırılmıştır. Bunun sonucu, kırsal kesimi üretimden uzaklaştırmak için doğrudan gelir desteği uygulaması başlatılmıştır. Bunun nedeni ise AB ile birlikte yürütülen ortak tarım politikasıdır. Bu politikada çitçi üretimden uzaklaşmakta ve geliri doğrudan yardımlarla sabit tutulmaya çalışılmaktadır (Dağ, 2007, s.137). Böylece üretmekten uzaklaşan kırsal kesim insanında yoksulluk her geçen gün daha da artmış ve derinleşmiştir (Karataş, 2003, s.91).

Şeker pancarı ve tütünden destekleme alımlarının kaldırılmasıyla ülkemizin en büyük ovalarından Muş Ovası çiftçiler tarafından ekim yapılmayan bir araziye dönüşmüştür. Devlet, bütçesine zarar ettirmemek için TMO yaptığı destekleme alımlarını sınırlandırmış, kırsal alanda temel istihdam ve gelir kaynağı olan çift-

çinin tarım üretiminden geriye çekilmesi istenmiştir. Böylece kırsal alan da faaliyet gösteren tarımsal nüfus istihdamdan uzaklaşmaya başlamıştır. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Anayasal tanımında da belirtildiği üzere devlet aynı zamanda sosyal devlet olmanın gereğini unutmadan kırsal alandaki halkına sübvansiyi devam ettirerek kırsal kesimdeki halkı tarımsal üretim ve istihdamın içine çekmeli, böylece kırsal yoksulluğun ve işsizliğin artmasının önüne geçmelidir (Akdemir, 2003, s.134).

Türkiye'de kişisel gelir dağılımı konusunda ilk araştırma 1963 yılında DPT tarafından yapılmıştır. Araştırmaya göre nüfusun en alt kesimini temsil eden birinci %20'lik kesiminin milli gelirden aldığı pay %4,5 iken, DİE tarafından 1994 yılında yapılan araştırmada bu oran %4,9 olarak hesaplanmıştır. DPT araştırmasına göre 1963 yılında nüfusun en üst beşinci %20'lik kesiminin milli gelirden aldığı pay %57'dir. 1973 yılında yapılan çalışmaya göre ise ülke genelinde yoksul kesimin milli gelirden aldığı pay %3,5 iken en zengin kesimin payı %56,5 olarak hesaplanmıştır. 1987 yılında yoksul kesimin milli gelirden aldığı pay %5,24'e yükselmiş, 1994 yılında ise %4,86'ya düşmüştür. 1994 DİE tarafından yapılan çalışmada en zengin %20'lik kesimde bu oran %54,9'a yükselmiştir.

Mekânsal farklılığa göre gelir dağılımına baktığımızda; kentsel alanlarda 1987 yılında en yoksul %20'lik kesimin milli gelirden aldığı pay %5,43 iken, bu oran 1994 yılında %4,83'e inmiştir. Beşinci %20'lik kesimi temsil eden en zenginlerin payında ise bir artış olmuştur. 1987 yılında en zenginlerin milli gelirden aldığı pay %50,93 iken, bu oran 1994 yılında %57,22'ye yükselmiştir.

Kırsal kesimde ise 1987 ile 1994 yılları arasında geçen zaman zarfında gelir dağılımında bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. 1987 yılında 0.41 olan Gini katsayısı 1994 yılında da yine aynı kalmıştır (Aktan, 2002).

1994 yılı nüfus ve gelir dağılımı verilerine göre, kırsal alanda yaşayanlar nüfusun %32'sini oluştururken, kentsel alanda yaşayanlar nüfusun %68'ini oluşturmaktadır. Gelir dağılımında alınana pay ise kırsal alanda %25, kentsel alanda ise %75'tir. Dolayısıyla kırsal alanda yaşayanlar kentsel alanda yaşayanlara göre gelir dağılımı paylaşımında dezavantaj içindedir (TÜSİAD, 2000, s.72).

Bu veriler göstermektedir ki Türkiye gelir dağılımı en bozuk ülkeler arasında yer almaktadır. Yani nüfusun zengin olan %20'sine ulusal gelirin yarısından çoğu, nüfusun %80'ine de yarısından azı düşmektedir. 2000 yılında Türkiye'nin kırsal bölgelerinde yapılan gelir dağılımı araştırmasına göre ise, en zengin %20'lik dilim toplam gelirden %48 pay alırken, en yoksul gelir grubundaki %20'nin payı ise %5,7'dir (Koray & Alev, 2002, s.443).

Türkiye’de kırsal, kent ve bölgesel yoksulluk oranları oldukça farklıdır. 2005 yılı rakamlarına göre, kentte yoksulluk oranı (gıda ve gıda-dışı harcamaları içeren) %12,83 iken; kırsalda bu rakam %33’e ulaşmaktadır. Kırsal alanda istihdam faaliyetlerinin kısıtlı olması ve ailelerin çok çocuklu olması bu durumun en önemli nedenleri arasındadır. Nitekim iktisadi faaliyet açısından yoksulluğun en yaygın olduğu kesim tarımda çalışanlardır. Tarımın kırsal alanda yaygın olduğu düşünüldüğünde bu durum şaşırtıcı değildir. Bunun yanı sıra, esas işteki durum itibarıyla en yoksul kesimler, yevmiyeli çalışanlar ve ücretsiz aile işçileridir. Söz konusu çalışma biçimi ülkemizde en fazla tarım ve inşaat sektörlerinde yaygındır (Coşkun, 2005, s. 181-198’den aktaran: DPT, 2007, s. 22).

Yoksulluk büyük hane halklarında küçük hane halklarına göre daha yüksektir. Hiç çocuğu olmayan ya da sadece bir tane çocuğu olan hane halklarının yoksulluk oranı ortalamanın çok altındadır. Eğitim seviyesi arttıkça yoksulluğun azaldığı görülmektedir. 2009 yılında okur-yazar olmayan fertlerde %37,81 olan yoksulluk oranı, yüksekökol mezunlarında %0,79’a düşmektedir.

Tablo 5: TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (2010)

Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlere göre sıralı yüzde 20’lik gruplar, 2009-2010						
Yüzde 20’lik fert grupları	Türkiye		Kent		Kırsal	
	2009	2010	2009	2010	2009	2010
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
İlk yüzde 20 (*)	5,6	5,8	6,0	6,3	6,1	6,2
İkinci yüzde 20	10,3	10,6	10,7	11,0	10,9	11,0
Üçüncü yüzde 20	15,1	15,3	15,0	15,3	15,9	15,7
Dördüncü yüzde 20	21,5	21,9	21,1	21,6	23,1	22,8
Son yüzde 20 (*)	47,6	46,4	47,3	45,7	44,0	44,3
Gini katsayısı	0,415	0,402	0,405	0,389	0,380	0,379
Son yüzde 20/İlk yüzde 20(P80/P20)	8,5	8,0	7,9	7,3	7,2	7,1

Not: Gelir referans dönemleri bir önceki takvim yılıdır.

(*) Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; "İlk yüzde 20'lik grup" geliri en düşük olan grubu; "Son yüzde 20'lik grup" ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

2010 yılında eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlere göre oluşturulan yüzde 20’lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay %46,4 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay %5,8’dir. Buna göre, son yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk yüzde 20’lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8 kat daha fazladır. P80/P20 göstergesi kentsel yerler için 7,3, kırsal yerler için ise 7,1’dir. 2010 yılında kırsal kesimin gelir seviyesinde düşük miktarda da olsa (0,1) azalma olmuştur.

Ortalama yıllık hanehalkı kullanılabilir geliri 22.063 TL’dir. Türkiye’de hanehalkı başına düşen ortalama yıllık kullanılabilir gelir 22.063 TL iken, ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelir ise 9.735 TL’dir. İstanbul Bölgesi 13.382 TL ile ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri en yüksek

olan bölge durumundadır. Bunu, 11.116 TL ortalama gelir ile Batı Anadolu Bölgesi izlemektedir. En düşük ortalamaya sahip bölge ise 5.144 TL ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. Toplam gelir içinde en fazla pay maaş-ücret gelirlerine aittir. Nüfusun % 16,9'u yoksulluk sınırının altındadır. Sürekli yoksulluk riski altında bulunanların oranı %18'dir (TÜİK, 19 Aralık 2011, Sayı: 8661).

3.2.1. UNDP'ye göre Türkiye'de yoksulluğa bağlı yaşanan zorluklar: Bölgeler ve cinsiyetler arası eşitsizlikler:

Türkiye'de aşırı düzeydeki yoksulluk oranı (günde 1 doların altında yaşayan nüfus %2'nin altında) çok düşük olmasına rağmen yeni yoksulluk sınırının günde 4.30 \$'a yükselmesiyle birlikte nüfusun %24'ünün yeni yoksulluk sınırının altında yaşadığı görülmektedir.

BM Kalkınma Programının (UNDP), Türkiye'de yoksulluk alanında en son yaptırdığı araştırma, "yeni yoksulluğun", yani uzun süre devam eden, akraba ve arkadaşların desteğiyle iyileştirilmesi güç olan yoksulluğun artmakta olduğunu göstermektedir (Buğra & Keyder, 2003).

Türkiye'de birinci olarak bölgeler arası gelişmişlik düzeylerinin farklı olması nedeniyle bölgesel gelişme eşitsizliği yaşanmaktadır. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin yıllardır çeşitli sebepler nedeniyle kalkınmaya yönelik yatırımlara uzak kalması, bölge insanın insani ve doğal kaynaklara erişimini zorlaştırmıştır.

Ülkede ikinci sırada yaşanmakta olan en büyük eşitsizlik; cinsiyete bağlı eşitsizliktir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu kırsal alanları başta olmak üzere Türkiye'de kırsal alanlar ve büyük şehirlerin gecekondü bölgelerinde yaşayan kadınlar, ülkenin ekonomik açıdan dezavantajlı kesimlerinden birisini oluşturmaktadır.

Türkiye'de 1990'lardan sonra kadınlar her geçen gün eğitim öğretim imkânlarından daha çok yararlanmaya başlamıştır. Gelir getirmeyen, ekonomik anlamda erkeğe bağlı kadın olmaktan çıkarak devlet kadrolarında, özel sektörde veya kendi iş yerini açarak ekonomik bağımsızlığını kazan yaşam standartlarında önemli iyileşmeler olan kadınların sayısı her geçen gün çoğalmaktadır. Fakat mevcut göstergeler, ortalama yaşam süresi dışında kadınların yaşam standartlarının erkeklere oranla daha kötü olma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır.

Ülkemizde yaşayan kadınlar BM insani gelişme endeksine göre Türkiye'nin de içinde yer aldığı orta gelirli ülkelerle kıyaslandığında cinsiyetler arası farklılık göstergeleri açısından olumsuz bir tablo içinde yer almaktadır.

BM kalkınma programı (UNDP) GAP ve DAKAP projelerine destek vererek, Türkiye’de yaşanmakta olan bölgeler arası eşitsizliğe bağlı yoksulluğun azaltılması için çaba sarf etmektedir (Demir, 2006, s.11).

Tablo 6: Türkiye İçin İnsani Gelişme Endeksinin (İGE) Gelişimi Sıralaması¹

İGE	1975	1980	1985	1990	1995	2001	2002	2009	2010
Türkiye Puanı	0,587	0,610	0,646	0,678	0,709	0,734	0,751	0,806	0,679
Seviyesi	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Yüksek	Yüksek
Türkiye Sıralaması	56	64	68	79	75	96	88	79	83
Ülke Sayısı	102	113	121	136	145	175	177	182	169
Ülke Sayısına Göre (%)	54,9	56,6	56,2	58,1	51,7	54,9	49,7		

(UNDP, *Human Development Report*)

1965 yılında Türkiye’nin İGE değeri 0,438 ile düşük insani gelişmişlik seviyesinde iken 1972 yılında orta gelişmişlik seviyesine geçmiştir. Tablo 8’de görüldüğü gibi, 1975–2003 yılları arasında Türkiye’nin İGE’si 0,163 değerinde artış göstermiştir. Türkiye 1975 yılında 0,587 İGE değeri ile 102 ülke arasında 56. sırada bulunurken, 2001 verilerine göre 96., 2002 verilerine göre 88., 2003 verilerine göre ise 94. sırada yer almıştır.

2010 İnsani Gelişme Raporuna göre Türkiye 169 ülke içinde 0,679’luk İnsani Gelişme Endeksi (İGE)’ne göre Yüksek İnsani Gelişme değerine sahip olarak 83.sırada yer almıştır.

2010-İGE’de Türkiye, sıralamada AB ülkeleri ile AB’ye aday olan diğer ülkelerin OECD ortalamasının altında yer almıştır. Yüksek İnsani Gelişme Kategorisinde yer alan Bulgaristan, Letonya ve Romanya gibi ülkelerin gayrisafi milli

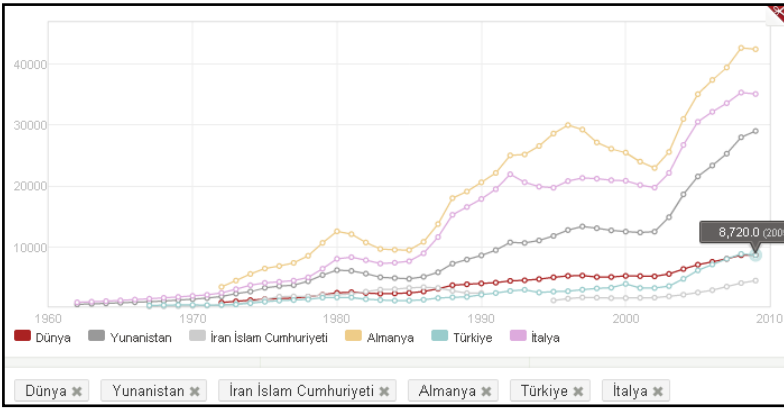
¹ Tabloda yer alan yıllar, İGE’lerin yayınladığı yılları değil, verilerin ait olduğu yılları göstermektedir.

gelir seviyesi Türkiye'nin altında olmasına rağmen ortalama eğitim süresi ve beklenen yaşam süresi ortalamaları sayesinde İGE'de Türkiye'ye kıyasla daha üst sıralarda yer alırken, AB'ye aday dört ülke (Hırvatistan, Eski Yugoslavya Cumhuriyeti, Makedonya ve İzlanda) ile tüm OECD Ülkeleri arasında Türkiye en alt sırada yer almıştır.

Türkiye'nin OECD ve AB standartlarına yaklaşabilmesi için doğumda yaşam beklentisinin ve ortalama eğitim süresini arttırması gerekmektedir.

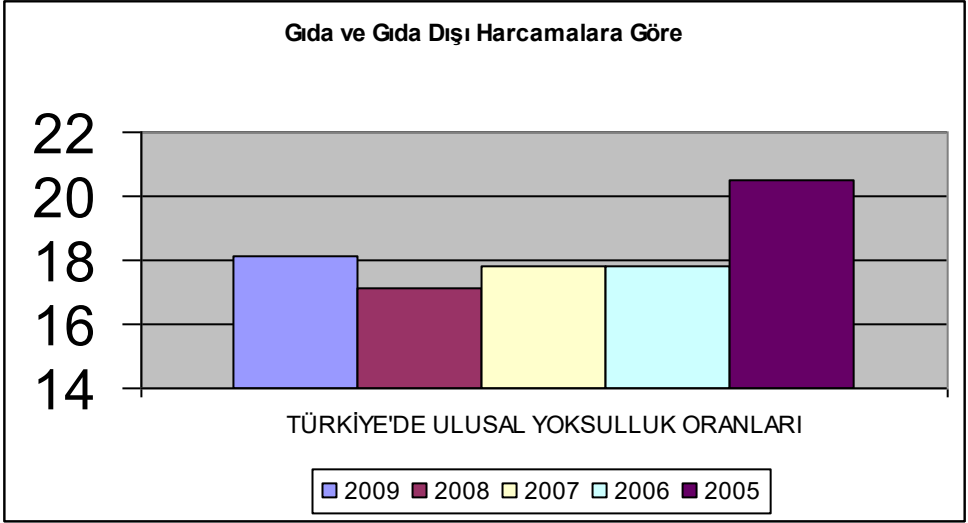
Türkiye İGE değeri 1980–2010 yılları arasında 0.467'den 0.679'a yükselerek toplamda yüzde 45 artış göstermiştir. Bu artış başlangıç İGE değeri benzer olan ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye İGE ilerleme sıralamasında 14. Sırada yer almaktadır. 2010 yılı İnsani gelişim endeksi en yüksek ülkelerin sıralaması Norveç, Avustralya ve Yeni Zelanda şeklinde yer alırken; yıllık sıralamaların en altında Nijerya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Zimbabwe bulunmaktadır (Demir Şeker, 2011, s. 28).

Şekil 2: Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla Atlas Yöntemi (\$)

(Dünya Bankası Ulusal Hesap Verileri, 2010)

Şekil 3: Gıda ve gıda dışı harcamalara göre Türkiye’de ulusal yoksulluk oranları (Nüfus%)

(Dünya Bankası Ulusal Yoksulluk Verileri, 2010)

Türkiye’de 2009 yılı itibariyle yoksulluk oranı %18,08’dir (TÜİK, 6 Ocak 2011). 2008 yılında Türkiye’de fertlerin yaklaşık %0,54’ü, 2009’da ise %0,48’i yani 339 bin kişi sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırının, gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında 2008’de %17,11 %, 2009’da %18,08’i yani 12 milyon 751 bin kişi yaşamaktadır. Kişi başı günlük harcaması, satınalma gücü paritesine göre 1 Doların altında kalan fert bulunmazken; satınalma gücü paritesine göre kişi başı günlük 2,15 Dolar olarak tanımlanan yoksulluk sınırı altında bulunan fert oranı %0,22, yoksulluk sınırı 4,3 Dolar olduğunda yoksul fert oranı ise %4,35 olarak tahmin edilmektedir. 2009 yılında, 4 kişilik hanenin aylık açlık sınırı 287 TL, aylık yoksulluk sınırı ise 825 TL olarak tahmin edilmiştir. Nisan 2010’da 4 kişilik bir ailenin açlık sınırı, 852 TL, yoksulluk sınırı, 2.776 TL’dir (Bkz. Tablo 7).

Tablo 7: Dört Kişilik Ailenin Açlık ve Yoksulluk Sınırı (TL/Ay)

	Nisan 2010	Aralık 2010
Yetişkin İşçi	233,10	238,10
Yetişkin Kadın	198,49	201,90
15–19 Yaş Grubu Çocuk	250,85	255,00
4–6 Yaş Grubu Çocuk	170,05	172,80
Açlık Sınırı	852,50	867,80
Yoksulluk Sınırı	2.776,86	2.826,70

(Türk-İş, Açlık, 28.04.2011)

3.2.2. Türkiye’de yoksulluğun genel özellikleri (2010):

Kırsal yerlerde yaşayanların yoksulluk riski kentsel yerlerde yaşayanlardan fazladır. Hane halkı büyüklüğü arttıkça yoksulluk riski artmaktadır. Çekirdek ailede çocuk sahibi olma yoksulluk riskini artırmaktadır. Eğitim seviyesi yükseldikçe yoksul olma riski azalmaktadır. Fertlerin çalıştıkları iş türüne göre yoksulluk riski de değişmektedir. 2009 yılında ücretli-maaşlı çalışanlarda yoksulluk oranı %6,05 iken, gündelik yevmiyeli çalışanlarda bu oran %26,86, kendi hesabına çalışanlarda %22,49 ve ücretsiz aile işçisi olanlarda ise %29,58’dir.

Tarım, sanayi, hizmet sektörlerinde çalışanlarda yoksulluk seviyesi en yüksek olan tarım sektöründe çalışanlardır. Tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı, 2008 yılında %37,97 iken 2009 yılında yaklaşık %33,01’dir. Sanayi sektöründe çalışanlarda 2009 yılında yoksulluk oranı yaklaşık %9,63 iken bu oran hizmet sektöründe çalışanlarda %7,16’dır. 2009 yılında gelir getirici herhangi bir ekonomik faaliyet içinde yer almayan fertlerin yoksulluk oranı %14,68 ve iş arayan fertlerin yoksulluk oranı %19,51’dir.

Satın alma gücü paritesine göre kişi başı dolar cinsinden yoksulluk sınırlarına göre yoksulluk oranları düşmektedir. Kişi başı günlük harcaması, satınalma gücü paritesine göre 2,15 doların altında kalan fert oranı 2009 yılında %0,22 iken, bu

oran 2010 yılında %0,21 olarak tahmin edilmiştir. 4,3 dolar sınırına göre ise 2009 yılında %4,35 olan yoksulluk oranı 2010 yılında %3,66'ya düşmüştür.

Kırsal yerlerde yaşayanların yoksulluk riski kentsel yerlerde yaşayanlardan fazladır. Satınalma gücü paritesine göre 4,3 dolar sınırı esas alındığında, kırsal yerleşim yerlerinde yaşayanlarda 2009 yılında %11,92 olan yoksulluk oranı 2010 yılında %9,61'e düşerken, kentsel yerlerde yaşayanların yoksulluk oranı %0,96'dan %0,97'ye yükselmiştir (Bkz. Tablo: 5).

Tablo:5 Türkiye Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları, 2002–2010

Yöntemler	Fert Yoksulluk Oranı (%)								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
TÜRKİYE									
Kişi başı günlük 2,15\$ altı	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47	0,22	0,21
Kişi başı günlük 4,3 \$ altı	30,30	23,75	20,89	16,36	13,33	8,41	6,83	4,35	3,66
KENT									
Kişi başı günlük 2,15\$ altı	2,37	1,54	1,23	0,97	0,24	0,09	0,19	0,04	0,04
Kişi başı günlük 4,3 \$ altı	24,62	18,31	13,51	10,05	6,13	4,40	3,07	0,96	0,97
KIR									
Kişi başı günlük 2,15\$ altı	4,06	3,71	4,51	2,49	3,36	1,49	1,11	0,63	0,57

Kişi başı gün-lük 4,3 \$ altı	38,82	32,18	32,62	26,59	25,35	17,59	15,33	11,92	9,61
-------------------------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	------

(TÜİK, Yoksulluk Çalışması, 2010; 2011)

Kırsal kesimde yoksulluğun azaltılması için kırsal kalkınmanın sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle uluslararası yükümlülükler, AB'ye üyelik süreci ve tarımsal yapıda yaşanmakta olan dönüşümün kırsal kesimde ortaya çıkardığı uyum sorunlarını çözmek üzere 2006 yılında Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi hazırlanıp yürürlüğe konmuştur.

Kırsal kesimin temel ekonomik faaliyeti olan tarım sektöründeki nispi verimsizlik sorunlarının azaltılması için; arazinin toplulaştırılmasından, çiftçinin eğitilip örgütlenmesine kadar bir dizi çalışmalar yürütülmektedir.

Kapatılan Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün iskânla ilgili görevleri Bayındırlık ve İskân Bakanlığına, köylere ilişkin sorumlu oldukları diğer görevler ise İstanbul ve Kocaeli'nde büyük şehir belediyelerine, diğer illerde ise il özel idaresine devredilmiştir. 2005 yılından itibaren Köylerin Alt Yapısını Destekleme Projesi (KÖYDES) çerçevesinde köylerin alt yapısı iyileştirilmeye başlanmıştır.

Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde geçmişte yaşanan terör olayları nedeniyle köylerini boşaltmak zorunda kalan köylülerin geriye dönmek istemleri halinde onlara ekonomik ve sosyal alt yapı hazırlama faaliyetleri devam etmektedir (DPT. 2006 a, s.55, 56).

2007–2013 yılları Dokuzuncu Kalkınma Planı çerçevesinde, kırsal kesim yoksulluğunun ortadan kaldırılması için, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi hazırlanmıştır.¹ Kırsal kesimin örgütlenme kapasitesini geliştirmeye ve üretici örgütlerini güçlendirmeye yönelik düzenlemeler yapılmaktadır.

Toprak ve su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir kullanımı için üreticilere yönelik programlar uygulanmaya başlanmıştır (örneğin: Ziraat Bankası tarım kredisi destekli damla sulama projeleri, tarım aletlerine yönelik desteklemeler).

Kırsal alanda üretilen ürünlerin daha kolay tüketiciye ulaşmasına yönelik e-ticaret vb. kullanılarak üreticinin ürünlerinin doğrudan satışı teşvik edilmektedir.

¹ Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2007–2013) belgesi, 04.02.2006 tarih ve 26070 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kırsal alanın Turizme açılması, el sanatlarının değerlendirilmesine yönelik faaliyetler sürmektedir (DPT, 2006a, 100, 101).

Türkiye’de toplumsal özelliklerine göre yoksul olarak nitelenen bireylerin ortak özelliği; eğitim düzeyi düşük, çalışmayan, çok çocuklu büyük ailelerden oluşmaktadır. Bölgesel olarak, bireylerin üçte birinden fazlası yoksul olan Güneydoğu Anadolu bölgesi yoksullukta ilk sırada yer almaktadır. Küçük çiftçilerin ve asgari ücretin net gelirlerinin desteklenmesi yönünde yapılacak düzenlemeler yoksulluğun azaltılmasında etkili olacaktır (TÜSİAD, 2000, s.108, 109).

3.2.3. Türkiye’de kentsel yoksulluk:

Kent yoksulluğunun çeşitli nedenleri vardır. Bunların en önemlileri iç göç olgusu, ekonomik krizler, doğal afetler ve sosyo-ekonomik kökenli diğer faktörlerdir. Terör nedeniyle 80’li yıllarda başlayıp 90’larda ivme kazanan başta Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinden öncelikle İstanbul olmak üzere Batı ve Akdeniz illerine kitlesel göç artmıştır. 1980 sonrasında yaşanan ekonomik krizler¹ nedeniyle geniş halk tabakası işlerini ve iş yerlerini kaybetmiştir. Ülkede yaşanan başta deprem olmak üzere doğal afetlerin sayısının ve etkilediği kitlenin artması (Erzincan, Dinar, Marmara, Düzce depremleri), nedeniyle birçok insan hayatını kaybetmiş, aileler parçalanmış insanları sermayelerini ve işlerini kaybetmiştir. Özellikle Marmara depreminden etkilenen çok geniş kitle uzunca bir süre temel ihtiyaçlarını bile karşılamayacak hale gelmiştir.

Türkiye’de kent yoksulluğunun nedenleri, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü’nün 2004 yılında yapmış olduğu çalışmada 13 maddede özetlenmiştir:

1. Göç (Kırsal kesimden kente göç, bölgeden bölgeye göç ve kent içi hareketlilik),
2. Ekonomik dönüşüm sonrası işsizlik (tarımdan sanayiye sanayiden hizmetlere geçiş sürecinin yarattığı işsizlik),
3. Endüstriyel dönüşüm sonrası işsizlik (Emek yoğun sektörlerden sermaye yoğun sektörlerle, oradan da bilgi yoğun sektörlerle geçişte gerekli uyumu sağlayamayan bireylerin iş imkânına sahip olamayışları),

¹Yaşanan ekonomik krizler: 1929–1932 Krizi, 1958–1961 Krizi, 1978–83 Krizi, 1994 Krizi, 1998 Krizi, 2000–2001 Krizi, 2008 Küresel Finansal Krizi.

4. Kayıt dışı istihdamın ve sosyal güvencesi olmayan iş ortamlarının yaygınlaşmaya başlaması,
5. Beşerî sermaye azlığı (piyasanın gerektirdiği eğitim, beceri ve bunları geliştirme olanaklarına da sahip olamama),
6. İstihdamda ayrımcılık ve fırsat eşitsizliği,
7. Sermaye ve girişim yetersizlikleri,
8. Makro ekonomik dalgalanmaların yarattığı krizler,
9. Gelir dağılımındaki adaletsizlik,
10. Kentsel hizmetlerin paylaşımında adaletsizlik (eğitim, sağlık, alt yapı vb. hizmetlerinden yeterince yararlanamama),
11. Yoksul kesimin sosyo- mekânsal dışlanması,
12. Ailenin demografik özellikleri (hızlı nüfus artışı, bakmakla yükümlü olunan bireylerin sayısının yüksekliği),
13. Hak ve sorumluluk bilincinin gelişmiş olmamasıdır (2004, s.30).

Türkiye’de nüfus hareketliliğine (iç göç) bağlı hızlı kentleşme, görece yoksulluğun daha çok büyük kentlerde ve kent çevresinde oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle kent yoksulları giderek artmaktadır. 1990 öncesi kente göç eden nüfusun bir şekilde kentle eklenerek kente dahil olma umudu varken günümüzde bu umut neredeyse kaybolmuştur. Periferide yaşayan yoksul nüfus, *çaresizlik sendromu* içinde yaşamaktadır. Yaşanan küresel krizle birlikte işlerini kaybeden kentin çevresinde yaşayan kitle, kentte yaşam mücadelesi vermektedir.

Kent zenginleri ise, kent merkezilerinden uzaklaşarak kendilerine aynı sosyo-ekonomik seviyede yer alan insanlarla birlikte olabilecekleri sınırları çevrili, güvenliğinin özel güvenlik görevlisiyle sağlandığı, kent içine inmeden her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri, yeni mekânlar ya da ‘kule’ler inşa etmeye başlamıştır. Böylece kent zenginleri kentte yaşanan yoksulluktan kendilerini soyutlamaya başlamıştır (İnsel, 2009, s. 325).

3.2.4. Türkiye’de kırsal yoksulluk:¹

Türkiye’de 10 yıllık süre içinde kırsal yoksulluk azalmasına rağmen gelir ve yoksulluk dağılımındaki aşırı farklılıklar ülke genelinde devam eden en önemli toplumsal sorunlardandır. Kırsal alanların ortak özelliği; okuryazarlık oranının ülke ortalamasının altında olması, kişi başına daha az doktor düşmesi, kadın emeğinin iş gücünde daha az yer alması böylece de kişi başına üretilen ürün miktarının daha az olmasıdır.

Türkiye’de kentsel alanlarda yaşayanlardan daha fazla yoksul insan kırsal alanlarda yaşamaktadır. Genel yoksulluk oranı kırsal hanelerde %35, kentsel hanelerde ise %22’dir.

Günümüzde kırsal alanlarda yaşayan daha çok insan, başta gelişmiş batı bölgeleri olmak üzere, kentlere göç etmektedir. Yoksulluk en derin olarak dağlık bölgelerde yaşanmaktadır. Dağlık bölgelere yaşayan insanlar ülkenin geri kalanlarında yaşayanlara göre, ekonomik, fiziksel, sosyal ve entelektüel yaşamdan izole bir hayat sürme eğilimindedir.

Yoksul kırsal kesim insanı, kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışır. Onlar uzak, izole bölgelerde yaşayan küçük çiftçilerdir. Özellikle kadınlar ve gençler buralarda yaşayan dezavantajlı insan kitesidir. Kırsal yoksulluğun en yoğun yaşandığı yerler; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ile buralara komşu iç bölge illeri, Orta Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinin dağlık kesimleridir.

Türkiye’de kırsal alanda dezavantajlı insanlar arasında yoksulluğun yaygın olmasının nedenlerini 6 maddede özetlersek:

1) Aile boyutu büyük iken sahip olunan toprak boyutu küçüktür. Toprak mülkiyetinin küçük olması tarımsal faaliyet ile sermaye birikimine imkân vermemektedir.

2) Aşırı otlatma ve toprak erozyonu uzun vadeli çevre sorunlarına yol açmaktadır.

¹ Bu bölümün hazırlanmasında *Rural Poverty Portal* tarafından *International Fund for Agricultural Development (IFAD)* verilerine dayalı olarak hazırlanan “**Rural poverty in Turkey**” adlı makaleden yararlanılmıştır. <http://www.ruralpovertyportal.org/web/guest/country/home/tags/turkey> (02.05.2011)

3)Alt yapı eksikliği; üretilen ürünü tüketiciye ulaştırmada yeterli araç-gereçten yoksun olma ya da ulaşımı sağlayan yolların bozuk olması nedeniyle üretilen ürünün uzak pazarlara ulaştırılmasında yaşanan sorunlar bulunmaktadır.

4)Çok fakir insanlar için etkili bir refah güvenlik ağı tam olarak sağlanamamıştır.

5)Küçük meta üreticisinin girdi maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle, üretilen ürünlerin TMO aracılığıyla yapılan destekleme alımlarının terk edilmesi küçük meta üreticisini üretimden uzaklaştırmaktadır (Bkz. Özdemir, 2010).

6)İş gücü göçü nedeniyle ücretsiz aile işçiliği metalaşmaktadır.

Kırsal alanda yürütülmekte olan tarımsal yapının zayıf yönleri DPT'nin yapıp ve yürütmeye koymuş olduğu Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2007–2013 çerçevesinde hazırlanan “Ulusal Kırsal Kalkınma Planı’nda 10 madde de toplanmıştır. Bunlar:

1. Küçük ve parçalı işletme yapısı,
2. Geçimlik ve yarı geçimlik üretimin yaygın oluşu,
3. Mesleki eğitim, örgütlenme ve iş birliği konularında etkinsizlik,
4. Tarımsal ürünlerin kalite ve standartlar açısından iyileştirme ihtiyacı içinde olması,
5. Tarım-sanayi entegrasyonunun zayıflığı ve pazarlama güçlükleri,
6. Eğitim ve yayım hizmetlerinde yetersizlik
7. Düşük verimlilik,
8. Sermaye ve mali kaynak yetersizliği,
9. Tarım topraklarında yaşanan erozyon sorunu,
10. Kamu örgütlenme yapısının dağınıklığıdır (DPT, 2006b, s.7).

Kırsal alanda faaliyet gösteren çiftçi bu zayıflıklar nedeniyle yeterli gelir düzeyi ve istikrara kavuşamamakta, bu nedenle de yaşam kalitesini yükseltmemektedir. Kırdan şehre göç olgusunun devam etmesi nedeniyle işgücü kaybı sürmektedir. İş gücü kaybı kendini en çok orman köylerinde ve pazara ve şehre uzak olan kırsal yerlerde kendini hissettirmektedir.

Türkiye’de ormanlık alanlarda bulunan 20.726 orman köyünde 7,7 milyon kişi yaşamaktadır. Bu köyler, kişi başına düşük milli gelirleriyle Türkiye’nin en yoksul ve sosyo-ekonomik açıdan en az gelişmiş toplum kesimlerinden birini oluşturmaktadır.

Kırsal alanlar kendi içlerinde homojen bir yapıya sahip değildir. Bunun nedenleri ise; buldukları yerel kaynaklara, coğrafi koşullara, kırsal alanların kentlerle ilişkilerine, sanayi ve turizm merkezleri ile hizmetlere erişim imkânlarına bağlı olarak hem bölgeler arasında hem bölgelerin kendi içlerinde önemli farklılıklar görülmektedir.

Kırsal yerlerde tarım sektöründe çalışan ücretsiz aile işçiliği bünyesinde gizli işsizliği barındırmakta ve bundan en çok genç erkek nüfus etkilenmektedir. Kırsal yerlerde yaşanan yoksulluk sorunu; geniş aile yapısına sahip hanelerde yaşayanları, kadınları, yevmiyeli olarak tarımda çalışanları, eğitim düzeyi düşük kesimleri, tek ebeveynli aileleri ve engellileri daha fazla etkilemektedir. Gelir kaynaklarının yetersiz olması nedeniyle buralarda yaşayan yoksul halk çoğunlukla Bağkur, SSK gibi bir sosyal güvence şemsiyesi altına girememekte, devletin kendilerine sunduğu sınırlı sağlık hizmetinin sağlandığı Yeşil Kart sağlık sigortası kapsamında yer almaktadır.

2004 yılı itibariyle kırsal işgücünün eğitim düzeyi oldukça düşüktür. Kırsal işgücünün ancak %24’ü sekiz yıllık ilköğretim ve dengi meslek okulu veya üzeri, %14’ü ise lise ve dengi meslek okulu veya üzeri öğrenim düzeyine sahiptir. Kırsal alanda iş gücü ve ürün verimliliğini, iş ve istihdam imkânlarını artırmak için tarım ve tarım dışı sektörlerde beceri geliştirme ve meslek edindirmeye yönelik yaygın eğitim hizmetlerinin uygulanması gerekmektedir (DPT, 2006b, s. 8).

“Türkiye 1980 öncesinden farklı olarak bu gün hayatı boyunca yoksul kalacak ve geleceğe dair hiçbir umut beslemeyen özellikle büyük şehirlerde alt sınıflar ve kırdan hiçbir şekilde kente ve sanayiye gelemeyecek orta yaşlı/yaşlı ve olanak yoksulu gençlerden oluşan toplumsal alt sınıflar ile karşı karşıyadır” (Dansuk, 2003, s. 239). Yaşamakta olan bu toplumsal sorunu ortadan kaldırmak için Çinli bilge Kuan Tzu’nun dediği gibi (“Eğer bir insana balık verirsen bir öğün yem, ona balık tutmayı öğretirsen ömür boyu doyar.”) yoksul kesimde yaşayan insanları eğitmek ve onlara meslek kazandırmak böylece yeni iş imkânları ortaya çıkarmakla mümkündür. Türkiye’de yoksulluğun yenilmesinde kısa dönemde yardımlaşma ve dayanışma uzun dönemde ise eğitim ve meslek kazandırma etkili olacaktır (Gürdoğan, 2003, s. 37).

SONUÇ Ve DEĞERLENDİRME:

Kurtuluş savaşını kazanarak Modern Türkiye’yi kuran başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere ülkenin yönetici kadrosu Türkiye’nin sosyoekonomik kalkınmasına yönelik olarak 1923 yılında İzmir’de ilk iktisat kongresini düzenlemişlerdir. Kongrenin prensipteki genel amacı devletin siyasi ve ekonomik bağımsızlığının sağlanmasıdır. Bu bağlamda ikincisi Kasım 1948 tarihinde İstanbul’da düzenlenen Türkiye İktisat Kongresiyle ilgili olarak; köyün üretim gelişmesi köylünün ve ülkenin kalkınmasına yönelik en güzel eleştirilerden birisi o dönem Ulus Gazetesi yazarlarından Peyami Safa’dan gelmiştir:

Milli ekonomi davalarımıza sanayici veya tüccar gözüyle baktığımız zaman en büyük hata uçurumuna yuvarlanıyoruz. Ben bunun canlı misallerinden birine, on beş sene evvel Bursa’da koza davamızı incelerken şahit oldum. O tarihte Türk köylüsü iki milyon koza istihsal ediyordu. İhtiyacımız altı milyondur. İtalya’dan koza ithal etmemiz lazımdır. İtalyan kozası daha iyi kaliteli ve daha ucuzdur. İthal serbest bırakılsa Türk köylüsü mahvolacaktı; serbest bırakılmazsa ipek sanayicisi mahvolacak, birçok tezgahlar kapanacaktı. Bursa’da sanayicilerimizle, tüccarlarımızla, ticaret odası erkaniyle konuştum. Hepsi koza ithalinin serbest bırakılmasını istiyorlardı. Onların gözüyle bakılınca başka çare de yoktu. Köylüyü feda etmek lazım geliyordu. Fakat milli ekonomi açısından bakılınca oynak bir gümrük himayesiyle yerli mahsulü ezecek bir rekabete meydan bırakmadan, ihtiyaca ve istihlaka göre ayarlanan bir ithal politikası gütmek lazım geliyordu. Yanılmıyorsam Hükümet de böyle yaptı ve buhran önlenmedi. İnkılabımızın kısa ekonomi tarihinde bu misaller sayısızdır (Safa, 25 Kasım 1948, Ulus).

Modern Türkiye kurulduğu yıllarda nüfusun çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı (%)

82,2). 1950’lere gelindiğinde ise kırsal kesimde yaşayan halkın şehre göç etmesiyle bu oran % 78,2’ye gerilemiştir (DPT, 1963, s.27). Cumhuriyetin en önemli unsuru olan halk, halkçılık ve devletçilik ilkelerinden meydana gelen siyasal ve sosyal politikalar aracılığıyla mümkün olduğunca koruma ve geliştirmeye yönelik uygulamalarla desteklenmiştir. Bu bağlamda devlet, toplumsal kalkınmayı nüfusun ve o dönemki tarımsal ve hayvansal üretimin tamamına yakınına gerçekleştiren Türk köyü ve köylüsünden başlatmıştır. Yani toplumsal kalkınma kırsal alandan başlamış buradaki halkın refah seviyesinin artırılması öncelikli olarak yapılması gerekenler arasında her zaman (1923-1950) yer bulmuştur.

Ülkemizdeki kırsal kalkınma politikaların esasını, kırsal alanda yaşayan halkın gelir seviyesini yükselterek onların refahını artırmak, eğitim, sağlık ve sos-

yokültürel gelişmelerine katkıda bulunmak, kırsal kent arasındaki farklılığı azaltarak kırsal kesimde kendi kendine yeten yaşanabilir mekânlar oluşturmak ve kentlerdeki nüfus yığılmasını kırsal yayarak yaşam düzeyini çağdaşlaştırmak gibi gerekçeler oluşturmuştur. Bu bakış açısı ülkemizde başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerdeki yaşam koşullarının her geçen zorlaşması nedeniyle her geçen gün kabul görmektedir (Doğanay, 1993: 33'ten aktaran, Çolakoğlu, 2007: 188).

Anayasamızın 2. Maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin tanımı yapılırken toplumsal huzurun sağlanmasına büyük önem atfeder bu bağlamda Devletimizin en temel özelliklerinden birisi “Sosyal” bir devlet olmasıdır ki bu durum Anayasamızın ikinci bölümünde yer alan Ekonomik Hükümlerle ilgili **166. Maddesinde** “Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayi ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak Devletin görevidir” denilmektedir (Anayasa).

Türkiye’de yoksulluğu ortadan kaldırmak için devletin benimsediği en yaygın sosyal politika, yoksul aileye yönelik çoğunlukla nakdi destekli yardımdır. Bu yardımlar devletin bazı kurumlarınca farklı yasal düzenlemelere istinaden, bazen aynı çoğunlukla nakdi yardım şeklindedir. Fakat bugüne kadar uygulanan yardım destekli politikaların yoksulluğu tamamıyla ortadan kaldırmadığı görülmektedir (Seyyar, 2006, s. 365).

Yoksullukla mücadelede devlete birincil görev düşmektedir. Devletin rolü paternalizm (devlet baba) olmamalıdır. Paternalist anlayışla var olan “*Sosyal Yardım Devleti*”nin yoksulluğu ortadan kaldırmada yeterli olmadığı görülmüştür. “*Sosyal Yardım Devleti*” anlayışı bireyleri tembelleğe sürükleyebilmekte ve onların iradi işsizliği, benimsemelerine neden olmaktadır (Aktan, 2003, s. 158, 159). Yoksullar arasında kendi hesabına çalışarak para kazanma özendirilmelidir. Bunun için Bangladeş modeli olarak ülkemize gelen Grameen Bank mikro kredi modeli geliştirilmeli, benzer özellikli teşebbüsler teşvik edilmelidir (Öncülerimiz). Toplumsal değerlerimizden olan “veren el alan elden üstündür” ilkesi yaygınlaştırılmalıdır.

Devlet kurumları ve STK’lar karşılıklı iş birliği içinde çalışmalıdır. Şehirlerde bulunan hemşeri dernekleri aracılığıyla devlet, şehre gelen mesleği olmayan yoksul vatandaşa meslek kazandırmak için STK’larla iş birliği yapmalı daha sonra meslek kazanan vatandaşı İŞKUR ve STK’lar aracılığıyla istihdamın içine almalıdır. Çalışmaya muktedir olmayan vatandaşa ise hayatını idame ettirecek miktarda nakdi yardım yapılmalıdır (Seyyar, 2006, s.372).

Günümüzde kırsal alanlarda yaşayan küçük meta üreticisi birey, devletin uygulamakta olduğu tarımsal destek politikasının değişmesine bağlı olarak üretimden uzaklaşmakta, tembelliğe yaklaşmaktadır. Kırsal alanda yaşayan insanlar tarımsal üretimin içine tekrar çekilmeli, üretilen ürünlerin değerinde pazarlanması için üretici örgütlenmeleri teşvik edilmeli ve bunlar devlet kurumları iş birliği içinde çalışmalıdır.

Dünya da ve Türkiye’de kırsal alan yoksulluğu her geçen gün derinleşerek yaygınlaşmaktadır. Kırsal alan yoksulluğunu oluşturan faktörler ortadan kaldırılmadıkça kentlerdeki yoksulluğun azalmayacağı; kent yoksulluğunun sürekli olarak kırdan beslendiği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA:

1. Kitaplar:

- Ahmed, A. U., Vargas, R., others. (2007). *The world's Most Deprived Characteristics and Causes of Extreme Poverty and Hunger*. Washington, DC: International Food Policy Research Institute.
- Akdemir, İ. O. (2003). Türkiye'nin Doğusunda Derin Yoksulluğun Bölgesel Analizi. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan. (Ed.), *Yoksulluk Cilt II* içinde, İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- AKTAN, C.C. (2002). Türkiye'de Gelir Dağılımında Adaletsizlik Sorunu. (Ed.) *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını içinde, <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ucuncu-bol/turkiyede-yoksulluk.pdf> (03.05.2011)
- _____ (2003). Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan. (Ed.), *Yoksulluk Cilt I* içinde, İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- BAUMAN, Z. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, Çev. Ümit Öktem, İstanbul: Sarmal.
- BİRCAN, İ. (2002) Türkiye'de Yoksulluk ve Kadınlar. Yasemin Özdek (Ed.), *Yoksulluk Şiddet ve İnsan Hakları* içinde, Ankara: TODAİE.
- BOCUTOĞLU, E. (2003). Türkiye'de Kamu Ekonomisi ve Yönetimin Şeffaflaştırılması,
- Yolsuzluk ve Yoksullukla Mücadele. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan. (Ed.), *Yoksulluk Cilt I* içinde, İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- CAVİD BEY, M. (2001). *İktisat İlmi*, Çev: Sema Alpun Çakmak Sad.: Orhan Çakmak, Ankara: Liberte.
- COŞKUN, M. N. (2005). Türkiye'de Yoksulluk: Bölgesel Farklılıklar ve Yoksulluğun Profili. H. ERLAT (Ed.), *Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi* içinde, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- DAĞ, R. (2007). *Kırsal Kalkınma Siyaseti*, Ankara: Dipnot.
- DANSUK, E. (2003). Yoksullukla Mücadelede Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan. (Ed.), *Yoksulluk Cilt I* içinde, İstanbul: Deniz Feneri Derneği.

- DEMİRCİ, E. Y. (2003). Yoksulluğun Tüketilmesi. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan. (Ed.), *Yoksulluk Cilt I* içinde, İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- DEMİR, S. (2006). *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme*, Ankara: DPT.
- DEMİR ŞEKER, S. (2011). *Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi*. Kalkınma Bakanlığı. Ankara
- DPT. (1963). 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967, DPT. Ankara.
- DPT. (2006a). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013)*. Ankara: DPT.
- DPT. (2006b). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2007–2013*. Ankara: DPT.
- DİE. (1973). *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50. Yılı*. Ankara: DİE. Ankara, 1973.
- ECEVİT, M., ECEVİT, Y. (2002). Kırsal Yoksullukla Mücadele: Tarımda Mülksüzleşme ve Aile Emeginin Metalaşması. Yasemin Özdek (Ed.), *Yoksulluk Şiddet ve İnsan Hakları* içinde, Ankara: TODAİE.
- ERDOĞAN, N. (2016). Garibanların Dünyası Türkiye'de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar, Necmi Erdoğan (Ed.), *Yoksulluk Halleri* (2. Baskı) içinde (2002), İstanbul: İletişim.
- GERAY, C. (1967). *Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları Bünyan Örneği*, Ankara: A.Ü. SBF. Yayınları.
- GÜRDOĞAN, N., (2003). Yoksulluğun Çelik Çemberini Kırmak. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan. (Ed.), *Yoksulluk Cilt I* içinde, İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- IŞIK, O., PINARCIOĞLU, M.M. (2001). *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları.
- İNSEL, A. (2009). *Türkiye Toplumunun Bunalımı* (8. Baskı), İstanbul: Birikim Yayınları.
- KARATAŞ, K. (2003). Yoksulluk, Yoksullukla Savaşmada Sivil Toplum ve Etik Boyut: Bir Sosyal Hizmet Yaklaşımı. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan. (Ed.), *Yoksulluk Cilt I* içinde, İstanbul: Deniz Feneri Derneği.

- KORAY, M., & ALEV, H. (2002). Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği. Yasemin Özdek (Ed.), *Yoksulluk Şiddet ve İnsan Hakları* içinde, Ankara: TODAİE.
- KÖYMEN, O. (2008). *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler ve Patronlar*. İstanbul: Yordam.
- ÖZEY, R., (2003). Yoksulluk Coğrafyası. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan. (Ed.), *Yoksulluk Cilt I* içinde, İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- ÖZBUDUN, S. (2002). Küresel Bir Yoksulluk Kültürü mü? Yasemin Özdek (Ed.), *Yoksulluk Şiddet ve İnsan Hakları* içinde, Ankara: TODAİE.
- SALLAN GÜL, S. (2002). Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele- nin Sosyolojik Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa, Yasemin Özdek (Ed.), *Yoksulluk Şiddet ve İnsan Hakları* içinde, Ankara: TODAİE.
- SEYYAR, A. (2006). *Değişen Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Politikalar*. İstanbul: Değişim.
- ŞENSES, F. (2003). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk* (3. Baskı) İstanbul: İletişim.
- TÜRKDOĞAN, O. (1977). *Yoksulluk Kültürü – Gecekonducuların Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Dede Korkut.
- _____. (2003). Türk Toplumunda Yoksulluk Kültürü. *Yoksulluk Cilt 1*, Edit.: Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan., İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- TÜSİAD. (2000). *Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk AB ile Karşılaştırma*, İstanbul: TÜSİAD.
- WOLF, S. (1981). *Concepts And Measurement of Poverty*, Geneva: United Nations Research Institute for Social Development.
- YAMAN, A. (2003). “Üç Kutsal Kitabın Yoksulluk Tasavvuru ve Aldığı Önlemler. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan. (Ed.), *Yoksulluk Cilt II* içinde, İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- YASA, İ. (1973). *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Ankara: TODAİE.
- YAVUZ, F. (1964). *Memleketimizde Toplum Kalkınması (Köy Kalkınması)*. Ankara: TODAİE.

2. Tezler

DUMANLI, R. (1996). *Yoksulluk ve Türkiye'deki boyutları*, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). DPT, Ankara.

ÖZDEMİR, S. (2010). *Kırsal yoksulluk: Günlüce Köyü örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

3. Raporlar

Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2004). 2000'li Yıllarda

Yoksulluk ve Yoksulluk Araştırmaları. *IV. Aile Şûrası Komisyon Raporları*, Ankara, <http://www.aile.gov.tr/files/aile4.pdf> (03.05.2011).

DPT. *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2007–2013*.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgeisel/strateji/kirsal.pdf> (04.05.2011)

WDR. (2000/2001). *Yoksulluğun Doğası ve Gelişimi*.

Chapter 1: The Nature and Evolution of Poverty, [http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/08/26/000094946_00081406502730/](http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/08/26/000094946_00081406502730/Rendered/PDF/multi_page.pdf) Rendered/PDF/multi_page.pdf , (13.04.2011)

DPT. (2001). *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: DPT.

DPT. (2007). *Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT.

4. Projeler:

YILMAZ, H., YAZIHAN, N. (2010, 22 Ekim). “Erken Çocukluk Gelişimi: Maliyet Etkinlik

UNİCEF Projesi, Ankara, Erişim: 15.06.2011, <http://www.unicef.org.tr/ecd/pdf/yilmaz.pdf>

BUĞRA A., & KEYDER, Ç. (2003). *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah*

Rejimi. BM Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara, www.undp.org.tr/publicationsDocuments/new_poverty.pdf, (11.06.2011)

5. Dergiler:

ÇOLAKOĞLU, E. (2007). Kırsal Kalkınma Problemine Bir Çözüm Arayışı Olarak Köy- Kent Projesi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6), ss.187-202.

6. Gazeteler:

SAFA, P. (1948, 25 Kasım). Ticaret Derneği ve İktisat Kongresi, *Ulus Gazetesi*.

Tamer, M. (2002, 22 Ekim). Yeni Yoksulluk ve Değişen Sosyal Politika. *Milliyet*, Erişim Tarihi: 10.03.2011, <http://www.milliyet.com.tr/yeni-yoksulluk-ve-degisen-sosyal-politika/meral-tamer/ekonomi/yazarde-tayarsiv/22.10.2002/63199/default.htm>

Resmî Gazete. (2006, 4 Şubat). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2007–2013) Belgesi*, Sayı: 26070, Erişim Tarihi: 09 .06 .2011, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060204-9-2.pdf>

7. Bültenler:

Dünya Bankası Ulusal Hesap Verileri, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD/countries/1W-GR-IR-DE-TR-IT?display=graph> (13.06.2011)

Dünya Bankası Ulusal Yoksulluk Verileri, <http://data.worldbank.org/country/turkey> (13.06.2011)

TÜİK. Haber Bülteni, Sayı: 3, 06 Ocak 2011 Ankara.

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6365> (31.05.11)

Türk-İş. Açlık, <http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/acliknisan11.doc> (28.04.2011)

TÜİK. (19 Aralık 2011). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, Sayı: 8661. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Income-and-Living-Conditions-Survey-2010-8661> (13.06.2011)

- TÜİK. Yoksulluk Çalışması, (2010). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-Calismasi-2010-8642> , (13.06.2011)
- TÜİK. Kırsal Yoksulluk, (2010). http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistik-Meta.do?istab_id=467 (21.04.2011)
- TÜİK. Haber Bülteni, Sayı 19, 28 Ocak 2011, Ankara, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8428> (02.06.2011)
- DPT. (09.06.2011). Yurtdışı İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler, <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterm.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC0F50D221C97F8186>
- TÜİK. Eğitim-İş Gücü, (Şubat, 2011). <http://www.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul> (13.06.2011)
- TÜİK. Haber Bülteni, Sayı: 101, Tarih:16 Mayıs 2011, Ankara, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8507> (15.06.2011)
- DPT. Tarımsal Üretim Göstergeleri, <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterm.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC0F50D221C97F8186> (09.06.2011)
- UNDP. Türkiye’de yoksulluğa bağlı yaşanan zorluklar, <http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=321> (05.06.2011)

8. Diğer İnternet Kaynakları:

Birleşmiş Milletler. Milenyum Hedefleri, <http://www.un.org/millennium-goals/> (31.03.2011)

GORDON, D. (2005). *Indicators Poverty and Hunger*, NewYork, http://www.un.org/esa/socdev/nyin/documents/ydiDavidGordon_poverty.pdf (12.06.2011)

Dünya Bankası. *Yoksulluk*, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY/0,,contentMDK:22569747~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:336992,00.html> (12.06.2011)

Yoksulluk Kültürü, http://en.wikipedia.org/wiki/Culture_of_poverty , (21.04.2011)

Londra Milli Eğitim Müdürlüğü, http://en.wikipedia.org/wiki/London_School_Board (26.04.2011)

İngiltere İlk Okullar Yasası, http://en.wikipedia.org/wiki/Elementary_Education_Act_1870 (26.04.2011)

Pauper, <https://en.wiktionary.org/wiki/pauper#:~:text=English-,Etymology,Doublet%20of%20poor.> (26.04.2011)

ROWNTREE, B. S. & BOOTH, C., [http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Booth_\(philanthropist\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Booth_(philanthropist)) (26.04.2011)

Yoksulluk, <http://en.wikipedia.org/wiki/Poverty> (21.04.2011)

BM. 2007 İnsani Kalkınma Raporu'nun İnsani Gelişme Sıralaması, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/427729.asp> (21.04.2011)

BARTLE, P. (2013.06.16). *Factors of Poverty Big Five*, <http://www.scn.org/cmp/modules/emp-pov.htm> (25.02.2023)

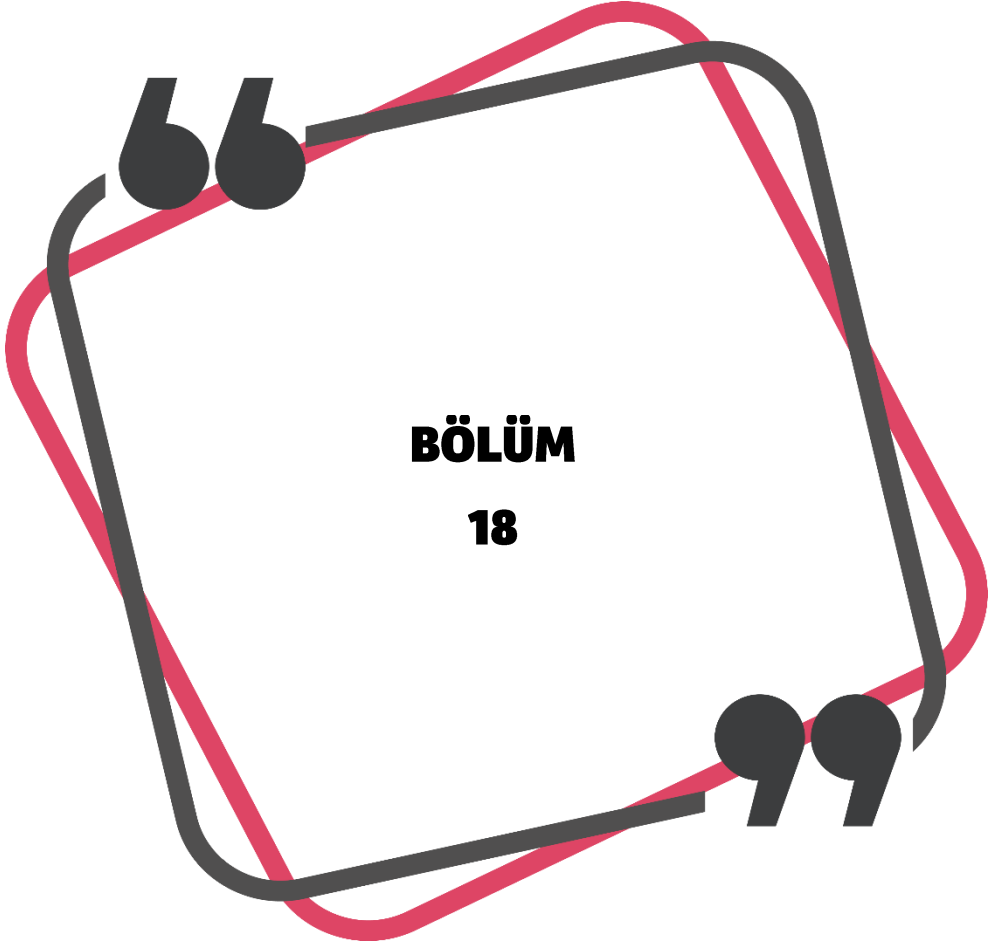
Türkiye Pamuk Üretimi, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/Dis-TicaretDegerlendirmeDb/pamuk.doc> (13.06.2011)

Öncülerimiz, <http://www.tgmp.net/onculerimiz.html> (09.06.2011)

Rural Poverty Portal, *International Fund for Agricultural Development (IFAD) Rural poverty in Turkey*, <http://www.ruralpovertyportal.org/web/guest/country/home/tags/turkey> (02.05.2011)

Yoksulluk, <http://en.wikipedia.org/wiki/Poverty> (21.04.2011)

ISBN: 978-625-6971-44-8

TÜKETİM KÜLTÜRÜ, NARSİZM VE AİLE İLİŞKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi İrfan YILDIRIM

Şırnak Üniversitesi

Sağlık Bil. Fak.

Sosyal Hizmet Bölümü ORCID: 0000-0001-9949-7667

1. Giriş

Tüketim olgusunun gerisinde insan ihtiyaçları, arzu ve istekleri yatmaktadır, bu nedendir ki ekonomik sistemler en az üretim kadar tüketim olgusunu dikkate almaktadırlar. Bir nesneye karşı duyulan ihtiyaç onun satın alma arzusuna dönüşmesine ve ekonomik bir anlam kazanmasına yol açmaktadır. Dizginlenmeyen bu arzu ve istekler genellikle ihtiyacın çok ötesine geçebilmekte ve hayatın merkezine yerleşebilmektedir.

Tüketim, ekonomik bir olgu olduğu kadar toplumsal, kültürel ve psikolojik boyutları da bulunan bir kavramdır. Sadece bireysel bir faaliyet olmayan bu olgu, sosyal yönü de ağır basan bir etkinliğe dönüşebilmektedir. Modern dünyada bireyin psikolojik tatmin aradığı yegâne alan olması bakımından tüketime övgüler yağdırılırken oluşturduğu tek yönlü etkiler bakımından da oldukça eleştirilmektedir. Kapitalist bir çerçevede şekil kazanan tüketim ve onun günlük hayatta yaygınlaşmasıyla oluşan tüketim kültürü, etkisini giderek arttırmakta ve yaşamda ağır basan bir alan haline gelmektedir. İnsanın hayatına olumlu katkıları kadar oluşturduğu yan etkiler bakımından da sıkça eleştirilmektedir. Özellikle bireylerin tüketirken tükendikleri ve tüketim olgusunun ahlaki yozlaşmaya yol açtığına dair eleştiriler farklı çevreler tarafından yönlendirilmektedir (Dal, 2017: 2). Tüketim kültürünün toplumlar tarafından kabul görmesinin sebebi, modern bireyin ne kadar çok tüketirse o kadar mutlu olabileceği yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Son dönemlerde üretim odaklı modernizmin yerini tüketimi merkeze alan postmodernizme bırakması ve küreselleşme dinamikleriyle tüketim olgusunun yaygın hale gelmesi tüketimin ve onun oluşturduğu kültürün bir başarısı olarak kabul edilmektedir. Bu başarıda kitle iletişim araçlarının ve dijital aygıtların katkısı da inkâr edilemeyecek düzeydedir. Zira bu araçlar üzerinden toplumun nasıl tüketimde bulunacağı sunulmakta, kapitalizmin ruhuna uygun şekilde topluma sürekli tüketme komutları verilmektedir. Öyle ki tüketime dair algı ve anlayış her

tarafı sarmakta ve insanların yaşam amaçlarının genellikle daha iyi tüketim olanaklarına sahip olmak üzerinden belirlendiği günümüz toplumunda tüketim fırsatının dışında kalmak, tüketime dair enformasyondan kurtulmak pek de olası görünmemektedir.

Bir dönem sadece seçkinler için söz konusu olan tüketim, geç modernlikte kapitalist üretim mantığı sayesinde geniş çevrelerce gerçekleştirilmekte, yeni ürünler takip edilmekte ve her bir birey bir tüketici olarak tüketimle ilgili her alana dâhil olabilmektedir. Son dönemlerde ise ürün ve hizmetler giderek çeşitlilik göstermekte, bireylere veya onların beğenilerine göre alternatifler geliştirilmektedir. Bireyin egosuna hitap eden, onun önemli ve değerli olduğunu gösteren ürün ve hizmetler giderek öne çıkmakta, ancak bunun insana verilen değerden ziyade esasen kar etme güdüsün kaynaklandığı yönünde eleştiriler farklı çevreler tarafından yönlendirilmektedir. Zira insanlar tüm ürün ve hizmetlere ulaşmalarına rağmen tatminsiz ve mutsuz olmaktan kurtulamamaktadır.

Diğer taraftan şımartılmayı öne çıkartan, bireye her şeyin en iyisini ve en güzelini hak ettiği mesajını veren kapitalist tüketim mantığı, haz arayışındaki bireyi tüketimin adeta köleleri haline getirmektedir. Günümüzde bu çerçevede arzulanan bir tüketici profili oluşturulduğundan, kapitalist tüketim sistemi örtük olarak tüketicileri kendisine esir kılmaktadır (Dal, 2017: 2). Hatta sürecin yan etkileri arasında bireyin tüketimde bağımlı hale gelmesi de bulunmakta, ayrıca bencilleşerek narsist bir yapıya bürünmesine de yol açabilmektedir. Bireyin tükettikçe daha da fazla tüketmeye meyilli hale gelmesi veya doyumsuz olması narsizme götüren önemli bir işaret olarak görülmektedir. Özellikle bireylerin gösterişçi tüketim üzerinden kendilerini tanımlamaya çalışmaları ve maddi olanaklara sahip olma oranında insanlara yaklaşımda bulunarak onları kategorize etmeleri narsizmin yansımaları olarak varsayılmaktadır.

Bilindiği gibi sanayileşme döneminin başlamasıyla birlikte aile, akrabalık ve komşuluk ilişkileri önemli ölçüde tahribata uğramıştır. Bu dönemde cinsiyet ve yaş fark etmeksizin herkese işgücünü oluşturan bir potansiyel olarak bakılması ve üretimin ev yerine fabrikalarda gerçekleştirilmeye başlanmasıyla aile ve akrabalık değerleri seyrelmiş ve özgürlüğü alanların oluşmasıyla bireyci bir yaklaşım doğmuştur. Sonraki dönemlerde giderek daha da şekillenen ilişkiler, toplum, topluluk, cemaat ve aile gibi gruba dayalı ilişkilerin çözülmesini beraberinde getirmiştir. Tüketim kültürünün yaygın hale gelmesiyle, dinsel, toplumsal, etnik, ailesel kimliklerle öne çıkan kişilerin yerini idol kişilikler ve modeller almaya başlamıştır. Reklam üzerinden sanatçı, futbolcu, oyuncu gibi popüler kişiliklerin

tümü etik yönlerden ziyade estetik tarzları üzerinden öne çıkarılmıştır. Klasik cemaatlerin aksine tüketim ilişkileri üzerinden şekil kazanan modern görünümlü kitlesel cemaatler veya benzerlik içeren kitlelerden oluşmuş tüketim grupları, anlık haz ve hız üzerine kurulu bir yapı sergilemeye başlamıştır (Duman, 2021: 424). Ayrıca iletişimlerin sanal medya üzerinden sağlanması ise ayrı bir hız kazandırmış ve kitlenin büyük oranda benzeşmesini beraberinde getirmiştir.

Bu çalışma, tüketim kültürünün yaygın hale gelmesiyle birlikte kendisini merkeze alan ve narsist kişilik tipi olarak bilinen bireyci insan modelinin modern dünyanın son dönemlerinde belirgin hale gelmesiyle şekil kazanan evlilik ve aile kurumu üzerinde durmakta ve ailede değişen ilişkilerin kaynaklarını irdelemeye çalışmaktadır. Özellikle kapitalist tüketim ilişkilerinin bir sonucu olarak düşünülen narsist insan tipinin evlilik ve aile kurumuna etkileri, ailenin yapı ve ilişkilerinin dönüşümü konu edinilmektedir. Bu doğrultuda tüketim ve kültür kavramlarının yanında tüketim kültürü ve tüketim toplumu kavramları ele alınmakta; narsizm kavramı kapsamında narsistik insan modeli ve tüketimle şekil kazanması üzerinde durulmakta; bu iki dinamik etrafında yol alan evlilik ve aile kurumunun değişen yapı ve ilişkileri tartışılmaktadır.

2. Tüketim Kültürü ve Tüketim Toplumu

Günümüzde üretimin azınlığın elinde olması ve tüketimin çoğunluk tarafından yapılması bir tesadüf müdür? İnsanların tüketime daha çok yönlenmesi spontane bir durum mudur? Tüketim olgusu toplumları kategorize edebilecek ölçüde etkili midir? İhtiyaçların dışına taşan tüketimin başka hangi alanlarla ilişkisi bulunmaktadır? Tüketimin esiri olmak muhtemel midir? Tüketim ve teknoloji arasında bir ilişki söz konusu mudur? Bu türden soruların peşine düşmek tüketim olgusunun hangi anlamlarda kullanıldığının anlaşılmasıyla ve tüketim kültürü ile tüketim toplumu kavramsallaştırmalarının bilinmesiyle mümkündür.

Tüketim, bireyin doğumundan ölümüne kadarki zaman diliminde ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik tutum, davranış ve yaklaşımlarına karşılık gelmektedir (Nar, 2015: 945). İktisadi anlamda ise insanın ihtiyacını karşılayan mal ve hizmetlerin kullanılmasıdır. Sadece ekonomik bir süreç olmayan tüketimin insanın var olma süreciyle başladığı, aynı zamanda gösterge ve sembolleri de içeren geniş katılımlı bir kültürel süreç olduğu söylenebilir. Tüketimin, bağımlılık oluşturmaması, bir takım simge, gösterge veya markalar temelinde gerçekleşmesi, tüketimde bulunarak çevreye bir takım mesajların verilmesi gibi yönleri kavramın psikolojik ve sosyolojik boyutları içerdiğini göstermektedir. Bireylerin kendilerini markalar üzerinden var etmeleri yönündeki beklentileri, aşırı tüketim arzusu

ve doyumsuzluk hissi de tüketimin sadece ekonomik temelde ilerlemediğini ortaya koymaktadır.

Günümüzde tüketim odaklı yaşam tarzları üzerinden şekil kazanan toplumlarda birey bir tüketici olarak artık tüketim toplumu bireyi olarak adlandırılmaktadır. Zira tüketimi adeta yaşamın gayesi olarak görmek ve onun için çabalamak günümüz toplumlarında bireyin dünyasını şekillendirmektedir. Esasen uzun süren yaşam tarzlarından oluşan kültür(ler) de tüketime dair planlı çalışmalardan etkilenmekte ve yeniden şekil kazanmaktadır (Poyraz ve Özalp, 2016: 373). Tüketim olgusunun fazlasıyla öne çıkması ve küresel hale gelmesi ekonominin kültürel bir boyut kazanmasına, kültürün de geçici ve aldatılmaya açık mallarla örülü bir dünyaya dönüşmesine neden olmaktadır (Dal, 2017: 8). Böylece kültürün manevi boyutundan ziyade maddi formu öne çıkmaktadır.

Modern dönemde özellikle kapitalizmin öncülüğünde yol alan *tüketim olgusu*, sanayi devriminden sonra kitlesel üretimlerin pazar bulmasının ve üreticilerin daha fazla kazanç elde etme gayretlerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketmeye dair hedeflerin bir sonu olmadığı gibi bunu kısıtlayacak herhangi bir mekanizmanın da söz konusu olmadığı görülmektedir. Zira dün kitle iletişim araçları sayesinde gerçekleşen tüketim olgusu bugün dijital araçlar üzerinden ve çok daha yaygın şekilde sağlanmaktadır. Önceki dönemlere göre teknik araçların değişmesi, tüketim olgusunun gerçekleşmesinde büyük oranda kolaylık sağlamış ve daha da yaygınlaştırmıştır. Tüketimde bulunmanın yolları çeşitlenmiş, küresel ölçekte ürün temin etme olanakları oluşturulmuş ve tüm bunlar sadece tuşlara basmak kadar kolaylaştırılmıştır.

Tüketim üzerine kurulu yaklaşım gün geçtikçe daha da fazla yaygın hale gelmekte ve neredeyse tüm alanları doğrudan veya dolaylı şekilde etkilemektedir. Söz konusu alanlardan biri de kültürdür. Çünkü kültüre ait nüvelerden tüketim objesi olabilecekler pazara sürülmekte, tüketim furyası içerisinde kitlelere tüketirilmekte ve bir anlamda kültür tüketim uğruna feda edilmektedir (Poyraz ve Özalp, 2016: 373). Harcamak, tahrip etmek, bitirmek, israf etmek gibi anlamlarda kullanılan tüketim kavramının bu anlamları dikkate alındığında kavramın kapitalist toplumlarda denetim altına alınması gereken bir edim olduğu sonucu çıkmaktadır. Doğadaki canlılardan farklı olarak insan farklı nedenler dolayısıyla tüketimde bulunmaktadır. Fizyolojik gereksinimlerinin yanında ayrıca psikolojik ve sosyal gereksinimler nedeniyle de tüketime dâhil olmaktadır. Başka bir ifadeyle tüketimde bulunmak, belirli bir ihtiyacı gidermek üzere bir mal veya hizmeti edinmeyi ve sahiplenmeyi içerdiği gibi aynı zamanda maddi ve manevi benlikteki boşlukların doldurmasını da hedeflemektedir (Dal, 2017: 4).

Tüketim olgusuna olumlu yaklaşım sergileyenler daha çok onu refah ve zenginliğin, modernlik ve özgürlüğün bir göstergesi şeklinde ele alırken, olumsuz yaklaşanlar ise onu kapitalist üretim sistemi içerisinde ele almakta ve zorunlu ihtiyaç olmadığı halde sistemin insanı ve doğayı sömürdüğüne dikkat çekmektedir (Dal, 2017: 9). Çünkü insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak üzerine kurulu olması gereken tüketim, kapitalizmin para kazanma hırsıyla birleştiğinde masumane anlamından çıkarak sınırsız ve doyumsuz şekliyle yapay ihtiyaçları karşılamaya dönüşebilmektedir (Nar, 2015: 946). Diğer taraftan bireylerde beliren tüketim arzusu ile sosyolojik koşullar arasında esasen güçlü bir bağ bulunmakta, bazı koşullarda tüketimin dayattığı veya toplum tarafından oluşturulan sahte gereksinimler nedeniyle birey arzu ve isteklerine yenik düşebilmektedir (Dal, 2017: 5). Ayrıca salt mekanik süreçlerden oluşmayan tüketim olgusunun imaj, sembol ve kültürel değer gibi dinamiklerden etkilenen boyutları da bulunmaktadır. Örneğin ürünler, kişilik tipleri üzerinden özdeşleştirilerek sunulmakta, aile içi roller yerine çeşitli kimlikler ve yaşam biçimleri tüketim üzerinden şekillendirilmektedir (Dal, 2017: 5).

Tüketim olgusu sermaye biriktirme rejimlerinden ve üretim kavramından soyutlanmadığından tüketim toplumu da kapitalizm ideolojisinden ayrı düşünülemez. Çünkü tüketim toplumu kapitalizmin pazara yönelik meta ekonomisi alanını oluşturmaktadır. Ancak kapitalist sistemde tüketici disipline edilmekte, gönüllü bir özne olarak itaate, köleliğe ve katılımcılığa özendirilmekte veya alıştırılmaktadır (Dal, 2017: 11). Aynı zamanda tüketim ediminin belirli bir kültürel çerçeveye bindirilmesi, kapitalist üretim sisteminin devamı için önemli olmaktadır. Kitle iletişim araçları üzerinden yeni kimlikler oluşturma, imaj, statü ve sınıf kazandırma şeklinde bireysel değişimler meydana getirmek kapitalist sistem için zorunluluk halini almaktadır. Zira tüketiciye ait kılınan görev çalışmak ve farklılaşan mal ve hizmetleri arzulamak, onlara sahip olmak ve satın almaktır. Temel alınan kod değer ise mutluluktur. Herkesin ve her şeyin doğrudan sığınağı haline gelen mutluluk, ancak tüketmekle elde edilebilecek bir değer olarak kabul edilmektedir. Nesne, sembol ve göstergeler üzerinden elde edilmeye çalışılan mutluluk, kapitalist sistemin ürünlerin satın alınmasıyla tüketiciye vaat ettiği bir jargon halini almaktadır. Gerçekte ise bireylerin hayatları boyunca çalışmaları durumunda bile elde edemeyecekleri ürünlerinin varlığı yanında gerçekleştirdikleri tüketimin bedelini nasıl ödeyebileceğinin telaşına kapıldığından mutluluğu yakalayamama tehlikesiyle karşılaşmaktadır. Bu yüzden tüketimin artışı bir takım hastalıkları da beraberinde getirmektedir. Hastalıkları gidermenin yolu da yine başka ürün ve hizmetlerin tüketilmesinden geçmektedir. Yeni aldığı ürün veya hizmetin

hazzını yaşamadan bireyin yeni ihtiyaçlar nedeniyle hoşnutsuzluk yaşaması tüketim toplumunun karakteristik özellikleri arasında bulunmaktadır (Dal, 2017: 12). Bu görünüme sahip toplumlarda tatmin olma arayışından kaynaklı kışkırtma, bireylerin yeniden arzu sahibi olmalarını tetikleyebildiği gibi tatmin olmayan kitlelerin yoksunluk hissini yaşamasına da neden oluşturmaktadır. Bauman'a göre tüketim başlı başına başarılı bir yaşamın, insanın edep ve mutluluğunun ölçüsü ise arzu ve isteklerin bayraklaştırılması gerekmektedir. Çünkü doyumun, standartları yakalamaya çalışmanın vaat ettiği seviyeyi yakalamakla mümkün olduğu ileri sürülmektedir. Oysaki ortada herhangi bir standart bulunmamaktadır. Zira atlet koştukça aynı şekilde bitiş çizgisi de uzaklaşmakta, birey belirlediği hedefe ulaşmaya çabaladıkça hedef de sürekli kaçmakta, nihai son elde edilememektedir (Akt.: Dal, 2017: 12).

Tüketim kültürünün döngüsü kazan-tüket çarkı üzerinden dönmekte, popüler kültürün de etkisiyle tüketim pratiği hızla gerçekleşmektedir. Kapitalizm bireyi/tüketiciyi önce hasta ettiği sonrasında ise iyileştirdiği yönünde saptamalar öneli bir gerçeğe işaret etmektedir. Özellikle kapitalizmin insanları ruhsal olarak hasta ettiği yönündeki işaretlerin antidepresan ilaç kullanım düzeyinin yüksekliğinden ve psikolog/psikiyatri uzmanlarına gidenlerin sayısından çıkarılabileceği ileri sürülmektedir (Dal, 2017: 12).

Tüketimde harcamaların önemli bir kısmı gereksinimlerden ziyade arzulardan kaynaklanmaktadır. Arzu ve isteklerin harekete geçirilmesinde pazarlama ve satış teknikleri önemli bir konum arz etmektedir. Bu yüzden günümüzün tüketim anlayışı sadece ihtiyaçları karşılamak veya fayda sağlamak üzerinden değil arzu, istek, hayal ve kimlikleri ifade eden boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Artık ürünlerin sembolik değerleri dikkate alınmakta, bireyler kimliklerini tükettikleri ürünler üzerinden göstermektedir. Ürün veya marka imajıyla tüketiciler bunu benlik ya da kişiliklerinin bir sembolü olarak görmekte dirler. Diyet ürünlerini kullanan bireyler bedenlerine ve sağlıklarına değer verdiklerini göstermeye çalışırlarken golf oynamaya giden biri ise kişiliğini ve hayat tarzını belirten mesajlar verme peşinde olmaktadır. Kısacası kişiler tükettikleri ürünler üzerinden kendilerini ifade etmeye çalışmakta, statülerini ve içinde buldukları sosyal sınıfı semboller üzerinden ortaya koymaktadırlar (Poyraz ve Özalp, 2016: 374).

Tüketicinin alışkanlıklarını değiştirmek, onu ihtiyacıdan daha fazlasını tüketmeye yönlendirmek yönündeki gereklilik ise çok eskilere dayanmaktadır. Kar etme ve sermaye arttırma pratiklerini ifade eden kapitalizm, medya ve kitle iletişim araçlarını kullanarak toplumları tüketime yönlendirecek koşullar oluşturmak-

tır. İnsanların güdüleri, bilinçleri ve tüketim alışkanlıklarına uygun ürünleri pazara çıkarmak veya üretilen ürünlerin insanlar için ideal olduğunu ortaya getirmek genellikle küresel çapta rol oynayan aktörlere düşmektedir. Dolayısıyla tüketim üzerinden şekil kazanan bir kültürel çerçeve kasıtlı şekilde oluşturulmaktadır.

Kişisel ihtiyaca yönelik ürün ya da hizmetin alınması olarak tüketim kavramı, günümüzde ekonomik bir olgu olduğu kadar sosyal ve kültürel bir içeriğe de sahiptir (Poyraz ve Özalp, 2016: 373). Sanayi devrimiyle başlayan seri üretimler beraberinde seri tüketimi de getirmiş ve adeta zorunlu kılmıştır. Tüketim üzerinden kitlelere yön veren küresel ekonomik güçler, kitleleri tüketime sürüklemek üzere reklamcılık, pazarlama ve halkla ilişkiler alanlarına yoğunlaşmış ve kitle iletişim araçları üzerinden kitlelerin sürekli ve süratli şekilde tüketimde bulunmalarının yolunu açmıştır. Dijital teknolojinin gelişme göstermesiyle öne çıkan kredi kartları ve online alışveriş imkanı insanın yaşamında tüketimin başat bir unsuru olarak öne çıkmasında etkili olmuştur. Günümüzde de insanların çılgınca bir tüketime motive edilmesi sadece ürün ve hizmetin tanıtımını yapmakla değil, aynı zamanda film ve diziler üzerinden, reklamlar yoluyla ve televizyon programlarında sürekli ideal bir yaşam tarzı şeklinde dayatılarak insanlar özendirilmektedir (Poyraz ve Özalp, 2016: 373). Tüketim, yalnızca arzu ve ihtiyaçların giderilmesi adına mal ve hizmetlerin temin edilmesini içeren bir faaliyetin dışında, toplumsal ve sınıfsal bağlamda bir statü göstergesi veya etiket haline gelmiş, gösterişe dayalı ve hazzı bir yaşam biçimine dönüşmüştür (Duman, 2014: 68-70).

Modernitenin ilk dönemlerinde etkisini fazlasıyla gösteren kapitalizmin belirginleştiği aşamalarda bireyler daha çok üretim için güdülenirken sonraki dönemlerde veya geç modernlik döneminde artık tüketim ile güdülenmektedirler. 19.yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte artık tüketim kitleleşmiş ve toplumun her kesimine hitap edecek hale getirilmiş, dolayısıyla üretime de ivme kazandırılmıştır (Dal, 2017: 6). Baudrillard (2015: 95)'a göre tüketimin kitlesel hale gelmesi toplumun kitlesel düzeyde tüketici olmasını, dolayısıyla tüketim toplumunun oluşmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, yeni üretim güçleri ve yüksek düzeyde bir verimliliği sağlayan ekonomik bir sistem oluşturulmuş, özgül bir toplumsallaşmaya gidilmiştir.

Tüketim toplumu, daha çok bireysel ihtiyaçların sınırsız olması, yeni ihtiyaçların sürekli hissettirilmesi, gündelik hayatta karşılaşılan hoşnutsuzlukların, gerilim veya mutsuzlukların ilacı olarak alışveriş yapma hazzının öngörülmesi gibi temeller üzerine inşa edilmiştir (Dal, 2017: 7). Öncelikle tüketim toplumunun

ayırt edici özelliği ve amacı tüketime dâhil etmek ve daha fazla tüketmektir (Nar, 2015: 946). Sınırsız bir özgürlük veya istediğini bulabilmek olarak değerlendirilen modern tüketimin esasen çizilen çerçevenin dışına çıkmadığı söylenebilir. Tüketim toplumu mal ve hizmetin üretilmesinden ziyade ürünlerin ve boş zamanın tüketilmesi çerçevesinde, temelleri ise kapitalizmin öngördüğü ekonomik sistem tarafından şekil kazanmaktadır. Tüketim toplumunda genellikle artan zenginliğe, popüler ve kitlesel kültürün ortaya çıkışına, burjuvalaşmaya, tüketim sektörlerinin ortaya çıkışına, toplumsal sınıfların aşınmasına ve bireycilin artışına bağlı olarak şekil kazanan eğilimler bulunmaktadır (Bayhan, 2011:223). Özellikle iyi bir yaşamın tüketimle eşdeğer olduğu, ihtiyaçların ilke olarak sınırsız olabileceği, tüketime dâhil olunmadığında bireyin toplumdan dışlanacağı gibi düşünceler tüketim toplumunun, dolayısıyla tüketim kültürünün de altyapısını oluşturmaktadır (Nar, 2015: 947).

Modernizmin öngördüğü üretime yönelik bazı değerlerin ve derin bağların postmoderniteyle birlikte önemli oranda çözüldüğü, tüketime dayalı bir kültürel çerçevenin biçim kazandığına dair tartışmalar yoğun şekilde karşımıza çıkmaktadır. Eylemler, değerler, kurallar dâhil tüm alanlarda “her şey gider” gibi bir düşüncenin hâkim olduğu görülmektedir. Postmodernlik entelektüel çerçevede dile getirilen subjeler üzerinden toplumsal yaşamda yeni pratiklerin öne çıktığı bir döneme tekabül etmektedir (Kaplan, 2005:166). Zira postmodern dönemde tüketmek araç olmaktan çıkarak amaç halini almıştır. Bu dönemle birlikte tüketim profesyonel düzeyde veya temel ihtiyaçlar için yapılmaktan ziyade daha çok sembolik faydalar için gerçekleşmekte, maddi nesnelere gibi soyutluk ifade eden nesnelere de tüketilmektedir. Buradan hareketle denilebilir ki tüketimin belirgin hale gelmesi genellikle postmodern dönemin şekil kazanmasına denk gelmektedir. Dünyayı ve dolayısıyla toplumları şekillendirmeyi önceleyen modern dönem, üretim kavramı etrafında şekil kazanmıştır. Postmodern dönemde ise öne çıkan kavram tüketim olmuş ve bu dönemde belirginleşen tüketim ilişkileri nedeniyle tüketmek en önemli edim olarak benimsenmiş, toplumlar da *tüketim toplumları* olarak anılmıştır (Dal, 2017: 9).

Günümüzün tüketicisi ise rasyonel ihtiyaçlarının ötesinde arzularının tatminini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. İnsanların gerçek ihtiyaçlar yerine yapay ihtiyaçlara yönelmeleri tüketim toplumunun bariz göstergelerinden biridir. Mal veya ürünleri alma ve bunları sergilemenin toplumsal saygınlık ve ayrıcalık getirdiği yönünde bir algıyla hareket edilmektedir. Bu bakımdan her nesnenin ekonomik değerinin yanında toplumsal bir değeri de bulunmaktadır (Nar, 2015: 946).

İhtiyaç temelinde gerçekleşen bir tüketim anlayışının yerini tümüyle gösteriş yapmaya dayalı bir ilişki yapılanmasına bıraktığı yönünde saptamalara rastlanmaktadır. Örneğin tüketim üzerinden aylak bir sınıfın oluşturulduğu iddiasıyla kapitalist tüketim kültürüne eleştiri yönelten Veblen, insanların toplumsal yaşamda statü kazanmak üzere zenginliği ifşa etmeye yöneldiklerini belirtmektedir. Gösterişçi tüketimi dayatan bu yaklaşım, ekonomik bir harcama olmadığı halde aylak sınıfın elindeki varlığı harcamaya yönelmesini dayatmakta ve onların toplumdaki yerini ve statüsünü belirlemeye çalışmaktadır (Akt.: Güleç, 2015: 71). Başka bir ifade ile bireyler, günlük ihtiyaçların karşılanmasından ziyade kendilerinden üstün gördükleri grubun yaşam tarzına ve tüketim anlayışına dâhil olmak ve dikkat çekmek için tüketmektedirler (Dal, 2017: 4). Ayrıca tüketimde bulunmanın sadece biyolojik olmadığını belirten Veblen, bu olgunun hayatta kalmanın ötesine geçmesini önemli bir sorun alanı olarak yorumlamaktadır. Ona göre bireysel tatmin aynı zamanda sosyallik bağlamında bir statü arayışı demektir. Bireysel tatmin, bireyin zenginliğini toplum faydasına kullanmak yerine israfa yönelmesini ve bu davranışın çevrede taklit edilmesini beraberinde getirmektedir (Akt.: Güleç, 2015: 71). Veblen'e göre gösterişe dayalı tüketimin temeli bireysel tatmine dayanmakta, gösterişe dayalı tüketim de israfa neden oluşturarak toplumsal bir faydaya dönüşmemektedir. Aynı şekilde kapitalizmin bireyin boş zaman çokluğunu kullanmasını ve gösteriş uğruna aşırı gereksiz tüketimi öngörmesini tehlikeli bulan Veblen, insanların sahip olduklarını teşhir etmeye zorladığını belirtmektedir. Ayrıca tüketim toplumunda, sınıfsal konumları fark etmeksizin bireylerin kapitalist sistem tarafından bir yarışa sürüklendiğini ve onları birbirlerine karşı gösteriş yapmaya zorladığını dile getirmektedir (Akt.: Güleç, 2015: 74). Nihayetinde kapitalist sistemin genişleyerek yer edinmesi, tüketicilerin bu edime dâhil olmalarıyla orantılı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Öte yandan gösterişçi tüketimin ve savurganlığın tüketim toplumundaki konumuna odaklanan Baudrillard, günümüz tüketim toplumunu 'çöp sepeti uygarlığı' şeklinde nitelemektedir. Ona göre zengin toplum olmanın bir göstergesi de toplumun savurganlıktaki konumudur. 'Bana fırlattığın şeyi söyle sana kim olduğunu söyleyeyim' sözüyle toplumların tüketimdeki düzeyine dikkat çekmektedir (Akt.: Dal, 2017: 14).

Günümüzde belirgin şekilde etkilerinin devam ettiği görülen postmodernist yaklaşıma göre her eylem ya tüketim eylemidir veya doğrudan olmasa da tüketimle ilişkili bir yöne sahiptir. Çünkü postmodern dönemin belirleyici karakteri bireylerin tüketimde bulunmalarıdır. Bireyler arası ilişkiler, eğitim, din, sağlık, müzeler ve hatta ölüm dâhil tüm alanlar tüketimle anılmakta veya tüketime konu

olabilmektedir. Hatta mutluluk duygusu ve düzeyi dahi tüketim üzerinden belirlenmektedir. Bu dönemle birlikte tüketim ürünleri sanal alanda imaja dönüştürülüp sonrasında somutlaştırılarak tüketim ürünü haline getirilebilmektedir (Dal, 2017: 8-10). Haza dayalı tüketim anlayışıyla, tüketim mekânlarının dizaynı ve içerikleri şekillendirilmekte, tüketmekten alıkoyacak gerçeklikler gizlenerek tüketicinin bu mekânlarda daha fazla tüketime dâhil olması sağlanmaktadır. Hatta mezarlık ve ölüm gibi seküler dünyanın dışında kalan kavramlar sosyal yaşamın dışında tutulduğu gibi tüketim mekânlarının da dışında tutulmaktadır. Anlık yaşamak ve zevke hemen ulaşmak postmodern dünyanın ölümsüzlük versiyonu olarak şekil kazanmaktadır.

Yaşamak için tüketmenin gerekliliği kadar tüketmek için de yaşamın aynı oranda önemli olduğu bir gerçektir. Dengeli bir insan modeli ve dolayısıyla dengeli bir toplum için insanın sorumluluk duyması da büyük önem arz etmektedir. Postmodern toplumda insanın tüm yenilik ve farklılıkları deneyimlemek istemesiyle oluşan aşırı tüketim ile etik ve ekolojik nedenler öne çıkartılarak belirli ürün tercihlerinde direten ve bazı ürün boykotları üzerinden tüketimin azaltılmasını hedefleyen tüketim karşıtlığı gibi birbirine karşıt yaklaşımlar öne çıkmaktadır (Dal, 2017: 14).

Postmodern toplumda tüketimin sadece nesnelere üzerinden gerçekleşmediğini belirten Baudrillard, fikir ve görüngülerin de tüketim unsurları olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca modern hayatla beraber tüketimin etkin ve sosyal bir davranış halini aldığını; yerine göre sosyal değerlerden oluşan bir sistem veya bir kurum olduğunu ve kendi içerisinde işleyen bir ahlaka sahip bulunduğunu dile getirmektedir (Akt.: Dal, 2017: 4). Tüketim kültürünün önemli boyutlarından birinin tamamen ekonomik göstergeler üzerinden hareket edilmesi ve bunun sonucunda oluşan toplumsal tabakalaşma olduğu söylenebilir. Zira bu şekildeki bir kültürde kişinin sosyal statüsünü belirleyen unsurlar, onun eğitim düzeyi, liyakati veya saygınlık içeren mesleği değil, kullandığı araçlar olmaktadır. Kapitalist sistem ve onun bir yansıması olan tüketim toplumunda işçiler, gelirleri oranında tüketime dâhil olmaları gerektiğinden, düşündükleri veya hayal ettikleri ürünleri alamayacakları bir düzenle karşı karşıya bulunmaktadırlar (Nar, 2015: 947).

Tüketim toplumunda din ve onun mesajları üzerinde önemli etkileri bulunan tüketim olgusu, dinin bireyselliğe indirgenmesine yol açmıştır. Tüketimin yaygınlaşmasıyla öne çıkan bireysellik toplumların atomize olmasını; grup, cemaat ve topluluk karakterli dinin de bireysel bir düzlemde ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla geleneksel dönemde dinin öngördüğü çerçeve bir tarafa bırakılmış, bireysel bağlamda vicdana ait kılınarak alanı daraltılmıştır. Din, önceki

dönemlerde insana eksikliklerini hatırlatma misyonuna sahip iken tüketimin yoğun bir hal almasıyla şekillenen geç modernlikle birlikte bireyin rasyonel bir bakışla hayata yönelmesi sonucu insan hayatına etkisi azalmıştır (Bauman, 2013: 266-267). Hayata yön veren kurallardan ziyade inançsal bağlılıkla anılan bir boyuta indirgenmiştir.

İkinci dünya savaşının bitmesiyle modern dünyada hüküm süren katılar olarak bilinen toplum, millet, dinsel yapı, ulus, devlet, ekonomi, sınıf ve bürokrasi gibi kavramlar büyük oranda anlam erozyonuna uğramış, erimeye başlamış ve post-modern dönemde belirginleşen tüketim olgusuyla birlikte adeta sıvı ve/veya gaz haline gelmiştir (Şimşek, 2016:157). Bu dönemle birlikte toplumsallık yerini bireyselliğe bırakmıştır. Bireyin geçmiş deneyimlerinden koptuğu veya uzaklaştığı, geleceğe ümitsizce yaklaştığı ve rastgele bir şekilde yaşamaya başladığı bir dönemde, adına bireysellik denilen yaklaşım öne çıkmıştır. Bireyin kendi çıkarlarını merkeze aldığı bu yaşam formunda, kendi çabasıyla mücadele vermesi, sürekli daha iyi olana yönelmesi ve geride kalmaması önem kazanmıştır. Toplumsal yaşam mücadele açık bir rekabet alanına dönüştürülmüştür (Bauman, 2005: 10).

2.1.Teknoloji, Kültür Endüstrisi ve Tüketim

Teknoloji geçmişten beri insan ihtiyaçları doğrultusunda gelişme göstermiş, alet, aygıt, araç ve gereçlerin ortaya konulmasından oluşan bir alan olarak öne çıkmıştır. İnsanın doğayla mücadelesinden şekil kazanmış, ayrıca insanın insanla olan ilişkisini biçimlendiren bir boyuta sahip olmuştur. Tarihsel dönemler boyunca farklılaşan üretim kaynaklarının öne çıkan dinamikleri belirli dönemlerde toplumun görünümünü etkilemiş, örneğin bu dinamik tarım toplumunda toprak iken sanayileşme ile birlikte fabrikalar, dijitalleşme ile birlikte ise insan beynindeki simgeler olmuştur (Parlar ve Turan, 2018: 57). Bilişim dönemi şeklinde ifade edilen dijital dönem, sanal yolla oluşturduğu etkiler bakımından diğer dönemlerden farklılaşmıştır. Bu dönemde günlük yaşam, iletişim teknolojileri üzerinden dijitalleştirilmiş, insanlar tüketim mantığıyla var olmaya çalışarak bu araçların etkisine girmiş ve oluşan sanal iletişim kanalları bireylerin zihinlerini sarmalamıştır. Öyle ki bu araçlar üzerinden her yere ulaşmak mümkün hale gelmiş, yerelerde dahi dokunulmamış alanlar bırakılmamıştır (Bauman, 2013: 20). Bu yüzden denilebilir ki günümüzde tüm dünyayı etkisi altına alan bu teknolojik araçlar birey ve toplumların hayatına doğrudan nüfuz edecek hale gelmiştir.

Dünya tarihinde 20.yüzyıl birçok yönden farklı gelişmelere sahne olmuş, özellikle teknolojik gelişmeler büyük boyutlara ulaşmıştır. Kültür, sağlık, aile gibi kurumların, savaş stratejilerinin ve politik güç dengelerinin etkilendiği bir alan

olarak teknoloji, sahip olduğu anlamın ötesine geçmiştir (Aslan, 2010: 13). Özellikle ailelerin yaşam tarzlarını etkilediği gibi tüketim alışkanlıklarını da tümüyle değiştirmiştir. Zira teknolojik gelişmeler doğrutusunda yaşanan yenilikler, doğrudan veya dolaylı, derinden veya yüzeysel bir şekilde insanın hayatına, tüketime dâhil olması yönünde bir zorunluluk getirmiştir. Teknolojiye duyulan güven giderek artmış ve sağladığı olanaklar nedeniyle insanın duygu ve düşüncelerine yön vermeye başlamıştır. Öyle ki yaşamda daha az nesneye bağlanmak, mülkiyet sahibi olmadan da yaşama dâhil olmak ve daima tüketmek gibi parametreler öne çıkmış, beraberinde katı tutum ve düşüncelerin bulunmadığı akışkan bir hayatı yaygın hale getirmiştir (Özbölük, 2019: 260). Sadece düşünceleri değil yaşam pratiklerini de, örneğin kas gücüne dayalı emeğin akışkan hal almasını, emekten ziyade zihinsel emeğin (fikir, plan, bilgi vb.) öne çıkmasını beraberinde getirmiş (Özbölük, 2019: 266). Bu nedenle özellikle mülkiyete katı şekilde bağlı kalınmadan tüketime dâhil olmak veya ürettiğini tüketmek, nesneye bağlanmadan ona araçsallık çerçevesinde yaklaşmak akışkan modernlik anlayışının görünümlerinden biri olmuştur. Geçici ve esnek olmayı önceleyen bir tüketim anlayışında tüketicilerin herhangi bir mülkiyet sahibi olmadan kimliklerini ortaya koydukları ortak tüketim platformları veya tarzlar oluşmuştur.

Teknolojik gelişmeler, bireyin karar alma sürecini de etkilemiş durumdadır. Örneğin doğum kontrol ilaçları çocuk sahip olup olmamayı etkileyebilmektedir. Veya gelişen tıp teknolojisi ile bebeğin cinsiyetine karar verme, doğurganlığı artırma, ortalama yaşam süresinin uzatılması da gelişen teknolojinin sonuçlarıdır (Kara, 2018: 380). Teknolojik ve ekonomik kaynaklı hızlı değişimlerin yoğun yaşandığı bir ortamda aile dâhil tüm kurumların etkilenmemesi imkânsızdır. Özellikle teknolojik gelişmelerin dayattığı değişiklikler hem toplumsal hem de bireysel hayatı doğrudan etkilemektedir. Evlerde ısıtma, soğutma, temizlik ve yemek pişirme pratiklerinde kullanılan araç gereçler teknolojik gelişmelerin evin düzeyine yansımalarıdır. Her gün yenisinin ortaya çıktığı bu aletlerin insan hayatına sağladığı kolaylık ise tartışmasızdır.

Tüketim kültürü günümüzde iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla farklı boyutlar kazanmaktadır. Özellikle küçük yaştaki çocukların iletişim teknolojilerini kullanım becerileri, dar bir toplumsal çerçeveyi aşarak küresel çapta bir ilişki ağını meydana getirmektedir. İletişim teknolojilerinin gelişme göstermesiyle avantajlı bir konum elde eden çocuklar ve gençler, tersine toplumsallaşmanın yönlendirici aktörleri olarak öne çıkmaktadırlar. Hızlı iletişim sistemlerini iyi düzeyde kullanan gençler, baskın seyir izleyen yeni bir kültürün oluşmasını da beraberinde getirmektedirler (Aslan, 2010: 10).

İnsanın konforuna ve günlük hayatına yaptığı katkı yönünden olumlu etkileri inanılmaz boyutlarda olan teknolojinin insanın aklını ve dolayısıyla özgürlüğün de teslim almıştır (Avyüzen Zobar, 2019: 132). Kendisini konfora fazlasıyla teslim eden insan, bir an dahi zihninde inşa ettiği konfordan uzak bir yaşamı göze alamamaktadır. Oysaki tüketim kültürünün sunduğu bu konfor alanına genellikle tüketimim arttırılması çerçevesinde şekil verilmektedir. Çünkü bireyin kendisini çevreleyen şartlar daha çok dışarıdan dayatılmış ve kendisine fazla bir alan bırakılmamıştır. Tüketim kültüründe insanın tükettikleri arasında sadece nesne, simge veya göstergeler bulunmaz, esasen kendisini de tüketmektedir. Çünkü farklı düşünmeye veya alternatif bir yaşamı göze almaya yanaşmayan, kendisine sunulan konfordan tat almaya yönelik bir zihinsel yapı varedilmiştir. Anlam derinliğinden yoksun insanın özgürlüğü ise sadece ürün seçiminde ortaya gelebilmektedir. Teknik akılda kaybolan modern insanın özgürlüğü ve bireysel akli tüketim kültürü ve diğer tahakküm mekanizmaları nedeniyle tehlike altına girmiştir. Teknolojik araçlar üzerinden dizayn edilen yeni bir düzene yönelik eleştirel yaklaşımlar daha çok kültür endüstrisi kavramıyla Frankfurt Okulu üzerinden yapılmıştır.

Adorno ve Horkheimer tarafından ilk kez kullanılan “kültür endüstrisi” kavramı anlam, değer ve ürünlerin giderek metalaştığına dikkat çekmek üzere gündeme getirilmiştir. Kültür endüstrisi kavramıyla geliştirilen eleştirilerin yanında başka eleştirel yaklaşımlarda gündeme gelmiştir. Örneğin Markuse, kitle kültürüne yönelik eleştirel yaklaşım sergilemiş, Baudrillard ise toplumun yalnızlaşmasına işaret ederek tüketim toplumuna itirazlar yöneltmiştir. Özellikle Markuse, tüketimle şekil kazanan ideolojinin sahte ihtiyaçlar ortaya çıkardığı, bunların günümüzde sosyal kontrol mekanizmaları haline geldiği görüşündedir. Çünkü insanlar, artık kendilerine biçilen değerlerin sahip olduklarıyla aynı oranda olduğu algısına sahiptirler (Akt.: Dal, 2017: 11).

Kültür endüstrisi, kitleleri tüketim faaliyetlerine göre kategorileştirerek tüketimin niteliğini oluşturan ürünlerin kitleleri nasıl etkilediğini ve kendisine mahkûm kıldığını tanımlayan bir kavram olarak görülebilir (Poyraz ve Özalp, 2016: 375). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kültür endüstrisi hakkında görüş belirten düşünürlere göre film, radyo, televizyon ve dergi gibi medya araçlarının her biri hem kolektif olarak hem de kendi içerisinde sarmal bir ilişki içerisindedirler. Bu araçlar üzerinden yaygınlık kazanan kültür, her şeye bir benzerlik bulaştırmakta ve tek tipleştirilmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2010:162). Günümüzde ise bu araçlar daha da yaygınlaşmış durumdadır. Teknolojik aygıtlar çeşitlenmiş, dijital medyada içerik üretmek kolaylaşmış ve bireysel boyuta inmiştir.

Kültür endüstrisi spontane gelişmeyen yapay bir kültür üretmekte ve tüketim anlayışını kitlelere dayatarak zorlama bir kültür oluşturmaktadır. Bu yapay kültürün hedefi ise insan bilincini belli bir doğrultuda biçimlendirerek kapitalizmi benimsetmek ve yaygınlaştırmak olduğu öne sürülmektedir. Bunun yanında kültür endüstrisi toplumdaki yer ve konumu sağlamlaştırdıkça kitlelere yönelik üretme, yönlendirme ve denetleme hususlarını daha özgür şekilde gerçekleştirmektedir. Oluşturulan yeni yaşam katedralleri ile kitleler pasifize edilmekte ve zihinsel olarak sürekli meşgul edilmektedir (Poyraz ve Özalp, 2016: 376). Adorno'un da dikkat çektiği gibi tüketim kültürünün oluşturduğu bu çerçeveyi bilinçli tercih eden veya farkında olmadan kendisini içinde gören bireyin sorgulamadan uzak bir insan tipine dönüştüğü (Akt.: Avyüzen Zobar, 2019: 132) varsayılmaktadır.

Esasen aynı olanın sürekli dönüştürülerek veya kılığının değiştirilerek yenilik (son model) diye önümüze getirilen ürünlerin kar güdüsüyle hareket edilerek, bunu bir kültür endüstrisine dönüştürmekten başka bir hesap içermediği çoğu zaman unutulmaktadır (Adorno, 2007:112). İnsanları maddi ve manevi yönden standart hale getirerek köleleştiren ve bağımlı hale getiren kültür endüstrisi herkesi aynılaştırmakta, özne olarak bireyi herkes içinde kaybettirerek adeta yok etmektedir. İnsanlığa etkisinin fazlasıyla olumsuz olduğu kültür endüstrisi yoluyla oluşan tüketim kültürü, tüketimin bedeli olarak insanı daima çalışmaya sevk etmekte ve tüketim rekabeti içine alarak onu diken üstünde tutmaktadır. Kendilerine yabancılaşan insanlar artık kendilerini kullandıkları eşyalar, giyimleri ve yiyecekleri üzerinden tanımlamaya çalışarak kendilerine biçilen rolü yerine getirmektedirler (Poyraz ve Özalp, 2016: 382).

Toplumsal tahakkümün sağlanmasında özel bir rolü olduğu iddia edilen kitle iletişim araçları, kültürün ticarileştirilmesinde ve kitlelerin yabancılaştırılmasında da etkindirler. Tüketiciye sunulan içerikleri özenle seçen iktidar çevreleri mevcut ideolojik değerleri bu araçlar üzerinden yeniden üretmektedir. Birey kendisine sunulan seçenekler içerisinde tercih yapabilmekte, eğlence ve boş zamanların değerlendirilmesi de kültür endüstrisi çerçevesinde şekillenmektedir. İktidar kendisini daimi kılan bu sektörün kontrolünü elinde bulundurmaya ve meşrutiyetini kurmaya çalışmaktadır (Adorno, 2007: 74-75).

Kültür endüstrisinin bireyleri cezalandırma biçimi ise onu dışlama veya ötekileştirme şeklinde olmaktadır. Bu korku bireylerin gönüllü şekilde tüketim çemberine dâhil olmalarını beraberinde getirmekte ve ayak uydurarak kontrol altında bulunmayı kabullenmektedir. Moda denilen olgu, toplumların değişim ihtiyacına karşılık gelen bir kavram olarak görünüyorsa da esasen bir temeli olmayan,

sadece değişiklik yapmak üzere gerçekleştirilen bir değişim olarak öne çıkmaktadır. Kültür endüstrisinin üzerine bina edilen dinamik kavram ‘değişim’dir, zira her şey büyük bir hızla değişmektedir. Üstelik bu değişim ihtiyaç olmadığı halde, israf ve akıldışı görülen tüketimler bile moda kavramı altında meşru görülmektedir. Düne ait değerli görülen her şey bugüne hitap etmediğinden atılmalı ve yerine yenisi temin edilmelidir (Poyraz ve Özalp, 2016: 383).

Bauman’a göre günümüz bireylerinin dikkate aldığı idol kişilikler, takipçilerine büyük oranda mucizeler yaşatmakta, hayal edilemeyenleri sunmakta ve cemaate tabi olmaksızın cemaat hazını yaşamaktadırlar. Üstelik zaman ve mekân dikkate alınmaksızın takipçilerini belirli nüanslar etrafında toplayıp onlara aidiyet geliştirme olanaklarını sunmaktadır. Bu yüzden günümüzdeki yapısı itibariyle esnek, geçirgen, yüzeysel, kısa ve anlık deneyimler gerçekleştiren estetik bir cemaat ağları oluşmuş durumdadır. Şartlar ne olursa olsun hayranlarını veya takipçilerini sanal platformlarda bir araya getirerek onlara haz ve hız deneyimini yaşatmak, genelinin ilgi odağını oluşturmaktadır (Bauman, 2016: 75-76). Ancak bu estetik cemaatlerin üyeleri arasındaki bağlar ise ya tümüyle yoktur, ya da çok kısmi bir düzeydedir ki buna da sonuçları olamayan bir bağlılık denilebilir.

2.2.Tüketim Toplumun Yönelik Eleştiriler

Tüketim toplumuna yönelik geliştirilen eleştirilere bakıldığında en çok meta-laşmaya neden oluşturması, kültür endüstrisi tarafından şekillendirilmesi veya öne çıkartılması, kültürel emperyalizmini öngörmesi, tüketim ürünlerine bakışı kültür haline getirmesi ve gerçekte ihtiyaç olmadığı halde bir ürünün medya üzerinden ihtiyaç haline getirilmesi gibi yönlerden eleştirildiği görülmektedir (Dal, 2017: 15). Aynı şekilde oluşun tüketim sisteminin, bireyleri ya ürün satın almaya zorladığı veya kısıktığına dikkat çekilmektedir. Bu yüzden bireyleri birikimlerini harcamaya ve tüketmeye şartlandırmaktadır. Bu zorunluluk ise ahlaki alanın tüketim mekanizmasına yön verenler tarafından istila edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Duman, 2021: 250).

Diğer taraftan tüketim olgusunun ahlaki bir eylem olup olmadığı hususu yoğun şekilde tartışılmıştır. Değere yargılarından bağımsız ele alınıp alınmayacağı tartışmanın odağını oluşturmıştır. Özellikle geleneksel toplumlarda ihtiyaçların sınırsız olması ve tümüyle doyurulması sosyal ve ahlaki hastalık olarak nitelendirilmiş, tüketim toplumunda ise sonsuz ihtiyaçların olabileceği olağan görülmeye başlanmış, kapitalizm ideolojisiyle hâkim görüş haline gelmiştir (Dal, 2017: 5). Bu sebeple tüketim toplumunda tüketim eylemi ahlaki açıdan önemsenmemiş ve ahlaki durum görmezden gelinmiştir.

Tüketimle bireyin kendisine veya özüne yabancılaştığı husus yoğun şekilde eleştirilere maruz kalmaktadır. Bilindiği gibi ihtiyaç olmadığı halde tüketimde bulunmak modern dünyanın bir sonucu olarak öne çıkmaktadır. Tüketimle birey çevresine karşı yabancılaşmaktadır. Toplumların giderek daha bireyci bir yaklaşıma sahip olmaları beraberinde yabancılaşmayı getirmektedir. Bireyin kendisine, çevresine ve kültürüne yabancılaşması, salt ekonomik göstergeler üzerinden makineleşen bir varlığa dönüşmesi ve bunun sonucu olarak duygusal yönünü giderek köreltmesi tüketim toplumlarında sıklıkla karşılaşılan görünüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin reklamlarda rol model olarak sunulan yıldızların yaşamına benzer bir yaşam sürmeleri kitlelerden istenmekte, daima tüketimde bulunmak teşvik edilmektedir. Ekranda görülen ürünlere odaklanmak ve onları kullanmaya yönelmek yoluyla insanlar tek tipleşmeyi sürüklenmektedir. Sadece üretim ve tüketime ve yeni çıkan ürünlerin takibine odaklı bir yaşam tarzı ötekine yönelik ilgisini bir kenara bırakmakta ve bu çerçevede akraba, arkadaş ve aile bireyleri ile bağlar zayıflamaktadır. Dolayısıyla zaman içerisinde hem kendisine hem de çevresine karşı yabancılaşmaktadır (Poyraz ve Özalp, 2016: 373).

Baudrillard'a göre kültürün tahakküm altına alınması ve tek tipleştirilmesi kitleleri kontrol altında tutmayı kolaylaştırmakta, bunun sonucunda ise bireyin eleştirel düşünmeye yönelmesi sınırlanmakta ve birey kendisine sunulan çerçevenin dışına çıkması önlenmektedir. İletişim teknolojileri ile oluşan sanal ağlar üzerinden gerçekleşen tüketim ilişkileri ile bir tüketim toplumu (Baudrillard, 2008: 28) oluşturulmakta, daha çok yapay değerler oluşturularak yeni ve tüketime dayalı bir kültür üretilmektedir. Ancak bu kültür bireyin yabancılaşmasını ve kültürün tüketim malzemesi haline gelmesini de beraberinde getirmektedir. Fazla tüketim de bulunmanın yolu daha fazla çalışmaktan geçmekte, birey sahip olmak istediklerinin gölgesinde kalmakta, bu üretim ve tüketim ilişkilerinin kavşağında bulunan aile ise toplumsal, kültürel ve psikolojik yönlerden yeni bir forma bürünmektedir. Üretim ve tüketim ilişkilerinin odağı haline gelen ailenin duygusal bağları çözülmekte, bireyler hem kendi etraflarındaki gerçekliğe hem de sosyal ilişkilere ve tüketim endişesiyle ürettiği işin çıktısına yabancılaşmaktadır (Aşkın, 2020: 206).

Tüketim toplumunun belirginleşmesiyle bireylerin esasen birer köle konumuna, dolayısıyla da bağımlı hale geldikleri konusunda yöneltilen eleştirileri yaygın şekilde literatürde yer almaktadır. Söz konusu yaklaşımlara göre tüketim toplumunda bireylerin refahı için üretilen ve onlara özgürlük vaat eden çok sayıda ürün ve hizmet, onları köleleştirmekte ve kendi tahakkümleri altına almaktadır. Yüksek tempo gerektiren yaşam döngüsünde bunalan ve yıpranan bireyler ruhsal

ve fiziksel sorunlar yaşamakta, depresyona mahkûm kalmakta hatta intihara meyilli bir hale gelebilmektedir. Sorun yaşadıkları bu tür durumlarda daha fazla tüketerek çıkmaktan başka bir yol bulamayan kitleler sisteme boyun eğmektedir. Kitleler adına nasılsa birileri düşünüp üretmekte, kendilerine düşen ise tüketimde bulunarak rollerini oynamaları gerektiği hatırlatılmakta, bunu gerçekleştiremeyenler ise toplumdan dışlanma ile karşı karşıya kalmaktadır (Poyraz ve Özalp, 2016: 384).

Tüketimin belirli bir sınırının olmaması, teknolojiye ve kitle iletişim araçlarına gerektiğinde hayır denilememesi önemli bir problemi teşkil etmektedir. Küreselleşmiş dünyada öne çıkan araçlar insanlara özgürlüğü vaat ederken aslında insanları bağımlı hale getirdiği gerçeği de ihmal edilmektedir (Avyüzen Zobar, 2019: 133). Çünkü toplumsal yaşamın temel ilişkileri insanları tüketime bağımlı hale getirmektedir. Çok işlevli alışveriş merkezleri, kredi kartı, moda, promosyonlar, albenili ürünler vb. seçenekler bireyin bilinçli olmayan bir tüketici haline gelmesini tetiklemekte ve zamanla onu bağımlı kılmaktadır (Nar, 2015: 945).

Öz tüketimin dışına çıkılıp mal ve ürünler üzerinden anlamlar inşa ederek tüketmeye çalışmak, hem sınırlı kaynaklara sahip dünyanın geleceği için sorun teşkil etmekte, hem de insanların yarış içerisinde kalmalarını ve birbirleriyle amansız mücadeleler yaşamasını tetiklemektedir. Neredeyse tüm sektörlerde satışın devamlılığını sağlamak için bir ürünü tüketicinin dikkatini çekebilecek hale getirmek esasında hareket edilmektedir (Açık & Güven, 2012: 144). Bu çerçevede üründe ufak yenilikler yapmak veya yaratıcılık gösterip eklemeler yapmak yeterli olmaktadır. Bu nedenle teknik gelişme ve yeniliklerin ekonomik durumla, toplumsal ve kurumsal yapılarla karşılıklı bağımlılık içerdiği gibi bireylerin de ürünlere karşı bir bağımlılığının oluşturulduğu söylenebilir.

İnsanların karakter yapılarının sahip oldukları ürün veya varlık üzerinden analiz edildiği, tüketim toplumunun ruhuna uygun şekilde materyal dünyasında yaşayan varlıklara dönüştürüldüğü günümüzde dünya, adeta tüketim objelerinin şekillendirdiği bir anlayış ile işgal edilmiştir (Dal, 2017: 6). Zira insanlar satın aldıkları metalar üzerinden kendilerini tanımlamakta, çeşitli imajlar oluşturarak daha da fazla tüketimde bulunma amacına hizmet etmektedirler. Bu döngü aynı zamanda tüketimin kendi ideolojisini oluşturmasına katkı sunmaktadır. Önceden paketlenen tüketim ürünleri, tüketicide istenen tepkiyi oluşturmak üzere kodlanmış ve beklemeye alınmıştır. Kendisi için satın alma eyleminin güdü haline geldiği tüketici ise zihinsel olarak meşgul tutulurken fiziksel olarak pasif hale getirilerek bağımlı kılınmıştır.

Modern dünyada bireyin bölünmüş iç dünyasına hitap etmek güç hale gelmekte, birey, tüketim ürünleri üzerinden sunulan modellere uydurulmakta ve başarıya uygun bir aygıtla dönüştürülmektedir. Bir tüketim unsuru olarak sanal medyaya yönelik oluşan bağımlılık ise gerçek hayattan kopuşu, dolayısıyla beraberinde psikolojik rahatsızlıkları meydana getirmekte, insanı hiç olmadığı kadar psikiyatriklere ve antidepresanlara yönlendirmektedir (Poyraz ve Özalp, 2016: 381). Bu sebeple sosyal medya üzerinde liberal çerçevede oluşturulan özgürlükler kadar aslında karanlık bir yöne de sahip olduğu çoğu zaman gözden kaçırılmaktadır.

Modern dünyanın kaydettiği teknolojik ve bilimsel ilerlemeler esasen önemli oranda riskleri de beraberinde getirdiğine dair eleştiriler aynı şekilde tüketime odaklı toplumlar içinde söz konusu edilebilir. Hiç şüphesiz ki tüketim toplumu doğrudan fark edilemeyen ancak önemli ölçüde risk oluşturan hususlar bulunmaktadır. Örneğin tüketim ile mutluluk arasındaki ilişkiye odaklanan düşünürler gerçek mutluluğun sadece tüketim üzerinden elde edilemeyeceğini dile getirmektedirler. Zira teknik alanlarda kaydedilen ilerleme ve gelişmeye kendisini kaptıran bireyler, çevrelerinden soyutlanmakta ve giderek yalnızlığa mahkûm olmaktadır (Poyraz ve Özalp, 2016: 382). Yalnızlığını gidermenin ve mutlu olmanın biricik yolu ise tüketimde bulunmak olarak dayatılmaktadır.

Öte yandan Maslow'unda işaret ettiği gibi ihtiyaçlar hiyerarşisi içerisinde insanın kendisini gerçekleştirme ve değerli hissetmesi önemli bir yer tutmaktadır. Tüketim toplumunda ise insanın kendisini değerli hissetmesi ancak ve ancak çok para kazanması ve tüketimde bulunması ile mümkündür. Bu yüzden yaşam döngüsünde geride kalan sevgi kavramı da birleştiriciliğini yitirmiş durumdadır (Poyraz ve Özalp, 2016: 381). Değerlerden uzaklaşan modern bireyin tüketime hapsolmesi mutlu olmasının önünde engel teşkil etmektedir.

Tüketime endeksli atılan adımların kaygı verici riskler içerdiği ve müphemliklerin devam ettiği bir ortamda kimsenin ontolojik olarak güvende olmasından söz edilmesi mümkün görünmemektedir. Esasen güvenliğin bulunmadığı bir dünyada bireyler kısa süreli ve geri dönüşü olmayan ilişkilere mahkûm bırakılmaktadırlar. Çünkü bireyler aile, akrabalık, cemaat ve kolektiflik içeren diğer oluşumların yakınından bile geçmek istememektedirler.

Tüketimde esas alınan görseelliğin ve onu olanaklı hale getiren gözün insanın manevi dünyası üzerinde sınırlı düzeydeki etkisine dikkat çekilmektedir. Şişman'a (2020) göre gözün görebileceği vücudun dışındaki deridir, altındaki anlamı veya maneviyatı görmez. Yani mahrem olanı görmez, kendisi dışındakileri

görür, ama kendisini görmez. Buradan hareketle denilebilir ki mikroskop, teleskop, dijital kamera, fotoğraf makinesi, uydu gibi görselliğe odaklı araçlar kördürler. Göz, sadece görünen şeylerle sınırlı olduğundan tefekküre kapalıdır. Modern uygarlık da ışık uygarlığıdır, gözün bir zaferidir. Modern insan sadece görür, ne duyar, ne de işitir, dolayısıyla onun için görmek yaşamak demektir. Göz sadece görür, gelişmeler karşısında hareketsizdir, insanı ekran başında kilitler, ekran hareket halinde iken göz (insan) hareketsizdir. İnsanı obez olmaya sürükler, obez insan da düşünemez, geçmişin sesini duymaz ve tecrübesinden yoksun kalır. Televizyon ve cep telefonu ekranı modern insanın mabedidir. Görüntü önünde secdeye durur, geçmiş ve geleceği ise önemsemez. O artık yaşamıyor, sadece seyrediyor. İnsan ve toplum dâhil her şey bir imaja dönüşmüş ve pazar seyirlik mekânlara dönüşmüştür. Modern insan hayatın her noktasındadır, bir yandan tüketici olarak seyirci konumuna gelirken diğer yandan da seyirci olarak tüketici konumuna gelebilmektedir. Dış dünya ile kurulan ilişki şayet göz üzerinden ise bu ilişki despotik bir yapı arz eder; çünkü imaj kendisini bireye dikte eder, bireyin ona hayır diyebilme olanağını elinden alır. Dolayısıyla bu çerçeveden bakıldığında bireysel mutluluğu görselliği temel alan tüketim üzerinden elde etmek olanaklı görünmemektedir.

3. Narsizm ve Tüketim Olgusu

Bireyin kendisini her alanda öncelemesi anlamını içeren narsizm, aynı zamanda egoizm, kibir, aşırı gurur, aşırı öz-sevgi, içe kapanıklık ve benmerkezcilik, kendisini olduğundan değerli ve önemli görme gibi anlamlara karşılık gelmektedir (Güven, 2019: 12). Sadece kendi arzu istek ve ihtiyaçlarını düşünme, kendini beğenme ve çıkarını öne alma, yeteneklerine hak ettiğinden daha fazla anlam yükleme, ahlaki değerlere kayıtsız kalma ve onları hiçe sayma, toplumsal ilişkilerde sadece kendi çıkarını düşünerek hareket etme gibi pratikler egoizmin yansımaları şeklinde görülmektedir.

Narsisizm, Yunan mitolojisinde Narkissos'un sudaki yansımalarını görmesi ve kendisine âşık olmasını, hatta bir ömrü bu aşkın peşinden koşarak ve onu izleyerek geçirmesini konu alan bir geçmişe sahiptir. Freud ve Jung'un da üzerinde çalıştığı narsisizm kavramını ilk olarak Ellis tarafından kullanılmıştır. Normal ve patolojik düzey olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. İnsandaki yansıması genellikle kişilik bozukluğu şeklindedir ve işbirliğine dayalı toplumlara göre aile yönelimli tüketim toplumlarında daha fazla görüldüğü iddia edilmektedir (Dal, 2017: 13).

Diğer taraftan insan ve toplumların iktisadi davranışlarına yoğunlaşan İbn-i Haldun, insan ihtiyaçlarına tüketim kültürüne değinmekte ve insanların narsistleşmesini beraberinde getiren süreçleri ele almaktadır (Göcen, 2013:176). Bu yaklaşım göstermektedir ki bencilliği körükleyen ve görünür kılan tüketim olgusu bireyin hastalıklı bir sürece dahil olmasına yol açabilmektedir.

Narsist ve bencil insan tipinin toplumlarda belirgin şekilde görülmesinin altında tüketimle bireyin hazcılığa ve zevke dayalı yaşam tarzını biricik şekilde görmesinin yattığı varsayılmaktadır. Çünkü tüketim, temel ihtiyaçları karşılama anlamında iken kapitalizmle birlikte bireyin toplumdaki statü ve saygınlığını belirten bir araca dönüşmüştür. Bireye ait ilgi, değer, tutum ve yargılar belirli bir ihtiyaca karşılık gelmektedir. Bunlar aynı zamanda kişiyi tüketime sevk eden sebepler olarak öne çıkmaktadır. Tüketimin kişide hem psikolojik hem de maddi anlamda bir boşluğu doldurduğu üzerinde durulmaktadır. Ancak ihtiyaçların rasyonel sınırlılığı da burada önemli görülmektedir. Çünkü bu sınırın ihlali durumunda tüketimin ihtiyaçları karşılamadan ziyade kapitalist anlayışın sadece bir gereği olduğunu ortaya koymaktadır. Kapitalist anlayışta, yeni dünya düzeni ve bu düzende sağlanacak refahın anahtarı üretim ve tüketimin daha fazla yapılmasında görülmektedir. Ancak Marksist yaklaşımda tüketim, özgüllüğü tehdit eden, başkalarına bağımlı kılan ve hem kendisine hem de çevresine yabancılaştıran bir olgudur. Marks tüketimi ve araçlarını kapitalizmin metaları olarak görmekte ve temel ihtiyaçların ötesinde gerçekleşen üretimin tüketicileri güdüsel olarak harekete geçirmek için pazara çıkarıldığını belirtmektedir (Nar, 2015: 945).

İnsanları narsist eğilime yönlten etkenlerden biri şüphesiz ki kapitalist sistemdir. Kapitalizmin hayatın her alanındaki hâkimiyeti ve tüketimi teşvik eden düzeneği insani değer ve özelliklerin yitimini de getirmektedir. İnsanların tüketime odaklı yaşamaları birbirlerine sevgilerini gösterebilecek kadar zaman ayırmanın önüne geçmektedir. Sevgiyi gösterme pratikleri de samimi bir kucaklamadan veya sıcak bir dokunmadan öte pahalı bir hediye alma şeklinde tüketime dâhil olunarak ortaya gelmektedir. Aynı şekilde insanların ihmal ettikleri sevdiklerine kendilerini affettirmenin yolu da hediye almaktan geçmektedir (Poyraz ve Özalp, 2016: 381). İnsanı her gün yeni bir haz türü ile karşı karşıya bırakarak harcamaya istekli hale getiren kapitalizm, onu yabancılaşmış ihtiyaçların himayesi altına almaktadır (Nar, 2015: 945). Diğer taraftan lüks ürünlere yönelik eğilim ve israf arttıkça toplumların iktisadi dengesizlikler meydana gelmekte, insanın konfora, refaha ve bolluğa yönelik bağımlılığı artmakta, maddi ve manevi amaçların veya değerlerin dengesi kaybedildiğinde narsist insan tipi ortaya çıkmaktadır. Esasen

narsizm, günümüz psiko-kültürel çerçevedeki bir rahatsızlık olarak kabul edilmekte ve özellikle tüketimin bireysel doyuma hitap etmesi ve gösteriş yapmaya olanak tanınmasıyla bağlantılı olduğu üzerinde durulmaktadır (Dal, 2017: 12).

Kapitalizm bireyleri önce hasta etmekte, akabinde iyileştirmeye çalışmaktadır. Ancak sürecin yan etkileri arasında bireyin tüketimde bağımlı hale gelmesi de bulunmakta, ayrıca bencilleşerek narsist bir yapıya bürünmesine de yol açmaktadır. Bireyin tükettikçe daha da fazla tüketmeye meyilli hale gelmesi veya doyumsuz olması narsizme götüren önemli bir işaret olarak görülmektedir. Narsist eğilimler ile lüks ürünlerin kullanım talebinin birbirleriyle yakından ilişkili olduğu varsayılmaktadır. Zevkine düşkün olmak ile tüketimde sınırsız özgür olmak postmodern dönemin bireylerinde öne çıkan yönler olarak kabul edilmektedir. Özellikle dijital medya aracılığıyla belirginleşen istek ve arzular tüketimin hedonist bir biçim kazanmasını sağlamakta ve metaların bireylere hükmetmesinin yolu açılmaktadır. Bunun sonucunda da bireyler kimlik arayışlarını genellikle metalara sahip olmak üzerinden şekillendirmekte ve mutlu olmayı da metalara sahip olma miktarına bağlamaktadır.

Kapitalist üretim sistemi, tüketimi özendirerek bireylerin satın alma ve aldıklarından haz duyma ruhsallığını güçlendirmekte, satın alınanları da talebe dönüştürerek alım gücü oluşturmayı hedeflemektedir. Tüketimde sürekliliği sağlayan kapitalist sistem beraberinde bir bağımlılık ilişkisini de vücuda getirmektedir. Örneğin tüketimi arttıran taksitlendirme pratiği özünde gelecek gelirlerin harcanmasını öngören ve bağımlılık oluşturan kredili bir yaşam düzenine karşılık gelmektedir. Kredilerden oluşan borç mekanizmasının oluşturduğu içsel gerginlikler yine hazzına erişmek üzere arzulanan yeni ürünlerin satın alınmasıyla telafi edilmektedir (Dal, 2017: 10). Dolayısıyla bireyin tüketim üzerinden huzura ereceğine yönelik bir kabul kendisine yer bulmaktadır.

Postmodern dönemde öne çıkan tüketici kabileleri kavramı (Özbölük (2015:7) esasen tüketim üzerinden geliştirilen sosyal bağlara ve tüketen bireyin duygusal ve narsist yapılanmaya sürüklenmesine dikkat çekmektedir. Sınırsız özgürlükle birleşen tüketim olgusunun yaygınlaşmasıyla günümüz bireylerinin çevrelerine karşı bir hassasiyet sahibi oldukları söylemek giderek güçleşmektedir. Haz peşine düşen birey kendisi dışında kalan yoksul, mülteci ve öteki diye konumlandığı diğer kesimlere karşı mesafeli davranmakta ve onları adeta görmezlikten gelmektedir. Dolayısıyla tüketim toplumunda birey kendi isteği dışında bile olsa bencilliğe adım adım sürüklenmektedir.

Öte yandan narsist kişilik bozukluğuna ait klinik tanı konulan insan sayısının gün geçtikçe arttığı ve zannedildiğinden daha çok yaygın olduğu bildirilmektedir.

Amerika'daki üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalar, her dört öğrenciden birinin narsistik kişilik özellikleri taşıdığı tespit edilmiştir. Bu ve benzeri bulgular, Lasch'ın geçmiş yıllarda üzerinde durduğu narsizm kültürünün giderek büyük boyutlara ulaştığına işaret etmektedir. Özünde maddi yönden tüketim olanaklarının artması kıskançlık ve açgözlülük türü duygularda artışı beraberinde getirmektedir. Narsistik yaklaşımın sonuçları arasında özellikle kaynakların ciddi oranda israf edilmesi, çevresel felaketlerin meydana gelmesi, fiziksel ve psikolojik zararların sonucunda oluşan sosyal hasarlar ve sürdürülebilirliğin sağlanamaması gibi hususlara dikkat çekilmektedir (Dal, 2017: 13).

4. Tüketimle Değişen Aile İlişkileri

Tüketim ağırlıklı bir toplum modelinin oluşması beraberinde aile ilişkileri dâhil tüm ilişkilerin yeniden şekillenmesini getirdiği, gösterişe dayalı ilişki yapılanmalarının öne çıktığı yönündeki yaklaşım pek çok çevre tarafından kabul görmektedir. Samimiyete ve fedakârlığa dayalı olması beklenen aile ilişkileri de tüketim ilişkilerinin ağır basması nedeniyle bireysel çıkarlar temelinde şekil kazanmaktadır. Eşlerin her biri kendi bireysel çıkarını öne alarak hareket etmekte ve çocuklara yönelik bakış açısı da tümüyle tüketim ilişkileri dikkate alınarak şekillendirilmektedir.

Günümüz aile anlayışı, geleneksel aile anlayışın fazlasıyla dışına çıkmış, yapı ve işlev bakımından farklılaşmış bulunmaktadır. Aynı evi ve geliri paylaşan, evlenme, kan ve akrabalık bağları üzerinden birbirine bağlanmış, belirli rollere sahip bireylerin oluşturduğu kurum olarak tanımlanan geleneksel aile, yerini modern aile formuna bırakmıştır. Artık ortak bir geçmiş, şimdiki zamana ait veya geleceğe dair bir beklentisi olan bir grup insanın karşılıklı ilişkilerini ifade etmektedir (Aslan, 2010: 8). Dolayısıyla aile bireylerinde 'biz' anlayışı yerini 'ben', hatta 'bencil' bir anlayışa bırakmıştır. Özellikle bireysel çıkarlar temelinde öne çıkan yaklaşımlar sonucunda sadakat ve fedakârlık gibi duyguların zayıflaması en fazla aile kurumunu bertaraf etmiştir.

Tüketimin yaygınlaşmasıyla ürünler üzerinden basit zevklerin tatmini kitle kültürünün gelişimini ve yaygınlaşmasını beraberinde getirmektedir. Boş zamanın değerlendirilmesi ile de yakından bir ilişkiye sahip olan tüketim olgusunun birey üzerinde etkileri süreklilik içermektedir. Ayrıca insanların tüketim ile yoğuştuğu ve adeta yeni bir din şeklinde etkiler gösterdiği, geliştirdiği alışveriş merkezlerinin birer mabet gibi işlev gördüğü bir gerçektir. Değerlerden uzak şekilde sadece tüketmek üzere yaşayan ve markaların peşinden sürüklenen bir toplumun, dolaylı yönden ailenin nihayetinde sömürülmeye ve aslından uzaklaşmaya

mahkûm olacağını ileri sürmek güç değildir (Dal, 2017: 9). Nitekim ailedeki kimlik yapılanması tüketim olgusu üzerinden şekil kazandığından belirsizlik gösterebilmekte, tüketim empozeleri doğrultusunda yön kazanabilmekte ve tüketime endeksli hayat tarzını temsil eden kimlikler üretilebilmektedir. Çünkü aile tüketimin hedef kitlesini oluşturan kesimlerin başında gelmekte ve önemli bir potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır. Zira nihai tüketici daha çok toplumun çekirdeğini meydana getiren aile çevresinde toplanmaktadır. Dolayısıyla bireysel ve ailevi ihtiyaçlar nihai tüketimde önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü üretilen mal ve hizmetlerin neredeyse %80'i aileler tarafından alınıp satılmaktadır (Açık & Güven, 2012: 152). Bireylerin aile içerisinde sosyal gelişimini tamamladığı dikkate alındığında ailenin ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ailenin tüketim alanı için cezbedici bu konumu ve potansiyeli aynı zamanda ailenin son dönemlerde büyük oranda değişim ve dönüşümünü beraberinde getirmektedir.

Modern döneme girişle birlikte makineler üzerinden gerçekleşen icatlar, hayatı kolaylaştıran araç ve gereçlerin bulunması, evrenin keşfine yönelik çalışmalar klasik anlamdaki aile ilişkilerinin yanında Tanrı inancını zayıflatmış ve yaşama dair belirsizlikler metafizik alan denilerek bir kenara bırakılmıştır. Anlam arayışlarının sonuç vermediğinin ve düşünsel alanın sorumluluk gerektiren bir alan olduğunun fark edilmesiyle görsel alana daha fazla yönelim söz konusu olmuştur. Özellikle görsel ağırlıklı bir tüketim anlayışı başat bir rol oynamaya başlamış ve dünya hayatına düşkünlük fazlasıyla öne çıkmaya başlamıştır (Tekin, 2011:132). Adeta önceki dönemlerin sahip olduğu katı olarak gördüğü kutsal değerler terk edilmiş, yerine ilgili dönemlerde tasvip edilmeyen dünyevi değerler hayata dâhil edilmiştir (Özben, 2015: 41). Bilim insanları din adamlarının yerini almaya başlamış, dinin yerini bilgi ve akıl, sınırları belirli mekânların yerini ise sınırların olmadığı ağlarla çevrili küresel bir dünya ve sınırsız bir uzam almıştır. Tanrı'nın öngördüğü krallığın yerini ise toplumun akışkan hal almasıyla, özellikle tüketimin çerçevesini belirlediği bir krallık almıştır (Özben, 2015:2016). Öte dünya için öngörülen cennet, belirli merkezlerdeki tüketim mekânları olmuş, bu mekânlarda duyulan haz tüketicilerin büyümesi haline gelmiş (Bağrıyanık, 2020:125), kredi kartı gibi araçlar da günün vazgeçilmezleri olmaya başlamıştır.

Freud'a göre insanın çoğu eylem ve düşüncelerinin kökeninde hayvani bir içgüdü bulunmaktadır. Buradan hareketle kapitalizm, her bir aile bireyini günün koşullarına göre farklı ve yeni bir haz ile aldatmakta ve onu bir tüketici olarak harcama yapmaya istekli kılmaktadır. Pazara sunulan ürünler bireyin haz duygusunu harekete geçirmekte ve bu dürtülerle ekonomik yönden yeni bir ihtiyaç haline gelen koşullar oluşturularak bireyin fizyolojik ve psikolojik yönlerden bir makineye dönüşmesini beraberinde getirmektedir. Esasen kapitalizm, bireyin haz

duygularını öne çıkartarak harcamaya istekli bir hale gelmesini veya sorgulamaksızın bir makineye dönüşmesini arzulamaktadır. Hızlı tüketim anlayışı kapitalizmin ayakta durmasını sağlayan önemli bir dinamiktir. Duyguların memnuniyetini ifade eden hedonizm ise bireyin haz aracılığıyla kendisini zevke teslim etmesi ve tüm tutum ve davranışlarda zevki öncelikle kapalı tüketim sisteminin önemli bir bileşeni olarak işlev görmektedir (Dal, 2017: 10). Tüketicilerin ürün seçiminde duygusal arzularının etkisinde kalarak tercihte bulunmaları bazı zamanlar faydacı nedenlere baskın geldiğine işaret etmektedir. Bu yüzden kapitalist tüketim kültürüyle oluşturulan sahte hazlar ve bireylere tüketimde buldukça mutluluğu yakalayacaklarına dair verilen vaatler sonucunda bireyler tarafından ürünler tüketilirken bu süreç bir yandan da kendilerinin tükenmelerine de yol açmaktadır.

Aile bireylerinin yakın çevrelerinden edindikleri bilgi ve görgü giderek azalmakta ve daha çok kitle iletişim araçları üzerinden dış çevredeki gelişmelerin etkisinde kalmaktadırlar. Modaya uygun ve belirgin markalar üzerinden giyinme, idol haline getirdiği sanatçı veya oyuncuya özenerek kıyafetini ya da stilini takip etmek popüler kültürün önemli bir karakterini oluşturmaktadır. Özellikle sosyal medya platformlarında takip ettiği kişiliklerin gösterişli hayatlarına özenmek giderek yaygınlaşmaktadır. Maddi ürünlerde haz ve mutluluk aramak, zamanla doyumsuz ve marjinal olmayı, kaide ve kuralları önemsememeyi beraberinde getirebilmektedir. Çoğu bireyin sahip olduklarını harcamaya veya tüketmeye şartlanmış olmaları tüketim piyasasının ahlaki alanı istila etmesinden kaynaklanmaktadır (Duman, 2021:250).

Tüketim toplumunun belirginleşmesiyle hem aile hem de çocuk gibi katı şekilde nitelenebilecek geleneksel ilişkilerdeki bağlayıcı unsurlar ve uzun süreli ilişkiler ortadan kalkmaya ve önemli bir soruna dönüşmeye başlamıştır. Esneklik ve vurdumduymazlık belirgin hale gelmiş, eğlenceye engel teşkil eden bağlılıklar bir kenara bırakılmış, ilişki deneyimleri tüketim mantığı çerçevesinde şekillenebilmeye başlamış ve her şeyi deneyimlemek arzusu öne çıkmıştır. Tüm ilişkilerde geçici ve günöbirlik olmak yaşamın felsefesi haline gelmiş, evlilik ve aile kurumu dâhil değer ve duygu içeren tüm ilişki yapıları etkisini yitirmiştir. Evlenme ve çocuk sahibi olma istek ve arzusu adeta yok olmaya başlamış, aşk, sevgi ve bağlılık gibi kavramlar yerini çok kısa süren arzulara bırakmıştır.

Günümüzde her alanda ve hızla yaşanan değişim, geleneksel toplumda katı şekilde nitelenen ve büyük önem verilen aile ve çocuk kavramlarını da önemli oranda farklılaştırmıştır. Evlilikte romantizm, aşk ve uzun süreli ilişkiler sorun olmaya başlamış ve kısa süreli, bir sonraki adım düşünülerek veya hesap edilerek

planlanan ilişkiler popüler olmaya başlamıştır. Esnekliğin ve vurdumduymazlığın fazlasıyla belirginleştiği bu son dönemde insanlar her şeyi deneyimlemek ve ilişkileri de nesne mantığıyla tüketmeye çalışmak, eğlenceyi ve hazzı öncelemek üzere tercihlerde bulunmaya başlamıştır. Hayatın merkezine ben çerçevesinde bakan bireyler, evlilik ve aile kurmaya dair düşüncelerde mümkün olduğunca sorumluluk almamaya, bağlılıkları taahhüt etmemeye çalışmaktadırlar. Hatta bunun devamı olarak çocuk sahibi olma talebini ertelemeye veya mümkünse çocuk sahibi olmamaya dair eğilimlerde artış yaşanmaktadır. Çünkü aşk, sevgi, paylaşım, fedakârlık gibi duygular arzulara yenilmiş ve hazzı esas alan ilişkiler ön plana çıkmıştır.

Sanayileşme öncesi geleneksel dönemde aile ekonomik üretimin merkezi durumunda iken sonrasında hıza değişen dünyada bireyselliğin de ön plana çıkmasıyla tüketim birimine dönüşmüş ve üretici kimliğini yitirmiştir. Kent hayatının öne çıkmasıyla daha çok kazanma, gösterişli bir yaşama yönelme, daha çok tüketme toplumda saygınlık ve statü göstergesi haline gelmiştir. Önce komşusunda gördüğüne imrenmek ve onu hemen tedarik etmek, ardından komşusunda olmaya sahip olmak yarışı baş göstermiştir. Ancak çağdaş insan bu kolaylık veya rahatlığa ulaşmasına rağmen doyumsuz ve güvensiz olmaya devam etmiştir (Parlar ve Turan, 2018: 59). Diğer yandan üretimin aile eksenli olduğu toplum yapılanmasında aşk, evlilik, aile gibi kavramlara önemli anlamalar yüklenirken tüketimin öne çıktığı günümüz toplumlarında bu kavramların anlam bakımından aşındırılmış ve tüketim nesnesi haline getirilerek geçici kılınmıştır. Duygusal ve uzun süreli ilişkiler tüketim kültürü içerisinde anlık, tek bir defaya mahsus ve değiştirilebilen formlardaki ilişkilere dönülmüştür. Evlilik ilişkilerinin yerini partnerlik anlayışı almış, ilişkiler de tıpkı ürünler gibi geçici bir forma bürünmüştür (Şimşek, 2016: 281).

Ailenin yapısında gerçekleşen değişimlerin başında sırasıyla çocuk sayısının azalması, anne-babanın çalışması, boşanmalarda artışla gelen parçalanma, geç çocuk sahibi olma gibi pratikler gelmektedir. Bu değişimler ergenlerin ailede bir tüketici olarak daha fazla öne çıkmasında etkili olmaktadır. Ekonomik zorluklar, yoğun iş temposu, kariyer yapma düşüncesi gibi etkenler özellikle çocuk sayısının azalmasında etkili olmaktadır. Kendisine ayrılan zaman ve parasal kaynağın artmasıyla ergen, aile içinde daha fazla öne çıkmakta ve önemli bir harcama gücüne sahip olmaktadır (Aslan, 2010: 6). Başka bir ifade ile tüketime dayalı ilişkilerin bir sonucu olarak çocuk sayısında azalma yaşanırken diğer taraftan çocuk başına yapılan tüketimin miktarında artış yaşanmaktadır.

Hayatın tüm alanlarını belirleyen bir olgu olarak tüketim, ilişkileri nedeniyle marka ürün tedarik etmek neredeyse tüm ailelerin önemli bir sorunu haline gelmiştir. Öyle ki aile bireylerinin giyimde marka tercihi aile bütçesini tehdit etmeye başlamış, ebeveynler buna çözüm bulmak adına sezon sonu indirim seçeneğini tercih etmek zorunda bırakılmıştır. Araştırmalar, özellikle spor ayakkabı markalarından Polo, Nike ve Adidas, giyimde ise Mavi ve Coton markalarının genç aile bireyleri tarafından tercih edildiği sonucunu elde etmiştir (Parlar ve Turan, 2018: 70).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Modern dünyanın daha da öne çıkmasını ve yaygınlaşmasını sağlayan küreselleşme ile mekân ve zaman algısı önemsiz kılınmış, dijital alandaki ilerlemeler ile paralel bir alan olarak sanal bir dünya oluşturulmuş, yapay zekâ teknolojisiyle alternatif bir güç ve alan meydana gelmiştir. Bireylerin nasıl bir yaşam süreçlerine dair yaklaşımlar ise tümüyle kapitalist üretim mantığı çerçevesinde şekil kazanmaktadır. Bireyin kimlik edinme çabası beyhude görülmekte, sadece var olan nimetlerden faydalanması yeterli görülmekte ve diğer tüm bireyler içerisinde sıradanlaşması istenmektedir. Bireyin sahip olduğu özsel farklılıklar detay olarak kendisine bırakılmakta, arzu ve istekleri tüketim döngüsü içerisinde belirli alanlara yönlendirilmektedir. Kendisini var etmesi, kendisini gerçekleştirme ve mutlu olması tüketim mekanizması içerisindeki ürünlerden istifade etme veya onları tüketme derecesine bağlanmaktadır. Sayısız alternatifler karşısında kararsız bırakılan birey, neye güveneceğini, neye bağlanacağını ve neye sadık kalacağını ise çoğunlukla kestirememektedir. Fikirlerde yaşanan değişiklikler, katı veya gerçek bir düşünce alanını kestirmeyi zorlaştırmakta ve birey için bütün yollara başvurmak birer seçenek haline gelmektedir.

Tüketim arzusu, kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak insanlara kazandırılması gereken bir duygu olarak görülmekte, kitle iletişim araçları ve dijital medya aygıtları üzerinden ürün ve hizmetler ihtiyaçmış gibi gösterilmekte, bireyin sosyal hayatta konumunun sadece tüketimdeki yerine bağlanmaktadır. Bireye tükettikçe önemli ve değerli olduğu hissi verilmekte, aygıtları kullanmayı ve popüler dünyaya dâhil olmayı sürdürdükçe var olmayı öngörmekte ve dünyadaki tek gerçekliğin bireyin kendisi olduğu algısı verilmektedir. Sadece kendisini düşünen ve sahip olduğu varlık/güç üzerinden kendisine rol biçen bireyler, ötekilerle paylaşmayı ve bir arada bulunmayı gösteriş için talep etmektedir. Tüketime dâhil olmayı, esasen özlemini duyduğu veya içinde olmadığı hayat tarzına erişmek için öngörmektedir. Diğerleriyle ilişkilerini benmerkezci bir yaklaşıma dönüştürmektedir. Başka bir ifade ile odağında olmadığı ilişkiler geliştirmemekte,

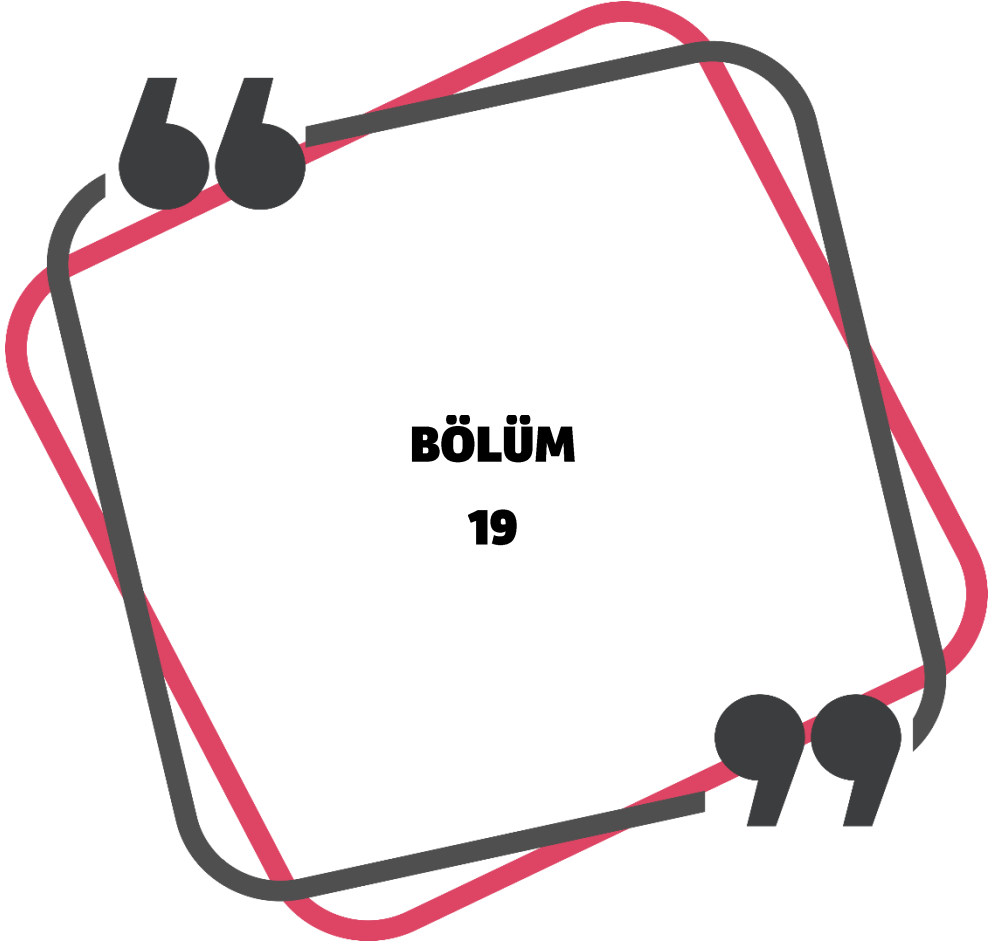
empati duygusunu bir tarafa bırakarak ilgi ve alakanın sürekli kendisinde olmasını istemektedir. Tüm bu taleplerini ise tüketicisi olduğu ürünler ve tüketim üzerinden kendisini konumlandırmakta ve bunları idealize ettiği statüsü üzerinden gerçekleştirmektedir.

Tüketim endeksi üzerinden hayatı anlamlandırmaya çalışmak evlilik ve aile kurumu için büyük bir risk oluşturmaktadır. Bireyin sadece kendisini merkeze alması, paylaşımdan uzaklaşması, tüketim olgusu üzerinden kendisini var etmeye çalışması hayatın paylaşılmasını öngören evlilik ve aile ilişkilerine engel teşkil etmektedir. Bu nedenledir ki modern dünyada evliliğe ve aile oluşturmaya yönelik ilgi giderek azalmaktadır. Bireyselleşme olgusunun baş göstermesiyle boşanmalar artmakta, insanlar evliliğe yönelmemekte veya mümkün olduğunca geç evlenmektedirler. Evlilik yaşı giderek yükselmekte, tek başına yaşam anlayışı artış kaydetmekte ve insanlar, aile kurma, bir başkasıyla hayatı paylaşma sorumluluğundan kaçınmaktadırlar. Kendilerini merkeze alan algı giderek yaygınlaşmakta, bu anlayış tüm ilişkilerde olduğu gibi evlilik ve aile ilişkilerinde de öne çıkmaktadır. Duygulardan ziyade rasyonel kararlar önemsenmekte, uzun süreli evlilikler yerine kısa birliktelikler tercih edilmektedir. Çocuk sahibi olma düşüncesi giderek azalmakta, en az çocuk sayısı ile yetinme veya mümkünse çocuk sahibi olmama eğilimi oransal olarak giderek artmaktadır. Oysaki evlilik ve aile kurumunun maddi temelleri olduğu kadar manevi temellerinin de dikkate alınması, bireyin kendisini düşündüğü kadar birlikte yaşadığı insanın sorumluluğunun alması gerekmektedir. İlginçtir ki tüketim kültürü içerisinde şekil kazanan ve sadece kendisini merkeze alan narsist yapıdaki bireylerin eğilimleri paylaşımcılığı esas almadığından genellikle evlilik ve aile kurma talepleri yerine gelmemektedir. Herkesin sadece bireysel çıkarı peşinde olduğu evlilik ve aile kurma gibi yaşam pratikleri belirli bir hesap yapılarak gerçekleştirildiğinden evlilikler çok kısa sürede sonlanabilmektedir. Dolayısıyla günümüz koşullarında evlilik ve aile kurma pratiğinin önündeki en büyük engelin tüketim kültürü tarafından şekil kazanan narsist yapıdaki insan modeli olduğu söylenebilir.

6. KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2007). *Kültür Endüstrisi, Kültür Yönetimi*, (Çev.: N. Ülner, M. Tüzel, E. Gen), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (2010), *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (Çev.: N. Ülner, E. Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Açık, Z. & Güven, S. (2012). Nanoteknoloji, Çevre ve Aile, *Tüketici Yazıları III*, (Ed.: M. Babaoğul, A. Şener, E. B. Buğday, H.Ü. TÜPADEM), Hacettepe Üniversitesi Tüketici Araştırma - Danışma Test ve Eğitim Merkezi.
- Aslan, E. (2010). Tersine Toplumsallaşma Hipotezinin Kavramsal Olarak İncelenmesi ve Ergenlerin Ailelerin Teknolojik Ürün Satın Alımı Sürecine Etkileri, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2.
- Aşkın, D. (2020). Teknoloji Çağında Aile Olmak: Dijital Aileler, Dijital Ebeveynlik ve Aile İçi Yabancılaşma, *Aile ve Sosyoloji*, (Ed.: E. Dikici, O. Tire, Z. S. Adıgüzel), Konya: Eğitim Yayınevi.
- Avyüzen Zobar, J. (2019). *Kültür Endüstrisi ve Tüketim Bağlamında Frankfurt Okulu'ndan Günümüze Birey, Tahakküm ve Özgürlük İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Bağrıyanık, B. (2020). *Katıların Akıntıya Kapıldığı Dünya: Zygmunt Bauman ve Akışkan Modernlik*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim Toplumu, Söylenceleri, Yapıları*, (Çev.: H. Deliceçaylı ve F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2015). *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları*, (Çev.: Alaeddin Şenel), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Çev.: Y. Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2013). *Akışkan Gözetim*. (Çev.: E. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016). *Cemaatler, Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*. (Çev.: N. Soysal). İstanbul: Say Yayınları.
- Bayhan, V. (2011), "Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: Tüketiyorum Öyleyse Varım", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (43), Ss:221-248.
- Dal, N. E. (2017). Tüketim Toplumu ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (19), Ss:1-21.
- Duman, M. Z. (2014). *Tüketim Toplumu "Eleştirel bir bakış"*, 1. Baskı. Ankara: Kadim Yayınları, s.68-70.
- Duman, M. Z. (2021). *Zygmunt Bauman Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Göcen, G. (2013), İbn Haldun'un Toplum ve İnsan Yaklaşımının Günümüze Düşen İzdüşümleri: Tüketim Toplumu ve Narsist İnsan, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt.8. Ss:175-198.
- Güleç, C. (2015), "Thorstein Veblen ve Gösterişçi Tüketim Kavramı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:38, Yıl: 2015/1, Ss:62-82.
- Güven, M. (2019). *Narsizm, Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kaplan, Y. (2005). Antikiteden Postmodernite: Tanrısız Araziden İnsansız Arazi'ye Paganizmin Serüvenleri, *Siyaset Düşünce Dergisi*, Sayı:21, Ss. 139-169.
- Kara, B. (2018). Türkiye'de Aile Yapısının Değişimine Etki Eden Dinamikler, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (40), Ss:374-385.
- Nar, M. Ş. (2015). Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 37, ss:941-954.
- Özbölük, T. (2019). Sahipliğin Sıkıcılığında Erişimin Özgürlüğüne Karşı Kaçış: Akışkan Tüketime İlişkin Kavramsal Bir Çerçeve. *Journal of Economy Culture and Society*. Ss:257-276.
- Özben, M. (2015). *Yapay Kutsallıklar-Postmodern Dönemde Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tekin, M. (2011). *Kutsal Sekülerizm*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Parlar, H. & Turan, G. (2018). Medyanın Aile Harcamalarına Etkisi ve Ailenin Ekonomik İşlevinin Önemi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, Sayı:33.
- Poyraz, E. & Özalp, H. (2016). Kültür Endüstrisi ve Tüketim Bağlamında "Örnek Aile" filminin Bir Analizi, *Intermedia International e-Journal*, 3(5).
- Şimşek, M. E. (2016). *Modernite, Postmodernite ve Bauman*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Şişman, N. (2020). *Hüsamettin Arslan: Modern İnsan Gözleriyle Düşünür*, (Söyleşi), <https://www.gzt.com/nihayet/modern-insan-gozleriyle-dusunur-3565666> (Erişim Tarihi: 03.01.2023).

SAĞLIK HİZMETİ KALİTESİNE AKREDİTASYON VE SERTİFİKASYON SÜREÇLERİNİN ETKİSİ

Dr. İpek AYDIN

Dokuz Eylül Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-9355-5712

GİRİŞ

Son 20 yılda tüm sektörlerde yer alan işletmeler için tüm süreçlerin planlandığı, takip edildiği ve değerlendirildiği bir kalite sisteminin kurulması ve devamlılığının sağlanması hedeflenmektedir. İşletmeler proaktif bir yaklaşımı benimseyerek ürün ve hizmetlerini üretmek ve nihai tüketiciye sunmak amacını taşımaktadırlar. Özellikle hataların düzeltilmesi daha maliyetli ve zaman alıcı olduğundan öngörülmesi olabilmemesinin bir yolunun da kalite sistemlerinin oluşturulması olarak görülmüştür.

Sağlık hizmetlerinin acil ve ertelenemez olması, hata ve belirsizliklere karşı duyarlı olması, talep esnekliğinin katı olması, arzın talep yaratması, eş zamanlı olarak üretilip tüketilmesi gibi kendisine has özelliklerinden dolayı kaliteli hizmet sunumu gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Sağlık hizmetinin standardizasyonu hizmet kalitesi ile doğrudan ilişkilidir (Berssaneti ve diğerleri, 2016). Özellikle sağlık hizmetlerinde arzın talep yaratması söz konusu olduğundan, sağlık hizmeti almak için gelen hastalar kendilerine konacak tanı ve tedavi süreci ile ilgili bilgiye sahip değildirlere. Sağlık personeli, hastaya uygun tanı ve tedavi sürecini planlar ve hasta yerine talep etmektedir. Bu nedenle hastaların gözünden hizmet kalitesi, fonksiyonel kalite boyutları kapsamında değerlendirilebilmekte ve teknik kaliteyi değerlendirilememektedir. Sağlık hizmeti sunan işletmenin kalite belgesine sahip olması hastanın hastaneye güven duyması ve uygun olan hizmetin sunulacağına dair inanç geliştirmesine katkı sağlayabilir.

Sağlık hizmeti sunan işletmelerde bir kalite belgesine sahip olmak veya akredite olmak hizmet sunumunun belirli bir standart çerçevesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu durum hem işletmenin kendi içi süreçlerinde bir otokontrol sistemi yarattığı gibi, işletme ile ilgili olarak hastaların, hasta yakınlarının ve toplumun gözünden olumlu bir imaja sahip olması anlamına gelebilir. Bir kalite sistemine sahip olmanın bir takım olumlu özellikleri olduğu düşünülmekte ve gerçekleştirilen çalışmalarla doğruluğu ispatlanmaya çalışılmaktadır. Bu çalışma

çerçevesinde de literatürde sağlık hizmetlerinde gerçekleştirilen sertifikasyon ve akreditasyon süreçlerinin etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sertifikasyon ve akreditasyon süreçlerinin hasta güvenliği, yeterlik ve verimlilik, hasta odaklılık, zamanında hizmet sunumu, erişilebilirlik ve eşitlik boyutlarına olumlu, olumsuz ve negatif etkileri kapsamında ele alınmıştır.

1 Kalite Kavramı ve Boyutları

Hizmet kalitesine ilişkin gerçekleştirilen tanımlar ele alındığında, genellikle müşteri ihtiyaç ve beklentileri üzerine odaklanıldığı söylenebilir (Parasuraman ve diğerleri, 1988). Parasuraman ve diğerleri (1985) hizmet kalitesini müşteri beklentileri ile müşterinin algıladığı hizmet arasındaki fark olarak tanımlamıştır. Beklentiler, hizmeti sunan işletmenin müşteri tarafından sunulması gerektiğini düşündüğü istekler olarak ifade edilebilirken, algılar ise, tüketicinin hizmeti sunan işletmeyi değerlendirmelerini içermektedir (Lim ve Tang, 2000). Diğer kamu hizmetleriyle kıyaslandığında sağlık hizmetleri üzerinde hassaslıkla durulması gereken ve mümkün olduğunca yüksek kalitede sunulması gereken bir hizmet türüdür. Sağlık hizmetleri, özellikle itibariyle doğrudan insan hayatı ile ilgilidir ve hataların oluşma olasılığı göz ardı edilememektedir. Bu hataların hem manevi hem de maddi kayıpları oldukça yüksektir ve bu nedenle sağlık hizmeti sunan işletmelerde kaliteli hizmet sunumu kaçınılmazdır (Devebakan, 2006).

Gronroos (1984), hizmet kalitesini üç temel boyut altında incelemektedir. Bunlar teknik kalite, fonksiyonel kalite ve imajdır.

1.1 Fonksiyonel Kalite

Fonksiyonel kalite hizmetin müşteriye sunulma şekli ile ilgilidir. Sağlık hizmetlerinde hasta ve yakınları sağlık hizmetinin kalitesini değerlendirirken genellikle fonksiyonel kalite çerçevesinde değerlendirme yapmaktadırlar.

Parasuraman ve arkadaşları (1988) hizmet kalitesini beklenen ve algılanan hizmet kalitesi arasındaki fark olarak belirlemiş ve müşteri algısını ölçmek amacıyla on temel boyuttan oluşan SERVQUAL modelini ortaya koymuşlardır. Daha sonra boyutlar arasındaki benzerlikler ve bütünleştirilebilir özelliklerden dolayı bu modeli beş boyut altına toplayarak modeli güncellemişlerdir. Bu kapsamda oluşturdukları yeni modelin boyutları; fiziksel özellikler, güvenilirlik, cevap verilebilirlik, güvenlik ve empati olarak belirlenmiştir. Model boyutlarına ilişkin açıklamalara aşağıda yer verilmektedir (Parasuraman ve diğerleri, 1986).

Fiziksel Özellikler: Bir işletmenin sahip olduğu fiziksel olanaklar, makineler, ekipmanlar, yazılı materyaller, temizlik ve çalışanların dış görünüşü ile ilgili özellikleri ifade etmektedir.

Güvenilirlik: Sunulan sağlık hizmetinin söz verildiği gibi, güvenilir ve doğru bir biçimde yerine getirilmesini ifade etmektedir.

Cevap Verebilirlik: Sağlık hizmetini sunarken sağlık personelinin hastalara yardım etme, yönlendirebilme ve bekleme sürelerinin fazla olmaması gibi hızlı hizmet sağlama özelliklerini içermektedir.

Güvenlik: Sağlık hizmeti sunan personelin bilgili olması ve nezaketli davranması, güvenilir olması ve hasta ve yakınlarının onlara olan itimadını ifade etmektedir.

Empati: Sağlık hizmeti sunan işletmenin hasta ve yakınlarına gösterdiği bireysel ilgi ve özeni ifade etmektedir.

1.2 Teknik Kalite

Teknik kalite, sunulan hizmetin teknik olarak doğru olması ve prosedürlerin doğru bir şekilde uygulandığını ifade etmektedir (Rashid ve Jusoff, 2008). Sağlık hizmetleri çerçevesinde tıbbi olarak hastaya konulan teşhisin doğruluğu, uygulanan prosedürlerin uygunluğu ve profesyonellik çerçevesinde sağlık hizmetinin sunumu teknik kalitenin gereklilikleridir. Teknik kalite sağlık personelinin gerçekleştirilmesi gereken işleri gerçekleştirirken onların yetkinlikleri üzerine odaklanmaktadır. Teknik kalite öncelik bakımından en ön sırada gelse de hasta ve yakınları konulan tanı ve tedavi yönteminin kalitesini değerlendirecek bilgiye sahip değildirler (Babakus ve Boller, 1991). Gerçekleştirilen çalışmalarda da teknik kalite dışındaki diğer faktörlerin hastalar gözünden genel sağlık hizmeti kalitesinin daha çok etkilediği ve teknik kaliteden bile daha önemli görüldüğü ortaya konmuştur (Soliman, 1992). Teknik kalitenin değerlendirilmesi amacıyla akran değerlendirilmesi şeklinde bir takım değerlendirmeler gerçekleştiriliyor olmasına karşın hastalar bakış açısından bu konuyu değerlendirme mümkün olmamaktadır.

1.3 İmaj Kalitesi

Hizmet kalitesi boyutların bir de imaj kalitesidir. Kurumsal imaj, tüketicilerin algıladıkları hizmet kalitesi üzerinde etkili olabilmektedir. Gronroos'un Modelinde teknik ve fonksiyonel kalite imajı imaj da algılanan kaliteyi etkilemektedir.

Diğer kalite boyutlarında olduğu gibi, dış iletişim, fiyat, fiziksel özellikler, ulaşılabilirlik ve sağlık hizmeti sunan işletmenin sağlık çalışanlarının istekliliği, yeterliliği ve davranış biçimleri gibi bir takım faktörler bu imajı etkileyebilmektedir (Ghobadian ve diğerleri, 1993). Grönroos'a göre bir kişi bir işletme işle ilgili olarak (kurum imajı) olumlu düşünceler hissediyorsa, teknik ve fonksiyonel kalite çerçevesinde değerlendirebileceğimiz bazı sıkıntılı durumları göz ardı etme eğilimde olacaktır. Ancak bu olumsuz durumların devam etmesi durumunda kişinin sağlık işletmesi ile ilgili duygu ve düşüncelerinde olan olumlu kurum imajı da olumsuz yönde etkilenebilir. Bunun aksine, birey üzerinde olumsuz bir imajı olan sağlık işletmeleri için de sağlık işletmesinin sunduğu hizmet ne kadar iyi olursa olsun, hasta ve yakınlarının duygu ve düşünceleri nedeniyle onların gözünde hedeflediği noktada olmayabilir (Grönroos, 1988:12).

2 Sağlık Hizmetlerinde Kalite

Sağlık hizmetleri kalitesi, birey ve toplumun arzulanan sağlık çıktısına ulaşma derecesi olarak tanımlanabilir (IoM, 1990:3) ve hasta güvenliği, hasta odaklılık, eşitlik, erişim, verimlilik ve etkililik olmak üzere çok farklı boyutu içermektedir. Sağlık hizmetlerinde standart bir ürün yoktur. Hizmet sunumu her hastaya göre farklılık gösterebilmektedir ve tutarlılık yoktur. Bu nedenle sağlık hizmetinin kalitesini değerlendirme oldukça zordur (Mainz, 2003). Değerlendirmenin zorluğu nedeniyle, sağlık hizmeti sunan işletmeler için sertifikasyon ve akreditasyon, sağlık hizmeti kalitesini değerlendirmek ve iyileştirmek amacıyla dünya çapında kabul gören uygulamalar olmuştur.

Sağlık hizmetlerinde sertifikasyon ve akreditasyon, sağlık hizmetleri için kabul edilmiş standartlara göre sağlık hizmeti sunan işletmelerin sistematik olarak değerlendirilmesi olarak ifade edilebilir (Jovanovi, 2005). Akreditasyon sürecinin, prosedürlerin standardizasyonu ve yönetim sisteminin kurulması olmak üzere iki temel faydası olduğunu söylemek mümkündür (Oliveira ve Matsuda, 2016). Ek olarak, bakım süreçlerine rehberlik etmek için önceden belirlenmiş ve açık standartların benimsenmesi, özellikle ilaç hataları gibi yerleşik ölçütler dikkate alındığında hasta güvenliğine katkıda bulunabilir (Mekory, 2017).

3 Sağlık Hizmetlerinde Kalite Yönetimi ve Akreditasyon Sistemleri

Sağlık hizmetlerinin kendilerine has arzın talep yaratması, pozitif dışsallık, bilgi asimetrisinin olması, talep esnekliğinin katı olması ve risk ve belirsizlikleri beraberinde getirmesi gibi bir takım özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikle hem kaliteli hizmet sunumunu kaçınılmaz hale getirmekte hem de kaliteli hizmet sunumunu zorlaştırmaktadır. Ülkemizde bulunan hastanelerde bu gibi nedenlerden dolayı ulusal ve uluslararası standardizasyona son dönemlerde daha fazla önem verilmeye başlanmış ve bu çerçevede ulusal ve uluslararası sertifikasyon ve akreditasyon için işletmelerde sistem kurulması yönünde ciddi kaynak aktarımlarında bulunulmaya başlanmıştır.

Sağlık kurumlarında akreditasyon, sağlık hizmeti sunan bir işletmenin, belirlenen performans standartlarına göre bağımsız bir kuruluş tarafından değerlendirilmesini ifade etmektedir. Bu süreçte sağlık hizmeti sunan işletmeler kendi içlerinde bir öz değerlendirme sürecini de başlatmış olmaktadır. Değerlendirme sürecini yürüten kuruluş, değerlendirilen sağlık kurumu ile hiçbir bağlantısı olmayan bağımsız bir kuruluştur. Bu kapsamda, akreditasyon, işletmenin, işletme dışından değerlendirildiği (dış tetkik) bir süreçtir ve genelde işletmeler akredite edilmeye gönüllü olmaktadır. Akreditasyon standartları olarak, açık, anlaşılır, ulaşılabilir ve hedeflenebilir standartlardır. Akreditasyon süreci, sağlık hizmetlerinde önemli bir kalite geliştirme, değerlendirme ve yönetim aracı olarak değerlendirilebilir.

Sağlık kurumlarında sertifikasyon (belgelendirme), bireylerin veya sağlık hizmeti sunan işletmelerin önceden belirlenmiş bir takım standartlara uygunluğunun belgelendirmeye yetkili bir kurum tarafından onaylandığı bir süreçtir. Bireylerin sertifikasyonu herhangi bir uzmanlık alanı doğrultusunda bireyin yetkinliğin olduğunu ifade etmektedir. Bir kişi TSE tarafından düzenlenen ISO 9001 Kalite Yönetimi Standardı Dış tetkicisi eğitimini alıp başarı ile tamamlarsa bu kişiye bir sertifika verilir ve birey bu görevlerde yer alabilme özelliğini kazanmış olmaktadır. İşletme sertifikasyonunda ise işletmenin belirlenmiş bir takım standartlara uygun olarak uygun hizmet sunumu, ürün üretimi, teknoloji veya kapasiteye sahip olduğunun onaylandığı bir süreci ifade etmektedir.

3.1 Sağlık Bakanlığı Sağlıkta Kalite Standartları

Türkiye’de bulunan tüm sağlık kurum ve kuruluşlarının değerlendirilmesi süreci oldukça kapsamlı bir yapıyı ifade etmektedir. Hem merkez planlaması, hem de uygulama birimleri olarak sağlık kurum ve kuruluşlarının çok büyük özverisini gerektirmektedir. 2017 yılından itibaren Bakanlık tarafından eğitime tabi tutulan sertifikalı SKS değerlendiricileri ile sağlıkta kalite değerlendirmeleri tüm ülke genelinde kamu, üniversite ve özel tüm sağlık kuruluşlarında yürütülmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Türkiye Sağlıkta Kalite Sistemi’ne ilişkin çalışmalar 27.06.2015 tarih ve 29399 sayılı “Sağlıkta Kalitenin Geliştirilmesi ve Değerlendirilmesine Dair Yönetmelik” kapsamında gerçekleştirilmektedir. Sağlıkta Kalite Sistemi ülke genelindeki Sağlık Bakanlığı ve tüm örgütlerinde çalışan bireyleri ve diğer tüm paydaşları kapsamaktadır.

Sağlıkta Kalite Sistemi sürecini planlayan, tasarlayan ve denetleyen yapı Sağlık Bakanlığı, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğüdür. Ancak sürecin uygulayıcıları tüm sağlık kurum ve kuruluşlarının bünyelerinde yer alan Kalite Yönetim Birimleridir. Bu birimler görev ve sorumlulukları çerçevesinde sağlık kurum ve kuruluşlarında kalite iyileştirme ve geliştirme süreçlerini gerçekleştirmekte ve SKS çerçevesinde değerlendirme süreçlerinden sorumlu olmaktadır.

3.2 Türk Standartlar Enstitüsü Tarafından Belgelendirme Yapılan Sistemler

Türk Standartlar Enstitüsü tarafından özellikle sağlık hizmeti sunan işletmelerde TS EN ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi, TS EN ISO 13485 Tıbbi Cihazlar Kalite Yönetim Sistemi, TS EN 15224 Sağlık Hizmetleri Kalite Yönetim Sistemi konularında eğitim ve belgelendirme faaliyetlerini sürdürmektedir.

3.2.1 9001 - Kalite Yönetim Sistemi

Değişen dünya koşullarında işletmelerin varlıklarını sürdürebilmelerinin yolu, bütün sektörlerde müşteri ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda ürün üretilmesi ve hizmet sunumunun sağlanmasıyla gerçekleşebilmektedir. Bu durum, işletmelerde ürün veya hizmetin tasarımından başlayarak üretim, pazarlama ve satış sonrası hizmetlere kadar uzanan tüm süreçleri kapsayan ve sürekli gelişmeyi hedefleyen Kalite Yönetim Sisteminin kurulması ve uygulanması yoluyla olabilmektedir. Kalite Yönetim Sistemi çerçevesinde TS EN ISO 9001 Kalite Yönetimi

Sistem Standartları, 1987 yılında yayınlanmış ve bu tarihten itibaren oldukça ilgi görmüş, yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmış ve etkililiği çalışmalarla değerlendirilmiş bir uluslararası Standartlar haline gelmiştir (TSE, 2022a).

TS EN ISO 9001; Kuruluşta kalite anlayışının gelişimini, Kârın, verimliliğin ve pazar payının artmasını, Etkin bir yönetimi, Maliyetin azalmasını, Çalışanların tatminini, Kuruluş içi iletişimde iyileşmeyi, Tüm faaliyetlerde geniş izleme ve kontrolü, İadelerin azalmasını, Müşteri şikayetinin azalması, memnuniyetin artmasını, Ulusal ve uluslararası düzeyde uygulanabilirliği sağlamaktadır (TSE, 2022a).

3.2.2 13485 - Tıbbi Cihazlar Yönetim Sistemi

Avrupa Birliğine uyum sürecinde tıbbi cihaz üreten tüm işletmeler belirlenmiş yasal zorunlulukları yerine getirebilmek, hedef müşterinin beklentilerini karşılamak, kurumsal verimliliklerini arttırabilmek ve yasal olarak bir güvence oluşturmak amacıyla bir kalite sistemi kurmak ve bu kalite sistemini belgelendirmeyi hedeflemektedirler. TS EN ISO 13485 Standardı, medikal sektörde faaliyet gösteren işletmeler için temel kalite sistemi şartlarını ortaya koymaktadır (TSE, 2022b).

TS EN ISO 13485; Kuruluşta bir kalite sistemi kurarak, kalite bilincini yerleştirmeyi, Mevcut yasal mevzuatlara uymayı, Müşteri ihtiyaç ve beklentilerini karşılamayı, Müşteri memnuniyetini arttırmayı, Sistemin aksayan yönlerini tespit ederek, düzeltme olanağını, Geri çağırımları önlemeyi, Kârın, verimliliğin ve pazar payının arttırılmasını, Bitmiş üründen kaynaklanabilecek riskleri ortadan kaldırmayı, Sistemin etkinliğinin sürekliliğini, Ürünlerde CE işareti kullanabilmek için etkin bir yol izlemeyi, Ulusal ve uluslararası düzeyde uygulanabilir bir yönetim sistemine sahip olmayı sağlamaktadır (TSE, 2022b).

3.2.3 15224 - Sağlık Hizmetleri Kalite Yönetim Sistemi

Sağlık Hizmetleri Kalite Yönetim Sistemi, sağlık hizmeti sunan işletmeler için, sağlık sektörüne has bir kalite yönetim sistemi standardıdır. Sağlık hizmetleri sunan işletmeler tarafından tek başına tercih edilebilecek bir yönetim sistemi standardıdır.

Bu standarttaki şartlar, TS EN ISO 9001:2008 şartları ve sağlık hizmetlerine özel ek tanımlamaları içermektedir. Bu standart, sağlık hizmetleri, örneğin temel

sağlık, hastane öncesi bakım ve hastane servisleri, üçüncül sağlık hizmetleri, bakım evleri, düşkünler evleri, önleyici sağlık hizmetleri, zihinsel engelliler bakım hizmetleri, dişçilik, fizik tedavi, meslek hastalıkları sağlık hizmetleri, rehabilitasyon merkezleri ve eczaneler olmak üzere tüm sağlık hizmeti sunan işletmeler tarafından uygulanabilecek bir yönetim sistemi standardıdır (TSE, 2022c).

Bu standart ile sağlık hizmeti sunan işletmeler; faaliyetlerinin planlanması ve kontrolü, sağlık hizmetlerine yönelik süreç yönetiminin desteklenmesi, Etkili süreç yönetimi çerçevesinde, süreç hatalarının azaltılması ve hizmet maliyetlerinin düşürülmesi, risk tabanlı bir yönetim sistemi standardı olduğundan dolayı, klinik hizmetlerde kontrol ve risk yönetimini sağlamaktadır. TS EN 15224 belgesi genel olarak yeni kurumsal müşterilere erişmek için bir ön koşul sağlamaktadır. Ülkemizdeki sağlık turizmi faaliyetlerini desteklemekte ve Avrupa'dan gelen hasta ve yakınlarına için güvenli hizmet sunumu için bir güvence vermektedir. Tüm yönetim sistemi belgelendirmelerinde olduğu gibi, yıllık denetim süreci ile işletmelerin dinamik yapısının korunmasına yardımcı olmaktadır (TSE, 2022c).

3.3 Joint Commision International (JCI)

JCI uluslararası düzeyde sağlık hizmeti sunumunun kalitesini geliştirmek, iyileştirmek ve sunulan sağlık hizmetine güveni artırmak amacı ile faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. JCI, sunulan sağlık hizmetinin kalitesini ve güvenliğini artırmak amacıyla, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organizations (JCAHO) tarafından uluslararası akreditasyonun gerçekleştirilmesi amacıyla oluşturulan bir birimdir. JCI'nin denetim alanını, Hastaneler, Klinik laboratuvarları, Hasta nakil hizmetleri, birinci basamak sağlık hizmeti sunan işletmeler ve ayakta tedavi hizmeti sunan sağlık işletmeleri oluşturmaktadır (JCI, 2022).

JCI Standardı'nın iki ana başlığı vardır. Bunlar hasta odaklı standartlar ve organizasyon odaklı standartlardır. Hasta odaklı standartlar; uluslararası hasta güvenliği hedefleri, hasta odaklı bakım, bakıma erişim ve bakımın sürekliliği, hastaların bakımı, hastaların değerlendirilmesi, anestezi ve cerrahi bakım, ilaçların yönetimi ve kullanımınıdır.

Organizasyon odaklı standartlar; yönetim, liderlik ve yönlendirme, kalite iyileştirme ve hasta güvenliği, tesis yönetimi ve güvenliği, enfeksiyonların önlenmesi ve kontrolü, çalışan nitelikleri ve eğitimi ve bilgi yönetimidir.

4 Sağlık Hizmetlerinde Kalite Boyutlarına Sertifikasyon ve Akreditasyon Sistemlerinin Etkileri

Sağlık hizmetlerinde, sağlık kalite göstergeleri üzerinde hastane sertifikasyonu ve akreditasyonunun etkileri değerlendirildiğinde genellikle olumlu etkileri olduğu ortaya konmuştur (Al-Awa ve diğerleri, 2011; Lichtman ve diğerleri, 2009; Berssaneti ve diğerleri, 2016; Oliveira ve diğerleri, 2019; Markovic-Petrovic ve diğerleri, 2018; Sekimoto ve diğerleri, 2008). Ancak gerçekleştirilen bazı çalışmalarda da akreditasyon ve sertifikasyonun herhangi bir etkisinin olmadığına yönelik bulgular ortaya konmuştur. Genel olarak bu etkileri altı temel sağlıkta kalite göstergesi çerçevesinde değerlendirmek mümkün olabilir. Bu göstergeler; hasta güvenliği, yeterlik ve verimlilik, hasta odaklılık, zamanında hizmet sunumu, erişilebilirlik, eşitlik hizmet sunumu olarak belirlenmiştir.

4.1 Hasta Güvenliğine Etkileri

Sağlık hizmetlerinin sunumu sırasında kaliteli hizmet üretimi gerçekleştirmenin en önemli gereklerinden biri hasta güvenliğini sağlamasıdır. Hasta güvenliği, sağlık hizmeti sunumunun öncesinde, esnasında ve sonrasında hastanın hastanede aldığı hizmet nedeniyle herhangi bir olumsuz olayla karşılaşmamasıdır. Oluşabilecek olumsuzlukların önlenmesi; ancak proaktif bir yaklaşımla gerçekleştirilebilmektedir. Hasta güvenliğinde amaç hataların gerçekleşmeden önlenmesinin sağlanmasıdır. Hatalardan ders alındığı, sürekli iyileştirmenin benimsendiği ve herkesin katılımının sağlandığı bir hasta güvenliği kültürünü oluşturmak önemlidir. Kalite yönetim sistemleri bu kültürün oluşturulmasında ve benimsenmesinde büyük rol oynayabilir. Gerçekleştirilen çalışmalarda da akreditasyon ve sertifikasyon sistemlerinin hasta güvenliği kapsamında değerlendirilebilecek noktalar üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Öncelikle Sekimoto ve arkadaşları (2008) tarafından gerçekleştirilen çalışmada akreditasyon çalışmalarının enfeksiyon kontrolü üzerinde olumlu etkileri ortaya konmuştur. Üniversite hastanelerinde gerçekleştirilen diğer bir çalışmada kalite belgesinin enfeksiyonlar, istenmeyen olaylar, bakım süreçleri üzerinde olumlu etkileri olduğu belirlenmiştir (Al-Awa ve diğerleri, 2011).

Shaw ve arkadaşları (2010) ve Devkaran arkadaşları (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda akreditasyonun hasta güvenliği ve klinik uygulamalarda olumlu etkileri ortaya konmuştur. Ayaktan ve yatarak hastaları kapsayan diğer bir çalışmada, akreditasyon çalışmalarının kanıta dayalı bakım kalitesini olumlu yönde etkilediğine yönelik bulgular tespit edilmiştir (Kim ve arkadaşları, 2010). Lutfiyya ve arkadaşları (2009) tarafından acil servisler üzerinde

gerçekleştirilen çalışmada da akreditasyonun daha iyi tedavi hizmeti sunumunu sağladığına yönelik bulgular ortaya konmuştur.

4.2 Verimlilik ve Etkililiğe Etkileri

Sağlık hizmetlerinde kalite çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalarda hasta güvenliğinden sonra en büyük amaç işletme içerisinde verimlilik ve etkililiğin sağlanmasıdır. Bu çerçevede, gerçekleştirilen çalışmalarda akreditasyon ve sertifikasyonun olumlu etkilerine yönelik çalışmalar belirlenmiştir. Chen ve arkadaşları (2003) tarafından gerçekleştirilen çalışmada verimlilik kapsamında hastane yapısı (tesisler) ve insan kaynakları üzerinde, etkililik açısından mortalite, tekrar tedavi alan hastaların yüzdesi üzerinde olumlu etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Benzer biçimde, Lichtman ve arkadaşları (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmada akreditasyon çalışmalarının hastane kaynaklı ölüm oranlarının düşmesi ve hastaneye tekrar yatış oranının düşmesi gibi olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Bir eğitim hastanesinde gerçekleştirilen çalışmada gerçekleştirilen çalışmada hastalara uygulanan ilaç sayısında azalma olduğundan maddi kaynaklar bakımından verimlilik üzerinde etkisi olduğu ortaya konulmuştur (Al-Sughayir, 2014).

Shaw ve arkadaşları (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada akreditasyonun klinik liderlik üzerinde olumlu etkilerinin olduğu kanıtlanmıştır. Sekimoto ve arkadaşları (2008) tarafından gerçekleştirilen diğer bir çalışmada akreditasyonun hastane yapısı ve insan kaynakları üzerinde olumlu etkileri ortaya konmuştur. Özel hastanelerde yürütülen akreditasyon çalışmalarının personel devir hızı ve tıbbi kayıtlardaki eksikliklerin oluşması üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ortaya konulmuştur (Halasa ve diğerleri, 2015).

Berssaneti ve arkadaşları (2016) tarafından 11 kamu hastanesi ve özel hastanede gerçekleştirilen çalışmaya göre akreditasyon ve sertifikasyon çalışmalarının yönetim fonksiyonlarının (süreçlerin standardizasyonu, risk yönetimi, sürekli iyileştirme, stratejik planlama vb.) kalitesi üzerinde olumlu etkileri belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, üç hastanede gerçekleştirilen diğer bir çalışmaya göre hemşirelerin iş tatminlerinde olumlu bir yükselme olduğu ortaya konmuştur (Oliveira ve arkadaşları, 2019)

4.3 Hasta Odaklılığa Etkileri

Tıp Enstitüsü hasta odaklılığı, "hastalarla ilgili tüm klinik kararlarda bireysel hasta tercihlerine, ihtiyaçlarına ve değerlerine saygılı bir şekilde bakım sağlamak" şeklinde açıklamaktadır (IoM, 2001). Bu kapsamda, hasta odaklılık kalite çalışmaları sonucunda elde edilebilecek en önemli çıktılardan biri olarak görülebilir. Akreditasyon ve sertifikasyonun etkilerinin ortaya konduğu çalışmalarda hasta odaklılığı içeren boyutların da değerlendirildiği görülmektedir. Bu kapsamda olumlu etkilerin yanı sıra herhangi bir etki belirlenemeyen çalışmalara da rastlanmıştır.

Shaw ve arkadaşları (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmada akreditasyon çalışmalarının hasta hakları, geribildirim sistemi ve hasta mahremiyeti konularında olumlu sonuçlar elde edildiğine yönelik bulgular ortaya konulmuştur. Sack ve arkadaşları (2011) tarafından gerçekleştirilen kamu ve kar amacı gütmeyen hastanelerde gerçekleştirilen çalışmada belgelendirmenin bakım kalitesi ve hasta odaklılık açısından hasta algıları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya konulmuştur. nc basamak tedavi hizmeti sunana 8 kamu hastanesi üzerinde gerçekleştirilen çalışmada akreditasyonun sağlık hizmeti sunan çalışanların hastalarla olan iletişimi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya konulmuştur (Aboshaiqah ve diğerleri, 2016).

4.4 Erişilebilirlik, Zamanında Hizmet Sunumu ve Eşit Hizmet Sunumuna Etkileri

Erişilebilirlik, zamanında hizmet sunumu ve eşit hizmet sunumu, sağlık hizmetleri kalitesinin diğer önemli ıktılarındanır. Markovic-Petrovic ve arkadaşları (2018) tarafından nc basamak hastanelerde gerçekleştirilen çalışmaya göre bekleme süreleri açısından olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir. nc basamak tedavi hizmeti sunan 8 kamu hastanesi kapsamında gerçekleştirilen çalışmada akreditasyonun sağlık hizmetine erişimi konusunda herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya konulmuştur (Aboshaiqah ve diğerleri, 2016). Inomata ve arkadaşları (2018) tarafından bir eğitim hastanesinin cerrahi birimlerde gerçekleştirilen çalışmada ise ameliyat zamanı olarak değerlendirildiğinde akreditasyonun herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya konulmuş.

5 Sonuç

Sağlık hizmeti sunan işletmeler emek yoğun işletmelerdir. Sağlık personelinin sürece müdahalesi çok fazladır ve tüm kararları hasta yerine sağlık personeli vermektedir. Emeğin yoğun olması standart hizmet sunumunu etkileyebilir. Bunun yanında hizmetin standardizasyonu nihai tüketicinin hasta olmasından dolayı da zor olabilir. Sağlık hizmetlerinde her hasta kendisine özgü bir geçmişi barındırdığından standart belirlenecek prosedürleri her hastaya aynı biçimde uygulamak zor olabilir. Bu da sağlık hizmeti sunumunda standardizasyonun sağlanmasını zorlaştırabilir. Ancak, sağlık kurumlarında kalite adına gerçekleştirilecek her türlü çabanın olumlu bir katkısı olduğu düşünülebilir. Sağlık hizmetlerinde kalite boyutları çerçevesinde akreditasyon ve sertifikasyonun etkileri incelendiğinde yurt dışında çalışmaların oldukça çok olduğu ancak ülkemizde sağlık çıktıları kapsamında etkinin değerlendirilmediği yalnızca uluslararası literatürden yararlanılarak derleme yapılan bir çalışmanın olduğu görülmektedir (Avcı ve Çizmeci Şenel, 2019). Bu kapsamda, ülkemizde sağlık çıktıları açısından akreditasyon ve sertifikasyonun etkilerine yönelik çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Uluslararası literatür incelendiğinde bu sektörde sertifikasyon ve akreditasyon sistemlerinin olumlu etkilerinin oldukça fazla olduğu söylenebilmektedir. Bu sistemleri bir işletmede kurmak hem zaman hem de maddi açıdan maliyetli olabilir; ancak sağlık hizmeti sunan bir işletmenin bir kalite belgesi almak adına gerçekleştireceği çalışmalar hasta güvenliği, yeterlik ve verimlilik, hasta odaklılık, zamanında hizmet sunumu, erişilebilirlik, eşitlik hizmet sunumu çerçevesinde olumlu katkılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Aboshaiqah, A. E, Alonazi, W. B. ve Patalagsa, J. G. (2016). Patients' assessment of quality of care in public tertiary hospitals with and without accreditation: comparative cross-sectional study. *Journal of Advanced Nursing*. 72, 2750–61.
- Al-Awa, B., Jacquery, A., Almazrooa, A., Habib, H., Al-Noury, K., El Deek, B., El Hati, T. ve Devreux, I. (2011). Comparison of patient safety and quality of care indicators between pre and post accreditation periods in King Abdulaziz University Hospital. *Research Journal of Medical Sciences*. 5(1), 61–6.
- Al-Sughayir, M. A. (2014). Administered antipsychotic pro re nata medications in psychiatric inpatients. Pre- and post-accreditation comparison. *Saudi Medical Journal*. 35(2), 172–7.
- Avcı, K. ve Çizmeçi Şenel, F. (2019). Sağlık Hizmetleri Akreditasyonu: Faydası, Önemi ve Etkisi Nedir? *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*. 4(2), 221-234.
- Babakus, E. ve Boller, G. W. (1992). An empirical assessment of the SERVQUAL scale. *Journal of Business Research*, 24(3), 253-268.
- Berssaneti, F.T., Saut, A.M., Barakat, M. F. Calarge, F. A. (2016). Is there any link between accreditation programs and the models of organizational excellence? *Revista da Escola de Enfermagem da USP*. 50(4), 650–7.
- Chen, J., Rathore, S.S., Radford, M.J, Krumholz, H. M. (2003). JCAHO accreditation and quality of care for acute myocardial infarction. *Health Affairs* 22(2), 243–54.
- Devebakan, N. (2006). Sağlık İşletmelerinde Teknik ve Algılanan Kalite. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8(1), 120-149
- Devkaran, S. ve O'Farrell, P. N. (2014). The impact of hospital accreditation on clinical documentation compliance: a life cycle explanation using interrupted time series analysis. *BMJ Open*. 4: e005240.
- Ghobadian, A., Speller, S., Jones, M. (1993). Service quality: concepts and models. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 11(9), 43-66.

- Gronroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, 18 (4), 36-44.
- Gronroos, C. (1988). Service quality: The six criteria of good perceived service quality. *Review of Business*, 9, 10-13.
- Halasa, Y.A., Zeng, W., Chappy, E., Shepard, D. S. (2015). Value and impact of international hospital accreditation: a case study from Jordan. *Eastern Mediterranean Health Journal*. 21(2), 90–9.
- Inomata T, Mizuno J, Iwagami M, Kawasaki, S., Shimada, A., Inada, E., Shi-ang, T., Amano, A. (2018). The impact of Joint Commission International accreditation on time periods in the operating room: a retrospective observational study. *PLoS One*. 13(9), e0204301.
- Institute of Medicine (US) (1990). *Committee to Design a Strategy for Quality Review and Assurance in Medicare. Medicare: A Strategy for Quality Assurance*, Vol. 1. Washington, DC: National Academies Press, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK235462/> (12 Aralık 2022)
- Institute of Medicine (2001). *Crossing The Quality Chasm: A New Health System for the 21st Century*. Washington DC: National Academy Press. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK22832/pdf/Bookshelf_NBK22832.pdf#page=110 (1 Aralık 2022).
- JCI (2022). Hospital Accreditation. <https://www.jointcommissioninternational.org/accreditation/accreditation-programs/hospital/> (01 Aralık 2022)
- Jovanovi B. (2005). Hospital accreditation as method for assessing quality in healthcare. *Arch Oncology*. 13(3-4), 156–7
- Kim, Y. S., Jung, S. E., Choi, B. G., Shin, Y. R., Hwang, S. S., Ku, Y. M., Lim, Y. S., Lee, J. M. (2010). Image quality improvement after implementation of a CT accreditation program. *Korean Journal of Radiology*. 11(5), 553–9.
- Lichtman, J.H., Allen, N.B., Wang, Y., Watanabe, E., Jones, S. B., Goldstein, L. B. (2009). Stroke patient outcomes in US hospitals before the start of the Joint Commission Primary Stroke Center certification program. *Stroke*. 40(11), 3574–9.
- Lichtman, J. H., Jones, S.B., Wang, Y., Watanabe, E., Leifheit-Limson, E., Goldstein, L.B. (2011). Outcomes after ischemic stroke for hospitals

- with and without Joint Commission-certified primary stroke centers. *Neurology*, 76 (23), 1976–82.
- Lim, P. C. and Tang, N. K. H. (2000). A study of Patients' Expectations and Satisfaction in Singapore Hospitals. *International Journal of Health Care Quality Assurance*. 13(7), 290-299.
- Lutfiyya, M.N., Sikka, A., Mehta, S., Lipsky, M. S. (2009). Comparison of US accredited and non-accredited rural critical access hospitals. *International Journal for Quality in Health Care*, 21(2),112–8.
- Mainz, J. (2003). Defining and classifying clinical indicators for quality improvement. *International Journal for Quality in Health Care*. 15(6), 523–30.
- Markovic-Petrovic, G., Vuković, M.H., Jovic-Vranes, A. (2018). The impact of accreditation on health care quality in hospitals. *Military Medical and Pharmaceutical Journal of Serbia*. 75(8), 803– 8.
- Mekory, T.M., Bahat, H., Bar-Oz, B., Tal, O., Berkovitch, M., Kozler, E. (2017). The proportion of errors in medical prescriptions and their executions among hospitalized children before and during accreditation. *International Journal for Quality in Health Care*. 29(3), 366–70.
- Oliveira, J. L. C., Magalhães, A. M. M., Bernardes, A., Haddad, M. C. F. L., Wolff, L. D. G., Marcon, S. S., Matsuda, L. M. (2019). Influence of hospital accreditation on professional satisfaction of the nursing team: mixed method study. *Revista Latino-Americana de Enfermagem*. 27.
- Oliveira, J.L.C., Matsuda, L.M. (2016). Benefits and difficulties in the implementation of hospital accreditation: the voice of quality managers. *Escola de Enfermagem Anna Nery*, 20 (1), 63–9.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V., Berry, L. L. (1986). *SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring customer perceptions of service quality*. Report No. 86-108, Marketing Science Institute, Cambridge, MA.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., Berry, L.L. (1988), *SERVQUAL—A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality*. *Journal of Retailing*, 64 (1), 12–40.

- Rashid, E. W. W. ve Jusoff, K. H. (2009), Service quality in health care setting, *International Journal of Health Care Quality Assurance*. 22(5), 471-482.
- Sack, C., Scherag, A., Lütkes, P., Günther, W., Jöckel, K.-H., Holtmann, G. (2011). Is there an association between hospital accreditation and patient satisfaction with hospital care? A survey of 37,000 patients treated by 73 hospitals. *International Journal for Quality in Health Care*. 23(3), 278–83.
- Sağlık Bakanlığı (2020). Sağlık Bakanlığı Kalite Standartları. <https://shgmka-litedb.saglik.gov.tr/Eklenti/41258/0/skshastane-seti-s-61--09082021pdf.pdf> (02 Aralık 2022)
- Sekimoto, M., Imanaka, Y., Kobayashi, H., Okubo, T., Kizu, J., Kobuse, H., Mihara, H., Tsuji, N., Yamaguchi, A. (2008). Impact of hospital accreditation on infection control programs in teaching hospitals in Japan. *American Journal of Infection Control*. 36(3), 212–9.
- Shaw, C., Groene, O., Mora, N., Sunol, R. (2010). Accreditation and ISO certification: do they explain differences in quality management in European hospitals? *International Journal for Quality in Health Care*. 22(6), 445–51.
- Shaw, C. D., Groene, O., Botje, D., ve diğerleri (2014). The effect of certification and accreditation on quality management in 4 clinical services in 73 European hospitals. *International Journal for Quality in Health Care*. 26(Issue suppl_1),100–7.
- Soliman, A. (1992). Assessing the quality of health care: a consumerist approach. *Health Marketing Quarterly*. 10(1-2), 121-41.
- TSE (2022a). 9001 - Kalite Yönetim Sistemi. <https://www.tse.org.tr/IcerikDetay?ID=2438&ParentID=62> (02 Aralık 2022)
- TSE (2022b). 13485 - Tıbbi Cihazlar Yönetim Sistemi. <https://www.tse.org.tr/IcerikDetay?ID=2438&ParentID=69> (02 Aralık 2022)
- TSE (2022c). 15224 - Sağlık Hizmetleri Kalite Yönetim Sistemi. <https://www.tse.org.tr/IcerikDetay?ID=2438&ParentID=1063> (02 Aralık 2022)

ISBN: 978-625-6971-44-8

GÖRSEL ETNOGRAFİ: NALLIDERE KÖYÜ ÖRNEĞİ

Doktora Öğrencisi Rabia DEMİR GÜVENLİ

Başkent Üniversitesi
Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı
ORCID:0000-0001-9600-3051

GİRİŞ

Modernleşmenin ve Sanayi Devrimi'nin önemli simgelerinden biri şüphesiz fotoğraftır. Fotoğraf, resim ve görsel sanatın birikimlerinden doğan aynı zamanda insanın yaşam pratiklerini olduğu gibi yansıtan bir buluştur. “Her buluş, bir yandan kendisinden önce gelen bir dizi deneyim ve bilgi birikiminin diğer yandan da toplumsal ihtiyaçlarının çerçevesinde biçimlenir” (Freund, 2006: 25). Bu bağlamda her türlü icat tarihinden ayrı düşünülemez ve geleceğe de sınımsız bağlıdır. Dolayısıyla teknolojinin gelişmesiyle beraber sürekli değişen ve gelişen fotoğraf, kitle iletişimi, sanat ve bilim gibi çeşitli alanlar için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Fotoğraf; toplumsal gerçekliği olduğu gibi aktarmasının yanında, yaşanan bir olaya kanıt olabilme özelliği ile belge niteliğinin olması gerek pozitif bilimlere gerekse sosyal bilimlere katkı sağlar.

Fotoğraf icat edildiği dönemlerde, pozitif bilim ile sosyal bilim arasında bir köprü görevi görmüş ve her iki bilim dalına da veri sağlamıştır. Doğa ile insan veya insan ile insan arasındaki tüm etkileşimleri daha kolay gözleme imkanı sunan fotoğraf, geçmişten günümüze nelerin olup bittiği konusunda bilimin her dalına ışık tutar. “Pozitivizm, fotoğraf ve sosyolojinin uygulamada dayanıklılığını sağlayan şey, bilimciler ve uzmanların kaydettiği gözlemlenebilir, niteliği ölçülebilir olguların bir gün insanlığa doğa ve toplum hakkında ve onları bir düzen içinde tutacak şekilde eksiksiz bilgi sunacağı inancıdır” (Berger, 2007: 90). Fotoğraf ve buharlı tren ile buharlı geminin bulunuşu 19. yüzyılda aynı döneme denk gelmesiyle deniz aşırı ülkelere yolculuklar gerçekleşmiş, farklı coğrafyalarda yaşayan yabancılar ile iletişime geçilmiş ve yaşamlarına dair imgeler kaydedilme fırsatı bulmuştur. “Sömürgecilik döneminde teknolojik devrimin simgelerinden biri olan fotoğraf, *öteki*yi kategorize etmek, tanımlamak, ona egemen olmak ve kimi zaman da bir *öteki* icat etmek amacıyla kullanılmıştır” (Scherer, 1990: Giriş). Bu bağlamda sömürgeci devletlerin farklı kültürleri incelemesinde,

bu kültürlerin güçlü ve zayıf yönlerini anlamalarında, kaynakları öğrenmelerinde ve kullanmalarında dolayısıyla güçlü devletlerin ilerlemesinde de fotoğraf önemli bir rol oynamıştır.

Bu araştırmada, görsel etnografi ve icat edildiği zamandan bugüne sosyal bilimlerde alanında araştırmalara konu olan fotoğrafın önemi üzerine durulmaktadır. Görsel etnografi araştırmalarında, toplumların kültürel kodlarını incelemek, bir grubun sosyal yaşantısını betimlemek, doğa ile insanı veya her birini ayrı ayrı gözlemlemek gibi konular ele alınmaktadır. Çeşitli kültürlerle ait etnografik fotoğraflar, yapılan bilimsel araştırmalara önemli bir veri kaynağı olarak saha çalışmalarına ve literatüre katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte sahada özenle elde edilen fotoğrafların, her birinin ayrı ayrı etnografik metinler sunduğu değerlendirilerek incelenmesi, elde edilen bulgu ve sonuçların sosyal bilimlerde araştırmacılara bir yol haritası olacağı değerlendirilmektedir.

Bu araştırmada Ankara ili Nallıhan ilçesinin bir köyü olan Nallıdere köyünde çekilen fotoğraflar incelenecektir. Ankara'nın Nallıhan ilçesinin köylerinden biri olan Nallıdere köyü, geçmiş tarihe ayna tutan ve özgün mimari yapılar olan ahşap evleriyle dikkat çekmektedir. Her birinin 100 yaşından fazla olduğu bilinen Nallıdere'deki ahşap evlerin, köyün ustaları tarafından inşa edildiği söylenmektedir. Yaklaşık 70 hane bulunan bu köyde neredeyse ahşap evlerin tamamı yıkılmadan günümüze kadar özgünlüğünü korumuştur. Fakat son yıllarda gençler, eğitim veya çalışma koşullarının olmaması sebebiyle göç etmiş, böylece köyde yalnızca 20-25 hanede yaşayan yaşlı bireyler kalmıştır. 1980'li yıllara kadar, çeltik, tiftik keçisi ve ipek böcekçiliği ile uğraşan köylüler yaşam alanlarını terk edip kentlere göç ettikçe her biri korunması gereken kültür varlığı niteliğinde olan ahşap evler de kaderine terk edilmiştir (<https://acikgazete.com/>).

Bir zamanlar Anadolu ile İstanbul arasında geçiş güzergahı olan Nallıhan ilçesinin Nallıdere köyü, ticari kervanlar için bölgedeki önemli yollardan biriyken karayollarının gelişmesi ve farklı yolların bulunmasıyla bu özelliği zamanla unutulmuştur. Köylülerin verdiği bilgilere göre geçmişte Nallıdere'de bulunan han ve küçük bir cami, yakınlarda yer alan ve Anadolu inanç kültüründe önemli bir yeri bulunan Taptuk Emre'nin türbesini ziyaret etmek için gelenlerin konaklama mekanı olarak kullanılmıştır (<https://acikgazete.com/>).

Nallıdere köyünün tarihi 1400 lü yıllara kadar dayanmakta ve ipek yolu üzerinde yer almaktadır. Ev yapıları ahşap olan bu köyde, yüz yılı aşkın evler bulunmaktadır. Halk veya devlet tarafından restore edilmeyen köy evleri, tarihi bir müze niteliğindedir. Bu bağlamda bu araştırmada, el değmemiş ve birçok kuşak

tarafından barınma yeri olarak kullanılmış bu evlerin yakından incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Nallıdere köyünde çekilen 32 fotoğrafın içerdiği imge ve görsellere bakılarak bu köyün yaşam koşulları, kültür ve gündelik pratikleri anlaşılmasına çalışılacaktır. Bu araştırma, araştırmacı tarafından çekilen 32 fotoğraf ile sınırlıdır.

Fotoğraf ve Görsel Etnografi

Fotoğraf, bir toplumun kültürünün, sosyal yaşantısının, ekonomik yapısının çözümlenmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. “Fotoğraflar soyut birer varlık olmayıp sosyal hayatın fiziksel izlerini taşır, içerikleriyle de anlamı yapılandırır ve kendi etraflarında anlatılan hikâyeler oluşturur” (Van House, 2011:132). Fotoğrafların içeriğindeki görseller ile bir toplumun düşünce yapısından sosyal hayatına kadar birçok okuma yapılabilir. Dolayısıyla araştırılan toplumlar hakkında bilgi edinmek için fotoğraflar güçlü bir veri kaynağıdır. “Fotoğraflar özellikle görsel kültürün en yaygın iletişim aracıdır” (Barnard, 2010: 34). Fotoğraf icat edilmeden önce insanlar yaşamlarını, duygularını, eksikliklerini resimler aracılığıyla anlatıyordu. Görsel kültür insanların ilk çağlarında duvar resimlerinden günümüz fotoğraflarına kadar uzanmaktadır. Bu bağlamda geçmişte nelerin olduğu, hangi olayların yaşandığı, hangi toplumların güçlü hangi toplumların zayıf olduğuna kadar, fotoğraflar birçok tarihi olayı aydınlatmaktadır. “Bir iletişim aracı olmanın ötesinde fotoğraf verili bir olayın gerçekleşmiş olduğunun su götürmez kanıtı sayılır” (Sontag, 2008: 5). Dolayısıyla görsel kayıtlar, taşıdığı imgeler sayesinde bir ayna gibi temsil ettiği gerçekliği olduğu gibi yansıtır. Fotoğraflar ayrıca bilimsel araştırmalarda veri kaynağı niteliğindedir. “Kesin olarak neyin meydana geldiğini ifade ederken özünü temsil ettiği nesneyi de onaylar” (Barthes, 2011:103). Fotoğrafların bir olayı veya nesneyi olduğu gibi yansıtması, gerçekliğe yakın halini gözler önüne sermesi pozitif bilimler için önemli bir unsur haline gelmiştir. “Bu bakımdan fotoğrafın tarafsızlığına, şeffaflığına ve şüphe götürmeyen tanıklığına olan inanç onların bilimsel çalışmalarda önemli veri kaynağı olarak kullanılmasına neden olmuştur” (Akarçay, 2013:160). Fotoğraflar incelendiğinde çeşitli kültürler, doğal yaşam, tarih ve sanat ile ilgili bilgilere ulaşılabilir. “Özellikle gözlem sırasında üretilen fotoğraflar ‘görsel kayıt’ ya da ‘görsel günlük’ olarak yaygın bir şekilde kullanılır” (Akarçay, 2013:161-162). Sahada elde edilen bu görseller, etnografik araştırmalar için son derece önemli bilgi kaynağıdır. Araştırılmak istenilen bir toplumun fotoğrafları, etnografik okuma ile bu topluma dair var olan gerçekleri bilime kazandırır. “Fotoğrafik görüntü kültürünün kodlarını, değerlerini ve inançlarını bütün olarak yansıtan anlamlandırma pratiğinin parçası olarak bir mesaj taşır” (Clarke, 2017: 32). Bu bağlamda yapılan bir

etnografik çalışmada, sahada alınan ses kayıtları ve alan notlarının yanında görsel kayıtlar, bilime katkı sağlama açısından mihenk taşı niteliğindedir.

Görsel etnografi, yeryüzünde bulunan doğal veya yapay her şeyi görünür kılarken, içerdiği semboller aracılığıyla kültüre dair ne varsa ince detaylarına kadar göstermektedir. Kültür, toplumların geçmişten geleceğe eklenerek ilerleyen, yaşam tarzları, geçim kaynakları, siyasi yapıları gibi kimi zaman yazılı kimi zaman yazısız değerlerdir. Görsel etnografi bu değerleri görsel ve işitsel teknolojiler aracılığıyla bir nevi yazılı hale getirir. “Antropologlar, teknolojilerin gelişmesi ve ulaşılabilir olmasıyla birlikte, bilinmeyen kültürleri, farklı coğrafi bölgeleri, insan topluluklarını ve onlar hakkındaki detayları fotoğraf makinesi ile belgeleyerek arşivler oluşturmuşlardır” (Ruby, 1996: 1345). Yapılan kültürel araştırmalarda görsel kayıtların sık kullanılmasının nedeni, onların tarafsızlığına ve şeffaflığına olan inançtır.

I. Dünya Savaşının denk geldiği yıllar, teknolojik gelişmelerin olduğu ve farklı kültürel alanların keşfedildiği dönem olmuştur. Kablosuz telgraf, telefon, televizyon, telefon, fotoğraf gibi alanlarda gelişen teknoloji kültürel bilincin şekillenmesine katkı sağlamıştır. Dolayısıyla, görselliğin icadının bilimsel çalışmalar alanına girmesiyle sosyoloji, antropoloji ve psikoloji gibi disiplinlerin çalışmaları genişlemiştir. Modern etnografi hem geleneksel ve hem de yenilikçi formuyla bilimsel araştırmalarda özellikle antropoloji alanında sıklıkla kullanılmaktadır. “Etnografi daima yurtsuzdur, hem bölgesel olana odaklanır hem de önemli ölçüde karşılaştırmalıdır; yerleşikliğin ve yolculuk etmenin birbirinden giderek daha zor ayrıldığı bir dünyada hem bir tür yerleşme, hem de taşınma biçimidir etnografi” (Clifford, 1986: 9). Bu bağlamda görsel etnografi araştırmacının ve araştırılan toplumun dinamiklerine göre şekillenmekte ve her bir bulgu ayrı bir metin sunmaktadır.

Etnografi, bir kültürü yaratıcılarıyla beraber, o kültürü yaşayanların gözünden ve onların yaşam pratikleriyle anlama ve elde edilen bulguları araştırılan kültür ile alakalı bir metin oluşturabilme çabasıdır. Bunu yapmanın yollarından biri, gözlemlenmek istenilen kültüre “gitmek” ve bireylerin yaşamlarına müdahale etmeden kültürel kodları işleyerek bir anlam haritası oluşturmaktır. “Konuşmaktan çok “dinlemeyi”, karışmaktan ya da yargulamaktan çok “gözlemlemeyi” etnografinin temel yöntemi yapan da bu yaklaşım farklılığıdır” (Ergül, 2009). Araştırılan topluma müdahale etmeden gözlemlemek etnografik araştırmayı tarafsız ve olduğu gibi aktaran bir yöntem yapar. Dolayısıyla etnografik araştırmalar yaşayan bireylerin etki altında kalmadan araştırılmasına olanak sağlar. “Geçerli yöntemi terk etmek isteyen nitel araştırmacıların 1970’lerde yazdığı yazılarda, kesinliği

ve nesnelliği bırakıp, “orada takılmak”, “akışına bırakmak”, “kendi seçtiği yoldan gitmek” gibi görüşler yer almıştır” (Brewer, 2005: 57). Bu bağlamda görsel etnografi ile araştırılan bireyler veya kültürler deneysel baskıya maruz kalmadan olağan akışında araştırılmış, araştırmacılarda sahada daha fazla gözleme, kayıt alma ve araştırma konusuyla daha fazla ilişki kurma imkanı bulmuştur.

YÖNTEM

Bu çalışma, sahada araştırmacı tarafından elde edilen görsellerin çözümlenmesine ve betimlenmesine yöneliktir. “Etnografik araştırma insan gruplarının kültürü üzerine odaklanır ve belli bir dönem bir arada yaşayan insanların bir kültür geliştireceğini belirtir” (Mutlu, 2012:107). Bu araştırma doğrudan gözlem (katılımsız gözlem) tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Katılımsız gözlemlerde araştırmacı, herhangi bir yorum katmadan sahayı, içinde yaşayanları ve yapıları olduğu gibi gözlemler. Herhangi bir çıkarım yapmadan gözlemlendiklerini saha notlarını veya görsel kayıtlarını alır. “Araştırmacı notlarında sahada yerinde gördüklerinin ve duyduklarının tüm ayrıntılarını içermesine çalışır. Bunları daha sonra birçok yoruma izin verecek şekilde kaydeder” (Neuman, 2014: 569-576). Bunu yaparken araştırmacısı, araştırdığı topluma veya doğaya müdahale etmeden gözlemler, notlar veya görsel kayıtlar olarak etnografik çalışma yapar. Bu çalışmada, araştırmacı tarafından çekilen 32 adet fotoğraf incelenerek betimsel analiz yapılmıştır. “Görsel kayıt biçimi kültürü ve özneyi kaydetmek ve anlamak amacıyla gerçekleştirilir” (Pink 2007’den akt: Akarçay, 2013:162). Fotoğrafın içindeki özneler zaman ve mekânla ilişkilendirilir. Yine bu öznelerden kültürel çeşitlilikler, inanç sistemleri, ekonomik yapıları, politik düşünceleri gibi konular dikkate alınarak çözümlenir.

BULGULAR

Ankara İlinin Nallıhan İlçesinin Nallıdere Köyünde araştırmacı tarafından çekilen 32 adet fotoğrafik görsel çözümlenmiştir.

Fotoğraf-1

Fotoğraf-2

Fotoğraf-3

Fotoğraf-4

Fotoğraf 1, 2, 3 ve 4 te Nallıdere köyünün en eski evlerinden bir kaçı görülmektedir. Yapılar incelendiğinde herhangi bir kapsamlı onarım yapılmadığı gözle görülmektedir. Ufak tefek aksaklıklarda anı kurtaracak küçük tamirler yapıldığı ancak restore tarzında bir onarım yapılmadığı anlaşılmaktadır. Evler genellikle iki ve üç katlıdır ve alt kat ahır olarak kullanılmaktadır. Ahırların evin hemen altında olması ısınmak ve zaten az miktarda olan geçim kaynakları hayvanların güvenliğini sağlamak için olduğu düşünülmektedir. Bu bölgede yaşayan insanlardan alınan bilgi ve yapılan gözlemlerde, camlarda beyaz perdelerin olması artık o evde kimsenin yaşamadığı anlamına gelmektedir. Çoğu ahşap evlerin pencerelerinde beyaz perde asılıdır dolayısıyla bu köy zamanla terk edildiği anlaşılmıştır. Ev yapılarının ahşap olması burada Karadeniz ikliminin de hakim olduğunu düşündürmektedir. Ev yapılarına bakıldığında tek tip yapı şekillerinin olması bu evlerin aynı ustanın ellerinden inşa edildiği ve ardından gelenlere öğretiltiğini gösterebilir. Ev çatılarında bulunan baca, ısınmak için soba kullandıklarını da gösterir. Yaşam şartlarına bakıldığında bu köyde zorlukların insan gücüne dayalı aşıldığı gözlemlenmiştir. Ahşap yapıların renklerinin koyulaşması ve bazı yerlerindeki dökülmeler bu yapıların çok eski olduklarını gösterir. Restore edilmemelerine rağmen onlarca yıl doğa şartlarına direnmeleri yapıların sağlam olduğunu göstermektedir.

Fotoğraf-5

Fotoğraf-6

Fotoğraf-7

Fotoğraf-8

Fotoğraf 5 ve 6 de evlerin hemen önünde garaj niteliğinde yapıların olduğu görülmektedir. Bu yapıların içerisinde traktör gibi araçlar bulunmaktadır. Bu bağlamda köylülerin tarım ile uğraştıkları, yine evlerin alt kısımlarını ahır olarak kullanmaları, köylülerin hayvancılık ile de geçindiklerini göstermektedir. Köyde asfaltın olmaması kentsel gelişime ayak uyduramadıklarını ve köyün bulunduğu konumun vadi içerisinde olması yine gelişmesine engel olduğunu göstermektedir. Fotoğraf 7 de köyde sadece birkaç tanesi ayakta kalmayı başaran ambar görseli gösterilmektedir. Çoğu yıkılmış olan bu ambarlar, köy halkını tarımcılık ile uğraştığını ve ürünleri depoladığını göstermektedir. Köyün Karadeniz iklimi ile iç Anadolu iklimi arasında bir geçiş özelliği taşıması sebebi ile çok sel aldığı bilgisine ulaşılmış dolayısıyla ambarların tepelere yapılması ve altlarının yüksek tutulması, taşlar ile desteklenmesi, depolanan ürünlerin doğa olaylarından korumak için yapıldığını gösterir. Yine ambar çatısının ahşap olmaması, su geçirmeyen bir yapı kullanılması, tarım ürünlerini yağış ve zor hava şartlarından korumak için yapıldığını göstermektedir. Fotoğraf 8 de iki adet kara kovan olarak isimlendirilen ağaç gövdesinin olduğu görülmektedir. Kara kovan eski zamanlarda arıcılık yapımında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Nallıdere köyü yaşayanları arıcılık ile de uğraşmışlardır.

Fotoğraf-9

Fotoğraf-10

Fotoğraf-11

Fotoğraf-12

Fotoğraf 9, 10, 11 ve 12 de ahşap ev yapılarının mutfak ve banyo bölümünden görseller görülmektedir. Mutfak gereçleri olarak bakır tencereler kullanıldığı görülmektedir. Mutfakta bulunan tezgahların ahşap olması, yine banyo lavabosunun da ahşap üzerine dökme betondan yapılması köylülerin ahşap eşyaları çok fazla

kullandığı dolayısıyla ağaç yetiştiriciliğine önem verdiklerini göstermektedir. Genel itibariyle ev içi görsellerden eşyaların az ve çok eski olması, aynı eşyanın uzun yıllar kullanılması, teknolojik aletlerin bulunmaması ve her işin insan eliyle yapılması bu köyde yaşayan insanların maddi sıkıntılar çektiğini gösterir. Mutfak ve banyo içerisine borular ile su getirildiği görülmektedir. Ancak bu boruların sonradan yapıldığı bu bağlamda eskilerde bu hanelerin içerisinde su olmadığı, suyu dışarıda bulunan çeşmelerden ev içine taşıdıkları anlaşılmaktadır. bu köyde yaşam şartlarının oldukça zor olması, gelişmemesi, genç nüfusun olmayışı ve yaşlıların zorlu yaşam şartlarına ayak uyduramaması evlerin terk edilmesine neden olduğu düşünülmektedir. Mutfakta tüplü bir ocak görselden köylülerin yemeklerini tüplü ocakta pişirdikleri anlaşılmaktadır. dolayısıyla doğalgaz gibi hayatı kolaylaştıracak alt yapının bu köyde mevcut olmadığı gözlemlenmiştir.

Fotoğraf-13

Fotoğraf-14

Fotoğraf-15

Fotoğraf-16

Fotoğraf 13, 14, 15 ve 16 da evin diğer odalarından görseller bulunmaktadır. Sobanın bulunduğu hemen her odada ahşaptan gömme dolaplar da bulunmaktadır. daha az eşya ile daha kullanışlı odalar kurulmaya çalışılmış, ayrıca el yapımı kilimler ve soğuktan etkilenmemek amacıyla halı ve yer arasında muşamba serilmiştir. Çok eski ve az sayıda eşya bulunan odalarda yaşam alanı oldukça küçüktür. Bu görseller ile kış aylarında ısınma sorunu yaşandığı, odaları küçük inşa ederek ve her odaya soba kurarak ısınma problemini çözmeye çalıştıkları görülmektedir. Fotoğraf 16 da üzeri örtü ile kapatılmış 37 ekran televizyon bulunmaktadır. Ev içi ve eşyalar gözlemlendiğinde köylülerin yoksul olduğu, evlerini yenileyemedikleri ve zor şartlarda yaşadıkları anlaşılmasının yanı sıra televizyon olması iletişime açık bireyler olduklarını gösterebilir. İnsan emeğine dayalı yaşam şartlarından uzaklaşmak, eğlenmek veya gündemi takip etmek için televizyonu hayatlarına entegre ettikleri ve sosyal hayatlarına dahil ettikleri gözlemlenmiştir.

Fotoğraf-17

Fotoğraf-18

Fotoğraf-19

Fotoğraf-20

Fotoğraf 17, 18 ve 19 da ahşap evlerin eski olmasına rağmen balkonlarında uydu antenin olduğu görülmektedir. Köy halkı yoksulluktan evlerini yaptıramamışlardır fakat kitle iletişim araçlarını da bir şekilde temin ederek evlerine sokmuşlardır. Fotoğraf 20 de ise balkonda asılı olan gaz lambası, köylülerin hala eski geleneklerini bu günlere getirdiklerini göstermektedir. Yeniliğe ayak uydurmaya çalışırken geleneksel kültürlerinden kopmamaları kültürel kodlarına önem verdikleri gösterir. Evlerin birbirine yakın konumlanması akrabalık ilişkilerinin veya komşuluk ilişkilerinin kuvvetli olduğunu gösterebilir ayrıca yaşam şartlarının insan emeğine muhtaç olması bu köy kültüründe imecenin önemli olduğunu gösterir. Bazı evlerin camlarında beyaz perde olsa da camları kırılmış vaziyette olanlar da vardır. İçinde eşya olmasına rağmen camı kırık evlerin tamamen terk edildiği ve sahiplerinin vefat ettiğini gösterebilir. Camların kırık olması evlerin terk edilmesi ve eşyaların olmasına rağmen köylülerin herhangi bir hırsızlık olayı olabileceği korkusu yaşamamaktadır. Dolayısıyla bu köyde güven duygusunun güçlü olduğu görülmüştür. Yüz yılı aşkın bu ahşap evlerin yenilenmemesine rağmen içindeki eşyalarıyla beraber bir çoğunun hala dimdik durması bu köyde tarihlerine saygılı bireylerin yaşadığını gösterebilir.

Fotoğraf-21

Fotoğraf-22

Fotoğraf-23

Fotoğraf-24

Fotoğraf 21, 22 ve 23 de ev giriş kapı üstlerinde ve balkonlarda el işleme ahşap süslerin olduğu görülmektedir. El işleme ahşap ile süslenmiş ev sahiplerinin sanata veya görsel güzelliğe önem verdiklerini gösterebileceği gibi maddi anlamda daha iyi bir konumda olduklarına da işaret edebilir. Yine el işleme olan ev yapılarının daha sağlam durması veya daha geniş yapıya sahip olması yine ve el işleme bulunan evlerin sayıca az olması bu ev sakinlerinin maddi anlamda durumlarının diğer köy yaşayanlarına göre daha iyi olduğunu gösterebilir. Fotoğraf 24 de iki ev arasında yol kenarında bir zeytin ağacı olduğu görülmektedir. Köy ikliminin birçok bölgeye has tarım ürünlerinin yetiştirilmesine uygun olduğu

anlaşılmaktadır. Görsellerde ki bitki ve toprak yapısına bakıldığında köylülerin geçinmek için bir çok tarım ürünü yetiştirmeye çalıştığı anlaşılabilir.

Fotoğraf-25

Fotoğraf-26

Fotoğraf-27

Fotoğraf-28

Fotoğraf 25, 26, 27 ve 28 de 1790 yılında yapılmış Nallıdere köyünde hala aktif halde kullanılan Yukarı Nallıdere Cami görselleri bulunmaktadır. Cami zaman zaman halk tarafından bozulan veya yıkılan yerleri tamir edilmişse de çok eski olduğu görsellerden anlaşılmaktadır. Cami duvarında Nallıhan Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı bulunmaktadır. Bu berat incelendiğinde de cami yapılış tarihi olarak 1790 yılı gösterilmektedir. Caminin ısınmasını soba ile sağlandığı ve köy içerisinde cami den başka ibadet yerinin olmaması köy halkının dini inançları bakımından tek tip olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf-29

Fotoğraf-30

Fotoğraf-31

Fotoğraf-32

Fotoğraf 29, 30 ve 31 de köy halkı tarafından 790 yaşında olduğu söylenen en eski cami bulunmaktadır. Aktif olarak kullanılmayan caminin minaresi de önceki yıllarda yıkıldığı söylenmektedir. Fotoğraf 31 de ki görselde duvar üzerindeki oyuklar ses akustığı için kullanıldığı bilinmektedir. Duvar ve çatıların bir kısmı yıkılmış vaziyette olması bu eski caminin yok olmaya terk edildiği düşüncesini akıllara getirmektedir. Fotoğraf 32 de bir adet bebek tabutu görseli bulunmaktadır. Bu görselde ölüleri tabut eşliğinde gömdükleri veya tabut eşliğinde mezara taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda köylülerin İslam dininin hükümlerine uygun yaşam sürdükleri görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Nallıdere köyünde çekilen fotoğraflar içerikleri incelenerek köy yaşam koşulları, geçim kaynakları, yaşam pratikleri, kültür ve inançları anlaşılmasına çalışılmıştır. Bulgular ışığında Nallıdere köyünde bulunan ahşap evlerin çok eski yapılar olduğu, maddi sıkıntılardan ve kentsel gelişimin bu köye kadar uzanmadığından bu yapıların yıkılmaya terk edildiği anlaşılmıştır. Yine bu yapılar incelendiğinde ahşap evlerin alt katında ahırın olması köylünün hayvancılık yaptığını göstermektedir. Ahşap evlerin önünde veya yanında garaj niteliğinde yapıların olması ve kimi evlerde bu yapıların içerisinde traktör gibi tarımda kullanılan araçların olması geçim kaynaklarından birinin de tarım olduğu anlaşılmaktadır. Köy içerisinde çoğu yıkılmış ambarların varlığı, hasat ettikleri tarım ürünlerinin kış mevsiminde tüketmek veya satılmak üzere depolandığı anlaşılmaktadır. Yine ambar yapılarının yerden yüksekte tutulması, köylünün doğa olaylarından muzdarip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yaşam şartlarının kolay olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

İklim olarak Nallıdere köyü Karadeniz ile İç Anadolu bölgesinin geçiş güzergahında olması ve vadi içerisinde konumlanması birçok tarım ürününün yetişmesine olanak sağlamıştır. Zeytin, nar, mandalina gibi kimi iklimlere özgü ürünlerin yetişmesine uygun iklimi olan Nallıdere köyü, yine aynı iklim, evlerin ahşaptan yapılmasına neden olmuştur. Eski yıllarda geçimlerini hayvancılık, tarım ve ipek böcekçiliği yaparak sağlayan köylüler son yıllarda maddi sıkıntı ve doğal afetler gibi birkaç nedenle şehre göç etmişlerdir. Köyde sadece 25-30 kişi yaşamını sürdürmektedir. İçerisinde yaşam olmayan ahşap evler camlarına beyaz perdeler çekilerek kaderine terk edilmiştir. Köyde yaşamını sürdürenler ise 60 yaş üzeri bireyler olduğu için tarım ve hayvancılıkta yok olma seviyesine gelmiştir.

Tarihi dokusu çok fazla olan Nallıdere köyünün tarihi Taptuk Emre'nin yaşadığı 1400 lü yıllara kadar erişmektedir. Dolayısıyla çok eski yapıları içinde barındıran Nallıdere tarihi bir müze niteliğindedir. Bulgularda yer alan ahşap evler ve 1790 tarihli cami ile 790 yaşında olduğu söylenen yıkılmak üzere olan camiye bakıldığında çok sağlam yapıları olmamasına rağmen günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak gerek Nallıdere köyünün bulunduğu konum gerek doğal afetlere açık pozisyonu gerekse köy içi yaşamın giderek sönmesi bu köyü tarihin tozlu sayfalarına itmektedir.

Sonuç olarak görsel etnografi ile elde edilen bulgular ışığında bir toplumun veya herhangi bir anlatı çeşidini irdeleyebiliriz. Ancak görsel olarak karşımıza çıkan her imge farklı insanlarda farklı anlamlara gelebileceği gibi zamanla anlam değişikliğine de uğrayabileceğinden aynı yorumlanamayabilmektedir. Dolayısıyla görsel imgeleri elde eden araştırmacının da neye ne amaçla yaklaştığına göre imgenin de anlamı farklılaşacaktır. Her ne kadar anlam farklılaşsa dahi görsel olarak elde ettiğimiz bulgular bize o imgeye, topluma, kültüre, yaşam pratiklerine veya tarihe ayna tutacaktır. Bize dert edindiğimiz konular için ipuçları sunacak veyahut bununla kalmayıp daha derin metinsel anlamlara ulaştıracaktır.

Bu araştırma Nallıdere Köyünde bulunan ahşap yapıların görsellerinden faydalanarak köy kültürü, doğa ile iletişimleri, geçim kaynakları, sosyal yaşamları gibi konular betimlenmeye çalışılmıştır. Katılımcı gözlemci olarak bu sahada yapılacak araştırmalarda alınan saha notları, köyde yaşayanlar ile yapılan görüşmeler ve ses kayıtlarının da bulunduğu detaylı bir etnografik araştırmayla bu köyün kültürel değerleri ve ahşap yapıların tarihi daha detaylı incelenebilirse literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akarçay, G. Ö.,(2013). Kutsalın Foto-Etnografisi: Alevilerde İbadet ve Siyaset. Sahanın Sesleri, İletişim Araştırmalarında Etnografik Yöntem. Der. Hakan Ergül. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.159-185.
- Barnard, M.,(2010). Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür. Çev. Güliz Korkmaz. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Barthes, R.,(2011). Camera Lucida, Fotoğraf Üzerine Düşünceler. Çev. Reha Akçakaya, İstanbul: Altıkkırkbeş Yayınları.
- Berger, J. ve Mohr, J. (2007). *Anlatmanın başka bir biçimi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Brewer, J. D.(2000). Ethnography. London: Open University Press.Brown, L.K.
- Clarke G.,(2017). Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Fotoğraf.Çev. Maide Meltem İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Clifford, J. ve Marcus, G. E. (1986). Writing culture: The poetics and politics of ethnography. California: University of California Press.
- Ergül, H. (2009). Medya etnografi ders notları.
- Freund, G. (2006). *Fotoğraf ve toplum*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Grimshaw, Anna (2001). The Ethnographers Eye: Ways of Seeing in Modern Anthropology. Cambridge: Cambridge University.
- Mutlu, E., (2012). İletişim Sözlüğü. Ankara: Sofos Yayınları.
- Neuman, W.L.,(2014).Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar-2-.Çev. Sedef Özge. Ankara: Yayınodası Yayınları.
- Ruby, J. (1996). Visual antropology, *In encyclopedia of cultural anthropology*,(Edi).David L. and Melvin E. New York: Henry Holt and Company, 4.
- Scherer, J. C. (1990). Picturing cultures: historical photographs in anthropological inquiry, *Special issue of Visual Anthropology 3*. New Jersey: Harwood Academic Publishers.
- Sontag, S.,(2008). Fotoğraf Üzerine. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora KitaplığıYayınları.

ISBN: 978-625-6971-44-8

Van House, N., (2011). Personal Photography, Digital Technologies and The Uses of the Visual. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1472586X.2011.571888>. Erişim tarihi: 21.11.2022.

İnternet Kaynakları

<https://acikgazete.com/ankarada-unutulmus-bir-kirsal-mimari-muzesinallidere/> (ziyaret tarihi 21.11.2022)

SOSYOMETRİNİN GÜNÜMÜZ TÜRK SOSYOLOJİSİNDEKİ SEYRİ

Arş. Gör. Dr. Merve ÇETİN

Pamukkale Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0001-5950-9600

GİRİŞ

Sosyoloji bilimi Avrupa’da doğup gelişimini sürdürürken ekseriyetle teorik ve yapısal formda ve bütüncül bir perspektifle ilerlemiştir. Küçük grup ya da bireyi önceleyen sosyolojiye dair perspektifler görece geç bir dönemde ortaya konulmuş, söz konusu durum makro sosyoloji ve mikro sosyoloji şeklinde dikotomik olarak ilerleyişini sürdürmüştür. Küresel düzlemde yaşanan bir takım değişimler ve dönüşümler sosyoloji bilimi içerisinde farklı yaklaşımların oluşmasını sağlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nin güçlenmeye başlaması Amerikan sosyolojisinin de kayda değer bir yer işgal etmesini incelemiştir. Tam da söz konusu süreçlerde sosyometri adı verilen yaklaşım doğmuş ve gelişmeye başlamıştır.

Sosyometri’nin kurucusu Moreno sosyometriyi neredeyse farklı bir bilim dalı yapmaya çalışacak kadar sahiplenmiş ve gelişmesi için her türlü çaba ve özveriyi göstermiştir. 20. yy’da tüm dünyada tanınmaya başlayan sosyometri, bazı sosyal bilimciler için bir yaklaşım, bir teknik bazıları için de sosyolojinin ya da psikolojinin bir alt dalı olarak tanınmıştır. Bilindiği üzere Dünya’daki ikinci sosyoloji kürsüsü Türkiye İstanbul Üniversitesi’nde kurulmuştur. Dolayısıyla dünyadaki sosyolojik gelişmelerin Türk sosyolojisinde yankı bulmaması imkânsızdır. Neticede sosyometri de Türk sosyolojisinde başlangıçta sosyolojinin bir alt dalı olarak tanınmıştır. Sosyometri’yi Türk sosyolojisine kazandıran isim ise Nurettin Şazi Kösemihal olmuştur. Kösemihal’in yaptığı çeviri sonrası tanınan sosyometri daha sonra YÖK tarafından sosyoloji programlarına anabilim dalı olarak eklenmiş ve kabul görmüştür.

Fakat günümüze doğru gelindiğinde hem Dünya’da hem de Türk sosyolojisinde sosyometrinin yerini koruyamadığı ve terk edildiği görülmektedir. Bu çalışma sosyometrinin Türk sosyolojisindeki konumunu ve terk edilme sebeplerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sosyometri Türk sosyolojisinde neden yer bulamadı, yükseköğretim kurumlarındaki konumu nedir, sosyometrinin kullanıldığı akademik çalışmalar ne durumdadır gibi soruların cevaplanması amaçlanmıştır. Bu anlamda teorik bir çalışma olarak hazırlanmıştır. Çalışma üç bölümden

oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde sosyometrinin neliğine dair kuramsal bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde sosyometrinin Türk sosyolojisindeki yerine yönelik teorik ve pratik malumatlardan bahsedilmiştir. Bu bölümde sosyometriyi anabilim dalı olarak kullanan üniversiteler, yapılan lisansüstü çalışmalar ve akademik yayınlara dair verilere değinilmiştir. Çalışmanın sonuç ve öneriler bölümünde sosyometrinin Türk sosyolojisinde neden terk edildiğine dair yorumlara ve önerilere yer verilmiştir.

1. Sosyometrinin Neliği Üzerine

Sosyometrinin kavram olarak Latince'den geldiği “socius” ile “metrum, metron” kelimelerinin birleşimiyle oluştuğu ifade edilmektedir (Chapin akt. Moreno, 1963: 67; Schützenberger akt. Esin, 1986: 11). Sosyometriyi Esin: “*objektifaklıca bilimsel ve deneyci bir şekilde toplumsal olayları açıklamak için kurulmuş ölçüsel bir yaklaşım*” olarak tanımlarken aynı zamanda “*küçük ve orta boy sosyal toplulukların davranışlarını tahlil edip gelecekteki herhangi bir daha geniş kapsamlı sosyal hareketlerin sonuç tahmininde kullanılmak üzere yapılan kendine özgü formülleri olan bir dizi ölçüsel verileri içeren bir sistem*” şeklinde ifade etmektedir (Esin, 1986: 11-12). Şatıroğlu, “*İki temel teknik olan sosyometri testi ve psikodrama yoluyla küçük gruplardaki etkileşimlerin incelenmesi ve tiyatro yoluyla kişilerin gelişmesine katkı sağlaması amacını taşıyan bir yaklaşım*” olarak tanımlamaktadır (Şatıroğlu, 2012: 111). Erdoğan ise kavrama yönelik Moreno'nun tanımını ekleyerek; “*Moreno sosyometriyi toplumun temel yapısını kişiler arasındaki ve kişilerle nesnel arasındaki yakınlığı itim çekim veya kayıtsızlığı ortaya çıkararak teşhis eden yeni bir metot olarak tanımlar*” demektedir (Erdoğan, 2013: 387). Sosyometri'nin gelişiminde Simmel, Baldwin, Cooley, Mead, Znaniecky, Thomas, Burgess (Moreno akt Erdoğan, 2013: 388) gibi isimler olmakla birlikte, Chapin, Bain, Lundberg, Gurwitch, Wiese gibi isimler de sosyometri ile ilgili tanımlamalar yapmak kaydıyla sosyometrinin gelişimine destek sağlayan isimlerdendir (Moreno, 1963: 67-68).

Sosyometri'nin esas kurucusu ise Jacob Levy Moreno'dur. Moreno'nun İstanbul'da da Viyana'da da bulunan tüccar bir babasının olduğu, tıp ve yanında teoloji eğitimi aldığı, psikoloji çalışmalarında Freud'un aksine bilinçaltı yerine diyaloga önem verdiği bilinmektedir (Uşaklı, 2022: 66). Moreno Amerikalı bir psiko-sosyoloji uzmanıdır. Psikodrama ve grup psikolojisi üzerine çalışmalar yaparken bireylerin ilişkilerindeki itim ve çekim kanunlarını fark etmiş ve ardından sosyometriyi şekillendirmiştir (Şatıroğlu, 2012: 111-112). Temelde Moreno bir sosyolog değildir fakat ortaya koyduğu tekniğin bireyselden ziyade toplum içindeki çeşitli sorunları çözmeye yönelik araçsallaştırılması, tekniğinin sosyoloji ile birlikte anılmasına zemin hazırlamıştır.

Sosyometrinin sosyolojiyle ilişkisine geçmeden önce kısaca sosyometrinin nasıl bir teknik, yaklaşım ya da yöntem olduğunu ifade etmek gerekir. Sosyometri hem teşhis koyup hem de tedavi etme amacı güden bir formdadır (Erdoğan, 2013: 388). Sosyometri temelde nicel tekniklerle bezeli olmakla birlikte bilinen standart nicel çalışmalardan ayrılmaktadır. Zaten salt nicel ölçümlerin insanları ve insan ilişkilerini boşluktaalmış gibi ele almalarını eleştirmekte ve bu anlamda diğer nicel yöntemlerden farklılaşmaktadır (Erdoğan, 2013: 390). Öte yandan sosyometriyi farklı kılan özelliklerden biri tiyatroya benzer teknikler ile sorunları çözmeye yönelmesidir (Uşaklı, 2022: 64). Moreno sosyometrinin sürekli olarak aksiyon halinde olan bir bilim olduğunu ifade etmektedir (Moreno, 1963: 71). Moreno sosyometriyi geliştirirken özellikle psikodrama ve sosyometrik test düşünceleri kıymetlidir (Erdoğan, 2013: 389-390). Bunlar aynı zamanda birer tekniktir. Psikodrama ve sosyometrik test uygulamalarının sosyometrinin literatürdeki kabulünde önemli role sahip olduğu söylenebilir. Zira sosyometri aslında uygulandığı grup hakkında oldukça kıymetli bilgiler edinir. Bireylerin statüleri, birbirleriyle olan çeşitli ilişki kalıpları, kimlerin lider olabilecekleri, grup içi temel sorunların neler olduğu gibi grup içi formları anlamamıza yardımcı olur (Uşaklı, 2022: 66). Sosyometri söz konusu bilgileri kullanırken küçük gruplar içindeki itim ve çekimlere ya da grup içindeki bireylerin karşılıklı ilişkisine son derece önem vermektedir (Karakaya, 2019: 53).

Moreno grubun bir parçası olan bireyin yine grupla birlikte psikolojik sorunların ortaya konulabileceğini ve çözümünün sağlanabileceğini düşünmüştür. Bu anlamda Moreno küçük grup çalışmalarının aslında temel toplumsal gerçeklikleri ortaya koymada önemli rol oynayabileceğini düşünmüştür (Erdoğan, 2013: 397). Dolayısıyla sosyometri tümevarımcı bir tekniktir. Nitekim sosyometrinin ulusal problemleri ve hatta tüm insan topluluğunun problemlerini çözebileceği düşünülmüştür (Erdoğan, 2013: 390). Fakat sosyometrinin kullandığı teknikler açısından küçük gruplar üzerine çalışmaya daha uygun bir teknik olduğu söylenebilir (Karakaya, 2019: 53). Söz konusu perspektifinin oldukça iddialı olduğu açıktır. Zaten sosyometrinin sosyolojideki gerilemiş sebeplerinden birinin de yoğun iddialı tavrı olduğu söylenebilir.

Sosyometrinin gelişiminin üç döneme ayrıştırılmaktadır; bunlar 1923-27 arası sıcak sosyometridir. Bu dönem; sosyometrinin yeni ortaya konulduğu, oldukça iddialı bir konumlanışı olduğu, toplumu tedavi etmeyi ve hatta değiştirmeyi görev edindiği, araçsallaştırıldığı dönemdir. İkinci olarak 1927-50 arası soğuk sosyometri, bu dönemde sosyometri aldığı bazı eleştirilerden ötürü teorik çalışmalara yönelmiştir. Uygulamanın kabul görebilmesi adına teorik bir temel oluşturmak istenmiş ve hatta bu dönemde sosyometri ilk gerilemesini yaşamıştır. 1950 ve

sonrası ise algısal sosyometri olarak isimlendirilmektedir. Burada ise sosyometrinin bağımsız bir disiplin olamayacağına dair bir aydınlanma dönemi olduğu söylenebilir (Erdoğan, 2013: 392).

Sosyometrinin en önemli amaçlarından birinin sorun çözme, sağaltma, toplumsal sorunların çözümü için bireysel pürüzleri ortadan kaldırma olduğu ifade edilebilir. Sosyometrinin bu yöndeki girişimleri sosyolojinin araçsallığı perspektifine karşı duran sosyologların sosyometriyi yoğun olarak eleştirmesine sebep olmuştur, denilebilir. Zira sosyolojinin olanı olduğu gibi ortaya koymak dışında düzeltme görevinin olmadığını düşünen sosyal bilimcilerin varlığı bilinen bir realitedir. Moreno sosyal bilimlerde sosyoloji, sosyalizm ve sosyometri şeklinde üç farklı akımın oluştuğunu; sosyolojinin Fransa’da, sosyalizmin Rusya’da sosyometrinin ise Amerika’da şekillendiğini ifade etmekte (Moreno,1963: 63) ve sosyometriye neredeyse sosyolojinin karşısına denk bir bilim hüviyeti kazandırmayı hedeflemektedir. Sosyal bilimlerdeki konumunun muğlaklığının, sosyometrinin kabul görmesini zorlaştırdığı da söylenebilir.

Sosyometrinin gelişim evrelerine bakıldığında Amerika’da doğan bir bilim olmasının, ortaya çıktığı dönemin ve içinde bulunduğu toplumun özelliklerinin oldukça etkili olduğu görülebilmektedir. İkinci dünya savaşından sonra Amerika’nın küresel konjonktürü sosyometrinin de dünyaca tanınmasını sağlamıştır. Savaş döneminde sosyometri araçsallaştırılmış ve Amerikan askerlerinin çeşitli sorunlarını çözmüş, yani ordu için hizmet eden bir bilimsel oluşum haline gelmiştir. Yine aynı dönemde Amerika’da meydana gelen göç hareketliliği spesifik sorunların meydana gelmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla Amerikan toplumu pek çok açıdan sosyometri için bir laboratuvar görevi görmüştür. Öte yandan Amerikan toplumunun kolektif yapısının da sosyometrinin gelişimi için uygun olduğu düşüncesi vardır (Erdoğan, 2013: 395-398). Zira günümüzde bile Amerikan sosyolojisinin Avrupa sosyolojisine nispeten araçsal ve pratiğe dayalı bir perspektife sahip olduğu bilinmektedir. Sosyometri tam da yukarıdaki tanıma uymaktadır. Moreno’ya ait şu ifadeler de durumu özetler niteliktedir; “*Hiçbir toplum Amerikalı kadar kendini sayıya vurmaktan hoşlanmaz, Amerikalı homo-metrum’un ta kendisidir*” (Moreno,1963: 66). Özellikle 1929’larda California’ya yapılan büyük göç akımları Amerika’da çeşitli göçmen sorunlarına sebep olmuş ve sosyometri söz konusu göçü durdurmak ve çeşitli sorunlara çözüm bulmak amacıyla uygulanan tekniklerden biri olmuştur (Yılmaz, 2017: 211). Göç ve göçmenlerle ilintili söz konusu sorunların çözümünde yine sosyometriye başvurulmuş ve çözüm üretimleri sağlanmıştır. Fakat sosyometri bütüncül bir perspektifle yola çıkıp ve tüm dünya geneline yayılabilecek bir bilim denemesi olarak ele alındığında başarılı olamayacağı düşünülmüş ve çeşitli haklı gerekçeler ile gelişmesi ve yayılması zorlaşmıştır. Örneğin Gurvitch sosyometriyi psikolojiye yakınlaşma ve sosyal gerçekliği sadece psikoloji üzerinden ele alma ile eleştirirken, Sorokin

sosyometrinin niceliği ön plana alıp niteliği geride bırakmasını eleştirmiş, Türk sosyolojisinde Dikeçligil ise sosyometrinin sağaltma, insanlığın kurtuluşu amacının sosyolojinin başat fonksiyonlarına ters düştüğünü ifade etmiştir (Erdoğan, 2013: 401-402). Ayrıca belki de Moreno'nun yaptığı hatalardan biri sosyometriyi kabul ettirebilmek amacıyla klasik sosyoloji teorileri ile hesaplaşma yoluna girmesi idi. Öyleki söz konusu hesaplaşma içerisinde Marx'a dair ifadeleri ya da diğer klasik sosyologların fikirlerine dair öne sürdükleri (Erdoğan, 2013: 404) temelde bir sanrıdan öteye gidemediğini net bir şekilde göstermektedir. Moreno da sosyometrinin yöntem ve tekniklerinin oldukça hızlı bir şekilde kabul gördüğünü fakat teorilerinin benimsenmediğini ve bu durum sosyometrinin ilerleyişini sekteye uğrattığını ifade etmektedir (Moreno,1963: 75).

2. Sosyometri ve Türk Sosyolojisi

Sosyometri'yi Türk sosyolojisine Nurettin Şazi Kösemihal Moreno'nun eserinin çevirisini yaparak ve yazdığı çeşitli gazete yazıları ile tanıtmıştır. Sosyometrinin Türkiye'ye gelişi 1950'lerden sonra olmuştur (Şatiroğlu, 2012: 113). Kösemihal hem mikro sosyolojinin hem de sosyometrinin Türk sosyolojisine tanıtımını yapmıştır (Yılmaz, 2017: 213). Öte yandan Moreno'nun 1958'de İstanbul'da bir konferans vermesi sonucu sosyometri sosyoloji ve psikoloji akademisyenlerinin ilgisini çeker (Dökmen, 2013: 32). Sosyometri ilk olarak İstanbul Üniversitesi'nde duyulmaya başlanmıştır. Söz konu durum esasen normaldir zira İstanbul Üniversitesi sosyoloji kürsüsünün Dünya'daki ilk kürsülerden biri olması etkili olmuştur. YÖK'e sosyoloji bölümlerinde anabilim dalı olarak Dr. Nihat Nirun tarafından önerilmiş (Dikeçligil, 1996: 70) ve 1982'den sonra kabul görmüştür¹. Kösemihal her ne kadar sosyometriyi Türkiye'ye tanıtırsa da teoride kalmış ve pratik düzlemde herhangi bir çalışması olmamıştır (Şatiroğlu, 2012: 113). Dolayısıyla sosyometri sosyolojiye hızlı bir giriş yapmış olsa da sonrasında sosyoloji özelinde sahipsiz kalmıştır. Sosyometri sosyoloji literatüründe sıklıkla kabul görmemesine rağmen neden anabilim dalı yapılmıştır sorusu akla gelmektedir. Bu durumun pek çok nedeni olabileceği gibi sosyometriye Amerikan sosyolojisi temsilcisi görevi yüklenmiş olma ihtimali sebeplerden biri olarak düşünülebilir. Yani, diğer teorik ya da pratik sosyoloji yaklaşımları ekseriyetle Avrupa sosyolojisiyle bezeli olduğundan sosyometri ile Amerikan sosyolojisinin de üniversitelerde varlığının sağlanmaya çalışıldığı tartışmaya açık olmakla birlikte ifade edilebilir. Kösemihal de çeşitli söylemleri ile Amerikan sosyolojisinin Av-

¹ İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Tanıtımı, https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:CFF_suhV3IwJ:https://sosyoloji-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/hakkında/&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr.

rupa sosyolojisinden farkını ortaya koymaktadır. Kösemihal Avrupa sosyolojisinin teorik düzeyde, fildişi kuleden yapılan çalışmalarla kimliğini oluştururken Amerikan sosyolojisinin demokratik bir bilimi ortaya koyma çabasında ve halk sorunlarıyla pratik düzeyde çalışmalar ortaya koyduğunu ifade etmektedir (Yılmaz, 2017: 214). Görünen o ki sosyometrinin sosyolojiye kazandırdığı kıymetli teorik kabullerden biri; Amerikan sosyolojisinin Avrupa sosyolojisinden farklı olduğudur. Amerikan toplumunun pragmatist yapısının bilimsel kimliğinde de etkin olduğu ve sosyometrinin de bu kimliğe hizmet eden araçsal bir sosyoloji sunduğu söylenebilir.

Dolayısıyla Türk sosyolojisinde sosyometrinin kabul görmeyişinde Amerikan toplumuna özgü pragmatik bürokrasinin yer almayışının etkisi vardır, denebilir. Küçük gruplara özgü bir takım deneysel uygulamalar için kolaylaştırıcı bürokratik kabullerin sağlanması sorunlu olabilir. Öte yandan halkın durumu da etkilidir. Moreno Amerikan halkının herhangi bir titizlik göstermeden bir takım sosyal içerikli deneyleri kabul ettiğini ifade etmektedir (Moreno, 1963: 69). Tüm bunlardan ziyade sosyometrinin kendi yapısal özelliklerinin Türk sosyolojisinde kabul gören sosyoloji anlayışıyla bağdaşması sorunlu gibi gözükmektedir. Dikeçligil *Sosyometrinin Amaç, Metod ve Konu Açısından Sosyolojide Yeri* adlı yazısında sosyometrinin neden sosyolojinin bir alt dalı olamayacağına dair fikirlerini toparlayıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Günümüze gelindiğinde sosyometrinin artık Türk sosyolojisinde neredeyse hiç kullanılmadığı görülmektedir. Daha çok psikoloji nispeten daha fazla eğitim alanında kullanımda olduğu görülmektedir. Buna rağmen Türkiye'deki devlet üniversitelerinin pek çoğunda sosyometri ana bilim dalı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de sosyoloji bölümünde sosyometriyi anabilim dalı olarak kullanan devlet üniversiteleri gösterilmektedir:

	Sosyoloji Bölümünde Sosyometri Anabilim Dalı Bulunan Devlet Üniversiteleri
1.	Afyon Kocatepe Üniversitesi
2.	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
3.	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
4.	Bartın Üniversitesi
5.	Batman Üniversitesi
6.	Bayburt Üniversitesi
7.	Bingöl Üniversitesi
8.	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
9.	Bursa Uludağ Üniversitesi
10.	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
11.	Düzce Üniversitesi
12.	Fırat Üniversitesi
13.	Gaziantep Üniversitesi
14.	İstanbul Üniversitesi
15.	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
16.	Kırklareli Üniversitesi
17.	Mimar Sinan Üniversitesi
18.	Munzur Üniversitesi
19.	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
20.	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
21.	Pamukkale Üniversitesi
22.	Selçuk Üniversitesi
23.	Siirt Üniversitesi
24.	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
25.	Yozgat Bozok Üniversitesi

Tablo1. Sosyoloji Bölümünde Sosyometri Anabilim Dalı Bulunan Devlet Üniversiteleri (<http://yokatlas.yok.gov.tr>)

Türkiye’de toplamda 84 devlet üniversitesinde sosyoloji bölümünün bulunduğu ve bu bölümlerin 25 tanesinde sosyometri anabilim dalının yer aldığı görülmektedir. Sayı oldukça yüksektir. Bu durumda sosyometrik yöntemlere dair çalışmaların da sosyoloji bölümlerinde var olması beklenilir fakat durumun öyle olmadığı ve uzun yıllardır sosyometrik yöntemin, sosyometri yaklaşımının sosyoloji bölümlerinde kullanılmadığı görülebilmektedir. Bunun için aşağıda ulusal tez merkezinden alınan sosyometri konulu lisansüstü tezlerin isimlerinin yer aldığı ekran görüntüsüne de bakmak mümkündür:

Tez No		Yazar	Yıl	Tez Adı (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Konu
1	253392	FILİZ GÜNER	2009	İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin ekran zorbalığı zorba ve kurbanlarının okul başarı düzeyleri ve sosyometrik statülerinin değerlendirilmesi	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim = Education and Training
2	82222	ZEHRA SÜMER HATİPOĞLU	1999	The Effect of social skills training on perceived dimensions of social skills and sociometric status of primary school students	Doktora	Eğitim ve Öğretim = Education and Training
3	53286	MURAT TAŞHAN	1996	The relationship between sociometric status, sex, academic achievement, school type and grade level with loneliness level of secondary school students	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim = Education and Training ; Psikoloji = Psychology
4	53090	DENİZ SERTÖZ	2018	Sosyometrik statü, özneye, akademik başarı, okul türü ve sınıf düzeyi ile ortaokul öğrencilerinin yakınlık düzeyleri arasındaki ilişki	Yüksek Lisans	Psikoloji = Psychology
5	51821	MAHSUM AVCİ	2016	İlköğretim öğrencilerinin sosyal beceri problemlerine ilişkin sosyometrik statülerine göre incelenmesi	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim = Education and Training ; Psikoloji = Psychology
6	64306	METİN DORAK	2016	Sosyometrik becerilerin değerlendirilmesi, sosyal beceri alan 9-10 yaş çocuklarının depresyon ve sosyal beceri alanlarının değerlendirilmesi	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim = Education and Training ; Psikoloji = Psychology
7	312700	HATICE AKKAN	2012	Üstün zekalı 6-8. sınıf öğrencilerinin iki farklı sosyometrik ortamdaki sosyometrik statülerine göre empati eğilimleri, yaşam doyurulan ve ilgi duyulan	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim = Education and Training ; Psikoloji = Psychology
8	228916	İLKAY GÜRBEK SAFOZ GÜVEN	2008	Fen ve genel lise öğrencilerinin sosyometrik ve sosyometrik statülerine göre temel fizyolojik belirtiler, genel sağlık becerileri ve psikolojik belirtiler	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim = Education and Training
9	23932	SELÇUK ASLAN	2006	Farklı sosyometrik statüdeki öğrencilerin bilimsel başarıları arasındaki ilişki	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim = Education and Training ; Psikoloji = Psychology
10	208268	VESELİ ÖRAL	2007	İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin akademik başarıları ile sosyometrik statüleri arasındaki ilişki	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim = Education and Training
11	190162	SEZAL DEMİR	2006	Arkadaşlık becerilerini geliştirmeye yönelik grup rehberliği programının ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin sosyometrik statülerine etkisi	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim = Education and Training ; Psikoloji = Psychology
12	145346	HALUK KAVADAR	2003	İşbirlikçi öğrenme ve işbirlikçi öğrenme teknikleri kullanılarak yapılan işbirlikçi öğrenme (örneğin: Türk Hava Kuvvetleri)	Yüksek Lisans	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri = Labour Economics and Industrial Relations
13	141450	NILAY PEKEL	2004	Arkadaşlık zorbalığı gruplarında sosyometrik statüleri, sosyometrik becerileri ve akademik başarıları arasındaki ilişki	Yüksek Lisans	Psikoloji = Psychology ; Sosyoloji = Sociology
14	254923	BİLGİN TEKCAN	2004	6 ve 11 yaş grubundaki çocuklarda ilişki becerileri ve sosyometrik becerileri arasındaki ilişki	Yüksek Lisans	Eğitim ve Öğretim = Education and Training ; Psikoloji = Psychology
15	26087	HERAL GÜLİN	1993	Düzeltilmiş gruplar arasında sosyometrik rol	Yüksek Lisans	İşletme = Business Administration
16	26325	AYLIN DİKMEK	1993	Düzeltilmiş sosyometrik kavramların kullanımı	Yüksek Lisans	İşletme = Business Administration
17	815	SUKAN KOCAOLUK	1987	İstanbul'da yapılan işbirlikçi ve işbirlikçi olmayan grupların sosyometrik bir yapıda	Yüksek Lisans	Sosyoloji = Sociology

Resim1. Türkiye’deki Üniversitelerde Sosyometriyi Konu Edinen Lisansüstü Tezler (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkiye’deki sosyoloji bölümlerinde sosyometriyi konu edinerek yapılan sadece bir tane lisansüstü tez çalışmasına rastlanmaktadır. O da 1987 tarihli Sultan Kocaoluk tarafından hazırlanan “Tekel’in Paşabahçe ispiroto ve içki fabrikasında resmi-gayriresmi ilişkilerde sosyometrik yaklaşım” başlıklı çalışmadır. Bu çalışma dışındaki sosyoloji bölümlerinde yapılmış sosyometri konulu lisansüstü hiçbir tez bulunmamaktadır. Diğer çalışmaların neredeyse tamamının eğitim ve psikoloji alanlarına dair çalışmalar oldukları gözlemlenmektedir. Dolayısıyla sosyometrinin bir anabilim dalı olarak bulunmasına rağmen akademik çalışmalarda oldukça az sayıda kullanılması bir revizyonu gerektiriyor gibi görünmektedir. Sosyometrinin salt sosyolojide değil her ne kadar görece eğitim ve psikoloji alanlarında daha fazla yer bulmuş olsa da yine de çok az kullanıldığı dikkat çekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

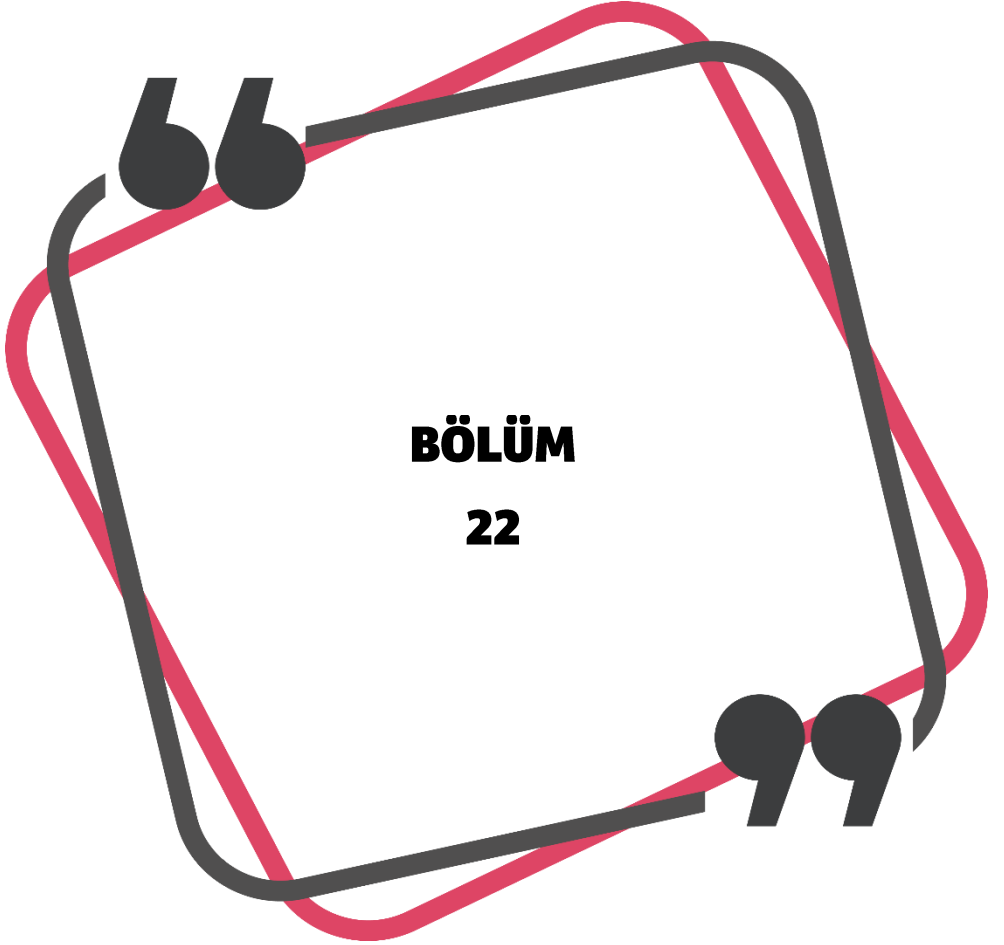
Sosyometri Amerikan sosyal biliminde doğup gelişen ve 20. yy'ın ortalarında Amerika'nın gücünün gelişimine paralel bir şekilde dünya çapında ün kazanan bir yaklaşımdır. Özellikle sosyoloji bilimi ile ilişkilendirilerek gelişimini devam ettirmiştir. Sosyometri Türkiye özelinde de sosyolojinin dünyada ikinci kürsü olmasının etkisiyle adını duyurmuş ve tanınmıştır. Öyle ki, YÖK tarafından 1982 yılında sosyoloji programlarında anabilim dalı olarak kullanılması önerisinde bulunulmuştur ve kabul görmüştür. Fakat sosyometrinin günümüzde sosyoloji biliminde yeri neredeyse unutulmuş gibi gözükmektedir. Sosyometriye sosyolojiden ziyade psikoloji ve eğitim bilimleri alanlarının sahip çıktığı görülmektedir. Bu çalışma sosyometri yaklaşımının günümüz Türkiye sosyolojisindeki konumu, kullanımı ve sosyoloji literatüründeki yerine dair teorik bir araştırma formundadır.

Çalışma içerisinde de ifade edildiği gibi Türkiye'deki sosyoloji bölümü bulunan 84 devlet üniversitesinin 25 tanesinde sosyometri anabilim dalı olarak kullanılmaktadır. Sayı yüksektir fakat buna paralel bir şekilde sosyometri yaklaşımının sosyolojideki akademik çalışmalarda neredeyse hiç kullanılmadığı gözlemlenmiştir. Lisansüstü tezler incelendiğinde yine sosyoloji bölümlerinde bir yöntem, teknik ya da yaklaşım olarak kullanılmadığı, var olan çalışmaların psikoloji ya da eğitim bilimleri alanlarına ait çalışmalar oldukları gözlemlenmiştir. Sosyometrinin sağaltım amacının sosyolojiye uygun olmayışı, Türk toplumsal yapısının Amerikan toplum yapısından farklı olması, toplum içi bir takım bürokratik sebepler, sosyometrinin gelişim seyriindeki çeşitli belirsizlikler ve aksaklıklar vb. durumlar sosyometrinin Türk sosyolojisinde terk edilmesine sebep olmuştur denebilir. Özetle; sosyometrinin günümüz Türk sosyolojisinde kullanımda olmadığı ve terk edildiği ifade edilebilir. Dolayısıyla sosyometrinin sosyoloji bölümlerinde bir anabilim dalı olarak kullanılması durumunun revize edilmesi önerilebilir. Sosyometri yerine daha güncel akademik konuları içeren akademik yaklaşımların anabilim dalı olarak uygulamaya konulması yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Dikeçligil B. (1996), *Sosyometrinin Amaç, Konu ve Metod Açısından Sosyolojide Yeri*, 1996, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Dökmen, Ü. (2013), *Sosyometri ve Psikodrama: Kuramsal Temeller, Uygulama Örnekleri ve*
- Erdoğan A., (2013), “Sosyometri’nin Doğuşu ve Gelişimi”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 27. Sayı, 387-414.
- Esin, A. (1986), *Genel Sosyometri’ye Giriş*, Alaş Matbaa.
- Karakaya Ş. (2019), “Sosyolojik Araştırma Yöntem ve Tekniklerinin Sosyal Medya Üzerinden Kullanımı”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 6, 37-56.
- Moreno, J. L. (1963), “Sosyometrinin Temelleri”, (çev. Nurettin Şazi Kösemihal), İstanbul Matbaası.
- Şatıroğlu A., (2012), “J. L. Moreno ve Sosyometri Üzerine”*Sosyoloji Dergisi*, cilt 3, sayı 5, 111-126.
- Yılmaz, C. (2017), “Nurettin Şazi Kösemihal”, *Türk Sosyologları*, (edt. Nazmi Avcı, Erdal Aksoy), Lisans Yayıncılık.
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- <http://yokatlas.yok.gov.tr>
- https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:CFF_suhV3IwJ:https://sosyoloji-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/hakkinda/&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr

ISBN: 978-625-6971-44-8

BİRİNCİ TEKİL ŞAHIS BELGESELLERİ ÇERÇEVESİNDE GERÇEĞİN ÇOK BOYUTLU YAPISINA AGNES VARDA FİLMLERİ ÜZERİNDEN BAKIŞ: *AGNES'İN PLAJLARI* DEĞERLENDİRMESİ

Doktora Öğrenci Ayşe Nur BÜYÜKYAVUZ DENİZ

Başkent Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-5138-8290

Giriş

Sinemanın temel estetik öğeleri; renk, ışık, görüntü, kurgu ve ses öğelerini kapsamaktadır. Bu noktada kendi estetik anlayışını oluşturan Brecht estetiğine değinmek gerekir. Brecht estetiği epik tiyatrodan yola çıkar. Dolayısıyla anlatı yapısı geleneksel anlatı yapısından ayrılır. Geleneksel dramatik anlatımda olaylar düz bir çizgi üzerinde gelişir, yükselir ve son bulurken Brechtien estetik anlayışında olaylar eğriler çizerek ilerler. Geleneksel anlatımda izleyici oyunun sonunda bütünün tamamlandığını hisseder. Brecht anlayışında oyun boyunca ilgi canlı tutulmaya çalışılır. Geleneksel anlatımda her sahne bir öncekiyle bağlantılı olmak durumundayken Brechtien anlayışta birbirinden bağımsız sahneler ile anlatım ilerler. Geleneksel anlatım tarzında olaylar belli bir sıra halinde ilerlerken Brechtien anlatımda olaylar sıçramalı ilerleyebilir (Brecht, 1981: 56). Dolayısıyla Parkan'ın (1983), *Brecht Estetiği ve Sinema* isimli kitabında da bahsettiği gibi Brecht estetik anlayışı, geleneksel sinema anlayışından ayrılarak yeni bir estetik bakış getirmiştir. Sinemanın estetik öğelerini kullanarak kendi estetik anlayışını geliştirir ve izleyici hazzı oluşturulur. Bu doğrultuda izleyici kişi ya da olaylarla özdeşleşir. Sinema sanatında Brechtien estetik özelliklerine Fransız Yeni Dalga filmlerinde rastlamak mümkündür. Agnes Varda bu noktada Fransız Yeni Dalga akımının önemli isimlerindedir. Kendine has tarzı ve filmlerinde kullandığı teknikler auteur yönetmen tarzını ön plana çıkarır. Agnes Varda belgesel filmlerinde de kendi öznel anlatısını kullanır. Agnes Varda'nın belgesel sinema anlayışını incelemeden önce belgesel tanımına, belgesel-gerçek ilişkisine ve belgeselde öznel anlatıya değinmek yerinde olacaktır.

Belgesel sinema gerçeğin bir yansımasıdır. Belgesel sinema Lumiere Kardeşlerin birkaç dakikalık kaydettikleri görüntülerle başlar. Esasında bunlar belge

filmler olarak kabul edilir ve gerçeğin olduğu gibi bir temsildir. Diziga Vertov (2007) *Sine-Göz* isimli kitabında belgeselin amacının hayatı olduğu gibi deşifre etmek olduğunu savunur ve senaryoyu reddeder. Grierson belgesel tanımını “gerçeğin yaratıcı bir şekilde işlenmesi” olarak yapar (akt. Gider, 2014: 136). Suha Arın filmleri “öykülü” ve “belgesel” şeklinde kategorize etmeyi doğru bulmaz. “Kurmaca” ya da “kurmaca olmayan” filmler olarak kategorize eder. Çünkü belgesel filmlerin de bir öyküsü vardır (Avcı Çalgeçen’den akt. Sevim, 2019: 1265). Arın’a göre belgesel, etik ve estetik kaygılarla, evrensel bir mesaj içerecek şekilde, gerçeğin yaratıcı bir biçimde yeniden yorumlanmasıdır (Gider, 2014: 137). Dolayısıyla belgesel filmin bir sanat olabilmesi için gerçek hikâyelerin belgeselci tarafından yorumlanması gerekir. Belgesel-gerçek ilişkisinde belgeselci gerçek olay ya da durumlardan yola çıkarak kendi öznel anlatısını kullanır. Bu noktada birinci tekil şahıs belgeselleri belgeselcinin öznel anlatısında ele alınması gereken belgesel formudur.

Birinci Tekil Şahıs Belgeselleri

Belgesel filmler, gerçek olayların bir temsilini iletmede belgesel-gerçek anlayışına bağlı kalmanın ötesine geçmişlerdir. Ancak öznellik ve belgeye dayanması kavramlarının eşleşmesi söz konusudur. Bu iki kavramın ilgi çekici etkileşiminden özellikle geleneksel belgesel teorisine ve Bil Nichols’un (2010) açıklayıcı biçimine zıt bir sinema biçimi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada birinci tekil şahıs belgeselleri gerçek durumlara veya olaylara kişisel, öznel bir bakış sağlayan filmler olarak ele alınmaktadır.

Bill Nichols birinci tekil şahıs belgesellerini şiirsel, açıklayıcı, gözlemsel, katılımcı ve düşünümsel belgesel biçimlerinden ayırarak “performatif belgesel” olarak tanımlar. Bu belgesellerin öznel ve duygusal boyutlarını vurgulayarak, “gerçek ve hayal edilenin özgür birleşimi” olduğunu söyler (Nichols, 2010: 202).

Bruzzi’de birinci tekil şahıs belgesellerini, eylemi hem betimleyen hem de gerçekleştiren söylenceler olarak ifade eder. Ayrıca performansın tüm belgesel biçimlerinde oynadığı rolün üzerinde durarak kamera önünde bilinçli ya da bilinçsiz rol yapma (hatta kişinin oynadığı karakter rolü kendisi olsa dahi) durumundan bahseder. Bu durumda tüm belgesellerde olduğu gibi birinci tekil şahıs belgesellerinde detamamen ‘nesnel’ bir anlatının mümkün olmadığına dikkat çeker (Bruzzi, 2006: 13). Dolayısıyla Bruzzi bütün belgeselleri performans eylemi olarak ele alır.

Laura Rascaroli, yazarın anlatımının bir aracı olarak öznel belgesele odaklanmaktan uzaklaşarak, daha geniş öznel belgesel filmler alanında iki baskın eğilimi ayırt eder. Bunlar, “kişisel sinema” ve “deneme filmi”dir. Deneme filmi genellikle öznel olan ancak otobiyografik olması gerekmeyen bir kendini ifade etme biçimi olarak tanımlar. Buna karşılık, “kişisel sinema” her zaman otobiyografiktir ve bu iki biçimi izleyicilerinden talep ettikleri bağlılık türüne göre ayırır (Rascaroli, 2009: 14-16).

Lebow (2012), *The Cinema of Me: Self and Subjectivity in First Person Documentary* isimli makalesinde birinci tekil şahıs belgesellerinin kısmen ya da tamamen otobiyografik olabileceğinden bahseder. Bu tür belgeseller çoğu zaman yalnızca bir ‘ben’ belgeseli değil aynı zamanda belgeselcinin yakın bir tanıdığı, sevgilisi, sevdiği biri ya da onun hakkında bilgi sahibi olan biri hakkındaki belgeseldir. Bu bir topluluk, yaşam alanı ya da olayı ele alabilir. "Birinci tekil şahıs belgesel" tanımı, her şeyden önce bir hitap tarzıyla ilgilidir: bu filmler, öznel konumunu kolayca kabul eden belgeselcinin eklemlenmiş bakış açısından konuşur.

Birinci tekil şahıs belgeselleri, bir başkasının hayatına odaklanan ve belgeselcinin gözünden onu anlatan geleneksel belgesel normundan ayrılarak izleyicinin bakış açısıyla yönetmenin bakış açısının empatik bir şekilde birleşmesini sağlayan belirli bir duygulanım yapısına sahiptir. Birinci tekil şahıs belgesellerinde gerçekliğin bir temsili izlerken bu temsili üretenle izleyicinin tanışıyor olması durumu vardır. Bu noktada birinci tekil şahıs belgeselleri, gerçeğin bir temsili belgeselcinin kendi bakış açısıyla ele alındığı diğer belgesel formlarından ayrılmış olur.

Işıkman (2016), *Birinci Tekil Şahıs Belgeselleri; ‘Ben’in Kendine Bakışı* isimli makalesi tekil şahıs belgesellerinden şu şekilde bahseder: Birinci tekil şahıs belgeselleriyle belgeselciler çekiminden montajına dek, kendi filmlerini yapmakta, neyin önemli olup olmadığı ya da doğru olup olmadığı hakkında kendi kararlarını vermektedirler. Dolayısıyla kendi yeniden sunumları üzerinde söz sahibi olmakta, kendi özel alanlarının sınırlarını belirlemektedirler (Işıkman, 2016: 261).

Birinci Tekil Şahıs Belgesellerinde Belgeselcinin Pozisyonu

Yüksel (2006), *Belgesel Sinemanın Doğruya Ulaşma Yolları* isimli makalesinde belgesellerin hayal ürünü olmayan, dış gerçekliği olduğu gibi yansıtan kayıtlar olduğundan bahseder. Ancak bu şekilde doğruyu yansıtabileceğini savunur. Bu bağlamda birinci tekil şahıs belgesellerinde belgeselcinin kameranın önünde olması, kamera önünde değilse bile sesiyle orada o an var olması, öznel anlatı

kullanması ve kendine ait gerçek yaşanmışlıkları ya da o an yaşanan olay ve olguları anlatırken hayal ürünü olmayan gerçeklikleri seyirciye aktarmış olur.

Renov (2008), *Firt-person Films: Sometheses on self-inscription* isimli makalesinde belgesel film ile edebi otobiyografinin çakıştığından söz eder. Belgesel filmlerin gerçeklere başvurma ve bu gerçeğin mantıksal olarak düzenlenmesiyle “doğrulanabilir bilgi” olduğunu söyler. Belgeseller kanıt olarak kullanılabilir belgelerdir ve bu yüzden de ciddiye alınır. Otobiyografi de her ne kadar edebi olsa da kurgu dışıdır. Dolayısıyla filmsel otobiyografide belgeselci dünyayı birinci tekil şahıs eki olan “ben” ile niteleyerek ele alır ve izleyiciye sunar. Böylece otobiyografinin amacı belgeselin amacını temsil eder.

Belgeselcinin konuyu kişiselleştirmesi ve “ben”in yol göstericiliği izleyicinin daha fazla filmle bütünleşmesini sağlamaktadır. Bunu yaparken yalnızca kendini anlatmayıp ailesi, sevdikleri, birlikte çalıştığı insanlar ya da toplum yaşantılarını aktarması önem taşımaktadır. Belgeselcinin kamera önündeki pozisyonu, kamera arkasındaki sesi, onun duygu ve düşüncelerini izleyicinin net bir şekilde görmesine yardımcı olur. Bu noktada birinci tekil şahıs belgeselleri kapsamında Agnes Varda filmlerine değinmek yerinde olacaktır. Agnes Varda Fransız Yeni Dalga akımının öncü isimlerinden biridir. Filmlerinde olduğu gibi belgesellerinde de Fransız Yeni Dalga akımını kullanmaktadır. Monaco (2006: 13) *Yeni Dalga* kitabında Astruc’un bir sözüne yer verir. Astruc’a göre sinemanın temel problemi düşüncenin nasıl ifade edildiğidir. Bu durumda Fransız Yeni Dalgası sinemanın bir dil olduğu anlayışını benimser. Yeni Dalga anlayışı neden sonuç ilişkisine dayanan klasik film anlatısının dışına çıkarak giriş, gelişme ve sonuçtan oluşan bir film anlatısı tercih eder. Bu noktada yaratıcı yönetmenler politikasından söz edilir. Auteur (yaratıcı yönetmen) kuramı, sanatsal yaratımda yönetmenin kişisel tercihlerini filmde kullanmasıdır. Böylece film tüketilecek bir üründen ziyade, içine girip içselleştirilen bir süreç haline gelmektedir. Birinci tekil şahıs belgeselleri çerçevesinde bir auteur yönetmen olan Agnes Varda’nın belgesel anlayışı da auteur filmi olarak ele alınabilmektedir. Dolayısıyla auteur anlayışı da birinci tekil şahıs belgeselleri ile örtüşmektedir. Agnes Varda’nın *Agnes’in Plajları* belgesel filmi auteur yönetmen anlayışı ile belgeselcinin pozisyonu bağlamında incelenebilecek bir belgeseldir.

Belgeselcinin Dönüşümü Çerçevesinde Agnes’in Plajları

Agnes Varda’nın Plajları, Varda’nın kendi hayatını kronolojik bir şekilde anlattığı belgesel yapımıdır. Varda bu belgeselde çocukluk ve ergenlik dönemini,

savaş yüzünden göç etmek zorunda kalmalarını, arzularını, işlerini, kariyerini, Jacques Demy ile nasıl tanıştığını ve birlikte geçirdikleri zamanları, iniş çıkışlarını, ayrılıp yeniden bir araya gelmelerini ve onun ölümünü anlatır. Sonlarında ise Noirmounter'daki sahilde çocukları ve torunlarıyla birlikte görünmesi, ailesinin Varda'nın hayatında önemli bir yere sahip olduğunun göstergesi ve onu tanımlayan bir sahnedir.

Film, 2008 Ağustos ayında Venedik Film Festivali'nde ve Eylül ayında Toronto Uluslararası Film Festivali'nde gösterilmiştir. Filme dönüşler olumlu olmuştur ancak Varda buradaki gösterimlerden sonra filmi yeniden kurguya almıştır. Ses ve renk derecelendirmesini yeniden yapmıştır. Film sahne olduğu mizah-tan biraz daha ciddi ve kasvetli bir tona çekmiştir (Conway, 2015: 119).

Filmde, kumsallar Varda için önemli bir imge durumundadır. Öyle ki Varda, filmin başında da “insanların içine bakabilseydik, manzaralar bulurduk. Benim içime bakabilseydik, kumsalları bulurduk” der. Filmin sahilde başlaması Varda'nın çocukluk tatillerinin bu kumsallarda geçmesi ile bağlantı kurar. Sahile kurulan set ile Varda'nın fotoğrafçılık geçmişinin getirdiği görsel zenginliği burada kullanmaktadır. Sahile dikilmiş aynalar Varda'nın çoklu ve çarpık görüntülerini yansıtarak tek, statik özne kavramını çürütür. Aynalara da yansıyan Varda'nın kamera ekibi, film yapımının genellikle görünmez aygıtını açıkça ortaya koyar (DeRoo, 2018: 145). Varda bu sahilden izleyiciyi daha çocukken savaş sırasında Fransa'ya göç etmek zorunda Paris'in sokaklarından birine birkaç ton kum ile yapay plaj yapması, kumsalları yeniden hayal etmesi kumsallarla hayatındaki bağı göstermektedir.

Filmi analiz edecek olursak; Gülseren Güçhan (1999) *Tür Sineması, Görüntü ve İdeoloji* kitabında filmsel anlatı şemasını çizmiştir. Şemada, makro ve mikro yapılar ayrımı ile neyin nasıl anlatıldığı üzerinde durulur. Makro yapı neyin anlatıldığıdır. Olaylar, eylemler, karakterler ve çevresel özellikler ele alınır. Mikro yapılar ise filmi ayrıntı olarak inceler. Bu noktada nasıl anlatıldığına odaklanır. Filmin ifade ediliş biçiminin nasıl olduğu önem taşımaktadır. Olay örgüsü, zaman/mekân ilişkisi, diyaloglar, anlatım teknikleri, çekim teknikleri, kurgu, ses, müzik, oyunculuk tarzları irdelenir. *Agnes'in Plajları'nı* bu perspektif üzerinden incelemek yerinde olacaktır.

Agnes'in Plajları'nda olaylar, eylemler, durumlar Agnes Varda ve onun çevresindeki insanlar etrafında şekillenir. Çocukluğundan itibaren bütün hayatını ele alması ve bu süreçte hayatına dahil olan insanları görür izleyici. Burada Varda'nın kendi hayatını anlatması “ne” sorusunun cevabı niteliğindedir.

“Nasıl” anlattığı ise asıl önemli olan noktadır. Varda kendi hayatını anlatırken çoğunlukla geri dönüşlere yer verir. Bunu yaparken hareketli ve hareketsiz görüntüler kullanır. Geçmiş yaşantısından renkli ve siyah beyaz fotoğraflar ve videoları yer verir. Geçmişte çekmiş olduğu filmlerden kısa videolar gösterir. Bunu yaparken de çoğu zaman fiziksel olarak kamera önünde bulunurken çoğu zamanda anlatıcı olarak kendi sesiyle akışta bulunur. Bu noktada birinci tekil şahıs belgeselinde kendi öznel anlatısını da kullanmış olur. Hissettiklerini, beklentilerini, hayallerini, hayal kırıklıklarını dile getirir. “Ben” dilini kullanır ancak bunu yaparken hayatına dahil olan kişilere de değinmiş olur. Yeniden canlandırmalar kullanarak yaşamına izleyiciyi dahil eder. Dolayısıyla yeniden canlandırmalarda onu temsil eden oyunculuk tarzları önemlidir. Çocukluk ve gençlik canlandırmalarında gerçekleşen oyunculuklar Varda ve onun hayatına dahil olan diğer kişilerle özdeşleşmektedir.

Film düz bir anlatı biçiminde ilerlemez, Varda'nın anlatımı zamanda ileri geri hareket eder. Dolayısıyla film klasik bir otobiyografik belgesel olmanın dışına çıkar. Varda yalnızca kendisinin değil, ailesinin, sevgilisinin, arkadaşlarının ya da başka filmlerinde yer alan oyuncuların hayatlarına da değinir.

Varda, genellikle dış çekim yaptığı için büyük olasılıkla doğal ışıktan faydalanmıştır. Ancak bazı sahnelerde özellikle yakın plan çekimlerinde aydınlatma kullanılmıştır. Spesifik bir konudan bahsederken ve ayrıntı göstermesi gerektiğinde yakın plan çekimler tercih ederken, genel bilgi vermesi gereken sahnelerde uzak, genel, boy, bel, baş planlarını çoğunlukla kullanır. Sabit kamera, pan ve tilt hareketleri, tümevarım-tümdengelim, bulanıklaşma gibi anlatımı güçlendiren kamera hareketlerini kullanır. Dolayısıyla çerçeve ile izleyiciye vereceği duygu ve içselleşme durumunu da sağlamış olur. Öznel anlatımında kendi sesini kullandığı gibi belirli görüntülerde müzik de kullanır.

Filmin giriş sahnesinde sahilde aynalarla set kurulmuştur. Sahile birbirinden farklı ve büyük, küçük aynalar yerleştirilmiştir. Aynalara vuran dalgalar anlamsal olarak insanları ve manzaraları doğruca gösterdiği gibi çarpıtabilir anlamı içerir. Varda burada sahilin ve aynaların hayatındaki önemine değinirken aynı zamanda kendi anlatı biçimini de şekillendirir. Asıl mesleğinin fotoğrafçılık olmasıyla sahilde dalgaların aynalara çarpması izleyiciyi hem görsel hem de anlamsal hazza ulaştırır. Bu sahnenin sonunda sette bulunan asistanların kendilerini tek tek aynaya karşı konuşurarak canlı bir jenerik yapar. Bu sahne Varda'nın öznel anlatısını temsil edebilir.

Varda filmde zaman ve mekân kavramında film boyunca gidiş gelişler yapar. Belirli bir mekânı olmamakla birlikte sürekli hareket halinde konu dahilinde geçmişte bulunduğu mekanlarda yer alır ve oradaki anısını, yaşadıklarını anlatır. Dolayısıyla şimdiki zaman anlatısında geçmiş zamana odaklanır. Geçmiş ile şimdiki zaman arasında bağlantı kurmak parçalanmış bir filme yol açabilir. Ancak Varda'nın planlaması, çekim ve kurgu süreçlerini iç içe geçirerek tamamlanmış bir bütün sunar.

Sonuç

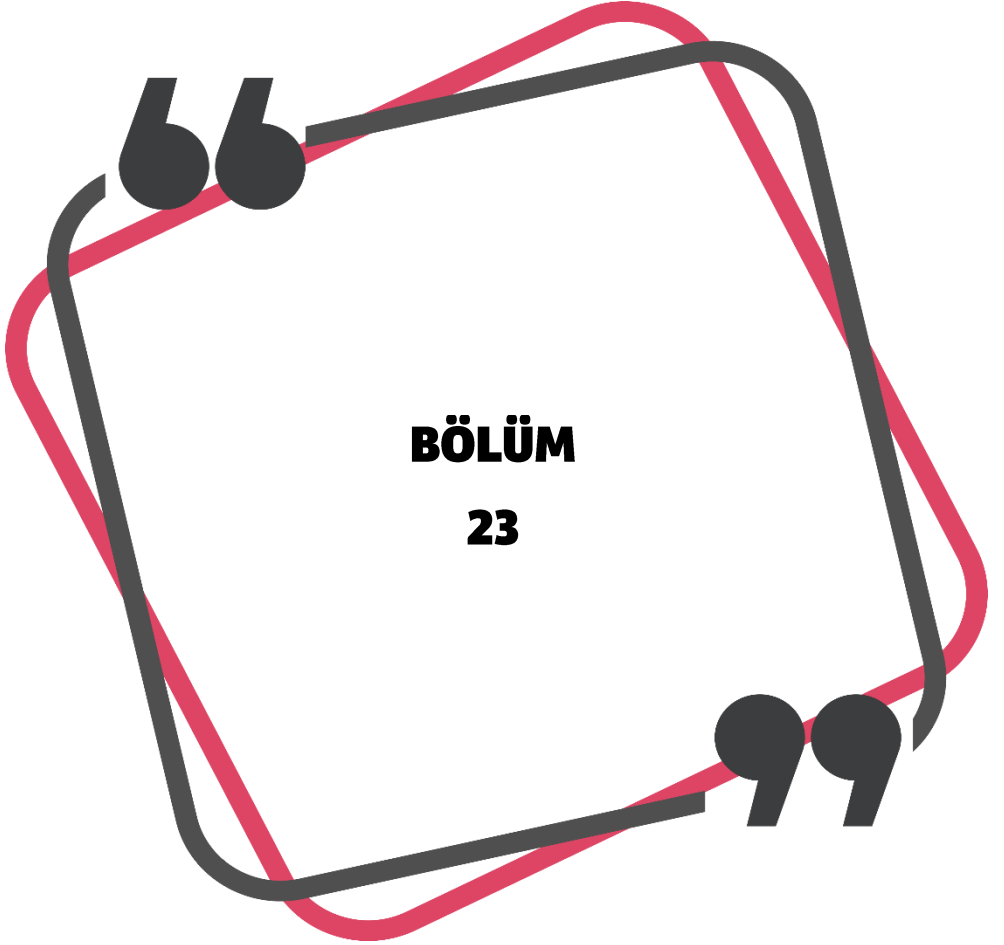
İzleyici belgesel aracılığıyla kendi yaşantısını ve beraberinde dünyayı da sorgulama, eleştirme eylemine girişir. Dolayısıyla belgeseller üzerinde durulması gereken konuların kalıcılığını da sağlamaktadır. Belgeseller tarihsel, sosyal, kültürel ve anlatıldığı dönemin yaşam biçimleriyle ilgili bilgi vermek için bir anlatım aracıdır. Birinci tekil şahıs belgesellerinde de belgeselci kendi hayatını anlatırken aslında izleyiciye de bu noktada görev vermektedir. İzleyici izleme edimini gerçekleştirirken aynı zamanda düşünmeye de zorlanmaktadır. *Agnes'in Plajları*, Agnes Varda'nın sinematik otoportresi ve onun kariyerinin bir özetini sunmanın yanında izleyicinin hayatla ilgili sorgulamalara girmesi gerektiğini göstermektedir. İzleyici anlatılan öyküden kendine bir pay çıkararak yaşamına devam eder. Böylece birinci tekil şahıs belgeselleri izleyici ile kurduğu etkileşimden belgeselin diğer formlarından ayrılmış olur.

Birinci tekil şahıs belgesel kategorisinde *Agnes'in Plajları* izleyici ile etkileşim konusunda önemli bir yere sahiptir. Yalnızca onun yaşamını, işlerini, filmlerini merak eden ve önemseyen izleyici kitlesine değil onunla ilk kez karşılaşan izleyiciler için de yol göstericidir. İzleyici onun hayatından kendine pay çıkararak kendinden bir şeyler bulabilmektedir. Dolayısıyla izleyici ile özdeşleşme konusunu *Agnes'in Plajları*'nda aramak yerinde olmaktadır.

Kaynakça

- Brecht, B., 1981. Epik Tiyatro, 2. Baskı. İstanbul: K. Şipal (Çev.) Say Yayınları. (Orijinal Basım Tarihi 1967).
- Conway, K. (2015). *Agnes Varda*. University of Illinois Press Urbana, Chicago and Springfield.
- DeRoo, J. R. (2018). *Agnes Varda Between Film, Photography and Art*. Oakland, California: University of California Press.
- Gider Işıkman, N. (2015). *Unveiling Secrets: Rethinking History Through Documentary Films*. IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences, Vol. I, Issue 3, December, p.345-352.
- Gider, N. (2014). Yapısal Özellikleri Açısından Belgesel Sinema. *Marmara İletişim Dergisi*, 12(12), 134-140.
- Gider Işıkman, N. (2016). *Birinci Tekil Şahıs Belgeselleri; "Ben" in Kendine Bakış*. Folklor Edebiyat, 22 (86): 259-271.
- Güçhan, G. (1999). *Tür Sineması, Görüntü ve İdeoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kline, T. J. (Ed.). (2014). *Agnes Varda: Interviews*. University Press of Mississippi.
- Lebow, A. (2012) *The Cinema of Me*. London; New York: Wallflower Press.
- Monaco, J. (2006). Yeni Dalga. çev. Ertan Yılmaz. +1 Kitap. İstanbul.
- Nichols, B. (2017). Belgeseller Arasında Nasıl Bir Ayrım Yapabiliriz? *Belgesel Sinemaya Giriş* içinde (175-229). (Çev: D. Eruçman). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Özgen, H. Y. (2020). *1920-2020 Yılları Arasında Belgesel Filmin Değişim ve Dönüşümü*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Parkan, M. (1983). *Brecht Estetiği ve Sinema*. Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Ros, V., O'Connell, J. M., Kiss, M., & vanNoortwijk, A. (2018). Toward a Cognitive Definition of First-Person Documentary. In *Cognitive Theory and Documentary Film* (pp. 223-242). Palgrave Macmillan, Cham.
- Yüksel, Ç. (2006). *Belgesel Sinemanın Doğruya Ulaşma Yolları*. Selçuk İletişim, 4 (2), 199-211.

ISBN: 978-625-6971-44-8

İŞ STRESİ İLE İŞTEN AYRILMA NİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ERZİNCAN İLİNDE BULUNAN KOBİ UZMANLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Dr. Öğr. Üyesi Kaya AĞIN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Meslek Yüksekokulu

Yönetim ve Organizasyon Bölümü

ORCID: 0000-0003-2783-5334.

1. Giriş

Günümüzde teknolojinin getirdiği hız ve yeniliklere ayak uydurmaya çalışan kuruluşların, çalışanlarından beklentileri daha yüksektir. Ancak bu beklentileri karşılamaya çalışmak çoğu zaman çalışanların kendilerini yorgun ve stresli hissetmelerine neden olur. Çalışanlar ve örgütler üzerindeki zararlı etkileri nedeniyle iş stresi literatürde geniş bir şekilde incelenmiştir. İş stresi genel olarak "işin gerekleri, çalışanın ihtiyaçları, yetenekleri veya kaynakları ile uyuşmadığında meydana gelen zararlı fiziksel ve duygusal tepkiler" olarak tanımlanır. (Bharathi ve Gupta, 2017, s.393).

İş stresi insanları psikolojik, fiziksel ve zihinsel olarak etkiler. Stresin fizyolojik etkileri arasında kalp ve nabız hızında artış, yüksek tansiyon, boğazda kuruluk, aşırı şişme ve zihinsel etkiler arasında konsantrasyon eksikliği, kısa dikkat süresi, zihinsel bloklar ve karar verememe sayılabilir. Ayrıca psikolojik etkiler arasında umutsuz, değersiz, endişeli ve depresif hissetme yer almaktadır (Ali ve diğerleri, 2011). İş stresi aynı zamanda iş tatmini (Ahsan vd., 2009), iş performansı (Shau ve Gole, 2008), iş motivasyonu (Ali ve Sardouk, 2022), örgütsel bağlılık (Nart ve Batur, 2014) ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde olumsuz etki gösterirken (Ayt, 2018), devamsızlık (Leontaridi ve Ward-Warmedinger, 2002) ve görevinden ayrılma niyeti gibi olumsuz iş sonuçlarında artışa neden olmaktadır.

İşten ayrılma niyeti, iş stresi gibi örgütler için istenmeyen bir durumdur çünkü engellenemediği takdirde fiili işten ayrılma davranışına yol açacaktır. Mevcut yetişmiş personel kaybının yanı sıra yeni personel istihdamının getirdiği bazı maliyetler de (işe alım maliyeti, eğitim maliyeti, verimliliğin düşmesi vb.) kuruluşlara

maddi zararlar vermektedir. İşten ayrılma niyeti, bireyin yakın zamanda bir kuruluştan ayrılma olasılığının farkında olması olarak tanımlanır (Mowday, Porter ve Steers, 1982) ve gerçek işten ayrılma davranışının en güçlü yordayıcısı olarak kabul edilmektedir (Tett ve Meyer, 1993). Bu nedenle kuruluşlar, fiili işten ayrılma davranışından ziyade çalışan işten ayrılma niyetlerini azaltmaya yönelik politikalar geliştirmektedir.

Bu çalışmada iş stresi ile işi bırakma niyeti arasındaki ilişki ve bu değişkenlerin katılımcıların bazı demografik özelliklerine (medeni durum, yaş, kıdem) göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Araştırmanın bu bağlamda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada öncelikle literatür taraması kapsamında hipotezler geliştirilmiş, daha sonra veri analizi sonucunda incelenmiş ve son olarak araştırma bulgularına göre kuruluşlara uygulamalı önerilerde bulunulmuştur.

2. Kuramsal Çerçeve

İş stresi

Tüm dünyada iş stresi, çalışanlar için işyeri sağlık tehlikeleri arasında algılanmaktadır. Stres kelimesi, daha yüksek otoritelerin birey üzerinde neden olduğu zorlama veya baskıyı ifade etmektedir. İş stresi, yetersizlik, olumsuz bir duygusal durum, iş stres faktörlerine tepki, psikolojik durum ve özellik bağımlılığı olarak görülmüştür. Mesleki stres, işgücünün kapasitesi ile işin koşulları ve temelleri arasındaki uyum nedeniyle işin bir sonucu olarak ortaya çıkan zorluk veya baskıyla başa çıkamama anlamına gelir (Rajesh, 2016).

İş stresinin nedenleri iç nedenler ve dış nedenler olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. İç nedenler, bireyin zihniyetini ve yaklaşımını vb. içerir. Kişinin içinden kaynaklanırlar ve strese neden olurlar. Herhangi bir bireyin algısına bağlıdır. Çevrede herhangi bir tehdit olmasa bile kişi gözünü korkutan bir durum veya kişiyle karşılaşabilir ve buna bağlı olarak stress yaşayabilir. Dış nedenler, bir örgütte bireyin performansını olumsuz yönde etkileyen örgüt içindeki çok sayıda dış faktörü kapsamaktadır. İşyerinde kontrol, çalışma saatleri, iş güvencesizliği, yönetim tarzı, aşırı yükü gibi değişkenlere dış nedenlere örnek verilebilir (Liu, vd., 2020).

Bazen, davranış değişiklikleri gerektiren durumlar herhangi bir çalışanı stres altına sokabilir. İş stresinin neden olduğu psikososyal riskler, iş güvencesizliği,

emeğin yoğunlaştırılması, işte ve özel yaşamdaki belirsizliklerde bu grup içerisinde sınıflandırılabilir (Halbesleben ve Buckley, 2004). Örgütlerin iş potansiyelindeki düşüş işlerin azalmasına neden olmakta ve çalışanlar arasında bir güvensizlik ve endişe duygusuna neden olmaktadır. Günlük bazda daha yüksek bir günlük iş yükü ve çalışma baskısıyla başa çıkmaları gerekebilmektedir. İş yerindeki baskı, artan iş yükü ve güvensiz çalışma, iş gücünün özel hayatlarına yansıttığı sorunları gündeme getirebilmektedir (Panigrahi, 2016).

İş stresi olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Davranışsal aksaklık, iş arkadaşları arasındaki nahoş etkileşimler, artan devamsızlık oranı ve sürekli moral kaybı gibi durumlar işle ilgili stresin bir sonucudur (Omar, vd., 2020). İş stresi, rol belirsizliği ve rol çatışması olmak üzere iki temel yapısal boyuta ayrılır. Rol çatışması, kişilerin rolleriyle ilgili iki veya daha fazla beklenti yaşamaları ve bu beklentilerin ikisinde aynı anda karşılayamayacaklarını ifade eder. Rol belirsizliği ise çalışanların kararsız olduklarında veya rollerine uygun eğitim veya tecrübe yoksun olduklarında ve iş yerinde kendilerinden istenilen rol beklentilerine ulaşamadıklarındaki duygularını ifade etmektedir (Seňová ve Antořová, 2014).

İş stresi sistematik bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Sebep olabileceği bir dizi problem vardır. Bazı işlerin stres faktörünün yüksek olduğu ya da çalışanı travmaya sokma potansiyeli bulunmaktadır. Stresli davranış kısa ve uzun vadede vücudu uyararak bedensel zararlara neden olmaktadır. Stres tepkisi, belirli hastalıkların uzun bir süre boyunca gelişmesini kolaylaştırır (Braham, 1998).

Bu anlamda, birtakım insanlar, kişinin davranış düzeyine ve zihinsel özgüllüğüne bağlı olan zihinsel özelliklere bağlı olarak kaygı ya da atalet, düşmanlık, cesaret kırma, stres ve bitkinlik gibi başka hareket sorunlarına sebebiyet verebilir. Öte yandan, zihni rahatlatmanın ve zihni bir tema üzerinde toplamanın zorluklarından bazıları, çeşitli konular arasında ilişki kurmanın zorluğu, aşırı unutkanlık ve zihinsel sorunlarıdır (Batista 2018).

Stres biçimleri genellikle zor ve çelişkilidir. Tüm stresler aynı şekilde oluşmaz. Her stres aşaması birbirinden farklı ve değişkendir. Bazı işaretler ortadan kaybolabilir ancak diğer işaretler eski işaretlerin yerini alır. (Batista 2018). Huzursuzluk, sinirlilik, yetersiz beslenme, başkalarıyla geçirilen zamanın azalması, kendini devamlı bitkin hissetme, uyku düzensizliği, baş ağrısı ve zararlı maddelere yönelim kişisel belirtilere örnek olarak verilebilir. Stresin bazı spesifik belirtileri de vardır. Söz konusu belirtiler arasında; gerginlik, kaygı, aşırı sigara ve alkol tüketimi, uykusuzluk, işbirliğinde güçlükler, yetersizlik duyguları, duygusal dengesizlik, sindirim sorunları, yüksek tansiyon vb. gibi (Pehlivan 1995).

İş stresi analizlerinin çoğu, dış etkenlerin ve olayların önemini göz ardı etse de, bunların büyük bir etkiye sahip olduğu giderek daha açık bir şekilde kendini göstermektedir. Örgüt dışı stres, sosyal teknolojik değişimi, küreselleşmeyi, aileyi, ekonomik ve finansal koşulları, ırkı ve cinsiyeti, barınma veya toplum koşulları içermektedir (Luthans 2015). Ayrıca, giderek daha fazla çalışanın işleriyle ilgili sorumlulukları artmakta ve bu da iş ve aile arasında denge kurmayı zorlaştırmaktadır. Çalışanlar çok uzun saatler mesai yapıp akşamları eve fazlaca iş getirirken, aile – iş ilişkilerine probleme, tatil ve iş programlarının koordinasyonunu sağlamada zorluklara sebep olmaktadır (Luthans 2015).

İşten Ayrılma Niyeti

Price'a (2001) göre işten ayrılma, belirli bir dönemde örgütten ayrılan çalışanların yüzdesinin, o dönemdeki çalışan sayısının ortalamasına bölünmesi olarak tanımlanmıştır. Tett ve Meyer'e (1993) göre işten ayrılma, personelin örgütteki istihdamının sonlanması, işten ayrılma niyeti ise örgütten bilinçli bir şekilde ayrılma isteği olarak ifade edilmektedir.

İşten ayrılma niyeti gönüllü veya gönülsüz olmak üzere iki tarzda olabilir (Lambert, vd., 2006). Gönüllü olarak işten ayrılma, bir personelin kalma olasılığı olsa bile örgütten ayrılmayı seçme isteğini ifade etmektedir. Gönüllü işten ayrılma, daha güvenli ve çekici bir iş, zorunlu olmayan emeklilik, kariyer fırsatlarının olmaması, memnuniyetsizlik vb. örgütsel kurallar, yasal sorunlar veya emeklilik, ölüm ve sağlık sorunları gibi örgütün ve çalışanın kontrolü dışındaki nedenlerden dolayı ortaya çıkabilir. Ayrıca Maertz ve Campion (1998), hamilelik nedeniyle işten ayrılma, ailenin başka bir yere taşınması ve işten atılma anlamına gelen olası istem dışı fesihten kaçınmak için işi bırakma gibi bazı ayrılmaların hem gönülsüz hem de gönüllü işten ayrılmaya dahil edilebileceğini savunmuşlardır.

Gönülsüz işten ayrılma, örgütün kontrolünde olduğundan veya kaçınılmaz doğal sebeplerden kaynaklandığından, örgütler genellikle gönüllü işten ayrılma davranışına odaklanır. Öte yandan, işten ayrılma niyeti yüksek olduğu zaman, örgütün seçebileceği çok bir seçenek yoktur. Bu nedenle örgütler, fiili işten ayrılma gerçekleşmeden önce çalışanların işten ayrılma niyetlerini tespit etmeye ve bununla ilgili önlemler almaya çalışırlar.

İşten ayrılma niyeti, bir çalışanın örgütten ayrılma veya kuruluşa kalma kararına ilişkin bilişsel değerlendirmesidir. Mobley ve arkadaşları (1979) yaptıkları bir çalışmada işten ayrılma niyetini, bir çalışanın örgütten ayrılma arzusu olarak

tanımlamıştır. Griffeth ve arkadaşlarına göre (2000), işten ayrılma niyeti, bir çalışanın gönüllü bir şekilde mevcut kuruluştan kalıcı olarak ayrılma düşüncesidir. İşten ayrılma niyeti, örgütten ayrılma sürecinin en önemli aşamasıdır (Price, 1977). Bu durumda birey alternatif işler arayışına girer ve örgüte olan bağlılığı önemli ölçüde azalır. (Tett & Meyer, 1993; Griffeth ve diğerleri, 2000; Price, 2001). Örgütün güncel işten ayrılma niyetini gerçekleşmeden önce ölçmesi mümkün değildir, ama ayrılma niyeti gerçek anlamda işten ayrılmanın bir yordayıcısı olduğundan, çalışanların işten ayrılma niyeti davranışlarını analiz etmek sorun ortaya çıkmadan önlemek için en iyi seçenektir.

İşten ayrılma niyetinin, bir kaç farklı formu bulunmaktadır. Bunlar; örgütten ayrılmadan işten ayrılma niyeti, sektörden ayrılmadan kuruluştan ayrılma niyeti ve sektörden tamamen ayrılma niyetidir (Nauta vd., 2009). Literatürdeki çalışmaların çoğu örgütten ayrılma niyetine odaklanmaktadır. Çalışan devri süreci, çalışanın yaşamış olduğu iş doyumsuzluğu ile başlamaktadır. Bu aşamada, çalışan işten ayrılmayı düşünebilir veya devamsızlık gibi diğer geri çekilme davranışlarını gerçekleştirebilir. İkinci aşamada, çalışan işten ayrılmayı düşünür. Üçüncü aşamada, alternatif aramanın potansiyel faydalarını ve ayrılmanın maliyetini değerlendirir. Çalışan, fayda-maliyet analizi sonucunda, faydaların işten ayrılma maliyetinden daha yüksek olduğuna karar verirse, alternatif işler aramaya başlar. Bir sonraki aşamada, çalışan mevcut işi ile alternatif işleri değerlendirir ve karşılaştırır. Çalışan, alternative iş seçeneğinin daha iyi olduğuna karar verirse, işten ayrılma niyeti oluşur ve sonunda fiili işten ayrılma ortaya çıkar (Mobley, 1977).

Carmeli ve Weisberg'e (2006) göre iş gören devri, ilk olarak örgütten ayrılmayı düşünme, ikinci olarak alternatif örgütler aramaya başlama ve üçüncü olarak örgütten ayrılma olmak üzere üç aşamalı bir süreçtir (Carmeli ve Weisberg, 2006). Kısacası işi bırakma niyeti, her defasında işten ayrılma olarak sonuçlanmayabilir ancak işten ayrılma niyeti, işten ayrılma sürecinin başlangıcıdır.

İşten ayrılma niyeti, çalışanların örgüt sınırları dışına çıkma isteği olarak görülmektedir. Çalışan devri, çalışanların bir kuruluşa isteyerek veda etmesi olgusunu ifade eder. Bir çalışanın örgüte veda etme kararı, birey için olduğu kadar örgüt için de olumsuz bir durumdur (Chen, vd., 2019). İşten ayrılma niyeti, bir kişinin mevcut işten kısa bir süre içinde ayrılma olasılığını ifade eder. Basit bir ifadeyle, çalışanın mevcut işini bırakıp yeni bir işe geçme niyetidir. İşten ayrılma niyeti, bir işe veda etme niyeti olarak açıklanabilir (Yousefy ve Ghassemi, 2006).

Yüksek ayrılma niyeti çoğu zaman örgütler için can sıkıcı bir durumu ifade ederken ayrıca kötü bir imaj oluşturmaktadır. Örgütün yetmiş elemanını kaybetmesi örgüt için pahalıya mal omaktadır (Varghese ve Kumar, 2019). Diğer bir

olumsuzluk ise, yeni çalışanları işe alma ve eğitime konusundaki sonsuz ihtiyaçlar ve bu ihtiyaç için sınırlı kaynak kullanımınıdır. İşten ayrılma niyeti bankacılık sektöründe, müşterilerin ihtiyaçlarının karşılanması ve tatmin edici bir hizmet sunulması üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. İşten ayrılma niyeti örgüte; eğitim maliyetleri, değiştirme maliyetleri ve ayrılma maliyetleri vb. bir çok maliyet kalemine sebep olmaktadır (Simon, vd., 2010).

Liu ve arkadaşları (2019) yaptıkları araştırma sonucunda, iş stresinin çalışanların işten ayrılma niyetleri üstünde olumsuz etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca iş tatmininin, iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini zayıflatmış ve işten ayrılma niyeti ile iş stresi arasında yalnızca tek değişkenli bir bağlantı bulunduğunu ifade etmişlerdir. İşteki iş yükü ve olumsuz duygulardan kaynaklanan yüksek iş stresi nedeniyle işten ayrılma niyeti oranı yükselir Liu, vd., 2019).

Ahn ve Chaoyu, (2019), örgütsel adalet açısından işten ayrılma ile iş stresi oranı arasında bir bağlantılına vurgu yapmışlardır. Örgütsel adaletin istikrarsızlığa etkisini ve iş devir hızını artıran olumsuz etkilerini açıklamışlar, ayrıca iş baskısı ile işten ayrılma niyeti arasında direkt bir bağlantı olduğunu, üç değişken arasında memnuniyetin aracı değişken olarak varlığını ortaya koymuşlardır (Ahn ve Chaoyu, 2019).

Prasetio ve arkadaşları (2019), otellerde işten ayrılma düşüncesi ile iş stresi arasında önemli bir pozitif bağlantı bulunduğunu sonucunu desteklemiştir. Stres düzeyi düşük olan otel personelinin işten ayrılma niyeti de daha düşük olacağını vurgulamışlardır. Ayrıca Omar, vd. (2020), işten ayrılma düşüncesi ile iş stresi arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur (Prasetio, vd., 2019).

Çalışanların aşırı stresi, iş yerinden uzaklaşma ve ayrılma isteklerini artırmaktadır. Her çalışan farklı düzeylerde işten ayrılma niyeti seviyesine sahip olsada, iş stresi işten ayrılma niyetinin arkasındaki zorunlu bir faktör olarak değerlendirilmiş ve işten ayrılma olasılığını artırdığı kabul edilmiştir (Preacher, vd., 2007).

Huang ve arkadaşları (2018), sosyal destek ve problem çözmenin otel çalışanları arasında işten ayrılma niyeti ve mesleki stres üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Mesleki stresin, otel çalışanlarının işten ayrılma isteği ile olumlu bir ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Çalışmada aynı zamanda yönetim stratejileri arasındaki ilişkide zorunlu bir kolaylaştırıcı olarak mesleki stresin rol aldığını ifade etmişlerdir (Huang, vd., 2018).

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde bu iki kavramın birbiri ile sıkı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Leontaridi ve Ward (2002) yaptıkları çalışmada stres faktörünün çalışanın işini terketmesi açısından en önemli faktör olduğunu

söylemiştir. Ayrıca bir diğer çalışmada Crawford, LePine ve Rich (2010) çalışmanın stress seviyesinin artması verimlilik üzerinde negatif etki yaratacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Mossholder ve Bedeian (1987) tarafından yapılan araştırmada iş tecrübesi, iş performansı, stres gibi faktörlerin işi bırakma üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Örneklem olarak muhasebeciler seçilmiş ve 336 muhasebeciye anket çalışması uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre iş stresi, iş tatmininin azalmasına yol açmakta ve bundan dolayı çalışanların işi bırakmasına neden olmaktadır.

Diğer bir çalışmada ise Williams (2003) iş kaynaklı stresin çalışanın işi terketmesindeki rolünü incelemiştir. Şirketlerin kendi bünyesinde çalışan 206 iç denetim elemanı örneklem olarak kabul edilmiş ve anket uygulanmıştır. Çıkan sonuçlar önceki çalışmaları destekler niteliktedir. Çalışma sonucuna göre işte oluşan stres yükü çalışmanı işinden soğutup uzaklaştıran en önemli faktör olarak değerlendirilmiştir.

Kavanagh 2005 yılında askeri personel üzerinde yaptığı çalışmada stresin çalışan performansına etkisini ve işi terketmeye sebep olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda askerlerin stresli bir işe sahip olduklarını ve bundan dolayı oluşan strese bağlı olarak önemli oranda askerin çok uzun yıllar çalışmadan işten ayrıldıklarını ortaya koymuşlardır.

Yoon ve Kim (2010) çalışmalarında genel hastane hemşirelerinin tükenmişlik seviyesi ve iş stresinin, işten ayrılma niyetlerini nasıl etkilediğini anlamayı ve işten ayrılma niyeti üzerinde etkili olan faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Seul'deki 4 genel hastanede 283 hemşireye uygulanan anket verilerinin analiz bulgularında işten ayrılma niyetinin iş stresi, tükenmişlik ve çalışma pozisyonu ile önemli ölçüde ilişkili olduğu görülmüştür.

Chen vd. (2011) çalışmalarında Hackman ve Oldham'ın 1976 iş özellikleri teorisine dayanan işten ayrılma niyetine ilişkin bir araştırma modeli önermişlerdir. Önerilen araştırma modeli, Tayvan bankalarından 255 çalışanın katıldığı bir anket kullanılarak test edilmiştir. Analiz sonuçları rol çatışmalarının, rol belirsizliğinin ve aşırı rol yükünün gerçekten de iş stresi üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermiştir.

Arshadi ve Damiri (2013) çalışmalarında kuruluş temelli benlik saygısının düzenleyici rolünü göz önünde bulundurarak işteki stresin işten ayrılma isteği ve iş

performansı ile ilişkisini araştırmayı amaçlamışlardır. İran Ulusal Sondaj Şirketi'nin 286 çalışanından toplanan verilerin analiz bulgularında iş stresi ile işten ayrılma düşüncesi arasında doğru orantılı bir ilişkinin varlığı ortaya koyulmuştur.

Qureshi vd. (2013) çalışmalarında iş yükü, iş stresi, işyeri ortamı ve çalışanların işten ayrılma istekleri arasında bulunan ilişkiyi ortaya koymaya odaklanmışlardır. Pakistan tekstil endüstrisindeki 250 çalışanın cevapladığı anket verileriyle yapılan analiz sonuçlarında çalışanların işten ayrılma niyetlerinin iş stresi ve iş yükü ile doğru orantılı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

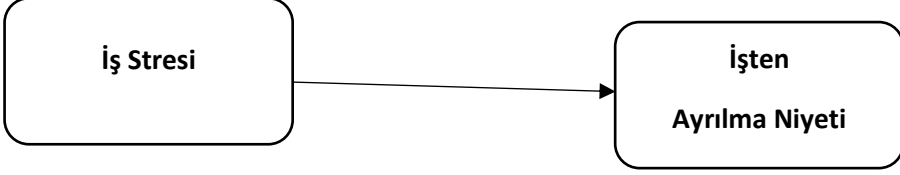
Sewwandi ve Perera (2016) çalışmalarında Sri Lanka'da tanınmış bir hazır giyim firmasında çalışan makine operatörleri arasında iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini belirlemişlerdir. Hazır giyim firmalarında istihdam edilen 90 makine operatöründen toplanan verilerin analiz bulgularında makine operatörleri arasında iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koyulmuştur.

Yukongdi ve Shrestha (2020) çalışmalarında Nepal'deki banka çalışanları arasında duygusal bağlılığın, iş stresini ve iş tatminini ayrıca çalışanların işten ayrılma isteği üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Katmandu'da bir bankada çalışan 282 kişiye yapılan anket verilerinin analizi sonucu duygusal bağlılık ve iş tatmininin negatif bir etkiye sahip olduğu, iş stresinin ise işten ayrılma isteği bakımından olumlu bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir.

Caillier (2021) çalışmasında işyeri saldırganlığının genel olarak etkisini ve ayrıca çeşitli işyeri saldırganlığının iş stresinden memnuniyet, işten ayrılma niyetleri ve işin anlamlılığı üzerindeki etkisini test etmeyi amaçlamışlardır. Ayrıca işyeri saldırganlığı-işten ayrılma niyeti ilişkisinde ve işyerinde iş stresinden memnuniyetin düzenleyici etkisi saldırganlık-iş ilişkisinin anlamlılığı araştırılmıştır. Bulgularda işyeri saldırganlığının iş stresinden ve işin anlamlılığından duyulan memnuniyeti azalttığı gösterilmiştir. İşyeri saldırganlığının işten ayrılma niyetlerini artırdığı saptanmıştır. İş stresinden memnuniyetin, işle ilgili tutum modellerinin hiçbirinde işyeri saldırganlığı ile etkileşime girmediği görülmüştür.

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1.Araştırma Modeli

Şekil 1: Araştırma Model

3.2.Verilerin analizi

Anket çalışması sonucu toplanan verileri kodlama işleminin ardından SPSS 22 programı aracılığıyla analize tabi tutulmuştur. Değişkenlere ait açıklayıcı istatistikler Tablo 1’de verilmiştir. Araştırmada kullanılmış olan ölçeklerin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach Alpa değeri dikkate alınmıştır. Çalışanların cinsiyet ve medeni durumuna göre iş stresi ve işten ayrılma niyetinin ortalamaları arasında farklılık bulunup bulunmadığını anlamak üzere bağımsız örneklem T testi ile yaş ve kıdeme göre kabul edilebilir derecede farklılaşma gösterip göstermediğini araştırma üzere Tek yönlü varyans analizi (Anova) uygulanmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için regresyon ve korelasyon analizleri yapılmıştır.

3.3.Hipotezler

Çalışmanın hipotezleri;

- H1.** İş stresi çalışanların medeni durumuna göre değişmektedir.
- H2.** İş stresi çalışanların yaşına göre değişmektedir.
- H3.** İş stresi çalışanların kıdemine göre değişmektedir.
- H4.** İşten ayrılma niyeti medeni durumuna göre değişmektedir.
- H5.** İşten ayrılma niyeti çalışanların yaşına göre değişmektedir.
- H6.** İşten ayrılma niyeti çalışanların kıdemine göre değişmektedir.
- H7.** İş stresi ile işten ayrılma niyeti anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

3.4.Örnekleme

Bu çalışmanın örneklemini Erzincan ilinde bulunan banka çalışanları oluşturmaktadır.

3.5.Veri toplama araçları

Araştırma kapsamında çalışanların iş stresini ölçmek için Netemeyer vd., (2005)'in geliştirdiği 4 soruluk tek boyutlu ölçek uygulanmıştır. Cevaplar ölçekte 5'li Likert ölçeği ile alınmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Araştırmada bağımsız değişken olarak ele alınan iş stresi ölçeğinin güvenirlik analizi incelendiğinde, Cronbach Alfa'nın 0,93 olduğu ve bu sonucuna göre kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. (Tavşancıl, 2014).

Araştırmanın bağımlı değişken olarak işten ayrılma isteğini ölçek için Mobley vd., (1978) tarafından tasarlanan 3 soruluk tek boyutlu ölçek tercih edilmiştir. Ölçeğin güvenirlik analizine göre Cronbach Alfa'nın 0,92 olarak bulunması ölçeğin güvenilir olduğuna ve ilerleyen analizlerin yapılabileceğine işaret etmektedir (Tavşancıl, 2014).

4. BULGULAR

Anketi cevaplayan 19 banka çalışanının demografik bilgileri biraraya getirilerek sunulmuştur. Araştırmaya katılanların %94,7'si erkek ve %5,3'ü kadındır. Söz konusu katılımcıların %57,8'i evli iken, %42,2'si bekârdır. Ayrıca, katılımcıların %36,8'i 22-27 yaş arası, %36,8'i 28-33 yaş arası, %21,1'i 34-39 yaş arası, %5,3'ü 40 yaş üzeri olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %21,1'inin 0-3 yıl, %42,1'inin 4-7 yıl, %36,8'inin 8-11 yıl mesleki deneyim süresine sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 1: Demografik Özellikler

Özellikler	Kategoriler	Frekans (N)	Yüzde (%)
Yaş	22-27	7	36,8
	28-33	7	36,8
	34-39	5	21,1
Cinsiyet	Erkek	18	94,7
	Kadın	1	5,3
Medeni Durum	Evli	11	57,8
	Bekâr	8	42,2
Kıdem	0-3 yıl	4	21,1
	4-7 yıl	8	42,1
	8-11 yıl	7	36,8

Araştırmada kullanılan değişkenlerin Cronbach Alfa değeri, değişkenlerin içerdiği sorulara ait faktör yükleri, sorulara verilen ortalama cevaplar ve standart sapma değerleri Tablo 2’de bir araya getirilmiştir.

Table 2: Değişkenlere Ait İstatistikler

İş Stresi	α	Faktör	Ort.	Standart S.
İşim sağlığıma doğrudan etki etmektedir.		0,91		
Gün sonunda işim yüzünden aşırı stresi oluyorum.		0,84		
İş ile ilgili problemler yüzünden geceleri uyuyamıyorum.	0,93	0,92	3,25	1,38
İşim yüzünden huzursuz ve gergin hissediyorum.		0,95		
İşten Ayrılma Niyeti				
İş yerimden ayrılmayı sık sık düşünüyorum.		0,91		
Aktif olarak başka bir iş arıyorum.	0,92	0,94	3,05	1,25
Fırsat bulunca iş yerimden ayrılmak istiyorum.		0,95		

Ölçeklere ait güvenilirlik derecesi, faktör yükleri, standart sapma değerleri ve ortalamalar Tablo 2’de verilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlik katsayıları istenilen seviyede olduğu görülmektedir (Tavşancıl, 2014). Ölçeklerin yapı olarak geçerli olup olmadığını anlamak üzere doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. İş stresi ölçeğinin tek boyut altında toplandığı ve toplam varyansın %83’ünün açıklandığı gözlemlenmiştir. İşten ayrılma niyeti ölçeğinin de tek faktör altında toplanarak toplam varyansın %88’ini açıkladığı görülmüştür.

Araştırmada medeni duruma göre farklılaşma olmasıyla ilgili hipotezler için “Mann-Whitney U testi”; örgütte geçirilen süre ve yaşa göre farklılaşmanın varlığını kanıtlamak üzere “Kruskal Wallis testi” uygulanmıştır.

Tablo 3: Katılımcıların Medeni Durumuna Göre Değişkenlerdeki Farklılaşmanın Analizi

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ortalama	Ortalamaların Toplamı	<i>p</i>
İş Stresi	Evli	11	9,36	103,00	0,557
	Bekar	8	10,88	87,00	
İşten Ayrılma Niyeti	Evli	11	9,77	107,50	0,833
	Bekar	8	10,31	82,50	

Mann-Whitney U testinin sonucunda iş stresinin ve işten ayrılma niyetinin ($p>0.05$) medeni durum bakımından farklılık göstermediği saptanmıştır. Bu doğrultuda evli ve bekarların iş stresi ve görevden ayrılma niyetleri ortalamaları arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Bu sonuca göre H1 ile H4 hipotezleri reddedilmiştir.

Değişkenlerin çalışanların yaş ve kıdemine göre bağlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını test etmek üzere Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre ulaşılan veriler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Yaşlarına Göre Değişkenlerin Karşılaştırılması

Değişkenler	Yaş	N	Ortalama	<i>p</i>
İş Stresi	22-27	7	12,14	0,160
	28-33	7	8,86	
	34-39	5	6,00	
İşten Ayrılma Niyeti	22-27	7	10,43	0,266
	28-33	7	10,71	
	34-39	5	5,75	

Kruskal Wallis testi sonucunda iş stresinin ve işten ayrılma niyetinin ($p>0.05$) yaş grupları içinde anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Bu bağlamda 22-27 yaş grubu ile öteki yaş grupları arasında işten ayrılma niyetleri ortalamaları

ve iş stresi bakımından anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu sonuca göre H2 ile H5 hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Kıdemine Göre Değişkenlerin Karşılaştırılması

Değişkenler	Kıdem	N	Ortalama	<i>p</i>
İş Stresi	0-3 yıl	4	19,13	0,024
	4-7 yıl	8	11,81	
	8-11 yıl	7	8,43	
İşten Ayrılma Niyeti	0-3 yıl	7	16,75	0,038
	4-7 yıl	7	9,88	
	8-11 yıl	5	8,57	

Kruskal Wallis testi sonucunda iş stresinin ve görevden ayrılma niyetinin ($p \leq 0.05$) kıdem grupları arasında anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır. Bu bağlamda yeni işe başlayan ile daha tecrübeli çalışanlar arasında işten ayrılma niyeti ortalamaları ve iş stresi bakımından anlamlı bir fark mevcuttur. Yeni işe başlayan çalışanlar tecrübeli çalışanlara göre daha çok iş stresi yaşamakta bunun akabinde işten ayrılma niyetleride diğer gruplara yüksek seyretmektedir. Elde edilen sonuca göre H3 ile H6 hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırmada “çalışanların iş stresi ile işten ayrılma niyetleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır” hipotezini test etmek amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz bulguları Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 6: Regresyon Analizi Sonuçları

İşten Ayrılma Niyeti				
	β	t	F	p(sig)
İş Stresi	0,751	4,689	21,991	0,000
$R^2=0,553$				

Tablo 6’da verilen bulgular incelendiğinde regresyon analizi sonucunda ortaya konan değerler, modelin anlamlı olduğunu ifade etmektedir ($\beta=0.751$;

$p < 0,001$). İş stresinin, işten ayrılma isteği üstünde anlamlı bir etki yarattığı ve %55,3 oranında açıkladığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle işten ayrılma niyetindeki %55,3'lük değişim iş stresine bağlı olarak değişmektedir. Çalışanlarda stresin seviyesi yükseldikçe işten ayrılma niyeti de artmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışma temel olarak bankacılık sektöründe çalışan KOBİ uzmanlarının işten ayrılma niyetleri üzerindeki iş stresinin etkisini araştırmıştır. Araştırma ayrıca çalışanların iş stresi ve işten ayrılma niyetlerinin medeni durumlarına, yaşlarına ve kıdemine göre değişip değişmediğini de inceledi. Bu kapsamda Erzincan ilindeki bankalarda çalışan 19 KOBİ uzmanından anket yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Verilerin analizi sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

İlk araştırma bulgusuna göre iş stresi ve işten ayrılma isteği çalışanların medeni durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu bağlamda evli ve bekar bireyler arasında iş stresi ve görevden ayrılma niyeti açısından anlamlı bir fark yoktur. Bu bağlamda H1 ve H4 hipotezleri reddedilmiştir.

İkinci araştırma bulgusuna göre, farklı yaş grupları için iş stresi ve görevden ayrılma isteği anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bu bağlamda 22-27, 28-33 ve 34-39 yaş grupları arasında iş stresi ve işten ayrılma isteği açısından pozitif bir farklılık yoktur. Bu sonuca göre H2 ve H5 hipotezleri reddedilmiştir.

Üçüncü araştırma bulgusuna göre iş stresi ve işten ayrılma isteği çalışanların kıdemine göre pozitif farklılık göstermektedir. Bu çerçevede yeni işe alınan ve daha deneyimli çalışanlar arasında iş stresi ve işten ayrılma isteği açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Yeni işe alınan çalışanlar diğer gruplara göre daha çok iş stresine maruz kalmakta ve bu nedenle görevden ayrılma olasılıkları daha yüksektir. Bu bağlamda göre H3 ve H6 hipotezleri kabul edilmiştir.

Son bulguya göre iş stresi ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır. Buna sebeple çalışanların iş stresi çoğaldıkça işten ayrılmayı daha fazla düşünmektedirler. Sonuç olarak H7 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bulgu önceki çalışmaların sonuçlarıyla da uyumludur (Karabağ ve Özgen, 2008; Yoon ve Kim, 2010, Chen ve diğerleri, 2011; Arshadi ve Damiri, 2013; Qureshi ve diğerleri, 2013; Yenihan ve diğerleri, 2014). ; Akova ve diğerleri, 2015; Turunç & Avcı, 2015; Sewwandi & Perera, 2016; Savaş & Erol, 2017; Ahn & Chaoyu, 2019; Aslan & İnce, 2019; Başol, 2020; Taş & Özkara, 2020; Yukongdi & Shrestha, 2020; Yıldırım vd., 2021; Kinter ve Katı, 2021; Tezcan ve Gözükar, 2022).

Araştırma bulguları kapsamında kuruluşlara bazı önerilerde bulunmak mümkündür. İş stresi, çalışanlarda depresyon, tükenmişlik ve çeşitli ruhsal hastalıklara neden olarak iş doyumlarını ve motivasyonlarını azaltmaktadır (Schonfeld vd., 2017). Bu nedenle kuruluşlar ve denetçiler, iş stresini azaltmak ve strese neden olan durumları mümkün olduğunca ortadan kaldırmak için gerekli önlemleri almalıdır. Çalışanların işyerinde sosyalleşmelerine olanak sağlamalı ve mesai saatleri içinde kahve molaları veya “mutlu saatler” gibi etkinliklerle iş stresinden uzaklaşmalarını sağlamalıdır. Ayrıca organizasyonların bir psikoloğa sahip olması ve çalışanların dertlerini paylaşarak rahatlamalarına yardımcı olması gerekir. Yeterli personel istihdam etmeli ve çalışanlara aşırı iş yükü yüklememelidirler. Aile dostu politikalar geliştirmeli ve çalışanların iş-aile dengesine katkı sağlamalıdır. Çalışanlarına değer vermeli ve bunu her fırsatta onlara hissettirmelidirler. Aksi takdirde iş stresi artan çalışanlar işten ayrılmayı daha fazla düşünecek ve daha iyi çalışma koşullarına sahip bir kurum bulurlarsa işten kolayca ayrılabilirlerdir. Bu durum kuruluşlara birçok mali yük getirmektedir (yeni personelin işe alım süreci ve eğitimi, belirli bir seviyeye gelene kadar çok verimli çalışmama vb.).

Öte yandan, yeni işe alınan personel, işyerinde deneyimli çalışanlara göre daha fazla stres yaşamaktadır. Bu nedenle deneyimsiz çalışanların iş stresini azaltmak için kuruluşlar onlara iyi ve kapsamlı eğitimler vermelidir. Ayrıca işi pratikte öğrenmeleri için daha deneyimli çalışanlarla çalışma fırsatı sağlamalıdır. Yeni personele karşı anlayışlı olmalı, başta fazla iş vermemeli ve yetersiz kalarak strese girmelerini önlemelidirler. Ayrıca çalışanlara performansları hakkında geri bildirimde bulunmalı ve kendilerini geliştirmelerine olanak sağlamalıdır.

Araştırmanın birtakım sınırlılıkları mevcuttur. Öncelikle araştırma sadece Erzinan ilinde ve KOBİ çalışanları üzerinde yapılmıştır. Ayrıca, uzun süreli gözleme dayanmayan, katılımcılardan tek seferde elde edilen verilerden analizler yapılmıştır. Bu nedenle araştırma, katılımcıların anlık ruh hallerini yansıtmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar boylamsal veri yöntemi ile birden fazla il ve sektörü dahil ederek ve farklı zamanlardaki katılımcılardan veri elde ederek daha kapsamlı araştırmalar yapabilir. Öte yandan, bu çalışma sadece iş stresi ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Gelecekteki araştırmalar, modele daha fazla değişken dahil edebilir ve bunların aracılık, moderasyon veya yönetilen aracılık rollerini araştırabilir.

Kaynakça

- Ahn, J. Y., & Chaoyu, W. (2019). Job stress and turnover intention revisited: evidence from Korean firms. *Problems and Perspectives in Management*, 17(4), 52-61.
- Akova, O., Emiroğlu, B. D. & Tanrıverdi, H. (2015). İş stresi ile çalışanların iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: İstanbul'daki 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma.
- Arshadi, N., & Damiri, H. (2013). The relationship of job stress with turnover intention and job performance: Moderating role of OBSE. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 84, 706-710.
- Aslan, H. ve İnce, E. (2019). Algılanan Örgütsel Desteğin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde İş Stresinin Aracı Rolü. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 479-502.
- Aydın, G. Ç., Aytaç, S. ve Şanlı, Y. (2021). İşe İlişkin Duygular, İş Stresi ve Tükenmişliğin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 80, pp. 1-35).
- Başol, R. Ö. (2020). İş Stresi, İş Doyumu ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkileri: Avm Çalışanları Üzerine Bir Araştırma 1. *Is, Güc: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 22(2), 25-44.
- Batista, C. P., 2018. Örgütsel Stres Kaynaklarının Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Guine-Bissau'daki Kamu İşletme Çalışanları İçin Yapılan Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Braham, B. 1998. Stres Yönetimi. Ateş Altında Sakin Kalabilmek. İstanbul: Hayat Yayınları. 52-54.
- Büte, M. (2011). Nepotizmin iş stresi iş tatmini olumsuz söz söyleme ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Aile işletmeleri üzerinde bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 177-194.
- Caillier, J. G. (2021). The impact of workplace aggression on employee satisfaction with job stress, meaningfulness of work, and turnover intentions. *Public Personnel Management*, 50(2), 159-182.

- Carmeli, A., & Weisberg, J. (2006). Exploring turnover intentions among three professional groups of employees. *Human Resource Development International*, 9(2), 191-206.
- Chen, M. F., Lin, C. P., & Lien, G. Y. (2011). Modelling job stress as a mediating role in predicting turnover intention. *The service industries journal*, 31(8), 1327-1345.
- Chen, X., Ran, L., Zhang, Y., Yang, J., Yao, H., Zhu, S., & Tan, X. (2019). Moderating role of job satisfaction on turnover intention and burnout among workers in primary care institutions: a cross-sectional study. *BMC public health*, 19(1), 1-10.
- Crawford, E. R., LePine, J. A., & Rich, B. L. (2010). Linking job demands and resources to employee engagement and burnout: A theoretical extension and meta-analytic test. *Journal of Applied Psychology*, 834-848.
- Griffeth, R. W., Hom, P. W., & Gaertner, S. (2000). A meta-analysis of antecedents and correlates of employee turnover: Update, moderator tests, and research implications for the next millennium. *Journal of management*, 26(3), 463-488.
- Halbesleben, J. R., & Buckley, M. R. (2004). Burnout in organizational life. *Journal of management*, 30(6), 859-879.
- Huang, S., van der Veen, R., & Song, Z. (2018). The impact of coping strategies on occupational stress and turnover intentions among hotel employees. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 27(8), 926-945.
- Kale, A. ve Akgündüz, Y. (2019). Otel İşletmelerinde Çalışanların Örgütsel Vatandaşlık Davranışları, İş Stresleri ve İşten Ayrılma Niyetleri İlişkisi: Mersin İlinde Bir Uygulama. *Turizm Ekonomi Ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-49.,
- Karabağ, S. F. ve Özgen, H. (2008). Küçülen İşletmelerde Çalışanların İş Ortamına ve Sosyal Mübadeleye İlişkin Algılamaların İş Tatmini-İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *IS-GUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10(3), 27-53.
- Kavanagh, J. (2005). Stress and Performance: a Review of the Literature and Its Applicability to the Military. Technical Report.

- Kemery, E. R., Mossholder, K. W., & Bedeian, A. G. (1987). Role stress, physical symptomatology, and turnover intentions: A causal analysis of three alternative specifications. *Journal of Organizational Behavior*, 8(1), 11-23.
- Kinter, O. ve Katı, Y. (2022). İş Yükü ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde İş Stresi ve Tükenmişliğin Aracılık Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 852-863.
- Lambert, E. G. (2006). I want to leave: A test of a model of turnover intent among correctional staff. *Applied psychology in criminal justice*, 2(1), 57-83.
- Leontaridi, R. M., & Ward-Warmedinger, M. E. (2002). Work-related stress, quitting intentions and absenteeism. *Quitting Intentions and Absenteeism* (May 2002).
- Liu, J., Zhu, B., Wu, J., & Mao, Y. (2019). Job satisfaction, work stress, and turnover intentions among rural health workers: a cross-sectional study in 11 western provinces of China. *BMC family practice*, 20(1), 1-11.
- Liu, Y., Lu, L., Wang, W. X., Liu, S., Chen, H. R., Gao, X., ... & Wang, C. C. (2020). Job burnout and occupational stressors among Chinese health-care professionals at county-level health alliances. *International journal of environmental research and public health*, 17(6), 1848.
- Luthans, F. 2015. *Organizational Behavior : An Evidence-based Approach*. Thirteenth edition. Charlotte, North Carolina : Information Age Publishing. pp.249-254.
- Maertz Jr, C. P., & Campion, M. A. (1998). 25 years of voluntary turnover research: A Review. *Management Journal*,(35), 1036-1054.
- Mobley, W. H. (1977). Intermediate linkages in the relationship between job satisfaction and employee turnover. *Journal of applied psychology*, 62(2), 237-240
- Nauta, A., Van Vianen, A., Van der Heijden, B., Van Dam, K., & Willemsen, M.(2009). Understanding the factors that promote employability orientation: The impact of employability culture, career satisfaction, and role breadth self-efficacy. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82(2), 233-251.

- Okan, T. ve Özbek, M. F. (2016). İş Yükü Talebi, İş Tatminsizliği ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerde İş-Aile Çatışması ve İş Stresinin Ara Değişken Rolü: Sağlık Çalışanları Örneği. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(17).
- Omar, M. K., Aluwi, A. H., Fauzi, M. W. M., & Hairpuddin, N. F. (2020). Work stress, workload, work-life balance, and intention to leave among employees of an insurance company in Malaysia. *International Journal of Business, Economics and Law*, 21(2), 70-78.
- Panigrahi, C. M. A. (2016). Managing stress at workplace. *Journal of Management Research and Analysis*, 3(4), 154-160.
- Pehlivan, İ. 1995. Yönetimde Stres Kaynakları. Pegem Yayınları.
- Prasetio, P., Partono, A., Wulansari, P., Putri, S. T., Ramdhani, R., & Abdullah, A. (2019, May). The mediation of job satisfaction in the relation of work stress and turnover intention in hotel industry. In 1st international conference on economics, business, entrepreneurship, and finance (ICEBEF 2018) (pp. 608-612). Atlantis Press.
- Preacher, K. J., Rucker, D. D., & Hayes, A. F. (2007). Addressing moderated mediation hypotheses: Theory, methods, and prescriptions. *Multivariate behavioral research*, 42(1), 185-227.
- Price, J. L. (2001). Reflections on the determinants of voluntary turnover. *International Journal of manpower*.
- Qureshi, M. I., Iftikhar, M., Abbas, S. G., Hassan, U., Khan, K., & Zaman, K. (2013). Relationship between job stress, workload, environment and employees turnover intentions: What we know, what should we know. *World Applied Sciences Journal*, 23(6), 764-770.
- Rajesh, J. I. (2016). THE LEVEL OF JOB STRESS AND BURNOUT ACROSS EMPLOYEES OF SIX SECTORS IN INDIAN ORGANIZATIONS. *Journal of Organisation & Human Behaviour*, 5(2).
- Savaş, A. C. ve Erol, F. (2017). Eğitim personellerinde iş stresinin işten ayrılma niyetine etkisinde depresyon düzeylerinin aracılık etkisi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 1(2), 115-123.
- Şendoğdu, A. A., Yazgan, A. E. ve Ak, Ö. K. (2021). İş Stresi ve Pozitif Psikolojik Sermayenin İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Bankacılık

- Sektöründe Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 263-290.
- Seňová, A., & Antořová, M. (2014). Work stress as a worldwide problem in present time. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 312-316.
- Sewwandi, D. V. S., & Perera, G. D. N. (2016). The impact of job stress on turnover intention: A study of reputed apparel firm in Sri Lanka. 3rd International HRM Conference.
- Simon, M., Müller, B. H., & Hasselhorn, H. M. (2010). Leaving the organization or the profession—a multilevel analysis of nurses' intentions. *Journal of advanced nursing*, 66(3), 616-626.
- Taş, A. ve Özkara, Z. U. (2020). İş stresinin algılanan yönetici desteği ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide üstlendiği rol. *Opus—Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(21), 475-504.
- Tett, R. P., & Meyer, J. P. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel psychology*, 46(2), 259-293.
- Tezcan, L. ve Gözükar, E. (2022). Sigortacılık Sektöründe; Rol Belirsizliği, Rol Çatışması, İş Stresi, Örgütsel Adalet ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkiler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 2368-2389.
- Turunç, Ö. ve Avcı, U. (2015). Algılanan Örgütsel Destek ve Lider-Üye Etkileşiminin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: İş Stresinin Aracılık Rolü. *Journal of Travel & Hospitality Management/Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(1).
- Turunç, Ö., Tabak, A., Şeşen, H. ve Türkyılmaz, A. (2010). Çalışma yaşamı kalitesinin prosedür adaleti, iş tatmini, iş stresi ve işten ayrılma niyetine etkisi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 12(3), 77-96.
- Varghese, S., & Kumar, J. (2019). Work Engagment and Burnout: A Study on Turnover Intention Among Educators. *J. Xi'an Univ. Archit. Technol*, 4, 1058-1093.
- Williams, S. V. (2003). An empirical investigation of turnover intentions of internal auditors. Virginia Commonwealth University.

- Yenihan, B., Öner, M. ve Çiftyıldız, K. (2014). İş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Otomotiv işletmesinde bir araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 5(1), 38-49.
- Yıldırım, Ü. B., Taş, M. A., & Çiçek, H. (2021). İşin Anlamlılığının İşten Ayrılma Niyetiyle İlişkinde İş Stresinin Aracılık Rolü: Havaalanı Yer Hizmeti Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 277-306.
- Yoon, G. S., & Kim, S. Y. (2010). Influences of job stress and burnout on turnover intention of nurses. *Journal of Korean academy of nursing administration*, 16(4), 507-516.
- Yousefy, A. R., & Ghassemi, G. R. (2006). Job burnout in psychiatric and medical nurses in Isfahan, Islamic Republic of Iran. *EMHJ-Eastern Mediterranean Health Journal*, 12 (5), 662-669, 2006.
- Yukongdi, V., & Shrestha, P. (2020). The influence of affective commitment, job satisfaction and job stress on turnover intention: A study of Nepalese bank employees. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 9, 88-98.
- Zincirkıran, M., Çelik, G. M., Ceylan, A. K. ve Emhan, A. (2015). İşgörenlerin örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti, iş stresi ve iş tatmininin örgütsel performans üzerindeki etkisi: Enerji sektöründe bir araştırma. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (600), 59-71.

ISBN: 978-625-6971-44-8

SAĞLIK ÇALIŞANI OLMAYAN ÇALIŞANLARIN COVID-19 HASTALIĞI HAKKINDA BİLGİ DÜZEYLERİNİN VE DAVRANIŞLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Senem DEĞER

Pamukkale Üniversitesi

Hukuk Fakültesi

İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı

GİRİŞ

İlk kez Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei Eyaleti Wuhan Şehri'nde ateş, öksürük ve nefes darlığı gibi solunum yolu belirtileri ile seyreden nedeni bilinmeyen pnömoni salgını bildirildi. Bu salgın Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Coronavirüs Hastalığı 2019 (COVID-19) olarak adlandırıldı (1,Zhu N). Etken 13 Ocak 2020 tarihinde ciddi akut solunum sendromu koronavirüs 2 (SARS-CoV-2, 2019-nCoV) olarak bildirildi. Hastalık çok bulaşıcı olması nedeni ile hızla tüm dünya ülkelerine yayıldı ve 11 Mart 2020 tarihinde DSÖ tarafından pandemi ilan edildi (1,2 Zhu,Lai CC). Türkiye'de ilk vaka 11 Mart 2020 tarihinde saptandı ve ilk ölüm vakası 17 Mart 2020'de görüldü. Toplam vaka sayısı Mart sonuna 10 bin, Nisan sonu itibari ile 100 bin iken Mayıs sonuna doğru 150 bin civarında seyretti. Ancak 20 Nisan 2020 tarihinden itibaren yeni vaka sayısı günlük olarak azalmaya başladı. (3,sağlık gov).

Yeni koronavirüsler insandan insana ve hayvandan insana bulaşabilmektedir. 2019-nCoV'in en temel bulaşma şekli damlacık yoludur. Koronavirüsler zarflı virüsler olduğu için dış ortama ve dezenfektanlara oldukça Duyarlı olmasına karşılık ancak 2019-nCoV'ün dış ortamda özellikle cansız objeler üzerinde uzun süre canlı kalabileceği bildirirmiştir. Bundan dolayı virüs aynı zamanda infekte objelere ellendikten sonra infekte ellerin göze, ağıza ve buruna değdirilmesiyle de bulaşabilmektedir.(kitap). 2019-nCoV'ün bu özelliği hastalığın çok hızlı yayılmasına neden olmaktadır.

COVID-19'un bulaştırıcılık süresi net olmamakla birlikte semptomlar başlamadan bir-iki gün önce başladığı semptomların tamamen ortadan kaybolmasıyla sona erdiği düşünülmektedir. (6 Du, 7 Qian). Ortalama inkübasyon süresi Geniş aralıklı olarak 2-12 gün olduğu bazı vakalarda ise 14 güne kadar uzayabileceği

bildirilmiştir (4 Lİ,5 Guan). COVID-19 hastalık klinik tablosu basit soğuk algınlığından ağır akut solunum sendromuna kadar değişkenlik gösterebilmektedir.

Olguların yayılmasını sınırlayan en önemli strateji enfeksiyon kontrol önlemlerinin dikkatli bir şekilde uygulamasıdır. (Türkiye Cumhuriyeti sağlık Bakanlığı) Hastalığın yayılmasını önlemek için erken tarama, tanı, izolasyon ve gerekli tedavi uygulanmalıdır. (8, Güner). Bulaşma yollarına karşı alınacak başlıca tedbirler el yıkamak, insanlar arasında sosyal mesafeyi korumak, kapalı alanları sık sık havalandırmak ve kapı kolu, aydınlatma düğmeleri gibi sık kullanılan yüzeylerin temizlemesidir. (kitap 1. Bölüm). Elimize bulaşan virüsü inaktif hale getirmek için 20 saniye süresince sabun ve su ile yıkamak yeterlidir. Eğer su-sabun yok ise alkol bazlı el dezenfektanları el temizliği yapılabilir. El ağız, burun ve gözlere dokundurulmamalıdır. İnsanlar arasında 1-2 metre olarak tanımlanan sosyal mesafe korumak oldukça önemlidir. (9-10, CDC,WHO). DSÖ hasta kişilerin ve şüpheli kişilerin maske takmasını önermemesine rağmen asemptomatik kişilerin bulaştırıcılığını azaltmak amacı ile ülkemizde özellikle market, eczane, sağlık kuruluşu, toplu ulaşım araçları gibi yerlerde herkesin maske takılması zorunlu hale getirilmiştir. (sağlık gov).

İşverenler işyerlerinde tüm çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliğinden sorumludur. 22/5/2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanununun 7 nci maddesinde yer alan geçici iş ilişkisinde, geçici bir süre ile çalışanları kendi işyerinde çalıştırmak üzere devralan işveren, devraldığı çalışanların iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin verilmesinden sorumludur. Ayrıca geçici bir süre ile çalışanları kendi işyerinde çalıştırmak üzere devralan işveren, devraldığı çalışanları ve işverenlerini iş sağlığı ve güvenliği risklerine ilişkin bilgilendirir. (resmi gazete) Pandemi döneminden önce yapılan iş yerleri risk analizlerinde COVID-19 hastalığına yönelik herhangi bir işlem bulunmamaktadır. Ayrıca işyerlerinde korona virüse maruziyet sonucu gelişen COVID-19 hastalığı iş kazası ve meslek hastalığı olarak değerlendirilmemiştir.

Bu çalışmanın amacı pandemi döneminde sağlık alanı dışındaki işyerlerinde çalışanların COVID-19 hastalığından korunmak amacı ile aldıkları yöntemleri ve değerlendirilmektir.

MATERYAL- METOD :

Çalışma kesitsel tanımlayıcı bir araştırmadır. Demografik bilgiler ve COVID-19 hastalığı ile ilgili toplam 15 sorudan oluşan anket formu hazırlandı. İstanbul ilinde faaliyet gösteren inşaat firması ve su armatür fabrikasında çalışanlara 15

Mayıs- 21 Mayıs 2022 tarihleri arasında gönüllülük esasına göre yüz yüze anket uygulandı.

İstatistik

Araştırmanın verileri SPSS IBM 22,0 (SPSS Inc, Chicago II) istatistik programında yapılmıştır. Verilerin dağılımı Kolmogorov-Smirnov testi ile değerlendirilmiştir. Sayımla belirtilen verilerin tanımlayıcı bulguları frekans dağılımı ve yüzdeler olarak gösterilmiştir. Normal dağılıma uymayan veriler median (minimum-maksimum) olarak ifade edilmiştir. Hipoteze yönelik analizlerde Pearson Ki-kare ve Fischer Exact test kullanılmıştır. İstatistiksel olarak $p < 0,05$ düzeyi anlamlı olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR:

Çalışmaya % 73.6'sı (s: 153) erkek olmak üzere toplam 208 kişi katılmıştır. Çalışanların % 69.7 (s: 145)'si inşaat sektöründe, çalışırken % 30.3 (s: 63)'ü ise su armatür fabrikasında çalışmaktadır. Ankete katılanların yaş ortaması 35.78 ± 9.3 yıldır. Katılımcıların % 88.5'i işçi, % 2,9'u ustabaşı ve % 8.7'si yönetici olarak görev yapmaktadır. Meslek deneyimleri ortancası 11 (1- 31 yıl) yıldır. Ankete katılanların % 81.3 (s: 169)'de herhangi bir kronik hastalık öyküsü bulunmamaktadır. Kronik hastalık öyküsü olanların % 69.23 (s: 27/39) 'de diyabetes mellitus varken geri kalanında hipertansiyon mevcuttu. Ankete katılanların % 76.91 (s: 160) işyerinde koronavirüs ile ilgili eğitim almamasına rağmen % 95.2 (s: 198)'i koronavirüs neden olduğu COVID-19 hastalığını bilmektedir. Tablo1'de katılımcıların demografik ve genel özellikleri gösterilmiştir. Katılımcılarında hiçbirinde COVID-19 hastalığı gelişmemiştir. Ancak % 4.8'de (s:10) birlikte yaşadıkları aile bireylerinde COVID-19 hastalığı geçirmiştir. İşverenler tarafından maske temin edilme oranı % 46.2 (s: 96)'dir. Katılımcıların % 32.2 (s:67)'si COVID-19 hastalığının bir meslek hastalığı olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların maske, eldiven ve dezenfektan kullanım oranları sırası ile % 73.1, % 27.9 ve % 47.6 saptanmıştır.

COVID-19 hastalık bilme konusunda ve eldiven kullanma bakımından yaş, cinsiyet, deneyim, çalıştığı kurum ve iş yerinde eğitim alma açısından istatistiksel olarak farklılık gözlenmemiştir. Kadınlar erkeklere göre ve kronik hastalık öyküsü bulunanlar bulunmayanlara göre maske kullanım oranı istatistiksel olarak daha yüksek saptanmıştır. 10-19 yıl arasında iş deneyimi olanların 10 yıl altında ve 20 yıl üstünde çalışanlara göre ve fabrikada çalışanlarda daha fazla koruyucu

malzeme kullandığı görülmüştür (p=.014) Tablo 2’de işyerinde kişisel koruyucu ve hijyen malzeme kullanma oranları gösterilmiştir.

Tablo I: Ankete Katılanların Demografik ve Genel Özellikleri

	Sayı (n: 208)	%
Cinsiyet		
Erkek	153	73.6
Kadın	55	26.4
Yaş		
≤ 35 yıl	108	51.9
>35 yıl	96	48.1
Görevi		
İşçi	184	88.5
Ustabaşı	6	2.9
Yönetici	18	8.7
Çalıştığı Kurum		
Su Armatür Fabrikası	63	30.3
İnşaat Alanı	145	69.7
Deneyim		
< 10 yıl	84	40.4
19- 20 yıl	92	44.2
>20 yıl	32	15.4
Kronik Hastalık		
Evet	39	18.8
Hayır	169	81.2
COVID-19 Hastalık Biliyormusun ?		
Evet	198	95.2
Hayır	10	4.8
İşyerinde COVID-19 Hastalığı Konusunda Eğitim Aldınız Mı?		
Evet	48	23.1
Hayır	160	76.9

Tablo II: Kişisel Koruyucu Donanım ve Hijyen Malzeme Kullanım Dağılımı

	Maske Kullanımı			Eldiven Kullanımı			Dezenfektan Kullanımı		
	Evet (n:152)	Hayır (n:56)	<i>P</i>	Evet (n:58)	Hayır (n:150)	<i>P</i>	Evet (n:99)	Hayır (n:109)	<i>P</i>
Cinsiyet			0.001			0.639			0.067
Erkek	102	51		44	109		67	86	
Kadın	50	5		14	41		32	23	
Yaş (yıl)			0.064			0.069			0.657
35 ve altı	73	35		36	72		53	55	
35 üzeri	79	21		22	78		46	54	
Çalıştığı Kurum			0.744			0.061			<0.001
Fabrika	47	16		12	51		63	0	
İnşaat	105	40		46	99		36	109	
Eğitim			0.254			0.185			0.704
Eğitim Alan	32	16		17	31		24	24	
Eğitim Alma- mış	120	40		41	119		75	85	
Kronik Hastalık			0.009			0.216			0.841
Evet	35	4		14	25		18	21	
Hayır	117	52		44	125		81	88	

Dene- yım			0.014			0.860			0.012
< 10 yıl	53	31		25	59		40	44	
19- 20 yıl	76	16		25	67		51	41	
>20 yıl	23	9		8	24		8	24	

TARTIŞMA:

İlk kez 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei Eyaleti Wuhan Şehri'nde tespit edilen pnömoni vakalarının etkeni 07 Ocak 2020 tarihinde yeni bir koronavirüs olarak tanımlanmıştır (KAYNAK BUL) . Hastalık ,insandan insana bulaşma özelliği olması nedeniyle haftalar içinde hızla kıtalar arası yayılım göstermiştir. Türkiye'de ilk COVID-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde saptanmıştır. Hastalığın başlıca belirtileri ateş, kuru öksürük, halsizlik-yorgunluk ve nefes darlığıdır. Nadiren burun tıkanıklığı, baş ağrısı, boğaz ağrısı, ishal, kusma ve tat alma ve koku kaybı olabileceği belirtilmiştir. (13,CHEN N; 14 Bajema). İleri ve alt yaştaki yatan kronik hastalık öyküsü olanlarda mortalitenin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. (15ZOU F).

COVID hastalığı 2020 yılının başından itibaren tüm dünyada en çok gündemde kalan hastalık olmuştur. Bu çalışmada işyerlerinde bu hastalıkla ilgili eğitim alma oranı düşük olmasına rağmen COVID-19 hastalığını bilinme oranı % 95.2 (s: 198) saptanmıştır. Bu oranın yüksek olmasının en büyük sebebi COVID-19 hastalık salgını başladığı günden itibaren görsel ve yazılı basında sürekli yayınlar ve sosyal medyada devamlı paylaşımlar yapılması olduğu düşünülmektedir. DSÖ sürekli salgınla ilgili koruyucu önlemler alınmasının önemini vurgulaması, ülkemizde alınan tedbirler arasında sokağa çıkma yasaklarının uygulanması ve işyerlerinde çalışma saatlerinin esnetilmesi veya işyerlerinin geçici olarak kapatılması gibi durumlar çalışanların mevcut hastalıktan haberdar olmalarını sağlamıştır.

Koronavirüs insandan insana çok hızlı bulaşması ve hastalıktan korunmada henüz hastalığa karşı aşının olmaması nedeniyle önlemlerin en etkin biçimde uygulanması gerekmektedir. İnsandan insana bulaşma damlacık yolu ile olmaktadır. Bundan dolayı maske kullanılması ve sosyal mesafe kuralına uyulması önemlidir.

Ayrıca kirlenmiş yüzeylere eller ile temas ederek ağız, göz ve buruna dokunmasıyla da bulaşma olduğu bildirilmiştir. Kirlenmiş ellerle bulaşmayı önlemek için el yıkamak ya da alkol bazlı el dezenfektanı kullanmak önem arz etmektedir. Çalışmamızda maske kullanma oranı % 73.1 bulunmuştur. Maske kullanımı en fazla kadınlar ve özellikle kronik hastalığı öyküsü olanlarda daha yüksek oranda saptanmıştır. Bunun sebebi COVID-19 hastalığının kronik hastalığı olanlarda daha ağır ve ölümcül seyretmesi maske kullanma açısından kişiler üzerinde daha etkileyici bir faktör olduğunu düşündürmektedir. Kadınlarda erkeklere oranla daha yüksek oranda gözlenmesinin iş yerinde çalışan kadınların daha duyarlı olmasıdır. Ancak bu oranın yetersiz olduğunu düşünmekteyiz çünkü en önemli bulaşma yolu damlacık yolu ile olduğu unutulmamalıdır. Özellikle kapalı alanlarda çalışanlarda maske kullanma oranı % 100 olması gerektiğini savunmaktayız. COVID-19 hastalık bulaşma yollarını engellemek için uygulanan yöntemler arasında eldiven kullanımı oldukça sınırlıdır. CDC tarafından eldiven kullanımı sağlık çalışanları başta olmak üzere evde yada hastane dışı ortamlarda enfekte hastaya bakım uygulayacak kişilere önerilmektedir (kaynak CDC16). Alışveriş sepeti kullanırken, banka kartlarına temas edilmesinde veya ATM'den para çekerken eldiven kullanmak bulaştırıcılığı azaltmadığının aksine eldiven kullanımı kişilerde yalancı güven hissi sağlayarak el yıkama alışkanlıklarını azaltabilmektedir. Çalışmamızda işyerinde eldiven kullanma oran %27,9 bulunmuştur. Bunun sebebi ise bilim kurulu üyelerinin eldiven kullanmanın koruyuculuk etkisi olmadığına ilişkin beyanları çalışanları üzerinde çok fazla etkili olmadığı düşünülmektedir. El dezenfektan kullanımı fabrikada çalışanlarda inşaat sektöründe çalışanlara göre daha yüksek oranda saptanmıştır. Bunun sebebi fabrikaların kapalı alanlardan oluşması, ortak kullanım alanların çok olması ve çalışanları denetim ve gözetimin daha kolay yapılabilmesidir. İnşaat şantiyelerinde ise ortak alan kullanımını olmaması ve dağınık çalışmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. El dezenfektan kullanımında yaş, cinsiyet, kronik hastalık varlığı ve COVID-19 hastalığı ile ilgili eğitim alıp almama durumu arasında ilişki saptanmamıştır. Ancak 10-19 yıllık deneyimi olanlar çalışanlarda el dezenfektan kullanma oranı anlamlı yüksek bulunmuştur. Bunun sebebi olarak on yıldan az deneyimi olanların işyerlerindeki risk tehlikelerini daha az bilmeleri, 20 yıl ve üzeri meslek deneyimi olan kişilerin ise özgüvenlerinin yüksek olması nedeni ile tehlikelere karşı gerekli ciddi yaklaşımlar göstermediklerini düşünülmektedir..

COVID-19 hastalığı meslek hastalığı olarak tanımlanma konusu tartışmalı olmasına rağmen katılımcıların %32,2'si meslek hastalığı olduğunu belirtmiştir. Bu oran oldukça düşüktür. Sağlık Güvenlik Kurumu tarafından 07.05.2020 tarihinde yayınlanan genelgede 5510 sayılı SGK kanunu 15.maddesi gereği COVID-19

hastalığı, meslek hastalığına engel durum oluşturmadığını bildirmiştir. Çalışanları meslek hastalığı konusunda bilgilendirmek için daha fazla eğitimler verilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

SONUÇ

COVID-19 pandemisi tüm dünyada insan sağlığını tehdit etmeye devam etmektedir. Hastalıkla ilgili olarak tüm çalışanlara hastalık belirtileri, yüksek riskli kişilerin tanımlanması, bulaşma ve korunma yolları hakkında bilgi verilmesi önemlidir. Görsel ya da yazılı basında devamlı olarak bu hastalık hakkında bilgi verilmesine rağmen işyerlerinde de işyeri hekimleri tarafından bu hastalığın bulaşma yolları, belirtileri ve korunma yolları ile ilgili eğitimler verilmelidir. İş sağlığı ve güvenlik uzmanları tarafından işyeri risk analizleri güncellenmeli, kişisel koruyucu ekipmanların sağlanması yönünden işverene Öneride bulunulmalı. Bu çalışmada salgınların önleminde en önemli stratejinin çalışanların hastalıklar konusunda bilinçlendirmenin ve koruyucu ekipman kullanımının önemli olduğuna dikkat çekmek istenmiştir.

KAYNAKLAR

Zhu N, Zhang D, Wang W, et al. A Novel Coronavirus from Patients with Pneumonia in China, 2019. *N Engl J Med* 2020;382(8): NEJMoa2001017.

Lai CC, Wang CY, Wang YH, et al (2020). Global epidemiology of coronavirus disease 2019 (COVID19): disease incidence, daily cumulative index, mortality, and their association with country healthcare resources and economic status. *Int J Antimicrob Agents*, Mar 19;105946. doi:10.1016/j.ijantimicag.2020.105946.

<https://covid19.saglik.gov.tr/> Erişim tarihi: 21.05.2020

Li Q, Guan X, Wu P, Wang W, Zhou L et al. Early transmission dynamics in Wuhan, China, of novel coronavirus-infected pneumonia. *The New England Journal of Medicine* 2020; 382 (13): 1199-1207. doi:10.1056/NEJMoa2001316 6.

Guan WJ, Ni ZY, Hu Y, Liang WH, Ou CQ et al. Clinical Characteristics of Coronavirus Disease 2019 in China. *The New England Journal of Medicine* 2020; NEJMoa2002032. doi: 10.1056/NEJMoa2002032

Du Z, Xu X, Wu Y, Wang L, Cowling BJ et al. Serial interval of COVID-19 among publicly reported confirmed cases. *Emerging Infectious Diseases* 2020; 26 (6). doi: 10.3201/eid2606.200357

Qian G, Yang N, Ma AHY, et al. A COVID-19 Transmission within a family cluster by presymptomatic infectors in China. *Clinical Infectious Diseases* 2020 March 23; ciaa316 [Epub ahead of print]. doi: 10.1093/cid/ciaa316

GÜNER et al. / *Turk J Med Sci*

Centers for Disease Control and Prevention. Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) How to Protect Yourself. (2020,4 Nisan) Erişim adresi: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prepare/prevention.html>

World Health Organization. Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public. (2020, 4 Nisan). Erişim adresi: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novelcoronavirus-2019/advice-for-public>

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. “Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) Korunma Yolları” <https://covid19.saglik.gov.tr/tr/> Son erişim tarihi 27 Mart 2020

24 May 2018 Sayılı Resmi Gazete).Türkiye

Chen N, Zhou M, Dong X, Qu J, Gong F, Han Y, Qiu Y, Wang J, Liu Y, Wei Y, Xia J, Yu T, Zhang X, Zhang L. Epidemiological and clinical characteristics of 99 cases of 2019 novel coronavirus pneumonia in Wuhan, China: a descriptive study. *Lancet*. 2020;395(10223):507. Epub 2020 Jan 30.

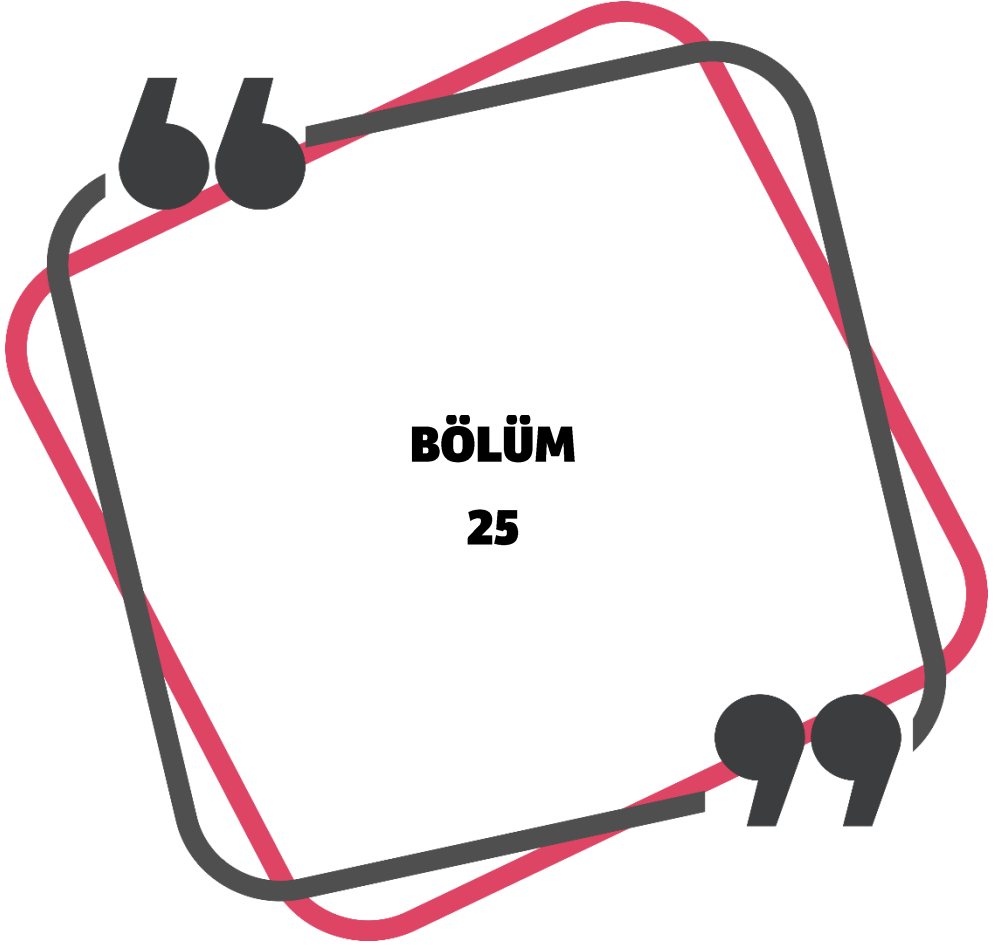
Bajema KL, Oster AM, McGovern OL, Lindstrom S, Stenger MR, Anderson TC, Isenhour C, Clarke KR, Evans ME, Chu VT, Biggs HM, Kirking HL, Gerber SI, Hall AJ, Fry AM, Oliver SE, 2019-nCoV Persons Under Investigation Team, 2019-CoV Persons Under Investigation Team . Persons Evaluated for 2019 Novel Coronavirus - United States, January 2020. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep*. 2020;69(6):166. Epub 2020 Feb 14.

Zhou F, Yu T, Du R, Fan G, Liu Y, Liu Z, Xiang J, Wang Y, Song B, Gu X, Guan L, Wei Y, Li H, Wu X, Xu J, Tu S, Zhang Y, Chen H, Cao B . Clinical course and risk factors for mortality of adult inpatients with COVID-19 in Wuhan, China: a retrospective cohort study. *Lancet*. 2020;395(10229):1054. Epub 2020 Mar 11.

<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prevent-getting-sick/gloves.html> Erişim tarihi: 25.05.2020

Karadağ T. İşte Var Olmama (Presenteeism) ve İş Tatmini İlişkisinde Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü ve yaş faktörü. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*.Cilt.34.s.3.2022

ISBN: 978-625-6971-44-8

BİR KÜLTÜR OLARAK DEMOKRASİ

Dr. Uğur ORAL

Yaşar Üniversitesi

Bilim Kültürü Bölümü

ORCID: 0000-0001-7460-0381

1. GİRİŞ

Demokrasi bir kültür müdür? Diğer kültür ürünleri gibi demokrasi de nesilden nesile aktarılan, toplumdan topluma farklılaşan, öğrenilen, sürekli ve değişken bir olgu mudur? Kültür mü demokrasiyi etkiler, yoksa demokrasi mi kültürü şekillendirir?

Antik çağdan bu yana demokrasiye dair birçok farklı tanım yapılmıştır. Demokrasinin ne olduğu veya ne olmadığı hususunu her düşünür kendisine göre yorumlamış ve kavrama farkı anlamlar yüklemiştir. Bunda demokrasinin bir olgu olması kadar bir düşünce biçimi olmasının da payı bulunmaktadır. Bu yüzden demokrasinin ortak ve üzerinde herkesin uzlaştığı kesin bir anlamından ve yorumundan bahsedebilmek zordur (Arblaster, 1999).

Demokrasi bir yönetim biçiminin adı, yani bir siyasal rejim, bir idare sistemi olarak görülebileceği gibi, bir hayat felsefesi, bir yaşam biçimi, bir kültür olarak da kabul edilebilir.. Kimi yorumlara göre demokrasi yalnızca kararların halkı temsil edilen bir hükümette görüşülerek alındığı bir hükümet sistemi olarak değerlendirirken, kimi yorumlara göre ise demokrasi bir toplumda herkesin ya da çoğunluğun siyasi sürece katıldığı sistemin adıdır demokrasi (Ugbada, 2019).

Demokrasinin ne olduğunu açıklamaya yönelik yapılmış her tanım, her yorum, kavrama yaklaştığı nokta veya demokrasiye bakış açısı itibarıyla haklılık taşıyabilir kendi içinde. Ama “demokrasi kültürü” dendiğinde, yani demokrasiyi bir kültür şeklinde ele aldığımızda, artık daha farklı bir açılımla karşı karşıya kalırız. Bu yeni yaklaşımda, birbirinden farklı iki ayrı kavram da, yani demokrasi de kültür de yalın anlamlarının dışında, birbirini niteleyen ve hatta biri diğerinin açılımı olacaktıymışçasına örtüşen, iç içe geçmiş anlamlar yüklenmektedir. Tıpkı iki farklı kelimenin bir araya gelip bileşik kelimeye dönüşmesi ve yeni bir anlam ifade etmesi gibi “demokrasi” ve “kültür” kelimeleri de birleşip “demokrasi kül-

türü” ifadesini oluşturduklarında, ortaya çıkan kavram yeni bir anlam kazanmakta, bir yaşam biçimini, bir toplumsal karakteristiği, bir düzeni, bir değerler bütünü ve aynı zamanda bir geleneği niteler hal almaktadır.

Alışlagelmiş bir yaklaşımla, insanı hayvandan ayıran özelliğin düşünebilmesi olduğunu söylenir hep. Oysa bu bağlamda insanın hayvandan ayrıştığı en önemli husus bir kültür üretebilmesidir. Maydonoz bir kültür üretmez, solucan bir kültür bırakmaz. Ama insanoğlu arkasında, yaşadığını, nasıl yaşadığını, yaşarken neler yaptığını sonraki nesillere aktaracağı izler bırakır ki bu da aslında kültürün en sade tanımıdır. Nitekim bu açıdan bakıldığında demokrasi de insanların ortaya çıkardığı bir kültür değil midir? İnsanoğlu demokrasiyi doğada, bir ağacın üzerinde veya bir dağın tepesinde kendi kendine oluşmuş bir şekilde bulmamıştır ki. Demokrasi de insanoğlunun kendi icat ettiği, kullandığı, geliştirdiği ve sonraki nesillere aktardığı bir kültür ürünüdür son tahlilde.

Peki, ‘demokrasi kültürü’ kavramı neyi anlatmaktadır? Bir olgu olarak nasıl ve neden ortaya çıkmıştır? Demokrasi kültürü günümüze gelene kadar hangi safhalardan geçmiş, ne tür değişimlere uğramış, nasıl bir evrim geçirmiş, tarihsel süreçte toplumla nasıl bir etkileşim içine girmiştir? Demokrasi, sadece bir siyasi yönetim biçimi olmanın yanında, aktarılan bir kültür ögesi haline de evrilirken, hangi evrensel yönleriyle sembolize edilebilir? Ve demokrasinin etkisi altında olan bir kültürde hangi hususlar “olmazsa olmaz”laşmaktadır?

Bu soruların yanıtlarını aramaya, yani demokrasi kültürü olgusunu irdelemeye başlamadan önce “demokrasi” ve “kültür” kavramlarını yükledikleri anlamlar bağlamında sorgulamak bize daha geniş bir perspektif sunacaktır. Özellikle de demokrasinin ne olduğunu, neyi anlattığını net bir biçimde anlayabilmek, hem “demokrasi kültürü” kavramını açıklayabilmek ve “demokrasi-kültür” ilişkisini analiz edebilmek adına fikir verici olacaktır.

2. DEMOKRASİ KAVRIMINA GENEL BİR BAKIŞ

2.1 DEMOKRASİ KAVRAMININ AÇILIMI

Antik Yunan’da ortaya çıkan demokrasi “demos” ve “kratos” kelimelerinden oluşmaktadır. Demos halk, kratos ise yönetim kelimelerinin karşılığı olduğundan demos kratos da en yalın şekliyle halkın yönetimi anlamına gelmektedir (Crick, 2012). “Halkın egemenliği” olarak kullanılan demos kratos monarşiye ve bir soy-lular grubunun yönetimini dile getiren aristokrasiye karşı, ilk kez MÖ VIII. yüz-yılda Atina’da siyaset ve toplum sahnesine çıkmıştır (Hançerlioğlu, 1986). “Halk” anlamına gelen “demos” kavram olarak Antik Yunan’da bile tartışılan bir

kavram olmuştur. Demos kelimesi Yunanca mahalle anlamına gelen “deme” kökünden gelmektedir (Şenel, 1999). Demos aynı zamanda o dönemde Antik Yunanistan’ı oluşturan ve şehir devleti anlamına gelen “polis”lerin herhangi birinde yaşayan halk olarak da kullanılmaktadır (Sartori, 1996). Bazen dönemin alt sosyo ekonomik düzeye mensup kitlelerini, bazen de garibanları ya da fakir din adamlarını nitelemek için kullanıldığı görülen demos aynı zamanda toplum içindeki özgür erkeklerin oluşturduğu grubu tanımlamak için de kullanılmıştır (Akçalı, 1991). Her ne kadar sözcük karşılığı olarak demos halkı tanımlıyor olsa da kullanımda çoğu zaman fakir toplulukları nitelemesi, aslında dönemin Atina’ındaki demokrasi algısı hakkında da ipuçları vermektedir. Nitekim Dahl’a göre demokrasi sözcüğü antik Yunan’da aristokratlar tarafından sade halkı basit, küçük görmek üretilmiş ve kullanılmış bir tabirdir (Dahl, 2015). Yönetim, güç, egemenlik gibi anlamlara gelen “kratos”un ise zaman zaman iktidarın zorbalığını tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir (Arblaster, 1999).

Kavramsal açıdan demokrasi ortaya çıktığı Atina’da, halkın yönetimine karşı çıkanların, halkın egemenliğini karalamak isteyenlerin tepkisi ve eleştirisiyle karşı karşıya kalmıştı. Demokrasi karşıtlarına göre bu yönetim biçimi aslında özgürlük kavramının önünde bir tehditti (Canfora, 2006). Hatta dönemin Atina’ında ellerinde bulundurdukları gücü kaybetmek ya da halkla paylaşmak istemeyenler demokrasiyi itibarsızlıkla eşdeğer tutmuşlardı. Ama tarihsel süreçte neredeyse tüm siyasetçilerin, demokrasiyle bağdaşmayan uygulamalarını temize çıkarmak için, dillerine pelesenk ettikleri demokrasi kavramının arkasına saklanmış olmaları da manidardır (Schmitter & Karl, 1991). Örneğin soğuk savaş döneminde, yönetimleri modern demokrasiyle hiç benzeşmese de Demokratik Almanya Cumhuriyeti gibi bazı ülkeler, rejimlerinin demokrasi olduğunu savunmuş ve kamuoyunu buna inandırmak istemişlerdir (Yayla, 2004).

MÖ IV. yüzyılda Atinalı hatipler, demokrasiyi, özgürlük anlamına gelen “eleutheria” (Janick, 2003) anlamında kullanmışlardır. Solon ise kavramı işlerin sistemli ve düzgün bir biçimde yürüdüğü iyi bir devlet iyi devlet anlamına gelen (Sakinmaz & Bilgin, 2019) “eunomia” ile eşdeğer kabul edip bu kelimelerin yerine kullanmıştır ki bu da her ne kadar aristokratlar eleştirip küçük görse de halkın gözünde “demos kratos” un çok değerli ve önemli bir yeri olduğunu ortaya koymaktadır (Samons, 2013).

Demokrasi sözcüğünden ilk olarak MÖ V. Yüzyılda, Herodot Tarihi’nin üçüncü cildinde bahsedildiğini görmekteyiz. Herodot eserinde, demokrasiyi halkın yönetimi, yasalar önünde eşitlik, tüm sorunların açık tartışmaya sunulması, yöneticilerin makamlarında sergiledikleri icraatlarından sorumlu tutulmaları şeklinde nitelendirmiştir. Politika sahnesinde ise demokrasi kelimesini ilk kez (Ateş,

1994) Atinalı lider Perikles, Pelepones Savaşı'nın ilk yılında (MÖ 430) can veren Atinalı savaşçılar için düzenlenen toplu cenaze töreni sırasında halka seslenirken kullanmıştır (Sinclair, 1991). Perikles bu meşhur söyleminde demokrasiyi şöyle tanımlamıştır: (Canfora, 2006)

“Anayasamız demokrasi adıyla anılmaktadır, çünkü iktidar bir azınlığın değil tüm halkın elindedir. Politik sistemimizi tanımlamak için kullandığımız kelime demokrasidir çünkü bu sistemin yönetimi birkaç kişiye değil, çoğunluğa aittir. Bununla, kendi aramızdaki özel tartışmalarda herkese eşit ağırlık veririz ve sosyal yaşamımızda her durumda özgürlük hüküm sürer.”

2.2 DEMOKRASİNİN FARKLI YORUMLARI

TDK (Türk Dil Kurumu) sözlüğü demokrasiyi “Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi, el erki, demokratlık” şeklinde tanımlamaktadır (TDK, 2023). Demokrasi kelimesi bir başka sözlükte ise şu şekilde açıklanmaktadır: “Siyasi kontrolün direkt halkta veya halkın belirli süreler için, hür iradesiyle seçimini gerçekleştirdiği vekillerinde olduğu sosyal ve ekonomik bir sınıf ayrımı olmaksızın herkesin eşit kabul edildiği bir idare şeklidir” (Püsküllüoğlu, 2004). Demokrasi yaygın ve birçok kişinin bildiği tanımla halkın kendisini kendi iradesiyle yönettiği, siyasi erkin bizzat halka ait olduğu bir sistemdir (Derdiman, 2006). Bir başka deyişle demokrasi, aralarında hiçbir fark olmaksızın, tüm vatandaşların yönetime dahil olabildiği, söz sahibi olduğu bir hükümet biçimidir (Hançerlioğlu, 1986).

Günümüze geldiğimizde ise, demokrasi sadece bir yönetim şekli olmakla sınırlı kalmayıp bunun yanında toplum hayatını düzenleyen bir anlayış ve tarz olarak da belirmektedir. Eşitlikçi bir toplum yapısını temel alan demokrasi soy, servet, ırk gibi özelliklerin bireylerin arasında bir üstünlük vesilesi olmadığı bir sistemdir ki, bu idare şeklinde kanunlar karşısında herkes eşittir, kölelik veya sınıf ayrımcılığı da yoktur (Hayat, 1961).

Abraham Lincoln'ün demokrasi açılımı birçok kişinin usunda yer etmiş ve oldukça popüler olmuştu. Lincoln 1864'te yaptığı bir konuşmasında, demokrasiyi “halkın, bizzat halk tarafından ve yine halk için yönetilmesi” şeklinde yorumlamıştır (İba, 2008). Lincoln'ün altını çizdiği demokrasinin yaklaşımının dayandığı anlayış halkın çoğunluğunun siyaset ve yönetim üzerinde belirgin bir ağırlığının ve etkisinin olması gerekliliğidir, ki bu da “çoğulculuk” tur (Anıl, 2006). Ancak Sartori bu görüşe karşı çıkar zira “halk için hükümet” kavramının anlamı net de-

ğildir. Şayet demokrasi sadece “halk iktidarı” olarak kabul edilecekse bu yaklaşım yetersiz kalacaktır. Zira geçmişte, aslında kurdukları rejimler demokrasi ile hiç bağdaşmasa da sözde halk için hükümetler olduğunu iddia eden yönetimler de olmuştur (Sartori, 1996). Atatürk’ün görüşüne göre de egemenliğin halkta, çoğunlukta olması demokrasi için birincil koşuldur. Bir rejimin demokratik olması yönetsel erkin ulus haricinde hiçbir şekilde, kurumda ve kavramda olmamasıyla mümkündür (Tezcan, 1996).

Schumpeter ise demokrasiyi tanımlarken “seçim” olgusuna özel bir vurgu yapmıştır. Ona göre demokrasi, halkın kendini temsil edecek, iradesini dışa vuracak araçları seçim yoluyla belirleyeceği ve son sözü söyleyerek ortak menfaate hizmet edecek siyasi kararların alınmasını sağlayacağı bir organizasyondur (Schumpeter, 1977). Schumpeter’in ifade ettiği ve demokrasinin siyasi erk sahiplerinin karar verme hakkını, yarışma ruhuyla, yine halkın oylarıyla kazanacağı bir rejim olduğu yaklaşımı çok tartışılrsa da 1970’lerden sonra genel kabul görmüştür.

Demokrasinin genel tanımlarının yanında belirli özelliklerine vurgu yapılmak suretiyle daha daraltılmış tanımlar da mevcuttur. Örneğin Emre Kongar “azınlık” hususuna dikkat çeker. Kongar’a göre bir ülkede yönetime talip olan azınlıkların, halkın desteğiyle bir gün çoğunluğa dönüşerek iktidara gelebilme hakkının ve olanağının bulunduğu bir rejim demokrasidir. Yani demokrasi bir ülkede iktidardaki çoğunluktan farklı düşünenlerin, hatta tam tersi yaklaşım içinde olanların da kendi fikirlerini açıklama ve yayma hakkına sahip oldukları bir çoğunluk yönetimidir (Kongar, 1983).

Bir başka tanıma göre ise demokrasi; azınlığın, çoğunluğun iradesine saygı göstereceği, çoğunluğun görüşünün hâkim olacağı ama yurttaşların özgürlük ve eşitliğini kabul eden bir iktidar biçimidir (Frolov, 1991). Bir başka deyişle demokrasi, toplumun mümkün olan en geniş kesimine, özgürlük olma hakkı sunan, en büyük çeşitlilikleri farklılıkları da kabul ve muhafaza eden bir siyasal yaşam biçimidir (Tourraine, 2015). Demokrasinin içermesi gereken temel karakteristik özellikler vurgulanarak yapılan bir başka tanıma göre ise demokratik yönetim, gizli oyla yapılan özgür seçimler, özerk üniversite, istediği yayını yapabilen basın, muhalefet özgürlüğünün garantisi, yasaların ve adaletin hakimiyeti, bağımsız yargı ve insan haklarına saygı gibi unsurlarla ortaya çıkmakta ve yaşamaktadır (Altay & Keskin 1969).

2.3 DEMOKRASİ NEDİR NE DEĞİLDİR?

Her ne kadar demokrasi bireysel özgürlüklerin güvence altına alınabilmesi, yaşanabilmesi, farklı düşüncelerin yönetime gelme, temsil edilme hakkına sahip olması gibi özelliklerinden ötürü ideal bir yönetim biçimi olarak kabul görse de ne kadar uygulanabilir olabileceği, uygulama biçimleri ve sonuçları bağlamında da sık sık sorgulanan bir rejimdir. Antik Yunan kültürünün bir ürünü olan demokrasi, 2500 yıldır tartışılmaktadır. Aslında bunca yıl ve deneyimin ardından demokrasi kavramı üzerinde bir uzlaşma sağlanmış olması gerekse de demokrasi hala siyaset tartışmalarının gündemindeki yerini korumaktadır. Bugün demokrasiye dair en temel sorunlar üzerinde bile bir uzlaşma sağlanabilmiş değildir (Dahl, 2015).

Demokrasi kavramının bu flu görünümü tarih boyunca, demagoji yoluyla demokrasiyi kendi menfaatleri için kullanmak isteyenlerin önünü açmıştır. Ancak tüm kafa karışıklığına rağmen demokrasiyi demokrasi yapan temel unsurların sorgulanmasıyla bir yönetimin demokratik olup olmadığı hususunda hüküm verilebilir. Demokrasinin saydam bir sözcük olduğunu iddia eden Sartori'ye göre demokrasiyi salt sözlük anlamına göre yorumlamak mümkün ve kolaydır. Yani demokrasiyi tanımlarken sıklıkla kullanılan halkın iktidarı ya da yönetimin halkta olması gibi yaklaşımlar yunanca “demos kratos” kelimesinin birebir çevirisinden başka bir şey değildir. Her ne kadar demokrasinin ne olduğu ya da nasıl olması gerektiği soruları iç içe geçmiş olsa da demokrasi, sembolize ettiği şeylere anlam ve değer kazandırdığı müddetçe mevcudiyetini korur (Sartori, 1996). Tanilli'ye göre yaşam hakkı, ifade özgürlüğü gibi kavramlar olmadan bir demokrasiden bahsedebilmek mümkün değildir. Bu temel özgürlüklerden yoksun bir demokraside yapılacak seçimler ve bu seçimlerin sonuçlarına göre oluşacak icra organları da sadece göstermeliktir (Tanilli 2006). Tanilli sadece parlamenter düzen, çok partili rejim ve seçim gibi kavramların mevcudiyetinin de bir demokratik rejimi batılı anlamda bir demokrasi yapmaya yetmeyeceğini iddia eder. Bu kurumların batı demokrasilerinde aslında sadece birer araç olduğunun altını çizen Tanilli demokrasinin gerçek varoluş sebebinin çoğulculuk olduğunu savunur. Zira çoğulcu demokraside imtiyazlı kesimler, fikirler olmadığı gibi her düşüncenin iktidara gelme hakkı vardır. Demokraside önemli olan düşüncenin özgürce ifade edilebilmesidir (Tanilli, 1987).

Dahl'a göre demokrasi aynı anda hem bir ideali hem de gerçeği yansıtmaktadır, yorumundaki sorunlar da zaten bu durumdan kaynaklanmaktadır. Bu kafa karışıklığını gidermenin en rasyonel yolu ise demokrasi kelimesini kullanırken kavramın hangi anlamı yüklediğini açıkça belirleyip, ortaya koymaktır (Dahl,

2015). Dahl'dan yüzyıllar önce yaşamış Tocqueville de aslında aynı konuya değinmiştir. Demokrasi ve demokratik devlet kavramlarının belirsizliğini eleştiren Alexis Clerel de Tocqueville de bu kavramların neyi tarif ettikleri hususunda bir konsensüs sağlanmadıkça, bu anlam karmaşasının ve kafa karışıklığının süreceğini, bunun da ancak demagogların ve despotların işine yarayacağını iddia etmiştir (Sartori, 1996). Ama Jean Jacques Rousseau tek bir demokrasi tanımı üzerinde anlaşılacağına, demokrasinin kesin sınırlarının belirlenebileceğine ihtimal vermemektedir. Rousseau'ya göre gerçek demokrasi aslında hiçbir zaman uygulanmamıştır ve uygulanmasına da olanak yoktur (Duverger, 1963) Winston Churchill'e göre ise demokrasi aslında berbat bir rejim olmakla birlikte, mevcut diğer rejimlerle karşılaştırıldığında yine de en az berbat olanıdır.

Her ne kadar eleştirilse ve olumsuz yaklaşımlarla karşılaşsa da, demokrasi yine de günümüzde en çok tercih edilen rejimdir. Bu yüzdendir ki günümüzde neredeyse tüm yönetimler ve kişiler kendisini demokrat olarak tanıtmaya ihtiyacı duymaktadır. Hatta demokratik olmak, bir koruyucu şemsiye haline dönüşüp, devletlerin uygulamalarına ve yasalara meşruluk kazandırmakta, itimat duyulmasını sağlamaktadır (Held, 1995).

2.4 DEMOKRASİNİN OLMAZSA OLMAZLARI

Demokrasilerin temel özellikleri arasında, yönetimde paylaşım, fikirlerin serbestçe ifade edilebilmesi, kamusal ve bireysel özgürlükler, görüş farklılıkları ve çeşitliliği, çoğunluk görüşlerinin kabul edilmesi ve kurumların çeşitliliğine izin verilmesi yer almaktadır (Akçalı, 1988). Demokrasi olarak nitelendirilebilecek bir yönetim tarzında, bireyin beklentilerinin sadece tek bir boyuta (iktisadi çıkar, dini inanç, politik ideoloji, etnik köken vb) indirgenmesi kabul edilemez. Demokrasi, belirli görüşlerin egemenliği olarak yorumlanamaz, aksine farklılıklar demokrasiye uyum sağlamak zorundadır (Sarıbay, 2012).

Kongar, demokrasinin yaşayabilmesinin ve uygulanabilmesinin mümkün olduğu toplumların, aydınlanma sürecini yaşamış ve dinsel baskılardan arınmış olması gerektiğinin altını çizer. Kongar'a göre demokrasi, sermaye sınıfı ile işçi sınıfının var olduğu, bu sınıfların iktidara ortak olacak güce eriştikleri, yani endüstri devrimini tamamlamış ülkelerde uygulanması mümkün bir rejimdir. Bu süreçleri tamamlamamış ülkelerde demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi beklenemez (Kongar 2007).

Demokrasi daha doğduğu coğrafyada, Antik Yunan'da bile bazı düşünürlerin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Örneğin Platon, demokrasi fikrine muhalif görüşleriyle öne çıkmıştır. Özgürlük kavramını, demokratik yönetim anlayışlarının baş

düşmanı kabul eden Platon, demokrasiye fakir ve cahil kitlelerin, eğitilmiş ve bilgili kesimi yönetmesine izin veren bir sistem olduğu düşüncesiyle karşı çıkmaktaydı (Crick 2012). Aşırı özgürlüğün insanların ve toplumların köleliğine yol açtığını (Bouthoul 1997) savunan Platon'a göre, halk meclisinin, demagoglar tarafından manipüle edilmesi riski demokrasilerde her zaman mevcuttur ve devlet bundan hep zararlı çıkar. Platon büyük eseri "Devlet"te demokrasinin göz boyamaya eğilimli olmasını eleştirir: (Platon, 2005)

"Böyle bakıldığında bütün devlet düzenleri içindeki en güzel devlet düzenlenmiş gibi görünüyor demokrasi. Bir giysinin göz alıcı çiçeklerle rengârenk süslenmesi gibi, bu düzen de bin bir çeşit karakterle kaplıdır ve harika bir görünüm sunar. Dolayısıyla da kadınların ve çocukların rengârenk giysileri hayranlıkla seyrederken yaptıkları gibi, birçok insan demokrasi düzenini en güzel düzen olarak ilan eder!"

Platon'un öğrencisi Aristoteles bu görüşü biraz değiştirerek yönetimde seçkin aristokratik yaklaşımın savunucusu olmuştur (Crick, 2012). Bütün insanların eşit olduğu fikrine karşı olan Aristo, demokrasiye mesafeli yaklaşırken, "Politika" isimli eserinde demokrasinin ortaya çıkardığı demagojiyi, toplumun duygularını çelerek kendi çıkarına hizmet ettirme yolu olarak tanımlamıştır (Hançerlioğlu, 1986). Demokrasiyi "yoksulların yönetimi" şeklinde tanımlayan Aristo'nun bu yaklaşımı, çoğunluğun zengin olamayacağı gerçeğinden daha farklı bir yaklaşımdır. Şöyle ki Aristo'nun anlayışına göre "demos" tanımı tüm toplumu değil, sadece toplumun bir bölümünü yani yoksulları kapsar. Çoğunlukta olmaları durumunda aslında zenginlerin harika bir oligarşi ortaya çıkaracaklarını iddia eden Aristo, azınlıkta bile olsalar yoksulların kuracağı bir yönetimin, ancak demokrasi olacağı görüşünü savunmaktaydı (Sartori, 1996) .

XVII. ve XVIII. yüzyıllara geldiğimizde, İngiliz, Fransız ve Amerikan Devrimleri'ni şekillendiren düşünürlerin demokrasi tartışmalarına yeni bir bakış açısı getirerek, kavramı sadece bir başlangıç değil, ulaşılmak istenen bir hedef ve insanlığın tarih boyunca verdiği özgürlük mücadelesinin bir sonucu olarak algıladıklarını görüyoruz. Ancak yine demokrasi savunucularının ve demokrasi karşılarının cepheleşmeleri devam etmekteydi. Demokrasi karşıları, mevcut rejimin yıkılması halinde toplumun dayandığı ahlaki değerlerin uzun vadede yok olacağını iddia ediyorlardı (Ebenstein, 2009).

Alexis De Tocqueville, XIX. yüzyılda demokrasinin artık durdurulamaz bir şekilde toplumsal hayatta ve devlet yönetiminde yükseldiğini fark eden düşünürlerden biridir. Ona göre, demokrasinin temel koşulu eşitlik olup, eşitlik ve özgürlük kavramları arasında eşitlik daha öncelikliydi (Bouthoul 1997). Tocqueville

1841 yılının Kasım ayında yaptığı bir meclis konuşmasında, demokrasiye dair görüşlerini ifade ederken, özgürlüğe büyük inanç duyduğunu ama demokrasiye karşı olduğunu belirtir. Kendisini içgüdüsel olarak aristokrat olarak kabul etse de bir aydın olarak demokrasiyi savunduğunu belirtirken kalabalık kitlelerden çekindiğini, korktuğunu hatta onları küçümsediğini, demokrasiyi sevmese de özgürlüğe, hukukun üstünlüğüne tutkuyla bağlı olduğunu söylemektedir (Canfora, 2006). Demokrasiye dair kafa karışıklığı ve kavram kargaşası XIX. yüzyılda da devam etmekteydi. Gramsci, Sartre ve Lukacs gibi diğer düşünürler gerçek bir demokrasinin olamayacağını ve özgürlük düşüncesinin despotizmin tuzağı olduğunu savunmaktaydı (Üstün, 2003)

Lindsay, kavramı sorgularken farklı bir konuyu tartışmaya açarak demokrasinin yönetimin herhangi bir şey yapmak istediğinde halktan izin alma gerekliliği mi, yoksa sadece halkın isteklerini yerine getiren bir yönetim biçimi mi olduğu konusunu ele alır. İkinci seçenek kabul edilirse, halkın oybirliğiyle herhangi bir şeyi istemesinin bu yolu anlamlı kılıp kılmadığını sorgular. Ona göre, halkın sesi, halkın iradesi gibi kavramlar aslında birer efsanedir ve geniş halk kitleleri ancak hükümetin icraatlarına rıza göstermek zorundadır (Lindsay, 1973).

Bugün bile, demokrasinin sorgusu devam etmektedir. Demokrasinin ana oyuncusu olan seçmenlerin yanlış kararlar alması durumunda, toplumsal felaketlerin yaşanacağına dair bugün de vurgular yapılmaktadır. Kimi entelektüel ve siyasi elitler, halkın mantıksız doğası ışığında hareket etmesi durumunda, demokrasinin ekonomik, ahlaki ve siyasi krizlere neden olabileceğine inanmaktadır. Onlara göre, toplum bir üst güç tarafından kontrol edilmez ve denetlenmezse, demokrasi, toplumu kaos ve şiddet ortamına yönlendirebilir ve sonuçta fakirlerin tiranlığına yol açabilir (Deri, 2013). Benjamin Franklin'in, sistemin tanımını yaparken farklı bir benzetme yapması ve demokrasiyi, "iki kurt ile kuzunun akşam ne yiyeceklerine dair yaptığı oylamaya" benzetmesi, demokrasi olgusuna dair yapılmış ve yapılmakta olan tartışmalara yeni, farklı bir boyut eklemiştir (Lanuik, 2019).

3. KÜLTÜR OLGUSUNUN ANALİZİ

3.1 KÜLTÜR KAVRAMI NEYİ ANLATMAKTADIR?

Tıpkı demokrasi gibi kültüre dair de birçok farklı yoruma veya tanıma rastlayabilmemiz mümkündür. Ateş'e göre yaklaşımların ve yorumların farklılık normaldir. Hatta kültürün tanımının farklı bakış açılarıyla farklı alanlarda yapılması ayrıca gereklidir (Ateş, 1994).

Türkiye'de "kültür" kavramına ilk kez bir eşdeğer arayan düşünürlerden biri Ziya Gökalp'tir ve bunun yerine "hars" kelimesini kullanmıştır. Gökalp'in tercih sebebi ise Fransızca "culture" kelimesinin, harsın ötesinde, tezhib yani yetiştirme, yükseltme anlamını da içermesidir (Gökalp, 1968). Bilimsel anlamda kültür, insanın toplumun bir üyesi olarak yaşayarak, yaparak öğrendiği ve öğrettiği her şeyden oluşan karmaşık bir bütündür. Bütünün temeli, şüphesiz toplumdur. Kültür, toplumu oluşturan bireyleri, dil ve haberleşme süreçlerini, sanatlarını, inançlarını, gelenek ve göreneklerini, hukuk ve yönetim kurumlarını, üretim ve tüketim düzenlerini kapsayan geniş bir alanı ifade eder (Güvenç, 2019).

Sanat, edebiyat, bilim gibi insanın gelecek kuşaklara aktardığı entelektüel birikimleri ifade etmek için kullandığımız kültür kelimesi, dilimize Fransızca kökenli bir sözcük olarak geçmiştir ve etimolojik kökenleri Latinceye dayanır. Kültür kelimesi, Latince "colore" fiilinden türemiş olup işlemek, ekmek, yetiştirmek, inşa etmek gibi bakım ve özen gerektiren eylemleri ifade eder (Özlem, 153). Kelimeye anlamını veren "cultura" kelimesi, önceleri herhangi bir şeyi ekip, yetiştirme ve bakım sürecine verilen genel isimdi. Ekilenlerin yetiştirilmesi, hayvanların bakımı gibi işlere cultura denirdi. Orta çağ'a gelindiğinde ise kavram insan beyninin geliştirilmesi manasında da kullanılmaya başlanmıştı ki kültürün bugün kabul ettiğimiz anlamdaki ifadesi aslında bu yaklaşımdan gelmektedir (Alemdar & Erdoğan, 1994).

Toplum, "karşılıklı ilişkiler sistemi" olarak tanımlanır ve ortak bir kültürü paylaşan bireyleri birbirine bağlar. Üyelerinin ürettikleri maddi unsurları, alışkanlıklarını, gelenek ve göreneklerin yaşam biçimlerini içeren bir alandır ve kısaca kültür olarak nitelendirilebilir. Kültür, bireyin ve toplumun davranışlarından yansıyan ve bize o birey ya da toplum hakkında fikir veren değerler, dünya görüşü gibi soyut algılardan oluşur (Giddens, 1992). Toplumun üyeleri tarafından paylaşılan kültür, farklı parçaların bir araya gelerek oluşturduğu bir bütündür (Haviland, Prins, & McBride, 2017). Hançerlioğlu da aynı noktaya dikkat çekerek kültürün bütüncül bir yapıda olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, toplumların duygusal ve düşünsel birlikteliklerinin oluşmasında etkili olan sanat, örf, adet, gelenekler, edebiyat gibi değerlerin sentezinin kültür kavramını oluşturduğunu savunur (Hançerlioğlu, 1979).

Özlem, kültürün iki ayrı açılımı olduğunu ileri sürer. Buna göre bir yönüyle toplumların genel karakterini meydana getiren ne varsa hepsini kültüre mal ederek kültürün birleştirici boyutuna dikkat çeker; diğer yönüyle de kültürün birleştirici özelliğinin dışında, toplulukları birbirlerinden ayıştıran, farklılaştıran özelliklerinin toplamı olduğunu iddia eder (Özlem, 1988). Tylor, kültürü, toplumun

bir üyesi olan bireyin yaşamı boyunca kazandığı ve edindiği gelenek, görgü, adalet, sanat, inanç gibi özelliklerin ve yeteneklerin karışık bir harmanı olarak nitelirken (Haviland, 2017) Burk da benzer bir yaklaşımda bulunarak, kültürü “bir toplumun ortaklaşa ortaya çıkardığı değer ve tutumların dışı vurumundan ortaya çıkan bütün” şeklinde tanımlar (İnalçık, 2009).

Püsküllüoğlu'nun tanımına göre kültür, toplumların tarihsel süreçte üretimini gerçekleştirdikleri her türlü ürünün, sonraki kuşaklara nakledilmesinde başvurdukları yol ve yöntemlerin genel adıdır (Püsküllüoğlu, 2004) Yayla, kültürü, genel ve geniş bir yaklaşım ile kuşaklar arasında aktarılan hayat biçimi olarak tanımlar (Yayla 2004).

Kültür, bir grubu veya toplumu karakterize eden paylaşılan inançlar, değerler, gelenekler, davranışlar ve eserler olarak tanımlanabilir (Matsumoto, 2000). Kültür, sosyal etkileşim ve müzakere yoluyla ortaya çıkan, bireylerin birbirlerini anlama ve birbirleriyle ilişki kurma biçimlerini şekillendiren dinamik bir süreçtir (Oyserman,& Kimmelmeier 2002). Kültür için, “insan davranışlarını ve deneyimlerini şekillendiren paylaşılan semboller, anlamlar ve değerler sistemidir” (Geertz, 1973), de denebilir ya da kültür, bir grup insanın gelenekleri, inançları, sanatları, kurumları ve teknolojilerini içeren ortak bir yaşam biçimi (Kottak, 2015), şeklinde de ifade edilebilir.

Bu tanımlar ışığında ve farklı bakış açılarından hareket edildiğinde, ilkel ya da çok gelişmiş, muhafazakâr ya da liberal, insanlık tarihinde bir şekilde var olmuş istisnasız tüm toplumların kendilerine göre bir kültür ürettiklerini ve arkalarında bir kültürel miras bıraktıklarını söyleyebiliriz (Güvenç, 1996).

3.2 KÜLTÜR VE UYGARLIK

Kültür kavramının zaman zaman uygarlıkla aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Oysa ki iki kavramın vurguladıkları şeyler farklıdır. Uygarlık kelimesi Latince “vatandaşın, vatandaşa ait” anlamlarına gelen “civilis” sözcüğünden gelmektedir. İngiltere'de ve Fransızca'da uygarlık kavramı, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde insanlığın gelişmesi şeklinde algılanmaya başlanmıştır. Uygarlık toplumların nezaketini tanımlarken kültür kelimesi ise toplumların ortaya çıkardığı sanatsal, zihinsel eserleri vurgulamaktadır (Alemdar & Erdoğan 1994). Joshua Rothman “Meaning Of The Culture” (Kültürün anlamı) başlıklı makalesinde, kültür kavramıyla “civilisation” (medenileşme, uygarlaşma) kavramları arasında ta-

rihsel süreçte yaşanan polemige dikkat çeker. Ona göre uygarlık, yani medenileşme, disiplini ve ilerlemeyi öngören akılcı ve etkili kuralların homojenize edilmiş halidir (Rothman, 2014).

İki kavramın ayrı anlamlar üstlendiğine vurgu yapan Bozkurt Güvenç kültür ve uygarlık arasındaki farkı açıklarken Nvaho, Eskimo, Çin ve Fransız kültürlerini örnek vererek bunlardan sadece Çin ve Fransız kültürlerinin uygar toplum olarak kabul edilebileceğini, dolayısıyla da bir uygarlıktan bahsedilebileceğini söyler (Güvenç, 1996). Her ne kadar birçok ulusun uygarlıklarının birleşiminden “çağdaş uygarlık” dediğimiz kavram ortaya çıksa da bu bütünü oluşturan tüm ulusların da kendilerine özgü bir kültürü vardır. Örneğin Almanlar, Fransızlar, İngilizler hepsi Batı uygarlığının bir parçası olsalar da kendi içlerinde farklı kültürlere sahiptirler (Berkes, 1978).

Kültürün ve uygarlığın ayrıştığı bir diğer nokta ise şöyle açıklanabilir: Uygarlık kavramı, toplumsal hayatın çıkarına uyan maddi değerlere karşılık gelmektedir ve fiziksel koşulların, çalışma koşullarının, üretimin, verimliliğin vs. artmasına bağlı bir gelişmedir. Kültür ise toplumsal yaşamın daha ziyade düşünce, duyarlılık ve idealizm gibi ruhani yönlerini anlatmaktadır (Rocher, 1992). 1871’de Tylor’ın her iki kavramın aynı anlama geldiğini açıklaması bu iki kelime arasındaki polemikte yeri bir çığır açmıştır (Tylor, 1871). Güvenç’e göre uygarlık, evrim tarihinin her evresinde toplumlar birliğinde ulaşılan en yüksek düzeyi temsil eder. Ancak o da Tylor gibi kültür ve uygarlığın birer varlık türü olarak eşit kabul edilmesi gerektiğini ama günlük dilde ve düşüncede zaman zaman farklılıklara rastlandığını belirtir (Güvenç, 1996).

4. DEMOKRASİ VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Simmel’e göre kültür kelimesi doğru kullanıldığında, gerçek nesnesi sadece insandır, zira kusursuzlaşma talebinde bulunan yegâne canlı insandır (Simmel, 2009). Nitekim uygarlık tarihine baktığımızda insanoğlunun ortaya koyduğu buluşlar, kat ettiği aşamalar, kusursuzlaşmayı, daha iyi olmayı hedeflemektedir. Yönetme ve yönetilme anlamında da rejimlerin en kusursuzunu ya da en az kusurlusunu arayan insanlık, MÖ 8. yüzyılda tanıştığı demokrasi olgusunu geliştirerek günümüzün Batılı demokrasi anlayışını yaratmıştır. Tıpkı İlhan’ın kültür yorumunda insanların ortaya çıkardığı ve topluma mal olmuş değerlerin gelecek nesillere aktarılmasına yaptığı vurgu gibi (İlhan, 1986), kavrama dair yapılan tanımların ortak paydası, kültürün aktarıyor olmasıdır. Peki, kültürün gelecek nesillere aktarılabilen bir değerler sistemi olması, demokrasiyi de bir kültür haline

dönüştürmekte midir? Bellavance kültürün demokratikleşmesi ve demokrasi kültürü kavramlarını sorgularken demokrasinin gelişimiyle birlikte demokrasi kültürü olgusunda sosyal bir duygu karmaşasının ortaya çıktığını ifade etmektedir (Bellavance, Boivin, & Santerre, 2000).

Demokrasi kültürünün ilk başlarda eğitimli, bilgili, okuryazar bir çoğunluk tarafından kabullenildiğini öne süren Bellavance günümüze gelindiğinde bu kavramın iyice esneyerek parlamenter yapıdan olduğu kadar ekonomik yapıdan da etkilendiğini öne sürmektedir. Aynı şekilde Hançerlioğlu'na göre de sınıflı toplum yapısının ortaya çıkmasından yani zihin ve kol emeklerinin birbirlerinden ayrılmasıyla kültür, varlıklı sınıfların bir ayrıcalığı haline dönüşmüş, geniş halk kitleleri kültürel olaylara katılamamıştır. Nitekim, burjuva ideologlarının, kültürü, halk gruplarını küçümseme amacıyla zenginlere mal etmelerinin sebebi de budur (Hançerlioğlu, 1986).

Kültür mükemmelere ulaşma uğraşdır ve bu amaç doğrultusunda toplumların uyum içinde sağlayacakları mükemmeliyet, insanlığın her alanda gelişimine ortam hazırlayacaktır. Kültür sadece belirli kesimlerin değil, bütün insanlığın gelişimi için uğraş verdiği bir olgudur. (Arnold & Armour 1869). Yani demokrasi kültürü de toplumların, kavramın gelişimi için verecekleri çabayla yerleşme ve gelişme şansı bulacaktır.

Demokrasinin bir kültür olarak yerleşmesi elbette demokrasinin kavram olarak yüklendiği ve/veya yüklenmesi gereken anlamları içermesiyle mümkündür. Bir rejimin demokrasi olup olmadığını tayin eden kriterler, demokrasinin kültür olarak yerleşmesinde ve aktarılmasında ön plana çıkmaktadır. Paris'te faaliyet gösteren FDC- "Demokrasi Kültürü Vakfı" demokrasi kültürünü, "Toplumların hükümet işlerinde, bağımsız veya örgütlü bir biçimde, bizzat yönetimin bir parçası olma arzusu ve çabası" şeklinde açıklayarak, demokrasi kültürünün gelişiminde katılımcılığa vurgu yapmaktadır. Bir başka deyişle, toplumsal anlamda demokrasi kültürünün mevcudiyeti, birlikte yaşama ve birlikte karar alma süreçlerinde, kitlelerin sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yönetime etkin ve faal katkı vermesiyle mümkündür (FDC, 2023). Peki, verilen veya verilecek bu katkının açılımı nasıl olmalıdır? Kongar'a göre demokrasi kültürünün ortaya çıkması aydınlanmasını tamamlamış, sanayi devrimini yaşamış ve hür düşünceye sahip bireylerin oluşturduğu toplumlarda mümkündür. Yine Kongar'a göre demokrasi kültürünün ortaya çıkabilmesi için iktidar olacak güce sahip bir sermaye ve işçi sınıfının mevcudiyeti de önemlidir. Türkiye bu bağlamda Avrupa'da, bu kriterler bulunmaksızın demokrasiye geçiş yapan tek ülkedir. Türkiye'de demokrasi kültürünün tam anlamıyla oturmasında en önemli etkenlerden biri de Kongar'a göre, demokrasi olgusunun tabandan gelen bir talebin sonucu değil, Atatürk devrimleriyle, tavandan tabana yayılmak istenen bir kültür ve yaşam biçimi olmasıdır (Kongar, 2007).

Demokrasi kavramının bireylere öncelik ve toplumsal açıdan var olma şansı sunan yapısı, kültür kavramıyla direkt bağlantılıdır. Kültür kavramının oluşumunda ise ekonomi, maneviyat anlayışı, zaman, mekân ilişkisi gibi unsurlar hakimdir. Demokratik bir yönetimde, bireylerin farklı kanaat ve tutum içinde olmaları doğaldır. Dolayısıyla kanaat ve inançların çoğulluğunu kabul eden, eşitlikçi sosyal ve politik yaşam formları, demokrasi kültürünün de yerleşmesine katkı sağlamaktadır (Sarıbay, 2012). Demokratik bir yönetimin gayesi, sadece devletin değil, toplumun da demokratikleşmesini sağlamaktır.

Mill'e göre demokrasi kültürü toplumların alışkanlıklarında ve tutumlarında da farklılıklara yol açmaktadır. Demokrasinin, bireyin siyasete aktif katılımını mümkün kılan vasfı, toplumlara ve insanlara özgüven, kamusal anlayışa sahip çıkma, özgürlüklerinden ödün vermeme gibi çağdaş evrensel değerleri de kazandırmakta ve aşılacaktır (Yaylı& Çınar, 2012). Demokrasi kültürü aslında bir hükümet biçiminin ötesinde bir durumu, bir sosyal düzeni ifade etmektedir. Geniş anlamıyla demokrasi, insanların her zaman için eşit olacağı bir düzeni öngörmektedir ki bu eşitlik, sınıflardan hiçbirinin bir diğeri üzerinde egemenlik ve üstünlük talep edemeyeceği bir sistemi öngörmektedir (Macpherson,1984). Yani demokrasi kültürü, ancak toplumsal eşitliğin mevcut olduğu ülkelerde ortaya çıkar ve yaşama şansı bulur.

Özüerman her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın demokrasinin öncelikle insan haklarıyla direkt ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Bu bakış açısıyla demokrasi kültürünün temel unsurları katılımcılık, çoğulculuk, sosyal eşitlik, farklı düşüncelere sunulan yaşama şansı, uzlaşma, azınlıkların haklarına saygı, adalet, bağimsiz mahkemeler ve herkesin katılımıyla gerçekleşen serbest seçimlerdir. Ülkelerin tarih süresince sahip oldukları yerleşik değerler, karşılıklı etkileşimle, siyasal kurumların da gelişiminde etkili olmuş; demokrasi kültürünün yerleşmesinde rol oynamıştır. Örneğin ABD ve İngiltere gibi demokrasileri oturmuş, sistemleri sorunsuz işleyen ülkelerin, tarihsel süreçte demokratik kurum ve kuruluşlarla bütünleşen sosyo ekonomik yapılarının ve geçmişlerinden getirdikleri birikimin, demokrasi kültürünün gelişiminde önemli rol oynadığı görülecektir (Özüerman, 1988)

Demokrasi kültürünü oluşturan unsurlar, halkın yönetilen ve yöneten arasındaki ilişkiye özgürce ve direkt katılabilme serbestisi, azınlıkların haklarına hoşgörülü ve saygılı bir çoğunluk yönetimi, bireysel hak ve özgürlüklerin korunarak, her anlamda eşit bir düzenin mevcudiyetidir. (Çam, 2011).

Demokrasi kuramcısı Dahl'a göre ise demokratik sürecin beş temel standardı; bireyin yönetime aktif katılımı, herkesin eşit bir biçimde oy verebilmesi,

bilgi edinebilme özgürlüğü, gündemin kontrol edilebilmesi ve yetişkinlerin dâhil olmasıdır. Demokrasi kültürü bu erdemlerin üzerinde oturmakta ve gelişmektedir (Dahl, 2015).

5. SONUÇ

Demokrasi ve kültür kavramlarının tanımları ve yorum ışığında “Demokrasi bir kültür müdür?” sorusuna verilecek yanıt, “evet” olacaktır. Evet, demokrasi bir kültürdür zira demokrasinin benimsenmesi, sadece bir siyasi sistemin kabul edilmesinden çok daha fazlasını gerektirir.

Kültür toplumsaldır, toplumun değerleri, normları, gelenekleri ve inançları kültürü oluşturur. Bir toplumda demokrasi kültürünün yerleşip yerleşmediğini toplumun içselleştirdiği değerlerde görebiliriz. Bireylerinin kendilerinden farklı düşünenleri de tolere edebildiği, azınlıkların haklarına da saygı duyduğu, hukuk kurallarına riayet ettiği bir toplumda demokrasi kültürü çok daha kolay yaşama ve kendisini geliştirme şansı bulur. Bu erdemlere sahip olmayan bir toplumda demokrasi kültürünün mevcudiyetinden veya yaşama şansından bahsedebilmek zordur. Kültür aktarılır, ki demokrasi kavramı da Milattan önce ortaya çıktığı Antik Atina’dan günümüze kadar aktarılarak gelmiştir. Demokrasi kültürüne sahip bir toplumun yetiştirdiği yeni kuşaklar da devraldıkları değerler sistemini benimseyip yaşatırlar ve kendilerinden sonraki nesle aktarırlar. Kültür değişebilir, ki ortaya çıktığı dönemden bugüne gelirken demokrasi kültürü farklılaşmış ve gelişmiştir. Atina polisindeki toplumun sadece sınırlı bir kesiminin katılabildiği, doğrudan demokrasi yıllar içinde günümüzün eşitlikçi ve temsili demokrasisine evrilmiştir.

Her ne kadar genellikle bir yönetim tarzını tanımlamak için kullanılıyor olsa da demokrasi, sadece siyasi bir rejim ile değil, herhangi bir toplumun kültürüyle ve değerleriyle çok yakından ilişki içindedir. Bir yönetim şekline demokrasi diyebilmek için, o toplumun özgürlük, hoşgörü, adalet, eşitlik, ifade serbestisi gibi kavramları benimsemiş bir kültürü içselleştirmiş olması gerekir. Demokrasinin işleyişini sağlamak ve sürdürmek için, vatandaşların bu kavramları ve erdemleri hayatlarının değişmez bir parçası haline dönüştürmeleri, savunmaları ve sosyal ilişkilerine de uyarlamaları gerekmektedir.

Demokrasiyi bir kültür olarak algılayıp benimseyen toplumlarda fikir, yaşam tarzı, siyasi görüş, özetle her alandaki farklılıkların kabul edilmesi toplumsal barışın sağlanması, korunması ve sürdürülmesi daha kolaydır. Ayrıca, toplumda katılımcılığı da teşvik eden demokrasi kültürü insanların karar verme süreçlerinde

daha etkin bir rol üstlenmelerini sağlar. Demokrasi kültürünün etkisiyle kendilerini özgürce ifade edebilen bireylerin oluşturduğu bir toplumda tartışma kültürü de kendiliğinden gelişecek, bu da toplumsal huzurun ve istikrarın gelişmesini sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

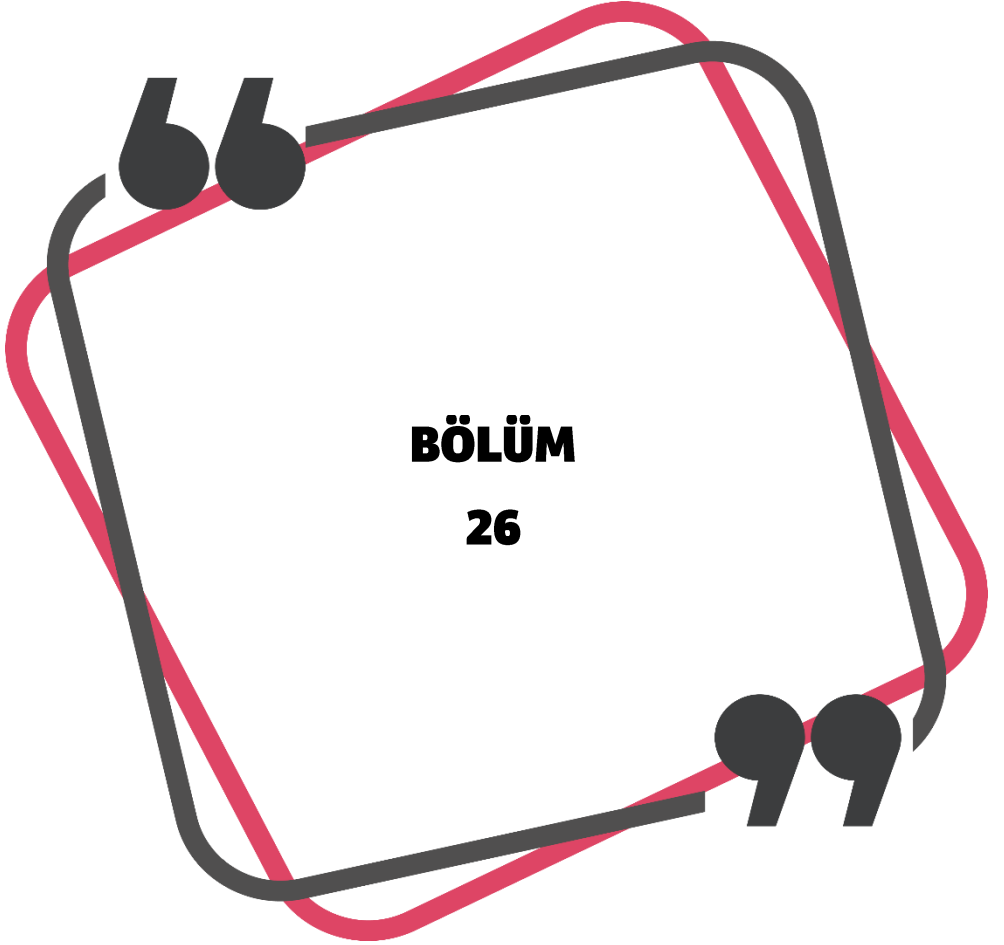
- Akçalı, N. (1991). *Çağdaş Siyasi Rejimler*. Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, İzmir, 27.
- Akçalı, N. (1988). *Siyaset Bilimine Giriş*. Bilgehan Basımevi, İzmir, 42.
- Alemdar, K. & Erdoğan, İ. (1994). *Popüler Kültür ve İletişim*. Ümit Yayıncılık, İstanbul, 167.
- Altay, Ş. & Keskin V. (1969). *Hukuki ve Sosyal Terimler Sözlüğü*. Bilgi Yayınevi, Ankara, 61.
- Anıl, Y.Ş. (2006). *Antik Çağda Demokrasinin Doğuşu*. Kastaş Yayınevi, İstanbul, 9.
- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi* (Çev: Nilüfer Yılmaz), İstanbul, 1999, 27.
- Arnold, M. & Armour, G.A. (1869). *Culture and anarchy: an essay in political and social criticism (by Matthew Arnold)*. London: Smith, Elder.
- Ateş, T. (1994). *Demokrasi*. Ümit Yayıncılık, Ankara, 41.
- Ateş, T (1994). *68'li Olmak*. Ümit Yayınları, Ankara, 71.
- Bellavance, G., Boivin, M., & Santerre, L. (2000). *Démocratisation de la culture ou démocratie culturelle?: Deux logiques d'action publique*. Sainte-Foy, Québec: Éditions de l'IQRC.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 418.
- Bouthoul G. (1997). *Politika Sanatı*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Canfora, L. (2006). *Avrupa'da Demokrasi (Bir İdeolojinin Tarihi)* (Çev: Neşenur Domaniç, Nusret Avhan), Literatür Yayınları, İstanbul, 8.
- Crick, B. (2012). *Demokrasi*. Dost Yayınevi, Ankara, 25.
- Çam, E (2011). *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 388.
- Dahl, R.A. (2015). *Demokrasi Üzerine*. (Çev: Betül Kadioğlu), Phonenix Yayınları, Ankara, 2015, 26.
- Derdiman, R.C. (2006). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni*. Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2006, 91.
- Dupuis Deri, F. D. (2013). *Democratie, Histoire Politique D'un Mot, Aux Etas Unis et En France*. Bibliothèques Er Archives Nationales Du Quebec, 9.
- Duverger, M. (1963). *Siyasal Rejimler*, (Çev: Dr. Yaşar Gürbüz), Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Ebenstein, W. (2009). *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*. (Çev: İsmet Özel), Şule Yayınları, İstanbul.
- FDC. (2023). FDC- “Demokrasi Kültürü Vakfı” Resmi İnternet Sayfası <http://fundfordemocraticculture.org/culture-democratique/>
- Frolov, İ. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. (Çev: Aziz Çalışlar), Cem Yayınevi, İstanbul, 101.
- Geertz, C. (1973). *Chapter 1/Thick Description: Toward an interpretive theory of culture. The interpretation of cultures: Selected essays*, 3-30.
- Giddens, A. (1992). *Sociology*, Polity Press. Cambridge, 1992, ss. 31-32.)
- Gökalp, Z. (1996) *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 93
- Güvenç, B. (1996). *Kültür ve Demokrasi*. Gündoğan Yayınları, İstanbul, 61.
- Güvenç B. (2019). *Kültürün ABC’si*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hançerlioğlu, O. (1986). *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 87.
- Haviland W.A & Prins, H., Walrath, D., McBride, B. (2017). *Kültürel Antropoloji*. (Çev: İnan Deniz), Kaktüs Yayınları, İstanbul.
- Hayat Ansiklopedisi, (1961). Hayat Yayınları, 2.c., 901.
- Held, D. (1995). *Democracy And Global Order*. Stanford Universty Press, Stanford, California, USA, 1995, 3.
- İba, Ş. (2008). *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*. Turhan Kitabevi, Ankara, 81.
- İlhan, A. (1986). *Ulusal Kültür Savaşı*, Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul, 11.
- İnalcık, H. (2009). *Doğu-Batı, (Makaleler-I)*. Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 306.
- Janik, J. (2003). Eleutheria in Greek Literature of the 5th Century BC (Vol. 9). https://www.academia.edu/5939548/_Eleutheria_in_Greek_Literature_of_5_B_C_in_Freedom_and_Its_Limits_in_the_Ancient_World_Electrum_vol_9_Krak%C3%B3w_2003_11_20
- Kongar, E. (1983) . *Demokrasi Ve Kültür*. Hil Yayın, İstanbul, 13.
- Kottak, C. P. (2015). *Cultural anthropology: Appreciating cultural diversity*. McGraw-Hill Education.
- Laniuk, Y. (2019). *Freedom As A Foundation Of Liberal Democracy: A Normative Perspective*, Visnuk of the Lviv University. Series philosophical science. Issue 23, p. 35-46, DOI <https://doi.org/10.30970/2078-6999-2019-23-5>

- Lindsay, A. D. (1973). *Demokrasinin Esasları*. (Çev: Kemal Diriöz) , Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Ankara, 29.
- Loren J. Samons, L. J. (2013). *Demokrasinin Nesi Var? (Atina'daki Uygulamalardan Amerikan İbadetine)*. Çev: Yosun Erdemli, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 283.
- Macpherson, C.B. (1984). *Demokrasinin Gerçek Dünyası*. (Çev: Levent Köker), Birey Toplum Yayınları, Ankara, 32.
- Matsumoto, D. (2000). *Culture And Psychology: People Around The World*. Wadsworth/Thomson Learning.
- Oyserman, D., Coon, H. M., & Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological bulletin*, 128(1), 3. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.1.3>
- Özlem, D. (1988). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. Doğu Batı Yayınları, Ankara, 153.
- Özüerman, T, (1998). *Türkiye'nin Batılılaşma Ve Demokratikleşme Açmazı*. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 51.
- Philippe C. Schmitter, P. C & Karl T. L. (1991). What Democracy is... And It's not, *Journal Of Democracy*, 1991
- Platon (2005). *Devlet*. Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.
- Püsküllüoğlu, A. (2004). *Türkçe'deki Yabancı Sözcükler Sözlüğü*. Arkadaş Yayınları, Ankara
- Rocher, G. (1992). *La Notion De Culture*. Montréal: Éditions Hurtubise HMH ltée, troisième édition, chapitre IV, 102.
- Rothman, J. (2014). *The Meaning Of Culture*, The New Yorker. <https://www.newyorker.com/books/joshua-rothman/meaning-culture>
- Sakınmaz S., & Bilgin Ö. (2019). Atinalı Solon ve Aristoteles'te Orta-Olma ve Adalet, *Journal of International Social Research*, 12(66).
- Sarıbay, A.Y. (2012). *Demokrasinin Sosyolojisi*. Çoğunlukçuluk ve Çoğulculuk Arasında Türkiye, Timaş Yayınları, İstanbul, 19.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Dönüş*. (Çev: Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan), Yetkin Yayınları, Ankara, 22.
- Schumpeter, J.A. (1977) *Kapitalizm, Sosyalizm Ve Demokrasi*. (Çev: Rasin Tınaz), Varlık Yayınları, İstanbul, 174.
- Simmel, Georg, (2009). *Bireysellik Ve Kültür*. Çev: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 332.

- Sinclair, R. K. (1991). *Democracy and participation in Athens*. Cambridge University Press.
- Şenel, A. (1999). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 119.
- Tanilli, S. (1987). *Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?*. Amaç Yayıncılık, İstanbul, 12.
- Tanilli, S. (2006). *Yaratıcı Aklın Sentezi*. Alkım Yayınevi, 355.
- TDK (2023). <https://sozluk.gov.tr/> Resmi internet sitesi
- Tezcan, N (1996). *Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri*. Çağdaş Yayınları, İstanbul, 32.
- Touraine, A (2015). *Demokrasi Nedir*, (Çev: Olcay Kunat), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 25.
- Tylor, E. B. (1871). *Primitive culture: Researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom*. London: J. Murray.
- Ugbada , A. E. (2019). Globalization, democracy, and the news media in Nigeria: challenges and prospects. *International Journal of Humanities and Innovation (IJHI)*, 2(3), 85–89. <https://doi.org/10.33750/ijhi.v2i3.45>
- Üstün, N. (2003). *Felsefe, Modernizm, Liberalizm*. Ercan Kitabevi, İzmir, 129.
- Yayla, A. (2004). *Siyasi Düşünceler Sözlüğü*. Adres Yayınları, Ankara, 2004, 60.
- Yaylı, H. & Çınar, E. (2012). Klasik Liberalizmde Özgürlük ve J.S.Mill'in Yerel Yönetimlere Bakışı” *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 32, 11.

ISBN: 978-625-6971-44-8

KİŞİLER ARASI İLETİŞİMDE GÖRGÜ KURALLARININ ÖNEMİ

Dr. Uğur ORAL

Yaşar Üniversitesi, Bilim Kültürü Bölümü

ORCID: 0000-0001-7460-0381

GİRİŞ

İnsanoğlunun “olmazsa olmaz”ı, doğuştan gelen bir ihtiyacdır iletişim. İnsanlar, başkalarıyla iletişim içinde olmadan yaşayamazlar. Herkes iletişimle dopdolu bir dünyaya doğar ve gözlerini açar açmaz, hemen kendi iletişim sürecini başlatır (Çamdereli, 2015). İletişim demek, insan demektir. İletişimi gerçekleştiren ve geliştiren, insanın ta kendisidir (Güngör, 2018). İletişim kurmak, insanoğlu için yemek, içmek gibi olmazsa olmaz ihtiyaçlardan birisidir. İletişimsiz bir dünya düşünülemez bile. Hatta birisini iletişimsiz bırakmak; toplumdan izole edip, tek bir kişiyle dahi iletişim kurmasına izin vermemek belki de o kişiye verilecek en büyük cezalardan biridir.

Toplumsal tarih iletişimle başlar. İletişim, kültürün de merkezinde yer almaktadır. Kültür iletişimle aktarıldığından, iletişimden yoksun bir kültür yok olmak zorundadır (Fiske, 2003). Kaldı ki insan, bireysel mevcudiyetini de toplumla olan ilişkisini de iletişim yoluyla devam ettirir. Hatta denebilir ki, insanın mutluluğu da etkili iletişim kurabilmesinden geçer. Eğer bir birey iletişimde başarısız olursa, toplum tarafından dışlanır ve yalnız kalır (Aziz, 2016).

BİR KAVRAM OLARAK İLETİŞİM

Türkçedeki iletişim sözcüğü Latincedeki communis kelimesinden türemiştir ve yabancı dildeki communication ifadesinin karşılığıdır. Latincedeki anlamına baktığımızda, communis, communicare gibi kelimeler bir tür birlikteliğe vurgu yapmakta, dolayısıyla iletişimin hem bireyler arası hem de toplumsal düzeyde yaşandığı bir süreci ifade etmektedir (Bektaş, 1996). Cüceloğlu'nun tanımıyla iki kişinin birbirini fark ettiği anda başlayan (Cüceloğlu, 2019) iletişim, pek çok disiplin tarafından yaygın bir şekilde kullanıldığı için tek bir tanım vermek zorlaşmaktadır. Nitekim iletişime dair bugüne kadar birçok tanım yapılmıştır. Hatta bir

araştırmanın sonuçlarına göre iletişim kavramının 126 farklı tanımına rastlanmıştır (Dance & Larson, 1976). Bazılarına göre, herkes tarafından ne anlama geldiği bilindiğinden iletişimin ayrıca ve özel bir tanıma ihtiyacı da yoktur. Nitekim bugüne kadar yapılan tüm tanımlarda kullanılan kriterler farklı disiplinlerde çeşitlilikler göstermiştir. En temel tanımıyla iletişim, duygu, düşünce, bilgi ve haberlerin, akla gelebilecek her türlü yolla, kişiden kişiye karşılıklı olarak aktarılmasıdır. İletişim, insanların birbirlerini anlayabilmesi, diğerlerini etkilemeye yönelik bilgi aktarımı süreci olarak da tanımlanabilir (Tuna, 2012). İletişim, bir kişinin diğer kişilerle, gruplarla veya kuruluşlarla iletişim kurması veya onlarla bilgi alışverişinde bulunmasıyla gerçekleşir (McQuail, 1984). İletişim yapısal olarak "gönderici, ileti ve alıcı" üçlüsüne, işlevsel olarak ise "kodlama ve açılama" süreçlerine odaklanırken, niyet açısından "açıklama ve araç" ve kaynak açısından ise iletinin (mesajın) "yapımı ve üretimi" önemlidir. Kanal açısından bakıldığında ise, "işaret aktarımı" odak noktasıdır (Aziz, 1976).

İşsel, grup, kamu, örgütsel, kitlesel, kültürlerarası olmak üzere farklı başlıklar altında incelenebilecek olan iletişim (Aziz, 2016), en yalın tanımıyla kaynak ya da gönderici, ileti (mesaj) ve alıcı (hedef) olmak üzere en az üç unsur gerektirmektedir (Usluata, 1994). İnsanlar için iletişimin önemi diğer canlı türlerinden farklıdır çünkü insanlar, diğer canlı türleriyle karşılaştırıldığında, iletişimlerini daha derinlemesine inceleyip "geliştirme" fırsatına sahiptirler. Yalnızca insanlar diğer canlıların rolüne girebilir ve birbirleriyle empati kurabilirler. Bu şansı doğru kullanmak için empatik anlayışa sahip olmak, çatışmasız iletişim kurmak ve bunu devam ettirmek için çaba göstermek gereklidir (Dökmen, 2005). İletişim karışık ve aynı zamanda emek, dikkat, sadakat gerektiren bir süreçtir. Mesajın nasıl yorumlanacağını tahmin edebilmek kişiler arası iletişimde başarı üzerinde etkilidir. Yanlış iletiler ya da yanlış anlaşılacak mesajlar hem kişileri hem de iletişimi dönüştürmeyen sıkıntılarla karşı karşıya bırakabilir (Ada, 2021). Sosyal psikologların yaklaşımlarına göre kusursuz, mükemmel bir etkili iletişim yoktur. Etkin ve doğru bir iletişimin gerçekleşmesinin önünde teknik, fiziksel, psikolojik, sosyal veya örgütsel olarak sınıflandırılacak bir dizi faktör her zaman var olacaktır (Elgünler & Fener 2011).

KİŞİLER ARASI İLETİŞİMİN ÖNEMİ

Genel bir tanımlamayla, kaynağı, yani mesajı göndereni ve hedefi yani mesajın muhatabını insanların oluşturduğu iletişim şekli "kişilerarası iletişim" olarak adlandırılır. Bir diğer deyişle, kişiler arası iletişimin ortaya çıkmasında bireyin iletişimi kendisinin dışındaki kimselere doğru genişletmesi esastır (Güngör,

2018). Sanayileşme, teknolojinin baş döndüren hızı, nüfus artışı gibi etkenlerin sonucu giderek karmaşıklaşan dünyada (Kılıçaslan, 2008), iletişim de başta kullanılan kanallar olmak üzere birçok açıdan değişime uğramıştır. Ve bu da günümüzde kişiler arası iletişimin önemini biraz daha belirginleştirmiştir. Zira kişiler arası iletişim, bireyin diğer insanlarla sağlıklı ve olumlu ilişkiler kurmasına aracı ve yardımcı olur. Kişiler arası iletişimin başarıyla gerçekleştiği, insanların birbirlerine kendilerini doğru bir biçimde aktarabildiği bir toplumda saygı, hoşgörü, nezaket gibi kavramlar da sosyal yaşamda taşıdıkları önemi koruyacaklardır. Ayrıca Kişilerarası iletişim anında geri bildirim sağlama özelliğiyle daha etkili bir iletişim kanalı olarak kabul edilmektedir (Köksoy, 2023). Başarılı bir iletişim için, kişinin içsel süreçleri ve psikolojik durumu önemli bir faktördür. Araştırmalar, özellikle üst düzey ihtiyaçlarını karşılayan bireylerin kişiler arası iletişim becerilerinin daha gelişmiş olduğunu göstermektedir (Tekke& Coşkun, 2019).

Kişilerarası yüz yüze iletişim, sözlü ve sözsüz olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilir. Sözlü iletişimde, konuşma ve dil kullanımı önemli bir yer tutarken, dil dışı faktörler de yani "dil ötesi" öğeler önemlidir. Sözsüz iletişim ise beden dili olarak da bilinir ve bedenin verdiği açıkça görülebilen sözsüz mesajları ifade eder (Cangil, 2004). İnsanların gelişim süreçlerinde, sözsüz iletişim sözlü iletişimden önce gelmektedir. Bebekler öncelikle ağlayarak iletişim kurarlar, daha sonra ilgilendikleri kişilere, nesnelere yönelerek veya kollarını uzatarak iletişim kurmaya başlarlar. Bu nedenle, kişilerarası iletişimde sözsüz iletişimin önemi büyüktür çünkü etkili bir iletişim kurmanın temelinde, doğru bir şekilde sözsüz iletişim kurma becerisi yatmaktadır (Dökmen 2003). Albert Mehrabian'ın araştırmasına göre kişilerarası iletişimde "7-38-55" kuralı geçerlidir. Bu kurala göre iletişimde beden dilinin %55, ses tonunun %38 ve kelimelerin %7 oranında etkisi vardır (Bailey, 2018). Farklı farklı kaynaklarda bu oranlar değişse de (Benzer, 2015) hepsinin bulunduğu ortak payda beden dilinin kişiler arası iletişimde taşıdığı önemi ortaya koymaktadır.

ETKİLİ İLETİŞİM

“Ne kadar konuşursan konuş, söylediklerin karşındakinin anladığı kadardır” der Mevlâna. Bu sözden hareketle etkili iletişimde başarının iletişim içinde olduğumuz kişilere kendimizi doğru aktarabilmek olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu yüzden kişiler arası iletişimde bir şeyin “nasıl söylendiği” ne söylendiği kadar, hatta belki ne söylenen şeyden bile daha önemlidir. İletişimde verilen mesajın veya bırakılan etkinin geri alınması zordur, zahmetlidir. Yine Mevlana'nın

ifadesi ile “Yaydan fırlayan ok gibidir ağzından çıkan bir söz. Ve hiç geri dönmüş değildir atıldıktan sonra bir ok.”

Etkili bir iletişim için kişinin karşısındaki kimseye saygı göstermesi, bir konuda farklı düşüncelerin de olabileceği kabul etmesi yani insanları oldukları gibi kabul edebilmesi önem taşımaktadır (Korkut & Bugay, 2014) İletişim kurulan kişinin de hakkında daha detaylı bilgi edinmek, yani muhataba değer vermek de etkili bir iletişimin ortaya çıkmasına katkıda bulunabilir. (Cüceloğlu, 2004) Bireyin iletişim esnasında karşısındaki kişiyi ya da kişileri özenle dinlemesi de bu bağlamda önemlidir. Empati kurarak, farkında olarak, özen göstererek özetle etkili dinleme de etkili iletişimin olmazsa olmaz unsurlarındandır (Şahin & Aral, 2012). Dökmen'e göre, iletişim üç türde olabilir: Çatışmalı İletişim, çatışmasız iletişim ve empatik iletişim. Çatışmalı iletişim kurmaya çalışan taraflar yeterli bilgi edinemezler ve yalnız kalırlar. Çatışmasız iletişimde taraflar birbirlerine yeterli bilgi aktarabilirler, ancak yine de yalnızdırlar. Ancak empatik iletişimde, yeterli bilgi aktarımı olur ve taraflar yalnız kalmazlar (Dökmen, 2005). İşte kişiler arası iletişimi etkili kılan en başat unsurlardan empatik iletişimde, tarafların birbirlerine karşı sergiledikleri nezaket ve saygı çok önemlidir. Ki, sosyal hayatta, kişiler arası iletişimde bu saygıyı ve nezaketi ifade etmemizde görgü kuralları bize yol gösterir. Gündelik yaşantımızda iletişimin bel kemiği görgü kurallarıdır (Choukimath, 2006). Dökmen'in önemine işaret ettiği empatik iletişimin gerçekleşmesi de kişiler arası iletişimde görgü kurallarına özen göstermekle mümkündür. Görgü kuralları, empatik bir yaklaşımla, kendimizi ifade ederken başkalarının duygularına, beklentilerine da saygı göstermemizi ve bu sayede daha iyi bir iletişim kurmamızı sağlar. Sağlıklı ilişkiler içinde olmak da kişinin etkili iletişim kurmasına yani daha mutlu olmasına giden yolu açar.

GÖRGÜ KURALLARI NEYİ ANLATIR?

Görgü kuralları dediğimizde, kanun olarak yazılı olmasa da bireylere farklı şekillerde öğretilen ve nezaket ifadesi olarak kabul edilen davranışların sistematik bir halini anlarız. Temelini nezaket ve saygı erdemlerinin oluşturduğu görgü kuralları, insanların sosyal ilişkilerini ve çevrelerini nasıl düzene soktuklarını gösterir. Bir insan topluluğunda bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde saygılı ve nazik davranıp davranmadıklarına bakmak o toplumun sosyal durumunu, o toplumdaki insanlar arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı olur (Wajda, 2018). Her iletişimin bir amacı vardır. İletişim genel olarak bir tarafın diğer tarafı olumlu yönde etkileyerek, karşısındaki kişinin ya da kişilerin davranışını istenen yönde değiştirmeyi amaçlar. Şayet beklenen etki, hedeflenen tutum değişikliği

sağlanamamışsa o iletişimin başarısız olduğu kabul edilir (Bektaş, 1996). Görgü kurallarına uyulduğunda, insanlar arasındaki ilişkiler daha hoşgörülü, saygılı nazik olur ve iletişimin başarıya ulaşma olasılığı daha fazladır. Bu kurallar, sadece özel hayatımızı etkileyen düzenlemeler olmayıp, kamusal alanları da düzenler. Kurallara uygun davranışlar sergilemek, nerede ne diyeceğini veya demeyeceğini, nerede nasıl bir tutum sergileyeceğini bilmek kişilerin özel, sosyal ve resmi alanda kabul görmesini sağlar.

GÖRGÜ KURALLARININ TARİHÇESİ

Görgü kuralları yüzyıllardır varlığını sürdürmektedir ve zaman içinde sosyal normlar ve gelenekler değiştikçe evrim geçirmiştir. Görgü kurallarının kökenleri, davranışları düzenleyen belirli sosyal protokollerin ve geleneklerin olduğu Mısır, Yunanistan ve Roma gibi eski uygarlıklara kadar uzanmaktadır. Görgü kuralları şu tarihte ortaya çıkmıştır gibi kesin bir zamana vurgu yapmak zordur. Ama bu bağlamda yazılmış eserleri baz alırsak görgü kurallarının tarihini milattan önceki yıllara kadar götürebiliriz. Örneğin bilinen ilk görgü kuralı öğretileri 5. Mısır hanedanlığı döneminin veziri Ptahhotep tarafından MÖ 2400 yılında dile getirilmiştir. Gençleri, sonradan kitaplaşan özlü sözleriyle saygılı davranışlar sergilemeye yönlendiren Ptahhotep, dönemin sosyalleşme basamaklarını tırmanan genç Mısırlı erkeklere öğütler vermiş, özellikle de ast-üst ilişkilerinin önemine dikkat çekmiştir (Daly, 2014). Örneğin eserinde gençlere hitaben “*Bir büyüğünle birlikteyken o gülmeden sen de gülme, onu bekle*” derken Ptahhotep toplumda yaş almış kişilere gösterilmesi gereken saygıya vurgu yapmıştır.

1200'lü yıllarda Tommasino di Cerclaria, "A Treatise on Courtesy" adlı eserinde genç soylulara nezaketin önemini öğretmeyi amaçlamıştır. 1290 yılında, Milan'lı bir rahip olan Bonvicino Da Rivas, "Masanın Elli Nezaketi" adlı kitabını yayınlamıştır. Rivas, yemek adabı ile ilgili yazılan ilk kitap olarak kabul edilen (Horvat, 2004) eserinde “*Ağzınızı tıka basa yiyecek veya içeceklerle doldurmayın. Hapşırırken ya da öksürürken başınızı diğer yana çevirin. Ağzınız doluyken konuşmayın. Başkalarının tabaklarına bakmayın...*” gibi, bugün de geçerliliğini koruyan görgü kurallarına dikkat çekmiştir. 1530 yılında Hollandalı düşünür Erasmus, Türkçeye "Çocuklar İçin Görgü Kuralları Üzerine Bir El Kitabı" ismiyle çevrilen “*De Civilitate Morum Puerilium Libellus*” kitabında çocukların sosyal hayatta uyması gereken görgü kurallarını açıklamıştır (Wrońska, 2020). Erasmus kitabında çocuklara “*İki parmakla sümkürüldüğünde yere düşen şeyler hemen ayakla silinmelidir. Aynı şey tükürük için de geçerlidir. Yere tükürülmesi ayıptır. Ama tükürmek zorunda kalındığında yerdeki iz hemen ayakla ezilmelidir. Masaya*

tabak içinde et getirildiğinde asla ilk uzanan olma. Tepsidekileri didikleme, önündeki parçayı al” gibi öğütler vermiştir (Erasmus, 2017). Yusuf Has Hacib, 1069 yılında Kutadgu Bilig adlı eserinde insanları manevi ve ahlaki açıdan arınıp aile geleneklerine saygılı olmaya davet ederken (Sıdıkova, 2019), herhangi bir şey yerken uyulması gereken görgü kurallarına da dikkat çekmiştir. Yusuf Has Hacib eserinde; sofranın yanısıra herhangi bir davete gidildiğinde yemek yerken, yemeği hazırlayanın gönlünü hoş tutmanın ve onu sevindirmenin gerekliliğinden bahsetmiştir (Kaya & Akpınar, 2017). Yüzyıllar önce yazılmış bu kitaplar, kanaat önderlerinin toplumsal davranış kurallarını öğretme çabaları, sosyal hayatta görgü kurallarının neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğunu göstermektedir.

Sosyal davranış kuralları olarak da anılan görgü kuralları Kuzey İtalya’da ortaya çıkmış, oradan Fransa’ya, İngiltere’ye ve ardından Amerika’ya kadar yayılmıştır. Görgü kuralları dendiğinde üç farklı kültürden ve ekolden bahsedebilmek mümkündür. Birinci ekol Fransa’nın öncülük ettiği Kıta Avrupası kültürü, ikinci ekol İngiltere’nin öncülüğünde genişleyen ABD, Kanada ve Avustralya’da hakim olan Anglosakson tarzı, üçüncüsü de öncülüğünü Çin ve Japonya’nın yaptığı Doğu Asya ülkelerinde hakim olan ekoldür. Görgü kurallarının özünü oluşturan saygı ve nezaket her üç ekolde de en önemli husus olsa da farklılık, sadece bu saygıyı ve zarafeti ifade etme şekliyle sınırlıdır (Öznel, 2015).

"Görgü kuralları" kelimesi Fransızca "etiket" veya "bilet" anlamına gelen "étiquette" teriminden gelmektedir ve ilginç bir hikayesi de vardır. Kelime, çimenlere basılmaması için yapılan bir uyarıdan esinlenmektedir. XIV. Louis’in hükümdarlığı sırasında Versailles Sarayı’ndaki bahçelerden sorumlu İskoçyalı yaşlı baş bahçıvan sarayın bahçesinde gezintiye çıkanların yeni diktiği çimenlerin üzerine basmalarından çok rahatsızlık duyuyordu. Çareyi, çimen ektiği yerlere insanların basmaması için bahçenin muhtelif bölgelerine hangi yoldan yürünmesi gerektiğini gösteren küçük uyarı işaretleri, yani etiketler koymakta bulmuştu. Ancak soylular bu yönlendirmelere dikkat etmeyince rahatsızlığını krala ilettiler. Baş bahçıvanın yakınmasından etkilenen kral herkesin bu etiketlere uymak zorunda olduklarını belirten bir ferman yayınladı. Zamanla, terim doğru tavır ve davranış kurallarına dair her şeyi kapsamaya başladı ve yüzyıllar boyunca, kişisel ilişkileri geliştiren davranışları nitelemek için kullanıldı (Post, 1950). Evrensel görgü kurallarının yayılmasında 17. ve 18. yüzyılda Fransız saray hayatının payı büyüktür. Zamanla "görgü kuralları" terimi, sadece Fransız sarayına özgü olanları değil, genel olarak sosyal davranışları düzenleyen kural ve gelenekleri de ifade eder hale gelmiştir. Asillerin “nezaket kuralları” olarak adlandırdıkları görgü kuralları bütün Avrupa Saraylarına yayılmış ve Batılı elitler tarafından da benimsenmiştir.

Günümüzde "görgü kuralları" yaygın olarak iş, yemek ve iletişim gibi çeşitli sosyal ve profesyonel ortamlarda doğru davranış biçimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır.

ADABİMUAŞERET'TEN GÖRGÜ KURALLARINA

Bugün “görgü kuralları” olarak adlandırılan sosyal davranış kurallarını tanımlamak için kültürümüzde uzun yıllar “Adab-ımuâşeret” kelimesini kullanılmıştır. Adab-ımuâşeret toplum içinde yaşayan insanın, birlikte bulunduğu diğer insanlarla uyum içinde yaşaması için bilmesi ve uyum göstermesi gereken davranış, ahlak, terbiye ve nezaket kurallarının genel adıydı. "Adab", "edeb" kelimesinin çoğuludur ve "terbiye, iyi ahlak, zarafet, beğenilen, uygun hareket ve söz" anlamlarını içermektedir. "Muâşeret" ise sosyal ilişkiler içinde bulunmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla "âdâb-ı muâşeret" terimi, insanın bulunduğu konum ve duruma göre nasıl davranması gerektiğini belirtmektedir (Meriç, 2018).

Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde görgü kuralları önem kazanmaya başlamıştır. Daha önceleri ahlak başlığı altında incelenen, ahlak kitaplarına konu olan görgü kurallarının “Adab-ımuâşeret” adıyla bağımsız ve özel bir alan olarak kabul edilmesi Osmanlı toplumunda 19. Yüzyıldan sonraya denk gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, siyasi, sosyal ve kültürel değişim ve dönüşüme ek olarak Avrupa ile artan temas, adab-ımuâşeret kitaplarının içeriğini belirlemiştir. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı dünyası görgü kurallarını batılı yaşam tarzının kuralları olarak algılamaya başlamıştır (Yaşar, 2018) Her ne kadar “alafranga” olarak da kabul edilen batılı düşünce yapısı Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimatla birlikte yeşerme fırsatı bulsa da bu yaşam biçiminin Osmanlı coğrafyasındaki etkisi aslında İngiliz ve Fransız askerlerinin Kırım Savaşı (1852- 1856) sırasında müttefik olarak İstanbul'a gelmesiyle başlamıştır (Emiroğlu, 2015). Osmanlı'nın son dönemi adab-ımuâşeret edebiyatı, 19. yüzyılın sonunda dünyada "nezaket yüzyılı" olarak anılan dönemde ortaya çıkmıştır. Bu edebiyat, birçok Osmanlı entelektüelinin ve önde gelen isminin, Avrupa merkezli değişim ve dönüşüme nasıl tepki verdiklerini ve bu değişimle nasıl başa çıktıklarını göstermektedir (Yaşar, 2012).

Cumhuriyet'in ilanından sonra çağdaş bir devlet ve toplum yapısına erişme arzusu içinde olan kurucu kadro, toplumun medenileşmesi ve görgü kurallarının halka benimsetilmesi açısından öncü rol üstlenmiştir. Dönemin yöneticileri görgü kurallarının daha aileden itibaren sosyal ilişkiler açısından önemine dikkat çekerek laik nitelikli eğitimle topluma kazandırılmasını hedeflemiştir (Özen, 2019). CHP'nin tek parti yönetiminde, 1925-1945 yılları arasında modernleşme, siyasi,

sosyokültürel veya ekonomik, her alanda, Türkiye’yi Avrupa tarzına benzer hale getirmekle eşdeğer kabul edilen bu durum, yayınlanan eserlere de yansımıştır. Modernleşme anlayışının en belirgin örneklerinden biri, "Adab-ıMüaşeret" alanında yazılmış eserlerdir. Tek parti döneminde bu alanda yayınlanmış kitapların sayısı, adab-ıMüaşeretin gittikçe önem kazanmaya başladığı Osmanlı’nın son dönemine oranla çok daha fazladır. Son dönem Osmanlı’da sadece on sekiz eser yayınlanırken, tek parti yıllarında yirmi altı kitap basılmıştır (Coştu, 2020). Abdullah Cevdet 1927’de “Mükemmel ve Resimli Adab-ıMüaşeret Rehberi” isimli kitabını yayımlar. Modern adab-ıMüaşeret, Abdullah Cevdet için küçük yaşta aile terbiyesiyle kazanılabilecek bir kurallar bütünüdür. Gustave Le Bon’dan çevirdiği Ameli Ruhیات (1914) ile Dün ve Yarın (1924) başlıklı kitaplarda, aile terbiyesinin çocuk üzerindeki kişilik oluşturuıcı etkileri ele alınmıştır (Işın, 1987).

GÖRGÜ KURALLARININ ÖZÜ

Görgü kurallarının özünü oluşturan saygı ve nezaket kuralları her zaman için karşılıklıdır. Muhatabının kendisine saygılı ve nazik davranmasını bekleyen bir kişi önce kendisi bu davranışları sergilemek durumundadır. İnsan ilişkilerinde saygı saygıyı, sevgi sevgiyi ortaya çıkartır (Aytürk 2017). Davranışlarımızın ve tavırlarımızın şekli diğer insanların bize olan davranışlarını ve ilişkilerimizi etkileyebilir. Yani ikili ilişkilerde görgü kurallarına hassasiyet göstermek bu bağlamda bir tür bumerang göndermek gibidir. Nasıl ki doğru atılan bumerang atana geri dönüyorsa, iletişimde nazik ve saygılı bir kişinin de karşısındakinden saygı ve nezaket görmesi doğal bir sonuçtur.

Görgü kuralları, çevremizdekilerle iletişimimizde nasıl daha saygılı ve nazik davranacağımıza karar vermemizde bize yol gösterir. Bu kıstasları temel alarak kurduğu iletişimde insan daha etkili bir iletişim gerçekleştirir. Görgü kuralları, insanların birbirleriyle olan etkileşimlerinde sadece sözlü olmayan iletişimde değil, aynı zamanda kişisel bakım, giyim, yeme-içme, konukseverlik ve sosyal davranışlar gibi birçok farklı alanda da ortaya çıkar. Örneğin, birinin elini sıkmak, teşekkür etmek, birisinin adını hatırlamak, doğru zamanlama ile konuşmak gibi davranışlar, görgü kurallarının bir parçasıdır.

Görgü kurallarına uymak Tanzimat dönemi Osmanlı sosyetaesi gibi kişinin kendisini halktan soyutlayıp sadece belirli bir zümre ile iletişim içinde olması anlamına gelmez. Görgülü olmanın önkoşulu olarak herhangi bir sosyal sınıfa, mesleğe ya da eğitim düzeyine mensup olmayı öne sürmek daha en baştan hatalı olacaktır.

Kültür antropoloğu Hall insanların kültürel değer ve inançlarının, iletişim biçimlerini belirlediği tezini ileri sürmüştür (Hall, 1976). Dolayısıyla görgü kuralları ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklılaşabilir. Örneğin Türkiye dahil birçok ülkede yemek yerken ağız şapırdatmak görgü kurallarına göre ayıplanırken (Alıcı, 2006), Japonya’da durum tam tersidir. Japon görgü kurallarına göre yemek esnasında ağız şapırdatmamak yemeğin beğenilmediği anlamına gelir, ev sahibine saygısızlık olarak algılanıp ayıplanır (Hürriyet, 2017). Bazı Asya ülkelerinde ve Afrika ülkelerinde, etkileşim sırasında doğrudan göz temasından kaçınılır çünkü bu bir saygı eksikliği olarak algılanabilir ve kişi saldırgan olarak görülebilir. Ancak Amerikan, Orta Doğu ve Avrupa kültürlerinde saygı ve güvenirlilik göstergesi olarak doğrudan göz teması kurmak bir görgü kuralıdır (Mukherjee & Ramos 2014). Örneğin bir İngiliz size hediye verirse, o toplumun kabul ettiği görgü kurallarına göre, hediyenizi size o hediyeyi verenin önünde açmanız doğrudur. Ama bir Japon bunu yadırgar zira onların kültüründe hediye alan bir kişinin o hediyeyi kendisiyle baş başa kaldığında açar (Preece, 2004). Hatta aynı ülke içinde farklı sosyokültürel özellikler arz eden bölgelerde dahi görgü kuralları değişebilir. Örneğin Türkiye’nin en batısında bir sahil kasabasındaki kadının giyim şekli ile coğrafi açıdan ülkenin en doğusunda yer alan bir dağ köyündeki kadının giyim şekli, kabul ettikleri görgü kuralları doğrultusunda farklılık gösterir. Toplumsal yaşamdaki değişimler de aynı şekilde görgü kurallarının değişmesine ortam hazırlayabilir. Örneğin orta çağda yemekten sonra insanların masa örtüsüne ağızlarını silmeleri bir görgü kuralıydı. Ancak sonradan, peçete kullanıma girince bu sefer masa örtüsüne ağız silmek ayıplanan bir davranış halini almıştır (Öznel, 2015). Görgü kuralları konjonktürel dalgalanmalara göre dönüşür ve her dönem kendi görgü anlayışını ortaya çıkarır (Tetik, 2013).

Bireylerin yeme içme, giyiniş biçimleri ve belirli durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen farklı normlar, toplumsal yaşamın içinde yer almaktadır. Bu normlar, toplum içinde ödül ve ceza yoluyla sürdürülmekte ya da terk edilmektedir. Davranış kuralları denilen tüm sistemler, aslında bireylere nasıl davranması gerektiğini öğreten yaşama teknikleridir. Din kuralları, ahlak kuralları, hukuk kuralları gibi kurallar, filozofların ya da kanun koyanların eserleri değildir. Tüm bu kurallar, toplumun anonim kişiliğinin yarattığı kültürel sistemlerdir (Demirkasımoğlu, 2015). Görgü kurallarının hukuk kuralları gibi yasal yaptırımları yoktur. Kanunların men ettiği bir edimi gerçekleştiren kişi hemen polisler tarafından götürülür ve yasal cezalandırma süreci başlar ama görgü kurallarında böyle bir şey yoktur. Hiç kimse yemek yerken ağızını elinin tersiyle sildiği için, ya da telefonla konuşurken sakız çiğnediği için tutuklanmaz. Yani görgü kuralla-

rına uymak “zorunlu” değildir. Her ne kadar hukuk kuralları gibi bir yasal yaptırım olmasa da görgü kurallarının sosyal yaptırımı bazen hukuk kurallarından bile ağır olabilir. Toplum görgü kurallarını hiçe sayanları bencil, kaba, saygısız olarak nitelendirir (Özaltın, 2007). Sadece o yanlış yapan kişi değil ailesi, okuduğu okullardaki öğretmenleri, ya da çalıştığı kurumda onu işe almayı uygun bulan yöneticileri dahil hepsi yapılan bu ayıplamadan nasibini alır.

Görgü kurallarını bilen ve yaşamında bu kurallara hassasiyet gösteren bir kişi gireceği ortamda, özel veya resmi bir sebeple birlikte olacağı kişilerin yanında nasıl davranması gerektiğini ne yapması veya ne yapmaması gerektiğini bileceğinden kendisini çok daha rahat ve özgüven içinde hissedecektir (Oral, 2010). Görgü kuralları, sosyal ilişkilerde düzeni sağlayan önemli bir unsurlardan biridir. İnsanların birbirleriyle iletişim kurarken uygun davranışlar sergilemelerine ve karşılıklı saygıyı sürdürmelerine yardımcı olur. Bu kurallar, kişilerin toplumda kabul edilen davranış normlarına uygun hareket etmelerini sağlar.

GÖRGÜ KURALLARI EĞİTİMİ

1960'lara kadar toplumdaki görgü kuralları algısı daha sınırlıydı ve yüzeyseldi. Görgü kuralları dendiğinde ilk akla gelen konular sosyal sınıfların davranış şekilleri, çocukların yemek yerken dikkat etmesi gereken hususlar, yeni zenginlerin ve sınıf atlayanların nasıl hareket etmeleri gerektiği gibi konulardı. Ama sonradan, bir anda önemi artan ve herkesin ilgisini çekmeye başlayan görgü kuralları araştırmalara konu olmaya başlamış, kültürün bir parçası olarak kabul edilmeye başlanmıştı (Vouters, 2008). Görgü kuralları, kişinin isteğine göre uygulayacağı veya görmezden gelip, önemsemeyeceği türden düzenlemeler değildir; aksine, toplumsal normların bir parçası olarak, herkes tarafından uyulması beklenen bir standarttır (Alıcı, 2006). Aynı şekilde görgü kuralları sadece belli zamanlarda uyulması, dikkat edilmesi gereken kurallar olarak da algılanmamalıdır. Görgü kuralları, gözümüzü açtığımız andan, gece uykuya dalana kadar özel ve sosyal hayatımızda, evimizde ya da ortak kullanıma açık mekanlarda her an hayatımızı düzenleyen kurallardır. (Dumanlı, 2017)

Birçok kural gibi görgü kuralları da bir topluluk içinde deneyim yoluyla öğrenilir. Örneğin, çocuklar yetişkinlerin ve diğer çocukların nasıl davrandığını gözlemler, bu normları özümser ve topluluklarının görgü kurallarını erken yaşta öğrenirler (Preece, 2004). Aslında Türkiye görgü kurallarının ve yeni nesillerin bu kuralları içselleştirmelerinin önemini çok önceden görmüş hatta görgü kuralları eğitimini milli eğitim müfredatının bir unsuru olarak kabul etmiş, milli eğitim

politikası belirlenirken görgü kurallarına özel bir önem verilmişti. Örneğin 15-21 Şubat 1943 tarihinde yapılan Maarif Danışma Kurulu Toplantısı'nda, Ahlak Komisyonu Oturumu'nda, ortaokul çocuklarına ahlak esaslarını, topluma karşı görevlerini anlatmak, çocuklara estetik zevk katmak için görgü kurallarını öğretmek gibi hedefler belirlenmişti (Balcı, 2019). Dönemin milli eğitim stratejisinde verilen bu önem ışığında adab-ımuşaret dersi 1960'lı yıllarda görgü kuralları okulların müfredatına dahil edilmişti.

Toplumsal yapıda, kişiler arası iletişimde görülen bazı eksiklikler ve yanlışlıklar zamanında okullarda ders olarak öğretilen görgü kurallarının önemini bir kez daha anımsattı. Bu bağlamda, 18 Temmuz 2017 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir kanun teklifi veren İstanbul Milletvekili Arzu Erdem, görgü kurallarının yeniden ders olarak müfredata girmesini önerdi. Erdem kanun teklifinde, görgü kurallarının toplum hayatındaki önemine dikkat çekerek, bunların ders olarak okutulmasının birbirine saygı duyan insanlar yetiştirilmesinde etkili olacağını belirtti. Çocuklara bu konudaki eğitimin ilk olarak ailede verilmesi gerektiğinin altını çizen Erdem, eğitim sisteminde milli, manevi şuur, ahlaki değerlerin yer alması gerektiğini, halk eğitim merkezlerinde de bu konuyla ilgili ücretsiz eğitim verilebileceğini, böylece gelecek nesillerin topluma daha yararlı olacak bir anlayışla yetişeceğini söyledi (Habertürk, 2017).

Görgü kurallarının yeniden okulların ders programlarına girmesine dair yapılan bu teklif toplumlarda sağlıklı iletişimin kurulmasında da bu nezaket ve saygı kurallarının önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Ancak her ne kadar ders olarak okullarda okutulması toplumun eğitimi açısından yerinde bir adım olsa da asıl önemli olan bireylerin görgü kurallarını içselleştirmeleri ve yaşamlarının bir parçası haline getirebilmeleridir (Oral 2010). En basit haliyle ahlak ve terbiyenin sosyal ilişkilere yansımaları olarak da tanımlanabilecek görgü kurallarının tüm toplum tarafından içselleştirilmesi ve adeta içgüdüsel hale getirilmesi gerekir (Post, 1992). Bu bağlamda sosyal hayatta ve sosyal ilişkilerdeki gözlem ve deneyim çok önemlidir. Örneğin çocuklar hem yetişkinlerin hem de akranlarının nasıl davrandığını gözlemler ve benimser. Rol model odaklı bu süreç yaşam boyu devam eder. Yanlış davranışlar toplum tarafından düzeltilir. Bir toplumda görgü kurallarına dikkat edilmemesi huzursuzluğa, kaosa, sorunlara yol açar (Preece, 2004).

GÖRGÜ KURALLARI VE KİŞİLER ARASI İLETİŞİM

"Görgü" kelimesi, belirli durumlarda nasıl davranılması gerektiğini tanımlayan davranış ilkeleridir ve temelinde diğer insanları "dikkate almak" vardır. Görgü kuralları, toplu yaşamayı kolaylaştırır ve insanları diğer hayvanlardan ayırırken sosyalleşmenin de temelini oluşturur. Belki görgü kuralları zamanla değişebilir ama terbiyeli ve kibar olmakla ilgili ilkeler değişmez (Baltaş, 2022). İki kişinin, bir kişiyle bir grubun ya da iki ayrı grubun iletişimlerinin uyumlu bir biçimde devam etmesi sosyal yaşamın düzeni açısından önemlidir. Sosyal hayatımızı düzenleyen örf, gelenek, adet gibi sosyal norm ve davranış kuralları karşılıklı saygı görgü ve nezaket kuralları üzerine inşa edilir. Toplum içinde saygın, uyumlu, olumlu bir yaşam sürdürmek sosyal davranış kurallarının temelini oluşturan görgü kurallarına uymakla mümkündür (Yılmaz, 2013). Görgü ve nezaket tüm dünya milletlerinin birlikte ortaya çıkardıkları, kabul ettikleri ve uyguladıkları bir evrensel kültürdür. Bütün insanlığın ortak malı ve mirasıdır. Bu mirastan hakkını alamayan bir toplumun da çağdaş bir toplum olduğu söylenemez (Esirci, 2013). Görgü kuralları kişiler arası iletişim ile iç içe geçmiş, birbirini bütünleyen kavramlardır. Başkalarıyla iletişime geçtiği anda sergilediği davranışlara bakarak birisinin görgülü olup olmadığını anlarız. Aynı şekilde kişiler arası iletişimin kalitesini belirleyen ve hissettiren de görgü kurallarıdır. Kişiler arası iletişimin hedefine ulaşması, yani etkili bir iletişime dönüşmesinde görgü kurallarının katkısı büyüktür.

Etkili bir iletişimde, görgü kuralları konuşma esnasında ses tonundan kullanılacak dile, mimiklerden ve jestlerden muhatabın dinleme şekline kadar karşılıklı nezaketi teşvik eder. Daha iletişimin ilk adımında, yani tanışma esnasında bile dikkat edilmesi gereken görgü kuralları mevcuttur. Örneğin her zaman için ast üste, erkek kadına, genç yaşlıya, küçük büyüğe tanıştırılır. Erkek tanışma esnasında ceketini ilikler, oturuyorsa ayağa kalkar (Alıcı, 2006). Bireyler bu temel görgü kurallarına uyduklarında, diğer kişiye değer verdiklerini ve saygı duyduklarını gösterirler. Bu, güven tesis edilmesine ve olumlu ilişkiler kurulmasına yardımcı olur. Örneğin birisiyle konuşurken sert ifadelerden kaçınılması, argo sözcükler kullanılmaması, kişinin sürekli kendisinden bahsetmemesi, muhatabın da konuşmasına, soru sormasına izin verilmesi, bir başkası konuşurken sözünün kesilmemesi, birisini dinlerken başka bir şeyle meşgul olunmaması gibi hususlar (Özaltın, 2007), görgü kurallarının öğretileri arasında yer alır ama aynı zamanda kişiler arasındaki iletişimin başarısını belirleyen koşullardır. Benzer şekilde, göz teması kurmak, gülümsemek gibi uygun sözsüz ipuçları kullanmak, ilgi ve dikkati işaret ederek daha iyi iletişim ve anlayışa yol açabilir.

Kişiler arası iletişim genellikle yüz yüze olmayı gerektirdiğinden, uzaktan iletişim genellikle bu kapsamda değerlendirilmez. Bununla birlikte, telefon, internet gibi iletişim araçları aracılığıyla kurulan bağlar ancak belli bir süreklilik kazandığında, zaman ve mekân birliği gerektiren yüz yüze iletişimle aynı çerçevede değerlendirilebilir (Karaca, 2016). Kişiler arası iletişim 21. Yüzyılda, özellikle akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla birlikte kısmen dijital iletişime yönelmiştir. Hatta öyle ki, yüz yüze, kişiler arası iletişimin sosyal medya ya da benzeri platformlara taşınması sonucunda netiquette adı verilen yeni bir kavram türetilmiştir. Net ve etiquette kelimelerinin birleşimiyle ve internet kullanıcılarının ortak değerleri ışığında, gündelik hayatın sosyal davranış normlarının sanal dünyaya adaptasyonu ile ortaya çıkan netiquette (Internet etiquette) internet bazlı iletişimde dikkat edilmesi gereken görgü kurallarını içermektedir (Kayany 2004). Kişiler arası iletişimin gerçekleştiği dijital platformlar her ne kadar sanal olsa da iletişime girilen kişiler gerçektir. Şu durumda, gündelik hayatta, sosyal ve resmi alanda yaşanan ilişkileri belirleyen görgü kuralları doğal olarak internette de geçerli olacaktır. Bu kurallar, buyruksal sosyal normlara örnektir, yani diğerlerinin belirli davranışları onaylayacağı varsayımlarına dayanır. Şayet bu kurallara uyulmazsa kişi sosyal dışlanma ve ayıplanma gibi yaptırımlarla karşı karşıya kalabilir (Atalay, 2019), ki bu da “dijital görgüsüzlük” olarak adlandırılmaktadır. Örneğin toplu taşıma araçlarında akıllı cep telefonlarının içinde kaybolanlar, herkesin içinde bağıra bağıra telefonla konuşanlar uçaklarda, konserlerde cep telefonlarını son ana kadar kapatmayanlar bu gruba girmektedir (Oğuz, 2019). Gönderilmiş bir epostayı ya da mesajı yanıtsız bırakmamak, diğer kullanıcıları rahatsız edecek paylaşımlarda bulunmamak, görüşme esnasında hakarete varan ifadeler kullanmamak, başkasına ait bir içeriği izinsiz paylaşmamak, başkalarının özel hayatlarına saygılı davranmak gibi hususlar sadece dijital ortamda dikkat edilecek kurallardır (Dumanlı, 2017), olmayıp zaten sosyal ilişkilerimizin temelini oluşturan nezaketin ve saygının sanal iletişime yansımış halidir.

Özellikle iş ortamlarında, uygun görgü kurallarına uymanın önemi büyüktür. Bu, iş yerinde olumlu bir itibar ve güvenilirlik sağlamak için gereken profesyonelliğe işaret eder. Uygun dil ve ton kullanımı, uygun giyinme ve iş arkadaşlarına ve müşterilere saygı göstermek, güven oluşturmaya ve olumlu iş ilişkileri geliştirmeye yardımcı olur.

Başkalarıyla konuşurken “teşekkür ederim” ve “lütfen” ifadelerini bol bol kullanmak, hitap edilen kişilerin isimlerini öğrenip o şekilde seslenmek, konuşma esnasında insanların gözlerine bakmak, tokalaşırken parmakları kıracak kadar el sıkmamak, tanışsak da tanımasak da karşılaşılan kişilerle selamlaşmak, bakımlı

olmak, temiz giyinmek hep gündelik hayatta kişiler arası ilişkilerde özen gösterilmesi gereken görgü kurallarıdır.

SONUÇ

Sonuç olarak görgü kuralları, kişiler arasında doğru iletişimin ve olumlu ilişkilerin oluşmasına yardımcı olur. Bu kurallar, toplumların kültürüne ve değerlerine göre değişebilir. Ancak genel olarak görgü kurallarının özünü oluşturan saygı ve nezaket her toplum ve kültür için büyük önem taşır ve etkili bir iletişimde olmazsa olmazdır. Görgü kuralları kişiler arası iletişimde bir kişinin başka bir kişiye saygı göstermesini ve uygun davranmasını gerektirir. Görgü kurallarına uyulmadığı durumlarda, karşıdaki kişiye saygısızlık yapılmış veya yanlış bir etki bırakılmış olabilir. İstmeden ve farkında olmadan iletişim içinde olduğumuz kişileri kırabilir, incitebiliriz. Bu da kişiler arasındaki iletişimin hedefine ulaşamaması sonucunu doğurur. Görgü kurallarına uymak, iletişim halindeki kişilerin birbirlerine daha saygılı, nazik ve anlayışlı davranmalarını sağlar. Görgü kuralları ışığında gerçekleşen kişiler arası iletişimde kullanılan kelimeler, beden dili gibi unsurlar muhatapların mesajları doğru bir şekilde anlamalarına yardımcı olur. Bu da anlaşmazlıkların ve çatışmaların önüne geçer.

Görgü kuralları bir bütündür. Sadece konuşurken değil beden dilini kullanırken de kişinin karşıdaki kimseye aynı hassasiyeti ve saygıyı göstermesi lazım. Beden dilinin doğru kullanımı kişinin görgüsünü yansıttığı gibi muhatabının da güven duymasını sağlar. Özellikle iş yerlerinde veya sosyal çevrelerde uygunsuz tavırlar içinde olmak iletişimde çatışmaya yol açar ve güvensizlik hissi yaratır. Kişi, çalışma arkadaşlarının gözünde itibarını yitirir. Ya da bunun tam tersi görgü kurallarına uygun davranan bir çalışan herkesin takdirini ve güvenini kazanır. Toplumsal yaşamda ise kaba davranışlar sergilemek, kişilerarası iletişimde saygıyı ve nezaketi önemsememek kişinin toplum tarafından dışlanmasına neden olur.

Önemli olan görgü kurallarını öğrenmek ya da ezberlemek değil içselleştirmek, yani yaşamın her alanında davranışlarımızın bir parçası haline getirmektir. Ahlak için “Ahlak asıl kimse sizi görmüyorken yaptıklarınız” şeklinde bir tanım yapılır. Benzer bir yorum görgü kuralları için de yapılabilir. Görgü kuralları sadece resmi bir ortama girildiğinde değil, aile yaşantısından başlayarak sosyal hayatın her alanında yol gösterici olmalıdır.

Altın bir anahtardır görgü kuralları... Ve kişiler arası iletişimde bu anahtarın açamayacağı kapı yoktur.

KAYNAKÇA

- Ada, N. (2021). *Örgütsel İletişim*, (La Communication Organisationelle), Gazi Kitabevi, Ankara,
- Alıcı, A. (2006). *Yeni Görgü Kuralları*. Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 14
- Atalay, G. E. (2019). Sanal Dünyanın Görgü Kuralları: Netiket. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi Ekim, Cilt I / Sayı: II*.
- Aziz, A. (1976). *Radyo ve Televizyona Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Aziz, A. (2016). *İletişime Giriş*, Hiperlink Yayınevi, İstanbul, 28
- Aytürk, N. (2017). *Protokol ve Sosyal Davranış Kuralları*, Nobel Yayınevi, Ankara
- Bailey, B. (2018). *The importance of nonverbal communication in business and how professors at the University of North Georgia train students on the subject*. https://digitalcommons.northgeorgia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1031&context=honors_theses
- Balcı, M. (2019). Tek Parti Döneminde Eğitim Şularının Hükümetlerin Eğitim Politikalarına Etkileri, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 9(17), 143-164.
- Baltaş, A. (2022). *Terbiye ve Görgü*. <https://www.acarbaltas.com/terbiye-ve-gorgu/>
- Bektaş, A. (1996). *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*. Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Benzer, A. (2015). Türkçe Öğretiminde Beden Dili Kullanımının Öğrenme ve Tutum Üzerindeki Rolü. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 33-47.
- Cangil, B. E. (2004). Beden Dili ve Kültürlerarası İletişim. *HAYEF Journal of Education*, 1(2), 69-78.
- Choukimath, P. (2006). Role of etiquette and manners in communication. In *Seminar on Communication Skills for Digital Age Libraries (Ed: Sangaraj Hosamani)*, Shree Swamy Narayan Guru College of Commerce, Chembur, Mumbai (pp. 15-29).
- Cüleoğlu, D. (2004). *Yetişkin Çocuklar*. Remzi Kitabevi, İstanbul
- Cüceloğlu, D. (2019). *İletişim Donanımları*. Remzi Kitabevi, İstanbul
- Çamdereli, M. (2015). *İletişime Giriş*. Dem Yayınları, İstanbul, 9
- Çoştı, K. (2020). Değerler Eğitimi Açısından Tek Parti Dönemi Âdâb-ı Muâşeret Kitapları. *Eskiyeni*, (40), 129-153.

- Daly, J. (2014). What Is Etiquette and Where Did It Originate?, https://www.noozhawk.com/article/john_daly_etiquette_origins_20140812#:~:text=Be-fore%0that%2C%20the%20first%20known,arou-und%20for%20a%20long%20time
- Dance, F. E. X & Larson, CE (1976). *The Functions of Human Communications: A Theoretical Approach*, New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Demirkasımoğlu, N. (2015). Toplum Yaşamında Kurallar: Birey-Kural İlişkisi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(01), 138-156.
- Dökmen, Ü. (2003). *Sosyometri ve Piskodrama*. Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Dökmen, Ü. (2005). İletişim Çatışmaları ve Empati. Sistem Yayıncılık, İzmir, XV
- Dumanlı, G. (2017). *Görgü ve Zarafet*. Genç Destek Yayınları, İstanbul, 8.
- Elgünler, T. Ç. & Fener, T. Ç. (2011). İletişimin Kalitesini Etkileyen Engeller Ve Bu Engellerin Giderilmesi . *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* , 1 (1) , 35-39
- Emiroğlu, K. (2015). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları, 80.
- Erasmus (2017). *Çocuklar İçin Adabı Muâşeret*. Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul.
- Esirci, Ş. (2013). *Görgü ve Nezaket Kuralları*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (Çeviren Süleyman İrvan), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 16.
- Güngör, N. (2018). *İletişime Giriş*. Siyasal Kitabevi, Ankara,13
- Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture* . Garden City, NY.
- Horvat, M. (2004). *Manners Make Life Easier*, Good Manners And Courtesy Make Life Easier, (traditioninaction.org)
- Habertürk, (2020) <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1586031-ogrencilere-adab-i-muaseret-dersi-onerisi>
- Hürriyet Gazetesi, (2017) Farklı kültürlerden 7 değişik görgü kuralı, <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hayat/farkli-kulturlerden-7-degisik-gorgu-kurali-40620817>
- Işın, E. (1987). Abdullah Cevdet'in Cumhuriyet Adâb-ı Muâşereti. *Tarih ve Toplum*, 8(48), 13-20.

- Karaca, M. (2016). Sosyolojik Perspektiften İletişim, *Elektronik Sosyal Bilimler Bilimler Bilimler Dergisi, Bahar-2016 Cilt:15 Sayı:57 (626-648)*, DOI:10.17755/esosder.84218
- Kaya F., Akpınar E. (2017). Kutadgu Bilig’de Türk Yemek Adabı ve Kültürü, *Electronic Turkish Studies, 12(21)*, 342-343. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12094>
- Kayany, J. M. (2004). Internet Etiquette (Netiquette). *The Internet Encyclopedia*, 274-285.
- Meriç, N. (2018). *Şehir Düşünce Dergisi*, 12, 74-80.
- Kılıçaslan, E. Ç. (2008). *Siyasal İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi*. Kriter Yayınevi. İstanbul, 8.
- Korkut, O. J., & Bugay, A. (2014). İletişim Becerileri Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 51-64.
- Köksoy, E. (2023) *Kişilerarası Etkili İletişim ve İkna, İletişim Çalışmaları*, (Serhat Ulağlı, Editör). Motto Yayınevi, İstanbul
- McQuail, D. (1984). *Aspects of modern sociology: communication*, 1-2.
- Mukherjee, S., & Ramos-Salazar, L. (2014). " Excuse Us, Your Manners Are Missing!" The Role of Business Etiquette in Today's Era of Cross-Cultural Communication. *TSM Business Review*, 2(1), 18.
- Oğuz, C. (2019). İletişimde “Dijital Görgüsüzlük”: Gerçekliğin Karikatürize Edilmiş Hali. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 5, 471-478.
- Oral, D. K. (2010). *Öğrenciler İçin İletişim ve Görgü Kuralları*. Özal Çakabey Okulları Kültür Yayınları, İzmir.
- Özaltın, Ş.D. (2007). *Her Şeyin Bir Adabı Var*. Sistem Yayıncılık. İstanbul.
- Özen, S. B. (2019). Erken Cumhuriyet Dönemi Çocuk Yayınlarında Çocuklara Yönelik Adab-ı Muâşeret, Görgü ve Nezaket Kuralları. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 59, 60-86.
- Öznel, E. (2015). *Biraz Nezaket Lütfen*. Nemesis Kitap. İstanbul. 21.
- Post, E. (1922). *Etiquette*, Language, 58(64), 610-612.
- Post E. (1950). *Etiquette. Emily Post's Etiquette: The Blue Book Of Social Usage*, Funk and Wagnalls.
- Preece, J. (2004). *Etiquette, empathy, and trust in communities of practice: Stepping-stones to social capital*. *J. UCS*, 10(3), 294-302.

- Sıdıkova, Ç. (2019). Kutadgu Bilig Eserindeki Görgü Kurallarının Kırgız Atasözlerinde Görünümü. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 298-314 . <https://doi.org/10.32321/cutad.620724>
- Şahin, S. & Aral, N. (2012). Aile İçi İletişim. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1 (3), 55-66. https://doi.org/10.1501/Asbd_0000000029
- Tekke, M. & Çoşkun, M. (2019). Kendini Tanıma, Kendini Gerçekleştirme, Kendini Aşmışlık, Potansiyelin Tam Kullanan Kişi: Kişilerarası İletişim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (70), 790-797. <https://doi.org/10.17755/esosder.454355>
- Tetik, F. (2013). Başmabeynci Lütfi Simavi'nin Gözünden Osmanlı Son Dönem Âdâb Ve Teşrifat Anlayışı, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Mart, 231.
- Tuna, Y. (2012). *İletişim Kavramı Ve İletişim Süreci, İletişim*, (Editör: İzlem Vural) Pegem Akademi, Ankara,
- Tunç Yaşar, F. (2012). Geç Dönem Osmanlı Âdâb-I Muâşeret Kitaplarında Hane Tanzimi Ve Salon Âdâbı. *Electronic Turkish Studies*, 7(4).
- Usluata, A. (1994). *İletişim, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İletişim Yayınları, İstanbul*, 14.
- Yaşar, F. T. (2018). *II. Meşrutiyet Döneminde Yurttaşlık, Ahlak ve Medenilik Eğitimi: Malumat-ı Medeniye Ders Kitapları . Osmanlı Araştırmaları*, 52 (52). <https://doi.org/10.18589/oa.592187>
- Wajda, S. (2018). Etiquette in the Early Republic, <https://shirleywajda.com/2018/09/20/etiquette-in-the-early-republic/>
- Wrońska, K. (2020). Erasmus of Rotterdam as a Teacher of Christian Humanism, *Paediatrics and Child Health*, 44(2), 69–93, <http://dx.doi.org/10.12775/PCh.2019.042>
- Wouters, C. (2008). *Etiquette and Manners, Encyclopedia of European Social History. From 1350 to 2000*, editor in chief: Peter N. Stearns, Charles Scribner's Sons, New York, Volume 4, Section 17.
- Yılmaz, Y. (2013). *Kamusal ve Toplumsal Yaşamda Görgü ve Protokol Kuralları*, Detay Yayıncılık, Ankara.

ISBN: 978-625-6971-44-8

GAZETECİLİK NASIL YAPILMAZ YA DA KÖTÜ GAZETECİLİK ÜZERİNE

Dr. Ali DAĞLAR

ORCID: 0000-0001-7264-7071

GİRİŞ

Türkiye'nin ilk kadın adliye muhabiri, son nefesine kadar gazetecilik mesleğini masa başında değil adliye koridorlarında, hayatın içinde, halka dokunarak icra etmiş, duayen isim Vasfiye Özkoçak gazeteciliği, muhabirliği "*Gazetecilik haber demektir*" kısa cümlesiyle tanımlamıştır. Muhabir yoksa gazeteye güncel haber akışı da olmaz. Muhabir, gazetecilik mesleğinin temel taşıdır. Muhabir kötü olursa, gelen haberler de kötü olacaktır. O yüzden literatürde muhabirin iyi olması esas kabul edilir (Kaplan, 2003: 103). İyi gazeteci, haberleştirmek amacıyla üzerinde çalıştığı her konuya eleştirel yaklaşmak zorundadır. Gazeteciliğin ilk ödevi haberi bulmak, onu doğru şekilde aktarmak ve okuyucuda güven hissi uyandırmaktır. Gazeteci iktidarın, kurumların, tüzel kişiliklerin yaptığı basın açıklamalarını aktarmakla da yetinemez. Bülten gazeteciliği dediğimiz bu tür onun kamu yararını gözeten misyonuna katkı sağlamaz. Çünkü bu tür haberlere gazetesinde yer ayrılırken kamuoyunun gerçek gündemine dair haberler yer bulamayacaktır. Bu da gazetecinin gerçeklikten kaçması ya da görmezden gelmesi anlamına gelecektir. Öte yandan uyanık, bilgili ve yetenekli gazeteci hakim kurumların ya da tüzel kişiliklerin yaptığı bu basın açıklamalarının satır aralarından kamuyu ilgilendirecek özel ya da atlatma haberler üretebilecek, rutin herhangi bir olayın arka planına dair araştırmalarıyla güncel gerçeği ortaya çıkararak misyonuna uygun davranabilecektir. Lafzına uygun gazetecilik herşeyden önce bağımsız düşünebilme ve tam bir dürüstlüğü yanında genel kültüre dayalı bir donanım, dile hakimiyet ve nihayetinde olaylar karşısında eleştirel bir bakış açısını gerektirmektedir. Bu çalışmada, "*Gazetecilik nasıl yapılır?*" sorusu üzerinden, doğru ya da tanımına uyan gazeteciliği tartışırken, öncelikle gazeteciliğin kavramsal ve kuramsal boyutu üzerinde durulacaktır. Ardından mesleğin yazılı basından dijital gazeteciliğe evrildiği tarihsel serüveni özetlenecek, daha sonra ülkemiz ve dünya basınından iyi ve kötü gazetecilik örnekleri sergilenerek ulaşılabilecek bulgularla, araştırılan konu, bağlamına oturtulacaktır. Türkiye Gazeteciler

Cemiyeti'nin (TGC) Türkiye Gazetecilik Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'nden gazetecinin tanımı ve sorumlulukları karşıt örnekler üzerinden incelenirken, esas alınacaktır.

1. İyi Gazeteciliğin Teorisi

Gazeteci, gazetecilik, basın/medya tanımları birbirine içkindir. Gazeteci ya da gazeteciliğin tanımı, basın/medya tanımlamasında yansır. Amerika'da ilk gazetenin yayınlanması ve sonrasında "Gazete nedir?" sorusuna yanıt verilirken, "Gazete halkın savunucusu, sivil özgürlüklerimizin güvenliğinin sağlayıcısı dördüncü güç" olarak nitelenmektedir (Erdoğan, 1999). Bu ifade gazeteciyi ve gazeteciliği de tanımlamaktadır. Gazeteci halkın savunucusu, sivil özgürlüklerin güvenliğinin sağlayıcısıdır. İdealize edilmiş bir gazete tanımı gazetecinin kişiliği, eylem kapasitesi ve performansında somutlaşır. Dördüncü güç kavramı, iletişim araçlarının yasama, yargı, yürütmenin aşırılıklarını sınırlayan bir denetim gücü olduğunu ifade etmektedir. Kapitalist siyasal sistem üç güç üzerinden örgütlenmiştir; yasama, yürütme ve yargı. Kapitalist demokrasinin gereği "dördüncü güç" olarak basın, bu üç gücün geliştiricisi ve halkın gözetleyicisidir. Yasama organı meclis, yürütme organı hükümet, yargı organı ise adliyelerdir. Bireyin ve üyesi bulunduğu toplumun istemlerini yansıtacak gereksinimi ise basın karşılamaktadır. Basın, üstlendiği bu rol nedeniyle "dördüncü güç" olarak nitelendirilmiştir.

Basının toplumsal işlevlerinden en önemlisi siyasi alanda oynadığı roldür. Siyasilerin ne yaptığı, ne yapacağı ya da ne yapmayacağı halk tarafından bilinmelidir. Demokrasiler bu şart üzerine kurulmuştur. Gazeteciler vatandaş adına siyasi eliti izler ve vatandaşa bu konuda haber ulaştırır. Gazeteci siyasi yöneticiler üzerinde halkın gözü, kulağı ve ifade gücünü oluşturmaktadır. İktidar sahibinin kendi çıkarları doğrultusunda yükselmesinin önüne geçilmesi, bilinçlendirilmiş bir halkla mümkündür. Basın gözlemci rolünü iyi yaptığı takdirde, politik iktidar üzerinde caydırıcı etki yaratacaktır. Siyasi yöneticilerin sürekli halk tarafından izlendikleri düşüncesine kapılmaları, güçlerini kendi çıkarlarına kullanmalarını frenler.

1.1. Haber-Gerçek İlişkisi ve Gazetecinin Sorumluluğu

Karl Marx gazeteciliğin önemine ve gücüne, "*Yazmak eylemdir, gerçek devrimcidir*", sloganlaşmış özdeyişiyle vurgu yapmıştır. Habere ulaşma ve bilgi edinme hakkı, öteki temel insan hak ve hürriyetlerinin, örneğin düşünceyi ifade hakkının, örgütlenme özgürlüğünün temelini oluşturduğundan, onun ihlali, tüm

öteki insan haklarının da bastırılması sonucunu doğurur (Marx, 2012: 10-17). Basını topluma karşı görevli addeden kuramsal çalışmalar Theodore Peterson'ın 1956 tarihinde yayınlanan Basının Dört Teorisi başlıklı kitabında dile getirdiği görüşlerle somutlanmıştır. Bu teoriye göre basın, kamu yararını gözetmeli ve buna göre yayınlarını sürdürmelidir. 1947 tarihli Hutchins Komisyonu'nun hazırladığı rapor ise basının başlıca görevinin gerçekleri gözler önüne sermek olduğunu vurgulamaktadır. Basının gerçekleri gözler önüne serme misyonu haberi bulan, çerçeveleyen ve sunan gazetecinin kimliğinde somutlanmaktadır. Olayların arkasındaki nedenleri tüm çıplaklığıyla ortaya çıkarmak gazetecinin ana görevidir. İdeolojisi özgür ifade olan gazeteci olayları sunmakla yetinmez, arkalarında yatan gerçeklere ulaşır aktarmalıdır.

Amerika'da geleneksel habercilik standartları hareketinin başı çeken isimleri Bill Kovach ve Tom Rosentiel gazeteciliğin 9 prensibini şöyle tespit etmişlerdir (Hargreaves, 2006: 156-157); gerçeklik, öncelikle vatandaşa, halka sadakat, ispat, ya da kanıt sunmaya dayalı habercilik, haber yapılan kişiden ve haber kaynağından bağımsız olmak, güç odaklarının bağımsız gözlemciliğini yapmak, kamu eleştirilerine ve uzlaşmalarına forum, tartışma ortamına sağlamak, önemli olayları ilginç ve gündemle ilgili kılmak için uğraşmak, kapsamlı ama orantılı haber yapmak, vicdani özgürlüğe sahip olmak.

1.2. Gazetecilik Eylemi; Eleştiri, Sorgulama, Araştırma

Gazetecilik eylemi eleştirelilik, sorgulayıcılık ve araştırmacılık ana kolonları üzerine oturmaktadır. Gazeteci eylemleriyle bilgilendirir, eleştirir ve kamuoyu oluşumuna destek sağlar. Araştırmacı gazetecilik gerçekte gazeteciliğin bir türü değil gazetecilik faaliyetinin özünü oluşturmaktadır. Araştırma yönü olmayan haber zaten basit bir enformasyondan ibarettir. Araştırmacı gazetecilik, sadece resmi haber gündemini bildirmeyen, aynı zamanda kamunun dikkatine sunulduğunda haber değeri kazanmaya başlayan hikâyeleri araştıran gazetecilik türü (Chandler ve Munday, 2018: 31) olarak tanımlanmaktadır. İletişim bilimci Haluk Şahin araştırmacı gazeteciliği “Güç odaklarının bilinmesini istemedikleri olguları sistematik bir araştırma ve belgeleriyle ortaya çıkarıp yayımlamayı uğraş edinmiş uzman habercilik dalı” (2011: 47) olarak tanımlamaktadır. Alman gazeteciler Wolf Schneider ve Paul-Josef Raue tarafından hazırlanan *Gazetecinin El Kitabı* adlı çalışmada, “Nitelikli gazeteciler toplum içinde neden gereklidir?” sorusu şöyle yanıtlanmaktadır (2002: 4-5):

“Demokratik toplum düzeninin işlerliği bilgisi, yetkin ve sorumlulukları konusunda bilinçli gazetecilerin varlığına bağlıdır. Ancak bu şekilde iki önemli görevin üstesinden gelebilirler; ayrıntılardan arındırılmış bilgi akışını olası kılmak ve de yetki sahiplerini kontrol altında tutabilmek.”

Gazeteci kamuoyuna hizmet eden, olayların tesirinde kalmayan, değerlendirilen, açık fikirli, tarafsız haberler veren kişidir. O daima heyecanlı, araştırmacı, takipçi ve buluşçudur. Okuyucusunu arttıracığı haberleri dilbilgisine uygun bir dille vermek zorundadır. Gazeteci basın ahlak yasasına uyar, mesleğini ahlaka aykırı özel amaç ve yararlar alet etmez, kamu zararına aykırı şekilde kullanmaz, müstehcen yayın yapmaz, şeref ve haysiyetlere tecavüzkar dil ve kaba kelime kullanmaz, iftira ve isnatta bulunmaz, dini istismar etmez, haberleri yayınlanmadan önce iyi takip eder. Gazetecinin vazifeleri; ülke ve dünya haberlerini taraf tutmadan doğru olarak vermek, propagandalara alet olmamak, halka doğru yolu göstermek, savaşları önleyici haber/yayın yapmak, barışı korumak, yalan ve tahrif edilmiş haberler vermemek, müstehcen fotoğraflara yer vermemek, halkoyunu daima uyanık tutmak, şeref ve haysiyeti istismar konusu yapmamak, halka öğretici, eğitici haber, makale ve yazılar vermektir (Özbay, 2007: 4). Gazeteci olayları olduğu gibi objektif bir şekilde yansıtmının yanı sıra; gizli kalmış olayların perde arkasını aydınlatma ve gözler önüne serme misyonuna sahiptir. Öte yandan gazeteciliğin var olanı yansıtmaya ve bülten gazeteciliği olarak ifade edilecek biçiminin geleneksel bir hal alması, gerçeğin ya da örtülü olanın peşinden giden, uzmanlık isteyen gazetecilik yapma biçimini bu deyim altında ifade etmeyi gerektirmiştir

2. Kötü Gazetecilik Konusunda Bir Rehber ve Medya Etiği

İtalyan düşünür Umberto Eco ölümünden kısa süre önce gazeteleri komplo teorileriyle mücadele etmeye çağırırken, kendisinin de komplo teorileriyle ilgilendiğini söylemiştir. Eco, *“Sıfır Sayı, Kötü Gazetecilik Konusunda Bir Rehber”* adlı kitabında, NATO’nun Sovyet tehlikesine karşı müttefik ülkelerde oluşturduğu *“Stay Behind”* (Geride Kal) adlı para-militer yapılanmaları ve bu konudaki çeşitli komplo teorilerini ele almaktadır. Yazar, kaybedenlerin kısa süreli gazetecilik serüvenini konu edinen kitapta, gazeteciliğin nasıl yapılması gerektiğini, gerçekte yapılmaması gerekenler metaforu üzerinden anlatmaktadır. Bu bölümde Eco’nun gazetecilik adına çok öğretici, romansı kitabından (2015), gazeteciliğin evrensel standartlarına aykırı gazetecilik faaliyetlerine dair kısa epizotlar aktarılacaktır. Ayrıca biricik gazetecilik etik belgemiz niteliğindeki TGC’nin *Türkiye*

Gazetecilik Hak ve Sorumluluklar Bildirgesi'nden ilgili ilkelere, Eco'nun kitabındaki her karşı örneğin, gazetecilik nasıl yapılmaz örneğinin devamında bir gazetecilik standardı olarak çalışmada yer verilecektir. Eco'nun "*Sıfır Sayı*" kitabının kahramanı (2015) muhabir Colonna, kendisini sadece komplo avına çıkan gazeteciliğe verdiğini anlatmaktadır. Kitabın anti kahramanı, hiç çıkmayacak gazetenin müdürü Simei, Colonna'ya "demokratik gazeteciliğin" nasıl inceleneceğini ya da incelenirmiş gibi yapılacağını diğer muhabirlere anlatmasını istemektedir. Colonna, muhabirin okuru kurnazca yönlendirmesini ve gerçeklerden kısmen koparmasını şöyle anlatmaktadır (2015: 51):

"Kurnazlık önce sıradan bir görüşü, sonra daha mantıklı ve gazetecinininkine yakın ikinci görüşü tırnak içine almakta yatar. Böyle olunca okur iki bakış açısından da haberdar olduğu izlenime kapılır ama aslında ikna edici olanı kabullemeye yöneltmiştir."

Bu örnek bağlamında gazeteci salt bir olayı bildirirken, kendi bakış açısı doğrultusunda okuru yönlendiremez, olayı tüm çıplaklığıyla vermek durumundadır. TGC-THSB'nin 1'inci maddesinde "*Halkın bilgi edinme hakkı uyarınca, gazeteci, kendi açısından sonuçları ne olursa olsun, gerçeklere ve doğrulara saygı duymak ve uymak zorundadır.*" denilmektedir. Anti kahraman gazete yöneticisi Simei "*Tekzibin tekzibi için üç temel kuralı aklınıza kaydedin.*" diyerek, tekzibin nasıl arkadan dolanılarak, ya da hileli şekilde yayınlanmayacağını "*Birilerinin denetleyebileceği verileri ifşa etmektense, olumsuz imalarla yetinmek yeğdir. İma ettiğinde kesin bir şey söylemezsin ve sadece yalanlama yapanın üzerine bir kuşku gölgesi düşürürsün.*" (Eco, 2015: 57) sözleriyle aktarmaktadır. Hatalı haberi düzeltmek gazetecilik etiğinin temel ilkeleri arasında yer almanın yanı sıra pek çok ülkede kanuni bir yaptırım içerecek şekilde düzenlenmiştir. Haberin yaya uygun olarak ya da taraflarla uzlaşarak gerçekleştirilmesi medyayı yaptırımdan ve sansür edilmekten uzak tutacaktır. Üstelik dijital medya çağında haberlerin daha yayımlandıktan hemen sonra bilgisayar üzerinden düzeltilmesi mümkündür. Bu konuyu düzenleyen TGC-TGHSB-Gazetecinin Temel Görevleri ve İlkeleri'nin 8'inci maddesinde "*Gazeteci, yayınlanmış her yanlış en kısa sürede düzeltmekle yükümlüdür. Gazeteci, istismar edilmemesi, kötüye kullanılmaması ve kabul edilebilir boyutlar ile biçimde yapılması kaydıyla, cevap hakkına saygılı olmalıdır.*" denilmektedir.

2.1. “Gazeteler Okurlara Nasıl Düşünmesi Gerektiğini Öğretir”

Eco'nun kitabında gazetelerini Papa 23. Ioannes'in iyi yürekli bir Papa olduğunu yazdığı ve insanların buna inandığı konuşulurken bir muhabir “*Gazeteler insanlara nasıl düşünmeleri gerektiğini öğretir*” iddiasını ortaya atar. Bu iddianın nasıl gerçekleştiği, gazetelerin halkın eğilimini izlediği mi yoksa bu eğilimi yarattığı mı tartışmasında aynı muhabir “Her ikisi de” yanıtını vererek “İnsanlar başlangıçta nasıl eğilimlere sahip olduklarını bilmezler. Biz bunu onlara söyleriz ve onlar zaten böyle bir eğilime sahip olduklarını fark ederler. Biz fazlasıyla felsefe yaparız ve profesyonelce çalışırız.” demektedir. Yine kitapta habere konu kişileri itibarsızlaştırmanın yolunun o kişiye dair arşiv araştırmasından geçtiği belirtilmektedir. Simei patronunun, kendisini sevmeyenleri istem üstünde tutmak için onlara dair bazı bilgilere sahip olmaktan hoşlandığını belirterek, bir kişiyi itibarsızlaştırmanın yolunu şöyle anlatmaktadır (2015: 109).

“Bir kupür, şahsın yıllar önce hız sınırını aştığı için ceza yediğini, bir başkası izci kampını ziyaret ettiğini, öteki diskoteğe gittiğini yazar. Bu üç haberden yola çıkarak, şahsın trafik kurallarını ihlal eden, aşırı hız yapan, içkili yerlere giden ve olasılıkla oğlan çocuklardan hoşlanan biri olduğu haberi yapılabilir. Şahsın kredisini düşürmek için bu kadarı yeter. Hem de sadece gerçekleri söyleyerek...”

Simei muhabirlere talimat verir, patronun muhatap olacağı kişilerin listesinin çıkarılmasını ve geçmişleri üzerinde çalışılmasını ister ve şöyle devam eder (2015: 122):

“Genelleştirilmiş kuşkular yaymakla sınırlayalım kendimizi. Burada bulanık suda balık avlayan biri var ve biz kim olduğunu bilmesek de onu korkutacağız. Bu bize yeter, sonra payımızı cebe indireceğiz. Daha doğrusu doğru zamanı geldiğinde, yayıncımız payını kasaya atacak.”

Bu bağlamda TGC-TGHSB Gazetecinin Temel Görevleri ve İlkeleri, 10'uncu Maddesi gazetecinin hakaret, iftira, lekeleme, saptırma, manipülasyon, söylenti, dedikodu ve dayanaksız suçlamalardan uzak durmasını vazedir.

2.2. “Gazeteler Haberleri Yaymaya Değil, Örtmeye Yarıyor”

Habercilikte gündemden kaçıp duygusala bağlamak, gazetecilikten kaçmaktır aynı zamanda. Eco'nun kitabından bir başka bölüm; İtalya'da Gladyo ve onun kullandığı mafyaya yönelik operasyonların savcısı Giovanni Falcone bombalı bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bu konunun gazetede nasıl haber yapılacağı üzerine tartışılmaktadır. Simei bir gazeteci olarak yapılması gerekenin, savcının ölümüyle ilgili öncelikle şüpheli mafyadan, düzeni sağlamakla görevli güvenlik güçlerinin yetersizliğinden söz eden bir haber kaleme almak gerektiğini

belirttikten sonra bunu yapmayacaklarını şöyle gerekçelendirmektedir (2015: 122)::

“Tek bir darbeyle polis ve jandarmayı, Cosa Nostra’yı kendimize düşman ederiz. Bütün bunlar yayıncımızın hoşuna gider mi bilmem. Gerçek bir gazete bu riskle yüzleşebilir elbette ama ya biz? Genellikle gerçek bir gazete için bile en temkinli çözüm, işi duygusala bağlamak, gidip anne-babayla görüşmektir. Dikkat ederseniz televizyonların yaptığı budur ve evlatlarını toprağa vermiş annenin karpasını çaldıklarında çocuğunun ölümüyle ne hissettiniz diye sorarlar kadıncağza. Seyircinin gözü yaşarır ve herkes memnun olur. Almandada güzel bir söz vardır. Başkalarının kederiyle mutluluk duymak. İşte bir gazetenin saygı göstermesi ve beslemesi gereken duygu budur.”

Sansasyonel bir olayın perde arkasını aydınlatması ve gerçeği tüm çıplaklığıyla ortaya çıkarması gereken gazetenin, olayı mağdurları üzerinden duygusal bağlamda kişiselleştirmesi kötü gazeteciliktir. Hatta bu tür gazetecilik yapma biçimi gerçeği örtmeye, halkın dikkatini olayın gerçek faili güç odaklarından uzaklaştırıp saptırmaya yol açmasından dolayı gazetecilik dahi değildir, ve egemen ideolojiye hizmet eder. Kitapta gazetelerin haberleri yaymaya değil, güç odakları tarafından bilinmesi istenmeyen olayları gizleme ve örtmeye yaradığı iddia edilmektedir. Haber niteliği taşıyan bir olayda güç ve iktidar sahibi kişileri hedef gösterme ya da küçük düşürme ihtimali varsa, gazetelerin o zaman bu olayı perdelemek, gözden kaçırmak için o gün meydana gelmiş sansasyonel bir adli vaka ya da geniş kitlelerin geçim kaygısını ilgilendiren bir haber manşetlere taşınacaktır. Simei gazetenin gündemden kaçma ve olayları gizleme, perdeleme işlevini şu örnekle açıklamaktadır:

“İşte o zaman aynı gazeteye tüyleri diken diken edecek, örneğin dört çocuğunu boğan annenin, suya düşecek tasarruflarımızın haberini koca manşetler atarak verirken, asıl haber enformasyon okyanusunda boğulur.”

TGC-TGHSB Gazetecinin Temel Görevleri ve İlkeleri 5’inci maddesi halka ulaştırılması gereken haberin görmezlikten gelinmesini ya da eğilip bükülerek manipüle edilmesini etiğe aykırı bulmaktadır Bu maddeye göre; “Gazeteci; temel bilgileri yok edemez, görmezlikten gelemes ve metinlerle belgeleri değiştiremez, tahrif edemez.” Bildirgenin 17’inci maddesi ise iktidar ya da herhangi bir bir güç odağından bağımsız haberciliği vaz etmektedir. Maddede; “Gazeteci; devleti yönetenlerin belirlediği ulusal ve uluslararası politika konularında önyargılara değil, halkın haber alma hakkına dayanır. Onu, mesleğin temel ilkeleri ve özgürlükçü demokrasi kaygıları yönlendirir.” denilmektedir.

3. Örneklerle Kötü Gazetecilik

Bu bölümde gazetecilik etiğine dair evrensel saptamalara vurgu yapılacak, ardından magazin gazeteciliğinin haberi sulandırmasıyla başlayan, sansür ve gerçek dışı enformasyonun ve propaganda yoluyla formu bozulan enformasyonun gazeteciliğe verdiği zararlara değinilecektir. Son olarak kötü gazetecilik ya da gerçek dışı gazetecilik örneklerine yer verilerek, gazeteciliğin sağlaması yapılabacaktır. Gerçek dışı bilgi tarafsızlık görünümüne büründürülerek asıl kaynağı gizlemeye hizmet eder. Gerçek dışı bilgi vermek, mesajın alıcısını bilgi kaynağının çıkarına uygun biçimde hareket edip doğru düşündüğüne inandırarak yanıltmaktır. Böylece alıcıyı yanıltılmak için asılsız gerçek ya da yarı gerçek enformasyonlar kasıtlı olarak birbirine karıştırılarak yanlış doğru gibi gösterilir (Charon, 1992: 34).

Türk basınında magazin haberciliği 1980'li yıllarda başlamıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından toplumun depolitizasyonu politikası doğrultusunda basın büyük baskı altına alınmıştır. Siyasal ve toplumsal olayları kamuoyuna yansıtma konusunda mevcut yasaların ve askeri yönetimin çıkardığı kanun hükmünde kararnamelerin baskısıyla sık sık kapanma ve yöneticileri hapse düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalan basın bu süreçte gerçek gündemden kaçmış, magazin haberciliğine yönelmiştir. Adli vakaların, kişisel hikayelerin, sansasyonel haberciliğin ön plana çıktığı bu gazetecilik yapma biçiminde çok satma kaygısı da önemli rol oynamıştır. Haberler sulandırılmış, gerçek habercilik bir yana bırakılmıştır. Basının asli görevi olan haber vermenin, bilgilendirme işlevinden yavaş yavaş uzaklaştığı görülür. Toplumun gözü ve kulağı perdelenmiştir. Haber değeri olmayan konuların veya olayların gerçek haberlerle sunulması, eğitilmiş olmayan büyük çoğunluğun düşünme yapısında ve haberleri algılamasında problemler yaratmıştır. Halkın ülke sorunlarına olan ilgisi bu tür haberlerle engellenmiştir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda magazin haberleri, gerçek haberlerin önüne geçmiştir. Bu durum, halkın toplumsal sorunlardan uzaklaşmasına neden olmuş, eleştirel alışkanlığına son vermiştir (Özbay, 2007: 53).

3.1. Paparazzilik ve Prenses Diana'nın Ölümü

Dünya gazetecilik tarihinin belki de en büyük magazin figürlerinden biri İngiliz Prenses Charles'ın eşi, Galler Prensesi Lady Diana olmuştur. Magazin gazeteciliğinin, ünlüleri günlük hayatlarında adım adım, neredeyse yatak odalarına kadar takibiyle özdeşleşen Paparazziliğin, feci sonuçlarından biridir Diana'nın

ölümü olayı. Tarih 31 Ağustos 1997. Sevgilisi Dodi El Fayed ile Fransa’da magazin gazetecilerinin takibine yakalanan çiftin içinde bulunduğu araç, arkalarında gazetecilerin araç konvoyu olmak üzere, bir karayolu tüneline yüksek hızla girmiş, kovalamaca, iddiaya göre tünel içinde gazetecilerin fotoğraf makinelerinin flaşlarını patlatması üzerine, direksiyon hakimiyetini kaybeden şoförün aracı tünel duvarına çarpmasına neden olmuş, araçtakiler feci şekilde hayatlarını kaybetmiştir. Bu olay paparazzi özelinde gazetecilik mesleğine büyük tepkilerin yönelmesine, nefrete ve meslek itibarının sarsılmasına neden olmuştur (Haber-türk.com.: 2018).

3.2. Cephede “düşman” Vuran Gazeteci!

Türkiye’de gazetecilik tarihinin en utanç verici sahnelerinden biri 1990’lı yıllarda yaşanmıştır. Öyle bir habercilik ki; etik adına ihlal etmediği tek bir ilke dahi kalmamıştır. Gazetecilik nasıl yapılmazın en sarıh örneğidir bu manşet. 16 Şubat 1993 Salı günü Türkiye Gazetesi'nin manşetinin üst başlığında *"Bosna'da çatışma bölgesine girebilen tek Türk gazetecisi Yusuf Sancak anlatıyor"* denildikten sonra iri puntolarla şöyle yazmaktadır: *"Cephede bir Sırp vurdum!"* Sancak'ın silahlı fotoğrafının altında, tarafsız gazeteciliği delik deşik eden şu cümleler yer almaktadır: *"Bu silahla vurdum.. Cephe komutanının izniyle önce Sırp mevzilerini gözleyip, dürbünlü tüfekle hedefin tespitini yaptım. Daha sonra da elimdeki silahla Sırp canıye ateş ettim..."* (Türkiye: 1993). Bu yayından sonra Sırplar, Türk gazetecilerin Bosna'da askeri hedef olarak kabul edileceklerini açıklamıştır. Türk basını ve gazetecilik kurumları muhabiri oybirliğiyle kınamıştır.

3.3. Siyasetçiye Pabuç Fırlatan Gazetecilik

IMF Başkanı D. Strauss-Kahn, 1 Ekim 2009 günü Bilgi Üniversitesi’nde yaptığı konuşması sırasında bir protestonun hedefi olmuştur. Protestocu günlük Birgün gazetesi editörü Selçuk Özbek’tir. Bir yandan *"IMF defol, bu memleket bizim"* sloganı atıp, diğer yandan ayakkabısını kürsüdeki Kahn’a fırlatan Özbek, gazeteci kimliğine rağmen protestoyu öğrenci kimliğiyle yaptığını açıklamış, pişman olmadığını söylemiştir. Bu olay da Türk basınında uzun bir süre, gazetecilik etiği ve gazeteciliğin sınırları tartışmalarına neden olmuştur. Aslında bu protesto olayı bir başka gazetecinin eyleminin tekrarıdır. Özbek, Irak’ı işgal eden ABD Başkanı George Bush’a basın toplantısında, ayakkabı fırlatan ve dünya kamu-

yunda büyük yankı uyandıran Iraklı meslektaşını, gazeteci El Zeydi'yi örnek aldığı söylemiştir. Her iki olay gazetecilik sınırını aşan iki benzer vaka olarak gazetecilik tarihine geçmiştir (Milliyet.com.: 2009).

Macar yerel kanalı N1-TV'nin kameramanı Petra Laszlo, Röske kasabasındaki polis toplama merkezinde sınırı koşarak geçmeye çalışan sığınmacılara tekme atmış, kucağında kız çocuğuyla bir sığınmacı babayı yere düşürmüş, yaralanmasına neden olmuştur. Görüntü kısa sürede, internette viral olmuş, kadın gazeteci dünyanın her yanından büyük tepki çekmiştir (Habertürk.com.: 2015). Laszlo çalıştığı kanaldaki işinden çıkarılırken, kamuoyundan özür dilemiş, hakında dava açılıp yargılanmış, sonunda beraat etmiştir. Fakat bu görüntü de gazetecilik tarihine geçen bir başka kara leke olmuştur. Gazeteci kimliğini unutup, haber kaynağıyla özdeşleşen muhabir vakaları da çok fazladır meslekte. Elinde gazetesinin verdiği telsiz, kendini polis gibi tanıtip fotoğrafa ve bilgiye ulaşmaya çalışan gazeteci tipi Türk gazeteciliğinin 90'lı yıllarına damga vuran kötü örneklerden sadece bir tanesidir. Kötü gazetecilik örnekleri, iyi gazetecilik örnekleriyle yarışacak denli fazladır; hem ülkemizde, hem de dünyada.

SONUÇ

Gazete haber verir, haberi gazeteci bulur, birkaç kanaldan doğruladıktan sonra haber tekniğine uygun bir şekilde dizayn eder ve tarafsız bir dille okura sunar. Bu özelliğiyle de evrensel bir nitelik kazanır gazeteci. Bu evrensel nitelik de mesleğin tabiatı gereği gazeteciyi, gazeteciliğin evrensel standartlarına uymayı zorunlu tutmaktadır. Gazeteci gerçeğin peşinde koşar, sadakati gerçeğe ve vatandaşıdır. Dedikodu ve söylentilerin peşinden koşmaz, haber yapmaz. Sorumluluğu kamuya karşıdır, üçüncü kişilerin, özel çıkarların, güç odaklarının hizmetinden kaçınır. Hiç kimseyi din, dil, ırk, ulusal kimlik, etnik köken, sosyal konum yönünden küçük göremez, gösteremez. Özel yaşam ve mahremiyete saygılıdır. Hatasını derhal düzeltmelidir. Haber ile gerçek aynı şey değildir. Haber bir olayla ilgili uyarıyı esas alırken, gerçeğin işlevi saklı olanı ortaya çıkarmak, ortaya çıkarılan ilişkiler bütünü içinde aydınlatmak, nihayetinde insana ve üyesi olduğu topluma yol göstermektir. Gazeteci haberini ispatlayacak belge ve bilgilere sahip olmalıdır. Bu belge ve bilgilere ulaşmada meşruiyete özen gösterir. Gazetecinin yaptığı haber kişilerden ve güç odaklarından bağımsızdır. O gücün bağımsız bir gözlemcisidir. Gazeteciliğin icrasındaki tarafsızlık ve bunun uzantısı objektif habercilik de meslek etiğinin en temel gereklerinden birini oluşturmaktadır. Şu ya da bu biçimdeki sansüre tabi her enformasyon, gerçek dışı bilgi verme olarak değerlendirilir. Yönlendirilmiş enformasyon, gerçek dışı enformasyon haline gelmektedir.

Meslek etiği ise gazeteciliğin evrensel kabul gören ilkelerine sadakati gerektirmektedir. Gazeteci mesleğini icra ederken ırk, cinsiyet, dini inanç ayrımcılığı yapmaz, özel çıkarı için haber yapmaz, haberi eğip bükmez, kamu yararı olmadığı halde ünlü-ünsüz, insanların özel yaşamını haber konusu yapmaz, haberleri tüm unsurlarını toplamadan, araştırıp sorgulamadan, eksik haliyle yayımlamaz, haber kaynağının gizliliğine riayet eder, “*off the record*” aktarılan bilgileri ifşa etmez, her zaman gerçeğe sadık kalır. Gazetecilik sağlam bir karakterin yanında kültürel donanımı ve eleştirel bakışı gerektirir. Haberleştirmek için üzerinde çalıştığı olay ya da konuya eleştirel yaklaşmak zorundadır. Haber kaynağının gizliliğine riayet eder. Zaten demokratik ülkelerde gazetecinin haber kaynağını ifşa etmeye zorlanamayacağına dair yasal düzenlemeler mevcuttur. Gazetecinin tüm bu mesleki özelliklerini ve mesleki şartlarını uygulayabilmesi için de basın özgürlüğüne ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmada “*Gazetecilik nasıl yapılır?*” metaforu üzerinden ele alınan, gazetecinin uzak durması gereken örnek vakalar ve benzeri faaliyet biçimleri mesleki açıdan dersler içermektedir. Makalede kullanılan karşılaştırmalı metotla, verilen kötü gazetecilik örnekleriyle, aslında gazeteciliğin nasıl yapılması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Chandler, D. ve Munday, R. (2018). *Medya ve İletişim Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Charon, J.M. (1992). *Medya Dünyası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eco, U. (2015). *Sifir Sayı*, Çev. Eren Yücesan, İstanbul: Doğan Kitap.
- Hargreaves, I. (2003), *Gazetecilik*, Çev. Yeliz Özkan, Ankara: Dost Kitabevi.
- Kaplan, S. (2003). *Hürriyet Gazeteciliği*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Marx, K. (2012). *Basın Özgürlüğü Üzerine*. (Çev. Kulak, Ö ve Gülenç, K). Ankara: Dipnot.
- Özbay, C. (2007). *Haberden Yayına Gazetecilik*. İstanbul: Der Yayınları.
- Schneider, W. ve Josef Raue, P. (2002). *Gazetecinin El Kitabı*, Çev. Işık Aygün, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Şahin, H. (2011). *Can Çekişen Bir Meslek Üzerine*. İstanbul: Say Yayınları.
- Törenli, N. (2005). *Yeni Medya, Yeni İletişim Ortamı*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Türkiye Gazetesi, 16 Şubat 1993, Yusuf Sancak, "Cephede Sırp Vurdum", s.1.

İnternet

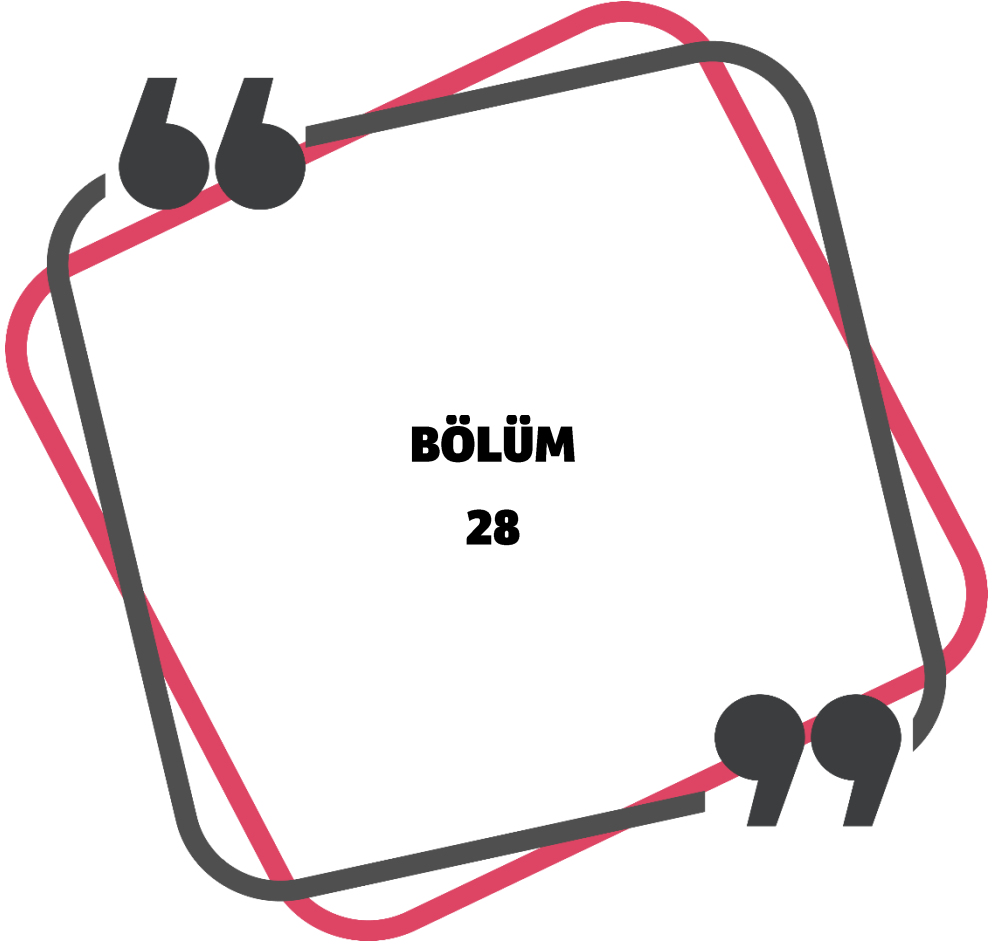
(2018), *Prenses Diana Ne Zaman Öldü?* 3 Mart 2023 tarihinde <https://www.haberturk.com/prenses-diana-ne-zaman-oldu-lady-diana-olum-nedeni-ve-tarihi-2070304> adresinden alındı.

(2015), *Mülteciye Tekme Takan Kameraman Hakkında Soruşturma*, 27 Şubat 2023 tarihinde <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1127191-siginmacilara-celme-takan-kameraman-hakkinda-sorusturma> adresinden alındı.

Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi, 23 Şubat 2023 tarihinde <https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/turkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi.html> adresinden alındı.

Yezdani, İ. (2009), 2 Mart 2023 tarihinde, *Paranın Patronuna Öğrenci Pabucu*, <http://www.milliyet.com.tr/paranin-patronuna-ogrenci-pabucu-gundem-1145490/> adresinden alındı.

ISBN: 978-625-6971-44-8

TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN GÖRÜNÜMÜ

Doktora Öğrencisi Gülhan GÜVEN ÇEPNİ

Yalova Üniversitesi

ORCID: 0000-0001-7498-8558

GİRİŞ

Geçmişten günümüze toplumlarda ve bireylerde iktisadi, sosyal ve psikolojik etkileri bulunan yoksulluk çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluğun görünümü her ülkenin sahip olduğu iktisadi yapı, işgücü piyasası, gelir dağılımı gibi birçok unsurlardan etkilenmektedir. Yoksulluğun görünümü aynı zamanda ülkelerin kendi toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısından kaynaklanan bir yapı arz etmektedir (Yıldırım, 2017, s. 247).

Türkiye'de yoksulluğun görünümü, 1950'li yıllarda kırsal alandan kentsel alana göç hareketlerinin hızlanmasıyla başlamıştır. Bu göç hareketi kentsel alanlarda gecekondulaşma, altyapı sorunları gibi yeni sorunları ortaya çıkarmıştır. Fakat bu dönemdeki yoksulluk Türkiye'de geleneksel kurumların ve değerlerin hâkim olması nedeniyle görünürlüğü azalmıştır. Diğer yandan 1980 yılı sonrasında (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012, ss. 82-83).

- ✓ İktisat politikalarının değişmesi,
- ✓ Neoliberal politikaların uygulanması ile özelleştirme hareketlerinin hız kazanması buna bağlı olarak kamu sektöründe istihdam alanlarının azalması ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması,
- ✓ Esnek çalışma biçimlerinin işgücü piyasasında hâkim olması ile reel ücret düzeylerin düşmesi ve bununla birlikte gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artması,
- ✓ Sanayi sektöründe üretimin esnekleşmesi ve emek yoğun üretimden teknolojiye dayalı üretime geçilmesi sonucunda çalışanların reel ücret düzeylerinin düşmesi
- ✓ Ayrıca teknolojiye dayalı üretime geçilmesi sonucunda sanayi sektörü istihdamının daralması Türkiye'de yoksulluğu derinleştirmiştir.

1. YOKSULLUK NEDİR

Yoksulluk kavramı, toplumların sahip olduğu sosyo-ekonomik duruma ve zamana bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenlik, aynı zamanda yoksulluğun çok boyutlu bir özellik kazanmasına neden olmuştur. Farklı disiplinlerin yoksulluğa yönelik bakış açılarının farklılaşması yoksulluğun tanımına ilişkin genel geçer bir sınır çizilmesini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda söz konusu kavrama ilişkin, farklı boyutları içerisine dahil ederek bir tanım yapıldığında “maddi nitelikteki mahrumiyetler nedeniyle kaynaklara ve üretim faktörlerine erişememe ve asgari yaşam düzeyini sürdürecektir gelirden yoksun olma hali” olarak ifade edilmektedir (Aktan ve Vural, 2002, s. 40-41). Diğer yandan uluslararası kuruluşlar yoksulluğa ilişkin çok boyutlu bir tanım getirmişlerdir. Bu kapsamda 1995 yılında Kopenhag’da Dünya Sosyal Gelişme Zirvesi ve Binyıl Kalkınma Hedefleri doğrultusunda yoksulluk (Yüksek Arabacı, 2017, s.144);

- Bireyin asgari bir yaşam sürdürmek için gerekli gelir ve üretken kaynaklardan mahrum olması,
- Yetersiz gıda ve beslenme,
- Eğitim ve diğer temel hizmetlerde erişim kısıtlılığı veya erişememe problemleri,
- Hastalıklardan kaynaklanan maluliyet ve ölüm oranlarının yüksek olması,
- Barınma koşullarının yetersizliği,
- Güvenlik eksikliği,
- Bireylerin toplumsal katılımının sınırlı olması ve toplumsal dışlanmaya maruz kalması
- Ve bireylerin karar alma süreçlerinde, sosyal ve kültürel hayata sınırlı katılımı olarak ifade edilmiştir.

Aynı şekilde Dünya Bankası yoksulluğu “güvenlik ve güç eksikliğinin yanı sıra ekonomik fırsat, eğitim, sağlık ve beslenme bakımından kabul edilemez yoksunluk” olarak tanımlanmıştır. Diğer yandan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) yoksulluğun tanımlanmasına yönelik iki tasarımı benimsemiştir. Bunlar insani gelişme ve insani yoksulluktur. İnsani gelişme “insanların seçimlerini içeren özgürlük, itibar, kendine saygı ve sosyal durumlarını içeren süreçler” olarak tanımlanırken; insani yoksulluk “insanların uzun ve sağlıklı yaşam, bilgi,

ekonomik kaynaklar ve toplumsal katılım gibi gerekli kapasitelerden mahrum olması” olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2001, s. 37).

2.YOKSULLUĞUN NEDENLERİ

Yoksulluğun nedenleri her ülke ve toplumun sahip olduğu sosyoekonomik özelliklere bağlı olarak değişmektedir. Diğer yandan yoksulluğun en önemli nedenleri arasında sayılan ve genel olarak Türkiye’de ve diğer toplumlarda geçerliliğini koruyan enflasyon, gelir dağılımı, işgücü piyasasından kaynaklanan nedenler, bireysel nedenler ve hanehalkı özellikleri çalışmanın bu bölümünde ele alınmış ve açıklanmıştır.

2.1. Enflasyon

Enflasyon “bir ekonomide fiyatlar genel düzeyinin sürekli artması” olarak tanımlanmaktadır. Bir ülkede fiyatlar genel düzeyi yükselirken fiyat artışları aynı oranda tüm mallarda gerçekleşirse ve toplumdaki tüm kesimlerin gelirleri aynı oranda artarsa enflasyonun gelir dağılımı üzerinde etkisi zayıftır. Fakat enflasyon artarken toplumda yer alan bir kesimin satın alma gücü korunurken; ücret/maaş geliri elde eden ve ücret/maaş gelirleri yılda bir ya da iki defa artan kesimlerin (işçi, memur, emekli vb..) gelirleri enflasyondan olumsuz etkilenmektedir. Bu durumda enflasyon karşısında gelirlerini arttıramayan kesimlerin satın alma güçleri azalmakta ve gelir dağılımı bozularak yoksulluk artmaktadır (Dinler, 2009, s. 465-466). Nitekim bu konuda yapılan bir çalışmada Bozma ve Diğ. (2020)’nin Türkiye’de bölgeler arasında gerçekleştirdiği araştırmasında enflasyon ile yoksulluk arasındaki ilişkinin uzun dönemde negatif olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca Türkiye’de enflasyonun harcanabilir gelir üzerindeki azaltıcı etkisinin yoksulluğu artırdığını ifade etmiştir.

2.2. Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı “millî gelirin toplumu oluşturan bireyler ya da üretim faktörleri arasındaki dağılım biçimi” olarak tanımlanmaktadır (Çalışkan, 2010, s. 95). Tanım içerisinde de bahsedilen birey ve üretim faktörleri unsurları içerisine alan gelir dağılımı türü, fonksiyonel ve kişisel gelir dağılımını belirtmektedir. Fonksiyonel gelir dağılımı, milli gelirin üretilmesine katkı sağlayan üretim faktörlerinin (emek, sermaye, toprak) milli gelirden aldıkları pay olarak tanımlanırken; kişisel

gelir dağılımı ise milli gelirin, “toplumu oluşturan bireyler, aileler ve gruplar arasındaki dağılımı” olarak tanımlanmaktadır (Gençler, 2017, s. 26). Bu bağlamda bir toplumda üretim faktörlerinden elde edilecek gelirin yanında toplumda yer alan birey, hane veya grupların bu üretim faktörlerinden aldıkları payın eşitsiz dağılımı da yoksulluğu arttırmaktadır. Bir ülkedeki bölgesel gelişmişlik farkları kişisel gelir farklılıklarının en önemli nedenlerinden birisidir. Nitekim gelişmiş bölgelerde istihdam olanakları geniş ve ücretler yüksek düzeydeyken; geri kalmış bölgelerde ise ücret düzeyleri düşük, istihdam alanları dar ve işsizlik oranları yüksektir. Bu durum bölgeler arası gelişmişlik farkları oluşturarak kişisel gelir dağılımını etkilemektedir. Diğer yandan toprak mülkiyetindeki adaletsiz dağılım, özellikle gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımı eşitsizliğinin nedenleri arasında gösterilmektedir. Tüm bunların yanında enflasyonun sürekli hale geldiği ve önlenemediği ülkelerde gelirini enflasyona karşı arttıramayan sabit gelire sahip işçi, memur, emekli vb. kesimin refahı azalmakta ve bu durum gelir dağılımı adaletsizliğini arttırmaktadır (Dinler, 2009, ss. 298-299).

2.3. İşgücü Piyasasından Kaynaklanan Nedenler

İşgücü piyasaları ile yoksulluk arasındaki ilişki işsiz olan bireyler, istihdam halinde oldukları halde yaşamlarını sürdürmek için yeterli geliri elde edemeyenler ve işgücüne katılmayanlardan oluşmaktadır (Şenses, 2017, s. 167).

İşsizlik, günümüzde bireylerin iş aramalarına rağmen iş bulamaması ve işlerini kaybeden işsizlerin oluşturduğu iktisadi ve sosyal bir olgudur. İşsizlik hali bireylerin mevcut gelirlerinde azalmaya yol açarken aynı zamanda toplumsal tüketime katılamamalarına neden olmaktadır (Mahiroğulları ve Korkmaz, 2013, s. 21). İşsizlik yoksulluğun nedeni olarak görülmekte ve kentsel yoksulluğun önde gelen nedenlerinden biri olduğu vurgulanmaktadır (Şenses, 2017, s. 164). Bu kapsamda kentsel yoksulluğun bir parçası olarak nitelendirilen işsiz bireylerin, eğitim seviyelerinin düşük olması istihdam edilebilirliğini azaltmakta ve iyi ücretli işlere erişimi kısıtlamaktadır (Yüceol, 2005, ss. 505-506). Diğer yandan işsizliğin uzun süreli olması, işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı gibi uygulamaların yetersiz olması işsiz bireylerin yoksulluğunu derinleştirmektedir (Yıldırım, 2018, s. 103).

İstihdam halinde olan bireyler arasında yoksulluğun en önemli nedeni düşük ücret düzeyleri ve işgücü piyasasına yönelik düzenlemeler yer almaktadır. Bu bağlamda 1970’li yılların ikinci yarısında başlayan ve birçok ülkeyi etkisi altına

alan iktisadi kriz neticesinde, küresel düzeyde iktisadi durgunluk yaşanmış ve işsizlik oranları artmıştır. Bu dönemde ülkeler içinde buldukları iktisadi krizden çıkabilmek için neoliberal politikalar uygulamaya koymuştur. Neoliberal politikalar neticesinde işgücü piyasalarında; uluslararası rekabete uyum sağlamak ve işgücü maliyetlerini azaltmayı öngören kuralsızlaştırma politikaları ağırlık kazanmıştır. Ayrıca işgücü piyasalarının yeterince esnek olmadığı ve bu durum sonucunda işsizliğin yüksek olduğu öne sürülmüş ve bu kapsamda işsizliği azaltmayı öngören standart dışı çalışma biçimleri yaygınlaştırılmıştır (Alper, 2019, s. 42; Mahiroğulları, 2013, s. 19).

İşgücü piyasasında kuralsızlaştırma uygulamaları ve standart dışı çalışma biçimlerinin hâkim olması ile sendikalar etkinliğini yitirmiş ve işçi ücretleri sürekli düşme eğilimi göstermiştir. Bu durum çalışanları temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak hale getirmiş ve bu da çalışan yoksul kesimin oluşmasını sağlamıştır (Ofloğlu ve Balcı, 2016, ss. 68-59).

2.4. Bireysel Nedenler

Birçok ülke ve toplumda önemli bir eşitsizlik sorunu olan toplumsal cinsiyetçi bakış açısı, kadınların gerek istihdama katılmasına gerekse ücret düzeylerine etki ederek kadınları yoksulluğun bir parçası haline getirmektedir (Bingöl, 2014). Toplumsal cinsiyetçi bakış açısı gereği kadınlar, ev içi bakım hizmetleri ve ev işlerinden sorumludur. Kadınların ana görevi çocukların ve yaşlıların bakımını ve ev işlerini yerine getirmektir. Fakat kadınların ev ve çocuk bakım görevleri, toplumsal ve sosyal hayata katılımlarını eşitsiz hale getirerek refah düzeylerini etkilemektedir (Altay ve Aslanpay, 2016 ss. 6-7; Tire, 2017, ss. 101-102). Bu kapsamda kadınların aile içi bakım hizmetlerini üstlenmesi onları istihdama katılmalarını engellemekte ya da düşük ücret düzeylerinde enformel sektörde istihdama katılmalarına neden olmaktadır. Bu durum kadınların yoksullaşmalarına zemin hazırlamaktadır (Aytaç, 2019, s. 359).

Ailenin eğitim seviyesi ve geliri, eğitim olanaklarına erişim ve bireyin sahip olduğu eğitim seviyesi bireyin refahını etkileyen önemli unsurlardır. Bu bağlamda geliri yüksek olan aileler, çocuklarının eğitimine daha fazla önem vermekte ve onların eğitim harcamalarına yoksul ailelere göre daha fazla yatırım yapmaktadır. Bu bağlamda gelir seviyesi yüksek olan aileler çocuklarını daha donanımlı, yabancı dil eğitimi veren iyi kurumlarda ve sosyal aktiviteler bakımından donanımlı eğitim kurumlarında eğitim görmesini sağlamakta ve çocuklarını gelecekte iyi işlere erişmesine imkân sağlamaktadır. Aynı zamanda eğitim seviyesi yüksek olan ailelerin çocukları daha iyi eğitim almasının yanı sıra ailelerin

eğitim ve kültürel donanımı çocuklarına iyi bir rol model olmasını sağlamaktadır (Kabakçı Karadeniz, 2017, s. 176). Diğer yandan eğitim seviyesinin düşük olması yoksulluğun önemli nedenlerin biri olarak gösterilmektedir. Beşerî sermaye teorisinin bir bileşeni olan eğitim düzeyi gelir ilişkisine göre; eğitim düzeyi yüksek olan kişiler işgücü piyasasında iyi koşullarda ve iyi ücret düzeylerinde istihdam edilmektedir. Ayrıca bireyler eğitim sayesinde işgücü piyasasının talep ettiği bilgi ve beceri düzeyine ulaşmalarından ötürü bir meslek sahibi olma imkanına sahip olmakta ve eğitim sayesinde yoksul ailelerden gelen bireyler, meslekleri sayesinde iyi bir kariyer imkânı elde ederek yoksulluktan kurtulmaktadır (Biçerli, 2005, ss. 261, 266, 273).

Cinsiyet ve eğitim dışında yaş faktörü de yoksulluğun nedenlerinden biridir. Özellikle yaşlılar ve gençler günümüz toplumlarında yoksulluktan en fazla etkilenen grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda gençler günümüzde işgücü piyasalarına erişimde çeşitli problemlerle karşılaşmaktadır. İşgücü piyasasına yönelik deneyim azlığı onların istihdama erişimlerini kısıtlamaktadır. Ayrıca iktisadi kriz dönemlerinde işten ilk çıkarılan grubun gençlerin olması günümüzde gençlerin istihdam ve yoksulluk problemini ortaya çıkarmıştır (Yasım, 2019, s. 3).

Diğer yandan gençler yaşamlarını sürdürmek ve kariyer imkânı elde edebilmek için geçici ve yarı-zamanlı ya da gündelik atipik işlerle istihdama katılmaktadır. Cinsiyet açısından incelendiğinde ise genç kadınlar düzgün işlere erişimde toplumsal cinsiyet bakış açısıyla istihdama erişimleri kısıtlanmaktadır. Aynı zamanda günümüzde gençlerin sahip oldukları nitelikler ile işgücü piyasasının talep ettiği niteliklerin uyuşmaması genç işsizliği oranlarını arttırmakta ve okuldan işe geçiş süreçleri uzatarak ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin sayılarında artışa neden olmaktadır. Bu durum gençlerin dezavantajlılıklarını arttırarak yoksulluklarını derinleştirmektedir (ILO, <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/youth-employment/lang--tr/index.htm>).

Yaşlılar ise fiziksel ve bilişsel güç kaybı, emeklilik gibi nedenlerle mesleki ve toplumsal bağları zayıflamakta ve buna bağlı olarak yaşlı bireylerde refah kaybı yaşanmaktadır. Özellikle yaşlı bireyler gençlik dönemlerinde herhangi bir sosyal güvenceye bağlı olmaksızın istihdama katılmakta bu durum onların yaşlılık dönemlerinde gelir kaybı yaşamalarına neden olmaktadır. Ayrıca günümüz toplumlarında geleneksel yapının yerini modern aile yapılarına bırakması ve yaşlı bireylerin ayrı evlerde yaşam sürmesi onların yalnızlaşmasına neden olmaktadır. Diğer

yandan yaşlıların hem maddi hem de manevi bakım hizmetini ailelerin üstlenmesi onların yoksulluğunu arttırmaktadır (Güloğlu ve Güven Çepni, 2022, s. 90-91).

2.5. Hanehalkı Özellikleri

Hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk arasındaki ilişki çeşitli çalışmalarda dile getirilmekle beraber bu ilişki bazı değişkenlere bağlı olarak değişmektedir. Yoksulluk ile hanehalkı büyüklüğü arasındaki ilişki hanehalkının elde ettiği gelir ile hanede yaşayan bağımlı kişi sayısının varlığı ile ilişkilendirilmektedir. Bu kapsamda hanehalkında yaşayan her kişi belli oranda bir gelir elde ediyorsa hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk arasındaki ilişki zayıf olabilmektedir. Diğer yandan, hanehalkında bağımlı kişilerin varlığı durumunda (öğrenci, bakıma muhtaç yaşlı bireyler veya çocukların) söz konusu kişilerin herhangi bir gelir getirici faaliyette bulunmaması hanehalkı ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir (Eroğlu, 2010, s. 32).

Aynı zamanda hanehalkı reisinin eğitim durumu ve yoksulluk arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu çeşitli çalışmalarda ifade edilmekte ve hanehalkı reisinin eğitim düzeyi arttıkça yoksulluk seviyesi düştüğü belirtilmektedir (Şenses, 2017, s. 160). Bu bağlamda hanehalkı reisi eğitim düzeyi ile ilişkili olarak, işgücü piyasasında yüksek ücretli işlerde istihdama katılabilmektedir (Alıcı, 2002, s. 448; Eroğlu, 2010, s. 33). Nitekim Değirmenci (2020) Türkiye’de yoksulluğu etkileyen demografik faktörler hanehalkı sorumlusu bağlamında bölgesel olarak incelenmesi adlı çalışmasında, hanehalkı reisinin eğitim seviyesinin ve hanehalkı yoksulluk üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir.

Diğer yandan hanehalkı reisinin eğitim durumu ve hanehalkı reisinin istihdama katıldığı sektör ve iş türü arasındaki ilişkinin yoksulluğu doğrudan etkilediği çeşitli çalışmalarda ifade edilmektedir (Alıcı, 2002, s. 448; Eroğlu, 2010, s. 33).

3.TÜRKİYE’DE YOKSULLUĞUN GÖRÜNÜMÜ

Türkiye’de yoksulluk ölçümlerine yönelik çalışmalar, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından gerçekleştirilmektedir. TÜİK gelir dağılımı konusunda verileri 1987 yılında Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi elde etmeye başlamış ve 2002-2005 yılları arasında hanehalkı bütçe araştırmasından gelir dağılımı verileri açıklamıştır. TÜİK 2006 yılından itibaren gelir dağılımı, görelî gelir yoksulluğu gibi konularda Avrupa Birliği’ne uyum çerçevesinde “Gelir

ve Yaşam Koşulları Araştırması”ını (GYKA) uygulamaya koymuştur (TÜİK Me-taveri, 10.03.2023).

Diğer yandan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Bisam) gibi konfederasyonlarda yoksulluk ölçümlerini gerçekleştirmektedir. Konfederasyonlar yoksulluk ve açlık sınırları ölçümlerini aylık olarak gerçekleştirmektedir.

Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’de yoksulluğun boyutları TÜİK’de yayınlanan güncel veriler dikkate alınarak tablolar oluşturularak açıklanmıştır. Ayrıca konfederasyonların açlık ve yoksulluk sınırlarını güncel olarak yayınlamasından ötürü çalışmada yer verilmiştir.

3.1.Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları

Tablo 1’de Türk-İş tarafından açıklanan Türkiye’de yoksulluk ve açlık sınırları yer almaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Yoksulluk ve Açlık Sınırı,

	Ocak 2022	Aralık 2022	Ocak 2023
Yetişkin Erkek Gıda Harcaması	1.290,77	2.451,55	2.669,57
Yetişkin Kadın Gıda Harcaması	998,98	1.951,20	2.142,34
15-19 Yaş Grubu Çocuk Gıda Harcaması	1.273,92	2.421,55	2.632,07
4-6 Yaş Grubu Çocuk Gıda Harcaması	686,28	1.306,27	1.420,52
Açlık Sınırı 4 Kişilik Aile (Gıda Harcaması)	4.249,95	8.130,56	8.864,48
Yoksulluk Sınırı 4 Kişilik Aile (Toplam Harcama)	13.843,48	26.483,93	28.874,55

Kaynak: Türk-İş, 2023

Türk-İş tarafından yapılan araştırmada, yoksulluk ve açlık sınırı Tablo 1 incelendiğinde Ocak 2022 Aralık 2022 ve Ocak 2023 aylarına göre her kategoride bir artış söz konusudur. Bu kapsamda 2023 yılı ocak ayında 4 kişilik aile açlık sınırı

geçen sene aynı aya göre yaklaşık 4000,00 TL artış göstererek 8.864,48 TL olmuştur. Aynı şekilde 2023 yılı ocak ayı yoksulluk sınırı geçen sene aynı aya göre yaklaşık 15.000,00 TL artış göstererek 28.874,55 TL olarak gerçekleşmiştir.

Maddi yoksunluk, TÜİK tarafından “çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon ve otomobil sahipliği ile ekonomik olarak beklenmedik harcamaları yapabilme, evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilme, kira, konut kredisi ve faizli borçları ödeyebilme, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek yiyebilme ve evin ısınma ihtiyacını karşılayabilme durumu ile ilgili hanehalklarının algılarını” ifade etmektedir. Bu bağlamda sayılan dokuz maddeden en az dördünü karşılayamayanlar ciddi maddi yoksunluk içerisinde olmaktadır (TÜİK, 2019).

Sürekli yoksulluk ise, “eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %60'ına göre son yılda ve aynı zamanda önceki üç yıldan en az ikisinde de yoksul olan fertleri” kapsadığı ifade edilmektedir (TÜİK, 2019).

Tablo 2. Türkiye’de Maddi Yoksunluk ve Sürekli Yoksulluk, %, 2017-2021

	Maddi Yoksunluk	Sürekli Yoksulluk
2021	27,2	13,8
2020	27,4	13,7
2019	26,3	12,7
2018	26,5	12,7
2017	28,7	14,0

Kaynak: TÜİK, 2022

Tablo 2’ye göre Türkiye’de 2021 yılında gerçekleşen maddi yoksunluk oranı bir önceki yıla kıyasla %0,2’lik bir azalma göstermiş ve 2021 yılında %27,2 olarak gerçekleşmiştir. Sürekli yoksulluk oranları incelendiğinde ise, 2017-2021 yılları arasında azalış göstermiş ve 2021 yılında Türkiye’de sürekli yoksulluk oranı %13,8 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3. Türkiye’de Hanehalkı Tipine Göre Yoksulluk Oranları, %

	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015
Tek kişilik hanehalkı	6,5	10,9	9,2	9,6	8,2	9,0	8,1
Tek çekirdek aileden oluşan hanehalkı	14,2	14,5	13,8	12,9	12,5	12,9	13,5
En az bir çekirdek ve diğer kişilerden oluşan hanehalkı	18,5	18,4	18,2	18,8	17,9	19,9	19,6
Çekirdek aile bulunmayan birden fazla kişiden oluşan hanehalkı	9,1	9,5	9,2	7,7	11,9	10,0	9,0

Kaynak: TÜİK, 2021b

Medyan değerinin %50’si’ne göre derlenmiştir.

Hanehalkı tipine göre yoksulluk oranları incelendiğinde 2021 yılında Türkiye’de en az bir çekirdek ve diğer kişilerden oluşan hanehalkları kategorisinde %18,5 oranı ile diğer kategoriler arasında en yüksek orana sahiptir. TÜİK verilerine göre tek çekirdek aileden oluşan hanehalkında yoksulluk oranı aynı yılda %14,2; çekirdek aile bulunmayan birden fazla kişiden oluşan hanehalkıdan %9,1 iken tek kişilik hanehalkında yoksulluk oranı %6,5’dir.

Tablo 4. Türkiye’de Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları

	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015
Okur-Yazar olmayan	24,1	26,7	26,1	27,5	25,4	26,2	27,2
Bir Okul Bitirmeyen	24,4	25,7	22,4	23,6	21,7	24,1	23,7
Lise altı eğitilmiş	13,8	14,0	13,4	12,1	11,7	12,5	12,8
Lise ve dengi okul	7,5	8,3	6,9	5,8	5,5	6,2	5,6
Yükseköğretim	2,5	3,2	2,5	2,2	1,5	1,7	1,6

Kaynak: TÜİK, 2021a

Tablo 4 incelendiğinde eğitim seviyesi yükseldikçe yoksulluk oranlarının azaldığı görülmektedir. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50’si dikkate alınarak hesaplanan yoksulluk oranına göre; 2021 yılında en yüksek yoksulluk oranı %24,4 ile bir okul bitirmeyen ve %24,1 ile okur yazar olmayan kategorilerinde olduğu görülmektedir. Lise altı eğitilmiş kategorisinde yoksulluk oranları yıllar itibariyle dalgalanma göstermekle birlikte 2021 yılında yoksulluk oranı %13,8 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan lise ve dengi okul ve yükseköğretim kategorilerinden yoksulluk oranları düşük düzeydedir. Fakat yıllar itibariyle artış göstermiştir. Bu kapsamda lise ve dengi okul kategorisinde 2021 yılı yoksulluk oranı %7,5 iken; yükseköğretim düzeyinde yoksulluk oranı %2,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5. Türkiye’de Cinsiyete Göre Yoksulluk Oranları, %

	Toplam	Kadın	Erkek
2020	23,0	23,5	22,4
2019	22,4	22,8	21,9
2018	22,2	22,8	21,6
2017	22,2	22,8	21,6
2016	22,8	23,2	22,4
2015	22,5	22,7	22,3
2014	23,0	23,4	22,6

Kaynak: Eurostat, 2022a

Eurostat At-risk-of-poverty rate by sex adlı verilerinden derlenmiştir.

Türkiye’de cinsiyete göre yoksulluk oranlarına bakıldığında, kadınlar arasında yoksulluğun daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakat kadın ve erkek arasındaki yoksulluk oranları arasındaki fark yüksek olmadığı sonucuna ulaşılabilmektedir. 2014-2019 yılları arasında kadın ve erkek yoksulluk oranları düşme eğilimi göstermiştir. Fakat 2020 yılı verileri incelendiğinde bir önceki yıla kıyasla her iki kategoride yoksulluk oranları artış göstermiştir. Bu kapsamda 2019 yılında %22,8 olan kadın yoksulluk oranı, 2020 yılında %23,5 iken; 2019 yılında %21,9 olan erkek yoksulluk oranı 2020 yılında %22,4 oranına ulaşmıştır.

Tablo 6. Türkiye’de Yaşa Göre Yoksulluk Oranları, %

	18-24	25-54	55-64
2020	24,4	19,1	14,4
2019	23,2	18,8	10,9
2018	21,5	18,6	10,4
2017	22,7	18,3	10,6
2016	24,7	18,8	11,9
2015	23,1	18,1	12,0
2014	23,7	18,6	12,1

Kaynak: Eurostat, 2022b

Eurostat At-risk-of-poverty rate by detailed age group - EU-SILC survey adlı verilerinden derlenmiştir.

Yaş faktörü bireysel yoksulluk nedenleri arasında yer almaktadır. Türkiye’de son zamanlarda işgücü piyasasına bağlı olarak gençlerde yoksulluk sorunları ön plana çıkmıştır. Tablo 6 incelendiğinde ise, 2020 yılı yoksulluk oranı en fazla genç kategorisi olan 18-24 yaş gurubunda olduğu görülmektedir. Gençleri 25-54 yaş kategorisi %19,1 oranıyla takip ederken; 55-64 yaş kategorisinde yoksulluk oranı %14,4 olarak gerçekleşmiştir. Veriler incelendiğinde 18-24 yaş kategorisinden sonraki en fazla yoksulluk oranına sahip kategori olan 25-54 yaş grubunda 55-64 yaş grubundan daha fazla yoksulluk oranlarına sahip olması şüphesiz genç yaş grubunun 25-54 yaş grubu içerisinde yer almasıdır. Günümüzde özellikle 25-30 grubunda üniversite mezuniyetinden istihdama geçişte problemler yaşanması ve işsizlik sürelerinin uzaması yoksulluk oranlarının bu yaş grubunda yoğunlaşmasının nedenlerinden biridir.

Bulgular değerlendirildiğinde, Türkiye’de açlık ve yoksulluk sınırları her geçen yıl sürekli artma eğilimi göstermektedir.

Hanehalklarının maddi olarak genel tüketime katılamamaları olarak ifade edilen maddi yoksulluk açısından veriler incelendiğinde, Türkiye’de yaşayan bireylerin ciddi maddi yoksulluk içerisinde olduğu görülmektedir.

Hanehalkı tipine göre yoksulluk, yoksulluğun önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Türkiye’de hanehalkı tipine göre yoksulluk, en az bir çekirdek ve diğer kişilerden oluşan hanehalkı kategorisinde yüksek olduğu görülmektedir.

Eğitime göre yoksulluk ise literatürde yer alan ifadeleri desteklemekle birlikte yükseköğretim düzeyinde yoksulluk oranları yıllar itibariyle artış göstermektedir. Bu durum şüphesiz ileriki dönemde eğitilmiş yoksulluk problemini görünür kılaacağı yorumu yapılabilmektedir.

KAYNAKÇA

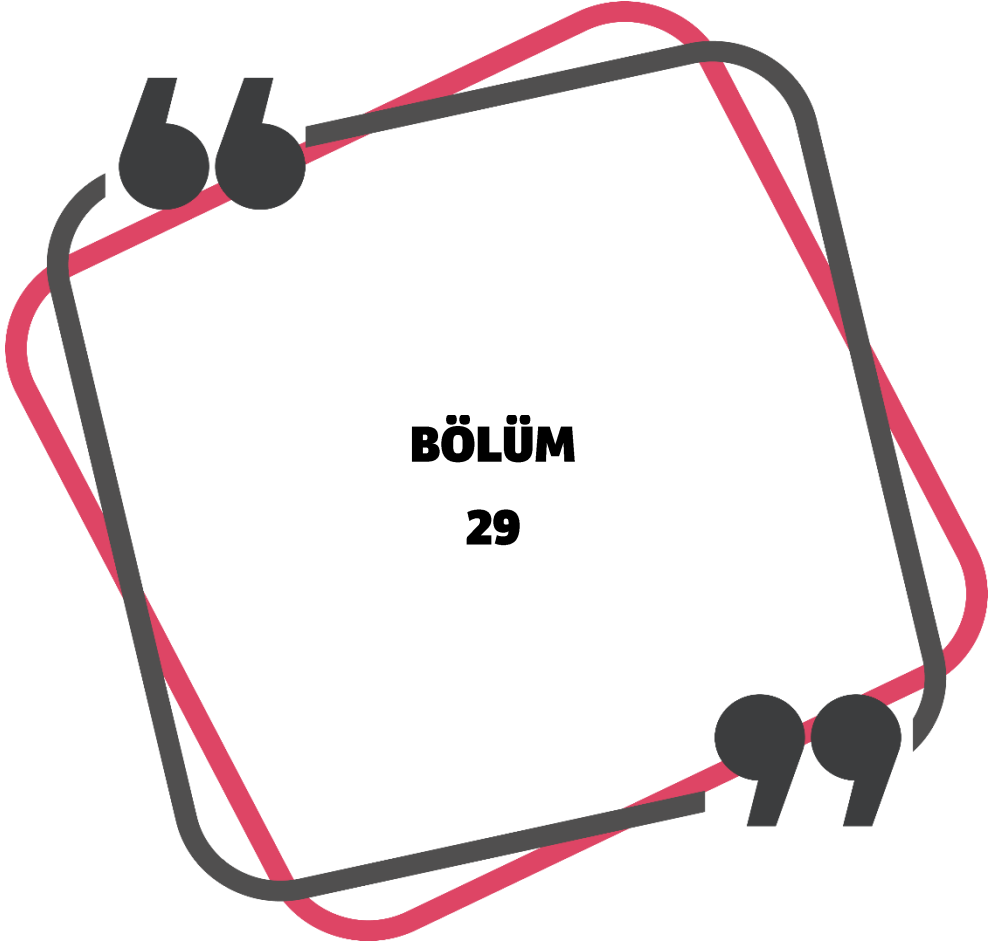
- Açıkgöz, R. ve Yusufoglu, Ö. Ş. (2012). Türkiye’de yoksulluk olgusu ve toplumsal yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 76-117.
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2002). Yoksulluk: terminoloji, temel kavramlar ve ölçüm yöntemleri. Coşkun Can Aktan (ed.), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri* içinde (ss. 39-70). Ankara: Hak-İş Yay.
- Alıcı, S. (2002). Türkiye’de yoksulluğun sosyo ekonomik analizi. Coşkun Can Aktan (Ed.), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri* içinde (ss. 435-462). Ankara: Hak-İş Yay.
- Alper, Y. (2019). Küreselleşme ve küreselleşmenin sosyal sorunları. Aysen Tokol ve Yusuf Alper (Ed.) *Sosyal Politika* içinde (ss. 25-54). Bursa: Dora Yay.
- Altay, A. ve Aslanpay, E. (2016). Kadın yoksulluğunu anlamak: Türkiye’ye ilişkin bir değerlendirme. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, (4), 1-30.
- Aytaç, S. (2019). Kadınlara yönelik sosyal politikalar. Aysen Tokol ve Yusuf Alper (Ed.), *Sosyal Politika* içinde (ss. 349-377). Bursa: Dora Yay.
- Biçerli, K. (2005). *Çalışma ekonomisi*. İstanbul: Beta Yay.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye’de kadınlık. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 108-114.
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye’de gelir eşitsizliği ve yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59, 89-132.
- Değirmenci, N. (2020). Hanehalkı sorumlusunun yoksulluk olasılığını etkileyen demografik özellikleri: Düzey 1 bölgeleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 858-868. doi: <https://doi.org/10.46928/iticusbe.753284>
- Dinler, Z. (2009). *İktisada giriş*. Bursa: Ekin Yay.
- Eroğlu, E. (2010). *Türkiye’de yoksulluk ve yoksulluğu önlemeye yönelik kamusal politikaların değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi. Bursa.
- Eurostat. (2022a). At-risk-of-poverty rate by sex: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi010/default/table?lang=en> adresinden 10.03.2023 tarihinde ulaşılmıştır.

- Eurostat. (2022b). At-risk-of poverty rate by detailed age group - EU-SILC survey. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi120/default/table?lang=en> adresinden 10.03.2023 tarihinde ulaşılmıştır.
- Gençler, A. (2017). Gelir Dağılımının kavramsal Çerçevesi. M. Çağlar Özdemir ve Emel İslamoğlu (Ed.) *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Kavram-Teori-Uygulama* içinde (ss. 19-38). Ankara: Seçkin Yay.
- Güloğlu T. ve Güven Çepni, G. (2022). Dezavantajlı gruplar açısından yoksulluk profilleri. *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 80-101.
- ILO. (tarih yok). Genç istihdamı. Uluslararası Çalışma Örgütü: <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/youth-employment/lang--tr/index.htm> adresinden 10.03.2023 tarihinde ulaşılmıştır.
- Kabakçı Karadeniz, H. (2017). Yoksulluğun nedenleri. M. Çağlar Özdemir ve Emel İslamoğlu (Ed.) *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Kavram-Teori-Uygulama* içinde (ss. 161-180). Ankara: Seçkin Yay.
- Kübra Bozma, G. B. (2020). Enflasyon ve işsizliğin yoksulluk üzerindeki etkisi: Türkiye düzey-1 bölgeleri örneği. *KAÜİİBFD*, 11(22), 973-996. doi:10.36543/kauibfd.2020.042
- Mahiroğulları, A. ve Korkmaz, A. (2013). *İşsizlikle mücadelede emek piyasası politikaları Türkiye ve AB ülkeleri*. Bursa: Ekin Yay.
- OECD. (2001). The Dac Guidelines Poverty Reduction. France: Organisation for Economic Co-Operation and Development.
- Ofluoğlu, G. v. (2016). Küreselleşme, bilgi toplumu ve çalışan yoksullar. *Emek ve Toplum*, 5(11), 56-75.
- Şenses, F. (2017). *Küreselleşmenin öteki yüzü yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yay.
- Tire, O. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Kadın Yoksulluğu. *Mavi Atlas*, 5(1), 97-112.
- TÜİK, (tarih yok). Metaveri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581> adresinden 10.03.2023 tarihinde ulaşılmıştır.
- TÜİK. (2022). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2021. TÜİK: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari->

Araştırmaları-2021-45581 adresinden 10.03.2023 tarihinde ulaşılmıştır.

- TÜİK. (2021a). Türkiye’de eğitim durumuna göre yoksulluk oranları. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr> adresinden 10.03.2023 tarihinde ulaşılmıştır.
- TÜİK. (2021b). Türkiye’de Hanehalkı Tipine Göre Yoksulluk Oranları. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr> adresinden 10.03.2023 tarihinde ulaşılmıştır.
- Türk-İş. (2023). Ocak 2023 açlık ve yoksulluk sınırı haber bülteni. www.turk-is.org.tr adresinden 10.03.2023 tarihinde ulaşılmıştır.
- Yasım, Y. K. (2019). Dezavantajlı gruplar ve işgücü piyasası. Yavuz Kağan Yasım (Ed.) *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar* içinde (ss. 1-22). Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkez Kitapları.
- Yıldırım, S. (2018). Yoksulluk nedenleri. Gökçe Cerev ve Bora Yenihan (Ed.) *Yoksulluk Farklı Boyutlarıyla* içinde (ss. 99-114). Bursa: Dora Yay.
- Yüceol, H. M. (2005). Küreselleşme, yoksulluk ve emek piyasası politikaları. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 493-512.
- Yüksel Arabacı, R. (2017). Yoksulluğun kavramsal çerçevesi. M. Çağlar Özdemir ve Emel İslamoğlu (Ed.) *Gelir dağılımı ve Yoksulluk Kavram-Teori-Uygulama* içinde (ss. 143-157). Ankara: Seçkin Yay.

ISBN: 978-625-6971-44-8

İŞLETMELER İÇİN DEPREM SONRASINA YÖNELİK UYARLANABİLİR PAZARLAMA KABİLİYETİ ODAKLI BİR MODEL ÖNERİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAŞ

Çankırı Karatekin Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-2817-5887

Giriş

İşletmeler yaşam süreleri boyunca beklenen ya da beklenilmeyen durumlarla karşılaşmaktadırlar. Hammaddede yaşanan sıkıntıya bağlı üretimde azalış ya da mevsimsel olarak satışlarda düşüş yaşanması işletmelerin beklediği durumlar olarak ifade edilebilir. Ancak salgın, sel, heyelan ve deprem gibi doğal olaylar işletmelerin beklemediği durumlar olarak değerlendirilir. Bu kapsamda yapıların hasar görmesi ve can kaybı yaratan bir beklenilmeyen durum olan deprem işletme çalışmaları üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Türkiye’de 2023 yılı şubat ayı başında Kahramanmaraş merkezli başlayıp devam eden son depremlerden 11 il etkilenmiştir. Bu illerin toplam kayıtlı istihdam içerisindeki payının yüzde 11.9 (2.7 milyon), ihracat içerisindeki payının yüzde 8.6 (22 milyar dolar) ve milli gelirden aldığı payın ise yüzde 9.8 seviyesinde olduğu ifade edilmektedir. Toplam ihracat içerisinde tekstilin payı yüzde 24, gıdanın payı yüzde 21, ana metal ürünlerinin ihracattaki oranı yüzde 9, plastik ve kaçuk ürünlerinin yüzde 8.3 civarındadır (Korcan, 2023).

Bu depremin 11 ildeki işletmeler üzerindeki etkileri düşünüldüğünde literatürde deprem sonrası işletmelerin yaşadıkları sürece ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Örneğin, doğal afetler sonrası 5 yıl içerisinde işletmelerin yüzde 20’sinin kapandığı ifade edilmektedir (Schrank, Marshall, Hall-Phillips, Wiatt ve Jones, 2013). Bu nedenle günümüzde geçici avantajlar ortamında firmaların sürekli olarak yeniden yapılanabilmeleri ve avantajlarını yenileyebilmeleri gerekir. Çünkü varlıkların, kişilerin ve kabiliyetlerin bir avantajdan diğerine geçişi yeniden yapılandırma yoluyla gerçekleşir. Bu bağlamda deprem de yeniden yapılanmayı gerektiren bir durumu ortaya çıkarmaktadır (Day, 2011). İşte bu noktada işletme kabiliyetlerinin deprem gibi beklenmedik durumların üstesinden gelmek için kritik olduğu ifade edilmektedir (Mahto, Llanos-Contreras ve Hebles, 2022)

Literatürde doğal afetler sonrası işletmelerin şoklardan kurtulmasını sağlayabilecek işletme kabiliyeti anlayışının hangisi olduğuna ilişkin çalışmalar sınırlı sayıda. Örneğin, Battisti and Deakins (2017)'e göre işletme proaktifliği ve kaynakların entegrasyonunun felaket sonrası için kritik olduğunu vurgulamışlardır. Martinelli, Tagliazucchi, and Marchi (2018) de dinamik kabiliyetlerin acil durumlar için uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Mahto, Llanos-Contreras ve Hebles (2022) de dinamik kabiliyetlerin felaket sonrası için olumlu etkileri olacağını ifade etmişlerdir. Bu üç çalışma dinamik kabiliyetleri baskın görüş olarak öne sürmektedir. Ancak dinamik kabiliyetlerin karmaşıklığı artıran durumlarda yetersiz olduğu vurgulanmaktadır (Day, 2011). Bu boşluğu doldurmak için çalışmanın amacı uyarlanabilir pazarlama kabiliyetinin pazarlama performansı üzerindeki etkisini açıklamaktır. Bununla birlikte uyarlanabilir pazarlama kabiliyetinin pazarlama performansı üzerindeki etkisinde kurumsal zihniyetin uyarlanması ve kabiliyet geliştirilmesinin de rolünü ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda işletmelerin deprem sonrası uyum sağlama düzeyini daha iyi hale getirebileceği düşünülen uyarlanabilir kabiliyet yaklaşımı temelli bir yaklaşımla *Uyarlanabilir pazarlama kabiliyeti deprem sonrası için işletmeleri nasıl eski performansına ulaştırabilir?* sorusu ele alınmaktadır. Ayrıca çalışmayı farklı kılmak için kavramsal bir model geliştirilmiş ve bu modele bağlı olarak da yapılmasının faydalı olacağı düşünülen faaliyetler önerilmiştir.

Çalışmanın literatüre katkıları ise dört başlık altında açıklanabilir. Çalışma ilk olarak daha önceleri baskın olan statik ve dinamik kabiliyetlerden ziyade uyarlanabilir kabiliyetlerin katkısını somutlaştırmaktadır. İkinci olarak, işletmelerin beklenmedik durumların üstesinden gelebilmesi için kurumsal zihniyetin uyarlanması için yapılabilecekleri sunmaktadır. Üçüncü olarak, işletmelerin kabiliyetlerini geliştirmek için neler yapabileceğini açıklamaktadır. Son olarak da depremin etkisinden kurtulmak için uyarlanabilir pazarlama kabiliyetinin nasıl fayda sağlanacağına ilişkin bir faaliyetler dizisi ortaya koymaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde deprem kavramına odaklanılacaktır. Sonrasında kabiliyetler ele alınacaktır. Devamında uyarlanabilir pazarlama kabiliyeti açıklanacaktır. Ardından bir model önerisi ortaya konmaktadır. Son olarak sonuç yerine öneriler kısmında kısıtlara ve sonraki çalışmalara önerilere yer verilmektedir.

Deprem

İşletmeler yaşam süreleri boyunca birçok sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar karmaşıklığı daha da artırma ve kaos yaratma potansiyeli yüksek olan öngörülemeyen doğal afetler gibi dışsal etkenler de olabilir. Bu kapsamda doğal afetler sıklığı ya da şiddetine bağlı olarak işletmeler üzerinde baskı ya da kısıtlanmışlık hissi yaratmaktadır (Monllor ve Murphy, 2017). Türkiye özelinde bu doğal afetlerin en baskın olanı ise depremdir.

Deprem, *“tektonik kuvvetlerin veya volkan faaliyetlerinin etkisiyle yer kabuğunun kırılması sonucunda ortaya çıkan enerjinin sismik dalgalar hâlinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yeryüzünü kuvvetle sarsması olayıdır”*(<https://www.afad.gov.tr>). Bununla birlikte deprem hareketsiz kabul edilen toprağın oynaması nedeniyle tüm yapıların hasar görmesine ve can kaybına neden olan bir doğa olayıdır (<http://www.koeri.boun.edu.tr>).

Depremler ekonomik, sosyal ve psikolojik sonuçlar yaratabilmektedir. Depremi ekonomik olarak olası birincil ve ikinci sonuçları bulunmaktadır. Birincil sonuçlar ulaşım, enerji, iletişim, altyapı ve sanayi gibi sistemlere olan ve anında ortaya çıkan sonuçlardır. İkincil sonuçlar ise büyüme ve istihdam düzeyi, fiyatlar, ödemeler dengesi, enflasyon oranları, bütçe açığı ve kamu harcamaları gibi makroekonomik düzeyde ortaya çıkar ve sonuçları zaman içerisinde belirlenir (Altun, 2018).

Depremi olumsuz sonuçlarından kurtulabilmeye ilişkin olarak da işletmelerin hızlı ve doğru kararlar alması beklenir. Bu kapsamda literatürde doğal afetler sonrası yapılması gerekenleri belirten görüşler de bulunmaktadır. Bu kapsamda Quarantelli (1999) doğal afetler sonrası işletmelerin kurtarılmasının yeniden inşa etme, restorasyon, rehabilitasyon ve iyileşme olmak üzere dört çeşidi olduğunu ifade etmektedir. Ancak bunların birbirinden farklı olduğunu vurgulamaktadır. Yeniden inşa etme işletmenin fiziksel altyapısına odaklanmayı ifade etmektedir. Rehabilitasyon ise insanların mental sağlığının önemini belirtmektedir. İyileşme ise işletmenin afet sonrası durumu kabul edilebilir bir düzeye gelmesini açıklamaktadır (Adiguna ve Sharif, 2014). Diğer taraftan Marshall ve Schrank (2014) aile işletmelerinin doğal bir afet sonrası kişisel, aile ve işletme düzeyinde kararlar vermesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu kararların proaktif bir tutumla restorasyon, yeniden inşa etme ve yenilemeyi tetikleyici bir rol üstlenmesi beklenmektedir.

Literatürde de işletmelerin şoklarla başa çıkmasında kaynaklar ve kabiliyetler kritik bir öneme sahiptir (Mahto, Llanos-Contreras ve Hebles, 2022). Ancak günümüz pazar koşullarında hizmet baskın mantığının daha baskın olması ve kaynaklara erişimin daha kolay olması nedeniyle işletme kabiliyetlerine odaklanılacaktır (Vargo ve Lusch, 2008).

Kabiliyetler

Literatürde işletme kabiliyetlerinin evrimine ilişkin olarak çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kabiliyetlerin gelişimi ilk olarak kaynak tabanlı görüş (*resource-based view*) kapsamında değerlendirilmiştir (Barney, 1991; Amit ve Schoemaker, 1993; Bkz. Papatya, 2007). Ancak bu yaklaşımda kabiliyetlerin statik kaldığı eleştirisine bağlı olarak dinamik kabiliyetler (*dynamic capabilities*) yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Teece, Pisano ve Shuen, 1997). Sonrasında içten-dışa bakış açısı ve pazardaki karmaşıklığın artması ve aradaki farkı kapatmada baskın kabiliyet görüşü olan dinamik kabiliyetlerin de yetersiz kaldığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte strateji arayışını içten-dışa başlatma eğiliminin, firmanın hızlı pazar değişimlerini öngörme ve fırsatları rakiplerinden daha erken görerek geçici bir avantaj elde etme yeteneğini doğal olarak sınırladığı vurgulanmaktadır (Day, 2014).

Bu noktada işletme kabiliyetlerinin sürekliliği ve gelişimi açısından uyarlanabilir kabiliyetler (*adaptive capabilities*) görüşü ön plana çıkmıştır. Uyarlanabilir kabiliyetlerin gelişimine yönelik iki gerekçe sunulmaktadır. İlk olarak uyarlanabilir kabiliyetler, pazarın talepleri ile işletmelerin pazarlama kabiliyetleri arasındaki karmaşıklık ve hızlı değişimden kaynaklanan farkları tespit etmek ve aradaki farkın neden açıldığını tespit etmek için geliştirilmiştir. İkinci olarak da, uyarlanabilir kabiliyetler aradaki farkı azaltmak ve rakiplere karşı üstünlüğü devam ettirebilecek kabiliyetleri belirlemek için ortaya konmuştur (Day, 2011). Diğer taraftan bu üç yaklaşım arasındaki ayrımlar Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Kabiliyet Yaklaşımları

Statik	Dinamik	Uyarlanabilir
Kabiliyetler durağandır. Süreç faaliyetleri rutindir.	Kabiliyetler yeniden yapılandırılabilir ve artırılabilir. Yeni fırsatları takip etmek için yeni kabiliyetler eklenir.	Kabiliyetler beklenti sağlar. Süreç faaliyetleri gerektiğinde hızla yeniden yapılandırılabilir.
<ul style="list-style-type: none"> • İçten-dışa • İçsel Verimlilik • Taklit Edilmeme 	<ul style="list-style-type: none"> • Dıştan-içe • Uyum • Etkililik 	<ul style="list-style-type: none"> • Dıştan-içe • Öngörmek ve cevap vermek

Kaynak: Day (2011)'den uyarlanmıştır.

Şekil 1’de görüldüğü gibi kabiliyetlerin gelişimi ve değişimi esaslı görüşler yönelim ve odak olmak üzere iki ana boyutta sınıflandırılmaktadır. Yönelim boyutunda kabiliyetlere ilişkin görüşler içten-dışa ve dıştan-içe olmak üzere iki alt boyutta konumlandırılmaktadır. Diğer taraftan işlev boyutunda ise kabiliyetler mevcut kaynakların kullanımı ve yeni olanakların keşfedilmesi olarak iki alt boyutta odaklandırılmaktadır (Day, 2011).

Yönelim boyutunda “*kaynak tabanlı görüş*” ve “*dinamik kabiliyetler*” işletme içerisinden dışa doğru bir anlayışı kapsamaktadır. Ancak kaynak tabanlı görüş sadece mevcut kaynakların kullanımına odaklanması ve pazarlama karması temelli kabiliyetler kullanması nedeniyle deprem gibi karmaşıklığı artıran ve kaos yaratan durumlarda yetersiz kalmaktadır (Newbert, 2008). Dinamik kabiliyetler ise pazardaki koşullara uyum amaçlı bir anlayışla çıkmış olsa da reaktif bir odağa sahip olması ve işletme işlevlerinde süreç değiştirme kabiliyeti odaklı olması nedeniyle mevcut ve yeni işletme kabiliyetlerinin pazara uyumlu hale gelmesinde istenilen katkıya sunamamaktadır (Day, 2011).

Diğer taraftan “*pazar tarafından yönlendirilen işletmelerin kabiliyetleri*” ve “*uyarlanabilir kabiliyetler*” işletme dışını değerlendirme sonrası çalışmalara başlama anlayışlarına sahiptirler. Her iki anlayış da “*Müşteriler nasıl ve neden değişiyor?, Hangi yeni ihtiyaçları var?, Sorunlarını çözmek ve daha fazla para kazanmalarına yardımcı olmak için ne yapabiliriz?, Köşede hangi yeni rakipler gizleniyor ve çabalarını nasıl raydan çıkarabiliriz?*” gibi sorularla işletme çalışmalarına yön göstermektedir. Fakat pazar tarafından yönlendirilen işletme kabiliyetlerinin sadece mevcut işletme kaynakları odaklı çalışmaları yürütmesi de karmaşıklığın arttığı bir çevrede kabiliyetlerin gelişimine ve/veya keşfedilmesine engel

olmaktadır (Day, 2011). İşte bu noktada uyarlanabilir işletme kabiliyetleri pazarın talepleri ile işletme kabiliyetleri arasındaki farkın azalması ve ortadan kaldırılması açısından işletmeler için daha uygun bir görüş olarak öne sürülmektedir.

Şekil 1. Kabiliyetlerin Sınıflandırılması

		İşlev	
		<i>Mevcut Kaynakları Kullanma</i>	<i>Yeni Olanakları Keşfetme</i>
Yönelim	<i>İçten-Dışa</i>	Kaynak Tabanlı Görüş	Dinamik Kabiliyetler
	<i>Dıştan-İçe</i>	Pazar Tarafından Yönlendirilen İşletmelerin Kabiliyetleri	Uyarlanabilir Pazarlama Kabiliyetleri

Kaynak: Day (2011)'den alıntılanmıştır.

Diğer taraftan literatürde birçok işletme kabiliyeti tanımlaması yer almaktadır. Başlangıçta bu kabiliyetler pazarlama, üretim ve yönetim gibi işletme işlevleri bağlamında tanımlanmışlardır (Grant, 1996; Dutta, Narasimhan ve Rajiv, 1999; Hooley, Greenly, Cadogan ve Fahy, 2005). Zaman içerisinde ise özellikle pazardaki karmaşa ve kaos gibi etkenlerden dolayı da hız kabiliyeti, network kabiliyeti ve esneklik kabiliyeti gibi spesifik kabiliyetler ortaya konmuştur (Kahn, Maltz ve Mentzer, 2006; Grewal ve Tansuhaj, 2001). Ancak bu çalışma özelinde gerek bütün işletme kabiliyetlerinin değerlendirilmesinin zor olması gerekse de deprem sonrası toparlanmayı kolaylaştıracağı nedenleriyle yalnızca uyarlanabilir pazarlama kabiliyetine odaklanılacaktır.

Uyarlanabilir Pazarlama Kabiliyeti

Pazarlama kabiliyetleri de statik, dinamik ve uyarlanabilir olmak üzere üçlü bir sınıflandırma dahilinde değerlendirilmektedir. Statik pazarlama kabiliyeti içsel kaynakların kullanımıyla pazarın tatmin edilmesine odaklanmaktadır. Dinamik pazarlama kabiliyeti ise değişen pazar koşullarına mevcut pazarlama kabiliyetinin uyarlanmasına vurgu yapmaktadır. Uyarlanabilen pazarlama kabiliyeti ise paydaşlarla kurulan ilişkilerle pazarlama kabiliyetini yürütülmesini ifade etmektedir (Guo vd., 2018).

Literatürde pazarlama kabiliyeti yoğunlukla pazarlama karması temelli olarak ele alınmış ve ölçülmüştür (Örn., Vorhies, Harker ve Rao, 1999; Vorhies ve Morgan, 2005). Ancak pazarlama karması temelli kabiliyet bakış açısı statik bir bakış açısını sunar. Bunun nedeni kabiliyetlerin statikliğini ve kopyalanması zor rutinleri sunmaya odaklanma neticesinde işletmenin keşfetme kabiliyetini ve çevresel değişimlere uyum sağlamasını geri plana itmesinden kaynaklanmaktadır (Guo vd., 2018).

Dinamik pazarlama kabiliyeti ise pazar değişikliklerine yanıt olarak müşteri değeri yaratmaya ve sunmaya yönelik işlevler arası iş süreçlerinin yanıt verebilirliği ve verimliliği olarak tanımlanmaktadır (Fang ve Zou, 2009). Bu sınıflandırmanın statik pazarlama kabiliyetinden farkı değişen pazar koşullarıyla mücadele etmek için mevcut pazarlama süreçlerinin uyarlanabilme becerisidir. Bu yaklaşımda işletme pazarda değişim sinyallerini açıkça gördükten sonra uyarlanma çalışmalarına başlar (Guo vd., 2018).

Bir kuruluşun yüksek hızlı ve karmaşık bir pazara ayak uydurabilmesi, doğru pazarlama kabiliyetlerine sahip olmasına bağlıdır. Bu noktada pazarlama kabiliyetlerini pazarlama karması temelli dar bir yapıdan daha geniş bir yapıya genişletebilmek amacı güdülmelidir. Böylece pazarlama kabiliyetleri uyarlanabilir bir yapıya bürünecektir ve işletmenin hızla değişen pazar koşullarına uyum sağlamasını hızlandıracaktır (Day, 2011).

Uyarlanabilir pazarlama kabiliyeti pazar bilgisiyle başlar. Bu kapsamda müşterilerin karşılaştığı sorunları derinlemesine inceleyen bir yaklaşım benimsemektedir. Uyarlanabilir pazarlama kabiliyeti pazardaki sinyalleri proaktif olarak algılama ve davranış sergileme, pazar deneylerinde sürekli öğrenme, pazardaki değişimlere uyum sağlamak ve endüstri trendlerini tahmin etmek için sosyal ağ kaynaklarını entegre ve koordine etme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Day, 2011; Guo vd., 2018).

Uyarlanabilir pazarlama kabiliyeti Tablo 2’de görüldüğü gibi tetikte pazar öğrenimi, uyarlanabilir deneyler ve açık pazarlama olmak üzere üç ana bileşenden oluşmaktadır (Day, 2011). İşletmelerin başarılarını devam ettirebilmeleri açısından tetikte pazar öğrenimi (vigilant market learning), uyarlanabilir deneyler (adaptive experimentation) ve açık pazarlama (open marketing) kabiliyetlerine sahip olmaları ve geliştirmeye odaklanmaları gerekecektir.

Tablo 2. Uyarlanabilir Pazarlama Kabiliyetleri

Uyarlanabilir Pazarlama Kabiliyetleri	Açıklama	Beklenen Davranışlar
<i>Tetikte Pazar öğrenimi</i>	<p>İşletmeler tetikte bir öğrenme yeteneği geliştirirse ve işletme davranışı direkt tepkiden ziyade hissetme ve cevap vermek olarak geliştirilirse pazardan öğrenme gerçekleştirebilir.</p> <p>Öğrenme kaynağı ise mevcut müşteri istekleri, davranışları ve değişen ihtiyaçları hakkındaki sinyallerdir.</p> <p>Tetikte pazar öğrenimi, (1) mevcut, potansiyel ve geçmiş müşterilerin yaşamlarını bilmeye istekli olmayı ve önyargılı bir bakış açısı olmadan verileri nasıl işlediklerini ve sosyal ağ ve sosyal medya alanına nasıl yanıt verdiklerini gözlemlemeyi, (2) gizli ihtiyaçlara açık fikirli bir yaklaşımı ve (3) çevreden gelen zayıf sinyalleri algılama ve bunlara göre hareket etme kabiliyetini gerektirir.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Erken uyarı sistemi kullanmak • Pazardaki değişiklikleri öngörmek • Karşılanmamış ihtiyaçları tespit etmek
<i>Uyarlanabilir deneyler (adaptive experimentation)</i>	<p>Pazardaki değişim sinyalleri algılandığında en uygun cevap, işletme içerisinde öğrenmeyi yorumlayabilecek ve paylaşabilecek güvenilir bir ekip olduğu sürece yeni içgörüler üretebilecek küçük deneylere yatırım yapmaktır.</p> <p>İşletmeler deneysel bir zihniyet geliştirmelidir.</p> <p>İşletme içerisinde öngörüler ve başarılı uygulamalar paylaşılmalı ve paydaşlardan da öğrenmeye çalışılmalıdır.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Planlanan deneylerden sürekli öğrenmek • Pazar bilgisine sahip olmak • İçsel pazarlama öğrenme becerisini geliştirmek • Yeni anlayışlar ortaya çıkarmak

<p><i>Açık pazarlama</i></p>	<p>Ağlar tüketicilerin olduğu her yerde bulunmaktadır. Günümüzde tüketiciler 250.000 kadar sosyal ağ sitesi aracılığıyla birbirine bağlanmaktadır (Van den Bulte ve Wuyts 2007).</p> <p>İşletmeler tedarik zincirlerinden tedarik ağlarına geçmekte ve inovasyonun odak noktası firma içinden ortak ağlarına geçiyor.</p> <p>Hayal gücü ve gereklilikler, işletmeleri ağlardan yararlanmaya ve pazarlama organizasyonunu “açmaya” teşvik edecektir.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Yeni medya ya da sosyal medya aracılığıyla pazar değişikliklerine daha yakından uyum sağlayan ortaklarla ilişkiler kurmak ve sürdürmek • Paydaşlarla ilişkileri geliştirmek • İşletme dışı kaynaklara erişebilmek • Paydaşların kabiliyetlerinden faydalanmak
------------------------------	---	--

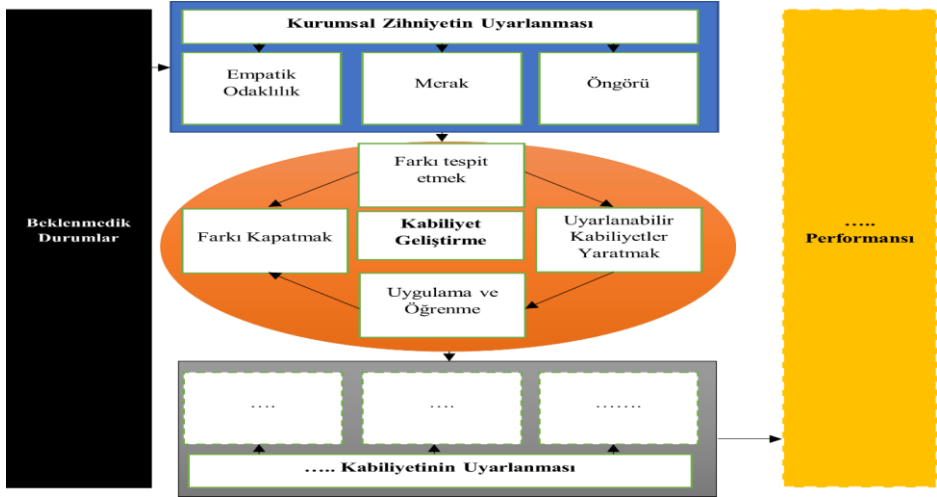
Kaynak: Day (2011) ve Guo vd. (2018) çalışmaları bağlamında yazar tarafından tablolaştırılmıştır.

Diğer taraftan uyarlanabilir pazarlama kabiliyetinin var edilmesi ve gelişimi açısından uyanık bir liderlik ekibinin olması, iş modelinin hızla değişen pazar koşullarına yanıt verebilmesi ve organizasyon yapısının pazar koşullarına uyumlu olması gerekmektedir (Day, 2011). Bununla birlikte uyarlanabilir pazarlama kabiliyetlerine sahip işletmeler uyarlanabilir bir iş modeli ve örgütsel destekle kaldıraç etkisi de yaratabilir. İşte bu noktada uyanık liderlik (vigilant leadership) anlayışı uyarlanabilirlik ihtiyacını ve kabiliyet geliştirme sürecini yönlendiren stratejik unsurdur.

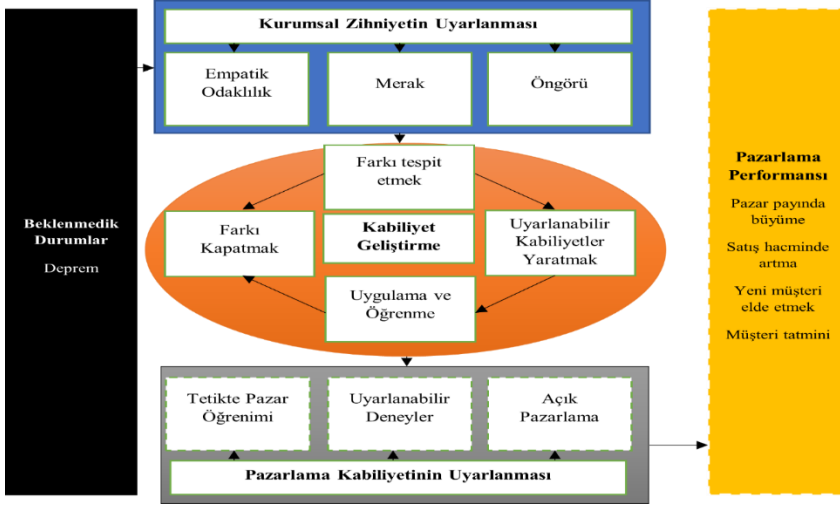
Deprem Sonrası için Pazarlama Kabiliyeti Temelli Bir Model Önerisi

Bu çalışma özelinde beklenmedik durumlarla karşılaşan işletmeler için bir model önerisinde bulunmaktadır. Bu model 5 (beş) bileşenden oluşmaktadır. İlk olarak “*beklenmedik durumlar*” işletmelerin kontrol edemedikleri dış çevreden kaynaklı olayları içermektedir ve salgın, deprem ya da gelir düzeyindeki düşüş gibi olaylar olabilir. İkinci olarak “*kurumsal zihniyetin uyarlanması*” beklenmedik durum sonrasında özellikle işletme üst düzey yöneticilerinin ve tüm işletme çalışanlarının yeni bir zihniyet geliştirmek ve uygulamak için farkındalık düzeylerinin artışına odaklanmayı kapsamaktadır (Day, 2022). Üçüncü bileşen olan “*kabiliyet geliştirme*” ise işletmenin mevcut kabiliyetlerinin pazarın gerçeklerine uyumlu olup olmadığının değerlendirilmesini ve gerekirse aradaki farkı kapatmak için mevcut kabiliyetlerinin geliştirilmesini ya da yeni kabiliyetler yara-

tilmasına odaklanmaktadır (Day, 2011). Dördüncü bileşen de “*kabiliyetin uyarlanması*” olarak ifade edilmiştir (Day, 2011). Ancak bu bileşen farklı mevcut işletme kabiliyetlerinin gelişimi ve/veya yeni işletme kabiliyetlerinin yaratılabilmesi için değiştirilebilir bir yapıya sahiptir. Örneğin, beklenmedik durumun etki ettiği kabiliyete bağlı olarak bir işletme bu bileşeni “*yönetim kabiliyetinin uyarlanması*” olarak değiştirebilir. Son olarak beşinci bileşen “*performans*” olarak sunulmuştur. Fakat bu bileşen için gerektiğinde işletmeler farklı kabiliyetler için farklı kabiliyet performansını koyabilir. Örneğin, “*yönetim kabiliyetinin uyarlanması*” için bu bileşen “*yönetim performansı*” olarak belirlenebilir ve alt performans göstergeleri ölçülebilir. Diğer taraftan ilgili modelde özellikle birinci, dördüncü ve beşinci bileşenlerin işletmeler tarafından değiştirilebilir yapıda olduğunu hatırlatmak faydalı olacaktır.

Söz konusu geliştirilen model 2023 yılı şubat ayında gerçekleşen depremlerden etkilenen 11 ildeki işletmeler için “*pazarlama kabiliyeti*” bağlamında önerilerde bulunmak için uyarlanmıştır. Modele gerekçe olacak beklenmedik durum ise “*deprem*” olarak belirlenmiştir.

Kurgulanan modele bağlı olarak işletmeler için önerilen faaliyetler Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Model Bağlamında İşletmelere Önerilen Faaliyetler

Model Bileşeni	Alt Bileşen	Önerilen Faaliyetler
Beklenmedik Durum	<i>Deprem</i>	11 ilde faaliyette bulunan işletmeler depremin ortaya çıkardığı maddi ve maddi olmayan hasarı tespit etme çalışmalıdır.
Kurumsal Zihniyetin Uyarlanması	<i>Empati Odaklılık</i>	Rakiplerin gözünden işletmenin nasıl değerlendirildiğini anlamaya çalışılmalıdır. Sonrasında rakiplerin mevcut müşterileri ele geçirmek neler yapabileceği tahmin edilmelidir.
	<i>Merak</i>	Depremin müşterilerin ihtiyaçlarını ve isteklerini nasıl değiştireceği tespit edilmelidir. Buna yönelik işletme ürünleri ve/veya hizmetleri uyarlanmalıdır.
	<i>Öngörü</i>	İşletmeler yeni tehlikeleri sezmeye odaklanmaktan daha çok fırsatları değer-

		İşletmeye odaklanmalıdır. Böylece işletmeler rakiplerin hamlelerine karşı savunmacı bir tutuma girişmeyeceklerdir.
Kabiliyet Geliştirme	<i>Farkı Tespit Etmek</i>	İşletmeler mevcut işletme kabiliyetlerinin müşterilerin isteklerini karşılamada yeterli olup olmadığını değerlendirmelidir.
	<i>Uyarlanabilir Kabiliyetler Yaratmak</i>	İşletmeler müşteri isteklerini karşılamaya devam edebilmek ve yeni müşteriler elde edebilmek pazara uyumlu kabiliyetlere sahip olmalıdır.
	<i>Uygulama ve Öğrenme</i>	İşletmeler krizi fırsata çevirmek için yeni ürünler ve/veya hizmetler geliştirmek için yaratıcı bir gerilim içinde bulunmalıdır. Böylece yeni ürünler ve/veya hizmetler sunarak daha güçlü bir rekabetçi pozisyona gelebilirler.
	<i>Farkı Kapatmak</i>	İşletmeler bu aşamada sürekli olarak dıştan-içe odaklanma başarısı için kendilerini özdeğerlendirmeye tabi tutmalıdır. Bu özdeğerlendirme pazar koşulları ile arada tekrardan fark var ise farkı kapatıcı çalışmalara zemin hazırlayacaktır.
Pazarlama Kabiliyetinin Uyarlanması	<i>Tetikte Pazar Öğrenimi</i>	İşletmeler Pazar çevresine duyarlı olmalı ve Pazar sinyallerini zamanında ve tam yakalayabilmelidir. İşletmeler geleneksel medya ve sosyal medya aracılığıyla sürekli Pazar bilgisi toplamalıdır. İşletmeler Pazar trendlerini tahmin etmelidir. Pazara ilişkin yeni bilgiler işletmenin tamamına eşzamanlı yayılmalıdır.
	<i>Uyarlanabilir Deneyler</i>	İşletmeler gelecek tahminlerine bağlı olarak testler ya da deneyler yapmaya istekli olmalıdır.

		<p>İşletmeler deneme-yanılma ya da deneyler aracılığıyla gelecekteki Pazar trendlerini keşfetmeli ve başarılı iş modelleri geliştirmelidir.</p> <p>İşletmeler pazar değişikliklerini takip etmek ve pazar deneylerinden öğrenmek için internet, hızlı yanıt teknolojileri ve veritabanı teknolojileri gibi gelişmekte olan teknolojilerden yararlanmaktadır.</p> <p>İşletmeler akran işletmelerden, pazar liderlerinden ve kanal ortaklarından aktif olarak öğrenir.</p>
	<i>Açık Pazarlama</i>	<p>İşletmeler kaynakları ve kabiliyetleri açısından kendilerine katkı sağlayacak işletmelerle aktif olarak stratejik bir ortaklık arayışında olmalıdır.</p> <p>Paydaşlarla koordinasyon ve işbirliği sayesinde, piyasa sinyallerine etkin ve hızlı bir şekilde yanıt vermede sinerji yaratmalıdır.</p> <p>Paydaşlarla kaynak entegrasyonu sayesinde işletmeler ürün ve teknoloji yeniliği için kabiliyetler edinmelidir.</p> <p>Paydaşlarla işbirliği ve koordinasyon yoluyla işletmeler, yenilikçi stratejiler ve taktikler geliştirme yeteneğini geliştirmelidir.</p>
Performansın Değerlendirilmesi	<i>Pazarlama Performansı</i>	<p>İşletmeler pazar payında büyüme olup olmadığını ölçmelidir.</p> <p>İşletmeler satış hacminde artma olup olmadığını ölçmelidir.</p> <p>İşletmeler yeni müşteri elde etmede artma olup olmadığını ölçmelidir.</p> <p>İşletmeler müşteri tatmininde artış olup olmadığını ölçmelidir.</p>

SONUÇ YERİNE ÖNERİLER

İşletme yaşam döngüsünde sayısal performans göstergeleri bağlamında yükselişler ve/veya inişler olduğu dönemler yaşanmaktadır. İşletmelerin yeni pazarlarda faaliyetlerde bulunması bir yükseliş belirtisiyken, deprem gibi beklenmedik durumlar göstergelerde inişe neden olabilir. Deprem sonrası işletmelerin iniş sürecine girmemesi adına uyarlanabilir pazarlama kabiliyetini pazarlama performansı üzerindeki etkisini sağlayacak faaliyetleri öneren bir model geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bu model mevcut kurumsal zihniyetin uyarlanması, mevcut kabiliyetlerin sürekli gözden geçirilmesi, mevcut kabiliyetlerin uyarlanması ve/veya yeni kabiliyetlerin edinilmesi açısından işletme sahiplerine ya da yöneticilerine katkı sunabilir. Bu modelin işletme yöneticileri açısından katkısı üç başlık kapsamında ortaya konabilir. İlk olarak, işletme yöneticileri yeni bir kurumsal zihniyete kavuşma ve işletme sürekliliğini sağlayıcı altyapıyı edinme fırsatı bulabileceklerdir. İkinci olarak, işletme yöneticileri mevcut kabiliyetlerini gözden geçirme sayesinde pazardan ya da müşteri gerçeklerinden kopma olup olmadığını tespit edebileceklerdir. Son olarak da, azar ya da müşteri gerçeklerinden kopma var ise yeni kabiliyetler geliştirmeyi kolayca sağlayabileceklerdir.

Bu çalışma belirli kısıtlara da sahiptir. İlk olarak çalışma kapsamında bir model geliştirilmiş ve bu model deprem için uyarlanmıştır. Sonraki çalışmalarda farklı beklenmedik durumlar için de uyarlanabilir. İkinci olarak mevcut model sadece uyarlanabilir pazarlama kabiliyeti için yeniden değerlendirilmiş ve işletmelere faaliyet önerilerinde bulunulmuştur. Sonraki çalışmalarda örneğin inovasyon kabiliyeti ya da finans kabiliyeti için model yeniden ele alınabilir ve farklı faaliyet önerileri sunulabilir. Son olarak bu çalışmada ortaya konulan modelin ampirik uygulaması gerçekleştirilmemiştir. İlerleyen çalışmalarda modelin ampirik olarak değerlendirilmesi yapılabilir.

Kaynakça

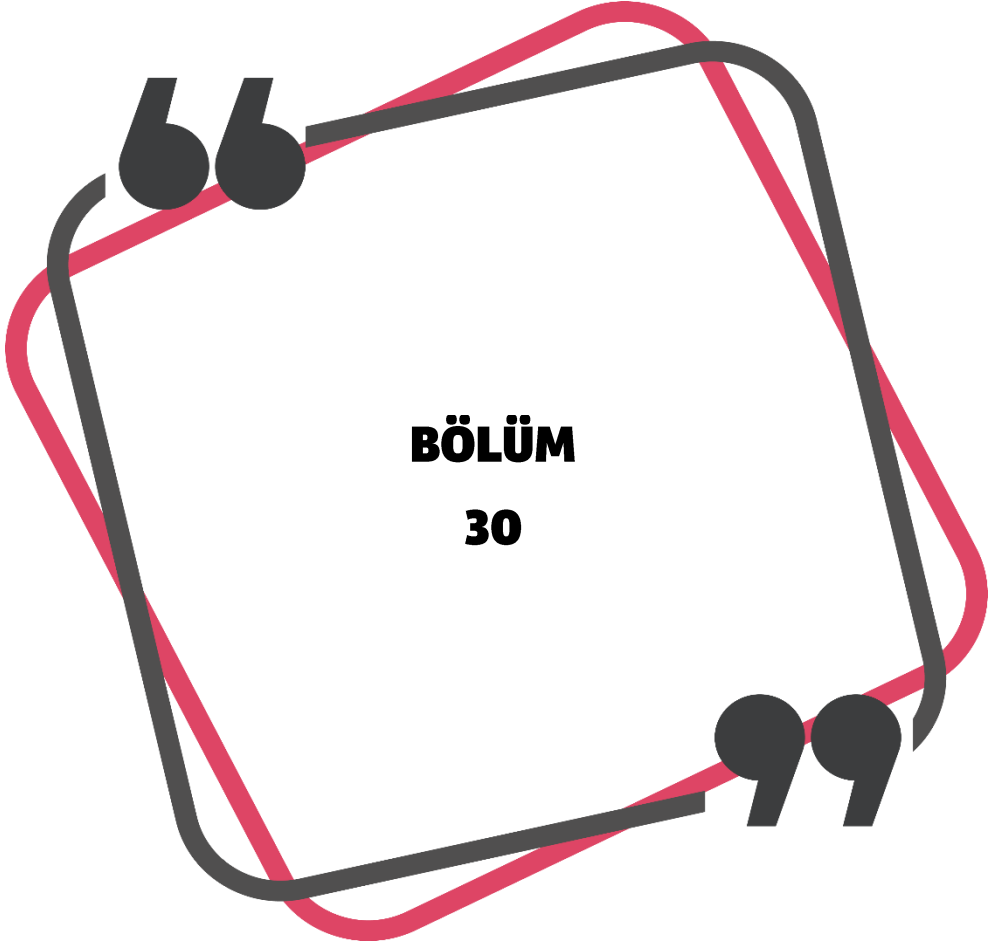
- Altun, F. (2018). Afetlerin ekonomik ve sosyal etkileri: Türkiye örneği üzerinden bir değerlendirme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Amit, R., & Schoemaker, P. J. (1993). Strategic assets and organizational rent. *Strategic Management Journal*, 14(1), 33-46.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
- Battisti, M., & Deakins, D. (2017). The relationship between dynamic capabilities, the firm's resource base and performance in a post-disaster environment. *International Small Business Journal*, 35(1), 78-98.
- Day, G. S. (2011). Closing the marketing capabilities gap. *Journal of Marketing*, 75(4), 183-195
- Day, G. S. (2022). Commentary on formulating strategy from the outside in. *Long Range Planning*, 55(4), 102160 in publishing process.
- Dutta, S., Narasimhan, O., & Rajiv, S. (1999). Success in high-technology markets: is marketing capability critical?". *Marketing Science*, 18(4), 547-568.
- Fang, E., & Zou, S. (2009). Antecedents and consequences of marketing dynamic capabilities in international joint ventures. *Journal of International Business Studies*, 40, 742-761.
- Grant, R. M. (1996). Prospering in dynamically-competitive environments: Organizational capability as knowledge integration. *Organization Science*, 7(4), 375-387.
- Grewal, R., & Tansuhaj, P. (2001). Building organizational capabilities for managing economic crisis: The role of market orientation and strategic flexibility. *Journal of Marketing*, 65(2), 67-80.
- Guo, H., Xu, H., Tang, C., Liu-Thompkins, Y., Guo, Z., & Dong, B. (2018). Comparing the impact of different marketing capabilities: Empirical evidence from B2B firms in China. *Journal of Business Research*, 93, 79-89.
- Hooley, G. J., Greenley, G. E., Cadogan, J. W., ve Fahy, J. (2005). The performance impact of marketing resources. *Journal of Business Research*, 58(1), 18-27

<http://www.koeri.boun.edu.tr>

<https://www.afad.gov.tr>

- Kahn, K. B., Maltz, E. N., & Mentzer, J. T. (2006). Demand collaboration: effects on knowledge creation, relationships, and supply chain performance. *Journal of Business Logistics*, 27(2), 191-221.
- Korcan, U. (2023), *Deprem ekonomiyi nasıl etkileyecek?*, 02.03.2023 tarihinde <https://www.dunya.com/kose-yazisi/deprem-ekonomiyi-nasil-etkileyecek/687081>Schrank adresinden alınmıştır.
- Mahto, R. V., Llanos-Contreras, O., & Hebles, M. (2022). Post-disaster recovery for family firms: The role of owner motivations, firm resources, and dynamic capabilities. *Journal of Business Research*, 145, 117-129.
- Marshall, M. I., & Schrank, H. L. (2014). Small business disaster recovery: a research framework. *Natural Hazards*, 72(2), 597-616.
- Martinelli, E., Tagliazucchi, G., & Marchi, G. (2018). The resilient retail entrepreneur: dynamic capabilities for facing natural disasters. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 24(7), 1222-1243.
- Newbert, S. L. (2008). Value, rareness, competitive advantage, and performance: a conceptual level empirical investigation of the resource based view of the firm. *Strategic Management Journal*, 29(7), 745-768.
- Papatya, N. (2007). *Kaynak Tabanlı Görüş: Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım*. Ankara: Asil Ya., B, 2.
- Quarantelli, E. L. (1999). The disaster recovery process: What we know and do not know from research. Erişim adresi: <https://udspace.udel.edu/server/api/core/bitstreams/a6c54b9f-a684-4aca-b830-d5d01ca8b5b7/content>
- Schrank, H. L., Marshall, M. I., Hall-Phillips, A., Wiatt, R. F., & Jones, N. E. (2013). Small-business demise and recovery after Katrina: rate of survival and demise. *Natural hazards*, 65, 2353-2374.
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533

- Vargo, S. L., & Lusch, R. F. (2008). From goods to service (s): Divergences and convergences of logics. *Industrial marketing management*, 37(3), 254-259.
- Vorhies, D. W., & Morgan, N. A. (2005). Benchmarking marketing capabilities for sustainable competitive advantage. *Journal of marketing*, 69(1), 80-94.
- Vorhies, D. W., Harker, M., & Rao, C. P. (1999). The capabilities and performance advantages of market-driven firms. *European journal of marketing*, 33(11/12), 1171-1202.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ: DOĞU CEPHESİ

Dr. Öğr. Üyesi Pakize ÇOBAN KARABULUT

Bitlis Eren Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-7379-306X

GİRİŞ

Osmanlı-Rus ilişkileri Osmanlı Devleti döneminden itibaren Kafkasya, Doğu Anadolu ve Boğazlar konuları üzerinden şekillenmiştir. Özellikle Rusya'nın geleneksel politikası olan Boğazlar'ı ve İstanbul'u ele geçirmek ve Akdeniz'e açılma politikalarından dolayı iki ülkenin ilişkileri çatışmalı bir süreç takip etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin de savaşa fiilen katıldığını açıklamasının ardından Rusya bu politikalarını gerçekleştirmek amacıyla İngiltere ve Fransa arasında Osmanlı'nın Anadolu ve Ortadoğu topraklarının paylaşılması amacıyla yapılan gizli anlaşmalara katılmıştır.

Türkiye'nin Kafkasya'daki ülke ve topluluklarla ilişkilerinin geliştirilmesi 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra bölgede meydana gelen oluşumlar itibariyle gündeme gelen şartlar nedeniyle de daha fazla önem kazanmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin ilgilenmek zorunda kaldığı Kafkasya, Doğu Anadolu Bölgesi'nin savunulması ve güvenliğinin sağlanması, Orta Asya ve İdil-Ural bölgesindeki Türk ve Müslüman ülke ve topluluklar ile ilişkilerinin güçlendirilmesi, çoğu Türk ve Müslüman olan, genel olarak Türkiye'ye yakınlık duyan bölge halkı ile sosyo-ekonomik ve politik ilişkiler kurulmasının temin edilmesi, stratejik yer altı zenginlikleri ve petrol yatakları nedeniyle ham madde ve pazar olanağı oluşturulması, Rusların güneye sıcak denizlere ulaşmasının engellenmesi ve Türkiye için tehdit olmaktan çıkartılması gibi konularda avantajlar sağlayabilecek bir bölgedir (Yanar, 2002: 76).

Kafkasya'da yaşayan toplulukların büyük bir kısmı Türk'tür. Tarihin en eski zamanlarından itibaren Kafkasya'da ve Anadolu'da yaşayan Türkler birbiri ile sürekli etkileşim halinde olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin Kafkasya ile tarihi, kültürel, etnik, dil ve din bağlarının devam etmesi büyük öneme sahiptir. Kafkasya bölgesi, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bir tampon bölge olarak önemini her zaman korumuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya; Osmanlı, Rusya, İngiltere ve Almanya gibi imparatorlukların mücadele ettiği bölgelerin başında gelmektedir. Osmanlı kuvvetlerine karşı üstün gelen Ruslar 16 Şubat 1916'da Erzurum'u, 18 Nisan'da ise Bayburt, Kelkit ve Trabzon'u işgal etmiştir (Okur ve Göktaş, 2016: 174).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Kafkas cephesinde bulunan Osmanlı ordusunun desteğiyle Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması Kafkasya'da Türk etkisinin Sovyet Rusya açısından önemle ele alınmasıyla sonuçlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da sosyal ve ekonomik sorunların artması, Çanakkale'de Türk savunmasının geçilemeyerek Rusya'ya askeri ve ekonomik yardımın yapılamaması halkın özellikle gıda sıkıntısını had safhaya ulaştırmıştır. Bu durum Bolşeviklerin Ekim 1917 tarihinde hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Hükümetin, Bolşevik yönetimine geçmesiyle birlikte yeni yönetim savaştan çekilme kararı almış, aynı zamanda savaş döneminde Osmanlı topraklarının paylaşıldığı gizli anlaşmaları açıklamıştır.

Bölgede bulunan Ermeniler de Türkiye açısından önemli bir unsur olarak yer almıştır. Özellikle Çarlık Rusya'da 1917 tarihinde Şubat İhtilali başladığında Kafkas Cephesi'nde, Trabzon-Erzincan-Van hattının doğusundaki araziler Rus işgali altındaydı. Ancak Çarlık Rusya'da Ekim 1917 tarihinde başlayan ihtilaller ile ortaya çıkan durum Kafkasları da etkilemiş, Kafkas Cephesi'ndeki askeri üstünlüğün Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne geçmesini sağlamıştır (Davison, 2004: 296).

Ancak Bolşevik İhtilali sonucu savaştan çekilen Ruslar, ilk önce 18 Aralık 1917'de Osmanlı ile Erzincan Mütarekesi'ni imzalamıştır. Ardından 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla 3 Nisan-26 Mayıs 1918 tarihleri arasında Bitlis, Van, Erzincan, Erzurum, Sarıkamış, Kars, Ardahan, Artvin, Batum ve Trabzon tekrar Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Erzincan Mütarekesi'nin hemen ardından Bolşevikler 11 Ocak 1918'de sözde "Türk Ermenistanı" kararnamesini yayımlamışlardır. Kararnamede Ermenilerden oluşan bir halk milisinin kurulması ve Moskova'dan atanan bir halk komiseri ile iş birliği gibi konular yer almıştır (Polat, 2019: 269-270).

Rusya'da, Şubat ve Ekim ihtilalleri ile yönetime gelen yeni hükümet Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilme kararı almıştır. Ancak savaş sırasında ele geçirdiği Türk topraklarını kolayca terk etme düşüncesinde olmayan Rusya, bu topraklarda etkinliğinin devamını sağlamak ve bu konuda Ermenilerden yararlanmak amacıyla kendi kontrolünde bulunan Ermenilere muhtariyet ve bağımsızlık vaadinde bulunmuştur. Rusya'nın bu vaadiyle Ermeniler, Kafkas Cephesi'nde büyük bir

Türk-Müslüman katliamı yapmıştır. İhtilal sonrası Rusların savaştan çekilmesi ve Rus askerlerinin cepheden ayrılmasıyla birlikte Osmanlı askeri birlikleri tarafından Ermenilerin, Doğu Anadolu ve Kafkaslarda Türklere yönelik yaptığı katliamları durdurmak için 12 Şubat 1918 tarihinde harekete geçilmiş ve Ermenilere karşı başarı sağlanmıştır (Karabekir, 2005: 211-212).

Tarihi Türk-Rus rekabetinin önemli çatışma alanlarından biri olan Kafkasya bölgesinde, Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan gelişmeler neticesinde Sovyet Rusya ile ilişkiler Osmanlı Devleti'nin ve daha sonraki dönemde TBMM'nin Batı Anadolu'da Yunanlılarla sürdürülen mücadelesi, Doğu'da Sevr Antlaşması'nın kabul ettirilmesi misyonuyla hareket eden Ermeniler ile yapılan mücadeleler çerçevesinde şekillenmiştir.

Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti'nin Türk dış politikasında Sovyet Rusya ile ilişkiler ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemde Ruslarla yürütülen dış politikada en önemli unsur doğrudan doğruya bağımsız iki hükümetin, kendileriyle ilgili amaçlarını koruma koşuluyla yürütülmüştür (Dedeoğlu, 2008: 157-158).

Millî Mücadele'nin Örgütlenmesi

Osmanlı Devleti'nin Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf'un 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalamasının ardından, Osmanlı topraklarında bulunan Arap nüfusun çoğunluğu İngiliz ya da Fransız denetimine geçmişti. Anlaşma koşulları ile Boğazlar, müttefiklerin denetimine açılmış, üstelik müttefiklerin güvenliğinin tehlikeye düşmesi durumunda Anadolu topraklarında daha fazla işgale izin verilmiştir. Ayrıca Osmanlı ordusu terhis edilecek, yalnızca sınır güvenliği ve iç güveniğin sağlanmasına yetecek kuvvetler bırakılacaktı (Aybars, 2006: 77-78).

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra ateşkes anlaşmasına aykırı olmasına rağmen müttefik savaş gemileri İstanbul açıklarına demirlemiş, müttefik yüksek komiseri İstanbul'a yerleşmiş ve İngiliz kuvvetleri Çanakkale'deki müstahkem mevkiileri işgal etmekle kalmamış, Türk ordu komutanlarının itirazlarına karşın, Musul vilayetinde de ilerlemeye başlamıştır. Ateşkes anlaşmasının imzalanmasının ardından devam eden işgaller ile Suriye ve Kilikya'da Fransız askeri birlikleri İngilizlerin yerini almış, çeşitli müttefik mütareke denetleme subayları ve askeri birlikleri de çeşitli Anadolu kentlerini işgal etmiştir. İngiliz askeri birlikleri, Çarlık Rusya'nın çöküşünün Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsız devletler olarak ortaya çıkmasına neden olduğu Transkafkasya'ya da işgallerine devam etmiştir. İngiliz işgal kuvvetlerinin

ateşkes anlaşmasına rağmen bölgede ilerlemeye devam etmesi nedeniyle Osmanlı orduları, bölgeyi korumaya devam etmek için 1918'de Bakü'ye kadar ilerlemiş olmasına rağmen, Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerinin Türkiye'yle birleşme kararı aldığı bu bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır (Davison, 2004: 286).

Osmanlı Devleti, ateşkes anlaşmasının imzalanmasının ardından Kafkaslardan çekilmek zorunda kalmış, yalnız Azerbaycan'ın Karabağ yöresinde 2.000 Osmanlı askeri bırakmıştır. Bu bölge stratejik konumu nedeniyle yabancı devletler için de çok önemliydi. Bu nedenle bölge, Osmanlı askeri varlığına rağmen İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri tarafından işgal altında tutulmaya devam edilmiştir. Bakü'de İngilizlerin de 2.000 askeri bulunmakta ve Bakü'deki bu İngiliz askerleri bölgede bulunan Ermenileri desteklemekteydi. İtalyanlar da Tiflis'teki durum incelemesinde yenilmelerinin kaçınılmaz olduğunu görmüştür. Bölgede bulunan yabancı devletler özellikle Ermenileri koruyup kollayarak Osmanlı toprakları ile ilgili amaçlarına ulaşma yoluna gitmiştir (Duru, 2001: 40-41).

İstanbul'da da Damat Ferit Paşa Kabinesi etkindi ve daha çok İngilizlere yakınlığı ile tanınıyordu. Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı askeri terhis edilmeye başlanmış, ateşkes anlaşmasının koşullarının İtilaf devletleri tarafından çiğnenmesi dahi halkın yıllardır devam eden savaşlardan yorgun ve bıkkın olması nedeniyle ilk zamanlarda Anadolu'da ciddi bir tepki ile karşılanmamıştı. Ancak 15 Mayıs 1919 tarihinde yaşanan gelişme ile Anadolu halkı, topraklarında başlayan işgalin fakına varmıştır. Bu tarihte Yunan askeri birlikleri itilaf devletlerine güvenerek Anadolu'yu işgal etmeye başlamıştır. Yunanistan'ın bu tavrı Anadolu'da ilk ulusal birliklerin kurulması ve işgale karşı başkaldırının da başlamasıyla sonuçlanmıştır (Belen, 1983: 57-59; Davison, 2004: 287).

Mustafa Kemal, Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasından dört gün sonra Anadolu'ya gelerek, İzmir'den başlayarak tüm Ege Bölgesi'ni kapsayan işgale karşı başkaldırının sistemli ve örgütlü bir yapı haline gelmesini sağlayan dönüşümü başlatmıştır (Özkaya, 1988: 72-73).

Ateşkes anlaşmasının ardından Anadolu'da işgallerin başlaması üzerine 3 Haziran 1919 tarihinde Anadolu'daki görevlilere Mustafa Kemal tarafından gönderilen bir telgrafta Türkiye'nin tam bağımsızlığa sahip olması gerektiği ve ülkede Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin azınlıklar lehine veda edilemeyeceği belirtilmiştir. Ağustos 1919 tarihinde ise yabancı ülkeler ile yapılan görüşmelerde kurulan ilişkilerin ulus adına ve kongre kararları doğrultusunda yürütüleceği ilan edilmiştir (Davison, 2004: 288).

Mustafa Kemal'in Samsun'a gelmesindeki ilk hedefi, Anadolu'nun bölünme tehlikesine ve başlayan işgallerle ilgili olarak halkı bilgilendirmek ve bu işgallere karşı bir askeri direniş örgütlemektir. Bu da birleşik ve ulusalcı bir otoritenin, Anadolu'da bir şekilde örgütlenmesinin sağlanmasını gerektiriyordu. Bu amaçla Havza'ya hareket etmiş ve burada 28 Haziran 1919 tarihinde yayınladığı Havza Genelgesi ile yurt bütünlüğünün korunmasına, milletin gösterdiği tepkinin sürekli olması gerektiğine ve milletin bağımsızlığına vurgu yapmıştır. Bu amacına ulaşmak için İstanbul'a geri dönme çağrılarını reddederek, askerlik görevinden istifa etmiştir. Temsil Heyeti Başkanı olarak yeni bir iç ve dış politika oluşturmuş, oluşturulan politika çerçevesinde özellikle yabancı devletlerle doğrudan temaslarda bulunmaya başlanmıştır (Aydemir, 2011: 26-27; Kili, 2008: 30-32).

Yabancı ülkelerle ilişkiler kurulmaya başlanmadan önce Erzurum'da 23 Temmuz-7 Ağustos 1919, diğeri Sivas'ta 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan iki ulusalcı kongre, yabancı devletlerle ilişkilerin kurulmasını sağlayan araçlar olmuştur. Erzurum Kongresi'nde sadece Doğu Anadolu Bölgesi'yle ilgili kararlar alınmasına rağmen Sivas Kongresi'nde alınan kararlar tüm Anadolu toprakları için geçerli olmuş ve bu kongrede Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyette de Mustafa Kemal, Temsil Heyeti Başkanı olarak seçilmiştir. Heyet başkanı olarak, heyet adına telgrafları imzalayıp, yabancı ülke temsilcileri ile temaslarda bulunmuştur (Dayı, 2003: 11-12; Sancaktar, 2020: 479).

4-11 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanan kongrede Erzurum Kongresi'nde de kabul edilen ve bundan sonra iç ve dış politikanın hangi koşullarda belirleneceğine dair kararlar alınmıştır. Alınan kararlara göre mütareke sınırları içindeki tüm Türk toprakları, hiçbir yabancı müdahaleye ve Yunan ya da Ermeni devletine izin verilmeyecek bölünmez bir bütün olarak kabul edilmiştir. Türk toprağı olarak kabul edilen bölge 30 Ekim 1918 tarihinde mütareke anlaşmasının imzalandığı tarihte sınır dahilinde kalan bölgedir. Ayrıca azınlıklara Osmanlı sisteminde devleti olumsuz etkileyen özel hakların da verilmeyeceği belirtilmiştir. Türkiye üzerinde hiçbir manda ya da himaye fikri kabul edilmeyecekti. Yabancı yardım ise emperyalist anlayıştan uzak ise kabul edileceği açıklanmıştır. Padişah ve halifeliğın korunması gerektiğinden bahsedilmesine rağmen asıl vurgu ulusun ya da halkın egemenliğine yapılmıştır (Bolluk, 2007: 23-24; Davison, 2004: 289).

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasını takip eden günlerde İstanbul'a işgal donanmasının gelmesi, meclis ve hükümet aleyhinde yaşanan olumsuz gelişmeler, meclisin kapanmasını gündeme getirmiştir. Vahdettin tarafından de ülke yönetiminde denetimsiz kalınmasının sağlanması ve II. Abdülhamit misali

merkeziyetçi bir otorite tesis edilmesi amacıyla 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan kapatılmıştır (Türkgeldi, 1984: 169; Gazel, 2022: 94).

Sivas Kongresi'nden sonra yapılan çalışmalar ve İstanbul'daki hükümete yapılan baskılar sonunda İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin toplanması kabul ettirilmiş ve yapılan seçimlerde Anadolu'dan da birçok ulusalcı temsilci İstanbul Hükümeti'nde yer almıştır. Yeni toplanan bu meclisteki mebuslar tarafından Ankara'da Mustafa Kemal ile görüşmeleri sonucunda oluşturulan Misak-ı Millî İstanbul'da Mebusan Meclisi'nde 28 Ocak 1920'de oy birliği ile kabul edilmiştir (Arslan, 2017: 112-114).

BMM'nin Açılması ve Sovyet Rusya İle İlişkiler

Misak-ı Millînin 28 Ocak 1920 tarihinde Mebusan Meclisi'nde kabul edilmesinin ardından İstanbul, Mart 1920 tarihinde itilaf devletleri tarafından resmi olarak işgal edilmiş ve bazı mebuslar da tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür. Bu durum meclisi işlemez bir hale getirmiş ve meclisin görevine padişah tarafından son verilmiştir (Kırkpınar, 2019: 40; Erdem, 2021: 1058).

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920 tarihinde yayınladığı “intihap hakkındaki tebliğ”inde yeni bir seçim yapılması gerektiğini belirtmiştir. Seçimlerin en geç 15 gün içinde, çoğunluğun Ankara'da bulunmasını sağlayacak şekilde tamamlanması kabul edilmiştir. 22 Nisan 1920 tarihli Tamim ise, 23 Nisan 1920 tarihi itibarıyla bütün mülki ve askeri makamlar ile milletin yetkili merciini Büyük Millet Meclisi (BMM) olacağını ilan etmiştir. Heyet-i Temsiliye'nin seçim talimatının akabinde Nisan 1919 tarihinde İstanbul mebusları Ankara'ya gelmek için harekete geçmiştir. Buna göre yeni meclis, Anadolu'nun işgal altında olduğu dikkate alınarak, imkânların elverdiği bölgelerde yapılan yeni seçimler sonucu seçilen mebuslar ile Meclis-i Mebusan'dan gelen mebusların bir araya gelmesiyle Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde açılmıştır (Tekin, 2020: 9; Çoker, 1994: 39).

Yeni meclis 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi adıyla toplanmıştır. Yeni meclis, padişahın müttefiklerin esiri olduğunu ve bu nedenle aldığı kararların geçersiz olduğunu kabul etmiştir. BMM'nin açılışının ertesi günü Mustafa Kemal meclis başkanı olarak seçilmiş ve meclisin kendi üyeleri arasından seçtiği icra vekilleri heyetine de başkanlık etmesi kabul edilmiştir. Ayrıca savaş ve barış kararlarının alınması, anlaşma imzalama ve yabancı diplomatları kabul etme yetkileri de meclise verilmiştir (Erdem, 2021: 1057).

BMM'nin, Ankara'da toplanmasıyla özellikle yeni hükümetin tanınmasını sağlamaya, dış yardım ya da savaş halinin sona erdirilmesini görüşmeye ve Misak-ı Milli'nin uygulanabilmesi için diplomatik ilişkiler ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. Bu amaçla dışişleri bakanlığı oluşturularak, Millî Mücadele'nin diplomatik yönüne de önem verilmiştir. Bu dönemde Ankara Hükümeti tarafından İtilaf Devletleri ile yürütülen mücadelede denge unsuru olarak, Çarlık Rusya'nın yayılmacı siyasetini ideolojik argümanlarla sürdüren, Sovyet Rusya ile görüşmelere başlanmıştır (Armaoğlu, 1991: 310; Gönübol ve Sar, 1997: 310).

Mustafa Kemal, dış politikada Birinci Dünya Savaşı sonrası durumun sağladığı tüm avantajları kullanma yoluna gitmiştir. Özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki politika farklılıklarını ve Batılı güçleri Sovyet Rusya'dan ayıran daha geniş uçurumu kullanmıştır. Mustafa Kemal ayrı ayrı zamanlarda ya da aynı anda hem Sovyet Rusya hem Batılı devletler ile pazarlığa girişmiştir. Bir taraftan kazandığı herhangi bir avantaj, diğer tarafla yaptığı görüşmelerdeki pazarlık gücünü arttırmıştır. Ulusalçılar tarafından baştan itibaren hedefleri, ağırlıklı olarak Türk karakterine sahip bölgelerin denetimi ve mutlak egemenliğiyle sınırlandırılmıştır. Bu hedeflerine ulaşmak için sahip olunan tüm olanaklar kullanılmıştır (Davison, 2004: 284).

1919-1920 döneminde yaşanan gelişmeler gerek Batılı devletler ile gerekse Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkilerin kurulmasını hızlandırmıştır. Ankara Hükümeti ile Moskova arasında ilişkilerin kurulması Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlamasına dayanmaktadır. Bolşevikler Anadolu'daki hareketi yakından izlemeye özen göstermiştir. Albay Buduyeni başkanlığındaki Sovyet heyeti Mustafa Kemal ile Havza'da görevli iken görüşmüştür. Bunun ardından Moskova tarafından Kafkas Bolşevik orduları başkumandanını Osmanlı Devleti'nin son durumunu incelemek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Komutan, İstanbul'daki Kuvayı Milliye ile ilişki kurmuş ve Türk ulusal haklarını tanıyacaklarını, destekleyeceklerini ve hızla yardıma başlayacaklarını bildirmiştir.

Mustafa Kemal, Ankara'da BMM açıldıktan hemen sonra, hükümet henüz kurulmadan, Lenin'e Anadolu'daki ulusal güçlerin "Emperyalist güçlere karşı, devrimci Rusya ile ortak amaç güttüğünü" bildiren bir mektup göndermiştir. Bu mektup doğmakta olan yeni Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilk resmi ilişkinin başlangıcı olmuştur (Nur, 2020: 7).

23 Nisan 1920'de Ankara'da BMM'nin açılmasıyla Millî Mücadele daha örgütlü ve tek merkezden yürütülme imkanına da sahip olmuştur. Bu süreçte özellikle Anadolu'nun işgaline karşı çıkılması amacıyla düzenli ordu birliklerinin oluşturulması için para ve askeri malzeme ihtiyacı bulunmaktaydı (Tellal, 2008:

166). Aynı zamanda BMM'nin açılmasıyla yabancı devletlerle olan ilişkilere verilen önem de artmaya başlamıştır. Bu süreçte uluslararası platformda büyük bir yalnızlık içinde işe başlayan BMM'nin ekonomik ve askeri destek araması ve bunun sonucunda o günün şartlarında dış yardım ve dayanaklar düşünülünce akla gelen tek isim Sovyetler Birliği ile olan yakınlığı ele alınmıştır (Akarşan, 1995: 470).

Türk Heyeti, Moskova'ya gitmeden önce 26 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal, Ankara Hükümeti adına Sovyet Dışişleri Sekreteri Çiçerin'e bir mektup yazarak ittifak önerisinde bulunmuştur. Mayıs 1920 tarihinde meclis tarafından Bekir Sami Bey'in başkanlığında Ankara'dan Moskova'ya ilk yurt dışı resmi heyeti gönderilmiştir. Bekir Sami Bey, Çerkez kökenli ve Abdülhamit devrinden itibaren önemli valilik görevlerinde bulunmuştur. Mustafa Kemal ile ilk temsil üyelerindendi. Mayıs 1920 tarihinde anlaşma için temaslarda bulunmak ve İstanbul'un İngiltere tarafından işgali karşısında destek sağlamak amacıyla Moskova'ya görevlendirilmiştir. Aynı tarihlerde gayri resmi Bolşevik ajanları ve propagandacıları Ankara'da ve diğer Anadolu kentlerinde ortaya çıkmaya başlamış ve söylemleri çok az kişi tarafından da olsa taraftar bulmuştur (Çini Şimşek, 2020: 38-39).

Sivas Kongresi toplanırken Çiçerin, çağrısını doğrudan "Türkiye'nin emekçileri ve köylüleri"ne hitaben tekrarlamış, İngiliz emperyalizmini ve İstanbul Hükümeti'ni eleştirmiş "toprak ağası paşalar" diye suçlamıştır. Mustafa Kemal'in ilgilendiği konu ise sınıf savaşı değil, bir ulusal kurtuluş mücadelesiydi. Bu nedenle Mustafa Kemal'e Çiçerin'in 2 Haziran 1920 tarihli yanıtı esas olarak "yabancı emperyalizme" karşı iş birliği etrafında oluşturulmuştu. Çiçerin ittifaktan ya da askeri yardımdan söz etmemekle birlikte derhal diplomatik ilişkilerin kurulmasını istemiştir. Misak-ı Milli ilkelerini kabul etmiş, fakat ilkeleri Sovyet Rusya'nın ihtiyaçlarına göre yorumlamıştı. Meclis'in Ermenistan, Kürdistan, Lazistan ve Batum vilayetlerinin kendi kaderlerine kendileri karar verebilecekleri kararına dikkat çekmiş ve Boğazlar sorunu için de Karadeniz'e kıyısı olan devletlerarasındaki konferansa sunulması önerisinde bulunmuştu. Mustafa Kemal bu taleplerden bir şekilde kaçınmayı başarmış, ancak Çiçerin'e gönderdiği yanıtta proleter kitleler gibi Bolşevik terimlerini de kullanmayı ihmal etmemiştir (Davison, 2004: 297).

Mustafa Kemal 20 Haziran 1920 tarihli bir mektubunda, Ermenilerin Türk bölgelerine gerçekleştirdiği saldırıların üzerinde durarak, yardım ve arabuluculuk talep etmiştir. Ancak henüz Bekir Sami Bey Moskova'dayken Rusya, Ermenistan ile bir anlaşma imzalayarak Türklerin kendilerine ait gördüğü, üstelik Türkiye ile

Rusya arasındaki kara yolunda Ermeni denetimini kabul etmiştir. Çiçerin daha sonra Türklerin Ermenistan'a toprak vermesini istemiştir. Bu talep Bekir Sami Bey'in görüşmelere ara vermesine neden olmuştur. Mustafa Kemal, komünistlerin amaçlarından şüphelenmiş, Çiçerin de her an yıkılabileceğini düşündüğü Türk Hükümeti ile bir anlaşma yapmak istememiştir (Davison, 2004: 298).

Ankara Hükümeti ve Ermenistan arasında yaşanan gerginlik nedeniyle kapanmış olan Türk-Rus karayolu da Bolşeviklerin Moskova'da bulunan Ermeni heyeti ile yaptığı görüşmeler ve arabuluculuk tekliflerinin kabul edilmesi sonucunda, 1 Temmuz 1920 tarihinde açılmış ve Moskova'da bulunan Halil Paşa Sovyet yardımlarıyla bu yoldan Anadolu'ya dönüş yapmıştı. Halil Paşa gelirken yanında Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in 2 Temmuz 1920 tarihli mektubunu da getirmiştir. Bu mektubunda Çiçerin iki ülkenin karşılıklı iyi ilişkilerini övmekte ve geleceğe ilişkin olumlu dileklerde bulunmuştur (Benhür, 2008: 280).

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet 19 Temmuz 1920 tarihinde resmi görüşmelerde bulunmak amacıyla Moskova'ya gitmiştir. Moskova'da temaslarına başlayan heyet, 24 Temmuz 1920 tarihinde Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin ile 14 Ağustos 1920 tarihinde ise V.İ. Lenin ile görüşme gerçekleştirmiştir. 24 Ağustos 1920 tarihinde Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet tarafından Moskova'da bir anlaşma taslağı ortaya çıkaracak kadar çok konuda anlaşmaya varılmış, ancak resmi imza Transkafkasya konusundaki ciddi sürtüşme nedeniyle yedi ay ertelenmiştir (Yıldız ve Benhür, 2019: 1381). Bu bölge Türk-Rus anlaşmazlıklarının merkezi durumundaydı. Bu nedenle bölge Ankara Hükümeti ve Sovyet Rusya arasında sürtüşmeye neden olmaktaydı. Bu sürtüşmeye karşın Çiçerin Ekim 1920'de Ankara'ya daha resmi bir heyet göndermiş ve Kasım 1920'de Büyük Millet Meclisi, Sovyet Rusya'da elçilik ve konsolosluk düzeyinde temsile izin vermiştir. Aralık 1920 tarihinde İngilizler askeri birliklerinin Batum dışında Transkafkasya bölgesinden çekilmesinden sonra Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya arasındaki temaslar da kolaylaşmıştır (Davison, 2004: 297-299).

Milli Mücadele’de Doğu Cephesi

Sevr Anlaşması’nın Osmanlı Devleti tarafından imzalandığı süreçte anlaşmada bağımsız bir Ermenistan ve özerk bir Kürdistan’dan bahsetmesi, aynı dönemde Moskova’yla Ermenistan nedeniyle görüşmelerin tıkanması nedeniyle Kazım Karabekir Eylül 1920 tarihinde Erzurum’dan hareket ederek altı hafta da Kars üzerinden Gümrü’ye kadar ilerlemiştir. Moskova’nın Ermenistan hükümeti içinde etkin olması sonucu Türklerin daha fazla ilerlemesine engel olmak için Türklerle barış yapılmıştır. 2 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Anlaşması Ankara Hükümeti’nin ilk uluslararası anlaşmasıdır. Bu anlaşma, Kars ilini Türk denetimine vermiş ve böylece Rusya ile doğrudan karayolu bağlantısını olası kılmıştır. Anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Bekir Sami Bey ve Yusuf Kemal Bey askıya alınan görüşmeleri sonuçlandırmak için Moskova’ya gitmiştir (Boy, 2018: 555).

Doğu cephesinde Sovyet Rusya ile Gümrü Antlaşması’nın imzalanmasının ardından Osmanlı Devleti’nin eski Harbiye Nazırı Enver Paşa Moskova’da ortaya çıkmış, Mustafa Kemal’in Millî Mücadele lideri olarak gözden düşmesi ve kendi projelerine Sovyetlerin desteğini sağlamak için harekete geçmiştir. İngiltere’ye karşı Mustafa Kemal’in desteğini kaybetmek istemeyen Bolşevikler, aynı zamanda Enver Paşa’nın Panturancı görüşlerinden de rahatsızdı. Ayrıca Komintern’in Asya Müslümanlarına egemen olma isteği Kazım Karabekir’in Ermenistan harekâtının başladığı süreçte Bakü’de toplanan Doğu Halkları Kongresi’nde dile getirilmişti. Bu kongrede ayrıca Mustafa Kemal’in başında bulunduğu hareketin bir komünist hareket olmadığını bildiklerini, buna rağmen Sovyetlerin Mustafa Kemal’i desteklediği dile getirilmiştir (Aslan, 2002: 25-26; Davison, 2004: 305-302).

Bekir Sami Bey’in yerine Hariciye Vekâleti’ne atanan Yusuf Kemal Bey, 1921 yılında Moskova’ya giderek bir anlaşma imzalamıştır. Bu Türk-Rus anlaşması 1921 yılı başlarında Menşevik Gürcistan’ın denetimi altında bulunan Batum üzerine yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle bozulma tehlikesi taşımıştır.

Bolşevik birlikleri Transkafkasya’da Sovyet olmayan son Transkafkas devleti olan Gürcistan’a ilerlerken, Ankara’da ultimatomla Gürcistan’dan toprak talebinde bulunmuştur. Ankara’daki Rus elçisi Medivani, kente Türklerin girmesine izin vermiştir. Bunun üzerine Kazım Karabekir’in komutasında bulunan Türk birlikleri ciddi çatışmaların önlendiği Kızıl ordu birlikleri gelmeden bir hafta önce 11 Mart 1921 tarihinde kente girmiştir. Yaşanan bu olay her iki hükümet tarafından uzlaşmayla sonuçlanmıştır. Çıçerin ile Yusuf Kemal Bey tarafından 16 Mart

1921 tarihinde imzalanan Moskova Anlaşması'nda bu durum da yer almıştır (Davison, 2004: 305-306; Öztürk, 2004: 239-242).

Çicerin açısından Moskova Anlaşması, İngiltere karşıtı dostlar edinme hareketinin bir halkasıydı. Ankara Hükümeti için ise bu anlaşma büyük bir zafer olarak kabul edilmişti, çünkü anlaşma avantajlı ve istikrarlı bir doğu sınırı sağlamış ve hükümetin Batı karşısındaki pazarlık gücünü arttırmıştır. Yusuf Kemal Bey, geniş yerel özerklikler ve Türk malları için serbest geçiş karşılığında Batum'u Sovyet Gürcistan'a bırakmak zorunda kalmış, karşılığında Kars ve Ardahan da Türkiye'ye bırakılmıştır. Azerbaycan'ın bölünmez bir parçası olan Nahçıvan bölgesi Azerbaycan'a verilmiştir. Bu anlaşma ile Ankara Hükümeti ve Sovyet Rusya tarafından, Nahçıvan'ın sınırları çizilmiş ve güvence altına alınmıştır. Diğer önemli husus ise Nahçıvan'a Azerbaycan himayesi altında otonom bölge statüsü tanınmıştır. Çicerin Misak-ı Milli'yi kabul etmiş ve Sovyet Rusya'nın Ankara Hükümeti ile ilgili Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmeyen hiçbir uluslararası anlaşmayı tanımayacağı sözünü vermişti. Her iki taraf da diğerine dayatılan anlaşmaları tanınamayı kabul etmiştir (Askeroğlu Arslan, 2015: 7-10).

Moskova Anlaşması'yla Ankara Hükümeti ve Misak-ı Milli resmi olarak Sovyetler tarafından tanınmıştır. Ayrıca bu anlaşmasının sekizinci maddesinde her iki taraf da topraklarında diğerini devirmeyi amaçlayan gruplara izin vermeyecekti. Moskova için bu durum ülkede yaşayan Türkleri etkileyecek olan Panturancı yaklaşımdı, Ankara için ise Anadolu ve Kafkaslarda yapılacak Bolşevik girişimlerdi. Propaganda etkinliklerine karşı ise bir madde konulmamıştı. Komünist propaganda Anadolu'da denenmiş ve başarılı olmamıştır (Topal, 2018: 324). Mustafa Kemal bu propagandaların etkili olmasını önlediği için 1921 yılındaki Üçüncü Komitern Kongresi'nde ve 1922 yılında düzenlenen İkinci Komünist İşçi Sendikaları Kongresi'nde eleştirilmiştir. Bu ideolojik sürtüşmeye rağmen Moskova, Ankara Hükümeti'ne askeri malzeme sevkiyatına devam etmiştir (Davison, 2004: 307).

Moskova Anlaşması imzalandıktan kısa bir süre sonra Yunan ordusu karşısında İnönü'de kazanılan ikinci zafer, İstanbul'daki yüksek komiserleri Türk-Yunan mücadelesinde tarafsızlığını ilan etmeye ve her iki tarafın da Boğazlar bölgesine girmesinin yasaklamasına neden olmuştur. Bu dönemde barış yolundaki tek hareket, müttefiklerden gelen arabuluculuk önerisiydi. Fakat bu öneri Yunan kralı tarafından İtalya ve Fransa'nın Türk tarafına geçtiği öne sürülerek reddedilmiş, Temmuz 1921 tarihinde de Yunan ordusu Ankara'ya doğru yeni bir harekât başlatmıştır (Kayıran, 1989: 643-644).

Sakarya Meydan Muharebesi'nin başarıyla sonuçlanması Fransa ile 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasına zemin hazırlamış ve anlaşma da Türk diplomasisi için Moskova Anlaşması kadar büyük bir zafer olmuştur. Bu anlaşma, Türkiye'nin güneyde Irak'a kadar topraklarını güvence altına aldığı gibi Fransızları, dolayısıyla İtalyanları Yunanistan'dan koparmıştır. Anlaşmanın en önemli sonuçlarında bir diğeri ise Afganistan ve Sovyet Rusya'dan sonra Fransa'nın da Ankara Hükümeti'ni tanımış olmasıdır. Bir başka önemli konu da anlaşmanın yedinci maddesiyle İskenderun'a özel bir yönetim tanınması ve bu vilayetin Türkiye'nin uzantısı olduğunun Fransa tarafından kabul edilmesidir (Kili, 2008: 131-134).

Ankara İtilafnamesi'ne göre Fransa ile Ankara Hükümeti arasındaki çatışmalara son verilmesi ve Sevr Anlaşması'nda çizilen hattın Kilikya'yla Bağdat demiryolunu İskenderun'da bırakacak şekilde gözden geçirilmesi kabul edilmiştir. Demiryolundan yararlanma konusunda her iki ülke eşit haklara sahip olacaktır. Türkçe'nin resmi dil olduğu özel bir rejim garantisi ve Franklin-Bouillon'un Türk bayrağını da içeren yerel bir bayrak için çaba sarf etme sözleri karşılığında İskenderun Suriye'ye bırakılmıştır. Bu anlaşmayla Ankara Hükümeti, Büyük Millet Meclisi'nin Fransa tarafından tanınmasını ve Sevr Anlaşması'nın iki taraflı olarak gözden geçirilmesini sağlamıştır. Yapılan anlaşmayla birlikte Güney Cephesi kapatılarak bu cephede bulunan askerler Batı cephesine kaydırılmış ve Fransa'dan önemli miktarda askeri malzeme alınmıştır (Turan, 1998, 222).

Mustafa Kemal'in Fransa ile barış yapma başarısı yalnız İngilizleri değil, Rusları da endişelendirmiştir. Rusya bunun üzerine Enver Paşa'yı, Ankara rejimini zayıflatmak ve devirmek için bir Transkafkasya ülkesi üzerinde harekete geçirme tehdidinde bulunmuş, ancak bu tehdide Mustafa Kemal ödün vermemiştir. Aynı zamanda İngiltere ile de barış yapılmadığı sürece Fransa ile görüşmelerde elde edilen başarılar Sovyet Rusya'nın gözündeki prestijini arttırmıştır. Sakarya Zaferi'nden sonra ve Franklin-Bouillon Anlaşması'nın sağlanmasından yalnızca bir hafta önce Kazım Karabekir, Ankara Hükümeti adına Sovyet Rusya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile 13 Ekim 1921 tarihinde Kars Anlaşması'nı imzalamıştır. Moskova Anlaşması örnek alınarak hazırlanan bu anlaşma, Rus baskısı altındaki Transkafkasya Cumhuriyetlerinin, Türkiye'nin doğu sınırını resmen onaylaması anlamına geliyordu ve taraflar arasında bir dostluk beyanını içermektedir (Erat, 2017: 114-117; Davison, 2004: 310).

. Ukrayna Sovyet'i Merkez Yürütme Kurulu üyelerinden ve Halk Komiserlerinden, Ukrayna ve Kırım'daki Kızıl ordularının başkomutanı M. Frunze'nin, Uk-

rayna Sovyet Hükümeti ile B.M.M hükümeti arasında bir dostluk anlaşması yapmak üzere 13 Aralık 1921'de Ankara'ya gelmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinin en yüksek noktasını simgelemiştir. 2 Ocak 1922 tarihinde Kars Anlaşması'nın benzeri bir Türkiye-Ukrayna Anlaşması imzalanmıştır. Frunze aynı zamanda Mustafa Kemal'in Sakarya Zaferi'nden sonra talep ettiği askeri malzemenin Ankara'ya gönderilmesini de sağlamış ve Yunan ordusuna karşı yürütülen harekâta askeri danışmanlık önermiştir. Frunze'nin üç haftalık görevi sona erer ermez, Moskova'dan yeni elçi olan Aralof gelmiş hem Ankara'da hem de Mustafa Kemal ile çıktığı cephe gezisinde çok iyi karşılanmıştır (Cihangir, 2005: 78-82; Davison, 2004: 310).

1922 yılında Büyük Taarruz'un başarı ile sonuçlanması ile ilk önce Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalanmış, ardından Lozan Konferansı'nda Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanması için bir araya gelinmiştir. Lozan görüşmeleri uzun tartışmaların ve çok çetin görüşmelerin sonunda imzalanabilmiştir. Bunun en önemli nedeni, konferansta konuşulacak konuların sadece dört yıl süren Ulusal Kurtuluş Savaşı ile ilgili değil, yüzyılların hesabı, Osmanlı Devleti'nin bıraktığı ve Türk ulusunu her alanda bağlayan sorunların bu konferansta görüşülüp, sonuca bağlanacak olmasıydı (Kili, 2008: 141).

Lozan Barış Konferansı'nda konuşulacak ana konuların başında Boğazlar ve İstanbul konusu gelmekteydi. Ankara Hükümeti, konferansta Batılı devletler ile Sovyet Rusya arasında dengeyi sağlamaya ve her iki tarafı birbirine karşı kullanmaya çalışmıştır. Konferans'ın ilk döneminde Çicerin ile hemen hemen her gün görüşülmüş, özellikle Boğazlar konusunda sürekli fikir alışverişi içinde olunmuştur. Çicerin, Karadeniz'i diğer tüm güçlere kapatabilmek için Boğazların denetiminin tamamen Türklere verilmesini talep etmiş, fakat diğer devletlerin daha ağır basması nedeniyle Boğazlar konusunda askerden arındırılarak uluslararası denetime tabi bir kurumun varlığı kabul edilmiştir. Bu şekilde karara varılması Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini zayıflatmış olmasına rağmen Boğazlarda Sovyet Rusya'nın etkin olduğu bir yapıdan kaçınılmış ve Rusya'ya bağımlı bir politika izlenmesi de engellenmiştir. Lozan Barış Antlaşması'na Sovyet Rusya yalnız boğazlar ile ilgili metni imzalamıştır (Mumcu, 1981: 101; Davison, 2004: 322).

SONUÇ

1919-1922 dönemi Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde kurtuluş mücadelesinin verildiği dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde BMM'nin Sovyet Hükümeti ile ilişkilerinde Kafkasya politikası önemli bir yer teşkil etmiştir. İki hükümet arasında dış politika ilişkileri özellikle Misak-ı Milli çerçevesinde bir seyir takip etmiştir. Kars, Ardahan ve Batum'un ele geçirilmesi ve Türklere yönelik Ermeni işgallerinin önlenmesi ilk amaç olarak belirlenmiştir. Anadolu topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği bir ortamda emperyalizmle mücadele sürecinde Bolşeviklerle ortak bir noktada bulunulduğu kabul edilerek, Bolşevizmin ideolojik boyutlarından kaçınılarak, Bolşeviklerden gelecek yardım için Kafkasya yolu açık tutulmuştur.

Türkiye'nin Lozan Barış Anlaşması öncesi Kafkasya bölgesinde üssü Azerbaycan olmuştur. Bu konuda bölgenin Türk İslam yapısı en büyük payı teşkil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 1917 Ekim Devrimi ile Sovyetlerin Doğu Anadolu ve Kafkasya'dan çekilmesi, hemen ardından bu bölgelerin Ermeniler tarafından işgal edilmesinden dolayı savaşın devam ettiği dönemde Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye müdahale etmesine neden olmuştur.

Anadolu'da Millî Mücadele hareketi başladığında Anadolu'nun dört bir yanının işgal altında olması ve Batı'nın emperyalizmi karşısında yalnız kalınması, Ankara Hükümeti'nin Sovyet Hükümeti'ne yaklaşmasına zemin hazırlamıştır. Diğer yandan ihtilalin ideolojisini yayma düşüncesinde olan Bolşevikler, bu amaçlarını gerçekleştirmek için komşularıyla emperyalizme karşı birlik içinde hareket etme çabası içine girmiştir. Sovyet Rusya tarafından Anadolu'da Türkler tarafından başlatılan Millî Mücadeleye bu amaçla destek verilmiştir.

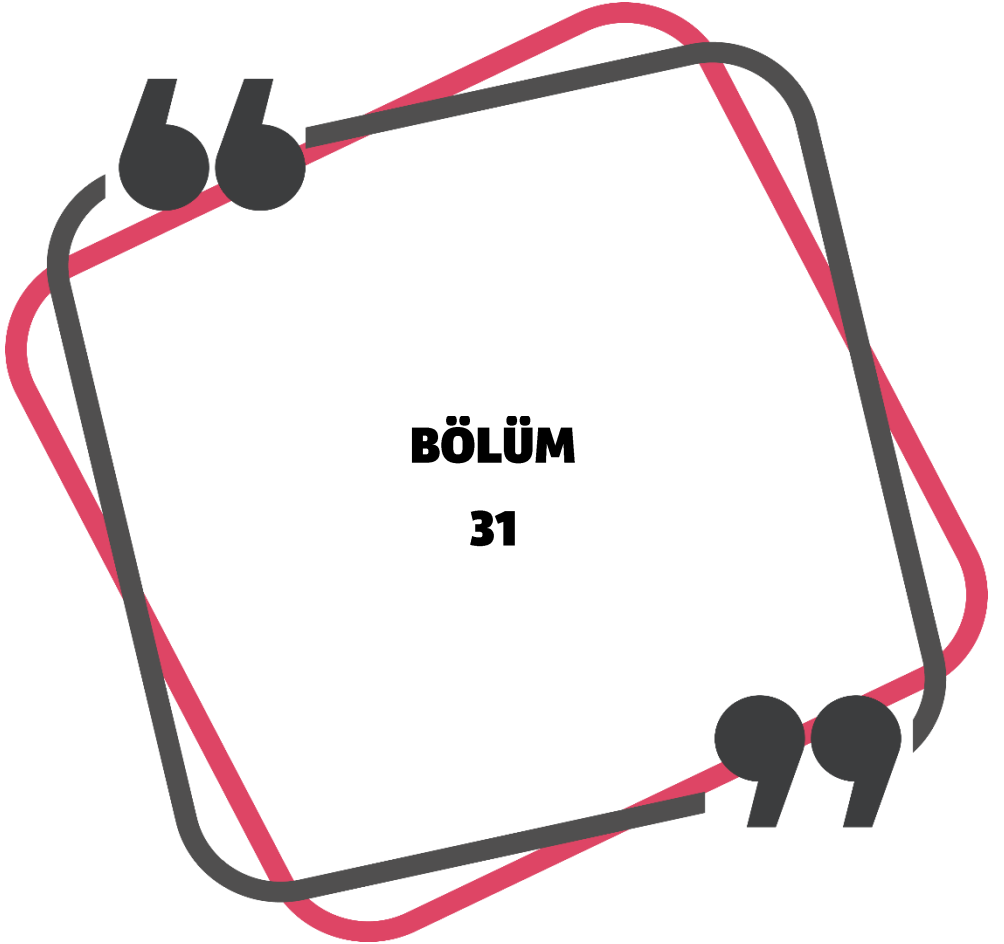
Ankara Hükümeti'nin ve Sovyet Rusya'nın birbirini desteklemesinin ortak çıkarları açısından uygun olması, Ankara Hükümeti'nin Sovyetlerle ve buna bağlı olarak Kafkas ülkeleriyle özellikle Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenilerle sıcak temaslarda bulunmasıyla sonuçlanmıştır. Millî Mücadele döneminde Sovyet Rusya ile ilişkilerin başarılı şekilde yürütülmesinde ve Doğu cephesinde Mustafa Kemal'in akılcı ve tutarlı Kafkasya politikası ile etkili sonuçlar elde edilmesi sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. (1991). *20. YY. Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Arslan, O. (2017). *Milli Sınırların Belirlenmesinde Misak-ı Millînin Rolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Askeroğlu Arslan, A. (2015). Moskova Anlaşması ve Türkiye'nin Kuzey-Doğu Sınırı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 1-20.
- Aybars, E. (2006). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*. İzmir: Zeus Kitabevi,
- Aydemir, Ş. S. (2011). *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*. C. 2, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Belen, F. (1983). *Türk Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Benhür, Ç. (2008). 1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 277-313.
- Bolluk, H. (2007). *Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi Hâkimiyeti Milliye Yazıları*. İstanbul: Kaynak Yayınları,
- Boy, A. (2018). Gümrü-Moskova-Kars Antlaşmaları Kapsamında Muhacir ve Mülteci Problemi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (4), 551-575.
- Cihangir, E. (2005). *Aralof'un Hatıralarında Atatürk ve Türkiye*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Çoker, F. (1994). *Türk Parlamento Tarihi*. C.1, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Davison, R. H. (2004). *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Dayı, S. E. (2003). Erzurum Kongresi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Atatürk Dergisi*, 3 (4), 1-17.
- Dedeoğlu, Ö. (Haz.) (2008). *Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşımızın Zor Yıllarında Yaptığı Gizli Oturum Konuşmaları*. İstanbul: Kastaş Yayınları,
- Duru, O. (2001). *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Erat, M.(2017). *Türk-Ermeni İlişkileri (1918-1923)*. İstanbul: Paradigm Akademi Yayınları.
- Erdem, U. (2021). Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (29), 1055-1068.
- Gazel, A. A. (2022). Osmanlı Devleti'nde Parlamento Fesihleri (1877-1920). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (35), 67-101.
- Gönlübol, M. ve Sarı, C. (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,
- Karabekir, K. (2005). *Soykırım Yalanı Ermeni Mezalimi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kayıran, M. (1989). Tekalif-İ Milliye Emirleri ve Uygulanışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5 (15), 639-664.
- Kırkpınar, N. (2019). Millî Mücadele Yıllarında Bolşevizm Propagandası ve Anadolu Basını 1919-1922. *Anasay Dergisi*, (9), 29-72.
- Kili, S. (2008). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mumcu, A. (1981). *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi.
- Nur, R. (2020). *Millî Mücadele'de Sovyet Rusya Altınları*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Okur, M. ve Göktaş, S. (2016). Birinci Dünya Savaşı'nda Bayburt'un İşgali ve Göç. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 11 (22), 173-184.
- Özkaya, Y. (1988). İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1 (1), 65-74.
- Öztürk, İ. S. (Haz.) (2004). *Birinci TBMM'nin Gizli Oturumlarında Atatürk'ün Konuşmaları*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları,
- Sancaktar, F. M. (2020). Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) Delegelerine Dair Bazı Tespitler. *Tarih Dergisi*, (71), 473-496.
- Şimşek, D. Ç. (2020). Yeni Dünya Düzeninde Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası. *Mavi Atlas Dergisi*, 8 (1), 28-43.

- Tekin, Y. (Ed.) (2020). *Yüzüncü Yılında Tbm Oluşumu Çalışma Şartları ve İşlevleri*. C. 1, Ankara: TBMM Basımevi.
- Tellal, E. (2008). *Türk Dış Politikası*. Baskın Oran (Ed.), C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topal, Ç. Türk-Rus İlişkileri Ve Moskova Anlaşması. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4 (6), 313-330.
- Turan, Ş. (1998). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Türkgeldi, A. F. (1984). *Görüp İşittiklerim*. Ankara: TTK Yayınları.
- Yanar, S. (2002). *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*. İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayınları.
- Yıldız, M. S. ve Çağatay, B. (2019). Türk-Sovyet İlişkileri Bağlamında Litvinov'un 1931 Türkiye Ziyareti. *9. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler Kitabı*. C. 3, Amasya: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1375-1399.

TEKNOLOJİ KULLANIM SEVİYESİNİN İŞLETME PERFORMANSINA ETKİSİNİN ÇKKV YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Hüseyin ŞENKAYAS

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-9533-9853

Öğr. Gör. Elif BİLGE VARİŞ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

ORCID:0000-0002-6470-6374

GİRİŞ

İşletmeler açısından teknoloji kullanımı giderek daha hayati hale gelmektedir. Özellikle imalat işletmelerinde teknoloji kullanımı ile daha verimli sonuçlar elde edilmektedir. Teknolojiyi etkin kullanan üretim tesislerinde kalite ve rekabet gücü artmakta ve maliyetler düşmektedir.

Endüstride gerçekleşmiş olan sanayi devrimlerinden ilki buhar gücü ile üretim yapılan birinci sanayi devrimidir. Sonrasında elektrik gücü ve seri üretim yapılan ikinci sanayi devimi gerçekleşmiştir. Üçüncü sanayi devriminde bilişim teknolojilerinin kullanılmasıyla üretim daha da otomatikleştirilmiştir. Sanayi devriminin dördüncüsü olan 4.0 ise Almanya’da 2011 yılında ortaya çıkmıştır (Terzi, Gür & Eren:2020;512) İlk üç sanayi devriminin merkez noktası ekonomi ve üretim olurken, Endüstri 4.0’ da ekonomi yanında yaşam tarzı ve alışkanlıklarında etkilendiği görülmektedir. Fakat yine de en önemli değişim üretim alanında gerçekleşmiştir (Kökümer 2018:1)

Yaşamın her alanında karar verme ve seçme problemleri ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Karar verme bir süreç olup, mevcut alternatifler içinden en uygun olanın seçilmesini kapsamaktadır (Terzi, Gür & Eren:2020;512). ÇKKV yöntemleri sıralama, seçim gibi pekçok problemin çözümlenmesinde kullanılmaktadır.

Bu çalışmada teknoloji kullanım seviyesinin işletme performansına olan etkisi ele alınmıştır. Teknoloji kullanım seviyesini ölçmek için endüstri 4.0 teknolojileri yazın taraması ile kriter olarak belirlenmiş, kriterlerin önem ağırlıkları Entropi yöntemi ile bulunmuştur. Bu problemde ele alınan kriterler , Nesnelerin İnterneti-

İot, Bulut, Yapay Zeka, Siber Güvenlik, Akıllı Robotlar, Üç D Yazıcılar Büyük Veri ve Simülasyon olmak üzere sekiz tanedir. Ulaşılan kriter ağırlıkları ışığında en uygun işletmeyi seçmek için Vikor yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada 5 alternatif işletme ve sekiz kriter kullanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak Endüstri 4.0 kavramına yer verilmiş ve araştırmada ele alınan endüstri 4.0 teknolojileri açıklanmıştır. İkinci bölüm Entropi ve Vikor yöntemlerin açıklandığı bölümdür. Üçüncü bölümde değerlendirme yapmak için kullanılan yöntemlerinin uygulama ve sonuç kısmı yer almaktadır.

ENDÜSTRİ 4.0 KAVRAMI

Endüstri 4.0, ilk olarak Almanya'da (2011) ortaya çıkmıştır. 'Endüstri 4.0' terimi değer zincirinin yeniden düzenlenmesiyle ilgili bir dizi teknolojiyi içeren bir sanayi devrimidir (Sassi vd, 2021:821).

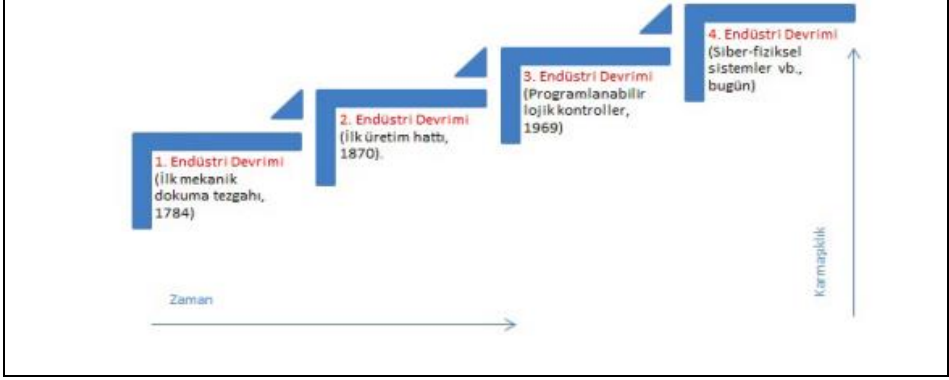
Dünya çapında geniş bir çerçevede ele alınmaya başlanan 4. Sanayi devrimi yalnızca üretim sistemleri boyutunda değerlendirilemeyecek kadar derin görülmektedir ve ekonomik, sosya ve siyasal alanda da ele alınmaktadır (Soylu, 2018:44). Bu sebeple öncelikle Endüstri 4.0 kavramının gelişim aşamalarından bahsetmek yerinde olacaktır.

Endüstri devrimlerinden ilki (Endüstri 1.0), üretim aşamasında su ve buhar gücünün kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır (Banger, 2016). 18.yy sonlarında, İngiltere'de bir çok teknolojik gelişme meydana gelmiş, bu gelişmeler üretim süreçlerinin atölyeden fabrikaya, parça başı üretimden yığın üretime geçmelerine sebep olmuştur. Bu aşmada buharla çalışan makinalar üretilmiştir. (Soylu, 2018:44).

İkinci endüstri devrimi (Endüstri 2.0), elektrik enerjisi ile imalat yaparak kitlesel üretime ağırlık verilmesi ile ortaya çıkmıştır (Banger, 2016). 19 yy ortalarında, fabrikaların üretim hatlarında ilk kez elektrik kullanılmaya başlanmıştır. (Soylu, 2018:44). Henry Ford'un geliştirip otomotiv sektöründe uygulamış olduğu üretim bandı, seri üretimde büyük bir etki oluşturmuştur. Ürün standartlığı, kitlesel üretim ve maliyette düşüğe dayalı bu model yıllarca güncel kalmış ve (Endüstri 2.0) olarak adlandırılmıştır (Alçın, 2016:20).

Üçüncü endüstri devrimi (Endüstri 3.0) ise mikroişlemcilerin ve bilgisayarların üretim sistemlerinde kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır (Banger,2016). Programlanabilir makinalar 1970'lerde ilk kez gündeme gelerek endüstride yeni bir dönemin habercisi olmuştur.

Dördüncü sanayi devriminin ortaya çıkmasında bilişim teknolojilerindeki gelişmeler etkili olmuştur. 21. yy başlarında, internetin yaygın kullanımı ve yazılım konusundaki ilerlemeler akıllı sistemlerin gelişimini sağlamıştır. Bu aşamada fiziksel ve dijital sistemler arasında bağlantıyı kurup, üretimi insansız şekilde gerçekleştiren yeni üretim sistemlerine, Endüstri 4.0 adı verilmektedir (Soylu, 2018:44). Endüstri 4.0'a ait gelişmeler imalatta büyük etki yapmıştır (Stock ve Seliger, 2016). Endüstri 4.0'da temel hedef, daha yüksek operasyonel etkinliğe, daha yüksek otomasyona ve üretkenliğe erişmektir (Lu, 2017; Toker 2018:52).

Şekil 1: Sanayi Devrimi Aşamaları (Gabriel ve Pessl, 2016).

Sanayi devrimlerinin ilkinden bu zamana kadar gerek üretim şekil ve miktarında gerekse teknoloji ile birlikte yaşam biçimlerinde kayda değer değişimler meydana gelmiştir. Diğer endüstri devrimlerine göre farklı olarak Endüstri 4.0, internet ve bilişim teknolojisi sayesinde bilgilerin dünya çapında eşzamanlı olarak paylaşılmasını sağlamıştır. Büyük işletmelerin üretim sistemlerindeki gelişmeler, önceki endüstri donemi içerisinde değerlendirilemeyecek kadar radikalleşmiş, ve ayrı bir devrim olarak adlandırılma ihtiyacı duyulmuştur (Köküner 2018: 10).

Endüstri 4.0. akıllı fabrika şeklinde nitelendirilebilen yapılar ortaya koyabilmek için, imalat teknolojileri üzerinde özellikle otomasyon ve veri değişimi sahalarında, nesnelerin internetini, siber yapıları ve bulut bilişim sistemlerini mevcut şartlara uyarlamak şeklinde tanımlanabilir (Kagerman vd 2013).

Çalışmada Kullanılan Endüstri 4.0 Teknolojileri

1. **Nesnelerin interneti (IoT) :** İnsanın dokunuşu ve veri girmesine ihtiyaç olmadan, makinelerin aralarında verileri toplayıp karar verdiği bir ağ yapısıdır(Conti vd, 2017). Farklı bir adlandırma ile machine-to-machine (M2M) şeklinde kullanılmaktadır (Aktaş vd. 2016:43). Kısaca akıllı cihazların birbirini algılayan nesnelere aracılığıyla akıllı bağlantısı olarak tanımlanabilir (Ercan T., Kutay M. 2016: 599) (Sassi vd, 2021:824). Örneğin; August akıllı kilit.
2. **Bulut:** Bulut bilişimi, herhangi bir kurulum gerektirmeyen dijital cihazlarda her zaman kullanılabilen, web tabanlı uygulamalarla kolaylık sağlayan internet kaynaklı çevrimiçi depolama hizmetidir (Bayuk M.N. & Demir B.N. 2019:784), (Gönen vd. 2021: 1146) . Bulut teknolojileri, veri paylaşımının artması ve sistem performansındaki gelişme ile sistemleri çevrimiçi hale getirerek maliyetin düşürmek esasına dayalı endüstri 4.0 da yaygın kullanılan teknolojidir (Kıran. G.2018:25).
3. **Yapay zekâ (AI) :** Genel olarak bilgisayarın, insana özel olan nitelikler olan akıl yürütme, anlama ve öğrenme şeklindeki zihinsel durumlara yönelik verilmiş olan görevleri yerine getirmesi olarak tanımlanmaktadır (Bayuk M.N. & Demir B.N. 2019:784).
4. **Siber Güvenlik:** Siber kullanıcının verilerini korumak üzere kullanılacak politikalar, araçlar, güvenlik önlemleri, eylemler, risk yönetimi yaklaşımları, , eğitim, güvenceler ve teknolojilerin bütünüdür (Gönen vd. 2021: 1147). (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU)). (Sassi vd, 2021:824)
5. **Akıllı Robotlar:(Smart Robots)** insanlar ile etkileşim içinde olup veri analiz eden, verileri inceleyip en uygun kararı veren yapay zekaya sahip robotlardır (Bayuk M.N. & Demir B.N. 2019:784).
6. **Üç Boyutlu Yazıcılar (3D Printers):** Bilgisayar desteği yanında tasarım uygulamalarıyla üretimi faaliyetini gerçekleştiren yeni nesil yazıcılara verilen isimdir. 3D yazıcılar üretilmek istenen nesneyi sanal katmanlara ayırıp hazırlanan malzemelerle birer birer her bir katman oluşturulur ve nesne imal edilir (Bayuk M.N., Demir B.N. 2019:784) (Sassi vd, 2021:824).
7. **Büyük Veri ve Analiz :** Fazla sayıda ve karmaşık olan verilerin işlenmesi ve analizinin yapılarak bilgilerin meydana getirilmesidir. Büyük

verilerin kaynağı, akıllı sensörler, akıllı cihazlar, kayıt dosyaları, videolar ve ses cihazlarındaki büyük verilerdir (Gönen vd. 2021: 1147).

8. **Simülasyon (Simulation):** gerçek dünyaya ait bilgilerin sanal bir ortama aktarılması ile gerçek dünyaya ait özelliklerin gözlenmesine imkân sağlayan modelleme takniğidir (Bayuk M.N. & Demir B.N. 2019:784). (Sassi vd, 2021:824)

YÖNTEM

Çalışmada kriter belirleme ve değerlendirme için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemleri'nden Entropi ve Vikor yöntemi kullanılmıştır. ÇKKV yöntemleri, problem çerçevesinde belirlenen kriterleri kullanarak alternatiflerden en iyi seçeneği ve en kötü seçeneği belirlemektedir. ÇKKV yöntemleri karar verici tarafından sıralama ve seçim gibi pek çok problemin çözümünde kullanılmaktadır (Ayçin, Çakin, 2019: 328).

Entropi yöntemi aracılığıyla kriterler ağırlıklandırılmış, ortaya çıkan kriter ağırlıkları VIKOR yönteminde kullanılarak işletmelerin teknoloji kullanımından performansını analiz edilmiştir.

Entropi Yöntemi

ÇKKV problemlerinde kriter ağırlıklarının ulaşılan sıralamalar üzerinde kritik bir önemi vardır. Çünkü değerlendirme sonucunda elde edilen alternatif sıralamaları, doğrudan kriter ağırlıklarından etkilenmektedir (Ecer,2019:371).

Entropi kavramını 1948 yılında ilk olarak ortaya atan Shannon'dur. Entropi değeri indeks değerindeki değişime göre hesaplanmaktadır (Wei, 2016). Entropi yöntemi nesnel bir ağırlıklandırma yöntemidir ve karar matrisinde yer alan değerlendirme kriterlerinin ağırlıklandırılmasını sağlamaktadır. Entropi değeri yüksekse kriter yüksek öneme sahip demektir (Wu & Lin, 2012: 1335).

Bu çalışmada kriterin ağırlık değerini belirlemek üzere Entropi yönteminden yararlanılmıştır. Yöntem uygulanırken aşağıdaki adımlar izlenir (Gök-Kısa, Perçin 2018;Sun, 2014 ; Wu, Lin, 2012).

Adım 1: Karar Matrisini Oluşturmak

Modeldeki m tane alternatif ve n tane kriter için, i alternatifinin j kriterine göre almış olduğu değeri temsil eden karar matrisi X, şu şekilde oluşturulur.

$X_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} \end{bmatrix}$	$i = 1,2,\dots,m; j=1,2,\dots,n$	(1)
--	----------------------------------	-----

Adım 2: Normalizasyon İşlemini Yapmak

Karar matrisindeki değerler farklı ölçüm birimlerine sahip olduğundan tutarlılığı sağlamak için aşağıdaki formül (Eşitlik 2) yardımıyla karar matrisine normalizasyon uygulanır.

$P_{ij} = \frac{x_j}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}$	(2)
--	-----

Adım 3: Entropi Değerlerini Hesaplamak

Kriterlere ilişkin entropi değerleri aşağıda yer alan formül (Eşitlik 3) ile elde edilir. Burada k, $0 \leq e_j \leq 1$ aralığını veren sabit bir sayı olarak ele alınır ve $k = 1/\ln(m)$ formülü ile hesaplanmaktadır.

$E_j = -k \sum_{i=1}^m P_{ij} \ln(P_{ij})$	(3)
--	-----

Adım 4: Farklılık Derecelerini Belirlemek

Her kriterin farklılık derecesini temsilen d_j değerleri aşağıdaki formül (Eşitlik 4) yardımıyla elde edilir. d_j değerlerinin yüksek olması ilgili kriterin öneminin de aynı derecede yüksek olması demektir.

$d_j = 1 - E_j$		(4)
-----------------	--	-----

Adım 5: Kriterin Önem Ağırlıklarının Hesaplanması

Farklılık derecelerinin normalize edilmesi ile kriterler ağırlıkları (w_j) eşitlik 5 ile hesaplanmaktadır.

$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}$		(5)
--------------------------------------	--	-----

Vikor Yöntemi

Vikor (VlseKriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) metodu ilk ortaya koyan Opricovic (1998) olup, uzlaşık çözüme ulaşmayı sağlayan sıralama yöntemi olarak kullanmıştır (Gök-kısa & Perçin2018 :5). Uzlaşık çözüm ile kastedilen ortak karar üzerinde varılan anlaşma, optimal çözüme en yakın çözümdür (Opricovic & Tzeng, 2007: 515). Yöntemin işlem aşamaları aşağıdaki gibidir (Demirarsalan vd. 2019:238).

Adım1: En İyi Kriter ve En Kötü Kriter Değerlerinin Belirlenmesi: En iyi (f^*) ve en kötü (f^-) değerler her bir kriter için ayrı ayrı belirlenir. Eğer j. kriterinin özelliği fayda ise (Eşitlik 6), Eğer j. kriterinin özelliği maliyet ise (Eşitlik-7) kullanılarak en iyi değerler ile en kötü değerler hesaplanır.

$f_j^* = \max_i x_{ij} \text{ ve } f_j^- = \min_i x_{ij}$		(6)
$f_j^* = \min_i x_{ij} \text{ ve } f_j^- = \max_i x_{ij}$		(7)

Adım2: Normalizasyon Matrisinin Elde Edilmesi: Bu aşamada (Eşitlik-8) kullanılarak Lineer normalizasyon işlemi uygulanır ve normalizasyon matrisi (R) elde edilir.

$r_{ij} = \frac{f_j^* - x_{ij}}{f_j^* - f_j^-}, i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n$	(8)
---	-----

Adım3: Normalize Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması: (Eşitlik-9) kullanılarak ağırlıklandırılmış normalize matris (V) elde edilir.

$v_{ij} = w_j r_{ij}, i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n$	(9)
---	-----

Burada w_j, j . Kriteria ait ağırlık değeridir. R_{ij} matrisinde yer alan her sütundaki değerler ilgili kriterin ağırlığıyla çarpılarak hesaplama yapılır.

Adım4: S_i ve R_i Değerlerinin Bulunması: Her alternatif için ortalama skorlar ve en kötü skorları gösteren S_i ve R_i değerleri aşağıdaki eşitlikler (Eşitlik-10), (Eşitlik-11) yardımıyla hesaplanır.

$S_i = \sum_{j=1}^n v_{ij}, i = 1, 2, \dots, m$	(10)
---	------

$R_i = \max v_{ij}, i = 1, 2, \dots, m$	(11)
---	------

Adım5: Q_i Değerlerinin Bulunması: Q_i değerleri aşağıdaki formül (Eşitlik-12) yardımıyla hesaplanır.

$Q_{ij} = \frac{q.(S_i - S^*)}{S^- - S^*} + \frac{(1 - q).(R_i - R^*)}{R^- - R^*}$	(12)
--	------

Burada, q parametresi kriterlerin çğunluğunun ağırlığını yani maksimum faydayı sağlayan stratejinin ağırlığını ifade eder, $(1 - q)$ parametresi ise minimum pişmanlık ağırlığını ifade eder. Uzlaşma sağlanması ise, çğunluk oyu ($q > 0.5$), uzlaşma ($q = 0.5$) veya veto ($q < 0.5$) ile sağlanmaktadır. Bu kısımda yer alan semboller:

$S^* = \min_i S_i, S^- = \max_i S_i, R^* = \min_i R_i, R^- = \max_i R_i$	(13)
--	------

Adım 6: Alternatiflerin Sıralanıp Koşulların Denetlenmesi: Si değeri, Ri değeri ve Qi değeri sıralanıp üç ayrı sütun edilir ve sonrasında sıralamanın doğruluğu sınanır. Sınama için Qi değerine sahip alternatif iki koşulu sağlıyor mu diye bakılır.

Koşul 1: Kabul Edilebilir Avantaj: Qi değerlerinin sıralanması küçükten büyüğe doğru yapılır ve ilk iki sıradaki A^1 ve A^2 seçenekleri için kabul edilebilir koşul, $DQ = 1/(m-1)$ (m seçenek sayısı) için

$Q(A^2) - Q(A^1) \geq DQ$	(14)
---------------------------	------

şeklindedir.

Koşul 2: Kabul Edilebilir İstikrar: Qi değerleri sıralaması küçükten büyüğe yapıldığında, ilk sıradaki alternatif S ya da R değerleri için yapılan sıralamada da en küçük değer alan alternatiftir. Qi değerlerine göre yapılmış olan sıralamada en iyi alternatif, en küçük Qi değerine sahip olan alternatiftir.

UYGULAMA

Çalışmada teknoloji kullanım seviyesinin işletme performansına olan etkisi ele alınmış olup ÇKKV yöntemlerinden entropi ve vikor yöntemleri kullanılmıştır. Kriter ağırlıklarına Entropi yöntemi ile ulaşılmış, Vikor yöntemi ile en iyi işletme seçimi yapılmıştır.

Kriterlerin Belirlenmesi

Endüstri sanayisinin gelişmesi neticesinde oluşan endüstri 4.0 teknoloji ve organizasyonların birleşmesinden meydana gelen bir bütündür (Karakuş vd: 2019; 89). Çalışmada endüstri 4.0 kullanan işletmelerin performansa etkisi ele alınmıştır. Yazın taraması sonucunda teknoloji kullanım seviyesini ölçmede etkili olan kriterler belirlenmiştir. Belirlenen endüstri 4.0 teknoloji kriterleri;

K-1. Nesnelerin İnterneti-Iot

K-2. Bulut

K-3.Yapay Zeka

K-4. Siber Güvenlik

K-5. Robotlar

K-6. Üç Boyutlu Yazıcılar

K-7. Büyük Veri

K-8. Simülasyon

Teknoloji Kullanım Seviyesinin performanslarına etkide bulunan işletmelerin seçiminde kullanılan alternatifler ise imalat sektöründe faaliyet gösteren 5 firmadır. Firma isimleri haksız rekabete sebep olmamak amacıyla gizli tutulmuş olup çalışmada A1-A2-A3-A4-A5 şeklinde isimlendirilmiştir.

Teknoloji kullanım seviyesinin işletme performansına olan etkisinin değerlendirilmesine yönelik öncelikle imalat sektöründen beş firma seçilmiş ve seçilen firma yöneticileri ile kriterler görüşülmüştür. Entropi yönteminin uygulanması için her firma yöneticisi her kriter için 1-9 arasında puanlama yaparak kriterleri firmalarında kullanım durumuna göre puanlamıştır. Bu puanlama neticesinde karar matrisi oluşturulmuştur. Daha sonra Entropi yöntemi işlem adımları sırasıyla gerçekleştirilmiş ve ulaşılan sonuca göre en önemli kriter 'K-5 akıllı robotlar' şeklinde belirlenmiştir. Sonrasında bu kriteri önem sırasına göre; yapay zeka, simülasyon, büyük veri, siber güvenlik, 3D yazıcılar, nesnelerin interneti ve son olarak bulut takip etmektedir.

Entropi Yöntemi Kullanılarak Problemin Çözülmesi

1.Adım: Teknoloji kullanım seviyesi göz önünde bulundurularak işletme seçiminde etkili olan kriterler Tablo-1'de gösterilerek karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo-1: Karar Matrisi								
	Fayda (maks)	Fayda (maks)	Fayda (maks)	Fayda (maks)	Fayda (maks)	Fayda (maks)	Fayda (maks)	Fayda (maks)
	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K7-	K-8
A1	9	9	1	4	2	7	4	3
A2	8	7	2	5	3	6	3	5
A3	7	8	3	6	4	8	3	7
A4	8	9	2	5	7	9	2	6
A5	6	8	1	4	3	7	2	4

2.Adım: Karar matrisindeki her elemanın kendi sütun toplamına bölünmesi sonucunda normalizasyon işlemi (p_{ij}) gerçekleştirilmiştir. Tablo-2’de normalize edilmiş değerler yer almaktadır.

Tablo-2: Normalize Karar Matrisi								
	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K7-	K-8
A1	0,2368	0,2195	0,1111	0,1667	0,1053	0,1892	0,2857	0,1200
A2	0,2105	0,1707	0,2222	0,2083	0,1579	0,1622	0,2143	0,2000
A3	0,1842	0,1951	0,3333	0,2500	0,2105	0,2162	0,2143	0,2800
A4	0,2105	0,2195	0,2222	0,2083	0,3684	0,2432	0,1429	0,2400
A5	0,1579	0,1951	0,1111	0,1667	0,1579	0,1892	0,1429	0,1600

3.Adım: Her kriter için ayrı ayrı entropi değeri (E_j) hesaplanmıştır. Entropi değerlerine, normalize karar matrisinin elemanlarıyla onların logaritması çarpılıp toplanarak ulaşılmıştır. Tablo-3’de entropi değerleri yer almaktadır.

Tablo-3: Kriterlere İlişkin Entropi Değerleri								
	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K7-	K-8
A1	-0,3411	0,3329	0,2441	-0,2986	-0,2370	0,3150	0,3579	0,2544
A2	-0,3280	0,3018	0,3342	-0,3268	-0,2914	0,2950	0,3301	0,3219
A3	-0,3116	0,3189	0,3662	-0,3466	-0,3280	0,3311	0,3301	0,3564
A4	-0,3280	0,3329	0,3342	-0,3268	-0,3679	0,3439	0,2780	0,3425
A5	-0,2914	0,3189	0,2441	-0,2986	-0,2914	0,3150	0,2780	0,2932

4.Adım: Kriterlere ilişkin Entropi değerinin farklılaşma derecesine (d_j), ve her kriterin ağırlıklarına (w_j) ulaşılmıştır. Bu aşamada entropi değerinin (E_j 'nin) bulunması için k sabitinin negatifiyle $p_{ij} \cdot \ln(p_{ij})$ ler toplamı çarpılır. d_j , entropi değerinin 1'den çıkarılması ile bulunur. Son aşamada her kriter için farklılaşma derecesini toplam farklılaşma derecesine bölerek o kriterin önem ağırlığı (w_j) bulunur. Tablo 4'de Entropi yönteminin sonuç matrisi yer almaktadır.

Tablo-4: Entropi Sonuç Matrisi								
	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K7-	K-8
E_j	0,9943	0,9974	0,9463	0,9925	0,9418	0,9941	0,9780	0,9745
d_j	0,0057	0,0026	0,0537	0,0075	0,0582	0,0059	0,0220	0,0255
w_j	0,0315	0,0145	0,2969	0,0413	0,3215	0,0324	0,1213	0,1406

Tablo-4'ü incelendiğimizde önem ağırlıklarına göre kriterler; $K5 > K3 > K8 > K7 > K4 > K6 > K1 > K2$ şeklinde sıralanmaktadır. Böylece entropi yöntemi sonucunda en önemli kriter, robotlar olup bunu sırasıyla yapay zeka, simülasyon, büyük veri, siber güvenlik, 3D yazıcılar, nesnelerin interneti, bulut takip etmektedir.

Entropi yönteminden elde edilen kriter ağırlıkları VİKOR yöntemine taşınarak en uygun işletme seçimi yapılmaktadır.

Vikor Yöntemi Kullanılarak Problemin Çözülmesi

Vikor analizinin adımlarına başlamadan önce değerlendirmede kullanılacak olan kriterlerin özellikleri belirlenmelidir (Yıldırım& Önder: 2015;126) . Kriter özellikleri söz konusu kriterin maliyet ya da fayda yönlü olmasına göre belirlenir. maliyet özelliğine sahip olan kriterler 'min' fayda özelliğine sahip olan kriterler 'max' olarak gösterilir. Bu çalışmada tüm kriterler kullanımı durumunda işletmeye fayda sağlayacağı için 'max' olarak işleme alınmıştır. Tablo5'de Entropi yöntemiyle elde edilen karar matrisine, kriter ağırlıkları ve kriter özellikleri eklenerek oluşturulan veri seti gösterilmektedir.

Tablo-5: Kriter Özelliklerinin Ve Ağırlıklarının Eklendiği Veri Seti								
Ağırlıklar(w_i)	0,0315	0,0145	0,2969	0,0413	0,3215	0,0324	0,1213	0,1406
X	maks	maks	maks	maks	maks	maks	maks	maks
	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8
A1	9	9	1	4	2	7	4	3
A2	8	7	2	5	3	6	3	5
A3	7	8	3	6	4	8	3	7
A4	8	9	2	5	7	9	2	6
A5	6	8	1	4	3	7	2	4

1.Adım: En iyi kriter değerleri ve en kötü kriter değerlerinin belirlenmesi; karar matrisinin oluşturulmasının ardından, kriterlerin fayda ve maliyet özelliği taşımaya göre her kriter için en iyi değerler ve en kötü değerler belirlenir. Excel’de yapılan işlem sonrası fj^* ve fj^- değerlerine ulaşılmış ve bunlar Tablo-6’da gösterilmektedir.

Tablo-6: En İyi Ve En Kötü Kriter Değerlerinin Bulunması								
Ağır- lık- lar(<i>w_i</i>)	0,0315	0,0145	0,2969	0,0413	0,3215	0,0324	0,1213	0,1406
X	maks	maks	maks	maks	maks	maks	maks	maks
	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8
A1	9	9	1	4	2	7	4	3
A2	8	7	2	5	3	6	3	5
A3	7	8	3	6	4	8	3	7
A4	8	9	2	5	7	9	2	6
A5	6	8	1	4	3	7	2	4
<i>fj</i> *	9,00	9,00	3,00	6,00	7,00	9,00	4,00	7,00
<i>fj</i> -	6,00	7,00	1,00	4,00	2,00	6,00	2,00	3,00

2.Adım: Normalizasyon işlemi; en iyi değerden (*fj**) tüm kriter değerleri çıkartılıp en iyi ve en kötü değer farkına bölünerek tüm skorlar normalize edilir. Normalizasyon sonucu elde edilen R normalizasyon matrisi Tablo-7’de gösterilmektedir.

Tablo-7: Normalizasyon Matrisi								
Ağır- lık- lar(<i>w_i</i>)	0,0315	0,0145	0,2969	0,0413	0,3215	0,0324	0,1213	0,1406
R	maks	maks	maks	maks	maks	maks	maks	maks
	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8
A1	0,000	0,000	1,000	1,000	1,000	0,667	0,000	1,000
A2	0,333	1,000	0,500	0,500	0,800	1,000	0,500	0,500
A3	0,667	0,500	0,000	0,000	0,600	0,333	0,500	0,000
A4	0,333	0,000	0,500	0,500	0,000	0,000	1,000	0,250
A5	1,000	0,500	1,000	1,000	0,800	0,667	1,000	0,750

3.Adım: Normalize matrisin ağırlıklandırılması; normalize edilmiş karar matrisi (R.) her bir kriterin önem dereceleri ile çarpılarak ağırlıklandırılmıştır. Tablo-8’de ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi (V) gösterilmektedir.

Tablo-8: Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi								
Ağırlıklar(w_i)	0,0315	0,0145	0,2969	0,0413	0,3215	0,0324	0,1213	0,1406
V	maks	maks	maks	maks	maks	maks	maks	maks
	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8
A1	0,000	0,000	0,297	0,041	0,322	0,022	0,000	0,141
A2	0,010	0,014	0,148	0,021	0,257	0,032	0,061	0,070
A3	0,021	0,007	0,000	0,000	0,193	0,011	0,061	0,000
A4	0,010	0,000	0,148	0,021	0,000	0,000	0,121	0,035
A5	0,031	0,007	0,297	0,041	0,257	0,022	0,121	0,105

4.Adım: S_i değeri ve R_i değerlerinin bulunması; her alternatif için ortalama skorları ve en kötü skorları gösteren S_i ve R_i değerleri Tablo-9’da gösterilmektedir.

5.Adım: Q_i değerlerinin hesaplanması; ortalama grup skorları (s_i) ve en kötü grup skorları (r_i) kullanılarak S^* , S_- , R^* , R_- parametreleri hesaplanır. Sonrasında $q=(0,00; 0,25; 0,50; 0,75; 1,00)$ parametresine göre farklı grup faydası değerlerine göre Q_i değerleri bulunmuştur. Bulunan Q_i değerleri Tablo-9’da verilmiştir.

Tablo-9: Bulunan S_i , R_i ve Q_i Değerleri							
	S_i	R_i	0,00	0,25	0,50	0,75	1,00
			Q_i ($q=0,00$)	Q_i ($q=0,25$)	Q_i ($q=0,50$)	Q_i ($q=0,75$)	Q_i ($q=1,00$)
A1	0,822	0,322	1,000	0,974	0,949	0,923	0,897
A2	0,615	0,257	0,628	0,608	0,587	0,567	0,546
A3	0,293	0,193	0,257	0,193	0,128	0,064	0,000
A4	0,336	0,148	0,000	0,018	0,037	0,055	0,074
A5	0,882	0,297	0,858	0,893	0,929	0,964	1,000

S*	0,293	
S-	0,882	
R*	0,148	
R-	0,322	

6.Adım: Alternatiflerin Sıralanması İşlemi ve Koşulların (koşul1,koşul2) Denetlenmesi; Her alternatif için hesaplanan Q değerleri baz alınarak alternatifler sıralanır. Sonrasında kabul edilebilir anataj ve istikrar koşullarını sağlayı sağlamadığı denetlenir. Tablo-10'da sıralama sonuçları ve koşulların denetlenmesi gösterilmektedir.

	q=0,00	q=0,25	q=0,50	q=0,75	q=1
A1	5	5	5	4	4
A2	3	3	3	3	3
A3	2	2	2	2	1
A4	1	1	1	1	2
A5	4	4	4	5	5
Q(A2)	0,257	0,193	0,128	0,064	0,074
Q(A1)	0,000	0,018	0,037	0,055	0,000
Q(A2)-Q(A1)	0,257	0,174	0,092	0,009	0,074
DQ	0,250	0,250	0,250	0,250	0,250
KOŞUL1	SAĞLADI	SAĞLAMADI	SAĞLAMADI	SAĞLAMADI	SAĞLAMADI
KOŞUL2	SAĞLADI	SAĞLADI	SAĞLADI	SAĞLADI	SAĞLADI

(1/5-1) formülü ile DQ değeri bulunur. Burada alternatifimiz olduğu için formülde 5 kullanılmaktadır. Koşul 1'in sağlanması için ulaşılan sıralamada ikinci sırada çıkan alternatif değerinden ilk sırada çıkan alternatif değeri çıkarılır ve sonuç DQ değerine büyük ya da eşitse koşul 1 sağlanmış olur. Çalışmamızda Tablo-10'da görüleceği üzere $0,257 > 0,250$ olduğundan koşul 1 sağlanmış demektir.

Koşul 2'nin sağlanması için, seçeneklerden en iyi Qi değerine veren, S ve R değerlerinin en az birinde de en iyi sonucu vermiş olması gerekir. Çalışmamızda Tablo-10'da görüleceği üzere en iyi bulunan alternatif yani A4 Sİ değerleri içinde minimum mu? Hayır Ri değerleri içinde min mu? Evet. A4 alternatifi ri değerlerinde en küçük olan değer 0,148 ile. Si de sağlamadı ancak Ri de sağladı bir tanesinde sağlaması yeterli olduğundan koşul 2 de sağlanmış demektir.

Böylece her iki koşulu da sağlayan sadece $q=0$ olan durumdur. $q=0$ durumu içinden birinci seçilen işletme A4 alternatifidir, dolayısıyla vikor yöntemi sonucu en iyi alternatif A4 olarak bulunmaktadır. Bunu sırasıyla A3, A2, A5 ve A1 takip etmektedir.

SONUÇ

Teknoloji günlük yaşamın ve işletme faaliyetlerinin pek çok yerinde kullanılan ve gittikçe daha fazla gelişen bir öneme sahiptir, teknolojinin gerisinde kalanların ise mevcudiyetinin yok olması tehlikesiyle karşılaştığı görülmektedir. İşletmelerin üzerinde durması gereken ana konu endüstri 4.0 teknolojilerini kullanmak olmalıdır. Teknolojiyi etkin kullanan fabrikalar daha verimli üretim ile kaliteyi arttırmakta, maliyeti düşürmekte ve işletmenin rekabet gücünü arttırmaktadır. Özellikle imalat işletmelerinde teknoloji kullanımı verimlilik açısından daha iyi sonuçlar vermektedir. Teknolojiyi etkin kullanan üretim tesislerinde kalite ve rekabet gücü artmakta ve maliyetler düşmektedir.

Bu çalışmanın amacı endüstri 4.0 teknolojilerini kullanan işletmelerin performansları olan etkilerinin çkkv yöntemleri ile değerlendirilmesidir. Bu doğrultuda büyük veri, nesnelerin interneti, siber güvenlik, yapay zeka, bulut bilişim, robot ve otomasyon sistemler, üç boyutlu yazıcılar, simülasyon gibi endüstri 4.0 teknolojileri kriter olarak ele alınmış ve önem dereceleri entropi yöntemi ile belirlenmiştir. Kriterler uzman görüşleri ve literatürden yararlanılarak belirlenmiştir. Teknoloji Kullanım Seviyesinin performanslarına etkide bulunan işletmelerin seçiminde kullanılan alternatifler ise imalat sektöründe faaliyet gösteren 5 firmadır. Firma isimleri haksız rekabete sebep olmamak amacıyla gizli tutulmuştur.

Çalışmada ÇKKV yöntemlerinden entropi ve vikor yöntemleri kullanılmıştır. Kriter ağırlıklarına Entropi yöntemi ile ulaşılmış, Vikor yöntemi kullanılarak ise en iyi işletme seçimi yapılmıştır. Çalışma Entropi ve vikor yöntemlerinin beraber kullanımıyla ilgili makalelerin literatürde az sayıda olması sebepleriyle literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışmanın uygulama aşamasında öncelikle imalat sektöründen beş firma seçilmiş ve seçilen firma yöneticileri ile kriterler görüşülmüştür. Entropi yönteminin uygulanması için her firma yöneticisi her kriter için 1-9 arasında puanlama yaparak kriterleri firmalarında kullanım durumuna göre puanlamıştır. Bu puanlama neticesinde karar matrisi oluşturulmuştur.

Entropi yönteminde ulaşılan sonuca göre en önemli kriter 'K5 akıllı robotlar' olarak bulunmuştur. Daha sonra bu kriteri önem sırasına göre; yapay zeka, simülasyon, büyük veri, siber güvenlik, 3D yazıcılar, nesnelerin interneti (Iot) ve bulut takip etmektedir. Bulunan kriter ağırlıkları dikkate alınarak Vikor yöntemi uygulanmış ve vikor yöntemi sonucuna göre en iyi alternatifi A4 alternatifi olduğu bulunmaktadır. Bunu sırasıyla diğer alternatifler A3, A2, A5 ve A1 izlemektedir.

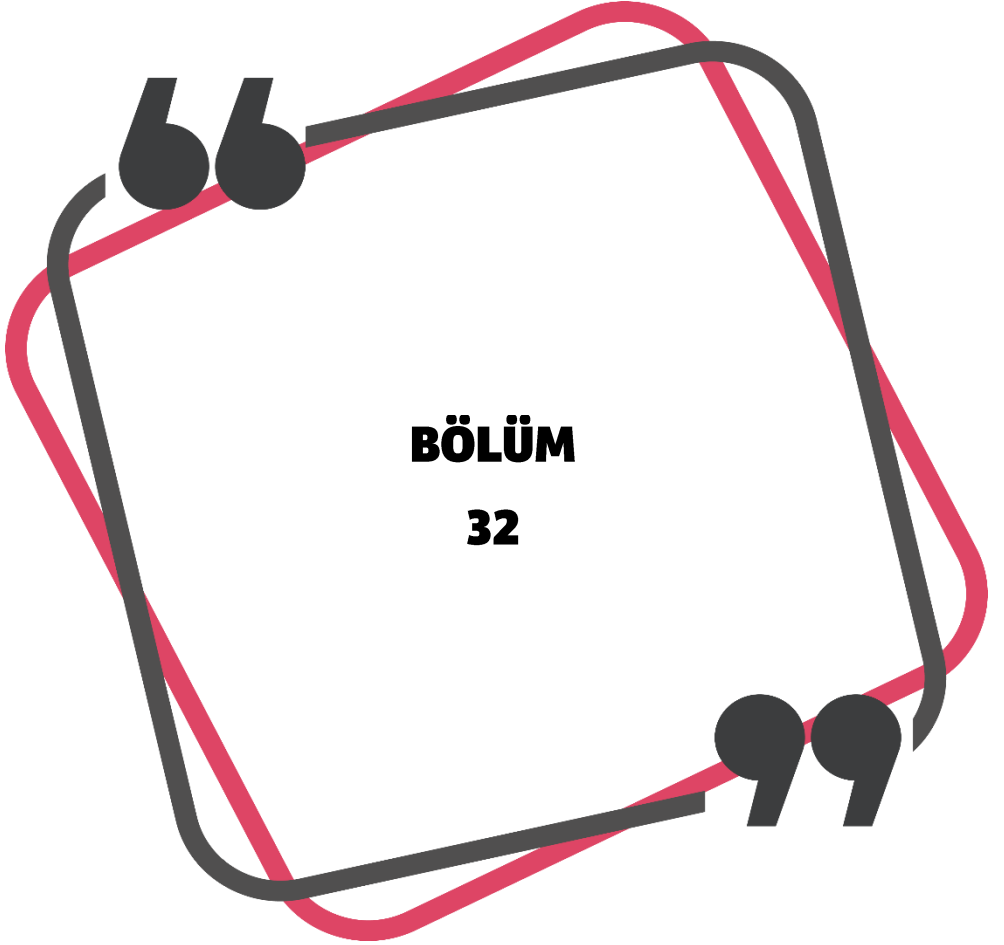
Bu çalışma imalat işletmelerinin teknoloji kullanım seviyelerinin performans etkisini ölçmek üzere beş işletme, sekiz kriter ile değerlendirilmiştir. Bundan sonraki yapılacak olan çalışmalarda diğer ÇKKV yöntemlerinden biri yada birkaçı kullanılarak performans ölçümü yapılabilir ya da farklı sektörler üzerinde uygulanabilir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ F., ÇEKEN C., & ERDEMLİ Y.E. (2016). Nesnelerin İnterneti Teknolojisinin Biyomedikal Alanındaki Uygulamaları. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi* 4, 37-54.
- ALÇIN, S. (2016) , Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0, *Journal of Life Economics*, sayı 8, s. 19-30
- AYÇİN E., ÇAKIN E. (2019). Ülkelerin İnovasyon Performanslarının Ölçümünde Entropi ve MABAC Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Bütünleşik Olarak Kullanılması. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 19(2), 326-351.
- BANGER, G. (2016). *Endüstri 4.0 ve akıllı işletme*. İstanbul: Dorlion Yayınları.
- BAYUK M.N., DEMİR B. N. (2019). Endüstri 4.0 Kapsamında Yapay Zekâ ve Pazarlamanın Geleceği, *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 5(19): 781-799.
- CONTI, M., DEGHANTANHA, A., FRANKE, K., WATSON S. (2017). Internet of things security and forensics: challenges and opportunities. *Future Generation Computer Systems*, 78, 1–3.
- DEMİRARSALAN Ç.P., KÜÇÜKÖNDER H., KINGİR S.(2019) Entropi Tabanlı TOPSIS Ve VIKOR Yaklaşımı İle Akademisyenler Üzerinde Duygusal Performans Değerlendirme: Bartın Örneği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* , 18 (69), 232-251.
- ECER f. (2019). Özel Sermayeli Bankaların Kurumsal Sürdürülebilirlik Performanslarının Değerlendirilmesine Yönelik Çok Kriterli Bir Yaklaşım: Entropi-ARAS Bütünleşik Modeli , *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF*,14(2), 365 – 390.
- ERCAN T., KUTAY M. (2016). Endüstride Nesnelerin İnterneti (Iot) Uygulamaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 16, 599-607.
- GABRIEL, M., PESSL, E. (2016). Industry 4.0 and sustainability impacts: Critical discussion of sustainability aspects with a special focus on future of work and ecological consequences. *ANNALS of Faculty Engineering Hunedoara International Journal of Engineering*, 14(2), 131–136.

- GÖK-KISA, A.C. & PERÇİN, S. (2018). Bütünleşik Entropi Ağırlık-Vikor Yöntemi İle Bilişim Teknolojisi Sektöründe Performans Ölçümü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (1), 1-13.
- GÖNEN S., YILMAZ E.N., ŞANOĞLU S., KARACAYILMAZ G., ÖZBİRİNCİ Ö. (2021). Endüstri 4.0'ın Gelişim Sürecinde Unutulan Bileşen: Siber Güvenlik. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9, 1142-1158.
- HOŞ, S. (2020). *Endüstri 4.0 Nedir?* 28.11.2022 tarihinde https://www.niobe-hosting.com/blog/endustri-4-0/#2_IoT_Nesnelerin_Interneti adresinden alınmıştır.
- KAGERMANN H., WAHLSTER W., HELBIG J., *Recommendations for Implementing the Strategic Initiative Industrie 4.0: Final Report of the Industrie 4.0 Working Group*, Acatech, 2013.
- KARAKUŞ K., YEŞİLYURT B., GÜR Ş., EREN T. (2019). Sağlık Sektöründe İot Uygulamalarının Analitik Ağ Süreci Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*,; 4(2): 86-92 .
- KIRAN G. (2018). *Bulut Üretim İçin Endüstri 4.0'da Bir Kolektif Farkındalık Sistemi*. Hacettepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Ve Sınav Yönetmeliğinin Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı İçin Öngördüğü Yüksek Lisans Tezi.
- KÖKÜMER Z. (2018). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Beyaz Eşya Sektöründe Endüstri 4.0 Dijital Dönüşüm Yetkinlik Analizi*. Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Kocaeli 2018.
- LU, Y. (2017). Industry 4.0: A survey on technologies, applications and open research issues. *Journal of Industrial Information Integration*, 6, 1–10.
- OPRICOVIC, S., TZENG, G.H. (2007). Extended VIKOR Method in Comparison with Outranking Methods. *European Journal of Operational Research*, 178: 514–529.
- SASSI, A., ALÌ, M.B., HADİNİ M., İFASSIOUEN H., RİFAİ S. (2021). The Relation Between Industry 4.0 And Supply Chain 4.0 And The Impact Of Their Implementation On Companies' Performance: State Of The Art Article in *International Journal of Innovation and Applied Studies*, 31(4), 820-828.

- SOYLU, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 32, Denizli, s.43-57.
- STOCK, T., SELIGER, G. (2016). Opportunities of sustainable manufacturing in industry 4.0. *13th Global Conference on Sustainable Manufacturing - Decoupling Growth from Resource Use - Procedia CIRP*, 40, 536–541.
- SUN, Chia Chi (2014), Combining grey relation analysis and entropy model for evaluating the operational performance: an empirical study. *Quality & Quantity*, Vol. 48, No. 3: 1589-1600.
- TERZİ S., GÜR Ş., EREN T. (2020). Sürdürülebilir Tedarik Zincirine Endüstri 4.0 Etkisinin Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri İle Değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 511-528.
- TOKER, K. (2018). Endüstri 4.0. ve sürdürülebilirliğe etkileri. *Istanbul Management Journal. Advance Online Publication*.
- WEI, Guiwu (2016), Picture fuzzy cross-entropy for multiple attribute decision making problems. *Journal of Business Economics and Management*, Vol. 17, No. 4: 491-502.
- WU, H. Y., LIN, H. Y. (2012). A Hybrid Approach to Develop an Analytical Model for Enhancing the Service Quality of E-learning. *Computers & Education*, 58, 1318–1338.
- YILDIRIM B.F., ÖNDER E. (2015). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (2. Baskı). Bursa: Dora Yayınları.

AİLE ŞİRKETLERİNDE KURUMSALLAŞMA

Dr. Öğretim Üyesi Emel KESİM

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

İİBF İşletme Fakültesi Yönetim ve Organizasyon ABD

ORCID: 0000-0002-2914-875X

Dr. Mustafa Güçlü KAYHAN

ORCID: 0000-0002-1332-4931

GİRİŞ

Dünya’da ve ülkemizde ekonomi için itici güç olan kurumlar devlet ve özel sektör tarafından kurulan işletmelerdir. Bu işletmeler içinde aile işletmelerinin özel bir yeri bulunmaktadır. Kurucuları arasında kan bağı bulunan, karar alıcılarının ve organizasyon yapısının belli bir kısmının aynı aile üyelerinden oluşan yani ailesel yönetimin söz konusu olduğu işletmelere aile işletmeleri denilmektedir. (Koçel, 2014: 82). Küçük ve orta boy işletmeler (KOBİ) olarak kurulan bu işletmelerin hem global hem de yerel ekonomi, istihdam ve teknolojik gelişmeler üzerindeki etkisi yadsınmaz. Dünyada ve ülkemizde faaliyet gösteren ailelerin sahip olduğu diğer taraftan da KOBİ olarak nitelendirilen bu işletmelerin ekonomideki yerleri çok önemlidir. Bu önemi şu verilere bakarak da söyleyebiliriz. Pekşircioğlu (2014) ülkemizdeki şirketlerin %98’inin KOBİ vasıflarını taşıyan işletmelerden oluştuğu ve bu işletmelerin de %95’inin aile şirketlerinden meydana geldiğini ifade etmiştir. Ülke ekonomisinin %95’ini oluşturan bu şirketler milli gelirinde yaklaşık %90’ını yaratmaktadır (Dünya Gazetesi, 2018). OECD’nin 2017 verilerine göre 50-249 kişiye kadar kişi çalıştıran işletmeler arasında öncülüğü ABD, Japonya ve onları eski kıtada izleyen Almanya yapmaktadır (OECD, 2017). Bu veriler aile işletmelerinin ülkemiz ve Dünya ekonomisi açısından önemini göstermektedir. Bu kadar önemli bir konunun göreceli olarak 2000’li yılların başlarında daha yeni yeni incelenmeye başlaması ortaya çıkacak bazı yönetsel ve işletmelerin devamlılığı ile ilgili sorunların üstesinden gelinmesi için çalışmaların üzerinde çokça durulması gerekliliği anlamına gelmektedir.

AİLE ŞİRKETLERİ, KOBİ VE KURUMSALLAŞMA

Aile işletmeleri kurucularının ve hissedarlarının arasındaki akrabalık ve diğer ilişkilerinden kaynaklanan durumlardan dolayı diğer girişimcilerin kurdukları işletmelerden farklılaşmaktadır (Debarliev ve Janeska-Iliev, 2015:41). İşletmelerin aile işletmesi olarak değerlendirilebilmesi için bir takım özellikleri ihtiva etmesi gerekir.

Bu işletmelerdeki temel özelliklerden ilki tepe yönetiminde profesyonel yönetici ve işin eğitimini almış kişiler yerine akrabalık ile birbirlerine bağlı olan kişilerin üst yönetim kadrolarında tercih edilmesidir (Ekanayake ve Kuruppuge, 2017:1021). Yine bir işletmenin aile şirketi olarak tanımlanması; yönetimde kimin söz sahibi olması gerektiğinin ailece belirlenmesi, işletmede aynı aile mensuplarının iki nesilden az olmamak kaydıyla bulunmasıdır. İşletmeyi yönetsin veya yönetmesin, davranışlar ve işletme politikaları ve değerleri arasında bağ kurulmasıdır. Aile kültürü ile işletme kültürü arasında ilişkinin yanında, aile mensubunun işletmede aktif olarak aldığı görevin ailedeki statüsünün belirlenmesi gibi bir takım faktörlerin de söz konusu olması gerekmektedir (Akdoğan, 2000:32-33). Bir diğer tanımdan çıkan özellikte, mülkiyet, yönetim sahipliği, oy kontrolünün tek bir aile bireyinin elinde olması ve farklı nesilden aile üyelerinin işletme yönetiminde bulunması olarak ifade edilebilir (Genç vd., 2014:92). Aile şirketleri ile ilgili genelleme yapan Kobal ve Yıldırım (2016: 99) bu tür şirketlerle ilgili özellikleri;

- Kurucusunun yönetimi altındadır,
- Aile iş ile bütünleşiktir, karar almada aile içi dengelere bakılmaktadır
- Kurucu yönetimde devamlı kalmak ister, alttan gelen kuşaklar görev devri gerçekleştirmek istemez ve kurumsallaşmaya yönelik kesin adımlar atmaz
- Patrona dayalı olarak faaliyetlerin gerçekleştirmesi profesyonelleşmenin karşısındaki en büyük engeldir. Organizasyon içinde ölçme değerlendirme, işe alımlar gibi fonksiyonlarda genel işletmecilik kuralları yerine aile üyeleri tercihlerine ağırlık verilmesi, olarak belirtmişlerdir.

Bu tanımlardan yola çıkılarak aile işletmelerinin güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya konulması daha kolay olacaktır. İşletme kurucularının aynı değer ve kültür alt yapısına sahip olması karar vericilerin hızlı kararlar almasını sağlar, finansal yapı göreceli olarak dış borçlanmayı hedeflemeyen kararlar alınarak gerçekleştirilir. Sıkıntılı dönemlerde aile bağları daha önceki dönemlerde elde edilen gelirlerin işletme içerisinde bırakılarak diğer işletmelerle karşılaştırıldığında göreceli bir üstünlük sağlamış olurlar (Uysal, 2014:8). İşletme çalışanlarının ağırlığının

aynı aileden olması bağlılık duygunu artırır ve aile bireylerinin yönetim kademelerine yükselmesinde iyi eğitim alınması söz konusu ise kalifiye genç aile üyelerinin bu kademelere gelmesine önayak olunmuş olur (Demir ve Sezgin, 2014:709-710). Bir başka önemli avantajı da her ne kadar bu işletmeler riskten kaçınan durağan şirketler olarak görülse de teknolojik yeniliklerin çıkış noktası olarak da görülmektedirler (Oro ve Lavarda, 2019: 15). Benzer bir ifade de Duran vd. (2016) aile şirketlerinin muhafazakâr bir yapılar olarak tanımlanırken Avrupa'daki en yenilikçi şirketlerin pay sahipliğinin çoğunluğunda ailelerin söz sahibi olduğunu ifade etmişlerdir. Aile şirketi yapısının bir başka bir diğer getirisi de bireyseldir. Buna göre başarılı bir şekilde kurulan ve devam ettirilen yapıda yetişen kişilerin daha fazla girişimcilik ruhuna sahip olduğu hatta gelecek nesil yöneticilerin de özgüvenlerin yüksek olduğu söylenebilir. Böylece gelecek nesil yöneticilerinin başarısızlık korkusu azalmaktadır (Ljubotina ve Vandjal, 2018: 303).

Dezavantajlarına bakıldığında, üst yönetim kadrolarının akrabalar içinde seçilmesi ekonomilere yön veren aile işletmeleri için sermaye birikiminin oluşmasını sağlarken en büyük olumsuzluğu olan çeşitli yönetsel problemlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ekanayake ve Kuruppuge, 2017:1021). Bir diğer noktaysa aile üyeleri arasında ayrımcılık ve çatışmaların çıkmasıdır. Bu durum finansmanını ailenin sağladığı şirketin iyi yönetilmemesi nedeniyle finansal darboğaza girmesi hatta iflas etmesi anlamına gelecektir. Aile içinde alınan kararlar işletmeye yansıdığından işletme içinde olumsuz çatışmalara neden olabilmektedir (Demir ve Sezgin, 2014: 710). İşletmeye bakıldığında yönetsel bakımdan zayıf ve ağırlıklı olarak akrabalık ilişkileri üzerine kurulmasından dolayı diğer çalışanlarda motivasyon eksikliği görülmesi ve merkezi yönetimi benimsemesi esnekliğini kaybetmiş bir organizasyon yapısının söz konusu olması da bu tip organizasyonların zayıf yönlerinden sayılabilir (Ato, 2005:18-19). Diğer taraftan planlama faaliyetinin tepe yöneticinin zihninde gerçekleşmesi ve bunun diğer paydaşlara aktarılmaması işletmede problemlerin yaşanmasına neden olabilecektir (Kalkan vd., 2013:131). Neckebrouk vd. (2018) göre aile işletmeleri iyi yönetilen finansal yapılar olmakla beraber çalışanlara daha az ücret verdikleri, eğitim yatırımlarının daha az olması ve çalışan devir hızının yüksek olması açısından daha zayıf örgütsel yapılanmalar olduğunu ifade etmişlerdir. Aile işletmelerinde yaşanan bir diğer dezavantaj ise kayırmacılıktır. İşletmelerde beceri ve deneyim dik-kate alınmadan gerçekleştirilen yönetici kadrosunda aile üyelerine yer verilmesi diğer çalışanları olumsuz etkileyerek performans düşüklüğünün yanında çalışan devir hızının artmasına da sebep olacaktır (Canal, 2022: 20). Aile işletmelerinin karşılaşılabileceği bir başka dezavantaj da finansman sıkıntısıdır. Bu şekilde kurulan

işletmelerin büyüme veya durgunluk dönemlerinde yeterli gayrimenkul veya menkul değerlere sahip olmamalarının yanında dış kaynaklardan borçlanma yoluna iyi bakmamaları şirketlerin varlıklarını devam ettirmelerinde sıkıntılar yaratacaktır (Atagün, 2010: 14).

Ülke ekonomilerine yön veren bu işletmelerin büyük çoğunluğu dünyada olduğu gibi küçük ve orta büyüklükteki işletmeler şeklinde kurulmaktadır. Örneğin ABD'nin S&P 500 endeksine kayıtlı olan işletmelerinin üçte biri bu şekilde kurulurken ABD ekonomisinin gayri safi milli hasılasının %67'sini ve istihdamın da % 57'sini oluşturmaktadır. Diğer taraftan Avrupa'da, Ortadoğu'da, Güney ve Doğu Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde gerçekleştirilen çalışmalarda ekonomik büyümeye yön veren işletmelerin büyük oranda bu şekilde kurulduğu ifade edilmektedir (De Masis vd., 2015: 5).

Karşımıza çıkan KOBİ'ler için birçok tanım bulunmaktadır. Bu tanımlardan bir tanesi de Basel II yeni sermaye düzenlenmesi raporunda gerçekleştirilen tanımdır. Bu tanımda yıllık cirosu 50 milyon Euro'da az olan işletmeler birer Kobi olarak nitelendirilmektedir (Yörük, 2007:372). KOSGEB'in yapmış olduğu tanım biraz daha detaylı olmakla birlikte KOBİ'ler; makro, küçük ve orta ölçekli olarak tanımlanırken aralarındaki fark da çalışan sayısı, net satış tutarı ve bilanço büyüklüğüne göre sınıflandırılmıştır. Makro ölçekteki işletmeler 10 kişiden az çalışanı olan, net satış tutarı ve/veya bilanço büyüklüğü 10 milyon lirayı aşmayan, küçük işletmeler ise çalışan sayısı 50 kişiyi aşmayıp net yıllık satış tutarı ve/veya bilanço büyüklüğü 50 milyon lirayı aşmayan işletmeler olarak tanımlanmıştır. Orta büyüklükteki işletmelerde ise bu oranlar; çalışan sayısı 250 kişiyi aşmayan ve yıllık net satışları ve/veya bilanço büyüklüğü 125 milyon olan işletmeler olarak belirlenmiştir (Resmi Gazete, 2018: 4778-2). Ülkemizde KOBİ şeklinde kurulan aile şirketlerinde kurucu işletmenin tüm faaliyetlerinin ifasını gerçekleştirmektedir. İlerleyen zamanlarda işletmenin büyümesi durumunda günlük işlerin bir kısmının tepe yönetimden alt kademelere devredilmesi gerekir. Bu tür organizasyon yapısında işlerin profesyonellere devri tercih edilmediğinden aile şirketlerinin yanlış kararlar almalarına neden olmaktadır (Gümüştekin, 2005:75).

KOBİ şeklinde kurulan aile işletmeleri büyürken çeşitli problemler ile karşılaşmaları ve varlıklarını devam ettirmeleri konusunda büyük sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunun altında çözülemeyen kişisel farklılıklar, aile üyeleri arasında azalan güven, zor aile ilişkileri veya ailelerin farklı ve zor istekleri yatmaktadır (Carlock ve Ward, 2001:3). Aile üyelerinin karşılıklarına açmazlar çıkacak, yani aile ile iş gerekleri arasındaki farklı hedefler şirketi zor bir duruma sokacaktır. Aile duygulara dönük, içedönük ihtiyaçlara odaklanırken aynı zamanda değişime

de karşı durabilir. Aile şirketleri iş hayatında başarılı olabilmek için bu yaklaşımların tam tersini, yani görevlerin yerine getirilmesi, iş sistemi için dış çevreye odaklanılması ve başarı için değişimden yararlanmayı hedeflemesi gerekmektedir (Carlock ve Ward, 2001: 5). Şirketin bu açmazdan sıyrılması, sürekliliğini devam ettirebilmesi bazı stratejileri uygulamaya sokmasına bağlıdır. Bu stratejilerin en temellerinden biri de kurumsallaşmadır.

Farklı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanan kurumsallaşma, şirketin bireylere bağlı olmadan bir sistem dâhilinde yönetilen bir kurum haline dönüşmesi olarak tanımlanabilir (Büte, 2010: 7). Bir başka tanımda kurumun sosyal ve çevresel ihtiyaçlar sonucunda bu gereksinimlere cevap verebilecek esnekliği sağlayacak uzun vadeli değişimlerin gerçekleştirileceği bir liderlik altında, organizasyonun dış paydaşlar ve iç paydaşlar ile karşılıklı güven çerçevesinde bütünleşmiş bir yapıya dönüşmesidir (Türkoğlu ve Çizel, 2016: 157). Kısaca işletmenin, kurucusunu kimliğinden kendi varlığını ayırarak çalışma alanında kendi standartlarını ve kurallarını oluşturması yoluyla diğer organizasyonlardan kendi organizasyonunu farklılaştırması olarak tanımlanabilir (Karpuzoğlu, 2002: 18-19). Bu açıdan bakıldığında işletmenin süreklilik sağlayarak, kamuoyu tarafından kabul edilerek varlığını devam ettirmesi kişilere bağlı olmayan bir işletme olduğu yani kurumsallaştığı ifade edilmektedir (Aslan ve Çınar, 2010:91).

Ülkemizde ve dünyada aile şirketlerinin karşılaştığı sorunların ve çözüm önerilerinin ortaya konulması için çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Rekabet, örgütsel performans hatta kurumsallaşmanın şirkete sağladığı pazar payının ulusal dan uluslararası düzeye geçmesine kadar olan geniş bir düzlemde çeşitli araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmalardır.

Gümüştekin (2005) gerçekleştirdiği çalışmada Kütahya ilinde kurulan seramik işletmelerindeki aile şirketlerinin problemlerini irdelemiştir. Çalışmada şirketlerin kurumsallaşma çabalarını olumlu bir biçimde nihayete erdirdiklerinde dünyadaki örnekleri gibi daha fazla rekabet gücü elde edebileceklerini ortaya koymuştur. Çakıcı ve Özer (2007) de benzer bir çalışmayı Mersin ili sınırları içinde gerçekleştirmişlerdir. Araştırmalarının sonucunda aile şirketi şeklinde kurulan KOBİ'lerin kurumsallaşma çabaları içinde olduğu fakat bu çabaların yeterli olmadığı ifade etmişlerdir. Kurumsallaşma çabalarının olumlu bir sonuca ulaşması içinde dışarıdan süreçle ilgili şirketlerin destek alması gerekliliği belirtilmiştir. Ak (2010) Aydın ilinde aile işletmelerinde kurumsallaşmanın işletmelerin elde edeceği sonuçlar üzerindeki başarısını irdelediği bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda Aydın ilindeki aile işletmelerinin kurumsallaşma çabalarının yeterli olmadığı ve bunun sonucunda istenilen şirket başarısının da elde

edilemediği ifade edilmiştir. Büte (2010) Trabzon ilinde aile şirketleri ve kurumsallaşma üzerine gerçekleştirdiği çalışmada işletme devamlılığının kurumsallaşmaya bağlı olduğu ve kurucunun arkasından gelen nesillerinde bu kurumsallaşma kültürünü benimsemesi gerektiği ifade edilmiştir Genç vd. (2014) gerçekleştirdikleri çalışmada kurumsal yönetim ilkeleri açısından aile şirketlerinin kurumsallaşmasındaki sorunları değerlendirmişlerdir. Çalışmada kurumsallaşmanın devletin finansal raporlama standartları gibi ortaya koyduğu zorunlu tutulan faaliyetlerden sonra hayata geçirilmeye başladığı ifade edilirken asıl noktanın tepe yönetimin kurumsallaşma kavramını içselleştirerek başarıyı yakalayabilecekleri ifade etmişlerdir. Sorunun bertaraf edilmesinin kurumsallaşma ilkelerinin hayata geçirilmesi ile sağlanacağı da çalışmada belirtilmiştir. Yolaç ve Doğan (2011) da globalleşme sürecinde aile şirketlerinin rekabet edebilme şartlarını kurumsallaşma açısından incelemişlerdir. Kurumsallaşmanın aile şirketlerinde diğer işletmelerle rekabet edebilmeleri için gerek şart olduğunu belirtirken işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmelerinin de önemli bir şartı olduğunu ortaya koymuşlardır.

Özkaya ve Şengül (2006) gerçekleştirdikleri çalışmada Manisa ilinde kurulu bulunan aile şirketlerini incelemişlerdir. Çalışmada şirket kurumsallaşması ve aile içi ilişkileri üzerinde durulmuştur. Aile şirketi yöneticileri kurumsallaşmanın gerçekleşmesinin işletmeleri için gerekli olduğunu tespit ederken, ilk kuşak yöneticilerin ikinci kuşak yöneticilere göre danışmanlık konusunda daha açık fikirli olduklarını ortaya koymuşlardır. Onay ve Vezneli (2011) Manisa Salihli’de gerçekleştirdikleri çalışmada aile şirketi KOBİ’ler üzerinde durulmuş ve ikinci kuşak yöneticilerin kurumsallaşma kavramını sözde benimsedikleri sonucuna ulaşmıştır. Demir ve Sezgin’in (2014) Elazığ, Tunceli, Malatya ve Bingöl illeri özelinde gerçekleştirdikleri aile şirketlerindeki sürdürülebilirlik ve kurumsallaşma araştırması sonuçlarına göre, kurumsallaşma fikrinin hayata geçirilmesi açısından kurucular ve onlardan sonraki kuşaklar arasında çok büyük farklılıklar olmadığı ortaya konulmuştur. Diğer taraftan genç kuşakların özellik isteyen işlerde profesyonel yönetici istihdam edilmesine daha yakın oldukları belirtmişlerdir. Yeni ortağın şirkete dahil edilmesi, personel teminde son sözün ailede olması ve finansal kararlar gibi durumda son sözü söyleyeceklerin kendileri olması gerektiği konularında tutucu davrandıklarını da belirtmişlerdir.

Yıldırım’ın (2011) konuyu pazarlama ekseninde irdelediği çalışmasında kurumsallaşmanın gerçekleştirilememesinin orta-uzun vadeli planların ortaya konulamamasına neden olduğu ve bu durumdan dolayı da ortaya çıkan olumsuzlukların üretim, personel temini, ticarete çağın gereklerinden olan e-ticaretin kullanılmaması gibi bir takım olumsuzlukların ortaya çıkmasına neden olduğu belirtilmiştir. Sarıtaş vd. (2016) uluslararası pazarlama faaliyetleri aile şirketleri ve

kurumsallaşmayı irdeledikleri çalışmalarında aile şirketlerinin kurumsallaşmaya verdikleri öncelik ölçüsünde ihracat paylarının arttığını ortaya koymuşlardır.

Hussain ve diğerleri (2019) aile şirketleri ve işletme performansı arasındaki ilişkiyi kurumsal yönetimle değerlendirdikleri çalışmalarında, şirket yönetiminde aile ile bağları bulunan yöneticilerin şirketle ilgili daha fazla bilgisi olmasından dolayı daha başarılı nakit yaratma gücü olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu duruma rağmen diğer pay sahiplerinin haklarının korunması konusunda istekli davranmayacakları algısı oluştuğu ve şirket için olumsuz bir algı yarattığını ifade etmişlerdir.

Oğrak ve Karataş (2017) gerçekleştirdikleri çalışmada aile şirketlerinin yönetim sorunlarının altında kurumsallaşma veya kurumsallaşamama sorununun yatığı tespitinde bulunmuşlardır. Kurucudan sonraki kuşaklar için de işletmenin devamlılığının ancak kurumsallaşma çabalarıyla gerçekleşebileceği ortaya konulmuştur.

Kulualp (2017) işletmelerin kurumsallaşmaya bakış açılarını değerlendirildiği bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada aile işletmelerinin birçoğunun kurumsallaşma kavramı hakkında yeterli ve doğru bilgisi olmadığı hatta aile dışından alınacak fikirlerin işletme için faydalı olmayacağı inançları olduğu ifade edilmiştir.

Anderson ve Reeb (2003) kurucu aile mülkiyeti ve firma performansı açısından konuyu değerlendirdikleri çalışmalarında aile şirket performansının diğerlerinden daha iyi olduğunu ve hatta tepe yöneticisinin aile üyesi olmasının dışarıdan sağlanan yöneticilere göre performansın daha yüksek olmasını sağlayacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Yurdakul ve Bayraktar (2022) gerçekleştirdikleri çalışma kurumsallaşma ve örgütsel performansı irdelemişlerdir. Kurumsallaşma ve örgütsel performansın tüm alt boyutlarının incelendiği çalışmada denetimle ilgili çalışmaların örgüt performansını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Alpay vd. (2008) aile şirketlerinin kurumsallaşmasının örgüt performansına etkilerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda kurumsallaşma kavramının alt boyutu olan şeffaflığın örgüt performansını nitelik ve nicelik olarak etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Işkın (2022) konaklama işletmelerinde kurumsallaşmanın rekabet üstünlüğü sağlayıp sağlamadığını konu ettiği çalışmada kurumsallaşma düzeyinin rekabet üstünlüğü sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Türkoğlu ve Çizel (2016) gerçekleştirdikleri çalışmada da konaklama işletmelerinden hareketle kurumsallaşma reka-

bet gücünü irdelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda bu iki kavram arasında ilişkinin var olduğunu ve kurumsallaşma alt boyutlarından olan sosyal sorumluluk boyutunun rekabet gücünü açıklamada en etkili değişken olduğunu ortaya koymuşlardır.

SONUÇ

Aile şirketleri dünya ve ülkemiz ekonomisinin can damarlarıdır. Hali hazırda dünya ve ülkemizin önde gelen işletmelerine bakıldığında hepsinin birer aile şirketi olarak kurulduğu ve daha sonraki nesil yöneticiler ile kurumsallaşmaya yönelik çalışmaların başladığı görülmektedir. İtalya Como’da ipek ticareti yapan şirketler için söylene gelen; **“Il nonno fonda, i figli sviluppato, i nipoti distruggono”** işletmeyi büyükbabaların kurduğu, oğullarının geliştirdiği ve torunlarında yıktığı anlamına gelen bir deyiş bulunmaktadır (Yanagisako, 2002: 1). Değişten de anlaşılacağı üzere kurumsallaşma çalışmalarının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu deyişin gerçekleşmemesi işletme kurucularının ve varislerinin elindedir. Kurucuların kendilerinden sonra işletmeyi yönetmesi düşündükleri aile bireyini seçimini yaparken işin gerekleri ile ilgili alanda eğitim almalarını sağlamalıdır.

Bir diğer noktada kurucunun yerine gelecek varisin gerçekleştireceği görevle ilgili kurucunun desteğini almasıdır. Kurucu desteğini verirken geçmiş tecrübelerini de ikinci nesil yöneticiye aktarmalıdır. Bu gereklerin yanında işletme devamlılığının sağlanması için kurumsallaşma çalışmalarını kendilerinin başlatması gerekmektedir. Kurumsallaşmanın kurucu tarafından başlatılması örgütün ilerleyen zamanlarda bu çabaları özümsemesini sağlayacaktır. Kurumsallaşma çalışmalarının başarıya ulaşmasında bir diğer önemli nokta ise en uygun zaman ve ortamda kuralların konularak uygulamaya geçirilmesi ile mümkün olacaktır. Başarının en temel koşulu da kurumsallaşma çalışmalarının bir moda hareketi olarak görülmeyip içselleştirilerek tüm örgütün benimseyeceği şekilde uygulamaya konulmasıdır. Yani kurumsallaşma çalışmalarının yazılı örgüt kurallarında kalmasını sağlamaktır. Birinci ve daha sonraki nesil yöneticilerin gösterecekleri içten çabalar örgütün devamlılığını sağlarken olumsuz bürokrasiden korunmasını da sağlayacaktır. Böylece aile işletmeleri devamlılık sağlayacak ve ülke ekonomisinin yanında teknolojik ilerlemelere de olumlu katkıları devam ettirebileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Atagün, M. A. (2010). Aile İşletmelerinde Kriz Yönetimi ve Kütahya Organize Sanayi Bölgesinde Bir Uygulama, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Ak, Bihder Güngör (2010); “Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmanın İşletme Başarısına Olan Etkileri: Aydın İlinde Faaliyet Gösteren Aile İşletmeleri Örneği”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Akdoğan, A. Asuman (2000); “Aile İşletmelerinin Özellikleri ve Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma İhtiyacı”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 16, s.31-45.
- Alpay, G., Bodur, M., Yılmaz, C., Çetinkaya, S., & Arıkan, L. (2008). Performance implications of institutionalization process in family-owned businesses: Evidence from an emerging economy. *Journal of World Business*, 43(4), 435–448.
- Anderson, R. C., ve Reeb, D. M. (2003). Founding-Family Ownership and Firm Performance: Evidence from the S&P 500. *The Journal of Finance*, 58(3), 1301–1328.
- Aslan, İmran ve Orhan Çınar (2010); “Bir Aile Şirketinin Kurumsallaşması: Yeniden Yapılandırma ve Varislerin Yönetime Hazırlanması Süreci”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s.89-97.
- ATO (2005); Aile Şirketleri: Değişim ve Süreklilik, Ankara Sanayi Odası Basım, Ankara.
- Büte, Mustafa (2010); “Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Sürecinde Yaşadığı Sorunlar”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 22, s.1-24.
- Carlock, Randel S. ve John L. Ward (2001); *Strategic Planning For The Family Business: Parallel Planning to Unify the Family and Business*, Palgrave, ABD.
- Canal, Buket (2022). Aile İşletmelerine Nepotizmin Kurumsallaşma Üzerindeki Etkisine Kavramsal Bir Değerlendirme. *International European Journal of Managerial Research*, 6(10), 15-34.

- Çakıcı, Ayşehan ve Burcu Şefika Özer (2005); “Mersin’de Faaliyet Gösteren Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmelerin Kurumsallaşma Göstergeleri Açısından İncelenmesi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sayı 18, s.87-110.
- Debarliev, Stojan ve Aleksandra Janeska-Iliev (2015); “Family Business Characteristics and Differences: Some Insights Fromm the Developing Countries”, 11 th International Conference Challanges of Europe Growth, Competitiveness and Inequality, s.39-60.
- De Masis, Alfredo, Roberto Di Minin, Federico Frattini (2015); “Family-Driven Innovation: Resolution the Paradox In Family Firms”, California Management Review, Cilt 58, Sayı 1, s.5-19.
- Demir, Özcan ve Eray Ekin Sezgin (2014); “ Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Ve Sürdürülebilirlik: Trb1 Bölgesinde Yapılan Bir Araştırma”, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt 9, Sayı 5,s. 707-725.
- Duran, P., Kammerlander, N., Van Essen, M. ve Zellweger, T. (2016). Doing mre with less: Innovation output in family firms. *Academy of Management Journal*, 59(4), 1224-1264.
- Dünya Gazetesi (2018); “Aile Şirketleri İçin Sürdürülebilirliğin Anahtarı: Aile Anayasaları” <https://www.dunya.com/kose-yazisi/aile-sirketleri-icin-surdurulebilirliğin-anahtari-aile-anayasaları/417257>, Umut Koltuoğlu, (Erişim Tarihi: 28.07.2019).
- Ekanayake, Athula ve Ravindra Hewa Kuruppuge (2017); “Governance of Family Owned Business and Firm Performance: Evidence from Sri Lanka”, *International Journal of Manangement, Accounting and Economics*, Cilt 4, Sayı 10, s.1020-1039.
- Genç, Nurullah, Esin Okay ve N. Öykü İyigün (2014); “Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Sorununun Çözümü Açısından Kurumsal Yönetim İlkelerinin Değerlendirilmesi”, 13. Ulusal İşletmecilik Kongresi Bildiriler Kitabı, 91-98.
- Gülen, Dilek (2005). Aile işletmelerinin kurumsallaşması ve bu süreçte yaşanan sorunlar:Kahramanmaraş Örneği. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kahramanmaraş

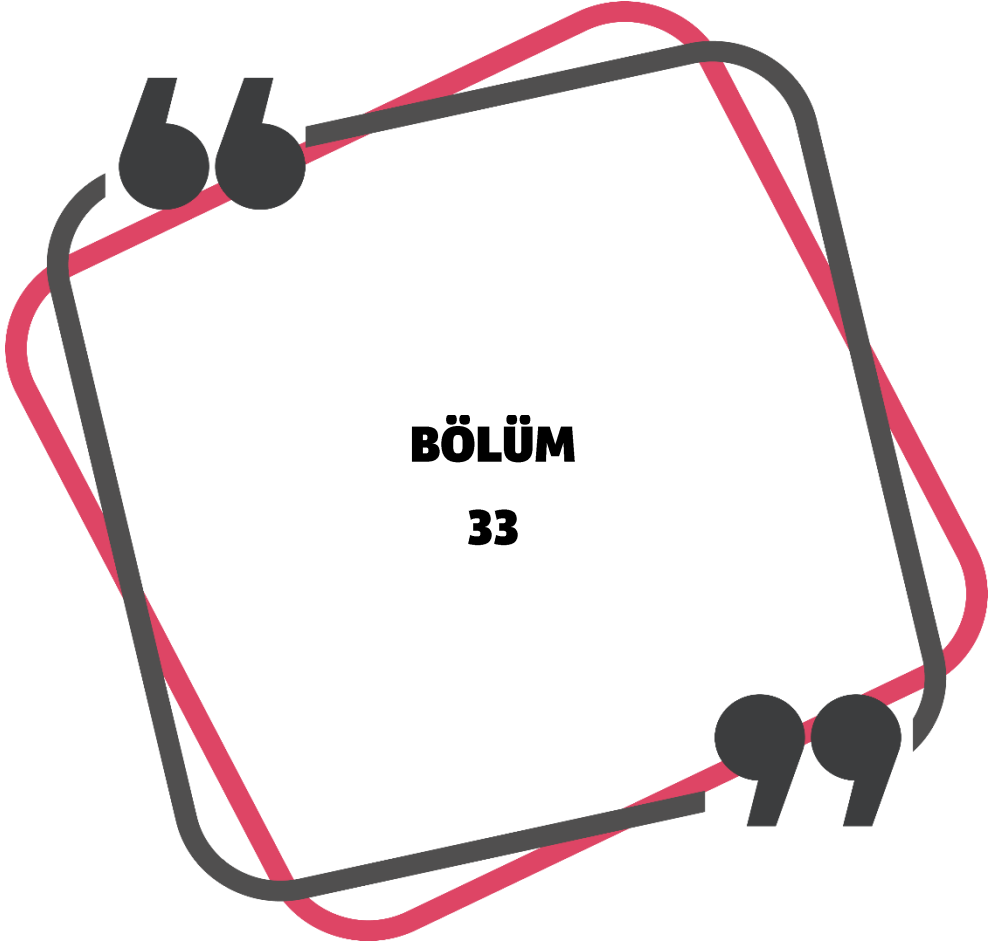
- Gümüştekin, Gülten Eren (2005); “Kobi Niteliğindeki Aile İşletmelerinin Yönetim ve Organizasyon Sorunları: Kütahya Seramik Sanayi Örneğİ”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, s.71-93.
- Hussain, Hafezali Iqbal, Azlan Ali, Hassanudin Mohd Thas Thaker ve Mohsin Ali (2019); “Firm Performance and Family Related Directors: Empirical Evidence from an Emerging Market”, Contemporary Economics, Cilt 13, Sayı 2, s.187-204.
- Işkın, H. E. (2022). Kurumsallaşma düzeyinin rekabet üstünlüğü üzerine etkisi: Otel işletmeleri üzerine bir araştırma, Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, 5(2), 843-852.
- Kalkan, Adnan, Özlem Ç. Bozkurt, Ömer Faruk Oktar ve Merve Türk (2013); “Aile İşletmelerinde Yöneticilerin Demografik Özellikleri ve Yönetim Fonksiyonları İle İlgili Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl 6, Sayı 11, s.127-143.
- Karpuzoğlu, Ebru (2002); “Şirketinizi Surekli Kılmak İcin: Sureklilik Planı ve Varis Planı”, PERYON Dergisi, Sonbahar 2002, s.18-19.
- Kobal, Kezban Esra Saral ve Olcay Bilge Aşkun Yıldırım (2016); “Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Sürecinde İkinci Kuşağın Yaşadığı Sorunlar Üzerine Bir Araştırma”, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt 12, Sayı 46, s.97-120.
- Koçel, Tamer (2014); İşletme Yöneticiliğİ, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul
- Kulualp, Halime Götaş (2017); “Kurumsallaşsak mı? Kurumsallaşmasak mı? Aile işletmeleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”, Journal of Social and Humanities Science Research, Cilt 4, Sayı 13, s.1366-1375.
- Ljubotina, P. ve Vadnjak, J. (2018). Family business succession: does experience gained in family firm really count?, Management 13(4), 301-322.
- Neckebrouck, J., Schulze, W., & Zellweger, T. (2018). Are family firms good employers? Academy of Management Journal, 61(2), 553–585
- OECD (2017); Employees by business size50-249 persons employed, Number, 2017 or latest available, <https://data.oecd.org/entrepreneur/employees-by-business-size.htm>, (Erişim Tarihi: 28.07.2019).

- Oğrak, Abdullah ve Okan Karataş (2017); “Aile İşletmelerinde Yönetim Sorunları: Van İlinde Bir Araştırma”, *International Journal of Academic Value Studies*, Cilt 3, Sayı 13, s.11-20.
- Onay, Meltem ve Zeynep Vezneli (2011); “Aile Şirketlerinde Kurumsallaşmama ve İkinci Kuşağın Duyarsızlığı”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, s.167-175.
- Oro, I. M., & Lavarda, C. E. F. (2019). Interface between management control systems and strategy and performance measures in a family business. *Revista Contabilidade & Finanças*, 30, 14-27.
- Özkaya, Meltem Onay ve Canan Muter Şengül (2006); “Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma ve İkinci Kuşağın Kurumsallaşma Konusuna Bakış Açısı” *D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, s.109-126.
- Pekşircioğlu, Nurettin (2014); “Aile İşletmeleri ve Kurumsallaşma”, *Kalkınmada Anahtar Dergisi*, Sayı 312. <https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/aile-isletmeleri-ve-kurumsallasma/1901> (Erişim 28.07.2019)
- Resmi Gazete (2018), Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik (Erişim Tarihi: 28.07.2019)
- Sarıtaş, Ahmet, Samet Gürsoy ve Sema Sarı (2016); “Uluslararası Pazarlama Faaliyetlerinde Aile Şirketlerinde Kurumsallaşmanın Etkisi”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, s.135-152.
- Türkoğlu, N. & Çizel, B. (2016). Kurumsallaşma ve Rekabet Gücü İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma . *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* , 18(2) , 156-184
- Uysal, Ecem (2014). Tekirdağ İli Merkez İlçesi Aile İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- Yıldırım, Seda (2011); “ Kurumsallaşamayan Aile Şirketlerinde Pazarlama Sorunları Üzerine Nitel Bir Çalışma”, *Kocaeli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22, s.185-202.
- Yanagisako, S. J. (2002). *Producing Culture and Capital, Family Firms in Italy*. Princeton University Pres.

Yolaç, Sema ve Ebru Doğan (2011); “Küreselleşme Sürecinde Aile İşletmelerinde Yönetim ve Kurumsallaşma”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 61, Sayı 2, s.83-110.

Yörük, Nevin (2007); “Basel II Standartları’nın Kobi’ler Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Anket Uygulaması”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 22, Sayı 2, s.367-384.

Yurdakul, Selin ve Bayraktar, Osman (2022). Aile işletmelerinde kurumsallaşma düzeyi ve örgütsel performans ilişkisinin incelenmesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(43), 504-527.

İSTANBUL'DAKİ OKUL BİNALARININ AFET YÖNETMELİĞİNE UYGUNLUĞU VE İLKOKULLARDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ UYGULAMASI

Dr. Öğr. Üyesi Haldun TURAN

İstanbul Rumeli Üniversitesi
Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi
Endüstri Mühendisliği Bölümü
ORCID: 0000-0002-0701-7679

Zeki ALPAYDIN

İlköğretim Öğretmeni
İş Sağlığı ve Güvenliği Yüksek Lisansı -

Ülkemiz genç bir nüfusa sahiptir ve nüfusumuzun yaklaşık %20'si öğrencidir. Bu nedenle öğrenciler, gün içinde aynı zaman diliminde ve yoğun olarak okul binalarında bulunmaktadır. İstanbul ise nüfusun en yoğun olduğu ve dolayısı ile en çok okulun ve öğrencinin bulunduğu şehrimizdir. Bu yoğunluk sebebiyle de öğrencilerimiz başta doğal afetler olmak üzere çeşitli tehlikelerde büyük risk altında kalmaktadırlar. Doğal afet risklerine karşı son yıllarda çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış ve okullar İSG kapsamına alınmıştır. Ayrıca AFAD ve MEB arasında protokol imzalanmış ve doğal afetlere karşı okul binalarının korunması için çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda okulların depreme karşı dayanıklı olup olmadığı test edilmiş, dayanıksız binalar boşaltılmış bazıları için güçlendirme bazıları için de yıkım kararı alınmıştır. Ayrıca tüm okullarımız 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na tabi olduklarından, doğal afetler başta olmak üzere diğer olası tehlikelere karşı da gerekli tedbirleri almak zorundadırlar. Bu tedbirlerin uygulanması için MEB il ve ilçe MEM'lerinde İSGB'ler kurulmuştur. Okullardaki İSG faaliyetleri de bu İSGB'ler aracılığıyla yürütülmektedir. Az tehlikeli işyeri sınıfında sayılması sebebiyle ilkokullarda, İSGB'ler tarafından 6 yılda bir detaylı risk analizi yapılmakta ve yapılan bu risk analizlerine göre gerekli tedbirler okul müdürleri tarafından uygulanmaktadır. Çünkü okullardaki İSG Kurul Başkanlığı, işveren sıfatı nedeniyle okul müdürlerindedir. Dolayısı ile okullardaki İSG faaliyetlerini yürütmek, tedbirleri almak ve sorumluluk da okul müdürlerindedir. Okul müdürleri, İSG Kurulunu oluşturmak, Acil Durum Ekibini Üyeleri'ni seçmek gibi görevlerinin yanında tüm okul ile ilgili güvenlik tedbirlerini almak ve okulu güvenli hale getirmek zorundadır.

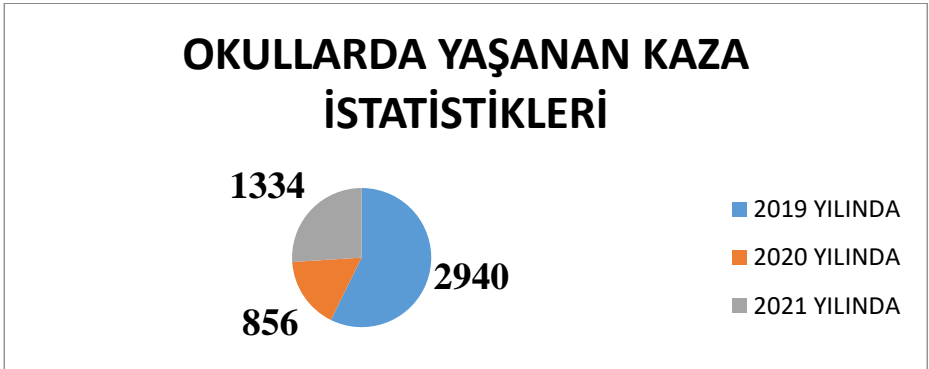
GİRİŞ

Kazanın Tanımı: Sözlükte; İstem dışı veya beklenmedik bir zamanda gerçekleşerek bir kişinin, nesnenin veya bir aracın zarar görmesi olayı şeklinde açıklanmaktadır. (sozluk.gov.tr/kaza)

Kaza tanımının içine sadece çarpma, düşme, yaralanma değil zehirlenme, yanma, elektrik çarpması ve boğulma da girmektedir. Özellikle yemekten zehirlenme ve nefes borusuna cisim kaçması olayları okullarda sık karşılaşılan kazalardandır.

Okul Kazası: Bir kazaya, okul kazası diyebilmek için aşağıdaki şartlardan birine uyması gerekir. (Gür, 2005);

1. Öğrenci eve gönderilmek durumunda kalındıysa,
2. Öğrencinin doktora gönderilmesi gerekiyorsa,
3. Kaza sonrası ilkyardım ya da müdahale yapılması gerekiyorsa,
4. Öğrenci hastaneye götürüldü ya da gönderildiyse,
5. Öğrencide hareket kısıtlaması, travma gibi durumlar var ise okul kazası olarak tanımlanabilir.

Kaynak : Merkez İSGB 2021 Yılı İsg Raporu

Yukarıdaki istatistikte 2020 yılında kaza oranlarının düşme sebebi pandemi sebebiyle uzaktan eğitim yapılması sebebiyledir. Okullarda yaşanan kazalar, öğrencilerin sağlığı ve güvenliği açısından ciddi bir sorundur. Bu kazalar, okul ortamının fiziksel yapısından ya da kişisel dikkatsizlikten meydana gelebilir. Bazen de bu iki sebep dışında öğrenciler 3. Şahıslardan dolayı zararları uğrayabilirler. Ayrıca okuldayken doğal afetlerden, hava şartlarından kaynaklanan tehlikelerle de karşılaşabilir ya da böcek, haşerat veya çeşitli hayvanların ısırıklarına da maruz kalabilirler.

Okul Güvenliği

Öğrencilere güvenli bir ortam oluşturmak için; Hem okul binasının fiziksel özelliklerin- den kaynaklanan hem öğrencilerin kişisel davranışlarından kaynaklanan hem de her iki sebep dışında kalan riskleri belirleyip bunlara karşı tedbirler almak gerekir. Risklerin minimum seviyeye çekilmesi “Güvenli Okul” hedefine ulaşmayı sağlar. Güvenli Okul ise şu şekilde tanımlanmıştır;

Güvenli Okul: Öğrencilerin okula ulaşmak için evinden ayrılarak ve yeniden evine dönünceye kadar geçen zamandaki, ulaşım sırasında, okul etrafında veya okul içindeki bölümlerde olumsuz bir olay olmaması şeklinde tanımlanmaktadır (TEGM, 2015).

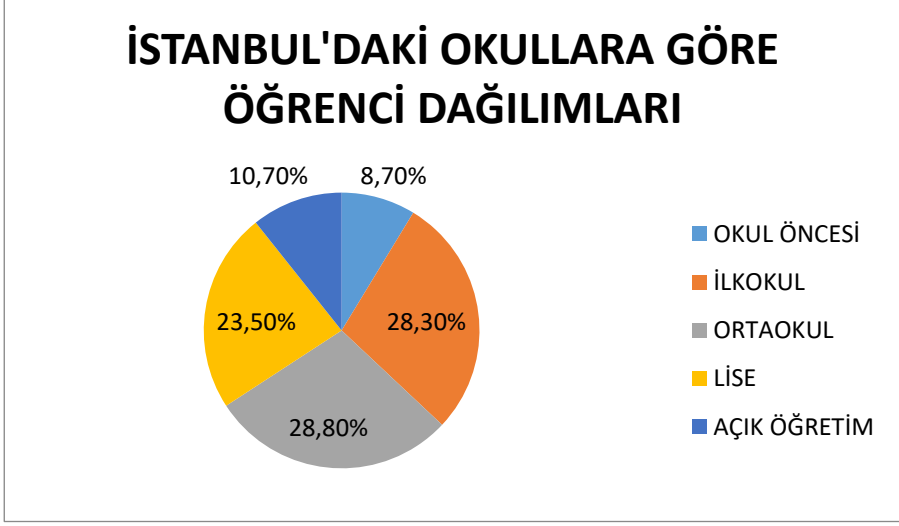
Güvenli bir okul ortamı için; Baran, Yılmaz ve Yıldırım (2007) Okul binalarının fiziksel olarak düzenlenmesi, okulda kullanılan araç-gereçlerin özelliklerinin çocukların sağlığını, güvenliğini riske atmayacak, ihtiyaçlarını ise karşılayacak şekilde olmasının gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca okulun iç tasarımının, çocuklarda ölümlere, yaralanmalara, yanmalara, zehirlenmelere ve kırık gibi oluşacak kazalara imkan vermeyecek ya da en aza indirgeyecek şekilde yapılmasının gerektiğini vurgulamaktadırlar. AÇEV (2013) Okullarda güvenliğin sağlanması için önemli olan faktörlerden biri de öğrenci sayısının az olmasıdır. Bu nedenle öğrenci sayısının az olduğu sınıflarda öğretmenlerin öğrencilerle daha sağlıklı iletişim kurabileceği vurgulanmıştır.

Öğrenci Sağlığının ve Güvenliğinin Sağlanması İçin Yapılan Yasal Düzenlemeler

- Çocukların sağlıklı ve güvenli bir ortamda yaşamaları en doğal haklarıdır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1989 yılında kabul edilerek ve 1995 yılında Ülkemizde de yürürlüğe giren Çocuk Hakları Sözleşmesi nedeniyle çocuk haklarının korunması amaçlanmış ve sözleşmede imzası bulunan devletler bu hakları hayata geçirmişlerdir. (UNICEF 1998) Ayrıca İmzası bulunan devletler, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesi gereğince, çocukların bakımı ve korunmasından sorumlu kurumların, özellikle çocukların güvenliği, sağlığı için çalışacak personelin sayısı ve uygunluğu ile ilgili şartlara uymayı taahhüt ederler.

- Okullar 6331 Sayılı İSG Kanunu kapsamında olduğu için, okul müdürleri de İSG kurulu üyesidir. Bu nedenle okul müdürlerinin İSG konusunda bazı sorumlulukları vardır. Okul müdürleri, okul binasında, eğitim faaliyetlerin yürütüldüğü ya da bunların dışında kalan bölümlerde yaşanabilecek tehlikelere karşı önlem almakla sorumludur. Ayrıca öğrencileri okula gelirken ve giderken yaşayabilecekleri her çeşit riskli durum ve tehlikelerden korumak, güvenliklerini sağlamak da sorumlulukları arasındadır. (Gümüş, 2016).

Okula devam eden öğrencilerimiz nüfusumuzun yaklaşık %20'si kadarını oluşturmaktadır. Bu oranın büyüklüğü öğrencilerimizi kapsayan güvenlik tehdidinin büyüklüğünü de artırmaktadır. (Sulak, 2016). Ülke nüfusuna göre en yüksek sayıda öğrenci kitlesinin bulunduğu ilimiz de İstanbul'dur., Bu nedenle İstanbul'daki okul binalarının sağlamlığı, öğretmen, öğrenci ve okulun diğer çalışan personeli için büyük bir önem arz etmektedir.

Kaynak: İstanbul Planlama Ajansı Verileri (2021)

İlköğretim Kurumları Yönetmeliğine göre öğrenci sağlığı ve güvenliği için alınacak tedbirler aşağıdaki şekilde belirtilmiştir. MEB (2014) 78. Maddeye göre:

- a) Güvenli bir eğitim ortamı için, okul kadar çevresinde de tedbirler alınmalıdır.
- b) Sağlıklı bir eğitim ortamı için okulun temizlik ve düzenine önem verilmesi gerekir. Ortak kullanım alanlarında, yemekhanede ve sınıflarda hijyen, ısıtma, aydınlatma ve havalandırma şartlarının yeterli olması sağlanmalıdır.
- c) Okul yemekhaneleri ayrı bir yerde olmalı, hem beslenme programı hem de hijyen durumu denetlenmelidir.
- d) Yemekhanede kullanılan mutfak araç gereçlerinin hijyeni sağlanmalıdır. Yemekhanesi bulunmayan okullarda ise hijyen şartlarına dikkat edilerek sınıflarda beslenme yaptırılabilir.
- e) Okulda ilkyardım malzemesi bulundurulmalı ve yalnızca uzman kişilerce kullanılmalıdır.

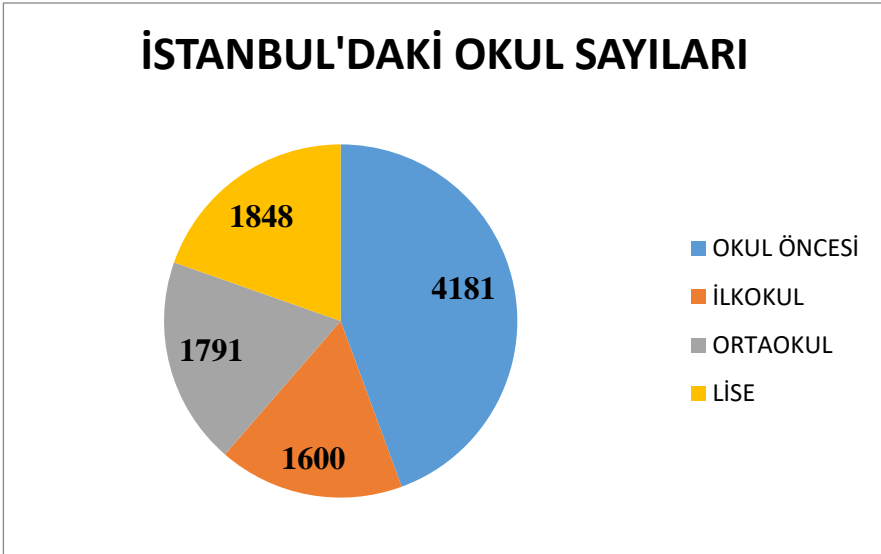
f) Okulda su deposu bulunuyorsa yılda en az bir defa bakımının, ilaçlanması ve temizliğinin yapılması gerekir.

g) Okul içinde ve bahçesinde güvenliğin sağlanması için kamera ve diğer güvenlik sistemlerinden oluşan teknolojik ekipmanlar kullanılmalıdır.

h) Okullardaki kantinler hijyen yönetmeliğine uygun olmalı ve denetlenmelidir.

i) Okul binası “Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik” şartlarına uygun olmalıdır.

İlkokullarda İSG Faaliyetlerinin Yürütülmesi

Kaynak: İstanbul Eğitim İstatistikleri Bülteni, 2020

Okul müdürleri İSG uzmanı değildir. Ayrıca her okulda isg uzmanı bulunmamaktadır. Bu nedenle okullarda İSG'nin uygulanabilmesi için, il milli eğitim müdürlüklerinde ve ilçe milli eğitim müdürlüklerinde İSGB'ler kurulmuştur. Bu İSGB'lerde isg uzmanlığı belgesi olan öğretmenler ve personeller görevlendirilmiştir. İSGB'lerde görevli uzmanlar okullarda alınması gereken önlemler konusunda rehberlik etmektedirler. Ayrıca iş güvenliği eğitimleri ya da seminerleri düzenlemektedirler.

Okul müdürleri ise işveren sıfatıyla isg kurulu üyesidir. Be sebeple yöneticisi oldukları okullarda bazı yükümlülükleri yerine getirmek zorundadırlar.

İşverenin (Okul Müdürünün) Okuldaki İSG ile İlgili Yükümlülükleri

- İş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerinin dökümanlarını koymak için bir klasör düzenlemeli. İş sağlığı ve güvenliği ile ilgili tüm evrak ve yazışmaları bu dosyaya koyarak saklamalı. İşveren ya da işveren vekilliği onay yazısını imzalayıp dosyaya koymalı.
- Okuldaki çalışanlar arasından seçim yoluyla çalışan temsilcisi seçmek. Seçim sonucunu tutanak haline getirmek ve tutanağı İSG klasörüne koymak.
- Çalışan kişi sayısı 45 ve üzeri olan okullarda İSG Kurulu'nu oluşturmalı. Oluşturulan kurulu tutanaklaştırıp kurul üyelerine tebliğ etmeli. İmzalattığı tutanağı İSG klasöründe saklamalı.
- Okuldaki çalışan kişi sayısına bakmaksızın Risk Değerlendirme Ekibi oluşturmalı. Tutanaklaştırıp ekip üyelerine tebliğ etmeli. (Bu kuruldakilere ilçe milli eğitimdeki İSGB tarafından eğitim verilir.)
- “Acil Durum Ekibi” oluşturmak.. Tutanak altına alıp tebliğ etmek. İSG Modülüne işleyip rapor çıktısını İSG klasörüne koymak.
- Yöneticisi olduğu okulun özellik ve yapısına uygun “Acil Durum ve Eylem Planı” hazırlamalı. Hazırlanan planı İSG klasörü içerisinde muhafaza etmeli. Bu plana göre çalışanlara, yangın, deprem, veya iş kazası yaşanması durumlarında yapmaları gerekenler konusunda bilgiler vermeli.
- Acil durumlar için tahliye planı hazırlamalı. Tatbikatlar yaptırmalı. Tahliye tatbikat tutanaklarını İSG klasöründe saklamalı.
- Acil durumlarda iletişim sağlanacak kuruluşları belirlemeli.
- Kontrol listeleri kullanarak eksiklikleri belirlemeli. Kontrol listesini İSG klasörüne koymalı.
- Okuldaki eksikliklere göre risk analizi yaptırmalı. Analiz sonucunu İSG modülüne işledikten sonra çıktısını alıp İSG klasörüne koymalı.
- Okul ile ilgili bilgileri İSG Modülüne eksiksiz doldurmalı. Olan değişiklikleri 3 iş günü içinde güncellemeli.
- Okuldaki destek elemanlarını belirlemeli. İlkokullarda, öğretmen ya da memurlardan 50 kişiye 1 kişi olacak şekilde destek elemanı seçilmeli.
- Okulda bulunan kazanı, paratoneri, elektrik tesisatını, elektrikli aletleri, makineleri ve tamirat işlerinde kullanılan iskeleleri, işin ya da tamiratların yapımı için gerekli olan her türlü araç, gereçlerin kontrollerini işin uzmanlarına yaptırmalı. İşlerin gerektiği gibi yapılıp yapılmadığını denetlemeli. Yaptığı kontrolleri tutanak altına alarak, İSG dosyasında saklamalı. Yukarıdaki kontrollerin yapıldığına dair yazı yâda uyarı işaretlerini görülebilecek yerlere astırmalı.

- Öğrencilere ve tüm çalışanlara İSG konusunda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ilgili STK'lar aracılığı ile seminerler, konferanslar, paneller vb. etkinlikler düzenlemeli. (banaz.meb.gov.tr)

İlkokullarda Risk Değerlendirme

Risk değerlendirmesi kavramı, bir işletmedeki tehlikelerin oluşturduğu risklerin büyüklüğünü tahmin etme ve mevcut kontrollerin yeterliliğini dikkate alarak bu risklerin kabul edilebilir olup olmadığına karar verme sürecidir. (Ceylan ve Başhelvacı, 2011).

Risk değerlendirmesi, önce çalışanları, sonra işyerini, daha sonra da diğer kişi ve kurumları korumak için yapılması gerekli bir çalışmadır. (Akpınar ve Çakmakkaya)

Bir okulun İSG çalışmasına başlarken atacağı ilk adım; öğrenci, öğretmen, çalışan personel ve hatta eğitim kurumuna gelen ziyaretçiler için tehlike oluşturabilecek durumları tahlil etmektir.

Okul yönetimleri ve öğretmenler, okul ortamında öğrencilerin karşılaştıkları tehlikeleri ve tehlikelerin kaynaklarını değerlendirerek hangi sağlık ve güvenlik önlemlerini almaları gerektiğini belirlemelidir. Okul yöneticileri ve öğretmenler değerlendirmelerini yaparken işin özelliğini ve okul koşullarını göz ardı etmemelidir. (MEB, 2010)

İSG Kanunu'na göre işveren sayılan okul müdürleri, risk değerlendirmesi yaptırmak mecburiyetindedir. (Madde:10)

Tüm işyerleri, İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği'ne göre okullar da az tehlikeli, tehlikeli ve çok tehlikeli olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Bu tebliğe göre ilkokullar az tehlikeli olarak sınıflandırılmıştır. Tablo7'de okulların tehlike sınıfları gösterilmiştir.

Tablo 7. Okulların Tehlike Sınıfları

Okul Türü	Yapılan Faaliyet	Tehlike Sınıfı
Okul öncesi eğitim	Kamuya ait okul öncesi eğitim veren kurumlar. Kreşler hariç	Az Tehlikeli
	Özel sektöre ait okul öncesi eğitim kurumları. Kreşler hariç.	Az Tehlikeli
İlköğretim	Kamuya ya da özel sektöre ait ilköğretim okulları.	Az Tehlikeli
	Kamuya ya da özel sektöre ait fiziksel veya zihinsel engellilere yönelik ilköğretim faaliyeti yapan okullar.	Az Tehlikeli
Genel orta-öğretim	Kamu ya da özel sektöre ait genel ortaöğretim lise eğitimi. Devlet tarafından verilen fiziksel veya zihinsel engellilere yönelik lise eğitimi	Az Tehlikeli
	Kamu ya da özel sektöre ait fiziksel veya zihinsel engellilere yönelik genel ortaöğretim (lise) faaliyeti	Az Tehlikeli
Teknik ve mesleki orta öğretim	a) Kamu kurumları tarafından verilen fiziksel veya zihinsel engellilere yönelik teknik ve mesleki ortaöğretim (lise) faaliyeti	Az Tehlikeli
	b) Kamu kurumları tarafından verilen teknik ve mesleki ortaöğretim (lise) faaliyeti (engellilere yönelik verilen eğitim hariç)	
	c) Özel öğretim kurumları tarafından verilen fiziksel veya zihinsel engellilere yönelik teknik ve mesleki ortaöğretim (lise) faaliyeti	Az Tehlikeli
	d) Özel öğretim kurumları tarafından verilen teknik ve mesleki ortaöğretim (lise) faaliyeti (engellilere yönelik verilen eğitim hariç)	Tehlikeli
	Çıraklık eğitimi	Tehlikeli

Kaynak: İSG Tehlike Sınıfları Tebliği (2012)

Okullar da işyerleri gibi farklı tehlike sınıflarına ayrılmış ve buna göre de çalışanların eğitimi için ayrılan saatlerin süresi, sağlık raporlarının güncellenme zamanı, yapılan risk analizinin tehlike sınıfına göre yenilenme süreleri ve acil durum planlarının geçerlilik süreleri, acil durum ekiplerinde görevlendirilen çalışanların sayıları da değişiklik göstermektedir

Risk Değerlendirmesi işletmenin tehlike sınıfına göre belli aralıklarla yenilenmelidir.

- Az tehlikeli sınıfta olan işletmeler altı yılda bir (İlkokullar az tehlikeli sınıftadır)
- Tehlikeli sınıfta olan işletmeler dört yılda bir,
- Çok tehlikeli sınıfta olan işletmeler ise risk değerlendirmelerini iki yılda bir yenilemelidir.

İşyerinin taşınması durumunda, işyerinde uygulanan teknolojilerdeki değişikliklerde, işyerinde kullanılan malzeme ve ekipmanların değişikliklerinde, iş kazası olması durumunda, meslek hastalıklarının oluşması durumunda, ramak kala durumunun yaşanması halinde, mevzuat değişikliklerinin yapılması halinde, çalışma ortamı sınır değerleri aşıldığında veya risk değerlendirmenin güncelleme zamanı geldiğinde risk değerlendirmesi yenilenir. Ayrıca çevresel ölçümler veya sağlık izleme sonuçlarına göre gerekli görüldüğünde, işyeri dışında yeni tehlikelerin ortaya çıkması halinde ve işyerini etkileyebilmesi durumunda da güncellemeler yapılmaktadır.

Okullarda risk değerlendirmesi yapmak için okul müdürü tarafından risk değerlendirme ekibi kurulur.

İlkokullardaki Risk Değerlendirme Ekip Üyeleri:

- Okul müdürü ya da Md. Yrd.
- İş güvenlik uzmanı
- İşyeri hekimi
- Seçilen çalışan temsilcileri
- Görevli destek personelleri
- Okulu iyi tanıyan, tehlike oluşturacak durumları ve risklerin neler olabileceği konusunda bilirkişi olanlar yer almaktadır.

Kurulan risk değerlendirme ekibi risk değerlendirme raporu hazırlar. Daha sonra risk değerlendirme raporu (Milli Eğitim Bakanlığı Bilişim Sistemleri) kısaca MEBBİS olarak bilinen sistemdeki İSGB risk değerlendirme bölümüne işlenir. İşlenen raporun çıktısı alınarak her sayfası risk değerlendirme ekibi tarafından paraflanır ve son sayfası da imzalanır. İmzalanan rapor İSG klasöründe sak-

lanır. Veri girişlerinin hukuki sorumluluğu olduğundan dikkatli olunmalı ve detaylı risk analizi yapılmalıdır. Gözden kaçan durumlar olmamasına özen gösterilmelidir. (MEB, 2016).

İSGB tarafından yapılan risk değerlendirmesi sonucunda okullarda güvenlik tedbirleri uygulanmaktadır. Bu risk değerlendirmesi ve güvenlik tedbirlerinin genel maddeleri olduğu gibi farklı maddeleri de olabilmektedir. Çünkü farklılıklar okulun fiziki yapısı, konumu ve öğrenci sayısı ile ilişkilidir.

İSGB'nin Rehberliğinde Okullarda Alınan Önlemler:

- Öğrenci ve çalışanların güvenliği için sınıflardaki dolaplar sabitlenmektedir.
- Hem öğrencilerin hem de çalışanların iş güvenliği bilincinin oluşması için eğitimler verilmektedir.
 - Okulda ecza dolabı ve ilkyardım çantası bulundurulmaktadır.
 - Merdiven boşluklarından düşmeleri önlemek için fileler gerilmektedir.
 - Merdivenlerden inerken düşmeleri önlemek için kaymaz bantlar yapıştırılmaktadır.
 - Pencerelerden düşmeleri önlemek için emniyet kilidi ya da parmaklık gibi koruyucular yapılmaktadır.
 - Elektrik panoları kilitlenmekte, prizlere koruyucu kapaklar takılmaktadır.
 - Fiziksel risklere, kimyasal risklere, biyolojik risklere ya da ergonomik risklere karşı çeşitli önlemler alınmaktadır.
 - Ayrıca gerçekleşebilecek kaza veya hastalıklar yaşanmadan önce önlem almak için her okulun kendi çalışanlarından oluşan risk değerlendirme ekipleri oluşturulmakta ve okulun risk analizi yapılmaktadır.
 - Okullarda oluşturulan ekiplerle okul kantini ve okul servisleri denetlenmektedir.
 - Okullarda çıkabilecek yangınlarda ya da deprem vb. doğal afetlerde binada bulunanların tahliyesi için binada yangın merdivenlerinin bulunması, okul tahliye planlarının hazırlanması ve görünür yerlere asılması, acil yönlendirme levhalarının da görünür şekilde asılması gibi önlemler alınmaktadır.
 - Okul binalarında bu tedbirler alınırken öğrenci ve çalışanlar acil duruma hazırlamaya yönelik tatbikatlar da yapılmaktadır.
 - Yangınlara karşı okul binalarında yangın tüpü bulundurulmakta ya da yangın söndürme tesisatları yapılmaktadır.

- Okullarda acil durumlar için ekipler oluşturulmakta, ayrıca bu ekiptekilere ilkyardım, deprem, yangın vb. konularda eğitimler alma imkanı sağlanmaktadır

Depreme Karşı Okullarda Alınan Önlemler

Öğrencilerin uzun süre ve yoğun olarak bulunduğu okul binalarının sağlığı, deprem kuşağında bulunmamız sebebiyle büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bir dizi önlemler alınmaktadır.

2007 yılında yayımlanan Deprem Yönetmeliğinde okulların “Bina Önem Katsayısı” **1.4** iken 2018’de yayımlanan Deprem Yönetmeliği’nde önem katsayısı **1.5**’e yükseltilmiştir.

Binaların kullanım hedeflerine göre önem katsayıları **Tablo 3.1**’de gösterilmiştir. (Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği 2018)

Tablo 3.1 – Bina Kullanım Amaçları ve Bina Önem Katsayıları

Bina Kullanım Sınıfı	Binanın Kullanım Amacı veya Türü	Bina Önem Katsayısı
BKS=1	Deprem sonrası kullanımı gereken binalar, insanların uzun süreli ve yoğun olarak bulunduğu binalar, değerli eşyanın saklandığı binalar ve tehlikeli madde içeren binalar a) Deprem sonrasında hemen kullanılması gerekli binalar (Hastaneler, dispanserler, sağlık ocakları, itfaiye bina ve tesisleri, PTT ve diğer haberleşme tesisleri, ulaşım istasyonları ve terminalleri, enerji üretim ve dağıtım tesisleri, vilayet, kaymakamlık ve belediye yönetim binaları, ilk yardım ve afet planlama istasyonları) b) Okullar, diğer eğitim bina ve tesisleri , yurt ve yatakhaneler, askeri kışlalar, cezaevleri, vb. c) Müzeler d) Toksik, patlayıcı, parlayıcı, vb. özellikleri olan maddelerin bulunduğu veya depolandığı binalar	1.5
BKS=2	İnsanların kısa süreli ve yoğun olarak bulunduğu binalar Alışveriş merkezleri, spor tesisleri, sinema, tiyatro, konser salonları, ibadethaneler, vb.	1.2
BKS 3	Diğer binalar BKS=1 ve BKS=2 için verilen tanımlara girmeyen diğer binalar (Konutlar, işyerleri, oteller, bina türü endüstri yapıları, vb.)	1.0

Maraş Depremi sonrasında veliler, okul binalarının ne kadar sağlam olduğunu merak etmeye ve olası bir depremde çocuklarının hayatlarından endişe duymaya başladılar. MEB de bu duruma açıklık getirmek için İstanbul'daki riskli okul binalarının listesini yayınladı.

İstanbul Valiliği'nin Riskli Okul Binalarıyla İlgili Basın Açıklaması

17 Ağustos 1999 tarihinde gerçekleşen ve İstanbul'u da etkileyen Gölçük Depremi sonrası, olabilecek depremlerin hasar verici etkilerini minimize etmek için 2006 yılında İstanbul Proje Koordinasyon Birimi (İPKB) kuruldu.

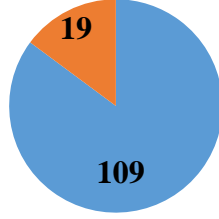
İPKB'nin sürdürdüğü İstanbul Sismik Riskin Azaltılması Projesi (İSMEP) doğrultusunda, İstanbul'da 1999 yılından önce inşa edilen **1.418** okulun etütleri yapıldığında **67** tanesinin depreme dayanıklı olduğu, **1.351** tanesinin ise riskli olduğu belirlenmiştir.

Riskli bulunan 1.351 okuldan **769** tanesi güçlendirildi, **367** tanesi ise yıkılıp yeniden yapıldı. **87** okulumuz da başta MEB olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlar tarafından güçlendirildi/yıkılıp yeniden inşa edildi.

2023 Yılında yapılan etüt ve analizlere göre; 128 okul riskli olarak tespit edilmiş, bunlardan **109**'unun yıkılıp yeniden yapılmasına, **19**'unun ise güçlendirilmesine karar verilmiştir. (İstanbul Valiliği Basın Açıklaması 18.02.2023)

2023 YILINDA İSTANBUL'DA TESPİT EDİLEN RİSKLİ OKUL BİNALARI

- GÜÇLENDİRİLMELİ GEREKEN BİNALAR (ADET)
- YENİDEN YAPILMASI GEREKEN BİNALAR (ADET)

Ülkemizde Afet Yönetimi

Ülkemizdeki afet yönetiminde, afet sonrası faaliyetlere odaklanan ancak afet öncesi tedbirlerin uygulanmasını ana hedef olarak görmeyen bir anlayış mevcuttur. Merkezi bir yapıda olan afet yönetimi, olumlu düzenlemelere rağmen mevcut özelliklerini korumaktadır.

5902 sayılı yasa ile birlikte, başbakanlığa bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı kurulmuştur. Bu birim kısaca (AFAD) olarak isimlendirilmektedir. Ayrıca yasa ile İl Sivil Savunma Müdürlükleri yerine İl Özel İdaresi bünyesinde İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri oluşturulmuştur.

Yasal olarak afet yönetimi tek çatı altında toplanarak, Başbakanlığın yetkinde bir birim ve birleşik bir yapı haline gelmiştir. Bu yapı oluşturulurken uygulamadaki koordinasyon sorunlarını azaltmayı amaçlamış ve hızlı hareket edilebilecek bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak sürecin uygulamaları, bu yapılanmanın başarılı olup olamayacağını ve ne kadar etkin uygulanabileceğini gösterecektir. (Aktel 2007)

Okullarda Acil Durum Planının Hazırlanması

Acil durum: İşyerlerinde meydana gelebilecek deprem, sel, fırtına vb. doğal afetler ile yangın, patlama, tehlikeli kimyasal gazlardan yayılım gibi durumlar sonucu acil müdahale, ilkyardım veya tahliye gerektiren olaylardır. (İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik 2013)

Acil Durum Planının Aşamaları:

- Okulda olabilecek acil durumların belirlenmesi,
- Acil durumun etkilerini önleyici veya azaltıcı tedbirlerin alınması
- Destek elemanlarının belirlenmesi
- Acil durumlara nasıl müdahale edileceğinin ve tahliye yöntemlerinin belirlenmesi
- Gerekli evrakların hazırlanması
- Tatbikat yapılması
- Acil durum planının güncel tutulması (İşyerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik

Okullarda Olması Gereken Acil Durum Ekipleri

- Yangına müdahale ekibi
- Arama/kurtarma ekibi
- Okul tahliye ekibi
- Okul İlk Yardım ekibi, olmak üzere dört ekip oluşturulmalıdır.

Ekiplerde görevlendirecekler, okuldaki çalışan sayısı ve okulun bulunduğu tehlike sınıfı nedeniyle farklılık göstermektedir. (Bolat, 2015)

Afet riskinin düşürülmesi üzerine 3. BM Dünya Konferansı'nda; kamu binalarının ve özel binaların güçlendirilmesi gerektiğine ve afete dayanıklı binaların gerekli olduğundan bahsedilmiştir. Özellikle okul ve hastane binalarında fiziki altyapı tehlikelerinin azaltılmasına ve tedbir alınmasına vurgu yapılmıştır. (UNESCO, 2017).

Okullarda Afet ve Acil Durum Yönetimi

Okullarda acil durum planı afet öncesinde yapılacaklar, afet anında yapılacaklar ve afet sonrasında yapılacaklar şeklinde gruplandırılmaktadır.

Afet öncesinde yapılacaklar: Okul binalarının depreme karşı dayanıklı şekilde yapılmış olması, dolap ve eşyaların duvara sabitlenmesi gerekir. Acil durumlar hakkında çalışan ve öğrencilerin bilgilendirilmesi, eğitilmesi, tahliye tatbikatlarının yapılması ve ayrıca acil durumlara karşı her zaman hazırlıklı olunması gerekir.

Afet anında yapılacaklar: Eğitimler ve tatbikatlar yoluyla edinilmiş olan doğru hareket şekilleri ile kurtarma, ilk yardım ve tahliye işlemlerinin aksamadan uygulanması gerekir.

Afet sonrasında yapılacaklar: Kriz durumlarına hızlı, çabuk ve etkili tepki vermek, kayıpları olabildiğince azaltmak ve okulun mümkün olan en kısa sürede

normal işleyişine dönebilmesi için gerekli önlemleri belirleyip uygulamaktır.. (Özmen, Ergünay ve Gerdan)

Okullarda yaşanabilecek acil haller belirlenerek olumsuz sonuçlarının azaltılması, önleyici ve minimize edici önlemlerin alınması gerekir. Ayrıca acil durumlar için görevlendirilen personel ile ilgili veriler, acil duruma müdahale ve tahliye yöntemleri ile ilgili veriler MEBBİS modülüne işlenerek çıktıları alınıp imzalandıktan sonra “Acil Durum Planı” olarak dosyalanır.

Okullarda acil durum planı yapmanın ilk aşaması acil durum ekiplerinin kurulmasıdır.

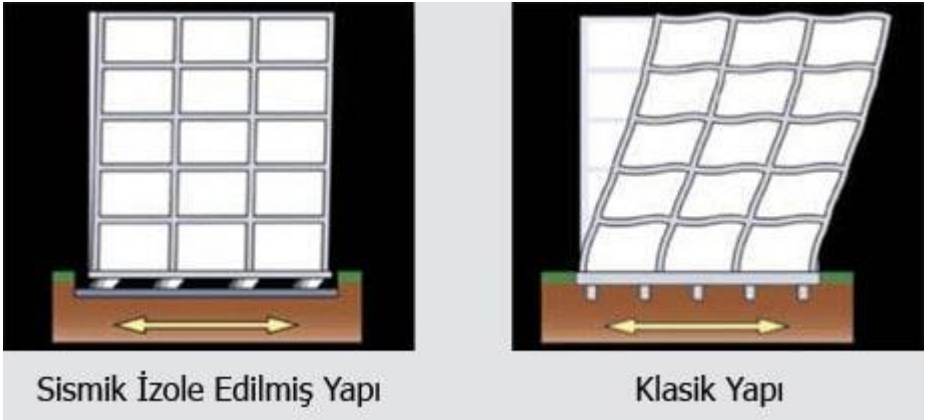
İşyerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmeliğe göre, az tehlikeli sınıfta bulunan ilkokullarda 50 çalışan kişi için, 1 tane arama-kurtarma, 1 tane tahliye ve 1 tane de yangınla mücadele için destek elemanı görevlendirilir. Görevlendirilen destek elemanlarının eğitim almaları sağlanmalı, yılda en az bir kez de acil durumlarla ilgili tatbikatlar yaptırılmalıdır.

Aynı zamanda ilkyardım için az tehlikeli sınıfta bulunan ilkokullarda her 20 çalışan için 1 tane ilkyardımcı görevlendirilmeli ve eğitim alması sağlanmalıdır.

Afetlere Karşı Okul Binasında Alınması Gereken Fiziksel Korunma Önlemleri

Binaların dayanıklı olması için aşağıda belirtilen hususların yerine getirilmiş olması gerekir.

- İnşaatların deprem yönetmeliğine ve yürürlükteki yapı yönetmeliklerine uygun yapılması gerekir. Örneğin; depreme karşı diğer kamu binalarında yapıldığı gibi okul binalarında da sismik izolatörlerin kullanılabilir.

Kaynak: Sismik izolatör sistemleri (<http://sanalsantiye.com>)

- Binanın çeşitli afetlere karşı dayanıklı yapılması,
- Yönetmeliklere uygun inşaat malzemelerinin kullanılması,
- Eğitimli kişilerin binayı yapması ve inşaatın titiz olarak denetlenmesi,
- İnşaat süresince oluşabilecek olumsuzluklara imkan bırakılmaması,,
- Binanın tadilatı ve bakımına dair teknik yardım ve para kaynağı bulunması.
- Binaya gerektiğinde güçlendirme yapılması ve maliyetin uygun olması.

Depreme karşı binalarda yapılan güçlendirme örnekleri

- Okul binasının bakımının düzenli olarak yapılması. Bununla birlikte, kolon ve kirişlere zararlı olacak müdahalede bulunulmaması. Betonarme yapılarda, kiriş ve kolonlardaki donatıların neme maruz kalmaması, açıkta kalan donatı varsa mutlaka sıva ile kapatılması.
- Çürümüş olan ahşap kısımların, beton çatlaklarının, hasarlı duvarların ve dökülen sıvaların tamir edilmesi. Hasarlı yerin derhal onarılması. Oluk ve drenaj sistemlerinin tıkalı olmamasına dikkat edilmesi. Suyun ve nemin binadan uzaklaştırılması, kırılan camların değiştirilmesi,
- Güçlendirmenin yeterli olmayacağı hallerde ise binanın yıkılarak yeniden yapılması. (afad.gov.tr)

Okulda Acil Duruma Müdahale ve Kaynak Geliştirme

Müdahale yöntemleri, karşılaşılan tehlikeye ve içinde bulunulan özel hallere bağlıdır. Bununla birlikte, bütün uygulamalar altı temel yönergeye dayanmaktadır.

- Okul binası güvenli ise:
- Eğer okul binası güvenli değilse **BİNA TAHLİYE EDİLMELİDİR.**

- Eğer okul binası güvenli değilse ancak okul bahçesi güvenliyse **DIŞARIDA TOPLAN** ve **BARINAK OLUŞTUR**.

- Eğer okul binası ve okul bahçesi güvenli değilse **GÜVENLİ BİR YERE TAHLİYE YAPILMALI**.

- **ÖĞRENCİ TESLİM** işlemleri öğrencilerin doğrudan ve sadece velilerine veya önceden belirlenmiş acil durum kişilerine teslim edilmesini sağlar.

Müdahale kapasitesi, bilgi, beceri ve imkânları kapsar. Müdahale kapasitesinin en önemli ögesi var olan beceri ve kaynakların örgütlenip seferber edilmesidir. Afet ve acil durumlara müdahale için geliştirilmiş bir sistem de Olay Yönetim Sistemleridir (OYS). OYS, en fazla sayıda insana en kısa zamanda en çok yardımın yapılmasını sağlar. Okul yönetimi; öğretmenler, okul çalışanları, öğrenciler ve o anda okula dışardan gelmiş olanlar ile acil durum ekibinin herhangi bir okulda, uygulayabileceği tutarlı bir sistem oluşturmayı amaçlar. (afad.gov.tr)

Acil Durumlarla İlgili Okul Yöneticilerinin Sorumlulukları (yoneticihane.com)

- Acil durum telefonları farkedilecek yerlerde asılı olmalıdır.
- Her kata tahliye planları asılmalıdır.
- Acil çıkış kapıları ve sınıf kapıları dışarıya doğru açılır şekilde olmalıdır.
- Yangın alarmı ve acil uyarı sistemleri çalışır durumda olmalıdır.
- Acil toplanma yerleri önceden belirlenmiş olmalıdır.
- Koridorlarda ve merdivenlerde elektriklerin kesilmesi halinde kullanılacak şarjlı aydınlatma araçları bulunmalıdır.
- Kapı ve çıkış yönlerini gösteren acil durum uyarı levhaları okulun uygun yerlerinde asılı olmalıdır.
- Acil durum ekip personelleri önceden belirlenmeli ve kişilere bildirilmelidir.

SONUÇ

Sonuç olarak, 6331 sayılı İSG Kanunu, okullarda uyulması gereken iş güvenliği konularını da kapsamaktadır. İş güvenliği prosedürleri, tıpkı işyerleri gibi yönetmeliklerle okullarda da zorunlu hale getirilmiş ve uygulanmaktadır.

Okul ortamında meydana gelebilecek tehlikelerden kaçınmak için öncelikle detaylı bir risk analizi yapılmalı. Risk analizi yapıldıktan sonra da tehlikeleri bertaraf edecek güvenlik tedbirleri alınmalı ve uygulanmalıdır.

En çok okul ve öğrenci barındıran İstanbul'un deprem kuşağında olması sebebiyle, şehirde bulunan tüm okul binalarının depreme dayanıklı olup olmadığı kontrol edilmelidir. Eğer okul binası sağlam değilse ya güçlendirilmeli ya da yıkılarak yerine dayanıklı bina yapılmalıdır. Bu, geleceğimiz olan çocukların emniyeti için büyük bir zorunluluktur.

Okul binalarının kontrollerini yaptıktan sonra sağlamlığından emin olunmalı ama yine de okul için Acil Durum Planı yapılmalıdır. Bu işlem hem korunma hem de tahliye için gereklidir. Korunma ve tahliyenin sorunsuz yapılabilmesi için de öğrencilere eğitimler verilmelidir. Ayrıca okul tahliye ekibi belli zamanlarda yangın ve deprem tatbikatı düzenleyerek farkındalık oluşturmalıdır.

Yine okul, kantin ve servis denetleme ekipleri ile okul servisini, kantinini hem hijyen hem de sağlık ve güvenlik yönünden ayda bir denetlemelidir.

Okuldaki Acil durum Ekiplerine gerekli eğitimler aldırılmalı, bu ekiplerin acil durumlardaki sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için hazırlıklı olmaları sağlanmalıdır.

Okulda yapılan tamiratlarda yaşanan kazalar da dahil olmak üzere tüm öğrenci, öğretmen ve ziyaretçilerin yaşadığı kazalardan, servis ve kantindeki tüm olumsuzluklardan işveren sıfatıyla okul müdürü sorumludur. Bu nedenle İSGB tarafından belirtilen tüm iş güvenlik tedbirleri ve eğitimleri tavizsiz bir şekilde uygulanmalıdır. Ancak bu şekilde okulda güvenli bir eğitim ortamı oluşturmak mümkün olabilir.

KAYNAKLAR

- AÇEV (2013) Eğitim Reformu Girişimi. Politika Raporu.
<http://afad.gov.tr/afadem/afete-hazır-okul> (Erişim Tarihi 08.02.2023)
- Akpınar, T., Çakmakkaya, B. Y. (2014) İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından İşverenlerin Risk Değerlendirme Yükümlülüğü Çalışma ve Toplum, 1(40), 273-304 .<https://dergipark.org.tr/en/pub/ct/issue/71773/1155075>
- Aktel. M. 5902 Sayılı Yasa İle Türkiye’de Afet Yönetiminde Oluşan Değişim
<http://dergipark.org.tr/download/article-file/55629>
- Baran, M., Yılmaz, A., Yıldırım, M. (2007) Okul öncesi eğitimin önemi ve okul öncesi eğitim yapılarındaki kullanıcı gereksinimleri .D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 8, 27-44
- Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik (27/11/2007 tarihli ve 2007/12937 sayılı Resmi Gazete)
- Bolat Y. Z. (2015 Kamu Kurumlarında Acil Durum Planı Hazırlama Rehberi ve İlgili Sektörde Acil Durum Bilincini Artırmaya Yönelik Uygulama. İş Sağlığı Güvenliği Uzmanlık Tezi.
- Ceylan, H., & Başhelvacı V. S. (2011). Risk Değerlendirme Tablosu Yöntemi ile Risk Analizi, Bir Uygulama. 3(2), 18-24
- Gümüş, B.(2016) Okullarda İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları ve Öğretmenlerin Bu Konudaki Bilgi Düzeylerinin İrdelenmesi. (Yüksek lisans tezi). (Tez No: 433050).
- Gür K. İstanbul ili ilköğretim okullarında kaza epidemiyolojisi ve öğrencilerin okul kazalarında güvenlik önlemlerine yönelik bilgi ve davranış ölççeklerinin geliştirilmesi [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, 2005
- İstanbul Eğitim İstatistikleri Bülteni, 2020-28 Ekim 2021/İstanbul Eğitim Bülteni
- İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği, (26.12.2012 Tarih ve 28509 Sayılı Resmi Gazete)
- İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik (18.06.2013 Tarih ve 28681 Sayılı Resmi Gazete)
- İş Sağlığı ve Güvenliği Okul ve Kurumlarda Yapılması Gereken Çalışmalar
<http://banaz.meb.gov.tr> Erişim Tarihi:16.02.2023
- Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları İş Sağlığı ve Güvenliği Rehberi (2010)
- Milli Eğitim Bakanlığı, Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. (2014)

- MEB, Okul ve Kurumların İSGB Modülü_Veri_Girişleri yazısı 04.04.2016 tarih sayı no: 3806288 2016, 10/27060721 okul ve kurumların risk değerlendirme veri girişleri (Erişim Tarihi: 12.02.2023)
- Okul_Kantinlerine_Dair_Özel_Hijyen_Kuralları_Yönetmeliği (5/2/2013 Tarihli ve 28550 Sayılı Resmi Gazete)
- Özmen, B., Gerdan, S., Ergünay, O. (2015). Okullar İçin Afet ve Acil Durum Yönetim Planları. Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi 3(1), 37- 52
- Sismik izolatör sistemleri (<http://sanalsantiye.com>), (Erişim Tarihi:23.02.2023)
- (<http://sozluk.gov.tr>), (Erişim tarihi:05.02.2023)
- Sulak, S. A. Okul Sağlığı ve Güvenliği. (2016). İçinde, E. Yılmaz, M. Çalışkan, S. A. Sulak (Ed.), Eğitim Bilimlerinden Yansımalar, (ss.45-57)
- T.C. İstanbul Valiliği İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Basın Açıklaması (2023-18)
- <http://istanbul.gov.tr/basin-aciklamasi-2023-18> (Erişim tarihi 20.02.2023)
- TEGM. (2015). Okul öncesi eğitim ve ilköğretim kurumları standartları kılavuz kitabı. Ankara
- Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği (18 Mart 2018 tarih ve 30364 sayılı Resmi Gazete)
- UNICEF Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı- Ajans Türk Basın ve Basım AŞ, Ankara (1998)
- UNESCO, <https://www.unesco.org/nev/en/natural-sciences/special-themes/disaster-risk-reduction/school-safety/> (Erişim Tarihi:12.02.2023).
- 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, (30.06.2012 tarihli ve 28339 Sayılı Resmi Gazete)
- <http://yoneticihane.com/is-sagligi-ve-guvenligi> (Erişim Tarihi:24.02.2023).

ISBN: 978-625-6971-44-8

İSLAM SERAMİĞİNDE SLİP TEKNİĞİ VE BU TEKNİĞİN GELİŞİMİNDE İZNIK'İN ÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Güler YILMAZ ÇALIŞKAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Bölümü

ORCID: 0000-0003-4986-7281

Giriş

Slip (astar boyama), seramik sanatında önemli bezeme tekniklerinden biridir. Slip tekniğinin seramiklerde kullanımı Doğu İran, Maveraünnehir ve Antik Mısır'a kadar gitmektedir. İslam döneminde ise Abbasiler ve Samanilerden itibaren görülen bu teknik, daha çok şeffaf-renksiz sır altına açık kahverengi, toprak kırmızısı ve mora çalan siyah astar zeminde kullanılmıştır. Abbasi ve Samanilerin yanı sıra Selçuklu, İlhanlı, Memluk ve Osmanlı döneminde de tercih edilen seramik bezeme tekniklerinden biri olmuştur. Osmanlı döneminde ise slip tekniğinin en başarılı örnekleri İznik'te görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Erken İslam döneminde üretimi başlayan slip tekniğinin Osmanlı dönemi İznik üretimine kadar geçen sürede gerçekleşen üslup değişimini detaylı bir şekilde ele almaktır. Ayrıca dönemsel olarak slip tekniğinde tercih edilen motif, kompozisyon düzeni, tekniğin uygulanışı, hamur rengi ve kap türlerindeki benzerlikler ile farklılıklar tespit edilerek, İznik seramiğinin bu tekniğin gelişiminde ne kadar önem arz ettiğini vurgulamaktır.

Slip Tekniğinin Tarihi Gelişimi

Slip tekniği (astar boyama) çok eski dönemlerden beri kullanıldığı bilinen sıralı boyama tekniklerinden biridir. Erken örneklerde kapatıcı olarak kullanılan astar aynı zamanda bezeme oluşturmak için de tercih edilmiştir. Hatta erken dönem seramik parçalarının renkli astar ile boyanarak bezenmesi, M.Ö. II. Binyılın başlarından itibaren Eski Mısır'da görüldüğü bilinmektedir (Özkul Fındık, 2014: 72). Söz konusu teknikte hamur biçimlendirildikten sonra kurutulur ve ardından fırınlanır. Kabin yüzeyine beyaz astar veya içine boyalar katılarak renklendirilen astarla bezeme oluşturulur. Astar kuruduktan sonra kabin yüzeyi renkli veya renksiz şeffaf sırla kaplanarak tekrar fırınlanır. Astar bezemenin yapıldığı kesimler hafif kabarık olur (Öney, 1978: 108-109). Böylece astarla bezenen yerler sıran rengini alırken astarsız yerler ise hamurun rengini almaktadır. Astarlı yerler daha

açık, hamurlu yerler ise daha koyu yani iki farklı renk kullanılmış gibi görünmektedir (Fotoğraf 7). Yüzeğe uygulanan beyaz astarın yanı sıra kırmızı, krem, mor, koyu yeşil ve siyah renkli astarlar da tercih edilmiştir.

İslam dünyasında slip tekniği IX. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılmıştır (Öney, 1978: 108). Aslında başlangıçta, bu teknikte üretilen çömlere - Samani sınırları içerisinde üretildikleri için- Samani çömleri de denmektedir. Ancak Samani sınırları dışında da bu teknikte seramik üretildiği görülmüştür (Fehervari, 2000: 50). IX.-X. yüzyıllarda Semerkant, Buhara ve Nişabur'da slip tekniğinde seramikler üretilmiştir (Hillenbrand, 1906: 56; Wilkinson, 1987: 158-160; Fotoğraf 1, 2, 4). X.- XI. yüzyıllarda Merv, Kirman, Rey ve Gurgan gibi İran'ın önemli seramik merkezlerinde de söz konusu teknikte seramiğin üretildiği bilinmektedir (Bakır, 1991: 110; Fotoğraf 4).

Abbasi döneminin İslam seramik sanatına katkılarından biri de şüphesiz slip (astar boyama) tekniğidir. Bu dönemde slip tekniği astar ve zeminde kullanılan renklere göre gruplara ayrılmıştır. Bunlar; beyaz zemin üzerine siyah astarlı desen; beyaz zemin üzerine çok renkli düzenleme (kırmızımsı turuncu, patlıcan moru, koyu yeşil); siyah veya toprak kırmızı zemin üzerine renkli astar kullanımı; sarı zeminli çok renkli astar düzenlemesi ve beyaz zemin üzerine çok renkli uygulama ile sır akıtma tekniğinin birlikte kullanıldığı örneklerdir (Fehervari, 2000: 50-62; Fotoğraf 1-4).

Tekniklere göre desenlerin değiştiği dikkat çekmektedir. Bu teknikteki seramiklerin başlıca bezemelerini kufi hatlı yazılar oluşturmaktadır. Yazılarda; sihir, gizem, dua ibareleri ve eserin sahibine iyi dilekler içeren sözcükler işlenmiştir (Hillenbrand, 1906: 57-58). Ayrıca bu seramiklerin bazılarının merkezinde Çin'e ait olan tai-ki motifi yer almaktadır (Hillenbrand, 1906: 57). Beyaz zemin üzerine çok renkli slip tekniğinin uygulandığı seramiklerde yazılı düzenlemelerin yanı sıra soyut bitkisel motiflerin de kullanıldığı dikkati çekmektedir (Fotoğraf 1). Siyah veya toprak kırmızımsı zeminli örneklerde beyaz benekler, yassı rozetler ve kuş figürleri tüm yüzeyi kapsar. Zemini sarı renkli olanlarda yazı daha basit şekilde işlenmekle beraber insan, hayvan ve fantastik figürler görülmektedir (Fotoğraf 3). Süslemelerde insan, hayvan ve fantastik figürlerin kullanılması Sasani etkisinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir (Hillenbrand, 1906: 40). Nişabur'da üretilen krem zemin üzerine sarı astar bezemeli kaplarda özellikle motiflerin yüzeye girift bir şekilde ustalıkla işlenmesi, fantastik figür bezemeleri ve yazıların içeriğinden dolayı, bu örneklerin Samani dönemine ait olabileceği düşünülmektedir (Yılmaz, 2020: 41, 42).

Abbasi ve Samani dönemi slip tekniğindeki seramiklerde kırmızı, kahverengi ve sarı tonları hamur renkleri görülmekle beraber en fazla koyu tonlar tercih edilmiştir. Astar renginde ise; patlıcan moru, pudra, sarı, turuncu, siyah, kırmızı ve

yeşil renkleri kullanılmıştır. Astarlanan kabın yüzeyi şeffaf kurşun sırla kaplanıp fırınlanmıştır (Bakır, 1991: 110). Erken İslam dönemi slip tekniğindeki kaplarda konik ve yarı küresel biçiminde gövde formları; dışa çekik, içe çekik ve düz ağız formları ve düz dip ile alçak halka kaide çokça tercih edilmiştir (Yılmaz, 2016: 16-92).

Slip tekniğiyle üretilmiş seramikler Selçuklu dönemine ait çeşitli kazılarda da bulunmuştur. Selçuklu dönemi slip tekniğinde kırmızı ve kırmızımsı sarı hamur renkleri görülmektedir. Koyu renk hamur sert ve sıkı dokuludur. Beyaz astar üzerine şeffaf hardal sarısı, kahverengi, turkuaz ve yeşil sır sürülmüştür. Bu teknikteki seramiklerde soyut bitkisel ve geometrik süslemeler tercih edilmiştir. Anadolu'da Ani, Kubad Abad, Ahlat, Akşehir, Samsat, Hasankeyf ve Bitlis kazılarında XII.-XIV. yüzyıla ait slip tekniğiyle bezemeli seramiklere ulaşılmıştır (Karamağaralı ve Yazar, 2007: 126-127; Çeken, 2007: 117; Karamağaralı, 2007: 144; Gök Gürhan, 2007: 167; Bulut, 2007: 183; Çeken, 2007: 257; Baş, 2012: 141). Bu dönemde slip tekniği tek başına kullanıldığı gibi kazıma ve geniş oyma teknikleriyle beraber de tercih edilmiştir. Nitekim Akşehir, Hasankeyf, Samsat ve Ahlat kazılarında ortaya çıkan ve Van Müzesi'nde sergilenen eser bu düşüncüyü desteklemektedir (Gök Gürhan, 2007: 170; Özkul Fındık, 2008: 39, 67; Redford, 1995: 76; Karamağaralı, 2007: 139; Baş ve Yılmaz, 2022: 124). Abbasi döneminde olduğu gibi sır akıtma tekniği ile birlikte de kullanımı mevcuttur. Selçuklu dönemi seramiklerinde astar boyama tekniği az kullanılmış olsa dahi astar yüzeyinin yükseltilecek kabartılması erken İslam dönemi örneklerine göre daha fazladır (Fotoğraf 6, 7). Selçuklu dönemi slip tekniğindeki seramiklerde konik ve kademeli-konik gövde, dışa çekik ağız ve halka kaide formu çok fazla tercih edilmiştir.

İlhanlı dönemine ait seramiklerde de slip tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. İlhanlı dönemi slip tekniğinde de daha önceki dönem örneklerinde olduğu gibi kırmızı renk hamur tercih edilmiştir. Kırmızı hamur üzerine beyaz, siyah ve gri astar uygulanmıştır. Astar sürüldükten sonra yüzey şeffaf, renksiz beyaz sırla kaplanmıştır. Bu teknikteki örneklerin dış yüzeyleri genelde dikey çizgilerden oluşan geometrik düzenlemeyle, iç yüzeyleri ise Mühr-ü Süleyman, çarkifelek, benek, yaprak, rumi ve kıvrım dallardan oluşan bitkisel ve yazı düzenlemeleri ile doldurulmuştur (Haddon, 2011: 73-75; Yılmaz, 2016: 245-247). İlhanlı dönemi slip tekniğindeki kaplarda konik ile yarı küresel gövde, dışa çekik ağız ve halka dip formları tercih edilmiştir (Fotoğraf 8).

Slip tekniği Memluk dönemi seramiklerinde de kullanılmıştır. Bu dönemde de daha önceki dönemlere ait örneklerde olduğu gibi kırmızımsı kahverengi tonlarında koyu renk hamur tercih edilmiştir. Kırmızımsı hamur üzerine beyaz astarla Mühr-ü Süleyman, helezonik ve çapraz çizgilerden oluşan geometrik düzenleme

oluşturulmuştur. Örneklerin yüzeyinde özellikle sarı ve şeffaf yeşil renkli sır kullanılmıştır (Avisar ve Stern, 2005: 19, 21, 140). Bu dönemin slip tekniğindeki seramiklerinde konik ve basık-yarı küresel gövde, dışa çekik ağız ve alçak halka dip formları tercih edilmiştir (Fotoğraf 5).

Osmanlı dönemi slip tekniği, siyasi olaylarla bağlantılı olarak erken ve klasik olmak üzere iki ayrı dönemde gelişme göstermiştir. İznik kazılarında çıkan sırlandıranmamış tüm olarak ele geçen buluntulardan, XV. yüzyıl Erken Osmanlı döneminde de Selçuklu dönemi slip tekniğinde seramiğin üretildiği anlaşılmaktadır (Öney, 1997: 24). XV. yüzyıla ait örneklerde, daha önceki İslami dönemlerde olduğu gibi kırmızı tonlarında koyu renk hamur kullanılmıştır. Kırmızı hamur üzerine krem astar boya ile bezemeler oluşturulmuştur. Kapların yüzeyi hardal sarısı veya yeşil sır ile kaplanmıştır. Erken Osmanlı slip tekniğinde özellikle büyük, iri, kaba çiçek rozetler, rumiler, palmetler, dilimli iri yapraklardan oluşan bitkisel düzenlemeler ve çok az olmakla birlikte spirallerden oluşan geometrik motifler tercih edilmiştir (Özkul Fındık, 2007: 240; Kenar, 2015: 118).

İznik slip tekniğinde üretilen kap türlerinde de artış yaşanmıştır. Bu teknik; vazo, sürahi, şişe, maşrapa, testi, küp ve kandil gibi kapalı formların yanı sıra tabak, çanak ve kâse gibi açık formlu kap türlerinde de devam ettirilmiştir. Slip teknikli seramiklerde açık yayvan gövde, dışa çekik ağız ve halka kaide formları tercih edilmiştir (Kenar, 2015: 118; Fotoğraf 9). Slip tekniği bu kap türlerinden en fazla tabaklarda görülmektedir. Özellikle de dilimli kenarlı tabak formlarına uygulanmıştır.

XVI. yüzyıla gelindiğinde -klasik Osmanlı dönemi- slip tekniğinde gelişmeler yaşanmıştır. Seramik kapların yüzeyine kahverengi, pembemsi bej, sarı ve yeşil gibi renkli astarlar sürülmüştür. Bu kapların yüzeyi şeffaf renkli veya renksiz tek renk sırla kaplanmıştır (Altun, 2007: 319). Nitekim 1550 yıllarında kabarık kırmızı renginin tercih edilmesinden önce gerek zemin gerekse bezemede renkli astar kullanılmamıştır. Ayrıca bu dönem slip örneklerinde kabarık astarlı motifler yüzeye sürülerek oluşturulduğu için siyah renkle konturlanmayınca kadar belirgin olamamıştır (Atasoy ve Raby, 1989: 233). Abbasi, Samani, Selçuklu, İlhanlı ve Memluk dönemi slip tekniğindeki kapların bezemelerinde kontur kullanılmamıştır.

Slip tekniğinde asıl gelişme ise XVI. yüzyılın ortalarında İznik üretimi seramiklerde beyaz hamur kullanımı ile olmuştur (Atasoy ve Raby, 1989: 233; Altun, 2007: 323). Özellikle 1550 ile 1580 yılları arasında zıt renkler tercih edilmiştir. Çok renkli astar kullanımından sonra belirgin bir kabarıklığı olan kırmızı astar fazlaca tercih edilmiştir (Atasoy ve Raby, 1989: 301; Fotoğraf 14). Aynı zamanda XVI. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı çinilerinde de kabarık kırmızı görülmeye baş-

lanmıştır. Kabarik kırmızı astar bezemeli motiflerin Süleymaniye Camii'nin mihrap bordüründe dikkatleri üzerine çekmesiyle Hürrem Sultan Türbesi'nde desen ve renk çeşitliliğini artırmıştır (Fotoğraf 16). Bu çok renklilik ve kabarik kırmızılar cami, saray, hamam ve köşk gibi büyük yapıların duvar çinilerinde de görülmeye başlanmıştır (Demiriz, 1997: 91, 92). Bu dönemde İznik üretimi slip tekniği seramiklerinde beyaz hamurun yanı sıra koyu hamur tonları da kullanılmıştır. Hamurlar az gözenekli, oldukça sert ve sıkı dokuludur. Erken dönemin aksine bu dönemde kırmızı, bej, yavruağzı, bordo ve mavi ile renklendirilmiş astar boya kullanılmıştır (Atasoy ve Raby, 1989: 233, 236; Özkul Fındık, 2001: 34). Beyaz hamurlu örneklerde şeffaf ve renksiz sır uygulanmıştır. Bezemelerde karanfil, lale, zambak, gül, sümbül, hatai ve yapraklardan oluşan natüralist üslup çiçekleri ve çiçek açmış bahar dalları dikkat çekmektedir (Bakır, 2007: 301; Fotoğraf 10, 12). Bitkisel motiflerin yanında az olmakla beraber zikzaklar, üçgenler, benekler, meandır ve dalgalı çizgilerden oluşan geometrik düzenleme de görülmektedir. Motifler yüzeye kabarik olarak işlenmiştir (Fotoğraf 11). Ancak 1580'lerde kısmen de olsa renkli astar bezemelerin kullanımı bırakılmaya başlanmıştır (Atasoy ve Raby, 1989: 236).

İslami dönem slip teknikli seramiklerde beyaz hamurun 1540'lı yılların sonlarında ve sadece İznik üretimi seramiklerde görülmesinde, İtalyan Mayolika'nın etkisinin olduğu düşünülmektedir. Özellikle seramiğin zemininde yumuşak eflatundan koyu kahverengiye kadar değişen çeşitli astar renkleri kullanılmıştır. Bu renkler İtalyan Berettino rengini anımsatmaktadır (Atasoy ve Raby, 1989: 300-301, 318, 319). Ayrıca İznik seramiklerinde kullanılan bitkisel motif repertuarı, İznik'ten önce Avrupa'da kullanılmıştır. Bu motiflerin İznik'te de kullanılmış olması, Akdeniz ticaretinin etkisinde kalındığını düşündürmektedir (Okçuoğlu ve Ilıcalı, 2017: 236-237). Ayrıca İznik seramiğinde 1540'lı yılların sonlarında başlayan renkli astar kullanımında da yine Mayolika seramiklerin etkisinin olduğu bilinmektedir. Mayolikalarda görülen kavuniçi, zeytin yeşili, açık turkuaz ve leylak tonu renklerin aynı dönemde İznik slip tekniği seramiklerinde de görülmesi, bu fikri destekler niteliktedir (Okçuoğlu ve Ilıcalı, 2017: 236, 241; Fotoğraf 10, 15). Ayrıca İznik sliplerinde ilk olarak 1556 yılında görülen kabarik mercan kırmızı rengini, aynı tarihlerde Mayoli çömlekçilerinin de eserlerinde denedikleri bilinmektedir (Atasoy ve Raby, 1989: 58).

Sonuç

Slip, Erken İslam döneminden Osmanlı döneminin XVI. yüzyılına kadar çok fazla tercih edilen bir sıraltı bezeme tekniğidir. Erken örneklerin ilk olarak İran coğrafyasında üretildiği bilinmektedir. Özellikle Abbasi ve Samani dönemlerinde motif repertuarı çok genişlemiştir. Kâse ve tabakların iç yüzeyine nadiren de dış yüzeyine soyut bitkisel motifler, geometrik düzenlemeler, yazı ibareleri,

insan, hayvan ve fantastik figürler ustaca işlenmiştir. Erken İslam seramik sanata-
tında kullanılan bu motiflerde Sasani etkisi çokça hissedilmektedir. Bu dönemin
motif repertuarı geniştir, ancak astar kabartmaları belirgin değildir. Örneklerin
tümünde kırmızı tonlarında koyu renk hamur ve renkli astar kullanımı görülmek-
tedir.

Selçuklu, İlhanlı ve Memluk dönemlerinde de kırmızı renk hamurlu slip tek-
niği devam etmiştir. Ancak Erken İslam dönemindeki gibi zemin astar renklerine
göre gruplara ayrılmamıştır. Slip tekniği daha sade tutulmuştur. Özellikle kazıma
teknisiyle beraber kullanılmıştır. Eserlerin bezemelerinde bitkisel, geometrik ve
yazı motiflerin yanı sıra sembolik anlamlar içeren Mühr-ü Süleyman ve yıldız
gibi düzenlemeler de tercih edilmiştir. Astar kabartması Erken İslam dönemi ör-
neklerine göre daha belirgindir.

Erken Osmanlı döneminde de Abbasi, Samani, Selçuklu, İlhanlı ve Memluk
dönemlerinde olduğu gibi kırmızı renkli hamur kullanımı görülmektedir. Slip tek-
niğinin görüldüğü formlar açık-yayvan kaplardır. Kapların iç ve dış yüzeyi bitki-
sel ve geometrik düzenlemelerle hareketlendirilmiştir. Ancak XVI. yüzyıl İznik
üretimi slip tekniğinde, erken dönem örneklerine göre değişim ve gelişim yaşan-
mıştır. Önceki dönem örneklerinde kırmızı renkli hamur, ancak İznik örnekle-
rinde kırmızının yanı sıra daha önce hiç kullanılmamış olan beyaz renkli hamurun
tercih edilmiş olması dikkat çekmektedir. Erken dönem örneklerinde yazı, figür,
geometrik ve sembolik motifler ön plandayken İznik üretimi seramiklerde lale-
lerden, çiçeklerden, güllerden, sümbüllerden, hatailerden, zambaklardan, nergis-
lerden, karanfillerden, çiçek açmış bahar dallarından ve yapraklardan oluşan bit-
kisel motiflerin kullanıldığı natüralist bir üslup eğilimi görülmektedir. Erken İslam
dönemi seramiklerinde astar, kabın yüzeyinde ancak elle dokunulduğunda
hissedilebilecek şekilde kabartılmışken Selçuklu, İlhanlı ve Memluk dönemle-
rinde astar zeminden biraz yükseltilmiştir. Ancak İznik üretimi seramiklerinde
astar zeminden oldukça yüksek tutularak kabartılmıştır. İznik'teki ustalar, kaba-
rık kırmızı renkli astarı kullanarak slip tekniğini zirveye taşımışlardır.

İznik slip tekniği kap türlerinde de gelişim söz konusudur. Söz konusu teknik,
erken dönem seramiklerinde ağırlığı açık, yayvan formlu tabak, kâse ve çanak
gibi türlerde uygulanmışken İznik örneklerinde ise yayvan, açık formların yanı
sıra küp, testi, maşrapa, kandil, vazo ve sürahi gibi kapalı form türlerinde de gö-
rülmektedir. Ancak yoğunluğu tabaklar oluşturmaktadır.

Erken Osmanlı dönemi slip tekniği, gerek hamur rengi gerekse astar ve form
bakımından kendisinden önceki İslami dönemlerin devamlılığını yansıtmaktadır.
Ancak Klasik Osmanlı dönemi (XVI. yüzyıl) beyaz renk hamurlu, mavi zeminli
ve kabarık astarlı slip tekniğinin uygulanmasında İtalyan Mayolika seramikleri-
nin etkili olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda XVI. yüzyılda canlı olan Ak-
deniz ticaretinin, İznik slip örneklerindeki natüralist motif üslubunun oluşmasına
da etki ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Altun, A. (2007), “İznik Kazıları Işığında Osmanlı Çini ve Seramiği”, Editör: Gönül Öney ve Zehra Çobanlı içinde, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* (s. 309-325) İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Atasoy, N. ve Raby, J. (1989), *İznik Seramikleri*, Londra: Alexandria Press.
- Avissar, M. ve Stern, E. J. (2005), *Pottery Of The Crusader, Ayyubid And Mamluk Periods In Israel*, Jerusalem: Israel Antiquities Authority.
- Baş, G. (2012), *Bitlis Kalesi Kazısı Sırlı Seramikleri (2004-2012)*, Ankara: Pegem Akademi.
- Baş, G. ve Yılmaz G. (2022), “Van Müzesi’nde Bulunan İslami Dönem Sırlı Seramikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, TÜBA-AR, 30, 117-142.
- Baş, F.- Vd. (2017), *Batman Müzesi Eser Kataloğu*, Batman:Fikirzen Ajans Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.
- Bulut, L. (2007), "Samsat Kazısı Buluntuları", Editör: Gönül Öney ve Zehra Çobanlı içinde, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* (s. 173-197) İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çeken, M. (2007), “Kubad Abad Sarayı Kazısı Selçuklu Seramikleri”, Editör: Gönül Öney ve Zehra Çobanlı içinde, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* (s. 111-119) İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çeken, M. (2007), “Hasankeyf Kazısı Seramik Fırınları, Atölye ve Seramikleri", Editör: Gönül Öney ve Zehra Çobanlı içinde, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* (s. 245-260) İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Demiriz, Y. (1997), “16. Yüzyılda Osmanlı Çini ve Seramikleri”, Editör: Ara Altun içinde, *Osmanlı’da Çini Seramik Öyküsü* (s. 91-162) İstanbul: Menkul Kıymetler Borsası.
- Fehervari, G. (2000), *Ceramics Of The Islamic World*, New York: Bloomsbury Academic.
- Gök Gürhan, S. (2007), “Akşehir Kurtarma Kazısı Seramikler”, Editör: Gönül Öney ve Zehra Çobanlı içinde, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*

(s. 157-169) İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Haddon, R. A.W. (2011), *Fourteenth Century Fine Glazed Wares Produced In The Iranian World And Comparisons With Contemporary Ones From The Golden Horde And Mamluk Syria/Egypt*, (Department of Art and Archaeology School of Oriental and African Studies, University of London Phd) London.

Hillenbrand, R. (1906), "Content Versus Context In Samanid Epigraphic Pottery", *Medieval Central Asia and the Persianate World*, 56-107.

Hillenbrand, R. (2005), *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, İstanbul: Homer Kitabevi

Karamağaralı B. - Yazar, T. (2007), "Ani Kazısı Buluntuları", Editör: Gönül Öney ve Zehra Çobanlı içinde, *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*

(s. 123-131) İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Karamağaralı, N. (2007), "Ahlat Sırlı Seramikler", Editör: Gönül Öney ve Zehra Çobanlı içinde, *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* (s. 135-153) İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kenar, A. (2015), "Marmaray Projesi Kapsamında Yenikapı Kazılarında Ortaya Çıkarılan Osmanlı Keramikleri (15-17. Yüzyıl)", *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi*, 1, 115-154.

Okçuoğlu, T. ve Ilıcalı, Ö. C.(2017), "İtalyan Mayolika ve İznik Seramiklerinin Teknik, Motif ve Üslup Bağlamında Karşılaştırılması (XV.-XVII. Yüzyıllar)", *Art-Sanat*, 8, 219-249.

Öney, G. (1978), *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

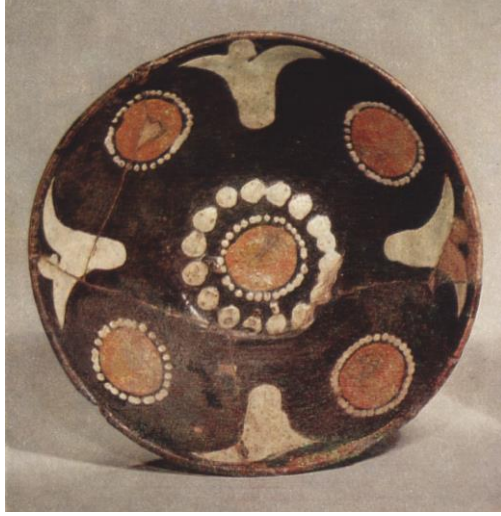
Öney, G. (1997), "Osmanlı Çini-Seramiğinde Bezeme Teknikleri", Editör: Ara Altun içinde, *Osmanlı'da Çini Seramik Öyküsü* (s. 23-28) İstanbul: Menkul Kıymetler Borsası.

Özkul Fındık, N. (2001), *İznik Roma Tiyatrosu Kazıları Buluntuları (1980-1995) Arasındaki Osmanlı Seramikleri*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları

Özkul Fındık, N. (2007), "Beylikler ve Erken Osmanlı Devri Seramik Sanatı", Editör: Gönül Öney ve Zehra Çobanlı içinde, *Anadolu'da*

- Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* (s. 233-241) İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Özkul Fındık, N. (2008), *Hasankeyf Seramikleri (2004-2006)*, Ankara: Çardaş.
- Özkul Fındık, N. (2014), *İznik Sırlı Seramikleri Roma Tiyatrosu Kazısı (1980-1995)*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Redford, S. (1995), "Medieval Ceramics From Samsat, Turkey", *Archéologie Islamique*, 5, 55-80.
- Turan Bakır, S. (1991), "Slip Tekniğinde Seramikler", *Antik Dekor*, S. 13, 110-113.
- Turan Bakır, S. (2007), "Osmanlı Sanatında Bir Zirve İznik Çini ve Seramikleri", Editör: Gönül Öney ve Zehra Çobanlı içinde, *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı* (s. 279-305) İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Wilkinson, C. K. (1987), *Nishapur: Pottery Of The Early Islamic Period*, New York.
- Yılmaz, G. (2016), *Urmiye Müzesi'nde Bulunan İslam Dönemine Ait Sırlı Seramikler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.
- Yılmaz, G. (2020), "Urmiye Müzesi'nde Bulunan Erken İslam Dönemine Ait Slip Tekniğindeki Seramikler Üzerine Bir Değerlendirme", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 37-50.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Abbasi Dönemi Slip Boyama Teknikli Kâse (G. Yılmaz)

Fotoğraf 2. Erken İslam Dönemi Slip Boyama Teknikli Kâse
(C. K. Wilkinson)

Fotoğraf 3. X. Yüzyıl İnan Slip Boyama Teknikli Kâse (S. Turan Bakır)

Fotoğraf 4. Erken İslam Dönemi Slip Boyama Teknikli Kâse
(C. K. Wilkinson)

5
5

Fotoğraf 5. Memluk Dönemi Slip Boyama Teknikli Kâse
(M. Avissar & E. J. Stern)

Fotoğraf 6. Selçuklu Dönemi Slip Boyama Teknikli Kâse (S. Gök Gürhan)

Fotoğraf 7. Selçuklu Dönemi Slip Boyama Teknikli Kâse (G. Yılmaz)

Fotoğraf 8. İlhanlı Dönemi Slip Boyama Teknikli Kâse (G. Yılmaz)

Fotoğraf 9. Erken Osmanlı Dönemi Slip Teknikli Testi (A. Kenar)

Fotoğraf 10. XVI. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Slip Teknikli Tabak
(N. Atasoy & J. Raby)

Fotoğraf 11. XVI. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Slip Teknikli Tabak
(F. Baş ve Vd.)

Fotoğraf 12. XVI. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Slip Teknikli Tabak
(N. Atasoy- J. Raby)

Fotoğraf 13. XVI. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Slip Teknikli Maşrapa
(N. Atasoy- J. Raby)

Fotoğraf 14. XVI. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Slip Teknikli Gövde Parçası
(G. Yılmaz)

Fotoğraf 15. Giacomo Mancini Atölyesi, Deruta 1520-1550, Victoria-Albert Museum (T. Okçuoğlu ve Ö. C. Ilıcalı).

Fotoğraf 16. İstanbul Hürrem Sultan Türbesi Çini Süslemeleri (M. Cambaz).
<https://www.mustafacambaz.com/details.php>

ÖRGÜTSEL TÜKENMİŞLİK

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf YILDIRIM

Haliç Üniversitesi

ORCID:0000-0002-5393-999X

Giriş

Örgütlerin yoğun bir rekabet ortamında faaliyetlerini sürdürmesi ve bu durumun örgütler ve çalışanlar üzerinde yaratmış olduğu baskı bireylerde ve örgütlerde tükenmişlik sendromunun oluşmasına sebep olmaktadır. Temel olarak bireyin beklentileri ile örgütün beklentileri arasındaki farktan ortaya çıkan örgütsel tükenmişlik; örgütlerde büyük performans kayıplarına sebebiyet verebilmektedir. Bu kayıp örgüte ağır maliyetler yüklemektedir. Örgütsel tükenmişliğin sonuçlarının örgütler açısından oldukça ağır olması bu kavramın literatürde uzun yıllardır çalışılmasına olanak tanımıştır. Tükenmişlik nedeniyle oluşan ve oluşması muhtemel sorunları örgütlerin hızlıca çözümülemesi ve bu konuda gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Zamanında çözülemeyen tükenmişlik sendromunun bireye ve örgüte vereceği zararlar düşünüldüğünde durumun örgütü kaosa sürükleyeceği düşünülebilir.

Bu çalışmada; tükenmişlik ve örgütsel tükenmişlik kavramları, örgütsel tükenmişlik modelleri, örgütsel tükenmişliğin belirtileri, örgütsel tükenmişliğin nedenleri, örgütsel tükenmişliğin sonuçları ve örgütsel tükenmişlikle mücadele yöntemleri ele alınmıştır.

Tükenmişlik ve Örgütsel Tükenmişlik Kavramları

Tükenmişlik kavramı ilk kez Freudenberg (1974) tarafından kullanılmıştır. Yazar, tükenmişlik kavramını; başarısızlık, yıpranma, gücün düşmesi ve karşılanmayan ihtiyaçlar ve istekler neticesinde kişinin içinde meydana gelen sona erme durumu olarak tanımlamıştır. Tükenmişlik; duygusal, fiziksel ve zihinsel yorgunluğu açıklayan bir kavram olarak değerlendirilmektedir (İbrahimağaoğlu, 2018). 1970'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde hizmetler sektöründe çalışan bireylerin yaşadıkları yorgunluğu ve bunalımı açıklamak amacıyla kullanılan tükenmişlik kavramı (Erkutlu, 2017), iş hayatını negatif yönde etkileyen önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır (Polatçı, 2007).

1974 yılında ilk kez tanımlanan tükenmişlik kavramına ilişkin ilerleyen yıllarda pek çok tanım literatüre kazandırılmıştır. Tükenmişlik kavramını erken dönemde ele alan yazarlardan biri olan Storlie (1979) tükenmişliğin; bireyin yanlış giden bir şeyler olduğunu fark etmesi ve bu duruma inanmaması ya da inanmak istememesi durumunda ortaya çıktığını belirtmektedir. Böyle bir durumda birey, karamsarlığa kapılmakta ve zaman geçtikçe enerjisi tükenmeye başlamaktadır. Cherniss (1980) tükenmişliği, doğrudan iş hayatı ile ilişkilendirerek, işle ilgili stres yükleyen kaynaklara bir tepki olarak ortaya çıkan tükenmişliğin; çalışanların davranışlarını olumsuz yönde etkilediğini ve bu sürecin kalıcı bir durum olduğunu ifade etmiştir. Yazar, tükenmişliğin bireyin üzerinde güçlü bir baskı yarattığını ve bu durumun yorgunluk ve zorlanmanın ötesinde bir hal aldığını belirtmiştir (Cherniss, 1980; Erkutlu, 2017). Cardinell (1981) ise tükenmişliği iş hayatı ile ilişkilendirmeden, bireyin yaşamında ortaya çıkan ciddi bir rahatsızlık belirtisi olarak ifade etmiştir. Shirom (1989) tükenmişliği doğrudan iş hayatı ile ilişkilendirmese de Cherniss (1980) tarafından yapılan tanıma benzer şekilde, tükenmişliğin kronik ve sürekli yaşanan duygusal bir bunalım hali olduğunu belirtmiştir.

Literatürde tükenmişlik kavramı ile ön plana çıkan en önemli kişi Amerikalı sosyal psikolog Christina Maslach olarak görülmektedir. Maslach ve Jackson (1981) tarafından yapılan tanıma göre tükenmişlik; iş yaşamı gereği yoğun ve sert duygusal isteklere maruz kalan ve süreklilik arz eder şekilde diğer insanlarla yüz yüze çalışmak zorunda olan bireylerde görülen bitkinlik, yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk hallerinin bireyin tüm yaşamına işlemesi ve tutumlarına yansımaları sonucu oluşan bir sendromdur. Bu tanımı izleyen yılda biraz daha yalınlaştıran Maslach ve Zimbardo (1982) tükenmişliği; yaptığı iş gereği insanlarla yoğun bir ilişki içerisinde olan bireylerde görülen duyarsızlaşma, başarısızlık hissi ve duygusal sona eriş durumu olarak tanımlamıştır. Tükenmişlik kavramına ilişkin önemli çalışmaları bulunan Perlman ve Hartman (1982) tükenmişliği birçok kavram ekseninde ifade etmiştir. Yazarlara göre tükenmişlik; başarısızlık, yorgunluk ve duygusal olarak tükenme, yaratıcılığın yok olması, örgütsel bağlılığı yitirme, müşterilere, takım ve çalışma arkadaşlarına, örgüte ve işe karşı yabancılaşma, sinik duygular besleme, kronik strese verilen bir tepki ve bireyin içsel olarak yaşadığı durum ile ilintili olarak kendine uygun olmayan davranışlar sergilemesidir. Tükenmişlik kavramına ilişkin çalışmaları uzun yıllar devam eden Maslach ve Leiter (1997) tükenmişliği; insan ruhunun çöküşü olarak ifade etmektedir. Yazarlara göre tükenmişlik; bireyin sahip olduğu değerlerde bir tür aşınmayı betimlemektedir. Bunun yanında yazarlar kavramı; yavaş, sürekli olarak gelişen ve kurulması zor bir hastalık olarak tanımlamıştır.

Tükenmişlik ile ilgili yakın geçmişte yapılan bir tanımda tükenmişlik; bir yan-
gın ya da mumun söndürülmesi sonucunda enerjinin boşalmasına benzetilmiştir.
Belirli bir zaman sonra çalışanların iş doyumlarını yitirerek enerjinin boşalmasına
benzer şekilde kapasitelerinin altında bir performans göstermeleri ve işe olan il-
gilerinin azalması açıkça gözlemlenebilmektedir (Schaufeli vd., 2008; İlhan,
2018).

Literatürde yapılan tanımlamalardan hareketle tükenmişliğin; bireydeki fizik-
sel ve zihinsel yorgunluğun sonucu olarak oluşan bir bunalım hali olduğunu söy-
lemek mümkündür. Tükenmişlik yaşayan bireylerin enerjisi düşmekte ve yaşama
karşı umudu azalmaktadır. Bu durumda bireyin hem kişisel yaşamını hem de iş
yaşamını yüksek düzeyde negatif olarak etkilemektedir. Tükenmişliğin sonu-
cunda bireyin iş ve yaşam doyumunu oldukça azalmakta ve bu durum davranış ve
tutumlarına sirayet etmektedir.

Örgütsel Tükenmişlik Modelleri

Çalışmanın bu bölümünde, literatürde en fazla kullanılan tükenmişlik model-
lerine yer verilmiştir.

Freudenberger Tükenmişlik Modeli

Tükenmişlik literatürüne çok önemli katkıları bulunan araştırmacılar, kavram
ile ilgili bazı boyutlar ortaya koymuşlardır. Tükenmişlik kavramı ile ilgili ilk ta-
nımı yapan Freudenberger (1974) tükenmişliği; mesleki bir tehlike olarak ifade
etmiş ve tükenmişlik yaşayan bir bireyde enerji ve güç kaybı, başarısızlık ve yıpranma duygularının hâkim olduğunu öne sürmüştür.

Cherniss Tükenmişlik Modeli

Tükenmişlik kavramı ile önemli çalışmaları bulunan Cherniss (1980) tüken-
mişlik ile ilgili örgütsel, kişisel ve kültürel faktörlerden oluşan bir model oluşturu-
muştur. Yazar, modelinde tükenmişliğin kökünde stres unsurunun olduğunu vur-
gularak, iş ile ilgili stres kaynaklarına bir tepki olarak başlayan tükenmişliğin,
başa çıkma davranışlarıyla süre geldiğini ifade etmiştir. İş ile ilgili taleplerin kay-
nakların üzerine çıkmasıyla başlayan stres sürecinin zamana yayılarak tükenmiş-
liğe döndüğünü ifade eden yazar, bireyin öncelikle stres ile başa çıkmaya çalıştı-
ğını ve stres kaynaklarını yok etmeye uğraştığını belirtmiştir. Bu süreçte başarılı
olamayan birey, ikinci süreçte meditasyon ve egzersiz gibi fiziksel rahatlama
yöntemlerine başvurmaktadır. Bu adımda da stresi yok etme konusunda başarılı
olamayan birey, üzerindeki duygusal yükü azaltmak amacıyla işi ile psikolojik
ilişkisini kesme yoluna gitmektedir. Cherniss (1980) tükenmişlik kavramının, iş
hayatının gerçekleri ve çalışan beklentilerinin arasındaki farktan kaynaklandığını

öne süren ilk araştırmacıdır (Cherniss, 1980; Örmən, 1993; İbrahimagaoglu, 2018). Cherniss tükenmişlik modelinde birey, mesleki oryantasyon ve iş dışı taleplerde bulunmaktadır. Yazar, iş ortamını ise oryantasyon, iş yoğunluğu, uyum, müşteri ilişkileri, özerklik, kurumsal hedefler, liderlik ve sosyal yabancılaşma değişkenleri üzerinden tanımlamaktadır. Modelde stres kaynakları ise; yeterliliğe ilişkin kuşular, müşteri problemleri, bürokratik engeller, kendini gerçekleştirme isteği ve bilgi eksikliği olarak ifade edilirken stres sonucu oluşan tutum değişiklikleri ise; iş hedefleri, kişisel sorumluluk, idealizm/gerçekçilik, duygusal bölünme, işe yabancılaşma ve kişisel ilgi unsurları etrafında şekillenmektedir (Cherniss, 1980; Ok, 2002).

Edelwich ve Brodsky Tükenmişlik Modeli

Literatürde yer alan bir diğer tükenmişlik modeli Edelwich ve Brodsky (1980) tükenmişlik modelidir. Yazarlar, bireylerin amaç, enerji ve ilkelerini kaybettiklerinde tükenmişlik ile karşı karşıya kaldığını dile getirmiştir. İş hayatındaki amaç, enerji ve ilkelerinden bireylerin vazgeçme sebepleri ise; düşük seviyedeki eğitim, müşteri yoğunluğu, çalışma saatlerinin fazla oluşu, düşük ücretler ve bürokratik engellerdir. Çalışanların bireysel idealleri ile bu çalışma koşulları arasındaki fark tükenmişliği beraberinde getirmektedir (Sürgevil, 2006).

Maslach Tükenmişlik Modeli

Tükenmişlik modelleri arasında en fazla kabul gören ve araştırmacıların üzerinde yoğunlaştığı model Maslach tükenmişlik modelidir. Maslach ve Jackson (1981) çalışmalarında, tükenmişliğin üç boyutu olduğunu öne sürmüşlerdir. Literatürde bu model üç boyutlu ve çok boyutlu tükenmişlik modeli olarak anılmaktadır. Bahsi geçen boyutlar; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve başarı hissidir. Modeldeki ilk boyut olan duygusal tükenme, tükenmişliğin başlangıcı olarak kabul edilmekte ve iş veya ilişkilerden doğmaktadır. Duygusal tükenme, bireye haddinden fazla yüklenilmesiyle oluşmaktadır. Duygusal tükenme yaşayan bireylerde sorumluluk almama, gergin hissetme ve dikkat dağınıklığı gibi durumlar gözlemlenebilmektedir. Modelin ikinci boyutu olan duyarsızlaşma, yazarlar tarafından en problemlili boyut olarak değerlendirilmektedir. Duyarsızlaşma sonucu birey kendi gerçeklerinden vazgeçerek müşterilere ve çalışma arkadaşlarına negatif, sert ve ilgisiz davranmakta ve giderek örgüt ortamından uzaklaşmaktadır. Bu durumun seviyesi yükseldikçe bireyin üslubu da değişmekte ve örgütteki talep ve istekleri karşılamama tutumunu benimsemektedir (Maslach ve Jackson, 1981; Maslach ve Jackson, 1986). Tükenmişliğin bireysel boyutu olarak değerlendirilen kişisel başarı hissi; bireydeki güven ve yetkinliğin azalması sonucu, verimsizlik, moral kaybı, kendini başarısız değerlendirme ve kişilerarası iletişim sorunlarını

tetiklemektedir. Modelin en karmaşık boyutunu temsil eden kişisel başarı hissi; bireyin hem kendine hem de diğer bireylere karşı olumsuz bakış açısını açıklamaktadır (Maslach ve Jackson, 1986).

Maslach tükenmişlik modeli, tükenmişliğin sonucunda bireyin yaratıcılığını kaybettiğini öne sürmektedir. Birey, tükenmişlik sonucu ne kadar çabalasa da eski haline dönebileceğine inanmamaktadır. Modeldeki üç boyutta birbirleri ile yüksek düzeyde ilişkilidir (Gündüz, 2005).

Perlman ve Hartman Tükenmişlik Modeli

Perlman ve Hartman (1982) tükenmişlik modellerini stres ile ilişkilendirilmiş ve bireylerin kronikleşen bu duruma karşı mücadele verdiklerini belirtmiştir. Modelde dört aşama bulunmaktadır. Bu dört aşama sırasıyla; durumun strese götürme derecesi, algılanan stres düzeyi, strese tepki ve strese verilen tepkinin sonucudur. Modele göre, strese verilen tepkinin sonucu gösterilen tüm çabalara rağmen iş doyumundaki düşüşleri engellemeye yetmiyorsa birey işinden ayrılabilen ve kronikleşen bu stres duygusal tükenmelere yol açabilmektedir (Perlman ve Hartman; Gündüz, 2005; Sürgevil, 2006).

Yukarıda anlatılan beş tükenmişlik modeli literatürde yer alan çalışmalarda en fazla kullanılan modelleri göstermektedir. Bahsi geçen tükenmişlik modelleri dışında; Meier (1983), Golembiewski ve Munzenrider (1984), Suran ve Sheridan (1985), Pines (1988) ve Leiter (1991) tükenmişlik modelleri de literatürde kısıtlı sayıda çalışmada kullanılmıştır (Erkutlu, 2017).

Örgütsel Tükenmişliğin Belirtileri

Tükenmişlik yavaş ve sinsi bir şekilde beklenmedik bir anda ortaya çıkan ve ilerleyen kronik bir olgu olarak görülmektedir. Bir çalışanın gün içerisinde yaşamış olduğu herhangi bir olay tükenmişliğin belirtisi olarak değerlendirilebilir (Sürgevil, 2006). Bireyin iş baskısı yaşaması, ailevi sebepler, iş hayatında idealere ulaşma isteği, ideallerin gerçekleştirilebilmesi amacıyla çok çalışma isteği ve çok çalışma sonucunda yorgun düşme bireyin tükenme durumuna gelmeden önceki belirtiler olarak ifade edilebilir (Telli, 2012).

Tükenmişlik ile ilgili literatür incelendiğinde tükenmişlik belirtilerini; fiziksel, psikolojik ve davranışsal belirtiler olarak sıralamak mümkündür.

Fiziksel Belirtiler

Fiziksel belirtiler genel sağlıkla ilgili durumları kapsamaktadır (Dinç, 2008). Yorgunluk ve bitkinlik hissi, uyku bozuklukları, mide ve bağırsak bozuklukları, tekrarlayan soğuk algınlıkları, nedensiz baş ağrıları, zayıflama ya da kilo alma,

alerji, uyusukluk, kas gerilmeleri, kalp çarpıntıları, yüksek tansiyon, yüksek kolesterol, deride kızarıklar, sırt ağrıları ve solunum güçlüğü tükenmişliğin fiziksel belirtileri olarak değerlendirilmektedir (Baysal, 1995; Baltaş ve Baltaş, 1998; Başören, 2005; Çiper, 2006; Sürgevil, 2006; Barutçu ve Serinkan, 2008; Dinç, 2008; Ganiyusufoğlu, 2011; Telli, 2012; Izgar, 2012; Dolgun, 2015; Karakiraz ve Kutanis, 2015; İlhan, 2018).

Psikolojik Belirtiler

Sürgevil (2006) psikolojik belirtilerin fiziksel ve davranışsal belirtilere oranla daha zor anlaşıldığını ancak dikkat edildiği zaman gözlemlenebildiğini öne sürmüştür. Tükenmişliğin psikolojik belirtilerini; depresyon, korku ve kaygı, endişe, umutsuzluk, hayal kırıklığı, düşük konsantrasyon, alınganlık, ilgisizlik, boşluk hissi ve panik atak olarak sıralamak mümkündür (Baysal, 1995; Çiper, 2006; Sürgevil, 2006; Barutçu ve Serinkan, 2008; Dinç, 2008; Ganiyusufoğlu, 2011; Telli, 2012; Izgar, 2012; Dolgun, 2015; İlhan, 2018).

Davranışsal Belirtiler

Davranışsal belirtiler, psikolojik belirtilere oranla daha kolay gözlemlenebilmektedir. Tükenmişliğin davranışlara yansımaları tükenmişlik boyutunun ileri bir düzeye ulaştığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Sürgevil, 2006). Tükenmişlik yaşayan bireylerde görülen davranışsal belirtiler; çabuk öfkelenme, sinir atakları, işe devamsızlık, öğrenme güçlüğü, aile çatışmaları, unutkanlık, duygusal patlamalar, şüpheli yaklaşımlar, rol çatışması, başarısızlık hissi ve özgüvende azalma olarak sıralanabilir (Deckard vd., 1994; Baysal, 1995; Çiper, 2006; Sürgevil, 2006; Barutçu ve Serinkan, 2008; Dinç, 2008; Ganiyusufoğlu, 2011; Telli, 2012; Izgar, 2012; Dolgun, 2015; Karakiraz ve Kutanis, 2015; İlhan, 2018).

Örgütsel Tükenmişliğin Nedenleri

Örgütsel tükenmişliğin nedenlerini bireysel ve örgütsel nedenler olarak kategorize etmek mümkündür (İbrahimağaoğlu, 2018).

Bireysel Nedenler

Örgütsel tükenmişliğe etki eden bireysel nedenleri; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, çalışma süresi, kişilik, kişisel beklentiler, iş tatminsizliği, mesleki tatminsizlik ve empati olarak sıralamak mümkündür (Aslan ve Etyemez, 2014; İbrahimağaoğlu, 2018).

Yaş: Maslach ve Jackson (1981) çalışmalarında yaş ve tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ifade etmiştir. Yaşın ve deneyimin artmasıyla birlikte kendi tükenmişlik modellerinin üç boyutunda da azalmanın olduğunu belirtmişlerdir.

Cinsiyet: Tükenmişlik ile cinsiyet arasındaki ilişkide genel bir kanıya şimdiye değin yapılan araştırmalarda ulaşılamamıştır. Bazı çalışmalarda erkeklerin tükenmişlik düzeyi yüksek çıkarken (Schaufeli ve Greenglass, 2001), bazı çalışmalarda ise kadınların tükenmişlik düzeyi yüksek olarak değerlendirilmiştir (Maslach ve Jackson, 1981). Literatürde yer alan çalışmaların kimisinde de erkek ve kadınların tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (Barut ve Kalkan, 2002).

Medeni Durum: Yapılan çalışmalarda bekar bireylerin evli bireylere kıyasla daha çok tükenmişlik yaşadığını göstermektedir. Evli bireylerin yaşamlarının daha düzenli ve yerleşik bir yapıya sahip olması, bu bireylerin eşleri ve çocukları ile ilgilenmeleri, bununla birlikte aile yaşamının gereği olarak bireylerin daha fazla paylaşımda bulunabilmeleri onları yaşama karşı daha tecrübeli ve kontrollü bir kişiliğe büründürmektedir. Bu sebeplerden ötürü evli bireylerin bekar bireylere kıyasla tükenmişlik düzeylerinin daha düşük olması beklenen bir sonuç olarak değerlendirilmektedir (Maslach ve Zimbardo, 1982).

Eğitim: Eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir (Tümkaya, 1997; Dursun, 2000). Maslach vd. (2001) bu durumu, eğitim düzeyi yüksek bireylerin yüksek beklenti içinde olmaları ve daha fazla sorumluluk almalarıyla ilişkilendirmiştir.

Çalışma Süresi: Çalışma süresi ile tükenmişlik düzeyi arasında zıt bir ilişkinin olduğu ifade edilmektedir. Çalışma süresi arttıkça tükenmişliğin azaldığını söylemek mümkündür (Ergin, 1996).

Kişilik: Meyer Fredman ile Ray Rosenman'ın 1960'lı yıllarda yaptıkları çalışmada bireylerde farklı kişilik özellikleri belirlenmiş ve bu bireyler kişilik özelliklerine göre A tipi kişilik ve B tipi kişilik olarak sınıflandırılmıştır. A tipi kişilik özelliklerine sahip bireyler, kaygıları yüksek, başarıya isteği fazla, rekabetçi ve işini ciddiye alan bireylerdir. Bu bireyler, çalışma konusunda da aşırılığa kaçarak kendilerine stres yüklemekte ve bu stres zamanla tükenmişliğe dönüşebilmektedir (Altuntaş, 2003). Freudenberger (1974) ve Niehouse (1981) ve A tipi kişiliğe sahip bireyleri potansiyel tükenmiş bireyler olarak nitelendirmektedir.

Kişisel Beklentiler: Gerçek ile beklentiler arasındaki uyumsuzluktan ortaya çıkan tükenmişlik (Çavuşoğlu, 2009); kişisel beklentilerden yüksek düzeyde etkilenmektedir. Çalışmalar, iş hayatına yeni atılan bireyler ile yoğun iş yükü altında çalışan bireylerin beklentilerinin yüksek olduğunu, bu durumda tükenmişliği arttırdığını göstermektedir (Tümkiye, 1996; Aydın, 2007).

İş Tatminsizliği: Bireyler yaptıkları işte doyuma ulaşamadığı takdirde motive olamamakta ve bu durum tükenmişliğe yol açabilmektedir (Sever, 1997). Üngüren vd. (2010) yaptıkları çalışmada, iş tatmininin tükenmişliğin alt boyutları ile ilişkisi olduğunu saptamıştır.

Mesleki Tatminsizlik: Birey, yaptığı işi kayda değer bulmadığında ya da yapılan iş sonucu ödül sistemi olmadığı zaman ve geri bildirim eksikliği hissettiğinde tükenmişlik yaşayabilmektedir (Whitaker, 1996).

Empati: Empati kurabilme yeteneği yüksek olan bireyler, diğer bireylerin yaşadıkları sıkıntıları kendi sıkıntıları olarak görebilmektedir. Bu durum onları daha hassas ve kırılğan bir yapıya büründürerek tükenmişlik yaşamasına sebep olabilmektedir (Sürgevil, 2006).

Örgütsel Nedenler

Örgütsel tükenmişliğe etki eden örgütsel nedenleri; iş yükü, rol çatışması ve rol çelişkisi, rol belirsizliği, kontrol eksikliği ve fazlası, ödül eksikliği, aidiyet duygusu, adalet ve çatışan değerler olarak sıralamak mümkündür (Aslan ve Et-yemez, 2014; İbrahimağaoğlu, 2018).

İş Yükü: Aşırı iş yükü, çalışan üzerinde baskı yaratmakta ve verimliliği tehdit etmektedir. Bu durum bireyin stres üretmesine sebebiyet vererek tükenmişliği tetiklemektedir (Solmuş, 2004).

Rol Çatışması ve Rol Çelişkisi: Rol çatışması yaşayan bireylerin daha fazla duygusal tükenme yaşadığı ve duyarsızlaştığı ifade edilmektedir (Holloway ve Wallinga, 1990). Yaşamında birden çok role bürünen birey zaman zaman rolleri arasında çatışmaya düşebilmektedir. Rollerini çok olan bireyler, rol çelişkisi yaşayabilmekte ve bu da tükenmişliğe sebep olabilmektedir (Luthans, 1992).

Rol Belirsizliği: Bireyin yaşamında ne yapacağını bilmemesi olarak tanımlanan rol belirsizliği; düşük seviyede eğitim, iletişimde yaşanan hatalar, bilgi gizleme ve yetki ve sorumluluklarının net olarak belirlenmemesi gibi durumlardan kaynaklanmaktadır. Bu belirsizlik içerisinde birey ne yapacağı konusunda fikir sahibi olamadığından tükenmişlik yaşayabilmektedir (Luthans, 1992; Özkalp ve Kırel, 2001; İbrahimağaoğlu, 2018).

Kontrol Eksikliği ve Fazlası: İş ile ilgili konularda bireye seçim hakkı tanınmaması, karar verme, sorun çözme ve sorumluluğunu gerçekleştirme şansı verilmemesi tükenmişliğe yol açabilmektedir (Leiter, 2003). Bununla birlikte iş yerindeki aşırı kontrol bireyin kendini tehdit altında hissetmesine sebebiyet vererek tükenmişliğe neden olabilmektedir (Silah, 2001).

Ödül Eksikliği: Yaptığı iş ve gösterdiği performans sonucunda ödül beklentisi içerisine giren birey, ödüllendirme sisteminin bulunmadığı ya da sağlıklı işlemediği örgütlerde tükenmişlik yaşayabilmektedir. Dikkate alınmadığını ve performansının görülmediğini düşünen birey motivasyon eksikliği ve performans düşüklüğü yaşayarak zaman içerisinde tükenebilmektedir (Leiter, 2003).

Aidiyet Duygusu: Bireyler, kendilerine bir sosyal yapıya ait hissetmek isterler. Dolayısıyla, kendisini örgütüne ait hissetmeyen bir bireyin tükenmişlik yaşaması olası bir sonuç olarak görülmektedir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan sevme-sevilme ya da ait olma ihtiyacı da bu savı destekler niteliktedir (Özer, 2003).

Adalet: Bir örgütte adalet konusunda yaşanan uyumsuzluk; bireyleri duygusal olarak tüketmekte ve duyarsızlık yaratmaktadır (Maslach vd., 2001).

Çatışan Değerler: Çalışan beklentileri ile örgütün ya da yöneticileri beklentilerinin uyuşmaması değerler bağlamında bazı çatışmalara yol açabilmektedir. Maslach vd. (2001) çalışan ve örgüt arasındaki uyumsuzluğun tükenmişliğin tüm boyutları etkilediğini ifade etmiştir.

Örgütsel Tükenmişliğin Sonuçları

Maslach ve Zimbardo (1982) tükenmişliğin özellikle çalışan performansı üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratabileceğine vurgu yapmıştır. Performansı düşen birey motivasyonunu yitirmekte ve kendini bir girdabın içinde bulmaktadır. Zamanla işini ciddiye almamaya başlayan birey başarı duygusunu da yitirmekte ve işi için çabalamamaya başlamaktadır. Bu durumda hem bireysel hem de örgütsel başarının düşmesine sebep olmaktadır (Maslach ve Leiter, 1997; Ardıç ve Polatçı, 2009).

Erkutlu (2017) tükenmişliğin, bireyin hizmet verdiği kişilere karşı ilgisiz davranmasına yol açtığını ifade etmektedir. Tükenmişliğin seviyesi yükseldikçe birey, diğer bireyleri bir nesne olarak algılamakta ve onlara gerekli özeni göstermemektedir. Bu bağlamda yaptığı işten ve gösterdiği performanstan mutlu olmayan birey, moral bozukluğu ve motivasyon kaybı yaşamakta bu durumda kendine güvenini yitirmesine sebep olmaktadır. Güven kaybı yaşayan ve başarısızlık korkusu içerisinde olan bireyin işten ayrılma eğilimi yükselmektedir. Bir örgütte iş

gücü devir hızının yükselmesi ek maliyetler oluşturmaktadır. Bununla birlikte tükenmişlik içerisinde olan birey, işten ayrılmaya da işte var olamamakta ve bu durumda örgütün verimliliğini ve etkinliğini olumsuz etkilemektedir.

Örgütsel tükenmişliğin diğer sonuçlarını; işe devamsızlık, kaytarma davranışı, savurganlık, iş kazaları, iş tatminsizliği, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışından yoksunluk, üretim kalitesindeki düşüş ve örgütsel çatışma olarak sıralamak mümkündür (Cooley ve Yovanoff, 1996; Ardiç ve Polatçı, 2009; Erkutlu, 2017).

Örgütsel tükenmişliğin bireysel sonuçları incelediğinde; tükenmişlik yaşayan bireylerin uyku sorunu yaşadıkları, halsiz ve bitkin oldukları, karamsar bir ruh haline büründükleri, sık sık gergin davranışlar sergiledikleri ve fiziksel birçok rahatsızlık yaşadıkları ifade edilmektedir (Maslach ve Zibardo, 1982; Kahill, 1988).

Örgütsel Tükenmişlikle Mücadele Yöntemleri

Örgütlere ve bireylere çok ciddi zararlar verebilen tükenmişlik ile mücadele edilmediğinde ve bu konuda gerekli tedbirler alınmadığında tükenmişlik sonucu oluşan hasarın geri alınması mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda bireyler ve örgütler tükenmişlik ile mücadele etmek zorundadır.

Örgütsel tükenmişlik ile mücadele etmek için hem bireylerin hem de örgütlerin alması gereken tedbirler literatürde aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

Bireyler iş ile ilgili gerçekçi hedefler belirlediğinde ve yöneticilerini bu noktada yönlendirebildiklerinde hem bireysel hem de örgütsel tükenmişliği azaltabilmektedir (Watts ve Short, 1990). Örgütsel tükenmişlik ile mücadele konusundaki bir diğer yöntem zaman yönetimi olarak değerlendirilmektedir. Zamanın doğru ve etkin planlanması bireyde kaygı ve stres düzeyini düşürerek verimliliği arttıran bir unsur olarak değerlendirilebilir (Aslan ve Etyemez, 2014). Sürgevil (2006) kendini tanıyan bireylerin daha az tükenmişlik yaşadığını ifade etmiş ve belki de tükenmişlik ile mücadelenin ilk yolunun bireyin kendini tanıması olduğunu belirtmiştir. Yazar, ayrıca dinlenme ve gevşeme ile işe zaman zaman ara vermenin de tükenmişlikle mücadele konusunda etkin yollar olduğunu dile getirmiştir.

Yukarıda sözü geçen tüm yöntemler değerlendirildikten sonra eğer ki hala tükenmişlik devam ediyor ise yapılması gereken eylemin iş değiştirmek olduğu ifade edilmektedir (Çağlıyan, 2007).

Örgütsel tükenmişlikle mücadele konusunda örgütlere de büyük ve önemli görevler düşmektedir. Örmən (1993) örgütsel tükenmişlik ile mücadelenin işgören

seçiminde başladığını öne sürerek, iş görüşmelerinin rutin kalıplarından çıkılarak insan kaynakları profesyonellerinin adayların özgeçmişlerini ve tükenmişliklerini dikkatle değerlendirmeleri gerektiğini belirtmiştir. Koçel (2003) tükenmişlikle mücadeledeki etkin yollardan birinin örgüt ve yönetim geliştirme olduğunu belirtmiş, örgüt üyelerinin daha katılımcı bir ortamda işlerini yerine getirmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Aslan ve Etyemez (2014) tükenmişlik ile mücadele konusunda yöneticilere önemli görevler düştüğünü ve yöneticilerin de yönetim becerilerinin geliştirilmesi konusunda destek almaları gerektiğini belirtmiştir. Bahar (2006) stresin azaltılmasında en etkin yöntemin iş modifikasyonu olduğunu belirtmiştir. Baysal (1995) tükenmişliği önlemenin en etkin yollarından birinin sosyal destek olduğunu belirtmiş ve çalışanlar ile iş ilişkilerini geliştirecek sosyal ortamın yaratılması gerektiğini savunmuştur. Şahin (2007) yetki devrinin tükenmişliği engellediğini belirtmiş ve yetki devri ile iş yükünün azaldığını ifade etmiştir. Sürgevil (2006) ise iş ortamının iyileştirilmesi ile tükenmişliğin azalabileceğini savunmuştur. Çıtak ve Çam (2011) çatışmaları doğru yönetebilen örgütlerin tükenmişliği azalttığını belirtmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Örgütlerin yoğun rekabet şartlarında faaliyet göstermesi, çalışan beklentileri ile örgüt beklentilerinin uyuşmaması, fazla iş yükü, örgütsel çatışmanın yüksekliği ve iş tatminsizliği gibi sebeplerle tükenmişlik ortaya çıkmaktadır. Bireysel ve örgütsel performansa ciddi zararlar verebilen örgütsel tükenmişlik bir tür çöküş ve sona erme durumu olarak nitelendirilmektedir. Örgütlere çok ciddi mali zararlar da verebilen, örgütsel davranışın negatif değişkenlerinden biri olan örgütsel tükenmişlik hem bireysel hem de örgütsel olarak mücadele edilmesi gereken bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Örgütsel tükenmişliğin sonuçları incelendiğinde birey temelinde düşük performans tetikleyen birçok unsur olduğu görülmektedir. Birey temelli yaşanan bu sisli ve karanlık yapı zaman içerisinde örgüte sirayet edebilmekte ve durum içerisinden çıkılmaz bir noktaya gitmektedir. Bu bağlamda, bireylere ve örgütlere düşen ilk görev tükenmişliğin nedenlerini ayrıntılarıyla analiz etmektir. Nedenleri araştırılmayan ve önemseyen tükenmişliğin örgütü yok etme noktasına kadar getirebileceği literatürdeki çalışmalarda açıkça görülmektedir. Örgüt yöneticileri tükenmişlik ile karşı karşıya kalan bireyler ile sosyal yapı ve sosyal destek kapsamında programlar geliştirmeli ve bu durumun

üstesinden gelebilmek için çaba göstermelidir. Bireyler de tükenmişlik konusunda öncelikle iç analiz yapmalı ve kendi içlerinde tükenmişliğin nedenlerini araştırmalı ve konunun çözümüne yönelik tedbirler geliştirmelidir.

Örgütsel yaşam doğası gereği dinamiklik arz etmektedir. Bu döngü içerisinde örgüt yöneticilerine düşen en önemli görev, örgütün verimliliğini ve performansını en üst düzeye çıkarmaktır. Bir örgütün yüksek düzeyde performans gösterebilmesi de öncelikli olarak çalışanlarının fiziksel ve mental olarak sağlıklı olmasından geçmektedir. Yöneticiler de örgütsel sağlığı koruyabilmek için çalışanlar ile iş birliği içerisinde tükenmişlik ile mücadele etmelidir.

Kaynakça

- Altuntaş, E. (2003). *Stres yönetimi*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Ardıç, K. ve Polatçı, S. (2009). Tükenmişlik sendromu ve madalyonun öbür yüzü: İşte bütünleşme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32, 21-46.
- Aslan, Z. ve Etyemez, S. (2014). Turizm İşletmelerinde Tükenmişlik Sendromu. İçinde Ş. Aydın Tükel Türk, N. Şahin Perçin, B. Güzel (Ed.), *Turizm İşletmelerinde Çalışan İlişkileri Yönetimi* (ss. 321-341). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aydın, S. (2007). *İş hayatında tükenmişlik ve Eminönü ilçesi banka çalışanları üzerinde bir uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bahar, E. (2006). *Tükenmişlik sendromu, otel işletmelerinde önbüro çalışanlarında bir uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Baltaş, Z. ve Baltas, A. (1998). *Stres ve başa çıkma yolları*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- Barut, Y. ve Kalkan, M. (2002). Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğretim elemanlarının tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 66-77.
- Barutçu, E. ve Serinkan, C. (2008). Günümüzün önemli sorunlarından biri olarak tükenmişlik sendromu ve Denizli’de yapılan bir araştırma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(8), 541-561.
- Başören, M. (2005). *Çeşitli değişkenlere göre rehber öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi, Zonguldak ili örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak.
- Baysal, A. (1995). *Lise ve dengi okul öğretmenlerinde meslekte tükenmişliğe etki eden faktörler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Cardinell, C. F. (1981). Burnout? Mid-life crisis? Let’s understand ourselves. *Contemporary Education*, 52(2), 103-108.
- Cherniss, C. (1980). *Professional burnout in human service organizations*. New York: Praeger.
- Cooley, E. ve Yovanoff, P. (1996). Supporting professionals-at-risk: Evaluating interventions to reduce burnout and improve retention of special educators. *Exceptional Children*, 62(4), 336-355.

- Çağlıyan, Y. (2007). *Tükenmişlik sendromu ve iş doyumuna etkisi-devlet ve vakıf üniversitelerindeki akademisyenlere yönelik alan araştırması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Çavuşoğlu, İ. (2009). *Sınıf öğretmenliği son sınıf öğretmen adaylarının tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Çıtak, E. A. ve Çam, O. (2011). Hemşirelere verilen eğitimin çatışma çözme becerisine, yöntemine ve tükenmişlik düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 4(4), 165-171.
- Çiper, A. (2006). *Tükenmişlik sendromunun hizmet kalitesine etkisi ve çağrı merkezi uygulaması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Deckard, G., Meterko, M., ve Field, D. (1994). Physician burnout: An examination of personal, professional, and organizational relationships. *Medical Care*, 32(7), 745-754.
- Dinç, K. (2008). *Yardımcı mesleklerinde tükenmişlik sendromu* (Dönem Projesi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dolgun, U. (2015). Tükenmişlik Sendromu. İçinde N. Derya Ergun Özler (Ed.), *Örgütsel Davranışta Güncel Konular* (ss. 287-310). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Dursun, S. (2000). *Öğretmenlerde tükenmişlik ile yüklenme biçimi, cinsiyet, eğitim düzeyi ve hizmet süresi değişkenleri arasındaki yordayıcı ilişkilerin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Edelwich, J. ve Brodsky, A. (1980). *Burnout: Stages of disillusionment in the helping professions*. New York: Human Sciences Press.
- Ergin, C. (1996). Maslach tükenmişlik ölçeğinin Türkiye sağlık personeli normları. *Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi*, 4(1), 28-33
- Erkutlu, H. V. (2017). *Negatif örgütsel davranış*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burnout. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.
- Ganiyusufoğlu, A. (2011). *Örgütlerde mesleki tükenmişlik ve Selçuk Üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Golembiewski, R. T., ve Munzenrider, R. (1984). Phases of psychological burn-out and organizational covariants: A replication using norms

- from a large population. *Journal of Health and Human Resources Administration*, 6(3),290-323.
- Gündüz, B. (2005). İlköğretim öğretmenlerinde tükenmişlik. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 152-166.
- Holloway, D. ve Wallinga, C. R. (1990). Burnout in child life specialists: The relation role of stress. *Children's Health Care*, 19(1), 10-18.
- Izgar, H. (2012). *Endüstri ve örgüt psikolojisi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- İbrahimağaoğlu, Ö. (2018). *Örgütsel sinizm ile örgütsel tükenmişlik arasındaki ilişkinin incelenmesi: Hizmet sektörü çalışanları üzerine ampirik bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- İlhan, A. (2018). Örgütsel Tükenmişlik. İçinde E. Aydoğan (Ed.), *Örgütsel Davranış Odaklı Yönetmelik Yaklaşımlar* (ss. 537-555). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kahill, S. (1988). Symptoms of Professional burnout: A review of the empirical evidence. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 29(3), 284-297.
- Karakiraz, A. ve Kutanis, R. (2015). Türkiye’de Tükenmişlik Yazınının Genel Görünümü. İçinde R. Özen Kutanis (Ed.), *Türkiye’de Örgütsel Davranış Çalışmaları I* (ss. 199-227). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Koçel, T. (2003). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Leiter, M. P. (1991). Coping patterns as predictors of burnout: The function of control and escapist coping patterns. *Journal of Organizational Behavior*, 12(2), 123-144.
- Leiter, M. P. (2003). *Areas of worklife survey manual*. Canada: Wolfville.
- Luthans, F. (1992). *Organizational behavior*. New York: Mc Graw Hill.
- Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*, 2, 99-113.
- Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1986). *Maslach burnout inventory manual*. Palo Alto: Consulting Psychological Press.
- Maslach, C. ve Leiter, M. P. (1997). *The truth about burnout*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Maslach, C. ve Zimbardo, P. G. (1982). *Burnout- The Cost of Caring*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Maslach, C., Schaufeli, W.B. ve Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review Psychology*, 52(1), 397-422.
- Meier, S. T. (1983). Toward a theory of burnout. *Human Relations*, 36(10), 899-910.

- Niehouse, O. L. (1981). Burnout: A real threat to human resources managers. *Personnel*, 58(5), 25-32.
- Ok, S. (2002). *Banka çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin iş doyumu, rol çatışması ve rol belirsizliği ve bazı bireysel özelliklere göre incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Örmen, U. (1993). *Tükenmişlik duygusu ve yöneticiler üzerinde bir uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özer, K. (2003). *Gerçekçi yönetim*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Özkalp, E. ve Kırel, Ç. (2001). *Örgütsel davranış*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Perlman, B. ve Hartman, E. A. (1982). Burnout: Summary and future research. *Human Relations*, 35(4), 283-305.
- Pines, A. (1988). *Keeping the spark Alive: Preventing burnout in love and marriage*. New York: Free Press.
- Polatçı, S. (2007). *Tükenmişlik sendromu ve tükenmişlik sendromuna etki eden faktörler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Schaufeli, W. B., Leiter, M. P. ve Maslach, C. (2008). Burnout: 35 years of research and practice. *Career Development International*, 14(3), 204-220.
- Schaufeli, W. B. ve Greenglass, E. R. (2001). Introduction to special issue on burnout and health. *Psychology & Health*, 16(5), 501-510.
- Sever, A. (1997). *Hemşirelerin iş stresi ile başa çıkma yolları ve bunun sonuçlarının araştırılması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Shirom, A. (1989). *Burnout in work organizations*. New York: Wiley.
- Silahlı, M. (2001). *Çalışma psikolojisi*. Ankara: Selim Kitabevi Yayınları.
- Solmuş, T. (2004). *İş yaşamında duygular ve kişilerarası ilişkiler (Psikoloji penceresinden insan kaynakları yönetimi)*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Storlie, F. J. (1979). Burnout: The elaboration of a concept. *American Journal of Nursing*, 79, 2108-2111.
- Suran, B. G. ve Sheridan, E. P. (1985). Management of burnout: Training psychologists in professional life span perspectives. *Professional Psychology: Research and Practice*, 16(6), 741-752.
- Sürgevil, O. (2006). *Çalışma hayatında tükenmişlik sendromu, tükenmişlikle mücadele yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Şahin, D. (2007). Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Telli, E. (2012). *Liderlik davranış tarzlarının çalışanların örgütsel tükenmişlik ve işten ayrılma eğilimleri üzerine etkisi: Konuyla ilgili bir uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Tümkaya, S. (1996). *Öğretmenlerdeki tükenmişlik, görülen belirtiler ve başa çıkma davranışları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Üngüren E., Doğan, H., Özmen, M. ve Tekin, Ö. A. (2010). Otel çalışanlarının tükenmişlik ve iş tatmin düzeyleri ilişkisi. *Journal of Yaşar University*, 17(5), 2922-2937.
- Watts, W. D. ve Short, A. P. (1990). Teacher drug use: A response to occupational stress. *Journal of drug education*, 20(1), 47-65.
- Whitaker, K. S. (1996). Exploring causes of principal burnout. *Journal of Educational Administration*, 34(1), 60-71.

www.platanuskita.com

PLATANUS CULTURAL PUBLISHING

platanuskita

platanuskita

platanuskita

9 786256 971417 >